DR. REMETE LÁSZLÓ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

DR. REMETE LÁSZLÓ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

DR. REMETE LÁSZLÓ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

BUDAPEST, 1966

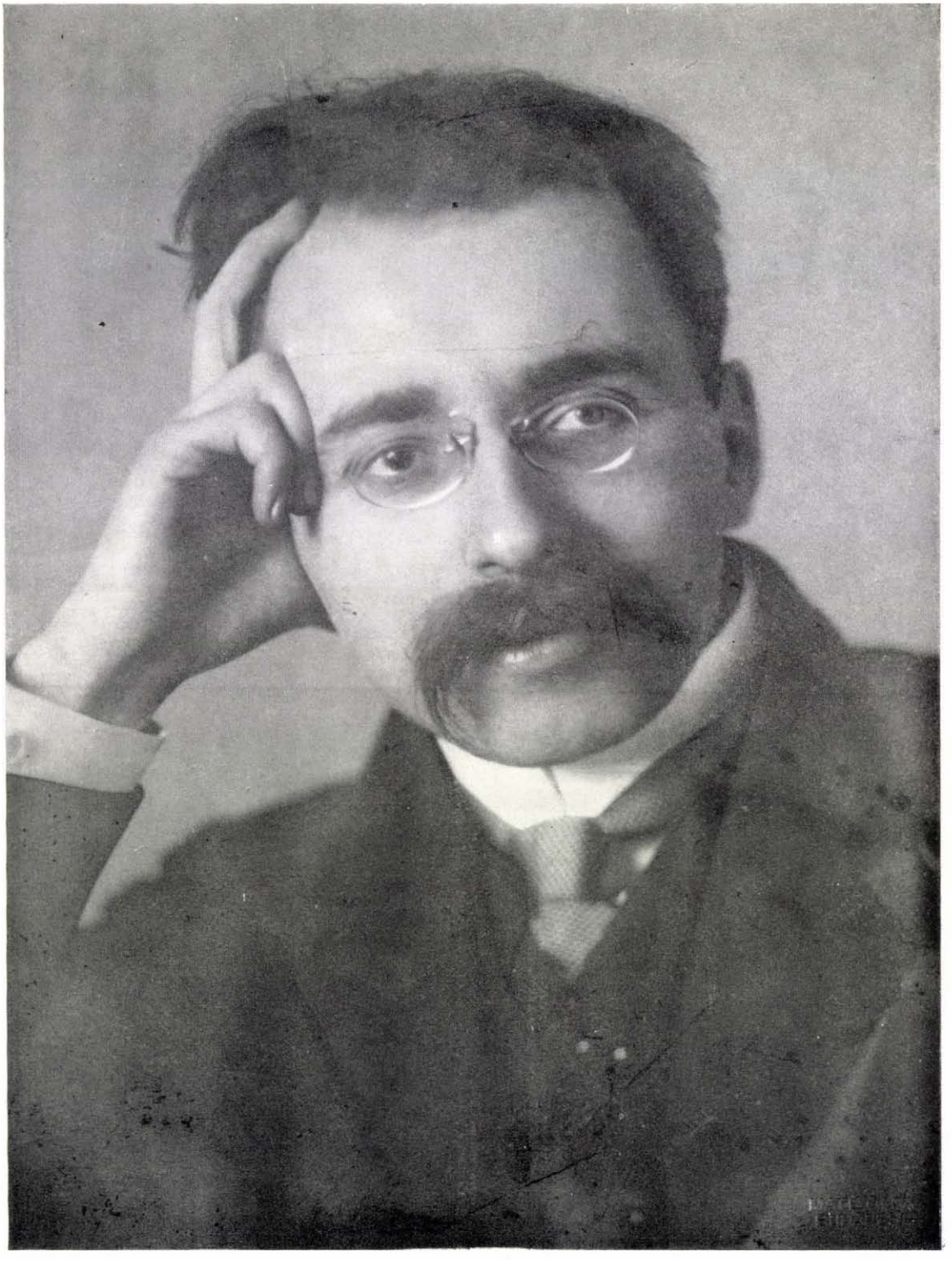
LEKTORÁLTA:

MENTESNÉ RÓZSA ILONA
ÉS PATAKI FERENC

A BORÍTÓLAPOT

SÁRDY KÁROLY
TERVEZTE

Felelős kiadó a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója
66.1289. Állami Nyomda, Budapest

Szabó Ervin
1877—1918

ELŐTÖRTÉNET

BUDAPEST LEGRÉGIBB VÁROSI KÖNYVTÁRAIRÓL (XV—XIX. SZÁZAD)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tudományos központjának állományában tömegesen találunk Budapest egyesítése (1873) előtt kiadott nyomtatványokat és igen nagy számban, ezrével akadnak közöttük olyan munkák, amelyek a bennük látható jelzések, pecsétek tanúsága szerint a régi Pest, vagy Buda birtokában voltak. E jelzések alapján, valamint levéltári és egyéb források segítségével biztosan állíthatjuk, hogy a magyar fővárosnak, akárcsak más nagymúltú helységeknek, már több emberöltővel ezelőtt is voltak könyvtárai.

Arra a kérdésre azonban, hogy mikor keletkeztek az első városi gyűjtemények, még megközelítő pontossággal sem adhatunk választ.

Nincs kizárva, hogy már a középkori Pest-Budán is alakulóban voltak városi könyvtárak, ezt a feltevést azonban csak alig néhány adattal, inkább következtetésekkel, főként pedig analógiákkal támaszthatjuk alá.

Ismeretes, hogy a középkor-végi Budapestnek rendkívül magas könyvkultúrája volt. Mátyás Corvina-könyvtára nemcsak a hazai, hanem az egyetemes kultúrhistória szempontjából is nevezetes gyűjtemény, Budán sok fejlett európai várost megelőzve állította fel Hess András a XV. század hetvenes éveiben nyomdáját, a század végén és a XVI. század elején másolók, könyvfestők és librariusok (könyvkereskedők) működtek itt. A Corvina-könyvtár mellett a királyi kancellária gyűjteményéről, kolostorok könyvanyagairól maradtak fenn adatok.

Pest és Buda városi tanácsának középkori könyvtárairól viszont nem találunk utalásokat, ez azonban nem zárja ki, hogy voltak ilyenek. Az utóbbi feltételezés mellett szól, hogy tudunk róla: a városi magisztrátus tagjai kezüket a Bibliára téve esküdtek fel—, valószínű, hogy az e célra használt Biblia városi tulajdon volt. Közvetett bizonyítékként szolgálnak a középkor végi okiratok a város polgárai által a törökök elől kimentett Budai Jogkönyv és más dokumentumok, amelyeknek viszonylag választékos stílusa, szerkezete a szerzők, a városi jegyző, bíró, „ügyvéd" képzettségéről tanúskodik. A városi hivatalnokok kétségkívül könyveket (kódexeket) használtak munkájukhoz és nincs kizárva, hogy a szükséges forrásokat a város költségén szerezték be.

A régi városi könyvtárak összetételét „leginkább az igazgatás és jogszolgáltatás szükségletei határozták meg ", írta a középkori városi könyvtárak történetének egyik kutatója, Karl Christ.[1] Theodor Gottlieb „Über mittelalterliche Bibliotheken" (1890) című munkájában (72. old.) említette meg egykorú forrásra hivatkozva, hogy Hamburg városának tanácsa, Heinrich Bucland városbíró számára 1338—1345 között Avignonból, a korabeli könyvkereskedelem egyik híres központjából hozatott jogi szakkönyveket (kódexeket) és Braunschweig városa ugyanígy járt el, hogy az 1414-ben a konstanzi zsinatra induló jegyzőjét megfelelő művekkel látta el. Hamburg vezetői a városi „fizikus" (mérnök) részére vásároltattak könyveket. A tanács, a bíró, a mérnök, a városi orvos szükségleteinek megfelelően beszerzett könyvekből álltak össze az első, egyelőre még kifejezetten gyakorlati célokat szolgáló, hivatali jellegű városi könyvtárak a XIV—XVI. századi Európában, Hamburgban, Nürnbergben, Baselben, Lyonban és másutt. Részint hasonló, részint teológiai művekből tevődtek össze az első olyan magyarországi városi könyvtárak is, amelyekről több-kevesebb kézzelfogható adattal rendelkezünk. Ilyen volt Bártfa szabad királyi város könyvtára a XV. század végén — a XVI. század elején, amelynek az 1510-es évek végén renaissance stílusban készült és máig fennmaradt könyvszekrénye és több egykorú könyve középkor-végi kultúránk nevezetes emléke lett. (A bártfai városi könyvtárral legbővebben Miskovszky Viktornak a múlt század nyolcvanas éveiben megjelent monográfiái tudósítanak). Hasonlóan értékes forrást képvisel az első hazai városi könyvtárakra vonatkozóan Kőszeg városi könyvtárának 1614-ben készített lajstroma, amelynek szövegét a Magyar Könyvszemle 1894-es évfolyamában Thaly Kálmán publikálta.

Egyes középkor-végi, Pest-Budánál kisebb magyar városok egyidős könyvtárairól tehát megbízható adatok, sőt tárgyi emlékek is maradtak, akárcsak a magyar fővárosnál ugyancsak kisebb jelentőségű német, francia vagy svájci városokéról.

[1] Idézi: F. Milkau—G. Leyh: Handbuch der Bibliothekswissenschaft, 1940. 3. köt. p. 284.

Így azt mondhatjuk: bár Pest-Buda XIV—XVI. századi városi könyvtárának kialakulásáról és működéséről nincsenek adataink, az eddigi példák – párhuzamok alapján mégis valószínű, hogy a központi szerepet betöltő Buda fővárosnak és a Mátyás alatt szabad királyi várossá, virágzó helységgé fejlődött Pestnek egyaránt lehetett középkori városi könyvtára.

Az viszont bizonyosnak látszik, hogy ezek a feltételezett középkori magisztrátusi könyvtárak megsemmisültek Pest-Buda 1541-től 1686 szeptemberéig tartó török megszállása alatt, de ha maradt volna belőlük valami az 1686 szeptemberi ostromig, úgy akkor az is hamuvá és pernyévé lett.

Budapest XVIII. századi fejlődésének méreteit jól jellemzik a lakosság növekedésének számadatai:

1712-ben 12 200
1787-ben 47 000
1799-ben 54 000 főből áll

Pest-Buda és Óbuda lakossága. A leggyorsabb a fejlődés Pesten, amely lassan kereskedelmi és ipari központtá lett, és gazdasági súlyánál fogva tett szert jelentőségre, szemben a főváros rangjával rendelkező, de elsősorban a benne elhelyezett országos hivatalok folytán tekintélyes Budával.

Hivatalos nyelv a német, de a hátországból áramló magyarság a század végén soknemzetiségűvé alakította a rácokkal, románokkal és másnyelvűekkel is benépesülő fővárost.

Budapestnek, pontosabban az 1873 előtti Pestnek, Budának és Óbudának a XVII. század végétől már többé-kevésbé összefüggő levéltári anyaga maradt, amelynek alapján elsősorban a városi hatóságok tevékenységéről alkothatunk képet. Pest, Buda és Óbuda XVIII. századi életéről, ezen belül a városok vezetőtestületének, hivatalainak kialakulásáról, differenciálódásáról, a közigazgatási apparátus bővüléséről már többen írtak, ezúttal nagytömegű levéltári anyagra támaszkodva (l. Schmall Lajos tanulmányait és Peissner József: Budapest a XVIII. században c. monográfiáját), de az eddigi feldolgozások a fővárosban volt városi hivatali könyvtár kérdését nem érintették. E tekintetben a legnagyobb segítséget egy újabban készült feldolgozás, Holl Béla „Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája" című közleménye nyújtja,[1] Holl Béla a XVIII. században készült hagyatéki leltárak és végrendeletek alapján rekonstruálta 27 polgár magánkönyvtárának összetételét, köztük Nicolaus Georgius Kiechel budai városi jegyző („szindikus") és Joseph Gundeck budai adószedő könyvtáráét.

Kiechel az 1694. szeptember 16-án készített inventárium szerint 81 kötetes könyvtárral rendelkezett. E gyűjtemény jelentős része, amint azt az inventáriumban felsorolt könyvcímek is igazolják, a szindikus hivatali munkáját segítette, polgári ügyviteli szakkönyvekből, a hivatalos beszédek és iratok szerkesztéséhez szükséges művekből, főként pedig jogi munkákból állott.

A hagyatéki leltár szerint az anyag a szindikus tulajdona volt, nem a városé, s tekintve, hogy egyéb kimutatásokból tudjuk: a szindikus szép jövedelemmel rendelkezett, lehetséges, hogy a számára szükséges szakkönyveket is saját pénzén vásárolta. Az sincs kizárva azonban, hogy azok egy részét a város költségére szerezték be, ha pedig így lett volna, megállapíthatnánk, hogy Buda városának már közvetlenül az 1686-os ostromot követő években voltak hivatali könyvei, melyeket használatra az érdekelt tisztviselőknek engedett át.

A város egyes értékeinek, köztük könyveknek, a hivatalnokoknál való elhelyezése a XVIII. századi Pest-Budán annál inkább elképzelhető, mert például a régi (1842-ben lebontott) pesti városháza épületében számos tisztviselő is lakott. Schmall Lajos közölte említett munkájában (Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez) a régi városháza állapotát is feltüntető 1785-ös városi ingatlanleltárat. E leltárból tudjuk, hogy a XVIII. század végén a pesti városháza épületében lakott a szindikus (főjegyző), az aljegyző, az adószedő, a kamarási darabont és a börtönőr. A budai városházáról ugyan nincs ilyen részletes leírásunk, de valószínű, hogy az is otthont adott néhány városi alkalmazottnak, akik közül egyesek városi könyveket őriztek otthonukban, majd e könyvek véglegesen az ő tulajdonukba mentek át. Minderről azonban meggyőző bizonyítékok csak akkor lennének kezünkben, ha nemcsak egy hagyatéki leltárban felsorolt címek, hanem maguk a könyvek is rendelkezésünkre állnának és bennük Buda városának tulajdonpecsétei is felfedeznénk.

Szindikusok könyvtárai nem maradtak ránk, de ha a városi tulajdonpecsétek után nyomozunk, annál értékesebb dokumentumokra lelünk a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár legrégibb állományában, ahol már találunk ilyen régi városi tulajdonpecséttel ellátott könyveket közöttük teljes sorozatot éppen egy XVIII. századi kiadványból. A sorozat címe: „Sammlung aller K. K. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740—1780... zu dem Handbuch aller unter Regierung des Kaisers Joseph des II für K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Chronologischen Ordnung". A 26 kötetes sorozat 1780—1788 között Bécsben jelent meg Georg Mössler könyvkereskedő gondozásában és belőle a fővárosi könyvtár központjában 24-et találunk a 20205/1—26 raktári helyszám alatt. A meglevő 24-ből

[1] L. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. köt. (1963).

(a sorozat 1., 2. és 14. kötete kivételével) 21-ben láthatjuk a következő szövegű, Buda címerével díszített körbélyegző nyomát:

„BUDA SZ. KIR. FŐVÁROS TANÁCSA"

Itt azután már semmi kétségünk sem lehet, hogy a Budapest 1873-as egyesítése előtti Buda városának tanácsi könyvtárából való könyvekről van szó, amelyek 1873 után kerültek át az egyesített Budapest városi könyvtárába. (Alább látni fogjuk, hogy 1873-ban még csak egyetlen hivatali könyvtára volt Budapestnek, a statisztikai hivatalé. Nem kétséges, hogy ez az intézmény lett az örökös, mert a fenti pecsét alatt mindenütt ott találjuk a „Budapest Főváros Statisztikai Hivatala 1873" szövegű körpecsétet is).

Az említett sorozat tartalma szerint jellegzetes tartozéka a középkor óta alakuló városi könyvtáraknak: törvények és rendeletek gyűjteménye, melyekhez gyakran kellett folyamodniuk a tanács és a hivatali szervezet embereinek. A kötetekbe kézzel írott tartalommutatókat is ragasztottak, bizonyára, mert Buda városi vezetői sűrűn fordultak segítségért a gyűjteményhez.

A Sammlung 1780—1788 közt jelent meg. Ez a körülmény természetesen nem bizonyítja, hogy a sorozatot éppen akkor vásárolták és látták el a tanács pecsétjével, mégis erősen valószínű, hogy XVIII. századi szerzeményről van szó, hiszen ilyen kiadványokra nyomban szüksége volt egy törvénykezési és peres ügyekben intézkedő hivatalnak.

A fenti sorozaton kívül a budai tanács pecsétjével ellátott, tehát a tanács könyvtárából származó több más későbbi kiadású könyv is fellelhető még a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi állományában, így például a 17331/1—2 raktári helyszám alatt Frank Ignác jogtudósnak 1845-ben Budán kiadott munkája, „A közigazság törvénye magyar honban" 1. és 2. kötete, valamint a B 943/11 raktári helyszám alatt a Wenzel Gusztáv kiadásában 1856-ban megjelent „Budai regeszták" című gyűjtemény. Feltehető, hogy a fővárosi könyvtár központjának félmilliós állománya még további hasonló eredetű munkákat is tartalmaz.

Mindent egybevetve kimondhatjuk: a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik őse a budai tanácsban a XVIII. századtól kialakuló, főként jogi munkákból álló hivatali gyűjtemény volt.

A régi budai tanácsi könyvtár létét igazoló, ezúttal már közvetlen adatok birtokában joggal kérdezhetjük: vajjon Budapest másik elődének, Óbudának is volt-e hasonló könyvtára? Az újabbkori Óbuda fejlődése sok vonatkozásban eltér Budáétól és Pestétől: a XIX. század közepéig nem önálló város, hanem a Zichy-uradalom része. Első és utolsó polgármesterét Harrer Pál személyében csak közvetlenül Budapest 1873-as egyesítése előtt nevezték ki. A XVIII. század legvégén már 10 000 főnyi lakosságot számláló Óbuda „mezőváros" előljárósága mégsem teljesíthette feladatait az igazgatás, városrendezés, egészségügy, bíráskodás stb. területein anélkül, hogy munkájához útmutatást adó segédkönyveket ne használjon. Könyveket itt is vásárolhatott a tanács, de ezek nyomait nem őrzi az ilyen örökséget magábafoglaló Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. E kérdésben Óbuda utolsó polgármesterének fiához, Harrer Ferenchez fordultunk segítségért és ő tagadóan válaszolt: emlékezete szerint voltak apjának birtokában a városigazgatáshoz szükséges könyvek, az sincs kizárva, hogy ezek közül néhányat a város szerzett be számára, sőt, talán a hivatali épületben másutt is akadtak ilyenek, de jelentékenyebb óbudai városi könyvtárról nem tud.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „őstörténete" szempontjából Pest városának régi könyvtárai a legfontosabbak. 1686 után, mint erre utaltunk, Pest szabad királyi város állt a leghamarább a talpára és két testvérét messzi felülmúló gyorsasággal fejlődött „metropolis"-sá. Említettük, hogy Schmall Lajosnak a XVIII. századi levéltári forrásokra támaszkodó közlései vetettek fényt először a század második felében már önálló városházával, népes hivatalnoksereggel működő tanács felépítésére, tevékenységére, de az általa és mások által feltárt dokumentumokban az apparátus működéséhez elengedhetetlenül szükséges könyvekről, könyvtárról nem esett még eddig szó. A Pestnél lényegesen szerényebb fejlettségű budai tanács könyvtáráról nyert adatok birtokában mégis valószínűsíthetjük, hogy hasonló anyaggal a pesti tanács is rendelkezett, mégpedig már a XVIII. században. A Pest városára vonatkozó igen gazdag levéltári forrásgyűjtemény távolról sincs teljesen feltárva és így okunk van hinni, hogy a jövőben még a XVIII. századi könyvtárra vonatkozóan is felbukkannak utalások.

Már most kedvezőbb a helyzet a XIX. század első felével kapcsolatban: a kérdésre irányuló levéltári kutatásaink során ugyanis több megbízható adatot sikerült találnunk az akkor volt tanácsi könyvtárról.

Az első nyomravezető: Pest város tanácsa 1831. szeptember 24-i ülésének a Fővárosi Levéltárban őrzött jegyzőkönyve. Ebből tudjuk meg, hogy a jelzett napon a magistratus többek között egy könyvajándék ügyével is foglalkozott. Patachich Józsefnek, a múlt század első felében működött városi hivatalnoknak, egyszersmind kora mértékével mérve jeles várostörténésznek ma is fontos Budapest történeti

forrásként számontartott műve, a „Szabad Királyi Pest városának leírása" című 1831-es kiadású könyv volt a szóbanforgó ajándék. A szerző belőle egy példányt „a Nemes Tanácsnak kötelező tisztelettel" ajándékozott. A tanács az 1831. szeptember 24-i ülésen vette tudomásul az udvarias gesztust és Patachichnak, mint írónak érdemét is hangsúlyozva kimondta, hogy

„a bémutatott könyvnek beadott példázata a tanácsnak könyvtárába eltétetni rendeltetik"

Az elismerő végzés szövegét Patachich nyomtatásban is közreadta könyve címlapjának hátoldalán.

A tanács ekkor mint közismert tényre utalt a városi könyvtár létezésére. Pest városának a XIX. század első felében fennállott könyvtáráról ez az 1831-es adat képviseli az első nyomot.

A bennünket közelről érdeklő többi kérdést illetően, (mikor alakult ki ez a könyvtár, hány kötetből állt 1831-ben, hol gyűjtötték, tartották anyagát, ki kezelte, kik és milyen alkalommal használták?), már találgatásokra szorulunk. Arra kell gondolnunk, hogy a gyűjtemény már 1831 előtt megvolt. Ha könyvtárként említették, úgy nagyobb mennyiségű könyvről volt szó. Valószínű, hogy a XVIII. században épült és Schmall Lajos által („Adalékok...") leírt „régi" pesti városházán, (amely a belvárosi plébániatemplom háta megett állt 1842-ig, amikor is lebontották és az „új", kétemeletes városházát építették a helyére), tartották, annak tanácstermében, talán „ügyvédi irodá"-jában, vagy a bizottságok által használt szobában, esetleg a levéltárat is magába foglaló „városi irodá"-ban. Nem vitás, hogy az anyagot a város emberei, tanácstagok, hivatalnokok használták.

Ami számunkra lényeges: Pest városának már 1831-ben volt könyvtára és annak egyik könyvét, Patachich művét címszerint ismerjük.

Az 1850 előtt volt Pest-városi könyvtárról még egy forrással rendelkezünk, amely ugyancsak a Fővárosi Levéltárban (Pest város tanácsi iratok IX. 75/857 szám) található. Ez az irat egy nagyobb könyvtári leltározás eredményét rögzítette 1858. február 22-i keltezéssel. A dokumentum teljes szövegű ismertetésére alább térünk vissza, mert tartalma elsősorban az 1850-ben létesült „Pest-városi Frank könyvtár", (mellyel a következő fejezet foglalkozik), ügyét érinti. A leltározást a „Frank könyvtár" számbavétele végett hajtották végre. A német nyelvű dokumentumból azonban már itt válik fontossá számunkra a következő részlet: a város tulajdonában volt összes könyvek számbavétele során —, közli többek között a leltár —, találtak „olyan anyagot, amelyet korábban [1850 előtt] a tanácsteremben őriztek" („Früher im Magistratssaale aufbewahrt gewesene Bücher"), továbbá „számos régi hivatalos újságot és a városháza hivatalnokait illető könyveket, melyeket egykor a tanácsterem szekrényéből a könyvtárszobába helyeztek át" („welche aus dem Kasten des Magistratssaales einstweilen ins Bibliothekszimmer hinterlegen waren") végül a kormány- és birodalmi rendeletek 10 bekötött kötetét („10 Stück steifgebundene Bücher Regierungs und Reichsgesetzblätter"), „melyeket az egykori városi könyvtár számára szereztek be."

Az idézett dokumentum 1858-ban készült és nyolc év távlatából utalt vissza az 1850 előtti állapotokra, a „Frank könyvtár" előtti régi gyűjteményre, amely egy ideig a városháza (ezúttal már az 1842-ben épült „új" városháza) tanácstermében, majd „könyvtárszobájában" állott. A szöveg a könyvek egy részét tartalmilag is megjelölte: hivatalos célokat szolgáló lapokról és egyéb kiadványokról, törvénykönyvekről volt szó. Mindez utólagosan erősíti meg feltételezésünket Pest városa 1850-ig kialakult hivatali jellegű könyvtáráról, amelyre az első kézzelfogható nyomot az 1831. szeptember 24-i tanácsülési napló bejegyzéséből nyertük.

Kimondhatjuk hát, hogy Budának és Pestnek már a XIX. század közepe előtt voltak városi könyvtárai, ezek egyes darabjai különböző „áttételek" útján bejutottak az 1904-ben megnyitott fővárosi könyvtárba, és a mai gyűjtemény legősibb állományához tartoznak.

„PEST-VÁROSI FRANK-KÖNYVTÁR"
(1850—1875)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ősei közül az első olyan gyűjtemény, amelynek megismeréséhez már gazdag levéltári anyag, nagyszámú monografikus-, valamint folyóirat- és egyéb sajtóforrás, ezek mellett számos dokumentum is segítségünkre áll, az a közel 14 000 kötetnyi anyag, amelyet 1850—1875 között legtöbbször „Pest városi Frank-Könyvtár" néven emlegettek.

A könyvtárat a maga korában nagy tekintélynek örvendő pesti polgár, Frank Ignác jogtudós, (aki a hazai jogtörténetben is előkelő helyet vívott ki magának), gyűjtötte össze és végül Pest-város közönsége tulajdonába juttatta.

Frank Ignác életéről és tevékenységéről számos feljegyzést, ismertetést találhatunk. Ezeket első ízben Szinnyei József a „Magyar írók élete és munkái" című sorozatának III., 1894-ben kiadott kötetében foglalta össze. Legutoljára Eckhart Ferenc, a neves jogtörténész egészítette ki az adatokat a buda-

pesti jogi egyetem levéltári forrásai alapján. (l. Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667—1935. Bp., 1936. 341—394 old.)

E híradásokból tudjuk, hogy az 1788-ban Szatmárnémetiben szegénysorsú polgári családban született Frank Ignác 1810-ben szerezte meg a pesti egyetem jogi karán a doktori diplomát és 1827-ben ugyanitt kezdte meg egyetemi tanári működését. Kiváló képességeinek már korán jelét adta.

A pesti egyetem egy 1831/1832-es „hivatalos informatio"-ja szerint a magyart, latint, németet, franciát, olaszt, görögöt és a „tót" nyelvet egyaránt jól beszélte. 1829-ben jelent meg fő műve, a „Principia Juris Civilis Hungarici", mely Eckhart Ferenc szerint „úgyszólván feleslegessé teszi mindannak az ismeretét és tanulmányozását, amit előtte írtak e tárgyról". Valóban ez a könyv magyarra átdolgozva, („A közigazság törvénye magyar honban"), igen elterjedt. Fentebb utaltunk arra, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Buda szabad királyi főváros tanácsi könyvtárától is örökölt egy példányt Frank e munkájából. A tudós jellemzéseként idézzük Eckhart Ferenc értékeléséből a következőket: Frank élete főművében „a szellemi és erkölcsi függetlenség számos olyan jelét adta, amilyent hasztalan keresnénk kortársai munkáiban".

Témánk számára különösen fontos, amit Frank Ignác könyvgyűjtő-szenvedélyéről tudunk. E szempontból jellemző adalék a G. L. Feldmann-féle múlt századi német útikalauz „Pesth und Ofen" című kötetének 1844-es kiadása, amely a híres pest-budai magánkönyvtárak, Jankovich Miklós, Horváth István, Fáy András és Károlyi György gyűjteményei mellett már Frank Ignác könyvtárát is a magyar főváros kulturális nevezetességeként tartja számon.

Frank Ignác az egyetemen is nagy megbecsülésnek örvendett, már a harmincas években átmenetileg betölti a jogi kar igazgatói tisztét, de személye éppen a forradalom és szabadságharc alatt válik igazán jelentőssé. Eötvös József, az első független magyar kormány kultuszminisztere 1848. május 4-i leiratában egyetemi reformterv készítésére szólítja fel a törvénytudományi kart, melynek igazgatója Frank Ignác dolgozza ki a számos merész gondolatot tartalmazó reformtervezetet, utolsó jelentős művét. Ugyanő szövegezi meg az egyetemi kar által a forradalmi kormánynak teendő esküt. Windischgrätz csapatainak bevonulása után Frank szorult helyzetbe kerül, taktikázik; mikor a forradalmi seregek visszafoglalják Budát, 1849. május 29. után, a forradalmi kormányhoz ír hódoló feliratot, de már nagyon óvatoskodó hangnemben. A Pesti Hirlap 1849. június 22-i számában radikális oldalról éles támadás éri Frankot, aki erre lemond igazgatói megbízatásáról, azonban Horváth Mihály kultuszminiszter visszatartja.

Haynau bevonulása után Frank Ignácot felelősségre vonják, de végül igazolják, sőt Bécsbe rendelik, hogy a magyarországi jogügyekkel foglalkozó bizottság munkájában résztvegyen. Már ekkor súlyos lelki válságba kerül, revolverrel öngyilkosságot kísérel meg, búskomorságba esik, 1850. március 4-én bécsi „Am Peter"-en levő negyedik emeleti lakása ablakából az utcára veti és a kövezeten halálra zúzza magát.

A pesti egyetem nevében az éppen Bécsbe érkező két professzor, Virozsil Antal és Csausz Márton bontja fel Frank Ignác mindössze egy lap terjedelmű 1850. március 1-ről keltezett végrendeletét és csodálkozással látja, hogy a tudós nagyértékű könyvtáráról rendelkező második pont így hangzik:

„Meine Bibliothek in Pest legire ich der Pester Stadt als Anfang einer städtischen Bibliothek."

— azaz Frank Ignác professzor kollégái előtt teljesen érthetetlen „ötlettel" nem az egyetemre, mégcsak nem is a Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtárára hagyta kincset érő könyveit, hanem Pest városára, hogy ezzel egy leendő városi könyvtár alapjait vesse meg.

Úgy látszik, a két pesti tudós nem volt nagy véleménnyel az örökös kultúrpártoló szándékait illetően, de a testamentumon változtatni nem lehetett. Virozsil professzor mindenesetre nyomban Geringer Károly osztrák helytartóhoz fordult és kérte: utasítsa Pest városát, miképpen járjon el „az égből pottyant" ajándékkal. Figyelmeztesse a magisztrátust, hogy a könyvtárt a nyilvánosság, a tudományos világ rendelkezésére kell bocsátania, megfelelő helyiséget kell biztosítania és kötelezni kell a várost, hogy készíttessen jegyzéket a gyűjteményről.

Mindez 1850-ben történt, a könyvtártörténet számára sorsdöntő évben, abban az esztendőben, amelyben az angol parlament, illetve a kormány, részben a megelőző idők forradalmi mozgalmaiból okulva, részben a polgárság más érdekeit szolgálva, augusztus 14-én útjára bocsátotta a modern városi könyvtárépítést valósággal forradalmasító könyvtári törvényét („Public Library Act").

Pest városa rövidesen átvette Frank Ignác értékes hagyatékát, de a továbbiakban sajnos igazolta azokat az aggályokat, amelyeket az egyetem tudós férfiai az új gazda jövendő magatartásához fűztek.

A könyvek átszállítása Frank pesti otthonából a Városházára rövidesen megtörtént, de azután egyszerűen nem tudták, mit kezdjenek a kinccsel. Értékről lévén szó, mindenesetre leltárba vették és ez a folió kötetbe kötött kézírásos lajstrom, melynek tetejére gondos kalligráfiával felírták, hogy

„Néhai Frank Ignácz jogtanácsos által Sz. K. Pest Városának Végrendeletileg hagyományozott könyvtár Névjegyzéke 1850"

— a Fővárosi Levéltárban a 17798/9/1850 szám alatt a mai napig feltalálható.[1] A lajstrom készítése után azonban az anyagot ládákba rakva a Városháza egy „könyvtárszobá"-nak kinevezett helyiségében raktározták s utána a jelek szerint igyekeztek megfeledkezni róla.

Erről a gyűjteményről a következő évtizedekben sokan és sokszor tesznek említést, közülük az egyikkel, Toldy Ferenc neves irodalomtörténészével, aki utóbb mint az Egyetemi Könyvtár igazgatója a Frank-könyvtárt is kezeli, e helyen kell foglalkoznunk. Toldy a Fővárosi Levéltárnak a Frank könyvtárra vonatkozó anyagában (IX 75/1857-Pest város tanácsi iratok-szám alatt) őrzött 1861. október 9-i feljegyzése azt állítja, hogy

> „a gyűjtemény összalkotásánál fogva miután legeslegnagyobbrészt classica litterariából, jog- és történeti munkákból áll a reáltudományokra pedig csak igen mellesleg terjeszkedik ki, polgári könyvtárnak nem illik..."

Nos, a jegyzék felületes tanulmányozása után is meggyőződéssel állíthatjuk, (amit egyébként utóbb Toldy Ferenc is elismert), hogy a jogi munkák egy részét leszámítva, melyek tárgyuknál fogva szakkönyvtárba valók, Frank könyvtárának jelentős hányada nagyon is alkalmas lett volna „polgári könyvtár" céljaira és aligha kétséges, hogy a hagyatékozó éppen azért jelölte ki a várost örökösének.

Az 1850-es lajstromot lapozgatva, százával találkozunk olyan címekkel, melyeket a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusában is felfedezhetünk. A címek százaiból következtethetünk további ezrekre. Beszerezte ezeket a könyveket a város akkor, amikor a Frank-könyvtár már nem volt birtokában, pénzen vásárolta utóbb más helyről, mert a később életre hívott fővárosi könyvtárban szükség volt rájuk.

Annyi bizonyos, hogy Pest városa csak kerek hét esztendővel a leltározás elvégzése után kezdett újból foglalkozni az addig ládákban álló Frank-Könyvtárral és azzal az előterjesztéssel fordult a kultuszminiszterhez, hogy engedélyezze a gyűjteménynek az Egyetemi Könyvtárban való ideiglenes elhelyezését. — 1857. március 22-én meg is érkezik a miniszteri engedély.

Nem tudjuk pontosan, hogy miért következett be a fordulat. Nem lehetetlen, hogy az értékes anyag használatától megfosztott kutatók is sürgették a könyvtár hozzáférhetővé tételét, még valószínűbb azonban, hogy a kezdeményezés éppen az Egyetemtől indult ki. Ugyanaz a Virozsil Antal professzor szorgalmazta, aki 1850 márciusában Frank végrendeletét felbontotta, mellette az egyetemi könyvtár igazgatója, Toldy Ferenc járt el az ügyben. Toldy mint a városi magisztrátus tagja, a községpolitikában is szerepet játszott. Mindkettőjük neve többször szerepel az 1857—1858-as iratokban.

Ismét a Fővárosi Levéltár említett iratcsomója ad felvilágosítást arról, ami 1857-től történt.

1857. június 9-i leiratában kérdezi meg a kultuszminisztérium az egyetemet: hajlandó-e megadott feltételek mellett a Frank-Könyvtár őrzését vállalni. Virozsil Antal igenlően válaszol az egyetem nevében (1857. július 2-án). E levelezés eredményeként születik meg a következő pontokra épülő egyezség:

1. Az egyetem kezességet vállal a gyűjtemény épségéért.
2. A könyvszekrényekről a város gondoskodik.

[1] Ragadjunk ki néhány szerzőt, illetve címet a 175 folió lapos, 5000—6000 művet felölelő jegyzékből. Mielőtt azonban ezt tennénk, meg kell jegyeznünk, hogy mutatónkban, mely csak halványan jelezheti a gyűjteményt, nem tüntetünk fel jogi-államtudományi munkákat, ez utóbbiakról ugyanis még lesz alkalmunk szólni. Azt is előre lell bocsátanunk, hogy a hatalmas címanyag minden tartalmi rendezés nélkül következik a lajstromban. A Frank-könyvtár problémája, lévén a múlt század harmincasnegyvenes éveinek egyik legjelentősebb pesti magángyűjteményéről szól, önálló tanulmányt igényelne, ennek kidolgozására nem vállalkozhatunk. Az itt következő címeket a lajstromban lapszám szerint haladva emeltük ki:

Lexikonok:	Diderot-D'Alembert: Encyclopédie-je 39 kötet Buday Magyarország Lexikona 3 köt. Karabinszky: Lexikon von Ungarn.
Könyvészet:	Schrettinger Martin: Handbuch der Bibliothekswissenschaft Bibliographie-Anzeiger 1834—1840 Vogt: Cathalog. librorum variorum.
Filozófia:	Bacon, Campanella, Maimonides, Erasmus, Kant, Leibniz, Hegel, Schopenhauer művei, Budai: De ateismo et superstitione.
Nyelvészet:	Murko: Slovenische Sprachlehre, Szir nyelvtan, Remusat: Grammaire chinoise, Gesenius: Hebräische Sprache, Grimm: Deutsche Grammatik. A magyar nyelv rendszere, Gyarmathy: Okoskodni tanító magyar nyelvészet, Kalmár: Prodromus linguae Hungariae.
Magyar irodalom:	Baróti Szabó Dávid, Vörösmarty, Csokonai, Himfy, Ányos Pál, Berzsenyi, Kazinczy, Virágh Benedek, Gvadányi, Édes Gergely, Révay Miklós stb. műveiből.
Világirodalom:	Aristophanes, Aesopus, Homeros, Pindaros, Plautus, Ovidius, Seneca, Juvenalis, Dante, Goldoni, Manzoni, Shakespeare, Milton, Scarron, Le Sage, Béranger, Montesquieu, Goethe, Schiller, Klopstock, Lenau, Balzac stb. műveiből.
Vegyes:	Lehrbuch der Meterologie, Dictionnaire de l'amour, Geschichte der Physik, Über die mongolischen Völkerschaften, Respublica Moscoviae, Voyage de Chine, Oxenheimer: Die Schmetterlinge von Europa, Sulcer: Geschichte der Insecten stb.

3. Ha a város a Frank testamentum szellemében saját községi könyvtárat alapít, az Egyetem köteles visszaszolgáltatni a gyűjteményt.

1857. augusztus 1-én Pest város gazdasági hivatala már biztosítja a pénzt a szekrények készíttetéséhez, szeptember 25-ig a helytartótanács is engedélyezi az átadást. 1858. január 16-án került sor a Frank-Könyvtár ünnepélyes letétbe helyezésére az Egyetemi Könyvtárban. Az átadás lebonyolítása végett 1857 végén, 1858 legelején bolygatták meg — közel nyolc esztendős szendergése után, — a Frank-Könyvtárat, hogy a régi, az 1850-es katalógus segítségével újból számbavegyék és pontos, ellenőrzött leltár alapján szállítsák át az Egyetemi Könyvtárba.

Az idevonatkozó iratcsomóból (Fővárosi Levéltár Pest város tanácsi iratok IX 75/857) a legfontosabb számunkra az a jelentés, mely a városi könyvtárban az átadást megelőző revízió eredményét tünteti fel. — Az előző fejezetben idéztünk ebből az 1858. február 22-i keltezésű dokumentumból annak újabb alátámasztására, hogy Pest városának már 1850 előtt is volt könyvtára. Ezúttal bővebben ismertetjük a dokumentumot, mert viszonylag kimerítő képet ad az 1858-ig e téren kialakult helyzetről:

A német nyelvű jelentés (a negyvennyolcas forradalom bukása után 1860-ig német volt az egyedüli hivatalos nyelv Pest-Budán) közli, hogy

1. a Frank Könyvtár átadása kapcsán 1858. február 22-ig befejezték a városi könyvtár számbavételét,

2. az 1850-es katalógust az állománnyal egybevetve, a jegyzékben pontatlanságokat találtak, így egyes esetekben kevesebb, más esetekben több könyvre bukkantak, mint amennyi a katalógusban szerepelt.

3. az 1850-es jegyzékben szereplő könyveken kívül találtak még:

a) magánosok által időközben („mittlerweile") a városi könyvtár gyarapítására („zur Vermehrung der städtischen Bibliothek") ajándékozott műveket.
b) Olyan anyagot, amelyet a tanácsteremben őriztek.
Ez utóbbi könyvek egy részét (számszerint 60 darabot) átvette az Egyetemi Könyvtár.
c) Iskolai és gyermekkönyveket, disszertációkat, iskolai értesítőket.
d) Frank Ignác néhány személyi okmányát (diploma stb.), kéziratait, kalendáriumokat.
e) Frank acélkardját, ágyneműjét.
f) Frank műveiből mintegy másfélszáz többletpéldányt.
g) Számos régi hivatalos újságot és a városház hivatalnokait illető könyveket, melyeket egykor a tanácsterem szekrényéből a könyvtárszobába helyeztek át.
h) A kormány és birodalmi rendeletek 10 bekötött kötetét.
i) Egy könyvtári tulajdonpecsétet („Auch das Sigill, oder vielmehr Stammsigill").
j) Végül egy csomag régi kottát.

E változatos listából ki kell emelnünk az *a)* pontot, melyből megtudjuk, hogy 1850 után híre mehetett Frank Ignác nemes gesztusának és példáját mások is követték, abból a tévhitből kiindulva, hogy alakulóban van a városi könyvtár, a *b)* a *c)* és a *g)* pontokat, melyekből egy a Frank-Könyvtártól függetlenül kialakult, a jelek szerint eléggé zilált állapotban levő, de mégis használt városi hivatali könyvtár körvonalai bontakoznak ki.

A jelentésből azt is megtudjuk, mi lett a további sorsa a felsorolt könyveknek, illetve egyéb tárgyaknak.

A Frank-anyagot teljes egészében átszállították az Egyetemi Könyvtárba, a hivatali könyvanyagból is hozzácsatolták mindazt, amit az Egyetemi Könyvtár hajlandó volt átvenni, összesen 60 darabot. A gyermek- és iskolai könyveket, disszertációkat a Josephinum-árvaháznak szánták, Frank személyes okmányait, kéziratait, a kalendáriumokat a Nemzeti Múzeumnak. Acélkardját és egyéb ingóságait elárverezteték s a befolyt összeget egy leendő városi könyvtár alapjaként letéteményezték („zu Gunsten des städtischen Bibliotheksfondes"), Frank műveinek többes példányait makulatúraként Eggenberger Ferdinand könyvkereskedőnek adták el és a befolyt 56 Ft-ot szintén a könyvtáralaphoz csatolták. A birodalmi és kormányrendeletek gyűjteményéről úgy intézkedtek, hogy azok a városi levéltárban kapnak helyet. — A könyvtár tulajdonpecsétjének őrzésével a városi reáliskolát bízták meg. A régi kottákat a zenei konzervatóriumnak juttatták.

Egy 1858. augusztus 10-én kelt iratból tudjuk meg, hogy az említett tízkötetes törvénygyűjtemény végül a levéltár helyett a városháza tanácstermének könyvesszekrényébe került vissza.

A nagy kiárusítás, árverezés és ajándékozási hullám után végül mégis maradt egy mag: a törvénysorozat és az eladásokból befolyt összegek.

Pest város nemes tanácsa bizonyára úgy hitte, hogy hosszú időre letette a gondot és felelősséget, amit Frank Ignác végrendeletével nyakába zúdított. Nem sokkal utóbb kiderült, hogy még korai az öröm.

Már az átadás évében, pontosan 1858. október 9-én Toldy Ferenc, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, levélben közli, hogy a város által rendelkezésére bocsátott nyolc könyvszekrény kevés, még háromra van

szüksége a végleges raktározáshoz, hogy a gyűjtemény áttekinthető elhelyezést nyerjen. Arról, hogy teljesítette-e a tanács Toldy kérését, vagy nem, nincs adatunk, de kötegnyi feljegyzés maradt fenn a város egy másirányú kötelezettségéről: a Frank-Könyvtár rendezését és tisztántartását ellátó egyetemi-könyvtári raktáros, névszerint Dobocsányi Ignác szolgálatainak havonkénti díjazásáról.

Volt már tehát a városnak „tiszteletbeli könyvtárosa" Toldy Ferenc személyében, sőt fizetett könyvtárkezelője is, csak éppen a könyvtár volt gyakorlatilag a másé.

Ami az Egyetemi Könyvtárt illeti, a maga részéről betartotta az 1858-as megállapodást: a nála letéteményezett könyvhalmazból élő könyvtárat teremtett és nem feledkezett meg arról, hogy csak ideiglenesen bocsátották azt rendelkezésére. Példa erre a könyvtár egyik őrének, Márki Józsefnek 1865-ben megjelent, „Címmutató a M. Kir. Egyetem s Pest város könyvtárának... jogi és állami összes műveihez" című bibliográfiája. — Ez, mint látjuk, már címlapján is hangsúlyozza, hogy a város könyvtárát idegen állománynak tekintették. A könyvecske előszavában pedig a következőket olvashatjuk:

> „Nemcsak egyetemi könyvek címjegyzékét, hanem a dicső emlékezetű m. kir. egyetemi volt jogtanár Frank Ignác Pest városának hagyományozott s jelenleg az egyetemi könyvekkel a roppant, de már kissé rokkant templomszerű teremben elhelyezett körülbelül 14 ezer kötetre menő mindnek idevonatkozó címtartalmát is magokban foglalják".

A címjegyzék, mely 93—111, majd ennek folytatása, az 1869-ben kiadott 2. füzet 113—156. lapjain sorolja fel a Frank-Könyvtár jogi és államtudományi állományát, az idézet szerint „mindet", újabb, a levéltári jegyzéknél könnyebben áttekinthető, mert szakrendi tájékoztatás a Frank hagyatékról, pontosabban annak egy részéről.

Ami meglepő: a szakbibliográfia mindössze kereken 2000 jogi művet sorol fel a Frank-Könyvtár állományából és ezt maximálisan 4000—5000 kötetre becsülhetjük. Ha elfogadjuk, amit Márki József állított, hogy a jegyzék a Frank-Könyvtár jogi anyagát teljesen kimerítette, azt a következtetést kell levonnunk, hogy Frank Ignác 14 000 kötetes könyvtárának legfeljebb 30—35%-a volt szigorúan vett jogi és államtudományi anyag, 65—70%-a, azaz kereken 9000—10 000 kötet viszont nem. Ez újabb érv amellett, hogy a Frank-Könyvtár zöme nagyrészt megfelelt annak a célnak, amelyre egykori tulajdonosa szánta.

A hatvanas évek végén — a hetvenes évek elején már sokakban érlelődött a gondolat: elérkezett az ideje, hogy a Frank-könyvtárra, mint alapra építve megteremtsék végre a magyar főváros korszerű könyvtárát.

E fordulatban szerepet játszott az a körülmény, hogy az 1867-es kiegyezés politikailag, gazdaságilag és kulturálisan egyaránt a fejlődés viszonylag kedvezőbb távlatait nyitotta meg. A kezdeményezésekben része volt annak, hogy a hatvanas évek végéig már nálunk is sokan tudomást szereztek a nyugati városok nyilvános könyvtárak építését célzó mozgalmairól. A polgárság egyes szélesebb látókörű képviselőire ösztönzően hatottak a fokozatosan szervezett erővé fejlődő munkásság önálló művelődési törekvései is, amelyeket a burzsoázia veszedelmesnek tartott, maga akart irányítani.

A felsorolt tényezők összhatásának tulajdonítható, hogy a kiegyezést követően több oldalról is sürgették egy fővárosi könyvtár megteremtését. Javaslatok, tervek készültek ez ügyben és noha a holt aktákban rögzített kísérletek végül is meddőnek bizonyultak, röviden mégis szólnunk kell róluk, mert ezek a próbálkozások is az intézmény előtörténetébe tartoznak s mert a tervezetekben nem egyszer néhány előremutató, históriailag értékes gondolattal találkozhatunk.

A fővárosi könyvtár problémája a kiegyezést követően először az „alkotmányos élet helyreállítása"-val kapcsolatos intézkedések miatt merült fel Pest város vezetősége körében. Az „alkotmányos élet helyreállítása", (tudjuk: ez a frázis a felére kiegyező magyar uralkodóosztályok előjogainak helyreállítását és megszilárdítását fedte), a régi törvények újra életbeléptetését eredményezte. 1867-ben ismét életbelépett az 1847/1848-as országgyűlés által hozott XVIII. törvénycikk, röviden: a sajtótörvény, amely többek között a nyomdák által a hatóságoknak megküldendő kötelespéldányokról (egy-egy nyomdatermékből két példány) intézkedett. E köteles példányokat elsősorban az esetleges sajtóvétségi perek dokumentumaiként kellett a nyomdáknak beszolgáltatni.

A köteles példányos törvény végrehajtására vonatkozó 1867. július 17-i igazságügyminiszteri rendelettel Pest város törvényhatósága 1867. július 31-i közgyűlése foglalkozott és úgy döntött, hogy a köteles példányok egyikét rendszeresen a városi közvádlónak (később: városi ügyész) küldeti meg, azzal az utasítással, hogy a közvádló a vétség szempontjából elévülő nyomdatermékeket 6—6 havonként összegyűjtve utólag szolgáltassa be a városi hatóságnak, (a második köteles példányt egyenesen az ezek gyűjtésére kijelölt Nemzeti Múzeumi könyvtárba küldték a nyomdák).

„Mi történjék a közvádlótól a hatóságokhoz visszaérkező nyomtatványokkal?" — merült fel a köz-

gyűlésen a kérdés (l. Pest város törvényhatósági közgyűlésének jegyzőkönyvei: 1867. júl. 31. a Fővár. Levéltárban). Az erre vonatkozó javaslat előkészítésével a tanügyi bizottságot bízták meg. A határozatot Pest város tanácsa 1867 augusztus 27-i végzésével adta ki a bizottságnak. 1867 végétől egészen a főváros 1873-ban végrehajtott egyesítéséig, Budapest megteremtéséig, a Pest város tanügyi bizottsága illetve egy abból kiküldött könyvtári albizottság foglalkozott a „közvádlói" kötelespéldányok sorsával, de csakhamar nemcsak azzal: a kérdést összekapcsolták egy Pest-városi könyvtár eszméjével. Végső soron a könyvtári albizottságtól elinduló javaslatok, tervek, elgondolások alapján foglalkozott a város vezetősége, a Tanács és a közgyűlés több ízben a fővárosi könyvtár problémájával. A dolog oly módon került napirendre, hogy a tanügyi bizottság illetve annak kebelében mindenekelőtt Toldy Ferenc (ugyanaz, aki mint az Egyetemi Könyvtár igazgatója a Frank-könyvtár ideiglenes gondozását is ellátta), javasolta elsőként, hogy a közvádlói kötelespéldányokra és a meglevő Frank-könyvtárra támaszkodva, a gyarapítást részben a közvádlói példányokkal biztosítva teremtsék meg a fővárosi könyvtárat. (Ezt az akciót először Gárdonyi Albert levéltári kutatásai alapján Kelényi Béla ismertette vázlatosan „A Fővárosi Könyvtár története" c. dolgozatában a Fővár. Könyvtár Évkönyve 1931-es évfolyamában, 35. old. Másodszor Kőhalmi Béla 1954-ben készített gépiratában utalt rá, végül Turányi Kornél a Magyar Könyvszemle 1959-es évfolyamában és a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár 1958/1959-es Évkönyvében mutatott be részleteket Toldy Ferenc tervéből).

A közvádlói példányok problémájának megoldásával megbízott tanügyi bizottmány még 1867. végén juttatta szerephez Toldy Ferencet, amikor a bizottság által kiküldött albizottság elnöki teendőit bízta rá. Toldy Ferenc 1868 elején készített terjedelmes könyvtárépítési tervezete lett a több éven át húzódó akció legnevezetesebb dokumentuma.

Toldy Ferenc mindenekelőtt leszögezte javaslatában, hogy eredetileg a közvádlói példányokról volt szó, de úgy véli: a Frank-könyvtár ügyének rendezése az előbbi kérdést, mindkettő pedig a városi könyvtár felállításának a problémáját is megoldja. A városi könyvtár dolgát tehát mintegy „belecsempészte" a köteles példányok ügyébe, majd megállapította:

> „Kérdést nem szenved, hogy egy városi könyvtár felállítása városunknak nemcsak díszére, hanem a városi lakósság szellemi műveltsége, közvetve pedig annak anyagi jóléte előmozdítására is szolgálna".

A továbbiakban pontokba szedve határozta meg, milyen anyagot kell gyűjtenie a városi könyvtárnak. Első helyen a szépirodalmi, nyelvészeti, enciklopédikus, földrajzi, történelmi stb., második helyen az ipari és kereskedelmi szakmunkák, kézikönyvek, folyóiratok beszerzésének szükségességét emelte ki és rámutatott arra, hogy a Pesten meglevő nagyobb könyvtárak mellett hézagot töltene be egy ilyen gyűjtemény

> „különösen a kereskedő és iparos közönségre nézve, mely Pest városa lakósságának legnagyobb részét s a város virágzása legfőbb tényezőjét teszi".

Toldy hangsúlyozta: a lakosság oktatása nem érhet véget az iskolai tanulmányokkal. Ha lépést akarnak tartani az élettel, tovább kell képezniük magukat, de a könyvekhez nehezen lehet hozzájutni. Lelkes szavakkal ecsetelte, hogy mily emelkedést hozhatna műveltségben, gazdagságban a könyvtár, majd hozzátette:

> „Némi alapja egy ilyen intézménynek máris van. Ott van t. i. a 14 000 kötetből álló Frank-könyvtár, mely nagyobb részben ugyan szorosan tudományos tartalmú... de nem kevés a közműveltségre is tartozó jeles munkákkal is el van látva".

(Mint látjuk, ez alkalommal maga Toldy Ferenc helyesbítette 1861. október 9-i általunk fentebb idézett és cáfolt jelentését a Frank Könyvtárról.)

A Frank-könyvtárt gyarapíthatná a folyamatosan beérkező közvádlói anyag — tette hozzá a fentiekhez és azt a meggyőződését is kifejezésre juttatta, hogy szerinte bizonyára sok ajándék, hagyaték fogja még gazdagítani a leendő „polgári könyvtár"-at. Végül arra is utalt, hogy a városi könyvtár anyagát teljesebbé tehetnék, ha azt a városi főreáliskola már gyorsan fejlődő könyvtárával párhuzamosan veszik majd igénybe az olvasók.

Nem titkolta, hogy korszerű városi könyvtár létesítése jelentős áldozatokat ró a városra, de hozzátette: „E részben nem szabad fösvénykednünk". A könyvtárnak önálló telket, önálló épületet kell juttatni. Érdekes találkozása a véletleneknek: Toldy 1868-ban azt a területet javasolta a fővárosi könyvtár épületének helyéül, ahol 46 évvel utóbb ideiglenes elhelyezést nyert ez az intézmény: a Reáltanoda utcai főreáliskola melletti térséget. (A fővárosi könyvtár 1914—1931 között a reáliskola háta megetti épületben működött.)

Az építés költségeit viszonylag igen szerény összegben, 65 000 forintban jelölte meg (Kb. egy és negyed — másfél millió mai forintnak felel meg). Az összeg szerénységét az magyarázza, hogy Toldy csupán 40 000—50 000 kötetes könyvtárra gondolt. A kiadások között megjelölte a gyarapításra, a sze-

mélyzetre fordítandó összegeket, javaslatot tett szakemberekből álló állandó „Könyvtári Bizottmány" életrehívására és a könyvtár nyitvatartási idejére vonatkozóan is. Eszerint a nappal elfoglalt polgárság számára hétköznap este 5-től 9-ig, vasárnap és ünnepnap mindvégig rendelkezésre állna a gyűjtemény.

A leendő könyvtárt elragadtatott szavakkal ajánló Toldy azonban nem feledkezett meg arról az eshetőségről sem, hogy tervezete pusztába kiáltott szó marad. Ez esetre javasolta, hogy a város vezetőségének gondot okozó közvádlói példányokat egyelőre küldjék a vezetése alatti Egyetemi Könyvtárba, ahol azokat a Pest közönségének tulajdonát képező Frank-Könyvtár állományába iktatják majd be, amíg az egész gyűjtemény visszakerül a városhoz.

1868 elején készült e csaknem minden vonatkozásában előremutató, korszerű, demokratikus eszméket tartalmazó tervezet és kezdetben úgy tűnt: Pest város vezetői megértést tanúsítanak e kérdésben. 1868—1873 között akták, határozatok egész sorozata született, amelyek egytől-egyig a közeljövőben megoldandó kérdésként kezelték a fővárosi könyvtár ügyét. (l. erről részletesen Turányi Kornél dolgozatát a Magyar Könyvszemle 1959-es évfolyama 287—290. oldalán). A hatályos döntés azonban még sem születhetett meg. Ennek egyik legfőbb oka a külső jelek szerint a könyvtárépület elhelyezése körüli bizonytalanság. A tanügyi bizottmány, a tanács, a közgyűlés sehogy sem tudott megegyezni: hová építsék a szép szavakkal pártfogolt épületet. Nem kétséges, hogy nem csupán a hely kijelölése körüli határozatlanság, hanem más, sokkal kézenfekvőbb körülmény is közrejátszott itt: az illetékeseknek nem volt sürgős a könyvtárügy nagy kiadást követelő megoldása.

Az 1868-ban készült Toldy-féle tervezet első hosszabb pihenőjét tartotta még a városi irattárban, amikor a városvezetőségtől független újabb próbálkozásra is sor került. A cél ezúttal is a Frank-könyvtárra építendő városi könyvtár kialakítása volt.

Ez a Türr István féle népművelői mozgalom nyomán létrejött Pesti Oktatási Körből indult ki (részleteit Gyulay Béla: A felnőttek oktatása... c. műve mutatja be). Gyulay Béla szerint Maár Péter volt a szövegezője és aláírója a Pesti Oktatási Kör 1871. november 28-án kelt és Pest város tanácsához eljuttatott javaslatának, amely többek közt az alábbiakat tartalmazta:

> „Pesten mindeddig létező könyvtáraink jobbára elavultak, vagy olyan művekkel telvék, melyek a népművelődés céljaira alig használhatók fel... Pest városa pedig birtokában levő Frank-Könyvtárának mindeddig nem vehette hasznát senki..."

Majd egy 9000 kötetes könyvtár vásárlását javasolta és hozzátette:

> „Ez utóbbi könyvtár megvásárlása után a Népoktatási Kör Pest városa hatóságával tehetné magát érintkezésbe a Frank-féle könyvek felhasználása és egy városi nyilvános könyvtár felállítása iránt."

Maár Péter a következő buzdító sorokkal zárta előterjesztését:

> „Indítványom támogatására talán nem is szükséges érintenem, miszerint Nyugat-Európa legkisebb városaiban is léteznek már hasonló célú könyvtárak, melyek máris a népművelődést nagy mértékben előmozdították."

Maár javaslata elsikkadt akárcsak Toldy Ferencé. Pest város vezetői azonban más okokból rövidesen mégis foglalkozni kezdtek a polgári könyvtár ügyével. A közvetlen indítóok: a Frank-Könyvtár részéről fenyegető „veszedelem". (Az idevonatkozó iratokat l. Fővárosi Levéltár Pest város tan. ir. VIII. 59/869 és I. 2780/874 szám alatt).

A tárgyalás alapja: Toldy Ferenc 1868-as könyvtárépítő terve lett. Ezen a javaslaton az utolsó feljegyzés 1868. március 28-ról kelteződött, most, 1872-ben a tervezet hátlapjára vezették rá a tanügyi bizottság újabb, 1872. július 19-én a könyvtár ügyében tartott értekezletének kivonatát. Ebből megtudjuk, hogy a bizottság „elengedhetetlenül szükséges"-nek vélte a városi könyvtár megépítését. Hogy miért jutott ez éppen akkor eszébe, arra fényt vetnek a következő sorok, melyek szerint az intézmény életrehívását a bizottság

> „annál is inkább elodázhatatlannak tartja, mert... a Frank féle könyvtár az egyetem könyvtárának legközelebb várható építkezése folytán a városnak elhelyezésre vissza fog adatni".

Ez volt hát a „veszedelem", amely felébresztette szendergéséből a könyvtárra vonatkozó aktacsomót, a gond, amely 1860 óta ki tudja hányadszor, ráébresztette „kínos kötelességére", a nagylelkű tudós hagyatékával járó felelősségére Pest város vezetőit. Az Egyetemi Könyvtár önálló otthonának megteremtése küszöbön állt és az ajándék, melyet idegen kezekre bíztak, a jelek szerint ismét a város nyakába fog szakadni,

mert nyilvánvaló, hogy a vendéglátó intézmény saját falai között új életet akar kezdeni és a függőben maradt kérdéseket, köztük a Frank Könyvtár ügyét is, véglegesen óhajtja rendezni.

S most az 1868-as Toldy-tervezet hátlapjára rávezetik az 1872. július 19-i tanügyi bizottsági ülés által készített újabb javaslatot, benne egy ideiglenes és egy végleges megoldás: helyezzék el ideiglenesen a közeljövőben visszakerülő Frank-Könyvtárt és egyéb városi könyvanyagot valamelyik újonnan épülő városi iskola „netán üres helyiségébe". Építsék meg a könyvtár méltó és végleges otthonát a Kétnyúl utca és az Oroszlán utca (ma: Szamuely utca és Török Pál utca) sarkán levő telekre, ott ahol pillanatnyilag a városi közraktár van, melyet máshová kell majd telepíteni. Készítsék el az épület költségvetési tervét, biztosítsanak könyvgyarapításra és a megfelelő személyzet díjazására 1873-tól évi 10 000 forintot stb.

A javaslattal az 1872. szeptember 11-i közgyűlés is foglalkozik, különbizottságot küld ki, a tanügyi bizottságnak a Kétnyúl utcai telekre vonatkozó tervét elveti és a különbizottságot, melynek megint Toldy Ferenc az elnöke (tagjai: Királyi Pál, Ballagi Mór, Steiger Gyula, Tavaszy Endre, Vecsey Sándor, Forgó István, Horváth János), utasítja, hogy szakértők bevonásával szemeljen ki „egy díszes könyvtári épület állandó helyéül egy minden tekintetben célszerű helyet". — A törvényhatóság könyvbeszerzésre egy fillért sem szavaz meg, javaslatot kér a könyvtári épület költségeire, a Frank-Könyvtár és más városi könyvek elhelyezésére pedig a tanácsnak ad szabad kezet.

Mindez a buzgóság, a szép szavak ellenére, felettébb komolytalannak látszik és valójában az is. — Pest hatóságai és képviselőtestülete helyzetüket már csak ideiglenesnek érezhetik, hiszen 1872-ben már befejezett tény a három város: Pest, Buda és Óbuda egyesítése, melynek végrehajtása után, ha viszonylag kisebb szavazati aránnyal, de a két testvérváros küldöttjeinek is beleszólási joga lesz a Pest vezetői által kidolgozott tervek végrehajtásába.

A könyvtárra vonatkozóan mindenesetre zavarbaejtően gazdag elképzelésekkel fog találkozni Budapest 1873-ban megalakuló törvényhatósága.

Az ideiglenes megoldás kidolgozását Pest város tanácsa a tanügyi bizottságra ruházza, amely 1872. október 28-i tervezetében egész sereg iskolát, meglevőt és olyanokat is, amelyek még megépítésre várnak, sorol fel, mint a könyvtár esetleges átmeneti otthonát. — A Toldy Ferenc elnökletével értekező kiküldött bizottság a végleges könyvtárépület megépítésére a városi Dologház telkéből kihasítandó részt javasolja.

Hogy mindez csupán formális aktagyártás volt, azt legjobban Pest város törvényhatósága egyik utolsó, 1873. július 23-án tartott közgyűlésének határozata leplezte le. Ez a határozat kimondta, hogy most már nem óhajt foglalkozni a könyvtár kérdésével, hanem annak érdemleges elintézését a szervezés alatt álló új fővárosnak, Budapest közgyűlésének engedi át.

Eközben az Egyetemi Könyvtár új otthonának építése megkezdődött, gyors léptekben haladt előre, közeledett az idő, amikor a Frank-Könyvtár dolgában az utolsó szót kellett már kimondani. Negyven éves szolgálata után éppen ekkor, 1873 végén vonult nyugdíjba az Egyetemi Könyvtár nagynevű igazgatója, Toldy Ferenc, aki mint láttuk, a fővárosi könyvtár eszméjét oly lelkesen felkarolta. Toldy utóda, Horváth Árpád 1874. január 18-án lépett hivatalába és a jelek szerint nem tanúsított különösebb megértést abban a tekintetben, hogy az átszervezés megrázkódtatásaival küszködő Budapest hatóságainak türelmi időt adjon a Frank-Könyvtár kérdésében.

Budapest törvényhatósága mindenesetre elég frissen tűzte napirendre a fővárosi könyvtár problémáját, Királyi Pál bizottsági tag 1874. január 31-én papírra vetett beadványában tett ugyanis indítványt a Frank Könyvtár ügyében és ezt 1874. február 4-én tárgyalta Budapest újdonsült képviselőtestülete. Lévén a dolog roppant sürgető, a „hagyományoknak" megfelelően ezúttal is bizottságot küldött ki javaslattételre. A bizottságban most is ott látjuk Toldy Ferenc nevét, aki egyetemi könyvtári állásától elbúcsúzva, továbbra is tagja maradt a város képviselőtestületének, de most nem Toldy, hanem Békey Imre, a tanügyi osztály vezetője az elnök, a tagok között a tudomány világából ismert egyéb jeles férfiak neveit is felfedezhetjük, köztük Hunfalvy Pálét, Apáthy Istvánét, Havas Ignácét, Ballagi Mórét, Királyi Pálét.

Ami a bizottság javaslatát illeti, ez már semmiképp sem válik díszére az aláíróknak. Alig 18 nappal a közgyűlés által adott megbízás után, tehát 1874. február 22-én született meg az előterjesztés, amely, miután rövid visszapillantásban vázolja a fővárosi könyvtár körül 1850 óta zajló eseményeket, a következő javaslattal állt elő:

> „Tekintettel arra, hogy nevezett könyvtár nagyobbrészt jogi és itt is inkább kútforrási... tekintettel arra, hogy fővárosunkban máris három nagyobb könyvtár létezik t. i. a nemzeti múzeumi, az académiai és az egyetemi és több kisebb, de folyton gyarapodó társulati és egyleti... ezek mellett egy külön városi könyvtárt fölállítani, ennek épületet emeltetni, kezelési, fenntartási és gyarapítási költségeit fedezni, majdnem céltalannak tűnnék fel, tekintettel továbbá arra, hogy a végrendelet erre vonatkozó része... semmi akadályt nem képez... a bizottmány a kérdéses könyvtárnak... az Egyetemi Könyvtárnak leendő végleges odaajándékozását hozza javaslatba, mivel hogy a fővárosnak netáni ajándékát nemcsak az egyes köteteken látható városi színes pecsét, hanem a könyvtári épület valamely kiválóbb helyiségében bizonyára felállítandó márványtáblára vésendő felirattal is megörökítené..."

Az esetleg háborgó lelkiismeretek megnyugtatására a bizottság azt is konstatálta, hogy az Egyetemi Könyvtár is nyilvános közkönyvtár, a könyvek ott is hozzáférhetők lesznek. — Ami az elheverő városi kötelespéldányokat illeti, itt további vizsgálatot javasoltak. Mint látjuk, sommásan akarták elintézni a városi könyvtár ügyét. Az ítélet elhamarkodottságára abból is következtethetünk, hogy a Frank-Könyvtárt összetételénél fogva is alkalmatlannak találták a célra. A bizottság szerint ez „nagyobbrészt jogi és itt is inkább kútforrási" anyag és az még annak is ellentmond, amit Toldy Ferenc 13 évvel korábban írt. Toldy ugyanis, mint láttuk 1861-ben a Frank-Könyvtárt így jellemezte: „Legnagyobbrészt klasszicus literaturából, jogi és történeti munkákból áll".

A városi tanácsnak úgy látszik kapóra jött a javaslat és jóváhagyással terjesztette ezt a közgyűlés elé. Az 1874. április 8-iki közgyűlésen azonban még elég nagy számban ellenezték, további vizsgálatot kívántak. A városi könyvtár gondolatát nem ejtették el és indítványozták, hogy a Frank-Könyvtárat egyelőre a főváros statisztikai hivatalában helyezzék el. — Itt kapcsolódik először össze a Frank-Könyvtár és a statisztikai hivatali könyvtár története. — A közgyűlés emellett azt az eshetőséget is latolgatta, hogy az Egyetemi Könyvtár talán új, tágasabb otthonában mégis hajlandó lenne a régi állapotnak megfelelően őrizni Pest város, most már Budapest főváros Frank-Könyvtárát, míg létrejön a fővárosi könyvtár. — Ezért arra is utasítást adott, kérdezze meg a tanács, van-e lehetőség a tulajdonjog fenntartására.Emellett arra is gondoltak, hogy a város valamelyik intézményébe szállítják át a gyűjteményt, de ez a terv elesett.

Az átirat el is ment az Egyetemi Könyvtárhoz. — A válasz egyértelmű és határozott volt. Horváth Árpád igazgató ugyanis ezt hozta a tanács tudomására:

> „...hivatalos kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy az említett könyvtárnak az új könyvtárban eszközlendő további ideiglenes kezelése saját Egyetemi Könyvtárunk érdekeivel merőben ellenkezik... A leggyengédebben szólva a drága pénznek s a még drágább időnek bűnös pazarlása fogna lenni..."

Horváth Árpádnak az egyetemi tanács által is támogatott május 15-iki átirata tehát válaszút elé állította a tanácsot; az Egyetemi Könyvtár építése befejezéséhez közeledik, döntést sürget, vagy elviszik, vagy odaajándékozzák a könyvtárat. — A hatóságok most már újabb nyomatékos érvet kapnak ahhoz, hogy szabaduljanak a könyvtáralapítás gondjától. Még egy aggodalmuk volt: nem jelentkeznek-e Frank örökösei, nem zúdítanak-e pereket a nyakukba a hűtlen sáfárkodás miatt. — A város jogügyi bizottmánya szeptember 14-iki véleményezésével igyekezett ezeket az aggodalmakat is elosztatni:

> „A végrendelet második pontja meghatározza ugyan a hagyományozás célját, de anélkül, hogy a főváros kötelességévé tétetnék a hagyományt csupán ezen és nem más célra fordítani és ezért a végrendelet megállapítása nem bír a meghatározás (módus) kellékével... meggyőződésünk szerint az örökösöknek semminemű igény formálására jogalapjuk nincsen..."

Elhárult tehát a legfőbbnek tekintett akadály is az elől, hogy szabaduljanak a gondtól. Most már sokoldalú indokolással kerülhetett a közgyűlés elé a javaslat és 1875. március 11-én a főváros közgyűlése 209/875 szám alatt meg is hozta „históriai értékű" döntését:

> „...tekintve, hogy a főváros jelenlegi pénzhiánya közt sem könyvtári épületet nem emeltethet, sem a Frank-féle gyűjteménynek könyvtárrá kiegészítésére és folytonos gyarapítására szükséges összegeket e célra nem folyósíthatja, tekintve hogy ... a kérdés végleges megoldása ... további halasztást nem tűr, a Frank-féle könyvtárt a pesti magyar tudományegyetem könyvtárának adományozni határozza el azon oknál fogva is, minthogy az elidegenítés által eredeti rendeltetésétől különben sem vonatik el".

Az indokolás önmagában is a város akkori vezetői elleni gúnyirattal ér fel. Az 1874. és 1875. éveknek a Pesti könyvnyomdában napvilágot látott városi zárszámadásait („Budapest főváros zárszámadása és vagyonleltára") tanulmányozva, a különböző csoportok és a végösszesítés egyaránt tíz-százezer koronás többletekről tanúskodnak, a közgyűlés mégis nemcsak az egyszeri, bár kétségtelenül jelentősebb összeget követelő könyvtárépület emelésének tervét vetette el, de még a Frank Könyvtár ideiglenes elhelyezésének eszméjét is —, az ezzel járó viszonylag csekély kiadások miatt. És aligha találunk még egy várost, amely a mult század közepe óta olyan indokolással dobjon el magától egy könyvgyűjteményt, hogy az másutt is teljesítheti rendeltetését.

Ugyanez a törvényhatóság a lakosság érdekeit és Frank Ignác emlékét sértő akcióból még erkölcsi hasznot is akart húzni, mert idézett határozatában kimondta: az átadás egyik feltétele, hogy

> „úgy Frank Ignác neve, mint Budapest főváros közönségének jelen ténye, mellyel a Frank-féle könyvtár átengedtetik, az egyetemi könyvtár épületében megfelelő helyen és módon megörökíttetik".

Mint az azt követő lapokon részletesen bemutatjuk, az átadás feltételeként azt is kiszabták, hogy a Frank gyűjtemény egy csekély — korábban kijelölt — hányadát adják vissza a városnak. (A város tulajdonában visszamaradt és végül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba eljutott könyvanyag ügyével a következő fejezetben foglalkozunk részletesen.) A közgyűlés a kötelespéldányok dolgában is intézkedett, a határozat e passzusát ugyancsak alább ismertetjük.

A közgyűlés jószívű döntéséhez csak a miniszteriális áldás hiányzott. 1878. június 2-i keltezéssel megérkezett Trefort Ágoston kultuszminiszter jóváhagyása is, melyet egy „Budapest szabad királyi város közönségének" továbbítandó kegyelmes köszönet kísért.

Néhány héttel később, pontosan 1875. július 4-én került sor a végleges odaajándékozás ünnepi aktusára. Az egykori városvezetőségre kevés dicsőséget hozó akcióról tanúskodik az Egyetemi Könyvtár emeleti olvasótermének bejáratától balra elhelyezett, ma is látható nagy márványtábla, melyen a következő szöveg olvasható:

„BUDAPEST FŐVÁROS HATÓSÁGA A FRANK
TANÁRTÓL ÖRÖKÖLT XIV EZER KÖTETÉT
NAGYLELKŰEN AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRNAK
AJÁNDÉKOZTA.
MDCCCLXXV"

Az idézett iratokból elég világosan kitűnt, hogy nem nagylelkűségről, hanem ellenkezőleg, a közművelődés célját szolgáló kiadásokkal kapcsolatos zsugoriságról volt szó. Az emléktábla a közgyűlés idézett döntésénél mégis hívebben jellemezte a helyzetet, mert nem a „székesfőváros közönségé"-t, hanem csupán a város hatóságát jelölte meg ajándékozóként.

Ami az odaajándékozott könyvek további sorsát illeti: egy ideig még számon tartja az emlékezet, melyik részlege az Egyetemi Könyvtár állományának, amely Budapest hatóságának „nagylelkűségéből" jutott az intézmény birtokába. A Magyar Könyvszemle első, 1876-os évfolyamának 113. oldalán olvashatjuk „Az Egyetemi Könyvtár felállítása" című cikkben: „Az emeleten az udvar felé eső folyosón a főváros által adományozott Frank-féle könyvtár van felállítva" —, utóbb ez már csak a könyvtárnak ajándékozott és az állományba beolvasztott gyűjtemények egyike, melyről az Egyetemi Könyvtár múltjáról készült visszapillantásokban néhány sor erejéig illő megemlékezni.

Szinnyei József, a nagy magyar bibliográfus például a Fővárosi Lapok 1887-es évfolyamának 94—97. számaiban közölt „Könyvtári emlékek" című irásában így „méltatta" az ajándékozás aktusát:

> „Ha egynémely hazafi áldozatkészségéből könyvtárt alapítva tenne is valamit, azt se becsülik semmire. ...A főváros se ment jó példával elől, midőn a 14 000 kötetből álló Frank-féle könyvtárt, melyet Frank Ignác Pest városának hagyott, a város pedig miután nem tudott, vagy nem akart abból városi könyvtárat alapítani, az egyetemi könyvtárnak ajándékozta. — Itt legalább használják..."

Végül már ilyen csendes feddésekre sem érdemesítik a dolgot, megmaradt a tábla, egy kissé szégyentábla is, egy szomorú, a kultúrát semmire becsülő kornak emléke.

AZ ELSŐ HIVATALI SZAKKÖNYVTÁR
(1870—1903)

Pest, majd az egyesített Budapest városvezetőségének magatartása a hatvanas évek végén — hetvenes évek elején évtizedekkel hátráltatta a városi nyilvános könyvtár megteremtésének ügyét. Az erre irányuló jószándékú, lelkes tervek az irattárba vándoroltak, elkótyavetyélték Frank Ignác kitűnő gyűjteményét. A jelzett évek mégis jelentőssé válnak az 1904-ben életrehívott fővárosi könyvtár számára, egyrészt azért, mert ekkor rakták le annak a statisztikai hivatali könyvtárnak alapjait, amely később tekintélyes gyűjteménnyé fejlődve beolvadt a mai intézménybe, másrészt ugyancsak ebben az időszakban mint említettük, kimentettek egy kicsiny, de értékes töredéket a Frank Könyvtárból s ez is egyik alkotó elemévé lett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak.

Mindkét mozzanatról bő levéltári illetve nyomtatott forrásanyag maradt ránk. A főváros statisztikai hivatalának könyvtáráról számos irattári levéltári dokumentum[1] és egyéb elszórt adatok mellett a következő fontosabb híradások érdemelnek említést: Weisz (utóbb Földes) Béla: „Das Statistische Bureau der Hauptstadt Budapest." (az 1876-ban Budapesten tartott IX. Nemzetközi Statisztikai Kongresszus

[1] A Főv. Szabó Ervin Könyvtár régi irattárában 1891-től találhatók meg a „Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtára 1870—1903" c. dossziéban az idevonatkozó akták, ugyanott a Fővárosi Levéltárban őrzött és a múlt század hetvenes éveiből való dokumentumok filmmásolatai is. E fejezetben forrásmegjelöléssel idézzük a Főv. Levéltár anyagát, de a forrás feltüntetése nélkül idézünk a könyvtár birtokában megtalálható 1891—1903-as iratokból.

résztvevői számára készült útmutató.) —, György Aladár híres könyvtártani munkája, az 1886-ban megjelent „Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben", amely kerek képet ad a gyűjtemény akkori (1885-ös) állapotáról is, Thirring Gusztáv: „Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának története" (1894), mely egy fejezet erejéig a könyvtár 1870—1894-es útját ismerteti, Kőrösy József: „Visszapillantás a statisztikai hivatal könyvtárának 33 éves fennállására" című a Budapest Főváros Statisztikai havi füzetek sorozata 1903-as évfolyamában megjelent dolgozata, végül az a hatalmas könyvmennyiség, amely a fővárosi könyvtár központjában az egykori hivatal tulajdonpecsétjével van ellátva.

A városi statisztikai hivatal könyvtárának nyomát kutatva, szóljunk először a legfontosabbról, azokról a könyvekről, melyek ma a fővárosi könyvtár részét alkotják. Az intézmény központi raktárában százával találhatunk olyan tulajdonbélyegzővel ellátott példányokat, melyek az egykori Pest városi statisztikai hivatal gyűjteményére emlékeztetnek. A Pest város címerét is feltüntető pecsét szövege:

„PEST SZ. K. VÁROS STATISZTIKAI HIVATALA"

Ennél sokkal nagyobb számban, ezrével akadhatunk olyan művekre, melyekben egy később beütött bélyegző nyomait fedezhetjük fel:

„BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA 1873"

— a körpecsét közepén Budapest 1873 utáni címere.

A fentebb felsorolt források segítségével pontosan rekonstruálható a kétféle tulajdonbélyegző keletkezése. A pecsétek a könyvtár két fejlődési szakaszát, mégpedig az 1870-től 1873-ig, majd az 1873-tól 1903-ig terjedő periódusokat idézik.

A statisztikai hivatal eredetileg mint Pest város szerény méretekben életrehívott adatgyűjtő szerve létesült. Az ösztönzést az 1869-i III. törvénycikk adta, amely 1870-re országos népszámlálást rendelt el. Pest ekkor már gazdag, pezsgő életű város, mely 200 000 lakosával olyan nagyvárosokat előz meg, mint Brüsszel, Amsterdam, Stockholm, Koppenhága. Az első, modern követelményeknek megfelelő népszámláláshoz kell felkészülnie. — 1869. október 27-én Pest város tanácsa különbizottságot küld ki a feladat előkészítésére és megfelelő apparátus létesítését határozza el. Az akkor szervezett statisztikai hivatal élére egy fiatal, ambiciózus nemzetgazdászt, a 25 éves Kőrösy Józsefet (aki addig mint a Pesti Napló munkatársa szerzett magának nevet) jelöli. — 1869. december 2-án a közgyűlés mondja ki az utolsó szót, a szükséges költségeket megszavazza, Kőrösy személyét elfogadja.

A tettvágytól buzgó és igen tehetséges Kőrösy külföldi útját elhalasztva lát neki a szervező munkának, a hivatal mellé nyomban egy könyvtár alapjait is lerakja és a város közgyűlése a könyvtár céljaira első hozzájárulásként 400 Ft-ot szavaz meg, a következő évekre pedig 150—150 Ft-ot biztosít.

A gyűjtemény 1870—1873 közti, azaz Budapest egyesítéséig megtett több mint három éves útjáról mindössze ennyi felvilágosítást kapunk az említett forrásoktól. — Az első korabeli híradás nyomán azonban világosabb kép alakul ki a könyvtár kezdeti időszakáról: Budapest első statútuma, azaz a Buda, Pest, Óbuda és a Margitsziget egyesítését kimondó 1872. évi törvénycikk alapján készült „Budapest főváros törvényhatóságának szervezete" című alaptörvényről van szó. Ez már első megfogalmazásban foglalkozik a statisztikai hivatal könyvtárával. A statútum 75. §-a arról intézkedik, hogy minden, a fővároshoz érkező könyv, rajz stb. „a hivatal könyvtárába rendes sorjegyzék mellett bekebelezendő". A 79. § kimondja, hogy

> „A hivatal keretében szakkönyvtár áll fenn, melynek gyarapítására évenként 250 forint a házi pénztárnál folyóvá tétetik. A könyvek beszerzését az igazgató saját felelőssége mellett teljesíti és azok jegyzékét utólagosan a tanácsnak beterjeszteni köteles."

— végül a 81. § szerint:

> „A statisztikai hivatal könyvtára a fővárosi bizottsági tagok, városi tisztviselők, hivatalnokok és szakférfiak rendelkezésére áll, a könyvek azonban csak a hivatali helyiségen belül használhatók."

Amint látjuk, rövid három esztendős fejlődés, Budapest 1873-as egyesítése eredményeként a Kőrösy József vezette statisztikai hivatali szakkönyvtár már a város könyvtára szerepét töltötte be, hiszen ezért jelölték ki a fővároshoz bizonyára nem csekély számban befutó könyvküldemények gyűjtőhelyéül és ezért foglalkozott vele az egyesített Budapest alkotmánya külön paragrafusokban. — A városi könyvtár fejlődéstörténete szempontjából azt is lényeges fordulatnak kell tekintenünk, hogy ezúttal volt már végre egy olyan gyűjtemény, amely ha nem is Budapest lakosságát, de az olvasóknak mégis egy szélesebb körét szolgálta: a város alkalmazásában álló „szakférfiakat" és a törvényhatósági bizottság tagjait.

Ennyi, amit a statisztikai hivatal könyvtára fejlődésének első szakaszáról tudunk s még az a nem elhanyagolható adat, hogy az 1873-tól egész Budapest szolgálatába állított hivatal könyvtári költségvetését az addig 150 Ft-ról 250 Ft-ra emelték, ami a perspektivikusan megnövekedett feladatokat tekintve, a Pest városánál már tapasztalt Budapest vezetőitől „hagyományként" átvett szűkkeblűségről árulkodik.

Itt jegyezzük meg: a könyvtár e kezdeti időszakáról, jóllehet statisztikai intézmény gyűjteményéről volt szó, igen kevés statisztikai adat maradt ránk. Az olvasóforgalmat pedig a gyűjtemény egész fennállása alatt mindössze egyszer közölték, kezdetben még az állomány gyarapodást is csak időszakonként. Az irattári anyagban és a nyilvánosságnak szánt jelentésekben viszont sűrű a panasz amiatt, hogy a könyvbeszerzésre 1873-ban megszabott 250 Ft-ot, illetve a korona bevezetése után (1892) 500 koronát soha többé nem emelték.

Az 1874—1875-ös évek nevezetes eseményeket jeleznek a statisztikai hivatal könyvtárának történetében. A gyűjtemény sorsa ekkor szövődik össze a Frank-Könyvtáréval. Láttuk, hogy 1874 elején még az a gondolat is felbukkant: a Frank-Könyvtárt „egy városi könyvtár felállításáig" helyezzék a statisztikai hivatal könyvtárába, de ezt a tervet rövidesen elejtik. Fontosabb ennél, hogy 1874-ben egyszerre két feladatot is ruháznak a statisztikai hivatalra, az egyik: e hivatalnak kell kiválasztani az elajándékozás előtt a Frank-Könyvtárnak azt a részét, melyet érdemes a városnak visszatartania. A másik feladat: a város birtokában levő és az oda folyamatosan beérkező egyéb könyvanyag, a már említett „közvádlói" kötelespéldányok ügyének rendezése.

1867 óta rendszeresen gyülemlett a kötelespéldányos anyag a városnál, amelyet ideiglenesen a városháza egyik harmadik emeleti szobájában tároltak, majd a Kétnyúl (ma Szamuely) utcai városi közraktárban tartottak.

A Frank-Könyvtár elajándékozása (1874—1875) kapcsán ezt a kérdést is rendezni akarták és a megoldást ebben az esetben is Budapest egyetlen könyvtárral is rendelkező városi szervétől, a statisztikai hivataltól várták. (Az idevonatkozó iratokat l. a Főv. Levéltárban Pest város tan. ir. VIII. 69/869 és I. 2780/874 szám alatt.)

Mindkét feladat végrehajtását tehát lényegében a statisztikai hivatal vezetőjére, Kőrösy Józsefre bízták.

Az első idevonatkozó irat: a fővárosi tanács 1874. június 9-i ülésének határozata, mely felhívja Kőrösy Józsefet, hogy

> „mielőbb terjessze be azon könyvek jegyzékét, melyeket a Frank-féle városi könyvtárból egy felállítani tervezett statisztikai könyvtár részére használhat és adjon a maga részéről is az iránt véleményt, mi történjék a beérkezendő egyéb könyvek és nyomtatványok kezelése és hol leendő elhelyezése kérdésében."

A tanácsi utasítás itt tájékozatlanságból beszélt a „tervezett statisztikai könyvtár"-ról, hiszen, mint láttuk, ez a könyvtár négy év óta megvolt.

Kőrösy József 1874. június 17-én kelt válaszában a tanács tudomására hozta, hogy a könyvek kiválasztásához meg fogja vizsgálni a Frank-Könyvtárnak az Egyetemi Könyvtárban készített katalógusát, ami pedig a köteles példányokat illeti, e kérdésben csak akkor nyilatkozhat, ha az évek óta felgyűlt anyagot már rendezték. A rendezéshez viszont egy díjnok alkalmazását kéri. 1874. augusztus 7-i jelentéséből megtudjuk, hogy a tanács teljesítette kérését és a felvett díjnok már meg is kezdte munkáját. Ennek eredményeként ugyanazon év november 26-án Kőrösy eljuttatta a köteles példányok ügyében kidolgozott javaslatát a városhoz. Ebben először is azt kívánja, hogy a köteles példányok beküldésének hatékony ellenőrzése végett kötelezzék a nyomdákat pontos nyilvántartás vezetésére. — Ami a városhoz érkező anyag felhasználást illeti, ő volt a Frank-Könyvtár kapcsán részben idézett terv első megszövegezője, ugyanis javasolta: tekintve, hogy a köteles példányok esetleges sajtóvétségekben való eljárás miatt futnak be a városhoz, tartsák azokat együtt fél-fél évig, illetve minden naptári év végéig, a határidő leteltével a 2—2 példány egyikét küldjék meg a Nemzeti Múzeumnak, a másodpéldányokat pedig tartalmuk-értékük szerint osztályozva, osszák szét különböző intézmények között. Itt első helyen a statisztikai hivatal könyvtára jön szóba: a legértékesebb nyomtatványok közül a hivatal számára használható anyagot e hivatali könyvtárnak adják, a közigazgatási anyagot a jövőben még felállításra kerülő közigazgatási könyvtár részére a statisztikai hivatalban tárolnák. Ez utóbbi anyagról a statisztikai hivatal félévenként jegyzéket nyújtana be a tanácsnak. — A város számára nem használható könyvek közül az arra alkalmasakat iskolai-tanári könyvtárak, illetve gyermekkönyvtárak felállítására, gyarapítására fordítsák. — Ami egyik célnak sem felel meg, azt az Egyetemi Könyvtárba küldenék. — Ugyanezt az eljárást kell alkalmazni a beterjesztés időpontjáig már felgyűlt köteles példányoknál, melyek rendezését az említett díjnok végezte el.

1874. december 12-én jelenti Kőrösy József: a Kétnyúl (Szamuely) utcai raktárban levő kötelespéldányok feldolgozását befejezték. 280 művet, 400 darabot rendeztek, s az anyag zömét a statisztikai hivatalba vitték át, hogy a tervezett módon készítsék elő a könyvek átadását.

Kőrösy József a fenti előterjesztés előkészítésével egy időben járt el a Frank-Könyvtárból kiválasztandó anyag ügyében is. A katalógus megtekintése után 1874. július 6-i keltezéssel nyújtotta be javaslatát, amelyben öt csoportba sorolva összesen 335 mű visszavételét kéri. — A műveket felsoroló címjegyzéket nem sikerült megtalálni, de megmaradt a Kőrösy József által készített összesítés, amely az alábbi tárgykörbe csoportosítja a műveket:

45 munka — a közigazgatási, városi alkotmányok, egyéb városi ügyek,
88 munka — a nemzetgazdaságtan és pénzügytan,
135 munka — az államtudomány és statisztika,
37 munka — a jogtudomány,
30 munka — egyéb tárgykörből lenne átadandó a statisztikai hivatal könyvtárának.

Az összesítés „munká"-kat sorol fel, vagyis nem 335 kötetről, hanem jóval többről van szó.

Kőrösy utóbbi javaslatával a közgyűlés 1874. február 4-i ülésén kiküldött és Békey Imre elnöklete alatt álló bizottsága foglalkozott, tehát az a bizottság, mely elsőként vetette fel az elajándékozás gondolatát.

A főváros tanácsa Kammermayer Károly polgármester elnöklete alatt foglalkozott a javaslatokkal és azokat, csekély változtatásokkal 1875. február 20-i ülésén jóváhagyólag terjesztette a közgyűlés elé.

Az 1875. március 11-i közgyűlés, mely mint láttuk, a Frank-Könyvtár elajándékozásában mondotta ki az utolsó szót, tulajdonképpen egészen jelentéktelen módosításokkal hagyta jóvá azokat az előterjesztéseket, amelyek végső soron Kőrösy Józseftől származtak. A közgyűlés döntése értelmében tehát a Frank-Könyvtár tulajdonjogának átruházása előtt a Kőrösy József által kiválasztott műveket, számszerint 326 munkát, „egy fővárosi közigazgatási könyvtár alapításáig" a statisztikai hivatal könyvtárához kell az egyetemnek visszaszolgáltatnia s a sajtótermékek köteles példányait beküldésük után fél-fél esztendeig a városi közraktárban kell őrizni, majd a már ismertetett módon szétosztani, egyben ugyancsak a Kőrösy József által tett előterjesztés alapján kötelezni kell a nyomdákat, hogy termékeikről pontos nyilvántartást vezessenek.

A kötelespéldányokat 1893-ig kapta meg a statisztikai könyvtár, akkor elragadta tőle ezt a jogot a főváros levéltára. A következő fejezetben térünk ki e probléma részleteire.

A törvényhatóság döntésével tehát 326 olyan munka került a fővárosi statisztikai hivatal könyvtárába, amelyet első tulajdonosa, Frank Ignác eredetileg is egy városi (bár nem hivatali szak-) könyvtárnak szánt. A visszaszolgáltatott művek jegyzéke elkallódott, így azt sem lehet megállapítani, hány kötetről volt szó. Mégis egyes adatok segítségével részben rekonstruálható az anyag. Értékes voltáról már csak azért sem lehet kétségünk, mert a statisztikai hivatal múltjával foglalkozó összes írások különösen kiemelik ezt a körülményt. Így például Weisz (Földes) Béla már említett 1876-os füzete („Das Statistische Bureau der Hauptstadt Budapest") is hangsúlyozza, hogy a Frank-Könyvtárból „a régebbi nemzetgazdasági és államtudományi irodalom számos értékes darabját" nyerték. Thirring Gusztáv kerek húsz esztendővel utóbb (1894-ben) írott visszapillantásában is hangoztatja, a 326 mű „jelentékeny gyarapodás" volt, megemlékezik róla Kőrösy József 1903-as, a statisztikai könyvtár 33 éves fejlődését méltató írásában. Mi több, Földes Béla még kerek 60 esztendő múltán is érdemesnek tartja, hogy „A Fővárosi Statisztikai Hivatal bölcsőkorából" (1934) című emlékezésében egy bekezdés erejéig beszéljen a Frank-Könyvtárból nyert anyagról: „Nagy nyereség volt, hogy Frank Ignácnak, a kiváló jogtudósnak a főváros tulajdonába került gazdag könyvtárából államtudományi állomány a hivatalnak engedtetett át. Ezáltal számos nagyértékű és ritka könyv, így a Custodi-féle gyűjtemény, a statisztikai szempontból különösen nagyértékű Recherches statistiques de la ville de Paris, a Diderot—D'Alembert-féle enciklopédia stb." jutott a statisztikai hivatal könyvtárába — idézi az esetet Földes 1934-ben.

Ez utóbbi, már néhány címet is feltüntető tájékoztatás birtokában és annak a ténynek az ismeretében, hogy a fővárosi statisztikai hivatal könyvtára csaknem maradéktalanul beolvadt az 1904-ben életrehívott fővárosi könyvtárba, tehát a mai gyűjtemény alkotóeleme lett, keressük a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi állományának katalógusában az imént említett címeket, de azokat vagy nem leljük, vagy a címek mögött álló könyveket nem tudjuk azonosítani a Frank-gyűjtemény maradványaival. (A nagy francia enciklopédiából pl. két sorozata is van a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjának, de egyik sem a Frank-hagyatékból való).

De ha más úton kutatjuk ezt az „ősállományt", akkor nagy számban sikerül — legalább egy részét azonosítani. Ezúttal is a tulajdonpecsétek segítenek.

A könyvtár központjának nyolcadrét anyagát a 10 000-es számmal indulva dolgozták be, tehát az „ősállományhoz" tartozó nyolcadrét könyveket mindenekelőtt ezen a tájékon kell keresnünk, s valóban meg is leljük őket. Tüzetesebb vizsgálat után ugyanis tucatjával találunk olyan könyveket, melyek eredete nem lehet kétséges, mert beléjük van ütve a

„SZ: K: PEST VÁROSA KÖNYVTÁRÁBÓL 1850"

szövegű bélyegző.

Az összes eddig felsorolt vonatkozó forrásutalás egybevetése után pedig kétséget kizáróan sikerült megállapítanunk, hogy az idézett szövegű bélyegzővel a Frank-hagyatékot pecsételtette végig a város 1850 tavaszán-nyarán. E könyvek a statisztikai hivatalon keresztül jutottak el mai helyükre: csaknem az összes 1850-es pecsét mellett ott találjuk a statisztikai hivatal 1873-as évszámmal ellátott bélyegzőjének nyomát is.[1]

Az eddig felbukkant művek alapján mi is megerősíthetjük a fentebb idézett megállapításokat, melyek szerint a Frank-gyűjteményből visszavett anyag értékes része volt a fővárosi statisztikai könyvtárnak. Értékesnek tartották azt a könyvtár 1904-es alapításánál is, amikor a különböző örökségekben nagy selejtezést végezve a Frank hagyaték e töredékét megkímélték és átvették a fővárosi könyvtár állományába.

A Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtára így lett továbbítója a főváros egyik régebbi könyvtára töredékének.

Visszatérve a fővárosi statisztikai hivatal könyvtárának szélesebb értelemben vett históriájára, az iménti változásokat mérlegelve megállapíthatjuk, hogy a Frank Könyvtár számára végzetes 1875-ös esztendő a hivatali könyvtár szempontjából kedvező eredménnyel zárult. Nemcsak a 326 mű átvétele, hanem a közgyűlésnek az a (márciusi 11-i) döntése is elősegítette a gyűjtemény fejlődését, mely szerint a statisztikai hivatalnak, minden más intézményt megelőzve van válogatási joga az ügyészi kötelespéldányokból.

Weisz (Földes) Béla 1876-ban megjelent füzetében már arról ad hírt, hogy a könyvtár 1800 művet vallhat magáénak s ezek az országok és a tárgy kombinációjából alakított rendszer szerint vannak felállítva. Közli, hogy növedéki naplót is vezetnek, elkészült a betűrendes katalógus, megkezdték a szakkatalógus felállítását. Külön térképtárat is berendeztek, az aprónyomtatványokat részint dobozokban, részint rekeszes szekrényekben tárolják. A gyűjtemény a hazai és külföldi statisztikai szakmunkákon kívül főként budapesti vonatkozású könyvekből áll.

Már az 1876-os híradás kiemelte, hogy a könyvtár széleskörű csereakciót folytat. — 1877-től a „Budapest főváros statisztikai havi füzetei" című sorozat negyedévenként jelentette a könyvtár gyarapodását, cím szerint felsorolva a műveket és megjelölve azokat a hazai és külföldi intézményeket, melyekkel kiadványcserét folytatnak. Később már az egyes daraboknál is feltüntették, hogy honnan mely városból, országból stb. érkeztek. A „Havi füzetek" e közléseiből megtudjuk, hogy a századforduló táján már Oroszországtól Dél-Amerikáig úgyszólván minden fejlett állam hivatalaival kapcsolatot létesített ez a fővárosi intézmény.

A statisztikai hivatal könyvtára felállítási rendje, cédulakatalógusai, szakkatalógusa (amelynek 1903-ig többször módosított és finomított táblázatait Kőrösy József említett „Visszapillantás"-ához mellékelte és amelynek a maga nemében kiválóságát, célszerűségét utóbb Szabó Ervin is kiemelte) 1904-től 1913-ig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (akkor Fővárosi Könyvtár) berendezésének alapjául, kereteiként is szolgált, bár számos módosítással, mert az új célnak kevéssé felelt meg.

A könyvtár fejlődéséről szóló minden egyes összefoglalás, híradás kiemelte, hogy a gyarapodás igazi alapja nem az a rendkívül csekély, mindössze 250 forintos vásárlási keret, melyet a város biztosított, hanem az „ingyenesen" érkező könyv és folyóirat-küldemények. Valójában főként széleskörű kiadványcseréről volt itt szó. Ezt pedig az tette lehetővé, hogy magának a statisztikai hivatalnak publikációs lehetőségeiről viszonylag bőkezűen gondoskodott a főváros, nyomdai költségekre kezdettől fogva a könyvbeszerzés összegének 12-szeresét, háromezer forintot bocsátott a hivatal rendelkezésére.

György Aladár 1866-ban megjelent úttörő jelentőségű könyvtárstatisztikája (Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. 141. old.), amikor a gyűjtemény akkori állapotáról hozott „pillanatfelvételt", néhány új adattal is gazdagította a statisztikai hivatal könyvtáráról addig kialakult képet. E szerint:

> „Az 1870-ben alakult fővárosi statisztikai hivatali könyvtárban a könyvtárnoki tisztet Zeleny Ferenc mellékesen végzi, s a könyvkötésekről és más dologi kiadásokról az általános alapból intézkednek. A könyvtár egy teremből és két szobából áll, tartalmaz 3639 művet 8298 kötetben, melyből 5000 statisztikai munka. Kölcsön nem adnak, de helyben idegenek is olvasnak... Kőrösy József igazgató a nevére érkező könyvek legnagyobb részét átengedi. A könyvek beszerzésénél különösen az elméleti statisztikai, a demográfia és a főváros tanácsi szakosztályainak adminisztratív igényei vétetnek tekintetbe".

A György Aladár-féle statisztikai felvétel az anyag nyelvi megoszlását is feltüntette. A könyvtárban első helyen a német nyelvű könyvek szerepelnek (1624 darab), csak ezután a magyar nyelvűek

[1] A Frank-Könyvtárból származó és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi gyűjteményében eddig feltalált művekről, azok tárgyszerinti megoszlásáról részletes kimutatást közöltem A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IX. (1961.) kötetében, p. 90—91.

(1005 darab). Téma szerint: az anyag zöme, összesen 5153 kötet jogi, statisztikai, államtudományi. — György Aladár körkérdésében az olvasóforgalom iránt is érdeklődött, így a statisztikai könyvtár kivételesen ezt az adatot is feltüntette: 1884-ben 50 olvasó 400 kötetet forgatott meg.

A kilencvenes évek legelején merül fel ismét egy — közigazgatási jellegű fővárosi könyvtár létesítésének gondolata. A kezdeményezés érdeme Rácz Károly törvényhatósági bizottsági tagé, aki 1891 november 5-én az 1892-es év költségvetését tárgyaló pénzügyi bizottságban sürgeti a városi közigazgatás anyagának rendszeres gyűjtését, hogy az a bizottsági tagoknak, hivatalnokoknak rendelkezésére álljon. — A fővárosnak ekkor már a hetvenes-nyolcvanas években kialakult több hivatali (mérnöki, tisztiorvosi stb.) könyvtára van, de a város ügyintézői akik felkarolják Rácz Károly javaslatát, a statisztikai hivatal könyvtárára gondolnak, melyet ezúttal is alkalmasnak tartanak a leendő fővárosi könyvtár anyagának gyűjtésére.[1]

A fővárosi könyvtárral kapcsolatos döntések, melyeket 1875-ben hoztak, már feledésbe mentek. A másfél évtized alatt megnőtt, bonyolultabbá lett városi appartátusban nincs gazdája a könyvtárügynek. A tanács 1891. november 19-i ülésén pártfogásába veszi Rácz Károly indítványát, részletes terv kidolgozására a VII. ügyosztályt hívja fel, „hogy az ... a könyvtár berendezésére mielőbb javaslatot tegyen". — A terv nem készült el, a jelek szerint azért nem, mert az ügyosztály nem tartja „illetékesnek" magát ebben az ügyben.

Az elkövetkező időkben átmenetileg mégis elterjed a városi hatóságok körében az a felfogás, hogy a statisztikai hivatal könyvtára „a fővárosi könyvtár". Ezt bizonyítja az a levelezgetés, amely 1892—1893-ban a hivatal és a tanács illetve a hivatal és a polgármester közt megindul s melynek dokumentumait a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjának Budapesti Gyűjteményében őrzött régi irattári anyagban találjuk meg.

E dokumentumokból kiderül, hogy egyelőre zűrzavar uralkodott városi körökben a fővárosi könyvtár kérdése körül, ugyanakkor Kőrösy József ez ügyben beadott jelentései a fővárosi statisztikai hivatal könyvtárának állapotára is fényt vetnek.

A dolog teljes megértéséhez már e helyen kell utalnunk arra, amivel részletesen a következő fejezetben foglalkozunk, hogy éppen 1892-ben teljesen önkéntes kezdeményezéssel a főváros egy másik fontos hivatalának vezetője, Toldy László főlevéltárnok is gondol könyvtár létesítésére, azaz kifejlesztésére, mégpedig egyelőre a Fővárosi Levéltár keretein belül Toldy László törekvésének egyik nyomát egy 1892. augusztus 25-i iratban találjuk. Ebben Körösy József jelenti a tanácsnak, hogy Toldy László főlevéltárnok azzal fordul hozzá: engedje át a statisztikai hivatal könyvtárában levő francia megyei okmánytárgyűjteményt. Kőrösy válasza:

> „Tekintettel arra a körülményre, hogy hivatalunk könyvtára szakkönyvtár, minden idegen szakmabeli munka könyvtárunkat csak terheli.... Saját könyvtárunk rendezése és rendbentartása máris oly munkát ró ránk, hogy avval például jelenleg is meglehetős hátralékban vagyunk... az említett francia munkákból egész nagy rakások hevernek évek óta a földön, anélkül, hogy azok lajstromozásához hozzáfogtunk volna."

Kőrösy a továbbiakban belegyezését adja, hogy ha a levéltár akarja, ám vigye el ezt az idegen anyagot.

Alig négy nappal később ismét nyilatkoznia kell Kőrösynek. — Toldy László főlevéltáros ugyanis azt a továbbiakban még részletesen bemutatásra kerülő javaslatot tette a tanácsnak, hogy az a levéltár részére vásárolja meg az Akadémia történelmi kiadványait. A tanács erre ismét Kőrösyhez fordul s azt tudakolja, nincsenek-e már meg a statisztikai hivatal „fővárosi könyvtár"-ában ezek a kiadványok és ha nincsenek, ne szerezzék-e be a Levéltár helyett az „ott levő" „fővárosi könyvtár" számára. Kőrösy mintegy türelmét veszítve 1892. augusztus 29-i válaszában így nyilatkozott:

> „Ezen kérdésre van szerencsém mindenekelőtt avval válaszolni, hogy városi könyvtár tudtommal nem létezik. A fővárosi statisztikai hivatalnak van ugyan könyvtára, de ez csakis szak- és kézikönyvtár. Hogy ezt városi könyvtárral nem lehet összetéveszteni, az már gyenge dotációjából is kitűnik. Frankfurt városa például a városi könyvtár gyarapítására évenként 12.000 márkát költ, Budapest fővárosa a statisztikai hivatal könyvtárára előbb évi 150 és később 250 forintot, mely összegnek több mint felét szakfolyóiratok előfizetése veszi igénybe. Ha dacára ennek sikerült ezen kézikönyvtárat oly fokra emelni, hogy az az ország könyvtárai között kiváló helyet foglal el, ezt csak annak köszönhetjük, hogy külföldről... ingyen érkeznek be szakmunkák".

— majd kijelenti, hogy hely- és személyzethiány miatt sem vállalná a hivatal számára érdektelen akadémiai kiadványok befogadását, de nagyon helyesli, hogy más fővárosi, a mérnöki, tisztiorvosi, levéltári stb. hivatalok a maguk szakkönyvtárát szükséges irodalommal gyarapítsák.

[1] L. Fővárosi Közlöny 1891. nov. 12. és 25.

Egy ideig még szó esik arról, hogy mégis a statisztikai hivatal könyvtára vállalja a leendő városi (közigazgatási) könyvtár anyagának gyűjtését. Kőrösy József is hajlik később a feladat ellátására. 1893. február 14-i előterjesztésében konkrétan fel is sorolja, mely külföldi folyóiratokat javasol e célra megrendelni, de azután lassan „elalszik" az ügy, nyilván mert Kőrösy kifejtette: a könyv- és folyóiratbeszerzéshez pénzügyi fedezet is kell...[1]

1894-ben töltötte be a statisztikai hivatal és könyvtár fennállása 25. évét. Ebből az alkalomból írta Thirring Gusztáv már említett rövid visszapillantását. A gyűjtemény ekkor már kiépített szakkatalógussal rendelkezett, 64 folyóiratot járatott (ezek egy részét Kőrösy József igazgató rendelte saját költségén), 48 város küldte meg időszaki kiadványait, a könyvtár állománya 14 790 kötet.

A főváros statisztikai havi közleményeiben időről időre közölt beszerzési jegyzékekből látjuk, hogy változatlanul a statisztikai és államtudományi könyvek álltak az gyarapítási politika előterében.

Újabb „pillanatfelvétel" készült 1899-ben, az 1900-ban megindított múzeumi és könyvtári útmutató a Magyar Minerva számára. E közlésből ismét értékes adatokat nyerünk. A statisztikai hivatal könyvtára a Deák Ferenc utca 2. alatti Fővárosi Vigadó öt helyiségében állt. 1899 májusában 20 185 kötettel rendelkezett, a könyvtárt Dobján László hivatalnok kezelte s ezt külső érdeklődők is használhatták a hivatalos órákban, reggel 8-tól délután 2-ig. Olvasóhelyiség nem volt, de 10 olvasónak helyet tudtak adni a hivatali szobákban. A gyarapításra változatlanul az 1873-ban megállapított 500 korona (250 Ft) állt rendelkezésre. Figyelemre méltó változás: a könyvtár hagyományos gyűjtőkörét 1899-ben már ki akarja terjeszteni, éspedig mint olvashatjuk: „Különösen a Budapestre vonatkozó művek gyűjtését tűzte ki feladatául."

Erősen valószínű, hogy ennek a törekvésnek a hátterében már a Fővárosi Levéltárban Toldy László kezdeményezésére időközben létrejött „fővárosi könyvtár"-ral való versengés húzódott meg. A versengés, amely utóbb, 1900—1903 közt a főváros vezetőit is foglalkoztató tusakodássá fajult, akörül folyt, hogy ki legyen a leendő városi könyvtár gazdája: a levéltár-e, vagy a statisztikai hivatal.

A Kőrösy József statisztikai hivatali igazgató és Toldy László főlevéltáros közti „párbaj" részleteit alább ismertetjük, de e helyen kell utalnunk arra, ami ebből a háborúskodásból a statisztikai hivatal könyvtárának fejlődéstörténetéhez szolgáltatott újabb adatokat.

Kőrösy József a maga részéről igyekezett megvédeni a hivatalában több mint három évtizeden át épített könyvtárat, eközben több beadványban a könyvtárra vonatkozóan is újabb értékes közléseket hozott. Így 1900. október 17-én a város vezetői által életrehívott könyvtári albizottsághoz intézett egy beadványt. Itt egy fejezet terjedelemben írt „A statisztikai hivatal könyvtára tartalmá"-ról. Azt bizonygatta, hogy a statisztikai hivatali könyvtár a hivatal feladatainak megfelelően 87 és fél %-ában közigazgatási műveket tartalmaz és csupán 5 és fél %-ban szorosan vett statisztikai és az ahhoz kapcsolódó földrajzi munkákat, a fennmaradó 7 és fél % jogi, történelmi és vegyes anyag.

Ugyanabban az iratban közli, hogy 1900 októberében kereken 25 000 munkából áll a gyűjtemény, értéke 50—60 ezer forintra becsülhető, jóllehet a főváros az eltelt 30 év alatt alig 8 000 forintot költött rá. „Mindehhez hozzászámítandó azon 400 [!] kötet, melyet magunknak a fővárosi Frank Könyvtár többezernyi kötetéből ezen könyvtár elajándékozása alkalmával kiválasztottunk". (Az itt szereplő 400-as szám feltétlenül pontatlan. A Frank-könyvtárból származó 326 mű között nemcsak sok 3—7 kötetes, hanem egy 45 kötetes sorozat is akadt).

A következő, ugyancsak a főlevéltáros „konfiskálási" kísérletével való harcban született, már rendkívül éles, szenvedélyes, polemikus irat 1902. november 18-áról kelteződött. Kőrösy József Toldy Lászlónak egy egész halom „finom csomagolás"-ban felhozott vádjával száll vitába. A vádak egy része személy szerint Kőrösy ellen irányult, másik része a könyvtár vezetési módszereit kifogásolta.

Mi az, ami a statisztikai hivatali könyvtár megítélése szempontjából ma is érdekes ebből az emlékiratból? A tanácshoz intézett beadvány megállapítja, hogy 1902-ben a statisztikai hivatal könyvtára Budapest leggazdagabb közigazgatási anyagát képviseli, de a szerző hozzáteszi:

> „Bizony, ezt csak egy-két bizottsági tag tudhatta, aki hozzánk eltévedt. A közgyűlésnek alig volt alkalma a könyvtár létezéséről tudomást venni; a szegényes dotáció... kérelmünk dacára nem volt felemelhető, így pld. mi 50 koronába kerülő munkát már meg sem szerezhettünk... A hatóság nem igen törődött a statisztika könyvtárral és így azt, hogy itt kész közigazgatási könyvtárral már is rendelkezik, nem is sejtette."

Kőrösy ugyanebben az emlékiratban arról is szól, hogy a mostoha bánásmód és az érdektelenség ellenére olyan korszerű anyagot sikerült összegyűjtenie, hogy jeles tudósok, így pl. Lenhossék Mihály orvosprofesszor, Budapesten egyedül az ő könyvtárában találta meg a tudományos munkájához szükséges forrásokat.

[1] L. erről bővebben: Remete László: A fővárosi könyvtár előtörténetéből. = A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1961. 93. old.

Ami különösen fontos számunkra: Kőrösy József ebben az emlékiratban mondja el a fővárosi könyvtárral kapcsolatos álláspontját. A tanács tudomására hozza, hogy fenntartja 10 évvel korábbi nézetét: a fővárosi statisztikai hivatal nem hivatott, nem is kötelezhető arra, hogy önálló nagy nyilvános fővárosi könyvtárat gondozzon. Ugyanakkor kijelenti: most (1902-ben) kényszerűségből és mert bizonyos előnyökhöz juthat, mégis kész arra, hogy a statisztikai hivatal részlegeként annak könyvgyűjteményét, mint közigazgatási könyvtárat közkönyvtárrá alakítsa. Ha ezt megteszi a következő előnyökhöz jut: 1. megszűnne az a veszély, hogy „konfiskálják" a hivatal könyvtárát, 2. helyiségeket, személyzetet és az addigi nyomorúságos dotáció helyett, megfelelő anyagi kereteket is kapna a nyilvános könyvtárrá alakított statisztikai hivatali gyűjtemény gyorsabb fejlesztéséhez.

A kilencszázas években már a legkomolyabb formában tárgyalnak a fővárosi könyvtár megteremtéséről. Lassan befejezett ténnyé válik, hogy ennek egyik alapja a fővárosi statisztikai hivatal akkor már számottevő könyvgyűjteménye lesz. A fővárosi könyvtárat nyilvános közigazgatási és várostörténeti gyűjteményként a statisztikai hivatal keretében Kőrösy József igazgatása alatt kívánták megteremteni. 1903 elején a kérdés eldől és Kőrösy József ez alkalomból írta meg a már idézett „Visszapillantás"-át a gyűjtemény 33 éves (1870-től 1903-ig tartó) fejlődéséről. Elégtétellel állapítja meg, hogy hasonló tekintélyes szakkönyvtárat külföldi nagyvárosok se igen tudtak felmutatni. Az anyag négyötöde közigazgatási, 13%-a statisztikai, kereken 32 000 kötetet foglal magában, jóllehet a főváros a 33 esztendő alatt mindössze 17 000 koronát fordított rá, a gyűjtemény 60 000—70 000 korona értékű. A többletérték elsősorban abból adódik, hogy a külföld bőkezűen árasztotta ingyenes kiadványait, de emellett egyes hazai ajándékozók is elősegítették a könyvtár fejlődését. Maga Kőrösy József 2650 kötettel gazdagította a gyűjteményt, Királyi Pál volt főjegyző a Pesti Napló teljes sorozatával, Pollák Henrik közegészségügyi tanácsnok és a fővárosi tanács is számos könyvet ajándékozott.

1903-ban fejezi be tehát Pest városa, majd Budapest első hivatali szakkönyvtára életét, hogy a következő évben mint az új fővárosi könyvtár egyik alkotóeleme kezdje meg működését és annak berendezéséhez (raktározás, katalógusok, szakrend) ideiglenes (1913-ig használt) kereteket is adjon.

Előttünk áll a gyűjtemény 33 éves históriájának vázlata, melyből egy eleven, a kor követelményeinek megfelelő szakkönyvtár élete bontakozik ki körvonalaiban.

A gyűjtemény történetén végigpillantva úgy érezzük, a fejlesztés érdemét elsősorban Kőrösy Józsefnek kell tulajdonítanunk. Kőrösy találékonyságának és buzgóságának tulajdonítható az az eredmény is, hogy határozott célkitűzéssel gyarapítva az anyagot, az utóbb már nevetségesen csekélynek tűnő dotáció ellenére sikerült minden tekintetben jelentős könyvtárat teremtenie, mely beolvasztása után értékes alapot adott a fővárosi könyvtárnak.

A RÉGI „FŐVÁROSI KÖNYVTÁR"
(1892—1903)

Az 1870-ben keletkezett statisztikai hivatali könyvtár csak egyik alapja az 1904-ben megnyitott fővárosi könyvtárnak. Mellette amint erről már szó esett, 1892-től egy újabb gyűjtemény volt alakulóban a fővárosi levéltáron belül. Ez lett másik „ősforrása" a mai intézmény központi állományának.

A levéltár falai közt kifejlesztett gyűjtemény viselte először a „fővárosi könyvtár" (teljesebb formában: „Budapest fő- és székváros könyvtára") nevet. A megjelölés megtévesztette azokat, akik nem tettek különbséget e régi, levéltári „fővárosi könyvtár" és a statisztikai könyvtár egyesítése utáni új fővárosi könyvtár között, hanem az utóbbit egyenesen a levéltáriból származtatták. Ez a félreértés okozta a legtöbb zűrzavart a könyvtár alapítási időpontját illetően. Sokan nem az 1904-es megnyitást tekintették a mai könyvtár születési dátumának, hanem a levéltári „fővárosi könyvtár"-ét, illetve fejlődésének valamelyik fontosabb dátumát. Valójában a levéltáron belül létrejött „fővárosi könyvtár" elnevezése ellenére éppen úgy csak egyik előde a mainak, mint a „Frank-Könyvtár", vagy a statisztikai hivatal gyűjteménye.

A régi fővárosi könyvtár keletkezésének és több mint tízesztendős fejlődésének históriája azonban szintén fontos része a fővárosi könyvtár előtörténetének, ezért tárgyaljuk azt önálló fejezetben.

Miként született a levéltárban fővárosi könyvtár, miért éppen a kilencvenes évek elején került erre sor? A gyűjtemény keletkezésében a törvényszerűségnek és a véletlennek egyformán szerepe volt.

Törvényszerű, hogy a kilencvenes években ismét napirendre került egy könyvtár létesítésének terve. A város rohamos fejlődése és vele együtt a városigazgatási feladatok bonyolultabbá válása kapcsán merült fel ismét a gondolat: szükség lenne a városi tisztviselők munkáját elősegítő közigazgatási könyvtárra. Az eszmét, (mint erre az előző fejezetben utaltunk), a pénzügyi bizottság 1891. november 5-i ülésén Rácz Károly törvényhatósági bizottsági tag vetette fel, majd a főváros tanácsa határozattá emelte (1891. november 19-én). Egy ideig Kőrösy Józsefet próbálták rávenni, hogy vállalja a könyvtárépítés gondját, tekintve,

hogy a vezetése alatti statisztikai hivatalban addig már jelentős közigazgatási anyag is felgyűlt. Arról is szó esett, hogy Kőrösy pénz-, helyiség- és személyzethiányra hivatkozva elutasította az indítványt.

Ekkor jutott szerephez a véletlen: 1892. március 15-én a főváros levéltárának vezetője Toldy László alább idézett előterjesztésében kérte, hogy könyveket vásárolhasson a levéltár számára. Toldy kérését kilenchavi késéssel teljesítették, ugyanakkor azonban nála is kísérletet tettek fővárosi könyvtár befogadása ügyében, ezúttal eredményesen.

Mielőtt Toldynak a régi „fővárosi könyvtár" körüli szerepét bemutatnánk, érdemes néhány szó erejéig megemlékezni Toldyról az emberről, a tudósról, a hivatalnokról.

Toldy László (1846—1919) annak a Toldy Ferencnek a fia, aki 1868-as előremutató tervével maga is beírta nevét a fővárosi könyvtár előtörténetébe. Toldy László több vonatkozásban is apja nyomdokain haladt. Katolikus papnak indult ugyan, és élete során mindvégig szoros kapcsolatok fűzték az egyházhoz, de a reverendát korán levetette, előbb tanár lett, majd 1886-tól Budapest főlevéltárosa. Toldy László atyjához hasonlóan igen széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki, irodalmi és történelmi tárgyú műveket fordított, a tudomány legkülönbözőbb ágaiból jelentek meg cikkei, tanulmányai, mégis mindenekelőtt historikus volt. Úgy tűnik: életének egyik legsóvárabb vágya, hogy az idősebb Toldyhoz hasonló tudományos babérokra tegyen szert. Mindenekelőtt és mindenekfelett tagja szeretett volna lenni a Magyar Tudományos Akadémiának, hol apja egykor főtitkári tisztet töltött be.

Ez utóbbi feltevést egy 1906-ban kipattant botrány részletei igazolják. A botrány hőse Bubics Zsigmond kassai püspök. 1906-ban fény derült arra, hogy az Akadémia tagjai sorába is beválasztott Bubics Zsigmond élete során idegen tollakkal ékeskedett. Egy szemfüles riporter ugyanis elfogta és a lapokban (fakszimilékben) is közreadta Toldy László főlevéltáros Bubics Zsigmondhoz intézett hosszú levelét, amelyben Toldy anyagi és erkölcsi kisemmizettségére hivatkozva és nagyobb kártérítést sürgetve panaszolta fel a dúsgazdag püspöknek:

„mindennek, ami püspöksége alatt naggyá tette Eminenciádat, én voltam a szerzője".

A levélből ország-világ megtudhatta, hogy Toldy László írta több mint két évtizeden át — éjjel, titokban — Bubics összes cikkeit, beszédeit, tanulmányait. Ami Toldynak legeslegjobban fájt: ő rendezte sajtó alá a Buda felszabadulásának 200. évfordulóján kiadott hatalmas forrásmunkát, az 1886-ban megjelent „Cornaro Frigyes velencei bécsi követ jelentései...1686" című reprezentatív gyűjteményt, a püspök megbízásából — a püspök helyett.

E kiadvány alapján, amely máig a főpap munkájaként szerepel, választották meg Bubicsot az Akadémia tagjává. Arra már aligha számított a fillérekért szellemi bérmunkát végző Toldy, hogy az ő műve alapján lesz a püspök akadémikussá.

Röviden: Toldy László a „szentéletű" püspök kisemmizett „irodalmi néger"-e volt.

A leleplezések a maguk idején óriási feltűnést keltettek. Többek közt a kor legnagyobb költője, Ady Endre is foglalkozott velük: megértette Toldy nyilvánosságra került leveléből, a főlevéltárosnak az fáj a legjobban, hogy helyette Bubics ült be az Akadémia székébe. Ezért írta maró gúnnyal Ady Endre:

> „Kérdezzük szigorúan: miért nem akadémikus Toldy László... ő cselekedett és ragyogott Kassa püspöke helyett... mutassák meg a konzervátorok, hogy van még a földön igazság. Bubics Zsigmond bitorolta a földi bonumokat. Hát például legyen Toldy László az Akadémia tagja".[1]

Mindehhez szinte felesleges hozzáfűznünk, hogy Toldy ezután sem lett akadémiai tag, Bubics erszénye sem nyílt meg a főlevéltáros előtt.

Toldy László a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai iránt érzett sajátos érdeklődése folytán lett — számos egyébirányú tevékenysége mellett — a fővárosi könyvtár útjának előbb véletlen, majd tudatos egyengetője, mi több: könyvtáralapító és könyvtárvezető. Az akadémiai kiadványok érdekében tette meg az első lépést: 1892. március 15-én a következő beadványt intézte a tanácshoz:

> „Szily Kálmán úr, a M. T. Akadémia főtitkára megigérte nekem, hogy az Akadémiának 1830—1891 végéig megjelent összes történelmi kiadványait... melyek körülbelül 500 forintnyi árt képviselnek, 100, azaz egyszáz forintért hajlandó a főváros levéltárának átengedni. Tekintettel ezen óriási gyűjteménynek nagy becsére és városunk történelme szempontjából

[1] Budapesti Napló, 1906. március 30.

is nagy fontosságára, kérem a Tekintetes Tanácsot, méltóztassanak e munkák beszerzését engedélyezni és az Akadémia ezen áldozatkészségéért köszönetet mondani."[1]

Nevezetes dokumentum ez a levéltárban létrejött „fővárosi könyvtár" története szempontjából, mert ez töltötte be a primus motor szerepét a szóbanforgó gyűjtemény keletkezésekor.

Már itt érdemes rámutatni az idézett kérelem egy lényeges mozzanatára: Toldy a javasolt könyveknek „városunk története szempontjából is nagy fontosságára" hívta fel az illetékesek figyelmét. Ez az indítvány volt az első, amely nyomatékkal felvetette a Budapest várostörténete szempontjából fontos művek gyűjtésének eszméjét.

De ebben az előterjesztésben még sem városi könyvtár, sem Budapesti Gyűjtemény létesítéséről nem volt szó, hanem csupán a levéltár házikönyvtárának gyarapításáról. (A fővárosi könyvtár központjának állományában ma is találunk olyan könyveket, amelyekben „Pest szabad királyi város levéltára" szövegű és Pest város címerével ellátott bélyegzők nyomai vannak. Ilyen bélyegzőt csak 1873., azaz Budapest egyesítése előtt használhattak. A könyvek tehát egy 1873 előtt is létező fővárosi levéltári könyvtárra utalnak, amely valószínűleg 1892-ben is megvolt.)

Toldy március 15-i könyvvásárlási kérését, mint erről a statisztikai hivatali gyűjtemény története során ugyancsak szó esett, Kőrösy Józsefnek adták ki véleményezésre, mivel az ő hivatalában volt a főváros legtekintélyesebb könyvtára. Kőrösy helyeselte az ilyen hivatali szakgyűjtemények kiépítését és ezen az alapon 1892. augusztus 29-i véleményében Toldy kérésének teljesítését indítványozza.

Az akadémiai kiadványok vételét szolgáló 100 forintot azonban csak 1892. december 9-én utalta ki a tanács, azzal a megjegyzéssel, hogy

> „E kiadványok a létesítendő városi könyvtárban fognak tartatni s ideiglenes elhelyezésük iránt a VI. ügyosztály tartozik gondoskodni".

Valószínűleg ekkor már kombinációba is vették a fővárosi levéltárt a városi könyvtár elhelyezése szempontjából, mert hét nappal a vétel iménti engedélyezése után, (1892. december 16-án) azt tudakolta a tanács hivatalos átiratában a főlevéltárostól: „van-e hely egy létesítendő fő és székvárosi könyvtár elhelyezésére a levéltárban?" További nyolc nap elteltével (1892. december 24-én) kelt Toldy válasza: „Itt-ott van egy kevés hely, vagy 60 folyóméter... s eszerint vagy 5000 kötetet el lehetne helyezni" a levéltár egyik felszabadítható iratszekrényében.

Toldy László tehát elvileg 1892 decemberében magára vállalta a fővárosi könyvtár gondozását.

A levéltárral kapcsolatos terv még határozattá sem emelkedett, amikor Toldy már kész javaslatot nyújtott be a főváros vezetőségéhez, 1893. január 16-án 4 oldalas előterjesztésben fejtette ki nézeteit a fővárosi könyvtár kiépítéséről. A 4 oldalból 3 ismét az akadémiai kiadványokkal foglalkozott („vegye meg a főváros az összes, a matematikai, természettudományi, filozófiai stb. sorozatokat," fizessen elő az Akadémia kurrens kiadványaira) és ennek kapcsán hivatkozott arra, hogy barátja, Szily Kálmán akadémiai főtitkár révén kedvezményes áron (150 forintért) juthat a főváros az akadémiai kiadványokhoz. A javaslat utolsó oldalát szentelte könyvtárépítő elgondolásai kifejtésének. Indítványozta, hogy

1. Állítsanak fel központi nyilvántartást a fővárosi intézményekhez járó sajtóról és rendeljék el azok megőrzését, az összegyűlt anyagot minden év végén adják át a fővárosi könyvtárnak.
2. Irányítsák a levéltárban elhelyezendő fővárosi könyvtárhoz az ügyészi köteles példányokat, kényszerítsék a nyomdákat kötelességük pontos teljesítésére.
3. Készíttessenek egy „Budapest fő- és székváros könyvtára" szövegű körbélyegzőt, amellyel az alakuló könyvtár példányait pecsételik majd végig.

Újabb előrehaladást jelentett egy 1893. február 23-i (a polgármesteri elnöki és személyzeti ügyosztály által kiállított) végzés, amelyben azt olvashatjuk, hogy:

> „Régóta érzett szükséges lépés egy fő- és székvárosi könyvtár létesítése, mely alkalmat adna a tisztviselőknek, hogy magukat bizonyos irányba képezhessék"

— és a továbbiakban a javaslattevő hivatal már kifejezetten a levéltár kijelölését indítványozta a szóbanforgó könyvtár ideiglenes otthonául, noha Toldy beadványában szó sem volt a fővárosi hivatalnokok munkáját segítő közigazgatási könyvekről.

A főlevéltáros és a város illetékesei tehát két malomban őröltek. Toldynak az akadémiai kiadványok valamint most már a városhoz érkező (azelőtt „közvádlói") ügyészi köteles példányok be-, illetve megszerzése volt a könyvtáralapítás előfeltétele. A város vezetői viszont az 1891. november 19-i tanácsi határozat értelmében közigazgatási könyvtár alapítását várták Toldytól.

[1] Az idézett előterjesztés és mindazok, melyekre e fejezetben forrásutalás megjelölése nélkül hivatkozunk, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében a könyvtártörténeti iratok „Levéltári könyvtár. 1892—1903" című dossziéjában találhatók.

Ebből a kettősségből, mint alább majd kiderül, esztendők múltán nagy zűrzavar támadt, de 1893-ban még senki sem akadt fenn rajta.

A város vezetői számára csak az volt lényeges: végre akadt valaki, aki magára vette az 1891 vége óta sürgetett „fővárosi könyvtár" gondját.

Ezt a szemléletet tükrözte az időrendben következő fontosabb irat is, a tanács 1893. március 16-i döntése, mely ezúttal már formálisan Toldyra bízta a könyvtár ideiglenes kezelését.

Engedélyezték a pecsét elkészíttetését is. Ennek eredményeként a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mai központjában, különösen annak Budapesti Gyűjteményében ezrével vannak a régi, levéltári könyvtár beolvasztása által nyert olyan könyvek, amelyekben a „Budapest fő- és székváros könyvtára — 1893" szövegű, városi címerrel díszített körpecsét, vagy leltári pecsét nyomát látjuk.

A tanács Toldy azon kívánságát is teljesítette, hogy a fővároshoz érkező ügyészi kötelespéldányokat 1893-tól a levéltárban alakuló „fővárosi könyvtár"-ba irányítsák. Ezek a könyvek és időszaki kiadványok, mint arról már szó esett, 1875-óta a Kőrösy által vezetett statisztikai hivatal könyvtárához futottak be, most, 18 év után 1893-ban a levéltár tette rájuk a kezét. Emiatt igen sok olyan kurrens kiadvány, amelynek sok esztendős, egyes esetekben 18 éves előzménye volt már a statisztikai hivatalban, ott megszakadt.

Toldy így megfosztotta a statisztikai hivatalt az ügyészi kötelespéldányoktól és ekkor kezdett elmérgesedni a viszony Kőrösy József igazgató és Toldy László főlevéltáros között.

1893-ban tehát létrejött egy „fővárosi könyvtár", de embrionális formában: helyiség helyett egy 5000 kötetet befogadó levéltári szekrény szolgált „otthonául", költségvetéséről, személyzeti szükségleteiről egyelőre szó sem esett, a technikai felszerelésről (katalógusok) sem. Fő gyarapítási forrása: a városi kötelespéldányok. Teljességgel homályos kérdés: milyen irányban akarta kifejleszteni a gyűjteményt annak vezetője. Azt sem tudni: voltaképen kinek, miféle olvasóközönségnek szánta ezt az új könyvtárat?

A levéltári „fővárosi könyvtár" gazdag irattárából kiderül, hogy az elkövetkező években egyes problémák — legalább is ideiglenesen —, megoldódtak.

A főlevéltáros már 1894-ben kénytelen volt belátni, hogy a város könyvtára befogadására mégis szűk lesz az 1892 végén felajánlott levéltári szekrény: az időközben beszerzett akadémiai kiadványokon kívül a már rendszeresen érkező kötelespéldányok mind több helyet foglaltak el. Kérvényezéseire a levéltárnak is otthont adó „új városháza" (ma Váci utca 62.) földszintjén 1894-ben kiutaltak egy szobácskát, (Toldy egyik iratában „sötét udvari zug"-ként említi), miután csakhamar ez is szűknek bizonyult, 1896. augusztus 1-én kibérelték a könyvtár számára az „új városházá"-val szembeni, a Lipót utca 25 (ma Váci utca 35?) számú Árkövy József tulajdonában volt bérház I. emeletének két kétszobás lakását, melyeket faláttöréssel összekötöttek. 1896-tól 1899 őszéig itt gyűjtötték a könyveket (a helyiségekben levéltári anyagot is tároltak), ez volt tehát a régi fővárosi könyvtár első önálló otthona. 1899 őszén már részben beköltözhető volt a főváros által az új városháza céljaira vásárolt egykori Invalidusok Háza, később „Károly kaszárnya", majd városháza, (mely ma a Fővárosi Tanács otthona). A gyűjteményt ekkor, 1899 végén a városháza Gerlóczy utcai oldalára költöztették, egy év múlva pedig 1900 novemberében a Városháza Károly körúti szárnyának első emeletére. (Ugyanott nyílt meg 1904-ben a mai fővárosi könyvtár).

1894 nyarán a főlevéltáros arra is rájött, hogy állandó dotáció nélkül sem lehet fejleszteni egy könyvtárt. 1894. június 24-én terjedelmes előterjesztést készített, amelyben javasolta: vegyenek fel a főváros költségvetésébe évi 5000 forintot könyvtárfejlesztésre. A főváros közgyűlése 1894. december 24-én 2000 forintot szavazott meg „az 1895 év folyamán eszközlendő" könyvtári beszerzésekre.

A 2000 forintot, amely az időközben bevezetett koronaértékben (1 forint = 2 korona) 4000 koronával volt egyenlő, 1895-ben 3000 forintra emelték.

1895-től egészen 1903-as beolvasztásáig 3000 forint azaz 6000 korona volt és maradt a levéltárban alakuló gyűjtemény költségvetési kerete.

Toldy László 1893-ban még bizonyára úgy gondolta, hogy a köteles példányokkal oldja meg a könyvtár állománygyarapításának ügyét.

Vaskos aktaköteg bizonyítja, hogy a főlevéltáros csakhamar kísérletet tett a főváros kötelespéldányos jogának kiterjesztésére, és ilyen indítványt nyújtott be a város vezetőihez. Budapest vezetői azonban 1894. március 14-i határozatukkal elutasították Toldyt, aki viszont nem törődött bele a dologba. 1897-ben szentesítették az új (hirhedt) sajtótörvényt, (1897.XLI. tc.) amely a fővárost, illetve könyvtárát még attól a jogától is megfosztotta, amivel addig rendelkezett: a Budapest területén megjelenő nyomtatványok ügyészi példányaitól. Toldy még ezután is folytatta donkihoti harcát: a polgármesterhez, a kultuszminiszterhez, magához Bánffy Dezső miniszterelnökhöz, Fraknói Józsefhez, a Múzeumok és Könyvtárak Ország-

gos Tanácsa elnökéhez appellált, de mindössze annyit ért el, hogy 1898-ban megkaphatta a kurrens kiadványokat, 1901-ben azután a kötelespéldányos jog maradványait is elvesztette, ami csapást jelentett a könyvtár állománygyarapítására. Ezt mutatják a Toldy László által 1902. február 10-i jelentésében adott számok az előző nyolc évben elért gyarapodásról.[1]

A számokból azt látjuk, hogy amíg 1898-ig 3000—4000 kötet volt a növekedés az előző évekhez képest, 1898-tól már csak 1000—1500.

A Kőrösy József által szerkesztett Budapest Főváros Statisztikai Hivatal Havi Füzetei 1903 áprilisi számában jelent meg az 1903 elején felszámolt levéltári „fővárosi könyvtár"-ról az utolsó állománykimutatás, amely szerint a gyűjtemény beolvasztása előtt 13 298 műből, illetve 21 572 kötetből állott.

Röviddel Kőrösy közleménye után a Fővárosi Közlönyben (1903. jún. 26.) Toldy László zárójelentését, hozta, amely a könyvek származásáról is kimutatást adott. Eszerint a könyvek eredete:

köteles példányok (1893—1898)	7.151 tétel
vétel (a 250 Ft-os akadémiai sorozatot is beszámítva)	2.558 tétel
ajándékok	3.814 tétel

Érdekes az ajándékozók listája. Első helyen maga a főlevéltáros áll 1131 tétellel. A lista nem kevesebb, mint 591 adományozót említ. Toldy hozzáfűzte: az ajándékok „legalább 80%-át személyes ismeretségeim és buzdításaim alapján kapta a könyvtár."

Külön említést érdemel két tekintélyes ajándék. Az egyik Frey József egykori városi bizottsági tagé (118 tétel), melynek egy része Budapest múltja szempontjából értékes anyag, a másik Xantus Jánosé (423 tétel). Ezeknek az ajándékoknak sok darabját a Xantus János, illetve Frey József nevét feltüntető ex-librisekkel, pecsétekkel megtaláljuk a könyvtár mai állományában is.

Meglehetősen nagy késedelemmel indult és felettébb vontatottan folyt a gyűjtemény könyvtári feldolgozása. Eleinte csak beszerzési naplót vezettek, Toldy 1900 március 16-án kelt visszapillantása szerint ebbe először az akadémiai kiadványokat jegyezték be. (A napló vezetése hanyagul folyhatott, mert az utolsó kimutatás szerint az 1903 márciusában megvizsgált anyag 2076 darabja nem szerepelt a beszerzési naplóban).

A főlevéltáros 1894. január 16-i előterjesztésében tett említést először cédulakatalógusról: 12 000 darab katalóguscédula készíttetését kérte a fővárostól, mindjárt mintát is mellékelt.

Végül csak 1898 október végén kezdtek az alfabétikus katalógus összeállításához.

1902. február 10-én jelentette Toldy, hogy

> „A Könyvtárállomány 21 412 darabból állván ebből 10 561 darab lévén katalogizálva 10 851 katalogizálatlan."[2]

— vagyis tíz év után, beolvasztás előtt még az anyag fele sem volt katalogizálva...

[1] Eszerint a levéltári gyűjtemény állománya így alakult (kötetszámban):

1894-ben	4 091
1895-ben	7 368
1896-ban	10 086
1897-ben	14 002
1898-ban	17 741
1899-ben	18 575
1900-ban	19 927
1901-ben	21 412

[2] A főlevéltáros a munkaerőhiányt jelölte meg a lemaradás okának, ugyanakkor darabszám mutatta ki az elkészült cédulákat: 1901 végén.

a betűrendes katalógus állt 6175 cédulából
a szakkatalógus „ 9 220 „
a földrajzi katalógus 600 helyre tartalmazott utalást.

A szakkatalógusról először 1900. március 2-án készült nyomtatásban táblázat. A szakrendszert Toldy különböző hazai és külföldi könyvtárak rendszereinek kombinációjából alakította ki és benne a következő főszakok szerepeltek:

A	betűvel	jelzettek:	hittudomány
B	„	„	jogtudomány
C	„	„	politika és államtudomány
D	„	„	orvosi tudományok
E	„	„	mennyiségtan, természettan és rokontudományok
F	„	„	bölcsészet, széptudomány
G	„	„	történelem és segédtudományok
H	„	„	nyelvtudomány és irodalom
I	„	„	társulati kiadványok, vegyesek, enciklopédiák

Különálló szakkatalógusa volt a budapesti vonatkozású kiadványoknak, mely 1901 végén 1607 cédulából állt.

A könyvek köttetését illetően viszont nem állhattak rosszul: 1898 nyarán véglegesen rendezték a kérdést. Először 1898. augusztus 15-től kötöttek szerződést, ekkor három évre, majd 1901. augusztus 15-től évről-évre megújították azt Leszik Károly Szentkirályi utca 3 alatti könyvkötő mesterrel. Leszik a mai könyvtár megalapítása után is hosszú ideig (1915-ig) kötötte a gyűjtemény könyveit, folyóiratait.

1898. október 30-án sikerült csak elérni, hogy a könyvtár — egyelőre fél esztendőre — egy napidíjashoz jutott Szattinger Ernő személyében. Szattinger volt Budapest városi könyvtára történetében az első „függetlenített" könyvtáros — napi 2 koronás fizetéssel. Az adatok egybevetéséről arra következtethetünk, hogy valóságos „rohammunkát" végzett az első hónapban. Toldy, aki mint láttuk, 1898. október 30-án még azt írta egy adatgyűjtő kérdőívben, hogy csak beszerzési naplója van a könyvtárnak, a betűrendes katalógus összeállítását éppen hogy elkezdték, 1899. január 14-én jelentette a tanácsnak: „a könyvtár nagy része már használható. A betűrendes katalógus egy tetemes része, valamint ennek megfelelően a szakkatalógus és a könyvek egy tetemes, sőt mondhatnám nagyobb része be van kötve és el van helyezve".

Utóbb ugyan kiderült, hogy a főlevéltáros túlzott, de egyéb források szerint 1899-ben az anyag harmada valóban hozzáférhető volt.

Szattinger Toldy László jelentései szerint véglegesítése reményében reggel 8-tól este 9-ig dolgozott hónapokon, éveken át, mégis mindvégig csak napi 2 koronás „szakdíjnok" maradt főnöke összes erőfeszítései ellenére, sőt 1899 elejétől alkalmaztatása minden negyedéves meghosszabbításáért késhegyig menő harcot kellett folytatnia Toldy Lászlónak, amint ezt sok beadványa bizonyítja. Szattinger neve alatt maradt fenn a levéltárban létrejött budapesti vonatkozású anyag első katalógusának — fele. A mai Budapesti Gyűjtemény kézirattára őrzi a folikötetes jegyzéket, amelynek második része valószínűleg elveszett. A napidíjas könyvtáros véglegesítése minden reményét elvesztve 1902 októberében otthagyta a levéltárat. (Toldy jelentései szerint rövid ideig, 1900 áprilisától 1901 májusáig egy Thold László nevű „szakdíjnok", 1901 végétől a könyvtár beolvasztásáig pedig még egy napidíjas dolgozott a gyűjteményben, az utóbbi nevét nem tüntette fel.)

1898-tól Kolozsvári Pál „szolga" végezte a hivatalsegédi feladatokat, utána átkerült a fővárosi könyvtárba és 1904 után még évtizedekig ott dolgozott, utóbb fia és menye is az intézmény kötelékébe került.

Budapest vezetői 1899—1902 között kezdtek komolyan foglalkozni a fővárosi könyvtár kérdésével és rövidesen ez lett a veszte Toldy alkotásának, a hatóságok ugyanis a jelek szerint 1899-ig abban a hiszemben éltek, hogy a dotációval, helyiséggel, utóbb már szakdíjnokkal is ellátott könyvtár —, az 1891—1893-as intencióknak megfelelően —, közigazgatási gyűjteménnyé fejlődött.

Ebben a tévhitben élve utasították Toldyt 1898 októberében:

> „tegyen meg minden intézkedést arra nézve, hogy [1899] január 1-ére a fővárosi könyvtár legalább a fővárosi törvényhatóság tagjai és a főváros tisztviselői számára átadható legyen".

Toldy mint idéztük (kissé megkésve), de 1899. január 12-én azt jelentette, hogy a gyűjtemény „tetemes" része már használható, jöhetnek a bizottsági tagok, tisztviselők.

A város vezetősége hitelt adott a jelentésnek és 1899 februárjában a közgyűlés színe előtt valamint a Fővárosi Közlöny című lapban is közhírré tette: „megnyílt a városi könyvtár". Talán óvatosságból, mégis egymásután két főtisztviselőt menesztettek a levéltárba: nézzék meg az új városi intézményt. Az idevonatkozó iratok szerint előbb Szabó Károly tanácsnok, majd Rényi Dezső főjegyző látogatták meg a főlevéltárost hivatalában. Nem maradt részletes feljegyzés arról, hogy mit tapasztaltak, miről tárgyaltak Toldyval, a dokumentumokból viszont kiderül, hogy Rényi Dezső Toldy kíséretében a Kőrösy József által vezetett statisztikai hivatal könyvtárát is felkereste. Rényi főjegyző jelentésére hivatkozva 1899. február 28-án Halmos János polgármester aláírásával határozat született, amelyben többek között arról volt szó, hogy a statisztikai hivatal könyvtárának közigazgatási anyagát át kell adni a levéltári „fővárosi könyvtár" számára.

Csaknem bizonyosnak látszik, hogy a határozatot az alábbi mozzanatok előzték meg. Szabó Károly tanácsnok, majd Rényi Dezső a levéltárban tett látogatásukkor megkérték Toldyt: mutassa meg az 1893 óta fejlesztett „közigazgatási" könyvtárat, vagyis a levéltári „fővárosi könyvtár"-at. A főlevéltáros azonban közigazgatási könyveket nem tudott mutatni, de vigasztalásul felhívta felettesei figyelmét: van a városnak közigazgatási könyvtára — mégpedig Kőrösy József vezetése alatt a statisztikai hivatalban. Így jutottak el Kőrösyhez, így keletkezett a polgármesteri határozat.

Toldy a rendelkezésre álló iratok szerint sohasem törekedett közigazgatási anyag gyűjtésére, de ezt csak 1899-ben fedezték fel.

Nehéz lenne meghatározni, milyen jellegű gyűjteményt épített is ki a főlevéltáros. Csupán egy ponton

látunk nála következetességet: a budapesti vonatkozású anyag beszerzésénél. Ennek szükségességét, mint láttuk, már 1892. március 15-i előterjesztésében pedzette. Egy 1894. március 14-i javaslatában ismét felmerül a gondolat: „Budapest története szempontjából fontos" művek vásárlására sürgetett pénzkiutalást. 1895. július 12-én felpanaszolta, hogy a rendelkezésre álló „2000 forintos keretből sok fontos budapesti vonatkozású munka beszerzésére már nem futja".

A tanács felszólítására 1896. szeptember 1-én készített először terjedelmes könyvtárépítő tervet.

Toldy László 1896. szeptember 1-i programjában kifejtette, hogy három irányban kívánja fejleszteni a könyvtárat:

1. Budapest történeti
2. Hungarica
3. Közigazgatási

gyűjteményt akar kiépíteni. Indokai közt szerepelt, hogy a város történetére vonatkozó nyomtatványok gyűjtésére példát szolgáltat Belgrád, „ahol van egy olyan könyvtár, amelyben minden könyv megvan, amelyben Belgrád neve előfordul". Az összes magyarországi és magyar vonatkozású kiadványok gyűjtését egyrészt muzeális szempontok emlegetésével okolta meg, másrészt azzal, hogy a főváros iskoláiban működő pedagógusoknak kíván segítséget adni, különösen irodalmároknak, történészeknek.

Ami a közigazgatási anyagot illeti: elismerte, hogy ez is kell, de hozzátette: ott van a főváros statisztikai hivatala. „Hasítsák ki" annak gazdag közigazgatási anyagát és tegyék át a fővárosi könyvtárba. Javasolta, hogy ezt a kérdést Kőrösy Józseffel, a statisztikai hivatal vezetőjével együtt tárgyalják meg.

A terv színvonalban bizony össze sem hasonlítható azzal, amelyet a főlevéltáros apja, Toldy Ferenc készített 1868 tavaszán.

A Budapestre vonatkozó anyagokat illetően tehát Toldynak határozott elképzelései voltak, bár ebben az 1896-os tervezetében nemcsak a nyomtatott, hanem kéziratos források gyűjtéséről is írt, összekeverve az archiválís és könyvmuzeális feladatokat.

Az viszont bizonyos, hogy a Budapest történeti forrásokon túlmenően zavaros elképzelései voltak. A közigazgatási anyag nem érdekelte őt, ezt a gyűjtőkört a statisztikai hivatal ilyen jellegű részlegének elkonfiskálásával akarta elintézni. A kérdésnek nem tulajdonított jelentőséget, sorrendben harmadikként érintette.

Annál bővebben foglalkozott a Hungarica-jelleggel, különösen az 1850 előtti magyar kiadványokkal. Elsősorban erre hivatkozva 10 000 forint beállítását kérte ugyanebben a tervezetében.

Az 1896-os javaslat azonban a hivatalok közötti két esztendős hányódás után „ad acta" került. Szó volt benne egy szakbizottság szervezéséről, azt pedig az irat felzetén maradt feljegyzések szerint nem sikerült összehozni.

Így történhetett, hogy 1899-ig fogalma sem volt a város vezetőinek, miféle könyvek gyűlnek a közigazgatásinak vélt levéltári „fővárosi könyvtárban".

Kőrösy József 1902. november 17-i nyomtatásban és a Fővárosi Közlöny 1902. december 5-i számában is megjelent „Emlékirat"-a mellékletében találunk egy kimutatást a levéltárban levő könyvanyag jellegéről. Ebből az tűnik ki, hogy a Toldy által kiépített gyűjtemény — heterogén összetételű volt: az egyházi, vallástudományi könyvektől a filozófián keresztül a földrajzi — történelmi művekig minden akadt benne.

Szabó Ervin a Fővárosi Könyvtár Értesítője 1915. évfolyamában (1. szám) közölt visszapillantásában úgy jellemezte a fővárosi könyvtár Toldy László által kiépített elődjét, hogy az főként szépirodalmi és történelmi anyagból állott.

Az összes adatokat egybevetve kimondhatjuk: a régi fővárosi könyvtár a budapesti vonatkozású anyagot kivéve, vegyes arculatú gyűjtemény volt, amelyikben azonban érvényesült vezetőjének történeti érdeklődése. Az 1893—1898 közt érkező és a legkülönfélébb tartalmú budapesti kötelespéldányok is hozzájárultak ahhoz, hogy a könyvtár elmosódott jellegű lett. De méginkább elősegítette „a profil" elmosását maga a könyvtárvezető, akinek nem volt határozott elképzelése a gyarapítás irányáról.

Ugyanekkor e helyen kell kiemelnünk: a fővárosi könyvtár további fejlődése szempontjából Toldy László históriailag fontos úttörő szerepét vállalt és töltött be, amikor elsőként hangoztatta a Budapest múltjára vonatkozó irodalom gyűjtésének fontosságát és a kilencvenes évektől 1903-ig valóban létrehozta a ma már európai viszonylatban tekintélyes Budapesti Gyűjtemény csíráját.

Toldy „fővárosi könyvtár"-a tehát nem volt közigazgatási könyvtár, a feljegyzések szerint azonban a felsőbb utasításnak megfelelően 1899. január 15-én megnyitotta — egyelőre a városi tiszviselők és törvényhatósági tagok előtt — a gyűjteményt.

Ugyanezen év őszén, pontosan 1899. október 15-én a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tették a könyvtárat — egyelőre csak kölcsönzésre.

Végül 1900. november 19-én a Városháza Károly körúti szárnyán kapott tágasabb helyiségekben már a helybenolvasást is lehetővé tették.

A könyvtár iratai közt megmaradt (1899. október 15-től 1903. február 9-ig vezetett) kézírásos olvasóforgalmi statisztika, valamint Toldy László 1900—1903 közt készült évi jelentései (amelyek a Fővárosi Közlönyben és különlenyomatokban is napvilágot láttak) szerint 1899-től 1903. februárjáig összesen 3789 személy 12 288 kötetet kölcsönzött. A helybenolvasók együttes száma 1900. november 19-től 1902. február 9-ig 30 625 volt, ezek 50 580 kötetet forgattak meg nem egészen 14 hónap alatt.

Szegényes ez az eredmény, ha a könyvtárépítés 10 éves előzményeihez viszonyítjuk és a gyűjteményre fordított közel félszázezer koronához. Olyan könyvtárban érték el, melyet sem tudományos gyűjteménynek, sem közművelődési intézménynek nem lehetett minősíteni. A „nagy" számokat, amint ezt maga Toldy állapította meg, a szépirodalmi könyvekkel, azok ifjúsági és gyermekolvasói által érték el. De a gátló, korlátozó körülmények ellenére felmutatott eredmény azt mégis elegendőképp bizonyította, hogy Budapesten már nagy szükség volt nyilvános könyvtárakra.

KÜZDELEM AZ ÚJ FŐVÁROSI KÖNYVTÁRÉRT
(1899—1903)

1899—1903 között leplezett, majd nyílt háború zajlott le a jövendő fővárosi könyvtár birtoklásáért. Egyik oldalon Toldy László főlevéltáros állt, aki azért, hogy 1893-óta tervszerűtlenül kialakított „fővárosi könyvtár"-ának a város vezetőségtől kívánt közigazgatási jelleget megszerezze, a Kőrösy József igazgató hivatalában 1870 óta kiépült statisztikai könyvtárat akarta részben-egészben elragadni. Toldy nem kisebb személyiségekre, mint a főpolgármesterre és polgármesterre támaszkodhatott. A másik oldalon Kőrösy József volt, aki végül, hogy könyvtára integritását megvédje, kényszerűségből vállalta: csináljanak az ő gyűjteményéből fővárosi könyvtárat és ennek érdekében Toldy levéltári gyűjteménye elnyeréséért tett lépéseket. Kőrösy egész sor városi főtisztviselő, tanácsnokok és a törvényhatóság igen sok tagja támogatását nyerte el a döntés óráiban.

Ennek a párharcnak részleteiről itt csak távirati tömörséggel adhatunk számot.

Bővebben térünk majd ki arra, ami ennek az 1899—1903-as folyamatnak legfontosabb eredménye: a főváros közgyűlésének 1903. január 21-én hozott döntésére, a „89/903 kgy." számú határozatra gondolunk, mert e határozat volt az előfeltétele az 1904. október 15-én megnyitott fővárosi könyvtár létesítésének.

1899 tavaszán a Toldy-vezette régi fővárosi könyvtár első (1899. január 15-i formális) megnyitása után, amint erre utaltunk, nagy sürgés-forgás kezdődött a gyűjtemény körül: az Esti Hírlap című újság 1899. március 14-i száma közölte: Budapest vezetői múzeumi és könyvtári szakemberek bevonásával „szaktanácskozmányt" hívtak össze, ahol megjelent Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Fejérpataky László múzeumi őr, Kudora Károly, az Egyetemi Könyvtár képviselője, városi főtisztviselők, törvényhatósági tagok és mások. Az értekezlet eredménye: elhatározták, hogy a fővárosi könyvtár és a fővárosi múzeum ügyét összekapcsolják. Ennek nyomán Budapest tanácsa 1899. május 12-i ülésén kimondotta (ki tudja hányadszor?!), hogy meg kell teremteni a fővárosi könyvtárat, s annak dolgát egybe kell kötni a fővárosi múzeuméval.

Ez a tanácsi határozat 1899. május 26-án már javaslatként került a főváros közgyűlése elé. A közgyűlés szentesítette azt, így született meg az 1899—1903 közt nagy szerepet játszó 1899-es 637. számú közgyűlési határozat, amely többek között kimondta: meg kell szervezni a könyvtárat és a múzeumot, a két intézményt közös vezetés alá kell helyezni, de helyhiány miatt egyelőre mindkettő marad régi otthonában. Ennél is fontosabb a közgyűlési határozat azon része, amely végre megkísérelte körülhatárolni a fővárosi könyvtár gyűjtőkörét. Eszerint

> „A könyvtár részére kizárólag közigazgatási és a főváros történetére vonatkozó munkák szereztessenek be különös figyelmet fordítva a különböző könyvtárakban levő s a főváros történetére vonatkozó okiratoknak eredetiben, esetleg másolatban való megszerzésére."

A közgyűlési határozaton rajta volt Toldy László levéltárosi kezenyoma, mert a nyomtatott anyag gyűjtése mellett archiválisfeladatokat is a könyvtárra kívánt ruházni.

A határozat további része Toldy könyvtárvezetői megbízatását szentesítette, majd kimondta: létre kell hozni a múzeumi és könyvtári bizottságot, amelyben Toldy László és Kőrösy József is helyet kap, ki kell dolgozni és a közgyűlés elé kell terjeszteni a könyvtár szervezeti szabályzattervezetét, meg kell nyitni a fővárosi könyvtárat.

Toldy László 1900 elején készült el a könyvtár szervezeti szabályzattervezetével, amely 1900. március 2-án az akkori szokásnak megfelelően nyomtatásban is megjelent.

A tervezet nem kevesebb mint 48 nyomtatott oldalra terjedt, közel kétharmadát tették ki a szakrendi táblázatok, valamint a címfelvételezési szabályok.

A Könyvtári Albizottságban egy ideig nem talált visszhangra Kőrösy vétója, ám 1901. március 14-i ülésén az Albizottság belátta, hogy „a statisztikai hivatalt könyvtárától megfosztani nem lehet", ezért Kőrösy Józsefet új szervezeti szabályzattervezet készítésére utasította. Kőrösy 1902. január 14-én mindjárt két változatot is benyújtott.

A főlevéltáros egyébként a tervezet kidolgozásához a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára, az Egyetemi Könyvtár szabályzatai, illetve sémái mellett frankfurti, nürnbergi, strassburgi, bécsi és egyéb könyvtárak rendszeréből is merített.

A három részre osztott tervezetből az I. és a III. a legfontosabb.

Az I. fejezet a könyvtár célját és jellegét mutatta be. Eszerint a gyűjtemény közigazgatási és várostörténeti jellegű lenne, de ezt a feladatot oly szélesen értelmezte, hogy például nemcsak az összes hazai és külföldi városok irodalma, továbbá az egész a magyar, hanem a német, francia, angol és olasz törvénykezési anyag beszerzését is célul tűzte ki

Az általa vezetett gyűjtemény jövendő sorsát pecsételte meg azzal, hogy a leendő fővárosi könyvtárnak a többi budapesti városi gyűjteményekhez való viszonyát tárgyalva külön bekezdésben foglalkozott a statisztikai hivatal könyvtárával és itt megismételte régi javaslatát: a statisztikai hivatali gyűjtemény közigazgatási részét „ki kell hasítani" és be kell olvasztani az ő „fővárosi könyvtár"-ába.

Toldy tervezete fogyatékosságai ellenére figyelmet érdemlő dokumentum a fővárosi könyvtár történetében. Ez az első szervezeti szabályzat tervezet, amelyhez hasonló tucatjával készült még az elkövetkező évek, évtizedek alatt.

Toldy szövegének egy része, apróbb-nagyobb változtatásokkal tovább vándorolt, belekerült a későbbi tervezetekbe, végső soron az elfogadott szabályzatok szövegébe, az I. és III. fejezetében ugyanis több olyan hasznos szövegrész volt, amely a későbbi tárgyalásoknak is alapjául szolgálhatott. Az I. fejezet paragrafusai a könyvtár gyűjtőkörének meghatározásán kívül az intézménynek a felsőbb hatóságokhoz való viszonyát, a könyvvásárlás pénzügyi lebonyolításának módját határozta meg és a könyvtári személyzet kérdésével foglalkozott. A III. fejezet „Szabályok a könyvtár használatára" cím alatt a kölcsönzés és helybenolvasás technikáját és az ezt érintő egyéb rendszabályokat jelölte meg. E részből említésre érdemes, hogy Toldy elgondolása szerint „A könyvtár használata ingyenes". Az akkori felfogásra és stílusra vet fényt a következő kitétel: a könyvtárt használhatja „minden 16. életévét betöltött tisztességes öltözetű egyén".

Az időközben megszervezett Múzeumi és Könyvtári Bizottság 1900. március 3-án, tehát egy nappal Toldy tervezetének megjelenése után tárgyalt a kérdésről és a 48 oldalas dolgozat tüzetesebb megvitatására egy könyvtári albizottságot küldött ki a maga kebeléből, melyben Toldy László mellett Kőrösy József, Fejérpataky László, Heller Ágoston, Kudora Károly és a tanács képviselőjeként Mátyus Arisztid vettek részt. A Könyvtári Albizottság 1900. szeptember 24-én ült össze először és 1901 végéig 25 ülésen vitatkozott Toldy tevezetének egyes pontjairól.

E viták során tovább érlelődött az a Kőrösy József és Toldy László közötti viszály, amelyre már az eddigiekben többször utaltunk.

Kőrösy József az adatok szerint csak 1900-ban ismerte fel teljes nagyságában a veszélyt, mely a gondozása alatti gyűjteményt fenyegette és megtette első ellenlépését: 1900. október 17-én javaslattal fordult a Könyvtári Albizottsághoz: azt hangoztatta, hogy a Toldy-féle terv fordítottját kellene megvalósítani, ha már ragaszkodnak egy közigazgatási jellegű fővárosi könyvtár megteremtéséhez: a statisztikai hivatal „31 éven át véres verejtékkel gyűjtött könyvkincse elkobzása" helyett olvasszák be a fiatal fővárosi könyvtárat a statisztikaiba.

Ha erre mégsem hajlandók, ám csináljanak külön fővárosi könyvtárat, de hagyják békén az ő gyűjteményét.

A Könyvtári Albizottságban egy ideig nem talált visszhangra Körösy vétója, ám 1901. március 14-i ülésén az Albizottság belátta, hogy a statisztisztikai hivatalt könyvtárától megfosztani nem lehet, ezért Kőrösy Józsefet új szervezeti szabályzattervezet készítésére utasította. Kőrösy 1902. január 14-én mindjárt két változatot is benyujtott.

Így hát 1902 elejétől már három szervezeti szabályzattervezet „futott" egymás mellett. Ezeket 1902. február 19-én vette tárgyalás alá a Könyvtári Albizottság, amely ekkor egyszeriben fejetetejére állította az 1899-es közgyűlési határozat óta kialakult helyzetet, vagyis indítványozta: a statisztikai hivatali könyvtár elkobzása helyett, a Toldy-féle levéltári „fővárosi könyvtár"-at kell felszámolni, illetve a sta-

tisztikai hivataléval való egyesítés után önálló könyvtárrá szervezni. E célnak viszont sem a Toldy által készített, sem a Kőrösy által benyújtott tervezetek nem feleltek meg. Az Albizottság ezért egy negyedik tervezetet előkészítését kívánta.

Ebben a fordulatban kétséget kizáróan igen nagy szerepe volt egy személyi változásnak. 1901-ben új vezető került a könyvtári és múzeumi ügyekben is illetékes tanügyi osztály élére: Sacher, utóbb Bárczy István tanácsnok, később a liberális korszak jelentős érdemeket szerzett budapesti polgármestere. Bárczy István, aki hivatalból a Könyvtári Albizottság és az a felett álló Múzeumi és Könyvtári Bizottság elnöke is lett, csaknem mindenben Kőrösy álláspontját tette magáévá Toldyéval szemben.

Toldyt villámcsapásként érte a Könyvtári Albizottság határozata és nyomban bejelentette, hogy írásban fejti majd ki „különvéleményét", de erre csak több mint fél év múlva kerített sort.

Időközben, 1902 nyarán—őszén megszületett a negyedik szervezeti szabályzattervezet, amelyet Kőrösyvel egyetértésben a Bárczy vezette közoktatási osztály terjesztett a Könyvtári Albizottság elé. E tervezet lényeges eltérése a Kőrösy-féléktől: a levéltári könyvtár hozzácsatolásával növelt statisztikai könyvtár a statisztikai hivatalban marad ugyan, mégpedig a hivatal igazgatójának vezetésével, de önálló és mindenki által hozzáférhető gyűjteményeként, „fővárosi könyvtár" elnevezés alatt. Ugyanakkor ebbe a szabályzattervezetbe foglalták Kőrösy előbb még feltételesen kifejezett óhaját: a könyvtári ügyeket külön kell választani a múzeumiaktól, ezért hatályon kívül kell helyezni az 1899-es közgyűlési határozatot és újjal helyettesíteni annak alapján pedig külön könyvtári bizottságot kell létrehozni.

1902. október 30-án ült össze a Múzeumi és Könyvtári Bizottság, amely a Könyvtári Albizottság által pártfogolt iménti változatot jelentéktelen módosításokkal elfogadta: ebből született meg az ötödik szabályzattervezet a Múzeumi és Könyvtári Bizottságé.

Ugyanekkor hágott tetőpontjára a főlevéltáros és a statisztikai hivatal igazgatója közti csata, amelynek részleteit a Fővárosi Közlöny 1902 novemberi számai, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár régi irattára (fentebbi jelzés alatt) őrzik.

A két felfogás közötti döntő összecsapás színhelye az 1903. január 21-i közgyűlés lett. Itt már két tábor állott egymással szemben és a tét a jövendő fővárosi könyvtár volt. Kőrösy álláspontját a Bárczy Istvánnal együtt kidolgozott, a Könyvtári Albizottság, majd a Múzeumi és Könyvtári Biztottság, valamint a Bárczy vezette tanügyi osztály által is támogatott ötödik szervezeti szabályzattervezet fejezte ki. Bárczy és Kőrösy bizonyára a felsorolt fórumokat is kevésnek tartották, a győzelem biztosításához, ezért a tanácsnokok körében is szervezkedtek, melynek eredményeként a javasolt szabályzattervezet indoklása Bárczyval együtt összesen öt fővárosi tanácsnok aláírásával ellátott „Különvélemény"-t mellékelhettek. A különvélemény a Fővárosi Közlönyben is megjelent.

A másik tábor élén Márkus József főpolgármester és Halmi József polgármester állottak, akik az egész könyvtári kérdésnek a napirendről való levételét javasolták, nem kétséges, hogy végső soron Toldy László ösztönzésére. Toldy ugyanis, akinek szervezeti szabályzattervezetét az illetékes bizottságok elvetették, könyvtárát csakis a döntés elhalasztásával remélhette megmenteni.

A tanácsnokok által indoklásként mellékelt „Különvélemény"-nek és a vele szemben álló tanácsi halasztó javaslatnak, mely utóbbit tehát a főpolgármester és a polgármester vette pártfogásába, volt egy közös vonása: mindkettő azt bizonygatta, az ő terve ígér olcsóbb megoldást.

A tanácsi előterjesztésben egy fontos új momentum merült fel: azt hangoztatta, hogy Budapestnek nem közigazgatási szakgyűjteményre, hanem nyilvános könyvtárra van szüksége, ehhez nincs pénz, halasszák el jobb időkre a terv megvalósítását, nehogy úgy járjon a főváros, mint 1850—1875 között, amikor végül „a Frank-hagyatékot kénytelen volt elajándékozni". (Itt jegyezzük meg: Toldy a Kőrösyvel való aktaháborúskodása során többek között Kőrösy nyakába akarta varrni a Frank Könyvtár 1875-ös elajándékozásának egész odiumát is).

Az öt ügyosztályvezető tanácsnok „Különvélemény"-ében ugyancsak sűrűn ismételgette, hogy a fővárosnak nincs pénze nagy nyilvános könyvtár alapítására és fenntartására, de hangoztatta: szüksége van közigazgatási, statisztikai és várostörténeti szakgyűjteményre, ilyen pedig csaknem készen áll a statisztikai hivatalban, melynek vezetője hajlandó e cél érdekében rendelkezésre bocsátani szakkönyvtárát. Ennek kifejlesztése fővárosi könyvtárrá csak minimális kiadásokat követel és azt, hogy a feleslegesen működő, rossz irányban fejlesztett és amúgyis sok pénz felemésztő levéltári fővárosi könyvtárat is beleolvasszák.

Történelmi távlatból nézve a dolgot, egyik álláspontot sem tarthatjuk helyesnek. A főpolgármesteri—polgármesteri támogatást élvező „tanácsi javaslat"-ban szép és igaz szavak voltak a főváros könyvtárépítő kötelezettségeiről, de ezek nyilvánvalóan nem voltak őszinték. Agyonütötte őket, hogy a határozathozatal elhalasztását kívánták. De helytelen volt a tanácsnokok okfejtése is. Azt bizonygatták: nem kötelessége a városnak nagy költséget felemésztő könyvtárt alapítani és fenntartani.

A két rossz közül mégis az utóbbi bizonyult a kisebbiknek. A közgyűlés a Bárczy—Kőrösy-tábor

álláspontját fogadta el és 89/1903. határozatával szentesítette a Múzeumi és Könyvtári Bizottság valamint a közoktatási ügyosztály által kidolgozott és jóváhagyott szervezeti szabályzatot: ez volt az első érdemleges lépés a mai gyűjtemény megteremtése felé.

Íme az 1903-ban jóváhagyott és papíron (mert a könyvtár szervezete néhány év alatt gyökeresen átalakult) 1911-ig érvényes szervezeti szabályzat 1 §-a és a továbbiak tartalma dióhéjban:

> „1. §. A fővárosi könyvtár célja egyrészt a közigazgatás menetét általában, másrészt a statisztikai hivatal feladatát különösen elősegíteni, továbbá a fővárosra vonatkozó mindennemű irodalmi termékeket gyűjteni, ehhez képest a fővárosi könyvtár egyszersmind a statisztikai hivatal könyvtára. Ezen könyvtár részére kizárólag csak közigazgatási érdekű, avagy olyan könyvek, folyóiratok stb. szerezhetők be, amelyek a fővárosra bármi tekintetben vonatkozással bírnak, vagy amelyekre a székesfőváros statisztikai hivatalának vagy a többi hivatalnak van szükségük."

A 2. § a fővárosi könyvtárnak a főváros egyéb szakkönyvtáraihoz való viszonyát rendezte. Ennek keretében kimondotta: a többi könyvtárak a levéltári gyűjteményen kívül, ha fenntartásuk indokolt, helyükön maradnak, de (a városi iskolai könyvtárakat kivéve) azok állományáról és gyarapodásáról a fővárosi könyvtárhoz kell időről-időre jelentest tenni, a fölös könyveket oda kell továbbítani. A 3. § tíz tagú könyvtári bizottság szervezéséről intézkedett. A 4. § a Toldy-féle fővárosi könyvtárnak a statisztikaiba való beolvasztását rendelte el. Az 5. § szerint a könyvtár személyzete: egy könyvtáros, egy könyvtártiszt, két szolga. A 6. § kimondta: a főváros összes kiadványaiból egy példány a fővárosi könyvtárt illeti. A 7. § szerint a városhoz érkező nyomtatványokat is oda kell irányítani, a 8—9. §-ok a költségvetési keretről, annak felhasználásáról, a 10. § az ajándékok kezeléséről, a 11. § a könyvek cseréjéről, a 12. § az állomány nyilvántartásáról, leltár, katalógusok, kölcsönzési nyilvántartó készítéséről, a 13. § a nyitvatartásról, a 14—15. §-ok a kölcsönzés módjáról intézkedtek.

A 16. § kimondta: ha majdan a fővárosi könyvtárt önállósítanák, úgy az köteles a statisztikai hivatalt a számára szükséges szakkönyvtárral felszerelni.

A nevezetes okmány záradéka hívta fel a tanácsot: terjesszen utólag javaslatot a közgyűlés elé a könyvtári személyzet kijelöléséről.

A szavazás előtt csak kevesen szóltak hozzá a javaslathoz, egy kivételével ezek is pártfogolták, ugyanakkor felettébb lekicsinylő módon nyilatkoztak a levéltári „fővárosi könyvtár"-ról, amely a fennállása alatt élvezett nem jelentéktelen dotáció, a közel félszázezer korona ellenére elenyészően kevés könyvet vásárolt, de nemcsak pénzügyei voltak nagyon zavarosak. A bizottsági tagok saját tapasztalataikra hivatkozva hangoztatták, hogy a Toldy-féle könyvtár anyagát tervszerűtlenül gyűjtötték, a teológiai munkák túltengenek benne, meglevő katalógusai használhatatlanok, a keresett könyvekhez nem jutottak hozzá. Csupán Toldy előzékenységéről, mellyel a bizottsági tag olvasókat fogadta, volt jó szavuk, de ezt is azzal egészítették ki: Toldy szívelyessége nem kárpótolta őket könyvtára használhatatlanságáért.

Az ellentáborból csupán Toldy kért szót: azt igyekezett bizonyítani, hogy könyvtára mégis jó szolgálatokat tett, sokan használták, a teológiai műveket nem tervszerű vásárlás útján szaporította, azok főként köteles példányokként érkeztek.

A 89/1903-as közgyűlési határozat fontos állomása a fővárosi könyvtár történetének: ennek alapján egyesítették a 33 éves múltra visszatekintő statisztikai hivatal könyvtárát —, amely Pest-Buda régebbi tanácsi könyvtárának, valamint a Frank-Könyvtárnak maradványait is magába foglalta —, a Toldy-féle levéltári „fővárosi könyvtárral". E közgyűlési határozat alapján vált lehetővé, hogy a két régebbi könyvtár szorosan csak könyvbeszerzést szolgáló, együttesen is csekély (a levéltári könyvtárnál évi 6000, a statisztikainál 500 korona) dotációját egyesítsék és a személyzeti és egyéb kiadások figyelembevételével egy élő könyvtár szükségletei szerint ezután differenciáltabb költségvetési keretté bővítsék. A 89/903-as közgyűlési határozat intézkedett első alkalommal állandó és önálló könyvtári személyzet alkalmazásáról.

EGYESÍTÉS UTÁN — MEGNYITÁS ELŐTT[1]
(1903—1904)

A fővárosi könyvtár létesítését kimondó 1903. január 21-i közgyűlés tehát egyelőre ugyan csak papíron, mégis egyesítette a régi „fővárosi könyvtár"-at a statisztikaival.

A főváros parlamentjének kedvező döntése birtokában Kőrösy József statisztikai hivatali igazgató haladéktalanul munkához látott. A könyvtár ügyének rendezése annál sürgősebb volt számára, mert

[1] A forrásmegjelölés nélkül ismertetett és idézett dokumentumokat l. a Főv. Szabó Ervin Központja Budapesti Gyűjteménye könyvtártörténeti iratai között az „Egyesítés 1903—1904" című dossziéban.

ez időközben egész hivatala elhelyezésével kapcsolódott össze. A fővárosi statisztikai hivatal 1903-ban még mindig a Fővárosi Vígadó IV. emeleti helyiségeiben működött. A statisztikai hivatalnak a városházán szándékoztak otthont nyújtani, Kőrösy azonban, aki már 1902 elejétől számított a fővárosi könyvtár befogadására is, az elhelyezés kérdését a könyvtár problémájának végleges rendezéséig függőben hagyta. Miután az 1903. január 21-i közgyűlési határozattal bizonyos lett, hogy a régi fővárosi könyvtárt átveszi, Kőrösy indítványozta: kezdjék meg nyomban az átalakítási munkálatokat a városháza kiszemelt helyiségeiben.

A Fővárosi Közlöny 1903. évfolyamából (340. és 438—439. old.) tudjuk meg: 1903. március 13-án a törvényhatósági pénzügyi és gazdasági bizottság 30 000 koronát irányzott elő, hogy abból a statisztikai hivatal és a már hozzátartozó fővárosi könyvtár számára a központi városházán biztosítandó helyiségeket alakítsák át. A terv csakhamar el is készült. Eszerint a hivatal és a fővárosi könyvtár a központi városháza Károly (ma Tanács) körúti oldalán az első emeleten kapott otthont. A hivatalnak hét, a könyvtárnak öt helyiséget bocsátottak rendelkezésére. A könyvtár raktárának a Toldyék által már 1900 novembere óta e célra használt nagytermet (volt tiszti táncterem) jelölték ki, a fal melletti fapolcokat keresztállványokkal szaporították. Az utcára vezető lépcsőt megszüntették és az így nyert térséggel tovább bővítették a könyvtárt. Egy könyvtárosi dolgozószobát is biztosítottak, végül egy kétablakos helyiséget az olvasóknak, itt egyszerre 16 olvasó dolgozhatott. Ruhatárat, mellékhelyiségeket is terveztek. A bejárás a Károly körúti főkapun át történt. A nagy helyiséget két „Meidinger" rendszerű kályhával fűtötték, a gázvilágítás helyett a tűzbiztos „villámvilágítás"-t vezették be. A könyvtári átalakításokra összesen 9150 koronát folyósítottak, ebből az összegből 4150 koronát a polcrendszer bővítésére. A különböző városi fórumok által jóváhagyott terv kivitelét a miniszteri jóváhagyás reményében nyomban megkezdték. Ezek az első akciók évtizedre szólóan határozták meg a könyvtár helyiségviszonyait.

Hasonló gyorsasággal tette meg előterjesztését Kőrösy a könyvtári személyzet alkalmazására vonatkozóan. Hivatkozott arra, hogy a „fővárosi könyvtár" átvétele után a statisztikai hivatali anyaggal együtt mintegy 50 000 könyv feldolgozásáról lesz szó, ez napidíjasokkal a végtelenségig húzódna. Éppen ezért már 1903. február 25-én benyújtotta javaslatát, amely szerint szükség van egy könyvtárosra és egy könyvtártisztre. Két szolgát is ki kell nevezni. A statisztikai hivatali igazgató feltételeket is szabott a vezető könyvtáros alkalmaztatásához, eszerint

> „A könyvtárnoknak gyakorlott és megfelelő, nyelvismeretekkel bíró férfiúnak kell lennie. Megkívántatik továbbá, hogy a társadalmi tudományokban jártassággal bírjon és hogy irodalmi szakműködést felmutasson."

(Alább még alkalmunk lesz kimutatni, hogy Kőrösy már 1903. elején tárgyalt Szabó Ervinnel a fővárosi könyvtárhoz való alkalmaztatásáról. Aligha lehetett a véletlen műve, hogy Szabó Ervinre illett a jellemzés.)

A könyvtártisztnél nem szerepelt követelményként a szakképzettség és az irodalmi működés.

A személyzetre vonatkozóan nagyjából ezt a javaslatot tette magáévá a városvezetőség is és az a közgyűlés 1903. május 27-i jóváhagyása után vált jogerős határozattá.

Kőrösy nem késlekedett a közgyűlési határozat azon pontjának végrehajtásában sem, hogy a régi, Toldy-féle „fővárosi könyvtár"-at átvegye és saját hivatali könyvtárához csatolja. Ennek az akciónak részleteit a könyvtár irattári dokumentumai örökítették meg.

Időrendben az első irat: egy 1903. február 23-i keltezésű jelentés a tanácshoz, amely Kőrösy József és Toldy László aláírásával tudatja, hogy a két hivatalvezető (Kőrösy és Toldy) megállapodtak: a „fővárosi könyvtár" átvételének lebonyolításához bezárják az intézményt, a tanácsot kérik, hogy a munka gyors befejezése érdekében március 23-át jelölje meg az átvétel kezdeti napjának és a munkához a tanügyi osztály egy képviselőjét küldjék ki, végül egy mindkét fél által aláírandó „átadási-átvételi" lajstromot állítanak ki. A könyveken kívül a könyvtár összes lajstromai, iratai, pénzkészlete, ingóságai átadandók. Különös részletességgel foglalkozott a javaslat a könyvtár pénzügyeire vonatkozó iratok és feljegyzések pontos átvételével.

Két nappal utóbb (1903. február 25-én) Kőrösy egy Bárczy Istvánhoz intézett levelében hozta a tanács tudomására: Toldy „előbb vonakodott" aláírni az iménti jegyzőkönyvet, de „aztán mégis meggondolta a dolgot és aláírta a jelentést."

Kőrösy azt is jelentette, hogy a leltárkönyv hézagainak pótlása miatt kért viszonylag távoli terminust (március 23-át) a munka elkezdésére, de időközben Toldytól megtudta, hogy az ajándékozók számbavételével március 23-ig sem készülhet el, másrészt „a vétel útján szerzett könyvek szerinte [Toldy szerint] amúgy se számosak." Kőrösy ezért arra kérte a tanácsnokot, hogy a végleges átvételt kezdjék meg március 23 helyett 9-én.

Bárczy teljesítette a kérést. 1903 február 26-i keltezéssel született meg a tanácsi határozat „Intéz-

kedés a fővárosi könyvtár átvétele tárgyában" címen, amely március 9-ét jelölte meg a munka kezdőpontjának, ugyanakkor felhívta a törvényhatóság öt tagját, hogy az átvételnél legyenek jelen.

A bizottság nem egészen két hét leforgásán belül jelenthette: Toldy László átadta, Kőrösy József pedig átvette a gyűjteményt. Az aktus megtörténtét a tanács 1903. március 26-i határozatával vette tudomásul.

Ezzel nem fejeződött be teljesen Toldy László szereplése a könyvtár históriájában: 1903. június 16-án nyújtotta be a könyvtár működéséről szóló utolsó (korábban idézett) jelentését, ahol a gyűjtemény egész fejlődését érintő adatokat is közölt. Ez a Fővárosi Közlöny 1903 június 30-i számában látott napvilágot. Ugyanott még egy közlemény jelent meg: a főváros tanácsa „a székesfőváros könyvtárának alapítása és egy teljes évtizeden át való vezetése körül kifejtett munkássága elismeréséül" Dr. Toldy László főlevéltárnoknak 6000 (hatezer) korona munkadíjat szavazott meg.

Toldy László korábbi szerepének erkölcsi elismerését jelentette, hogy amikor a január 21-i közgyűlési határozat értelmében a tanács 1903. március 26-i határozatával „újjáalakította" a Könyvtári Bizottságot (valójában nem újjáalakításról, hanem megalakításról volt szó, hiszen korábban csak a Múzeumi és Könyvári Bizottság és Könyvtári Albizottság létezett), ebbe a Bárczy István elnöklete és Kőrösy József (most már „könyvtári igazgató") alelnöklete alatt működő szervbe, ahol Áldásy Antal, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Csiky Kálmán, Emmer Kornél, Havas Rezső, Heltai Ferenc, Mátyus Arisztid és Rácz Károly kaptak helyet, Toldy Lászlót is beválasztották.

A régi „Fővárosi Könyvtár" és a statisztikai hivatal könyvtárának egybeolvasztása igen hosszadalmas munkát követelt, hiszen két nagytömegű kereken félszázezer kötetes, különböző katalógusokkal ellátott, egymástól sok tekintetben eltérő jellegű, ugyanakkor azonban számos ponton párhuzamosan fejlesztett gyűjteményről volt szó. Az összeolvasztás időtartamára éppen ezért bezárták a könyvtárat és csak egészen kivételes esetekben adtak lehetőséget a használatra. A „Fővárosi Könyvtár" 21 829 kötetének az erről készített zárójelentés szerint több mint harmada (7698 darab) még egyáltalában nem volt katalogizálva és ez önmagában is nagy többletmunkát okozott. Az átvételkor nem lehetett különválasztani a nagyszámú többes példányt, sem azokat, amelyek a most már körülhatárolt jellegű új fővárosi könyvtár számára feleslegesek, tehát kiselejtezendők voltak. Az 1903-as év munkájáról szóló és a Fővárosi Közlöny 1905-ös évfolyamában közölt összefoglaló jelentés szerint az „ömlesztett anyag" katalogizálása és a selejtezésre szánt művek kiválasztása egészen az év végéig folyt és a következő évben sem ért véget. A végeredmény: a régi „fővárosi könyvtár" kereken 13 500 művéből mintegy 40%-ot selejteztek ki és megtartottak 5200 művet.

Az egyesítés zárszámadása szerint az együttes állomány 1903-ban

22 445 mű 53 456 kötetben.

Az egyesítés munkáját 1903-ban ideiglenes személyzet végezte, amely két díjnokból és egy szolgából állott.

1903 utolsó nevezetes eseménye volt, hogy november 12-én a tanács úgy határozott: pályázatot hirdet az év első felében szervezett könyvtárosi állásokra. A hirdetést közreadták, de az állások tényleges betöltésére már csak a következő évben került sor. Az ideiglenességre hivakozva jelentette Kőrösy József 1903 vége körül írott (kelet nélküli) beadványában a tanácsnak, hogy a könyvtárat egyelőre csak kebelbeliek számára bocsáthatja rendelkezésre.

Indokolásul felemlítette: a katalógusok körül nagy zűrzavar van. A tanács korábbi engedélye alapján ugyanis tervbe vették a statisztikai hivatal könyvtára katalógusának kinyomtatását, erre pénzt is kaptak és a kiadvány előkészítéséhez a gyűjtemény cédulaanyagát az előző évben teljesen átrendezték, a betűrendet felborították.

Az egyesítés utáni hónapok iratai szerint a személyzethiány ellenére sem vesztegették az időt. Megkezdték a kétféle anyag egybeolvasztását, selejtezését, emellett már 1903. augusztus 15-én Kőrösy kezdeményező lépést tett a gyűjtemény Budapest-történeti anyaga gazdagítása érdekében: a főváros birtokában levő és Budapest látképeit ábrázoló Lafraconi-féle gyűjtemény (amely a főváros mérnöki hivatalában volt), átadását kérte a könyvtár számára. 1903. szeptember 11-én a hivatal a közgyűlési, illetve tanácsi határozatnak megfelelően elkészítette a szervezeti szabályzat kiegészítését jelentő „Utasítás a főváros könyvtár használatára című" tervezetét is. Ez sok vonatkozásban a Toldy László által kidolgozott elveket követte. A 4. pont szerint minden könyvről külön kérőcédulát kell kiállítani és a kérőcédulák gyűjtésére a városháza Váci (Tanács) körúti kapuja alatt ládát állítanak fel, a kért könyveket másnap 11 órától bocsátják rendelkezésre. Szórakoztató műveket csakis tudományos célra kölcsönöznek, kívánatkönyvet állítanak fel és a kért műveket a lehetőség szerint beszerzik. A könyvtár évenként április 16-tól 30-ig tart zárva, sajátos belső munkák elvégzésére. A helybenolvasók személyazonossági igazolvány felmutatása ellenében kapnak látogatójegyet, melyet évenként meg kell újítani. Felső ruhájukat a ruhatárban

kötelesek elhelyezni. Az olvasóteremben egyszerre legfeljebb 6 kötetet használhatnak, de „ha a látogató kívánalmai tökéletes tervtelenséget és puszta kapkodást árulnának el, a könyvtáros fel van jogosítva az ilyen kívánalmakat visszautasítani". Illusztrált munkák másolására esetenként engedélyt kell kérni.

Új szellemet jeleztek 1903 végén, a késedelmes kölcsönzőkhöz kiküldött felszólítások. Az új szellem abban mutatkozott meg, hogy ezeket a felszólításokat állásra és rangra való tekintet nélkül, minden „bűnös"-höz eljuttatták. A másolatok szerint a városi hatalmasságokkal szemben sem volt kímélet és kitűnt, hogy szinte valamennyi tanácsnoknál akadt néhány, néha tucatnyi értékes munka, amelyeket hónapok, sőt egyes esetekben évek óta maguknál tartottak. Bárczy István is, noha ő volt Kőrösy támasza a könyvtárért folyó harcok idején, kézhez kapta Kőrösy aláírásával az udvarias felszólítást, melyből kiderült, hogy Bárczy Frank Ignác egyik könyvén már 1900 márciusa óta „ült". Jutott levél a főpolgármesternek is, aki nem kevesebb, mint 20 kötet könyvvel tartozott. A megzavart főtisztviselők közül egyesek mosolytkeltő mentegetőzésekkel válaszoltak. Így Faller Ferenc tanácsnok többek között így magyarázkodott: „A rajtam keresett könyvet nem vagyok képes bemutatni, mert arra most 7 év múltán már emlékezni sem tudok... Ha azt főjegyző koromban vétettem ki, úgy azt elnöki ügyosztályon hagytam. Kerestettem is ott napokon át,... de a könyv nem található..."

A fővárosi könyvtár körül buzgólkodó személyek talán maguk sem tudták még akkor, ma azonban már kimondhatjuk: 1903 legfontosabb eseménye a gyűjtemény fejlődése szempontjából az a körülmény, hogy ebben az évben (az eddigi közlésekkel ellentétben) 1903 elején dőlt el: a könyvtár élére Szabó Ervint fogják állítani.

A mai fővárosi könyvtár históriája különösen annak 1904—1918 közé eső része adja meg a választ arra a kérdésre, miért volt elhatározó jelentőségű esemény az intézmény jövője szempontjából Szabó Ervin alkalmaztatása.

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

AZ ELŐKÉSZÜLET ÉVEI
(1904—1909)

BUDAPEST ELSŐ VÁROSI KÖNYVTÁROSA

Szabó Ervin 1904-től 1918-ig állott a fővárosi könyvtár élén, az intézmény mai arculatának kialakításában mindenütt kimutatható a kezenyoma. Szabó Ervin tágabb értelemben véve, mint könyvtárpolitikus és mint a mai nagy fővárosi könyvtár alapítója is eltörölhetetlenül beírta nevét a magyar kultúrhistóriába. De a modern fővárosi könyvtár Szabó Ervin életének csak egyik maradandó alkotása. Ennél is fontosabb, mert egyetemesebb jelentőségű, amit Szabó Ervin, mint szocialista forradalmár végzett. Az általa teremtett fővárosi könyvtár történetén belül csak futólag érinthetjük politikai tevékenységét, de hangsúlyozottan kell kiemelnünk, hogy Szabó Ervin könyvtárpolitikai és politikai törekvései egy tőről fakadtak: forradalmi humanizmusából.

A múlt század legvégén bécsi egyetemi tanulmányai alatt ismerkedett meg a marxizmussal és került először kapcsolatba a nemzetközi és magyar munkásmozgalommal, emigráns orosz forradalmárokkal is, akik nagy hatással voltak rá.

1899—1904 között Szabó Ervin a magyar szociáldemokrata párt aktív munkása, a Népszava szerkesztőségének tagja. Rövidesen tekintélyre tett szert páratlan elméleti felkészültségével, elvi szilárdságával. De csakhamar rádöbbent arra, hogy a német—osztrák szociáldemokrácia útját járó magyar munkásmozgalom reformista irányba fejlődött. Hasonló felismerésekre jutott elvtársaival együtt először a szociáldemokrata párt 1905-ös kongresszusán kísérelte megtörni a pártbürokrácia egyeduralmát, de a szervezeti szabályzat módosítására tett javaslatát a többség elvetette.

Ekkor végleg megszakította szervezeti kapcsolatát a szociáldemokrata párttal és a következetes forradalmiság útját kereste, de helyette francia, olasz, angol és amerikai hatásokra a szindikalizmus útvesztőjébe tévedt. Így lemondott a politikai harcról és a gazdasági harc szervezését tekintette a legfontosabbnak, ezzel kirekesztette magát a munkástömegmozgalomból, amelynek irányítása a szociáldemokrata párton és a szakszervezeteken keresztül a szociáldemokrata vezetők kezében volt.

Szabó Ervin, amint ezt elsőként Révai József több tanulmányában kimutatta, a magyar forradalmi munkásmozgalom kimagasló alakja volt, ugyanakkor azonban mint teoretikus a hazai és nemzetközi fejlődés megítélésében több alapvető tévedést követett el, ami azonban nem csorbítja egyéni érdemeit.

A kilencszázas években a magyarországi anarchisták egyik vezetőjével, Batthyány Ervinnel került szoros baráti és szövetségi kapcsolatba. Szemléletébe egyébként is anarchista vonások vegyültek. Szabó Ervin a tízes évek elejéig kísérletezett a szindikalista eszmék terjesztésével, de csak szűk csoportot sikerült kialakítania. A mozgalom a tízes évek elején, amikor a Franciaországban nagy szerepet játszott forradalmi szindikalistákat súlyos vereség érte, Magyarországon is elhalt.

Szabó Ervin tévedései ellenére történelmi szolgálatokat tett a magyar forradalmi munkásmozgalomnak. Első nagy alkotása Marx és Engels válogatott műveinek magyar nyelvű kiadása volt. 1905-ben jelent meg az első, 1909-ben a második kötet a tervezett harmadik kiadására nem került sor. A Marx—Engels válogatás olvasók ezrei számára tette nálunk hozzáférhetővé a két klasszikus író legfontosabb műveit és elősegítette a marxizmus eszméinek elterjedését.

A munkásmozgalomnak tett históriai szolgálatot Szabó Ervin azáltal is, hogy az 1900-as évek közepétől szüntelen bírálója lett a szociáldemokrácia megalkuvásokba fúló politikájának és ezzel egy új forradalmi nemzedék neveléséhez járult hozzá.

Politikai pályafutásának történelmileg legjelentősebb szakasza az első világháború idejére, annak utolsó éveire esik. Ekkori tevékenysége több vonatkozásban érintkezik a könyvtár történetével, ezért vele e kötetben a maga helyén bővebben foglalkozunk.

Emlékeztetnünk kell arra is, hogy Szabó Ervint csaknem első fellépésétől kezdve elmélyült felkészültségű, hajlíthatatlan jellemű szocialista tudósként, történészként és könyvtárpolitikusként tartották számon barátai, de ellenfelei is, ezáltal igen sok értelmiségit hozott közelebb a szocializmushoz. Középponti alakja, vagy tevékeny részese volt kora csaknem minden haladó szervezkedésének, szerkesztője a haladó eszméket hirdető Huszadik Század című folyóiratnak, egyik vezetője a Társadalomtudományi Társaságnak. Befolyást gyakorolt a szabadkőműves mozgalom balszárnyára, a radikális polgári értelmiségre, feltétlen tekintélynek örvendett az új eszmék iránt fogékony ifjúság körében, a Szabadgondolat című

folyóirat, a Galilei Kör táborában. Ezek a kapcsolatai, mint látni fogjuk, a fővárosi könyvtár fejlődése szempontjából is különleges jelentőséghez jutottak.

Szabó Ervin, mint említettük, könyvtárpolitikusként is kimagasló szerepet töltött be a századeleji Magyarországon. Ennek egyes mozzanatait a fővárosi könyvtár történetének következő lapjain lesz alkalmunk bemutatni, de már e helyen szót ejtünk arról is, amit a fővárosi könyvtárba lépése előtt végzett e téren.

Szabó Ervin 1903. december 14-i keltezéssel nyújtotta be Budapest polgármesteréhez a főváros első szervezett „könyvtárnoki" állására pályázatát, ehhez néhány lapos önéletrajzot is mellékelt, amely a következő sorokkal indult:

> „Születtem Szlanicán, Árva megyében, 1877 augusztus 23-án. Evangélikus-református vallású, katonai szolgálattól felmentett magyar állampolgár vagyok. A középiskolát az ungvári kir. kat. főgimnáziumban végeztem mindvégig jeles eredménnyel..."[1]

A Budapest város vezetőségének szánt önéletrajz a továbbiakban nemcsak rövidsége, hanem rendeltetése miatt sem nyújthatott kerek képet Szabó Ervin 1903-ig megtett útjáról. Természetszerűleg azt emelte ki, ami a könyvtárosi pályára való felkészültségét és hivatottságát igazolta, de még e vonatkozásban sem lehetett teljes. Így pl. nem tett említést arról, hogy mint az ungvári gimnázium ifjúsági könyvtárának kezelője, kiadta annak nyomtatott katalógusát.[2] Az önéletrajz további részében közölte, hogy a budapesti és bécsi egyetemen végezte jogi és államtudományi tanulmányait, jól tudott már németül, franciául, angolul és olaszul, egyetemista korában publikációra érdemesnek tartott statisztikai dolgozatot írt, amely Bécsben jelent meg. Nem tért ki arra sem, hogy bécsi tanulmányai idején megismerkedett az ottani könyvtárakkal és ugyanakkor írta első szakmai tanulmányát „A porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere" címen. E dolgozata később a magyar könyvtártudomány egyetlen folyóiratában, a Magyar Könyvszemlében (1900. évf. 3. füzet) és különlenyomatban is megjelent, benne országos fontosságú kérdésben foglalt állást: a magyarországi könyvtárak katalógusainak egységes szabályzat szerinti kiépítése mellett. (Mint sok más olyan korszerű újítás, amely mellett a század elején Szabó Ervin emelt szót elsőként, a katalogizálás szabványosítását sürgető javaslata is elsikkadt). Önéletrajzában arra is utalt, hogy Bécsből való hazatérése után, 1899 októberétől 1900 februárjáig a Képviselőház Könyvtárában gyakornokoskodott. Egészítsük itt ki közlését: a képviselőház könyvtárába Pulszky Ágost, a parlament akkori alelnöke juttatta be. Pulszky, mint Szabó Ervinnek a pesti egyetemen volt jogászprofesszora figyelt fel e kitűnő tanítványára és pártfogolta őt további útján.[3] 1900 februárjában Szabó Ervin elvállalta a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának vezetését. A Kamara az ország leghatalmasabb tőkés vállalkozóinak szövetsége volt, élén Lánczy Leó, a bank- és iparmágnás, a német—osztrák járszalagra fűzött magyar imperializmus exponense állott. Lánczy az addig szegényes otthonban szorongó Kamara számára könyvtárhelyiséggel, könyvtárral is felszerelt reprezentatív palota építtetését vitte keresztül. Könyvtárost keresett, és hozzá is Pulszky Ágost ajánlotta be a fiatal Szabó Ervint.[4] Így találkozott a szocialista forradalom jövendő nagy előharcosa a tőkés-földesúri Magyarország egyik legnagyobb haszonélvezőjével. A találkozást megörökítő kortárs, Varró István szerint Lánczy Leóra, a praktikus üzletemberre, aki jó emberismerő is volt, „benyomást tett" a fiatal Szabó Ervin, mert megérezte benne a nem hétköznapi személyiséget, alkalmazta őt és mindjárt megbízta, hogy a Kamara épülő palotájában a könyvtár helyiségének tervezését beszélje meg az építésszel.

A véletlenek játéka: a Kamara palotájának tervezőművésze Meinig Artur volt, aki 1886—1891 között a Wenckheim grófi család számára épített a Kálvin tér mellett egy luxuspalotát, amelyet 1926-ban a főváros vezetősége a fővárosi könyvtár számára vásároltatott meg. A könyvtár sorsa 1926 óta összeforrott Meinig alkotásával. Szabó Ervin tehát 1900-ban összetalálkozott Meinig Arturral. Ez érdekes véletlen, hiszen így a fővárosi könyvtár későbbi névadója, Szabó Ervin, az utóbb fővárosi könyvtárrá alakított Wenckheim palota tervezőjével találkozott. És Meinig, a ma könyvtárként szolgáló Wenckheim

[1] Curriculum vitae. = Szabó Ervin válogatott írásai, 1958. 21—24. old.; Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi... tanulmányainak... gyűjteménye 1959. 31—34. old.

[2] Kőhalmi Béla: Szabó Ervin a könyvtáros. = Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi... tanulmányainak... gyűjteménye 1959. 7—29. old.

[3] Varró István: Szabó Ervin a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában. = Magyar Könyvszemle 1960. 183—194. old.

[4] Uo.

palota tervezője, 1900-ban éppen könyvtárépítési ügyben tárgyalt Szabó Ervinnel. Van némi pikantériája ennek a találkozásnak, bár nem a fővárosi könyvtár építéséről, hanem a Kereskedelmi és Iparkamara épületében létesítendő könyvtárhelyiségek terveinek részleteiről tárgyaltak. „Szabó Ervin a könyvtártervezésben járatlan építészt útbaigazította és mindenben kezére járt" — jegyezte fel a kortárs Varró István.[1]

Szabó Ervin a fővároshoz intézett 1903 decemberi ajánlkozásában maga is felemlítette, hogy a Kamara építkezésekor ő irányította „a könyvtár jövendő helyiségeinek technikai berendezését". Azt is megjegyezte, hogy a meglevő elhanyagolt gyűjteményt selejtezni kellett és „tőből újjászervezni". A 18 000 kötetre felszaporodott könyvtár állományáról 1902-ben kereken 900 lapos katalógust adott ki és az olvasóteremmel is rendelkező gyűjteményt sikerült olyannyira modernizálnia, hogy az más könyvtáraknak is mintául szolgált, emellett a szakkutatók, olvasók széles rétegeinek érdeklődését felkeltette. Szabó Ervinnek későbbi, a fővárosi könyvtár körüli munkája szempontjából érdemelnek figyelmet Varró István emlékezésének további megállapításai. Ezek szerint a Kamara könyvtárának kiépítésénél Szabó Ervin rendkívüli súlyt helyezett a felvilágosító (reference) munka megszervezésére és arra, hogy az olvasók otthonosan érezzék magukat. Ugyanott szabadpolcrendszert vezetett be, a könyvraktározáshoz — a modern (később nálunk is általánosan elterjedt) vaspolcos állványokat alkalmazta és ismereteink szerint Magyarországon elsőként fiókos cédulakatalógus-rendszert. Általában igyekezett az akkor legkorszerűbb amerikai könyvtártechnika jó tapasztalatait felhasználni a reábízott kamarai könyvtárban.

Különleges feltűnést keltett a Szabó Ervin által szerkesztett több mint 900 oldalas katalógus,[2] nemcsak méretei miatt, hanem mert benne Szabó Ervin Magyarországon elsőként alkalmazta az amerikai Dewey-féle tizedes osztályozási rendszert. Tette ezt akkor, amikor a hivatalos könyvtártudomány szócsöve, a Magyar Könyvszemle (1900-as évfolyama) még rendszertelennek, „zürzavaros"-nak minősítette a decimális osztályozást, amely pedig egy-két emberöltőn belül nemcsak nálunk, de csaknem az egész földkerekségen elterjedt. A katalógus a maga idején, 1902-ben, nemzetközi elismerést aratott.

Szabó Ervin a fővároshoz benyújtott 1903-as önéletrajzában méltán hivatkozott a kamarai könyvtáron kívül eső bibliográfiai tevékenységének eredményeire is. Ezek közül a legjelentősebbnek az 1900-tól szerkesztett egyetemes, a világ egész vonatkozó szakirodalmának legjavát nyújtó közgazdasági bibliográfiáit tartotta, amelyek a Mandello Gyula egyetemi tanár által szerkesztett Közgazdasági Szemlében láttak napvilágot, először névtelenül, utóbb aláírásával ellátva.[3] Ezek összessége 1903-ban a brüsszeli Institut International de Bibliographie sorozatában, mint a Bibliographia Universalis egyik kötete önállóan jelent meg „Bibliographia Economica Universalis" címen. Szabó Ervin utalt arra, hogy e műve különböző francia, német és egyéb külföldi tudományos folyóiratokban fenntartás nélküli dicséretekben részesült.

A főváros első könyvtárosi állását megpályázó 1903-as beadványában nem rejtette véka alá, hogy a fennálló hatalom számára nem éppen rokonszenves tevékenységet is folytat: aktívan politizál, sőt e téren irodalmilag is működik, mégpedig szocialista irányban. Pedig a szociáldemokrata pártnak, amelynek akkor még tagja volt, egyetlen küldötte sem jutott be a város törvényhatóságába. Mégis felemlítette és különlenyomatokban mellékelte is 1903 végéig megjelent és fontosabbnak tartott marxista dolgozatait, a „Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra", a „Természet és társadalom" című, tanulmánnyal felérő bírálatát, valamint a történelmi materializmusról elhangzott felszólalásának a Huszadik Század című folyóiratban megjelent szövegét. Végül megírta, hogy kérelme benyújtásakor éppen a „Társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete" című nagyobb munkán dolgozik (ez a műve nem készült el).

Hivatalos célra készült önéletrajzban természetesen nem törekedett teljességre: a szociáldemokrata párt lapjaiban, a Népszava és a Volksstimme hasábjain, valamint az általa szerkesztett Népszava Naptárban 1899—1903 között megjelent közel három tucat cikkét, kritikáját fel sem említette, talán azért, mert ezek éppenúgy névtelenül láttak napvilágot, mint az „Ungarische Freiheit" című forradalmi röpirata. Ez utóbbit a Budapesten 1902. szeptember 25-re tervezett (de a kormány által betiltott) „Nemzetközi Diákkongresszus" alkalmából írta német nyelven.

Szabó Ervin 1903. december 14-én keltezett önéletrajza alapján azt gondolhatjuk, hogy ekkor, 1903 végén határozta el: ott hagyja a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárát és a fővárosnál vállal alkalma-

[1] Uo.

[2] A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának katalógusa. Szerk.: Szabó Ervin, Bp., Pesti Kny. 1902. X, 891 p.

[3] Szabó Ervinnek a Közgazdasági Szemle 1900-as folyamaiban közölt bibliográfiáit, a „Szabó Ervin válogatott írásai" és a „Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi tanulmányainak gyűjteményé"-ben című kötetekben közölt bibliográfiák szerkesztői nem tüntették fel.

zást. Több egykorú forrás viszont azt bizonyítja, hogy már 1902 végén megérlelődött benne a szándék: kilép a kamarai könyvtárból és legkésőbb 1903. március első felében már el is döntötte, hogy megpályázza az 1903. január 21-i közgyűlési határozattal életre hívott fővárosi könyvtár „könyvtárnoki" állását, otthagyva a Kamarát. Elhatározása tehát csaknem egy esztendővel korábbi, mint a fővároshoz benyújtott önéletrajzának keltezése. Valószínűleg differenciái voltak a Kamara vezetőségével, ezért pártolt át a főváros 1903 elején még csak alakuló könyvtárához, ahová végül is csak 1904 májusában ment át.

Néhány 1902—1903-ban Szabó Ervinhez írott levélből derül ki ugyanis, hogy bár viszonylag nagy önállóságot biztosítottak számára a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában, és egyik ott dolgozó felettese (a Kamara titkára), a szocializmussal rokonszenvező Krejcsi Rezső személyében, (aki később mint a szocialista irodalmi termékek Szabó Ervin mellett legismertebb hazai gyűjtője és az 1918—1919-es forradalom aktív szereplője is nevet szerzett), elvbarátot tudhatott maga mellett, mégsem volt zavartalan a burzsoázia e fellegvárában folytatott tevékenysége. Ezt árulja el a Kamara érdekkörébe tartozó folyóirat, a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének, Mandello Gyula professzornak még 1900. december 25-én Szabó Ervinhez írott levele.[1] Ebben Mandello utal egy Szabó Ervin és a Közgazdasági Szemle társszerkesztője (a tőkés világban vezető szerepet játszó Hegedüs Lóránt) közti nézeteltérésre, és megnyugtatja Szabó Ervint: „Azt hiszem, felesleges hangsúlyozni, hogy mily súlyt helyezek az Ön működésére". A Hegedüs Lóránttal tovább folyó vitában ismét Szabó Ervin mellett foglalt állást Mandello 1901. június 20-i levelében, amikor Szabó Ervinnek a Közgazdasági Szemle körüli munkájáról szólva kijelentette: „Én mindig igyekeztem ama kitűnő közreműködést, melyet Ön kifejt, hálás elismerésre méltatni". 1902 végéig mégis kenyértörés felé közeledett a vita és 1902. december 11-i levelében Mandello már úgy kapacitálta Szabó Ervint, hogy maradjon, mint akiről tudja, hogy meg akar válni addigi munkakörétől: „Fölösleges tán Önnek elmondanom, hogy mennyire becsülöm munkásságát és mily hálás vagyok mindenért, amit Ön tett... Elhatározását értem, de csak részben. Helyes, ha le akar rázni valami munkát, ugyis sokat dolgozik, de nem értem a munkacserét, amelyre vállalkozik. Azok a munkái, amelyek nálam voltak, meggyőztek arról, hogy Ön nagy műveltségű, éles kritikájú ismerője a társadalmi tudományoknak... Higyje el, az Ön érdekét nézem..." — igyekezett a nagytekintélyű polgári tudós a mindössze 25 éves fiatal szocialista könyvtárost és bibliográfust visszatartani attól, hogy addigi munkakörének hátat fordítson. Ez a levél éppen egy esztendővel azelőtt (1902. december) íródott, hogy Szabó Ervin a fővárosi könyvtári állásra beadta pályázatát. 1902 decemberében a fővárosi könyvtár sorsa még nem dőlt el és Mandello levelében nincs is arról szó, hogy Szabó Ervin a fővárosi könyvtárosi állással akarta volna felcserélni az iparkamarait, sőt azt sem említi, hogy Szabó Ervin a Kamara könyvtárától akar megválni: mégis könnyen lehetséges, hogy Szabó Ervin ekkor került kapcsolatba Kőrösy Józseffel, aki bár 1902 végén még csak hadakozott a fővárosi könyvtár megszervezéséért, de a jelek szerint már csaknem bizonyos volt a győzelemben. Ekkoriban szerzett tudomást Szabó Ervin távolabbi szándékairól, összeköttetésbe került vele és kilátásba helyezte a fővárosi állást.

A fővárosi könyvtár első otthonának berendezésével kapcsolatban láttuk, hogy Kőrösy hónapokkal „előre dolgozott": 1902-ben döntöttek róla, hogy a vezetése alatti statisztikai hivatalt átköltöztetik a Városháza Károly körúti szárnyára, de ő kérte, hogy függesszék fel a pénz kiutalását, az átépítési munkálatok megkezdését, amíg a közgyűlés a fővárosi könyvtárról meghozza döntését. Csak azután rendezzék be a Városházán a Statisztikai Hivatalt és melléje a fővárosi könyvtárt is.

A jelek szerint a személyzet toborzásánál is hasonló előrelátással dolgozott. Kőrösynek, aki statisztikusi mivolta mellett a gazdasági életben is szerepet játszott, nyilván kapcsolatai voltak a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarával és ott figyelt fel Szabó Ervinre, a könyvtárosra. Feltehetően arról is tudomást szerzett, hogy nem érzi magát jól a Kamarában, az pedig bizonyos, hogy Kőrösy javasolta Szabó Ervinnek: vállalja el a leendő fővárosi könyvtárnoki állást. Ezt a feltevést valószínűsíti, hogy Kőrösy fogalmazta a Fővárosi Közlöny 1903. március 1-i számában február 25-i keltezéssel megjelent javaslatot a könyvtári állások szervezéséről és foglalta be, hogy a „könyvtárnok"-nak nyelvi ismeretek és irodalmi tevékenység felmutatása mellett — „a társadalmi tudományokban is járatos"-nak kell lennie, továbbá esetleg el lehet tekinteni nála a kisebb fizetéssel járó próbaidőtől. Emellett március 10-i keltezéssel fennmaradt Kőrösynek egy Szabó Ervinhez írt levele is.[2] Ebben közölte: 1—2 héten belül az összes illetékes szervek letárgyalják a könyvtárosi állások szervezésének ügyét (9 hét lett belőle, ugyanis csak május 27-én hagyta jóvá a közgyűlés), ő Kőrösy igyekszik elérni, hogy Szabó Ervin mihamarabb magasabb státuszba kerüljön, rövidítsék le nála a próbaidőt, vagy éppen tekintsenek el attól. Végül kérte Szabó Ervint: „tudassa megfelelnek-e a feltételek", amennyiben igen, úgy el fog járni Szabó Ervin szabadságolása érdekében Lánczy Leónál (Szabó Ervin főnökénél), a Kamara elnökénél.

[1] Ez és a többi alább idézett levél a budapesti Párttörténeti Intézet Szabó Ervin Gyűjteményében a könyvtári tárgyú iratok dossziéjában található.

[2] Uo.

A két régi, a főváros levéltárától és a statisztikai hivataltól örökölt könyvtár egyesítése (1903. március) után több mint egy esztendő telt már el, amíg a könyvtár végleges szakszemélyzete végre megkezdhette szolgálatát.

Az új városi intézmény személyzetéről az 1903. május 27-i közgyűlésen hoztak ugyan határozatot, de csak 1904. március 28-án döntött a közgyűlés (699/904 kgy. sz. végzés) a kinevezésekről.

Budapest első „könyvtárnok"-a tehát Szabó Ervin lett. Felmutatott eredményei alapján eltekintettek nála a csökkentett fizetéssel járó egy évi próbaidőtől, fizetését évi 2000 helyett nyomban 3000 koronában szabták meg, amelyhez még (a 800 helyett 1000 korona) lakáspénz járult.

A könyvtártiszti állásra a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára gyakornokát, Gárdonyi Albertet nevezték ki. Gárdonyinál kikötötték az alacsonyabb fizetéssel járó próbaévet.

Az 1903. május 27-i végzésben még két könyvtári szolga státuszáról is szó volt, de ezek betöltését csak több éves kérvényezés után érték el, így a levéltári könyvtártól „örökölt" Kolozsvári Pál még hosszú ideig napidíjas szolgaként dolgozhatott. Sikerült azonban az előző évben napidíjasként alkalmazott két szakdíjnok megtartását elérni, ők is változatlanul ideiglenes munkaerőkként dolgoztak.

Szabó Ervin előző munkahelyével szembeni kötelezettségei miatt 1904. május 1-én kezdte meg működését, Gárdonyi Albert azonban már 4 nappal kinevezése után jelentkezett; 1904. április 1-től dolgozott a könyvtárban.[1]

Az öt főnyi személyzet most már gyors tempóban kezdte meg az anyag rendezését, selejtezését, a katalógusok használhatóvá tételét, de 1904 őszéig is csak részben sikerült használhatóvá tenni az anyagot. Szabó Ervin azonban minél előbb igyekezett megnyitni a könyvtárat. Kezeírásával készült el a város vezetőségéhez címzett jelentés fogalmazványa, amely szerint 1904. október 15-én megnyitják a gyűjteményt az olvasók előtt.[2]

A megnyitás minden ceremónia nélkül, a legnagyobb csendben történt, 1904. október 15 — december 31 közt mindössze 59 kötet forgalmat mutattak ki.[3] Ennek ellenére az eddig kifejtettek alapján teljes joggal minősítjük határállomásnak, az alapítás mozzanatával felérő aktusnak az 1904-es megnyitást.

Mielőtt a fejlődés részleteit vesszük szemügyre, tisztáznunk kell e helyen Szabó Ervin szerepét a könyvtári „hierarchiában". Szabó Ervin a könyvtár rendje szerint eleinte beosztott szakhivatalnoka volt a gyűjteménynek, amelynek vezetését — formálisan a statisztikai hivatal igazgatójára ruházták. 1904-től 1906-ban bekövetkezett haláláig papírforma szerint Kőrösy József igazgatta a könyvtárat. A gyakorlatban viszont sem ő, sem utóda, a könyvtárigazgatói tisztséget 1911 végéig betöltő Thirring Gusztáv nem kaptak e hivatalukért semmi fizetést. Talán mert Szabó Ervin rátermettségét ők is elismerték, okozta, hogy nemigen szóltak bele a könyvtár ügyeibe. A két igazgató tevékenysége főként abban merült ki, hogy változtatás nélkül aláírták a főváros vezetőségéhez küldött javaslatokat, tervezeteket, jelentéseket stb., a fogalmazványok nagy része Szabó Ervin kezeírásával ma is megtalálható a könyvtár régi irattárában.

Ezért kell az igazgatói tisztséget betöltő Kőrösy, illetve Thirring helyett elsősorban Szabó Ervin tevékenységéhez kapcsolni a működése idején elért eredményeket.

A DOTÁCIÓ NÖVELÉSE. AZ ÉVI KÖNYVGYARAPODÁS MEGNÉGYSZEREZŐDIK

Szabó Ervin, ellentétben egyes méltatóinak beállításával, reálpolikus volt, ezt érzékeltetik már a fővárosi könyvtárral kapcsolatos első javaslatai, előterjesztései is, így például a pénzügyi vonatkozású iratok. Tisztában volt azzal, hogy pénz nélkül nem fejlesztheti a könyvtárat, amelynek első, 1904-es költségvetési kerete mindössze 13 600 korona volt.

A könyvtár irattárában kezeírásával maradt első fogalmazványt 1904. július 18-án írta és benne mindjárt egy pénzügyi problémát érintett: az új könyvtár egyik alapja a statisztikai hivatali gyűjtemény volt és 1901-ben tervbe vették e korábbi gyűjtemény katalógusának kinyomtatását, a főváros akkor 3500 koronát irányzott elő a célra. Az egyesítés körüli harcok idején természetesen függőben hagyták a katalógus kiadását, hiszen az egyesítés után az elvesztette volna értékét, a pénzt azonban még fenntartották. Szabó Ervin előterjesztésében bejelentette, hogy a rendezés után most már a fővárosi könyvtár adja ki katalógusát, ezen a címen kérte a 3500 korona további tartalékolását. Kérését teljesítették.[4]

A két könyvtár anyagának és katalógusának egyesítésével 1905 közepéig már részben elkészültek. Ekkor, a következő év költségvetési igényeinek összeállítását használta fel alkalmul, hogy újabb jelentős összeget kérjen, ezúttal az állománygyarapítás meggyorsítása céljára. Jelentette, hogy e rendezés előrehaladtával nagy hézagokat találtak a gyűjteményben és indítványozta, hogy a „legkirívóbb hiányok pótlá-

[1] Irattár: Személyi iratok. 1904—1909.

[2] Irattár. Nyilvános szolgálat 1904—1909.

[3] Irattár. Évi jelentések. 1904—1909.

[4] Irattár. Kiadványok. 1904—1909.

sára" állítsanak be az 1906-os könyvbeszerzési keret mellé 2000 korona rendkívüli hitelt. A főváros ezt a kérést is teljesítette.

Az 1905—1906-os években a könyvtári költségvetés egyes tételeinek elhatárolásáért, illetve az idegen terhektől való megszabadításáért indultak újabb előterjesztések. A könyvkötés igen tetemes költségei a könyvbeszerzési keret rovására mentek. A városháza gazdasági osztálya emellett olyan irodai és egyéb kiadásokkal is a könyvtár költségvetését terhelte, amelyek alól az összes többi hivatalokat mentesítették.

A költségvetés növekedése szempontjából különösen nevezetes év lett az 1906-os. 1906. július 21-én (ismét Szabó Ervin írásával) új beadvány készült újabb rendkívüli hitel ügyében. Ez már három évre elosztandó 15 000 koronáról szólt a következő indoklással:

> „A könyvtárnak a könyvek beszerzésére és kötésére engedélyezett rendes hitele éppen arra elegendő, hogy az újonnan megjelenő művek fontosabb darabjait beszerezzük, a legszükségesebb folyóiratokat járassuk és némely az olvasóteremben, vagy hivatali használatra kért, vagy alacsonyabb áron megszerezhető fontosabb, régebben megjelent munkákkal kiegészítsük a könyvtárat... emellett a legszükségesebb kötési munkákat elvégeztessük".[1]

— majd rámutatott arra, hogy még a fontosabb hiányzó műveket és az, egyesek által jogosan kért könyveket sem tudják a fentieken kívül megvenni. Emellett a könyvtár rendezése közben fedezték fel, hogy

> „sok olyan munka nincs meg, amely a városi közigazgatás, statisztika és Budapest története irodalmának szentelt könyvtárban, ha azt modern tudományos színvonalra akarjuk emelni, valóságos segédeszközévé e szakok művelőinek —, nem nélkülözhetők."

E hiányok pótlása céljából van szükség a 15 000 korona beállítására éspedig három esztendőre 5000—5000 koronánként elosztva: 1907-re, 1908-ra és 1909-re.

A Szabó Ervin által készített előterjesztés ezután indokolásában valósággal halmozta a külföldi, ezen belül a gazdagabb országok helyett a Magyarországhoz hasonló gazdasági erővel rendelkező városok példáit, kimutatva, hogy amíg a 791 000 lakost számláló Budapest 20 910 koronát, fejenként 2,6 fillért költ 1906-ban a könyvtárra, addig a Budapestnél kisebb Genova (235 000 lakos) polgárai fejenként 17 fillért, a 74 000 főt számláló Verona 25 fillért stb., mi több, a Magyarországnál elmaradottabb cári birodalom városai is felülmúlják e vonatkozásban Budapestet: Odessza lakósai 4 fillért, Rigáé 3 fillért áldoznak fejenként könyvtárra.

Ennek az előbbieknél merészebb, mert viszonylag jelentős összeget kívánó javaslatnak is foganatja lett és 1907-től 1909-ig rendelkezésre állt az évi 5000 korona rendkívüli hitel.

1909-ben azután már a katalógusok, nyomtatványok kiadására, a személyzet szaporítására és a könyvgyarapodásra többesztendős küzdelemmel kivívott rendkívüli hitelek összesítését és rendes, állandó költségvetésbe való beiktatását kérte és meg is kapta a könyvtár számára.

E „taktika" eredménye lett, hogy a könyvtár állandó költségvetési kerete 1904-től 1909-ig csaknem háromszorosra ugrott, 14 600 koronáról 40 890 koronára.

A pénzügyi források ilyen gyors növekedésében elsőrangú szerepet játszott a könyvtár általános fejlődésében, amelyre a kérelmeknél utóbb már jogosan lehetett hivatkozni, viszont e fejlődés fontos előfeltétele a pénzügyi keretek fokozatos, majd gyors növelése volt.

A könyvtári költségvetés, ezen belül a könyvbeszerzési keret viszonylag gyors emelkedése lehetővé tette az állomány gyorsiramú gyarapítását. Íme a számok:

1904-ben 1899 kötettel,
1905-ben 2592 kötettel,
1906-ban 5298 kötettel,
1907-ben 8337 kötettel,
1908-ban 9162 kötettel,
1909-ben 7677 kötettel[2]

növekedett a gyűjtemény állománya. Az 1906-ban folyósított 6000 koronás rendkívüli hitel segítségével, tehát megduplázták az előző évhez képest a beszerzést, 1907—1909 közt már átlagosan négyszer annyi könyv áramlott a raktár polcaira, mint az első évben.

Ha az eredeti állomány az 1903-as egyesítés nyomán átvett 53 000 kötet érintetlenül marad, úgy 1909-ben már a 90 000 kötet felé jártak volna, csakhogy a nagyarányú selejtezések és a duplumok töme-

[1] Irattár. Költségvetés. 1904—1909.

[2] L. A Főv. Könyvtár Értesítőjének 1907—1909-es folyamában közölt évi jelentéseket.

geinek eltávolítása miatt másként alakult ez a szám: 1907-ben kisebb volt a könyvtár állománya, mint az egyesítéskor (52 000 kötet), 1909 végéig is a 80 000-en alul maradt.

A kilencszázas évek végén kezdett jelentékenyebbé válni a gyarapításon belül az ajándékok száma. Nyomtatásban csak 1908-tól örökítették meg az intézmény évi jelentései az ajándékozók névsorát, de néhány irattári dokumentum nyomán tudjuk, hogy már 1908-at megelőzően is voltak ajándékozói a könyvtárnak, így Bókay Árpád orvosprofesszor egy 1906. január 11-i polgármesteri irat szerint a XIX. század hatvanas éveiből való négy kötet újságkivágást adományozott a fővárosnak, és azt a könyvtárnak továbbították. Az elkövetkező években megszaporodott az ajándékozók száma, ezért a könyvtár vezetősége 1908. október 24-én azt indítványozta: rendelje el a tanács, hogy az ajándékozók névsorát a Fővárosi Közlöny, a város nagyobb példányszámban megjelenő hivatalos lapja, időről-időre közölje, mert ez nemcsak erkölcsi elismerést, hanem társadalmi buzdítást is jelentene. A tanács november 5-i ülésén magáévá tette a javaslatot és 1909-től kezdve az ajándékozók névsorát a hivatalos lap is rendszeresen közreadta. Maga a könyvtár is csak 1909-től kezdve sorolta fel az adományozókat (1907 óta megjelenő időszaki kiadványában) és ettől fogva rendszeresen hozta a névsorokat. Az 1909-ben közölt jegyzékek már a nevek mellett az ajándékozott kötetek számát is feltüntették.[1] A listákon rendszeresen szerepelt Szabó Ervin és a könyvtár más munkatársainak neve. A könyvtár köré kialakult baráti körről, részben a könyvtár olvasóiról is némi képet ad, ha az intézményen kívül álló első adományozók közül egyik-másiknak a nevét most felemlítjük: az 1909-es ajándékozók között szerepel Bárczy István, Budapest polgármestere, Wildner Ödön és Harrer Ferenc fővárosi tanácsnokok, Kunfi Zsigmond, a szociáldemokrata párt egyik vezetője, Madzsar József, Dienes László, utóbb a könyvtár vezetői, Thallóczy Lajos, az ismert tudós és politikus, Varju Elemér történész, Simonyi Zsigmond nyelvész, Harkányi Ede a haladó filozófus stb.

1909-ben mégis Kőrösy József hagyatéka jelentette a legnagyobb nyereséget a könyvtár számára, amit özvegye ajándékozott. A 475 kötetes gyűjteményről a könyvtár kiadványában is megemlékeztek, jelentve, hogy az új fővárosi könyvtár fennállása óta „ez az első nagyobb könyvadomány, amely magánostól származik" és, hogy a többes példányok kiválasztása után 234 kötetnyi igen értékes anyaghoz jutott általa a gyűjtemény.

A magánosok ajándékainál nagyobb számban szerepeltek ekkor a hatóságok, közintézmények küldeményei. Ezek egy részét minden ellenszolgáltatás nélkül küldték, más részüket a könyvtári kiadványokért cserepéldányként.

A különböző intézmények, testületek persze az esetek többségében nem spontán fedezték fel a könyvtárat, hanem a fővárosi könyvtár volt a kezdeményező fél. Erről vall az a levéltömeg, amelynek egy részét különböző (német-francia-angol-olasz) nyelveken a könyvtár menesztett külföldre, másik része: válaszok külföldről, úgyszólván a földkerekség minden pontjáról.

A külföldi levelek áradata 1909-ben érte el első csúcspontját, ezek többnyire könyvküldeményeket kísértek. Az élénk levelezés hátterében ekkor a könyvtár által indított nagyarányú adatgyűjtés állott: a városfejlesztés és az üzemek községesítésére vonatkozó külföldi irodalom anyagát igyekeztek minél teljesebben felkutatni és beszerezni. Ennek keretében igen sok olyan külföldi nagyvállalatot is megkerestek, amelyek egyes nagyvárosok közlekedésének, árammal, gázzal, vízvezetékkel stb. való ellátásának kiépítésében vettek részt.[2] A magyar főváros előtt álló hasonló feladatok megoldásához kívánt hozzájárulni a könyvtár, amikor az ilyen jellegű nagyvállalatok, de emellett különböző európai, sőt tengerentúli városok vezetőségeit is felkérte: küldjenek leírásokat városi létesítményeikről. Ezekkel a gyűjtemény urbanisztikai állagát gyarapították, egyszersmind aktuális feladatokat is szolgáltak.

A könyvtár első kiadványainak megjelenése után a külföldi testvérintézetekkel is megkezdték a széleskörű kapcsolatok kiépítését, mégpedig a kiadványok megküldése és cserepéldányok kérése útján. Íme néhány ezen az úton szerzett partner címe az első ajándékozási listában: Augsburg: Magistrat; Berlin: Internationales Institut für Bibliographie; Magistrat; Bonn: Oberbürgermeisteramt; Bruxelles: Office du Travail; Chicago: John Carrel Library; Edinburgh: Council; Genova: Consiglio; Grenoble: Bibliothèque municipale; København: Magistrat; Lausanne: Conseil; Lisboa: Direccao des Correios; Milano: Consiglio; Montreal: City Council; New York: Columbia University; Riga: Magistrat; Tokio: Municipale office; Wien: Magistrat; Zürich: Magistrat stb. A további jegyzékekből érdemes még kiemelni a következő címeket: Cincinnati: Public Library; Firenze: Giunta Communale; Calcutta: Superintendent govern. printing; Madrid: Ayuntamento; Manchester: Public free libraries; Moszkva: Administration Medicale; Washington: Library of Congress; Zürich: Stadtbibliothek.

[1] A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1909. 7., 85., 123. és 179. old.

[2] A könyvtár iratai között például az alábbi külföldi cégek papírján írott kísérő leveleket találjuk: Siemens und Halske, AEG., Berlin, A. G. Brown & Bovery, Baden, Elektrizitäts Abteilung der Union Bank, Wien, Continentale Gesellschaft für Elektrische Unternehmungen, Nürnberg, Essen-Ruhr R. W. Elektrizitätswerk A. G., Essen, Deutsche Continental-Gas Geselschaft, Berlin, Felten & Guillaume A. G., Frankfurt A. M. stb.

1909-ben már a nemzetközi kapcsolatok révén mind jelentékenyebbé válik a külföldről ingyenesen érkező küldemények aránya a gyarapodásban. Az 1909-es év III. negyedéről szóló jelentés például a svájci Brown & Bovery cég 14 kötetes, a berlini városi tanács 19 kötetes, a philadelphiai Free library 19 kötetes, a heidelbergi egyetem 70 kötetes, a new-yorki „State library" 34 kötetes, a washingtoni Library of Congress 400 kötetes küldeményeit nyugtázta, nem is szólva az 1—10 kötetből álló nagyszámú ajándékról. 1909-ben különösen az USA-val élénk a kapcsolat s a legnagyobb adomány, azaz inkább mondhatjuk: csereküldemény, a New York Public Librarytól érkezik. Ez 465 darabból áll és viszonzása a fővárosi könyvtár által előzőleg küldött két ládát megtöltő könyvküldeménynek.[1]

Az akciót a budapesti és vidéki hatóságokra és intézményekre is kiterjesztették és a statisztikai hivatal által még Kőrösy József igazgatása idején kiépített kapcsolatokat is tovább ápolták és fejlesztették.

A fővárosi könyvtár volt az első olyan magyar közhivatal, amely a hivatalos részről kényszerűen engedélyezett munkásszervezetekkel is jó kapcsolatokat épített ki. Ilyenek voltak: a könyvkötők, a nyomdászok, a budapesti szoba- és ablaktisztítók, a kovácsok egyesülete, a Szabó Ervinhez közel álló Társadalmi Forradalom című anarchista folyóirat szerkesztősége stb., a könyvtár tőlük is kapott ajándékokat.

EURÓPAI SZINTŰ VÁROSÜGYI KÖNYVTÁR

A gyarapítási politika irányából bontakozik ki előttünk a könyvtár új „profilja", jellege, más szóval: a beszerzett könyvek tartalmából lehet következtetni, milyen gyűjtőkörű könyvtár alapjait rakta le Szabó Ervin 1904—1909 között.

Az 1903-as szervezeti szabályzat azt írta elő, hogy a gyűjteményt statisztikai, városigazgatási és a Budapest történeti irányban kell fejleszteni.

A két elődtől közül a statisztikai könyvtártól örökölt statisztikai és közigazgatási, és az ugyanattól, valamint a fővárosi levéltártól örökölt Budapest múltjára vonatkozó anyag bizonyos mértékben már arra predesztinálta a könyvtárat, hogy a szabályrendeletileg meghatározott irányban fejlődjön.

A régi könyvtárak egyesítéséről szóló 1906-os jelentésben Szabó Ervin kiemelte, hogy a levéltártól örökölt gyűjteményben a nagyarányú selejtezés után a főváros története szempontjából értékes részt talált.

> „Ennek az anyagnak javarésze a könyvtárnak egyik legfontosabb ágát, a Budapestre vonatkozó anyagot gyarapította 1304 munkával".[2]

Szabó Ervin nagy fontosságot tulajdonít a Budapest-történeti művek gyűjtésének, e tekintetben Toldy László művét folytatta. Budapest története szempontjából értékes könyvek kerültek át a statisztikai könyvtárból is az új fővárosi könyvtárba. A gyarapodásról adott részletkimutatások esetről-esetre kiemelték az állomány e részének gazdagodását.

Az utóbb (1914-ben) „Budapesti Gyűjtemény" elnevezés alatt a könyvtár önálló részlegévé lett várostörténeti anyag fejlesztését szolgálta egy 1906-os kiadású ízléses, kétszínnyomásos körlevél-minta, amelynek segítségével a legkülönbözőbb fővárosi szerveket, hivatalokat, intézményeket, testületeket hívták fel arra, hogy kiadványaikat küldjék meg rendszeresen a könyvtárnak, tekintve, hogy

> „a fővárosra vonatkozó irodalomnak túlnyomó részét a Budapest területén működő hivatalok, intézetek, egyesületek, stb. kiadványai, vagyis a rendes könyvárusi forgalomban csak elvétve szereplő irodalmi termékek teszik".

A továbbiakban a körlevél rámutat arra, hogy a fővárosi könyvtár lehetőleg teljességre törekszik a Budapestiensék gyűjtésében, ez a feladat kulturális érdekeket szolgál, ezért kéri a címzetteket, hogy a jövőben külön felszólítás nélkül is juttassák el nyomtatványaikat a könyvtárnak.

A várostörténeti anyag gyűjtésében tehát a könyvtár követte a szabályrendeletben adott utasítást, de ennél is tovább ment: az 1906—1909 közötti beszerzésekről szóló jelentésekben azt látjuk, hogy az eredetinél tágabban értelmezte a közgyűlés szándékát és nemcsak Budapestre, hanem a vidéki, sőt külföldi városok életére vonatkozó irodalmat is bevonta gyűjtőkörébe. Tette ezt olyan mértékben, hogy az idegen városok irodalmának beszerzési aránya csakhamar túlszárnyalta a budapesti vonatkozásúakat. Így az első, nyomtatásban is megjelent kimutatás szerint[3] 1905. januártól 1907 márciusáig a Budapest Gyűjtemény 696 művel, a külföldi városok irodalmáé viszont 991-gyel növekedett.

A könyvtár gyarapításáról készített szakrendi kimutatás szerint a (jövendő) Budapesti Gyűjtemény állományát, amely 1905. január 1-én (a külön rovatban feltüntetett „Budapesti részvénytársaságok iro-

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1910. 7. old.

[2] Irattár. Évi jelentések.

[3] A Főv. Könyvtár Értesítője 1907. 3. old.

dalmá"-t is beleszámítva) 1696 műből állott, 1907 márciusáig nem kevesebb mint 60%-kal gazdagították, pontosan 2701 műre emelték.[1]

Ugyanilyen fontosságot tulajdonított a statisztikai és városigazgatási anyag fejlesztésének és gyarapításának. Szabó Ervin 1906. július 21-i előterjesztésében az 1907—1909-es évekre elosztandó 15 000 koronás rendkívüli könyvbeszerzési hitelt kérve éppen azzal támasztotta alá előterjesztését, hogy a szabályrendeletben megjelölt gyűjtőköröket illetően fedeztek fel nagy hiányokat, amelyeket a hitel segítségével pótolni tudnának.

Az összeolvasztott és a közbeeső években sokezer kötettel gyarapított gyűjtemény katalogizálásával csak 1907-ben készültek el véglegesen. A katalógusok segítségével már egészen pontosan feltérképezhették a rendelkezésre álló anyagot és ennek alapján állapította meg egy 1907. július 24-i előterjesztésében Szabó Ervin, hogy

> „sem a régi statisztikai hivatali —, sem a régi fővárosi könyvtár nem volt specifikus közigazgatási könyvtár... a tűrhetetlen hézagokat kérdésről-kérdésre haladva tárják fel és a rendkívüli [15 000 koronás] beszerzési hitel birtokában most már bíznak abban, hogy a városi élet és a közigazgatás összes problémáira vonatkozóan elsőrendű segédeszközzé"

fejlesztik a könyvtárat.

Az intenzív levelezés, amelyre a könyvtár gyarapítási adatairól szólva utaltunk és amelynek során számtalan külföldi város vezetőségét és e városok üzemi berendezéseit készítő nagyvállalatokat kerestek meg urbanisztikai érdekességű irodalom beszerzése végett, szemléletesen mutatta: valóban mindent elkövettek, hogy a könyvtár városügyi anyagát nemzetközi színvonalra emeljék. De ezt az akciót nemcsak a külföldi városok irodalmának beszerzésében folytatták, hanem a hazai vidéki városokkal is: 1907—1908-ban indult meg a levelezés, amely egy 1909-es körlevél szerint eleinte kevés sikerrel járt. A vidéki városok hatóságai csak elvétve és hiányosan küldték kiadványaikat. A kérdés intézményes rendezését szolgálta az 1909. július 26-i körlevél, amelyben ezt olvassuk:

> „Kérjük, hogy a jelzett kiadványokat a jövőben is rendszeresen küldeni szíveskedjék, könyvtárunk csak így válhat a magyar városigazgatás lehetőleg teljes gyűjteményévé s ezzel a városok országos ügyének egyik előmozdítójává."[2]

A könyvtár Szabó Ervin által szerkesztett és 1907-től kiadott igen magas színvonalú városügyi szakbibliográfiái, melyekkel a továbbiakban még részletesen foglalkozunk, ugyancsak azt bizonyítják, hogy a vezetőség e szempontból is igyekezett feladata magaslatára emelkedni.

Azt a célkitűzést, hogy a fővárosi könyvtárt kell a magyar urbanisztikai irodalom országos alapkönyvtárává tenni, a nagyszabású tervek iránt fogékony Bárczy István, Budapest polgármestere is magáévá tette és felkarolta. Egy 1909. januári cikkében a magyar városi hatóságok szervezkedésével foglalkozva nyilvánította ki Bárczy a következő óhaját:

> „A városi könyvtárt illetően leghelyesebb lenne a fővárosnak immár gazdag közigazgatási könyvtárát felhasználni és városaink kiadványaival rendszeresen gazdagítani."[3]

A Szabó Ervin által szerkesztett könyvtári Értesítő nyomban reagált a polgármesteri felhívásra: „a fővárosi könyvtár e feladatot örömmel vállalná magára".[4]

A gyűjtemény közigazgatási anyagának intenzív gyarapítására az állományfejlesztés megoszlásáról közölt számszerű kimutatások vetnek fényt. A városügyi anyag 1909-ben is 41,1%-kal gazdagodott. E tényekre való hivatkozással szögezte le a könyvtár vezetősége, hogy a gyűjtemény a magyar „városigazgatás tudományos életének egyik központi irányító orgánumává" fejleszthető.[5]

Szabó Ervint tehát nem érhette szemrehányás, hogy talán elhanyagolta a szabályrendeletileg előírt tudományágak fejlesztését. Ellenkezőleg: messzemenő lelkiismeretességgel dolgozott azon, hogy a könyvtár ne csak papíron, de a valóságban is mintaszerű közigazgatási és Budapest-történeti gyűjteménnyé váljon. A városi élet „nélkülözhetetlen" tartozéka az ilyen könyvtár—[6] hangoztatta egyik cikkében, azonban pillanatig sem tévesztette szem elől, hogy a huszadik században már nem ez az elsőrendű feladata egy modern városi könyvtárnak.

E nézetét a könyvtár érdekében írott hivatalos beadványaiban sem rejtette véka alá, és az első adandó alkalommal, amikor az intézmény időszaki kiadványát megindíthatta, a nyilvánosság előtt is hangoztatta.

[1] Uo.

[2] Irattár. Beszerzés 1904—1909.

[3] Bárczy István: A magyar városok szervezkedése. = Városügyi Szemle 1909. jan. 1. old.

[4] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. dec. 137. old.

[5] Uo.

[6] A Főv. Könyvtár Értesítője 1907. 2. old.

Sőt, a könyvtár elé szabott korlátozott lehetőségek mellett már az intézmény fejlődésének első éveiben gyakorlati lépéseket is tett, hogy a gyűjtemény ne csupán néhány szakkutatót és hivatalnokot érdeklő, többé-kevésbé holt anyag legyen.

Szabó Ervin, miután a képtelenül alacsony költségvetési keretek növeléséért lefolytatott első ostroma némi sikereket hozott és a 200—300%-kal megemelt, még mindig kicsiny, de mégis tágabb cselekvési teret biztosító anyagi lehetőségekkel élve, három irányban dolgozott, hogy a fővárosi könyvtár már a kezdet éveiben több legyen szürke hivatali segédeszköznél. Egyfelől az intézmény gyűjtőkörének kitágítása útján, másfelől az 1907-től megindított kiadványok segítségével, végül az olvasószolgálatnak Magyarországon addig ismeretlen módon történő megszervezésével.

HIVATALI GYŰJTEMÉNYBŐL TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ALAPKÖNYVTÁR

A fővárosi könyvtár nem csupán mintaszerű várostörténeti és közigazgatási gyűjtemény lett alig 3—4 esztendő leforgása alatt, hanem ennél több: az olvasók és kutatók szélesebb rétegeit is érdeklő könyvtár: társadalomtudományi szakgyűjtemény.

Miért és hogyan következett be ez a változás? — erről a legtömörebben maga Szabó Ervin adott magyarázatot a könyvtár első kiadványának élére írott cikkében. Az 1903-as szabályrendelet, — írta ebben — amely a könyvtár feladatát a közigazgatási, statisztikai és várostörténeti anyag gyűjtésében jelölte meg

> „elég szabadságot ad a könyvtár vezetőségének, hogy tágabb olvasóközönség igényeit is kielégítse... Alig van a közgazdaságnak, a szociálpolitikának, az egészségügynek olyan kérdése, amelyet könyvtárunkban művelni nem kellene, ha a gyakorlati közigazgatás problémáival nemcsak lépést akarunk tartani, hanem megelőzni is akarjuk azokat. A statisztika szintén elsősorban a gyakorlati közigazgatás céljait szolgálja; de anyaga, módszerei összekötik a társadalomtudomány elméleti kérdéseivel és a demológia, a földrajz, az etnográfia és az antropológia tényeivel és problémáival. Ily módon a fővárosi könyvtár nem szorítkozott a szoros értelemben vett közigazgatás és statisztika művelésére, hanem körébe kell, hogy vonja a határos tudományágak egész sorát, a társadalomtudományt és a szociálpolitikát, a közgazdaságtant, a közegészségügyet és a természettudományoknak az emberre vonatkozó részeit."[1]

Szabó Ervin tehát a szabályrendeletben meghatározott közigazgatási és statisztikai anyag teljessé tételére hivatkozva szélesítette ki társadalomtudományi könyvtárrá a szürke hivatali gyűjteménynek szánt intézményt.

Ebben a cikkében különös részletességgel foglalkozott még egy gondolattal, amelyet egyelőre nem tett magáévá a város vezetősége, azzal, hogy a fővárosi könyvtárnak nemcsak a „tágabb olvasóközönség", hanem a főváros lakossága legszélesebb rétegei, elsősorban a munkásság olvasóigényeit is ki kellene elégítenie. Tulajdonképpen nem is szakkönyvtárt, hanem a művelődést szolgáló „népkönyvtárak" hálózatát kellene létrehoznia.

Idézett írása nagyobbik felének éppen ez a mondanivalója. Amit a tanácshoz írott hivatalos beadványok sorában csak mellesleg említhetett, azt az első nyomtatott kiadvány vezércikkében bővebben fejtette ki. Ezúttal is utalt arra, hogy a Magyarországnál fejlettebb nyugati államok városai, elsősorban az angol és amerikai városok már régen felismerték kötelességüket. Nyugaton a közművelődési könyvtárak sűrű hálózatot építettek már ki. Belátták, hogy a régi könyvtárak nem képesek ellátni a kultúrára szomjas tömegeket. A régi könyvtárak „gazdag emberek kedvtelésé"-re, vagy „egyes tudósok" irodalmi igényeinek szolgálatára jöttek létre, ezért már anyaguk sem alkalmas arra, hogy „az olvasók sorába lépett új elemeket" kielégítsék. Kik ezek az új elemek? Szabó Ervin így válaszolt:

> „Olvasni akarnak olyanok, aki azelőtt nem-igen zavarták a könyvtárak csöndjét: az ipari munkás, aki gazdasági és politikai érvényesüléséért folytatott harcának gerjesztő elemeit és értelmi igazolását keresi a technika és a természettudomány, de főként a társadalomtudomány és a szociálpolitika új eredményeiben. Derűsebb s mindenesetre egészségesebb környezetbe menekül az a munkásnő, ki nyomorult, szűk, zsúfolt, kopár lakását munka után néhány órára a népkönyvtárak és népolvasótermek szépirodalmi olvasmánnyal dúsan felszerelt helyiségeivel cseréli fel."[2]

Mellettük a kispolgárság, a számban megnövekedett értelmiség is az új olvasók sorába lépett. Ezek a szükségletek teremtették meg „azt az eredményeiben is csodálatos mozgalmat", amely a legjobban látja el a fejlett országokban a városi lakosságot szellemi táplálékkal.

[1] A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1907. 2. old.

[2] Uo. 1. old.

A továbbiakban Szabó Ervin utalt arra, hogy Budapesten is történtek kísérletek „népkönyvtárak" létesítésére, de ezek a kísérletek anyagi fedezet híján, vagy „mert vallási és politikai irányzatok szolgálatában állnak", nem jártak eredménnyel. A munkásság önerejéből létrehozott szakszervezeti könyvtáraival csak részben pótolhatta a hiányt.

A főváros feladata lett volna a kérdés megoldása és a város vezetői nem is vonták kétségbe: nyilvános könyvtárat kellett volna teremteni, (láttuk, hogy az 1902—1903-ban lefolyt vitában „elméletileg" valóban elismerték ennek szükségességét), de anyagi okokra hivatkozva és arra, hogy a közigazgatási gyűjtemény keretei már adva voltak, ismét elodázták a nyilvános könyvtár létesítését, ezért történt, hogy

> „...a főváros közönsége városi népkönyvtár helyett a tudományos könyvtárak számát szaporította eggyel"[1]

— jegyezte meg Szabó Ervin, aki most 1907-ben a város vezetőségének 1903-as igéreteire hivatkozva bizonyította: feletteseinek távolabbi céljait követte, igéreteiket igyekezett közelebb hozni a megvalósuláshoz, amikor a reábizott gyűjtemény „profilját" kiszélesítette, mert a társadalomtudományi könyvtár

> „legalább részben pótolja azt a hiányt, amelyet ma... mind többen éreznek"

Részletesebben fejtette ki ezt a gondolatot egy esztendővel később, 1908-ban, amikor így jellemezte a fejlődést:

> „Ugyanazok a kérdések, amelyek ma a városigazgatási és községi politika legsajátosabb problémái, egyúttal az egész államigazgatásnak és az elméleti és gyakorlati állampolitikának égető kérdései is... Így a fővárosi könyvtár, amikor a főváros hatóságait speciális városigazgatási föladataikban a vonatkozó irodalommal támogatni igyekszik, egyúttal alkalmassá válik arra is, hogy a könyvet olvasóknak azt az erősen megnagyobbodott rétegét is kiszolgálja, amely a társadalomtudományok iránt érdeklődik".[2]

Szabó Ervin tehát azzal magyarázta a könyvtárnak társadalomtudományi gyűjteménnyé történt alakítását, hogy ezáltal a városigazgatási-statisztikai jellegét nemcsak megőrizte, hanem sokrétűvé tette, „elmélyítette", másrészt a fővárosi könyvtár így megtette az első lépést, hogy szürke hivatali segédintézményből korszerű tudományos közgyűjteménnyé legyen.

Úttörő és merész vállalkozás volt a maga korában hivatali könyvtárat társadalomtudományivá változtatni, annál is inkább, mert ezt Szabó Ervin, mint beosztott hivatalnok, „saját szakállára" hajtotta végre. Érvelése meggyőző, de a feladat végrehajtása mégsem volt kockázat nélküli. Hiszen nálunk a századforduló táján még a társadalomtudomány létezésének hivatalos elismeréséért is elkeseredett harcot kellett folytatni, amint ezt a Huszadik Század című folyóirat 1900-as évfolyamai megörökítették. Társadalomtudományi közkönyvtárra szinte gondolni sem lehetett.

1902-ben Emmer Kornél, a neves jogtudós, képviselő tette szóvá a parlament pénzügyi bizottságában, hogy míg Nyugat-Európában és különösen Amerikában már virágzik a társadalomtudományi oktatás, addig Magyarországon

> „német mintára a 'nemzeti szellem', a 'tudományos boxerizmus' uralkodik, hazafias frázisokban kéjelgő 'tudományos' művek jelennek meg a tudományos igazságot kereső munkák helyett közjogi kérdések vannak előtérben, egy a szociális kérdésekre átmenő korban."[3]

A Huszadik Század 1901-es évfolyama hírt adhatott ugyan arról, hogy az egyik vidéki főiskolán (a máramarosszigeti jogakadémián) szociológiai kurzust indított egy tanár, „az érdeklődés óriási, egy-egy előadáson 60—80 diák vesz részt", 1902 végén pedig azt is közölte, hogy az USA-ban 136 főiskolán 170 professzor 407 kurzust tartott az előző tanévben szociológiából, de ismételten kellett megállapítani: a budapesti egyetemen még mindig kétségbevonják annak jogosultságát.

A magyar tudományosság hivatalos művelői, az Akadémia, az egyetemek elutasító magatartást tanúsítottak, mert féltek attól, hogy nagyon is ingatagnak érzett magyar társadalmi rendet tudományos vizsgálat alá vessék.

A rendszer felvilágosultabb védelmezői ugyan jól megértették: a társadalomtudománynak az a fajta művelése, amelyet a nyugati államokban az egyetemen is lehetővé tesznek, semmiként sem lehet veszélyes egy osztálytársadalom számára. Ezért támogatta a liberális burzsoázia számos tekintélye már 1900-ban a

[1] Uo.

[2] A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1908. 3. old.

[3] Huszadik Század 1902. I. 465—466 old.

Társadalomtudományi Társaság életrehívását és tevékenységét, és ennek szociológiai folyóiratát, a Huszadik Századot.

De a tőkés-földesúri hatalom aggodalma jogos volt. A Társadalomtudományi Társaság csak átmenetileg lehetett találkozóhelye a haladó és konzervatív elemeknek: 1907-ben kettészakadt, a konzervatív szárny kivált és Magyar Társadalomtudományi Szemle címen a Huszadik Század ellenlábasaként önálló folyóiratot indított.

A társadalomtudományi kérdések iránti érdeklődés felkeltése értelmiségi körökben valóban kétélű fegyvernek bizonyult: néhány esztendő alatt következett be a polarizálódás. Volt tehát már egy kifejezetten konzervatív jellegű társadalomtudományi csoport, de Szabó Ervin nem ahhoz tartozott. Amikor 1907-ben hírül adta, hogy a reábízott könyvtárat társadalomtudományi gyűjteménnyé alakította, mint a Társadalomtudományi Társaság régi tagja és folyóiratának, a Huszadik Századnak szerkesztője, a balszárny egyik vezetője volt és maradt a konzervatívokkal való szakítás után is.

Többek között ezért is mondhatjuk: nem minden kockázat nélküli vállalkozás, ha a könyvtár érdekeire hivatkozva hajtotta is végre, hogy a burzsoá-konzervatív várospolitikusok szemeláttára, azok anyagi támogatásával megteremtette Budapest, egyszersmind az ország első társadalomtudományi könyvtárát.

A fővárosi könyvtár gyarapodásáról 1907-től negyedévenként kiadott címjegyzékek[1] világítják meg: Szabó Ervin az intézmény társadalomtudományi gyűjteményének kiépítésében gondoskodott róla, hogy minden irányzat kiadványai, melyek a társadalomtudomány és vele kapcsolatos kérdések szempontjából számbajöhettek, meglegyenek a könyvtárban. A szélső konzervatív, a klerikális, a szocialista ellenes nyomdatermékeket éppoly lelkiismertesen sorolta be a gyűjtemény állományába, mint azokat, amelyek szívéhez közel állottak, a marxista és a szindikalista eszmeáramlat irodalmát.

Nem szorul bővebb indoklásra, hogy ha históriai távlatba állítva értékeljük Szabó Ervin ilyenirányú munkásságát, történelmi-, munkásmozgalomtörténeti- és könyvtártörténeti szempontból egyaránt azt tartjuk benne a legkimagaslóbb teljesítménynek, amit a szocialista irodalom összegyűjtése és hozzáférhetővé tétele érdekében hajtott végre.

E munkájának úttörő voltát akkor értjük meg a legjobban, ha e helyen emlékeztetünk arra, milyen keservesen tört utat magának a szocialista irodalom a magyar könyvtárakban.

Nem mondhatjuk, hogy Szabó Ervin előtt nem jutottak volna el szocialista művek hazánkba és, hogy sehol nem gondoltak azok tervszerű gyűjtésére. Hogy a szocializmus iránt már a múlt század első felében is felébredt az érdeklődés nálunk, azt éppen Szabó Ervin egy tanítványa, Czóbel Ernő mutatta ki elsőként a Szocializmus című folyóirat hasábjain[2]. Czóbel egykorú forrásokra hivatkozva bizonyította: az utopista szocialisták egyes munkáit ismerték már a reformkor, az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc vezéralakjai, köztük Kossuth, Széchenyi és mások is. Mindezek gyakran emlegették cikkeikben Babeuföt, Owent, Fouriert. Szalay László, a Pesti Hirlap szerkesztője Victor Considéranthoz intézte egyik nyílt levelét. Petőfi Sándornak Haynau rémuralma idején lefoglalt könyvtárában az erről készített kimutatás szerint a francia felvilágosultak, Voltaire, Rousseau, a republikánus Michelet, Saint Just művei is megvoltak. Az eddigi adatokat kiegészíthetjük még azzal, hogy a Nemzeti Kaszinó könyvtárában annak Pákh Albert könyvtáros által 1852-ben kiadott katalógusa szerint többek között Engelsnek „A munkásosztály helyzete Angliában" című klasszikus műve volt meg, mégpedig 1845-ös németnyelvű kiadásban és ezért könnyen lehet, hogy a forradalom előtt jutott el Magyarországra. A század második felében a hatvanas évek végétől, mint ismeretes, egymás után keletkeztek a szervezkedő munkásság önképzőköri és szakegyleti könyvtárai, és ezek magától értetődően beszerezték az akkori szocialista irodalom termékeit. (A kezdetben lassalleánus befolyás alatt álló magyar munkásmozgalomban Marx és Engels csak később nyerték el az őket megillető rangot). A munkásegyleteknek persze sem pénzük, sem helyiségük nem volt jelentékenyebb könyvtárak kiépítésére, az egykorú szocialista kiadványok muzeális jellegű gyűjtéséről szó sem lehetett náluk.

A magyar közkönyvtárakban viszont az ott uralkodó klerikális konzervatív szemlélet miatt nem volt gazdája a túlnyomórészt röpiratokból, röplapokból és gyakran betiltott időszaki kiadványokból alakuló szocialista irodalomnak.

Mindezt a hazai, a magyar és nemzetiségi nyelveken megjelenő nyomtatványokra értettük.

Az a körülmény, hogy a külföldi, forradalmi szocialista anyag gyűjtésére egyetlen nagyobb könyvtárunk sem szánta rá magát, szinte egészen magától értetődőnek látszik az adott viszonyok ismeretében. Hiszen a tudományos könyvtárak számára irányadó szervek, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek még a polgári szociológia létét is kétségbe vonták.

A magyar közkönyvtárak vezetői közül Szabó Ervin volt az első, aki tervszerűen gyűjtötte ezt az

[1] L. A Főv. Könyvtár Értesítője 1907 és a köv. füzeteiben az új beszerzésekről készített kimutatásokat.

[2] L. Czóbel Ernő: „A szocializmus és munkáskérdés Magyarországon 1848 előtt" című cikkét a Szocializmus 1917. évfolyamában. A cikk egyik különlenyomata a Főv. Szabó Ervin Könyvtár központjában (341834 raktári sz.) fennmaradt. Czóbel tanulmányának ezt a különlenyomatát Szabó Ervinnek ajándékozta a következő szöveggel: „Szabó Ervinnek igazi tisztelettel és hálával Czóbel Ernő. 1917. XI. 10."

irodalmat. Törekvése annál is inkább sikeres lehetett, mert nemcsak lelkes könyvtáros, hanem korának egyik legkitűnőbb társadalomtudósa is volt. Így hát teljes hozzáértéssel láthatott a magyar közkönyvtárak frontján támadt hézag betöltéséhez.

A fővárosi könyvtár 1907—1909-es gyarapodási jegyzékeiből tűnik ki, hogy az alapok lerakásával kezdte a mulasztás helyrehozatalát. A beszerzett könyvek listáján lépten-nyomon bukkannak fel az utopista szocialisták, Babeuf, Considérant, Benjamin Constant, Saint Simon, Owen, Fourier, a munkásmozgalom „őstörténeté"-ből ismert Louis Blanc, Blanqui, Proudhon, Weitling, Lassalle, Bakunin és társaik nevei különböző, leggyakrabban első kiadásokat feltüntető műveik címével.

Természetes, hogy az előbbiek mellett a forradalmi munkásmozgalom két klasszikusa, Marx és Engels írásai is bekerültek a könyvtár állományába. Ezek között is nagy számmal akadt múlt századi, köztük több első kiadás, melyeknek nemcsak bibliofil, hanem tudományos forrásértékük is nagyobb, mint a későbbieké.

De Szabó Ervin nemcsak a munkásmozgalom múltját feltáró dokumentumok egybegyűjtésére gondolt. Éber figyelemmel kísérte saját kora eseményeit, az egykorú szocialista irodalom legfrisebb termékeit is, széleskörű beszerző politikával biztosította, hogy a századeleji kiadványok fontosabbjai is hiánytalanul ott sorakozzanak a könyvtár polcain. Az 1907—1909-es jegyzékekben ezért kaptak helyet a nemzetközi munkásmozgalom szinte valamennyi vezéralakjának írásai: Bebelé, Mehringé és a még marxista utat járó Kautskyé, Plechanové, Jules Guèsde-é, mellettük Lafargue-é, Jaurès-é, Antonio Labrioláé éppen úgy, mint Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin művei.

Az e témakörbe tartozó könyvek között igen sok orosz vonatkozásut is találunk: Szabó Ervin, aki egyes cikkei szerint figyelemmel kísérte az első (1905—1907-es) orosz forradalom eseményeit, a marxizmus első oroszországi tanítómestere, Plechanov írásai mellett még igen sok olyan mű beszerzéséről gondoskodott, amely az orosz társadalmi viszonyokkal foglalkozott. Egyik ilyen tárgyú kiadványról, az első orosz forradalom három esztendős történetének főbb eseményeit feltüntető francia füzetről („Chronologie de la Révolution Russe") maga írt recenziót a Huszadik Század 1907-es évfolyamába.

Mégis éppen az oroszországi munkásmozgalom irodalmát illetően maradtak egyelőre nagy hézagok a fővárosi könyvtár gyorsan kiépülő társadalomtudományi állományában. Az e tárggyal foglalkozó kiadványok nagyobb része ugyanis az orosz munkásmozgalmon kívül, vagy éppen vele szemben álló személyektől származott.

Szabó Ervin, noha még 1904—1905-ben szakított a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal, mégis a legnagyobb buzgalommal gyűjtötte annak kiadványait is. Még a jelentéktelennek látszó kisebb szakszervezeti füzetkéket, röplapokat is gondosan beszerezte a könyvtár számára.

Azt viszont szinte magától értetődőnek tartjuk, hogy ő, aki a kilencszázas évek közepétől a Franciaországban nagy tömegerőre nőtt forradalmi szindikalizmus hazai letéteményesének érezte magát, nemcsak saját szindikalista szellemű írásaival gazdagította a gyűjtemény társadalomtudományi anyagát, hanem külföldi elvbarátai írásait is beszerezte.

Eszmeileg önmagához közelállónak tartotta az anarchista mozgalmat is, ezért sem meglepő, hogy a munkásmozgalmon belül jelentkezett anarchista áramlat sajtótermékeinek is helyt adott könyvtára polcain. Ugyanott a Várkonyi-féle független szocialisták, a Mezőfi-féle agrárszocialisták iratai is megtalálhatók voltak.

A munkásmozgalom legkülönbözőbb árnyalatait képviselő könyveken, röpiratokon, röplapokon kívül a jelentősebb időszaki kiadványokat, folyóiratokat is rendelkezésre bocsátotta: a könyvtári olvasóterem nyílt polcain mindenki számára hozzáférhető volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1906-ban indított elméleti folyóirata, a Szocializmus legfrisebb száma, a haladó értelmiség legkülönbözőbb csoportjainak fóruma, a Huszadik Század, az anarchista Társadalmi Forradalom és az Erőszaknélküliség, a nemzetközi munkásmozgalom egyik legtekintélyesebb orgánuma, a Kautsky által szerkesztett Die Neue Zeit, a Sozialistische Monatshefte, a revizionista Bernstein irányítása alatt megjelenő Dokumente des Fortschritts, a francia szindikalisták színvonalas folyóirata, a Le Mouvement Socialiste. (A felsorolt folyóiratok csaknem valamennyien Szabó Ervintől is közöltek cikkeket).

A Könyvtár csak 1907-től adott ki gyarapodási listákat[1] ezekből merítettük adatainkat. Az 1904—1906-os gyarapodás megoszlásáról nem állnak rendelkezésünkre kimutatások, de bizonyosra vehetjük, hogy az 1906 végéig beszerzett mintegy 10 000 kötet között is jelentős hányaddal szerepelhetett a szocialista irodalom.

Joggal állíthatjuk, hogy Szabó Ervin históriai missziót teljesített, amikor a fővárosi könyvtáron belül lerakta egy olyan szocialista gyűjtemény alapjait, amely azóta történetírók számára nélkülözhetetlen forrásanyaggá vált.

De nemcsak a jövőnek dolgozott, mint könyvtáros, hanem az akkori forradalommal terhes időknek is, mint gyakorlati politikus. Látni fogjuk, hogy az ellenforradalom évtizedeiben joggal olvasták az 1919

[1] L. A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1907—1909-es folyamait.

előtti fővárosi könyvtár fejére, hogy az „a forradalom melegágya" szerepét töltötte be a századeleji Magyarországon. Nem kételkedhetünk benne, hogy ez Szabó Ervin céltudatos könyvtárpolitikájának eredménye volt.

Imént azokat a műveket emeltük ki, amelyek beszerzésével százados hézagot pótolt Szabó Ervin a magyar közkönyvtárak frontján. A kép azonban nem lenne arányos, ha szemünk elől tévesztenénk, hogy a munkásmozgalmi, a szocialista irodalom, a gyarapodás legértékesebb része volt ugyan, de együttesen csak kis hányadát tette ki a fővárosi könyvtár egész beszerzésének. Az 1907—1909-es címjegyzékekben felsorolt munkák többsége várostörténeti, városügyi, közigazgatási vagy statisztikai anyagból állott. Szabó Ervin tehát nem azok rovására alapozta meg a szocialista gyűjteményt.

Tucatjával szerzett be évnegyedről-évnegyedre Budapest közelebbi (XIX. századi) és távolabbi (XVII—XVIII. századi) története szempontjából értékes, ritkaságszámba menő régi munkákat is, amellett a gyarapodási szakjegyzékben önálló csoporttá nőtték ki magukat a következő városügyi szakok: „Vágóhíd", „Vízvezeték", „Városi legelő", „Levegőtisztítás", „Élelmiszerhigiénia", „Közvilágítás", „Erkölcsrendészet", „Gázszolgáltatás", „Városépítés" stb.

Szabó Ervint, mint alább látni fogjuk, többször is azzal vádolták: szocialista „pártkönyvtár"-t csinált a reábízott gyűjteményből. Ez azonban puszta koholmány, mert amellett, hogy a Budapest-történeti és a városigazgatási műveket teljes számban beszerezte, még a „társadalomtudomány", „munkáskérdés", „szocializmus" és hasonló szakok gazdagítását sem végezte egyoldalúan. Így például a forradalmi, a szociáldemokrata és általában a baloldali szellemű kiadványok mellett úgyszólván minden pártárnyalat irodalmi termékét felfedezzük az 1907—1909-es beszerzési jegyzékekben. A szociológia művelői közül egyetlen ismertebb régebbi vagy egykorú polgári szerző neve sem hiányzott. Auguste Comte, Le Bon, Sorel, Dilthey, Otmar Spann, Tönnies, Spencer, Sidney Webb, George, Werner Sombart, Croce éppen úgy széles képviselethez jutottak a könyvtárban, mint a szocialistafaló Yves Guyot. Ugyanilyen tudományos objektivitás vezette őt hazai ellenfeleivel kapcsolatban is. Concha Győző, Apáthy István, Jancsó Benedek, Palágyi Menyhért, Farkas Pál és mindazok szociológiai jellegű írásai, akik a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század táborából kiválva konzervatív-reakciós szellemben önálló egyesületet alakítottak és a Magyar Társadalomtudományi Szemle címen önálló folyóiratot indítottak a Jászi Oszkár és Szabó Ervin szerkesztette, Huszadik Század ellenlábasaként (műveikkel és folyóiratukkal) éppen úgy helyet kaptak a gyűjteményben, illetve annak nyílt polcain, mint a Huszadik Század, a Szocializmus, a Neue Zeit és a többiek. Sőt még az olyan tudományos szempontból értéktelen, de kortünetként figyelmet érdemlő szocialistaellenes iratkák is meg voltak ebben a könyvtárban, mint például az Egri Érseki Lyceum 1907 körül indított agitációs sorozata.

A szocialista szakszervezeti irodalomhoz hasonló teljességgel sorolták fel a könyvtár jegyzékei a sárga szakszervezetek, a kereszténységszocialista szervezetek klerikális szellemű kiadványait. Ezek éppenúgy hozzáférhetők voltak, mint a munkásszervezetek felvilágosító füzetei.

Mindez azonban nem ellensúlyozhatta azoknak a tudományos köröknek ellenszenvét, akik pártatlanságot hirdettek, de ez alatt a konzervatív-, klerikális és nacionalista propaganda kizárólagos egyeduralmat értették.

Szabó Ervin, aki az első években még zavartalanul folytathatta a baloldali irodalom gyűjtését, röviddel utóbb a támadások pergőtüzébe került miatta.

E konfliktusokról azonban később szólunk.

ÚJTÍPUSÚ KÖNYVTÁROSI GÁRDA

Körültekintő terveinek megfelelően Szabó Ervin rendkívüli jelentőséget tulajdonított a feladata magaslatán álló könyvtárosi gárda kialakításának. E cél érdekében szakadatlan küzdelmet folytatott a könyvtár személyzeti létszámának növelésért, ezen túlmenően a magyar könyvtárakban addig teljeséggel ismeretlen munkaszervezési módszereket vezetett be. Új követelményeket állított fel a könyvtári alkalmaztatásnál, hazánkban elsőként vívta ki a nők könyvtárosi pályán való végleges alkalmaztatását és már az intézmény fejlődésének első szakaszában elérte, hogy a fővárosi könyvtár tisztikarában kialakult egy lelkes, ugyanakkor nagyrészt haladószellemű értelmiségiekből álló munkatársi csoport, amely az elkövetkező években új erőkkel bővülve, a könyvtár naggyá fejlesztésének „motorjává" válhatott. Ez utóbbi célját nem csekély ellenállás legyőzésével érhette csak el.

Szabó Ervin és Gárdonyi Albert 1904 tavaszán történt kinevezésével mindössze két hivatalnokhoz jutott a könyvtár. Sok esztendős kérvényezéssel tudták csak elérni, hogy az 1903. május 27-i közgyűlési jóváhagyással kinevezett két szolgai állást is betöltsék: Kolozsvári Pál a levéltártól örökölt szolga is csak 1908-ban, kereken tíz esztendővel azután, hogy könyvtári működését megkezdte (1898) nyert végle-

gesítést. A második szolgai állás betöltéséért is 1904-től 1909-ig kellett ostromolni a város illetékes hivatalait.

Ugyancsak negyed vagy félesztendőnként kellett kérvényezni, hogy az 1903-ban napidíjasként felvett Nyikos Józsefet és még egy napidíjast, tovább alkalmazhassák, majd rendszeresítsék állásukat. A főváros vezetői hosszú időn át nem értették meg, hogy az általuk életrehívott könyvtár nem valamilyen egyszer és mindenkorra megállapodott hivatalféle, hanem fejlődő, méghozzá az odaállított vezető jóvoltából nagyon is gyors iramban növekvő intézmény. A személyzeti bajokat átmenetileg csak fokozta, hogy a tüdőbeteg Szabó Ervin állapota 1906-ban rosszabbodott: 1906 márciusától 1907 március közepéig volt hosszabb betegszabadságon, nagyobbrészt külföldi szanatóriumokban, gyógyhelyeken.[1]

Ezalatt igyekezett szoros kapcsolatot tartani a könyvtárral, főként levelezés útján, de kiesése mégis komoly zavart okozott. 1907 tavaszán Szabó Ervin megerősödve tért vissza a könyvtárhoz, de a rangban utána következő tisztviselő, Gárdonyi Albert is többször távol volt az intézménytől: 1904 nyarán, tehát röviddel hivatalba lépése után, ő is tartósabb betegsége miatt 1906-ban és 1908-ban pedig Toldy László közbenjárásával a Fővárosi Levéltárban munkálkodott hosszabb ideig.

E nehézségekre és különösen a könyvtár gyors fejlődésére, a feladatok növekedésére utalva mentek egymás után az előterjesztések a tanácshoz, amelyek a hivatalnoki létszám emelését sürgették.

1907 július 4-i keltezéssel maradt fenn a könyvtár irattárában Szabó Ervin egy fogalmazványa, amelyben többek közt ez olvasható:

> „Ismételten mutattunk rá részletes előterjesztésekben, hogy a könyvtár személyzete teljességgel elégtelen a folyton fokozódó munkatömeg elvégzésére, kimutattuk, hogy a könyvállományunk és az évi gyarapodásunk egy-egy alkalmazottra eső hányada sokkal nagyobb, mint a legtöbb bel- és külföldi könyvtárban... Pedig azok nagyobbára régi, megállapodott könyvtárak, amelyekben a régi, már egyszer lajstromozott és végleg rendezett állomány alig ad új munkát, míg a Fővárosi Könyvtárban, mely szinte in statu nascendi [születés állapotában] csak most kerül rendszeres kezelés alá... úgyszólván az egész régi anyag olyan beszámítás alá esik, mint az új gyarapodás"[2]

Szabó Ervin a továbbiakban a könyvtár tervezett nyomtatott katalógusával kapcsolatban állapította meg, hogy ha a személyzeti viszonyokon nem javítanak, e katalógus kiadását a végtelenségig kell elodázni, ugyanígy a végtelenségig húzódhat a sorozatos és egyéb munkák hiányának felmérése és pótlása.

A beadványnak volt némi foganatja: 1907 végén részletes terv kidolgozására utasította a tanács a könyvtárt.

1908. január 27-én valóságos tanulmánynak beillő előterjesztéssel állt elő Szabó Ervin. Az ezúttal is kezeírásával megmaradt javaslatban fejezetekre osztva tárta fel a személyzeti ellátottság körüli visszásságokat.[3]

A 11 oldalas beadvány I. fejezete „A jelenlegi állapot"-ot világította meg és utalt arra, hogy a személyzethiány igazi oka: 1902-ben, amikor a két előző gyűjtemény főnöke a fővárosi könyvtár megszerzéséért harcolt egymással, mindketten lefele licitáltak: a könyvtár személyzeti szükségletét minimális igényekben jelölték meg, hogy olcsó és olcsóbb ajánlatokkal szerezzék meg a könyvtár vezetését.

A II. fejezet a „Modern könyvtári feladatok"-ról tájékoztatta a város vezetőségét. Mint annyi más előterjesztésben, azúttal is az angol és amerikai városok példáit idézte és rámutatott azok áldozatkészségére a könyvtárak iránt hozzátéve:

> „A Fővárosi Könyvtár annál is inkább kell, hogy ezen könyvtárakat vegye mintául, mert Budapesten ilyen, az angol—amerikai könyvtárak mintájára vezetett modern könyvtár, merjük mondani — egyáltalában nincsen"

Az általános tapasztalat azt tanítja, hogy a városi hatóságoknak kell ilyen könyvtárakat létesíteniük. De a fővárosi könyvtár csekély személyzetével nem láthat el ilyen feladatokat.

A III. fejezet „Javaslat" címen a munka mennyiségi és minőségi követelményeinek vázolásával kimondta: „a fejlődés figyelembevételével 7 tisztviselői állást kell szervezni", pontosan körül kell határolni a velük szemben támasztott követelményeket (nyelvtudás, irodalmi tevékenység, egyetemi stb. végzettség), fizetésüket képesítésüknek és a rájuk rótt feladat nagyságának megfelelően kell arányba hozni a főváros más hivatalaiban működő alkalmazottakéval.

A fizetések az addigiakhoz, az 1904—1906-os állapotokhoz képest látszólag lényeges emelkedést mutattak, de ténylegesen alatta maradtak még más hazai könyvtárakban (az Országgyűlésiben stb.) biztosított fizetéseknek is és meg sem közelítettek egyes külföldi városok ilyen téren tanúsított áldozat-

[1] Irattár. Személyi iratok 1904—1909.

[2] Uo.

[3] Uo.

készségét, hangoztatta Szabó Ervin, aki itt Hamburg és Köln példáját hozta, ahol a könyvtári alkalmazottak máris csaknem dupláját élvezték az általa javasolt fizetéseknek.

Végül bőséges statisztikákkal mutatta ki, hogy Budapest az egy lakosra eső könyvtári kiadások tekintetében még javaslata elfogadása után is messzi mögötte marad az angol városoknak, de az e tekintetben hátrább levő németeknek is, sőt a gazdasági viszonyokat illetően hasonló színvonalú Olaszország városai is jóval felülmúlják a magyar fővárost ilyen irányú áldozatkészségükben.

1908-ban újjáalakult az addig nemigen működő Könyvtári Bizottság, amelynek működésében Bárczy István is résztvett. A Bizottság két ízben is tárgyalta Szabó Ervin előterjesztését új könyvtárosi állások szervezésére. Általánosságban helyeselték szempontjait, de végül a könyvtár korlátozott fejlődési lehetőségeire utalva csak részben tették magukévá a kívánságokat, azzal az ígérettel, hogy amint e téren kedvező változás következik, teljes egészében megvalósítják a tervet, mely hét állás rendszeresítését sürgette.

A Könyvtári Bizottság, majd a különböző egyéb bizottságok (jogügyi, pénzügyi, szervező) és a tanács által is pártfogolt javaslatot 1909. január 17-én tárgyalta meg és hagyta jóvá 138/1909-es határozatával a közgyűlés. Eszerint a 699/1904 számú (1904. március 28-i) közgyűlési végzést (amellyel Szabó Ervint és Gárdonyi Albertet kinevezték) módosítva újjászervezték a könyvtári állásokat és

1 főkönyvtárosi
1 könyvtárosi
1 segédkönyvtárosi

státuszt létesítettek — a kért hét főnyi személyzet helyett hármat. A határozat részletesen előírta az állások betöltéséhez szükséges képesítés ismérveit (főiskolai végzettség, nyelvismeretek, társadalomtudományban való jártasság, irodalmi működés stb.)

Szabó Ervin időközben beadott módosító javaslata nyomán még ugyanazon évben (1909. június 23-i közgy.) néhány változtatást hajtottak végre az első szövegen és az 1279/1909-es közgyűlési határozat pontról pontra felsorolta a főiskolai, illetve egyetemi képesítés fajait, amelyeket könyvtári alkalmazás szempontjából elfogadhatónak minősítettek. Eszerint a műegyetemi, jogi, bölcsésztudományi, orvostudományi, teológiai végzettség tette alkalmassá a pályázókat a könyvtári tisztségek valamelyikének betöltésére.

Ez a módosítás némi zavart okozott: a közgyűlési határozatot ugyanis a belügyminisztériumhoz kellett felterjeszteni jóváhagyásért és ezúttal a belügyminisztérium indokolást kért: miért fogadnak el könyvtárosi felvételnél orvosi, teológiai, mérnöki, vegyészi oklevelet. A főpolgármester 1909. szeptember 3-i leiratában kért magyarázatot a könyvtártól. Érdekes és ma is aktuális a Szabó Ervin kezeírásával készült 1909. szeptember 13-i fogalmazvány,[1] a válasz eredetije, amelyben többek között az alábbi indokolást olvashatjuk:

> „Általánosan elfogadott nézet ma a könyvtári szakemberek körében, hogy szakítani kell azzal a régi szokással, hogy a könyvtári tisztviselőket majdnem kizárólag a nyelvészek és irodalomtörténészek köréből válogatják. A modern könyvtár föladata, hogy az irodalom minden ágának legjobb termékeit az olvasók lehető legnagyobb számának közvetítse. Hogy ezt a föladatát teljesítse, nem nyelvtudósokra van szüksége — bár nyelvismeretek (idegen nyelvek megértése) nem nélkülözhetők — sem irodalomtörténészekre — bár egy-egy tudományszak irodalomtörténetének ismerete jó szolgálatokat tesz — hanem speciális szakemberekre minden egyes, a könyvtárban képviselt tudományszakból, akik biztos kézzel tudják kiválogatni a modern irodalom áradatából a legfontosabbat és megőrzésre méltót, és a tárgy teljes ismeretével támogathatják az olvasót kutatásaiban. Nyilvánvaló, hogy a tudományok mai differenciáltsága mellett ennek a követelménynek csak specialisták felelhetnek meg, hogy tehát az orvostudományi irodalmat legjobban orvos, a technikai irodalmat legjobban mérnök, a jogi irodalmat legjobban jogász fogja megítélhetni és a kutatók számára megnyithatni. Ebből a megismerésből fakad, hogy a külföld tudományos könyvtáraiban kezd megszűnni a filológusok és irodalomtörténészek egyeduralma és helyüket fokozatosan jogászok, orvosok, technikusok, szociológusok stb. foglalják el; mellettük természetesen megmaradnak a nyelvészek stb. is, amennyiben a könyvtár nyelvészeti, irodalomtörténeti és más efféle anyaga és hivatása ezt megköveteli."

A továbbiakban Szabó Ervin rámutatott arra, hogy a közigazgatási könyvtárnak a város életével kapcsolatos legkülönbözőbb területekre kiterjedően kell anyagát kiválasztania, társadalomtudományi, szociálpolitikai műveket éppenúgy, mint technikai, közegészségügyi stb. könyveket kell beszereznie és rendelkezésre bocsátania, majd így folytatta:

[1] Irattár. Állások szervezése 1909.

„Ebből folyik, hogy a Fővárosi Könyvtár — ha csak mai hatásköre keretében marad is, és nem vagyunk tekintettel jövő kialakulásának irányára, amely még határozottabban látszik a társadalmi és technikai tudományok felé hajlani — igen jól el lehet nyelvészek, irodalomtörténészek, sőt magánjogászok vagy büntetőjogászok nélkül is, de igen jó hasznukat veheti esetleg — anyagi erőinek és egyéb külső viszonyainak javulásával — orvosoknak vagy mérnököknek."

Végül még egy fontos és ugyancsak időtálló észrevétele volt Szabó Ervinnek e kérdéssel kapcsolatban:

„... nem szabad a könyvtári állásokra képesítés kérdésénél megfeledkezni arról, hogy a formai képesítés maga nem mindig döntő iudicium egy ember tudományos hajlamai irányára és képzettségére. Külső kényszer, a hajlamok és képességek késői felismerése stb. nagy szerepet játszhatnak a pályaválasztásban. És így megeshetik, hogy valaki kitűnően képesített francia nyelvész, de még jobban ismeri a modern francia közéletet, theológus, de sokkal jobb szociálpolitikus stb."

Végül nevek megjelölése nélkül mutatta be azt a tarka képet, amelyet a Budapest három nagy könyvtárában (Múzeumi, Egyetemi, Akadémiai) működő alkalmazottak képesítéseinek különbözősége mutat.

A közgyűlési döntés végül is elnyerte a belügyminisztériumi jóváhagyást és 1909. október 29-én megszületett a tanácsi határozat. Eszerint

Szabó Ervint főkönyvtárossá,
Gárdonyi Albertet könyvtárossá,
Rácz Gyulát segédkönyvtárossá[1]

választották. Szabó Ervin tehát ekkor lett főkönyvtáros. Gárdonyi Albert és Rácz Gyula személyével alább még alkalmunk lesz kimerítőbben foglalkozni.

A szakadatlan kérvényezések eredményeként megtartották, sőt 1904 óta létszámban növelték a díjnoki személyzetet és ideiglenes hivatalnokokat is felvettek.

1904-ben két díjnok dolgozott a könyvtárban, 1907 áprilisában négy, köztük egy gépírónő. Ez volt a helyzet 1909 elején.

Nevezetes szerepet töltött be a fővárosi könyvtár azáltal, hogy a hazai intézmények közül elsőként érte el női munkaerő könyvtárosi alkalmaztatását. Ez az első női könyvtáros Pikler Blanka volt.

Pikler Blanka, akinek utóbb jelentős szerepe volt a könyvtár újjászervezésében, 1908 elején lépett — ingyenes gyakornokként-, a könyvtár kötelékébe. Szabó Ervin Pikler Blanka kitűnő képességeit felismerve mindent elkövetett, hogy véglegesen alkalmazzák a könyvtárban. Ez azonban nemcsak a személyzeti létszám korlátozottsága miatt volt nehéz, hanem azért is, mert Pikler Blanka nő volt.

A kilencszázas évek eleji Magyarországon sok egyéb pálya mellett a könyvtárosság is a férfiak privilégiuma volt. Még a hazai könyvtártudomány egyetlen lapja, a Magyar Könyvszemle is csak 1901-ben vett tudomást először arról, hogy a fejlettebb kapitalista országokban már nőket is alkalmaztak könyvtárban és ezt „kuriózumként" hozta olvasói tudomására: „Nők könyvtárosi pályán — ez valóságos vezércikktéma" — ilyen szenzációs tálalásban tudósította a Magyar Könyvszemle közönségét arról, hogy nyugaton e tekintetben is tért hódított a „gyengébb nem".

A budapesti Egyetemi Könyvtárban mégis alig néhány évvel a fenti híradás után felvettek egy nőt, névszerint Czeke Mariannet, azonban, noha az Egyetemi Könyvtár évi jelentéseiben elismerőleg méltatták munkáját, e könyvtárosnő még 1908-ban is fizetéstelen gyakornokként működött. — Pikler Blanka is ilyen minőségben került 1908 januárjában a fővárosi könyvtárba. Szabó Ervin azonban már rövidesen lépéseket tett, hogy fizetett alkalmazottként maradjon, de ahhoz, hogy státuszba juttassa, érvek hosszú sorát kellett felsorakoztatnia. Ime, hogyan bizonygatta az 1908. február 25-én kelt, a tanácshoz címzett beadványában a vezetőség, hogy lehetséges, sőt előnyös nőt könyvtárban alkalmazni:

„Az alkalmazandó új díjnok személyére nézve legyen szabad azon tiszteletteljes kéréssel fordulnunk a T. T.-hez, hogy nőt alkalmazhassunk az engedélyezendő díjnoki állásra. Már a nevezett 25. sz. előterjesztésben javasoltuk, hogy a gyakornoki és kezelőtiszti állások megfelelő qualifikáczióval bíró nőkkel is betölthetők legyenek, minthogy a nyugateurópai és amerikai tapasztalatok szerint a könyvtári kezelési munkákra a nők sok tekintetben alkalmasabbak mint a férfiak. Ez alkalommal is felhívjuk a T. T. figyelmét arra, hogy a nők könyvtári alkal-

[1] Uo.

mazása napról-napra nagyobb tért hódít s a németországi városi könyvtárak szolgálatában a német könyvtárak utolsó évkönyvének bizonysága szerint máris 27 nő van alkalmazva, nem is említve a népkönyvtárakat, amelyek kezelésében az oroszlánrész a nőké. Az 1899. évi londoni International Congress of Women hangsúlyozza, hogy az amerikai Schools of Library Trainingben több a nőhallgató, mint a férfi s Angolország és Amerika nyilvános könyvtáraiban éppenúgy alkalmazzák a nőket, mint a férfiakat könyvtári tisztviselőkül. Könyvtári szolgálatra kiválóan alkalmassá teszi a nőket aprólékos pontosságuk és lankadatlan ügybuzgalmuk, amely tulajdonságok a könyvtári kezelési munkák végzésére mulhatatlanul szükségesek."[1]

Az előterjesztés nem volt hatástalan és 1908. július 8-ától Pikler Blanka havi 90 korona fizetéssel már „ideiglenes hivatalnok"-ként folytathatta munkáját.

Így lett Pikler Blanka a főváros, sőt mondhatjuk, az ország első fizetett könyvtárosnője. (Czeke Marianne csak 1909-től fizetéses hivatalnok).

Szabó Ervin 1905—1909 közötti előterjesztéseiben a személyzet szaporítását sürgetve többször is hivatkozott arra, hogy megfelelő számú munkatárs hiánya miatt a legszigorúbb munkamegosztás elvét kell alkalmaznia és hogy a főváros más hivatalaiban sehol nem kivánt munkaintenzítást kell megkövetelnie a könyvtár személyzetétől.

Munkamegosztás, a munkaintenzítás növelése —, addig szokatlan, szinte ismeretlen fogalmak voltak az álmos levegőjű magyar könyvtárakban.

A személyzeti kérdésekkel foglalkozó előterjesztésekben Szabó Ervin nem rejtette véka alá, hogy csaknem mindaz, ami nálunk úttörő kezdeményezésnek számít, az élenjáró angolszász könyvtárakban már régóta elfogadott és alkalmazott módszer. Ezek közé tartozik az a követelmény is, hogy a könyvtárak ne csak megfelelő számú, képzett személyzettel rendelkezzenek, hanem, hogy a személyzet munkájának középpontjában az olvasószolgálat álljon, tekintet nélkül az olvasók felkészültségére, műveltségi színvonalára, társadalmi hovatartozására:

„A modern művelődési törekvések egészen új irányt adtak a könyvtáraknak és új feladatokat tűztek ki számukra. A könyvtárak ma nem néhány egyetemi tanárnak, és tudósnak quasi privátdominiuma, hanem a műveltek és műveltségre vágyók százezreinek művelődési eszközei. Ennek megfelelően a könyvtárosok... amellett, hogy a nélkülözhetetlen mechanikus kezelési munkákat végzik, kell, hogy művelt, nyiltszemű, biztos judiciumú útmutatói legyenek az olvasók tömegeinek."[2]

— állapította meg 1908. január 27-i (idézett) előterjesztésében.

Feladatukat nehezíti a könyvtermelés óriási növekedése, mely az irodalomban való nagyobb tájékozottságot követel, ezért a kilencszázas években „más könyvtárak kellenek, mint 50 év előtt".

„Nem lehet mondani, hogy meglevő könyvtáraink nagyon elkényeztetnék a közönséget, vagy nagyon előzékenyek volnának a nem diplomásokkal, vagy a nem beajánlottakkal szemben".

— jegyezte meg az 1908-as év munkáját értékelő jelentésében[3] és éppen e téren akart és tudott is végrehajtani gyökeres változást az általa vezetett intézményben.

Jól megvilágítja a Szabó Ervinnek a könyvtáros személyét illető elképzeléseit egy 1909-ből kéziratban fennmaradt „Személyi nyilvántartó lap tervezet", amely a következő pontok alapján kívánta az alkalmazottak jellemzését rögzíteni:

1. Ajánlója. 2. Formai képesítése. 3. Képességei, tudása. Műveltség. Olvasmányok. Érdeklődése. Ítélőképesség. Fogalmazása, nyelvismeretei. Gyakorlatias-e. Könyvtári ismeretei, gyorsírás, gépírás, könyvtárírás, kézírása. 4. Jelleme: tisztesség. Megbízhatóság. Felelősségérzék. Elhatározó képesség. Energia. Pontosság. Rendszeretet, csinérzék. Dolgosság. Módszeresség. Szervezőképesség. Lelkes-e? Kitartó-e? Szolgálatkész-e? Alárendelttel hogy bánik? 5. Egészség. Idegzet. Szívósság. Emlékezet. 6. Megjelenés. 7. Egyéniség, modor. Kellemes-e? Kedélyhullámzásai előnyösek-e? Udvarias-e? Önuralom. Tapintat. Szíves-e? Hogy bánik olvasókkal? Társadalmi képességei. 8. Életének nevezetesebb mozzanatai. 9. Művei, nevezetesebb munkái, tettei. 10. Rendkívüli előlépései, jutalmak, munkadíjak, segélyek. 11. Hibái, mulasztásai."[4]

[1] Irattár. Személyi. Pikler Blanka iratai.

[2] Irattár. Személyi 1904—1909.

[3] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. p. 8.

[4] Irattár. Személyi 1904—1909.

Nem érdektelenek a tervezethez csatolt és külön cédulákra jegyzett pótlások sem. Ezek módosítják vagy kiegészítik a tervezeten szereplő kérdéseket. Ime néhány példa:

„Könyvtártechnikai érzék." „Magánolvasmányok." „(Könyvtártani, egyéb)". „Munkamegosztás", „Elhatározóképesség", „Egy kisebb könyvtári számlát el tud-e intézni?" „Csinos és tiszta-e?", „Szíves-e?", „Jól fegyelmezhető-e?", Gyors-e?", „Dolgos-e?", „Biztos, szabatos-e dolgaiban?", „Személyisége kellemes-e?", „Van-e felelősségérzéke?" „Türelmes-e?".

És ami kívülállónak első pillantásra mosolyogtató, de a könyvtári olvasóterem csendje szempontjából egyáltalában nem érdektelen kérdés:

„Hajlandó-e gumisarkot viselni?"

A személyzet kialakítása és munkájának szervezése körül alkalmazott ilyen és hasonló elvek és szempontok érvényesítése nyomán az intézmény már fejlődésének első, 1904—1909 közé eső szakaszában olyan jelleget kezdett ölteni, hogy azt később még a szocialista Szabó Ervinnel ellenséges szakkörök is elismerő hangsúllyal „amerikaias könyvtári üzem"-ként emlegették.

A konzervatív-reakciós körök részéről már a könyvtár életének ebben az első periódusában elhangzottak olyan „vádak", hogy Szabó Ervin pártos személyzeti politikát folytat, mert a könyvtárban nagy számmal kerültek be baloldali értelmiségiek. Ezek közé sorolták Márki Hugót és Fáber Oszkárt[1], akik azonban csak átmenetileg dolgozhattak az intézményben (1906—1908 között). Baloldali szemléletű volt az 1908-tól itt működő Basch Imre, aki egyideig Szabó Ervin szindikalista szervezőmunkáját is segítette.[2] Pikler Blanka is Szabó Ervin világnézeti befolyása alatt állt. Hasonló nézeteiről volt ismert az irodalmilag is élénk tevékenységet folytató Rácz Gyula közgazdász. 1909 első felében átmenetileg már itt dolgozott a fiatal Dienes László, utóbb az intézmény kitűnő vezetője, aki mint látni fogjuk Fáber Oszkárhoz hasonlóan vezetőszerepet vállalt az 1919-es magyar proletárforradalom alatt.

Az 1909-ben egyetemi tanulmányait folytató Dienes még csak ideiglenesen, néhány hónapig működött Szabó Ervin mellett, de ugyanebben az évben már végleg elszegődött a fővárosi könyvtárhoz a modern magyar könyvtárügy kialakításának egy másik előharcosa (aki azután az 1919-es Tanácsköztársaság alatt Dienes helyettese lett a könyvtárügyek vezetésében), Kőhalmi Béla, Kőhalmi 1909 júliusától dolgozott a könyvtárban.[3]

Szabó Ervin bizonyára szívesen pártfogolta a világnézetileg hozzá közelálló személyek könyvtári alkalmazását, de mélységes tévedés volna azt állítani, hogy ez határozta meg személyzeti politikáját. Számtalan kezeírásával készült beadványt őriz a könyvtár irattára, (Személyi iratok 1904—1909) amelyekben Szabó Ervin ugyanolyan hévvel állt ki a politikailag tőle távol, vagy éppen vele szemben álló munkatársak (pl. a már 1905-ben ott dolgozó Enyvvári Jenő, majd Staindl Mátyás, Szeless Adrienne, Prückler Ilka stb.) érdekében, körömszakadtáig küzdött véglegesítésükért, jutalmazásukért, fizetésük emeléséért, segélyeikért, külföldi tanulmányutakra való küldetésükért, ha úgy látta, hogy jól dolgoznak.

Az viszont nem véletlen, hogy Szabó Ervin munkatársai között éppen a haladó szelleműek tanusították a legnagyobb fogékonyságot a vezető által megjelölt demokratikus kultúrpolitikai célkitűzések iránt, éppen ők fejtették ki a legnagyobb erőfeszítést e célok megvalósítása érdekében, ők voltak képesek leginkább átérezni és átérteni a feladatok fontosságát.

[1] Márki Hugó a kilencszázas években közgazdasági tárgyú cikkekkel jelentkezett haladó lapokban. — Fáber Oszkár kiugrott szerzetesből lett az antiklerikális mozgalom egyik vezére.

[2] Basch Imre, a Nyugat egyik szerkesztőjének, Ignotus Hugónak fia, egy időben erősen Szabó Ervin szindikalista befolyása alatt volt. Alább látni fogjuk: 1909-ben hosszú könyvtári tanulmányútra küldte őt a főváros az USA-ba. Tapasztalatait egy az amerikai könyvtárügyről írott kitűnő, úttörő értékű tanulmányban összegezte a Fővárosi Könyvtár Értesítője 1909-es évfolyamában, miután még Amerikából küldött leveleiben beszámolt róluk Szabó Ervinnek. Basch Imre leveleinek munkásmozgalom-történeti érdekessége: bizonyára Szabó Ervin ösztönzésére, a könyvtárak mellett az amerikai „Trade Union" mozgalommal is kapcsolatot talált és leveleiben erről is igen bőven tájékoztatta Szabó Ervint, hozzásegítette őt az USA szindikalista vezetőivel való érintkezéshez. (1. Erről bővebben Jemnitz János cikkét: Acta Historica 1963.)

[3] Egy 1909. december 19-i kimutatás szerint, amely az ideiglenes és napidíjas személyzetet is felsorolta, névszerint a következő 13 személy dolgozott ekkor a könyvtárban: 1. Szabó Ervin főkönyvtáros, 2. Gárdonyi Albert könyvtáros, 3. Rácz Gyula segédkönyvtáros, 4. Kőhalmi Béla beosztott számtiszt, 5. Enyvvári Jenő könyvtártiszt, 6. Staindl Mátyás, 7. Basch Imre, 8. Pikler Blanka ideiglenes hivatalnokok, 9. Prückler Ilka gépírónő, 10. Szeless Adrienne beosztott gépírónő, 11. Kolozsvári Pál szolga, 12. Piszker Márton szolga, 13. Szász Ferenc kifutó.

NÉZETELTÉRÉSEK

Az 1905—1909 közötti időkből számos Szabó Ervinhez intézett könyvtáros-levél maradt fenn,[1] amelyek fényt vetnek arra, hogy noha Szabó Ervint, amint ez valamennyi írásból kiérzik, a legtisztább szándékok, a könyvtár fejlesztése iránti páratlan ügybuzgóság vezette, mégis már a kezdés éveiben komoly nehézségekkel, rosszindulatú áskálódásokkal találta magát szemben, mégpedig éppen a könyvtáron belül.

A leveleket akkor kapta Szabó Ervin, amikor időnként súlyosbodó tüdőbetegsége miatt hosszabb-rövidebb ideig (többek közt 1906 elejétől 1907 márciusáig) a könyvtártól távol, (főként külföldi gyógyintézetekben) keresett orvoslást.

Legsűrűbb könyvtári informátora a fiatal Enyvvári Jenő volt, aki 1905. január 1-én került az intézményhez napidíjasként. Az 1905—1909 közötti időkből 14 Enyvvári-levél maradt. A kép teljessége kedvéért már itt kell szóvá tennünk: Enyvvári később, az 1919-es proletárforradalom bukását követő időkben a fehérterror kitörésétől szerepet játszott Szabó Ervin igazi híveinek, a könyvtár haladó munkatársainak eltávolításában. Ugyanez az Enyvvári 1905. szeptember 10-én kelt levelét a következőkép írta alá.

„maradok hálás tanítványa és legalázatosabb híve, mély tisztelettel Enyvvári Jenő"

A következő (1905. szeptember 25-i keltezésű) levélből derül ki, hogy Szabó Ervin visszautasította az alázatoskodást Enyvvári ugyanis újabb írása végén így magyarázkodott:

> „A múltkori levelemben csöppet sem aláztam meg magamat, mert csak olyan hangon írtam, amilyet szívem és hálaérzetem diktált."

1905. szeptember 10-én Enyvvári arról tudósítja Szabó Ervint, hogy egyetemi vizsga előtt áll, protekcióra lenne szüksége, könyvkritikát akar írni Karl Vorländer (neokantiánus filozófus) művéről, ezenkívül tanulmányt a szocialista Max Adlerről. Végül közli, hogy mélyen „fájlalja": a haladószellemű Zigány Zoltánt letartóztatták. — 1905. szeptember 25-én ismét irodalmi terveiről értesíti Szabó Ervint és a könyvtárról a következőket írja: „Gárdonyi folyton rendezkedik, engem kitett a raktárszobába. Eddig az 1-es, 3-as és 5-ös szakot revideáltam, a cédulák legnagyobb részét újraírtam. Már alig várom Doktor Úr visszatérését. Ez a Gárdonyi cseppet sem szimpatikus ember."

1905. december 10-én értesíti Szabó Ervint arról, hogy betegségen esett át és Madzsar Józsefnél (Szabó Ervin barátjánál) kezeltette magát. 1906. április 11-én hírül adja, hogy a XIX. századi neves szocialista politikusról, Dietzgenről készül cikket írni a Huszadik Századba. 1907. január 14-én hivatali előrehaladásának esélyeiről szólva fejezi ki reményét, hogy Szabó Ervin „oly sokszor tanúsított" jóakaratú támogatásával magasabb besorolást fog nyerni, ugyanakkor beszámol arról is, hogy Wildner Ödön nem sokkal előbb kiadott könyvéről kíván írni az Athenaeum című filozófiai szakfolyóiratba. 1907 január 14-én a könyvtári ügyekről szólva jegyzi meg, hogy Gárdonyi Albert a kolozsvári egyetemen akarja magát magántanárrá habilitáltatni, mégpedig a címer- és pecséttan tudományából. 1907. február 12-én Szabó Ervin egészségi állapotáról szólva említi, hogy Bolgár Elektől tudta meg: Szabó Ervin egy drezdai szanatóriumban tartózkodik és azt tanácsolja: maradjon is ott teljes gyógyulásáig. Ennek során hivatkozik Harrer Ferenc és Pikler G. Gyula azonos véleményére. A könyvtár életének alakulására világít rá az alábbi pillanatkép:

> „A hivatalban a munkával hátra vagyunk. Ennek főoka Gárdonyi kapkodása. Olvasóink száma egyre gazdagodik. Napjában átlag 20—25-en jönnek, Faber alig győzi őket kiszolgálni. A második szolgát nem adták meg. Az igazgató úr [Thirring Gusztáv] nem képes semmit sem elintézni, még azt sem, hogy az ő kedves Gárdonyija helyettesítési díjat nyerjen..."

Majd közli, hogy a könyvtárba kirendelt korábbi gépírónő kilépett állásából s mielőtt Thirring igazgató egy lépést tett volna, „odafönt már atyailag gondoskodtak" és a könyvtárba helyezték „egy elkracholt pezsgőgyáros és volt bizottsági tag" lányát, a 25 éves Prückler Ilkát, (akinek a munkáját egyébként a következő években Szabó Ervin igen elismerően méltatta). A gépírónő kinevezésének módja Enyvvári szerint új oldalról mutatta meg, hogy Thirring könyvtárigazgató véleményére semmit sem adnak „odafent". Prückler alkalmaztatása ugyanis a következőkép történt: egy reggel beállított a könyvtárba és az írógéphez ült. A hivatali szemleutat tartó Thirring csodálkozva kérdezte tőle: hogyan kerül ide? A gépírónő jelentette, hogy a főpolgármester helyezte el, ekkor Enyvvári szavaival, „az igazgató a főpolgármester szó hallatára elájult és beletörődött sorsába."

Idéztünk néhány részletet Enyvvári nagyszámú és gyakran erősen pletykaízű írásaiból, mert ezek alátámasztják korábbi állításunkat, amely szerint már a jelzett években is Szabó Ervin tekinthető a könyvtár igazi gazdájának.

[1] L. a Párttörténeti Intézet „Szabó Ervin gyűjteménye", „Könyvtárosok levelei" című dossziéját.

Szabó Ervin vezetői magatartását jellemzi, ahogyan egyenességre próbálta nevelni Enyvvárit.

Az Enyvvári-levelekből sejthetjük, hogy a magasabb tudományos babérokra áhitozó Gárdonyi Albert és közvetlen főnöke, Szabó Ervin közt nem volt meg a teljes összhang. Az idézetteknél világosabban tárja fel ezt az ellentétet Thirring Gusztáv (1906 közepétől a könyvtár igazgatója), néhány Szabó Ervinhez írt levele. Ezek az írások azonban más érdekes és jellemző vonatkozásokat is tartalmaznak ezért bővebben ismertetjük őket.

Thirring első, 1905. május 4-i leveléből, melyben folyó ügyekről tájékoztatja Szabó Ervint, csupán az a mondat tűnik érdekesnek, ahogyan a még mindig a kezdet nehézségeivel küzködő intézményről szól: „Jóleső csönd és nyugalom van a hivatalban". Szabó Ervin, aki pezsgő életű könyvtárt akart, aligha örvendezett azon, hogy az olvasók egyelőre még nem fedezték fel az intézményt.

Egy 1906. március 30-án kelt levelében Thirring, akkor még csak mint a statisztikai hivatal, egyszersmind a könyvtár aligazgatója a már nagybeteg Kőrösy József igazgató iránti érzéseit leplezi le. Igen kevés kímélettel nyilatkozik évtizedeken át volt kitűnő főnökéről: tudatja Szabó Ervinnel, hogy Kőrösy az orvosi tilalom ellenére „bejött dolgozni, mert ámítja magát munkaképességével... Mérvadó körökben nagy megbotránkozással beszélnek az ő dolgairól és mégis lehetséges, hogy ez majd így megy ad infinitum..." Ami a „mérvadó körök"-et illeti —, nem maradt nyoma annak, hogy a városházi felettesek valóban türelmetlenkedtek volna a világhírű, ezért hát általuk is nagyrabecsült idős és már súlyosan beteg Kőrösyvel szemben. Thirringgel kapcsolatban viszont az a benyomása az olvasónak, hogy ő tényleg türelmetlen és elkeseredett lehetett, mégpedig azért, mert igazgatója oly nehezen szánta rá magát a visszavonulásra és így azt hitte, hogy „ad infinitum", a „végtelenségig" kell várnia Kőrösy nyugalombavonulására, amelynek eredményeként végre ő nyerheti el a statisztikai hivatal (és könyvtár) igazgatói állását, a vele járó magasabb fizetéssel. Kőrösy távozását illetően mégis tévedett, mert Kőrösy a türelmetlenkedő Thirring-levél keltezése után alig néhány hónappal (1906. június 23-án) elhunyt és így Thirring hamarabb léphetett a helyére, mint remélte.

1908. augusztus 28-án írta Thirring, ekkor már igazgatóként, a könyvtár belső viszonyainak megértése szempontjából leginkább érdekes levelét Szabó Ervinhez:

> „ A költségvetést beadtam, úgy ahogy te tervezted... Különben nem látom a helyzetet olyan sötétnek, minőnek te rajzolod. Az Értesítő kiadása aligha fog nagyobb nehézséget okozni, Katalógusból pedig kiadunk annyit, amennyit kiadunk. Itt semmi kényszerrel nem állunk szemben. Ha évente csak egy füzetet adnánk ki, akkor is többet tettünk, mint akárhány más könyvtár. Nem a mennyiség, hanem a minőség a fő. Azt írod, hogy nincs senki a könyvtárban, ki folytonos és aprólékos ellenőrzés nélkül önállóan dolgozna. Hát kérlek, az egy Gárdonyit kivéve a könyvtár összes alkalmazottjait kivétel nélkül mind te magad válogattad. Ha tehát panaszra van ok, magadat kell okolnod. Én soha nem elleneztem senkit, kit te megnyerni kívántál, mert meg vagyok győződve, hogy csak olyanokat választasz, kikben hasznavehető munkatársakat vélsz feltalálni. Nem elleneztem, bár őszintén szólva, egyénileg nem egészen tetszik és nem látszik véletlennek, hogy csupa oly egyénre esett a választásod, kik egy határozottan kifejezett irány képviselői. De ezzel, mint hivatalfőnök nem törődöm, ha munkáját jól végzi, mint alkalmazott... nincs hozzá közöm, mi az ő egyéni (politikai vagy szociális) meggyőződése. Rácz Gyula ellen sincs tehát kifogásom, sőt hiszem, hogy bár tudtommal eddig semmi könyvtárosi gyakorlata nem volt, mint tervezett segédkönyvtáros igen jó aquisitio lesz. Azt azonban újra hangsúlyozom, hogy semmi szín alatt sem helyeselhetnék egy esetleges törekvést, mely őt Gárdonyi elé akarná helyezni. Ez ép oly igazságtalan lenne, mintha például én te föléd akarnék behozni valaki idegen embert. Gárdonyit te általában rosszul ítéled meg... Ezen a jövőben okvetlenül változtatnod kell..."

A levél befejező részében Thirring ígéretet tesz arra, hogy a nyomtatott katalógus kiadásának előkészítéséből részt fog vállalni, mihelyt lélegzethez jut (úgy látszik nem jutott, mert az ígéret beváltására nem került sor), majd ismételten nyugtatja Szabó Ervint:

> „Csődtől és blamagetól tehát nem kell tartanod. Ha visszagondolsz arra, hogy két év óta hogy fejlődött a könyvtár, bizonyára nincs okod bánkódnod..."

Ez a levél mindenekelőtt a korábbi állításoknál is határozottabban bizonyítja, hogy Szabó Ervin volt a könyvtár igazi vezetője, a kezdeményezések tőle indultak ki. Míg azonban ő az előrehajtó motor szerepét töltötte be, addig sajátos módon patópálos főnöke, az igazgató, fékként lépett fel. Thirring a látszatra hivatkozva kísérelte meg Szabó Ervin aktivitását visszafogni: az elmaradt hazai könyvtárak alacsony mércéjével mérte a fővárosi könyvtár eredményeit, de Szabó Ervin a legfejlettebb országokat vette összehasonlítási alapul, ezért volt elégedetlen.

Ami a könyvtári személyzet megválogatását illeti: Enyvvári idézett leveleiből láttuk, hogy e téren nagyfokú tehetetlenség jellemezte Thirringet és városházi felettesei sem vették őt komolyan, bár azt is

láttuk, hogy nemcsak Szabó Ervin válogatta ki az alkalmazottakat. Éppen ezért a Szabó Ervinnel szembeni passzivitása mögött is inkább gyengeségét, mint az általa emlegetett állítólagos közömbösséget érezzük. Thirring ugyanis maga sem titkolta: „egyénileg nem egészen tetszett" neki, hogy haladó szellemű emberek kerültek a könyvtárba.

Ami Gárdonyi Albert védelmére írott sorait illeti: ebből nyilvánvaló, hogy komoly ellentétek voltak Szabó Ervin és Gárdonyi között. Aligha lehet ma már sokoldalúan feltárni, miben gyökereztek ezek az ellentétek. Néhány adat mindenesetre sejteni engedi, hogy Gárdonyi számára korántsem jelentett olyan szívügyet a könyvtár fejlesztése és jövendője, mint Szabó Ervinnek. Az viszont tény, hogy Gárdonyi utóbb (1912-ben) végleg búcsút mondott a könyvtárnak és Toldy nyugalomba vonulása után ő nyerte el a városi főlevéltárosi állást.

Végül bizonyos, hogy Szabó Ervin és Gárdonyi ellentétében világnézeti elemek is voltak.

A könyvtár gyors fejlődése bizonyította, hogy noha a munkatársi gárdán belüli disszonanciák zavarták ugyan az intézmény életét, ezek mégsem okozhattak súlyosabb károkat.

SZAKMAI KIADVÁNYOK

A Fővárosi Könyvtár fejlődése első szakaszában publikációs tevékenységével is új iskolát teremtett. 1907-ben nálunk addig ismeretlen típusú kiadványsorozatokat indított, amelyekből további új kiadványok és sorozatok nőttek ki a következő időkben.

Természetesen a publikációs munkához is előbb meg kellett teremteni az anyagi előfeltételeket.

Szabó Ervin, aki röviddel fővárosi alkalmaztatása előtt adta ki a Kereskedelmi és Iparkamara általa vezetett könyvtára 900 oldalas szakkatalógusát és a „Bibliographia Economica Universalis"-t, mindkettőt a legkorszerűbb könyvészeti elvek szerint, a decimális rendszer alkalmazásával, és mindkettővel a hazai és külföldi szakkörök legteljesebb elismerését kiérdemelve, természetesen gondolt a fővárosi könyvtár katalógusának kiadására is. A könyvtár irattárában fennmaradt és már említett első (1904. július 28-i) előterjesztésében ilyen terveit fejtette ki a város illetékesei előtt, amikor kérte, hogy a fővárosi könyvtár előde, a statisztikai gyűjtemény katalógusának kinyomtatására előirányzott 3500 koronát (a statisztikai hivatal a Budapesten 1901-ben tartott Nemzetközi Statisztikai Kongresszus alkalmából akarta megjelentetni a katalógust, de a könyvtár sorsának bizonytalansága miatt elhalasztották), ruházzák át a fővárosi könyvtárra. Szabó Ervin 1904-es kérelmét teljesítették, a 3500 koronát tartalékolták, de a rendezési munkálatok elhúzódása és a munkaerőhiány miatt hosszú ideig semmiféle kiadványra nem gondolhattak.

Végre 1907-ben véletlen alkalom kínálkozott-, nem ugyan a könyvtár teljes katalógusának megjelentetésére, hanem egy „terven kívüli" publikáció, „A Fővárosi Könyvtár Értesítője" (a továbbiakban: Értesítő) megindítására.

Az alkalmat Thirring Gusztáv statisztikai hivatali egyben könyvtárigazgató rövidéletű vállalkozása hozta. Thirring 1907 elején „Fővárosi Közlemények a Statisztika és Közigazgatás Köréből" címen indított új kiadványt, amelynek függelékében a könyvtárnak is helyet szorított. Így jelenhetett meg a Thirring-féle folyóirat borítólapjával ellátva az Értesítő első száma, mely az „1907 május" keltezést viselte.

Mindezt azért kellett ily aprólékos pontossággal felidéznünk, mert felületes pillantásra az Értesítő első és az 1907-ben megjelent további két száma is Thirring Gusztáv műve. A külső borítólapon ugyanis az ő neve szerepel szerkesztőként. Valójában Thirring sem elindítója, sem szerkesztője nem volt az Értesítőnek, abba soha egyetlen sort nem írt.

Hangsúlyoznunk kell ezt azért is, mert az ellenforradalom alatt a könyvtár akkori vezetői, akik minden vonatkozásban igyekeztek feledésbe szorítani Szabó Ervin nevét, többek között a könyvtár általuk is büszkén emlegetett publikációs munkájának megindítását is egyszerű szemfényvesztéssel, a megtévesztő címlapra támaszkodva, a konzervatív Thirring érdemeként tüntették fel.

Thirring azonban statisztikai folyóiratot indított, nem könyvtárit. Szívességből engedte meg, hogy benne a Szabó Ervin által kezdeményezett Értesítő is helyet kapjon, és Thirring vállalkozása már az első évben megbukott, a könyvtár Értesítője azonban tovább élt, sőt belőle már 1908-ban új önálló kiadvány nőtt ki.

De az Értesítő és más könyvtári kiadványok önálló megjelentetéséért újabb kérvényeket kellett meneszteni a város illetékeseihez. Szabó Ervin 1907. november 16-án tette meg ez ügyben javaslatát, amelyből alább még lesz alkalmunk bővebben is idézni. Indítványozta, hogy a könyvtári katalógus kinyomtatására 1901 óta tartalékolt 3500 Koronát teljes katalógus helyett az Értesítő és más időszaki kiadványok megjelentetésére fordítsák. 1908-ban már olyan intenzív volt a könyvtár publikációs munkássága, hogy a 3500 Korona nyomban elfogyott. Újabb kérvényezések után 1909-ben 1500 koronát iktattak be a a könyvtár költségvetésébe publikációs kiadások címén. A könyvtári költségvetésekben 1909 óta szerepel állandó (és növekvő) rovattal a nyomtatott katalógusok stb. szükséglete.

Az Értesítő 1., 1907 májusában megjelent száma élén Szabó Ervin „A fővárosi könyvtár" című cikke szerepelt, mely egyben az első nyomtatásban megjelent írása e témáról. Fentebb már idéztünk ebből, a rövid terjedelme ellenére, igen jelentős munkájából, amelyben először mondta ki a nyilvánosság előtt, hogy „új könyvtárak kellenek": a társadalom minden rétegét, elsősorban a művelődni vágyó munkásokat, munkásnőket a létért folytatott harcukban segítő társadalomtudományi, emellett egyéb ismeretterjesztő és szórakoztató művekkel ellátó gyűjtemények. A városnak kell ezeket az új könyvtárakat megteremtenie és fenntartania. Budapest városa viszont az újtípusú könyvtár helyett a hivatali könyvtárakat szaporította eggyel, amikor a fővárosi könyvtárat megcsinálta. Ebben a cikkében jelentette be először Szabó Ervin, hogy a gyűjtemény „profiljá"-nak társadalomtudományi irányba való kiterjesztésével sikerült egy lépést közelítenie az „új könyvtár"-típus megteremtése felé.

Ugyanez a bevezető írás nemcsak programot adott, mert az imént ismertetett gondolatok lényegében könyvtári programot jelentettek, hanem a fiatal intézmény keletkezésének körülményeire és 1907 tavaszáig megtett útjára is utalt, pontos adatokkal illusztrálva az 1905-ös esztendő, az első teljes nyitvatartás éve óta elért eredményeket.

Az Értesítő első számának vezércikke tehát az előző időkben megtett út összegezését is tartalmazta.

Az 1908-as folyamtól kezdve az Értesítők évi első számainak élén már a fentiekhez hasonló tartalmú írások — Szabó Ervin 1918-ban bekövetkezett haláláig minden esetben az ő tollából —, a könyvtár évi jelentése formájában tértek vissza. Ezek az intézmény helyzetét, fejlődésének, hiányosságainak mozzanatait, az előző esztendőben megtett útját vázoló évi jelentések kitűnő forrásai az intézmény 1907 utáni históriájának. A problémákat merészen felvető, társadalmi-politikai összefüggéseikben megvilágító, eleven beszámolók teljesen új műfajt képviseltek és honosítottak meg a hazai szakirodalomban.

Évi jelentéseket más nagyobb könyvtárak is kiadtak, de azokban nem sok volt a köszönet. Íme hogyan írt a kor egyik kimagasló publicistája. Ady Endre legbensőbb barátja, Zuboly (Bányai Elemér) az ország első könyvtára, a Széchényi Könyvtár 1909-ben kiadott évi jelentéséről:

> „Régi szokás és sablon szerint készülnek az ilyen évi jelentések és nagy részük nem egyéb, mint a negyedévi jelentések összegezése kiegészítve a tanulmányútra küldött tisztviselők beszámolóival. Az idei éppen olyan, mint a tavalyi és az azelőtti a korábbiak sablonját követi, úgy hogy elolvasásuk után azt a kész impressziót adják: az államnak a háromnegyedrész költséget minden ilyen kiadványnál meg lehetne takarítani. A kötet 130. lapjától kezdve a 306-ik lapig a tanulmányutasok pároldalas jelentéseit hozza... az évi jelentés azonkívül minden évben közöl egy csomó illusztrációt, fakszimilét, amiből senkinek semmi haszna nincs. Drágítják legfeljebb a kiállítási árat, csodálkozást keltenek, hogy haszontalan célra mennyi pénzt lehet ok nélkül elvesztegetni, hol az országos dolgokra évtizedek óta egy krajcár sem jut..."[1]

Zuboly iménti (terjedelmes) bírálatában azt is kifejtette, milyeneknek kellene lenni a jó beszámolóknak és megjegyezte: Magyarországon már akad jó példa, a fővárosi könyvtár Szabó Ervin által írt évi jelentései olyanok, amelyeknek a többi könyvtári jelentéseknek is lenniük kellene:

> „A valóságos állapotok feltárását kellene nyújtani egy ilyen jelentésben, hogy tisztában legyen mindenki vele, mi van és mi nincs a Nemzeti Múzeumban. Van már precedens arra, hogy az évi jelentéseket ilyen elvek szerint szerkesztik. Csak apropószerűleg utalunk a Fővárosi Könyvtárra, mely békében hagyja a tisztviselőinek a nyilvánosságra nem tartozó személyes viszonyait, békében hagyja a könyvtártudományt, és a fakszimiléket is, ellenben a szükségleteknek programszerűen kifejezést ad."[2]

Az Értesítők legértékesebb fejezetei tehát az 1907-től 1918-ig Szabó Ervin által írt évi jelentések adták. Az összefoglaló után a könyvtár előző negyedévben beszerzett fontosabb munkáinak címjegyzékét hozták, ezeket kevés kivétellel folytatták az Értesítőnek az év folyamán kiadott 2. és további számaiban, végül apró könyvtári vonatkozású hírek, közlemények zárták az egyes füzeteket. Ezek a közlések, rövidségük ellenére, figyelmet érdemelnek, tartalmuk mindig egy célra összpontosult: a Fővárosi Könyvtár ügyeinek előmozdítására. Idézzünk néhány kiragadott címet az 1907—1909-es „Apró hírek", „Közlemények" rovatokból: „A német városi könyvtárak legújabb statisztikája", „Városi könyvtárosok fizetése Hamburgban" (az adatokat először egy Szabó Ervin által a tanácshoz címzett előterjesztésben találjuk meg), „Városi gyermekkönyvtárak Amerikában", „Köln könyvtári kiadásai", „A brooklyni könyvtárosnői iskola", „Budapest nagyobb könyvtárai 1907-ben", „Könyvtári törvényhozás Amerikában", „Mit olvas a német munkás?", „Községi munkáskönyvtárak Stuttgartban" stb. stb. Valamennyi cím jelzi: a magyar főváros közönségét és az illetékes hatóságokat a buzdító külföldi példák sűrű ismertetése

[1] Pesti Napló 1910. szept. 18. p. 7.

[2] Uo.

által akarták megbarátkoztatni azzal a gondolattal: ha külföldön már olyan messzire tartanak, akkor Budapestnek is tennie kell valamit e téren.

Az Értesítők 1907—1909-es folyamaiban Szabó Ervin jelentésein és az apróbb híreken kívül még néhány ugyanilyen célt szolgáló kisebb tanulmánnyal is találkozunk. Az 1907-es évfolyam 2. számát például Gárdonyi Albert „Budapest népkönyvtárai" című cikke nyitotta. Szinte azt mondhatnánk: egy Szabó Ervin által sugalmazott írás volt Gárdonyié, mert a különben konzervatív Gárdonyi, aki élete során nem sok tintát fogyasztott arra, hogy a munkások, vagy parasztok érdekében emeljen szót, ezúttal, 1907-ben azt bizonygatta: Budapestnek úgyszólván nincsenek tömegkönyvtárai, a nyomorúságos bérből tengődő és hosszú munkaidővel terhelt munkásoknak viszont szükségük lenne könyvtárakra, olvasótermekre. Ugyancsak Szabó Ervin ösztönzése érezhető Enyvvári Jenőnek az Értesítő 1907-es évfolyama 3. számában közölt és fényképmellékletekkel is ellátott kisebb cikkén, amelyben „Városi könyvtárak" címen a nyugati városok e téren elért eredményeit vázolta.

A tanulmányok közül bizonyára a legalaposabb, ugyanakkor a leglendületesebb írás Basch Imréé, aki 1909-ben több mint hat hónapig vizsgálta helyszínen a könyvtárépítésben akkor élenjáró USA intézményeit. Tapasztalatait a hazai szakirodalomban úttörő értékű, adatokban bővelkedő értékes cikkben összegezte „Könyvtári impressziók Amerikában" címen (Értesítő 1909. évf. 3. sz.)

Szinte mondanunk sem kell az iménti címek és témák felsorolása után, hogy az Értesítő a könyvtár naggyáfejlesztését célzó egybehangolt propaganda szinterévé lett már az első években. Egyaránt szólt a közönség szélesebb rétegeihez és a hatóságokhoz.

A könyvtár olvasója a kezdeti években a helyszínen ingyen megkaphatta ezt a 700—800 példányban kinyomott publikációt.

Az Értesítő 1909-es folyamában két újabb kiadványtípus magját találjuk: ebben az évben jelentették meg a könyvtár használatát rendkívül megkönnyítő „Útmutató a könyvtár használói számára" később még sok kiadást megért füzetet. Az Útmutató, melynek ismertetésére még visszatérünk, eredetileg az Értesítőben kapott helyet, ugyanakkor nagyobb példányszámban különlenyomatot is készítettek belőle. — Ugyancsak az Értesítő 1909-es folyama közölte első alkalommal a könyvtárba járó „Kurrens folyóiratok jegyzéké"-t, amelyet ezután minden évben kiadtak az Értesítőben és különlenyomatban is.

Az Értesítőket a külföldnek is szánták, ezért kétnyelvű (magyar és francia) címlappal látták el, segítségükkel egyre élénkebb kiadványcserét sikerült indítani 1907-től kezdve.

De a könyvtár belső életéről, új szerzeményeiről, használatának módjáról tájékoztató Értesítők első és legfontosabb célpontja az olvasó volt:

> „A könyvtár az Értesítő kiadásával és alkalmas módon való terjesztésével fontos lépést tett abban az irányban, hogy nem kevésszámú belső embernek, vagy csupán az irodalomban járatos tudósnak és írónak segédeszköze legyen, hanem olyan tudományos intézmény, amely a beléje fektetett költséget és szellemi munkát az ismeretre vágyó közönség legszélesebb rétegei számára gyümölcsözteti"[1]

— írta Szabó Ervin a sorozat megindításának évében.

Az iménti célt szolgálta a könyvtár egy másik 1907-ben indított sorozata, amely „A Fővárosi Könyvtár Közleményei" (a továbbiakban: Közlemények) címet kapta.

A Közlemények bibliográfiai sorozatként indult (utóbb, 1910-től más tartalmú munkákat is felvettek ide), első száma eredetileg az „Értesítő"-ben, annak 1907-es évfolyama 2. füzetében látott napvilágot, ugyanakkor különlenyomatot is csináltak belőle, amely már „A Fővárosi Könyvtár Közleményei" sorozat 1." címet viselte önálló borítólapján. A Közlemények tehát az Értesítőből nőtt ki. Az első szám a lakáskérdésnek a fővárosi könyvtár anyagában található gazdag magyarnyelvű és külföldi címanyagát tartalmazta. Ezt a 48 oldalas munkát Szabó Ervin egymaga állította össze és látta el bevezetéssel.

A „Közlemények" ez első (a lakásügy irodalmát felölelő) számának bevezetőjében írta Szabó Ervin:

> „Alig lehet kétséges, hogy Európában az amerikai könyvtárakat kellene mintául venni. Ezek az élet számára dolgoznak és nem néhány filológus, alkalmazott tudós, vagy könyvkereskedő számára, míg az olvasók tömegei tájékozatlanul és idegenül bajlódnak termeikben. Amikor a város közvéleményét élénkebben foglakoztatja valamely politikai, társadalmi, vagy akár tisztán tudományos kérdés, az amerikai könyvtárak ennek náluk meglevő irodalmát kisebb publikációkban közlik"[2]

— hogy anyagukat az olvasók legszélesebb rétegei számára tegyék könnyen hozzáférhetővé. Szabó Ervin mindjárt példákkal is szolgált. Felemlítette, hogy az előző években milyen tárgyú bibliográfiákkal igyekezett olvasóit közelhozni magához a két legismertebb amerikai könyvtár, a Library of Congress és a

[1] Irattár. Kiadványok. 1904—1909.

[2] Szabó Ervin: A lakáskérdés. 1907. p. 1.

New York Public Library. Ezek kiadványai között az alábbi címek voltak találhatók: „Cigánykérdés", „Koldusok", „Csavargók", „A vasutak államosítása", „A négerkérdés", „A kereskedelem állami ellenőrzése", „A sztrájk" stb.

Maga is az olvasók megnyerését és tájékoztatását kívánta szolgálni — fűzte hozzá az iméntiekhez Szabó Ervin —, amikor a fővárosi könyvtár első szakkatalógusában a lakáskérdés irodalmát adta, mert, úgymond, Magyarországon is „égető probléma a lakáskérdés".

Ez volt az első modern szakbibliográfia a hazai irodalomban, amelyről szerzője jogos önérzettel jegyezhette meg a főváros vezetőségéhez intézett 1907. november 24-i előterjesztésében:

> „Merjük állítani, hogy olyan munka, amely a legkiválóbb külföldi könyvtárak hasonló (igen csekély számú) működésével felveszi a versenyt."[1]

A Közlemények 1908-ban független lett az Értesítőtől, már nem annak különlenyomata, hanem önálló kiadványként jelent meg, Második száma ugyancsak Szabó Ervin szerkesztésében: „Községi választójog" címen. A tárgyalt időszakban még további két szám kiadására került sor, mindkettő 1909-ben jelent meg, az egyik „Községi pénzügy", a másik „Községi szocializmus" cím alatt.

A bibliográfiák is alkalmas eszközül kínálkoztak a kiadványcseréhez, címűket és bevezetésüket három nyelven is (magyar, német és francia) közölték.

A szakbibliográfiák készítésénél, akárcsak az Értesítőnél sokadrangú szempontként jött számításba az, hogy a város vezetőségét az ügy számára megnyerjék, vagy általuk a külföldi testvérintézményekkel való kapcsolatokat ápolják, cserepéldányként szétküldve őket. Az első és legfontosabb szempont: az olvasóközönségnek nyújtandó segítség, erről vallott Szabó Ervin, amikor az „Értesítő" 1908-as számában a következőként jellemezte a könyvtári publikációk rendeltetését:

> „Általános tapasztalat a könyvtárosok körében, hogy a legjobban megválogatott és a legkönnyebben hozzáférhető könyvtár csupán ezen tulajdonságainál fogva nem biztosítja azt, hogy az olvasók meg is találják, amire éppen szükségük van, vagy ha szorosan kitűzött cél nélkül olvasnak, éppen a jó és nekik való könyvek ösztönözzék további olvasásra... Az olvasók nagy része kezdő: fiatalember, vagy idősebb munkás, aki műveltsége, vagy tájékozatlansága hiányait szégyeli és inkább száz rossz könyvön átrágja magát, semhogy tájékozatlanságát elárulja. Legtöbbnyire aztán néhány sikertelen kísérlet, néhány rossz könyv végleg elriasztja ezeket."[2]

— majd rámutatott arra, hogy a tudományos kutatók is gyakran nagy segítséget kapnak az olyan bibliográfiákban, amelyeket az Egyesült Államok könyvtárai „special list", „special catalogue" című sorozatok keretében már régóta kiadnak. Ott közszükségletet elégítenek ki a bibliográfiák,

> „ami pedig odakünn közszükséglet, azt... minálunk föl kell ébreszteni"

tette hozzá és azzal egészítette ki, hogy nemcsak az önhibáján kívül tanulatlan olvasóközönség szorul rá ilyenekre, hanem még az egyetemet végzettek is, hiszen

> „az egyetemről kikerülnek államtudományi doktorok, akiknek sejtelmük sincs egy Közgazdasági Lexikon, egy Handwörterbuch der Staatswissenschaften, egy Stammhammer, egy Kritische Blätter létezéséről, akik ha később foglalkozni akarnak egy kérdéssel, úgy kezdenek hozzá, mint aki hátulról nyergeli meg a lovat."[3]

A kilencszázas évek végéig még csak kevéssé sikerült kitágítani azokat a szűkre vont határokat, amelyeket a könyvtári „alaptörvény", az 1903. január 21-én jóváhagyott szabályrendelet írt körül, de Szabó Ervin már e korlátozott lehetőségeken belül is teljes erővel azon dolgozott, hogy a még mindig szakkönyvtári funkciót ellátó gyűjteményt a lehető legszélesebb olvasórétegek számára tegye hozzáférhetővé.

1909. december 23-án kelt előterjesztésében az e téren elért eredményekre utalva némi elégtétellel jelenthette a város vezetőségének:

> „A fővárosi könyvtár talán az egyetlen tudományos könyvtár, amelynek nemcsak minuciozusan részletezett szakkatalógusa van, hanem, amely 1907 óta szakkatalógusának részleteit nyomtatásban is még könnyebben hozzáférhetővé teszi az olvasóknak s amely ezen kívül rendszeresen és sokkal sűrűbben és gyorsabban, mint akárhány külföldi könyvtár is, hogy a belföldiekről ne is szóljunk, közli új szerzeményeinek szakok szerint rendezett jegyzékét."[4]

[1] Irattár. Kiadványok 1907.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. p. 8.

[3] Uo.

[4] Irattár. Kiadványok. 1904—1909.

Az Értesítők és Közlemények áttekinthetőségét növelte a gondos tipografizálás és a különböző mutatók (névmutató, tárgymutató), de nem vált előnyükre, hogy a címjegyzékekben a statisztikai hivatal régi könyvtárától örökölt, de 1904 óta az új szükségletek szerint toldozott-foldozott, végül azonban mégis csak alkalmatlan szakrendhez kellett igazodni, amely a római számjelekből, betűkből és földrajzi rövidítésekből álló bonyolult, nehézkes táblázatokra épült. Szabó Ervin, aki már 1900 óta „decimális" párti volt, bizonyára szívesen alkalmazta volna az új szerzemények jegyzékében és a Közleményekben is a Dewey-féle rendszert, de ehhez az egész könyvtárt át kellett volna alakítani, ilyen apparátussal még nem rendelkezett ekkor.

Emlékeztetnünk kell itt arra is, hogy mekkora többletmunkát rótt a könyvtárra e katalógusok szerkesztése és kiadása. Az első bibliográfiák oroszlánrészben Szabó Ervin művei voltak, de már itt is nagy mértékben kellett igénybevenni a könyvtár gépírónőjét, akit a rendkívüli figyelmet követelő másolási feladatok egyéb munkától vontak el. A második kiadványnál és a következőknél is az anyaggyűjtésbe már a könyvtáros-munkatársakat (Enyvvári Jenőt, Basch Imrét, Staindl Mátyást) is bevonta. Tekintve, hogy ugyanezen években ugrott fel a gyűjtemény gyarapodási mutatója és olvasóforgalma, a feladatok egy részét csak különmunkában tudták elvégezni.

Szabó Ervin többször emlékeztette feletteseit arra, ami könyvtári szakemberek számára nem meglepő, hogy a bibliográfiák összeállítása

> „a szerkesztő részéről a feldolgozandó kérdésnek alapos ismeretét, a nemzetközi bibliográfiákban való teljes járatosságát, pontos judiciumot követeli."[1]

Az a szívós küzdelem, amelyet a személyzet létszámának növeléséért folytatott a bibliográfiai sorozat folytatásának érdekeire való hivatkozással is történt. Többször jelezte, hogy nem lehet állandósítani a munkatársak egészségét veszélyeztető túlmunkát, amelyre a szakkatalógus kiadása miatt volt szükség. A szakkatalógusok körüli teljesítmények kapcsán világított rá arra, hogy a fővárosi könyvtár munkatársai tulajdonképen sokszorosan nagyobb megterhelést vállaltak, mint más, régen kiépített, ezért megállapodott rendszerrel bíró, így hát az új könyvek bedolgozásánál sokkal könnyebb feladatokat ellátó budapesti nagykönyvtárak. 1909. december 23-i előterjesztésében hozta a város vezetőinek tudomására, hogy míg 1907-ben az Egyetemi Könyvtár dolgozóinak létszámát és állománya évi gyarapodását egybevetve egy személyre 412 kötet, az Országgyűlési Könyvtárban hasonló számvetés szerint egy alkalmazottra 475 kötet új könyv bedolgozása jutott évenként, addig a fővárosi könyvtárban átlagosan 1907-ben 1399 kötet feldolgozása esett egy személyre, a következő 1908-as és 1909-es években is alig valamivel enyhült a helyzet, mert 1908-ban még mindig 1309, majd 1909-ben, a létszámemelés után 1250 kötetnyi új szerzemény bedolgozását kellett ellátni átlagszámítás szerint 1—1 embernek. Tehát ha csak az új szerzemények körüli teendőket vennék figyelembe, vonta le a következtetést —, akkor is kétszer-háromszor annyi volt a munkateher a fővárosi könyvtárban, mint másutt. És mégis: a többi budapesti nagykönyvtárakkal ellentétben 1907 óta még az új szerzemények jegyzékének negyedévenkénti sajtó alá rendezését, ezenfelül a szakkatalógusok sokezernyi címet felölelő jegyzékeit is elkészítették. Ezek összegezéseként állapította meg Szabó Ervin 1909. december 24-i (a tanácshoz intézett) beadványában:

> „Merjük állítani, hogy a szakkatalógusok szerkesztésének és publikálásának ez a munkája kétszer-háromszor akkora munkaterhet jelent mint a gyarapodás feldolgozásának (a budapesti Egyetemi —, Akadémiai —, Országgyűlési —, Központi Statisztikai Hivatali) könyvtárakban szokásos módja, így a könyvtár alkalmazottai nem kétszer-háromszor, hanem nyolcszor-tizenkétszer annyit dolgoznak, mint a felsorolt könyvtárak alkalmazottai"[2]

KÖZÉPPONTBAN AZ OLVASÓSZOLGÁLAT

Szabó Ervin könyvtárpolitikájának középpontjában a nyilvános szolgálat állott. Az olvasóknak az adott feltételekhez képest legtökéletesebb ellátása volt minden cselekvésének végső rugója, ez volt a könyvtári munka alfája és omegája.

A könyvtár használhatóvá tételét tartotta szem előtt, amikor a költségvetési keret folyamatos emeléséért indult új és újabb csatákba, ugyanennek az eszmének a jegyében szorgalmazta szüntelenül a személyzeti létszám emelését, főként ennek érdekében terjesztette ki a szűk gyűjtőkört társadalomtudományi irányba, ezért követett el mindent a könyvbeszerzési keret nagyobbítása, a használhatatlan, az elavult könyvek gyors selejtezése, a katalógusoknak lehetőség szerinti tökéletesítése végett, ugyanezért követelte meg a szigorú munkafegyelmet munkatársaitól és azt, hogy a gyűjtemény használóit a legelőzékenyebben

[1] Uo.

[2] Irattár. Személyi. 1904—1909.

szolgálják ki, e törekvést szolgálták az 1907-től növekvő terjedelemben megjelenő kiadványok, amelyek amellett, hogy útmutatást adtak az olvasónak, mind teljesebben tárták fel a könyvtár állományát: 1907-ben összesen 116 oldalon jelentek meg a könyvtár publikációi. 1908-ban az önállósult Értesítő és az ugyancsak önállósult Közlemények együttes terjedelme már 279 oldal, 1909-ben több mint három és félszerese a két év előttinek: 526 oldal.

Az Értesítőkből 1907-ben és 1908-ban egyformán 3—3 szám látott napvilágot, 1909-ben már 5 szám.

Az „Értesítő"-k már borítólapjaikkal is elárulták, hogy az imént jellemzett cél érdekében készültek. Vastag betűkkel volt rájuk nyomva:

„A fővárosi könyvtár a közönség számára nyitva van:
Köznapokon 9-től 2-ig,
Vasárnap 9-től 12-ig".

Az olvasók minél nagyobb számban való megnyeréséért azonban a tárgyalt korszakon, 1904—1909-en belül a kiadványok megindítása szempontjából is fordulópontot jelző 1907-es évben indíthatták el a kampányt.

Az 1904-es megnyitást követő hónapokban, sőt években az olvasótábor növelése két nagy akadályba ütközött. Az egyik: a könyvanyag, a katalógusok kaotikus állapota, ezt súlyosbította a személyzethiány, amely miatt az eredetileg is több, mint félszázezer kötetett kitevő és gyorsan növekvő anyag rendezése, katalogizálása csak nagyon lassan haladhatott. Később, 1907—1909 között, amikor a könyvtár állománya egészében használhatóvá lett és utóbb a személyzethiány is némileg enyhült, párhuzamosan megindult az olvasók rohamosan növekvő áradata, újabb leküzdhetetlen nehézséggel találták magukat szemben a könyvtár alkalmazottai, a helyiséghiánnyal.

E gátló körülmények figyelembevételével kell mérlegre tenni az intézmény olvasó- és kötetforgalmának itt következő adatait.

1904-ben a könyvtár 9 és fél hónapig zárva volt, a forgalom csak 1904. október 15-én indult meg. Az év utolsó negyedéig elért eredmény oly csekély volt, hogy azt utóbb Szabó Ervin fel sem tüntette a könyvtári fejlődést jelző kimutatásokban. Mi a rendelkezésre álló irattári anyag alapján pótoljuk a hiányt. E szerint 1904 utolsó két és fél hónapjában összesen csak 59 helybenolvasó fordult meg a könyvtárban. A kölcsönzés, mint erről szó esett, korlátozott feltételek között még az 1904 október 15.-előtti zárvatartás idején is folyt. Az erre vonatkozó adatok szerint 1904 folyamán 238 személy 238 művet kölcsönzött, összesen 325 kötetben.[1]

A forgalom a következő két évben 1905-ben és 1906-ban is még csak igen lassan emelkedett.

1905-ben 428 helybenolvasó és 308 kölcsönző 1329 kötetet,
1906-ban 404 helybenolvasó és 682 kölcsönző 2518 kötetet

használt.

Maga Szabó Ervin emelte ki a tanácshoz küldött egyik beadványában: „a rendkívül alacsony számok jelzik, hogy a fővárosi könyvtár létezése még nem hatolt a fővárosi tisztviselők köztudatába",[3] és hogy a könyvtár az „első években, amikor a személyzetét az alapvető rendezés munkálatai foglalták le", nem is volt felkészülve arra, hogy nagyobb tömegű olvasót kiszolgáljon.[4]

1907, az első kiadványok közreadásának esztendeje látogatottság tekintetében is fordulatot hozott. Ime a számok:

1907-ben 3331 helybenolvasó és 1465 kölcsönző 7 325 kötetet,
1908-ban 2975 helybenolvasó és 2123 kölcsönző 7 035 kötetet,
1909-ben 4039 helybenolvasó és 4040 kölcsönző 10 618 kötetet

használt.

1906-tól 1907-ig tehát a helybenolvasók és a kölcsönzők száma több, mint duplájára, a kötetforgalom közel háromszorosára ugrott, a fejlődés ezután rohamos gyorsaságú lett. (A helyben használt kötetek forgalmának csökkenése az 1908-as évben csupán látszólagos, mert ekkor az előző időkkel szemben már

[1] Irattár. Évi jelentések 1904—1909.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője, 1907. 3. old. A Könyvtár 1907-ig a folyóirat és kézikönyvtár forgalmát is kimutatta, 1908-tól ezt mellőzte, ezért, mint alább látni fogjuk, a kötetforgalomban relatív esés mutatkozott 1908-tól.

[3] Irattár. Évi jelentések 1904—1909.

[4] Főv. Könyvtár Értesítője 1907. p. 3.

[5] A Főv. Könyvtár Értesítője 1910. p. 10.

nem tüntették fel a csak helyben használt könyvek és folyóiratok számát). Az emelkedést a könyvtárt használó személyek együttes számának növekedése mutatja meg a legjobban:

1905-ben megfordult a könyvtárban összesen 736 személy,
1906-ban „ „ „ 2086 személy,
1907-ben „ „ „ 4796 személy,
1908-ban „ „ „ 5098 személy,
1909-ben „ „ „ 8079 személy.

A forgalom alakulását jelző utóbbi számok részben igazolják Szabó Ervinnek a publikációk megjelenéséhez fűzött várakozásait. Az 1905-ös esztendő nagyon szerény eredményét figyelmen kívül hagyva, (a nagyrészt rendezetlen gyűjtemény ekkor még nem is vonzhatott sok olvasót magához) látjuk, hogy 1906-ról 1907-re több mint 170%-kal emelkedett a gyűjtemény látogatóinak száma. Ez a 170%-os ugrás tehát a kiadványok megindításának évében következett be. A következő évben (1908) nem volt ugrásszerű az emelkedés az előzőhöz képest, de 1908-tól 1909-ig ismét lényeges (kerek, 3000 főnyi, csaknem 60%-os) növekedést figyelhetünk meg és ezt azzal is összefüggésbe hozhatjuk, hogy 1909-ben az előző évhez képest sokkal intenzívebb volt a publikációs munka: az Értesítőből négy helyett öt, a Közleményekből pedig két terjedelmesebb szám látott napvilágot és ebben az esztendőben jelent meg az „Értesítő"-ben és önálló füzetként is az „Útmutató", valamint a kurrens folyóiratok jegyzéke.

Szabó Ervin már az első könyvtári kiadványban utalt arra, hogy

> „A könyvtárt mindenki látogathatja, mint a nyugati közkönyvtárakban, itt is semmiféle formaság nem gátolja a látogatót olvasótermünk, katalógusaink, folyóirataink használatában és nem volt okunk, hogy megbánjuk liberalizmusunkat"[1]

Első alkalommal a részletesebb ismertetést érdemlő 1909-es „Útmutató"-ban kapott kerek képet a közönség arról, hogy milyen elvek szerint épült ki addig a gyűjtemény. Az „Útmutató" bevezető részében a könyvtár célját és feladatát változatlanul az 1903-as szabályrendelet szellemében jelölte meg. Szabó Ervin, bár sok hivatalos előterjesztésében és 1907-óta a könyvtári kiadványokban is jelezte, hogy a gyűjtemény időközben társadalomtudományi szakkönyvtárrá szélesült ki, azonban ezt hivatalosan még nem hagyták jóvá az illetékes fórumok. Az Útmutató a továbbiakban a szakkatalógus és a kiadványok használatára vonatkozóan igazította el az olvasót és végül két terjedelmesebb fejezetben az olvasás, illetve a kölcsönzés módját leírva tárta fel mindazt az új eredményt, amelyet a fővárosi könyvtár más hazai közkönyvtárakkal szemben meghonosított.

Az Útmutató az olvasás feltételét a következő egyszerű megjelöléssel határozta meg:

> „Az olvasószobába a hivatalos órák alatt díjtalanul beléphet minden 16 éven felüli férfi, vagy nő, aki a könyvtár szabályainak aláveti magát."

Ami az olvasótermi szabályokat illeti, ezek is igen egyszerűek, kézenfekvők voltak: a dohányzás, a beszélgetés, a könyvek rongálása tartozott a „tilos" dolgok közé. A minimumra redukált „tilos"-okkal szemben a „szabad"-ok voltak túlsúlyban. Az olvasóteremben polcokra kirakott 220 folyóirat és gazdag kézikönyvtár darabjai között válogathatott szabadon az olvasó, de az Útmutató felhívta a figyelmet, hogy több száz további kurrens folyóiratot tartanak még raktáron, azokból is kérhetnek. A kézikönyvtárban olyan könyvek voltak, „amelyekre laikusoknak és tudományos kutatóknak minduntalan szükségük van": a Pallas, a Brockhaus-, a Larousse nagy lexikonjai mellett a hazai és külföldi közigazgatási-, jogi-, államtudományi-, közgazdasági lexikonok, törvénygyűjtemények, statisztikai kézikönyvek, földrajzi, gazdasági évkönyvek, szótárak, bibliográfiák, életrajzi lexikonok, a Marczali-féle világtörténet, a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Története, Acsádytól a magyar birodalom története stb. álltak rendelkezésre, mégpedig teljesen szabad használatra, minden külön kérés nélkül.

Raktári könyvet ugyancsak minden külön igazolás nélkül kaphatott olvasótermi használatra a látogató az egyszerű kérőlap kitöltése alapján. Az útmutató kitöltött kérőlap mintát is mellékelt. Szabó Ervin hivatalos előterjesztései és az Útmutató vonatkozó része szerint is igen nagy fontosságot tulajdonítottak az olvasószolgálatot ellátó tisztviselő tájékoztató munkájának. A város vezetőhez címzett és személyzet szaporítását sürgető aktákban ugyan szakadatlan volt a panasz amiatt, hogy a forgalom növekedése és az ezzel egyenes arányban növekvő belső munkálatok mellett a rendelkezésre álló személyzettel „lehetetlen az olvasókat kellő figyelemben részesíteni" A közönséghez azonban másként szóltak, az 1909-es Útmutató, noha a létszám tekintetében még ekkor is rosszul álltak, ezt hangoztatta az olvasóközönséghez fordulva:

> „Hangsúlyozzuk, hogy a könyvtár tisztviselői mindenkor a legszívesebben adnak felvilágosítást a könyvtárt illető minden kérdésben. Kérjük e tekintetben olvasóink teljes bizalmát, mert... a könyvtár működési körébe vágó kérdésekben mindig az a könyvtári tisztviselő ad útmutatást, aki az illető kérdés irodalmát ismeri"

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1907. p. 4.

A könyvtár amellett, hogy a polgármesteri és egyéb városi hivatalok referensz-kérdéseire nyomban választ adott, arra is vállalkozott, hogy rendkívül sürgős esetekben soronkívül visszakér kikölcsönzött könyveket. Ezen túlmenően „Kivánatkönyv"-et állítottak fel, amelyben az olvasó a könyvtár gyűjtőkörébe vágó új könyvek beszerzését kérhette. A kikölcsönzött és mások által keresett művekre előjegyzési rendszert vezettek be, és a könyv visszaérkezéséről díjtalanul értesítették az olvasót. Helybenolvasásra egy hétig félre is lehetett tétetni a folyamatosan használt anyagot. Mindezek a kezdeményezések máig tovább éltek az intézmény nyilvános szolgálatában. Az Útmutató a helyben olvasás módjának bemutatása után 7 pontban sorolta fel: kik kölcsönözhetnek a könyvtárból. Az első három pont a Toldy-féle szervezeti szabályzattervezet hagyományait folytatva a főváros és egyéb hatóságok vezetőinek és tisztviselőinek kölcsönzési jogait jelölte meg. A negyedik pont szerint „A közéletben ismert tudósok és írók", az ötödik szerint kölcsönözhetett „Bárki, aki kötelezvényt állít ki" az esetleges károk megtérítéséről és állása, vagyoni körülményei biztosítékot is nyújtanak a kártérítésre. A hatodik pont szerint pénz, egyetemi index vagy egyéb zálog fejében is lehetett kölcsönözni. Ki kell emelnünk az utolsó, a hetedik pontot, mely szerint kölcsönözhettek a könyvtárból:

> „Munkások, kereskedelmi vagy ipari alkalmazottak, akiknek kölcsönzéséért valamely szakegylet felelősséget vállal. Evégből megegyezésre léptünk a különböző szakszervezeti vezetőségekkel; minden munkás, aki a könyvtárból könyvet akar kivenni, saját szakegyletében kölcsönzésre jogosító elismervényt kap, mely igazolásul szolgál és amelyet a könyvtárban a kölcsönzés tartamára biztosítékul őrzünk."

Bizvást mondhatjuk, hogy a könyvtár, amely magyarországi viszonylatban sokféle forradalminak mondható újítást vezetett be a maga területén, éppen a szervezett munkásoknak nyújtott iménti kedvezményével tette meg egyik legbátrabb lépését. A főváros és az ország többi tudományos közkönyvtárának vezetősége számára, akkoriban, ha ugyan nem ellenséges indulattal vették tudomásul a munkásság szervezkedését, az öntudatra ébredt, az olvasó munkás másik bolygón élő emberfajtának tünhetett.

A kölcsönzés egy hónapra szólt. Minden kötetről térítvényt állítottak ki, ezek egyik szelvényét a kölcsönzők, a másikat a kikölcsönzött könyvek nyilvántartására használták fel.

Végül a könyvtár vezetősége újból kiemelte, amit az Útmutató egésze éreztetett, hogy legfőbb törekvése az olvasás, a kutatás megkönnyítése, nem pedig a magyar közkönyvtárakban szokásos tilalomfák szaporítása:

> „Ismételten hangsúlyozzuk, hogy olvasóink kívánságainak közlését a legszívesebben fogadjuk, mindennemű tanáccsal vagy felvilágosítással a legkészségesebben szolgálunk, csak azt kérjük, tartsák enyhe szabályainkat annyira tiszteletben, hogy büntető intézkedéseink alkalmazására ne kerüljön sor. Csak ha a ... tisztviselők és közönség együttműködnek, lehet a könyvtárból az, aminek lennie kell: mindnyájunk közös tulajdona."

A könyvtár népszerűségének nagy emelője volt tehát a könyvek, folyóiratok gyors beszerzése, feldolgozása, polcra- juttatása, a jó katalógusok, a gyorsuló ütemben kiadott és a gyűjtemény használhatóságát nagy mértékben megkönnyítő publikációs-bibliográfiai tevékenység mellett a nyilvános szolgálatban érvényre juttatott messzemenő előzékenység, a tudományos könyvtárakban szokásos arisztokratizmus felszámolása, a bürokratikus megkötöttségek kiküszöbölése, a figyelmes tájékoztató munka megszervezése.

Mindez azonban kevés lett volna ahhoz, hogy lüktető életű művelődési intézménnyé fejlődjön 3—4 esztendő alatt ez a könyvtár, ha a szervezeti szabályzatnak megfelelően megmarad közigazgatási és várostörténeti gyűjtőköre mellett.

Az olvasóforgalom gyorsütemű növekedésében a felsorolt tényezőkkel egyenrangú szerepet játszott az a fentebb már ismertetett körülmény, hogy 1907-től a fővárosi könyvtár „profilja" kiszélesült. Ettől fogva az intézmény már nemcsak hivatali segédszerv, hanem a magyar tudományos életben hézagot betöltő szakgyűjtemény: társadalomtudományi könyvtár.

Szabó Ervin ugyan a legszélesebbkörű propagandával igyekezett a város embereit beszervezni a könyvtár olvasótáborába, de ezzel alig ért el eredményt. Hiába volt a beszerzési politika súlypontja a városügyi anyag, hiába a városi alkalmazottaknak, törvényhatósági tagoknak biztosított előjogok a könyvtár használatában és az elsősorban számukra készített igényes bibliográfiák, valamint egyéb kiadványok rendszeres és ingyenes eljuttatása az érdekeltekhez —, a főváros apparátusában alkalmazottak aránya csakhamar alábbszállt a rohamosan fejlesztett könyvtár olvasóközönségében.

Az 1907—1909-es évek olvasóforgalmáról készített táblázatok már a látogatók foglalkozási megoszlását is pontosan feltüntették[2] és ezek szerint a városi tisztviselők kezdettől fogva csak a második helyet

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. p. 5.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. p. 7., 1909. p. 8., 1910. p. 17.

foglalták el a könyvtár használói között. 1909-ben pedig a harmadikra szorultak és ennek megfelelően a könyvtári állomány egyes szakjainak használatában csökkent a városügyi irodalom forgalma, amely 1909-ben (messze a társadalomtudományi irodalom mögött) már csak a negyedik helyet foglalta el. Lássuk a főbb foglalkozási kategóriák számadatait:

Év	Törv. hat. tag és főv. tisztv.	Főisk. hallg.	Középisk. Szakisk. tanuló	Író, hírlapíró	Ügyvéd ügyv. jel.	Magántisztv.	Bérmunkás
1907	1075	1106	404	378	169	297	361
1908	884	1127	585	383	765	270	225
1909	1072	1745	754	735	1456	664	284

A kilencszázas években, mint ismeretes, minden korábbinál jobban kiütköztek a magyar társadalom válságjelei és a politikai-társadalmi-gazdasági válság ily nagyfokú kiéleződése idején a magyar értelmiség jobbik része is fokozott érdeklődéssel kereste a kor bonyolult kérdéseire választ igérő irodalmat, ilyent pedig szinte egyedül a fővárosi könyvtár társadalomtudományi anyagában talált.

Alább látni fogjuk, hogy a tizes évektől kezdve egymásután érik Szabó Ervint a súlyosabbnál súlyosabb reakciós támadások a fővárosi könyvtár társadalomtudományi gyűjteménnyé való kifejlesztése miatt és a vádak között minduntalan ismétlődik, hogy a „szocialista" könyvtárt építő Szabó Ervin az általa vezetett gyűjteményt az értelmiség „felforgató" elemei, szocialisták, galileisták, fiatalok, szabadgondolkodók, radikálisok, szabadkőművesek stb. gyülekezőhelyévé, egyszersmind szellemi fegyvertárává tette.

Az akkori hivatalos Magyarország előtt súlyos vádaknak minősülő megállapításokat mi természetesen ellenkező előjellel értékeljük és ha igazak voltak, úgy azokat a forradalmi Szabó Ervin könyvtárpolitikája javára írjuk. A reakció vádjainak volt alapja.

Az ajándékozók névsoraiból: (Bolgár Elek, Harrer Ferenc, Kunfi Zsigmond, Madzsar József, Pikler J. Gyula, Wildner Ödön szerepelnek bennük többek között)[1] és olyan dokumentumokból, amelyekben a késedelmes kölcsönzőket szólították fel (valamennyi 1908-ból való, könyvek visszahozatalára hívnak fel) rekonstruálható néhány olvasó neve. 1908 március 1-én például Szende Pált, a neves haladó publicistát és politikust szólították fel, hogy egy Jászi Oszkár részére kölcsönzött könyvet szolgáltasson vissza.[2] Bresztovszky Ernőt, az ugyancsak jótollú szociáldemokrata publicistát és irodalomesztétát 1908 szeptember 25-én hívták fel több lejárt könyv sürgős visszahozatalára.[3] Egy harmadik (1908 november 23-i keletű) intés a nem sokkal előbb még a könyvtárnál működött Faber Oszkárnál sürgette meg féltucat munka visszahozatalát.[4]

Persze képtelenség még feltételezni is, hogy a könyvtárolvasók sorába lépő tízezernyi új olvasó mind a haladó, vagy forradalmi körökből került volna ki. Valószínű, hogy ezek a rétegek csak a kisebb hányadát tették ki a közönségnek. Jelenlétük mindenesetre azt bizonyítja, hogy a könyvtár valóban betöltött politikai szerepet.

A gyűjtemény a kor által felvetett kérdésekre választ kereső közönség kielégítésén túlmenően, mint erre többször is utaltunk, technikai felszerelése, olvasószolgálata folytán a politikailag közömbösebb rétegeket is kezdte magához vonzani és az olvasóforgalom tekintetében csakhamar a főváros régi nagykönyvtáraival (Széchenyi, Akadémiai, Egyetemi Könyvtár) is versenyre lépett. Az olvasók toborzásáért folytatott versenyt azonban egyelőre messzemenően korlátozni kellett mégpedig egy olyan nyomasztó körülmény miatt, amely az intézmény egész történetét végigkísérte és kíséri még ma is: a helyhiány folytán.

[1] L. a könyvtár 1907—1909-es Értesítő-it.

[2] Irattár. Nyilvános szolgálat 1904—1909.

[3] Uo. Bresztovszky Ernő könyvtartozásának rendezése az egyetemes könyvtártörténetben is szinte páratlan epizóddal ért véget: az 1920-ban elhunyt Ernő fivére, Bresztovszky Ede félszázaddal az 1908-as kölcsönzés után, (pontosan 53 évvel később), 1961-ben juttatta el egy levél kíséretében a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjába a fivére által egykor kölcsönzött könyvek egyikét. A régesrég elvesztettnek tekintett munkát, amelyen még ősrégi könyvtári jelzések voltak, azzal a megjegyzéssel adta vissza Bresztovszky Ede, hogy fivére emlékét akarta tisztázni a kölcsönzési ügyben, mert úgy hiszi, hogy a könyvtartozásról feljegyzés maradt a könyvtárban (ebben igaza is volt a levélírónak). Mentségül felemlítette: valószínüleg azért maradt elhunyt fivérénél a kölcsönzött könyv, mert annak viszonya utóbb elhidegült Szabó Ervinnel (?). Az esetet a Könyvtáros című lap 1961-es évfolyama is megörökítette.

[4] Uo.

HELYISÉGPROBLÉMÁK

Szabó Ervin 1905—1909 között több előterjesztésében is utalt arra, hogy az illetékes szervek 1903—1904-ben arra gondoltak: a gyűjtemény lényegében a városi hivatalok segédeszköze lesz és naponta legfeljebb 1—2 olvasót kell majd ellátnia.

Az olvasótermül szolgáló egykori tiszti táncterem és a csatlakozó helyiségek tényleg elegendők lettek volna egy nagyon kényelmesen, tempósan fejlesztett, csekély propagandát kifejtő, az eredetileg engedélyezett csekély személyzettel dolgozó, jelentéktelen olvasóforgalmat lebonyolító könyvtár számára. A napi egy-két olvasó helyett azonban előbb 15—20, majd csakhamar 30—40 fordult meg az új intézményben és a személyzet létszáma is több mint kétszeresére emelkedett. Már 1907—1908-ban növekvő gondot okozott a könyvszaporulat elhelyezése is. Minderről a könyvtári „Értesítő"-ben közölt helyzetképek tájékoztatnak. 1908 elején írta Szabó Ervin:

> „Nem hallgathatjuk el, hogy minálunk, sajnos, magának a könyvtár személyzetének kell óvatosan ügyelnie arra, nehogy az olvasók elözönöljék a könyvtárt. Maga az olvasószoba oly kicsi, oly alacsony és oly céltalanul van elhelyezve a dolgozószobák és raktártermek között hogy már tíznél több olvasó egymásnak és a könyvtár személyzetének folyton útjában van, viszont a könyvtári személyzet sem kímélheti meg őket folytonos zaklatástól, zajtól és zavarástól."[1]

Az 1909 februárjában írt összefoglaló jelentésében az előbbinél nyomatékosabban mutatott rá Szabó Ervin a könyvtár fejlődése előtt álló legnagyobb akadályra:

> „A rohamosan fejlődő könyvtárnak hamarosan meg kellett éreznie, hogy úgy a személyzet, mint a könyvtári helyiségek teljességgel elégtelenek, hogy feladatuknak oly tökéletességgel megfeleljenek, ahogy azt elejétől kezdve szerettük volna."[2]

Ezután utalt arra, hogy a könyvtárak elhelyezésének problémája világszerte foglalkoztatja a szakembereket. Így például nem sokkal előbb (1908-ban) egy angol bizottság azt a kérdést vizsgálta: hogyan lehetne Manchester városi könyvtára kinőtt épülete helyett megfelelő új otthont emelni, és külföldi tanulmányutak tapasztalatait összegezve, 12 pontban jelölte meg a megfelelő könyvtárépület követelményeit. A pontok között ilyenek szerepeltek: „illő bejárat", „tágas kölcsönző és olvasóterem", „kutatószobák tudósok, diákok számára", „a könyvek koncentrált raktározása", „külön helyiségek kézikönyvtáraknak, speciális gyűjteményeknek" az igazgatónak, a kezelőszemélyzetnek biztosított munkaszobák, megfelelő fűtő- és világító berendezés, esztétikai követelmények, stb A felsorolás után szegezte le Szabó Ervin:

> „ha valaki csak egyszer tette is be a lábát a Fővárosi Könyvtárba, meg kellett látnia, hogy... a tizenkét pont között nincs egyetlen egy sem, amelyről azt mondhatnánk, hogy az a mi könyvtárunknál alkalmazást nyert. Valóban nehéz könyvtárhelyiséget találni, amely rendeltetésének kevésbé megfelelő volna."[3]

Az olvasószoba szűk, sötét, barátságtalan, a növekvő könyvszaporulatot egyre kevésbé tudják megfelelően elhelyezni.

Az 1909-es évről szóló jelentésnek már az élére került a helyiségekkel kapcsolatos probléma. Ebben adta hírül Szabó Ervin, hogy a város vezetőségéhez intézett előterjesztésében bejelentette:

> „A könyvtár mai helyiségében az üzemet legfeljebb két esztendeig tarthatjuk fenn mai terjedelmében."[4]

A jelentés nyomán ugyan megindultak a tárgyalások, de abba is maradtak, mert közben az a terv merült fel, hogy a városháza Károly (ma Tanács) körúti oldalának azt az omladozó részét, amelyben a könyvtár is működött, rövidesen lebontják, ezért egyelőre bővítést nem terveznek és új helyiséget keresnek. A halogatás eredményeként az újonnan érkezett könyveket már nemcsak a hivatalnokok szobájában, hanem a folyósókon is kénytelenek voltak leraktározni. A könyvtári alkalmazottak számára pedig már szinte hétköznapi jelenségnek látszott, hogy a fűtetlen raktárteremben, vagy a kályha felett elhelyezkedő, ezért elviselhetetlenül forró karzaton kellett az egészségükre nagyon káros napi munkájukat végezniük.

A zsufoltság pedig nemcsak a személyzetet, hanem az olvasókat is fokozottan sújtotta, többek között azáltal is, hogy az új anyag feldolgozása meglassubbodott, a könyvek késve kerültek a polcokra.

E nyomasztó bajok miatt a könyvtár életének következő periódusában, 1910—1914 között az új elhelyezés ügye lett az egyik központi kérdés.

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1908. 5. old.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1909. 3. old.

[3] Uo.

[4] A Főv. Könyvtár Értesítője 1910. 6. old.

NYILVÁNOS KÖNYVTÁRHÁLÓZAT ALAPÍTÁSA (1910—1914)

AZ ELSŐ LÉPÉSEK
(1910 január—június)

1910. január 22-én a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa „Emlékirat"-tal fordult Budapest városvezetőségéhez. A Wlassics Gyula elnök aláírásával ellátott és Bárczy István polgármesterhez juttatott „Emlékirat" mondanivalójának lényege:

> „Vegye fel a fő- és székváros a maga városfejlesztő programjába a legközelebbi jövő feladatai közé egy fő- és székvárosi közművelődési közkönyvtár alapítását, esetleg a ma meglevőnek ilyenné fejlesztését, még pedig a fő- és székváros viszonyaihoz alkalmazott angol—amerikai minta szerint, melynek fokozatosan fejlesztendő fiókkönyvtáraival lássa el szükség szerint a különböző külsőbb területeket".[1]

A polgármester a javaslatot Szabó Ervinnek, a fővárosi könyvtár vezetőjének továbbította véleményezésre.

Időközben, 1910. március 16-án a főváros törvényhatóságában Ballagi Aladár nyújtott be interpellációt a könyvtár ügyében. Felszólalásában megállapította, hogy a fővárosi könyvtár Budapest egyik legsikeresebb új alkotása, céltudatos munkát végez, hézagpótló katalógusokat ad ki, melyekhez hasonlót egyetlen budapesti könyvtár sem produkál, ez az intézet azonban, mely „minden gondoskodásra méltóvá tette magát"...

> „a központi városházának a Károly-körúti frontján egy oly épületbe van elhelyezve, amelynek fele része már omlófélben van, fele részét tudomása szerint már ki kellene üríteni".[2]

A könyvtár áthelyezésével kapcsolatban viszont elfogadhatatlan tervek születtek. Ezekkel szemben javasolja, hogy az intézmény számára önálló épületet emeljenek — mégpedig egyelőre ideiglenesen — a városháza szabad térségében.

1910. április 2-án készült el Szabó Ervin „Vélemény"-e a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa hozzá továbbított Emlékiratáról.[3] Szabó Ervin megállapította, hogy az Emlékirat egy általa már esztendők óta napirenden tartott eszmét vetett fel, ezért mondanivalójának lényegesebb pontjaival nemcsak egyetért, hanem újabb alkalomnak tekinti az Emlékiratot, hogy a nyilvános közművelődési könyvtárrendszer létesítését szorgalmazza. E könyvtárak sem tudományos, sem a szó akkori közhasznú értelmében vett „népkönyvtár"-ak nem lehetnek — hangoztatta —, hanem új típusú művelődési intézmények. A továbbiakban vázlatos programot is adott egy ily könyvtárrendszer építésére, részletesebben utalva az anyagi előfeltételek megteremtésére. Ennek során szót ejtett arról, hogy a cél érdekében kooperáció útján be kellene vonni a terv végrehajtásába a meglevő népkönyvtárakat és egyéb hasonló jellegű gyűjteményeket, a pénzügyi fedezet egy részét könyvtárhasználati díj kivetésével kellene biztosítani. A Vélemény befejező részében a legégetőbb problémára, a már 1904 óta működő tudományos könyvtár megfelelő módon való elhelyezésére tért ki és mindjárt egy ideiglenes és egy végleges tervet mellékelt a meglevő gyűjtemény új elhelyezésére, illetve egy önálló könyvtárépület építésére vonatkozóan.

1910. április 13-án ismét a főváros közgyűlése előtt szerepelt a kérdés. Ezúttal a törvényhatóság egy másik tagja, névszerint Lengyel Endre emelt szót ez ügyben és sokoldalú indoklás kíséretében kész indítványt terjesztett elő, melynek első pontja: a törvényhatóság utasítsa a tanácsot a tarthatatlan helyviszonyok közé került könyvtár ideiglenes elhelyezésére, dotációjának, személyzetének növelésére és a távolabbiakban végleges elhelyezésére, esetleg az 1896-ban letéteményezett millenniumi alapítvány terhére építendő önálló otthonban.

Az indítvány második része, a város különböző pontjain felállítandó 40—50 személyes olvasószobák létesítését javasolta. Az olvasószobák központjának a fővárosi könyvtárt jelölte meg.

[1] Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1910.

[2] Fővárosi Közlöny 1910. No. 25.

[3] Szabó Ervin: Vélemény a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa Emlékirat-áról. = Szabó Ervin művelődésügyi és könyvtártudományi cikkeinek ... gyűjteménye .... 1959. 189—198. old.

1910. április 27-én Bárczy István polgármester elnökletével a Könyvtári Bizottság ült össze, hogy az elhangzott javaslatokat és Szabó Ervinnek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa Emlékiratáról készített „Vélemény"-ét megtárgyalja. A vita eredményeként egyhangúlag úgy határoztak, hogy a nagy közművelődési könyvtár létesítését szükségesnek és halaszthatatlannak tartják és az előmunkálatok elvégzését Szabó Ervinre bízzák.

1910 január—áprilisa között tehát nem kisebb tervek voltak születőben, mint hogy egyfelől méltó otthont teremtenek a központnak, azt pénzügyi és személyzeti ellátottság tekintetében Budapest egyik legjelentősebb közgyűjteményévé emelik, másfelől, hogy e gyűjtemény, mint központ köré kisebb kerületi könyvtárak széles hálózatát építik ki.

Az elképzelések azonban még homályosak voltak, de Szabó Ervin előtt, aki már hosszú évek óta foglalkozott ilyen gondolatokkal, azokat a könyvtári Értesítőben 1907 óta propagálta és emellett a könyvtártudománynak, a modern könyvtárpolitika elméletének és gyakorlatának kitűnő ismerője volt, világosan állt a cél. A Könyvtári Bizottság részletes terv kidolgozására vonatkozó határozata nem érte őt váratlanul és 1910 májusában már kidolgozta a programot, amely 1910 június első felében önálló könyv formájában megjelent. Címe: „Emlékirat Községi Nyilvános Könyvtár létesítéséről Budapesten".

SZABÓ ERVIN „EMLÉKIRAT"-A ÉS AZ 1910 JÚNIUSI „SZAKÉRTEKEZLET"

Szabó Ervin 1910 júniusában megjelent „Emlékirat"-a, ez a több mint 60 lapos, jegyzetekkel, statisztikákkal, függelékkel, bibliográfiákkal felszerelt, 17 táblán 43 fényképpel kiegészített tanulmány, mely nemcsak a magyar könyvtártani irodalom remekműve, de becses kultúrhistóriai dokumentum is, egyszerre vádirat és program. Vádirat a főváros kulturális elmaradottsága ellen — a könyvtárpolitika területén mutatva rá erre, program: hogyan lehet az elmaradottságot felszámolni, figyelembevéve a város összes dolgozó rétegeinek érdekeit, de ezek közül is mindenekelőtt a lakosság óriási többségét kitevő proletariátusét.

Az Emlékirat öt fejezete közül az első kettőben az ismeretek hatalmas tárára támaszkodó nagyműveltségű marxista tudós széles történelmi perspektívába állítva adta Budapest könyvtárügyének könyörtelen bírálatát.

„1871-ben tűzvész pusztította Chicago városát. A segélyakciók közt, melyek mindenfelől megindultak, volt egy nekünk feltűnő: Thomas Hughes angol író és társai kiáltványt bocsátottak ki Nagybritannia íróihoz, kiadóihoz, hogy a leégett város könyvtárát pótolják..." Ezzel a figyelmet kikényszerítő expozícióval indult a tanulmány, amely az értelemhez szóló logikai érvek sorával, az érzelemre ható fordulatos példák tömegével, meggyőző erejével akarta felrázni és megnyerni a közömbösöket a közösség ügye iránt fásultakat a községi könyvtárépítés gondolatának, amikor a hazai elmaradottságot a fejlett nyugati városok eredményeivel szembesítette.

Az Emlékirat harmadik, negyedik és ötödik fejezete azt vázolta fel, hogyan lehet rövid idő alatt az összes rendelkezésre álló eszközök felhasználásával, a reális lehetőségek számbavételével gyökeresen új helyzetet teremteni mind a tudományos, mind pedig a még égetőbb sürgősséggel jelentkező közművelődési könyvtárhálózat kiépítése kérdésében.

Mindenekelőtt vitathatatlan tényként állapította meg, hogy a könyvtárfejlesztés ügye a községi politika tárgya, másszóval a városok (községek) feladatkörébe tartozik, az ő kötelességük a lakosság megfelelő számú és színvonalú könyvtárakkal való ellátása. A városok (községek) kötelessége az ilyen gyűjtemények hálózatának fenntartása is. Állandó és (mivel fejlődő intézményekről van szó) növekvő pénzügyi fedezettel való ellátása. Ezt az egyik legfontosabbnak tartott tételét igazolta a legsokoldalúbban Szabó Ervin az Emlékirathoz mellékelt táblázataival, gazdag fényképanyaggal is. Kimutatta, hogy a fejlettebb, elsősorban a könyvtárépítésben akkor élenjáró angol és amerikai városok nagyszerű eredményei vitathatatlanná teszik: előbb vagy utóbb a metropolissá növekvő Budapest hatóságainak is meg kell hozni a maguk áldozatát e tekintetben.

Az Emlékirat befejező része igen konkrétan, tüzetesen foglalkozott a „legkényesebb" problémával: az újtípusú könyvtárrendszer anyagi előfeltételeivel. Rámutatott arra, hogy a fővárosi könyvtár központja nagy társadalomtudományi gyűjteménnyé növelhető, ennek alapjai máris megvannak. Ez a gyűjtemény hézagpótló a hazai tudományos könyvtárak rendszerében, számára egy művelődési otthonnal egybekötött épületet kell emelni. Ennek anyagi alapja is rendelkezésre áll az 1896-os milleneumi alapítvány milliós összegre növekedett kamataiban. Szabó Ervin itt lelkesítő képet festett a jövendő nagy kultúrpalotáról, mely Budapest büszkesége lesz majd. Kevés áldozattal lehet megvetni az alapjait a modern közművelődési fiókhálózatnak is: a főváros halódó iskolai könyvtárainak állományát veheti igénybe e célra, ugyanakkor kooperáció létesítésével a Budapesten már meglevő és a főváros anyagi támogatását is élvező, de tengődő egyesületi könyvtárakat, „népkönyvtárakat" is bevonhatnák, újjászerveznék, életre keltenék a fővárosi könyvtár vezetése alatt.

Az Emlékirat közreadása páratlan jelentőségű esemény a fővárosi könyvtár jövendője szempontjából, de forradalmi tett volt a magyar könyvtárpolitikában is. Mint tanulmány, mindeddig a magyar könyvtári irodalom legértékesebb darabja. Azzá tette tudományos pontossága, a marxista tudós széles látókörével, körültekintésével, a páratlan szakismeretre támaszkodó nagyműveltségű könyvtárpolitikus alaposságával kidolgozott helyzetképe, mellyel a fővárosi és közvetve a magyar könyvtárügy századeleji állapotát világviszonylatban helyezve rögzítette. De maradandó értékké emelte ezt az írást a szocialista forradalmár előrelátása, az a merész és találó gondolatmenet is, ahogyan a fővárosi könyvtárpolitika előtt álló feladatokat megszabta.

Az Emlékirat szemmelláthatő eredménye: éveken át a várospolitika és a sajtó visszatérő kérdéseként szerepelt a nagy városi nyilvános könyvtárhálózat és kultúrpalota ügye, Szabó Ervin írásával parancsolóan bedobta a közvéleménybe ezt a problémát.

A főváros vezetősége még 1910 június legelején félezer példányban kinyomtatta Szabó Ervin Emlékiratát és 1910. június 10—15 között Bárczy István polgármester levelének kíséretében egész sereg neves közéleti embernek küldte meg. Bárczy levelében a központi városháza gyűléstermében 1910. június 20-án délután tartandó szakértekezletre hívta meg a címzetteket, és azok figyelmét nyomatékosan felhívta az Emlékiratban kifejtettekre.

1910. június 20-án összeült az értekezlet a községi nyilvános könyvtár tervének megvitatására. Az elnöklő Bárczy István mellett Szabó Ervin és a könyvtárügyekben illetékes ügyosztály vezetője, Wildner Ödön foglaltak helyet. Jelen voltak a főváros érdekelt hivatalainak vezetői, a könyvtári bizottság összes tagjai. Résztvett a találkozón a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének titkára, Fenyő Miksa, az Országos Ipartestület küldötte, Kőnig Gyula egyetemi tanár, továbbá Bőhm Vilmos, a szociáldemokrata párt egyik vezetője. A Földrajzi Társaság, a Természettudományi Társulat, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, egyesületi könyvtárak, a Nemzeti Múzeum, az Akadémia Könyvtára, a feministák, a szabadkőművesek, a Társadalomtudományi Társaság képviselői, Alexander Bernát, Balassa József egyetemi tanár és még számosan jöttek el a tanácskozásra.

Már a távollevők levelei is, amelyeket az értekezleten felolvastak azt bizonyították, hogy az Emlékirat leglényegesebb mondanivalója ellen senki sem emelt szót. Wlassics Gyula egyenesen magának, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának tulajdonította a kezdeményezés érdemét, bár ő burkoltan utalt arra is, hogy nem mindenben ért egyet az Emlékirattal.

Ferenczi Zoltánnak, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának távollétet megokoló írásában csak egy kifogása volt:

> „A könyvtárnak sokoldalúnak kell lennie és semmiképpen sem szociológiainak, vagy más ilyesnek."[1]

hangoztatta levelében a konzervatív Ferenczi Zoltán, de a nagy községi nyilvános könyvtár eszméjét ő is támogatta.

Az értekezlet egyetértett abban, hogy elérkezett már az ideje a városi nyilvános könyvtár megalkotásának és hogy az Emlékirat helyesen jelölte ki a követendő irányelveket. Csupán két konzervatív részről emelt kifogás bontotta meg ezt az egyetértést: Áldásy Antal, aki a Széchényi Könyvtárt és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát is képviselte, (Szabó Ervin helyreigazító közbeszólására ügyet sem vetve) azt magyarázta bele az Emlékiratba, hogy az a kooperáció címén Budapest összes könyvtárainak a fővárosi könyvtár égisze alatti egybeolvasztását indítványozta. Szily Kálmán, az Akadémiai Könyvtár igazgatója pedig szavakban fogalmazta meg, amit Ferenczi Zoltán levelében közölt: helyes, ha „népkönyvtár"-akat csinálnak, de a tervezett társadalomtudományi könyvtár helyett

> „csakis közművelődési könyvtárat kíván, semmi toldalékkal".[2]

A kevés őszinte jóindulatot eláruló két felszólalástól eltekintve, általános volt a lelkesedés és egyetértés a nyilvános könyvtár ügyét tárgyaló értekezleten és többen is kiemelték, milyen jól beleillik a hézagpótló és széles rétegeket érdeklő társadalomtudományi gyűjtemény az ilyen könyvtárrendszerbe.

Ekkor még pártkülönbség nélkül helyeselt a „nagysajtó" is. Az eszme egyik leglelkesebb népszerűsítőjének csapott fel az akkori idők kiváló baloldali publicistája, Bányai Elemér, írói nevén Zuboly. A Pesti Napló hasábjain valóságos kampányt indított a könyvtár érdekében. Természetesen az ügy mellett állt ki a szociáldemokrata Népszava, a radikális Világ is. Jellemző, hogy még a szélső konzervatív Budapesti Hirlap is pártját fogta a tervnek. E lap 1910. július 10-i számában Alexander Bernát „Alfa" aláírással számolt be színesen az értekezletről, amelyen ő is részt vett. A sikert elsősorban az Emlékiratnak

[1] Az említett leveleket 1. Irattár. „Kulturpalota 1910—1914".

[2] L. A község nyilvános könyvtár ügyében tartott szakértekezlet jegyzőkönyve 1910. (A Fővárosi Könyvtár közleményei No. 7.) anyagát.

tulajdonította: „gondos, előkelő, magasszínvonalú munka az Emlékirat, mely szinte lehetetlenné tette az értekezlet elposványosítását... Tudják, mit akarnak." — írta Alexander Bernát.

Szabó Ervin munkatársai reménykedve készülődtek a nagy feladatokra. 1910 nyarán-őszén több könyvtárost külföldi tanulmányútra küldtek és ők Európa nagyvárosait rótták, hogy az ottani könyvtári tapasztalatokat majd Budapesten hasznosítsák.[1]

Az értekezleten elhangzott alaptalan támadásoknak azonban mégis volt folytatása, ha nem is a napilapokban. A Magyar Könyvszemle, ez a Wlassics-féle könyvtárpolitika szellemében szerkesztett könyvtártudományi folyóirat, adott helyt az első goromba kirohanásnak Szabó Ervin és az Emlékirat ellen. A Nemzeti Múzeum—Országos Széchényi Könyvtárának kiadásában megjelenő, akkor már csaknem három és félévtizedes múltra visszatekintő lap korábban is idegenkedve, vagy éppen ellenségesen kommentált minden merészebb újító törekvést a könyvtárpolitikában és hasábjait elsősorban régen volt, főként középkori könyvtárak és könyvészeti emlékek leírásával foglalkozó tanulmányok számára bocsátotta rendelkezésre, ahelyett, hogy mint a könyvtártudományosság egyetlen hivatalos orgánuma az idők által felvetett égető kérdésekre keresett volna választ. A folyóiratban megjelent támadás egy Szabó Ervin és a fővárosi könyvtár ellen folytatott akció kiinduló pontja lett, vele még a későbbiekben foglalkozunk.

E zavaró mellékzöngék ellenére az Emlékirat és a Szakértekezlet nyomán egy ideig igen jól állt a fővárosi könyvtár kiépítésének ügye. Az 1910 júniusát követő hónapokban, sőt közel két esztendőn át a hálózat központjának szánt kultúrpalota kérdése került előtérbe.

Vegyük szemügyre a kultúrpalotával kapcsolatos terveket.

A KULTÚRPALOTA TERVE
(1910—1914)

Az 1910-es év első hat hónapjában megindult zajlás eredményeként a főváros közgyűlése 1910. július 6-i ülésén foglalkozott a központi palotával ellátott fővárosi könyvtár nagy nyilvános intézménnyé fejlesztésével, és Wildner Ödön tanácsnok, az ügy referenseként tájékoztatta a törvényhatóság tagjait arról, hogy a könyvtárépület emelésének jelentős költségeire nagyrészt rendelkezésre áll a fedezet, mégpedig a főváros törvényhatósága által 1896-ban letéteményezett milleneumi alap azóta felgyűlt kamataiban. A Főváros Tanácsa akkor megbízást kapott, hogy tegyen sürgős lépéseket a milleneumi kamatra alapozandó könyvtárépület terveinek előkészítése érdekében.

Mielőtt magukról az építési tervekről szólnánk, fel kell e helyen idéznünk néhány bekezdés erejéig annak az igen sok tanulságot rejtő folyamatnak egyes részleteit, amelyek milleneumi alap keletkezését és a felhasználásával kapcsolatos vitákat kísérte.

A „MILLENEUMI ALAP"

A kultúrpalota pénzügyi fedezete 1910-ben adva volt. Az alapot 1896-ban teremtette meg Budapest törvényhatósága 607/1896-os határozatával, amikor is május 11-i közgyűlésén a milleneumi ünnepségek alkalmából

> „a nemzeti közörömben való őszinte részvételnek, lelkesedésnek és a nemzettel való legőszintébb együttérzésnek kifejezéséül nemzeti kulturális és közjótékonysági-alapot létesít[ett] és erre a célra 1 000 000 forintot"

szavazott meg. (A „nemzet" persze itt az úri osztályokat jelentette, a nép, amelynek első százezrei hivatalos statisztikák szerint ez idő tájt hagyták el az országot és kerestek új hazát a tengerentúlon, mert a régiben az éhhalál fenyegette őket, aligha vett részt a „nemzeti közörömben".)

Az 1 000 000 forintos, vagyis az akkor már használatban levő pénznemben 2 000 000 koronás (mai pénznemben több mint 20 000 000 forintot jelentő) adomány létesítése „szép" gesztus volt, noha a további fejlemények ismeretének hijján is bátran állíthatjuk: Budapest akkori, a fele részben néhány tízezer szavazati joggal rendelkező polgár által választott, gyárosokból, háztulajdonosokból, gazdag ügyvédekből, kereskedőkből, spekulánsokból álló, fele részben „virilisták"-ból, azaz a legnagyobb adófizetőkből és a vezető hivatalnokokból összeállított törvényhatóságát ezúttal sem vezették önzetlen célok.

Nem is sokkal később nyersen és nyiltan ki is mondták az érdekeltek, hogy mire akarják használni a nagy alapítványt.

1898-ban foglalkozott először a közgyűlés a milleneumi alap ügyével és úgy döntött, hogy annak évi 40 000 forintot, azaz 80 000 koronát kitevő 4%-os kamatját engedi csak felhasználni, azt is csak 1899-től

[1] Szabó Ervin Angliában és Németországban, Kőhalmi Béla Németországban járt. Gárdonyi Albert, Enyvvári Jenő, Staindl Mátyás is tanulmányutakat tettek nyugati országok nagyvárosaiban 1910-ben.

kezdve. (821/1898-as közgyűlési határozat.) Az összeg hováfordításáról később kívántak dönteni és javaslat előkészítésére bizottságot küldtek ki.

E határozat nyomán állt elő több intézmény vezetője között Toldy László, a régi fővárosi könyvtár gazdája azzal az indítvánnyal, hogy a leendő fővárosi könyvtár és a főváros múzeum céljára fordítsák a kamatokat.

De a felhasználás módjával foglalkozó bizottság úgy látta: nemcsak a milliós alapot kell „talonba" rakni, hanem a kamatokat sem szabad „elaprózni", hagyják ezeket gyűlni, amíg „méltó" nagyszabású intézmény létesítésére lesz elegendő.

1900. március 16-án, az iménti javaslat értelmében hozott a közgyűlés újabb (az 1898-as határozatot hatálytalanító 396-os számú) végzést és megint egy bizottságot küldött ki, de ez a bizottság évekig nem ült össze.

1903-ban már az évi 80 000 korona kamatok is tekintélyes összegre, közel fél millió koronára gyűltek fel. Ez évben került ismét napirendre a „milleneumi ügy".

1903. január 20-án végre összeült és abban állapodott meg a kiküldött bizottság (melynek tagjai közt Gelléri Mór, Glück Frigyes, Hoitsy Pál, Mátyus Arisztid és Quittner Zsigmond nevét találjuk), hogy „elsősorban kulturális és humanus" intézményeket kellene létrehozni a kamatokból. A munkásnegyedek környékét, első helyen az V—VI. kerület határán levő gyárvidéket jelölték ki e célra. A bizottság ez alkalommal élénk eszmecserét folytatott arról: bevonják-e vagy sem a munkásság képviselőit a határozathozatalba.

Az ülésen résztvevő Bárczy István fogalmazó megállapította: „Igen nehéz megmondani, kik a munkások képviselői". Egyetértett vele Ballagi Aladár, aki úgy vélte, hogy „Bokányi [Dezső] és Goldner [Adolf] [mindketten a szociáldemokrata párt vezetői a századforduló táján] nem igazi képviselői" a munkásságnak,

> „de meg kell hallgatni őket, bár ők [a munkások] a legnagyobb bizalmatlansággal tekintenek mindenre, ami gyámság".

Quittner Zsigmond (műépítész) viszont azt hozta fel: a munkások képviselői megjelentek az Iparegyletben és kijelentették: „nem kell népotthon, a főváros adja oda a pénzt" és ők maguk megteremtik.

Mire Kasics Péter, a törvényhatóság egy másik tagja megállapította:

> „Ha a munkások negatív álláspotot foglalnak el, legalább mindegyikünk elmondhatja, hogy salvavi animam meam [megmentettem lelkemet]".[1]

A főváros közgyűlése 1904. január 13-án tárgyalta meg részletesen a különbizottságnak a milleneumi alap kamatai felhasználásával kapcsolatos, ekkor már az összes illetékes városi fórumok által támogatott javaslatát.[2] Az addig kikristályosodott javaslat szerint a VIII. kerületben a polgárság adományaiból már létrehozott Munkásotthon kifejlesztésére kell fordítani a félmillió koronás kamatot, mégpedig a munkásság képviselőinek bevonásával.

A város uraiból ekkor, ezen az ülésen robbantak ki az igazi indulatok, amelyek a „nemzeti közörömben való őszinte részvétel" mögött már 1896-ban, az alapítvány letételekor meghúzódtak.

Vázsonyi Vilmos demokratapárti vezér kijelentette: ha a város vezetése alatt csinálják meg az otthont, az „ahelyett, hogy elérné a szociális békének előmozdítását, örökös támadásoknak célpontja lesz". Adják-e hát oda a munkásoknak? Nem, erről szó sem lehet, mert

> „Azon ellentéteknél fogva, amely a mi irányunk és azon irány között van, amelyet a munkásszervezeteknek nagy része táplál, csak nem képzelhető, hogy a hatóság egyszerűen átad egy intézményt a munkásoknak, azokra bízva annak igazgatását és a maga kezéből pedig mindent kiad?"

Vázsonyi egy munkanélküliség elleni biztosítóintézet alapítását javasolta a felmerült tervek helyett (ilyen üzleti vállalkozásokkal a fővárosban működő nagyszámú hazai és külföldi magánbiztosítók egyikmásika is kísérletezett).

Thék Endre városatya, bútorgyáros viszont azon a véleményen volt, hogy mégis népotthonokat kellene létesíteni, persze, hatósági irányítással, mert úgymond, a munkásokkal való

> „minden tömörebb érintkezés egy-egy magvát hinti el a társadalmi kérdések megoldásának".

— másszóval: a munkások „lecsendesítését" szolgálhatnák a „népházak".

Veredy Károly városatya más véleményen volt és rövid, de indulatos hozzászólásában, melynek mondatonként többször visszatérő motivumai a „hazafi", „hazafias" és „magyar" jelzők voltak, élesen

[1] Lásd a vita anyagát a Fővárosi Közlöny 1903. évf. 25. sz. 358. és köv. old.

[2] Főv. Közlöny 1904. évf. 5. sz. 89. és köv. old.

ellenezte az előtte szóló, nála taktikusabb gyártulajdonos javaslatát. Többek közt az alábbi indokolással szállt vitába:

> „Budafokon hallotta a munkásokat énekelni és beszélni. A dal nem volt magyar. Hallotta, hogy a munkások közt annyira terjed az internacionalizmus, hogy az egész országra veszedelmes... Itt arról van szó, hogy Magyarországon mindenki magyar legyen és ha nem akar magyar lenni, akkor ne maradjon itt. A szóbanforgó kérdésnél nem tartja szem elől tévesztendőnek a magyar állameszmét. Ha egy népháza létesítéséről van szó, az is csak magyar lehet..."

Ami a magyar munkások kitessékelését illeti: Veredy indítványa éppen megvalósulóban volt. 1903-ban 119,944 személy, 1905-ben már 170 430 és 1906-ban 178 170 személy hagyta itt a hazát. Nem azért távoztak ugyan, mert nem érezték magyarnak magukat, hanem mert nem akartak éhenhalni a „tejjel-mézzel folyó Kanaán"-ban.

Semmivel sem volt kevésbé szenvedélyes a vitában résztvevő Polónyi Géza hozzászólása:

> „Az alapítvány nem akar a sztrájknak pepinériája[1] lenni... aziluma lenni az internacionalizmus azon propagandájának, amely az utcán és a temetőben azt hírdette, hogy le a burzsoáziával és éljen az internacionális forradalom. (Élénk helyeslés). Ezeknek az uraknak akar innen hadat üzenni és megmondani, hogy igenis, hajlandók vagyunk mélyen belenyúlni a zsebünkbe a hazafias magyarság érdekében. Erre refrén gyanánt azt hallja, hogy jogot a népnek, hogy hazája legyen. Ezt hallotta azután is, mikor piros zászlóval a Marseillaiset énekelték. A maga részéről szívesen hajlandó a magyar munkás védelmére, aki nemzeti zászló alatt a hymnust énekli (zajos helyeslés és taps)".

Hasonló aggodalmakat fejezett ki Bárczy István (ekkor már tanügyi tanácsnok) felszólalása is, amikor megállapította, hogy a létesítendő népházat

> „vagy a főváros kezeli és akkor a munkások visszahúzódnak, vagy átadják a munkásoknak, s akkor ki vagyunk szolgáltatva annak, hogy az intézmény esetleg — anélkül, hogy gyanúsítani akarnék — a főváros összes polgárai ellen használtatnék fel, ami semmiesetre sem lehet célja az alapítványnak."

Ezért Bárczy a város tanácsa nevében a VIII. kerületi Munkásotthon kibővítését javasolta, mert azt a polgárok hozták létre, tehát „már alkalmas kezekben van".

Úgy hisszük, az imént idézettek elég szemléletesen megértetik, hogy a főváros törvényhatósága pillanatig sem gondolt egyébre, mint a saját jólfelfogott érdekére, amikor szociális és kulturális létesítményeket ígért. De még önös céljait hajszolva is törpének mutatkozott, ha a nyugati burzsoáziák hasonló megfontolásokkal indított nagyvonalú akcióival hasonlítjuk össze a budapesti polgárság küldötteinek magatartását. A népellenességben egységes volt ez a törvényhatóság, amelyben az ellenzéki Vázsonyi méltán állíthatta szembe a 400 városatya nevében „az ő irányukat" a munkásokéval.

Az 1904. január 13-i közgyűlési vitán a budapesti munkásokkal szembeni féltékenység és rettegés „konkrét eredménye": a milleneumi alap, illetve a felgyülemlett kamatok felhasználásáról ekkor sem határoztak és a tanácsnak a burzsoá érdekeket ugyancsak szemmel tartó terveit félredobva, új tervek kidolgozásával bízták meg az illetékes szerveket.

Ezután hat esztendőre elaludt az ügy, de a millió forint, azaz kétmillió korona tovább fiadzott és kamatai 1910-ig már 1 200 000 koronára növekedtek.

Ekkor találkozott össze a fővárosi könyvtár dolga a milleneumi alapítvánnyal. Budapest törvényhatósága 1910. július 5-én, miután néhány hónap óta annyit hallott a könyvtár helynyomorúságairól (Ballagi Aladár és Lengyel Endre 1910 márciusi, illetve áprilisi felszólalásai), elvben magáévá tette az intézmény önálló épületben való elhelyezése tervét és nyilvános hálózattá való kifejlesztésének gondolatát, amit a Könyvtári Bizottság javaslata, a Szabó Ervin által készített Emlékirat és az 1910. június 20-i Szakértekezlet anyaga alapjain Wildner Ödön adott elő ezen a július 5-i közgyűlésen. A törvényhatóságot természetesen befolyásolta az Emlékirat és a Szakértekezlet rendkívül kedvező sajtófogadtatása is.

Ezen a közgyűlésen bízták meg Wildner Ödön tanácsnokot (formálisan a főváros tanácsát), hogy a milleneumi alapítvány felhasználása, a központi könyvtárpalota építése és a fiókhálózat megteremtése ügyében készítsen elő konkrét javaslatot.

Az előkészítő munkálatok már 1910 őszén megkezdődtek.

[1] Nevelőotthona.

Szabó Ervin, mint az ügy szakreferense, csakhamar összeállította a nyilvános könyvtárhálózat alapjául szolgáló központi könyvtárépület tervezetét. A tanács kissé lassúbb volt: 1910 végefelé készült el a tervpályázat kiírásának megszerkesztésével. A több hónapos mérlegelés eredménye a következő lett:

1. A könyvtárpalotát egy „szabad iskola"-ként szolgáló „népházá"-val egybekötve a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) tér déli (Népszínház utca felé eső) végében építtetik fel a már épülőben levő Népopera (ma Erkel Színház) „pendantja"-ként.

2. az építésre 2 000 000 Koronát irányoznak elő, ebből 1 200 000 Korona, mint az ilyen célra letéteményezett milleneumi alap felgyűlt kamatja, rendelkezésre áll, a hiányzó 800 000 Koronát egy másik forrásból (Budai sorsjegy alap) 10 éves törlesztésre kamatmentesen kölcsönzik, a törlesztést a milleneumi alap évi 80 000 Koronás kamatjából teljesítik a tíz év alatt.

3. nyilvános tervpályázatot írnak ki és a legjobb tervet 3000, a másodikat 2000, a harmadikat 1000 koronával jutalmazzák.

4. a fővárosi könyvtárat nyilvános közművelődési könyvtárrendszerré fejlesztik ki.

A főváros tanácsa 1911. január 12-én hirdette meg 478/1911. szám alatt a leendő könyvtárépület tervpályázatát, melyet azonban röviddel később 13.289/911. számú határozatával oda módosított, hogy a könyvtárral együtt népházat is építtet. E módosítás is elsősorban a „gazdaságosság" jegyében született: a milleneumi alapból „egy füst alatt" két létesítményre tesznek majd javaslatot a közgyűlésnek.

Ugyanakkor látott napvilágot Szabó Ervin újabb munkája, a 21 nyomtatott lapra terjedő füzet, melynek címe: „Községi nyilvános könyvtár részletes pályázati programja." Az összeállítás nem mindennapos volt. Szabó Ervin egy későbbi cikkében megjegyezte:

„Azt mondták az építeszek, hogy ilyen programmal még nem volt dolguk."[1]

Meghaladná feladatunkat, ha e program legfontosabb részeit, az épület belső leírására vonatkozó útmutatásokat e helyen tüzetesebben ismertetnénk. Néhány példa azonban jól érzékelteti, mi mindenre terjedt ki figyelme Szabó Ervinnek a program elkészítésekor.

A könyvtárt illetően a helyiségek első csoportosításánál kitűnik: Szabó Ervin már 1910-ben tervbe vette a különgyűjtemények felállítását: külön olvasótermeket és raktárrészlegeket kívánt a budapesti vonatkozású anyagnak, a röpiratoknak, a térképeknek, a művészeti és ritka könyveknek, a zenei anyagnak, a hivatalos nyomtatványoknak. A könyvtár egyik legfontosabb részeként jelölte meg a 10—15 000 kötetes kézikönyvtár termét. „Nehogy vizsgára készülő egyetemi hallgatók elözönöljék a kézikönyvtárat" és egyéb tudományos kutatószobákat, egy 3000 kötetnyi egyetemi tankönyvből álló gyűjteménnyel felszerelt különterem betervezését is kívánta az egyetemi hallgatók részére.

A vakok számára a földszinten akart létesíteni 8000 kötet nyomtatott könyv helyét elfoglaló 1000 kötetes vakok kölcsönző könyvtárát, mellette felolvasótermet.

Gyermekek számára kölcsönző és mesélőszobát, olvasótermet. A mesélő szobában „20—30 gyermek kuporoghasson". A gyermekkönyvtár ugyancsak a földszintre került volna.

A nagyraktárt 250 000 kötet befogadására tervezte, „de úgy, hogy kétszeresére legyen bővíthető". A raktár a lehetőleg két emelet magasságú épületen belül, az első elgondolás szerint négy szintes lett volna, a mennyezettől a padlásig érő ablakokkal.

Az épület legnagyobb helyisége a vetítettképes előadások, hangversenyek, kiállítások számára alkalmas, 800—1000 főt befogadó nagyterem lett volna.

A liftekkel, gépházakkal, az épülettől elkülönített központi fűtőberendezésekkel, kutatótermekkel, tantermekkel, a nepházán belül fizikai-, kémiai stb. laboratóriumokkal, könyvtáriskola tartására alkalmas helyiségekkel, a személyzeti és külön olvasói étkezőkkel, motorkocsik és kerékpárok számára garázzsal, nagy könyvkötőműhellyel, külön újságolvasó, külön folyóirat-olvasóteremmel, zongoraszobával stb. felszerelt épületkomplexum egyik érdekességének ígérkezett a „szabad iskola" céljait szolgáló csillagvizsgáló torony, melynek betervezését azonban nem minősítette feltétlen követelménynek, „csak akkor kívánatos, ha az architektúrába könnyen beilleszthető."

Az ország első kerti könyvtára lett volna a 400—500 m²-es függőkertként kialakított lapostető a „szabadban olvasásra".

A program köbméterekben, illetve centiméter magasságokban írta elő a helyiségek hozzávetőleges térfogatát, illetve azok, valamint az emeletek, ablakok, raktári helyiségek stb. magasságát. Szigorú követelménynek tekintette az egyes folyósok, kényelmes lépcsők, könnyen tisztítható hajlított sarkok kiképzéseit és kimondta: „csigalépcsőt egyáltalán nem szabad alkalmazni".

A vázlatos ismertetés is érzékelteti a mindenre kiterjedő figyelmes gondosságot, amellyel ez a program készült.

Szabó Ervin azonban a nyomtatott programot sem tartotta elegendő útmutatásnak. Közvetlenül

[1] Szabó Ervin: A Fővárosi Könyvtár tervpályázata (és valami a zsűrikről) = A Ház 1911. 241—242. old.

akart találkozni a tervező művészekkel. E célt szolgálta a Városházán 1911. január 28-án Bárczy István polgármester elnökletével tartott összejövetel, amelyen Szabó Ervin „A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire" címen tartott referátumot.

> „a nyilvános könyvtárnak már külsejével is ki kell fejeznie, hogy nem egyes kiváltságosoké, hanem mindenkié."

— hangoztatta itt és hozzátette: a kiszolgálást a lehető leggyorsabbá tevő építészeti megszerkesztés, technikai berendezések, sínen mozgó kocsik, egymástól elszigetelt, önálló bejárattal rendelkező kényelmes, világos dolgozó-olvasótermek kialakítása az elsőrendű feladat. A hangsúly a nyilvánosságon van az egyszerre 2200—2500 személy befogadására alkalmas épületben, ahol a könyvek tízezrei szabadpolcokon állnak az olvasók rendelkezésére.

A könyvtár 1910-es fejlődését összefoglaló jelentésében, melyet ez idő tájt, 1911 elején vetett papírra Szabó Ervin, várakozásokkal eltelve írta:

> „Az elmúlt év határjelző lesz a könyvtár történetében. Határozott kezdeményezések indultak meg a mai hivatali könyvtárnak nagy nyilvános könyvtárrá való kifejlesztése iránt."[1]

A könyvtár érdekében kifejtett kampány eredményességét célozta, hogy ugyanakkor a Bárczy István és Wildner Ödön által szerkesztett Népművelés című lap 1911. február 1-i számát is teljes egészében a könyvtár ügyének népszerűsítésére használták fel.

A Népművelés-nek a könyvtári különszámába Ignotus, a Nyugat táborának egyik vezére írta az első cikket.

> „A múzeumban minden osztályba be lehet menni, csak a könyvtárban nem. Morcos, gőgös, türelmetlen könyvtártisztek... A könyvtár, amelyben mindenki mindent megtalálhat... amely úton-útfélen elémbe jő abban, hogy olvassak... ingyen olvassak, csak olvassak... ez... szinte forradalmi jelentőségű Magyarországon... A Fővárosi Könyvtár, amilyen már ma is, s még inkább, aminőnek lenni készül: nemcsak magában véve lesz áldás és haszon, hanem a példával is, amit az államnak, a társadalomnak, az országnak mutat... A semmit sem sokalló gyönyörű világváros, mely fiainak ilyen könyvtárt állít: ez az alma mater, az a kegyes anya, ki után a velem egyívású nemzedék már oly fájdalmas reménytelenséggel epedt... Fiaink már beleszületnek ebbe a boldogságba, s ezzel is különb, boldogabb emberek lesznek, mint apáink voltak"[2]

A Népművelés Könyvtári különszámának további szerzői között ott látjuk Szabó Ervint, Kőhalmi Bélát, Dienes Lászlót, Basch Imrét, Pikler Blankát és a könyvtár más dolgozóit, valamint több olyan személyt, akik a közművelődésügy más területén működtek.

A szerzők névsora, az a körülmény, hogy többségük a könyvtár munkatársaiból került ki és hogy ezek Szabó Ervinnel azonos elveket hirdettek írásaikban, nem hagy kétséget bennünk: a Népművelés e különszáma kiadásának előkészítője, a munkatársi gárda szervezője Szabó Ervin volt.

Időközben (1911 február) a fővárosi közmunkák tanácsa is „áldását adta" a tervre.

A közvélemény „megdolgozásának" e szakaszában már készültek a kultúrpalota pályamunkái. Az 1911. május 5-re kitolt határidőig 17 pályázat érkezett be.

A 12 tagú zsüri, amelyben a főváros építési és pénzügyi szakemberei, Szabó Ervin és Wildner Ödön mellett az építőművészek (Magyar Építőművészek Szövetsége) és mérnökök (Magyar Mérnökök Egyesülete) szervezeteit képviselő Alpár Ignác és Lechner Ödön, valamint a nem sokkal előbb felépült kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója, Erdélyi Pál is résztvettek, Bárczy István elnökletével döntött és június 21-én hozta nyilvánosságra ugyancsak nyomtatásban kiadott bírálatát „Jegyzőkönyve a községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet tervpályázata bírálatának" címen.

Az első (3000 Koronás) díjjal Menyhárt Lajos és Rerrich Béla tervét jutalmazták, a másodikat a kor egyik legjelesebb építőművészének, Lajta Bélának, a harmadikat Tornallyai Zoltánnak juttatták. További hét pályaművet megvásároltak.

Nagyszabású vállalkozásról lévén szó, a pályázattal és a döntéssel az egész magyar sajtó foglalkozott. 1911 nyarán egyes építészeti szaklapok, mint „A Ház" és a „Magyar Építőművészet" önálló számot szenteltek a kérdésnek és a beadott tervek alaprajzát, az épületek távlati rajzait is közölték. Elhangzottak az ilyenkor szokásos vádak a zsüri elfogultságáról. Szabó Ervin A Ház című folyóirat 1911-es évfolyamának 241—242. oldalán szólt hozzá a kérdéshez, a szerkesztőség a következő megjegyzéssel

[1] A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1911. évf. p. 6.

[2] Ignotus: Alma mater. = Népművelés 1911. p. 60—63.

közölte „A fővárosi könyvtár tervpályázata (és valami a zsürikről)" című hosszászólását: „Az építészetet érintő kérdéseket talán még senki olyan nyíltan és széles látókörrel nem érintette, mint a szerző".

Szabó Ervin e rövid írásában nem titkolta: ő sem tartotta elfogulatlannak a zsürit, ilyenben soha többé részt nem óhajt venni. Utalt arra, hogy a bírálóbizottságból hiányzott a „kollektív lélek". Nem a könyvtárépület rendeltetése, hanem egyes művészeti irányzatok érvényesítése volt az elsődleges szempont. A maga részéről hozzátette: ha véleményét kérdik, neki Lajta Béla terve tetszett a legjobban „de ez nem kötelez senkit".

A főváros tanácsa 1911. június 27-én hozott határozatot a tervezőművészek kiválasztásáról: Lajta Bélát bízta meg a részletes rajzok kidolgozásával, hogy miért éppen a második helyezettet, arról alább lesz szó.

Elérkezett végre a legdöntőbb pillanat is: a könyvtári tervezet a mindenható városatyák elé került. Budapest közgyűlése 1911. július 5-én 1392/1911-es határozatával kimondotta, hogy

1. A Tisza Kálmán tér déli sarkán nyilvános könyvtárat is magábanfoglaló közművelődési intézményt építtet.
2. E célra 2 000 000 Korona felhasználását engedélyezi.
3. Az összeget a milleneumi alap 1 200 000 Koronát elérő kamataiból és kamatmentes kölcsönből biztosítják. A kölcsönt a további kamatokból törlesztik.
4. A törlesztés befejezése után a milleneumi alap kamatait fiókkönyvtárak létesítésére fordítják.
5. Minthogy a határozattal községi nyilvános könyvtárrá szervezik a fővárosi könyvtárat, utasítják a tanácsot, hogy 89/1903-as könyvtári szabályrendelet helyett az új állapotnak megfelelő tervezetet készítsen.

A könyvtárpalotáért és közművelődési hálózatért 1911 júniusában indított csata első fordulója tehát teljes győzelemmel végződött. A közgyűlés határozatát utóbb a belügyminisztérium is, mint a város illetékes felsőbb hatósága jóváhagyta. (122.636/911 Belügym.-i végzés).

A kortársak szeme előtt szinte már megjelent e Budapest jövendő büszkesége, az európai nevezetességet is jelentő „álompalota" gyönyörű képe. Elragadó színekkel festik le egyes újságcikkek a tervezett épület szépségeit, hiszen a tervezőművész, Lajta Béla már aprólékos részletezéssel kidolgozta annak külső és belső architektúráját. A Lajta Bélával folytatott interjú nyomán így elevenítette meg a készülő könyvtárt és művelődési házat a Pesti Hírlap névtelen riportere:

> „Az épületek egy rendkívül impozáns, árnyas udvar, az ún. cour d'honneur köré csoportosulnak s gazdag homlokzati kiképzést kapnak... A kiképzési forma olyasfélének készül, mint a velencei doge-palota udvara, nyílt lépcsőfeljáratokkal, díszkutakkal, oszlopos folyosókkal. Persze, minden modern és egyéni stílusban valósul meg... Az épületrészek igen harmonikusan csoportosulnak egy campanile [harangtorony] módjára megcsinált hatalmas csillagvizsgálótorony mögé, amelynek földszinti része nyers kövekből díszes bejáróvá lesz kiképezve... A csillagvizsgáló pirografitból, igen kellemes színhatású rózsaszínű téglákból készül."[1]

A Tisza Kálmán tér a campanile-szerű torony által a velencei Szent Márk térhez fog hasonlítani, vagy a párisi Place de la Concorde-hoz, melynek a „Semiramis tűje" adja meg a karakterét, állapítja meg a továbbiakban a cikkíró. A könyvtár és művelődési ház a praktikus és esztétikai követelményeknek egyaránt messzemenő módon eleget fog tenni. Az előadóterem színházszerűen épül meg, a hallgatók amphitheatralis elhelyezésben ülnek. Ez a nagyterem freskói, csillárai, szellőzőberendezése által Budapest legszebb tömegtalálkozóhelye lesz. Munkatermek, rajz- és mintázó műtermek egészítik ki a népművelőintézetet, ahová mindent átplántálnak, amit a világon e téren jónak találtak. A könyvtár „világraszóló méretekben és berendezéssel" készül... Üveg, beton, vas és acél adják a nyersanyagot. Újabb terv szerint 10 emeletes raktár a Budapesten szokásos 6 emelet magasságában húzódik és „üvegtéglákból" készül. Az egész épületet napfény árasztja el. A tetőn virágdíszek közt kerti olvasó működik magasan a város felett.

> „A már ma is nagyszerűen működő fővárosi könyvtár költözik át ide, csakhogy kifejlesztve olyan hatalmas arányúvá, mint a londoni British Múzeum könyvtára."

Szakosított olvasótermek mellett a tudósok külön szobákban dolgozhatnak. A könyvtártermek falai tükörből készülnek. 400 személyes szépirodalmi, 400 személyes újságolvasó áll majd rendelkezésre

[1] Pesti Hírlap 1910. júl. 30.

kora reggeltől éjfélig. „A munkásolvasókra is számítanak", akik könyvek és újságok forgatása közben pihenik ki napi fáradalmukat.

Az építkezést 1912 tavaszán kezdik és 1914-ben már átadják a palotát a főváros népének. A cikk befejező része Lajta tervének eredetiségét és a többi, hagyományos utakat járó, a pénzügyi korlátokat szigorúan szemmel tartó tervekkel szembeni művészi és gyakorlati fölényét méltatta.

Tény az, hogy Lajta Béla, aki a „magyar renaissance" megteremtőjének, Lechner Ödönnek a követőjeként indult, de mesterétől is elszabadult és új utakat keresett a magyar motívumok alkalmazásával, korának egyik legmerészebb, legtehetségesebb építőművésze volt és hogy az akkor dívó (a város képét sok tekintetben lerontó) szecesszióval szakítva, korát messze megelőző, a mai emberhez már közel álló formák megteremtéséig jutott el. Ezt számos alkotása közül a Vas utcai középiskola és még inkább a Szervita (ma Martinelli) téri üzletház maradandó esztétikai értékei is bizonyítják.

Lajta megbízatása azonban a hagyományos utakat járó, az újra képtelen konzervatív építészeti körök féltékenységét váltotta ki. Ennek egyik jele volt, hogy néhány újságban burkolt vádakat tartalmazó cikkek láttak napvilágot, melyek szerint a második díjat nyert Lajta „közbenjárás" folytán nyerte el a végleges megbízatást. E vádak eloszlatására írt levelet Szabó Ervin a Pénzvilág című lapba[1], amelyben rámutatott arra, hogy Lajta (kinek tervét ő kezdettől fogva a legjobbnak tartotta) minden tekintetben jogosan kapott megbízást, mert az első díjat nyert művészpár nem vett részt a szűkebb tervpályázaton.

A KÁLVIN TÉRI TERV

1911 végén, 1912 első felében jutott a legközelebb a kultúrpalota építésére vonatkozó program a megvalósuláshoz. A könyvtári bizottság 1912. május 23-i ülésén fogadta el Lajta tervét azzal a módosítással, hogy ha a költségekből nem futná, a népháza építését későbbre halasztják és csak a könyvtárpalotát építik meg.

Röviddel később már a könyvtárpalota sorsa is kétségessé vált.

Valószínű, hogy az építészek közötti féltékenység volt az eredeti oka annak, hogy a ragyogó tervnek gáncsot vetettek és mint a továbbiakból kiderül, az első ilyen akcióval tulajdonképpen meg is adták a „kegyelemdöfést" az egész programnak.

Éppen a kor egyik ismert építészmérnöke, névszerint Quittner Zsigmond indította el a lavinát...

1912. június 21-én történt ez, azután, hogy már az összes illetékes hivatali fórum helybenhagyta a Tisza Kálmán téri tervet és már csak egyetlen szervnek kellett kimondani az ámen: a főváros középítési bizottságának.

A középítési bizottság 1912 júniusi ülésén a tárgy bejelentése után elsőként Quittner Zsigmond tag kért szót és kijelentette:

> „Sajnálja, hogy ezt a szép parkot [ti. a Tisza Kálmán teret] most már második épülettel [az első a „Népopera, azaz a mai Erkel Színház volt] foglalják el, a városnak van sok alkalmas telke... A könyvtár nem olyan sürgős, hogy ilyen szociális hiányok megteremtését indokolná"[2]

— és indítványára az összes városi fórumok által már jóváhagyott tervet a közgyűlési biztottság megvétózta és új terület kijelölését kívánta az illetékesektől.

E váratlan ellenakció ellen 1912. júniusától végetért a bizakodás időszaka. Ezután még kerek két esztendőn át napirenden maradt a kultúrpalota ügye, de ez már csak „vegetálás" volt. Számos esetben foglalkozott vele a város különböző szerve, legtöbbször a könyvtári bizottság, mellette a többi illetékesek, a pénzügyi, a jogi, közoktatási stb. bizottságok, osztályok, a tanács és a közgyűlés is. Azok előtt azonban, akik a legjobban szerették volna dűlőre vinni a dolgot, tehát Szabó Ervin és a vele tartó Wildner Ödön tanácsnok, valamint a könyvtárépítés eszméjét magáévá tevő Bárczy István polgármester és szövetségeseik előtt mind reménytelenebbnek látszott, hogy a terv valósággá válik.

Ennek ellenére megfeszített munkával igyekeztek minden igényt kielégítő új terveket előterjeszteni. Szóba került a parlament mellett levő dunaparti városi telek felhasználása, esélyesként emlegették az Erzsébet híd közelében levő volt piarista telket, amely szintén városi tulajdon volt. A legkomolyabb formában mégis az az elgondolás tartotta magát, hogy a könyvtárt a Kálvin téri református templom és a Ráday-, valamint Oroszlán (ma: Török Pál) utca közé eső telken építik fel az ott levő, elöregedett kis házak lebontása után.

Ez a terv a Tisza Kálmán térinél is jobb lett volna a központi elhelyezést, forgalmi központot kívánó könyvtárépület számára. Lajta Bélával új rajzokat dolgoztattak ki, a biztonság kedvéért nemcsak a Kálvin térre vonatkozóan, hanem a többi szóbajövő telekhez is. 1914-ig végleg kikristályosodott a Könyvtári Bizottság véleménye: egyhangúan a Kálvin téri megoldás mellett voltak.

[1] Pénzvilág 1911. május—június.

[2] Főv. Közlöny 1912. No. 5.

Csupán Bárczy István, aki jól ismerte a törvényhatósági tagok felfogását, aggodalmaskodott: a városatyák nem mennek majd bele a Kálvin téri építésbe, mert bár ő is ideálisnak tartja ezt a megoldást, mégis tudja, hogy rendkívül értékes ingatlanról, üzletileg jól hasznosítható területről van szó, amelyet a városatyák többsége nem fog „feláldozni" ilyen célra.

1914 tavaszáig mégis addig jutottak, hogy megfelelő előkészítés után az 1914. május 27-i közgyűlés elé merték már terjeszteni a Kálvin térrel kapcsolatos új elgondolást.

Ezen a közgyűlésen, melynek anyagát szomorú kordokumentumként egész terjedelmében őrizte meg a város hivatalos lapja[1], teljes meztelenségében lelepleződött a budapesti várospolitikát uraló liberális törvényhatóság, a városatyák kultúrellenessége és kicsinyes anyagiassága.

Úgyszólván kommentár nélkül közlünk itt néhány minden kommentárnál beszédesebb részletet az 1914. május 27-i viharos közgyűlésen elhangzott hozzászólásokból.

A vitaindító Polgár Károly városatya azt bizonyította, hogy a Kálvin téri telek „óriási értéket képvisel", ezért „odaajándékozása pazarlás", a VII. kerületi bizottsági tagok nevében indítványozta:

> „Tekintettel a súlyos gazdasági viszonyokra és pénzügyi helyzetre, mondja ki a közgyűlés, hogy ezidőszerint a közművelődési intézet építését sürgősnek nem tartja".

Egy közbeszóló mindjárt konkrétabban is megfogalmazta a kívánságot:

> „Halasszuk el 10 évre, amíg pénzünk lesz".

Steinhardt Antal arra hivatkozott, hogy ő maga éppen a Kálvin téren építtet, ezért tudja, hogy „micsoda horribilis béreket kínálnak maguk a boltosok" egy-egy talpalatnyi helyért. De van ezen felül is kifogása: a Kálvin téren

> „ott van egy templom, amelynek más rendeltetése van, mint az újonnan építendő kultúrpalotának, úgy, hogy ez a két különböző rendeltetésű épület nem való egymás mellé".

Szerinte a vallás és tudomány nem, a vallás és üzlet viszont annál inkább megfér egymás mellett, egyazon téren...

A néppárti (később, az ellenforradalom alatt kurzuspárti) Baranszki Gyula (akkoriban a Szent Imre Kör, a Budai Katholikus Kör, a Budapesti Katholikus Legényegylet és egyéb szervezetek alapító és elnökségi tagja) kijelentette:

> „Igazán csodálkozik azon, hogyan foglalhatják le a legértékesebb kereskedelmi és ipari gócpontokat kultúrépületekre, amelyek máshol is egészen jól megférnek".

A ferencvárosi polgárság küldötte is (Hecht Ernő) hangoztatta, hogy semmi szín alatt sem megy bele a Kálvin tér kultúrcélokra való beépítésébe,

> „mert ez megszakítja az üzletek összefüggésének a természetes folytonosságát, ami az üzleti helyiségeket kétségtelenül értéktelenebbé fogja tenni. Konkrét példa erre a Múzeum körút, ahol... a Teknika [a Tudományegyetem bölcsészkara] és a Múzeum megszakították az üzleti életet."

Néhányan mégis pártfogásukba vették a könyvtár dolgát, de minden eredmény nélkül. A terv védelmében emelt szót Bárczy István polgármester is. Kijelentette: bármilyen konkrét elgondolást helyesel, amelyet a közgyűlés hajlandó elfogadni, csak hozzák tető alá a dolgot.

Talán elkeseredése késztette őt az alábbi, a közgyűlés tagságára nem éppen hízelgő vélemény kimondására:

> „...természetes, hogy e mi ügyeink legnagyobb része gazdasági vonatkozású, amelyhez igen sok, kétségtelenül méltánylandó magánérdek fűződik, ami nem akar vád, vagy gyanúsítás lenni s ezek egészen más elbánásban részesülnek; míg a könyvtár ügyében nem jár senki informálni, ez nem egyes emberek érdeke, hanem a nagy tömegé... és csak kultúra..."

A hosszúra nyúló vita, amelyet a könyvtárépítést ellenzők, akik unták a huza-vonát és biztosak voltak győzelmükben, úgy akartak lerövidíteni, hogy már a kezdet-kezdetén szavazást követeltek, azzal végződött, hogy 91 : 65 arányban a javaslat halasztása mellett döntöttek.

Jellemző, hogy összesen 156 városatya volt jelen a 400-ból, amikor szavazni kellett.

Talán nem mindenki tudta, hogy a könyvtárépítés ügyét beláthatatlan messzeségbe vetették vissza ezzel a határozattal.

[1] Fővárosi Közlöny 1914. No. 43. 1522 old. és köv. lapok.

A 65 ellenszavazó, a közgyűlés tagságának 16%-a, azok, akiknek szívügyük volt a kultúrpalota ügye, „szűnni nem akaró óriási zaj"-jal fogadták az eredményt. Az ellenzék „tüntetésé"-ről a sajtó is hírt adott.

1914 július végéig még csak szóba sem került a könyvtárépítő terv, az ötödfél esztendőn át folyó világháború alatt pedig végképp nem gondolhatott senki ilyesmire.

1914 nyarán megindult a kamataival már 4 millió korona felé közeledő milleneumi alapítvány és járulékainak gyorsuló elértéktelenedése. Az egykor hatalmas összeg végül az ellenforradalom alatti pusztító infláció hullámain úszott el.

Mondhatjuk: éppen stílusos záróakkordja volt ez annak, a nemzet szociális és kulturális felemelését ígérő, valójában a magasztosan hazafias jelszavakkal a nép iránti rideg közönyösséget takaró akciónak, amellyel Budapest polgársága a milleneum évében adományát letéteményezte.

KÖNYVTÁRPALOTA HELYETT KISZOLGÁLT ISKOLAÉPÜLET

Miközben a kultúrpalotáért folyt a harc, a könyvtárban mind nyomasztóbb gondokat okozott a helyszűke.

Ez a probléma (amelyet Szabó Ervin szüntelenül előtérbe állított), jelentős mértékben járult ahhoz, hogy a főváros vezetői végre rászánták magukat annak nagy nyilvános könyvtárrá való fejlesztésére. E törekvés jegyében növelték 1910—1914 között többszörösére a könyvtár költségvetését, tették lehetővé az addiginál sokkal nagyobb tömegű, részben a jövendő fiókkönyvtárak céljaira vásárolt könyvanyag beszerzését is. A könyvek áradatát növelték a hatalmas ajándékok, illetve rendkívüli hitel terhére vett páratlan értékű magángyűjtemények. Ugyancsak a nagy nyilvános hálózat feladatának ellátása érdekében szaporították rendkívül gyors ütemben a személyzeti létszámot. Mindezzel párhuzamosan nem állt meg az olvasótábor növekedése.

A helyiség tekintetében viszont egyelőre semmi változás nem következett. A sokszorosan meghatványozódott feladatokat a városháza Károly körúti szárnyán ugyanazokban a szobákban kellett ellátni, amelyek az eredeti, az 1903-as elgondolás szerint arra voltak alkalmasak, hogy a félszázezer kötetes hivatali könyvtárat, a 2—4 főnyi személyzetet és az akkor napi 1—2 főre becsült „olvasótábort" befogadják.

Korábban utaltunk arra, hogy Szabó Ervin már 1908—1909-es jelentéseiben felhívta felettesei figyelmét: a könyvtári üzem nem sokáig tartható az elért szinten, ha nem segítenek a helyszűkén. Akkor hangzottak el figyelmeztetései, amikor még nem is voltak napirenden a nagy tervek.

1909-ben meg is indultak a tárgyalások a bővítésről, de néhány hónappal utóbb (1910 elején) az a terv merült fel, hogy a városháza egész roskatag Károly körúti szárnyát lebontják és a könyvtáron is majd „gyökeres" megoldással segítenek.

E „gyökeres" megoldások közt szerepelt az az elgondolás, hogy a gyűjteményt a régi képviselőház viharvert épületébe (ma Bródy Sándor utca 8, Istituto Italiano di Cultura) helyezik át, vagy a városháza udvarán építik meg a könyvtár otthonát, de egyelőre semmi sem történt.

A helyzet azonban évről-évre súlyosbodott, erről plasztikus képeket örökítettek meg Szabó Ervin 1910—1914 közt kiadott évi jelentései.

Még 1910 elején hozta a nyilvánosság tudomására Szabó Ervin, hogy a könyvtár

> „évek óta alig-alig fér meg mai helyiségeiben és már-már odáig ért, hogy vagy szétrepeszti ezeket, vagy lehetetlenné válik további küszködése... Némely napon a könyvtár olvasószobája valósággal népgyűlés képét mutatja. Minden talpalatnyi helyen, állva, ülve, az állványokhoz támaszkodva olvasók."[1]

1910-től a „helyiség" problémája önálló fejezetté alakult az évi jelentéseken belül. A híradások egyre riasztóbbak. Szabó Ervin külön kiemelte, hogy a személyzet körében milyen nagy károkat okoztak az adott viszonyok. A zsufoltság olyan méreteket öltött, hogy folytonosan egymásba ütköztek a dolgozók, emiatt napirenden voltak a civakodások, a légkör állandóan feszült, a rendet csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett fenntartani. A munkafeltételek a lehető legegészségtelenebbek voltak. A raktárterem, amely 8—10 tisztviselő munkahelyéül is szolgált, poros, tisztán nem is tartható, télen 10—12 foknál magasabb hőmérsékletet nem tudtak biztosítani benne, ezzel szemben raktár és munkahelyként kellett használniuk a fűtési idényben pokolian forró karzatot is, amely a kályhák fölött húzódott. Az összes dolgozószobák zsufolásig telve az új szerzeményekkel, a folyosók a fűtőkamra is. A lehetetlen feltételek természetes következménye lett, hogy a tisztviselők egyre-másra megbetegedtek. Az új szerzemények nagy részét már be sem tudta fogadni a könyvtár, nagyértékű gyűjteményeket kénytelen a város más

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1910. 6. és 14. old.

pontján, a régi képviselőházban leraktározni. Ezek feldolgozása a legnagyobb nehézségekbe ütközött, aminek következtében a könyvek nem juthattak el az olvasókhoz.

Íme az eddigieknél is megdöbbentőbb helyzetkép a könyvtár 1913-as működéséről szóló jelentésben:

> „Az év folyamán sokszor úgy éreztük, lehetetlen tovább dolgoznunk és nincs más mód, minthogy bejelentsem a Tanácsnak, hogy a könyvtár vezetéséért a további felelősséget nem vállalom. Lehetséges-e olyan üzemben, amelynek a rend, a pontosság a legelső és legfőbb követelménye, eredményesen dolgozni, ha a raktárban kell lebonyolítani nemcsak az egész kölcsönzést, de az egyúttal 8—10 hivatalnoknak is dolgozóhelye? Lehet-e racionális munkamegosztást követelni tisztviselőktől, akiknek... szűk, piszkos, kormos, hulladozó vakolatú, rozoga bútorzattal berendezett helyiségekben kell dolgozniuk? A könyvtárnak az igazgató után két legmagasabbrangú tisztviselője egy harmadikkal együtt 70 m³-es kis szobában dolgozik, vagyis egy személyre nem egészen 24 m³ levegő jut, holott a fegyházban 25 m³ az előírt minimum."[1]

1912 nyarán esett szó először arról, hogy a könyvtárat „ideiglenesen" a Belvárosban, a Károlyi (ma Ferenczy István) utca 8. alatti régi iskolaépületben fogják elhelyezni.

Ez az egyemeletes iskola valóban nagyon régi volt, a múlt század utolsó évtizedei óta koptatta a környék tanulóifjúsága, mégpedig oly mértékben, hogy szükségessé vált egy új iskola építése. Az új iskolaépület emelését 1911-ben a Papnövelde (ma Eötvös Loránd) utcában el is kezdték, a felszabaduló öreg épületre pedig a Reáltanoda utcai városi főreáliskola (melynek szintén megvoltak a maga helyproblémái) jelentette be igényét, tekintve, hogy a Károlyi utcai elemi éppen a reáliskola hátsó frontjával volt határos.

Az 1912 nyarán-őszén folyó előzetes tárgyalások eredményeként a Tanács mégis úgy döntött, hogy az elemi iskola épületét átmenetileg nem a reáliskolának, hanem a pillanatnyilag válságos helyzetbe került könyvtárnak engedi át „addig, amíg a nagy kultúrpalota felépül". A 88.704 számú tanácsi döntésről a könyvtár Értesítője először 1912 szeptemberi számában adott hírt,[2] és derűlátóan méltatta ezt az eredményt, hozzáfűzve, hogy az új helyiségekben másfélszer nagyobb olvasótermet, külön folyóirattermet, külön kölcsönzőt, dolgozószobákat biztosíthatnak és végre mód nyílik majd arra, hogy egész nap nyitvatarthassák a könyvtárt.

A könyvtár átköltözése az iskola kiköltözésétől, ez utóbbi a Papnövelde utcai új iskola építkezésének befejezésétől függött. 1912 végén—1913 elején még úgy látták, hogy a könyvtár már az iskolaév végén, 1913 júliusában megkezdheti a költözést.

Az épület könyvtári célokra való átalakítására a tanács javaslatát elfogadva, a főváros közgyűlése 1913. június 16-án 42 000 koronát szavazott meg. A határozatot 1913. szeptember 15-én a belügyminisztérium is jóváhagyta.[3]

A költözés előmunkálatait tehát július 1-én tényleg megkezdhették volna.

1913 első hónapjaiban még bizonyosra vették, hogy a dolgok menetrendszerű pontossággal fognak sorrakerülni, — de közbelépett a mindenható bürokrácia.

Egy 1913. április 14-én kelt, a tanácshoz címzett fogalmazvány[4] (Dienes László kézirata Szabó Ervin apróbb betoldásaival) szerint ekkor a könyvtár vezetősége még bizott a július 1-i terminusban és határidőre hivatkozva sürgette az átépítéshez szükséges engedély megadását az alábbi indokolással:

> „Azt hiszem, fölösleges rámutatnom arra, hogy a könyvtár mai helyviszonyai mellett minden egyes nap, amennyivel az átköltöztetést siettetni lehet, a legnagyobb fontossággal bír, hogy pedig a könyvtár mai helyén az őszi hónapokban folytathassa működését, az teljesen kizárt dolog".[5]

A befejező mondatból látjuk, hogy maga a tanács már nem bízott a nyári költözésben, ezért azt javasolta: dolgozzon csak tovább a régi helyén a könyvtár. Szabó Ervinék azonban vétót emeltek a terv ellen.

Ennél is nyomatékosabb tiltakozást találunk egy néhány héttel későbbi iratban: a leghatározottabban közölte feletteseivel Szabó Ervin, hogy még egy telet nem tölthetnek a városházi helyiségekben, de ha mégis maradni kell,

> „ez esetben kénytelen volnék a magam személyére vonatkozóan azokat a következtetéseket levonni, amelyeket az évi beszámolómban jelentettem "[6]

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1913. 6. old.

[2] Uo.

[3] A Főv. Könyvtár Értesítője 1912. 203. hasáb.

[4] Irattár. „Károlyi utcai épület."

[5] Uo.

[6] Uo.

— más szóval: kész otthagyni állását. Négy nappal utóbb, 1913. május 6-án pedig már olyan értelmű előterjesztést juttattak el a polgármesterhez, hogy engedélyezze a könyvtár ideiglenes, egyelőre három hónapra szóló zárvatartását, és a városi tisztviselőkön kívül senkinek se kölcsönözhessen.

A három hónapból tizenegy hónap lett: a könyvtár 1913. június 1-től 1914. május 1-ig volt kénytelen zárvatartani.

Alább látni fogjuk, hogy ez a tizenegy hónap a legkevésbé sem volt a pihenés időszaka, sőt seregnyi ideiglenes alkalmazott, könyvkötők és segéderők bevonásával az intézmény történetében éppen akkor végezték a legfárasztóbb munkát, szervezték át a gyűjteményt, olyan alapokat adva neki, amelyek a legviszontagságosabb idők megpróbáltatásait is kiállták és a korszerű berendezés tekintetében máig az első helyet biztosították számára az ország nagykönyvtárai között.

De Szabó Ervin nem ilyen áron akarta elérni a célt: az olvasóforgalom szüneteltetését valóságos csapásnak tekintette. Mintegy az utókorhoz is intézve szavait, így mentegette az általa jóvátehetetlennek tartott bajt:

> „Az 1913-ik év mindenkor emlékezetes lesz a könyvtár történetében. Először esett meg fennállása óta, hogy bár addig valamennyi magyar tudományos könyvtár szokásával ellentétben, amelyek évenként egy, de legtöbbnyire két, sőt a karácsonyi stb. szünetekkel együtt három hónapig is zárva vannak, soha egy napnál tovább az olvasókat ki nem zárta, kénytelen volt nyilvános működését beszüntetni"[1]

Szándékosan emeltük ki e helyen az 1913—1914-i zárvatartással kapcsolatos szabó-ervini állásfoglalás egyes mozzanatait. Látszólag igen jelentéktelen körülmény — évtizedek távlatában —, hogy a fővárosi könyvtárt 1913—1914-ben 11 hónapra bezárták, mégis tisztázni kellett e helyen a részleteket. Az egykorú sajtóban ugyanis nagyon nagy port vert fel ez a kényszerű szünet. Még a főváros törvényhatóságában is erős kritika érte miatta Szabó Ervint, pedig a város emberei könnyen meggyőződhettek az igazságról. A jobboldali újságok (a tekintélyes Budapesti Hírlap című kormánylap, az igen elterjedt Pesti Hirlap stb.) a tények elferdítésével Szabó Ervint és „radikális" munkatársait tették felelőssé a bezárásért, amelyet tudatosan úgy tüntettek fel, mintha a könyvtár teljes tönkretételét célzó akcióról lett volna szó, vagy legalábbis jogtalanul élvezett tétlenségről.

A bemutatott dokumentumokból is világos, hogy Szabó Ervin körömszakadtáig küzdött a nyilvános szolgálat fenntartásáért, amíg csak lehetett. Ugyanakkor joggal hivatkozott arra, hogy a fővárosi könyvtár, mely 1904 vége óta úgyszólván egy nap szünetet sem tartott, az 1913 júniusi bezárásig a többi, évenként 2—3 hónapot zárvatartó budapesti nagykönyvtárakkal ellentétben, azokhoz képest már előzetesen legalább két-háromszoros mértékben lerótta a közzel szembeni tartozását a 11 havi szünetért.

Mindez persze, a nehéz időkben cseppet sem befolyásolta az ellenséget, amely, mint alább látni fogjuk, többek között a zárvatartást is ürügyként használta ki arra, hogy Szabó Ervinnek a könyvtár éléről való eltávolítására indítson akciót.

A Károlyi utcai elemi iskola kiköltözésére végül is csak 1914 elején került sor. Ekkor láthattak csak hozzá az e célra biztosított 42 000 koronás rendkívüli előirányzat segítségével az átalakításhoz és a költözködés előkészítéséhez.

Alapos munkára volt szükség, hogy az öreg iskolaépületet valamelyest alkalmassá tegyék a könyvtár számára. Az intézmény irattára a Károlyi utcai iskola földszintjének és első emeletének átalakítására vonatkozó több tervvázlatot is megőrzött, ezek a könyvtár vezetőségének útmutatásával készültek.[2] A kivitelező Klimkó Mihály városi főmérnök volt, aki a jelentések szerint nemcsak a könyvtár szempontjának érvényesítésére törekedett, hanem arra is, hogy a lehető legrövidebb idő alatt váljon beköltözhetővé az épület. Az átalakítás azt eredményezte, hogy a volt iskolaépületben

> „a szerkezeti falakon kívül úgyszólván kő nem maradt kövön. Alig volt közfal, amelyet le nem bontottak volna, újakat emeltek, a helyiségek egy részében a padozatot kicserélték, valamennyi helyiséget újra festették."[3]

Új víz- és gázvezetékek, villanyvezetékek beépítése vált szükségessé, szellőző- és mosdóberendezések szerelése. A szolgálat megkönnyítésére a raktár és a kölcsönző között csőpostát létesítettek, amellett hét házitelefont állítottak be. A berendezések nagy részét kénytelenek voltak a régi városházi helyiségekből magukkal hozni, de a rendelkezésre álló keretből mégis sikerült legalább a nyilvános helyiségeket „új és nagyrészt amerikai modellek után készült bútorzattal ellátni". Az irattárban levő egyes akták szerint 1914

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1914. 6. old.

[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. 6. old.

[3] Uo.

január—februárjában kísérletet tettek modern vaspolcosrendszerű könyvállványok beszerzésére (Szabó Ervin már 14 évvel korábban ilyeneket állíttatott be a Kereskedelmi és Iparkamara székházában reábízott könyvtárba), de erre már nem kaptak fedezetet úgy, hogy kénytelenek voltak a részben modernizált fapolcrendszerű raktári állványokkal beérni.

Az átalakítási munkálatok 1914 februárban kezdődtek, úgyszólván az iskola kiköltözésének másnapján és a vezető főmérnök igyekvése folytán, amelyet előterjesztéseiben, jelentésében Szabó Ervin többször is kiemelt, rövid három héten belül nagyjából véget is értek. Sor kerülhetett a költözködésre, melynek legnagyobb problémáját a könyvek átszállítása okozta.

A százezernyi könyvtömeg szállításához Erdélyi Páltól, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójától kapott segítséget Szabó Ervin. Erdélyi Pál 100 könyvprést kölcsönzött az intézménynek (a kölcsönzött présekből utóbb 20 darab vételére ajánlott tett a könyvtár).

A költözködés 1914. március 16-tól április 12-ig folyt és azt Mautner Károly szállító végezte 33 fedett és két nyitott teherkocsi-rakománnyal. A 80 000 kilós rakomány háromnegyed részét tették ki a nyomtatványok. Az anyagot úgy készítették elő a szállításra, hogy az két héttel a költözködés befejezése után már használható volt.

1914. május 1-én nyílt meg új „ideiglenes" otthonában a könyvtár, amely a Károlyi utcai iskola földszintjét és csaknem egész emeletét, nagyrészt hátsó traktusát is elfoglalta. Az épület I. emeletének legvilágosabb, legtágasabb termeit, amelyek a Károlyi kertre néztek, tartották fenn az olvasóknak, a reáliskola felé eső szárnyon kapott helyet a raktár (az emeleten, a földszinten és a pincében).

A külön könyvolvasóterem 48 személy befogadására volt alkalmas, a folyóirat olvasóban 11 ülőhelyet biztosítottak, mellette helyezték el a titkári szobát, az irodát és az igazgatói szobát. Az I. emelet másik végében az olvasóteremhez katalógusokkal felszerelt kölcsönző és a reference-könyvtáros szobája csatlakozott. Az udvari traktuson a főkönyvtáros munkahelyén kívül külön helyiségeket kaptak a nagyobb gyűjtemények, a Budapesti- és a röpiratgyűjtemény, a fiókkönyvtárak központja. Önálló helyiségekben dolgozhattak a katalogizáló, az osztályozó, a rendelő munkatársai, emellett a gyakornokok és a segédszemélyzet számára is megfelelő szobákat bocsátottak rendelkezésre.

A földszinten a kapus lakásán kívül a házi könyvkötészetet, egy nagyobb előadótermet, (mely nem soká történelmi nevezetességű találkozók színhelye lett), a ruhatárat és a mintakönyvtárnak tervezett 1. számú fiókkönyvtárat helyezték el.

„Örömünk telik a helyiségek ilyetén részletes felsorolásában" — jegyezte meg Szabó Ervin az épület leírását tartalmazó jelentésében[1], ugyanő azonban már korábban jelezte, hogy bár az épület „az eddigiekhez képest óriási haladás ugyan, de korántsem alkalmas arra, hogy a könyvtár fejlődését hosszabb időre biztosítsa".[2]

Akkor még mindig remélte, hogy „csak 2—3 esztendőről van szó". De az 1914 nyarán kirobbantott világháború megértette vele, hogy a könyvtár sorsa hosszabb időre kapcsolódik a Károlyi utcai volt iskolaépülethez.

Arra talán mégsem gondolt, hogy a két-három évből tizenhét nehéz esztendő lesz és hogy eközben végleg füstbe fog menni az önálló könyvtárpalotáról szőtt álom.

1914 tavaszán Szabó Ervin és hívei még annál nagyobb reménykedéssel nézhettek a jövőbe, mert nemcsak a Károlyi utcai elhelyezés könnyített az intézmény sorsán, hanem ekkor már jogos büszkeséggel írhatták az épület homlokára azt a címet, amelynek használatát még a könyvtár naggyá fejlesztését jóváhagyó (fentebb részletesen ismertetett) 1392/1911-es közgyűlési határozat tette lehetővé: „Városi nyilvános könyvtár".

Szabó Ervin ezt a megtisztelő címet csak akkor kívánta alkalmazni, amikor már a könyvtár valóban magára öltötte a nyilvánosság jellegét, ez pedig csak az első kerületi könyvtár időközben történt átadása, (amellyel alább foglalkozunk) és az átmenetileg bezárt központi gyűjtemény megnyitása után következett be.

1913 december legvégén nyílt meg a könyvtár első közművelődési fiókja, 1914. május 1-én a most már központi könyvtárrá előlépett anyaintézet. Valójában mégis már a tizes évek elejétől nevezhetjük az utóbbit központnak, ugyanis a fiókhálózat létesítésére vonatkozó tervek már 1911—1912-ben elkészültek.

A KÖZPONT GYÖKERES ÚJJÁSZERVEZÉSE (1910—1914)

Az áhított könyvtárpalotából semmi sem lett, de az a körülmény, hogy 1910-től a háború kitöréséig a buktatók ellenére számoltak ennek a reprezentatív otthonnak a megépítésével, a múltban nem tapasztalt nagyvonalúságra késztette Budapest hatóságait a könyvtár központi gyűjteményét illetően. A nagy-

[1] Uo.

[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1914. 186. hasáb.

vonalúság anyagi és a vele kapcsolatos személyi kérdésekben éppen úgy megnyilatkozott mint Szabó Ervinnek egyéb-, a központi gyűjtemény naggyáfejlesztését illető javaslatainak fogadtatásában. Ez a paradicsomi időszak csak 3½—4 esztendőn át tartott, mégis elegendőnek bizonyult az intézmény szempontjából döntő horderejű akciók végrehajtására. A szabadabb cselekvési lehetőséggel élve ekkor emelik az ország és egyben Európa egyik legkorszerűbb tudományos műhelyének rangjára a központot.

A KÖLTSÉGVETÉS 500%-os EMELÉSE

A tervezett nagy feladatokkal kapcsolatos igen kedvező közhangulat eredménye, hogy 1910—1914 között a város addig ismeretlen bőkezűséggel gondoskodott a könyvtár pénzügyi szükségleteinek kielégítéséről.

A költségvetési keret páratlan iramú emelkedését mindennél jobban jellemezték a számadatok:

1910-ben a főváros	47 100 koronát
1911-ben	85 230 koronát
1912-ben	142 281 koronát
1913-ban	193 855 koronát
1914-ben	284 634 koronát

irányzott elő könyvtári kiadásokra. A ténylegesen elköltött összeg egyes esetekben még póthitelekkel is növekedett.

Ez azt jelentette, hogy 1910-től 1914-ig több mint hatszorosára szökött a könyvtár költségvetési kerete. (Az első az 1904-es előirányzathoz viszonyítva a tíz évvel későbbi kereken húszszoros ugrást jelentett).

De a könyvtár pénzügyi kerete nemcsak abszolút számokban, hanem viszonylagosan is kezdte elérni rangját a városi költségvetésen belül.

1904-ben kereken 38 milliós költségvetéssel gazdálkodott az akkor kereken 770 000 főnyi lakosságot számláló Budapest. 1904-ben tehát a könyvtárra jutó kerek 14 000 korona azt jelentette, hogy egy lakosra 2 fillér könyvtári kiadás jutott. Az egész 1904-es városi költségvetésben a 14 000 korona 0,04 ezreléket tett ki.

1914-ben már 90 és fél millió az ekkor kereken 951 000 lakosú Budapest városi költségvetése. A közel 285 000 Koronás könyvtári kiadás 1914-ben azt jelentette, hogy a főváros minden lakosára tizenötször akkora összeg esett, mint 1904-ben: fejenként 30 fillér. A könyvtári keret az összes városi kiadások 0,31%-ára emelkedett.

> „Ha ez az arány még mindig messzire elmarad az angol—amerikai nagyvárosok megfelelő arányszámai mögött (30 amerikai nagyváros fejenkénti átlagos könyvtári kiadása 31 cent, vagyis 150 fillér, a maximum Bostonban 54 cent, azaz 270 fillér, a minimum New Orleansban 13 cent, azaz 65 fillér) hálásan ismerjük el, hogy európai nagyvárosokhoz képest — természetesen Londont és Berlint nem tekintve — igen mutatós szám",[1]

állapította meg Szabó Ervin.

Végeredményben az történt, hogy a magyar főváros könyvtári kiadásai tekintetében csaknem 50%-át mutathatta fel annak, amit az amerikai Délen (a fajüldözők birodalmában) levő, az amerikai városok között e szempontból az utolsó helyen kullogó New Orleans produkált. Európai viszonylatban ez is előkelő hely volt.

Szólnunk kell itt arról, hogy Szabó Ervinnek nemcsak a társadalom széles rétegeiben, hanem a városházi hatalmasságok körében is sikerült odaadó segítőket találnia a könyvtár anyagi támogatása érdekében.

Szabó Ervin leghívebb támogatója Wildner Ödön tanügyi tanácsnok volt a főváros vezető hatóságai körében. Ezt a tényt nemcsak alább még ismertetésre kerülő dokumentumok, hanem kortársak emlékezései is bizonyítják. Ebben az értelemben nyilatkozott e sorok írója előtt a már 90. évet túlhaladó Harrer Ferenc, a Budapesti Hazafias Népfront elnöke, aki két generáción át játszott fontos szerepet a fővárosi politikában. Harrer Ferenc szerint a sokfelől támadott Szabó Ervin számára Wildner Ödön nyújtotta a leghatékonyabb segítséget és védelmet a várospolitikában. Wildner hivatali felettese volt ugyan Szabó Ervinnek, mert az ő ügyosztályához tartozott a könyvtár, mégis inkább Szabó Ervin tanítványának lehetne őt minősíteni, persze nem olyan értelemben, hogy Wildner Szabó Ervin forradalmi szocialista szemléletét is magáévá tette volna, csupán annyiban, hogy reá is hatással voltak Szabó Ervin nézetei és ezek gondolkodását radikalizálták.

Wildner viszont Bárczy István polgármesterhez jelentette a „kulcsot". Bárczy, amint ezt számos felszólalása (így pl. az 1910. június 20-i értekezleten elhangzott szavai majd a könyvtárpalota ügyét elve-

[1] A Városi Nyilvános Könyvtár 8. jelentése az 1914 évről. 1915. p. 2.

télő 1914. május 27-i közgyűlésen tett felszólalása, vagy az 1910—1914 közötti könyvtári bizottsági üléseken elmondott hozzászólásai)[1] bizonyítják, csaknem mindenben helyeselte Szabó Ervin könyvtárpolitikai elgondolásait és nem egyszer szószerint merített Szabó Ervin írásaiból. Bárczy is tisztelettel adózott beosztottjának, a könyvtárigazgatónak. Ezt a tiszteletet azonban Harrer Ferenc emlékezése szerint a Bárczyhoz közelebb álló Wildner Szabó Ervin iránti lelkesedése még csak fokozta.

Végül a városházi fronton nem csekély segítséget jelenthetett a fővárosi könyvtár szempontjából, hogy a tízes évek elején egyideig a Wildner által vezetett tanügyi osztályon éppen a Szabó Ervinnel világnézetileg is azonosuló Bolgár Elek volt (fogalmazói tisztségben) a könyvtári ügyek előadója. Ugyanaz a Bolgár Elek, aki az 1919-es Tanácsköztársaság alatt, majd az emigrációban edződött kommunistává és a felszabadulás utáni években mint tudós, egyetemi professzor szolgálta a népi demokratikus hatalmat.

Mindezen feltevéseket nemcsak a még alább idézett dokumentumok, nemcsak az egykori szemtanú Harrer Ferenc, hanem Szabó Ervin egyik legbensőbb könyvtári munkatársa, Kőhalmi Béla is megerősítette e sorok írójának kérdéseire válaszolva.

A könyvtár költségvetésének páratlan ütemű növekedésében a Könyvtári Bizottságba kiküldött törvényhatósági tagok közül is többeknek volt szerepe. A könyvtár költségvetési igényeit ugyanis Szabó Ervin állította össze évről-évre, ezeket a Könyvtári Bizottság, (mely 1910-től már rendszeresen ülésezett), tárgyalta meg először és továbbította a tanács felé.

Persze, a siker zálogát elsősorban nem a személyi rokonszenvek biztosították, hanem az, hogy az esztendőkön át folytatott kampánynak megértek a gyümölcsei. Köztudott dolog lett, hogy Budapestnek is áldoznia kell végre könyvtárára. Szinte senki sem merte nyíltan vitatni ezt az igazságot a városházi berkekben.

ÖNÁLLÓ INTÉZMÉNY. — NÉPES ÉS MAGASAN KÉPZETT KÖNYVTÁROSI GÁRDA

Szervezeti téren az itt tárgyalt időszak egyik legfontosabb eseménye: 1911-ben végleg leválasztják a könyvtárat a statisztikai hivataltól, a hivatal igazgatójának formális gyámsága is megszűnik, ezzel egyidejűleg újólag kívánják rendezni a könyvtár személyzeti-szervezeti ügyeit, új státuszokat létesítenek, illetve tervezik továbbiak létesítését, szaporítják a véglegesített könyvtárosok számát, jelentékenyen emelik az ideiglenes alkalmazottak létszámát, meghatározott követelményeket állítanak fel a jelentkezőkkel szemben, a hazai könyvtárak közül elsőként szakvizsga letételétől teszik függővé a véglegesítést. Az ideiglenes és végleges alkalmazottak száma 1914-ig 42 főre növekszik.

A költségvetés nagymérvű emelése és a könyvtár önállósítása tette lehetővé az új állások szervezését, a végleges és ideiglenes tisztviselők számának növelését és egy újabb munkatársi gárda, a könyvtári gyakornokok csoportjának életrehívását.

A végleges státuszok szervezését siettette az a körülmény, hogy éppen akkor, 1911 végén került sor a főváros egész közigazgatási apparátusa szervezetének új megállapítására és fizetésük rendezésére, amikor a könyvtárt leválasztották a statisztikai hivatalról. Szabó Ervin több tervezetet is készített a könyvtár végleges tisztikarának szervezésére.

Az első, 1911-es tervezetet, mely szerint a könyvtár élére igazgatót és aligazgatót kell állítani, tisztikarát felsőfokú, közép- és alsófokú hivatalnokok csoportjára kell osztani, 1911 végén hagyták jóvá az illetékes fórumok, de csak részben. A felsőfokú tisztikar kinevezéséről végleg döntöttek, a többi státusz véglegesítését a nagy nyilvános könyvtár kiépítésének időpontjára halasztották. 1914-ben már megnyíltak az első fiókok, de a háború kitöréséig mégsem került sor az összes állások szervezésére. Az 1918—1919-es forradalmak alatt teremtettek csak rendet e tekintetben.

Szabó Ervin azonban már 1911 december végén megkapta könyvtárigazgatói kinevezését, amely 1912. január 1-én lépett érvénybe. Az aligazgatói állás betöltését viszont ugyancsak a nyilvánossá alakulástól tették függővé, ezt az igéretet azonban mégis beváltották: 1914-ben Madzsar József addigi főkönyvtárost ténylegesen kinevezték aligazgatóvá.

A teljes státuszrendezés körüli alkudozások ellenére a felemelt költségvetési keretek segítségével most már gyors ütemben növelhették a könyvtár személyzetét —, főként ideiglenes hivatalnokok és gyakornokok alkalmazásával. Az utóbbiakat is beleszámítva, a könyvtár megnyitásától kezdve a következőkép alakult az összes dolgozók létszáma:

1904-ben	5 személy
1909 (végén)	13 személy
1914-ben	42 személy

dolgozott az intézményben.

A szervezett állások száma persze sokkal kisebb volt. Egy 1918. február 28-i kimutatás szerint 1912-ben 10 véglegesített munkatársa volt a könyvtárnak, 1913-ban és 1914-ben egyformán csak 12.

[1] Irattár. Könyvtári Bizottság. 1910—1914.

Jelentős változások következtek be a személyzet, elsősorban a vezetői gárda összetételében is. Az ügy iránt őszinte lelkesedést tanúsító régi munkatársak egy része továbbra is a könyvtárnál maradt. 1910 után is a könyvtári kötelékben dolgozott az 1908 közepén alkalmazott Pikler Blanka, az egy évvel később hivatalba lépett Kőhalmi Béla. 1910-ben alkalmazták többek között a könyvtár ügyét ugyancsak lelkesen és hozzáértéssel elősegítő Váradi Irmát, aki Pikler Blanka mellett másodikként bizonyította munkájával, hogy a nők is alkalmasak a könyvtári feladatok teljesítésére. 1910 októberében véglegesen Szabó Ervin mellé szegődött Dienes László, aki, mint említettük, átmenetileg már az előző esztendőben is működött az intézményben. 1910—1912-ben két újabb erősséget nyert a könyvtár Braun Róbert, akkor már neves szociológus és az egyik első magyar falukutató és Madzsar József személyében, akit már korábban szoros baráti kötelékek fűztek Szabó Ervinhez. Madzsar József fogorvosként indult és mint kitűnő szakembernek, módjában lehetett volna orvostudományi pályán boldogulnia, azonban jól jövedelmező rendelőjénél inkább érdekelték őt a kor haladó mozgalmai, amelyekben csakhamar vezető szerepet vállalt. Könyvtári problémákkal elsőízben 1907-ben foglalkozott, amikor is Szabó Ervinnek az Egyetemi Könyvtár kézikönyvtári katalógusáról, ennek jogi anyagáról írott bírálata mellett a katalógus orvostudományi címanyagáról készített kemény kritikát és azt Szabó Ervinével együtt a Huszadik Században tette közzé.

Braun Róbert (akárcsak Kőhalmi, Dienes, Madzsar József) Szabó Ervin hívására otthagyta tanári állását és annak színhelyét, — Marosvásárhelyet. Szociológiai érdeklődése és a szakirodalomban való rendkívüli járatossága tette kiválóan alkalmassá a társadalomtudományi gyűjtemény körüli feladatok ellátására. Braun rövidesen a főkönyvtárosi tisztséget nyerte el és így rangban a harmadik helyet töltötte be Szabó Ervin igazgató és Madzsar József aligazgató mögött.

A tízes évek elején tehát már egy magasan képzett, a könyvtár nagyszabású fejlesztéséért lelkesedő áldozatkész munkatársi gárdát tudhatott maga mellett Szabó Ervin, olyanokat, akik nemcsak széleskörű műveltséggel, sokoldalú nyelvtudással, az ügy iránti odaadásukkal váltak szilárd belső támaszaivá, hanem azért is, mert világnézetileg is közel álltak a vezetőhöz; éppoly mélyen átérezték a könyvtár demokratikus kultúrmissziójának fontosságát.

Az 1912—1914 közötti nagy átszervezés idején a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint az imént említettek vállalták a munka oroszlánrészét, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy a hatalmas feladat teljesítése nem csupán e féltucat ember műve volt. Ők voltak a munka motorjai, de a közös ügy szeretete még másokat is mozgósított és az irattár adatai tömegesen bizonyítják: Szabó Ervin azoknak a teljesítményeit is a legmesszebbmenően elismerte, akik a fentiekkel ellentétben világnézetileg közömbösek, vagy éppen konzervatív beállítottságúak voltak. Egy 1911. április 24-i előterjesztésében Szabó Ervin például a következő indoklással sürgette meg a gépírónőből ideiglenes hivatalnokká lett Prückler Ilka rendkívüli előléptetését: „Kivételes nagy szorgalmat tanúsít, iparkodásával magasan kiváló hivatalnok".[1] Prückler Ilka nem volt baloldali gondolkodású. 1913. február 24-én az átmenetileg a könyvtárban működő neves műfordító, Horváth Henrik előléptetését indítványozta Szabó Ervin a következő kommentárral:

> „Irodalmi körökben közismert dolog, hogy nevezett hivatalnok valóban elsőrendű, a legelőkelőbb német és francia folyóiratokban megjelent műfordításaival mily szolgálatokat tesz a magyar irodalomnak. Ha a város csak ezen irodalmi érdemeket akarná honorálni, Horváth Henriket akkor is nagyobb fizetés illetné meg. De ő tapasztalataim szerint a pedagógiai könyvtárban [mely akkor a fővárosi könyvtárhoz tartozott] is teljes szorgalommal dolgozik és irodalmi érdemeit éppenséggel nem tekinti szabadalomlevélnek arra, hogy kevesebbet végezzen, mint más átlagos hivatalnok."[2]

Dokumentumok igazolják, hogy Szabó Ervin még a könyvtárba került politikai ellenlábasaival szemben is feltétlenül lojális hivatalvezetőnek bizonyult: eljárt érdekükben, ha azok a rájuk kiosztott feladatokat jól látták el. Ez utóbbiak közé tartozott Krisztics Sándor, aki 1913. április 14-én nyert végleges állást a könyvtárban. Reakciós beállítottsága nem volt titok a szocialista Szabó Ervin előtt, aki mégis az akkor még jól dolgozó munkatársa előléptetését kérve, így jellemezte őt: „Nemzet és állam című művét az Akadémia jutalmazta, a könyvtár legmagasabbrendű munkálataiban vesz részt".[3]

Szabó Ervin számára munkatársainak sajátos egyéni problémái sem voltak közömbösek. Erre csak egy példát hozunk: 1910. október 7-i előterjesztésében a könyvtárban június 1-től napi 2 koronás díjért dolgozó 19 éves Kavallér József érdekében a következő javaslatot juttatta el a tanácshoz:

> „Nagyon képzett és használható alkalmazottnak bizonyult. Nevezettet családi viszonyai, apja tébolydában van, anyja takarításból tarja fenn magát, megakadályozták iskolái elvégzésé-

[1] Irattár. Személyi 1910—1914.
[2] Uo.
[3] Uo.

ben. Jártas a német-angol-latin és görög nyelvekben, az egyetemet mint rendkívüli hallgató látogatta, mégis csupán polgári iskolai végzettséget mutathat fel... Legutóbb engedélyt kapott, hogy a gimnázium V—VI. osztályából vizsgát tegyen, de a 151 Korona vizsgadíjat nem tudta előteremteni."[1]

— végül Szabó Ervin indítványozta, hogy a vizsgapénzt a könyvtár költségvetése terhére utalják ki Kavallér Józsefnek.

A mércét tehát az emberiesség szempontjai és természetesen a közös ügy érdekében végzett munka szabták meg.

A rajongás, amellyel az egykori munkatársak, (akik a felszabadulást megérték), volt vezetőjükről és arról a feltétlen erkölcsi tekintélyről beszéltek és beszélnek, amelyet Szabó Ervin minden jószándékú, (bár politikailag gyakran érdektelen) beosztottjánál kivívott, arra enged következtetni, hogy a könyvtári személyzet minden egyes tagja érezte: hivatott, céltudatos, ugyanakkor mélységesen emberséges, ügyes-bajos dolgaikkal is törődő vezető áll az intézmény élén.

Szabó Ervin határozott követelményeket támasztott munkatársaival szemben, a világnézeti rokonságot nem tekintette menlevélnek, amennyiben valaki hanyagul látta el könyvtári feladatait. Íme egy példa:

1911 elején távozott a könyvtárból Rácz Gyula, aki 1909-ben lett segédkönyvtáros, és a kilencszázas években még haladó szellemű írásaival jelezte, hogy valóban közel áll Szabó Ervinhez. A hivatalos feljegyzés szerint „önként" hagyta ott a könyvtárat, de a távozás igazi oka, mint Kőhalmi Béla közölte, az volt, hogy Rácz nem tudta elviselni a Szabó Ervin által követelt munkafegyelmet.[2]

Ugyanezen év végén, a róla fennmaradt akta szerint 1911. december 22-én, Gárdonyi Albert is kilépett állásából. Valószínűleg a konzervatív orientációjú Gárdonyi nem nagyon volt elégedett helyzetével. Mégis néhány rövidebb megszakítástól eltekintve, amikor is a Toldy László által vezetett levéltárban dolgozott, 1911 végéig megmaradt a könyvtárban.

Meg kell említenünk, hogy Szabó Ervint egy alkalommal igen éles és igaztalan vád érte a könyvtár munkafegyelmének szilárdítását szolgáló egyik akciója miatt. Szabó Ervin a könyvtári Értesítő lapjain tette szóvá, hogy a női alkalmazottak mulasztásai jóval felülmúlják a férfiakét. Ezt egyes érintett nőalkalmazottak zokon vették és a bírálatra támadással válaszoltak: a nők egyenjogúsításáért küzdő polgári feminista lap, a Nő 1915-ös évfolyamában közöltettek egy cikket „A pellengér radikális hivatalfőnök kezében" címen[3] és ebben azt állították, hogy Szabó Ervin ellensége a nők egyenjogúságának. A Nő című lap következő száma helyt adott Szabó Ervin válaszának, — minden kommentár nélkül. Kommentárt nem is lehetett hozzáfűzni, mert Szabó Ervin cáfolatában megdönthetetlen érvek voltak: méltán hivatkozott arra, hogy éppen ő küzdött és küzd a legnagyobb ellenállások legyőzése árán szakadatlanul azért, hogy megnyíssa a nők előtt addig elzárt könyvtárosi pályát, nem a nők, hanem egyes „olyan hivatalnoki szokások és erkölcsök" ellen küzd, amelyek folytán a magyar közhivatalok nem a közt szolgálják.

Mindehhez hozzá tehetjük: Szabó Ervinnek a kitűnően dolgozó női munkatársairól adott jellemzései, amelyeket a könyvtár irattára őrzött meg,[4] azt igazolják, hogy a könyvtárosságot hivatásuknak tekintő, feladatukat lelkesen végző nők esetében Szabó Ervin nemcsak végleges alkalmaztatásukért, jutalmazásukért, előléptetésükért küzdött körömszakadtáig, hanem elsőként tette szóvá, hogy a nőket a férfiakkal egyenlő elbánásban kellene részesíteni, azaz csaknem fél-évszázaddal annak előtte, hogy törvénnyé lett „az egyenlő munkáért, egyenlő bért" elve, Szabó Ervin már el szerette volna érni, hogy rátermett női munkatársai ugyanúgy haladhassanak előre a ranglistán, és fizetésben, mint a férfiak.

Az egész konfliktus hátterében egyeseknek a könyvtár szigorú munkafegyelme elleni lázongása állott.

De nemcsak a munkafegyelem, hanem a munka jó megszervezése is középponti kérdés volt az intézményben. Ez utóbbi cél érdekében tették teljessé a munkamegosztásnak azt a rendszerét, amelynek kialakítása már a kilencszázas évek végéig megindult. Fokozottan érvényesítették a feladatok körülhatárolását, bevezették a rendszeres munkaértekezleteket, a tervezés és ellenőrzés megkönnyítése céljából rátértek az egyes, részben mechanikus teljesítmények időbeli felmérésére.

Többek közt az eddig ismertetett elvek és módszerek alkalmazása következtében vált a fővárosi könyvtár az ország első „tudományos üzemé"-vé.

Magyarországon addig ismeretlen típusú intézmény kiépítéséről volt szó, bár nem jártak feltöretlen

[1] Uo.

[2] Kőhalmi Béla szóbeli közlése.

[3] A Nő 1915. No. 9. 1—11. old.

[4] Irattár. Személyi. Pikler Blanka, Váradi Irma, Prückler Ilka, Szeless Adrienne, Heller Margit stb. iratai (1908—1914).

úton: az angolszász országban már régóta tanulmányozták és részben alkalmazták is a könyvtár „üzemesítés"-ének lehetőségeit.

A munka új típusú megszervezéséhez Szabó Ervin átmenetileg kitűnő segítséget nyert az 1912. november 1-én alkalmazott nagyműveltségű, kiterjedt nyelvismeretekkel rendelkező és az ügy iránt őszinte odaadást tanúsító Benze Adolf személyében, Benze (aki nem sokkal az első világháború kitörése után önként jelentkezett a frontra és röviddel később a harctéren elesett), egy időben elméletileg is foglalkozott a könyvtári üzemszervezéssel. E körből készített, ma is figyelmet érdemlő tanulmányában („Scientific management")[1] a külföldi eredményeket és a fővárosi könyvtárban szerzett tapasztalatait összegezve igyekezett a nálunk még új gondolat, a „tudományos üzemtan" eszméjét népszerűsíteni, illetve meghonosításának előnyeit feltárni.

KÖTELEZŐ SZAKVIZSGA

A könyvtár személyzete iránt felállított igények között elsőrangú követelményként szerepelt, hogy a felvételre pályázók megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkezzenek. E tekintetben nem volt elegendő az iskolai végzettség bizonyítása, mint a főváros egyéb hivatalaiban. Fontos előfeltétel volt az idegen nyelvek ismerete is. Kortársi emlékezések szerint Szabó Ervin már a pályázókkal való első találkozásainál érdeklődött azok nyelvismeretei iránt, néha egész észrevétlenül német, francia, angol vagy olasz nyelvre terelte a beszélgetést.

1911-ben pedig még egy újítást vezetett be: sikerült a városi szervek által elfogadtatni azt, hogy a könyvtárosi alkalmaztatást szakvizsga letételétől tegyék függővé. Ez is úttörő kezdeményezés volt nálunk.

Emlékeztetnünk kell itt arra, hogy az intézményes könyvtárosképzés (az 1919-es Tanácsköztársaság hónapjait leszámítva) jámbor álomnak számított a régi Magyarországon. Voltak ugyan olyan próbálkozások, hogy a könyvtártant az egyetemen is meghonosítsák, 1901-ben a kolozsvári egyetemen nyert magántanári habilitációt könyvtártanból és e tárgyat 1918-ig rendszeresen elő is adta Gyalui Farkas. Gulyás Pált 1914-ben a budapesti tudományegyetem könyvtártani magántanárává nevezték ki, de a kurzusok kötelező látogatásáról, szakvizsgáról, bizonyítványról, annak megkövetelésérőI esetleges könyvtári alkalmaztatásnál szó sem volt akkoriban.

A század végén (1897) alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa időről-időre (évenként-kétévenként) rendezett rövid könyvtárosképző kurzusai sem változtattak a helyzeten, mert csak igen keveset nyújthattak és elvégzésük után nem volt kötelező vizsga, de ha lett volna, nem is volt törvény, amely ilyen vizsga letételétől tette függővé a könyvtári alkalmazást.

Szabó Ervin kezdeményezésére elsőként a főváros hozott, persze csak a maga területére érvényes határozatot: „1871/1911-es közgyűlési" számmal. Ebben kimondták: akik a könyvtárban 1911 végén rendszeresített és 1912. január 1-én betöltendő állásokat akarják elnyerni és a VIII. fizetési osztálynál magasabbra akarnak jutni, „ezen állásokra meg nem választhatók, illetve elő nem léptethetők, mielőtt elméleti és gyakorlati rátermettségüket nem igazolták. Ezen célra könyvtári szakvizsgát kell letenniük" hét tagú bizottság előtt, amelyben résztvesz az illetékes ügyosztály vezetője, a könyvtárigazgató, a törvényhatóság által kiküldött könyvtári bizottság három tagja és egy (esetleg több) külső tag, végül a fővárosi könyvtárnak az igazgató után rangidős tagja is.[2]

A vizsga feltételeiről még 1911 végén 15 lapos füzetet adtak ki.[3] A füzetből megtudjuk, hogy a három típusú, alsó-, közép-, illetve felsőfokú állások elnyerésére külön-külön határozták meg a követelményeket. Az alsó fokhoz az iskolai végzettségre való tekintet nélkül 3 évi könyvtári gyakorlat, a középfokhoz 2 évi gyakorlat és érettségi bizonyítvány, legalább 1 esztendős könyvtárosiskolai végzettség és egy önállóan kidolgozott téma írásbeli benyújtása, a felsőfokhoz egyetemi végzettség, 1 éves könyvtári gyakorlat, tudományos vagy irodalmi működés felmutatása volt az előfeltétel. Azokat, akik a könyvtárosi gyakorlatot a fővárosi könyvtárban szerezték meg, vagy egyes tárgyakból már irodalmi működést mutathattak fel, a vizsga egy része alól felmentették.

Mindhárom fokon írásbeli és szóbeli részből álltak a vizsgák.

Az első könyvtárosvizsgát már 1912 januárjában rendezték meg, amelyen a könyvtár dolgozói vettek részt. A vizsgáztató bizottság elnöki tisztjét maga Bárczy István vállalta, Szabó Ervinen, Wildner Ödönön és a Könyvtári Bizottság meghívott tagjain kívül külső szakkörök képviseletében megjelent Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója és Angyal Dávid professzor.

1912. január 20-án került sor az írásbeli vizsgára, január 27-én a szóbelire, amelynek lefolytatása után az azokon résztvevőkkel töltötték be az 1911 végén szervezett könyvtári állásokat. A vizsga ered-

[1] Könyvtári Szemle 1913. nov. 5.

[2] Budapest székesfőváros könyvtárainál rendszeresített könyvtári szakvizsga szabályzata. 1911. 1. old.

[3] Ua.

ményei alapján akkor, 1912. január 30-án választották meg Madzsar Józsefet a főkönyvtárosi, Braun Róbertet a könyvtárosi, Kőhalmi Bélát, Pikler Blankát, Dienes Lászlót és még további három hivatalnokot a könyvtártiszti állásokra és az ugyancsak újonnan szervezett könyvtári titkári állásra Horváth Stefánia tanítónőt.

A KÖNYVBESZERZÉSI KERET A SZÜRY-, A BALLAGI-, ÉS MÁS NAGY MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK MEGVÉTELE

A költségvetési keret nagymérvű növelésének leginkább szembetűnő eredménye: az állománygyarapítás mutatószámának ugrásszerű emelkedése 1910—1914 között.

Az 1904—1909 közti évek fejlődéséről szólva utaltunk arra, hogy a könyvbeszerzési keretek fokozatos relatív tágítása tekintetében már akkor sem lehetett különös panaszra oka a könyvtárnak.

1910-től kezdve viszont a fővárosi könyvtár, mely már az előző években túlszárnyalta e téren az összes hazai testvérintézményeket, óriásira növelte ezt az előnyét a többi könyvtárakkal szemben. Ebben az újabb, nagyarányú előreugrásban több tényező játszott közre. A legfontosabb a költségvetés könyvbeszerzési keretének emelkedése volt. A könyvbeszerzési keret a rendes évi költségvetésben így festett:

1910-ben	11 000	Korona
1911-ben	13 000	„
1912-ben	18 000	„
1913-ban	49 000	„
1914-ben	54 000	„

A könyvbeszerzési keret tehát a jelzett években az eredetinek ötszörösére ugrott.

Meg kell jegyeznünk, hogy az 1913—1914-es évek rendes könyvbeszerzési keretében az előirányzat egyik része már a kiépítés alatt álló, illetve 1913—1914-ben ténylegesen megnyitott fiókkönyvtárakat illette. Számszerűen így nézett ki a központi gyűjteményre, illetve a fiókkönyvtárakra jutó összeg 1913—1914-ben:

az 1913-as	könyvbeszerzési keretből	23 000	a központra,
		26 000	a fiókokra,
az 1914-es	„ „	27 000	a központra,
		27 000	a fiókokra esett.

A központi gyűjtemény beszerzési dotációja tehát egymagában is imponáló méretű volt: 1910-ben 11 000 korona, 1914-ben 27 000 korona; csaknem 150%-os az emelkedés.

A központ gyarapítására hozott áldozatok azonban nemcsak a rendes költségvetésben mutatkoztak meg. Ugyanezekben az években olyan nagyösszegű rendkívüli hiteleket is beállítottak egy-egy páratlan értékű magángyűjtemény felvásárlására, amelyek nemcsak elérték, néha meg felül is múlták a kezdeti évek összes könyvvásárlásra engedélyezett tételeit.

Az első, egyszersmind legnagyobb költséget igénylő rendkívüli kiadás a Szüry Dénes-féle könyvtár megszerzését szolgálta. Erről a könyvtári évkönyvek semmi részletes híradást nem tartalmaznak, a vétel adatait a Fővárosi Közlönyben és a főváros törvényhatósági ülésének jegyzőkönyveiben (1910-es évfolyam) találjuk meg: a közgyűlés 1691/1910-es határozattal engedélyezte „a néhai Szüry Dénes-féle könyvtár 22 500 Koronáért való megszerzését" a törvényhatóság 1910. november 3-i ülésén. A nagyösszegű vételár ezúttal nem terhelte a könyvtár vásárlási keretét, ugyanis a városi költségvetés egy idegen („építésrendőri díjak" XXXIII. 1. fejezet) rovatán fennmaradt 102.079 Koronás többletből fizették ki. Úgy hisszük, hogy Szabó Ervinék okkal mellőzték a nem könyvtári rovaton végrehajtott „érvágás" emlegetését az Értesítőben. Bizonyára azért tették ezt, nehogy a városi költségvetés egészében csekély tételt jelentő összegre hivatkozva csorbítsák meg egyes „takarékosabb" városatyák a könyvtár rendes és rendkívüli keretének növelését.

A Szüry gyűjtemény tehát 1910-ben került a főváros birtokába[1] és az eltelt évtizedek alatt szinte „legendás" hírű forrásanyaggá lett irodalmárok, irodalomtörténészek, könyvkiadók előtt.

Miben is állt ennek a magánkönyvtárnak a különlegessége? Abban, hogy Szüry Dénes (1849—1909) író, kritikus, esztéta és hosszabb ideig magasrangú miniszteriális tisztviselő, mint bibliofil könyvgyűjtő, azt a sajátos célt tűzte ki maga elé, hogy a magyar irodalom egyik legizgalmasabb korának, az 1767—1867 közé eső száz esztendőnek terméséből az összes „editio princeps"-eket, elsősorban a szépirodalmi termés összes első kiadásait felkutatja és gyűjteménye számára megszerzi. Haláláig nem kevesebb, mint

[1] A könyvtári Értesítő csak 1915-ös évfolyamában tett először említést róla.

3000 kötetnyi ilyen „editio princeps"-et sikerült szereznie, illetve, ha első kiadást nem talált, későbbi kiadásokat is beolvasztott, emellett egyes magyar művek idegennyelvű fordításait, vagy esetleg külföldön kiadott magyar szépirodalmi munkákat is beszerzett.

Laikus olvasók előtt sem szorul bővebb magyarázatra, mily nagy jelentősége van az első kiadásoknak egy-egy klasszikus szerző műveinek újra kiadásánál, vagy vitás irodalomtörténeti kérdésekben.

Gyűjteményének másik, kevésbé értékes, de önmagában tekintve még mindig páratlan becsű hányadát az 1825—1867 közötti magyar politikai irodalom „editio princeps"-ei alkották.

A Szüry-könyvtár nemzeti kincsnek tekinthető tartalmáról első ízben maga a gyűjtő, Szüry Dénes adott tájékoztatást röviddel elhunyta előtt, 1907-ben megjelent 149 oldalas katalógusában, amely gyatra szerkezete és néhol hajmeresztően rossz címfelvételei (egyes helyeken pl. a könyvcím után adja a szerzőt) ellenére is igen jól érzékeltette a könyvtár becses voltát.[1]

A Szüry-gyűjtemény szépirodalmi része az 1910-től már nyilvános könyvtárrá alakuló fővárosi könyvtárba tudományos forrásértéke és szépirodalmi jellege miatt is jól beillett, a politikai rész pedig teljes mértékben beletartozott a társadalomtudományi gyűjtőkörű tudományos központba.

A könyvtárban, amint azt a helyhiány enyhülése megengedte, külön-gyűjteményként állították fel és kezelték a Szüry-féle anyagot, amelyet egészen az ötvenes évek elejéig (kisebb megszakításokkal) az alapító szándékait követve gyarapítottak tovább magyar szépirodalmi kiadványokkal és külföldi Hungaricaval is, azóta az 1905-ös kiadványokkal lezárt anyagként kezelik az alapító neve alatt.

Még 1910 végén indultak meg a tárgyalások egy másik, ugyancsak ritka kincset képviselő magánkönyvtár, Ballagi Géza sárospataki jogakadémiai professzor magyar politikai röpiratgyűjteményének megvételére.

A vásár lebonyolítását ezúttal már lépésről-lépésre követhetjük a könyvtár egykorú kiadványai és a vételről fennmaradt okiratok segítségével.

A könyvtár Értesítő-je először 1911 januárjában adott hírt arról, hogy az előző év végén tárgyalásokba bocsátkoztak Ballagi Géza özvegyével néhai férje nyomtatványgyűjteményének megvásárlásáról. Az özvegy 15 000 koronát kért a gyűjteményért. A mintegy 10 000 röpirat között XVIII. század közepén megjelentek is akadtak, de rendszeres gyűjtésről csak 1790-től kezdve lehetett beszélni. A kommentár így méltatta a tervezett vétel jelentőségét:

> „Aki tudja, hogy mily nehéz a könyvtárakban nemcsak a régi, de még az új röpiratokat is megtalálni... az örülni fog, hogy ez a páratlan magángyűjtemény a főváros államtudományi könyvtárában most már mindenkinek hozzáférhető lesz".[2]

A vétel lebonyolításával kapcsolatos iratokból tudjuk meg, Szabó Ervin 1911. január 14-én tett javaslatot a város vezetőségének ez ügyben. Kiemelte, hogy a Ballagi gyűjtemény

> „nemcsak a szorosan vett parlamenti politika, hanem a közigazgatási közgazdasági, közoktatási stb. politika történetének szinte páratlan irodalmi apparátusa, amelynek megvétele nemcsak a mai fővárosi könyvtár értékét emelné lényegesen, hanem a főváros tervezett nyilvános könyvtárában hézagpótló segédeszközt nyújtana politikai irodalmunk mindazon munkásainak, akik hasonló nyilvános gyűjteményt már régóta nélkülöznek."[3]

Szabó Ervin ugyanekkor jelentette, hogy a 15 000 korona vételösszeget 1911—1914 közt négy részletben fizetheti ki a város (4000—3800—3600 és 3600 koronás tételekben), továbbá, hogy az özvegy kívánsága: a gyűjteményt a könyvtárban a származás (Ballagi nevének) megjelölésével külön kezeljék.

A tanács 1911. január 19-én adta meg végérvényes hozzájárulását a vásárhoz. 1911. január 31-én írta alá Szabó Ervin és Ballagi Gézáné az adás-vételi szerződést. A könyvtár képviselője (Enyvvári Jenő) 1911. február 9—10-én vette számba a Ballagi család megbízottjával együtt Sárospatakon a röpiratanyagot. Jelentésében 9700 röpirat és egy hozzá készített katalógus átvételét említette, továbbá, hogy a röpiratok egy része (490 darab) 1-től 394-es számmal jelzett kolligátumokba van kötve, a sorozat egyes darabjai hiányoznak ugyan, de a hiányzó kötetek hét egyéb (A, B, C, illetve I—IV) jelzésű kolligátumban találhatók a katalógussal végrehajtott ellenőrzés alapján.

1911. február 14-én Szabó Ervin körlevelet küldetett a lapszerkesztőségekhez a Ballagi gyűjtemény megvásárlásáról és arra kérte őket, hogy hívják fel a magyar nyomdákat, könyvkötőket stb.: a kiadásra kerülő és könyvkereskedői forgalomban ritkán kapható új röpiratokból küldjenek a fővárosi könyvtárnak 1—1 példányt, mert a Ballagi-féle anyag folyamatos kiegészítését máris meg akarják kezdeni.

[1] L. Szüry Dénes. Száz év. Bp. 1907.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. 545. hasáb

[3] Irattár, „Ballagi gyűjtemény"

A körlevélnek a Pesti Napló szerkesztőségében volt a legnagyobb visszhangja: a fővárosi könyvtár ügyét minden esetben felkaroló kitűnő, haladószellemű publicista Zuboly (Bányai Elemér) rövidesen kolumnás cikkben méltatta a Ballagi-féle röpiratgyűjtemény értékeit.[1]

Az 1910—1914-es években még egész sor kisebb magángyűjteményt is beszereztek. Időrendben az első volt közöttük Kautz Gyula (1829—1909) a budapesti egyetem jogi karán a nemzetgazdaságtan és pénzügytan professzora, akadémikus, az Osztrák—Magyar Bank volt elnöke, közgazdaságtani és államtudományi könyvtára, pontosabban ennek mintegy 500 kötetből álló része, amely főként régebbi szakműveket tartalmazott. Ezt 1910-ben vették meg. Vajda Adolf budapesti ügyvéd a főváros múltja szempontjából értékes 60 könyvének megszerzése követte az előbbit, majd a Dessewffy család könyvtárából vásároltak 523 kötetet. Megvették Hevesi Lajos Bécsbe szakadt magyar író és publicista (egyben Budapest egyik historikusa) 56 kötetes „Bibliotheca Utopistica"-ját. Ez utóbbi a világirodalom utópisztikus műveiből és a róluk szóló művekből tartalmazott ritkaságokat. 1912-ben került a könyvtár birtokába egy újabb gyűjtemény, Hentaller Lajos (1852—1912) író, publicista és politikus, a Kossuth Lajos kultusz egyik legodaadóbb ébrentartója 1848/1849-es gyűjteménye, melyet özvegye 5000 koronáért és csak egy tételben volt hajlandó eladni. A Hentaller-gyűjtemény igen sok többes példányt, illetve a fővárosi könyvtárban már meglevő kiadványt, röpiratot, röplapot tartalmazott. Az egykorú könyvtárbizottsági jegyzőkönyvekből kiderül, hogy emiatt élénk vita folyt a vásár körül. Miután azonban a Lantos céggel sikerült oly megegyezést kötni, hogy a feles anyagot megvásárolja, végül is 3500 koronájába került a könyvtárnak a Hentaller-gyűjtemény. A megtartott könyvek, egykorú folyóiratok, kiáltványok, röplapok, 1848—1849-es újságok között szép számmal akadt olyan, amely a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárából, következéskép Szinnyei Józsefnek az 1848—1849-es hírlapirodalomról készített bibliográfiájából is hiányzott. Erről a fővárosi könyvtár egy kitűnő, de az intézménynél csak rövid ideig működött munkatársa Niklay Péter adott kimutatást a könyvtári Értesítő 1912-es évfolyamában.

Értékes egyházjogi-egyháztörténeti és teológiai anyaghoz jutott az intézmény Hanuy Ferenc (1867—1931) római katholikus teológiai professzor, egyházi író könyvtárának megvásárlása útján. Az 1914 elején átvett gyűjtemény érdekessége egy teljes Bullarium (pápai okiratok gyűjteménye) volt.

Az egykorú évi jelentések külön megemlékeztek a Budapest története szempontjából fontos, főként XVIII. századi (leginkább Buda 1686-os ostromára vonatkozó olasz, spanyol, portugál stb. nyelvű) forrásművek vételéről, továbbá azokról a munkákról, amelyeket az ifjabbik Emich Gusztávnak (1843—1911), a Petőfi kiadások örökjoga segítségével milliomossá lett könyvkereskedő, könyvkiadó cég sarjának, az Athenaeum kiadó volt igazgatójának könyvtárából szereztek meg. Jelentős összeggel szerepelt az 1911-es beszerzés tételei között Strauss Antal belügyminiszteri fordító mintegy 4000 kötetes irodalomtörténeti és nyelvészeti könyvtárának vétele. A 2000 koronáért vásárolt anyaggal főként a fővárosi könyvtárhoz 1911-ben csatolt pedagógiai gyűjteményt gazdagították.

A NAGY AJÁNDÉKOK: A BATTHYÁNY—TREFORT, ZICHY, VÁMBÉRY GYŰJTEMÉNY

A könyvtár által vásárolt magángyűjtemények mellett, kötetszámban és belső értékben csaknem az előbbivel egyenrangúan fontossá lettek az ajándékok.

Az 1904—1909-es időszakban nyert egy-két, néhány tucat, vagy akár többszáz kötetes adományok jelentősége valósággal eltörpült amellett, ami 1910-től történt e téren.

Az első nagy ajándékozók: gróf Batthyány Ervin és anyja Batthyányné Trefort Edit voltak.

Szabó Ervinnek a kilencszázas években kifejtett politikai tevékenységét figyelembe véve, pillanatig sem kétséges, hogy ennél az ajándékozásnál az a szoros baráti és egy időben elvi-politikai kapcsolat volt a vezérmotivum, amely Szabó Ervint Batthyány Ervinhez, „az anarchista gróf"-hoz fűzte[3].

A Batthyány—Trefort-féle könyvtár zömét az apa, illetve nagyapa, Trefort Ágoston egykori 67-es közoktatásügyi miniszter könyvtára tette ki. A 2000 kötetes gyűjtemény, amely 1910-ben került a könyvtár birtokába, nagyobbrészt fiókkönyvtárak részére alkalmas szépirodalmat, emellett a tudományos központ anyagát gazdagító francia politikai és történelmi munkákat foglalt magába.

Az előbbinél jóval nagyobb horderejű ajándék lett Zichy Jenő gróf könyvtára. Zichy Jenő (1837—1906) államférfi, közgazdász és neves Ázsia-kutató, aki három híressé lett expedíciót vezetett a magyarok

[1] L. Zuboly: A Ballagi-gyűjtemény. Pesti Napló 1912. júl. 28. 35. old. A cikk szerint Ballagi özvegyének Berzeviczy Albert a képviselőház elnöke és Fülöp Áron főkönyvtáros 20 000 koronás vételárat ajánlottak, de Ballaginé szívesebben adta 15 000-ért a fővárosi könyvtárnak, mert úgy látta, hogy ott jobban fogják használni. A gyűjtemény évszámozott példányai közül Illésházy B. János 1764-es röpirata a legrégibb, 1765-ből való Kollár De origine et usu perpetuo című füzete, Benczur József „Ungarns Verwandlung"-ja. A francia forradalom kitörését követő 1790-es évből már 177 röpirat maradt, 1848-ból 142. A Bánffy terrorkormány ellen és mellett 1896-ban 309 röpiratot adtak ki, amelyek ugyancsak szerepeltek a gyűjteményben.

[3] 1. erről bővebben Jemnitz János cikkét a Történelmi Szemle 1963-as évf. 1. számában.

ázsiai őshazája felkutatására, bibliofil is volt. 1906-ban érvénybelépett végrendeletével palotáját és műkincseinek nagyobb részét, valamint könyvtárát is a fővárosra hagyta egy „Zichy-Múzeum" létesítésének feltételével. A főváros hivatalos lapjának, a Fővárosi Közlönynek 1906—1911-es évfolyamaiban sok esztendős pereskedés nyomait találjuk. A per gróf Zichy Rafael, mint vérszerinti örökös és a Budapest közönségét képviselő városi hatóság között folyt a végrendelet értelmezése körül. A főváros egyes szervei és a törvényhatóság drágállották az örökséggel kapcsolatos költségeket és csak több éves késéssel vállalták az átvételt. Zichy Rafael persze igyekezett a bizonytalankodásból hasznot húzni, s amit lehetett, kiragadni a köz birtokából. Végre 1910—1911-ben sikerült kompromisszumos megegyezést kötni.

A Zichy-könyvtár ilyen előzmények után került át a fővárosi könyvtárba, pontosabban, az akkori képtelen helyhiány miatt, ideiglenesen a régi képviselőház egyik szobájába.

1911. szeptember 14-én Szabó Ervin jelentette, hogy az előző nap átvett könyvtárt a régi országházában elhelyezték.[1]

Részletesebben tájékoztatott az intézmény 1911. évi „Értesítő"-je a Zichy-könyvtárról: a mintegy 3000 kötetes gyűjtemény

> „nem egységes ugyan, nem is mondható valamely irányban teljesnek, mindamellett nagyértékű, főleg az ázsiai expedícióval kapcsolatos irodalom értékes, amely egész sorozat néprajzi és etnológiai munkát tartalmaz. Különösen a régi térképek és útleírások emelendők ki, ezek más nagy könyvtárakban alig, vagy egyáltalán nem találhatók. Értékessé teszik a könyvtárt azon kisebb sorozatok, melyekben a nagyúri könyvgyűjtő nyilatkozott meg. Ilyen sorozatokat találunk Aldinákból, XVII—XVIII. századi magyar naptárakból, földrajzi írók (pl. Plinius és Strabo) régi kiadásaiból... E helyen csupán két kéziratot említünk meg. Az egyik a XV. századi olasz kódex, amely teljes építészeti munkát tartalmaz, s ábrákkal is el van látva. A másik Mária Lujza állítólagos feljegyzéseit tartalmazza, amelyek Napóleon korára nagy jelentőséggel bírnak."

Nem sokkal utóbb derült ki, hogy a XV. századi munka, amely azóta a „Zichy-kódex" néven vonult be a történet- és irodalomtörténetírásba, felbecsülhetetlen lelet volt. Zambra Alajos közölt róla elsőként kimerítőbb leírást[3], bemutatta a kódex származását, a laphiányos kéziratot aprólékosan ismertette, megjelölte a kódex eredeti szerkesztőjét (Angelo Cortino, született Velencében 1462-ben, meghalt 1536-ban), megcáfolta azt a feltevést, hogy Corvináról lenne szó, amelynek építészeti rajzai Mátyás rendelésére készültek. A kódexet a fővárosi könyvtár hozzájárulásával a Szépművészeti Múzeum metszetosztálya laboratóriumában tették teljesen hozzáférhetővé, miután észrevették, hogy az eredeti szöveg rajzokat tartalmazó lapokkal volt leragasztva. A rajzokat gondosan leválasztották és ekkor seregnyi késő-reneszánszkori költemény került napvilágra, amelyeket a XV. század elejétől jegyeztek a lapokra.

A Zichy-kódex a XV. század végi—XVI. századi olasz nyelv- és irodalomtörténet szempontjából hézagpótló jelentőségű költeményeket tartalmaz, amelyek az eltelt évtizedek alatt hazai és külföldi tudósok, kutatók megújuló érdeklődését vonták és vonják magukra.

A Batthyány—Trefort-könyvtár és a Zichy-könyvtár mellett szinte csekély jelentőségűeknek tűnhetnek az egy-két tucatnyi, vagy néhány száz darabot tartalmazó kisebb könyvajándékok (amelyekről az Értesítő egyes számai, az évi jelentések és a Fővárosi Közlöny is rendszeresen hírt adott, az egy kötettel szereplők nevét is mindig feltüntetve).

Valójában még e kisebb adományok között is akadt nem egy említést érdemlő, például Weiler Stefánia 13 darabból álló ajándéka, amely a XIX. század 30-as, 40-es éveiből való adókimutatásokat (kéziratokat) tartalmazott, ezek Budapest története szempontjából fontos források.[4] Az olasz földművelésügyi minisztérium 456 kötetes, Olaszország közgazdasági és politikai viszonyainak jobb megismerését segítő küldeménye tömege által is figyelemreméltó volt. Többszáz kötettel gyarapította a könyvtárat Darvasy Károly városi főmérnök, Jászi Oszkár (feltehetően az általa szerkesztett Huszadik Századhoz érkező könyvküldeményekből) több alkalommal is sokszáz könyvet juttatott az intézménynek. Számban nem volt mutatós, de tartalmában ugyancsak értékes Jónás Adolf két 1914-es ajándéka. Jónás az év elején 102 budapesti vonatkozású munkával járult hozzá a gyarapításhoz, majd ugyanazon év végén 208 részben kartonra felhúzott budapesti fényképpel gazdagította az anyagot.

1914-ben egy újabb hatalmas értékű gyűjteményt adományoztak a könyvtárnak. Idézünk a vele kapcsolatos első iratból:

[1] Irattár, Zichy-könyvtár

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. p. 352.

[3] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1914. p. 62—74.

[4] A Főv. Könyvtár Értesítője 1912. 206. hasáb.

„224/4 kvt. sz. 1914. április 23.

Tekintetes Tanács!

Van szerencsém bejelenteni, hogy Vámbéry Rusztem egyetemi magántanár úr elhunyt atyjának, a világhírű ázsiai utazónak könyvtárát ajándékképpen felajánlotta a könyvtárnak..."[1]

A két gépelt oldalas bejelentés ezután hét pontban sorolta fel a feltételeket: Vámbéry Rusztem azt kívánta, hogy apja gyűjteményét „Vámbéry" jelzéssel lássák el és a könyvtárban már meglevő ázsiai vonatkozású anyaggal, elsősorban a Zichy-gyűjteménnyel egyesítve „Ázsiai-gyűjtemény" elnevezéssel állítsák fel. Vámbéry Rusztem arra is kötelezte magát, hogy majd a saját könyvtárában levő, vagy később szerzett ázsiai vonatkozású könyveket is végrendeletileg a fővárosi könyvtárra hagyja; végül azt kívánta, hogy a feles példányokat a Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágostról elnevezett könyvtárának (amelyről éppen Szabó Ervin készített 1903-ban saját előszavával katalógust) ajándékozzák tovább. Szabó Ervin javasolta, hogy a főváros a gyűjteményt fogadja el, mert az nemcsak a könyvtár belső értékét és használhatóságát fogja igen lényegesen fokozni, hanem „ a könyvtár tekintélyét és hírnevét is öregbíti".

A tanács 1914. május 12-i ülésén járult hozzá a Vámbéry-gyűjtemény elfogadásához a megadott feltételek szerint.

Vámbéry Ármin (1832—1913) ritka szellemi képességeit, bámulatos nyelvkészségét Eötvös József ismerte fel elsőként, ugyanő segítette a proletársorsban tengődő ifjút a boldoguláshoz. Miután a nyugatiak mellett egész sor keleti nyelvet elsajátított, kolduló derviskent járta Közép-Ázsia akkor még nagyrészt felderítetlen tájait és Zichy Jenő grófhoz hasonlóan, az ősmagyarok nyomait is kereste. Életveszélyes kalandokkal szegélyezett útjáról francia, angol, német és magyar nyelvű műveiben-cikkeiben számot adva, rövidesen világhírnevet szerzett. (III. Napóleon udvarában ünnepelték és az angol király barátságába fogadta, Londonban utca őrzi emlékét). 1871-től volt a budapesti egyetemen az orientalisztika professzora, itt fejlesztette tovább ázsiai útjain szerzett, ritka értékeket is tartalmazó könyvtárát, melyben különösen a keleti útleírások, nyelvészeti munkák akadtak igen nagy számban.

A Batthyány—Trefort könyvtár esetéhez hasonlóan bizonyára ennél a nagy ajándékozásnál is szerepet játszottak a szubjektív motívumok. Vámbéry Rusztemet a baloldali értelmiségit, a Szabó Ervin alelnöklete alatt működő Társadalomtudományi Társaság tagját, a radikális polgári mozgalom egyik aktív részesét a személyi és politikai rokonszenv kötelékei fűzhették Szabó Ervinhez és könyvtár vezető magjához, ez megérteti, miért nem az Egyetemi-, Múzeumi-, vagy az orientálisztikai gyűjteménnyel már akkor rendelkező Akadémiai Könyvtárnak adta apja hagyatékát.

A kisebb ajándékokkal szereplők névsorai, amelyeket a könyvtári Értesítők közöltek, 1910-től kibővültek. A könyvtár baráti tábora számszerűen is növekedett. Az ajándékozók névsora már oldalakat tölt be ezekben az időkben. Megtaláljuk e listákon a szociáldemokrata párt lapja, a Népszava, emellett a (csaknem kivétel nélkül szociáldemokrata pártirányítás alatt álló) szakszervezetek küldeményeiről szóló adatokat. Az Aranyművesek, a Cipőfelsőrészkészítők, a Kereskedősegédek, a Nyomdászok, a Szállodai- és Éttermi munkások, az Építőmunkások, a Famunkások éppen úgy eljuttatták kisebb könyvajándékaikat, mint a Szabó Ervin részvételével szerkesztett Huszadik Század című folyóirat.

A könyvtárt világnézeti rokonszenv alapján pártoló haladó szervezetek közé sorolhatjuk az Általános Választójog Országos Szövetségét, a Feministák Egyesületét, a Galilei Kört, a Nyugat szerkesztőségét, amelyek szintén ott voltak az ajándékozók névsorában. Olykor külföldi munkásszervezetek, szakszervezetek is felbukkantak közöttük, mint a Sozialistische Partei Deutschlands berlini szervezete, a Free Trade Union (London), a feltételezhetően szindikalista irányítású philadelphiai Trade Union stb.

Az egyéni ajándékozók listáján felfedezhetjük a Népszava szerkesztője, Weltner Jakab nevét, Hebelt Edéét, a szociáldemokrata ügyvédét, Rubin Lászlóét, a Galilei Kör egyik vezetőjéét, a később kommunistává fejlődött Czóbel Ernőét, Aradi Viktorét, Varga Jenőét, Bolgár Elekét és más haladó személyiségek neveit.

Ekkor is sok könyvajándékkal szerepeltek a Szabó Ervin könyvtári programját támogató városi vezetők, Bárczy István, Wildner Ödön, Harrer Ferenc, továbbá maguk a könyvtárosok.

De a világnézeti „ellentábor"-ból is számosan küldtek könyvajándékokat, így például gróf Andrássy Gyula volt belügyminiszter, Hóman Bálint történész, később a fasiszta idők hírhedt kultuszminisztere, valamint az egyházi hierarchia magasabb fokán álló több katholikus pap, a klerikális Igaz Szó és az ennél is szélsőbb klerikális A Czél című lapok szerkesztőségei, az agráriusok érdekszerve, az OMGE említhetők az utóbbi kategória jellegzetesebb képviselői közül. Néhány közülük több könyvvel is szerepelt az ajándékozók névsorában.

[1] Irattár. Vámbéry gyűjtemény.

Meglepő mértékben terjedtek tovább — úgyszólván az egész földkerekségre — a könyvtár külföldi kapcsolatai és közöttük feltűnően nagy számban a külföldi rokon- és testvérintézmények. Az ajándékozás, illetve csere tekintetében a New York Public Library járt az élen, említést érdemel a berlini Kőnigliche Bibliothek, a londoni városi tanács, a washingtoni Congress Library, a bostoni, a liverpooli, a birminghami és a manchesteri public library, a párisi városi tanács, a torinoi Consiglio Comunale, a bolognai Bibliotheca Comunale, Toulouse polgármestere, a mainzi, a nürnbergi Stadtbibliothek, a jenai Lesehalleverein stb.

Olykor magyar szemnek különösen szokatlan nevek is felötlenek az egykorú ajándékozók gazdag címtárában: Raschid Thasin bey (Konstantinápoly), Caldara Emilio (Milano), Dallemage Jules (Liège), Muir John (San Francisco), Grojean Oscar (Bruxelles), Huffel A. J.-van jr. (Haag), Hultin Thekla (Helsingfors), Paso Y. Troncoso (Madrid), Lott Edson (New York), Zaalberg J. A. (Haarlem) stb. — sorolhatnánk még hosszan — szintén gondoltak néhány könyvajándék erejéig a fővárosi könyvtárra.

Ernest Solvay (Bruxelles) és James Duff Brown, a két világhírű (a belga, illetve angol) könyvtári szakember neve is felbukkan az Értesítőkben. Az a tény, hogy ők is ajándékoztak a fővárosi könyvtárnak, valószínűvé teszi: Szabó Ervinnek velük is volt kapcsolata.[1]

A rendes és rendkívüli beszerzési keretek terhére átvett és ajándék formájában érkezett kisebb-nagyobb magángyűjtemények mellett természetesen az előző éveknél sokkal erőteljesebb ütemben folyhatott az állandó, az 1910-től 1914-ig 150%-kal megnövelt vásárlási keret alapján a központi gyűjtemény kurrens könyvbeszerzése is.

A központ évi gyarapodási végösszegei nem adhattak teljes képet a fejlődésről, mert a helyhiány, a költözködés, az átszervezés, a fiókhálózattal kapcsolatos és egyéb feladatok miatt a beérkezett anyag egy részét még 1914 végéig sem tudták feldolgozni, következésképp az évi gyarapodás mutatószámaiba befoglalni.

A ténylegesen hozzáférhetővé tett, illetve a már iktatásra került anyag gyarapodási mutatószámai a központban az alábbi képet nyújtották:

1910-ben	7 798	kötet
1911-ben	8 867	„
1912-ben	10 336	„
1913-ban	9 805	„
1914-ben	8 336	„

Valószínű, hogy az 1913-as évben a nem sokkal előbb átvett Szüry-, Ballagi-, Batthyány-, Trefort- és Zichy-gyűjtemények gyorsabb bedolgozása folytán emelkedett a mutatószám, 1914-ben viszont a háború kitörése éreztette hatását: az angol—francia könyvterméstől már az év második felében elzárták a magyar könyvtárakat, ezt a kiesést még nem ellensúlyozhatta az év első felében nyert Vámbéry-gyűjtemény, mert annak bedolgozása háborús behívások okozta létszámhiány miatt igen lassan haladhatott.

1914 végén a központban 87 683 katalogizált könyvet mutattak ki, több tízezerrel kevesebbet, mint amennyi a közbeeső évek (1910—1914) kereken félszázezer kötetes növekedése után várhattunk volna. A hiány legfőbb oka: a könyvtárnak a statisztikai hivataltól való leválasztása után nagytömegű anyagot kellett át- (illetve vissza-) adnia a statisztikai hivatal újonnan alapított gyűjteményének és ugyanakkor 1912—1914 között újabb nagy selejtezést is végrehajtottak.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI PROFIL

Az eddig elmondottakból is világosan következik, hogy a gyűjtemény jellege 1910 után inkább eltávolodott attól a célkitűzéstől, amelyet az 1903. január 21-i közgyűlés 89/1903-as határozatával elfogadott régi szervezeti szabályzat írt körül. A közigazgatási-, statisztikai- és városügyi könyvek arányát a gyarapodás egészében az előbbiektől eltérő tartalmú nagy magángyűjtemények automatikusan is visszaszorították. A Szüry-gyűjtemény egyik része a szépirodalmi művek beszerzésének mutatószámát emelte meg, másik része a történelmi-politikai anyag beszerzésének hányadát, hasonló eltolódást idézett elő az 1911-es gyarapodásban a Batthyány-Trefort ajándék. A Ballagi-féle 10 000 röpirat a politika mutatószámát emelte meg, a Kautz Gyula hagyatékából vásárolt könyvek az államtudományét és a közgazdaságét, a Hentaller-anyag a magyar történelmi jelleg kidomborítását segítette, a Bibliotheca Utopistica a szociológiai-szocialista vonatkozású állag gazdagítását, az előbbi tudományágak erősítése mellett új vonással ruházta fel a könyvtárat a Zichy—Vámbéry hagyatékok orientalisztikai része.

1911—1913 között kellett (az 1903-as szervezeti szabályzat vonatkozó §-ának megfelelően) kiválogatni a statisztikai hivataltól végleg leválasztott, önálló intézménnyé emelt fővárosi könyvtárban azt a

[1] Alább még utalunk arra, hogy a ma is létező brüsszeli burzsoá társadalomtudományi intézet alapítójával, Ernest Solvayvel egyéb kapcsolata is volt a könyvtárnak az első világháború kitöréséig.

kereken 10 000 statisztikai-közigazgatási és városügyi könyvet, amelyet az „anyaintézet"-nek, azaz a fővárosi statisztikai hivatalnak visszaadtak, hogy az új hivatali könyvtárát megalakíthassa. Az akció eredményeként abszolút és relatív értelemben tovább „gyengült" a könyvtár eredeti jellege.

A könyvtár arculatának átalakulásához tehát a véletlenek, a vétel vagy ajándék útján birtokába került magángyűjtemények és az intézmény önállósítása is lényegesen hozzájárultak.

De a könyvtár profijának társadalomtudományi-történeti irányban való elmélyítését, különösen ennek a statisztikai hivataltól való leválasztása (1911) után, maga Szabó Ervin is siettette. Szabó Ervin 1910-ről szóló jelentésében állapította meg:

> „A városi irodalom évről-évre kisebb hányadát teszi ki a gyarapodásnak, 1908-ban 41%, 1909-ben 31%, 1910-ben csak 19%... könyvtárunk a szűkebb keretű városigazgatási könyvtárból általános társadalomtudományi gyűjteménnyé alakul át."[1]

A fejlődés ilyen alakulását a könyvtár gyarapodási jegyzékei (melyeket, mint említettük, 1910-től is az időszakonként megjelenő „Értesítő"-ben közöltek) és különösen a friss termésből való anyag címei tárták fel: évről-évre növekvő számban szerepeltek a szociológiai, a politikai, a legújabb kor történetével foglalkozó könyvek és a jog, a közgazdaság körébe tartozó művek.

Szabó Ervin, aki 1904—1909 között a legváltozatosabb eszközökkel kísérletezett, hogy a gyűjtemény szociológiai irányú kifejlesztése mellett maradéktalanul eleget tegyen a szervezeti szabályzat kívánalmainak is, a világszínvonalat elérő és a szakirodalomban egyedülálló városügyi bibliográfiák előkészítése során a könyvtár városügyi anyagát is szakadatlanul gazdagította, a tizes évek elejéig kénytelen volt belátni, hogy a nagy erőfeszítéseknek nincs gyakorlati haszna, mert a magyar főváros sorsának intézői, a törvényhatósági bizottság tagjai, a felelős hivatalnokok közül szinte senki sem veszi igénybe a tömegesen felhalmozott urbanisztikai műveket, (amelyek azóta is sok száz, talán több ezer folyóméternyi polcot foglalnak el a központ jelenleg is helyszűkével viaskodó raktárában). Az élet parancsának engedelmeskedett, amikor kezdte csökkenteni a javarészt külföldi városok kiadványsorozataiból összetevődő haszontalanná lett művek áradását. E folyamatról 1915 elején készített összefoglaló visszapillantásában így adott számot:

> „A jelentés évében [1914-ben] telt be tizedik éve annak az időszaknak, amelyben Könyvtárunk mint közigazgatási szakkönyvtár kezdte meg működését és fejezte be... Mint minden élő intézmény csakis működése által nyeri a valóságos szükségletek és létföltételének és lehetőségeinek megfelelő természetét, úgy a Fővárosi Könyvtár sem maradt meg azoknak a szabályrendeletileg is megállapított programpontoknak keretében, amelyekkel megindult volt. Anyaga, helyisége, személyzete, pénzforrásai tekintetében egyaránt arra volt alapítva, hogy szoros értelemben vett városi hivatali szakkönyvtár legyen és mindent meg is tett, hogy a bizottsági tagokat és a városi tisztviselőket magához vonzza. Az első években a városügyi irodalom gyarapodása mindenkor a legerősebb volt, de hamarosan bizonyos telítettség is állt be ezen a téren, annál is inkább, mert a propagandának semilyen eszközével sem tudta a fővárosi tisztviselők érdeklődését fokozni... Annál erősebb igényekkel lépett fel a könyvtárral szemben a főváros egyéb, tudományos olvasmányra vágyó közönsége..."[2]

A gyűjteménynek a statisztikai hivataltól való leválasztása után nyílt végre alkalom, hogy a könyvtár „profil-jának kiszélesítését" most már hivatalosan is elismertessék, „törvénybe", azaz az új szervezeti szabályzatba foglalják.

A könyvtár irattárában fennmaradtak Szabó Ervinnek azok a szervezeti szabályzat tervezetei, amelyeket az ebben az irányban is intézkedő 1911. július 5-én 1392/911 számmal hozott közgyűlési határozat utasítása alapján készített, 1912—1917 között.

A vita alá bocsátott tervezet változataiban a harmadik szakasz jelölte ki a könyvtár gyűjtőkörét. A 3. § kinyilvánította, hogy a könyvtár ezután nemcsak a városi hivatalnokok, hanem a lakosság minden rétegének szükségleteit kielégíti és e célból

> „központjában főként a társadalmi tudományok körére szorítkozó tudományos gyűjteményt tart fönn a városigazgatás irodalmának különös hangsúlyozásával, az ismeretterjesztő és szórakoztató irodalmat pedig a fiókkönyvtárak, kölcsönző és letéti állomások útján terjeszti. Külön gyűjti központjában a Budapest városára vonatkozó irodalmat."[3]

A tervezet egyik első, keltezés nélküli példányán ezt a feljegyzést találjuk: „Wildnerrel átnézve" —. Ezen a példányon javítást nem látunk, tehát Wildner tanácsnoknak nem volt ekkor ellenvetése a fenti

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. 10. old.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1915. 1. old.

[3] Irattár Szervezeti szabályzat 1911—1925.

szöveggel kapcsolatban. Egy ezt követő újabb gépeléssel készült vázlaton azonban a változatlan szöveg mellett két nevet is találunk. Az egyik: „Forbáth", a Könyvtári Bizottság tagja, a másik ceruzajegyzet: „Mahrerrel átnézve". (Mahrer Aladár Bárczy István titkára volt.) A szövegben pedig a „társadalmitudományok körére" szavakat áthúzták és tintával a következő betoldást írták: „jog- és államtudományok". Wildner Ödön tanácsnoknak tehát eredetileg nem volt ellenvetése a könyvtár társadalomtudományi iránya ellen, de a Bárczy polgármester mellett működő elnöki ügyosztály vezetőjének igen, szintúgy a Könyvtári Bizottság egyik tagjának.

A tervezet érdemleges vitájára a könyvtári bizottsági üléseken került sor. A központ fejlesztési iránya szempontjából legfontosabb 3. § körül a bizottság 1913. június 27-i ülésén csaptak össze a nézetek. A tárgyalás rövid kivonata a könyvtár irattárában maradt fenn. Ebben olvashatjuk a következő hozzászólásokat:

„Lengyel: A központ a 3. szakasz szerint főként a társadalomtudományt műveli.
Szabó: A könyvtárnak eddigi iránya is ez volt, de a munkamegosztás céljából a kormány is ezt akarja.
Wildner: Ami a személyzeti kifogáson túl van, mindig ezt célozza.
Lengyel: Domborítsuk ki talán a városigazgatást.
Szabó: Inkább a jog- és államtudományt használják, mert az megszokottabb.
Rózsavölgyi alpolgármester: A városigazgatást hangsúlyozzák.
Wildner: A történelmet is.
Szabó: A magyar történetet is felveszi."[1]

A vitában tehát Szabó Ervin kivételével mindenki ellenezte a „társadalomtudományi" megjelölést. Szabó Ervin kénytelen volt belátni, hogy a városi vezetők is még a múlt században tartanak a társadalomtudomány, egyszersmind a fővárosi könyvtár rendeltetésének kérdését illetően. Mást nem tehetett, mint visszatért az elavult terminológiához, belement abba, hogy a hazai polgári körök füleinek kevésbé félelmetes „jog- és államtudomány" elnevezést alkalmazzák a társadalomtudományi könyvtárra, miután az előbbi „megszokottabb", s azt is elfogadta, hogy a történelmi gyűjtőkör is szerepeljen.

Wildner Ödön tanácsnok, aki eredetileg még helyben hagyta a társadalomtudományi elnevezés használatát, mint láttuk, ezúttal sem tett elvi ellenvetést, hanem arra hívatkozott, hogy ez a jelölés állandó támadási felületet ad.

A több esztendőn át folytatott vita végeredménye: a 3. § szövegébe a „társadalomtudományi" helyett a „jog- és államtudomány" került azzal, hogy „a történelemre, elsősorban a magyar történelemre" is kiterjesztik a gyűjtőkört. Így jelent meg aztán nyomtatásban is ez a „kényes" szakasz.[2]

Az 1910—1914-es szerzeményezési címjegyzékek az előző éviekhez hasonlóan igazolják, hogy továbbra is képviseletet kapott a társadalomtudomány minden irányzata az újonnan vásárolt könyvek között. A katalógusok arról is meggyőznek, hogy ugyanakkor változatlan figyelmet fordítottak a Budapest múltjára vonatkozó könyvállomány gazdagítására, végül, bár csökkentették a közigazgatási-városügyi anyag gyarapítását, az alapvető és fontosabb művek beszerzésére ekkor is nagy gondot fordítottak.

A KIADÓI MUNKA FEJLESZTÉSE

Bár 1910-től a könyvtárra zúduló megsokasodott feladatokkal küszködtek, nemhogy csökkentették, hanem éppen növelték az intézmény publikációs tevékenységét.

Nagyjából az 1909-ig kialakult formát, szerkezetet és terjedelmet megtartva, adták közre ebben az időszakban is a könyvtár negyedéves, egyes esetekben (az 1911-, 1912-, 1913-as években) sűrűbben is megjelentetett „Értesítő"-it, amelyeknek első számaiban jelentek meg Szabó Ervinnek az előző évben elért fejlődést összefoglaló, kitűnő történeti forrásként is használható jelentései. Ez évek Értesítőiben is találhatunk könyvtártudományi cikkeket, így az 1910-es évfolyamban többek között Kőhalmi Bélának „A poseni könyvtárügy"-ről készített beszámolóját, ugyancsak az ő tollából egy cikket az 1912-es évfolyamban „Bern, Zürich. Tanulmányi észrevételek" címen. Az 1914-es évfolyamban jelent meg Zambra Alajos említett tanulmánya a Zichy-kódexről.

Az „Értesítő" 1910—1914-es folyamait jellemezve szólni kell néhány lényeges újításról is. Az egyik változtatás elvi jelentőségű volt: 1913-ig, a „Fővárosi Könyvtár Értesítője" címen jelent meg a kiadvány, 1914-től „A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője" lett a cím. 1914 elején még „Jelentés a Fővárosi Könyvtár működéséről 1913-ban" cím alatt közölték az előző esztendő eredményeiről készített összefoglalást, az 1914. évről összeállított áttekintés (már 1914 elején) „A Városi Nyilvános Könyvtár 8. jelentése

[1] Irattár Könyvtári Bizottság ülési jegyzőkönyvek 1910—1917.
[2] L. Főv. Közlöny 1917. évf. 619. old.

az 1914 évről" cím alatt látott napvilágot. (Az új cím által, amint erre korábban már utaltunk, kifejezésre juttatták, hogy a Fővárosi Könyvtár minőségileg megváltozott az eltelt idők alatt: nyilvános intézménnyé fejlődött).

Az előző (1907—1909-es) évfolyamokkal összehasonlítva, szembetűnő változást látunk az egyes számok ekkor is igen élénk, színes modorban szerkesztett és írt „Apró hírek" című rovatában: mind kevesebb szó esik a nemzetközi (külföldi) könyvtárügyről, annál több magáról a fővárosi könyvtárról, bizonyára, mert 1910—1914 között vele kapcsolatban is volt már miről írni. Budapest városi könyvtárügye legalábbis 1912-ig oly bíztatóan alakult, hogy ekkor (az egyik „Apró hír" hivatkozása szerint) külföldön (Bécsben) állították példaként az ottani városi hatóságok és a nagyközönség elé a fővárosi könyvtárat a szaksajtóban, amikor tudomást szereztek lendületes fejlődéséről.

Alapvető módosítást hajtottak végre az „Értesítő"-k nagyobb részét betöltő új szerzemények címjegyzékének csoportosításánál: amint a könyvtárt leválasztották a statisztikai hivatalról, sutba dobták a régen elavultnak minősített, toldott-foldott korábbi szakrendszert és 1912 elejétől már a Dewey-féle (részben módosított) decimális táblázatok alapján csoportosítva közölték az újonnan beszerzett művek címeit. (Ennek jelentőségét alább méltatjuk).

Az 1914-es évfolyamtól az addig használt francia fordítás helyett angolul adták a keretcímek fordítását, Szabó Ervin kommentárja szerint azért, mert számolniuk kellett a sok évi tapasztalattal mely szerint a francia könyvtárosok körében aránylag sokkal kevesebb érdeklődés mutatkozott a fővárosi könyvtár munkája iránt, mint az angolszász testvérintézmények részéről.

1913-tól kezdve tervbevették, hogy a könyvtár jelentősebb szerzeményeit ismertető cikkeket közölnek. Zambra Alajosnak a Zichy-kódexről szóló írása volt az „első fecske", emellett kisebb címjegyzékekben külön tüntették fel a legértékesebb új szerzeményeket. Az 1914-es Értesítőben a budapesti vonatkozású szerzemények már külön fejezetben szerepeltek.

1910-től tovább folytatták a „Közlemények" („A Fővárosi Könyvtár Közleményei") című nagyobb igényű sorozat kiadását is.

A Közlemények 5. számaként a könyvtár gyűjtőkörének megfelelően a Kereskedelmi és Iparkamara (Szabó Ervin volt munkahelye) fogalmazója, Varró István összeállításában, a „Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1909" című jegyzéket adták ki. A 6. számmal megbontották a nagyobb szakbibliográfiák sorát és Szabó Ervinnek fentebb bővebben ismertetett 1910 júniusi „Emlékirat"-át adták ki a „Közlemények" keretében. A 7. szám a könyvtár nyilvánossá fejlesztése érdekében tartott 1910. június 20-i „Szakértekezlet"-ének jegyzőkönyve lett. A 9. füzet ismét Varró István összeállítása: „Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1910-ről". A 8. szám a könyvtár alább ismertetendő belső átszervezéséhez nyújtott segítséget; két füzetben „A Fővárosi Könyvtár osztályozása (Átdolgozott decimális klasszifikáció)" cím alatt, a tizedes osztályozásban alkalmazott közös alosztások, valamint a 0. számmal jelzett általános-, az 1. számmal jelzett bölcseleti és a 2. számmal jelzett egyházi szakok részletes táblázatait hozta.

Meglehetős nagy késéssel (1914-ben) sikerült csak kiadni a Közlemények 10. füzetét, a „Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1911—1912" című 168 hasábos bibliográfiát, amelyhez további 9 oldalt betöltő mutató csatlakozott. Ezt az igényes bibliográfiát a sorozat első füzeteit szerkesztő Varró István helyett Váradi Irma, az intézmény második női könyvtárosa állította össze nagy gonddal és hozzáértéssel.

A magyar társadalomtudomány évi termését 1909 óta összegező címjegyzékek azonban, mint ezt Szabó Ervin megállapította, nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az érdeklődés „nem állt arányban a ráfordított munkával és költséggel", ezért a sorozat folytatásáról 1914-ben lemondtak. Ebben persze már a háborús megszorítások (személyzet, pénz és papírhiány) is nagy szerepet játszottak.

A „Közlemények" utolsó, egyszersmind talán legjelentősebb száma 11. jelzéssel hamarabb készült el, mint a 10. számú és már 1913-ban került kiadásra. Címe: „Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára" Madzsar József összeállításában Szabó Ervin előszavával. Az Előszóban olvashatjuk:

> „Ennek a jegyzéknek Közleményeink sorában megjelenése határt jelez könyvtárunk történetében. Mindazok a bibliográfiák, amelyeket eddig kiadtunk, szoros értelemben vett tudományos szakjegyzékek; ez az első amellyel arisztokratikus korlátozottságunkból kilépve a nagyközönség olvasószükségletét akarjuk kielégíteni. A társadalomtudományi szakkönyvtárakból nyilvános könyvtárrá lett intézménynek első könyvészeti szereplése ez."

[1] Ez a nagyobb terjedelmű címgyűjtemény folytatása volt az ugyancsak Varró István által készített bibliográfiának, amely még az 1909-es Értesítőn belül sorolta fel az előző esztendő (1908) társadalomtudományi műveit.

1910-től a korábbi sorozatok folytatása mellett egy a Közleményeknél szerényebb igényű tudománynépszerűsítő bibliográfiai típussal is kísérleteztek. Ez a kísérlet bevált.

Évtizedekre szólóan vetette meg alapját a könyvtár ennek az új sorozatnak, amikor 1910 februárjában az „Aktuális kérdések irodalma" című röplapbibliográfia első számát kiadta.

Az új sorozat létrejöttének előzményeiről így adott számot Szabó Ervin (1910 áprilisában):

> „Azt tapasztaltuk, hogy eddigi kiadványaink lényegesen hozzájárultak ugyan a könyvtár használatának minőségi javításához, de egy szükségletről nem gondoskodnak, arról, hogy egy-egy, a közvéleményt mélyebben megmozgató kérdés irodalmáról akkor tájékoztassák a közönséget, amikor a kérdés éppen aktuális."[1]

A könyvtár akkor még mindig szerény költségvetése mellett az ilyen kezdeményezések sem mentek egyszerűen, de megtalálták a megfelelő, azaz a legolcsóbb megoldást: a jegyzékeket a hetenként kétszer megjelenő Fővárosi Közlöny szerkesztőségének ajánlották fel azzal a kikötéssel, hogy belőlük röplap formájú különlenyomatokat kap a könyvtár. Ennek eredményeként jelent meg a Fővárosi Közlöny 1910. február 14-i számában ugyanakkor önáló formában is az „Aktuális kérdések irodalma" 1. szám „A drágaság" címen.

A sorozat kelendőségét kívánták növelni azzal, hogy az összesen 4 „nyelv"-oldalra terjedő és 56 címet tartalmazó röplap fejléce alá szellemes karikatúrát helyeztek. A rajzon az egymás mellett álló „osztrák sógor", aki a közös vámterületet jelképezte, a szatócsra, a szatócs a tőkésre, a tőkés a munkásra, a munkás a gazdára, a gazda a bankárra, a kör végén álló bankár az „osztrák sógor"-ra mutat, válaszolva a fejük felett álló kérdésre: „Ki az oka a drágaságnak?" A kissé odébb álló nyiszlett „Fogyasztó" tanácstalanul szemléli a körjátékot és a résztvevők mögött tornyosuló árutömeget, amelyhez nem képes hozzájutni.

Maga a címjegyzék, amelyet német és francia felírattal is elláttak, a néhánysoros bevezetés szerint a vonatkozó irodalomnak „csak kis részét" tartalmazta, a drágaság okait keresőknek nyújtott irodalmi útmutató volt, nagyrészt külföldi (német, francia, angol) forrásokkal négy fejezetben (Elmélet., Élelmiszerárak., Drágaság Magyarországon., Drágaság külföldön.). A címekhez a könyvek raktári számait is mellékelték.

A korabeli sajtó az 1914 végéig már 33. számát megért sorozat további darabjainak aktualitásához is kulcsot jelent. Íme néhány példa:

1911 júniusában a „Kétéves katonai szolgálat" címen jelentetett meg négyoldalas röplapbibliográfiát a könyvtár. Az előzmény: 1911. május 23-án Hazai Samu honvédelmi miniszter a parlament elé terjesztette a Khuen-kormány új véderőtörvény-javaslatát, amely az újonclétszám nagymérvű felemelését és az ország lakosságának hatalmas hadikiadásokkal való megterhelését írta elő. A törvényjavaslat óriási felzúdulást váltott ki (a parlamenten belül megindult az obstrukció az utcán nagyarányú munkástüntetések zajlottak le, az ellenzéki sajtó is naponta foglalkozott a véderőtörvénnyel.) Az érdeklődés igen nagy volt. Ez állt a könyvtári kiadvány hátterében.

1912 őszén kirobbant a kis balkáni államok és a török birodalom közötti Balkánháború, a fővárosi könyvtár nyomban megjelentette röplapját „A Balkán kérdés" irodalmáról.

1912 decemberében a reakciós Lukács—Tisza-féle választójogi reformtervezet kavarta fel a hullámokat, és ez akkora felháborodást váltott ki a munkásság körében, hogy a szociáldemokrata párt december végi rendkívüli kongresszusán 1913 tavaszára általános politikai tömegsztrájk szervezését helyezte kilátásba. A december végén szövegezett párthatározaton úgyszólván még meg sem száradt a tinta, amikor 1913 januárjában napvilágot látott az „Aktuális kérdések irodalma" újabb (28). száma „A politikai tömegsztrájk" címen. Az ezúttal leplezetlenül politikai célt szolgáló bibliográfia élén rövid útmutatás állott: „A Neue Zeit cikkei többnyire elfogadják, a Sozialistische Monatsheftéi többnyire ellenzik a tömegsztrájkot..." A címanyag a revizionista szerzők mellett Bebeltől négy, Rosa Luxemburgtól öt címet hozott és a Szabó Ervinnel elvbaráti kapcsolatokat tartó forradalmi szindikalista Henri Lagardelle szerkesztésében megjelent gyűjteményes munkát (La grève générale, 1905) is ajánlotta, mindezek helyeselték az általános politikai sztrájknak, mint a forradalmi munkásosztály egyik leghatásosabb fegyverének alkalmazását.

A sorozat egyes részei még az előbbieknél is közvetlenebbül kapcsolódtak időszerű eseményekhez: 1912. január—március között a Budapesti Népművelő Társaság szociálpolitikai tanfolyamot tartott. A könyvtár a tanfolyam előadásaihoz 12 bibliográfiát adott ki. Az Országos Jogászgyűlés 1911 szeptemberében folyó tanácskozásai alatt a résztvevők figyelmét három röplapbibliográfiával irányították a könyvtárban meglevő jogi-államtudományi anyagra. 1913 májusában a Kiadók Nemzetközi Szövetsége rendezte meg Budapesten Kongresszusát, a könyvtár ezzel az ajánlással: „Aux membres du Congrès. La Bibliothèque Municipale de Budapest" [A kongresszus tagjainak — a Budapesti Városi Könyvtár] és „L'es-

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. p. 117.

peranto et les interèts des Éditeurs" (Az eszperanto és a kiadók érdekei) címen állított össze és küldött 6 lapos címjegyzéket és röviddel később egy újabbat „Lutte contre la mauvaise littérature" (Harc a szennyirodalom ellen) címen.

1913 júniusában a sorozat 32. számát angol és magyar nyelven a Nemzetközi Nőszövetség (I.W.S.C.) Budapesten ülésező tagjainak „Women's suffrage bibliography" címen küldtek összeállítást.

Az „Aktuális kérdések irodalma" 1—29. száma jelent meg „nyelv" formában, a 30. számtól már nyolcadrét alakban. A háború kitöréséig a 32. számig jutottak el.

Az Értesítő, a Közlemények és az Aktuális kérdések irodalma számain kívül még több más kiadvánnyal jelentkezett a könyvtár ezekben az években. Ilyenek voltak a tervezett kultúrpalotával és más könyvtári ügyekkel kapcsolatos korábban említett füzetek, (A Szabó Ervin által összeállított pályázati program, valamint előadása az építészeknek, a pályázatok bírálata, továbbá a könyvtári szakvizsga szabályzata, stb.) Ebben a periódusban már évről-évre kiadták a könyvtárba járó kurrens folyóiratok jegyzékét is, mint az Értesítő különlenyomatát, emellett az olvasótermi kézikönyvtár és a szabadhasználatra kitett folyóiratok katalógusát.

Külön figyelmet érdemel (az először 1909-ben megjelentetett) könyvtári „Útmutató" második, teljesen átdolgozott, 1914-es kiadása. Az „Útmutató a központi könyvtár használói számára 1914" című (nyolcadrét) füzet. Ez már az új otthonában, a Károlyi utcai épületben elhelyezett könyvtár látogatói számára készült a következő bevezetéssel:

> „A Fővárosi Könyvtár csaknem egy év előtt záródott be, hogy most mint Városi Nyilvános Könyvtár folytassa működését. Az új könyvtár annyira különbözik egész berendezésében, céljában és eszközeiben a régitől, hogy e változásról bizonyára egyaránt szükséges könyvtárunknak úgy régi, mint remélhetőleg erősen növekvő számú új barátait tájékoztatni".

Az Útmutató első része a könyvtár gyűjtőkörét ismertette, kiemelve a központ társadalomtudományi, városügyi és Budapest-történeti jellegét, hangsúlyozva, hogy a gyűjtemény

„Nem könyvek múzeuma, hanem a közönség által olvasásra keresett könyvek gyűjteménye" majd a könyvtárban levő speciális gyűjtemények (Vámbéry—Zichy-féle ázsiai anyag, a Szüry-gyűjtemény stb.) rövid leírása után 34 oldalon a katalógusok használatához nyújtott útmutatást, a helybenolvasás, a kölcsönzés feltételeit ismertette, az akkor már rendszeresített kívánat-könyv rendeltetését magyarázta és, mint az első (1909-es) Útmutatóban ezúttal is „ad personam" felhívást intézett az olvasókhoz, arra kérve őket, hogy tartsák szemük előtt a közösség érdekeit, panasz esetén forduljanak az igazgatóhoz, de megelégedésüket se titkolják, mert

> „A könyvtár közintézmény lévén, nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy a közönség elégedettsége, vagy elégedetlensége iránt közömbös legyen, mint ahogy azt pl. magánalapítványi könyvtárak tehetik. Azok az adományok, melyekhez könyvtárunk barátai által eddig is jutottunk, eléggé bizonyítják, hogy már sokan vannak, kik kézzelfoghatóan adtak kifejezést elégedettségüknek. Ily adományokban már eddig is bővebben volt részünk bármely magyar közkönyvtárnál..."

A könyvtári kiadványok többségének nagy kelendőségére jellemző apróság: 1911-től az „Értesítő"-k címlapján refrénné válva jelent meg magyar és német nyelven, hogy több kiadvány kifogyott, kérik a közönséget, hogy a birtokukban levő és már nélkülözhető példányokat küldjék vissza a könyvtárnak.

A felsorolt munkákon kívül még az 1913 végén és 1914-ben megnyitott fiókkönyvtárak számára is készítettek kisebb katalógusokat, továbbá a fiókok működését körülhatároló kiadványokat, melyekkel a maguk helyén foglalkozunk.

Az 1910—1914 közötti kiadványok közül a legjelentősebbnek ígérkezett a „Társadalomtudományi segédkönyvek jegyzéke", mely nemzetközi vállalkozásnak indult. Összeállításán előbb Braun Róbert, majd Dienes László fáradozott. Még 1911-ben kezdték meg a tárgyalásokat ebben az ügyben a berlini Internationales Institut für Sozialbibliographie nevű, nemzetközileg ismert intézménnyel, a készült jegyzék közös kiadásáról. Az együttműködésre a berlini Institut vezetője, Hermann Beck tett javaslatot[1], miután meggyőződött a fővárosi könyvtár addigi társadalomtudományi bibliográfiáinak magas színvonaláról. Az esztendőkön át folytatott eszmecsere azzal végződött, hogy a fővárosi könyvtár felbontotta az egyezséget, mert a berlini intézet túl magas anyagi hozzájárulást kívánt. 1913 végén a világhírű (ma is működő) brüsszeli Institut Solvay-vel indultak újabb tárgyalások a már kész szociológiai-címgyűjtemény közös kiadásáról. A könyvtár irattára számos Ernst Solvay és Daniel Warnotte aláírásával jelzett (a kiadás-

[1] A Hermann Beck-kel folytatott levelezést l. Irattár. Levelezés. 1910—1914.

sal kapcsolatos) levelet őrzi, melyek közül az utolsók 1914 május—júniusban kelteződtek.[1] A bibliográfia a korrektúrákig jutott el. Dienes László 1914 nyarán még elküldhette a Brüsszelből érkezett és kijavított korrektúrákat, de következő csomagváltásra már nem kerülhetett sor, mert 1914 augusztusában Belgium német megszállás alá került.

Végül még egy, mai szemmel nagy jelentőségűnek ígérkező, de az első világháború kitörése miatt szintén félbemaradt kezdeményezésről: a könyvtár 1913-as „Értesítő"-jének márciusban megjelent száma (99. hasáb) azzal a felhívással fordult a nagyközönséghez, hogy mindazok, akik Budapest múltjára vonatkozó adatokkal rendelkeznek, juttassák el ezeket a fővárosi könyvtárhoz, mert az intézményben „megelőző munkálatok folynak Budapest könyvészetének összeállítására."

Nem volt fővárosi könyvtári kiadvány a Kőhalmi Béla, Szabó Ervin jeles munkatársa által 1913 májusában indított „Könyvtári Szemle" című folyóirat, története mégis sok szempontból összeszövődött a fővárosi könyvtár történetével. A folyóiratot a Lantos-cég adta ki.

A lap szerkesztője, Kőhalmi Béla Szabó Ervinhez hasonlóan agitátora lett az elmaradt hazai könyvtárügy forradalmi megújításának.

Az 1913-tól 1917-ig megjelent Könyvtári Szemle szerkesztőjén kívül a munkatársainak jelentős része is a fővárosi könyvtár gárdájából került ki. Hasábjain Szabó Ervin és Kőhalmi Béla mellett Madzsar József, Dienes László, Braun Róbert, Pikler Blanka, Váradi Irma, a könyvtár szolgálatába 1917-ben lépett Szigeti Gabriella, Szauder Erzsébet, vagy a rövidebb ideig ott működő Gárdonyi Albert, Niklay Péter, Benze Adolf és mások nevei szerepeltek.

A folyóirat szelleme kifejezetten haladó volt, de a szerkesztőség a konzervatív beállítottságú szakemberek cikkei elől sem zárkózott el.

A könyvtáron kívül álló szerzők névsora is szemlélteti, hogy hasznos cikkeiket szerzőjük világnézetétől függetlenül adták közre a Könyvtári Szemlében: a lapban szót kapott például Hóman Bálint, Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál, Lukinich Imre és más konzervatív, vagy éppen szélső reakciós szakember.

A Könyvtári Szemle többi munkatársai közül ki kell emelnünk Zubolyt (Bányai Elemért), a kiváló haladó publicistát, Király Györgyöt, a magyar középkori irodalom kitűnő ismerőjét, Kner Imrét, az akkori szellemi élet ismert képviselőinek neveit.

A legszorgalmasabb segítőtársak azonban mégis a fővárosi könyvtárból kerültek ki. Kőhalmi Béla egy helyütt felemlítette, hogy maga Szabó Ervin rendszeresen eljuttatott hozzá „emlékeztető cédulákat", ha ismertetésre érdemes cikkel, tanulmánnyal találkozott. Mégsem a személyi kapcsolat volt a fontosabb, hanem a szellemi kötelékek, amelyek a lapot az intézményhez fűzték. A Könyvtári Szemle, nemcsak szakemberekhez és a fővárosi könyvtár olvasóihoz szólt, mint az eddig bemutatott kiadványok, hanem általában az olvasókhoz, emellett a könyvgyűjtőkhöz, bibliofilekhez. A könyvbarátok széles táborának fóruma kívánt lenni és eszköze a magyar könyvtárpolitika megreformálásáért folyó küzdelemnek.

Szabó Ervin ismerte a lap programját, éppen ezért annak első számában a szerkesztőség előzetes körkérdésére (melyet olyan konzervatív szakemberekhez is eljuttattak, mint Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál és mások) válaszolva, többek között így írt:

> „Kevesen vannak, akiknek a számára a Könyvtári Szemle sikere szinte személyes elégtétel volna, s e kevesek közé szeretném magamat is számítani. Néhány esztendeje próbáljuk megértetni azokkal, akiknek a könyvekhez és könyvtárakhoz közük van, hogy valami novum készülődik ezen a téren: az olvasók tízezreinek egybeforrása közszükségletük tekintetében. A «műveltek» és a «műveletlenek», a gyűjtők és kutatók egyformán jó könyvekre vágynak."[2]

Szabó Ervin tehát úgy látta, hogy a lap a művelődés demokratizálódásának hirdetője lesz, a tömegek színvonalban is megnövekedett olvasási igényének szószólója.

A színvonalas, ugyanakkor olvasmányos, érdekes stílusban szerkesztett Könyvtári Szemle valóban missziót teljesített, új szint honosított meg a szakirodalomban, arccal az akkori jelen felé fordult, de ez nem járt együtt a múlt értékes örökségének elhanyagolásával. A múlt feltárásában is hézagot töltött be, de ezt is új módon végezte. Amíg a Magyar Könyvszemle, a hivatalos könyvtártudományosság 1876 óta megjelenő lapja számára a magyar könyvészet múltja, főként a középkort jelentette, addig a Könyvtári Szemle az egyházi és főúri könyvtárak helyett a XVIII. századtól alakuló magyar polgári könyvtárak történetének úgyszólván felszántatlan területéről hozott cikkeket.

A lapban egyébként aránylag kevés volt a történeti tárgyú munka, annál sűrűbben foglalkozott a könyvtárügy aktuális problémáival. Így például Kőhalmi Béla hívta fel a figyelmet a Magyar Könyvszemle 1913—1914-es folyamaiban egy kurrens nemzeti bibliográfia szükségességére, miután pedig a

[1] A Szabó Ervin—Dienes László és Ernest Solvay—Daniel Warnotte közti levelezést l. Irattár. Levelezés 1910—1914.

[2] Könyvtári Szemle 1913. május 20. p. 3.

kormányzat nem reagált erre, a passzivitás láttán a nagyon csekély anyagi erőkkel rendelkező Könyvtári Szemle egymaga látott hozzá a hézag betöltéséhez: 1914-ben megkezdte a teljes hazai termést feltáró címjegyzékek közlését. (A sorozat első két számát Steinhoffer Károly állította össze, a 3. számtól Pikler Blanka vette át a munkát és az év közepéig folytatta azt, végül a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete megbízta Kőhalmi Bélát és Pikler Blankát, hogy szerkesszék az eddig hiányos, mégis hézagot betöltő Magyar Könyvészet-et, persze, ezután teljességre törekedve.) Említésre érdemes, hogy Király György a lap 1914. március 15-i számában a magyar irodalomtörténeti bibliográfia hiányára irányította a figyelmet. Dienes László az 1915-ös évfolyamban a hazai tudományos könyvtárak közötti kooperáció szükségességét propagálta egy konkrét kísérlet kapcsán. Ugyancsak Dienes László tollából jelent meg a Szemlében (már a világháború kitörése után) a neves német könyvtáros, Walter Hofmann rendszeréről egy nagy tanulmány. Ebben Dienes a német könyvtári szakember számos (a maga idejében élenjáró jellegű) újítását ismertette és propagálta, olyanokat, melyek közül sokat bevezetett és nagy sikerrel alkalmazott a fővárosi könyvtár. E folyóiratban (1913. évf. nov. 5-i szám) jelent meg a fővárosi könyvtár munkatársa, Benze Adolf tollából, az első magyar cikk, amely a könyvtári „nagyüzem" megszervezéséről és a „nagyüzemi" módszerek alkalmazásáról szólt. Hasonló gondolatokat feszegetett Madzsar József a világhírű német tudós, Wilhelm Ostwald rendszerének ismertetésével. („A szellemi munka szervezése", Könyvtári Szemle 1913. júl. 5.) A fővárosi könyvtár fiókjainak szervezésénél, a nyomtatványminták készítésénél Ostwaldnak az ilyen munka racionalizálására adott útmutatásait szívlelték meg és alkalmazták az intézmény vezetői. Se szeri, se száma a külföldön már meghonosodott hazai alkalmazásra ajánlott módszereknek ebben a lapban. Ilyenek például a könyvtári könyvek házhozszállításáról, a külföldi szerkesztőségi könyvtárak berendezéséről, a könyvtár propaganda különféle eszközeiről szóló, azokat népszerűsítő apró cikkek. A korabeli szellemi élet kistükreként szolgáltak a lap állandó rovatai, így a Dienes László által szerkesztett és írt „Kézikönyvtár" (alapvető reference könyveket ismertető rovat) és a Kőhalmi és Dienes által összeállított „Újabb könyvtári szakirodalom " című rovat.

A Könyvtári Szemle a kor égető könyvtárpolitikai és könyvtártechnikai problémáitól elforduló hivatalos könyvtártudományi orgánummal, a Magyar Könyvszemlével szemben ablakot tárt az áporodott levegőjű hazai köz- és magánkönyvtárak elé és így a fővárosi könyvtárból áradó új szellem hatósugarát növelte.

Itt csak röviden utalunk arra, hogy a Könyvtári Szemlében az eddig említett cikkeken kívül a könyvtártudomány szűkebb határain túlmenő jelentőségű írások is napvilágot láttak, mégpedig az első világháború alatt, ezúttal is főként a Szabó Ervin munkatársai tollából. Ezekkel a politikai szempontból is figyelmetérdemlő cikkekkel a könyvtár háború alatti életének bemutatása kapcsán foglalkozunk majd.

A GYÖKERES ÚJJÁSZERVEZÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

A tudományos központ egész fejlődéstörténete szempontjából legfontosabb lépés: 1910—1914 között teljesen újjáalakítják belső szervezetét.

A belső újjászervezés az egész, addig már csaknem másfél-százezer kötetre felgyülemlett állomány újabb, minden előzőnél alaposabb selejtezését, az egész régi katalógusrendszer, raktárrendszer felszámolását és újjal való helyettesítését, — tíz- és tízezer kötet teljes újrafeldolgozását és a nemzetközi könyvtártechnikában elért seregnyi korszerű vívmány, emellett a Szabó Ervin és munkatársai által felfedezett igen sok időtálló újítás bevezetését jelentette.

A fővárosi könyvtár tudományos központjának mai arculata tulajdonképpen ezekben az években rajzolódott ki.

Szabó Ervinnek, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarában 1899—1903 között kifejtett tevékenységét ismerve csaknem bizonyosra vehetjük, hogy az 1904-ben reábízott fővárosi könyvtár technikai újjászervezésének terve nem a tízes években érlelődött meg benne. Ő, aki a Kamara könyvtárában teljesen szabad kezet kapott, a könyvtárterem megkonstruálásától a berendezés legapróbb részleteinek kidolgozásáig, és a tervezés szabadsága mellé megfelelő pénzforrásokat is, már akkor bebizonyította, hogy nemcsak éber figyelemmel kísérte és ki tudta választani a könyvtárépítés legjobb külföldi eredményeit, hanem hazánkban elsőként alkalmazni is tudta azokat amikor erre megvolt a lehetősége.

A Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára magán viselte Szabó Ervin rövid működésének kézjegyét és mint Varró István, a Kamara egykori tisztviselője több mint félszázaddal később Kanadában irott (korábban idézett) visszaemlékezésében kiemelte: a kamarai könyvtár a kilencszázas évektől fogva Magyarország egyik legjobban szervezett intézménye lett, „amerikaias" intézmény. — Az adott korszakban ez a legnagyobb dicsérettel volt egyenértékű, hiszen a kilencszázas, sőt még a tízes években is vitathatatlan volt az amerikai könyvtárrendszer fölénye a kontinensével szemben.

Szabó Ervin 1899—1903 közötti könyvtárosi működése alapján állíthatjuk tehát, hogy ha rajta múlott

volna, a fővárosi könyvtárat is kezdettől fogva ugyanúgy, a legmodernebb alapokra helyezi, mint ezt az előző években tette a Kamara könyvtárával. Csakhogy a fővárosnál bonyolultabb volt a helyzet. Itt minden apró összegért, minden napidíjas állásért, a berendezés minden darabjáért, amelyek a könyvtár fejlesztését szolgálták, külön csatát kellett megvívnia. Eleinte az új iránt kevés érzéket tanúsító és a könyvtártechnika nemzetközi eredményeit nem ismerő közvetlen fölöttesekkel is vitáznia kellett egy-egy vívmány bevezetéséért.

1904—1909 között tehát alig gondolhatott arra, hogy ezt az intézményt is gyökeresen átszervezze. A gyűjtemény belső felépítésének modernizálásáért eleinte csak keveset, majdnem semmit nem tehetett. Az elődöktől, az 1870 óta fennálló statisztikai hivatal könyvtárától és az 1892-től kiépült régi fővárosi könyvtártól örökölt könyvtömeg felesleges részét, a duplumokat, az új intézmény „profil"-ján kívül eső művek nagy hányadát eltávolíthatta, de az 1904—1909 közötti selejtezés sem volt egészen mélyreható, emellett a feles anyagnál is nagyobb ballasztot képviselő régi technikai berendezést nagyjában-egészében kényszerült érintetlenül hagyni.

Szabó Ervin már 1910 előtti előterjesztésében is többször utalt rá, hogy mily roppant nehézségeket okozott a könyvtárnak ez az állapot.

A betűrendes és szakkatalógusok alapját a statisztikai hivatal régi cédulaanyaga adta. A cédulák között 30—40 év előtt irottak is voltak. Ráadásul a katalóguscédulák igen gyenge minőségű papírból készültek, hiszen arra számítottak, hogy csak egyetlen hivatal néhány dolgozója használja azokat nem pedig olvasók ezrei, amint ez 1907 után bekövetkezett.

Mindennek tetejébe a katalóguscédulák csak egy példányban voltak meg: az új vételek bedolgozása és a régi cédulaanyag rendezése miatt a katalógusoknál működő könyvtárosok és az olvasók a munka szaporodásával lépten-nyomon egymásba ütköztek. Szabó Ervin már 1909-ben sürgette: alkalmazzanak a régi cédulaanyag másolásához ideiglenes napidíjasokat, mert a cédulák egy része már csaknem olvashatatlan, többsége teljesen elrongyolódott, bepiszkolódott, igen sok elveszett. Egy másik belső (ún. „szolgálati") katalógust, melyhez hasonlókat a modern nyugati könyvtárak már régen felállítottak, a felsorolt okoktól függetlenül úgy is fel kellene állítani.

Könyvtári vonatkozású előterjesztésekben és jelentésekben Szabó Ervin azt is többször felemlítette, hogy az egykori statisztikai hivatal szakkatalógusa, mely igen minuciózusan volt kidolgozva és mint ilyen, „talán a leghasználhatóbb" volt a hazai tudományos könyvtárak között, a dolog természeténél fogva, nem felelhetett meg az új feladatokkal, új gyűjtőkörrel felruházott fővárosi könyvtárnak, amelynek katalógusa a szükség folytán mégis az előbbire épült. A római számokból, nagy- és kisbetűkből, országrövidítésekből stb. kombinált régi szakkatalógust a tudományok fejlődését követő beszerzés új követelményei miatt is minduntalan bővíteni, toldozni-foldozni kellett, de a sok energiát, figyelmet kívánó munka sem hozott lényeges eredményeket: a régi szakkatalógus rossz volt.[1]

Emellett már 1909—1910-ben tervbe vették egy földrajzi katalógus felállítását.

Régesrég elavult a raktárrendszer is: a könyvek a rossz szakrend szerint voltak felállítva a raktárban, a gyarapodás ütemének rohamléptekkel történt meggyorsulása miatt a szakrendben felállított könyvek mellé mind nehezebb lett az új szerzemények bepréselése.

A könyvtárt nem szánták érdemleges forgalmat lebonyolító kölcsönző intézménynek, a kölcsönzés térítvényre történt. Minden könyvről külön „kisregényt" kellett megírni a kölcsönzés előtt. Szabó Ervin jól ismerte a tömegforgalomra berendezett nyugati nyilvános könyvtárak kölcsönzési technikáját és az olvasótábor növekedése miatt szíves-örömest új eljárásokat vezetett volna be a kölcsönzésnél.

A DECIMÁLIS OSZTÁLYOZÁS

Ismeretes, hogy a könyvek szakszerinti osztályozásában a múlt század végéig világszerte ezer-fajta rendszer alakult ki. Római és arabs számok, a latin, görög cirill és egyéb abécék nagy és kisbetűi, földrajzi, időrendi és egyéb megjelölések, valamint rövidítések beláthatatlan tengeréből válogatták ki sikerültebben, vagy zürzavaros eredményekre jutva a különböző intézmények a maguk szakrendszerének kereteit,

[1] Az 1904—1913 használt szakkatalógus sémájában a következő csoportok voltak: I. Könyvtártan. II. Általános munkák. III. Bölcsészet, IV. Vallás és Egyház, V. Társadalomtudomány. Társadalmi kérdés. (Ezen belül: Története, elmélete. — Társadalmi képződmények. — Faj és nemzetiségi kérdés. — Szociális kérdés. — Szociográfia. — Kereszténységszocializmus és konzervatizmus. Anarchizmus. — Nőkérdés.) VI. Statisztika. Demológia. VII. Közgazdaságtan. (Ezen belül: Elmélet. Módszer. Történet. — Gazdaságtörténet. — Termelési tényezők. — Szövetkezés. — Földbirtokpolitika. Parasztbirtok. — Lakásügy. Telektulajdonos. — Mezőgazdaság. Bányászat. — Ipar. — Hűtőipar. — Kereskedelem. — Külkereskedelem. — Vámügy. — Városok élelmezése. — Drágaság. — Közlekedés. — Közúti vasutak. — Pénz- és hitelügy. — Biztosításügy.) VIII. Munkáskérdés. IX. Szegényügy. Jótékonyság. X. Államtudomány. XI. Jogtudomány. XII. Közjog és közigazgatás. XIII. Pénzügytan. XIV. Közművelődés. Közoktatás. (Ezen belül: Művészet. Műemlékek.) XV. Történelem. XVI. Földrajz és etnológia. XVII. Természettudomány. XVIII. Közegészségügy, Orvostudomány. XIX. Matematika. Technika. XX. Nyelvészet. Szépirodalom. A római számmal jelzett főszakok nagy és kisbetűs, valamint arabs számos alszakokra és az egyes országok nevének kezdőbetűivel jelzett földrajzi szakokra osztottak.

amelyek nemcsak országonként, városonként, de igen gyakran egyetlen helységen belül arra kényszerítették a könyvtárak használóit, hogy minden gyüjteményben külön sajátítsák el az ott alkalmazott szakrendszer csínját-binját.

Melvil Dewey new-yorki könyvtáros 1872—1876 között kidolgozott és első ízben 1876-ban (azóta számos nyelven számtalan kiadásban) megjelentetett új szakrendszerével, a kizárólag arabs számokat alkalmazó, tehát a világ minden pontján érthető, emellett a tudományok differenciáltságának, illetve jövendő differenciálódásának megfelelően tetszés szerint finomítható tizedes osztályozási rendszerével (decimal classification) egy csapásra új helyzetet teremtett. A tudományokat a 0-tól 9-ig terjedő számjegyekkel tíz főcsoportra, a főcsoport mellé függeszthető további számokkal az alcsoportok sokaságára bontotta és ezt ugyancsak arabs számokkal kifejezett, az előbbiektől zárójellel, idézőjellel, vagy más írásjellel elválasztott „közös alosztályok"-kal bővítette, általuk bizonyos gyakran ismétlődő jegyeket (földrajzi hely, időpont, korszak stb.) fejezett ki. A rendszer közérthetőségénél fogva igen alkalmasnak látszott, hogy segítségével véget vessenek a könyvtárak szakkatalógusainál világszerte tapasztalható eltéréseknek, és nemzetközileg egységes alapokra állítsák a szakozást.

Az Egyesült Államokban és Angliában gyorsan tért hódított Dewey rendszere, Európában már nehezebben.

A tizedes osztályozás nemzetközi elterjedéséhez nagy lökést adott, hogy az 1895-ben alakult és gyorsan nemzetközi tekintélyre szert tett brüsszeli Institut International de Bibliographie rövidesen a (némileg módosított) Dewey-rendszer elfogadása és propagálása mellett döntött.

Magyarországon, mint láttuk Szabó Ervin számtalan hazai, sőt európai könyvtárat megelőzve, már 1900-ban rátért a decimális rendszer alkalmazására a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara akkor vezetése alatti könyvtárában.

A decimális rendszer nemzetközi és hazai elterjedésének sorsfordulóival kapcsolatosan kell itt közbeiktatnunk néhány históriailag igen érdekes adalékot.

Az egyik figyelmet érdemlő apróság: Szabó Ervin az 1903-ban kiadott nagy nemzetközi repertóriuma, a Bibliographia Economica Universalis francianyelvű előszavában bővebben foglalkozott a művében alkalmazott decimális csoportosítás kérdésével.[1] A „Préface" egyik érdekes közlése: abban a brüsszeli Institut International de Bibliographie-ban, amely 1897-től elfogadta és világszerte propagálta a tizedes rendszert, Mandello Gyula professzor, Szabó Ervin főszerkesztője a Közgazdasági Szemlénél, (amelynek bibliográfiáit Szabó Ervin állította össze 1900-tól), ajánlotta a brüsszeli Institut vezetőjének, Paul Otletnek a Dewey-féle szisztémát, mint legjobbat. Eszerint tehát a tizedes osztályozás világméretű térhódításához magyar részről érkezett az ösztönzés. Szabó Ervin, mint említett előszavában feljegyezte, értesülését Esztegár Lászlótól, az ismert könyvtári szakembertől szerezte. Esztegárt viszont, aki részvett az egyik nemzetközi bibliográfiai kongresszuson, éppen Paul Otlet tájékoztatta ilyen értelemben, nyilván kedveskedni akart neki azzal, hogy elmondta: Esztegár honfitársától, Mandellotól származott az ötlet.

Lehet, hogy az Institut előbb vagy utóbb Mandello tanácsa nélkül is rátalált volna a Dewey-rendszerre, de aligha valószínű, hogy nélküle már 1897-ben emellett dönt.

Szabó Ervin iménti „Préface"-ának még egy említést érdemlő vonatkozása: ő, aki hazánkban elsőként alkalmazta a tizedes-rendszert, nem lett annak kritikátlan dicsérője, mert már a „Préface"-ban rámutatott arra, hogy Dewey szellemes szisztémája tele van logikátlanságokkal, következetlenségekkel. Ugyanakkor mégis hasznos, mert gyakorlatilag a legjobb.

A magyar könyvtártörténet szempontjából ugyancsak igen fontos adalékot találunk a Párttörténeti Intézetben őrzött Szabó Ervin-gyűjtemény egyik dokumentumában, nevezetesen Mandello Gyula professzornak 1901. november 26-i keltezéssel Szabó Ervinhez irott levelében.[2] Mandello ebben az írásban többek között köszönettel nyugtázta Szabó Ervinnek a Kereskedelmi és Iparkamara kiadás előtt álló katalógusából küldött 10 ívnyi korrektúrája átvételét:

> „Roppantul örvendek — tette hozzá Mandello — a decimális rendszer alkalmazásának, amely úgy látszik, bevált..."

— majd feltette a kérdést: nem lenne-e hajlandó Szabó Ervin az általa (Mandello Gyula által) szerkesztett Közgazdasági Szemle számára készített könyvészeti összeállításait a jövőben szintén a decimális szerint csoportosítani?

A levél e részéből tehát megtudtuk, hogy gyakorlatilag Szabó Ervin hamarabb tért rá a decimális rendszer alkalmazására, mint Mandello. Nem látszik egész valószínűtlennek, hogy magának Mandellonak a figyelmét is a könyvtártechnika kérdései iránt nála intenzívebben érdeklődő Szabó Ervin hívta fel

[1] Szabó Ervin: Bibliographia Economica Universalis 1903. Préface. I—VI. old.

[2] Párttörténeti Intézet „Szabó Ervin levelezés" Könyvtárosok levelei.

először a Dewey-szisztémára, vagyis végső soron Mandellon keresztül Szabó Ervintől érkezett az ösztönzés Jules Otlet-hez, illetve az Inistuthöz a tizedes rendszer érdekében. A feltételezést azonban csak akkor igazolhatnánk, ha legalább is adatunk lenne róla, hogy 1897-ben az akkor mindössze 21 éves Szabó Ervin már ismerte és felismerte a Dewey-rendszer előnyeit és ezt közölte Mandello Gyulával. Ilyen adat azonban egyelőre nem áll rendelkezésre, csupán annyi bizonyos, hogy Szabó Ervin hamarabb alkalmazta ezt a rendszert, mint Mandello.

Az idézett levél ugyancsak figyelmet érdemlő része, amelyben Mandello a brüsszeli Institut által kiadott tizedes táblázatok magyarra való fordításának ügyéről tájékoztatta Szabó Ervint:

> „Nem tudom, mi van Gyalui Farkas munkájával. A nemzetközi intézet ugyanis őt bízta meg a táblázatok magyarra fordításával, de a kiadást attól tette függővé, hogy a munkát én bíráljam. Egy esztendeje múlt el azonban, anélkül, hogy valamint hallottam volna"

— adta hírül Szabó Ervinnek Mandello 1901 novemberi levelében. Tudomásunk szerint Gyalui Farkas, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kitűnő munkatársa, majd vezetője, sohasem készült el a szóbanforgó fordítással, mégsem érdektelen, hogy brüsszeli kezdeményezésre első ízben már 1900-ban szó volt a Dewey-féle rendszer magyar fordításáról.

Ismét Szabó Ervin volt az első magyar szakember, aki a tizedes osztályzást — egyelőre egészen rövidített formában — magyarra átültette és nyomtatásban kiadta, ez a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának nagy katalógusában jelent meg 1902-ben.

Az első már teljesebb magyarnyelvű kiadást ismét Szabó Ervin kezdeményezésére végezték el, 12 évvel a brüsszeli Institut Gyaluinak adott megbízása után — a fővárosi könyvtárban.

A táblázatok megjelentetését, mint a könyvtár publikációs tevékenységének ismertetésekor említettük, a „Közlemények" sorozat keretében kezdték meg: a sorozat 9. számaként két füzetben kiadták a bevezetéseket, a formai alosztások és a 0-ás, 1-es és 2-es szakok tabelláit.

A hazai könyvtártörténetben kimagasló jelentőségű vállalkozás volt ez, noha, amint a kiadvány címe is jelezte, nem egyszerűen fordításról, hanem a fővárosi könyvtár szükségleteinek megfelelő átültetésről volt szó.

„A fővárosi könyvtár osztályozása (Átdolgozott decimális klasszifikáció)" — ezzel a címmel jelentették meg két kötetben az első táblázatokat.

A Szabó Ervin által 1912 áprilisában keltezett „Előszó" külön hangsúlyozta: ő személyszerint meg van győződve arról, hogy a Dewey-féle rendszer „a legegyetemesebb, a legegyszerűbb, az emlékezetet a legkevésbé megerőltető jelzésekkel" dolgozik, de a könyvtár mégsem tudta minden változtatás nélkül átvenni sem Dewey „Decimal classification"-ját, sem a brüsszeli Institut által egyetemessé tett „Manuel"-t mert egyelőre mindkettőnek sarkalatos hibái, olyan logikai botlásai vannak, hogy kénytelenek voltak a fővárosi könyvtár sajátos szükségletei szerint módosításokat alkalmazni.

A módosításokat nem akarták önkényesen végrehajtani: érintkezésbe léptek a brüsszeli Institut-vel (a levelezés számos darabja ma is megvan a fővárosi könyvtár irattárában).[1] Maga Paul Otlet is Budapestre utazott, hogy Szabó Ervinnel találkozzon.

A könyvtár 1912. évi működéséről szóló jelentésben olvashatjuk:

> „A nyár folyamán alulírott [Szabó Ervin] Brüsszelben járván, olyan megegyezések létesültek az Institut International de Bibliographie vezetősége és könyvtárunk között, hogy lehetővé vált a tizedes rendszer mellőzhetetlen, módosításai tekintetében az azzal való kooperáció. Az intézet fölkérésére a társadalomtudományi rész átdolgozását a könyvtár vállalta és Braun könyvtáros ez év második felében majdnem kizárólag ezzel a munkával volt elfoglalva. Természetesen minden módosításnak a brüsszeliekkel való közlése és az azokról való tárgyalás sok időt vesz igénybe".[2]

A Szabó Ervin és Braun Róbert által javasolt, illetve kidolgozott formában átnyújtott módosításokat azonban végül is nem iktatták be a brüsszeli Manuel újabb kiadásaiba. A közelebbi okok ismeretlenek.

A könyvtár rendszere tehát némely részében eltért a nemzetközileg használt brüsszelitől, az első füzetek kiadását a tárgyalások miatt hosszabb szünet követte, végül azonban az intézmény, már a világháború alatt — kőnyomatban —, kiadta a hátralevő részeket is. A teljes rendszer első hazai kiadása a nemzetközitől való eltérések ellenére is korszakos jelentőségű esemény lett, hogy miért, arra Szabó Ervinnek az első füzethez írt „Bevezetés"-e vet fényt. A Bevezetésben így méltatta a részben bírált Dewey

[1] Irattár. Külföldi levelezés. 1910—1914.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1913. p. 18.

szisztémát: „Amely könyvtár vele él, tudatában lehet, hogy sok száz könyvtárral azonos eljárást követ és oly rendszert használ, amelyet kiváló szakemberek megvitattak... Egyaránt megfelel nagy és kis könyvtáraknak... a legegyszerűbb valamennyi rendszer közül... olcsóbb minden más rendszernél a munkamegtakarítás által... igaz, hogy semmiféle filozófiai-rendszer próbáját nem állaná ki... de a cél, hogy az olvasó gyorsan tudjon kiigazodni rajta" — e célnak pedig tökéletesen megfelel. A Bevezetés az alábbi felhívással végződött

> „Nagyon kívánatos, hogy minden könyvtár oly gyorsan fogadja el e rendszert, amint csak lehet. Minden halasztás csak fokozott pénz- és időveszteséggel jár."[1]

Az eltelt fél évszázad fejleményei Szabó Ervin jövendőlését igazolták.

MÁSFÉLSZÁZEZER KÖTET ÚJRA FELDOLGOZÁSA

Az új szerzemények szakozásánál 1912 elejétől bevezetett tizedes osztályozás alkalmazása csak egyike volt az újításoknak. Az 1913-as Értesítők szerzeményezési jegyzékében már észrevesszük, hogy a címfelvételezésnél is a nemzetközileg legelterjedtebb formák követésére tértek rá, így többek közt, 1913 elejétől már nem kerek zárójelben, hanem a nemzetközileg használt „p." (pagina) jelzéssel közölték a lapszámot, mindezek azonban csak „előcsatározások" voltak, mert a tízes évekig felhalmozódott hatalmas könyvtömeg teljes átdolgozására a nyomorúságos helyviszonyok miatt, melyek a városházi otthonban nyomasztóan ránehezedtek az intézményre, nem gondolhattak komolyan.

A munka dandárját végül mégis ezen a helyen végezték el, mégpedig ama nem kívánt 11 hónapos zárvatartás „jóvoltából", amely ellen még 1913 április—májusában is kézzel-lábbal hadakoztak.

Szabó Ervinék részéről teljesen érthető volt ez a hadakozás: az olvasóforgalom fenntartását minden egyéb követelmény fölé helyezték. Történeti távlatból mérlegelve a dolgot, most már mégis azt mondhatjuk: az eredetileg három hónapra kontemplált, végül 11 hónapra nőtt szünet „a legjobbkor" jött, ugyanis egyedül ennek volt köszönhető, hogy az átdolgozást nagyrészt végre tudták hajtani. Egy esztendővel később már nem lett volna rá lehetőség: kitört a világháború, csökkent a létszám, drágult a nyersanyag egyéb feladatok kerültek előtérbe, a szabadabb mozgási lehetőséget igérő könyvtárpalotából pedig nem lett semmi.

A nyilvános szolgálat beszüntetésére, mint említettük, 1913. június 1-én került sor. Már készen állott a 64 ívoldalra terjedő „Utasítás", amelynek alapján június 10-én megindult a „roham" a gyűjtemény gyökeres újjászervezéséért.

Sietni kellett, ekkor ugyanis nem tudták, hogy a 3 hónapból 11 lesz és még a 11 hónap sem lesz elég ilyen roppant feladat befejezésére.

A munka legfőbb irányítására Kőhalmi Béla kapott megbízást, a legkényesebb feladat, a katalógusok átdolgozásának vezetéséhez és végzéséhez Pikler Blankában, a katalogizáló csoportvezetőjében kapott kitűnő támaszt.

De ebben a hatalmas „rohammunkában", (amely végül hónapokig-évekig tartott) a zárvatartás idején mindenkinek részt kellett venni, ahogyan maga Szabó Ervin jegyezte fel, „az igazgatótól kezdve" minden egyes dolgozóra nagy feladatok hárultak.

A vállalkozás roppant méreteit a laikusok számára is világossá teszi, ha arra az egyetlen adatra utalunk, hogy a selejtezés és leválasztás előtt kereken 145 000 kötettel álltak szemben. A statisztikai hivatalnak átadásra került mintegy 10 000 kötet kiválogatása is óriási figyelmet követelt, ennél is nagyobb koncentrációt további kereken 20 000 kötet selejtezése.

A könyvtár összállománya az 1914 végi állapotról szóló jelentés szerint körülbelül 108 000-re olvadt le, ebből a leginkább munkaigényes központi anyag kereken 87 000 kötetet tett ki, a többi a fiókok állományába tartozott. A 87 000 kötetben természetesen már az 1913 júniusa óta elért szaporulat, így a Vámbéry hagyaték is benne volt.

A feldolgozásra érdemesnek tartott anyag önmagában is óriási munkát követelő kiválasztása után a könyvtár tartalmában is felfrissült, jellege megtisztult; a selejtezésnél az olvasók érdeklődése szolgált legfőbb mércéül.

Maga a selejtezés azonban, bármennyire is igényes, sok időtrabló tépelődést, mérlegelést követelő feladat volt, méreteiben mégis eltörpült az átdolgozás, azaz újrafeldolgozás munkája mellett, amelyet az egykorú iratok és nyomtatott évi jelentések[2] hol „revízió"-nak, hol „újjárendezés"-nek, máskor „átdolgozás"-nak, „átrendezés"-nek neveztek.

Kőhalmi Béla szóbeli közlése szerint a munka megindításakor, 1913 júniusában a könyvtár vezetősége

[1] A Fővárosi könyvtár osztályozása. 1912. p. 12.

[2] L. Irattár. Revízió 1913—1914, továbbá a Főv. Könyvtár Értesítője 1914. évf.-ban Szabó Ervinnek az „Újjárendezés"-ről írott cikkét, az 1915-ös évf.-ban Kőhalmi Bélának a katalógusokról készített jelentését.

25 tagú törzsgárdát bocsátott rendelkezésére. A rendkívüli munkaigényes feladat teljesítése érdekében kértek és kaptak öt ideiglenes munkaerőt is, köztük három könyvkötőt.

A „revízió" végrehajtásában a selejtezés mellett, amelyet természetesen a legképzettebb könyvtárosok, köztük elsősorban Szabó Ervin bevonásával végeztek el, a könyvkötőkre is rendkívül nehéz munka várt.

A még 1898-ban (Toldy László régi „fővárosi könyvtár"-ához) szerződtetett Leszik Károly Szentkirályi utcai könyvkötőmesterrel ekkor is érvényben volt az egyezség. Szabó Ervin szakadatlan panaszos beadványai ellenére Leszik immár másfél évtizede tartotta pozicióját, de a könyvtár megsokszorozódott igényeit nemcsak minőségileg, hanem már mennyiségileg is régóta nem tudta kielégíteni.

Tíz és tízezerre szaporodott a kötetlen könyvek, folyóiratok száma.

Végre 1913 júniusától sikerült elérni az átdolgozásra hivatkozva, hogy ideiglenesen alkalmazzanak három könyvkötőt.

A fővárosi könyvtár házi könyvkötészetének megalapítását jelentette ez az eredmény. Az 1914-es évről szóló jelentés adta hírül, hogy a házi kötészet 2-től 5-ös létszám között ingadozva ezután is megmaradt. A fővárosi könyvtár ezzel a vállalkozásával is két évtizedes előnyt szerzett az összes többi hazai könyvtárakkal szemben. A selejtezés és a könyvek kötése körüli restáncia felszámolása mellett a legnagyobb, a legtöbb kezet és legprecizebb munkát a régi katalógusok felszámolása, az új katalóguscédulák készítése igényelte.

Napirendre került a dobozos katalógusrendszer teljes kiküszöbölése. Helyette a máig legkorszerűbbnek bizonyult és most már világszerte elterjedt fiókos kartotékszekrényeket állították fel, bennük már nemzetközi szabvány nagyság szerinti kartoncédulákat helyeztek el. A régi dobozos katalógusokban még szabadon lebegtek a rossz papírra készült cédulák, a kartotékfiókokban viszont a könnyen kezelhető és jól olvasható új kartoncédulákat nyársakkal fixálták. Erősen lecsökkent a veszély, hogy a hanyag, vagy éppen rosszindulatú olvasók megritkítják a könyvtár egyedüli kulcsát jelentő katalóguscédula állományt.

1914 végéig a központ állományának 2/3 részével készültek el. Egyetlen szám jól érzékelteti az eredményt: 1914 december végén 336 000 új katalóguscédula állt rendelkezésre.

A címfelvételek jelentős részét a főváros házinyomdájában készítették: a központ mai katalógusaiban is tízezrével akadnak akkor készült nyomtatott cédulák, de ezek kisebb hányadát a már 1914-ben e célra beszerzett „roneotyp" sokszorosítóval állították elő.

Minden egyes cédula legalább két példányban készült, az egyik belső használatra, így végleg megszüntették azt a lehetetlen állapotot, hogy a könyvtárosok feldolgozó munkájuk közben minduntalan az olvasókba ütközzenek. Emellett az olvasói katalógusok esetleges megcsonkítása sem okozott ezután olyan végzetes bajt, mint korábban, amikor egy cédula eltűnése az általa jelzett könyv elsüllyedését is jelentette.

1914 végén a választólapokkal együtt kereken 350 000 darab katalóguscédula 21 fiókos kartotékszekrényben volt elhelyezve, közülük 17 nagyobb (15 fiókos) és 7 kisebb méretű volt. A 21 szekrény közül tízet bocsátottak az olvasók rendelkezésére.

Kialakult a központi gyűjtemény mai katalógusrendszerének alapja: a modern szabvány szerint készült olvasói és szolgálati betűrendes katalógus, a decimális rendszerben felállított szakkatalógus, a földrajzi katalógus, a különgyűjtemények katalógusai, ez utóbbiak is két példányban.

Nem szorul bizonyításra, hogy milyen heroikus munkát követelt ekkora könyvtömeg minden egyes darabjának új címfelvételezése, új osztályozása, az elkészült betű- és szakrendi cédulák revideálása, rendezése, kartotékdobozokba való helyezése, választólapokkal való felszerelése.

1914 végéig, mint említettük, „csak" kereken 50 000 kötettel készültek el és ez nem meglepő, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az augusztusban kitört világháború miatt a könyvtár személyzete is, anyagi lehetőségei is megcsappantak. Mintegy 38 000 kötetes állományt még a régi, rossz katalóguscédulák alapján tudtak csak használni. A háborús viszonyok miatt e hátralék felszámolása még évekig tartott.

De nemcsak az új katalógusok felállítása miatt kellett minden egyes könyvet kézbe venni: a kölcsönzésben is teljesen új, a korábbi térítvényes rendszerhez nem is hasonlíthatóan egyszerű eszközt, a hazánkban addig sehol nem alkalmazott könyvkártya-rendszert vezették be. Minden egyes könyvhöz egy könyvkártyát és egy, az előbbitől eltérő színű kölcsönzőkártyát írtak.

A házi könyvkötészetre hárult a helyszámozás és a tulajdonjelzetek feltüntetése, valamint a „táskázás".

A raktározásnál nagyrészt kiküszöbölték a régi típusú, ugyancsak sok bajt okozott szakrendi elhelyezést. A könyvállomány kisebb részét kitevő különgyűjteményeket a decimális szakrend alkalmazásával helyezték el a raktárban, a törzsállománynál viszont bevezették a nagy könyvtárakban egyedül alkalmas folyószámszerinti elhelyezést. A numerus currensben felsorakoztatott anyagot csupán a nagyságrend szerint választották szét néhány nagyobb csoportra. A folyószám alkalmazása egyszerűvé tette a könyvek kikeresését és megszűnt a szakrendi felállításnál minduntalan ismétlődő probléma, hogy hová préseljék be valamelyik gyorsan gyarapodó részleg új szerzeményeit.

A könyvkötők minden egyes könyvet — ha vastagsága engedte, gerincén, más esetben a címlap bal felső sarkán — a raktári helyszám feltűnő nyomásával tettek könnyen elérhetővé. A főváros címerének aranyozott nyomásával ugyancsak a fedéllapon tűntették fel a tulajdonjogot, emellett az egyes könyvek 17. lapján perforáló géppel („tűszúrások" formájában) jelezték, hogy a fővárosi könyvtár könyvéről van szó.

A könyvek fedőlapjának belső oldalába a könyvkártyák tartására szolgáló tasakokat, emellett egy nyelv formájú nyomtatott lapot ragasztottak, amelynek rovataiba a kölcsönzéskor az olvasó emlékeztetésére a lejárati dátumot pecsételhették be.

Az átdolgozás eredményeként alakultak ki a külön katalógusokkal is felszerelt, külön elhelyezett, a decimális rendben felállított különgyűjtemények.

„B" jelzetet kapott a legnagyobb különgyűjtemény, a Budapest történetére vonatkozó állomány, amelynek részét alkotta a budapesti vonatkozású újságszelvények gyűjteménye. Egykorú sajtóközlés szerint a fővárosi könyvtár vezette be elsőként a hazai intézmények között a meghatározott témájú sajtócikkek, ez esetben a napi- és hetilapok fővárosi vonatkozású közleményeinek újságkivágások formájában való gyűjtését és szakszerű, hozzáférhető tárolását.[1] Ennek alakulásáról a Könyvtári Értesítő 1913-as évfolyama is hírt adott.[2] Az újságszelvény gyűjtemény alapját a Fővárosi Levéltártól átvett budapesti vonatkozású újságszelvények adták. A levéltárban haszontalanul kallódó újságszelvények átadását ugyancsak Szabó Ervin indítványára rendelte el a főváros vezetősége, más utalásokban arról is szó esett. A könyvtár 1913 elejétől az akkor már működő „Figyelő" szolgálattól kapta meg rendszeresen (előfizetőként) az őt érdeklő újságkivágásokat.

A másik jelentős és kifejezetten a könyvtár „profil"-jába tartozó különgyűjtemény a röpiratokból állt össze.

Ez három részre tagoldódott: az egyik „Ball" jelzéssel a Ballagi Géza hagyatékból való magyar röpiratkolligátumokat tartalmazta, a másik „R" jelzéssel azokat, amelyeket Ballagi nem köttetett, továbbá az újabb magyar röpiratszerzeményeket, a harmadiknak „P" jelzetet adtak (a nemzetközi megjelölésként alkalmazott „pamflet" rövidítése) és ebben a külföldi politikai röpiratok voltak.

Önálló gyűjteményt állítottak fel a legértékesebb, a régi, a ritka, vagy igen díszes kiállítású, tehát drága könyvekből; jelzetül a decimális rendszer megfelelő számát választották: „09"-es gyűjtemény.

A társadalomtörténeti, erkölcstörténeti szempontból érdekes, de erotikus tartalmú műveket „E" (erotica) jelzéssel látták el.

A „09" és az „E" gyűjtemény használatát külön engedélyhez kötötték a visszaélések megelőzése céljából. Az erotikus tartalmú könyveket a serdületlen ifjúságnak egyáltalában nem adták ki.

„Sz" jelzést kapott a Szüry Dénes-féle hagyaték, amelynek a magyar szépirodalom 1767—1867 közti „editio princeps"-eiből, első kiadásaiból álló anyagát az 1911-es vétel óta folyamatosan kiegészítették a legújabb időkig terjedően.

Az 1911-ben átvett Zichy Jenő féle hagyatékból és az 1914-ben nyert Vámbéry Ármin féle gyűjteményből — mindkettőnek zömét az ázsiai vonatkozású irodalom tette ki — létrehozták „A" jelzettel az „Ázsiai", vagy más néven „Keleti" Gyűjteményt. Ázsiát, a Keletet azonban tágan értelmezték: a Balkánt és Afrikát is beleértették.

A könyvtár feldolgozó munkája szempontjából kimagasló értékű részleg lett a könyvészeti gyűjtemény, amelynek jelzete ugyancsak a megfelelő decimális főszám, a „01" lett. A tízes évek elején végrehajtott nagy vásárlások során a „01" gyűjteményben (melynek egy részét a katalogizáló kézikönyvtárakként állították fel) már egy-két évszázadra visszamenően ott sorakoztak a német, a francia, az angol, az amerikai könyvtermést tartalmazó nagy bibliográfiai sorozatok, nemzeti bibliográfiák, álnév szótárak, speciális bibliográfiák, de nem feledkeztek meg olyan kisebb nemzetek könyvtermését felölelő kiadványok beszerzéséről sem, mint a szerb, horvát, cseh, bulgár, román stb. népek irodalmának könyvészete.

„02"-vel jelezték a könyvtártani irodalmat, ugyancsak a decimális rendszer megfelelő szakjelzetét alkalmazva.

Feltűnő „K" jelzéssel látták el az olvasó- és folyóiratteremnek a Károlyi utcai épületben sokszorosan megnövelt kézikönyvtárát.

AZ OLVASÓK

Az intézményben folyó összes erőfeszítések végső célja: az olvasószolgálat jobbá tétele volt.

Nézzük meg közelebbről, miként állt a központi könyvtár nyilvános szolgálatának problémája 1910-től 1914 közepéig, az első világháború kitöréséig.

[1] Pesti Tükör 1913. ápr. 25.

[2] A Főv. Könyvtári Értesítője 1913. 98. hasáb.

[3] Az Újság 1913. márc. 21.

A fejlődés szempontjából másként alakultak a dolgok az 1913. június 1-től 1914. május 1-ig húzódott kényszerű zárvatartás előtt (1910-től 1913 júniusáig), ismét másképpen a zárvatartás idején, amikor még mindig volt némi könyvforgalom. Mindezt a városháza képtelenül szűk és teljességgel alkalmatlan helyiségeiben kellett ellátni. Az 1914. május 1-én megnyitott Károlyi utcai épületben összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzet alakult ki, de ennek előnyeit mindössze rövid három hónapon át élvezhette az intézmény, mert az augusztus 1-én kitört világháború itt is új helyzetet teremtett.

Az 1910-től a nyilvános szolgálat szempontjából csonka 1913-as évig terjedő időszak forgalmi számai is mutatják, hogy új periódusról volt szó az előző időszakkal szemben.

A forgalom ismét ugrásszerűen nőtt, noha, amint ezt a kilencszázas évek vége felé kiadott jelentésekből megtudtuk, a könyvtár „vigyázott" arra, nehogy tovább növelje használói táborát, hiszen már addig, 1909 végéig is teljesítőképessége felső határát érte el e téren, amikor a napi 25—30-as olvasólétszám kiszolgálásával az évi több mint 8000-es forgalmi számig jutott el.

A propagandában tanúsított óvatosság azonban nem vezetett célhoz: az olvasók száma a nyomasztó helyviszonyok ellenére is tovább növekedett.

Íme a forgalom számadatai:

1909-ben	8 079	olvasó	10 618	kötetet
1910-ben	13 510	„	18 668	„
1911-ben	14 647	„	19 107	„
1912-ben	14 548	„	20 960	„[1]

forgatott meg. Az 1913. június 1-i bezárásig készített adatok szerint a forgalom intenzitása 1913 végéig legalábbis a régi színvonalon maradt, ha ugyan nem növekszik tovább: az év első öt hónapjában ugyanis 5013 olvasó, 8562 kötetet használt.

1909-hez képest tehát az 1910-es évben 65%-os volt az ugrás az olvasók létszámában, a kötetforgalomban pedig már 75%-os, pedig ez utóbbi adatban a kézikönyvtár és a szabad használatra kitett folyóiratok forgalmi számai nem szerepeltek.

A forgalom szintje ezután 1910-től már tényleg csak igen csekéllyel emelkedhetett és emelkedett is a következő időkben, hogy miért, arról már bő tájékoztatást kaptunk a helyiségproblémákkal kapcsolatos beszámolókból, melyekből többek között megtudtuk, hogy a fővárosi könyvtár ekkoriban kénytelen volt bevezetni az eddig ismeretlen „újítás"-t, az „állva olvastatás"-t.

Az intézmény ezekben az években is változatlanul átlag 358—360 napon át tartott nyitva-, ez is egyedülálló volt a magyar könyvtárak históriájában. A nyitvatartás időpontja nem volt a legkedvezőbb: délelőtt 9—1/2 2-ig. Ez azt jelentette, hogy a munkások és hivatalnokok jelentős része (ha csak nem voltak munkanélküliek) csak vasárnap kereshette fel a könyvtárt.

A részletkimutatások szerint éppen a vasárnapok voltak a legnehezebbek, a legerősebb forgalmúak, különösen a téli hónapokban.

A lehetetlen helyviszonyok következménye volt, hogy a használók táborán belül a kölcsönzők oldalára billent a túlsúly: már 1910-ben az olvasók 57%-a kölcsönzőkből került ki.

A könyvtár vezetősége minden nehézség ellenére programja első pontjai közé vette fel, hogy a nyitvatartás idejét meghosszabbítja. Amikor 1910 elején kilátás nyílt arra, hogy át- és hozzáépítéssel bővítik a könyvtárat, Varga Jenő közgazdász, Szabó Ervin egyik legbensőbb barátja, (a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának nemrég elhunyt tagja, világhírű közgazdaságtan professzor Moszkvában) mozgalmat indított és több mint száz olvasó aláírásával javaslatot terjesztett a város vezetősége elé a délutáni nyitvatartás érdekében. A fentebb ismertetett okok (a könyvtár elhelyezése körüli huza-vona) miatt persze a Károlyi utcai épületbe való költözésig mégsem kerülhetett sor az egész napos nyitvatartásra.

Csupán egyetlen kísérlet történt az 1913-as bezárás előtt a részleges délutáni szolgálat rendszeresítésére 1913 elején: ekkor hetenként egyszer, csütörtökön délután 5-től 7-ig külön szolgálatot szerveztek a városi tisztviselők számára. Ennek hátterében az állt, hogy a főváros hivatalnokainak arányszáma 1910-től még a megelőző évekénél is erősebben visszaesett az olvasótáboron belül. Pedig a könyvtárt nem érhette szemrehányás ebben a tekintetben: ekkor is mindent elkövetett, hogy a városi hivatalnokokat „becsalogassa." Az „Aktuális kérdések irodalma" című sorozat számait — mint említettük — először a város hivatalos lapjában publikálták, emellett a Városi Szemle minden számában megjelent a könyvtár által beszerzett hazai és külföldi városügyi könyvek és egyéb nyomtatványok jegyzéke. A szolgálatkészségben odáig mentek, hogy az a tárgykörbe tartozó művek listáját még soron kívül is lesokszorosították és minden fővárosi hivatalnak megküldték, hogy azokat a hivatali helyiségekben kifüggesszék.

[1] A Fővárosi Könyvtár működéséről szóló évi jelentéseket az „Értesítő"-k 1911—1914-es évfolyamai 1. számaiban.

Mikor az eddigiek is kevésnek bizonyultak, határozták el a városi tisztviselők számára a külön délutáni könyvtári órák bevezetését, hátha azért nem jönnek, mert hivatalos elfoglaltságuk idején van nyitva a máskülönben kezük ügyébe eső, mert a hivatalukkal egy épületben, a városházán levő könyvtár.

Az 1913 elején bevezetett csütörtök délutáni könyvtári órák azután végleg bebizonyították, hogy nem a könyvtárban van a hiba, öt heti nyitvatartás után kiderült, hogy ez a kísérlet is haszontalan: az öt csütörtökön összesen 23 városi hivatalnok kereste fel a könyvtárat. A délutáni szolgálatot 1913. május 1-én be is szüntették.

Ennek ellenére az intézmény később is gondoskodott a hivatalnokokról, miután 1914 elején kiköltözködött, a városházán megfelelő közigazgatási könyvtárat állított fel. Ezt a VII (tanügyi) osztályon Wildner Ödön tanácsnok, valamint Bolgár Elek tanácsi fogalmazó kezelték.

Az 1910—1914-es olvasóforgalmi statisztikák foglalkozási kimutatásai szerint az egyetemi hallgatók és középiskolai tanulók az 1908—1909-es években szerzett vezetőhelyüket nemcsak megtartották, hanem nagy mértékben meg is erősítették. Mögéjük egy új réteg nyomult fel: a magántisztviselőké, az ügyvédek és ügyvédjelöltek arányszáma viszont ennek megfelelően hanyatlott az olvasótáboron belül.

Ugyancsak visszaesett, abszolút és relatív tekintetben egyaránt, a bérmunkás-olvasók mutatószáma. Ennek sokféle oka lehetett. Az a körülmény, hogy a könyvtár csak délelőtt volt nyitva, kezdettől fogva megnehezítette a munkások számára a használatot. A gátló tényezők közé tartozott, hogy az intézmény tudományos gyűjteményében a munkásokat közelről érdeklő társadalomtudományi, munkásügyi, a szocialista elmélettel foglalkozó művek, az e tárgykörből való új szerzemények nagyrésze idegennyelvű (német, francia, angol, olasz) volt. A Szabó Ervin által szerkesztett Marx—Engels válogatáson kívül ugyanis alapvető munkákat alig fordítottak még le magyarra ez időben. A munkások zöme önhibáján kívül nem tudott idegen nyelveket, tehát nem sokra ment a fővárosi könyvtár új anyagával. Emellett a bérmunkások arányszámának alacsony voltában az is szerepet játszhatott, hogy ezekben az években új erőre kapott a szakszervezeti mozgalom és vele együtt erősödtek anyagiakban és kötetszámban a szakszervezeti könyvtárak, sőt a kilencszázas évek végén, a tízes évek elején számos új szakszervezeti könyvtárt is alapítottak. A művelődni vágyó munkástömegek igényeinek kielégítésénél Szabó Ervin különben csak másodrangú szerepet szánt a tudományos központnak — amint ezt „Emlékirat"-ából is láttuk. E feladat nagyobb részét a tervezett közművelődési könyvtárakkal akarta ellátni, bízott benne, hogy egy-két esztendőn belül már megkezdheti az újtípusú, a munkások széles rétegeit is szolgáló városi közművelődési könyvtárak átadását.

A forgalommal kapcsolatban 1913 első hónapjaiban, nem sokkal az intézmény bezárása előtt néhány tanulságos adatfelvételt készítettek és örökítettek meg a könyvtár „Értesítő"-jében.[1] A megfigyelések egyik tárgya a könyvek kihasználtsága volt. Az akció tehát többek között az akkoriban végrehajtott nagy selejtezés előmunkálatai közé tartozott. A statisztikák azt bizonyították, hogy az olvasók nagyobb része az új könyvek iránt érdeklődik. A megfigyelt időszakban használt könyvek 31%-át az előző három esztendőn belül adták ki, 69%-ot képviselt az előző tizenkét esztendő termése. E statisztika végkövetkeztetéseként jegyezte meg a kommentátor: „Szabályként állapítható meg: minél régebbi egy könyv, annál kevésbé keresik" — ezért a beszerzésnél a súlypontot az új könyvre kell helyezni, a meglevő anyag forgalmát is folyamatosan kell figyelni és ennek megfelelően egy nyilvános, nem muzeális jellegű könyvtárban „szorgalmasan kell selejtezni".

Hasonló összeállításokat készítettek a folyóiratok forgalmáról, elsősorban a szabad használatra kitett kurrens folyóiratokéról. A számok azt mutatták, hogy a kitett 118 folyóirat között a havonként kétszer megjelenő Magyar Figyelőt (Tisza István és Herczeg Ferenc „neonacionalista" lapját) 49-szer forgatták meg, a haladó szellemű Huszadik Századot 40-szer, ami tekintve, hogy ez a lap csak havonta jelent meg, a Magyar Figyelőhöz viszonyítva 80-szoros használattal volt egyenértékű. A Természettudományi Szemle, az ugyancsak haladó Szabadgondolat és néhány klerikális lap mögött az utolsó helyen kullogott a Magyar Társadalomtudományi Szemle, a Huszadik Század reakciós ellenlábasa.

A tartalmi megoszlást feltüntető folyóirat forgalmi statisztikában messzire az élen jártak a szocialista folyóiratok, utánuk a társadalomtudományiak következtek. A külföldi folyóiratok között a németországi szociáldemokrata párt elméleti lapja, a Neue Zeit, valamint a munkásmozgalom különböző áramlatait képviselő Dokumente des Fortschrittes és a Der Kampf a legkeresettebb lapok közé tartoztak.

Merőben új helyzet alakult ki a tudományos központ nyilvános szolgálatában 1914. május 1., a Károlyi utcai önálló épületben történt könyvtárnyitás után. E helyen már igyekeztek a még mindig korlátozott, de a korábbiakhoz képest összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülményekhez alkalmazkodva megteremteni az előfeltételeit, kereteit mindannak, amit abban a nagy könyvtárpalotában akartak kibontakoztatni, amelynek megépítésében 1914 tavaszán még mindig joggal reménykedhettek.

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1913. 99—101. hasábok.

A nyitvatartás idejét a városházi otthon gyakorlatában volt napi 4 1/2 óráról egyszerre napi 11 órára növelték: délelőtt 10-től este 9-ig állt az olvasók rendelkezésére új helyiségeiben a gyűjtemény.

A Károlyi utca a város szívében volt ugyan, mégis távolabb a forgalmasabb útvonalaktól, ezért hogy a járatlan olvasót útbaigazítsák, a közeli forgalmasabb Egyetem utca felől villannyal világítható táblát szereltek fel „Városi nyilvános könyvtár" felirattal.

A könyvtárban akkor már több éven át szolgált Vörös János családostól együtt kapott otthont az épület földszintjén és a gondnoki, valamint a gyakran első felvilágosítást is nyújtó kapusi teendők ellátása mellett a földszintre tervezett 1. számú mintakönyvtár és az ugyancsak a földszinten elhelyezett előadóterem látogatóira tekintettel a másfélszáz személyre berendezett ruhatárat is kezelte.

A központi olvasótermek használói a ruhatárban leadott kabát, vagy egyéb holmi ellenében kaptak ülőhelyszámot.

Az első emeleten az olvasók és kölcsönzők először a katalógus, egyben kölcsönző-terembe jutottak. Az ott ülő tisztviselők adtak egyszerűbb kérdésre felvilágosítást. A kölcsönzőből a belépőnek bal kéz felől nyíló üvegajtó mögött volt a referensz szobája. A referensze-könyvtáros feladata volt a bonyolultabb kérdésekkel jelentkező látogatók tájékoztatása. De a tájékozódást a legjobban a megújuló katalógusok egyszerűsítették le.

Az olvasóteremben kereken 2500 kötetes kézikönyvtár, a mellette levő folyóiratteremben csaknem 500 kurrens folyóirat állt kitéve szabad használatra. Mindez jelentős mértékben mentesítette a raktári szolgálatot, mert a tizedes rendszerben felállított és igen jól válogatott kézikönyvtár s a szabadpolcon hozzáférhető folyóiratok a látogatók jelentős hányadát kielégítették.

A központ 1914-es nyilvános szolgálati munkájáról Dienes László készítette az összefoglalót.[1] Jelentette, hogy a költözködést követő első hónapokban elég lassan sikerült csak összetoborozni a régi és új olvasótábort, noha az egész fővárosi sajtót igénybevették a könyvtár propagálására.

A régi forgalmi számokhoz képest azonban az 1914-es megnyitást követő hónapok az iménti elégedetlenség ellenére is minőségi változás, újabb ugrás előjelei voltak: 1914 májusában 2200, júniusban 2600 és júliusban már 2800 személy használta a központi gyűjteményt. A nyitvatartás első három hónapjában tehát összesen 7600 személy vette igénybe a tudományos könyvtárt. Ez évi átlagra átszámítva már jelezte, hogy a városházi otthonban nem kívánt maximális évi 20 000 kötetes forgalmat a tizenegy hónapos kiesés ellenére messzi túl fogják szárnyalni az 1914-es, ugyancsak csonka évben is. Az újjászervezés és a jobb elhelyezés tehát azonnal meghozta gyümölcseit.

Az e részben tárgyalt időszak, azaz a háború 1914 augusztusában bekövetkezett kirobbantásáig terjedő három hónap nyilvános szolgálatáról egyébként nem maradtak fenn további részadatok, de az iméntiek is azt mutatják, hogy a Károlyi utcai épületben új, felfelé ívelő szakasz kezdődött, a világégés előestéjén a központi gyűjtemény számára.

AZ ELSŐ KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK

Szabó Ervin egyik legjelentősebb, legmaradandóbb, a hazai könyvtártörténetben új fejezetet nyitó alkotása: ő rakta le Budapest, egyszersmind az ország első újtípusú könyvtárrendszere, a fővárosi könyvtár kerületi közművelődési hálózata alapjait.

Az első világháború kirobbanása miatt az idevonatkozó terveknek csak kis részét sikerült valóra váltani: összesen öt könyvtárat hoztak tető alá. Ez a szerény siker mégis frontáttöréssel volt egyenértékű.

A lakosság legszélesebb rétegeit szolgáló új típusú gyűjteményeket hoztak létre. Hasonlókat a múlt század közepétől az angolszász országokban ténylegesen kiépítettek és ilyenek hiányát már nálunk is sokan érezték, létezésük szükségességéről évtizedeken át beszéltek és írtak anélkül, hogy világosan meg tudták volna jelölni a célt és az eszközöket, amelyekkel célhoz lehet érni és anélkül, hogy akár egyetlen új típusú könyvtárat tudtak volna teremteni.

A fővárosi könyvtár első fiókjai létesítésének fontosságát bizonyára jól érzékelteti, ha e helyen röviden utalunk az újtípusú könyvtárak kialakításának történelmi előzményeire.

A lakosság körében a XVIII. század végétől már rohamosan növekvő igény részleges kielégítését hosszú időn keresztül a könyvek kölcsönzését megfelelő haszon ellenében végző, e munkát inkább roszszul, mint jól ellátó magánvállalkozók tartották a kezükben. A hazai könyvtárak történészei Mossótczy Institoris Gábor 1792-ben megnyitott „olvasókabinét"-ját, Ivanits Zsigmond, Müller József és Burián Pál XIX. század eleji „kölcsönöző könyvtárai"-t, amelyek Pesten, illetve Budán működtek, sorolják néhány kisebb vidéki vállalkozás mellett az úttörők közé.

[1] Dienes László: A központi nyilvános könyvtár 1914-ben. = A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. 32—33. old.

AZ ANGOLSZÁSZ PÉLDA

A tömegeknek megfelelő könyvtárakkal való intézményes ellátását először az iparilag legfejlettebb kapitalista országokban, Angliában és az Egyesült Államokban oldották meg és ez aligha volt a véletlen műve. A kapitalista fejlődés tekintetében élenjáró Anglia és a XIX. század közepétől mögéje felzárkózó Amerika burzsoáziája okos megfontolásokból hajtotta végre reformjait. Az ipar gyors fejlődésével, a technika bonyolultabbá válásával ezekben az országokban már a múlt század elejétől megnövekedett a tanultabb munkások iránti kereslet. A burzsoázia, mint az államhatalom birtokosa, saját érdekében siettette az iskolahálózat kiszélesítését, de ezzel csak félmunkát végzett. A feltörekvő proletáriátus továbbképzésének eszközeit nem biztosították. A munkásság ekkor maga vette kezébe művelődésének ügyét. Az angol ipari proletáriátus ilyen törekvéseiről készített pillanatképet Engels Frigyes először 1845-ben megjelent munkájában, „A munkásosztály helyzete Angliában" című művében, ahol megírta, hogy a proletárok seregnyi önképző iskolát hoztak létre önerejükből.

Engels azt is feljegyezte, hogy az angol burzsoázia „igen veszélyesnek" tartotta ezeket az intézményeket és kísérleteket tett, hogy befolyása alá vonja őket, de a munkások hallani sem akartak a polgárság irányítása alatt álló szervekről.

A fordulat 1848-ban következett be. 1848: az európai forradalmak, Angliában a chartista felkelés éve. A forradalmakat leverték, az angol munkásság felkelését vérbefojtották, de az elkövetkező évek tapasztalatai alapján vonta le Marx azt a következtetést, hogy ugyanazok, akik a forradalmat leverték, a forradalom hagyatékának végrehajtói lettek. Ez a történelmi háttér teszi érthetővé előttünk, hogy 1848-tól kezdve, Anglia és Amerika burzsoáziája a könyvtárpolitikában is új módszerekhez folyamodott.

Angliában 1848-ban indította meg Edward Edwards, a British Museum könyvtárosa, kitűnő publicista, kultúrhistóriai jelentőségűvé lett sajtókampányát az új típusú könyvtárak megteremtése érdekében. A cikkek az angol parlamentben is visszhangra találtak, 1849-ben William Ewarts képviselő kidolgozta a megfelelő törvénytervezetet, amelyet „Library Act" néven az angol képviselőház megszavazott és 1850. augusztus 13-án a király is szentesített. A törvény lényege: jogot adnak a városoknak (községeknek), hogy amennyiben képviselőtestületük kétharmada kívánja, külön könyvtári adót („penny rate") vethetnek ki a lakosság művelődését szolgáló könyvtárak felállítására és fenntartására. Az Egyesült Államokban a Massachusetts állambeli Boston város polgármestere, Josuah Quincey érdemelte ki a kezdeményező címét: ő még 1847-ben emelt szót az ügy érdekében, a nagy kikötőváros képviselőtestülete 1848-tól szavazott meg állandó összeget könyvtári célra.

Ekkor és így indult meg az angolszász országokban a „public library movement" (községi könyvtármozgalom), amelynek keletkezésével új fejezet kezdődött az egyetemes könyvtártörténetben.

Az új könyvtárak lényeges vonásai: szilárd és a szükséghez képest növekvő anyagi bázissal rendelkeztek, a közösség tartotta fenn őket, feladatukat nem a könyvek megőrzésében, hanem minél intenzívebb forgalmazásában látták. Az angolszász burzsoázia tanult azokból a meddő kísérletekből, amelyekre Engels idézett művében utalt: a public librarykban nem láthatott már a munkásság olyan intézményeket, amelyeket ellenfele a burzsoázia kifejezetten az ő számára létesített, mégpedig azért, hogy befolyást gyakoroljon a proletáriátusra. Az újtípusú gyűjtemények a lakosság minden osztályának és rétegének szükségletét ki akarták elégíteni, az egyetemi professzorét éppenúgy, mint a szórakozásra, vagy művelődésre vágyó ipari munkásét.

Angliában és Amerikában a századfordulóig magas tökélyre fejlesztik a public libraryk hálózatát. A könyvtárak a községi élet ugyanolyan kellékei, mint a víz-, a gáz-, a villanyszolgáltatás. A jelentékenyebb városokban olyan épületeket emelnek számukra, amelyek bámulatot keltenek a külföldiekben. A legtöbbször külön könyv-, folyóirat- és újságolvasóval, kölcsönzővel, gyakran zeneteremmel, előadóteremmel, kiállítási helyiségekkel, nyomdával, fotóműhellyel, kötészettel stb. felszerelt központi gyűjtemények köré fiókok, fiókállomások, mozgókönyvtárak kiterjedt hálózatát építik ki, a nyitvatartási időt maximálisan kiterjesztik, kora reggeltől késő estig és vasárnap is. Kényelmes, hívogató olvasótermeket rendeznek be lehetőleg a város legforgalmasabb pontjain, hogy a járókelők úgyszólván belebotoljanak azokba. Parkolvasókat és a háztetőkön függőkertekben („roof garden") kerti olvasókat teremtenek, olyan hivatalnokokat alkalmaznak, kiknek egyetlen feladatuk az olvasók kiszolgálása. A cél érdekében könyvtárosképző iskolákat és főiskolákat alapítanak, gyökeresen új, és igen használható könyvtártechnikai eljárásokat vezetnek be. A gyűjteményekhez könnyen hozzáférhető katalógusokat állítanak fel, azok rendszerét mindenki számára könnyen érthetővé teszik. A könyvtár igénybevételénél maximálisan kiküszöbölik a formaságokat, bevezetik a szabadpolc („free access", „open shelf") rendszert, a látogatók tájékoztatására külön szolgálatot („reference") szerveznek, leegyszerűsítik a kölcsönzést („home use"), tömegesen építik ki a gyermekkönyvtárakat, amelyek az iskolákkal kooperálnak, külön könyvtárakat, hívnak életre a vakoknak, nagy számban alkalmaznak női könyvtárosokat, a használat megkönnyítésére

tömegesen és sorozatokban adnak ki nyomtatott katalógusokat, közöttük sok olyan könyvjegyzéket, amelyekben a cím alatt rövid megjegyzések (annotációk) igazítják útba az olvasót.

A századfordulóig a legtöbb „public library" elé a „free" jelzőt is oda függeszthetik, ami azt jelenti, hogy igénybevételük ingyenes lett.

A könyvtárosoknak érdekük a forgalom minden eszközzel való növelése: állásukat kockáztatják, ha nem tudnak eredményt felmutatni e téren.

Nem véletlen, hogy maga Lenin is 1913-ban írott és sokszor idézett cikkében követendő példaként állította az akkori (cári rendszer alatti) orosz könyvtárpolitika intézői elé az angol—amerikai „public library"-kat.

Az új könyvtárak kiépítése terén azonban nemcsak a cári Oroszország, hanem az egész európai kontinens is messzi mögötte maradt az angolszász államoknak. Pedig a múlt század folyamán Európaszerte is felütötte fejét az a tünet, amelyet az angol public library mozgalom egyik jeles történésze, Thomas Greenwood először 1886-ban megjelent művében (Free public libraries) „book hunger"-ként („könyvéhség") emlegetett. A kontinens iparilag fejlődő országaiban is növekedett a tanult munkások iránti kereslet.

Az európai országok burzsoáziája azonban a század végén is azokkal a módszerekkel próbálkozott, amelyek haszontalanságát Angliában már 1848 előtt tapasztalták: a kor színvonalán álló public library-rendszerű gyűjtemények helyett a munkásság szellemi igényeit lebecsülve, alacsony színvonalú, leplezetlenül az uralkodóosztályok céljait szolgáló „népkönyvtárakat" létesítettek.

Pedig már 1866-ban jegyezte meg (az elsők között) egy belga szakember, névszerint I. B. Annoot „Les bibliothèques populaires" (A népkönyvtárak) című, Brüsszelben megjelent tanulmányában:

> „E népkönyvtárak minden bizonnyal jótékonysági jellegűek, törekvésük olyan, hogy a könyvet a könyöradomány egy válfajává tegyék".[1]

Az Annoot által jellemzett gyűjtemények szülőhazája Németország volt, de a század végéig hasonló „Volksbibliothek"-okat, „bibliothèques populaires"-t, „bibliotheche popolari"-t (nálunk „népkönyvtár"-akat) Európa-szerte nagy számban építettek ki.

NÉPKÖNYVTÁRI TÖREKVÉSEK A RÉGI MAGYARORSZÁGON

Magyarországon, ezen belül a bennünket legközelebbről érdeklő múlt századi Budapesten még vigasztalanabb volt a helyzet, mint a nyugat-európai államokban.

Azt a tényt, hogy nálunk is növekszik a „könyvéhség" és hogy ennek csillapítása az állam feladata lenne, már az 1848-as forradalom előtt is sokan felismerték. György Aladár, a századvég népművelő mozgalmának egyik kiemelkedő alakja, írta az „Iskolai és Népkönyvtár" című folyóirat 1879-es évfolyamában („Az első kísérlet népkönyvtárak ügyében" című cikkében), hogy Kazinczytól Wesselényiig alig akadt közéleti férfi a reformkorban, aki ne emelt volna szót a népkönyvtárak ügyében, s hogy a tömegek olvasási igényeinek kielégítése céljából hívták életre 1841-ben Jósika Miklós elnökletével a „népkönyvkiadó egyesület"-et.

De az 1848-as forradalom hónapjaiban még az elemi iskolai törvényt sem sikerült tető alá hozni a felnőttek oktatása, ezen belül az új könyvtárak létesítése kérdését még napirendre sem tűzték.

Nem meglepő, hogy Pest városának vezetősége az 1850-ben birtokába került Frank-féle könyvtárral, noha azt az örökhagyó kifejezetten „városi könyvtár" létesítése céljából juttatta Pest hatósága birtokába, úgy járt el, ahogyan ezt e munka második fejezetében részletesen bemutattuk.

Az 1867-es kiegyezést követő hónapokban—években mégis egyre sűrűbben esett szó nálunk is a tömegkönyvtárak hiányáról. Eötvös József kultuszminiszter már 1867-ben felhívással fordult a városokközségek törvényhatóságához ez ügyben, de a népművelő körök és könyvtárak alapítására buzdító körlevélnek alig volt foganatja. Fentebb láttuk, mi lett a sorsa Toldy Ferenc 1868 tavaszán Pest városához benyújtott tervezetének, amelyben egy „polgári könyvtár" alapítását szorgalmazta Pest város magisztrátusánál, hivatkozva arra, hogy a gyűjtemény értékes magja adva van az akkor még városi tulajdonban volt Frank-könyvtárban. Hatástalan maradt Toldy Ferenc ösztönzése, pedig már ő is hivatkozott nyugati példákra és arra, hogy a polgárság érdeke az ipar és kereskedelem dolgozói műveltségének emelése. És nem Toldy Ferenc volt az egyetlen, aki ezekre az érdekekre hivatkozott. 1868-ban jelent meg egy Veredy Soma nevű szerző röpirata „Miért kell nevelni a magyar népet?" címen, amely ugyancsak hangoztatta, hogy az új feltételek között már nemcsak a tudományok hivatásos művelőinek, hanem „azoknak is szükségük van kiterjedt ismeretekre, akik az anyagi élet ezerféle ágait művelik, a milliókat forgató tőzsértől le a napszámosokig".

[1] Idézi H. E. Greve: Das Problem der Bücher und Lesehallen. (A holland eredeti német fordítása) Leipzig, 1908. 15. old.)

A kormány támogatása, megfelelő anyagiak híján sorra kudarcba fulladnak a hatvanas évek végétől felbukkanó legjobb szándékú kísérletek. Türr István 1868-ban Baján, 1869-től Irányi Dániellel és más elvbarátokkal vállvetve Pesten küzd a népkönyvtárak megteremtése érdekében, megalapítja a Pesti Népoktatási Kört, amelynek egyik első titkára, mint ezt korábban bemutattuk. Maár Péter, Toldy Ferenchez hasonlóan ugyancsak Pest városához fordult 1871 novemberi előterjesztésével és akárcsak Toldy, ő is eredménytelenül sürgette, hogy a nyugati országok mintájára a Frank Könyvtár felhasználásával létesítsenek Pesten városi könyvtárat.

Pedig a hatvanas évektől kezdve a létszámban lassan növekvő, soraikat rendező ipari munkások, akárcsak az angol proletáriátus a múlt század első felében, szervezkedni kezdtek és létrehozták első önképző egyesületeiket. A pesti nyomdászok 1865-ben alapítják meg saját könyvtárukat, az 1868-ban keletkezett Buda-Pesti Munkás egylet, az Óbudai Munkások Segélyző Egylete, majd az elkövetkező években létesült egyéb szakegyletek, a cipészeké, a szabósegédeké, a vas- és ércmunkásoké, később vas- és fémmunkásoké stb., valamennyi belevette programjába, hogy könyvtárat létesít, folyóiratokat, újságokat járat, felolvasásokat rendez. Gyulay Béla a század végén „A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története" című munkájában idézett a Kör egy 1873. május 6-án tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyvéből, amely szerint az egyik felszólaló egy péksegédeknek tartott előadáson vett részt, ahol meggyőződött a hallgatók intenzív érdeklődéséről és javasolta: vonják polgári vezetés alá a munkásegyleteket, mert „amely folyam szabályoztatik, nemcsak, hogy nem káros, de hasznos is".

A volt Pesti, (1873 után: Budapesti) Népoktatási Kör vezetői több kísérletet is tettek, hogy a gyárosokat meggyőzzék a munkáskönyvtárak felállításának szükségességéről, de azok a hetvenes—nyolcvanas években a fülük botját sem mozgatták. Előfordult, hogy az egyik e tárgyban meghirdetett értekezletre a meghívott gyártulajdonosok 10%-a sem jött el.[1]

E tények ismeretében nem meglepő, hogy, amint ezt a fővárosi könyvtár előtörténetének bemutatása során láttuk, 1875-ben Budapest törvényhatósága azzal az indokolással ajándékozta el a városi könyvtár alapítása céljából örökbe kapott Frank-könyvtárat, hogy Budapesten elég könyvtár van már, azok szaporítását „feleslegesnek" tartja. A felerészben a város 1200 leggazdagabb polgárából összeállított, másik felében is túlnyomóan tőkés vállalkozókból, ügyvédekből, háztulajdonosokból álló budapesti képviselőtestület éppúgy teljes érdektelenséget tanúsított e kérdésben, mint az állami szervek.

Ilyen feltételek között, amikor a hatalom birtokosai még saját érdekükben sem voltak hajlandók áldozni a népművelés céljaira, semmi foganatja sem lehetett azoknak a sűrűn leadott vészjelzéseknek, szenvedélyes hangú cikkeknek, röpiratoknak, amelyek egyfelől a lakosság körében ekkor, a hetvenes—nyolcvanas években már elemi erővel jelentkező, gyakran „olvasási kór"-rá fajuló könyvéhséget tárták fel, másfelől a szellemi fertőző gócokká vált magán-kölcsönkönyvtárakat, illetve a legselejtesebb ponyvát iparszerűen és tömegesen előállító, egyedül a nagy nyereségre törő kiadók garázdálkodását leplezték le.[2]

A nyolcvanas évektől kezdve az állam és az uralkodó osztályok reprezentánsai egyetlen vonatkozásban mégis élénkebb érdeklődést tanúsítottak: „felkarolták" a nemzetiségek által lakott országrészek közművelődésének ügyét és e törekvés jegyében néhány nagy szervezetet építettek ki, így többek között az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE) a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet (FEMKE) stb. E szervezetek a kormány feltétlen támogatását élvezték és a nemzetiségi vidékeken számottevő aktivitást mutattak fel, sok „népkönyvtár"-at is életre hívtak. Mocsáry Lajos, a hajlíthatatlan negyvennyolcas szélsőbal képviselő leplezte le 1886-ban megjelent (X. Y. jelzésű) röpiratában (A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés), hogy mi húzódott meg a nagy buzgalom mögött. Mocsáry kimondta, hogy közművelődési egyesületeket az erőszakos magyarosítás jegyében létesítették és hogy általuk, ahelyett, hogy megnyernék, csak a magyarság ellen vadítják a nemzetiségeket, annál is inkább, mert egyes helyeken, így pl. Szatmár megyében a nemzetiségekre kivetett adókból tartják fenn az őket létükben fenyegető intézményeket.

A hivatalos támogatással működő közművelődési egyesületek egyébként csakhamar az erősödő munkás- és szegényparaszti mozgalmak elleni harcot is programjukba foglalták. Bőséges adalékokat szolgáltattak e törekvésről a közművelődési egyesületeknek a budapesti városházán 1887 októberében tartott első kongresszusa felszólalásai, amelyeket a kongresszus hivatalos naplója örökített meg.[3]

A városi lakosság megfelelő könyvtárakkal való ellátásának problémája ugyan kívül esett a hivatalosak látókörén, a hetvenes évek végétől kezdve azonban mégis találkozunk már néhány vérszegény kísérlettel, amelyekkel az e téren tátongó űrt akarták betölteni. Budapest néhány kerületében például ezekben az időkben kezdenek polgári jellegű, „népkönyvtár"-egyesületek alakulni. Az első a Tabánban keletkezett (1876-ban). 1885-ben alakult meg a „III. kerületi Újlaki Iskolai- és Népkönyvtár", a következő

[1] Gyulay Béla i. m.

[2] L. Székely János: Miket ne olvassunk? 1884.; György Aladár: Eszményi világ 1896.

[3] A közművelődési egyesületeknek Budapesten 1887. október 9-én és folytatólag .... megtartott Congresszusáról szóló napló. 1887.

évben a Krisztinavárosi-, 1888-ban a X. kerületi-, 1892-ben a IX. kerületi Soroksári úti Iskolai Népkönyvtár Egyesület. Ezek száma a kilencszázas évek elejéig még néhánnyal bővült.

A legjelentékenyebb az 1891-ben alapított Budai (Nép-) Könyvtár Egyesület, amely a századforduló után „Budapesti"-re bővítette nevét és ugyanakkor a „Nép" jelzőt elhagyta („Budapest Könyvtár Egyesület") az egész főváros területére kiterjedő hálózat megteremtését tervezte. A Budapesti (Budai) Könyvtár Egyesület a századforduló táján már a Budai Vigadó épületének II. emeletén elhelyezett központi gyűjteményen kívül néhány fiókkal is rendelkezett. A tagság adományaiból és a tagdíjakból fenntartott szervezet, amely a század elején jelentéktelen állami és városi segélyekhez is jutott, nem tudta hatósugarát Buda belső területén túl kiterjeszteni és megfelelő anyagi bázis hiánya miatt már a kilencszázas évek végén hanyatlásnak indult. A „népkönyvtár"-ként alapított intézmény egyébként a foglalkozást is feltüntető tagnévsorok szerint (amelyek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményei ben maradtak fenn) legjobb éveiben is csupán egy-két munkásolvasóval rendelkezett, „népi"-nek tehát alig lehetett minősíteni.

Az állam-, a főváros és velük szinte egy időben az egyház vezetőkörei, valamint a burzsoá értelmiség egyes képviselői csak a kilencvenes években kezdtek behatóan foglalkozni a felnőttoktatás, ezen belül a „népkönyvtárak" kérdésével.

Nem érdektelen, hogy éppen a század utolsó éveiben került szőnyegre ez a probléma. 1890-ben megalakult a szociáldemokrata párt és ez nagy lendületet adott a munkásmozgalomnak. A szakszervezetek megerősödtek, egész sor új szakegylet, munkásönképzőkör alakult, 1899-ben ez utóbbiak száma egyedül Budapesten közel két tucatra emelkedett.[1] A szakegyletek és munkásönképzőkörök legtöbbje könyvtárakat is alapított. A kilencvenes évek elején már vidéken is nagy számban működtek a szocialista földmunkásság olvasókörei.[2] A hatalom többek között a munkás- és agrárproletár olvasókörök, önképző egyesületek tevékenységével magyarázta, hogy Budapesten és a nagyobb vidéki városokban ekkor már egymást érték a sztrájkok, tüntetések, vidéken nyaranta hatalmas aratósztrájkok szántottak végig az országon, amelyeket a hatalom erőszakszervezetei gyakran csak véres beavatkozásokkal tudtak elfojtani.

Érthető, hogy ezek után a tőkés-földesúri rend hivatalos képviselői a korábbinál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a munkásság és szegényparasztság könyvtárainak is, persze, olyan értelemben, hogy ezeket a szerveket igyekeztek szétzúzni, emelett „megfelelő", államilag ellenőrzött könyvtárak létesítésével hatásukat ellensúlyozni.

1895-ben került hatalomra a Bánffy-kormány, amely a terror eszközeivel próbálta elfojtani a forradalmi mozgalmakat, ugyanakkor a „szocialistafaló" Bismarck példáját követve, a „szociális olajcseppek" politikáját is programjára tűzte.

A kilencvenes évek végén Bánffy Dezső két minisztere is foglalkozott a „népkönyvtár"-ak ügyével: Wlassics Gyula kultuszminiszter és Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, akik mindenekelőtt falusi népkönyvtárak megteremtésén fáradoztak. A földművelésügyi minisztérium a század elejéig sokszáz kis falusi „népkönyvtárat" állított fel, ennél is szélesebb körű munkába kezdett a Wlassics-vezette kultuszminisztérium. Ez utóbbi ösztönzésére jött létre hosszabb előkészítés után 1897 decemberében a művelődési intézményeket egy szervezetbe tömörítő Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és röviddel később a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, amely néhány esztendőn belül nagy költséggel ugyancsak százával hívott életre az ország különböző pontjain „népkönyvtár"-akat, emellett csekély juttatások, könyvadományok és alkalomszerűen kiutalt kisebb összegek fejében igyekezett a már meglevő polgári jellegű egyesületi könyvtárakat is ellenőrzése alá vonni.

A „népkönyvtár"-akat előre készített címjegyzékek alapján állították össze és csupán nagyságrendi különbség volt köztük (500, 1000, 2000 koronás stb. „standard könyvtárak").

A jelentős anyagi áldozatokkal százával kiépített népkönyvtárak számára egyébként sem megfelelő helyiségeket, sem a fejlesztéshez szükséges állandó dotációt, sem képzett és fizetett személyzetet nem biztosítottak, többnyire a tanítókra, kántorokra bízták csekély alkalmi pénzjutalmak ellenében a „népkönyvtár"-akat.

A kormány a századforduló utáni időkig több százezer koronát költött e „népkönyvtárak" felállítására, de azok már azért sem arathattak sikert, mert leplezetlenül az uralkodóosztályok politikai céljait szolgálták. Erről árulkodtak a típuskönyvtárak 1902-ben, majd 1906-ban kiadott mintakatalógusai. A bennük szereplő könyvek egyrészt alacsony színvonalúak voltak, másrészt a nacionalista, klerikális, tudománytalan „ideológia" termékeiből kerültek ki, amint ezt éppen Szabó Ervin mutatta ki elsőként, országos visszhangot és vitát kiváltó referátumában a Pécsett tartott első magyar szabadtanítási kongresszuson, 1907-ben „Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására" cím alatt.

[1] Népszava Naptár 1900.

[2] Kiss Jenő: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. = Magyar Könyvszemle. 1959. p. 180—193.

Maga Wlassics Gyula, a hivatalos könyvtárpolitika legfőbb irányítója sem titkolta, sőt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége évi vándorgyűlésein tartott elnöki beszédeiben jelszóként hangoztatta, hogy a népkönyvtárakat a „felforgató eszmék" elleni harc eszközeként kell alkalmazni és a „magyar szupremácia" (azaz a nemzetiségek feletti elnyomás) védelmének szellemi fegyvertárává kell tenni. Magukat a könyvtárvezetőket például a következőképp igyekezett rávenni arra, hogy a rájuk bízott intézményeket az osztálybéke céljaira, a társadalmi ellentmondások elmosására használják fel:

> „A könyvtárvezetők irányítsák, vezessék a könyvtár népművelő feladatát... Az éretlen felforgatók tanai akkor majd visszapattannak a nép józan műveltségének vértjéről. Akkor a nép azt fogja felelni az álapostoloknak, hogy nem az osztálygyűlölet, hanem csak a testvériség eszményeinek jegyében lehet létrehozni a nagy társadalmi átalakulást."[1]

A ráfordított nagy energia, anyagi áldozatok és hangos hírverés, propaganda ellenére a kormány népkönyvtári hálózata nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Könyvtárpolitikai kérdésekkel ritkán foglalkozó jeles írónk, Gárdonyi Géza, állapította meg 1906-ban:

> „Néhány év óta népkönyvtárakat állítanak fel mindenfelé. De ér-e valamit a könyvtár, ha nincsen benne könyv? Nincs azonban tíz olyan könyv sem, ami a népnek lenne írva, s ha van is, sok szalma mag nélkül."[2]

Gárdonyi őszinte elkeseredéssel fűzte hozzá az iméntiekhez:

> „Kifordul a kezemből a toll, ha arra gondolok, hogy a magyar kultúrerszény milyen lapos. Pedig — kevés úgynevezett kultúrország akad, amelyben annyira szükség lenne az okos szó terjesztésére, mert, ... pirulva kell látnunk, hogy még az Amerikai Egyesült Államok néger lakossága is műveltebb nálunk. Nálunk 100 ember közül 47 nem ismeri a betűt, ott 44 a tudatlansági százalék"[3]

A kormányéhoz hasonló utakon haladt a klérus is, amely a nyolcvanas-kilencvenes években tűzte napirendre a „népkönyvtárak" alapításának kérdését. A szocialista eszmék, a tudományos gondolkodás térhódítása miatt alapjaiban megrendült egyház ezekben az időkben XIII. Leó pápa kezdeményezésére az aktív politikai küzdelem szinterére lépett, hogy elvesztett pozícióit visszahódítsa. Az egyháznak a könyvtárakkal kapcsolatos állásfoglalását jól jellemezte Haynald Lajos kalocsai érsek pásztorlevele, amelyet a közművelődési egyesületek 1887-es (fentebb említett) kongresszusán olvastak fel és amely kereken kimondta, hogy „a könyvtárakból kizárandók... olyan könyvek, melyekben társadalmi elégedetlenséget és zavart, nemzeti gyűlölködést keltő, vagy tápláló, a polgári rendre veszélyesen ható elvek foglaltatnak, vagy terjesztetnek". XIII. Leó pápa 1897. január 28-án kelt „Decretum..."-ában egyenesen „pessimum venetum"-nak („a legborzasztóbb méreg") minősítette az ilyen „kárhozatos sajtótermékeket". Az „ecclesia militans" („harcoló egyház") nem a műveltség terjesztését tekintette céljának a maga népkönyvtári programja kidolgozásánál ezt Csernoch Jánosnak, a későbbi hercegprímásnak 1903-as írásában (A vallástalanság okai) tett megállapítása is feltárta, mely szerint „Az emberiség halad a kultúrában, de sajnos, nem fejlődik a hitben". Azt a körülményt, hogy a klérus által létesített népkönyvtárakat az egyház politikai hatalmának megszilárdítására kívánták felhasználni, Gyürky Ödön „Katholikus népkönyvtárak" című 1896-ban kiadott könyvtári mintajegyzékének bevezetője és maguk a jegyzékbe foglalt címek is elárulták.

A századforduló táján tehát már sokan „pártfogolták" a népet: az állam, az egyház, polgári egyesületek. A „törődés" azonban nem olyan politikus formában nyilatkozott meg, mint az angolszász országok burzsoáziája részéről: nyiltan hirdetett jelszó volt és maradt nálunk, hogy a „népkönyvtárak" az osztályellentétek elmosását szolgálják, a szocialista eszmék elleni hadjárat szellemi fegyverei és ennek megfelelően állították össze könyvanyagukat. Ezen túlmenően komolyabb anyagi áldozatokat nem voltak hajlandók hozni a cél érdekében.

Hiába hangzott el a burzsoázia tekintélyesebb, szélesebb látókörű ideológusainak a figyelmeztetése. Gaál Jenő, Földes Béla, Mandello Gyula közgazdászok és a polgári értelmiség más nevesebb képviselői ezekben az időkben már gyakran buzdítottak az angol—ameriakai példa követésére, cikkekben, röpiratokban ismertették a könyvtárral egybekötött angol „university extension"-ok (szabad egyetem), a „settlement mozgalom" és általában a vagyonos osztályok, az állam, a város támogatásával létesített felnőtt-

[1] Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége vándorgyűlésén 1912. 23 p.

[2] Népművelés 1906. p. 12.

[3] Uo.

oktatási intézmények előnyeit s azt, hogy ezek az angolszász országokban jól szolgálják „a társadalmi feszültség feloldását". A főváros burzsoáziája 1910 előtt mindössze egyetlen „munkáskönyvtár"-at hívott életre: a VIII. kerület gazdag polgársága 1896-os keletkezésű „VIII. kerületi Munkásotthon"-ának a Baross utcai előljáróság épülete alagsorában működő kis könyv- és időszaki lapgyűjteményét. A főváros törvényhatósági tagjainak a milleneumi alapítvány felhasználása körüli vitáján elhangzott ingerült felszólalásokból láttuk, hogy a munkásság tömegei bojkottálták ezt a már nevében is a jótékonyság bélyegét magán viselő és ténylegesen „népkonyhával" egybekötött „szellemi inségkonyhát".

Budapesten, és az egész országban a századforduló után még mindig megoldatlan volt a tömegművelődést szolgáló modern könyvtárak építésének problémája.

A fővárosban kialakult és már sok százezer kötettel rendelkező nagy tudományos-, egyetemi-, főiskolai-, egyéb tanintézeti-, hatósági-, hivatali-, egyházi gyűjtemények más fogyatékosságától eltekintve, már jellegük miatt sem felelhettek meg a célnak. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy 1910-ig a fővárosi könyvtár sem volt közművelődési intézmény, noha Szabó Ervin annak gyűjtőkörét erősen kiterjesztette végső soron mégis tudományos könyvtár volt. Megfelelő könyvtárak hiján a munkásság a kilencszázas években már a korábbiaknál is nagyobb számban alapított szakszervezeti könyvtárakhoz folyamodott, de a nehéz áldozatok árán kiépített gyűjtemények közül csak néhány erősödhetett meg annyira, hogy érdemleges szerepet töltött be a munkásság egyes rétegei körében. A betűre éhes olvasók tömegei, ha volt rá pénzük, a többnyire üzleties szellemben kiépített kisebb-nagyobb magánkölcsön könyvtárakat vehették igénybe, de ez utóbbiak a nagyobb haszon reményében semmiféle mércét nem alkalmaztak kölcsönzésre szánt könyveik megválasztásában, sőt a forgalom növelése érdekében szívesen tartottak a kritikátlan olvasók érdeklődését hamar felkeltő selejtes, erkölcs- és ízlésromboló irodalmat.

„VILÁGNÉZETEK CSATÁJA FOLYIK ITT..."

A kilencszázas évek közepén már elemi erővel nyomult előtérbe a felnőttek művelődését szolgáló eszközök hiányának, ezen belül, ország és fővárosa könyvtári viszonyai elmaradottságának problémája. Ilyen feltételek közt határozta el a kormány védőszárnyai alatt működő Erzsébet-Népakadémia és még néhány budapesti népművelő intézmény, szervezet, hogy a problémák megvitatására széleskörű plénumot hív össze: 1907 októberére tűzték ki a tárgyalások eredményeként az első magyar szabadtanítási kongresszust, melynek színhelyéül Pécset jelölték ki.

A pécsi szabadtanítási kongresszus napirendjén a felnőttek művelődését illető egész sor kérdés, a könyvtárak, múzeumok, a zenei, történelmi, természettudományos stb. oktatás ügye is szerepelt. A rendezők és a magasrangú védnökök eredeti szándékai szerint a kongresszusnak a hatalom politikáját kellett volna igazolnia. De a kongresszusra a baloldali értelmiség egész sor képviselője is eljött, közülük néhányan, mint Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Pikler Gyula, referátumok tartására is megbízást kaptak.

Ennek eredményeként a pécsi kongresszus a haladó és reakciós erők nyílt ütközetének szinterévé lett. Az összecsapások egyik gyújtópontja a könyvtárügy volt. A népkönyvtárak problémájáról három előadás hangzott el, Ferenczi Zoltáné, Szabó Ervin és Tóth Rezsőé.[1] Ferenczi és Tóth teljes egészében a hivatalos irányzatot vették védelmükbe. Ferenczi Zoltán referátumának egyik lényeges pontja volt, hogy a népkönyvtáraknak elő kell mozdítaniuk „a szűkebb hazához való ragaszkodást, a házias erények ápolását" és harcolniuk kell „a magyar nemzetre nézve végzetessé válható internacionálé" ellen. Szabó Ervin viszont kíméletlen szavakkal és konkrét adatokkal példázva leplezte le a hivatalos népkönyvtár politika álszent és népcsaló jellegét, azt, hogy a hazai „népkönyvtár"-ak a vagyonos osztályok politikai és szellemi hatalmának védelmét szolgálják, azok anyagát ennek a törekvésnek jegyében válogatták össze. Szabó Ervin kimondotta: a nyugati országokban már rájöttek, hogy ez a törekvés csütörtököt mond, ezért ott elálltak az „úgynevezett hazafias, erkölcsös és vallásos irodalomnak" a népre való erőszakolásától. Tóth Rezső referátumának nagy részében Szabó Ervinnel szállt vitába és indulatosan kijelentette: „mi — tudva a könyv mérhetetlen hatását — igenis, irányítani akarjuk, hogy mit olvasson, miben gyönyörködjék a nép, — igenis irányítani akarjuk a jövőt".

A referátumok már a kongresszuson is szenvedélyes hozzászólásokat, ingerült vitát váltottak ki. „Világnézetek csatája folyik itt." — állapította meg az egyik konzervatív résztvevő, aki Szabó Ervin téziseit bírálta.

A kongresszuson felkavart hullámok a napilapok, folyóiratok hasábjain, szószéken és katedrán még évekig tovább gyűrűztek. A jobboldali sajtó is arra a beismerésre készült, hogy a konzervatív-klerikális álláspont védelmezői csúfosan alulmaradtak az összecsapásokban. A hivatalos körök merev, visszautasító magatartása, dühödt kirohanásai ellenére a pécsi kongresszuson résztvett haladó és forradalmi

[1] A referátumok a Népművelés 1907. évf. 2. kötetében, a pécsi kongresszus teljes vitaanyaga Vörösváry Ferenc szerkesztésében jelent meg.

értelmiségiek szereplése, leleplező referátumai és felszólalásai nyomán élénkebb pezsgés indult meg a szabadoktatás és a népkönyvtárak ügyét illetően. Még a hivatalos irányzat képviselői is arra kényszerültek, hogy legalább szavakban új politikát hirdessenek. Ennek a meghátrálásnak egyik jele volt, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa népkönyvtári előadója, a mélyen konzervatív-klerikális Gulyás Pál 1909-ben, tehát alig két esztendővel a pécsi kongresszus után kiadott „A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése" című munkájában csaknem szószerint visszhangozta Szabó Ervinnek éppen azt a tételét, amelyet Gulyás elvbarátai az 1907-es pécsi kongresszuson még a legdühödtebben támadtak, mely szerint „a népkönyvtár eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai, vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik", továbbá, hogy „nem tartozhatik a népkönyvtárak feladatai közé, hogy a hazafiságot, a vallást, a nemzeti eszmét stb. védelmezzék."

A modern közművelődési intézmények és könyvtárak körül kavargó háborúskodás, a közvélemény nyomása késztette végső soron a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát is arra, hogy 1910. január 22-én (korábban már idézett) „Emlékirat"-át a főváros vezetőségéhez, személy szerint Bárczy István polgármesterhez eljuttassa és benne „angol—amerikai mintájú" fővárosi nyilvános közművelődési fiókkönyvtárak hálózatának kiépítését sürgesse.[1]

Rövidesen kitűnt azonban, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa sem gondolt komolyan egy új, az angol—amerikai public library rendszer elvei szerinti könyvtárpolitika meghonosítására. Ez a könyvtárpolitika ugyanis megkövetelte volna, hogy valóban lemondjanak a könyvtárak nyílt politikai eszközként való felhasználásáról.

Éppen ezt az utóbbi törekvést képviselte következetesen Szabó Ervin nem sokkal utóbb, 1910 június elején kiadott Emlékirata, amely többek között hangsúlyozta, hogy a főváros leendő közművelődési könyvtárai nem egyik, vagy másik társadalmi osztály, illetve réteg, hanem a lakosság egésze művelődési és szórakozási igényeit kell hogy kielégítsék és arra is rámutatott, hogy a szocialista munkásság szakszervezeti könyvtárai már többé-kevésbbé ezt az új könyvtártípust testesítik meg.

Az Emlékirat megjelenése, annak nagy sajtóvisszhangot kiváltó megvitatása, azaz 1910. június 20. után kibújt a szög a zsákból. Alig tíz nappal később tartotta meg a Wlassics Gyula által vezetett Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1910. június 30-i ülését és ezen következő javaslatot fogadták el:

> „A tisztán szocialista tanokat terjesztő szakszervezeti könyvtárak akciójának ellensúlyozására a jövőben a budapesti munkáskönyvtárak számát a nemzeti művelődés érdekeit irányzatosság nélkül szolgáló tanácsi-könyvtárakkal a lehetőség szerint szaporítani fogják".[2]

Nyílt bevallása volt az annak, hogy az állami „népkönyvtárak"-at, ugyanúgy, mint a pécsi kongresszus (1907) előtt, ezután is politikai célok szolgálatába akarják felhasználni, éles ellentmondásban, az „irányzatosság-nélküliség"-ről hangoztatott szólamokkal.

Ugyanígy leplezte le magát Gulyás Pál, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége népkönyvtári előadója is, aki ugyanakkor 1910-ben, egymás után két cikkben is kirohant Szabó Ervin és Emlékirata ellen, támadásainak legfőbb indítéka éppen az volt, hogy az „irányzatosság-nélküliség" a szocialista irodalomtól való mentességet jelentett nála.

Ennek ellenére elmondhatjuk: az a körülmény, hogy végül már a hivatalos, állami szervek is az angol—amerikai példát az „irányzatosság-nélküliség"-et emlegették, jelentős részben az országos visszhangot kiváltó pécsi kongresszus, ezen belül Szabó Ervin ott elhangzott referátuma hatásának tulajdonítható.

Szabó Ervin viszont a hivatalosokkal homlokegyenest ellenkező álláspontról kiindulva propagálta az angol—amerikai mintát. Szubjektíve, az ő számára éppen a munkásság művelődésügyének rendezése volt a legfontosabb, noha nem tévesztette szem elől a társadalom más rétegeinek szükségleteit sem. A munkáskönyvtárak kérdése már akkor foglalkoztatta, amikor még nem állt a fővárosi könyvtár élén. 1902-ben hívta fel a figyelmet a Huszadik Század hasábjain a nyugati munkáskönyvtárakra.[3] A Népszava általa szerkesztett 1903-as Naptárában útmutató cikket közölt munkáskönyvtárak szervezésére. Mint a fővárosi könyvtár vezetője, a város vezetőségéhez intézett 1905—1906-os előterjesztéseiben gyakran hivatkozott a fejlettebb kapitalista országok városi könyvtárainak példájára. A könyvtár első nyomtatott kiadványa, az Értesítő 1907 májusi száma élén közölt cikkében („A fővárosi könyvtár"), amikor már világosan kimondta, hogy „új könyvtárak kellenek", amelyeket a városnak kell felállítania, a legnyomatékosabban ismét a munkások és munkásnők olvasási igényeivel foglalkozott. Számára az angolszász példa éppen azért volt vonzó, mert átvételében lehetőséget látott arra, hogy a legfontosabb osztályt, a proletáriátust segíti könyvhöz. Az 1907 októberi pécsi kongresszuson is ezt a felfogását juttatta kifejezésre. Ugyanezt a motívumot visszhangozta szerkesztésében megjelenő könyvtári Értesítője 1908—1909-es évfolyamainak több cikke és „apró hír"-e.

[1] Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1910. p. 56—57.

[2] Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1910. p. 56—57.

[3] Szabó Ervin: Munkáskönyvtárak. = Huszadik Század 1902. 2. köt. p. 433—435.

De azt is ki kell itt emelnünk, hogy amikor Szabó Ervin a proletáriátus könyvtárakkal való ellátását tartotta elsőrangú feladatának, haladottabb törekvést szolgált, mint az angolszász könyvtárpolitika elindítói és folytatói. Őt nem az a szándék vezette, hogy a művelődés egyszersmind a könyvtárpolitika terén elért vívmányokkal „feloldják" a társadalmi feszültséget, hanem éppen ellenkezőleg: nyíltan hirdette, hogy olyan könyvtárak kellenek, amelyekben megtalálja a neki szükséges könyveket

> „az ipari munkás, aki gazdasági és politikai érvényesülésért folytatott harcának gerjesztő elemeit és értelmi igazolását keresi a technika, és a természettudomány, de főként a társadalomtudomány és szociálpolitika új eredményeiben."

Vele ellentétben a hivatalos magyar álláspont szószólói viszont még a polgári demokratikus tartalmat is sokallották az angolszász mintában.

Ez a kétféle irányzat jutott kifejezésre többek között, egyfelől Szabó Ervin 1910 júniusában megjelent „Emlékirat"-ában, másfelől Gulyás Pálnak az „Emlékirat"-ról készített mérges bírálatában (amelyeket a Magyar Könyvszemle 1910-es évfolyama közölt), valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1910. június 30-i ülésének a szocialista-ellenes „munkáskönyvtárak" létesítéséről hozott határozatában is.

AZ ELSŐ FIÓKKÖNYVTÁRAK

A Szabó Ervin Emlékirat-a alapján 1910. június 20-án tartott nyilvános „Szakértekezlet" a konzervatív körök gáncsoskodása ellenére az újtípusú tömegkönyvtárak létesítését illetően is igen pozitív visszhangot keltett. Erről tanúskodnak azok a tények, dokumentumok, melyekből megtudjuk, hogy 1910 második felétől kezdve a központi könyvtár épületével kapcsolatos tervek kidolgozásával párhuzamosan egy ideig gyorsan és kedvezően alakult a tervezett közművelődési könyvtárhálózat ügye is.

AZ ESEMÉNYEK FILMJE (1910—1914)

Az 1910 júniusában megjelent Emlékiratnak a közművelődési könyvtárak építésére vonatkozó programjára a fennmaradt dokumentumok szerint a magán-kölcsönkönyvtárak tulajdonosai az elsők között figyeltek fel. Legalábbis erre mutat egy alább idézett levél, melyből kiderül, hogy a főváros nagy fióképítő programját egyes magánkölcsönkönyvtárak tulajdonosai úgy értelmezték, hogy az alapjában veszélyezteti vállalkozásaikat.

A könyvtár irattárában maradt idevonatkozó akták közül időrendben az első dokumentum: egy levél, amely alig néhány nappal a szabó-ervini Emlékiratot tárgyaló 1910. június 20-i „Szakértekezlet"-et követően keletkezett. A levelet „Mátray Józsefné kerületi előljáró özvegye", az akkoriban népszerű „Kultúr-könyvtár" nevű magánvállalkozás tulajdonosa írta alá és benne a főváros vezetőségéhez fordult. Közölte, hogy tudja: „a létesítendő községi kölcsönkönyvtár el fogja az olvasóközönség legnagyobb részét vonni" az ő magán kölcsönzőkönyvtárától, fél, hogy „a befektetett tőkét is elveszti", ezért egész kölcsönkönyvtárát a fővárosnak ajánlja fel megvételre.[2] A levél kordokumentumként érdemel említést: jelzi, hogy a magánkölcsönkönyvtárak tulajdonosai között riadalmat idézett elő a nyilvános községi könyvtárhálózat terve. (Egyébként a Mátray Józsefné tőkéjével működő és Diner Dénes József vezetése alatt álló Kultúr-könyvtár anyagát utóbb tényleg megvették a fővárosi könyvtár fiókjai számára).

Ugyancsak gyors és erős visszhangot váltott ki az Emlékirat, szorosabban annak az a része, amely a főváros területén már működő egyesületi és egyéb könyvtárak kooperációját indítványozta.

Az Emlékiratot megtárgyaló Szakértekezlet nyomán sok esztendőn át húzódó tárgyalások indultak meg a fővárosi könyvtár és a legnagyobb fővárosi egyesületi könyvtár, a Budapesti (Budai) Könyvtár Egyesület vezetősége között, (az utóbbi kezdeményezésére) arról, hogy a budai egyesület könyvtárát a fővárosi könyvtár leendő hálózatába olvasszák bele.

Ezzel párhuzamosan még több intézmény, testület és egyesület mutatott készséget arra, hogy gyűjteményét a fővárosi könyvtár égisze alatti kooperációs munkához rendelkezésre bocsássa.

A sok tárgyalás nem járt eredménnyel; csupán egyetlen gyűjteménnyel sikerült átmeneti kooperációt létesíteni; a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárral.

Újtípusú könyvtárak teremtése szempontjából mégsem teltek haszontalanul az Emlékirat megjelenését követő hónapok: a fővárosi könyvtár vezetősége ekkor kapott megbízást egyelőre a jövendő fiók-

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1907. p. 1.

[2] Irattár. Kultúrpalota. 1910—1914.

hálózattól független két kisebb gyűjtemény kiépítésére, így az 1911-es év folyamán megnyílhatott az első két olyan tömegkönyvtár (az egyik az V. kerületi Vág utcai Népházban, a másik az Aréna úti Népszállóban), amelyeknél a könyvanyag megválogatásában, a technikai berendezésben, a nyilvános szolgálat megszervezésében már a Szabó Ervin által kidolgozott szempontokat lehetett érvényesíteni. Ezek a könyvtárak többk közt azért érdemelnek figyelmet, mert az angolszász public libraryk tapasztalatainak felhasználásával és hazai követelmények szerinti alkalmazásával létesültek és mint ilyenek kísérleti helyekként szolgálhattak a további munkához.

A fejlődés szempontjából mindezeknél jelentősebb mozzanat: 1911 elején a Deák Ferenc szabadkőműves páholy tagsága elhatározta, hogy 20 000 koronás alapítványt létesít egy tömegkönyvtár építésére és ezt az összeget a fővárosi könyvtárnak engedi át. Ebből az adományból sikerült utóbb az első jelentékenyebb, önálló épülettel rendelkező könyvtárfiókot életre hívni. A Deák Ferenc páholy példáját mások is követték: Kőrössy Albert műépítész 40 000 koronát tett le hasonló célra, az Országos Ismeretterjesztő Társulat további 10 000 koronát ajánlott fel-, de e közös alapítványnak felhasználására már sohasem kerülhetett sor.

Az Emlékirat visszhangja, a társadalmi kezdeményezések, a nagyösszegű adományok a város vezetőségében is kedvező visszhangot keltettek: jelentős részben ennek köszönhető a könyvtári költségvetés nagyarányú emelése.

A könyvtár vezetősége, amelynek energiáit 1912 nyaráig, tehát addig, amíg a központi könyvtárpalota ügye még igen biztatóan állott, nagyrészt az e feladattal kapcsolatos ügyek vonták el a fiókhálózat építésének siettetésétől, 1912 őszétől a tömegkönyvtárakra összpontosítja figyelmét.

1912 őszén készült el az első részletes fióképítő „menetrend". 1912—1913-ban még hat, vagy hét kerületi könyvtár közeli megnyitásával számoltak. 1913-tól már önálló tétellel szerepeltek a fiókok a könyvtári költségvetésben.

1913 őszén nyitják meg „műsoron kívül" az első szerényebb gyűjteményt, a 4. számmal jelzett hűvösvölgyi diáktelepi könyvtárt.

1913-ban egyszerre négy fiók számára készítenek nyomtatványokat, Madzsar József összeállítja a fiókkönyvtárak ügyrendjét és szabályzatát, valamint a fiókállomány megválogatását szolgáló katalógust, azaz a „Mintajegyzék"-et, amelyeket még ugyanazon évben kiadnak.

1913 legvégén nyílt meg sorrendben másodikként a 2. számú Almásy-téri „Deák Ferenc könyvtár", majd 1914 május—augusztusa között az 5. számú állatkerti, a 3. számú Százados úti és a Károlyi utcai központban elhelyezett 1. számú fiókkönyvtár.

Az első világháború kitörése lehetetlenné teszi a fiókhálózat tovább építését.

Lássuk közelebbről a munka részleteit.

KOOPERÁCIÓS TERVEK

A későbbi fejlődés szempontjából bizonyult fontosnak, hogy az „Emlékirat" és az annak nyomán alakuló tervek hatása alatt rövidesen több meglevő egyesületi és egyéb könyvtár vezetősége készségét jelentette be arra, hogy a fővárosi könyvtárral kapcsolatos kooperációban részt vegyen.

Egy 1911. február 1-i keltezésű fogalmazványban olvashatjuk:

> „Amennyiben az illető társulatok és érdekképviseletek, valamint a főváros között megállapodás létesül, tervbe van véve a Kereskedelmi és Iparkamara, az Ügyvédi Kamara, a Közgazdasági Társaság, az Országos Iparegyesület, a Társadalomtudományi Társaság és még több testület könyvtárával való együttműködés. A Gyáriparosok Országos Szövetsége máris készneк mutatkozott arra, hogy gyűjteményét új könyvtárunk részére kezelés végett átengedi".[1]

A felsorolt gyűjtemények jogi-, közgazdasági- és társadalomtudományi jellegűek voltak, ha tehát a tárgyalások eredményesek, úgy annak nem az e fejezetben tárgyalt közművelődési fiókok, hanem a fővárosi könyvtár társadalomtudományi központja látja hasznát. Mégis e helyen kellett utalnunk az 1911 elején folyó eszmecserékre, mert ezek az irat további része szerint akkor a közművelődési könyvtárak problémáihoz kapcsolódtak.

Az idézett aktán kívül nem maradt egyéb nyom a szóbanforgó könyvtárakkal tervezett kooperációs tárgyalásokról, amelyek minden bizonnyal rövidesen megszakadtak. A kezdeményezésnek mégis volt jelentősége, mert az 1919-es Tanácsköztársaság hónapjaiban az említett gyűjtemények közül többeket ténylegesen beolvasztottak a fővárosi könyvtárba. (Erről a vonatkozó fejezetben adunk bővebb tájékoztatást).

[1] Irattár. 2-es számú kerületi könyvtár iratai.

A fiókkönyvtárak hálózatának kiépítésével kapcsolatban közölte a könyvtári „Értesítő" 1911-es évfolyamának utolsó száma az alábbi hírt:

> „A fővárosi könyvtár fiókjai megszaporodtak. Legutóbb a Pedagógiai Gyűjteménnyel... Kezelésére a polgármester Toperczer Valéria ideiglenes hivatalnokot át is helyezte a fővárosi könyvtárból, mellette dr. Bolgár Elek tanácsi segédfogalmazót délutáni munkára alkalmazta."[1]

A következő lapok alapján válik érthetővé, mi volt az oka annak, hogy az Értesítő már 1912 elején, (az 1911. évfolyam utolsó számát ekkor adták ki), több fiókkönyvtárról, a „könyvtárfiókok megszaporodásá"-ról tett említést. Ami a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárt illeti: lényegében ennek a társadalomtudományi központhoz való csatolása volt a kooperációs program egyetlen kézzelfogható eredménye. A főváros tanácsa 1911 decemberében hozta meg idevonatkozó határozatát. Ennek eredményeként az akkor még kezdetleges állapotban levő pedagógiai könyvtár (amely a VIII. kerületi Mária Terézia, ma Horváth Mihály tér 8. alatti fővárosi Pedagógiai Szeminárium szakgyűjteményeként alakult), egyik része, még pedig a nem szorosan vett pedagógiai anyaga (irodalomtörténeti, filozófiai és elméleti pedagógiai művek) a fővárosi könyvtár kezelésébe ment át. A Pedagógiai Könyvtárra vonatkozó későbbi iratokból derül ki, hogy Szabó Ervin és munkatársai nem lelkesedtek különösebben annak megtartásáért. Tény az, hogy 1912—1913-ban teljesen újjászervezték a rájuk bízott gyűjteményt, mégpedig a társadalomtudományi központban alkalmazott elvek és módszerek szerint. A központ szerzeményezésével kapcsolatban már utaltunk rá, hogy a Pedagógiai Könyvtár számára vásárolták meg az egyik nagyobb magángyűjteményt, Strauss Antal értékes irodalomtörténeti és nyelvészeti könyveit, továbbá, hogy a Pedagógiai Könyvtárból számos olyan könyvet helyeztek át a központba, mely itt jobban szolgálhatta az olvasókat. Az újjászervezés munkája után azonban Szabó Ervin igyekezett szabadulni ettől a tehernek tekintett gyűjteménytől és javaslatára 1913 szeptemberében le is választották, önállósították a Pedagógiai Könyvtárat.[2] Az elkövetkező években-évtizedekben a Pedagógiai Könyvtár rövidebb-hosszabb időre mégis visszakerült a fővárosi könyvtárhoz, végül azonban a felszabadulás után közel másfél évtizeddel az Országos Pedagógiai Könyvtár életrehívásakor az utóbbiba olvasztották. A gyűjtemény azonban máig magán viseli Szabó Ervin és munkatársai kezenyomát, melynek eredményeként 1911—1913 között ez a könyvtár is sok vonatkozásban a főváros legjobban szervezett, legmodernebb intézményei közé emelkedett.

A Fővárosi Pedagógiai Könyvtárat bölcsőkorában, 1912—1913-ban, Kőhalmi Béla vezette, a gyűjtemény modernizálása is jelentős részben az ő közvetlen irányításával és részvételével történt. Említést érdemel az is, hogy Szabó Ervin igazgatása alatt ebben a könyvtárban dolgozott elvbarátja, Bolgár Elek, a magyar forradalmi munkásmozgalom egyik jeles alakja, aki ugyanakkor mint a könyvtárügyek előadója, a városháza tanügyi osztályán segítette a fővárosi könyvtár gyors kifejlesztésére irányuló politikát. Ugyancsak figyelmet érdemlő tény, hogy a Pedagógiai Könyvtár kötelékében működött ez idő tájt Horváth Henrik, a kiváló műfordító, akinek könyvtárosi szakmunkáját nagy elismeréssel méltatta a város vezetőségéhez juttatott előterjesztéseiben Szabó Ervin, hangsúlyozva, hogy Horváth Henrik esete kivétel, az a „szabályszerű", hogy az írók általában rossz könyvtárosok.[3]

Mindezek az események és tények azonban inkább a társadalomtudományi központ történetébe tartoznak. Ha mi mégis e fejezeten belül, a közművelődési hálózat alakulásának ismertetése kapcsán foglalkoztunk velük, azért tettük, mert a maga idején, a tízes évek kezdetén a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárral kapcsolatos együttműködést, (a gyűjtemények átmeneti hozzákapcsolását a tudományos központhoz), a hálózat kiépítésére irányuló munka egy részének tekintették.

1910-ben és még a következő két esztendőben is úgy tűnhetett, hogy a fővárosi könyvtár első saját közművelődési könyvtárát a Budapesti (Budai) Könyvtár-Egyesület gyűjteményének átvételével sikerül majd életre hívni.

Az 1891-ben alakult és előbb a II. kerületi Toldy Ferenc utcai iskolában, majd a Budai Vigadó Corvin téri épületének 2. emeletén működő budai könyvtár központja 1910-ben már kereken 30 000 kötettel rendelkezett, emellett a budai kerületekben elszórt néhány fiókban további 10 000 kötetnyi állomány volt.

A Budai Könyvtár Egyesület vezetőségével, melynek egyik képviselője Andriska Antal miniszteri tanácsos, az Egyesület alelnöke, jelen volt azon az 1910. június 20-i városházi „Szakértekezlet"-en, amely Szabó Ervin „Emlékirat"-a alapján a községi nyilvános könyvtár ügyét megtárgyalta, már közvetlenül a júniusi szakértekezlet után hajlandóságot mutatott a tárgyalásra.

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. 520. hasáb.

[2] Irattár. Pedagógiai Könyvtár.

[3] Irattár. Személyi iratok. 1910—1914.

Ezek első szakaszáról a fővárosi könyvtár irattárában 1912. március 13-i keltezéssel fennmaradt jegyzőkönyv ad teljes képet.[1]

Belőle megtudjuk, hogy 1910—1911-ben Hochholzer Károly, az Egyesület elnöke is tárgyalt Szabó Ervinnel. A jegyzőkönyv megállapította: az „Emlékirat szerint, de a valóságban is az fog bekövetkezni, hogy a kevesebb anyagi eszközökkel rendelkező könyvtárak... akaratlanul is abba a kényszerhelyzetbe fognak kerülni, hogy működésüket vagy beszüntetik, vagy pedig a községi könyvtárba olvadnak bele... Különösen előállhat ez a kényszerhelyzet azokra a könyvtárakra, amelyek a székesfőváros részéről támogatásban részesülnek"[2].

Valójában nemcsak a fővárosi könyvtár „konkurenciájától" féltek, vagy a fővárostól élvezett támogatás elvonásától. Volt még egy harmadik kényszerítő ok: az Egyesület már a kilencszázas évek végén kezdett elszegényedni, tagsága, amelynek adományai és járulékai jelentették a legfőbb anyagi alapot, rohamosan leolvadt. Erről tanúskodnak az Egyesület egykori tagnyilvántartásai, amelyek utóbb a fővárosi könyvtár Budapest-gyűjteménye birtokába mentek át és ma is ott találhatók.

A főváros polgármesterének egy 1912. március 3-i keletű végzése szerint,[3] az Egyesület elnöksége és Szabó Ervin között már megszületett az előzetes megállapodás arról, hogy a könyvtárt átadják, illetve átveszik és a főváros vezetősége „általánosságban elfogadta és hozzájárult, hogy ez a könyvtár mint a fővárosi könyvtár II. kerületi fiókja kezeltessék". Az 1912-es könyvtári költségvetésben már az átvételhez, a szükséges személyzet fizetéséhez és a Budai Vigadó épületénél megfelelőbb otthon kibérléséhez szükséges fedezetet is beállították.

Ekkor azonban közbelépett a budai Egyesület vezetőségének sovinizmusa, konzervatívizmusa.

1912. március 8-án összehívták az Egyesület választmányát, amely nem hozott érdemleges határozatot. Az imént idézett jegyzőkönyve felzetére pedig 1912. március 23-án ugyanaz az Andriska Antal miniszteri tanácsos, aki a tárgyalásokat elindította, a következőket jegyezte fel: „Érdemleges határozat hozatalát sem szükségesnek, sem indokoltnak nem találom".

Ezzel jó időre befellegzett a budai könyvtár modern fiókkönyvtárrá való átalakítása tervének, noha a tárgyalások még az első világháború alatt sem szakadtak meg. De 1910—1913-ban a fővárosi könyvtár vezetői még bíztak a közeli sikerben és ennek megfelelően vették kombinációba a budai könyvtárat, mint a kiépítés alatt álló közművelődési könyvtárhálózat első, vagy egyik első létesítményét.

A kérdést ebben az esetben is mint látni fogjuk, az 1919-es Tanácsköztársaság alatt sikerült véglegesen rendezni.

KÉT ÚJTÍPUSÚ KÖNYVTÁR

Szervesen beletartozik a fővárosi könyvtár kerületi könyvtárhálózata kialakulásának előtörténetébe az a tevékenység, amelyet az intézmény munkatársi gárdája a tízes évek legelején életre hívott két új tömegkönyvtár kiépítése körül fejtett ki. Az egyik az V. (ma XIII.) kerületi Vág utca 14—16 szám alatti „Népház" gyűjteménye volt, a másik az ugyanazon kerületben, az Aréna (ma Dózsa György) úton létesült Népszálló könyvtára.

A Vág utcai „Népház", amelyet 1908—1911 között az V. kerületi előljáró, a filantróp hajlandóságokat mutató Hanvai Sándor, illetve az V. kerület módos polgársága kezdeményezésére és áldozatkészségéből a főváros vezetőségének támogatásával jött létre, ama „szociális olajcsepp"-ek közé tartozott, amelyekkel Budapest munkásságának forradalmi hangulatát szerették volna mérsékelni. A Népház a német „Volkshaus"-ok, „Volksheimek", a londoni „People's Palace"-ok mintájára emelt háromemeletes épület volt, amelyet konyhák, étkezők, foglalkoztató műhelyek, bölcsöde, fürdők, éjjeli szállástermek mellett „népkönyvtár"-ral is felszereltek.

A „népkönyvtár" szervezését és berendezését Szabó Ervinre bízták, és az ő irányításával 1911-ben végezték el ezt a feladatot a fővárosi könyvtár munkatársai. Az eddig elmondottakból világos, hogy nem olyan könyvtárról volt itt szó, amilyenekről Szabó Ervin álmodott, hiszen a gyűjtemény egy jótékonysági intézményként szolgáló épületben, annak is második emeletén kapott helyet, ráadásul egy csekély forgalmú utcában. Szabó Ervin és munkatársai mégis mindent elkövettek, hogy e korlátozott lehetőségek ellenére, azokhoz mérten korszerű intézményt csináljanak belőle. A feladatot vonzóvá tette, hogy a Népház proletárlakta vidéken, az angyalföldi gyárnegyed közvetlen szomszédságában épült és hogy benne viszonylag jelentős térséget biztosítottak a könyvtár részére. Lehetővé vált, hogy ezúttal első ízben egyet és mást meghonosítsanak a sokat propagált modern könyvtári vívmányokból. A könyvtár előterében felállított ruhatár használata után az olvasók minden formaság nélkül vehették igénybe a barátságosan,

[1] Irattár. 6. sz. kerületi könyvtár iratai.

[2] A Budapesti (Budai) Könyvtáregyesületnek a kilencszázas és tízes években a főváros rendszeresen folyósított több száz koronás segélyeket Budapest évi költségvetése terhére.

[3] Irattár 6. sz. kerületi könyvtár iratai.

világos bútorokkal berendezett 21 méter hosszú olvasótermet és az attól válaszfallal elkülönített kölcsönzőhelyiséget, ahol biztosíték fejében kölcsönözhettek otthoni olvasásra is könyvet. Az egykorú (1911-es) fényképfelvételeken[1] már ott látjuk az olvasóterem szabadpolc-rendszerű kézikönyvtárát és a fiókoskartotékos katalógusszekrényt, az ugyancsak szabad használatra kitett folyóiratokat, hírlapokat. A fővárosi könyvtár munkatársai által összeválogatott 2000 kötetes állományban a magyar szépirodalmi és ismeretterjesztő munkák, lexikonok, szótárak, kézikönyvek, térképek, időszaki kiadványok mellett angol, orosz, német és francia nyelvű munkák is akadtak. A kölcsönzés itt már modern (a neves német szakember, Walter Hofmann elvei szerinti) kártyarendszer alapján folyt, a 60—70 személynek berendezett, szükség esetén 100 személy befogadására bővíthető olvasótermet ½4 és ½7 között a gyermekek, ½7-től ½9-ig felnőttek használhatták és hogy a kölcsönzők és helyben olvasók egymást ne zavarják, külön bejáratot nyitottak a kölcsönzőbe.

A fővárosi könyvtár „Értesítő"-je 1911-es évfolyama a Népház 1911. április 22-én megnyitott gyűjteményéről szólva kiemelte: ez már „az amerikai public library mintájára" létesült könyvtár.[2]

A Népház könyvtára azonban, bár születésekor ott bábáskodott a fővárosi könyvtár, egyelőre nem lett annak fiókja. Mindazonáltal, mint alább még látni fogjuk, a fővárosi könyvtár története szempontjából is jelentős mozzanat: ennek az első modern nyilvános „népkönyvtár"-nak (amely azonban az akkori állami „népkönyvtár"-aktól merőben eltérő jellegű volt) egyik első vezetője Alpári Gyula, Szabó Ervin elvbarátja, hozzá hasonlóan a szociáldemokrata párt opportunus politikájának könyörtelen bírálója, utóbb a magyar munkásmozgalom egyik nagy mártírja lett.

De a Népház könyvtára keletkezésének története azért is fontos a fővárosi könyvtár szempontjából, mert utóbb, az 1919-es Tanácsköztársaság alatt ezt a gyűjteményt a fővárosi könyvtár fiókhálózatához csatolták és mint 7. számú kerületi könyvtár, máig része annak.

A fővárosi könyvtárra bízták Budapest egy másik (1911-ben felépült) szociális létesítménye, az Aréna (ma Dózsa György) út 150—152 alatt emelt és mintegy félezer fő befogadására alkalmas Népszálló könyvtárának berendezését is. A budapesti lakásnyomor enyhítését célzó, a hajléktalan munkások számára épített háromemeletes szálló földszintjén biztosítottak egy 5×5 méteres alapterületű könyvtárszobát és egy kereken 10×10 méteres olvasót.

A fővárosi könyvtár irattárában 1912. január 12-i keltezéssel maradt fenn az a polgármesteri rendelet,[3] mely szerint a Népszálló könyvtárát a Szabó Ervin vezetése alatti fővárosi könyvtár egyik tisztviselője szervezi és rendezi be. Időrendben tehát ez volt a második olyan gyűjtemény Magyarországon, amelyet már az akkor legmodernebb könyvtárpolitikai- és technikai eredmények felhasználásával alapoztak meg.

De a népház könyvtárához hasonlóan a Népszálló sem tartozott szervezetileg a fővárosi könyvtárhoz (a Horthy fasizmus idején „léptették elő" ezt a néhány száz főnyi közönséget szolgáló igen szerény házigyűjteményt „fiókkönyvtár"-rá: 4. számmal jelezték és a kerületi hálózatba kapcsolták.)

A Népház és a Népszálló könyvtárának megalapítása tehát a fiókhálózati programon kívül történt, mégis azon túlmenően, hogy általuk közvetve is szolgálta a főváros munkáslakta vidéke, az Angyalföld könyvszükségleteinek kielégítését, közvetlen hasznot is hozott, mert az ott szerzett gyakorlati tapasztalatok elősegítették az intézmény szervezetén belül létesítendő közművelődési fiókok jobb megszervezését.

EGY ADOMÁNY ÉS EGY MÁSIK, AMELY KÁRBA VESZETT

Az első számottevő közművelődési fiók, mely, mint említettük, a mai napig a 2. számot viseli (jelenleg a VII. kerületi Rottenbiller utcában van), liberális-filantróp beállítottságú burzsoá és nagyburzsoá körök adakozó készségének köszönhette keletkezését.

A könyvtáralapítás eszméje a Deák Ferencről elnevezett szabadkőműves páholy tagsága körében született meg 1910 végén. Az 1885-ben alapított páholy fennállása 25. évfordulója alkalmából határozták el, hogy a jubileumot egy „szép alkotással" ünneplik meg:

> „Olvasóteremmel ellátott népkönyvtárat létesítenek a Nagypáholy székházában az ingyenkenyérbolt mellett"[4]

[1] L. Hanvai Sándor: A székesfővárosi V. kerületi Népház. 1911. 23. és 25. old.

[2] Főv. Könyvtár Értesítője 1911. 208. hasáb.

[3] Irattár. A 4. sz. kerületi könyvtár iratai.

[4] Kelet 1910. dec. 1. p. 428.

A szabadkőműves szervezetek csúcsszervének, a „Symbolikus Nagypáholy"-nak székháza, a Podmaniczky (ma Rudas László) utca 45. alatti háromemeletes (ma is meglevő) palota volt. Ennek Csengery utcai oldalán működött 1901-től az egyik üzlethelyiségben az „ingyenkenyér"-bolt, ahol bármely jelentkezőnek (reggel-este felnőtteknek, délben gyerekeknek) naponta háromszor két szelet kenyeret helyi fogyasztásra, kettőt elvitelre szolgáltattak ki. A szabadkőművesek központi lapjából kiderül, hogy a kenyérosztó mellett, mintegy az „anyagi táplálék kiegészítésére" akarták felállítani az „ingyenes szellemi táplálékot" nyújtó „népkönyvtárat". Így hát az eredeti elképzelés minden tekintetben magán viselte volna a könyöradomány összes ismérveit.

Az „ingyenkenyér-bolt" működéséről készített egykorú riportokból következtethetünk arra, hogy eredetileg miféle könyvtárépítő elképzelések élhettek a terv első megfogalmazóiban.

Az „ingyenkenyér-bolt"-ról többek között „Az Újság" című szabadelvű napilap 1911. február 20-i számában jelent meg „színes riport", melynek szövegét a Kelet 1911-es évfolyama 78. oldalán is közreadták. A riporter, aki „álruhában", azaz gyűrött, szemébe húzott sapkában és e célra elővett ócska köpenyben a sort álló nincstelenek közé vegyült, bár az égőszemű, beesett arcú éhezők iránti bizonyosfokú részvétének is tanújelét adta, olykor mégis szinte gyönyörűséggel ecsetelte a kenyeret leső nincstelenek marakodását, féltékenységét és szitkozódását, ha valakinek egy miliméterrel vastagabb kenyérszelet jutott. A beszámoló keretében egyébként Wilczek Antal szabadkőműves főmester, az „ingyenkenyérbolt" munkájának irányítója is nyilatkozott. Ő volt az, akit a Deák Ferenc páholy tervezett népkönyvtárára felajánlott adományok gyűjtésével is megbíztak. Wilczek az ingyenkenyér osztás „nemzetgazdasági hasznát" is kiemelte és rámutatott arra, hogy ennek eredményeként például a felvidékről való dunai rakodómunkások már tartósabban maradnak meg munkahelyeiken, mert a napi 4—6 szelet kenyér megmenti őket az éhenpusztulástól. Nem kétséges, hogy a kenyérbolt mellé tervezett népkönyvtárt is hasonló, ezúttal „szellemi alamizsna"-osztogató intézményként akarták berendezni, de szerencsére rövidesen másként alakultak a dolgok.

A népkönyvtári akció vezetője, a gyakorlatias gondolkodású Székács Antal (a tőkés világ egy ismert alakja, üvegnagykereskedő, gyáros és tőzsdés) e könyvtárral való problémák megtárgyalására Szabó Ervinnel keresett és talált kapcsolatot. A tárgyalások 1911 januárjában folytak és az eredményről mind a könyvtár irattárában, mind a szabadkőművesek központi lapjában megőrzött gazdag forrásanyag tájékoztat bennünket.

A könyvtár irattárában 1911. február 1-i keltezéssel maradt fogalmazványból,[1] amely Székács Antalhoz, illetve a Deák Ferenc páholyhoz szólt, megtudjuk: a januári tárgyalásokon megállapodtak abban, hogy a páholy által tervezett könyvtárat az eredeti elgondolás helyett a fővárosi könyvtár leendő fiókhálózata keretében állítják majd fel, és üzlethelyiség helyett valamely téren, vagy útkereszteződésnél emelt önálló kis épületben.

A tárgyalások menetéről Székács Antal 1911. március 4-én informálta a Deák Ferenc páholy tagságát. Erre az ülésre szakértőként meghívták Kőhalmi Bélát, Szabó Ervin munkatársát és Varró Istvánt, Szabó Ervin egykori munkatársát, majd utódját a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosi tisztségében. Székács Antal előadásában beszámolt a Szabó Ervinnel folytatott eszmecseréről és elmondta:

> „A fővárosi könyvtár igazgatója joggal mutatott rá arra a körülményre, hogy ha az ... ingyenes könyvtárat a páholyház helyiségében állítják fel, akkor ezt a fontos intézményt már csírájában elfojtják. Az igazgató helyesebbnek, sőt egyedül helyesnek azt tartaná, ha a népkönyvtár céljaira gyűjtött összeget arra használnák fel, hogy Budapest valamely parkjában, vagy nyilvános közterén amerikai mintára tetszetős, vonzó, kényelmes és barátságos népkönyvtári épületet létesítenének, melyet azután átadnának a fővárosnak"[2]

és a községi könyvtár látná azt el könyvekkel, egyben kezelné is. Székács a tagság hozzájárulását kérte a főváros illetékeseivel való további tárgyalásokhoz és megállapodáshoz.

Azután Kőhalmi Béla és Varró István kértek szót és „elragadtatott hangon" méltatták a Szabó-Ervin-i elgondolás előnyeit. A könyvtár megépítése, hangoztatták,

> „remélhetőleg arra buzdítja a fővárost és a társadalmat, hogy az ilyen népkönyvtári épületeknek egész sorával ékesítse minél előbb a székesfőváros közterei".[3]

A páholy tagsága végül a Székács Antal által is pártfogolt javaslatot tette magáévá.

Ilyen előzmények után a fővárosi könyvtár vezetősége is már kész programmal állhatott a városi tanács elé. 1911. június 9-én jelentette, hogy a Deák Ferenc páholy tagjai körében egy 20 000 koronás

[1] Irattár. 2. sz. kerületi könyvtár iratai.

[2] Uo.

[3] Uo.

összegre kiterjesztett alapítvány gyűlt egybe, javasolta a páholy ajánlatának elfogadását. Az indokolás a következőképp hangzott:

> „A Deák Ferenc páholy ajánlata teljesen beleillik annak a könyvtárpolitikának irányába és keretébe, amely a községi nyilvános könyvtár előkészítése folyamán mint a székesfőváros viszonyainak megfelelő könyvtárpolitika kialakult. Az összes tárgyalások folyamán nyomatékkal domborodott ki az a nézet, hogy a központi könyvtár működését kell, hogy kiegészítsék a város különböző területein elhelyezett általános fiókkönyvtárak, ahogy azt Nyugat-európában és Amerikában mindenütt láthatjuk. A Páholy adománya ezenkívül módot nyújt arra, hogy már a nagykönyvtár megnyitása előtt is külön e célra rendelt, tehát, az intézmény sajátos jellegét és hivatását világosan és mindenkinek érthetően kifejező és mintaszerűen berendezett önálló épületben mutathassuk be, milyennek kell lennie modern városi könyvtárnak."[1]

A beadvány további része megállapította, hogy a 20 000 koronás alapítványból „egy 50 olvasót egyszerre befogadó felnőtt, egyszersmind gyermekkönyvtár építhető", indítványozta, hogy mondjon a város vezetősége köszönetet az adományért, állítsa azt követendő példaként a nyilvánosság elé, majd konkrét javaslatokat tett a könyvtár megépítésének helyére vonatkozóan is. A város három kerületét vette kombinációba. A VI. kerületben az Epreskertet, vagy a Hunyadi teret, a VII. kerületben a Garay-, a Klauzál, vagy az Almássy teret, a IX. kerületben a Boráros-, vagy Ferenc teret említette és közülük az egyik kijelölését kérte, végül indítványozta, hogy már a könyvtár 1912-es költségvetésébe vegyék föl a létesítendő fiók pénzszükségleteit.

Az első nagyobb adomány nem maradt hatástalan, 1912 elején a könyvtár „Értesítő"-je adott hírt arról, hogy kerek egy esztendővel a Deák Ferenc páholy akciója után egy annak dupláját kitevő összeget ajánlott fel — ezúttal egyetlen mecénás: névszerint Kőrössy Albert műépítész.[2]

Kőrössy Albert 1912 elején nem kevesebb mint 40 000 koronát tett le újabb közművelődési könyvtár építése céljára, majd ezt az összeget további 5000 koronával megtoldotta és azt is bejelentette, hogy a hely kijelölése után ingyenesen elkészíti az építési terveket. Kőrössy kezdeményezése pedig ismét visszhangot váltott ki: az Országos Ismeretterjesztő Társulat csatlakozott hozzá és újabb 10 000 korona kiegészítést ajánlott fel arra az esetre, ha a Kőrössy alapítványból építendő könyvtárban számára is juttatnak előadóhelyiséget.

Kőrössy kívánsága csupán az volt, hogy a könyvtár elnevezésében és emléktábla felállítása által is apja, néhai Neumann Miksa emlékét örökítsék meg.

A könyvtár és a város vezetősége természetesen elfogadta Kőrössy Albert és az Ismeretterjesztő Társulat közös ajánlatát és szerény feltételeit, így 1912 végétől a hatodik, az Almássy térihez hasonlóan önálló épülettel rendelkező fiók terve is megszületett.

Sajnos azonban a tervek, mint annyiszor, úgy ez esetben sem jutottak tovább az épület különböző távlati és alaprajzainak elkészítésénél. A „Neumann könyvtár" aktái 1918 végéig végeláthatatlan sorban szaporodtak, végül kilós csomagra növekedtek[3], de ugyanúgy a bürokrácia útvesztőiben, a hely kijelölése körüli vitákon bukott el ez a terv is, mint a központi könyvtárpalota dolga és annyi más korábbi könyvtárépítő program.

De akkor, 1912-ben a Kőrössy akció kedvezően befolyásolta a főváros vezető köreit és könyvtárhálózattal kapcsolatos határozatait, akárcsak a Deák Ferenc páholy alapítványa. Ez a kedvező hangulat pedig nemcsak a Szabó Ervin által előterjesztett fiókhálózati program helyeslésében, hanem a könyvtár 1913-as költségvetésének összeállításában is kifejezésre jutott.

A FIÓKHÁLÓZATI PROGRAM. „MINTAJEGYZÉK", SZABÁLYZATOK, NYOMTATVÁNYOK

Az 1911. július 5-i közgyűlési határozattal, mint láttuk a főváros törvényhatósága nemcsak a központi kultúrpalotáról döntött, hanem a határozat 4. pontjával szentesítette a nyilvános fiókkönyvtárak létesítésére vonatkozó programot is.

Nem kétséges, hogy egyfelől ez a hatósági döntés, másfelől egyes társadalmi szervezetek, a Budapesti (Budai) Könyvtáregyesület, a Deák Ferenc szabadkőműves páholy, valamint magánosok, mint Kőrössy Albert, továbbá az Országos Ismeretterjesztő Társulat készsége a program végrehajtásában való részvételre-, kölcsönhatásban voltak. A Deák Ferenc páholy áldozatkészsége és az a körülmény,

[1] Irattár. 2. sz. kerületi könyvtár.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1912. 204. hasáb.

[3] Irattár. Neumann könyvtár iratai.

hogy a budai egyesület vezetősége akkor még hajlandóságot mutatott könyvtára átadására, a példa erejével (és azzal is, hogy a fiókhálózati program végrehajtása „olcsó"-nak ígérkezett) ösztönözte a főváros törvényhatóságát az 1911. július 5-i határozat elfogadására, a határozat jóváhagyása viszont fokozott aktivitásra késztette az érdekelt társadalmi szervezeteket. Ennek megfelelően a könyvtáron belül is gyorsabb iramban láttak hozzá az előkészítő munkákhoz.

Első ízben az 1911. július 5-i közgyűlési határozatot méltató könyvtári „Értesítő" „Hírek és közlések" rovata[1] tudósított arról, hogy a könyvtár munkatársi gárdája a kiépítés előtt álló kerületi népművelő könyvtárak számára mintajegyzék összeállításán dolgozik és a munkában a közélet „számos kiváló szakembere, írók, tudósok, pedagógusok" is bekapcsolódtak az intézmény felkérésére. De akkor, 1911-ben a címjegyzék összeállítását egyelőre abbahagyták. Ennek egyik oka az volt, hogy a központi épülettel kapcsolatos program túlságosan lekötötte az erőket. A másik ok: hírül vették, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa hasonló könyvjegyzéket készült kibocsátani. Mivel azonban időközben az utóbb említett hivatalos katalógus megjelent és meggyőződtek, hogy „ez nem teszi fölöslegessé" a tervezett katalógus összeállítását, a könyvtár vezetősége elhatározta, hogy a félbemaradt mintajegyzéket rövidesen kiegészíti és kiadja. De erre csak 1913-ban került sor.

Az „Értesítő" 1911. évfolyamának 4. számából (352. hasáb) kiderül, hogy a könyvtár vezetősége ekkor még csaknem bizonyosra vette, hogy „a jövő évben [1912-ben] a központi könyvtár igazgatása alá már két könyvtár fog tartozni." Az eddigiekből már tudjuk: a számvetés téves volt, a mindenható bürokráciáról megfeledkeztek és a budai könyvtár ügyének rendezése hét esztendővel és a Deák Ferenc könyvtár alapítása kettővel prolongálódott.

Ennek ellenére a könyvtár (1911 végén jóváhagyott) 1912-es költségvetése nagyarányú felemelésében (ez, mint korábban láttuk, az előző évihez képest csaknem 70%-os ugrást jelentett) már szerepet játszottak „a nagy üzemre való átmenet" szükségletei, a budai és a Deák Ferenc könyvtár személyzeti szükségletei stb. Az 1912-es költségvetésben viszont még nem különítették el a központ és a fiókok pénzügyi fedezetét.

A könyvtár 1911-es működéséről szóló évi összefoglaló 1912 elején jelent meg. Ebben Szabó Ervin már külön fejezetet nyitott „A nyilvános könyvtár"-nak és a központi könyvtárpalota körül akkor kezdődött kötélhúzásra, a központ elhelyezése körüli bizonytalan kilátásokra utalva jegyezte meg:

> „A központi könyvtár dolgának lassú előrehaladása természetes törekvésünkké tette, hogy a központ létesítéséig fiókkönyvtárak teremtésével próbáljuk munkánkat bevezetni".[2]

A megfelelő központi otthon hiányával okolta meg Szabó Ervin azt a késedelmet is, ami a budai könyvtár átvétele, illetve a Deák Ferenc könyvtár építkezése körül keletkezett, amikor azt hangoztatta, hogy

> „a nyomoruságosnál is rosszabb helyiségben kell sinylődnünk, ebben a helyiségben pedig lehetetlen a fiókok számára megfelelő személyzetet kiképezni."[3]

Ha tehát a központ normálisabb létfeltételek közé került volna, a fiókhálózat kiépítése és megfelelő színvonalra emelése is meggyorsul. Másfelől viszont 1912-ben éppen a központi épület ügyének elvetélése miatt szabadultak fel energiák, melyeket arra fordítottak, hogy a kedvezőtlen előfeltételek ellenére legalább a fiókhálózattal kapcsolatban érjenek el valami eredményt.

Hosszabb előkészítés után a Könyvtári Bizottság 1912. október 19-i ülésén került tárgyalásra a közeljövő feladatait érintő első nagyobb fióképítő program, amelybe az ekkor még napirenden szereplő budai könyvtáregyesület gyűjteményének átvételéről és a Deák Ferenc páholy alapítványából építendő könyvtárról is szó esett. Emellett már további három fiók létesítését is programba vették.

A nevezetes könyvtári bizottsági ülésről néhánysoros hírben az intézmény „Értesítő"-je is beszámolt.[4] Bővebb kivonatot találunk az ülés egykorú jegyzőkönyvében, ahol többek közt az alábbiakat olvassuk:

> „Szabó Ervin kész tervezetet mutatott be és ennek alapján összesen öt fiókkönyvtár létesítéséhez kért anyagi fedezetet. Az öt fiók közül kettőt a főváros kislakásos telepein, az egyiket a Palotai úton, a másikat a Százados úton kívánta felállítani, a harmadik fióknak a központ számára átengedett iskolaépületben kívánt helyet szorítani. A Deák Ferenc páholy által alapított negyedik az Almássy téren, végül az ötödik a Budapesti (Budai) Könyvtáregyesületnek a Budai Vigadó épületében levő központi gyűjteményében nyílik meg. A Károlyi utcai központi épületben levő fiók mintakönyvtárul fog szolgálni, ott szakadatlan megfigyelés tárgya lehet."[4]

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1911. 208. hasáb.
[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1912. p. 18.
[3] A Főv. Könyvtár Értesítője 1912. 208. hasáb.
[4] Irattár. Könyvtári Bizottság. 1910—1914.

A Könyvtári Bizottság 1912. október 19-i ülésének jegyzőkönyvéből tehát megtudtuk, hogy akkor már, legalábbis körvonalaiban, kezdett kialakulni a közművelődési hálózat alapjainak képe.

Első helyen a Palotai úti fővárosi kislakástelepre tervezett fiókot említették. A program e pontjával röviden végezhetünk, ugyanis a szóbanforgó könyvtárt az első világháború kitörése miatt végül nem tudták tető alá hozni. Mégis érdemes itt egy jellemző mozzanatot kiemelni: a Palotai (ma Újpalotai) úti fővárosi kislakásos telep Budapest nagy gyárvidékei, Angyalföld, Újpest és Rákospalota közé volt ékelődve. Az eddigiek alapján nem kétséges, hogy Szabó Ervin javaslatának e részénél a külvárosi munkásság kultúrszükségleteit tartotta szem előtt.

Hasonló szempont vezette, amikor a Kőbánya és Zugló gyárvidékei közelében álló Százados úti fővárosi kislakástelepet is kombinációba vette.

A könyvtári bizottság 1912. október 19-i jegyzőkönyve szerint a bizottság egyik tagja (Feleki Béla) kijelentette: „A kislakásos telepre a publikum intelligensebb része nem fog elmenni." Ezúttal az elnöklő Bárczy István vetette ellenébe: „A munkás általában intelligensebb, mint a polgár." Bárczy polgármester tanult Szabó Ervintől.

Szabó Ervin az első teljesebb programban mindössze ennél a két könyvtárnál kért önálló helyiségeket a főváros terhére, és így is a lehető legolcsóbb megoldást javasolta: a város tulajdonában levő kislakásos telepeken adjanak egy-egy szobát a létesítendő új könyvtáraknak. Önálló épület, vagy pavillon emelésére, amelynek előnyeit oly nyomatékosan figyelmébe ajánlotta a Deák Ferenc páholy vezetőségének, a főváros szűkkeblűsége miatt még csak nem is gondolhatott. Nagyon jól tudta, hogy tervét akkor fogadják el, ha a legmesszebbmenően tekintettel van a város állítólagos anyagi érdekeire.

Ugyenezen okból ajánlotta fel a harmadikként említett „mintafiók" számára a központnak kiutalt Károlyi utcai iskolaépület egy részét. Ez utóbbi esetben persze, az is szerepet játszott, hogy ekkor még biztosra vették a végleges elhelyezést nyújtó nagy könyvtárpalota felépítését.

A tervben szereplő öt fiók közül egyébként csak az utóbbi, a mintafiók került a város belső, túlnyomórészt a módosabb polgárság által lakott negyedébe.

A Deák Ferenc páholy alapítványából építendő Almássy téri fiók viszont a kispolgárság elesettebb, a könyvre jobban rászoruló rétegeinek szükségleteit szolgálta. E mellett szomszédságában volt a „Csikágó"-ként csúfolt proletárnegyednek, a VII. kerület Rottenbiller és Thököly út által határolt városrészének.

A Budapesti (Budai) Könyvtáregyesület gyűjteménye a Buda belső területét lakó jobbmódú polgárságé volt, de a könyvtári iratok szerint, ha az átvétel sikerült volna, ennek a könyvtárnak is Buda valamelyik külsőbb, a szegényebb rétegek által lakott területén akartak helyiséget bérelni és hogy ez se kerüljön „sokba"-, a Corvin téri Vigadóban levő könyvtár átvételre kerülő és kiüríthető helyiségeit bérbeadással hasznosították volna.

A terv kidolgozásánál tehát Szabó Ervin két szempontot igyekezett összeegyeztetni: a proletáriátus és a kispolgárság proletárizálódó tömegeinek kulturális érdekeit és a város vezetőinek a kulturális kiadásokkal szembeni kicsinyes, elutasító álláspontját.

A programban szereplő öt könyvtár közül háromnál jutott volna kezdeményező szerep a fővárosnak, építkezésre, vagy helyiség bérlésére egyik esetben sem volt szükség.

Többek közt ennek az óvatosságnak köszönhető, hogy a tervet a Könyvtári Bizottság, majd a további illetékes hatóságok is jóváhagyták és a könyvtár, 1912 végén elfogadott 1913-as költségvetési keretében — története során első alkalommal — önálló tétellel szerepeltek a fiókok.

Az 1913-as költségvetésből, mely kerek félszázezer koronával volt nagyobb az előző évinél, a következőket jegyezte meg a könyvtári „Értesítő" kommentárja:

> „Az emelkedés nagy része a fiókkönyvtárakra esik, sőt az e címen kimutatott összeg távolról sem fedezi azok szükségletét. Mivel az összes fiókok központi adminisztrációját a központ fogja végezni, a központ költségvetésének egy részét is a fiókok terhére kell számítani."[1]

Az 1913-as költségvetésben még csak három tétellel szerepelt a hálózat: 8300 koronás személyi, 26 000 koronás könyvbeszerzési és a kereken 10 000 koronás rendkívüli kiadásokkal.

Az ekkor felállított fiókközpont személyi kiadásai, valamint a fiókokra vonatkozó 1913-as kiadványok költségei még a központ rovataiban rejtőztek. 1913-ban a fiókközpont három személlyel dolgozott és ezeket még a központi gyűjtemény nagy újjászervező munkái alól is mentesítették.[2]

A fiókközpont vezetésére Madzsar József kapott megbízást: 1913 elejétől 1914 közepéig tehát a kerületi hálózat megalapításának legdöntőbb szakaszában Szabó Ervin mellett Madzsar József végezte

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1913. 98. hasáb.

[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1914. p. 10.

a legfontosabb munkákat, melyeket aztán a világháború kitörése miatt (amikor elszólították a könyvtártól) kellett megszakítania.

Madzsar József állította össze, illetve készítette el a közművelődési könyvtárak életének megindítása szempontjából három legfontosabb kiadványt, a „Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára" című katalógust, mely 1913 novemberében nyomtatásban jelent meg, a „Fiókok ügykezelése" című útmutatót, amelyet kőnyomatban adtak ki és „A fiókkönyvtárak szabályzata" című füzetet, mely azonban csak 1915-ben jelent meg nyomtatásban.

A fiókkönyvtárak „Mintajegyzék"-éről, mely mint azt korábban említettük, a központi gyűjtemény „Közlemények" sorozata 11. számaként látott napvilágot, állapította meg Szabó Ervin idézett Előszavában, hogy e jegyzék közreadása „határt jelez" a könyvtár történetében: az első bibliográfia az addig megjelentek közül, amely már a nagyközönség olvasószükségletét akarja kielégíteni.

Szabó Ervin 1913. november 1-i Előszavának megállapítását azzal egészítjük ki, hogy „Mintajegyzék" kiadása az egyetemes magyar könyvtártörténetben is határkőnek tekinthető. Az ízléses kiállításban, kiváló minőségű papíron, 120 kéthasábos oldalon 4000 magyar mű címét felölelő bibliográfia magas színvonalát már az is érzékelteti, ha az előkészítő munkálatokra utalunk: az ajánlott címek megválogatásába jóval több mint félszáz személyt vont be a szerkesztő, a könyvtár munkatársi gárdáján kívül közel 60 közéleti embert, írót, tudóst, publicistát, esztétát, egyetemi professzorokat kért fel a közreműködésre. A bibliográfia elején sorolták fel, kiktől kaptak segítséget. A névsorban az akkori magyar szellemi élet színe-java, a haladó és burzsoá irodalom és tudomány legkiválóbb művelői szerepeltek. A több mint félszáz név közül csak néhányat említünk: Ágoston Péter jogászprofesszor, Alexander Bernát filozófia professzor, Angyal Dávid irodalom és történészprofesszor, Beke Manó matematikus, Dienes Lajos biológus, Gaul Károly, a budapesti műegyetem professzora, Gorka Sándor zoológus, Kelen Béla a magyar röntgenológia egyik úttörője, Szladits Károly jogászprofesszor, Zemplén Győző fizikus, Madzsar Imre, Márki Hugó történészprofesszorok, Riedl Frigyes irodalomtörténész, Simonyi Zsigmond nyelvészprofesszor, Meller Simon, Lyka Károly művészettörténészek, Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője, Hevesi Sándor rendező, Weiner Leó zeneszerző, Jászi Oszkár, Somló Bódog, Dániel Arnold, továbbá a feminista mozgalom egyik vezére, Glücklich Vilma.

A rendkívül gondos, két esztendőn át folyó előkészítő munka ellenére Madzsar József, az 1913-ban közreadott „Mintajegyzék" szerkesztője távolról sem érezte tökéletesnek a munkát: a háromnyelvű címlapon magyarul, németül és angolul is feltűnően jelezte: „Kézirat gyanánt". Madzsar Bevezetésének nagyobb része is magyarázkodás, mentegetődzés. Mindjárt a Bevezetés elején közölte: a 4000 címet tartalmazó népszerű bibliográfia már a magyar könyvkiadás szegényessége miatt sem lehet kielégítő, ugyanis jobb hijján kénytelen volt felvenni olyan műveket is, amelyek nem állták ki a szakszerűség kritikáját.

A szerkesztő számára az ismeretterjesztő irodalom válogatásánál elsősorban a „pártatlanság" értelmezése okozott nehézséget. A „pártatlanság"-ról szólva Madzsar hangoztatta: ha olyan írókat akart volna ajánlani, akik valóban a „pártatlanság légüres terében mozognak" — a bibliográfia „számos lapja üresen maradt volna."[1] A bibliográfiának azonban az a célja, hogy az embereket legjobban foglalkoztató kérdések irodalmáról tájékoztassa. Éppen ezért „pártatlan" könyvek híján

> „a legaktuálisabb kérdésekben föl kellett venni az ellentétes álláspontokat képviselő könyveket. Az olvasó lássa, mit mondanak ezek és alkossa meg a maga világnézetét. Felnőtt emberekkel és szabad polgárokkal van dolgunk, akikkel szemben a könyvtár egyetlen lehetséges álláspontja, hogy csak anyagot ad, de irányt nem... Úgy hisszük, a pártatlanság kopár és megközelíthetetlen sziklacsúcsához a termékeny régiókon keresztül ez az álláspont esik a legközelebb."[2]

Szükség volt erre a magyarázkodásra, hiszen a hivatalos könyvtárpolitika szószólói előtt üres frázis maradt a pártatlanság jelszava.

A fővárosi könyvtár 1913-as „Mintajegyzék"-e volt az első olyan népszerű bibliográfia, amelyben olyan értelemben tényleg érvényesítették a „pártatlanság" elvét, hogy benne a konzervatív-klerikális és nacionalista szellemű nyomdatermékek mellett, ezek kötelességszerű felsorolásával maximálisan igyekeztek helyt adni a kor színvonalán álló ismeretterjesztő és szépirodalomnak. Ez utóbbi a magyar kiadópolitika miatt felettébb szegényes volt, a törekvést csak részben sikerült valóra váltani. A „Mintajegyzék"

[1] „Mintajegyzék" p. VII.
[2] Uo.

a szűkre szabott feltételek ellenére úttörő lett azáltal, hogy elsőként javasolta tömegkönyvtárak szervezőinek Marx, Engels, Bebel, Kautsky, Kropotkin, Vandervelde és más forradalmi szocialista, szociáldemokrata vagy reformista, revizionista ideológusok munkáit, továbbá a haladó társadalom és természettudomány olyan reprezentánsainak műveit, mint Darwin, Heckel, Bölsche, Forel, Ostwald és a magyar forradalmi, szociáldemokrata, illetve haladó polgári szerzők közül Szabó Ervin, Varga Jenő, Bolgár Elek, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Jászai Samu, Daniel Arnold, Tarczai Lajos, Batthyány Ervin, Madzsar József, Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Somló Bódog, Braun Róbert, Szende Pál, Harkányi Ede és a baloldali értelmiség számos más tagjának írásait. Az egyházi és vallásos irodalom keretein belül felhívta a figyelmet Rubin László, Harkányi Ede, emellett a német protestáns egyháztörténész, Adolf Harnack könyveire, melyek a maguk idejében a bigottságot tűzön-vízen védelmező katholikus egyház dühödt reakcióját váltották ki. A címgyűjtemény szépirodalmi részében az álszent, klerikális és burzsoá körök által megbélyegzett, indexre helyezett Zola 15 kötettel kapott helyet, Ady Endre csaknem összes addig megjelent verseskötetével, számszerint 7-tel, Kaffka Margit ugyancsak összes addig kiadott munkájával. Gazdagon volt képviselve az orosz irodalom, 12 Gorkij-kötet mellett 11 Tolsztoj, 11 Turgenyev, Csehov, Gogoly, Dosztojevszkij és a többiek nagyszámú prózai írással. A magyar proletárirodalom úttörői közül Révész Béla, Barta Lajos, a nyugatiak részéről Hauptmann, Heyermans és hasonlók. Az ifjúsági irodalom jegyzékében a „Vallás és erkölcstan" címszó alatt öt tétel: Benedek Elek „Testamentum"-a, Hock János Jézus élete, a Jézus csodái című 62 oldalas füzet, Kölcsey Parainesise és Mantegazza egy könyve, ezzel szemben 18 munka a „Természettudomány és technika" c. fejezetben, 25 az „Útleírások" részben, kereken 200 az életrajzok listáján.

A katalógus persze, távolról sem volt hibátlan. Az adottságok szemmeltartásával azt ugyan nem lehetett kifogásolni, hogy egyes tudományágakban a burzsoá-reakciós szerzők írásai túlsúlyba kerültek, hiszen az akkori könyvtermésben nem nyílt lehetőség arra, hogy a mércét túl magasra emeljék. Ezt a körülményt a „Bevezetés" különösen hangsúlyozta. Egyébként a konzervatív szerzők válogatását illetően igényességről tanúskodik a katalógus. De joggal hibáztathatjuk a szerkesztőt, mert a felnőtt olvasók ismeretterjesztő anyagában a tudományossággal összeférhetetlen spiritiszta nyomdatermékek közül is felvett kettőt. Problematikus, az is, vajjon helyes volt-e akár két regénnyel is szerepeltetni a szépirodalmi részben a sekélyes Marlittot. A népszerű detektívregényíró, Conan Doyle egész sor munkával került fel a listára, ez is vitás értékű eljárás, bár a „Conan Doyle-kérdés" még napjainkban sem jutott nyugvópontra.

A Mintajegyzék nemcsak tartalmában, hanem felépítésében is teljesen újszerű volt. Az ismeretterjesztő anyagot, a tizedes osztályozás, a szépirodalmit műfajok (próza, költemények, színművek) szerint tagolták, a katalógus használhatóságát rendkívül megkönnyítette a közös „Név-, cím és tárgymutató", amelynek segítségével többek között cím szerint is meg lehetett találni egy-egy keresett szépirodalmi munkát.

A „Mintajegyzék" alapján összeállított törzsállomány évtizedekre szólóan meghatározta a fővárosi könyvtár fiókhálózatának „profil"-ját. Természetes, hogy az 1913 őszén lezárt katalógus a jövendő könyvtermés válogatásához nem adhatott útmutatást, de 1919-ig a Madzsar-féle Mintajegyzék elveinek megfelelően folytatták a közművelődési könyvtárak gyarapítását. 1919 augusztusától azonban már tűzzel-vassal irtották a fiókkönyvtárak forradalmi anyagát, ilyent 1945-ig egyáltalában nem és haladó műveket is csak erős szelekcióval szereztek be, ezzel szemben nagy példányszámban terhelték meg a fiókokat az ellenforradalmi könyvtárpolitika szellemének megfelelő művekkel. Ennek ellenére az 1913—1919 között kiépített állomány egy része átvészelte az ellenforradalom negyedszázadát. A fővárosi könyvtár fiókhálózata többek között ezért tarthatta meg vonzerejét a budapesti olvasóközönség előtt még 1919 után is.

A könyvállomány rendkívül gondos, igényes összeállítása önmagában is vonzerőt gyakorolhatott az olvasóközönségre, de ezt még jobban növelte, hogy ugyanolyan igényességgel szervezték meg a fiókhálózat ügymenetét és olvasószolgálatát. Mindkét esetben tanulmányozták és a sajátos budapesti viszonyoknak megfelelően alkalmazták az akkor legfejlettebb angolszász public library-rendszer és más modern külföldi könyvtárak legjobb technikai eredményeit. Madzsar Józsefet az ügy érdekében külföldi tanulmányútra is küldték és ő „Angol és német nyilvános könyvtárak" címen a Könyvtári Szemle 1914-es évfolyamában (és önálló füzetben is) megjelent tanulmányában írásos beszámolót is készített tapasztalatairól.

A nyilvános szolgálat megszervezésébe pillanthatunk be Madzsar két anonim munkája segítségével, az egyik a kőnyomatban kiadott „Fiókok ügykezelése".

A „Fiókok ügykezelése" című 1913-ban megjelent 35 oldalas kőnyomat egyes pontjainak kidolgozásánál a legfrissebb külföldi eredményeket vették figyelembe. Ennek megfelelően igyekeztek a legegyszerűbb rendszert megvalósítani a beiratkozásnál, kölcsönzésnél, helybenolvasásnál, a könyvek cseréjénél, raktári felállításánál, a pénzkezelésnél, statisztikák vezetésénél, a rongált könyvek kötésénél, a késedelmes kölcsönzőkkel szembeni eljárásnál, az időszaki kiadványok kezelésénél, az évente tartott leltározásnál stb.

Figyelmet érdemelnek az eddig csak a fővárosi könyvtár központjában alkalmazott könnyítések a beiratkozásnál: a főbérleti lakással rendelkezők minden további eljárás nélkül, a könyvtár szabályainak betartására vonatkozó kötelezvény aláírása ellenében megkapták a kölcsönzőjegyet, mások jótállási lapot töltöttek ki, amelyet levélben küldtek el a jótállónak. Az aláírt jótállási lappal jelentkező olvasó azután ugyanúgy akadály nélkül vehette igénybe a könyvtárat, mint a főbérleti lakással rendelkezők. Gyermekeknél az iskola jótállásával is beérték. Bevezették a sűrűn keresett könyvekre az előjegyzési rendszert: a könyv beérkezése után automatikusan kapott értesítést az előjegyző arról, hogy az őt érdeklő munka beérkezett, rendelkezésére áll. Rendszeresítették a könyvtárközi kölcsönzést: ha valamelyik fiókban nem volt meg egy keresett mű, azt a központból, illetve a központ mellett elhelyezett 1. sz. mintaraktár anyagából kérésre kiküldték.

Rendkívül leegyszerűsítette, szinte futószalag-szerűvé tette az ügymenetet a különböző nyomtatványtípusok bevezetése. A nyomtatványok megtervezéséhez kikérték a nagyüzemi termelés egyszerűsítésének problémáival foglalkozó világhírű német tudós, Wilhelm Ostwald véleményét (a könyvtár irattára számos dokumentumot őrzött meg az Ostwalddal folytatott levélváltásból)[1], amellett ezúttal is alkalmazták a német Walter Hofmannak, a nálunk először 1911-ben a Népház könyvtárában bevezetett kölcsönzőkártya- és könyvkártya-rendszerét. Az ismeretterjesztő könyveket sárga, a szépirodalmiakat fehér, az ifjúsági anyagot zöld színű kártyákkal szerelték fel. A könyvek fedőlapjának bal alsó sarkába ragasztották a háromszögletű „tasak"-ot, amelyben a kártyákat helyezték el. A tasak külső részén rovatok voltak, ezekbe az olvasót emlékeztető lejárati dátumot pecsételték. Ugyanezt beütötték a kölcsönzőkártyába.

Az adminisztráció egyszerűsítését szolgálta, hogy a két korona összegben megszabott évi kölcsönzési díjról, a beírás 10 filléres díjáról az összeget feltüntető bélyegeket készítettek, a könyvtárost így felmentették a nyugta-írás alól; egyszerűen letépte a megfelelő blokkból a beszedett díjat feltüntető bélyeget és átadta az olvasónak.

A forgalom megoszlásáról vezetett statisztikának igen nagy jelentőséget tulajdonítottak.A statisztika vezetését ugyancsak rendkívül megkönnyítették azzal, hogy kész címszavakat tartalmazó kis lapokat nyomattak, amelyen egyszerű ceruzarovással kellett csak jelölni a „Felnőtt", „Ifjúsági",„Szépirodalom", „Hangjegy" szavakat, illetve a 0-tól a 9-ig terjedő számok közül (melyek a decimális rendszer nyelvén fejezték ki a tudományok egy-egy főszakát) pl. annak az ismeretterjesztő műnek a szakját, amely kölcsönzésre került. A gyakorlatban pl. így festett a dolog: ha egy 13 éves tanuló kölcsönzött egy útleírást, két szépirodalmi művet és egy kottát, a statisztikai űrlapon aláhúzták az „Ifjúsági" szót, továbbá az útleírásokat is magábafoglaló „9" szakszámot, majd két vonással a „Szépirodalmi" szót, egy vonással a „Hangjegy" megjelölést.

Nagyobb méretű nyomtatott lapra kellett rávezetni a havi pénzforgalmat, illetve az olvasóforgalom összesített számait.

Nyomtatásban csak az első világháború kitörését követően (1915-ben) adhatták ki Madzsar harmadik fontos munkáját. „A fiókkönyvtárak szabályzata" címen. Ezt beiratkozáskor minden olvasónak meg kellett vásárolnia a csekély 2 filléres önköltségi áron. A nyolcadrét alakú 7 lapos füzetecske első fejezete „Az olvasóterem használatá"-t ismertette. Ennek bevezető mondata: „Az olvasóteremben mindenki olvashatja úgy a kézikönyvtárban, mint a raktárban elhelyezett könyveket..." A megkötöttségek, mint a központi gyűjtemény használatánál, a fiókokban is minimálisak voltak (a könyveket csak tiszta kézzel lehet igénybevenni, a hangos beszélgetés, dohányzás, köpködés tilos. E szabályok megsértése esetén az olvasó „legfeljebb 4 heti időre" kizárható, de a határozat ellen „a könyvtárigazgatóhoz föllebezhet").

A kölcsönzésre vonatkozóan az „Ügyrend"-ben felsorolt szabályokat közölték egyszerű, közérthető nyelven az olvasóval. A kölcsöndíj havi 20 fillér, évi 2 korona volt, de a tanulókat és fővárosi alkalmazottakat is felmentették a díjfizetés alól. A tanulóknak az iskola vezetőségétől kellett ajánlást hozniuk. Egyszerre legfeljebb két művet kölcsönöztek, két hétre, a keresett szépirodalmi újdonságokat csak egy hétre, az iskolai szünetben vidékre távozók 4 szépirodalmi és 4 ismeretterjesztő művet vehettek ki nyolc hétre. A hosszabbítás-, az előjegyzés módját és a késedelmes kölcsönzők intését ismertették a továbbiak, külön pontban kiemelve, hogy tanulóknak az első intésnél nem kell büntetést fizetniük. A szabályzat 35. pontja tájékoztatta az olvasót arról, hogy az egyes fiókok állományából hiányzó könyveket, vagy kottákat a könyvtár központjában levő raktárból lehet külön kérőlappal kölcsönözni, a kért könyvet legkésőbb három nap múlva bocsátják rendelkezésére. A 36. pont a „Kívánatkönyv"-re, az utolsó pedig a „Panaszkönyv"-re irányította a használók figyelmét.

[1] Irattár. Külföldi levelezés. 1910—1914.

Szabó Ervin jelentősnek tartotta Madzsar Józsefnek a „Mintajegyzék", az „Ügyrend" és a „Szabályzat" összeállítása körül végzett munkáját és ezt a polgármesterhez címzett előterjesztésében így jellemezte:

> „A bonyodalmas, nagy figyelmet igénylő, de a speciális budapesti viszonyokra való tekintettel a külföldi minták teljes átdolgozását követelő munkát dr. Madzsar József nagyobbrészt hivatalos időn kívül végezte el, emellett természetesen hivatali munkáját is a tőle megszokott mindenre kiterjedő figyelmével és pedantériájával látta el."[1]

Azt mondhatjuk, hogy az „Ügyrend" és a „Szabályzat" a „Mintajegyzék"-nél is időtállóbb útmutatásokká vált a könyvtár jövendő fejlődése szempontjából, mert ezek lényegesebb pontjai félszázad után is érvényesek maradtak.

1913 OKTÓBER: MEGNYÍLIK A 4. SZÁMÚ FIÓK

A fiókok megnyitásának adminisztratív előkészítésével párhuzamosan gondoskodtak megfelelő mennyiségű könyv tárolásáról. Az 1913-ról szóló jelentés szerint a közművelődési hálózat könyvbeszerzésére előirányzott 26 000 koronából 12 139 művet vásároltak össze, ezen felül megvették Diner Dénes József felszámolás alatt álló magán-kölcsönkönyvtárának egy részét, összesen 3318 kötetet, további 400 kötetet gyűjtött és adott át a Deák Ferenc szabadkőműves páholy tagsága a fiókok céljaira.[2]

A fiókok részére az 1913-as költségvetésben előirányzott 10 500 koronás rendkívüli hitelből egy 1913. április 17-i tanácsi végzés szerint[3] összesen kerek 2500 koronáért vásároltak bútorokat a Százados út 10. alatti könyvtár számára.

Ekkor, 1913 áprilisában már nyilvánvaló lett, hogy a Budapesti (Budai) Könyvtáregyesület vezetősége visszavonta szavát és nem hajlandó a fővárosi könyvtár kezelésébe adni a Corvin-téri gyűjteményt. Az 1913-as év rendkívüli költségvetésében viszont még kereken 2000 koronát irányoztak elő „a jobb pesti [azaz budai] fiók berendezési és költözködési kiadásai"-ra. Az összeg váratlan segítség folytán nem veszett el: 1913 áprilisában ugyanis egy újabb programon kívüli fiók terve született meg. Az eszmét Lendl Adolf, a budapesti Állatkert igazgatója (egy időben a könyvtári bizottságnak is tagja) vetette fel az Állatkerti Bizottság 1913 áprilisi ülésén. Az erről szóló első dokumentum: egy Madzsar József kezével írt előterjesztés a főváros vezetőségéhez, amelyben 1913. április 25-i keltezéssel jelentette: Lendl Adolf

> „azt az eszmét vette fel, hogy az állatkert látogatói számára könyvtárt kellene létesíteni",[4]

és ezt elsősorban természettudományi művekkel látnák el, amelyekből az állatkert látogatói bővebben tájékozódhatnak a megszemlélt állatok, növények tudományos irodalmáról. A könyvtár elhelyezéséről és kezeléséről az állatkert vezetősége hajlandó gondoskodni. A könyveket az Állatkert területén használnák és távozás előtt leadnák. Ez az ottani forgalmat is növelné.

A Szabó Ervin által aláírt előterjesztés szerint a fővárosi könyvtár vezetősége helyeselte az elgondolást és kész volt arra, hogy a szükséges könyvanyagot beszerezze, megfelelően feldolgozva összeállítsa és átadja az állatkert vezetőségének.

E terven felüli könyvtár állományának összeállításával kapcsolatban javasolta Szabó Ervin, hogy könyvvásárlásra azt a kereken 2000 koronát használják fel, amely a Budapesti (Budai) Könyvtáregyesület vezetőségének visszalépése miatt maradt fenn, mint felhasználhatatlan költözködési és berendezési előirányzat.

1913 közepéig a következő helyzet alakult ki a fiókhálózattal kapcsolatban: a könyvtár „Értesítő"-je, a vonatkozó iratok, a könyvtári bizottság ülési jegyzőkönyvei és az e célra készített nyomtatványminták jelzik: három fiókra vonatkozóan már annyira előrehaladottak voltak az előkészítő munkálatok, hogy csupán hónapok, hetek kérdésének tekintették ezek átadását a közönségnek. A szóbanforgó három közművelődési könyvtár ekkor nyerte el azokat a számjelzéseket, amelyeket a mai napig visel. Nevezetesen 1. számmal látták el a „mintafiók"-ot, amelynek a Károlyi utcában átvételre kerülő „ideiglenes" központi épület mellett kívántak helyet szorítani. Az 1. számú fiók megnyitása a Károlyi utcai iskola kiköltözésétől függött: 1913 május-júniusában még úgy hitték, hogy ez három hónapon belül megtörténik, tehát az 1. fiókot szeptember-októberben megnyitják. Az elmondottakból tudjuk, hogy további nyolc hónapot kellett várni.

A 2. számot kapta az első nagyobbszabásúnak igérkező, önálló épületben elhelyezésre kerülő Almássy-téri fiók. 1913 nyarán, kora őszén, az idevonatkozó iratok szerint[5] az építés alatt álló Almássy-téri fiókot legkésőbb októberben megnyithatják.

[1] Irattár. Madzsar József iratai.
[2] A Főv. Könyvtár Értesítője 1914. p. 26.
[3] Irattár. 3. számú kerületi könyvtár iratai.
[4] Irattár. 5. sz.ámú kerületi könyvtár iratai.
[5] 2. számú kerületi könyvtár iratai.

3. számmal jelezték a Százados út 10 alatti kislakásos-telepi könyvtárat, melynek berendezése, könyvanyaga már 1913 júniusában együtt állt.

Bizonytalan volt a Palotai úti kislakás telepre tervezett gyűjtemény jövője: a helyiség végleges kijelölése körül keletkezett nézeteltérések eredményeként, mint említettük, a program e pontját végül nem sikerült megvalósítani.

A budai könyvtár ügye hosszú időre elodázódott.

A Kőrössy Albert és az Országos Ismeretterjesztő Társulat összesen 55 000 koronás adományából építendő könyvtárnál még az aktagyártás elején tartottak.

1913 első felében még nem dőlt el, hogy melyik lesz a közeljövőben negyedikként megnyitható könyvtár. Lehet, hogy egy ideig az állatkerti parkkönyvtárt vették kombinációba, de a végleges megállapodás egyelőre nem született meg.

Ekkor, 1913 első felében bukkant fel egy újabb, az eddigi fióképítő programokban még nem szereplő kis gyűjtemény, a hűvösvölgyi diák-lakótelepen létesítendő könyvtár terve.

A főváros tanácsa 1913. április 29-én foglalta írásba erről szóló határozatát, a könyvtárt 1913 szeptemberében rendezték be, a következő hónap elején pedig már 4. számú hűvösvölgyi diák-telepi könyvtárelnevezéssel meg is nyitották.

A 4. számot tehát végül is egy programon kívül életrehívott fiók nyerte el, a hűvösvölgyi diákkönyvtár, mely azáltal vált nevezetessé a közművelődési hálózat történetében, hogy ellentétben az összes, eddig kombinációba vett fiókokkal, amelyek megnyitását már hónapok óta napirenden tartották, éppen ez a legfrisebb ajándék vált alkalmassá arra, hogy elsőként adják át a használatnak.

Az eddigi adatokból is elég világosan látható, mily nagy szerepe volt a Szabó Ervin és munkatársai által kifejtett, éveken át folytatott szívós és céltudatos munka mellett a véletlennek a fiókhálózat megalapítása körül.

A hűvösvölgyi diáktelep és könyvtára megteremtése persze, önmagában nem tekinthető a véletlenek összjátéka eredményének.

A diáktelep megteremtése a budapesti egyetemek szegénysorsú, az albérleti és élelmiszer uzsora következtében fojtogató nyomorral küzdő hallgatósága sokesztendős harcának egyik eredménye. A harcot a szocialista diákok szervezete, a Galilei-Kör vezette. A Galilei-Kör, a forradalmi és haladó ifjúság szövetsége nemcsak a tanulás anyagi, hanem szellemi előfeltételeinek biztosítását is követelései közé sorolta. A Galilei-Kör röpiratok és e tárgyról rendezett ankét útján követelte a diákság megfelelő könyvtárakkal való ellátását.[1] A diákmozgalmak kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a főváros vezetőinek figyelme a kérdésre terelődjön.

Közelebbről vizsgálva a kérdést, kiderül ugyan, hogy a hűvösvölgyi diáktelep létesítése nem minősíthető egészen önzetlen akciónak, mert itt egyszerű magánvállalkozásról volt szó, ezt már hosszú címe is elárulja. A Fővárosi Tanács 1913. április 29-i határozata ugyanis a következőképe nevezi a diákszállót: „Budapest székesfőváros tanácsának erkölcsi pártfogása és ellenőrzése alatt álló Hűvösvölgyi Diáktelep" — amiből félreérthetetlenül kitűnik, hogy anyagi áldozatokról itt nem volt szó. A határozat ki is mondta, hogy a telepet „minden anyagi befektetés nélkül, a magántőke bevonásával" teremtik meg.[2] A főváros első diákszállója ennek ellenére segítséget jelentett, ha nem is volt túlságosan olcsó: a hűvösvölgyi Vadorzó úton álló épületben, mely az egyetemi előadások tartama alatt, szeptember 1-től június 1-ig állt a diákok rendelkezésére, 140 szobát rendeztek be, ezeket havi 30 koronáért adták bérbe, egy szoba három személy befogadására volt alkalmas, ezek tehát fejenként 10 koronáért lakhattak, ami a lakbéruzsora idején igen mérsékelt díj volt. Az épület kereken 400 egyetemi és főiskolai hallgatónak nyújtott otthont, azoknak, akik a lakbért és a külön díjazásért nyújtott ellátást, továbbá, amennyiben nem akartak napi 10—15 kilométert gyalogolni, az 5 koronás villamos-hetijegyet is meg tudták fizetni. (Nyáron havi 50 koronáért a fővárosi alkalmazottak üdültetésére adták ki a szobákat.) A főváros vezetőségének idevonatkozó határozata azt is kimondotta, hogy többek között

> „Szellemi szórakozásul a székesfőváros által létesített és fenntartott, a tudomány és a művészet minden ágát felölelő, mintegy 2000 kötetet kitevő telepi könyvtár napilapokkal és folyóiratokkal felszerelt olvasószoba szolgál"[3]

E célra helyiséget, néhány asztalt, székeket, szekrényt is rendelkezésre bocsátottak —, a könyvanyag összeállításával és kezelésével a fővárosi könyvtárt bízták meg.

Ezek voltak a fővárosi könyvtár első fiókkönyvtára megnyitásának előzményei.

[1] Tömöry Márta: A Galilei Kör története. 58 old.

[2] Városi Szemle 1913. p. 797.

[3] Uo.

Ha közelebbről megnézzük az elsőként megnyitott 4. számú hűvösvölgyi fiókot, igen hamar megállapítjuk, hogy ez semmiként sem felelt meg azoknak a várakozásoknak, amelyeket Szabó Ervin a nyilvános közművelődési könyvtárakhoz fűzött. Az 1913. április 29-i határozatban 2000 könyvről volt szó, az október elején megnyitott gyűjtemény kezdetben 1000 kötet ismeretterjesztő- és szépirodalmi anyaggal, amellett folyóiratokkal, napilapokkal volt ellátva. A könyvanyag nagy részét tankönyvek tették ki, ezekből 20 darabot a jogi tanszék ajándékozott. A jogi művek mellett az orvostan és mérnökhallgatókra való tekintettel orvosi és műszaki könyveket is beszereztek. A gyűjteményről decimális rendben szakkatalógust és betűrendes cédulakatalógust készítettek és adtak át a használóknak. A könyvtár csak este ½8—½10 között volt nyitva, a szolgálatot a fővárosi könyvtár egy-egy tisztviselője felváltva látta el. A fiók első két havi forgalma, a kölcsönzött és helybenolvasott kötetek együttes száma 410 darab volt.[1]

Bizony, ezt az első fiókkönyvtárat inkább nevezhetjük fiókállomásnak, mint önálló nyilvános könyvtárnak: állománya mindössze 1000 kötet, olvasótábora a telep kereken 400 lakójának egy része, forgalma igen csekély volt.

Szabó Ervinék azonban szívesen ragadták meg ezt a kínálkozó alkalmat is. Az erről készített első jelentésből tudjuk meg, hogy tervbe vették: „a forgalom emelése érdekében [1914] februárban megnyitják a könyvtárt a környék lakóinak is, amiről a közönséget újság és hirdetések útján értesítik".[2] A könyvtár vezetősége az intézmény nyilvánossá tételéért folyó hosszú, elkeseredett és addig csak sovány eredményt hozó küzdelme során a legcsekélyebb sikert igérő lehetőséget is kihasználta, hogy a könyvet a közönséghez eljuttassa. A hűvösvölgyi diáktelep és általában a Vadorzó út környéke egyébként igen ritkán lakott vidék volt. Nem tudjuk, hogy milyen forgalmat sikerült volna elérni, ha ténylegesen megnyitják a lakosság előtt a 4. számú könyvtárt. Lehetséges az is, hogy idővel a Hűvösvölgy lakottabb területén akartak szerezni helyiséget a gyűjteménynek. Mindez azonban csak feltevés —, a környék lakói számára végrehajtott megnyitásról vagy egyéb tervekről ugyanis nem maradtak már feljegyzések.

A 2-ES SZÁMÚ KÖNYVTÁR FELÉPÍTÉSE ÉS MEGNYITÁSA

A Deák Ferenc szabadkőműves páholy 20 000 koronás alapítványa egy ideig közel járt ahhoz, hogy ugyanolyan sorsra jusson, mint a milleneumi alapítványnak a központi kultúrpalotára tartalékolt milliós kamata, vagy a Kőrössy Albert féle adomány, más szóval ebből se legyen könyvtár. A nézeteltérések, mint minden esetben, ezúttal is a hely kijelölése körül jelentkeztek.

A város vezetői az Almássy tér mellett döntöttek ugyan, de a különböző fórumokon már jóváhagyott elgondolással szemben, akárcsak a központi kultúrpalotánál, ezúttal is a középítési bizottság emelt vétót, arra hivatkozva, hogy „levegőt, zöld teret" foglalnának el a könyvtár épületével. A könyvtár vezetősége 1912. július 29-én 4 oldalas előterjesztésben szállt vitába az ismét akadékoskodó középítési bizottsággal. Érvek sorával bizonyította az ellenvetések tarthatatlanságát. Így többek között rámutatott arra, hogy az épületet az Almássy tér Barcsay utcai kereszteződésében akarják emelni, ott nincs is parkterület, azt legfeljebb szemétlerakodóhelyként használják. A pavillon mérnöki megállapítás szerint is csak javítaná a tér sivár benyomást keltő képét és a gyermekek nemhogy kárát látnák a könyvtárnak, hanem ellenkezőleg, a felügyelet nélküli sokaságnak szíves pártfogást nyújtó otthont teremtenek vele. A középítési bizottság ellenjavaslatával szemben, mely szerint „leghelyesebb lenne" iskolába rakni a könyvtárat, a budapesti iskolai könyvtárak kihasználatlanságának adatait sorakoztatták fel. Azt is felemlítették, hogy az V. kerületi Népház újtípusú gyűjteményének megnyitása óta a környék iskolai könyvtárai még jobban elnéptelenedtek. Ez különösen jól példázta, mennyivel vonzóbbak az újtípusú, az iskolától független könyvtárak, mint az iskolaiak. Külföldi példákat is felemlítettek, melyek azt bizonyították, hogy a felnőttek és gyermekek egyaránt ellenszenvvel viseltetnek az iskolai könyvtárak iránt. Bostwick neves amerikai könyvtáros művéből (The American Public Library) és a holland Greve alapvető kézikönyvéből (Das Problem der Bücher und Lesehallen) vett idézetekkel bizonyították, hogy a szabad téren épített, mindenfelől hozzáférhető könyvtár a legcélszerűbb a széles olvasóközönség ellátására.[3]

A sokoldalúan alátámasztott cáfolat ezúttal elérte célját: a tanács, majd a közgyűlés is a középítési-bizottság tiltakozása ellenére jóváhagyta az Almássy tér kijelölését. Az épület terv elkészítését a Deák Ferenc páholy felkérésére Medgyes Lajos, a Deák Ferenc páholy tagja, építész szívességből elvállalta, azonban munkáját 1912 december végéig sem végezte el, így aztán a könyvtár javaslatára a város építésügyi osztályát bízták meg a rajzok elkészítésével. A terveket végül Bánlaky Géza városi főmérnök dolgozta ki, a kivitelezéssel Forrai Sándort bízták meg.

Az alaprajz és a távlati rajzok már 1913 február első napjaiban készen állottak. Az épület eléggé igénytelen külseje és belső megoldása nem vallott ugyan túlságosan szerencséskezű tervezőre, de a könyv-

[1] A Főv. Könyvtár Értesítője 1913. 448. hasáb.

[2] Uo.

[3] Irattár. 2. sz. ker. könyvtár iratai.

tárvezetőknek minden okuk megvolt, hogy mégis siettessék a munkát. A középítési-bizottság és egyéb szervek akadékoskodásai, a városi bürokráciával kapcsolatos számtalan rossz tapasztalat indokolta a sietséget. A városi tanács 1913. március 11-i ülésén hozott határozatával szólította fel az építkezési ügyosztályt a terv kivitelezésére. 1913 áprilisában rendelték meg a legfontosabb berendezési tárgyakat, melyek listáját már Madzsar József főkönyvtáros (1914-től aligazgató) állította össze. Ekkor végre már megindult az építkezés is.

Az Almássy téri építkezés megindítására ugyan még 1913. március 31-én adott utasítást a főváros tanácsa, a feladat végrehajtásával megbízott városi XIII. ügyosztály azonban csak júniusban kezdhetett munkához (a fővárosi közmunkák tanácsa engedélyét ugyanis május 31-én állították ki).

Az építkezést a vonatkozó iratok szerint 1913 szeptember végén már nagyjából be is fejezték. Erre utal Szabó Ervinnek az a Deák Ferenc páholy vezetőségéhez 1913. szeptember 25-én írt levele, amelyben közölte, hogy az ünnepélyes átadásra, illetve átvételre, valamint a megnyitásra október második felében kerülhet sor.[1]

Az 50 négyzetméter alapterületű könyvtár homlokzata a Barcsay utcai kereszteződés felé nézett, a bejárat felett a tudományt jellemző bagoly művészi domborműve és a főváros címere látható. Az épület egyetlen nagy termének a bejárati oldalra eső nagyobb részét a felnőtt, illetve gyermekolvasóknak és kölcsönzőknek tartották fenn, a raktár a terület kisebb hányadát foglalta el és ez a megoldás is arról tanúskodott, hogy a könyvtárt nem a könyvek megőrzésére, hanem forgalmazására szánták.

Mint annyi más esetben, ezúttal is túlzott optimizmusra vallott az a bejelentés, hogy az októberi terminusra megnyithatják majd a könyvtárat: további két hónapot kellett még várni. Az indok: a bútor, a berendezési tárgyak legyártása körüli késedelem. Pedig a könyvtár még tavasszal tette meg előkészületeit ebben az irányban is, ugyanis még 1913. április 24-i keltezéssel maradt fenn Madzsar József másolatként megőrzött tervezete a berendezésről. Ebben az irodai bútorok, a hatalmas kölcsönzőpult, a felnőttek és gyermekek számára különböző méretekben készítendő ülőalkalmatosságok, asztalok és a helybenolvasókat szolgáló kézikönyvtári polcok, a Schlick-Nicholson rendszerű könyvtári polcok iránti igények feltüntetése mellett a helyiség díszítéséhez szükséges virágállványokról, vázákról, képekről, képkeretekről, művészi kisplasztikai szobrokról, színes mozaikkal ellátott ablakokról, valamint a gyermekolvasók részére földgömb beszerzéséről is szó esett.

A berendezéshez a könyvtárt alapító Deák Ferenc páholy tagsága újabb segítséget nyújtott — Szabó Ervin ilyen irányú indítványa nyomán. Székács Antal, az üvegnagykereskedő és gyáros a színes ablakokról gondoskodott, Buchwald Sándor, aki a főváros parkjaiban, a Dunakorzón és másutt felállított és díjazás ellenében használható „Buchwald-székek"-kel szerzett nevet, 50 darab széket ajándékozott az Almássy-téri könyvtár számára. Ugyanakkor a Deák Ferenc páholy tagsága körében még 1910 végén meghirdetett akció eredményeként összegyűlt 400 darabból álló könyvajándékot is átadták a fővárosi könyvtár vezetőségének. Szabó Ervin kezdeményezésére 1913. október 2-án a fővárosi könyvtár városházi helyiségében Székács Antal elnöklete alatt megalakult a Deák Ferenc páholy tagságát képviselő „Deák Ferenc könyvtári bizottság" is, amelynek az elkövetkező időkben a könyvtárt illető ügyekben legaktívabb tagja a kiváló író és esztéta, Benedek Marcell lett, 1918-ig ő volt az összekötő a páholy és a könyvtár között.[2] A bizottság alakuló ülésén kimondotta, hogy a megnyitandó könyvtár további patronálása mellett tőle telhetően igyekszik megfelelő propagandával társadalmi mozgalommá szélesíteni a közművelődési könyvtárak alapításának eszméjét.

1913 októberében már nemcsak az épület, de a könyvanyag is, amelyet a főváros által az Almássy-téri fiók berendezése számára biztosított 8000 koronából vásároltak, továbbá a cédula katalógusok és nyomtatványok, valamint egyéb felszerelési cikkek is készen álltak-, az asztalos vállalkozó viszont, névszerint Kőszeghy Miklós, akivel még augusztus 12-én kötött megállapodást a főváros, csak további 6 hetes késedelemmel szállította a bútorokat.[3]

Végre 1913 december utolsó napjaiban elérkezett a várva-várt pillanat: sor kerülhetett a könyvtár ünnepélyes felavatására.

1913. december 27-én népes közönség jelenlétében adta át Székács Ferenc, a Deák Ferenc páholy tiszteletbeli főmestere a főváros közönségét képviselő Bárczy István polgármesternek az első jelentékenyebb, magyar közművelődési könyvtárat. Székács kerek kis beszédet tartott ebből az alkalomból: utalt az angolszász public library rendszer nagy sikereire, arra, hogy „eddig nálunk semmi sem történt ezen a téren". Mint a magyar tőkés osztály egyik reprezentánsa, juttatta kifejezésre azt a véleményét, mely szerint a

[1] Uo.

[2] Benedek Marcell számos idevonatkozó levele maradt meg a könyvtárban. = Irattár. 2. sz. ker. könyvtár iratai.

[3] Uo.

könyvtár a társadalmi osztályok közötti feszültség mérsékléséhez, az osztályellentétek elmosásához fog hozzájárulni, kijelentette:

> „Kétségtelen, hogy a szociális különbségeket és ellentéteket enyhítjük, ha a nép szélesebb rétegeit is ellátjuk a tudás fegyvereivel"[1]

Ez persze csupán a társadalmi válságot reformokkal megoldani akaró felvilágosultabb burzsoá rétegek ábrándja volt. Szabó Ervin, mint láttuk, mást várt a közművelődési könyvtáraktól: a munkásság forradalmi tudatának erősödését.

Székács beszéde további részében Szabó Ervin és Madzsar József, valamint Bárczy István polgármester érdemeit méltatta, ezután Bárczy István polgármester a főváros közönsége nevében mondott köszönetet a Deák Ferenc páholynak és vette át a könyvtárt Budapest lakossága nevében.

Az eseményről az egész fővárosi sajtó megemlékezett, legbővebben a radikális polgári Világ, melynek tudósítását egy Madzsar Józseffel készített interjú egészítette ki.

Az interjú keretében a felületes újságíró egész sor téves megállapítást adott Madzsar szájába, ezért Szabó Ervin arra kényszerült, hogy a Világ következő számában helyreigazító cikket közöljön. A helyreigazítás újabb alkalmat adott néhány makacsul visszatérő félreértés eloszlatására. Ime egy részlet Szabó Ervin nem minden indulat nélkül született írásából, amely találóan és tömören jelöli ki az első nagyobb hazai közművelődési könyvtár megnyitásának históriai jelentőségét a magyar kultúrpolitika történetében:

> „A Deák Ferenc könyvtár nem az első népkönyvtár Budapesten. Nem tudom mióta, de bizonyára legalább ötven esztendeje vannak itt népkönyvtárak... Ha csak azért végeztük volna munkánkat, hogy még egyet csináljunk, igazán szót sem érdemelne az egész. Munkánk jelentőségét mi éppen abban látjuk, hogy a Magyarországon, Budapesten is népkönyvtár néven ismert típust másikkal próbálják kiszorítani, amelyet angol—amerikai mintára nyilvános könyvtárnak nevezünk... A magyarországi népkönyvtárakról szóló hivatalos évi jelentés az állam fokozódó támogatása ellenére legújabban is e könyvtárak forgalmának lényeges csökkenéséről ad számot. Mi ennek az oka? Nézetünk szerint legfőként az, hogy e gyűjtemények könyvanyaga túlnyomórészt úgy van összeválogatva, mintha az olvasók valamifajta szellemi kiskorúak... az élő világból kikapcsolt alvajárók volnának. Népies könyvek, a nép számára lepárolt irodalom, a gazdasági, politikai és vallási küzdelmek »kényes« kérdéseivel szemben a pártatlanság hazug mezébe öltözött és elavult tudomány, szóval amolyan szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegényházi koszt: ez a régimódi népkönyvtárak anyaga- és programja"[2]

— írta Szabó Ervin, majd röviden jellemezte az angolszász államok új típusú könyvtárpolitikáját, hozzátéve, hogy a Deák Ferenc könyvtár ilyen új könyvtárpolikához segített lerakni az alapokat, kezdeményezésének nagy érdeme, hogy „a népkönyvtári eszmét temetni segített", végül Madzsar Józsefnek az Almássy-téri könyvtár megteremtése körüli érdemeit méltatta.

Az 1913-as esztendő utolsó számában közölt a Világ újabb két nagyon érdekes hozzászólást — ezúttal Szabó Ervin helyreigazító cikkéhez. Mindkét hozzászólás alatt történelmi, illetve kultúrhistóriai szempontból nevezetes személy aláírása állt. Az egyik szerző: Balázs Béla, az e századi magyar irodalom és az egyetemes filmtudomány egyszersmind a haladó és forradalmi mozgalmak jeles alakja, a másik: Alpári Gyula, a forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő személyisége volt.

„Csak igent és ámen lehet mondani Szabó Ervin cikkére" — hangsúlyozta Balázs Béla hozzászólásában és felidézte riasztó emlékeit, tapasztalatait a meglevő hazai könyvtárakról, egyszersmind javaslattal állt elő: a főváros állítson az Almássy-térihez hasonló fiókokat a vidéki városokban ezek anyagi támogatásával a könyvtári „Mintajegyzék" alapján összeállított könyvanyaggal:

> „E szerény ötletet ajánlom figyelmébe Szabó Ervinnek, aki fanatikus energiával mindent valóra vált, ami használható és használhat..."[3]

— írta levele végén Balázs Béla.

Alpári Gyula Balázs Béla írásához csatlakozó hozzászólásában látszólag vitába szállt elvtársának, Szabó Ervinnek a népkönyvtárakról írt megjegyzéseivel:

> „Legyen szabad megjegyeznem, hogy a főváros területén már három év óta működik egy népkönyvtár, mely ugyanazon elveken épül fel, melyeket dr. Szabó szerint minden népkönyvtárnak követnie kellene; talál itt az olvasó minden pártpolitikai irányzathoz tartozó lapot, folyóiratot, új és régi jó könyveket, köztük nagy számmal olyanokat is, melyek az élet prob-

[1] Világ, 1913. dec. 28.
[2] Világ 1913. dec. 30.
[3] Világ 1913. dec. 31.

lémáira őszintén iparkodnak megfelelni. — Ez a könyvtár az V. kerületi Népház könyvtára. Itt természetesen nem csökken, hanem állandóan növekszik a forgalom. Este 4—9 között mindennap 120—150 gyermek és 80—120 felnőtt látogatja. Dr. Szabó úr elhárítja magáról a Deák Ferenc könyvtár tervezésének és rendezésének érdemét. Viszont a Népház könyvtárának vezetősége is kénytelen elhárítani magától az érdemet azért, hogy a könyvtár mint első jár el az új könyvtári elvek szerint, mert ezeket a Népház könyvtárában — Dr. Szabó könyvtári igazgató honosította meg.

Alpári Gyula
az V. ker. Népház könyvtárosa[1]

A színleges bírálat tehát tulajdonképen Szabó Ervin könyvtárépítő tevékenységének legmesszebbmenő elismerése volt, ugyanakkor pillanatfelvétel által mutatta meg, hogy az első szabóervini vetés, a Népházban szervezett könyvtár a „népkönytárak" közül egyetlenként, három esztendős fejlődés után virágba szökkent.

Érdemes e helyen utalni arra is, hogy a forradalmi szocialista Szabó Ervinnel szemben, a vele világnézetileg rokon Alpári Gyula nem tartotta szükségesnek az akkori hivatalos könyvtárpolitika által nálunk is alaposan kompromittált „népkönyvtár" megjelölés mellőzését. Alpári a reábízott (Szabó Ervin által kialakított) „népkönyvtár" tartalmát és funkcióját tekintette mértéknek, az elnevezés kérdésének nem tulajdonított jelentőséget.[2]

1913. december 29-én kezdte meg 3 főnyi személyzettel és 3400 könyvvel, folyóiratokkal, napilapokkal tényleges működését az Almássy-téri épületben Magyarország első nagyobb nyilvános közművelődési könyvtára, amely hétköznapon délután 3 és 9 óra között a felnőtteket, 3—6 közt a gyermekeket szolgálta ki és vasár- és ünnepnapokon is nyitva tartott délután 3-tól 6-ig. A Világ című napilap 1914. január 3-i számában jelent meg a könyvtár életének első öt napjáról készült riport (Marczaly Polly tollából):

„csak úgy tolonganak előtte —, alig bírtam bejutni. Nem mozi... nem a hajléktalanok menhelye... Íme csoda történt: mindenek ellenére Budapesten van közönség, amely kapott intézményt, amelyre megérett, úgy hogy tolong előtte..."

— e sorokkal kezdte lelkes beszámolóját a riporter, aki megírta, hogy látogatása alkalmával már a könyvtár előtt seregnyi gyermeket talált: sorukra vártak, hogy bejussanak. Bent az épületben az egyik oldalon 30—35 gyermek ült apró székeken, kicsiny asztaloknál, mellettük az ő méretükhöz szabott polcokon és a kezükben is a sóvárgott kincs: a könyv, vagy a gyermek újság. A másik oldalon ugyanannyi felnőtt. Hetvenen szorongtak a kis helyiségben, amelyben a kölcsönzés a legegyszerűbben folyt, a kiszolgálás szinte hangtalan volt, a közönség a legfegyelmezettebben viselkedett. A fogasokra akasztott napilapok máris sok embert elcsábítottak a nyilvános olvasótermek pótlékaiként is szereplő kávéházaktól. Az újságíró külön kiemelte az olvasószolgálat rendkívüli szervezettségét, azt, hogy „a nagy Ostwald", a világhírű német tudós útmutatásaival készült kölcsönző és egyéb cédulatípusok milyen egyszerűvé, simává, gyorssá tették az ügymenetet, a forgalom lebonyolítását.

A könyvtár nem kifogástalan, tette hozzá az előbbiekhez, szellőztetése rossz és 70 személy helyett 700 befogadására kellett volna tervezni, de így is hézagot tölt be, mert végül mindenki kap benne könyvet.

A könyvtárosok beszámolóiból is az iméntiekhez hasonló kép bontakozik ki előttünk:

„A megnyitás után úgy a gyermekek, mint a felnőttek annyira megrohanták a könyvtárat, hogy a rendelkezésre álló 3400 kötet mihamarabb elégtelennek bizonyult."[3]

— jegyezte fel Szabó Ervin a könyvtár 1914-es működéséről szóló jelentésében.

Madzsar József a nyitvatartás első hetéről az alábbi pillanatfelvételt készítette:

„A forgalom állandóan maximális. A gyermekeket csak turnusokban lehet bebocsátani, bármennyire is sajnáljuk azokat, akik fagyban és szélben, kiskabátban dideregnek órák hosszat az ajtók előtt, míg egy-egy hely megürül."[4]

[1] Uo.

[2] A felszabadulás után újjáéledt a „népkönyvtár" megjelölés és úgy hisszük, ma már nem is indokolt a Szabó Ervin által alkalmazott disztinkció. A „nép" jelző 1948 óta már nem lekicsinylést, hanem rangot jelent. Az 1945 utáni népkönyvtáraknak semmi közük az első világháború előtti „szellemi inségkonyhák"-hoz, melyeknek viszont már a Horthy korszakban teljes bomlásnak indultak, tekintve, hogy maga a hálózatot kiépítő Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa már a húszas években feloszlott.

[3] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1914. p. 27.

[4] Könyvtári Szemle 1914. jan.—márc. p. 19—20.

Madzsar idézett cikke emlékeztetett azokra a cseppet sem jóindulatú „jövendölésekre", amelyek a könyvtár megnyitását megelőzték: egyesek azt kérdezték: „Mit gondolnak az urak, lesz majd itt, aki olvasni akar". Más aggódó körök így vélekedtek: „Ez a legrosszabb vidék. Nem fognak bírni ezzek a sok jasszal, csirkefogóval".[1]

Az első hét tapasztalatai mind a két fajta jóslatot megdöntötték.

Az első héten 996 olvasó fordult meg az Almássy-téri könyvtárban. Volt közöttük sajtgyáros, cipőfelsőrészkészítő, iskolaigazgató, lakatossegéd, szigorló orvos, varrónő, mérnök és díjnok. Ami pedig a „kis csirkefogókat és jasszokat" illeti, az ifjúsági és gyermekolvasók

> „a második nap már maguk figyelmeztették az újonnan jövőket, hogy mossák meg a kezüket, mielőtt könyvet választanak. És nem hiszem, hogy nagyobb csönd volna az iskolában, pedig itt mindig van valami mutatnivaló kép a szomszédnak és meg kell beszélni az asztal közepén álló földgömbön kutatva, hogy hol keresik most éppen Grant kapitányt a gyermekei."[2]

Az első közművelődési könyvtárhoz, akár a sivatagi oázishoz, özönlött a nép. Az olvasók zöme természetesen a környékről, így többek között a szomszédos „Csikágó"-ból, abból a proletárnegyedből került ki, mely különösen 1912. május 23-i „vérvörös csütörtök"-i forradalmi szereplése óta volt félelmetes a főváros dologtalan polgársága szemében. De akadtak, akik Kispestről és Újpestről zarándokoltak a könyvforráshoz.

Az első eredmények tehát mindenben igazolták Szabó Ervin megállapításait: a város ilyen jellegű pontjain és abban a megoldásban kell szervezni az újtípusú könyvtárakat, ahol és ahogyan az Almássy-téri fiókot felállították.

A látogatók özönlése pedig csakhamar akkora méreteket öltött, hogy január közepén átmenetileg (1914. január 15-től február 1-ig) fel kellett függeszteni az újonnan jelentkező kölcsönzők felvételét, utóbb ismételni kellett az ideiglenes korlátozást.

Ideiglenes, összesen két hetes korlátozásról volt csupán szó, ez is csak a kölcsönzésre vonatkozott —, ennek ellenére a sajtó egy része és ugyanakkor a hivatalos könyvtárpolitika szócsöve, a Magyar Könyvszemle is elferdítve, vagy egyszerűen meghamisítva a valóságot, úgy állította be ezt az intézkedést, mintha az új könyvtár csődöt mondott volna.

Ez is annak a Szabó Ervin elmozdítását célzó machinációnak volt a része, amelyre korábban már utaltunk és amely éppen 1914 elején ért első kifejletéhez.

AZ ÁLLATKERTI, A SZÁZADOS ÚTI ÉS A KÁROLYI UTCAI FIÓK

Néhány hónappal a 4. számú hűvösvölgyi és a 2. számú Almássy-téri könyvtár megnyitása után kerülhetett sor az 1912-es programban már szereplő 3. számú Százados-úti, valamint az 5. számú állatkerti könyvtár, végül már az első világháború kitörése után az 1. számú „mintafiók" átadására.

Az állatkerti könyvtár terve volt a három közül a legfrissebb- csak 1913. április 29-én hagyta jóvá a város vezetősége, mégis az 1914-ben átadott újabb fiókok közül ezt sikerült elsőként tető alá hozni. Ez azonban csak az állomány tárolására értendő, ugyanis a könyvtárat az Állatkert parkjaiban használhatták az olvasók.

Az állatkerti könyvtár lett hazánk első nyilvános parkkönyvtára, amely tehát a szabad ég alatt működött — természetesen csak derűs időjárás esetén. A gyűjtemény megnyitásáról a könyvtári Értesítő 1914-es évfolyamának első száma így tájékoztatta olvasóit:

> „Május elsején nyílt meg új fiókunk az Állatkertben. A könyvanyag elsősorban természettudományi művekből áll és egyelőre az állatkert bérletjegyes látogatói használhatják. A könyvanyag egy részét kocsi viszi körül a kertben és a sétálók maguk válogathatnak a könyvek között. Távozás előtt a könyvet a kapusnál kell leadni. A forgalom már az első napokban oly nagy volt, hogy a könyvanyagot máris növelni kellett."[3]

Az első elképzelések között szó esett arról is, hogy a könyvtárat esetleg „elefánt fogaton" helyezik el,[4] később úgy határoztak, hogy kiskocsit használnak e célra, a kocsi elé két indiai törpeszamarat fogtak be, azon hordozták körül a gyűjteményt.

[1] Uo.

[2] Uo.

[3] A Budapesti Városi-Nyilvános Könyvtár Értesítője 1914. 187. hasáb.

[4] Világ 1913. április 25.

Ez a fiók tehát nemcsak Magyarország első kerti könyvtára, hanem ugyanakkor az első mozgókönyvtár is volt. Kezelője Légmán Irén, az Állatkert egyik tisztviselője, akit a fővárosi könyvtárban képeztek ki erre a speciális munkára. Az adatok szerint lelkiismeretesen, és igen nagy odaadással végezte feladatát. A fővárosi könyvtár iratai közt szereplő jelentéseiben[1] idézőjelben szerepelt az akkor még új megjelölés: „mozgókönyvtár".

Az első évi működésről szóló jelentésből megtudjuk, hogy a gyűjtemény indulásakor főként magyar, német és egyéb nyelvű, szépen illusztrált kötetekből, az állatok életéről szóló munkákból, útleírásokból, földrajzi és növénytani könyvekből, folyóiratokból állt. Az esetenként 200—300 könyvvel megrakott kocsi délelőtt és délután közlekedett a park területén, időnként megállt, hogy a közelben levők válogathassanak. Derültebb időben, ha sok látogatója volt az Állatkertnek, csakhamar elfogyott az anyag és újabb néhányszáz kötetet kellett kihozni az igazgatóság épületében levő raktárból.

Az olvasók kívánságára csakhamar ki kellett egészíteni az állományt: szépirodalmi műveket szállítottak ki. Így a nyári évadban közel 900 kötetre bővült a gyűjtemény, ebből 456 ismeretterjesztő, természettudományi, 405 kötet szépirodalmi munka volt.

Az esős-szeles idő mindig kedvezőtlenül befolyásolta a forgalmat. Az első esztendőben mégis csaknem 19 000 kötetet értek el. A használók elsősorban tanulók, gyermekek és az őket kísérő nők voltak.

Az állatkerti mozgókönyvtár az első évben 1914 májustól szeptemberig működött, összesen 122 napon és már ekkor sok olvasó részéről felmerült az a kívánság, hogy otthoni olvasásra is kölcsönözhessenek, továbbá, hogy a gyűjteményt a téli időszakban is tegyék hozzáférhetővé. A fővárosi könyvtár vezetői természetesen ezt a kérést is pártfogolták, de teljesítésére csak a háború alatt kerülhetett sor.

Egy héttel az állatkerti könyvtár megnyitása után, 1914. május 7-én vált végre lehetővé a X. kerületi Százados út 10 (ma Szörényi út 3.) alatt levő 3. számú fiókkönyvtár[2] 1912 ősze óta annyiszor ígért és különböző okok miatt mindig elhalasztott átadása az olvasóknak. A szerény megnyitóünnepségen a könyvtárosokon kívül Wildner Ödön tanácsnok is megjelent.

A könyvtár vezetését Szabó Ervin egyik kitűnő, haladó gondolkodású munkatársára, Váradi Irmára bízták, aki, mint említettük, már 1910 óta dolgozott az intézményben.

A 45 ülőhellyel, néhány asztallal felszerelt 2000 kötetes állománnyal induló könyvtár, amely az első három hónapban naponta délután 4—8 között tartott szolgálatot, helyiség tekintetében a legrosszabbul állt. A Százados úti kis lakótelep legszélén szorítottak ki számára egy 35 m² alapterületű szobát (ahová eredetileg orvosi rendelőt terveztek), ehhez tenyérnyi előszoba csatlakozott. A könyvtár a lakótelepen felállított népfürdővel volt szomszédos. Mindez eleve kedvezőtlenül befolyásolta a fiók fejlődését, melynek elsősorban a helyszűke állt útjában. „A szegényebb osztály ellenszenvét csak növeli, hogy népfürdővel kapcsolatosan egy helyiségben van, ezért jóléti intézménynek nézik. Ugyanazon okból a jobbmódú közönség is idegenkedik tőle, mert társadalmi állásán alulinak tartja a könyvtárt használni"—, olvashatjuk egy az első hónapok tapasztalataira hivatkozó könyvtári előterjesztésében, melyben jobb helyiség kiutalását sürgették.[3]

A 3. számú könyvtár azonban e gátló okok ellenére éppenúgy hézagpótló intézménynek bizonyult, mint testvérei. Ez a benyomás alakul ki bennünk, ha a fiók vezetőjének, Váradi Irmának az intézmény működése első három hónapjáról szóló színes beszámolóját olvassuk. Az „Egy városi fiókkönyvtár kezdetei (A Százados úti fiókkönyvtár munkássága 1914. május 7-től július 30-ig)"[4] című írás részint tanulmány, részint az értékes munka feletti örömöt kifejező élményszerű riport jegyeit viseli magán. Váradi Irma írásának külön érdekessége, hogy ez az első szakavatott szerzőtől való híradás újtípusú hazai közművelődési könyvtárról, sőt kissé több is ennél: szerzője a városi szociográfia számára értékes feljegyzésekkel is kibővítette dolgozatát. E jegyzeteket a könyvtár gyermekolvasóival való beszélgetései során készítette és általuk némi bepillantást nyújtott a Százados út és környéke főként közalkalmazottak, a kisiparban dolgozók és nagyipari munkások, valamint önálló iparosok által lakott környékének kulturális és szociális viszonyaiba is. A cikk túlnyomórészt a gyermekolvasókkal foglalkozott és már bevezetőjében közölte, hogy ez a kategória tette ki a használók nagyobb részét: az első három hónapban beiratkozott 767 olvasóból 644 volt gyermek, csupán 123, azaz 16% a felnőtt. A gyermekek közül négy munkás, egyikük kövező, a másik három villamos-állító, ez utóbbiak az egyenruhájukban és komoly viselkedésükkel „csakugyan kedves jelenségek" — tette hozzá Váradi Irma és kiemelte a munkásgyermekek irodalmi ízlésének romlatlanságát. 32 ipari tanuló, 245 polgárista mellett 336 elemista tette ki a gyermeksereg zömét. A gyermekekről készített adatfelvételek szerint, ezek szüleinek foglalkozási statisztikájában

[1] 5. sz. kerületi könyvtár iratai.

[2] Ez az egyetlen gyűjtemény, amely fél évszázad múlva, 1964-ben eredeti helyén jubilálhatta alapításának évfordulóját.

[3] Irattár. 3. sz. ker. Könyvtár.

[4] Városi Szemle 1914. p. 829—837. és Klny.

a postások, vasutasok és egyéb alsóbbrangú közalkalmazottak (összesen 196 személy) álltak az élen, utánuk a kisipari alkalmazottak következtek, ezek nagyobb része feltehetően kisüzemi munkás volt. A létszámban harmadik helyet elfoglaló önálló-iparos szülőket követték a nagyipari munkások (63). A felnőtt olvasókból 22 került ki a kisipari alkalmazottak közül, fele (hat férfi és öt nő) nagyipari munkásokból állott. Közigazgatási tisztviselők, háztartásban dolgozó nők, hivatalnokok egészítették ki a felnőttek olvasótáborát. A legnehezebben megközelíthető rétegnek az alsóbbrangú hivatalnokok kategóriája bizonyult, „ezek a könyvtárt fölösleges mulatságnak tartják" — állapította meg Váradi Irma. Az első három hónap alatt összesen 8274 kötetet forgattak meg a könyvtárban, ennek közel 80%-át a gyermekek. Az anyag mintegy 66%-át kölcsönözték, 33%-át helyben olvasták. Az ismeretterjesztő irodalom még csak kicsiny hányadát tette ki a forgalomnak, de már ekkor mutatkoztak a növekvő igények előjelei: többen is kérték különböző szakmunkák beszerzését. A gyermekek közt a szépirodalomból Sebők Zsigmond mackóhistóriái voltak legnépszerűbbek, ezután Verne Gyula következett, majd Benedek Elek.

Az olvasók zöme a könyvtár közvetlen környékén lakott, a X. és a VII. (ma XIV.) kerület külső részén, de akadtak, akik a Százados út mellett elhaladó HÉV távolabbi állomásairól, Cinkotáról, Csömörről, Rákosszentmihályról jöttek a könyvtárba.

A Váradi Irma által „miniatűr könyvtár"-ként emlegetett Százados úti gyűjtemény tehát már az indulás hónapjaiban tanújelét adta életképességének. Az első három hónapról szóló áttekintésben Váradi Irma már keveselte a 2000 kötetes állományt, annak negyedévenkénti felújítását javasolta, közölte, hogy a szükre szabott keretek miatt tartózkodnia kell a könyvtár szélesebb propagálásától és csakhamar itt is előállott az a helyzet, hogy az olvasóterem helyeinek megüresedésére váró látogatók arra kényszerültek, hogy szabad ég alatt ácsorogjanak, amíg sorra kerülnek.

A magyar könyvtártörténetben az említetteken kívül más nevezetes kezdeményezés is fűződik Váradi Irma Százados úti könyvtárvezetői tevékenységéhez: angol-amerikai mintára az „open shelf", azaz a szabadpolcrendszer bevezetése, amelynek kedvező tapasztalatairól 1914-es évi összefoglaló jelentésében adott hírt.[1] Gondolatébresztő volt azon indítványa is, hogy a gyermekeket mentesítsék a késedelmi díj fizetése alól azon a környéken, ahol a gyakran értetlen szülők amúgy sem lelkesedtek a könyvtárért. A büntetéspénzek helyett a késedelmes kölcsönzők átmeneti kizárása a könyvtárból hatékonyabb nevelőeszköz lenne —, hangoztatta. Feljegyzésre érdemes, hogy ugyanő nagy figyelmet fordított a környék iskoláival való együttműködésre is, ezen a téren is sikerült már a Százados úti fiók életének első évében némi eredményt elérnie.

A Károlyi utca 8. alatti iskolaépületnek a központ ideiglenes otthonaként 1912-ben való kijelölése óta volt napirenden, hogy az épület földszintjén fogják berendezni azt az 1. számmal jelzett „minta fiókkönyvtárt", amely az eredeti elképzelések szerint ugyancsak a tervezett (de soha meg nem épült) központi könyvtári palotában nyert volna végleges elhelyezést.

Az 1. számú „mintakönyvtárnak" a Károlyi utcai épület földszinti helyiségeit szánták. A központ, mint láttuk, 1914. május 1-én megkezdte működését az első emeleten, de az 1. számú fiókot, melynek anyagát, felszerelését különleges gonddal kívánták összeállítani, egyelőre nem nyitották meg. „A Városi Könyvtár 1. számú fiókjának megnyitását körülbelül 1914 végére terveztük" — olvashatjuk az erről szóló jelentésben, a programot azonban módosították: az év vége helyett már a nyár derekán, pontosan 1914. augusztus 17-én adták át az olvasóknak.

A megnyitás időpontjának előbbrehozatala az első világháború kitörése miatt történt.

Az első idevonatkozó irat néhány nappal a háború kirobbanása után, 1914. augusztus 7-én kelt és benne a könyvtár vezetősége azt jelentette a főváros illetékeseinek, hogy a hírekre éhes közönség valósággal megrohanta az újságokat, folyóiratokat, ezért a Károlyi-utcai központ földszintjén újságolvasótermet akarnak berendezni.[2] Eredetileg tehát még nem volt szó arról, hogy magát az 1. számú fiókot kívánják megnyitni. Az olvasóterem berendezésére megkapták az engedélyt. Az 1914-es évről szóló nyomtatott jelentésben már azt a feljegyzést találjuk, hogy „a könyvtár több munkatársának a bevonásával augusztus 16-án befejezték" az 1. számú fiók megnyitásának ideiglenes előkészítő munkálatait.[3] Újságolvasó helyett tehát mindjárt könyvtárként indították meg a gyűjteményt és a tervezett évvégi időpont több hónappal előbbre hozták.

A fiókot nem sikerült mintafiókká alakítani. Az első (csonka) évről szóló beszámoló szerint a 3400 kötetes könyvállomány még nem volt teljesen katalogizálva, a felnőttek olvasójának 198 kötetes kézikönyvtára „csak hiányos lexikális művekből állott", a kölcsönzés csak hónapok múlva indult meg, „a könyvtár berendezése körüli előkészületek a legkezdetlegesebb stádiumban voltak". Végül azonban ez

[1] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. p. 39.

[2] Irattár. 1. sz. kerületi könyvtár iratai.

[3] A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1915. p. 34.

a könyvtár is gyors fejlődésnek indult. A 45 személyre berendezett olvasóterem, mely a Károlyi-utcai épület földszintjén, a belépőtől bal kéz felé esett, ezúttal is kicsinynek bizonyult, ugyanúgy a középen felállított kölcsönzőtől jobb kézre levő 50 személyes gyermekolvasó. A korábban átadott fiókokhoz hasonlóan itt is jelenteni kellett: „Vannak órák, amikor az olvasók hosszabb ideig kénytelenek a folyosón várni",[1] a többi gyűjteménnyel szemben tehát annyi volt a központban elhelyezett fiókkönyvtár előnye, hogy nem az utcán álldogáltak a kiszorultak.

A fiók nyitvatartásának első, nem egészen öt hónapja alatt, 1914 végéig több mint 40 000 kötetet adott olvasói kezébe.

Akárcsak a többi fiókban, az 1. számú könyvtárban is a gyermekek tették ki az olvasók zömét. Szabó Ervin pedig a könyvtári munka sikerének egyik legfőbb zálogát a gyermekolvasók megnyerésében látta, ezt a szemléletet tükrözik alábbi sorai:

> „Az egyszerű vonalú bútorok ügyes, gömbölyű formája, meleg színhatásánál fogva is esztétikai érzést keltő piros színe szép összhangban van a padlót, az asztallapokat... borító sötétzöld linóleummal, melyet ragyogó rézpántok szorítanak le. A falakon érdekes képek: mesejelenetek, sziluettek, gyermekeknek szemmel láthatóan igen tetsző Hildebrand és Diefenbach képek. Ablak sarkában virág... sok napfény. Minden lemosható. Mindenütt csín és tisztaság. Itt gyermek csak jól érezheti magát.[2]

— szemlélődött jóleső elégedettséggel a könyvtár igazgatója.

Az intézmény hatalmas látogatottsága a munka folytatására ösztönözte Szabó Ervint.

> Az olvasóforgalomról szólva ezt hangoztatta:
> „a számok is megerősítenek abban a meggyőződésünkben, hogy a könyvtárnak nem lehet fontosabb és nemesebb föladata, mint a kölcsönzésnek minden módon való megkönnyítése. Kiváltképen arról vagyunk meggyőződve, hogy a gyermekeknek szabad olvasáshoz való szoktatása fogja idővel a legjobb gyümölcsöket teremni. — Már az első évben, a fiókok összes forgalmából... 56,1% a gyermekekre esett. Budapesti városi viszonyokhoz képest... bízvást mondhatjuk, hogy... csak most kezdett a budapesti gyermek egyáltalán olvasni. És aki nemcsak a számokat látja, hanem látta magukat a gyermekeket is, milyen csillogó szemmel tolongtak kis olvasószobájukban és mily állhatatosan tartottak ki olvasmányaik mellett, az egyet fog velünk érteni.[3]

Szabó Ervinnek ezek a mélységes demokratizmust tükröző szavai sok tekintetben emlékeztetnek Leninnek a könyvtárak feladatairól írt 1913-as megállapítására, amely szerint a könyvtárak igazi „büszkesége és dicsősége" csakis abban állhat, hogy „milyen széles körben forognak a könyvek a nép között, hány új olvasót tudnak bevonni, milyen gyorsan tudnak kielégíteni bármely igénylőt, hány könyvet adnak ki otthoni olvasásra, hány gyereket vontak be a könyvtár használatába".[4]

[1] A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1915. p. 34.
[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. p. 123.
[3] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. p. 19.
[4] Krupszkája: Lenin a könyvtárakról. 1953. p. 35—36.

TÁMADÁSOK. KÍSÉRLET SZABÓ ERVIN ELMOZDÍTÁSÁRA (1910—1914)

Szabó Ervin nemcsak mint politikus, hanem mint kultúrpolitikus is forradalmian új csapásokat követett, ezért méltán hívta ki maga ellen mindazok ellenszenvét, akik a maradiságot, a szellemi sötétséget védelmezték. Első alkalommal az 1907-es pécsi szabadoktatási kongresszuson elmondott referátuma miatt vették célba az álhazafias, klerikális körök. A pécsi kongresszus által felszított szenvedélyek még le sem csillapodtak, amikor 1910-ben közreadta nevezetes „Emlékirat"-át, amely annak ellenére, hogy mindössze ötszáz példányban jelent meg, ismét felidézte a jobboldal heves ellenakcióját. Az Emlékiratot megtárgyaló 1910. június 20-i városházi „Szakértekezlet"-en elhangzott kifogások, melyek részint a főváros könyvtárai közötti kooperáció ellen irányultak, részint a fővárosi könyvtár társadalomtudományi gyűjteménnyé való kiépítését hibáztatták (Szily Kálmán és Áldásy Antal felszólalásai) bizonyos fokig még a szakmai bírálat jellegét viselték magukon, de másmilyen volt a hivatalos könyvtártudományosság orgánumának, a Magyar Könyvszemlének az Emlékirattal kapcsolatos állásfoglalása.

A Magyar Könyvszemlében Gulyás Pál, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa egyik vezető funkcionáriusa, a Tanács népkönyvtári előadója, egyszersmind a Nemzeti Múzeum könyvtára (az Országos Széchényi Könyvtár) tisztviselője „Az új fővárosi könyvtár tervezete" címen[1] írt húsz oldalas kritikát és ebben a hivatalos kultúrpolitikusoknak a szabó-ervini „Emlékirat" miatti konsternációját juttatta kifejezésre. Gulyás Pál mindenekelőtt az „Emlékirat"-nak a hazai, illetve budapesti könyvtári viszonyok elmaradottságát feltáró megállapításait igyekezett cáfolni. Kijelentette, hogy Szabó Ervin „pesszimista szemüvegen" át vizsgálta a kérdést. A hazai könyvtári állapotok kielégítően jók. Bírálatának jelentős részében a szociáldemokrata szervezetek könyvtáraival foglalkozott, Szabó Ervin ugyanis „Emlékirat"-ában három bekezdés erejéig elismerően emlékezett meg a szakszervezeti könyvtárakról. Gulyás Pál kritikájában nem kevesebb, mint négy oldalon igyekezett cáfolni Szabó Ervin idevonatkozó megjegyzéseit,[2] majd a Szabó Ervin által indítványozott könyvtárközi kooperációra is kitért és ezt kivihetetlennek minősítette. Megvalósíthatatlannak tartotta az „Emlékirat"-nak a közművelődési hálózat kiépítésére vonatkozó nagyszabású programját is, majd részletesen kitért a fővárosi könyvtár társadalomtudományi központjának ügyére. Gulyás Ferenczi Zoltánnal és más szélső konzervatív szaktekintéllyel szemben nem utasította el a társadalomtudományi gyűjtemény létjogosultságát, de azt a kívánságát fejezte ki, hogy a társadalomtudományi anyagot „a tervezett új közkönyvtártól helyiség és javadalom dolgában elkülönítve" tartsák, hogy miért, ezt akkor még csak két zárójel közé szúrt és burkolt gyanúsítás formájában biggyesztette oda: azért, mert szerinte a társadalomtudomány „némelyeknél kedves irány".

A Magyar Könyvszemle következő száma még helyt adott Szabó Ervin válaszának, melyben a fővárosi könyvtár vezetője nevén nevezve a gyermeket, kimondta:

> „A »némelyeknél kedves irány« magyarán nyilván a szocializmus... sose tartoztam azok közé, akik meggyőződésüket leplezgetik, ha az uralkodó osztályoknak ez nincs kedvére."[3]

Szabó Ervin a továbbiakban tényekkel bizonyította, hogy a fővárosi könyvtárban a szocialista-ellenes irodalom legalább olyan mértékben van képviselve, mint a szocialista, ezt egyébként a könyvtár nyomtatott szerzeményezési jegyzékei is igazolták.

De az évi átlagban néhányszáz darabra rúgó baloldali anyag, amely a fővárosi könyvtárba került, mégis szemet szúrt, noha a könyvtár sokezres gyarapodásának csak a töredékét jelentette. Az egykorú hivatalos könyvtárpolitikusok előtt azonban szentségtörés-számba ment, hogy egy hatósági könyvtárban tudatosan beszereztek szocialista műveket is.

Gulyás Pál, mint szakember nem volt képes megcáfolni Szabó Ervin állításait, de viszontválaszában a tényt a következő rabulisztikus „magyarázat" keretében ismerte el:

[1] Magyar Könyvszemle 1910. p. 193—203.

[2] L. erről bővebben: Remete László: Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtárpolitikus ellen. = A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1949—1954. p. 74—75.

[3] Szabó Ervin: A fővárosi könyvtár dolgában. = Magyar Könyvszemle 1910. p. 349—357.

„Valamely könyvtár irányzatossága nem abban áll, hogy kizárólag egyetlen párt írásait gyűjti, mert nem nevezhető okosnak, aki mellőzi azt, ami az ellentáborban történik".[1]

Gulyás ezután már kissé érthetőbb formában megismételte azt a vádját is, amelyet első alkalommal nagy óvatosan, két zárójel közé szorítva röppentett fel:

„A napi értékű apró-cseprő röpiratok, melyek tudományos jelentőséggel nem bírnak, de igen jól megerősítik az agitátorok fegyvertárát, feltűnően nagy számban vannak az új szerzemények között."[2]

A kritikus nem az Egri Érseki Lyceum szocialista-ellenes röpirataira, vagy a hazai és külföldi kereszténységszocialista szakszervezetek füzeteire gondolt, amelyek legalább olyan nagy számban szerepeltek a gyarapodási jegyzékekben, mint a szociáldemokrata kiadványok, hanem csak az utóbbiak ellen volt kifogása.

Gulyás Pál a Magyar Könyvszemle szerkesztője ezzel egyoldalúan lezárta a vitát és nem adott lehetőséget Szabó Ervinnek arra, hogy az első bírálatánál is alantasabb rágalmakkal átszőtt viszontválasza könnyen cáfolható állításaival foglalkozzon.

E „vádak" mindenesetre elegendő alapot szolgáltattak arra, hogy ezután a fővárosi könyvtár ellen gyakran és különösebb gátlások nélkül emeljenek hasonló természetű kifogásokat. Ezek közé tartozott például a budapesti várospolitika ismert figurájának, a kispolgári demokraták befolyásos szószólójának, Vázsonyi Vilmosnak egy 1912-es megállapítása, mely szerint a fővárosi könyvtár olyan intézmény, ahová csak az jut be, akinek a szociáldemokrata Népszavától ajánló levele van. A könyvtári szakvizsga is politikai kontraszelekciót szolgál.[3] Ezt a rágalmat készségesen felkapta a Vázsonyi-párttal egyébként élesen szembenálló klerikális Alkotmány című lap, amely azonban csakhamar helytadott Szabó Ervin cáfolatának, de hozzáfűzte: „Figyelni fogunk rá, hogy a tények megfeleljenek a kijelentéseknek."[4]

A pozíciója megszilárdításáért ekkoriban már különösen heves harcot folytató klérus részéről indult el azután az első olyan akció, amely már kifejezetten Szabó Ervin eltávolítását és a fővárosi könyvtár irányának megváltoztatását célozta. E támadás fóruma a Bangha Béla jezsuita páter által szerkesztett (1913-ban indított) Magyar Kultúra című folyóirat lett. A lap a „harcos klerikalizmus" orgánumaként jelentkezett és pontosan azt az irányzatot fejezte ki, amelyet Ady már évekkel előbb a fekete reakció „legveszedelmesebb" válfajának minősített: a „hazafisággal szédelgő klerikalizmus"-t. A Magyar Kultúrát teljes joggal tekinthetjük az 1919 augusztusában hatalomra került ellenforradalom egyik ideológiai előkészítőjének, „prefasiszta" lapnak. Szerkesztője, a fehér terror idején „kommunistafalóként" hirhedtté lett Bangha páter és munkatársai már a Magyar Kultúra 1913. évfolyama második számában dühödt kirohanást intéztek Szabó Ervin és a fővárosi könyvtár ellen. Kordokumentumként érdemes idézni ebből az írásból.

„A fővárosi könyvtár és a radikalizmus" című cikk elején a Magyar Kultúra szerzője a szociális eszmékkel kacérkodó lap jellegének megfelelően látszólag helyeselte, a főváros könyvtárának nagyarányú fejlesztését és azt, hogy a város különböző pontjain „népkönyvtárakat" akarnak létesíteni, nyomban azután hangot változtatott s kijelentette:

„A bibi csak ott kezdődik, hogy a fővárosi könyvtár ma mindennek előbb nevezhető, mint az objektív tudományosság és komoly műveltség terjesztőjének és propagandamunkájával mindenesetre sokkal előbb megérdemli a szabadgondolkozó radikalizmusnak háláját, mint a tudományét... Anyagi javak produkciójában s kiállításában mellékes a termelő és kiállító egyénisége, világnézeti és szellemi kvalifikációja, de a gondolatok, felfogások, szellemi irányok propagálásában mindig döntő súlyú tényező, hogy kik azok, akik a propaganda munkájára vállalkoznak. E szempontból mindjárt elég jellemző, hogy a fővárosi könyvtár élén olyan ember áll, akit ország-világ nem a tudományos, vagy kulturális érdemeiről, hanem arról ismer, hogy a felekezetnélküliségnek, s radikalizmusnak nyílt sisakkal küzdő, »szenvedelmes agitátora»".[5]

A cikk ezekután az „állítólag tehetséges és ambiciózus, de könyvtárigazgatónak alkalmatlan" Szabó Ervin fejére olvasta:

[1] Gulyás Pál: Az új fővárosi könyvtár körül. = Magyar Könyvszemle 1910. p. 358.
[2] Gulyás Pál: Uo. p. 358 és köv.
[3] Fővárosi Közlöny 1912. p. 2517.
[4] Alkotmány 1912. okt. 18.
[5] Magyar Kultúra 1913. No. 2. p. 106—107.

„semmi kifogásunk az ellen, hogy a főváros színtelen embert állítson a könyvtár élére... de hogy egyik legjobb fővárosi kultúrintézményünket... a népnevelés szent ügyének oly jelentős exponensét, aminőnek a fővárosi könyvtár volna hivatva, olyan valaki igazgassa, aki éppen a Világnak és a Huszadik Századnak s hasonszőrű radikális orgánumoknak főmunkatársa... ez ellen vétót kell emelnünk, nem annyira a vallás nevében, nem is csak a nemzeti konzervativizmus érdekében, hanem a komolyság, kultúra, a népfelvilágosítás nevében... mert értéktelen pamflet-irodalom az igen nagy részben, amit a fővárosi könyvtár mai összetétele felmutat."[1]

— Majd annak ismételt hangoztatása mellett, hogy a könyvtárban a szociáldemokrata Világosság nyomdatermékei „túlsúlyban" vannak, mintegy 10—20 könyv címét sorolta fel, hogy ezzel bizonyítsa: a fővárosi könyvtár az egyházellenes irodalom tárháza. (A tudományos művek címeivel fölényesen „dobálódzó" szerző egyébként a jobb sorsra érdemes Renan nevét következetesen Rénappra „franciásította"). Szabó Ervin mellett Kőhalmi Bélának is bőven kijutott a marásokból, majd a könyvtár olvasói kerültek „terítékre", akikről a látszat szerint személyes megfigyelések alapján írt:

„Egy tanítónő kér még több Zolát, pedig egy szekérrel van már, egy galileista még több Nietzschét,... nem is csodálható, hogy a dolgok ilyetén állása folytán úriembert igazán nem is igen látni ezekben a tudományos lebujokban".[2]

Végül a könyvtár pénzügyi gazdálkodására vonatkozó közönséges hamisításokkal, ferdítésekkel vegyített megjegyzések zárták az egyházi lap „tudományosan fenkölt hangú" kirohanását, melynek vitamódszerére jellemző a befejező mondat is: „Ideje volna vizet vezetni ebbe az Augiász istállóba, a Fővárosi Könyvtár-panamákba. De sokat és mielőbb!"

Szabó Ervin természetesen igyekezett az érvek erejével hadakozni a válogatott durvaságok és féktelen rágalmak ellen, de a Világ című lapban közölt tiltakozó írását, mint „határtalan tudatlanságokkal átszőtt, kétségbeesett védekezés"-t, alig néhány soros válaszra méltatta a Magyar Kultúra és a választ anélkül, hogy a cáfolattal vitába szállt volna, a fővárosi könyvtár „bűnlistájá"-nak kiegészítésére használta fel, „felháborodással" adva hírt arról, hogy a könyvtár indítványára a főváros számos iskola számára megrendelte a „Darwinizmus" című lapot, noha „a darwinizmus százszor a múlté!"[3]

Az idézett cikkekből is sejthető, ami nem sokkal utóbb bebizonyosodott, hogy a Szabó Ervin és legjobb munkatársai elleni hajsza 1913 elejétől már szervezett formát kezdett ölteni.

A könyvtár elleni támadásokra újabb alkalmat szolgáltatott az 1913. június 1-én végrehajtott bezárás. A Károlyi utcai iskolaépület megszervezésére vonatkozó aktákból és egyéb forrásokból, korábban hangsúlyozva kiemeltük már azokat, amelyek cáfolhatatlanul igazolták, milyen késhegyig menő szívós harcot folytattak a könyvtár vezetői a „katasztrófának" tekintett kényszerű szünet elhárításáért. A dolog hátteréről a kortársak minden külön utánjárás nélkül is meggyőződhettek, ha őket Szabó Ervinék felelőssége érdekelte, csakhogy nem erről volt szó. A könyvtár vezetőségét ért támadások nyilvánvaló célja változatlan volt: Szabó Ervin és munkatársainak lejáratása, eltávolíttatása. Ez derül ki a Pesti Hírlap 1913. augusztus 24-i számában megjelent „Budapesti könyvtármizériák" című cikk hangvételéből is. Az írás S. S. jel mögé bújó szerzője, akárcsak az előzők, látszólag a közönség érdekeinek képviseletében emelt szót a könyvtárak nyári zárvatartása ellen. Majd a bevezető sorok után, elhallgatva, hogy a fővárosi könyvtár a többi budapesti intézménnyel ellentétben, 1913 előtt még a nyári szünetek jogával sem élt, rátért a „lényegre": eszerint Szabó Ervin és a mellé kinevezett „protekciós laikusok", köztük Madzsar József, „hozzá nem értésük révén egyszerűen csődbe vitték a könyvtárat", szélnek eresztették az olvasókat és mentségül a gyűjtemény újjárendezését hozták fel. E címen hónapokig akarják zárvatartani az intézményt, „pedig kellő hozzáértéssel sokkal rövidebb terminusra is el lehet az ilyesmivel készülni", tette hozzá a „szakértő" álarcát öltő kritikus. A bezárás szerinte Szabó Ervin, Madzsar József és társaik bűne volt, annak a jele, hogy „a tehetségtelenség és lelkiismerethiány ebbe szép intézménybe is beférkőzött." A gyalázkodó írás a Pesti Hírlap „A közönség köréből" című nyílt rovatában jelent meg. Szabó Ervin persze, nem ment el szó nélkül a rágalmak mellett, két helyen is közreadta válaszát, az egyiket a Pesti Hírlapban. Ott kifejtette a bezárás indokait, ismertette annak hátterét; másik levelét a Világ adta közre. Ebben bejelentette: kénytelen ezt a lapot is igénybe venni, mert a Pesti Hírlap nem volt hajlandó átengedni leleplezését, mely szerint az S. S. jelű „olvasó" nem más, mint Simonyi Sándor, a Pesti Hírlap belső munkatársa, ugyanakkor a fővárosi könyvtár állandó használója, a könyvtárosok „réme", aki az

[1] Uo.
[2] Uo. p. 110.
[3] Uo. p. 118.

intézmény munkatársai különleges előzékenységéből a zárvatartás ideje alatt is kölcsönözhetett, noha pontatlan, megbízhatatlan kölcsönző. Ez az ember volt az, aki a jelzett infámis cikkel viszonozta a könyvtár szívességét, „nagyképűen, a közérdek hamis palástjába burkolódzva".[1]

Nem csupán az anekdotaírás, hanem a feudális levegőjű, a középkori ököljog szellemét még falai közt őrző Budapest akkori kor- és kórképe szempontjából is feljegyzésre érdemes, bár mosolyt is fakasztó epilógusa lett ennek a vitának. Az érveiből kifogyott és a nyilvánosság előtt nyakoncsípett sajtóbetyár „lovagias elégtételt" kérve akarta a könyvkölcsönzői és újságírói becsületén esett csorbát kiköszörülni. Simonyi Sándor annak rendje és módja szerint elküldte Szabó Ervinhez két párbajsegédjét, anno 1913. augusztus 27-én. Az efféle „párbajok" többnyire annyit jelentettek, hogy az első karcolás után „befejezettnek" nyilvánították az affért és a segédek többnyire „kibékítették" a feleket. Szabó Ervin azonban, aki már két társadalmi korszakkal túllépett a középkoron, ajtót mutatott a két úriembernek, S. S. megbízottainak és nem ment bele a gyermeteg játékba, amely alkalmas lett volna arra, hogy a vitában alulmaradt nyegle újságíró legalább a látszat szerint „orvosolja" sérelmét. A dolog azzal végződött, hogy a Pesti Hírlap 1913. augusztus 28-i számában „Egyoldalúlag elintézett affair" címen leközöltek a két úriember által felvett jegyzőkönyvet, mely szerint Szabó Ervin nem volt hajlandó elégtételt adni, „Simonyi Sándor úr részéről pedig az ügyet befejezettnek tekintik".

1913-ban még több hasonló igaztalan támadás érte a könyvtár vezetőségét az intézmény kényszerű szünete miatt, ezek az akciók azonban 1914 első hónapjaiban érték el csúcspontjukat, közvetlenül az első nagyobb kerületi könyvtár, a 2. sz. Almássy téri fiók megnyitása után.

A koncentrált támadásra azt az alkalmat használták ki, hogy az 1913. december 29-én megnyitott Almássy téri könyvtárban az olvasók tömeges jelentkezése miatt 1914. január 15-től két hétre felfüggesztették az újonnan jelentkező kölcsönzők beíratását.

Ez a kéthetes korlátozás, amely a legjobban bizonyította, hogy nem is egy, hanem igen sok olyan könyvtárra lenne szüksége Budapest népének, amilyent Szabó Ervin és munkatársai az Almássy téren megszerveztek, homlokegyenest ellenkező következtetések levonására késztette a kormány népkönyvtári politikájának főintézőjét, Gulyás Pált, aki 1910-ben egyik elindítója lett a fővárosi könyvtár elleni hajszának. Gulyás Pál ismét az általa szerkesztett Magyar Könyvszemle hasábjain vette célba a fővárosi könyvtárat, és azt állította, hogy az Almássy téri fiók időleges korlátozása, ami csak 14 napra szólt és nem érintette az addig beíratkozott kölcsönzőket, nem a helybenolvasókat,

> „a legteljesebb kudarc, ami sajnálatosan bizonyítja, mily kevéssé képes a könyvtár vezetősége előrelátni ideáljai megvalósulását".[2]

Természetes, hogy itt nem csupán politikai ellenérzések játszottak szerepet, hanem az a felismerés, hogy miközben a kilencszázas évek óta sok millió koronás befektetéssel létesített állami „népkönyvtár"-ak hálózata, melyek kiépítésében Gulyás Pálnak elsőrangú szerep jutott, hanyatlásnak indult, addig a fővárosi könyvtár első fiókja átütő sikert aratott.

Ha az állami szerveket a közérdek vezeti, úgy az első budapesti fiók megnyitását lelkesen üdvözlik és további tettekre biztatják a főváros vezetőit, ehelyett Gulyás ugyanazon cikkében kijelentette:

> „Ily méretekben egy közel milliós városban annyi fiókot kellene építeni, amennyi azoknak a közrendeltetésű épületeknek a száma, amelyekhez a pesti humor e házikót [ti. az Almássy téri-fiók épületét] hasonlítja".[3]

Más szóval, ha az Almássy-téri fiók kicsinynek bizonyult, hagyja abba a főváros az ilyen könyvtárakkal való kísérletezést.

Persze, a szomorú kordokumentum keletkezésében nemcsak az állami népkönyvtár politika csődje által okozott féltékenykedés, hanem tudatos politikai ellenszenvek is szerepet játszottak: az 1910-ben hangoztatott szólamok ellenére a kormánypolitika képviselői egyáltalán nem akartak olyan újtípusú könyvtárt, amelyre valóban szükség volt.

1914 elején, tehát éppen akkor, amikor a tíz esztendős önfeláldozó munka első nagyszerű gyümölcsei megérlelődtek, az iménti bírálattal egyidőben, mintegy összehangolva léptek fel mindazok a reakciós erők, amelyeknek ezúttal már leplezetlen célja volt: eltávolítani Szabó Ervint, vele együtt legjobb haladó munkatársait a könyvtár éléről.

[1] Világ 1913. aug. 26.

[2] Magyar Könyvszemle 1914. p. 196.

[3] Uo.

Az akció nyomait részben a korabeli sajtó, részint a Fővárosi Levéltár elnöki bizalmas anyagának aktái,[1] részint a fővárosi könyvtár régi irattárának egyes dokumentumai őrizték meg.[2]

Ez a Szabó Ervin elmozdítását célzó első szervezett és nagyobb szabású vállalkozás 1914 február–áprilisa között zajlott le és a legtekintélyesebb kormánylap, a Budapesti Hírlap 1914. február 20-i számában közölt rágalmazó cikkel vette kezdetét. A cikk „Könyvtári zavarok" címen mindenekelőtt a központi gyűjtemény működésének, közel egy esztendő óta tartó szünetelését tette szóvá, a felelősséget a könyvtár vezetőségére hárítva. Ezután az Almássy-téri könyvtár problémáira tért rá. A szerző szerint a fiók céljaira adott 20 000 koronás ajándékot a fővárosnak „110 000 koronával kellett megtoldania," ebből „építettek egy csinos házikót az élelmiszerárusító bódék mintájára" és azt is csak akkor adták át rendeltetésének, amikor „a fiók megnyitását már nem lehetett tovább halogatni". A könyvtárigazgató nem gondoskodott könyvekről, noha 63 000 koronát kapott 1913-ban könyvvásárlásra, mégis csak az utolsó pillanatban, „sebtiben" szerzett be 2—3000 „részben selejtes, részben piszkos könyvet." Férfi-tisztviselő helyett, akire az Almássy-téri fiók „neveletlen és fegyelmezetlen kamasz" olvasói miatt szükség lett volna, nő-tisztviselőt állított a könyvtár élére, emiatt állandó a zaj, a tülekedés, rendetlenkedés. Nem múlik el nap, hogy ne kellene rendőrt hívni a „verekedő suhancok" miatt. A csőd teljessé vált, mert „alig múlt el két hét", az igazgató a könyvek kiadását kénytelen volt beszüntetni.

Az anonim szerző csak annyit jegyzett meg, hogy „olyan forrásból, mely a könyvtári viszonyokkal ismerős" — merítette adatait.

Szabó Ervin a hazugságokkal és hamisításokkal teli írásról azonnal jelentést tett közvetlen felettesének, Wildner Ödönnek és vele egyetértésben még a cikkek megjelenése napján megírta és elküldte cáfolatát a lap szerkesztőségének. Rámutatott arra, hogy maga a Budapesti Hírlap közölt korábban egy cikket a fővárosi könyvtárról, amelyben a központ kényszerű zárvatartásának okait az igazságnak megfelelően ismertette. Az Almássy téri fiók építkezése pontosan annyiba került, amennyit arra szántak, 20 000 koronába, az épület nem a legsikerültebb, de mégis jól funkcionál, a könyvbeszerzési keretből idejében és egyszerre öt fiók számára vettek könyveket, a beszerzési keretről szóló adat is hamis. Az Almássy téri fiók valójában egyetlen órára sem szüntette be működését, ott sem zaj, sem tülekedés nincs, az olvasók fegyelmezettek, rendőrt egyetlen alkalommal hívtak: egy tetten ért könyvtolvajt adtak át neki.

A Budapesti Hírlap következő napi (1914. február 21-i) számában kénytelen volt (a sajtótörvény értelmében) közreadni Szabó Ervin válaszát, de kommentárjában hozzá fűzte: „A kritikát zokon vette Szabó Ervin", pedig itt nem használ a „személyes érzékenykedés", „közügyről", a közönség pénzéről van szó, amivel rosszul gazdálkodnak. „A mi forrásunk fenntartja állításait" —, ezután a rágalmak ismétlése következett.

A dolgot Szabó Ervin ennek ellenére lezárta volna, de alig néhány nappal később az előbbinél is alantasabb hangú írás jelent meg, ezúttal a kispolgári demokrata irányú „Nagy Budapest" című lapban. Az 1914. február 23-án közölt cikk „A fővárosi könyvtár nyomoz" címen, természetesen most is aláírás nélkül, azzal gyanúsította meg Szabó Ervint, hogy az egyik Váci körúti [ma Tanács körút—Bajcsy Zsilinszky út] könyvkereskedőt bérelte fel a Budapesti Hírlap ismeretlen szerzőjének kinyomozására és a kereskedő nem is titkolta, hogy „a sikeres nyomozásnak némi befolyása lesz a könyvszállításokra".

Itt már teljesen félreérthetetlen volt a célzás arra, hogy Szabó Ervin „panamázik" a főváros pénzével. Szabó Ervin meg is ragadta az alkalmat és azonnal beadvánnyal fordult Bárczy polgármesterhez. Rövid javaslatban többek közt ezeket írta:

> „A Nagy Budapest február 23-i számában olyan vádakat hangoztatnak, amelyek alapján beigazolás esetén hivatali kötelességekkel való súlyos visszaélés bűntényét állapíthatnák meg. Vagyok bátor kérni Polgármester urat, hogy a tiszti ügyészséget a megfelelő lépések megtételére utasítani kegyeskedjék."[3]

Az 1914. február 25-én kelt könyvtári előterjesztésre már két nappal később jegyezte fel Bárczy István polgármester aláírásával megerősítve Mahrer Aladár, a városháza elnöki ügyosztályának vezetője: „Sürgős javaslattételre az ügyészségnek adandó ki". A fővárosi ügyészség lassúbb volt és csak április 3-án véleményezte a beadványt: valóban rágalmazásról van szó, így került az akta a királyi ügyészséghez, amely megindította az eljárást a Nagy Budapest ismeretlen cikkírója ellen. Az eljárás lefolytatására mégsem volt szükség. A névtelen rágalmazó, értesülve az őt fenyegető veszélyről, nyomban előbújt és 1914. április 22-én levelet intézett Wildner Ödön tanácsnokhoz. Közölte: a névtelen cikket ő, Hegedűs Gyula, a Pesti Napló belső munkatársa írta, utóbb rájött, hogy tévedett, „a cikkben foglaltak egyáltalán nem vonatkoznak a könyvtár vezetőségére." A suta bocsánatkérés nem lett volna ugyan elegendő az eljárás meg-

[1] Főv. Levéltár. Bp. Polgmest. eln. biz. 102/1914 és korrektúra.

[2] Irattár. Támadások Szabó Ervin ellen.

[3] Főv. Levéltár, Bp. Polgmest. eln. biz. 102/1914.

szüntetéséhez, de időközben a Nagy Budapest is közölt helyreigazító cikket a könyvtárról, ezért a rágalmazási ügy folytatását a főváros beszüntette.

A Nagy Budapest közleményével kapcsolatos eljárás még be sem fejeződött, amikor Szabó Ervin egy újabb akció előkészítéséről szerzett tudomást. Értesülésének forrása: Illyefalvi Lajos, a Fővárosi Statisztikai Hivatal fogalmazója (később igazgatója), akit, amint ez az iratokból kiderül, 1914 március közepetáján egymásután két újságíró keresett fel. Ezek közölték vele, hogy a fővárosi könyvtár igazgatója ellen folytatódnak majd a sajtótámadások, „és nem fognak megszűnni addig, amíg Szabó Ervin a könyvtár igazgatója". Azt is kijelentették, hogy az adatokat „a könyvtár hivatalnokaitól kapták", végül elmondták, hogy a támadásokat nem jobboldali, hanem a haladó sajtóban akarják közreadni.

Szabó Ervin a hír vétele után, 1914. március 16-i keltezéssel jelentést küldött Bárczy polgármesterhez. A városházán azonban akkor még nem tulajdonítottak jelentőséget a „szóbeszéd"-nek, míg az imént nyomósabb érv rá nem kényszerítette őket arra, hogy most már komolyan foglalkozzanak a kérdéssel.[1]

A mindaddig az ismeretlenség homályába burkolódzó maffia egyik tagját véletlen leplezte le.

1914. április 16-án az ekkor még a Károlyi utcai központban dolgozó Váradi Irma vaskos borítékot vett észre íróasztalán. Abban a hiszemben, hogy a címzés nélküli levél neki szól, felbontotta és legnagyobb meglepetésére egy készülő röpirat nyomdai korrektúráját találta benne. A röpirat hasábjain a fővárosi könyvtár szerzeményezési adatait állította párhuzamba több németországi városi könyvtáréval a szerző.

A röpirat leglényegesebb mondanivalói: a fővárosi könyvtárt „általános közművelődési könyvtár"-nak tervezték, de Szabó Ervin szociológiai gyűjteményt csinált belőle oly módon,

> „hogy az nemcsak kétségessé teszi, de egyenesen kizárja, hogy abból valaha is közművelődési könyvtár legyen".[2]

A társadalomtudományi szakon belül is a szocialista műveké a túlsúly. Ez utóbbi megállapításához a szerző hozzátette:

> „nem a szocializmust, mint irányt, hanem a szocializmust, mint túltengő, aránytalanul favorizált szakot kifogásoljuk egy általános közművelődési könyvtárnál"

— majd a külföldi párhuzamok alapján bizonygatta, hogy a fővárosi könyvtárban teljesen „elhanyagolták a szépirodalom beszerzését", alig törődtek a történelmi anyag gyarapításával, nyelvi megoszlás tekintetében „az állomány túlnyomólag nemzetközi, holt anyag", a „helytelen könyvbeszerzés" miatt pedig a könyvtár olvasóforgalma messze elmarad a hasonló német városi könyvtáraké mögött. Személyzetét túlméretezték, a költségek javarészét ez emészti fel.

Váradi Irma nyomban megértette, hogy egy következményeiben súlyos akció nyomára jutott, amely a könyvtár tönkretételét célozza, s azt is felismerte, hogy a készülő röpirat és a Budapesti Hírlap támadó cikkei között összefüggés van. A korrektúrán talált feljegyzésekben Horváth Stefániának, Szabó Ervin titkárnőjének kezeírására ismert és őt nyomban magához hívatta. Közölte vele, hogy a röpiratnak nem szabad megjelennie, a Budapesti Hírlapban pedig helyreigazító cikket kell közölni, ugyanakkor érdeklődött tőle, kik állnak a röpirat mögött.

A rajtakapott Horváth Stefánia beismerte, hogy köze van a röpirathoz, szerzőtársként több városi alkalmazottat, köztük Gárdonyi Albert levéltárost, Rácz Gyula fogalmazót, Bolgár Elek fogalmazót és a könyvtárban dolgozó Staindl Mátyást nevezte meg, ugyanakkor könyörgött, hogy Váradi Irma tartsa titokban az ügyet, nagybátyja, „Rákosi" útján gondoskodik arról, hogy a Budapesti Hírlap helyreigazító cikket jelentessen meg, a röpirat pedig nem fog kiadásra kerülni.

Váradi Irma két napi haladékot adott, mivel azonban Horváth Stefánia újabb zavaros történetekkel akarta elterelni a figyelmet, Dienes Lászlónak jelentette a dolgot. Dienes pedig miután maga is többször megpróbált szót érteni Horváth Stefániával, de az egyre jobban belebonyolódott hazugságaiba, Szabó Ervin elé vitte az ügyet.

Ilyen előzmények után született meg két könyvtári jegyzőkönyv ez újabb ügyben, mindkettő 1914. április 21-én. Az egyik Váradi Irma tanúvallomását, a másik jegyzőkönyv a Dienes László által elmondottakat tartalmazta. Eszerint Horváth Stefánia az eltelt három nap alatt többször is megváltoztatta szavait, első alkalommal elismerte, hogy többen résztvettek a röpirat előkészítésében, a második beszélgetésnél azt állította, hogy az általa említettek „egy más akcióban szerepelnek a könyvtár ellen", ezt „egy bizottsági tag"-tól tudta meg, akit „protekcióért keresett fel" és aki azt is kijelentette neki, hogy a főváros törvényhatósági tagjai között akciót igyekeznek szervezni a könyvtár igazgatója ellen. A talált kefelevonat egyedül az ő (Horváth Stefánia) munkája, „amelyen egy éve dolgozik, s amelyben a könyvtár hibás irá-

[1] Uo.
[2] Uo.

nyát és helytelen vezetését akarja bizonyítani, amelyet arra a célra készített elő, hogy ha a könyvtárnál nem véglegesítenék, a saját neve alatt kiadjon." Végül Dienes így fejezte be tanúvallomását:

> „Ugyanaznap délután Horváth Stefánia kisasszony felkeresett engem és igyekezett a délelőtt mondottakat megmásítani, amennyiben kijelentette, hogy a talált levonat az ő magánjegyzete, amelyet saját nyomdájában készíttetett és amelyhez senkinek semmi köze nincs."[1]

Szabó Ervin a két jegyzőkönyvet, azok megírása után 1914. április 21-én elküldte a városháza polgármesteri hivatalába egy jelentés kíséretében. A jelentésben utalt március 18-i előterjesztésére, amelyben a könyvtár és az ellene készülő maffiára figyelmeztetett, majd hozzátette: a két jegyzőkönyv közül az első, a statisztikai hivatal fogalmazójának információjától függetlenül újabb igazolása annak, hogy az intézmény és személye ellen rendszeres hajszát folytatnak. Ha egyszerűen bírálatról lenne szó, nem vinné felettesei elé a dolgot. Majd így folytatta:

> „Itt egyébről van szó: hazugságoknak, ferdítéseknek és rágalmaknak rendszeres terjesztéséről azzal a szándékkal, hogy a könyvtárt diszkreditálják és sok évi, lehet, talán nem mindig a célirányosabb, de mindenesetre mindig a legjobb szándékú munkával megalapozott jóhírnevét és tekintélyét lerontsák. Lehetetlennek látszik nekem, hogy amennyiben ilyen hajszában kebelbeli hivatalnokok is részesek volnának, ne védjem meg a könyvtárt, amelyhez szellemi és erkölcsi egyéniségem ezer szálával vagyok fűzve."[2]

Emlékeztetőül mellékelte Szabó Ervin a Budapesti Hírlap két ismertetett közleményét és természetesen a véletlen folytán felszínre bukkant röpirat kefelevonatát is.

Bárczy polgármester most már kellő jelentőséget tulajdonított a kérdésnek és utasítására még Szabó Ervin előterjesztése érkezésének napján, 1914. április 22-én, majd folytatólag 23-án és 24-én mindazokat a városi hivatalnokokat becitálták az elnöki (polgármesteri) ügyosztályra, akiknek a neve az üggyel kapcsolatban felmerült.

A három napon át, felváltva két városi tanácsnok (Mahrer Aladár és Mattyasovszky Benő) vezetésével folyó kihallgatások eredményeként hat újabb jegyzőkönyv született, amelyek alapján a dolog részben mégjobban összebonyolódott, egyes kérdések viszont tisztázódtak. Bolgár Elekről, a tanügyi osztályon a könyvtárügyek előadójáról kiderült, hogy semmi köze sem lehetett az egész akcióhoz. Gárdonyi Albert igyekezett bizonyítani, hogy neki évek óta nincs semmi kapcsolata a könyvtárral, sőt, ő még „akkor sem avatkozott bele a könyvtár belső ügykezelésébe és személyi ügyeibe", amikor ott dolgozott, levéltáros létére pedig „személyi ambíciói a könyvtárban teret nem is találhatnának". Illyefalvi Lajos a jegyzőkönyvbe is bediktálta: „valóban jártak nála újságírók, akik a Szabó Ervin elleni hajszáról tájékoztattak, de sem az újság, sem az újságírók, sem az általuk informátorként megjelölt könyvtárosok nevét nem mondhatja meg" — mert letagadnák kijelentéseiket.

Az első három személy kihallgatása után tehát semmivel sem lettek okosabbak a város vezetői. Az előbbieknél többet tudott a dolog hátteréről a könyvtár egyik alkalmazottja, Staindl Mátyás és az a Rácz Gyula, aki 1911-ig dolgozott a könyvtárban. A jelek szerint azonban mindketten fejük búbjáig „benne voltak" a könyvtár elleni akcióban, ezért olyan zavaros és bonyolult, nyilvánvalóan képtelen históriákat adtak elő, amelyek részletes ismertetése meghaladja feladatkörüket, e helyen csak annyit érdemes feljegyezni: Staindl Mátyás Rácz Gyulára, Rácz Gyula Staindl Mátyásra és ez utóbbi még Horváth Stefániára is próbálta terelni a figyelmet, eközben a főváros törvényhatóságának meg nem nevezett „előkelő tag"-jaira és egyéb személyekre is utaltak és igyekeztek a maguk szerepét kisebbíteni és az egész ügyet jelentéktelen incidensként feltüntetni. Rácz Gyula szavaival „A szokásos hivatali fecsegések közben fúvatott fel" a dolog „maffia-szerű akció"-vá.

Az akció, amely a kormány legtekintélyesebb lapjában, a Budapesti Hírlapban közölt súlyosan vádló cikkekkel indult, a büntetőjog körébe tartozó rágalmakkal folytatódott, melynek következő állomásait névtelen röpirat közreadása és további támadó cikkek jelentették volna—, aligha lehetett „hivatali pletyká"-nak minősíteni.

A város vezetősége azonban az egyetlen kézzelfogható bizonyítékra korlátozhatta a hazugságokkal, ellentmondásokkal teli jegyzőkönyvek lezárása után a további eljárást: a könyvtár elleni röpiratkorrektúra vizsgálatára. A feladatot Wildner Ödön tanácsnokra bízták és ő 1914. április 27-én el is készült véleményével, amelyben maradéktalanul megvédte a könyvtárt, Szabó Ervint és pontról-pontra leleplezte a röpirat-levonatban levő valótlanságokat. Az öt oldalra terjedő vélemény rámutatott arra a veszélyre, amit

[1] Uo.
[2] Uo.

a röpirat közreadása jelentett volna mind a könyvtár, a főváros hírneve, mind a könyvtárosok lelkesedésének lelohasztása szempontjából.

Az akció, amely tehát Szabó Ervin és legjobb munkatársai eltávolítását eredményezte volna, abbamaradt, bizonyára, mert mozgatói csak a háttérből voltak hajlandók tovább végezni aknamunkájukat.

1914. május 17-én „a közszolgálat érdekében" Horváth Stefániát, az egyetlen tettenért résztvevőt a pedagógiai könyvtárba helyezték át. A könyvtár irattárában maradt fenn Horváth Stefániának egy ugyanazon év szeptember 17-én keltezett levele, amelyben esedező szavakkal kért bocsánatot Szabó Ervintől (aki ekkor már rég nem volt felettese) korábbi viselkedéséért.

Az 1910—1914 közt lefolyt támadások tehát nem értek célhoz, súlyosabb kárt nem okozhattak a könyvtárnak.

A jövő fejlődése szempontjából az igazi katasztrófát a világháború 1914 augusztusában történt kirobbantása idézte elő.

A KÖNYVTÁR ÉS A HÁBORÚ (1914—1918)

Az első világháború egyfelől ötödfél évre megszakította a gyűjtemény 1904 óta felfelé ívelő fejlődési vonalát, másfelől viszont azzal a hatással járt, hogy az intézmény vezetője, Szabó Ervin, valamint haladó munkatársai előbb a legális eszközökkel folytatott békeharc, majd rövidesen az illegális antimilitarista küzdelem élharcosai közé kerültek, végül 1918—1919-ben aktívan résztvettek a polgári demokratikus és a proletárforradalom győzelméért indított mozgalmakban.

Ebben a politikai küzdelemben Szabó Ervin töltött be kimagasló szerepet és 1918 őszén bekövetkezett elhunyta után sok tekintetben Dienes László lépett Szabó Ervin nyomdokaiba, de az akciókba a könyvtár több más munkatársa is bekapcsolódott. A politikai akciók jelentős része a könyvtár falain kívül zajlott le, de nem egy esetben az intézmény is fontos szerephez jutott bennük. Mindezek alapján joggal mondhatjuk, hogy Szabó Ervin és elvtársainak békeharcos és forradalmi munkája, amely elsősorban nemzeti-, és munkásmozgalomtörténeti szempontból érdemel különleges figyelmet, a fővárosi könyvtár históriájának is részét alkotja, ezért kell róla bővebben szólnunk az intézmény történetének lapjain is.

Ezt a kérdést azonban jellege miatt önálló fejezetben vesszük szemügyre és ebben a részben csupán arra szorítkozunk, hogy az általános politikai vonatkozások lehető mellőzésével a háborúnak a könyvtár, mint kulturális szervezet életére gyakorolt befolyását, annak egyes mozzanatait jellemezzük.

A háború kirobbanásával az 1914-ig kidolgozott nagyszabású könyvtárfejlesztő program számos pontjának végrehajtásáról kellett lemondani.

A központ jövője szempontjából legsúlyosabb csapás: a nagy központi könyvtárépület 1910-től 1914 közepéig számtalanszor letárgyalt tervét, vele együtt a már minden apró részleteiben is kidolgozott építési programot levették a napirendről, a milleneumi alapból rendelkezésre álló hatalmas összeg végül elértéktelenedett.

Az első világháború a fiókhálózat fejlesztését illetően is végzetes fordulatot jelentett: az 1912—1913-ban kidolgozott programból a háború kitörése után, mint említettük, már csak a „mintafiók" létesítésére irányuló pontot sikerült végrehajtani, jelentős részben ezt is annak köszönhették, hogy a Károlyi utcai központban elhelyezett 1. számú fiók átadásának időpontját 1914 vége helyett előbbre hozták és a hadüzenet harmadnapján (1914. augusztus 3-án) úgy határoztak, hogy megnyitják a gyűjteményt. De ezt a programpontot is csak részben sikerült végrehajtani, mert az új feltételek között az 1. számú könyvtárt végül még sem fejlesztették mintafiókká. A Palotai-úti városi lakástelepre tervezett fiókból már semmi sem lett és a milleneumi alaphoz hasonló sorsra jutott Kőrössy Albert műépítész 45 000 koronás, az Országos Ismeretterjesztő Társulat 10 000 koronájával tetézett adománya. Az intézmény kénytelen volt további új könyvtáralapítási javaslatok elfogadásáról is lemondani a háború folyamán.

Az 1904-től 1914-ig csaknem 2000%-kal emelt könyvtári költségvetést a háborús években alig néhány %-kal növelték és mert ugyanakkor megindult a korona elértéktelenedése, az árak rohamos emelkedése, a költségvetés reálértéke ténylegesen évről-évre alább szállt.

A könyvtári alkalmazottak jelentős részét már a háború kitörésének napjaiban behívták és a frontra küldték, vagy rendkívüli háborús feladatok ellátására vették igénybe. Kevés eredménnyel jártak Szabó Ervin kísérletei a személyzet mentesítésére. Az intézmény két munkatársa a fronton esett el, egyesek nyomorékként tértek vissza. A közhivatalnoki fizetések vásárlóértékének gyors csökkenése miatt egyre többen hagyták el könyvtári állásukat, hogy a nagyobb fizetést kínáló magánvállalatokhoz szegődjenek. A helyükbe jelentkezett új erők csak nehezen gyakorolták be magukat új munkakörükbe. A belső munkában és a nyilvános szolgálatban egyaránt bizonyosfokú hanyatlás mutatkozott. Jelentős zavart idézett elő a könyvtermelés mennyiségi és minőségi színvonalának visszaesése, a külföldi, elsősorban az ellenséges országokból való könyvek és időszaki kiadványok beszerzésének rendkívüli nehézségei. A papír és nyomdai problémák a személyzeti bajokkal párosulva az intézmény publikációs tevékenységének a régi ütemben való folytatását tették lehetetlenné.

1913-ban és 1914 első felében Szabó Ervin még joggal remélhette, hogy a könyvtári forgalomban

rövidesen sikerül elérni a közel milliós lakosságú Budapesten az évi egy milliós kötetforgalmat, amelynek alapjain magyar főváros könyvtára már versenyképesnek mondhatta volna magát a fejlett nyugati városok könyvtáraival—, de bár az olvasóforgalomban kedvezőbb helyzet alakult ki, mint a könyvtári élet bármely más területén, a forgalom számadatai ugyanis sokáig szinte megállás nélkül emelkedtek, mégis 1917-ben egy millió helyett még mindig csupán három és félszázezres kötetforgalmat tudtak kimutatni.

Szabó Ervin 1915 márciusában készítette el 1914-ről szóló évi jelentését, ebben még csak egy belső fejezet kapta ezt a címet: „A könyvtár és a háború", ahol az 1914 augusztusától, (a világháború kitörésétől) az esztendő végéig történteket foglalta össze.

Ekkor még sem ő, sem más nem tudhatta, hogy a háború további négy esztendeig fog húzódni. Szabó Ervin a katasztrófa első öt hónapjának a könyvtár életére gyakorolt befolyását jellemezve ezeket írta:

> „Alig kezdtük meg epedve áhított új — bár még mindig csak ideiglenes — helyiségünkben munkánkat... azzal a reménnyel, hogy végre megvan a lehetősége jószándékaink és erőink teljes kifejtésének, amikor az Európát lángraborító háború a mi új terveinket és kezdeményezéseinket is elfojtotta... A háború nem volt más hatással könyvtárunk megszokott életére, minthogy beszerzéseink csökkentek és a kölcsönzés eredményei alatta maradtak a különben elvárhatónak. De természetesen abbamaradtak korábban kezdett, vagy az év második felének programjába felvett belső szervező, valamint bibliográfiai munkáink és megrekedtek fiókhálózatunk kiterjesztésének további előmunkálatai".[1]

A következő, az 1915-ről szóló visszapillantás teljes egészében magán viselte a háborús állapotok bélyegét és ennek az előző évinél nyomasztóbb hangulatot tükröző áttekintésnek már az élére került a cím: „A könyvtár és a háború". Ugyanezzel a jeligével találkozunk az 1916-ról szóló beszámoló címszalagján, amely alatt a következő sorokkal vezette be számadását Szabó Ervin:

> „Múlt évi jelentésünk írásakor még azt hihettük, hogy a háborúnak a könyvtárügyre gyakorolt hatása nem kell, hogy újra foglalkoztasson, hogy hamarosan elmúlnak a felpanaszolt bajok... A háború harmadik évében sajnos, le kell számolnunk azzal, hogy ezek a hatások sokkal tartósabbak és előreláthatólag évekig hátráltatják a kultúrintézmények fejlődését."[2]

A háborúnak a könyvtárra és általában nemzeti kultúránkra gyakorolt végzetes következményeit vázolta fel, az adatok és tények felsorolása és értékelése útján döbbenetes képet rajzolva a helyzetről, az 1917-es összefoglaló is, amelyet Szabó Ervin már nagybetegen, alig öt hónappal a halála előtt, 1918 április végén keltezett. Ez volt utolsó évi jelentése.

Az 1914—1918-as évekről készült jelentések vezérmotívuma tehát az volt és maradt mindvégig, hogy a könyvtárnak csaknem minden területen le kellett mondania az előző években kidolgozott programja végigviteléről, mégis hamis képet mutatnánk, ha a következő lapokon csak a negatívumokról szólnánk. Ha közelebbről vizsgáljuk a kérdést csakhamar észre kell vennünk: Szabó Ervin és munkatársai a szakadatlanul rosszabbodó állapotok ellenére sem törődtek bele a tényekbe, heroikus küzdelmet folytattak az 1914-ig elért vívmányok megmentéséért és ennek eredményeként egyes területeken még néhány új eredményt is fel tudtak mutatni.

A DOTÁCIÓ MEGSZORÍTÁSA. SZEMÉLYZETI PROBLÉMÁK

Felületes pillantás alapján azt mondhatnánk, hogy a könyvtár költségvetését, bár a háborút megelőző évtizedhez képest csigalassúsággal, de 1914 után is növelték. Íme az előirányzatok összesített számai az évi jelentések alapján, az összehasonlítás végett 1913-tól:

1913-ban	193 855 korona
1914-ben	278 134 korona

Az utolsó „béke-költségvetés", az 1914-es évi, tehát kereken 50%-os, 93 000 koronás emelkedést jelentett az előző évivel szemben.

[1] A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1915. p. 10.
[2] Ua. 1916. p. 1.

Hogyan festettek a háborús évek alatti előirányzatok?

1914-ben	287 134 korona,
1915-ben	303 450 korona,
1916-ban	307 876 korona,
1917-ben	356 780 korona,
1918-ban	385 621 korona.

1914-től 1918-ig tehát összesen 98 487 koronával növekedett a könyvtár gazdálkodási kerete, szemben az 1913-tól 1914-ig elért 93 000 koronás emelkedéssel. Az utolsó békeévben és egyben az első háborús évben 50%-os az emelés, az első háborús évtől az utolsóig terjedő négy év alatt viszont együttesen csak 35%-os.

A hanyatlás méreteit az előbbieknél is jobban érzékelteti, ha megnézzük: milyen koronában nyerte el a négy év alatt a 35%-os többletet az intézmény? Két világégés után jól tudjuk, hogy a pénz felhígulása már a háború első napján feltartóztathatatlanul megindult. A négy év alatt együttesen nyújtott 98 000 koronás emelés reálértéke ezért csak kicsiny töredéke volt annak a 93 000 koronának, amellyel az 1914-es előirányzatot növelték meg az 1913-assal szemben.

Szabó Ervin évi jelentéseiben nem mulasztotta el, hogy időről-időre ráirányítsa a fenyegető katasztrófára a figyelmet, így például az 1915-ös könyvtári évről készített összefoglalójában adatokkal bizonyította: a két utolsó évi zárszámadás ténylegesen nemhogy emelkedést, hanem abszolút csökkenést okozott.[1]

A költségvetés relatív csökkenésének óriási méreteit az 1917-es könyvtári „Értesítő"-ben a könyv- és kötési árak abszolút és relatív emelkedésének számaival igazolta:

> „1914 óta, 1917-ig, vagyis három év alatt a magyar szépirodalmi könyv közel 70%-kal, a magyar tudományos kereken 200%-kal drágult meg... A német iparban e téren... 60—70%-os a drágulás... Hasonló az arány az angol és francia könyvpiacon. Számítsuk ehhez a rendkívüli árkülönbözetet, a könyvkereskedői engedmények megkurtítását és akkor bízvást elmondhatjuk, hogy csak a nyers könyvek drágulása átlagosan legalább 100%. Ehhez kell vennünk a könyvkötés drágulását... ez 110%-ot jelent...
> Az ilyenformán legalább 200%-ra becsülhető drágulással hogyan birkózhattunk volna meg! Hisz összes könyvbeszerzési- és könyvkötési hitelünk 1914 óta mindössze 17%-kal emelkedett."[2]

Szabó Ervin jelentéseiben arra is rámutatott, hogy a költségvetés ily mérvű megszorítása nemcsak az állomány gyarapításra van végzetes hatással, hanem a személyzeti ellátottságra is, hiszen a reálértékben gyorsan zsugorodó könyvtárosi fizetések egyre kevesebb embert vonzanak erre a pályára, s a meglevő személyzetből is sokan távoznak. Sőt, a könyvtári élet egyéb területein is jóvátehetetlen károkat okozott a költségvetés relatív hanyatlása.

Számára nem volt túlságosan meglepő az illetékeseknek ez a magatartása. 1916-ról szóló jelentésének elején utalt arra, hogy a háború kitörése után még Amerikában is, amely akkor még nem vett részt a háborúban, „sőt, gazdaságilag mindenesetre csak haszna van belőle", és Angliában, „a modern könyvtárpolitika hazájában" is a könyvtáraknál kezdték a takarékosságot a hatóságok, majd hozzátette:

> „Ha még ezekben az országokban is... ily visszahatása van a háborúnak, milyen hatását várhatjuk minálunk, ahol a könyvtárügy a társadalmi szükségletek kielégítések sorában szinte az utolsó helyet foglalja el?[3]

Persze, Szabó Ervin nem nyugodott bele a dolgok ilyen alakulásába. Küzdött ellene és vádoló sorai is éppen e küzdelem jegyében iródtak.

Az 1918-as esztendőről már nem adhatott mérleget, helyette, mint említettük, Kremmer Dezső utólag (1920-ban) állította össze az utolsó háborús jelentést, és ő talán azt hitte: az emberek alig két esztendő alatt elfeledték a háborút és a könyvtár 1918-ban már katasztrófálissá vált anyagi leromlásáról szólva gátlástalanul leírta: „Az októberi forradalmat követő ésszerűtlen gazdálkodás és az azzal szorosan összefüggő és minden téren beállt ugrásszerű áremelkedés" párosulva a könyvkötői árak háború alatti növekedésével idézte elő a könyvtár válságos gazdasági helyzetét.

Az ellenforradalom alatt tehát igen leegyszerűsödött a „magyarázat". A háború akkor már „sokadrangú" tényező az igazi „felelős": az 1918. október 31-i őszirózsás forradalom lett. Arról, hogy előtte 51

[1] Uo.
[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1917. p. 1.
[3] Ua. 1918. p. 13.

hónapon át véres háború folyt és hogy az 51-ből a 10 legsúlyosabb hónap jutott 1918-ra, már csak „mellesleg" esett szó 1920-ban.

Az intézményt legalább olyan súlyosan érintették a személyzeti ellátottsága körüli bajok, mint anyagi lehetőségeinek korlátozása.

A háború 1914 augusztusától 1915 januárjáig nem kevesebb, mint kilenc személyt ragadott el a könyvtárosi munkától.

Madzsar József aligazgatót 1914. augusztus 8-án szólították más posztra: az Anya- és Csecsemővédő Intézet szervezését bízták rá, mint volt orvosra, aki korábban és könyvtárosi tevékenysége alatt is élénken foglalkozott szociálpolitikai problémákkal. Madzsar az alapozó munkát kitűnően el is végezte és így nevét éppenúgy beírta a magyar szociálpolitika történetébe, mint a fiókok alapítása körüli úttörő munkájával a könyvtártörténetbe. Az anya- és csecsemővédelem megszervezésével alig végzett, amikor új és újabb hasonló háborús segítőmunkára vették őt igénybe. Madzsart végül is csak Szabó Ervin halála (1918. szeptember 30.) után, 1918. október 12-én helyezték vissza, ekkor már mint az intézmény vezetésével megbízott aligazgatót. 1914. augusztus 24-én Braun Róbert főkönyvtárost, a nyilvános szolgálat vezetőjét, a központ kitűnő referenszesét (ő volt az első reference-könyvtáros hazánkban) és az olvasóterem referensz kézikönyvtárának összeállítóját katonai szolgálatra hívták be és a déli frontra küldték. Ugyanoda irányították a szintén behívott Peinits György szolgát, aki, mint említettük, mellékfoglalkozásként elsőként végzett házilag könyvkötést az intézményben. 1915. január 16-án Benze Adolf könyvtári titkár, a soviniszta uszítás hatása alatt önként jelentkezett frontszolgálatra, a galiciai frontra küldték. Rajtuk kívül még a könyvtár további négy alkalmazottja vonult be katonai szolgálatra.

1914 augusztus végén — szeptember elején megalakult az Országos Hadsegélyező Bizottság, melynek alelnökévé Szabó Ervint választották és egyben a fővárosi könyvtárra ruházták a sebesültek könyvellátását. Nemcsak a fővárosban, illetve Magyarországon, hanem az egész monarchia területén levő kórházakban ápolt sebesültek könyvszükségletéről kellett gondoskodnia a könyvtárnak. Az adminisztratív rész intézését Szabó Ervin Enyvvári Jenőre ruházta, aki ezért a háború végéig nem vehetett részt a könyvtár szorosan vett munkáiban.

Braun Róbert 1918 elején térhetett csak vissza a könyvtárba.

Peinits György szolgát 1915-ben a déli fronton elesett. A könyvtári jelentés fájdalmas veszteségként adta hírül halálát.

Benze Adolf 1916. májusában 29 éves korában a galiciai fronton kapott szívlövést, ott is temették el, halála tudományos körökben nagy részvétet keltett.[1] Benze a Könyvtári Szemle 1913. évfolyamában (78—79. old.) megjelent „Scientific management a könyvtárban" című úttörő tanulmányában nálunk elsőként vetette fel a könyvtári munka „nagyüzemi", „futószalag-szerű" szervezésének problémáit. Írása rendkívüli feltűnést, széleskörű vitát váltott ki szakkörökben. A fővárosi könyvtár nekrológja, mint „nagytehetségű" munkatársat parentálta el, aki „a kötelességteljesítésnek és szorgalomnak mintaképe "volt. Ugyanúgy méltatta őt a főváros hivatalos lapja és a Fejérpataky Lászlótól, a Nemzeti Múzeum igazgatójától, Rados Gusztáv műegyetemi tanártól, Melich Jánostól, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatójától és másoktól érkezett résztvevő levelek.

A könyvtár egyik fiatal munkatársát, Tribenczer (később Tardos) Gézát 1916 január 17-én hívták be, 1917 szeptember 23-án nyomorékként szerelték le.

Szabó Ervin késhegyig menő harcot folytatott minden egyes munkatársa visszatartásáért. Meglepő módon ez néha sikerrel is járt. Sárváry Dezsőt például, mint a könyvtár „nélkülözhetetlen" munkaerejét rövidesen sikerült mentesíttetnie. Justh Lajosért több mint félesztendeig kellett csatáznia, a katonai hatóságokkal, míg leszerelték.

Elkeseredett küzdelmet folytatott Szabó Ervin többek közt Madzsar Józsefért, a könyvtár egyik legfőbb erősségéért is, akire kiváló szervezői adottságai miatt szinte „rájártak" a különböző intézmények. Hol az egyik, hol a másik hivatal „kérte kölcsön" Madzsart a könyvtártól és így csak 1918 őszén térhetett vissza tartósan a könyvtárba.

A háború azonban nemcsak a könyvtárosok katonai behívása, illetve azok más célokra való igénybevétele által borította fel az intézmény rendjét, hanem oly módon is, hogy lehetetlenné tette a személyzet növelését. 1913-ban ugyanis új státust állapítottak meg a könyvtár számára és a főváros szervei jóvá is hagyták azt, csupán a belügyminisztérium jóváhagyása hiányzott az újonnan szervezett állások betöltéséhez. A jóváhagyás azonban a háború kitöréséig nem érkezett meg, utána kormányrendelettel felfüggesztették az összes új kinevezéseket a közhivatalokban.

1915—1916-tól már erősen érezhető lett a korona vásárlóértékének gyors csökkenése, ez a tünet pedig azzal tetézte az addigi bajokat, hogy mivel az állam és a főváros csak egész jelentéktelen fizetésemelésekkel

[1] Irattár. Benze Adolf, kondoleáló levelek és újságnekrológok kivágásai.

segítette alkalmazottait, a háborún gazdagodó és prosperáló magánvállalatok viszont munkaerőhiánnyal küzdöttek, egyre gyakoribbá vált, hogy éppen a leghasználhatóbb értelmiségi rétegek otthagyták állami, városi állásaikat, helyettük új, gyakorlatlan embereket kellett felvenni. Másszóval megindult a személyzet „hullámzása", ami ugyancsak érzékenyen érintette a könyvtárt.

Az 1916-os esztendőről szóló jelentésében jegyezte fel Szabó Ervin:

> „Az ideiglenes hivatalnokok és napidíjasok körében 13 belépéssel szemben 9 kilépés állott, gyakornok pedig 27 lépett be és 22 ki. Nem kell bővebben magyarázni, hogy az ily erősen hullámzó személyzet teljesítményei az állandó és begyakorlott munkaerőket meg sem közelítik."[1]

és hozzátette: a közigazgatás történetében szinte példátlan helyzet állott elő: alkalmas pályázók hiányában még a létszámot sem tudták betölteni, mert éppen a jobb, mozgékonyabb munkaerőket csábították el és alkalmazták nagyobb bérrel a magánvállalatok.

Annyit sikerült elérni a munkaerőhiány szüntelen felpanaszolásával, hogy a főváros egyéb intézményeiben dolgozó tisztviselők közül egyeseket hetenként meghatározott számú napra, vagy félnapra, másokat tartósan, vagy véglegesen a könyvtárba helyeztek át. Így került át 1915 szeptember 18-án a Fővárosi Múzeumból Kremmer Dezső, aki, mint említettük, az ellenforradalom első éveiben szerezte meg könyvtárvezetői tisztségét. Kremmer többek között a Budapesti Gyűjtemény vezetését vette át.

Nagy nyereségnek bizonyult a könyvtár számára, hogy 1915 október 1-től itt dolgozott Szauder Erzsébet. A fiatal, alig 19 éves Szauder az Egyesült Államokban született, az angol és a német nyelvet éppenúgy beszélte, mint a magyart és Szabó Ervin róla készített hivatalos beadványai, jellemzései szerint csakhamar a könyvtár egyik legképzettebb, legprecizebb, igen lelkes és irodalmilag is széleskörű ismeretekkel rendelkező munkaereje lett, aki utóbb haladó gondolkodásának is tanújelét adta.

Hasonlókép nagy nyereség volt a könyvtár számára, hogy 1917-ben sikerült alkalmazni Szigeti Gabriellát. Szigeti Gabriella (később Solti Andrásné) szintén több nyelvet beszélő, tanítónői diplomával rendelkező fiatal leány volt, aki eredetileg az V. kerületi Népház könyvtárosi állására pályázott és 1917 májusában csupán néhány hónapra, ingyenes gyakornokként került a fővárosi könyvtárba, hogy felkészüljön népházi állására. Szabó Ervin ekkor figyelt fel képességeire, a város vezetőségéhez 1917 októberében előterjesztést tett, amelyben igen elismerő szavakkal méltatta Szigeti Gabriella adottságait, felkészültségét és a gyakorlat hónapjai alatt tapasztalt lelkes odaadását a könyvtárügy iránt.[2]

Végül ugyancsak 1917-ben (október 23-án) alkalmazták kisegítő ideiglenes hivatalnokként a már augusztus 13 óta a könyvtárban működő erdélyi származású Cherestesiu Victort (jelenleg a romániai munkáspárt egyik vezetője, akadémikus, egyetemi tanár.)[3]

A könyvtárban ekkoriban különösen nagy keletje volt a képzett és rátermett munkaerőknek, mert 1914-ben Vázsonyi Vilmos javaslatára hatálytalanították a kötelező könyvtárosi szakvizsgára vonatkozó 1911-es rendelkezést, ez igen megnehezítette az új alkalmazottak közötti szelekciót. 1914 óta tehát nem lehetett megkövetelni a vizsgát. Ezt a könyvtáron belül időről-időre rendezett továbbképző tanfolyamokkal igyekeztek pótolni. A tanfolyamok szervezője, a gyakornokok első oktatója Braun Róbert volt, aki az utolsó háborús évben szerelt le véglegesen és a könyvtár 1918-ban megjelent „Értesítő"-jében közölt értékes cikket a gyakornokok oktatásáról. A könyvtárosok és gyakornokok részére rendezett házitanfolyamokon Szabó Ervin, Dienes László, Pikler Blanka, Kőhalmi Béla és az intézmény más erősségei adtak elő. Egyéb lehetőség híjján „házivizsgák"-kal igyekeztek pótolni a hivatalos jellegű szakvizsgákat, ez utóbbiakat azonban távolról sem helyettesíthették.

Még egy érdekes vállalkozásról kell megemlékeznünk e helyen: a könyvankétokról. Az irodalomnépszerűsítő előadásokról az intézmény évi jelentéseiben is találunk rövid utalásokat, ezeknél bővebben tájékoztat bennünket a könyvtári irattár.[4] A Pályi Sándor elnöklete alatt álló szabadoktatási intézménynyel, a Szabad Lyceummal karöltve vállalkozott a könyvtár az új „műfaj" meghonosítására. Egy 1916 április 17-i irat szerint 1915 november közepétől 1916 március 12-ig Dienes László, Kőhalmi Béla és Váradi Irma az Almássy-téri, valamint az 1. számú könyvtárfiókban, Erzsébetfalván, Kispesten és Újpesten összesen 18 ankétot tartottak, „valamennyinél a magyar irodalom újabb, kiválóbb termékeit, 8—10 regényt" mutattak be. Váradi Irma „A háború és a béke könyvei" címen tartott előadást, Dienes László pedig Móricz Zsigmond regényeit ismertette több helyen. A sorozatot az 1916—1917-es évadban folytatták, az erről maradt jelentésben a hallgatók száma is fel van tüntetve. Dienes például 1917 január 17-én

[1] A Budapesti Városi Könyvtár jelentése az 1916. évről. p. 6.

[2] Irattár. Személyi iratok. Szigeti Gabriella [Soltiné]

[3] Irattár. Személyi iratok. Cherestesiu Victor.

[4] Irattár. Könyvankétok 1915—1917.

Kispesten 90 főnyi, január 29-én a MÁV Északi Főműhelyében 92 főnyi, február 12-én Újpesten 180 főnyi közönség előtt beszélt Móricz Zsigmond könyveiről. Egy 1917 január 8-án kelt iratból tudjuk meg, hogy Kőhalmi Béla „Utópista regények" című előadásaihoz az amerikai Bellamy híres szocialista-utópista művét („Visszapillantás 2000-ből"), Morus Utópiáját, Jókai A jövő század regénye c. könyvét,végül Karinthy Utazás Faremidoba c. könyvét használta fel. Dienes László több helyen előadott másik témája: „Mikszáth Kálmán mint humorista".

Mint annyi vonatkozásban, az irodalomnépszerűsítő ankétok tartásában is új csapást tört a fővárosi könyvtár. A témát arccal az akkori jelen felé fordulva választották meg, többek közt ez is hozzájárulhatott az előadások nagy látogatottságához. Móricz Zsigmondot például a hivatalos irodalompolitika akkor még nem igen vette tudomásul, vagy támadta, a könyvtár viszont a Nyugat köréhez tartozó fiatal írót népszerűsítette.

Másik figyelmet érdemlő vonatkozása volt az ankétoknak, hogy nagyobb részét a peremvárosban, a proletárlakta vidéken tartották meg.

A KÖNYVBESZERZÉS SZÍNVONALÁÉRT

A könyvtár állományának háború alatti gyarapodásáról szólva mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a számok nem adnak hű képest a való helyzetről. Az 1914—1918-as évi jelentések szerint az évi gyarapodás számadatai a következők voltak:

1914-ben	15 942	darab
1915-ben	21 428	„
1916-ban	22 226	„
1917-ben	24 103	„
1918-ban	14 691	„

Számszerűen az 1918-as évet kivéve, szinte kedvezőnek látszik a kép, de ha a számok mögötti valóságot nézzük, majdnem ugyanolyan leromlás tárul elénk, mint amilyent a könyvtári élet más területein figyelhettünk meg.

Így például az 1914-es év közel 16 000 kötetes gyarapodása az előző évi csaknem 29 000-rel szemben máris kerek 13 000 kötetes zuhanást jelentett. Az 1913 évi csúcsot pedig még a legkedvezőbbnek tűnő 1917-es esztendőben sem sikerült elérni. A hanyatlás végső oka ismét a háború volt. A hanyatlás első szakaszát így mutatta be Szabó Ervin:

> „A háború kitörése után a német könyvpiacon is erős pangás állott be s jó negyedévbe telt míg a könyvtermelés a korábbi méreteket újra megközelítette. De ekkor is a szállítási nehézségek és a márka árfolyam folytonos emelkedése a rendelések erős mérséklésére indítottak. A francia és az angol könyvszállítások természetesen megszüntek, a magyar könyvpiac pedig az év végéig sem tért magához..."[1]

Szabó Ervin ehhez hozzátette, hogy mindezek tetejébe még a hitelek megszorítása miatt is csökkenteni kellett a vásárlás méreteit, emiatt elsősorban a háborúra vonatkozó kiadványok beszerzésére szorítkoztak.

Az ellenséges államokkal való könyvkereskedelmi kapcsolatok megszakadását igen nagy veszélynek tartották, hiszen ez számtalan kurrens folyóirat és sorozatos kiadvány megcsonkulását hozta volna magával. Arra persze gondolni sem lehetett, hogy közvetlen úton szerezzenek be könyveket az antant államokból, ezért kapcsolatba léptek az egyik (ma is működő) világhírű holland antikvárius-könyvkereskedővel, névszerint Martinus Nijhoffal, hogy általa, illetve a semleges Hollandián keresztül továbbra is hozzájussanak az angol és francia anyaghoz. Nijhoff (aki utóbb mint pacifista is nevet szerzett) vállalta és jól ellátta feladatát. Mellette még az Olschi (svájci—olasz) céggel is hasonló egyezséget kötöttek.

Sok havi késedelemmel kerülő úton elindult az 1914 végén kért angol és francia folyóirat- és könyvanyag első szállítmánya Budapest felé.

Ekkor közbelépett a cenzúra és lefoglalta a ládákat.

Szabó Ervin nem nyugodott bele az eljárásba. 1915 január 30-án beadványt intézett gróf Tisza István miniszterelnökhöz. Miután elutasító választ kapott, újabb tiltakozó levelet menesztett a miniszterelnökségre és végül sikerült a zárlatot feloldatni.

Ez a nehezen kiküzdött eredmény mindenesetre némileg enyhítette a könyvtár gyarapítási problémáit. A korlátozott vásárlási lehetőségek miatt azonban a külföldi anyagból csak a legfontosabb kiadványok megszerzésére volt lehetőség.

[1] A Budapesti Városi Könyvtár jelentése az 1914. p. 11.

Feltűnő jelenség a háború kitörése után, hogy az új szerzemények között a német anyag aránytalanul megduzzadt. 1914-ben a központ gyarapodásának egészében 41,1%-ra növekedett a német művek arányszáma, a hazai könyvtermés válsága miatt még a magyar beszerzés is a német mögé szorult, a szerzeményezésnek csupán a harmadrészét tette ki.

> „A német befolyás emelkedése a Monarchiában és országunkban kifejezésre jut olyan területen is, mint a könyvtár".[1]

— állapította meg Szabó Ervin 1915 elején a tényeket kommentálva.

Az új irodalom tartalmában is gyengébb volt a háború előttinél. A minőségi romlás abban is kifejezésre jutott, hogy a könyvbeszerzés jelentős része háborús jellegű, efemer értékű, uszító fércmunka. Az 1915-ös esztendő szerzeményezésének szakszerinti megoszlásában már szembeszökő az eltolódás; így például a haditudomány, mely a könyvtárban használt tizedes osztályozás 35 (közigazgatás) szakjába tartozott, az 1914-es évben 8,3%-ot képviselő 35-ös szak részesedését 1915-ig 15,3%-ra, csaknem duplájára emelte.

1916-ban némi javulás mutatkozott a beszerzett anyag összetételében, noha a nehézségek ekkor sem voltak kisebbek, mint az előző évben. Szabó Ervin a „csökönyös harc" eredményének tekintette ezt, de a siker csak részleges, csak a központ javára szólt. A fiókhálózat ügye viszont továbbra is kedvezőtlenül alakult, ekkoriban ugyanis a könyvek (ezek között is elsősorban a szépirodalmi művek) kezdtek „hiánycikké" válni (persze az infláció miatt).

A bajon úgy igyekeztek segíteni, hogy állandó készenlétet tartottak, ezért sikerült a piacon időnként felbukkanó értékesebb szépirodalomra lecsapni. A fiókhálózat gyarapodása így is alatta maradt az előző évinek, azonban ebben az (1916-os) évben mégis kerek 10 000 regényt vásároltak a közművelődési könyvtáraknak.

Ám 1917-ben ismét rosszabbodott a helyzet az állománygyarapítás körül, noha a számszerű kimutatás kedvező volt, a beszerzett példányok száma ugyanis ekkor közelítette meg az utolsó békeévekben elért csúcsot. Valójában az történt, hogy az előző év alkalmi vételeit csak 1917-ben iktatták az állományba.

> „Ha pedig a központ beszerzéseit még tovább elemezzük, kitűnik, hogy a vásárolt könyvek száma szinte a felére csökkent"[2]

— hangsúlyozta Szabó Ervin, aki arra is utalt: 1917 mutatós gyarapodási számának elérésében jelentős része volt annak, hogy jobb híján az 1914 óta (a munkaerő kiesések miatt) még mindig revízióra váró könyvtömeg nagy hányadát vették elő és dolgozták fel.

Végül szót kell még ejteni e helyen a könyvek minőségéről is: a nyersanyaghiány következményeit is megsínylette a könyvtár, hogy a folytonosan romló minőségű papíron és utóbb már nagyobb részt „hadikötés"-ben piacra dobott könyvek gyorsan szétrongyolódtak, tönkrementek. Érdemes még ideiktatni jellemző kordokumentumként Szabó Ervin következő sorait, melyek a képet teljessé teszik:

> „A papír és a könyv egész technikai kiállításának folytonos leromlásához lényegesen hozzájárult kétségen kívül az a körülmény is, hogy a szappanhiány, illetve drágaság folytán a testi tisztaság színvonala egészen középkori mélységekig süllyedt, s mivel könyvhiány miatt nem láthattuk el fiókjainkat annyi új könyvvel, mint azelőtt, a rongyos és piszkos könyvek minduntalan javításra kerültek!"[2]

A könyvbeszerzéssel kapcsolatos nehézségek ellenére egy-egy magángyűjtemény szerencsés vétele útján, még a háború ellenére is sikerült sok értékes forrásmunkával gazdagítani a központ állományát. 1915 végén például sikerült egy szerényebb, de értékes darabokat tartalmazó magánkönyvtárt megvenni: Schmall Lajos nyugalmazott fővárosi allevéltáros gyűjteményét. Schmall Budapest története szempontjából alapvetően fontos (máig hézagpótló) forrásgyűjtemények közreadója, a főváros múltjának ismert kutatója volt. 709 könyvből, 103 nyomtatványból és 24 darab kéziratból álló gyűjteményét a Könyvtári Értesítő egyik adata szerint 2300 koronáért[3] (egy másik adat szerint 2800 koronáért[4]) adta el a fővárosi könyvtárnak. A könyvek nagyobb része Budapest XIX. század-közepi történetére vonatkozott, csaknem kivétel nélkül megvolt már a könyvtárban, mégis hasznát látták, mert a Schmalltól vett ép és jó kötésű példányokkal cserélték ki az elnyűtteket. Ezen kívül több XIX. század elejéről való, addig hiányzó ritkasághoz is jutottak (Bajza Szózata, Saidar és Rurik, Egy történet IV. Béla király idejéből). A nyomtat-

[1] A Budapesti Városi Könyvtár jelentése az 1915. p. 13.
[2] A Budapesti Városi Könyvtár jelentése az 1917. p. 7.
[3] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1916. p. 155.
[4] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1917. p. 8.

ványok között még számos XVIII. század-végi és XIX. század eleji érték is volt (így például Pest tanácsa 1813. október 23-i üléséről egy korabeli bejegyzésekkel ellátott közlemény). A kéziratok közt városi ügyiratok másolatai is akadtak, mint József nádor és Anna Pawlovna hercegnő 1800 május 6-i egybekelésének leírása, vagy Schmall 156 lapos kézirata „A budai régi városháza története" címen stb. 1915-ben vették meg Friedmann Bernáttól 1500 koronáért 4500 darabból álló, az állam és az egyház viszonyára, valamint a zsidókérdésre vonatkozó könyvtárát, melynek azonban szintén csak egy részét, 2500 kötetet tartottak érdemesnek a könyvtár anyagába való olvasásra, 2000 darabot viszont a sebesültakció számára továbbítottak.

A csere útján szerzett könyvek száma erősen alászállt, a háborús állapotok miatt a kapcsolatok nagyrésze megszakadt, vagy csak akadozva sikerült fenntartani. Amíg 1913-ban 654 cserepéldány érkezett, 1914-ben már jóval kevesebb, mint a fele 317, 1915-ben már csak 311.

A SÖRGYÁR ADOMÁNYA. A THALLÓCZY HAGYATÉK. HÁBORÚS GYŰJTEMÉNY.

1914 második felében és 1915-ben az előző évek páratlan méretű ajándékozási hulláma alábbhagyott, alig néhány kisebb-nagyobb könyvküldeményt juttattak az intézményhez, ezek közül Heltai Ferenc volt főpolgármester, a könyvtárnak egyik legszorgalmasabb olvasója 2000 kötetes magángyűjteménye a legtekintélyesebb. Heltai 1915-ben átvett könyvtárában igen sok olyan angol szépirodalmi munka akadt, amelyek addig hiányoztak a fővárosi könyvtárból. Ugyancsak 1915-ben került a könyvtár birtokába Kassovitz Tivadar volt fővárosi allevéltáros könyveinek egy része, összesen 90 darab. De 1915-ben mégis csak éppen csurrantak-csöppentek az ajándékok, ekkor még azok nevét is kiemelték, akik 10 kötetnél többel járultak hozzá a gyarapításhoz. Közülük Redlich Artúr 275 kötete volt a legnagyobb.

1916-ban viszont már ismét felszökött az adományozók száma. Így például Czóbel Ernőnek, Szabó Ervin elvbarátjának és tanítványának 30 kötetes ajándéka már csak a felsorolt adományozók sűrűjében kapott helyet, ekkor ugyanis csak az 50-nél több könyvvel szereplők nevét emelték ki. Ez utóbbiak között Basch Imre, ugyancsak Szabó Ervin híve, a könyvtár volt munkatársa foglalt el előkelő helyet 250 kötettel. Nála is nagyobb tömegű ajándékkal szerepelt Légrády Imre, a Pesti Hírlap tulajdonosa, aki összesen 600 szerkesztőségi példányt juttatott az intézménynek 1916-ban, ebből 400-at a sebesültek számára továbbítottak.

Az 1917-es jelentésben már újból csaknem két apróbetűs nyomtatott oldalt foglalt el az adományozók listája. Itt említették meg Gárdonyi Albert városi főlevéltáros küldeményét. Gárdonyi kiemelt a vezetése alatti levéltár anyagából 5000 budapesti vonatkozású újságszelvényt, melyet a könyvtárnak adott. Valószínűleg arról az újságkivágás-gyűjteményről volt szó, amelynek megszerzéséért még 1913 tavaszán tett lépéseket Szabó Ervin a város vezetőségénél. Az 1913 óta fejlesztett budapesti vonatkozású újságszelvény-gyűjtemény mindenesetre igen nagy mértékben gazdagodott az 5000-es tétellel, amely persze nem tekinthető magánszemély ajándékának, hiszen előzőleg is a város tulajdona volt. Ugyancsak 1916-ban Vészi József, az egykor haladó publicista, a Pester Lloyd főszerkesztője Légrády példáját követve a lapjához érkező szerkesztőségi példányok egy részét (összesen 138 darabot) küldte el a könyvtárnak.

1917-ben, a leromlás mélypontján az egész szerzeményezés 10,7%-át, pontosan 2756 darabot kapott ajándékként a könyvtár, ez már igen tekintélyes szám volt.

Nem kétséges, a világnézeti rokonszenv késztette a Galilei Kör vezetőségét, hogy az 1917-es esztendőben 13 kötettel járuljon hozzá a fővárosi könyvtár állományának gazdagításához. Egyébként a külföldi ajándékok száma megcsappant. Angliával, Franciaországgal, Belgiummal 1914 augusztusa óta minden kapcsolat megszakadt, 1917-ig az USA hadbalépéséig az Egyesült Államok egyes nyilvános könyvtárai s néhány magánszemély még fel-felbukkan adományaival, azután ez a forrás is elapad. Sajátos tünet: a németországi barátok is megritkultak a háború alatt.

Külön kell szólnunk arról, hogy éppen a háború teljében szánta rá magát első ízben hazai nagytőkés vállalat, hogy könyvtári célokra jelentősebb összeget juttasson: a Kőbányai Serfőző Részvénytársaság igazgatósága 1916 november 29-i ülésén hozott határozatot arról, hogy a Százados úti 3. számú könyvtár fejlesztésére 5000 koronát adományoz. A 3. fiók, mint említettük, már röviddel megnyitása után súlyos helyszűkével küzdött, de annak ellenére, hogy a könyvtár forgalma rohamosan nőtt, a város vezetősége semmi hajlandóságot sem mutatott a panaszok orvoslására. A Serfőző ajándéka ezért komoly segítséget jelentett.

Szabó Ervin az angol-amerikai fejlődés ismeretében nagyon jól tudta, hogy az ottani polgárság jelentős anyagi áldozattal járult hozzá a public library hálózat megteremtéséhez, fejlesztéséhez és fenntartásához és a nyugati példát hazánkban is propagálta, a budapesti monopolista vállalat gesztusa alapján úgy hitte, hogy végre nálunk is megérlelődtek a feltételek az eszme szélesebb propagálására. Éppen ezért nem egészen egy hónappal az adományozás bejelentése után kisebb tanulmánynak beillő cikket adott

közre a Pester Lloyd, a „Hochfinanz" körei által olvasott lap karácsonyi (1917 december 24-i) számában „Arbeiterbildung und Unternehmerinteresse" címen. A cikket a Magyar Gyáripar 1917 január 1-i számában is leközöltette „Munkásképzés és munkáltatóérdek" címen, ezenkívül önálló füzet formájában is kiadta, sőt a Vas- és Fémmunkások Lapja 1917 március 16 és 30-i számában két folytatásban is megjelentette.

A magyar burzsoáziával kapcsolatos illúziókban ezúttal is csalatkoznia kellett, mert bár addigi történetük során soha olyan nagy profitot nem vágtak zsebre a hazai gyárosok, mint a háború alatt, a Kőbányai Serfőző haszonélvezőinek példája nem talált követőkre. A nagy kampány egyetlen és igen sovány eredménye: a Siemens és Schuckert művek igazgatósága 500 koronát szavazott meg 1917 június 22-i ülésén „az ipari munkásság könyvtára számára". Ez a második és utolsó adomány tehát egytizede volt annak, amely úgy fellelkesítette Szabó Ervint.

A könyvtár a háború alatti gyarapodásának legjelentősebb eseménye a „Thallóczy-könyvtár" átvétele volt.

Thallóczy Lajos (1854—1916) a hatvanhetes Magyarország egyik neves közéleti embere, a közös pénzügyminisztérium osztályfőnöke és levéltárának vezetője, az okkupált, majd 1908-ban annektált Bosznia-Herczegovina közoktatás ügyének egyik szervezője, az első világháború alatt a megszállt Szerbia polgári kormánybiztosa volt. Ami e helyen lényegesebb: a burzsoá történettudomány egyik kiválóságaként tartották számon, Budapesten és Bécsben egyetemi, illetve főiskolai professzorként működött, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, igen sok, úttörő jelentőségű történettudományi tanulmány és forrásmunka szerzője, illetve közreadója volt. Fő kutatási területe: a Balkán népek (bolgárok, szerbek, albánok, stb.), valamint általában a szlávok, így az oroszok múltja, népszokásai (egyike az elsőknek, aki a magyar-orosz kapcsolatok történetét feldolgozta). Tudományos munkásságát a német-osztrák „Drang nach Osten"-politikához kapcsolódó „magyar imperialista" szemlélet jellemezte. Érdeklődési köréből már következtethetünk könyvtára jellegére is.

Szabó Ervin egyik közlése szerint Thallóczy a fővárosi könyvtár „egyik leghívebb barátja" volt, aki több esztendővel elhunyta előtt ismételten beszélt vele arról, hogy magángyűjteményét majd a fővárosi könyvtárra fogja hagyni.[1]

A gyűjtemény hamarabb jutott a könyvtár birtokába, mit sem azt várták: 1916 december 1-én Thallóczy, aki Ferenc József temetéséről tért haza, a Herceghalomnál történt vasúti szerencsétlenség áldozata lett.

A végrendeletileg a fővárosi könyvtárra hagyott gyűjtemény állománya a könyvtári Értesítő első közleménye szerint

> „körülbelül 5—6000 könyv és füzet, s főleg a délszláv történelemre, politikára és a magyar történelemre vonatkozóan képvisel jelentős értéket"[2]

— emellett Oroszországra vonatkozóan is gazdag anyagot tartalmazott.

A könyvtár irattárában csaknem hiánytalanul fennmaradtak a Thallóczy-könyvtár átvételével kapcsolatos iratok.[3] Ezek szerint a hatóságok és a háziúr akadékoskodásai miatt a Thallóczy bécsi (Traun Gasse 3. alatti) lakásán levő könyvtárát a tervezett 1916 decemberi terminus helyett csak hónapokkal később tudták Budapestre szállítani.

Érdekes vonatkozása az átvételnek, hogy a könyvtár ideiglenes őrzésével és a szállítás, a csomagolás szakszerű irányításával, megfelelő tiszteletdíj ellenében az akkor Bécsben dolgozó Eckhart Ferencet, (utóbb mint a horthysta idők neves jogásza és történésze vált ismertté), bízták meg. Az Eckharttal folytatott levelezésből tudjuk meg, hogy 1917 január táján Szabó Ervin is Bécsben járt, megtekintette a könyvtárat, beszélt Eckharttal. A bürokratikus és egyéb akadályokat sikerült elhárítani, de a szállítással az olvadásig kellett várni, mert a könyvtárat polcaival együtt a Dunán kívánták Budapestre hozni. Eckhart 1917 március 19-i Szabó Ervinhez címzett levelében végül bejelentette, hogy a Thallóczy könyvtár hajón elindult már Pest felé.

A Thallóczy könyvtár nagyobb részét a Zichy- és Vámbéry gyűjteményekből kialakított „Keleti gyűjtemény"-be olvasztották, ez a munka azonban az óriási könyvtömegre való tekintettel még évekig eltartott.

[1] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1917. p. 7.

[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1916. p. 173.

[3] Irattár. Thallóczy hagyaték.

Az állomány háború alatti gyarapodásáról szólva ki kell még emelnünk azt a tényt, hogy az intézmény úgyszólván a hadüzenet első napjától kezdve a legnagyobb gonddal gyűjtötte a fontosabb hazai és külföldi háborús vonatkozású könyveket, röpiratokat, űrlapokat, plakátokat, aprónyomtatványokat, különösen pedig a budapesti vonatkozásúakat. A külföldi anyagot válogatással, a budapestit csaknem teljességre törekedve szerezték be és e két területen a fővárosi könyvtár szinte egyedülállóan gazdag forrásanyagot halmozott fel.

Ami az ellenséges országokban kiadott háborús nyomtatványokat illeti: a cenzúrával folytatott párharcából győztesen kikerült könyvtár már 1915 végétől akadálytalanul hozzájutott az antant országok kiadványaihoz is. Feltehető, hogy ebben a tekintetben egyedül állt nemcsak a hazai, hanem a monarchia összes nyilvános közkönyvtárai közt is, tehát az egyetlen olyan közkönyvtár volt, amely már a háború alatt is több-kevesebb teljességgel folytatta az angol, francia, a belga stb. könyv- és folyóirattermés beszerzését. Ennek tudományos jelentősége nem szorul kommentárra.

A kurrens folyóiratok tekintetében eleinte szemmelláthatóa a háború hatása: 1914 végén 578 folyóirat járt a könyvtárba, de a cenzúra említett eljárása miatt igen sok szabad használatra szánt folyóirat helyére került fel a „Nem kapjuk" felirat. 1915-ben 651 kurrens folyóiratot tartottak számon, de ezek közül 103 ellenséges országban megjelenő periodika egyáltalán nem, vagy alig érkezett meg, 38 a háború miatt beszüntette megjelenését. 1916—1917-ben már javulás mutatkozott a szívós utánjárás eredményeként.

Az 1918-as kurrens folyóiratjegyzék[1] közel 800 periodikát sorolt fel, ezek között mintegy 30 haladó, szakszervezeti, szociáldemokrata, vagy háborúellenes időszaki lap is szerepelt.

BELSŐ MUNKÁK. 1 600 000 KÖNYV KATONÁKNAK

A háború rendkívül kedvezőtlenül befolyásolta a könyvtár belső feldolgozó munkálatait is. A válságos személyzethiány miatt az 1913 júniusában elindított nagy átdolgozás befejező fázisai éveken át húzódtak és még a háború végéig sem végeztek velük. A feladatra összeállított és folyton zsugorodó brigádot 1915 közepén fel kellett oszlatni. Kőhalmi Bélát, a brigád vezetőjét is más munkakör ellátásával, a könyvtári titkárság vezetésével bízták meg.

Az 1913—1914-ben lerakott alapok mégis jól kiállták a háborús megpróbáltatásokat sőt, a meglevő kereteken belül tovább finomították, módosították egyes részterületeken a könyvtár belső mechanizmusát. Így például a katalógusok válaszlapjait tovább szaporították, de azok élére a nyersanyaghiány miatt a celofán védő helyett lakkborítást kellett alkalmazni. A katalóguscédulák minősége is gyengült. Romlott a karton minősége, az írógép szalagé, a festéké, a házi roneotypet a nyersanyaghiány miatt már csak akadozva működtethették, végül kőnyomatban kellett sokszorosíttatni — házon kívül — a katalóguscédulákat, amelyek késve érkeztek vissza, a kőnyomda ugyanis szintén nyersanyag és személyzethiánnyal küszködött. E bajok ellenére sikerült a könyv beérkezése után legalább 4—6 héttel a kartotékdobozokba juttatni a cédulákat. Ugyanilyen nehézségekkel találta magát szemben a rendelőosztály, amely 1915 végétől Pikler Blanka vezetése alatt működött: a szállítások késve érkeztek, a hiányok pótlása sokszor leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. Pikler megszervezte a „desiderata levelező lap" rendszert: a keresett könyvek címeit 30—35 levelezőlapra sokszorosították és ezeket az antiquariusokról felállított címlisták segítségével küldték szét. Ez az eljárás jól bevált.

A különgyűjtemények továbbfejlesztése a reméltnél lassúbb ütemben, mégis eredményesen tovább folyt. A kézikönyvtár az eltelt időszak alatt megállás nélkül növekedett, a központban utóbb már az ablakmélyedéseket is polcokkal kellett felszerelni. A Keleti Gyűjtemény feldolgozása és hozzáférhetővé tétele azonban állandó szakember híján igen nehézkesen haladt. 1918 elején kedvező fordulat következett: a déli fronton és a hátországban közel négy esztendőn át katonáskodó Braun Róbert, aki könyvtárba lépésekor már ismert egy sor világnyelvet, és katonai szolgálat közben néhány balkáni nép nyelvét is megtanulta visszatért és kellő felkészültséggel vette át a Keleti Gyűjtemény vezetését. Braun Szerbiában (Belgrádban) kiépített tudományos kapcsolatai útján nagyobb mennyiségű szerb-szláv anyagot is szerzett a könyvtárnak. Szemmelláthatóvolt a fejlődés a Budapesti Gyűjteményben, ahol ekkor differenciálódott önálló részleggé a plakát-, kisnyomtatvány és újságszelvényanyag.

A főváros házinyomdája és számos hivatala 1915—1916-ban már automatikusan gyűjtötte és továbbította a háborús kiadványokat a fővárosi könyvtár Budapesti Gyűjteménye számára. 1916-ban merült fel először a Budapesti Gyűjtemény kézikönyvtára felállításának eszméje és az a terv, hogy a különben múzeális rendeltetésű, tehát nem kölcsönző gyűjtemény duplumait kutatóknak, fővárosi hivatalnokoknak kölcsönözni is fogják.

[1] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1918. p. 47—48.

Ismét a háborús kényszerhelyzet következménye, hogy növekvő jelentőséghez jutott a könyvtár házi könyvkötészete, amely a katalogizáló osztály részlegeként öltött végleges formát. A Károlyi utcai épület földszintjén elhelyezett kötészet 1915-ben Varga István iparrajziskolai művezető irányításával, egy könyvkötősegéddel és az év végétől már három segédmunkásnővel dolgozott. A létszám a háború végéig megnagyobbodott. A házi kötészetet, amelyet eredetileg a számnyomások, aranyozások, perforátás, táskázás és kisebb javítások végzésére hívtak életre, utóbb mind nagyobb mennyiségű új kötés készítésével is megbízták. Már ekkor, a háború utolsó éveiben napirendre került a kötészet megfelelő gépekkel való felszerelésének és további kibővítésének kérdése. Feljegyzésre érdemes esemény: a katalógizáló és könyvkötő osztály vezetője, Schein Józsefné 1915-ös jelentésében örömmel adta hírül: „sikerült a Leszik céggel, mely állandóan óriási hátralékban volt, véglegesen szakítanunk."[1] Az utolsó 77 folyóiratköteget, melyek már kerek három év óta hevertek feldolgozatlanul, perrel való fenyegetés útján szerezték vissza. A Leszik-cég, amely ellen 1907-ben írta első terjedelmes — a vállalat anyagi visszaéléseit és hanyagságát leleplező— előterjesztését Szabó Ervin, nem kevesebb, mint 17 esztendőn át tartotta kiváltságos helyzetét a főváros könyvtárával szemben. Az 1898 óta tartó kapcsolat elég dicstelenül szakadt meg 1915-ben.

1916—1917-ben már oly nagyfokú nyersanyaghiány uralkodott a könyvkötőiparban, hogy a könyvek jelentős részénél rátértek a „hadikötés"-re, azaz papír és papírkarton borításra, az erősen igénybevett műveket pedig az eltűnt bőr helyett a tartósnak bizonyult granitol nevű bőrpótlékkal köttették.

1916-ban említésre érdemes újítást honosítottak meg a fiókokban: a kölcsönzőkártya helyett a 14—18 éves olvasókat zöldszínű, a felnőtteket szürkeszínű, a fővárosi alkalmazottakat barnaszínű kölcsönzőfüzettel látták el, a gyermekeknél meghagyták a kölcsönző-kártyákat. Ez a rendszer, melyet ugyancsak a német Walter Hoffmann nyomán vezettek be, az ötvenes évek elejéig megmaradt.

A főváros, sőt az ország határain messzi túlterjedt a könyvtári központ azon háborús segítőmunkájának hatósugara, amellyel a Monarchia és Németország kórházaiban levő sebesültek könyvellátását végezte.

Az akció megindulásáról nem maradtak fenn pontos adatok. Egy keltezés nélküli, minden valószínűség szerint 1914 augusztus—szeptember körül készült aktából[2] arra következtethetünk, hogy a főváros, vagy éppen a könyvtár volt a kezdeményező. A jelzett irat: a főváros tanácsának végzése „Könyvgyűjtő osztály" felállításáról, melynek ügyköre: „sebesültek ellátása olvasnivalóval."

A keltezéssel ellátott iratok közt sorrendben az első 1914 szeptember 26-án íródott és benne a budapesti tudományegyetem gazdasági hivatala ismerte el, hogy „a klinikákon ápolt katonák részére a küldött könyveket és füzeteket megkapta" a fővárosi könyvtártól.

A könyvtár tehát ezirányú tevékenységét már a háború második hónapjában megkezdte. Nem sokkal később a sajtó is foglalkozott a kérdéssel és a szervezet elnökeként Herczeg Ferenc írót nevezte meg, az alelnöki tisztet Szabó Ervin töltötte be.[3]

A sebesültek könyvellátását az Országos Hadsegélyző Bizottság és a Vöröskereszt Egylet közösen támogatta. Az első tapasztalatokat a parancsnokságok is pozitívan értékelték, szerintük a könyvek „feltűnően jó hatásúak, mert megóvják a katonát a fásultságtól."

Maga a fővárosi könyvtár, amint ez Szabó Ervin jelentéséből kiderül, az Országos Hadsegélyező Bizottság könyvtári alosztálya operatív szerveként végezte a feladatot.[4]

A könyvtár iratai között tucatjával maradtak fenn különböző állandó és ideiglenes „hadi"-kórházak, szanatóriumok, katonai lábbadozó betegek levelei, amelyekben folyóiratok, vagy egyéb olvasmányok küldését kérték, reklamálták, vagy nyugtázták. Az akció érdekében nagyméretű könyvgyűjtést indítottak a sajtó támogatásával, kezdetben szép eredménnyel, de utóbb a társadalmi segítőkészség erősen alábbhagyott.

1914 végéig 92 budapesti, 96 vidéki és 290 ausztriai kórházba körülbelül 20 000 könyvet küldtek szét.

1918 április végi jelentésében így összegezte Szabó Ervin az addig elért eredményeket:

> „A háború kezdete óta általunk feldolgozott anyag 1 627 400 darab, a szétosztott anyag 1 594 000 darabra emelkedett, ami 1396 hadikórházban, valamint több fogolytáborban és sok harctéri csapattest között járult hozzá a háború szellemi és erkölcsi kártevéseinek ellensúlyozásához."[5]

[1] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1916. p. 26.
[2] Irattár. Sebesültek könyvellátása.
[3] Uo.
[4] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. p. 5.
[5] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1918. p. 4.

A számok is elárulták, hogy utóbb erősen lelankadt a társadalmi segítőkészség. Az 1914 augusztusától 1915 decemberéig terjedő 1 000 000 példánnyal szemben a következő két esztendőben együttesen annak csak nem sokkal több, mint a felét tudták szétküldeni.

Figyelemreméltó tény, hogy utóbb a frontra és a hadifogolytáborokba is juttattak könyveket.

A részletkimutatások szerint a küldeményekben nagy tömeggel szerepeltek idegennyelvű könyvek, elsősorban német, emellett szerb, orosz, román és egyéb nyelvű anyag.[1]

Szabó Ervin, mint ez idézett soraiból érezhető, a könyvterjesztés e módjában is a soviniszta-militarista métely elleni harc egy lehetőségét látta.

KÖNYVÉSZETI KIADVÁNYOK

Az anyagi eszközök összezsugorodása, a nagyfokú személyzethiány a könyvtárra zúduló rendkívüli feladatok sokasága, a nyomdai lehetőségek összeszűkülése, a papírhiány természetszerűleg azt eredményezte, hogy a háború kitörése után egész sereg tervbevett bibliográfiai munka elkészítéséről és kiadásáról le kellett mondani.

Az igények kényszerű és rohamos leszállítását beszédesen jelképezi a könyvtár 1907 óta folyamatosan kiadott „Értesítő"-i számainak és terjedelmének csökkenése. Az Értesítő 1914-es évfolyama három összevont számban (1—6. számok) 205 oldalon jelent meg bő képesmellékletekkel, grafikonokkal, egyéb illusztrációkkal. Az 1916-os évfolyamból csak két összevont szám 181 oldalon, az 1917-es még mindig két szám, de az előző évinél kisebb tükörrel és csak 123 oldalon, 1918-ban már csak egyetlen szám látott napvilágot, terjedelme 70 oldal.

Az ugyancsak 1907-ben indított „Közlemények" című tudományos igényű sorozatot, a Váradi Irma által szerkesztett Magyar társadalomtudományi bibliográfiával, (az 1911—1912-es évek terméséről) már a háború alatt adták ki, de ezzel azután végleg beszüntették a sorozatot.

Az „Aktuális kérdések irodalma" című 32. számáig jutott sorozatból összesen három füzet jelent meg 1914 augusztusától 1918-ig.

Az első (a 33. szám) 1914 szeptemberében. „A háború, különös tekintettel közgazdasági és társadalmi vonatkozásaira" címen,

> „az is roneotypen készült, visszatükrözvén így az utókor számára is szemléltetően a háborús állapotot,"[2]

— írta jelentőségteljesen Szabó Ervin.

Az „Aktuális kérdések irodalma" következő, 34. száma már csak 1916-ban jelenthetett meg „A Duna" címen az 1916 szeptember 4-én Budapesten tartott Duna-konferencia alkalmából Kremmer Dezső szerkesztésében. A bibliográfiát a konferencia tagjai között osztották szét. 1918-ban látott napvilágot a következő és egyszersmind hosszú időre az utolsó, „A monarchia és a nemzetiségek" címmel. Ezt Braun Róbert szerkesztette „nagy szaktudással".[3] Sajátos módon az iménti dícséretet már az 1920-ban kiadott 1918-as jelentésben olvashatjuk. A dícséret pedig ugyanazon ellenforradalmi könyvtárvezetőtől származott, aki, mint alább látni fogjuk, Braun Róbertet nem sokkal előbb a fehér terroristák kezére adta. A nemzetiségi kérdés egyébként 1918-ban ugyancsak égetően aktuális volt, hiszen addig már nagyon sokak előtt vált világossá, hogy a nemzetiségek elnyomására épülő monarchia széthullás előtt áll. Braun Róbert, a szerkesztő tényleg nagy ismerője volt e kérdés irodalmának. (Ugyanő röviddel munkája kiadása után, az 1918-as, polgári demokratikus forradalom alatt a Jászi Oszkár által vezetett nemzetiségi minisztériumban fontos hivatalt kapott).

Az elhalt „Közlemények" és a tengődő „Aktuális kérdések irodalma" sorozat helyébe, illetve mellett indítottak egy új időszaki kiadványt, „A világháború újabb irodalma" címen. Első két száma az „Értesítő" 1914. évfolyama 2. füzetében illetve az 1915. évfolyam 1. füzetében, valamint különlenyomatban jelent meg 400—400 példányban. A bibliográfiát könyvkereskedői sikere folytán, az 1915-ben összeállított harmadik számtól kezdve már önálló sorozattá változtatták és 800—800 példányban adták ki. (A világháború újabb irodalmából 1915-ben a 3—4. füzet, 1916-ban az 5—6. füzet, 1917-ben a 7—8., végül 1918-ban a 9—10. füzet látott napvilágot, valamennyi Krisztics Sándor szerkesztésében.)

Élénkebb bibliográfiai tevékenység indult meg a fiókkönyvtárak munkájának segítésére: 1913-ban még csak a „Deák Ferenc könyvtár katalógusá"-t adták ki, belefoglalták a felnőtt és a gyermekirodalmat, 1914-ben a Százados úti fiók anyagát publikálva, már külön-külön füzetet készítettek a felnőttek és az ifjúsági olvasók számára, mindkettőt 1000—1000 példányban bocsátották közre és 10 filléres áron

[1] Irattár. Sebesültek könyvellátása.

[2] Értesítő 1915. p. 18.

[3] Értesítő 1918. p. 3.

terjesztették. 1915-ben csak egyetlen kőnyomatos füzetet sikerült megjelentetni mindössze 25 példányban, „Az 1. sz. fiók szépirodalmi katalógusa" címen. Ugyanebben az évben az addigi tapasztalatok hasznosításával úgy döntöttek, hogy valamennyi fiók számára egységes katalógusokat nyomtatnak. E határozat eredményeként 1916-ban összesen tíz jegyzéket adtak ki, köztük külön-külön a „Gyermekek könyvei"-t, a 6—10 éveseknek, az „Ifjúsági" könyvek I. sorozat-ot a 11—14 éveseknek, a „Magyar nyelvű szépirodalom" címűt a felnőtteknek (152 oldalon), 4000—10 000 példányban. Ezeken kívül az 1. sz. fiók németnyelvű irodalmáról Walter Hofmann drezdai városi könyvtáros útmutatásai alapján adtak közre egy füzetet. (Ez utóbbit a lipcsei könyvtár szépirodalmi katalógusa szedésének felhasználásával Lipcsében nyomtatták ki és magyar címlappal látták el.) A bibliográfia „Német szépirodalom. A. Regények" címen 500 példányban látott napvilágot. A következő évben az utóbbihoz 15 oldalas pótlást is mellékeltek. Így a fiókhálózati bibliográfiák terén a háborús nehézségek ellenére csúcsteljesítményt értek el 1916—1917-ben.

Jelentős kiadványként könyvelték el a könyvtári Útmutató 1918-as, harmadik, bővített és részben átdolgozott kiadását. Ez a kis füzet már elég részletes klasszifikációs táblázatokat is tartalmazott.

A felsoroltakon kívül említésre érdemes, hogy 1915-től az Értesítőben az új szerzemények jegyzékén kívül, melyek közül a háborús tartalmuakat évente egyszer külön jegyzékben sorolták fel, a Budapesti Gyűjtemény egész gyarapodását is közölték.

Az „Értesítő"-k a háború alatt is évenként közölték a könyvtárba járó folyóiratok jegyzékeit ezúttal már külön betűrendes és külön szakrendi csoportosításban. Ezeket a háború alatt is kiadták különlenyomatban. Az Értesítők 1915—1916-os folyamaiban a mintafióknak szánt 1. sz. könyvtár kurrens folyóiratjegyzékének és a központ kézikönyvtára új szerzeményeinek is helyet szorítottak.

Más hazai könyvtárak még a „legbékébb békében" is csak töredékét teljesítették annak, amit a fővárosi könyvtár a háború nyomasztó évei alatt végzett publikációs tevékenységével, de ezek a szép eredmények az intézmény saját, igen magasra emelt mércéje szerint mégis hanyatlást jelentettek.

Végül utalunk e helyen arra is, hogy Szabó Ervin és munkatársainak szakmai és politikai cikkei javarészt a könyvtártól független folyóiratokban, napilapokban, illetve önálló kiadványok formájában jelentek meg. Sokan írtak a Kőhalmi Béla által szerkesztett Könyvtári Szemlébe. Maga Kőhalmi Béla is igen nagy számban közölt lapjában értékes, időtálló szakmai írásokat, mellette és Szabó Ervin mellett Dienes László volt a folyóirat legszorgalmasabb munkatársa. A Könyvtári Szemle 1915-ös évfolyamában látott először napvilágot Dienes nagy tanulmánya a német „Walter Hofmann könyvtári törekvései"-ről, amelyben a Drezda melletti Plauenben működő Hofmannak a közművelődési könyvtárpolitika számára sok tekintetben úttörő, a fővárosi könyvtár által részben átvett, alkalmazott és jól bevált újításait ismertette és népszerűsítette. Dienes tanulmánya rövidesen (1916 elején) önálló füzetként is megjelent, mégpedig a Könyvtári Szemle szerkesztősége által indított „Könyvtári Füzetek" című sorozat 1. számaként Szabó Ervin „Iránycikk..." című bevezetésével.

A fővárosi könyvtár munkatársainak rendkívül élénk szakmai publikációs tevékenysége a háború éveiben is ébrentartotta a konzervatív körök politikai ellenszenvvel párosult szakmai féltékenységét. Ezzel magyarázható hogy a Könyvtári Füzetek című sorozat első számának megjelenése után, amely a Szabó Ervin „Iránycikk"-ével ellátott Dienes-tanulmányt tartalmazta, ismét megszólalt a könyvtár, illetve Szabó Ervin régi ellenfele, Gulyás Pál. Gulyás a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (amelybe röviddel előbb Szabó Ervint is beválasztották) hivatalos orgánuma, a Múzeumi Könyvtári Értesítő 1916. évfolyamában (p. 165), Dienes imént említett tanulmányával foglalkozva azt állította: a „Könyvtári Füzetek" sorozata „bátran minősíthető a fővárosi könyvtár szellemi szülöttének" és az annak programja „nagyon is magán hordja az antikvárius kiadó üzleti érdekeinek bélyegét."

A rágalom lényege: a fővárosi könyvtár munkatársai, az igazgatót is beleértve, „nyerészkedés" céljából működtek együtt a Könyvtári Füzetek kiadójával, a Lantos-féle antikváriummal.

Szabó Ervin Wlassics Gyulához, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa elnökéhez fordult jogorvoslásért: a könyvtári irattárban megmaradt 1916 július 7-i keletű levelében közölte, hogy Gulyás sorok közé rejtett célzása szerint s Könyvtári Füzetek című

> „vállalat tudományos és közérdekű törekvések leple alatt Lantos antikvárius üzleti érdekeit szolgálja. S ehhez én odaadtam a nevemet és a fővárosi könyvtár tekintélyét és szellemi erejét."[1]

Szabó Ervin hozzátette: megszokta ugyan Gulyás „egyéni modorú és szellemű" támadásait, ezekkel nem is foglalkozna, de ezúttal a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa hivatalos lapjában jelent meg a rágalmazó cikk, és a Tanácsba őt is beválasztották, ezért kért a Tanács elnökétől elégtételt.

Wlassics közel három hónapi késedelemmel válaszolt (1916 október 19-én), közölve, hogy ez az, úgy szerinte nem tartozik a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsára, mert úgy látja, hogy a Tanács

[1] Irattár. Támadások Szabó Ervin ellen.

hivatalos lapjának szerkesztője (Mihalik József) egyéni belátásától függ, mit közölnek a hivatalos lapban, de véleménye szerint „kizárt eset", hogy Gulyás Szabó Ervint támadni akarta volna.[1]

Szabó Ervin erélyes tiltakozása mégsem maradt egészen hatástalan; erre mutat a Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztőjének, Mihalik József elvbarátainál (Wlassicsnál, Gulyásnál) tiszteségesebb magatartása: kereken másfél évvel azután, hogy Gulyásnak a „jogi árnyalatokat" szemmeltartó rágalmazói cikke az általa szerkesztett Múzeumi és Könyvtári Értesítőben megjelent, ugyanezen lap 1917 decemberi számában „A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár" cím alatt kilenc negyedrét nagyságú lapon ismertette a fővárosi könyvtárnak a háborús nehézségek ellenére is elért kimagasló teljesítményeit. Mihalik Szabó Ervin 1916-os évi jelentéséről megállapította:

> „A nagy bibliográfiai készültséggel megírt és a teljes szaktudásnak mély alkotó szelleméről tanuskodó jelentés minden sora beszédes bizonyítéka a székesfővárosi nyilvános könyvtár életbevágóan fontos feladatai... olyfokú megoldásának, mely ... e keserű napokban is méltó büszkesége lehet a könyvtár igazgatójának és a vele harmónikusan együttműködő derék tisztikarnak"[2]

A nagyterjedelmű ismertetés jelentősebb hányada Szabó Ervin 1916-os évről készített összefoglalójának ismétléséből, következtetéseinek és tételeinek hangsúlyos helyesléséből áll. Mihalik kevés kommentárjának figyelmet érdemlő és jellemző részei:

> „Látnivaló, hogy Dr. Szabó Ervin jelentése nem pusztán hivatalos adatokat lélek nélkül ledaráló száraz referátum, hanem eszméket felvető, magasabb ideálokat megmozgató, irányító gondolatokat tartalmazó olyan dolgozat, mely gondolkodásra készteti az olvasót, s eszméivel maradandó nyomokat szántva, cselekvésre is serkent. Amit az idézett sorokban Szabó Ervin a tudományos és ismeretterjesztő munkáról mond, az lelkes örömmel tölthet el minden komoly, a nemzeti művelődés iránt érdeklődéssel viseltető egyént".

TERJESZKEDÉS HELYETT TOLDOZÁS—FOLDOZÁS

A könyvtári szolgáltatások színvonalon tartásáért folyó küzdelem egyik szép eredménye: az olvasóő forgalom csaknem a háború utolsó évéig megállás nélkül növekedett. Ám a számtalan visszahúzó tényezmellett a könyvtár kihasználásának mind súlyosabb akadálya lett a helyiség-szűke:

> „mindegyik könyvtár teljesítőképességének maximumát szolgáltatta. Misem bizonyítja ezt jobban, mint az a körülmény, hogy 2. számú fiókunk 10%-nál alig többel tudta fokozni forgalmát, ami megerősíti már múlt évi jelentésünkben kifejezett azt a véleményünket, hogy a meglevő helyiségben már akkor elérte volt maximumát",[3]

— írta Szabó Ervin, aki azonban ekkor még nem sejthette, hogy hány további esztendőn át folyik majd a háború, ezért reménykedhetett még a fejlődés szerény, de közeli lehetőségében.

A helyiségeket illetően azokban az átmeneti toldozás-foldozáson kívül a háború végéig kevés történt. 1915-ben a 2-es fiók számára, ahol olykor már életveszélyessé vált a tolongás, az egyik szomszédos bérházban (Almássy tér 10.) kibéreltek és 1916 január 10-én megnyitottak egy teremnagyságú helyiséget, amelyben kizárólag tanulókat szolgáltak ki.[4] 1917-ben a Kőbányai Serfőző Részvénytársaság 5000 koronás adománya segítségével sikerült végre a legnagyobb helyválsággal küzködő X. kerületi Százados úti 3. számú fiókkönyvtárat is talpraállítani. A 3. fiókot 1916 január 31-én egy helyiséggel, a könyvtárszobához csatlakozó orvosi rendelőszobával bővítették ki.

A központi gyűjtemény számára tervezett új palota terve a háború éveiben, mint említettük, véglegesen ad acta került, de a központi gyűjtemény fejlődése nem állt meg és a belső viszonyokat 1916-ban az tette különösen nyomasztóvá, hogy ekkor kellett elhozni a mindaddig a Sándor (ma Bródy Sándor) utcai volt képviselőház egyik szobájában levő könyvanyagot, mert az ottani helyiséget igénybevették. Az így beszállított könyveket másutt, mint a Károlyi utcai épület I. emeleti raktárrészlege folyósóin (amelyeket teljesen bepolcoltak) nem helyezhették el. A nyomasztó helyzetre való tekintettel, amely már a raktári könyvek kihozatalát is lelassította, határozták el, hogy a bajokon az 1. számú fióknak a Károlyi utcai épületéből való kihelyezésével próbálnak könnyíteni. A háború harmadik esztendejében súlyossá vált lakáshiány miatt nagy nehézségek leküzdése árán sikerült 1916 végén a belvárosi Királyi Pál utca 11.

[1] Uo.

[2] Mihalik József: A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. p. 227.

[3] Értesítő 1916. p. 14.

[4] Uo. p. 42.

alatti bérházban néhány földszinti és első emeleti helyiséget bérelni az 1. fiók felnőtt- és gyermekrészlege számára. A gyermekrészleg elhatárolásával a Királyi Pál utcában de facto a első önálló gyermekkönyvtár alapjait vetették meg. A fiók kölcsönzőjét már 1917 március 5-én elköltöztették az első emeleten azonban csak több hónapos pörösködés után, 1917 novemberében nyithatták meg az addig a Károlyi utcai központban hagyott olvasótermet. Az 1. számú könyvtár felszabadult földszinti helységeit azután a központ a raktár tehermentesítésére használták fel, elsősorban a Keleti Gyűjtemény anyagát szállítva le oda a Károlyi utcai épület emeleti raktárának folyósóiról.

A néhány négyzetméternyi bővítés volt minden a háború alatt, ahhoz is kevés, hogy az egész intézményre jellemző túlzsúfoltságot érdemlegesen enyhítse. A fejlődés csekély jelének tekinthető még, hogy az állatkerti (5. számú) könyvtárat az olvasók kérésére 1915-től már egész évben működtették az Állatkert főépületében levő helyiségben. Ezzel szemben a Hűvösvölgyi Diáktelepen levő 4. sz. fiókot a háború kitörése után be kellett zárni, mert a telepet megszüntették. Némi kárpótlást hozott, hogy 1916-ban a központi városházán levő Fővárosi Diákmenzán nyitottak az előbbi helyett egy kisebb állomást, mely a hűvösvölgyi Diáktelep könyvtárától örökölt 4. számot kapta. Új fiók létesítésére azonban nem kerülhetett sor.

A Neumann-könyvtár ügyét, amint erről szintén szó esett, még napirenden tartották, sőt a Könyvtári Bizottságban és további fórumokon jóvá is hagytak egy tervet, amely szerint a könyvtárat a Városligetnek az Aréna (ma Dózsa György) út és az Ajtósi-Dürer sor találkozása felé eső sarkára építik, hely és kivitelezés körül támadt további viták miatt azonban a Neumann-könyvtár mégsem épült fel. 1916-ban Dienes László, a fiókközpont vezetője jelentette, hogy ekkor a Zuglói Társaskör ajánlotta fel könyvtárát és a hozzávaló bútorzatot a fővárosi könyvtárnak, de hozzátette: „az újabb katonai behívások és általuk a könyvtár munkaerejének lényeges megcsappanása arra kényszerített, hogy jobb időkre halasszuk az újabb fiók felállítását".

KÖNYVTÁRHASZNÁLAT

Utoljára, de nem utolsó sorban vessünk egy pillantást a könyvtár háború alatti szolgáltatásaira. Íme a kötetforgalom összesített számai 1914—1918 között:

1914-ben	189 500
1915-ben	286 009
1916-ban	327 378
1917-ben	355 022
1918-ban	311 259

kötet könyvet használtak a fővárosi könyvtárban.

A fenti számokban nem szerepelnek az olvasótermek kézikönyvtárainak és folyóiratainak forgalmi adatai, csupán a raktárból kikért és helyben olvasott, valamint a kölcsönözött könyvek számait foglalták bele a végösszegbe.

Az adatok tehát azt bizonyítják, hogy az 1918-as évet kivéve az olvasóforgalom az intézmény általános leromlása ellenére folyamatosan emelkedett.

Az 1918-as adathoz egy kis kommentár kívánkozik: a számot a két esztendővel később kiadott könyvtári jelentésben találjuk és felettébb kétes értékű forrásokra hivatkozva adta meg a könyvtár akkori új ellenforradalmi vezetője, a 311.259-es kötetforgalomról szóló közlés csak erős fenntartással fogadható.

Az 1914—1917-es forgalom végső számait azonban naponta vezetett statisztikákból összegezték. Ezek a számok azt bizonyítják, hogy az olvasók tábora minden háborús megpróbáltatás ellenére szélesedett.

A legjelentékenyebb előrelépés 1915-ben történt: az előző évhez képest csaknem 50%-kal ugrott fel a kötetforgalom. Ennek alapján konstatálta Szabó Ervin 1915-ös évi jelentésében: bebizonyosodott, hogy

> „szinte alig van egyébre szükség, mint éppen csak könyveknek hozzáférhetővé tételére, hogy Budapesten is annyit olvassanak, mint nyugaton".[1]

A növekedés 1916-ban sem állt meg, sőt, amint ezt az 1916-ról készült összefoglaló számadatai bizonyították, a mennyiségi növekedés mellett minőségileg is javult a használat. Minőségi javulásnak kellett tekinteni, amint ezt Szabó Ervin rendkívül alapos, sokoldalú elemzései feltárták, azt a körülményt, hogy a felületesebb olvasást jelző olvasótermi forgalom számadatai relatíve csökkentek az elmélyültebb

[1] Értesítő 1916. p. 14.

használat mutatója, a kölcsönzött kötetek számával szemben. Ugyancsak jelentékeny minőségi javulásról tanúskodott, hogy a fiókhálózatban növekedett a felnőtt olvasók száma és ezek 1916-ban sokkal nagyobb mennyiségű ismeretterjesztő könyvet vettek kézbe, mint az előző években. (A központ forgalma is nőtt és tekintve, hogy a tudományos központ anyaga teljes egészében ismeretterjesztő anyagnak számított, az egész hálózatra nézve ez tovább javította a hányadot). Szabó Ervin az örvendetes tényekhez fűzte hozzá magyarázatként:

> „Mindez annak ellenére, hogy éppen a legjobb olvasó korosztály a harctereken van, vagy a gyárakban, irodákban van befogva késő estig tartó túlmunkára, hogy az anyák az élelmicikkek megszerzésével fogyasztják el idejüket, és iskolás kisgyermekek szabad idejükben és a nagy szűnidőben ugyancsak kereset után járnak..."

1914-hez képest a felnőtt olvasók aránya 43,9%-ról 48,9%-ra emelkedett a fiókhálózatban, — az általuk megforgatott ismeretterjesztő művek hányada 15,8%-ról 19,4%-ra. A gyermekek arányszáma csökkenésének persze megvolt az árnyoldala. „Munkánk mai kezdő éveiben gyümölcsözőbb szellemi befektetésnek vélnők az ifjúsággal való mind intenzívebb foglalkozást"[1] — jegyezte meg Szabó Ervin és rámutatott arra, hogy az ifjúsági irodalom szegényessége, a könyvtermelés hanyatlása, az a körülmény, hogy igen sok gyermekolvasó bizonyos időszak alatt „kiolvasta" a fiókkönyvtárak állományát, végül egyes iskolaigazgatók elzárkózása, vagy éppen ellenszenve a könyvtár iránt játszott közre a visszaesésben, ugyanakkor azt az igen örvendetes tényt is kiemelte, hogy a könyvtár gyermekolvasóinak jelentős része az első fiókok életéből eltelt két-három esztendő alatt „felnőtté" serdült, túllépte a 16. évet és hűséges maradt, ezeket tehát már a könyvtár nevelte fel magának. Az eredmény a legszebb sikerek közé tartozott.

Szabó Ervin mélyrehatóan elemezte a társadalomtudományi központ forgalmi adatait is. 1916-ig a társadalomtudományi művek forgalma 58%-ra emelkedett. Sajátos módon azonban a társadalomtudomány egyes csoportjain belül nem a központ szorosabb gyűjtőkörét képviselő szociológia vagy jogtudomány állt az élen a használatban (mindkettő 9%-kal szerepelt), hanem a közgazdaságtan (16%), amelyet a történelem (12%) követett, vagyis olyan szakok, amelyek gyűjtésével más könyvtárak (Egyetemi-, Országos Széchényi, Akadémiai, a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára stb.) is foglalkoztak. „Ez mutatja, hogy a budapesti könyvtárak még mindig nem képesek teljesen kielégíteni a nem társadalomtudományi érdeklődésű" látogatókat.[2] — állapította meg, szerényen hallgatva róla, hogy a főváros könyvtár modern szervezete és a többi nagykönyvtárakkal ellentétes liberális szelleme, emellett kitűnő katalógusai, és gazdag, időszerű, magasszínvonalú anyaga és hasonló tényezők összhatása eredményezte, hogy egyre több kutató „fedezte fel" ezt az intézményt és pártolt át hozzá.

Ez a népszerűség csábítóan hatott olyan irányban, hogy kiterjesszék a gyűjtőkört, Szabó Ervin azonban határozottan ellenállt ennek a csábításnak, úgymond, „Amíg szakkönyvtár maradunk, addig valamennyire nyomon követhetjük a szakirodalom fejlődését és megközelítő teljességgel elégíthetjük ki a szaktudományi kutatás igényeit", ellenkező esetben, más területekre kalandozva, vagy éppen arra törekedve, hogy „általános könyvtár"-rá fejlesszék a központot, „menthetetlenül az általános felületesség és a könyvtári dilettantizmus vízeire" eveznének.[3]

A háborús évek forgalmáról szóló jelentésekben ismételten szó esett a szabadpolc-rendszerről, különösen az akkor is nagy iramban fejlesztett központi olvasótermi könyvtár és a központ folyóiratterménének több száz szabad használatra kitett friss folyóirata és napilapja kihasználtságáról. A nyilvános szolgálat tapasztalatai fényesen igazolták az ehhez a rendszerhez fűzött várakozásokat. Az olvasóközönség a háború demoralizáló hatása ellenére „hozzánőtt" a szabadpolchoz: az ellopott könyvek aránya felére esett. A kár csekély töredéke volt annak, amit egy állandó „zsandár" fizetése lett volna, az erkölcsi és kulturális haszon viszont annál nagyobb volt. Számtalan olvasót maradéktalanul kielégített a kézikönyvtár és a „praesens" folyóiratanyag, ami a válogatás színvonalát dícsérte. A kézikönyvtár emellett a nagy személyzethiány okozta bajokat is enyhítette. A helyben olvasók évről-évre kevesebb raktári könyvet kértek ki.

Szabó Ervin ezt írta 1917 elején:

> „Megtehetnők, amit számos külföldi könyvtár el nem mulaszt, nevezetesen, hogy a folyóirattermek és a kézikönyvtárak forgalmi adatait is szerepeltetnők statisztikánkban. Ez esetben minden nehézség nélkül mutathatnók ki, hogy forgalmunk máris a millió körül jár"[4],

— ugyanis alkalmi megfigyelések szerint egy kölcsönzésre, illetve egy raktárból kért könyv használatára két kézikönyvtári, illetve praesens-folyóirat használat esett, ami azt jelentette, hogy például 1917-ben

[1] Értesítő 1917. p. 2.
[2] Uo. p. 13.
[3] Uo.
[4] Uo. p. 12.

a 355 000 kötetes kimutatott forgalomra mintegy 700 000 kötet (folyóirat, újság) hallgatólagos forgalom jutott.

A számokkal való ilyen játékot azonban akkor messzemenően kerülte hivatalos kimutatásaiban a fővárosi könyvtár. Ellenkezőleg, a nyilvános szolgálatról készített háborús áttekintések alaphangja a pozitív vonások feltárásán túlmenően igen pesszimista volt. A számok és a részletes elemzések kedvező eredményeket jeleztek, Szabó Ervin azonban mégis, már 1916-ról szólva felhívta a figyelmet „a veszteglés jelei"-re, amelyek elsősorban a fiókhálózatnál mutatkoztak. Az Almássy-téri és a Százados úti fiókok például fennállásuk harmadik évében bizonyosfokú telítettséget árultak el. „Egy-egy fiókot nagyvárosi viszonyok között szabályszerint csak egy korlátozott körzet lakói vesznek igénybe" — hangoztatta Szabó Ervin, hozzátéve: a forgalom elér egy olyan felső határt, amelyen már nem igen tud túllépni, ezért

> „Budapestre vonatkozólag is alkalmaznunk kell a modern könyvtárpolitika általános érvényű szabályát, mely szerint a könyvtárnak kell elmennie az olvasóhoz, mert maguk az olvasók csak egy bizonyos kisugárzási határon belül mennek a könyvtárhoz"[1]

— más szóval a háború alatti fejlődés is bizonyította, hogy további fiókok alapítására, vagy ha pénzügyi okokból másként nem megy, kölcsönző állomások útján való decentralizációra van szükség.

Az 1917-es kötetforgalmi statisztika azonban mégis további emelkedést mutatott: 1916-tal szemben 8,7%-ot és a háború első éve óta 87%-ot. De a már szegényes „siker" lelkesedés helyett lehangolta Szabó Ervint, a 8,7%-nyi növekedésben ugyanis a hanyatlás újabb jelét látta meg és megjegyezte: „Tartanunk kell már attól, hogy hamarosan a teljes veszteglés állapotába jutunk". Pedig 1914-től 1917-ig megállás nélkül fokozódott a használat minőségi javulása, így 1914-ben a fiókok használói a könyveknek még csak 25,7%-át kölcsönözték, 1915-ben már 56,4%-át, 1916-ban 82,4%-át, végül 1917-ben 90,4%-ot. Az ismeretterjesztő művek forgalma pedig százalékosan így alakult: 1914-től 1917-ig 14,7—15,2—18,4—21,7% és a fejlődés már a gyermek és ifjúsági olvasóknál is jelentkezett. Mindezekben az eredményekben a könyvtár tudatos nevelő politikájának is elsőrangú szerepe volt.

E pozitív tényekkel szemben viszont ott álltak a nagy negatívumok.

A könyvtári hálózat bővítésének, a személyzethiány leküzdésének kilátástalansága mellett mind nyomasztóbban nehezedtek az olvasószolgálatra a belső munkálatokkal kapcsolatos nehézségek: „verekedni kell a könyvért, könyörögni minden kötetért és végül a legolvasottabb könyvek minduntalan a javítóműhelyben hevernek... bizalmatlanabb és ingerlékenyebb az olvasóközönség, kedvetlenebb és idegesebb a kölcsönző-személyzet... szénszünetek... általános fáradság... bővebben mért szünnapok" jellemezték a könyvtár életét — állapította meg rezignáltan Szabó Ervin.

Megdöbbentő képben vetítette ki a tudományos központ forgalmában tapasztalt riasztó változásokat az egész magyar értelmiségre, amikor 1918 április végi írásában a központ olvasóinak összetételéről szólva figyelmeztetett: a túlnyomórészt idegennyelvű anyagot tartalmazó gyűjtemény használatában 1916-ról 1917-re 41,3%-ról 48,4%-ra növekedett a magyar könyvek forgalma. Ebben az eltolódásban az itthon maradt értelmiség korosztályainak megoszlására következtetett és hozzátette:

> „Minél tovább tart [a háború], annál erősebben tizedeli meg az értelmiség katonaköteles korosztályait. 1914-ben a központi könyvtár kölcsönzőiből... 19% a szabadfoglalkozású, 21% a főiskolai hallgatók kategóriája, 1917-re 11%-ra, illetve 12%-ra süllyedt a számuk. Helyükbe nyomult a középiskolai tanulók [a 16 éven felüliek] tábora... arányuk 7,8%-ról fokozatosan 24,2%-ra emelkedett. Nyilván ezek csekélyebb nyelvismerete okozza a forgalomban is a magyar nyelv előrenyomulását... Nem lehet elnyomni az aggodalmat, hogy az értelmiségi foglalkozásuaknak és az értelmiségi pályára készülő főiskolai hallgatóknak oly jelentékeny hányada szakította meg a kapcsolatát a tudománnyal, hogy ez a háború befejezése után is kulturális életük mélyreható megszakítását, akkora hézagot fog teremteni..."[2]

amelyet csak évek múltával tölt ki a fiatalabb generációból nevelkedett értelmiség. Mindehhez hozzáfűzte, hogy nézete szerint a könyvtár ilyen tapasztalatai Magyarország egész szellemi életére érvényesek.

Az utolsó világháborús évről szóló, 1920-ban összeállított jelentés szerint 1918-ban pontosan 311 259-re esett vissza a kötetforgalom, ami az előző évi 355 022-vel szemben kereken 12%-os hanyatlást jelentett.

Valóban hanyatlott-e és milyen mértékben az 1918-as forgalom? — erre nem tudunk megnyugtató választ adni, mert a statisztika kommentára szerint nem maradtak pontos feljegyzések.

[1] Uo. p. 2.

[2] A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1917. p. 2—3.

„A FORRADALOM MELEGÁGYA"
(1916—1919)

A fővárosi könyvtár az első világháború idején és közvetlenül utána, az 1919-es magyar proletárforradalom előestéjén, eredeti feladatának betöltésén kívül kultúrális intézménynél teljességgel szokatlan, ám akkori nemzeti históriánk szempontjából igen jelentős funkciót teljesített. Előbb a legális eszközökkel folytatott békeharc, majd 1917—1918-ban az illegális forradalmi antimilitarista szervezkedés egyik fellegvára lett. 1919 február—márciusban, amikor az alig néhány hónapos múltra visszatekintő Kommunisták Magyarországi Pártját története során először kergették illegalitásba, fosztották meg vezetőitől, a fővárosi könyvtár a föld alatt újjászervezkedő forradalmi párt konspiratív központjaként szolgált.

Az intézmény kimagasló politikai szereplése egyedül áll a könyvtárak históriájában, és nem szorul bizonyításra, hogy ez is része a gyűjtemény történetének, sőt legszebb lapjaira tartozik. Sajnos, objektív akadályok miatt, ma már csak nagy vonalakban lehet rekonstruálni az események láncolatát.

Részben illegális tevékenységről volt szó, amelynek nyomait a maga idején igyekeztek eltüntetni a résztvevők.

Illegális dokumentumok alig maradtak, ezeknél többet árulnak el az egykorú, 1916—1918-as reakciós sajtó támadásai a fővárosi könyvtár, mint a forradalmi antimilitarizmus, vagy ahogy egyesek emlegették, az „anarchizmus", „államfelforgatás" központja ellen. Ezek a sajtókirohanások és az intézmény ellen 1918 szeptemberétől indított hatósági, rendőri, ügyészi stb. vizsgálat aktái is csak nagyon kevés tényanyagot tartalmaztak, mert a mozgalom aktív tagjai jól leplezték működésüket.

Csupán az 1919-es Tanácsköztársaság alatt beszélhettek nyiltan a történtekről, de a 133 napos fennállása után elbukott első magyar munkáshatalom harcai idején nem volt lehetőség emlékiratok készítésére. A könyvtárban folytatott politikai munka egyik részvevője, Dienes László azonban annyit mégis megírhatott, hogy

> „Nem véletlen s nem személyes hajsza az, amiben évek hosszú sora óta részesült legmodernebb könyvtárunk, a Szabó Ervin könyvtár, amelyet nemcsak nagynevű alapítója miatt tartott a burzsoázia, és pedig joggal, az eljövendő forradalom fő melegágyának."[1]

Az 1919 augusztusában felülkerekedett ellenforradalom idején nagyon is számontartották Dienes proletárforradalom alatti megnyilatkozását. A fehér terror sajtójában, a fővárosi könyvtár és akkor már üldözött baloldali munkatársai elleni vádaskodásokban nem egyszer nevezték az intézményt, ezúttal már ellenséges éllel, az 1918—1919-es forradalmak melegágyának, de ők sem tudták ezt sok konkrétummal alátámasztani.

A fővárosi könyvtár és munkatársai békeharcos, majd forradalmi szerepéről egykorú források, utólag felszínre került dokumentumok, és évekkel — évtizedekkel később közreadott emlékezések, végül a felszabadulás utáni történetkutatás egyes eredményeire támaszkodva alkothatunk képet.

KÖNYVTÁR A HÁBORÚ ELLEN

A fővárosi könyvtár vezetőinek a hivatalos és nem hivatalos szakmai kiadványokban közölt egykorú megnyilatkozásai és a könyvtár 1914—1918-as működésére vonatkozó számos adat egybehangzóan bizonyítja, hogy ez az intézmény úgyszólván kezdettől fogva a legális keretek között lehetséges békepropaganda fóruma volt.

A könyvtár életét irányító vezetőség háborúellenes szemlélete a gyűjtemény működéséről évente nyomtatásban kiadott jelentésekből is előtűnik. Az első, a még csak részben háborús 1914-es évről közreadott visszapillantásban (1915 márciusában készült) egyelőre csak abban jutott kifejezésre a háború elutasítása, hogy benne egyfelől a hivatalos életben akkor íratlan erkölcsi szabálynak tekintett harci lelkese-

[1] Vörös Újság 1919. május 4.

désnek nyomát sem találjuk, másfelől, hogy a claire-obscure eszközeivel operálva a szerző (Szabó Ervin) riasztó módon állította szembe a könyvtár reményteli fejlődését a háború kitörése (1914 augusztus legeleje) időpontjáig azzal a csapással, amelyet a katasztrófa kirobbanása okozott.

Az előbbinél sokkal világosabb állásfoglalással találkozunk a második háborús esztendőről (1915) szóló összefoglalóban, annak mindjárt legelső passzusában, amely az akkor még semleges USA könyvtárosaira hivatkozva expressis verbis azt az útmutatást adta, hogy az egyes emberek egyéni világnézetétől függetlenül, amely lehet harcias, vagy békés, „a könyvtárosnak csak egy álláspontja lehet — éspedig háborúellenes".[1]

Ugyanezt a felfogást propagálta hangvételével, a tények, adatok csoportosításával az 1916-ról szóló visszapillantás, még élesebben az 1917-es évről kiadott jelentés, mindkettő a világégésnek az intézményre gyakorolt sorvasztó hatását összegezte és az utóbbiban, az „1918 április végén" keltezett áttekintésben Szabó Ervin minden jóérzésű és a józanság szikrájával rendelkező embert megdöbbentő adatokkal érzékeltette, hogy végzetes és jóvátehetetlen pusztítást idézett elő az ifjúság sorait megtizedelő háború a nemzet életében, immár az értelmiség négy generációját szigetelte el a nagy kultúrnépek civilizációjától.[2]

A hivatalos könyvtári kiadványokban nem igen eshetett szó arról, hogy milyen eszközökkel küzdött az intézmény az ellen az elvadult soviniszta, (akkor éppen az angol-, francia és belga nemzetek ellen uszító) militarista hangulatkeltés ellen, amely az egyetemek katedráiról, a templomok szószékeiről ugyanolyan hangerővel süvített, mint a sajtó hasábjairól, vagy a hivatalos fórumokról.

Az intézménynek az a törekvése, hogy a két semleges ország, Svájc és Hollandia, világszerte ismert könyvkereskedő cégei (az Olschi, illetve Nijhoff cégek) útján beszerezte és az olvasók rendelkezésére bocsátotta a „másik oldal", az angolok, franciák és a (németek által) megszállt Belgium emigránsainak kiadványait, sajtóját, önmagában is az elfogulatlanság egyik megnyilvánulásának tekinthető.[3]

Ezeknek az akcióknak jelentőségét növeli, ha felemlítjük: ismereteink szerint a háború első szakaszában nemcsak Magyarországon, hanem az egész Monarchiában a fővárosi könyvtár volt az egyetlen nyilvános közgyűjtemény, mely folyamatosan beszerezte az ellenséges országok könyv- és sajtóanyagát.

A fővárosi könyvtár által kiadott „A világháború legújabb irodalma" című bibliográfiai sorozatba fel is vették, ezzel lényegében propagálták az ellenséges Angliából és Franciaországból sok viszontagság után beérkezett kiadványokat. Propagálta azt a Kőhalmi Béla által szerkesztett Könyvtári Szemle is.[4]

A fővárosi könyvtár vezetőségének azt a törekvését, hogy az ellenséges országok szellemi termékeit is beszerezze és hozzáférhetővé tegye, semmiként sem tekinthetjük az antant hatalmakkal való rokonszenv megnyilatkozásának, mert ennek élesen ellentmond Szabó Ervin és munkatársai több nyilvános állásfoglalása. Egyszerűen annak a több alkalommal hangoztatott szemléletnek gyakorlati érvényesítéséről volt szó, hogy el kell követni mindent az egymással szembeállított nemzetek kultúrkapcsolatainak folyamatos fenntartására. Ezt az eszmét fejtette ki Szabó Ervin Az európai kultúrközösség a háború után című cikkében, ahol megrótta azokat az írástudókat (köztük Krúdy Gyulát), akik a nemzeti magábazárkózásnak a modern civilizációban teljességgel képtelen programját hirdették. Tényekkel és számokkal mutatta ki, hogy az egymással háborút folytató angol, francia, orosz és a német, osztrák, magyar nemzetek kultúrája már régóta összefonódott. Világszerencsétlenségnek minősítette a katasztrófát, amely bár átmenetileg, de mégis megszakította a kultúrák egészséges cseréjét.[5]

Az ellenséges országok sajtótermékei egyébként nagy általánosságban nem különböztek a központi hatalmakétől: ugyanolyan gyűlölettel uszítottak a németek és szövetségeseik ellen, ahogyan emezek az antanttal szemben tették azt.

Az efféle antant-kiadványok persze nem felelhettek meg a célnak, annak, hogy józanabb belátásra bírják a központi hatalmak propagandájától elvakított olvasót.[6]

De azért néha még az elfogultan ellenséges művek is tartalmaztak annyi leleplező tényanyagot, hogy gondolkodásra késztessék a higgadtabban ítélkezőket. Ilyen volt például az egyik angol tanulmány a háború legnagyobb haszonélvezőjéről, a német Krupp-dinasztiáról, amely hatalmas vagyonát és befolyását tengernyi vérből sajtolta ki, vagy egy másik, amely Vilmos császárt, mint a háború kirobbantóját beszédeiből vett idézetekkel leplezte le. Ilyenek a nagy belga költő, Verhaeren megrázó írásai a hatalmas

[1] A Városi Nyilvános Könyvtár 10. jelentése az 1915. évről. 1. old.

[2] A Városi Nyilvános Könyvtár 11. jelentése az 1916. évről, A Városi Nyilvános Könyvtár 12. jelentése az 1917. évről.

[3] A cenzúrával és a miniszterelnökséggel folytatott küzdelem aktáit l. a „Cenzúra 1914—1915" című könyvtári irattári mappában. A svájci Olschi-céggel és a hágai Nijhoff céggel folytatott levelezés sokszáz darabját l. a könyvtári irattár „Olschi" illetve „Nijhoff" című vaskos aktakötegeiben.

[4] Könyvtári Szemle 1915. 197. old.

[5] Könyvtári Szemle 1915. 1—10. old.

[6] Inkább ellenkező hatást váltottak ki, így pl. valószínűleg a háború alatt írta bele ceruzával valaki Piermarini What I saiv in Berlin című 1915-ös kiadású könyvébe (32512 raktári szám) „Plentiful of naivities and impudent lies" – (Tele van naivitással és arcátlan hazugsággal). – Egy másik antant kiadványban, ugyancsak 1915-ös megjelenésű„ In the enemy's country" (32530) a címe, ez olvasható: „Haszontalan fecsegés... kár a könyvtár pénzéért."

német hadsereg által meggyalázott hazája, a kicsiny Belgium tragédiájáról. Ilyen a 93 német író és tudós aláírásával 1914 októberében a német hadicélok és kíméletlen végrehajtásuk védelmében megszövegezett és kiadott, a maga idején világszerte megütközést keltő hirhedt nyilatkozat angol és francia kommentára. Könnyűszerrel mutathatták ki antant oldalon, hogy milyen alantas szerepre vállalkoztak köztiszteletben álló német értelmiségiek.[1]

Az intézmény akkori politikájának legnagyobb erényét nem is az ellenséges anyag beszerzésében, hanem abban látjuk, hogy tőle telhetően igyekezett a valóban háborúellenes, a nemzeti gyűlölködéssel szembeforduló pacifista, antimilitarista és forradalmi nyomdatermékeket, könyveket, röpiratokat és időszaki kiadványokat felkutatni és az olvasókhoz eljuttatni. Németországból éppen úgy, mint a semleges országokból, vagy ellenséges földről.

E szempontból különös szerephez jutottak a francia reformista szocializmus tekintélyes vezére, Jean Jaurès írásai. Jaurès, a hadüzenet elleni tiltakozása miatt orvul agyonlőtt francia politikus neve az ellenállást jelképezte. A háború első szakaszában sokan a pacifizmus bibliáját vélték felfedezni az angol Norman Angell „Rossz üzlet a háború" című magyarra lefordított könyvében is.

A fővárosi könyvtár központjában Jaurès és Norman Angell már a hadüzenetet követő első hónapokban az olvasók által keresett szerzők közé tartoztak, erről tudósított a Könyvtári Szemle első háborús száma.[2]

Nagyobb jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy a fővárosi könyvtárban az első világháború alatt a háborút forradalmi módon elutasító irodalom is gazdag képviseletet kapott.

Eleinte nagyon kevesen voltak „Európa elit"-jéből, akik kivonták magukat a gyűlölködés lidércnyomása alól, s vállalták a „kétfrontos" békeharcot indító értelmiségi sorsát, ahogyan az utóbb „Európa lelkiismerete"-ként emlegetett Romain Rollanddal történt. A fővárosi könyvtár már a háború első, 1916-ig terjedő periódusában beszerezte és a közönség kezébe adta az eleinte csak maroknyi csoportot alkotó, de a háború elhúzódása közben lassan, majd rohamosan növekvő számú békeharcos értelmiség Németországban, Svájcban, vagy másutt megjelenő orgánumait, a tevékenységüket ismertető dokumentumokat. Ilyen volt a német Wilhelm Herzog 1914-ben még ingadozó, de rövidesen határozott pacifista állásfoglalást tükröző müncheni folyóirata, a Das Forum, ennél is inkább az Henri Guilbeaux szerkesztésében kiadott svájci (Genf) Demain című folyóirat, az ugyancsak genfi Le Plus Grand Monde című összesen két számot (1917. március 20., június 20.), megért kiadvány. Külön kell kiemelnünk e helyen, hogy ezek a folyóiratok nemcsak a következetesen humanista értelmiségi körök, hanem a forradalmi antimilitaristák és a II. Internacionálé helyébe új, valóban forradalmi Internacionálé alapítását sürgető erők szócsöveként is szolgáltak. A Demainnek már első, 1916-os évfolyama Romain Rolland, Henri Guilbeaux, Frederik van Eeden, Marcel Martinet, August Forel, Frans Masereel, Richard Dehmel és más békeharcos értelmiségiek cikkei, versei mellett helyt adott Rosa Luxemburg, Karl Radek, Angelika Balabanov, Lunacsarszkij írásainak és 1917-ben még szélesebbre tárta kapuit a munkásmozgalom forradalmi vezetői előtt. Közölte Gorkij és Romain Rolland levélváltását, Lenin, Kollontáj asszony, Kalinyin, Kamenyev, Trockij, a svájci baloldali szocialista Fritz Platten, a holland nőmozgalom internacionalista vezetője, Henriette Roland-Holst cikkeit, még 1915—1916-ban beszámolt a modern munkásmozgalom fordulópontját jelentő zimmerwaldi konferenciákról. A Demainhoz hasonló jellegű lapként indul a rövidéletű Le Plus Grand Monde című svájci orgánum is, amely szintén közölt a felsorolt szerzőktől írásokat.

Az iméntiek és a már kifejezetten munkásmozgalmi jellegű külföldi kiadványok, mint a németországi nőmozgalom Clara Zetkin által szerkesztett Die Gleichheit című lapja, lehetőséget adtak a könyvtár olvasóinak a teljesebb tájékozódásra.

Az ilyen jellegű háborús szerzemények között nemcsak hazai, hanem nemzetközi szempontból is ritkaságnak tekinthető a Rosa Luxemburg által indított, már 1915 márciusi bebörtönzése után megjelent Die Internationale című német folyóirat, pontosabban annak a nyombani betiltás miatt megjelent egyetlen (1915 áprilisi) száma (Luxemburg és Franz Mehring szerkesztésében). Ilyen ritkaságnak tekinthető a két holland internacionalista, Anton Pannekoek és Henriette Roland-Holst asszony által indított és szerkesztett, a svájci internacionalista Fritz Platten által Zürichben kiadott, de két szám után betiltott Die Vorbote című folyóirat is (1916 januári és 1916. áprilisi számok.) A Vorbote már a német Internationalénál is világosabb bepillantást nyújtott a forradalmi munkásmozgalom akkori viszonyaiba, megtalálhatta benne az olvasó a „Zimmerwaldi Baloldal" 1916-os kiáltványát, Lenin, Radek, Zinovjev, Henriette Roland-Holst és más bolsevik és forradalmi szerzők a II. Internacionálé széthullását, a munkásmozgalom általános helyzetét, a forradalmi irányzatok feladatait jellemző írásait.

Az iméntiekkel egyenrangú jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a fővárosi könyvtár a háború

[1] L. többek között Chapman Deutschland über Alles, or Germany, speaks című, Dimier L'appel des intellectuels, Maeterlink Les debris de la guerre, Verhaeren Parmi les cendres című műveit.

[2] Könyvtári Szemle 1914. 212 old.

és béke, a forradalmi fellendülés döntő szakaszában, 1917—1918-ban „első kézből" eredő forrásokat bocsátott rendelkezésre olvasóinak az idők legnagyobb horderejű eseményéről, az előttük zajló Nagy Októberi Szocialista Forradalomról. A könyvtár régi nyilvántartása szerint a központi gyűjteményben megvolt többek között a Soziale Revolution című szovjetoroszországi kiadvány, azonban ez elveszett az idők során. De ma is a gyűjteményben, annak legbecsesebb ritkaságai között őrzik a bolsevikok egy időszaki kiadványát, a Bote der Russischen Revolution című Svédországban (Stockholm) 1917. szeptember 15-én indított 1917. november 28-ig megjelent németnyelvű bolsevik közlönyt, amelynek összesen 11 száma egybe van kötve. Az egykori olvasók által nyomon követhették a Kerenszkij-féle szociálforradalmár-mensevik kormány által az 1917 júliusi tüntetéskor végrehajtott tömegmészárlás részleteit, megismerhették az illegalitásba vonult Lenin leleplezéseit az ellene indított per és pártja ellen emelt vádak alaptalanságáról, az orosz proletárforradalmat közvetlenül megelőző napok drámai eseményeit és az első bolsevik beszámolókat 1917 november 7. lefolyásáról.

Oldalakon át sorolhatnánk a fővárosi könyvtár egykorú szerzeményezési jegyzékeiből a következetesen pacifista, forradalmi internacionalista szerzők műveit. Kiegészítésül még néhány példa: a gyűjtemény használói megismerhették nemcsak Romain Rolland háborúellenes felhívásait, hanem a Rolland körüli rágalomhadjárattal hadakozó írásokat is (Charles Baudoin: Romain Rolland calomnié, Henry Guilbeaux: Pour Romain Rolland stb.). Az egykori könyvtári pecsétek tanulsága szerint 1917—1918-ban tucatnyi kölcsönző kezében fordult meg Marcelle Capy Une voix de femme című pacifista könyve, amelyet előzőleg a francia cenzura alaposan kizsigerelt. (A szöveg között lépten-nyomon beleütköztünk a „coupé par la censure" felíratú, a francia cenzura által törölt üres oldalakba).

A nemzetközi munkásmozgalom helyzete iránt érdeklődők hozzájuthattak a Liebknecht—Luxemburg—Mehring-féle internacionalista csoporthoz csatlakozó Julian Borckhardt háborúellenes írásaihoz, az általa szerkesztett „Lichtstrahlen" füzetsorozat egyes darabjaihoz. Beérkeztek, ha néha késedelmesen is, a háborúellenes álláspontra helyezkedett angol Independent Labour Party folyóiratának, a londoni Socialist Reviewnek számai, az angol munkásmozgalom egyes kiemelkedő vezetőinek mint az 1915-ben elhunyt James Keir Hardienak, James Bruce Glasiernek írásai, az 1914-ben még önálló utat járó Trockijnak Zürichben két hónappal a háború kitörése után németül kiadott röpirata, a Der Krieg und die Internationale.

A könyvtár, pontosabban annak szociológiai központja külföldi beszerzését tehát a nemzetközi viszonyokban tájékozottságot jelző, szakavatott kezekkel irányították, oly módon, hogy a beérkező anyag valóban hozzásegítette az igazságot kereső közönséget a bonyolult helyzet áttekintéséhez, ahhoz, hogy a háborút ellenzők kezdetben még kicsiny táborának fellépéséről is tudomást szerezzen

Egyes esetekben a külföldi források segítették a magyar viszonyokban való eligazodást. Ezekből értesülhettek a kortársak, hogy az első ájultság után nálunk is hallatták szavukat a háborút elítélő értelmiségiek. Babits Mihály a Nyugatnak szánt, de a cenzúra által törölt Fortissimo című versét, emellett egy sor magyar szerző, Karinthy, Bíró Lajos, Keleti Artur háborúellenes írásait a svájci Le Plus Grand Monde című lapban olvashatta csokorba kötve a könyvtár használója, ha franciául tudott. A Demain című folyóirat Les poètes hongrois et la guerre címen Lovag Ádám tollából közölt szemlét és szemelvényeket a bontakozó magyar pacifista költészetről (Ady, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Kosztolányi, a szociáldemokrata Benjámin Béla, Peterdi Andor és mások verseiből). A müncheni Forum betiltása előtti utolsó számában Szép Ernőnek az írói társadalmat megcsúfoló, háborús uszító D'Annunziohoz intézett gyilkos szatíráját közölte német fordításban.

A fővárosi könyvtár tervszerű békepropagandát folytatott. Dienes László a Könyvtári Szemlében „A könyvtárak és békemozgalom" címen[1] kimondta, hogy „Antimilitarista propagandát folytatni jelenleg kétségtelenül nem szabad" —, de „olyan intézménynek, amely mindenféle nyelvű könyvekkel rendelkezvén a világ minden népe felől nyújt felvilágosítást" — kötelessége a népek közötti barátságot előmozdítani és hangoztatta, hogy „a könyvtárosoknak létérdeke a békemozgalom", „a könyvtár teljesen a béke szolgálatában áll", a jól felszerelt könyvtár „ellensúlyozza az újságok káros hatását". A könyvtárosnak kötelessége elősegíteni a békeharcos irodalom terjesztését, példaképül állítani a békemozgalom hőseit, bibliográfiák, előadások útján is, sőt a béke eszméjét „bele kell vinnie a gyermekek mesedélutánjaiba" is.

A békeharcos irodalom és általában a béke eszméje propagálásában a fővárosi könyvtár baloldali munkatársai maguk mutattak példát javarészt ellenzéki kiadványok hasábjain.

A legnagyobb erkölcsi súllyal az intézmény igazgatója, Szabó Ervin léphetett és lépett is fel a háború ellen. Mint hatalmas tárgyi tudással rendelkező marxista történész és szociológus, megvesztegethetetlen jellem, már Európa-szerte ismert, számontartott könyvtári szakember és szocialista teoretikus, széles értelmiségi és munkáskörök előtt nagy tekintéllyel rendelkezett. Tekintélyét sokszorosan meghatványozta a háború évei alatt, hogy a magyar munkásmozgalom jelentékeny képviselői közül,

[1] Könyvtári Szemle 1915. 94. old.

és ezek közé sorolták őt annak ellenére, hogy a szociáldemokrata párttal való szakítása köztudott dolog volt, Szabó Ervin már akkor egyértelműen a háború ellen lépett fel, amikor a munkásság egyetlen pártja és annak lapja, a Népszava még fenntartás nélkül a háborús politika támogatására szólította fel híveit. 1914—1915 fordulója táján írt és a Szocializmus, illetve a Huszadik Század című lapokban megjelent első két jelentősebb tanulmánya (Marx és Engels és a háború[1], Gazdasági szervezet és háború[2]) lényegében az akkor folyó világméretű öldöklésnek a tömegek számára való haszontalanságát mutatta ki. Szabó Ervinnek ez a korai felismerése és nyílt színvallása, olyan időpontban, amikor a hivatalos szociáldemokráciától hiába vártak hasonló útmutatást az igazságot a szocializmusban kereső munkástömegek és értelmiségiek, lett a záloga annak a tiszteletnek, amely őt a háború utolsó éveiben mint a már egyetemes békeóhaj megtestesítőjét övezte. Nem rendítette meg hitelét az sem, hogy a közbeeső időben, amikor szenvedélyesen kereste a háborúból kivezető utat, téves elméleteket hirdetett. Szabó Ervin téves elképzelései legfeljebb szűk körökben és ott is csak ideig-óráig hatottak. Az előbbiekkel párhuzamosan közreadott leleplezései a német—osztrák—magyar szociáldemokráciának a munkások érdekeit eláruló politikájáról[3] viszont annál mélyebb nyomokat hagytak az olvasókban és a magyar munkásmozgalmon belül is mind szélesebb hullámokat vetettek.

Szabó Ervin mellett a fővárosi könyvtár több más munkatársa is gyakorlati példákkal szolgált arra, hogyan kell a könyvtárosnak minden lehető eszközt megragadnia a béke propagálására imperialista háború idején. Ki kell emelni Dienes László humanista szenvedélytől fűtött írásait, amelyek részben a fővárosi könyvtár központjába érkező békeharcos irodalom széles körben való propagálását is jelentették. Így például a Huszadik Század 1915-ös évfolyamában „Az ár ellen" cím alatt Dienes rámutatott arra, hogy a soviniszta-militarista hullám csaknem az egész európai értelmiséget hatalmába kerítette, majd igen alaposan ismertette Wilhelm Herzog már említett Forum című müncheni lapját és magának Herzognak írásait, kiemelve, hogy íme akadnak, akik szembe mernek szegülni az árral[4].

A háború morális pusztító hatását leplezte le Dienes egyéb kisebb cikkeiben, előadásokban is, így például 1918-ban Egy entente vélemény cím alatt, ezúttal egy ellenséges országbeli folyóiratot (Revue de Métaphysique et de Morale) ragadott ki, mely ugyancsak a fővárosi könyvtárban volt megtalálható. Belőle részletesen G. Belotnak a francia és a német demokráciát összehasonlító, németellenességében szokatlanul mértéktartó tanulmányát értékelte és ennek során szerét találta, hogy a központi hatalmakban egekig magasztalt német polgári demokrácia csalárdságát leleplezze. Az előbbieknél is nyíltabban háborúellenes Dienesnek „Egy bátor ember: a Nicolai eset" című 1917 végén közreadott portréja, melynek magvát ismét a fővárosi könyvtárba érkezett munka, F. G. Nicolai Die Biologie des Krieges című, a háborút mélységesen emberellenesnek minősítő, ezért a semleges Svájcban kiadott és a maga idején nagy feltűnést keltett könyve adta. Dienes példaképül állította az olvasók elé Nicolai berlini professzort, Vilmos császár feleségének házi orvosát, aki minden rábeszélés, megkörnyékezés ellenére, annak az árán is, hogy a katedrától, a császárné mellett betöltött tisztségétől, katonai rangjától megfosztották, közlegénnyé degradálták, vidéki szolgálatra rendelték, nem hallgatott, hanem megírta a háború ellen lázító könyvét.

Végső kicsengésében a háború elítélését szolgálta nem sokkal annak kitörése után Kőhalmi Béla Elpusztult és fenyegetett könyvtárak című beszámolója, a szerkesztésében megjelenő Könyvtári Szemle 1914 július—decemberi számának első cikke, amelyből a német császári hadsereg által legázolt, és a német sas rajongóitól kicsúfolt kicsiny Belgium egyik büszkeségének, a louvaini egyetemi könyvtárnak a német hadsereg által való megsemmisítését, az egyetemes európai kultúrának így okozott veszteséget ismertette. Kőhalmi (talán a cenzúrára való tekintettel) felemlített néhány „enyhítő körülményt" a német hadsereg eljárása mellett, de általános következtetései, melyek szerint a háború nem kímél semmi kulturális értéket, aligha növelték az olvasók harci lelkesedését. Pacifista kicsengése volt annak a kis számvetésnek is, amelyet a Könyvtári Szemle Kőhalmi Béla által szerkesztett „Krónika" című rovata a német szociáldemokrata Vorwärts nyomán közölt 1917-ben (39. old.), eszerint a háború addigi két és fél esztendeje alatt hadicélokra fordított milliárdokból legalább 3000 népkönyvtárat, 3000 népházat, 200 múzeumot és még számtalan egyéb közintézményt emelhettek volna.

1917—1918-ban főként a Huszadik Század hasábjain a könyvtárba akkor (1917-ben) alkalmazott György János, korábban a kolozsvári unitárius theológia professzora és a több éves frontszolgálat után hazabocsátott Braun Róbert léptek sorompóba a könyvtár alkalmazottai közül a béke ügyéért, mindketten a Huszadik Század 1917—1918-as évfolyamaiban.

[1] Szocializmus 1914—1915. 502—511 old., Szabó Ervin válogatott írásai 1958. 344—358. old.

[2] Huszadik Század 1915. 1. köt. 1—37 old., Szabó Ervin válogatott írásai 1958. 359—407. old.

[3] A szociáldemokrácia válsága – Huszadik Század 1916. 1. köt. 398—400. old., Szabó Ervin válogatott írásai 408—411. old.; Demokrácia és szociáldemokrácia. – Huszadik Század 1917. 1. köt. 259 – 261. old.; Szabó Ervin válogatott írásai. 1958. 417—419.; Szociáldemokrácia és politikai erkölcs. – Világ 1918. márc. 24., 28.; Szabó Ervin válogatott írásai 1958. 420—426 old.

[4] Huszadik Század 1915. 2. köt. 302—311. old.

A könyvtárnak a nemzetek közötti gyűlölet eloszlatását célzó akcióját erősítették azok az intézményen kívül álló értelmiségiek is, akik a gyűjteménybe érkező antant-kiadványokról készítettek ismertetéseket. A Huszadik Század 1916-os évfolyamában panaszolta fel egy szerző: „A háború kitörése óta valósággal fehér holló számba megy, ha az ellenséges külföldön megjelent könyv kerül a kezünkbe".[1] De a fővárosi könyvtárban hozzájutottak az olvasók a másutt ritkaságnak tekintett kiadványokhoz. Minden valószínűség szerint a fővárosi könyvtár útján ismerhette meg a recenzor Paul Otlet Les problèmes internationaux című Párisban 1916-ban és Lowes G. Dickinson The European Anarchy című Londonban ugyancsak 1916-ban kiadott műveit, amelyekről a Huszadik Század 1916-os évfolyamában találunk ismertetőket,[2] Varga Jenő, a könyvtár állandó használója ugyancsak itt talált rá az angol szakszervezetek és Labour Party közösen kiadott The Labour Year Book 1916 című vaskos évkönyvére, amelyről meleghangú ismertetőt közölt.[3]

AZ ILLEGÁLIS BÉKEHARC TÁMASZA

A fővárosi könyvtár vezetősége 1915 elején folytatott akciója nyomán a háború alatt miniszterelnökségi jóváhagyással szerezhette be a semleges államokon keresztül az antant országok nyomdatermékeit és az Európa-szerte megjelenő forradalmi és békeharcos könyveket, folyóiratokat. A törvényesség határait szemmeltartva hangoztatták Szabó Ervin és elvbarátai, hogy a könyvtárnak kötelessége a háborúellenes irodalom terjesztése. Nem lépték túl a legalitás kereteit azok a Szabó Ervin, Dienes László és más haladó könyvtárosok tollából származó cikkek sem, amelyekben állást foglaltak a népek testvérisége mellett, vagy a fővárosi könyvtárba érkezett pacifista — antimilitarista könyveket, folyóiratokat ismertettek, illetve egyes baloldali olvasókat segítettek hozzá, hogy ilyen munkákról recenziókat adjanak közre.

Mindez még nem volt törvényellenes, ha az lett volna, nyilván közbelépnek a hatóságok.

Az viszont bizonyos, hogy a könyvtár, noha vezetői ügyeltek a szabályok betartására, gyanússá lett az illetékesek előtt. Erről szolgáltatott utólag adatot a jobboldali könyvtári szakember, Gulyás Pál, aki az ellenforradalom felülkerekedését követően leplezetlenül megírta, hogy köztudott dolog volt: a háború idején „a rendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta" a fővárosi könyvtár vezetőségét.[4]

Figyelték a könyvtárt, s különösen annak vezetőjét, Szabó Ervint, sőt 1918 májusában, amikor az ő irányítása alatt működő „forradalmi szocialisták" csoportja tagjainak nagy részét, Sallai Imrét, Mosolygó Antalt és még többeket sikerült letartóztatniuk, Szabó Ervint is beidézték a rendőrségre, azonban semmilyen konkrét bizonyítékot nem tudtak ellene felhozni és kényszerűen elengedték.[5]

Két körülmény játszott közre, hogy Szabó Ervin és az általa vezetett könyvtár megfigyelése nem vezetett eredményre. Az egyik tényező: Szabó Ervin „mestere volt a konspirációnak" amint ezt az illegális szervezkedés ismert személyisége, Duczynska Ilona, a Galilei Kör forradalmi diákcsoportjának egyik vezetője negyven évvel utóbb készített emlékezésében kiemelte.[6] A másik tényező: Szabó Ervin hívei a legmesszebbmenően ügyeltek arra, hogy a mozgalom elismert vezérének tekintett és ekkor már nagybeteg Szabó Ervint a konspiráció sokszoros védőgyűrűjével vegyék körül, óvják a leleplezéstől, a hatósági inzultusoktól, letartóztatástól.[7]

Meddő volt a hatóságok igyekvése, hogy Szabó Ervin ellen konkrét vádat emelhessenek, pedig az 1919 óta megjelent emlékezések és a felszabadulás óta folytatott történeti és munkásmozgalomtörténeti kutatások eredményei egybehangzóan igazolták Révai József először 1931-ben megjelent és a felszabadulás óta többször is kiadott Szabó Ervin tanulmánya azon megállapítását, amely szerint a háttérből Szabó Ervin volt az ösztönzője, szervezője, szellemi irányítója, valóságos központja az 1917 végén megindult mozgalmi munkának. Szabó Ervin állt a mozgalom mögött, amely olyan sok és súlyos gondot okozott a hatóságoknak, a rendőrségnek, ügyészségnek, bíróságnak, minisztertanácsnak, magának az uralkodónak, IV. Károlynak. Ott volt Szabó Ervin keze annak a szervezkedésnek az irányításánál, amely Budapest összes üzemeibe, a hadseregbe, a fővárosi és vidéki kaszárnyákba, a haditengerészekhez is eljuttatta az orosz proletárforradalom példájának követelésére buzdító, az imperialista háború ellen lázító röpcédulái. Ennek a mozgalomnak döntő szerepe volt többek között abban, hogy 1918. január 12-én a budapesti munkásság számos gyűlésén a szociáldemokrata párt jobboldali és centrista vezetőinek ellenzése dacára

[1] Huszadik Század 1916. 1. köt. 214. old.
[2] Huszadik Század 1916. 2. köt. 451—455. old.
[3] Huszadik Század 1917. 1. köt. 281—283. old.
[4] Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. 1921. 1. old.
[5] Sallai Imre: Korvin Ottó. = Proletár (Wien) 1920. december.
[6] Duczynska Ilona feljegyzései... = Történelmi Szemle 1958. 154—173. old.
[7] Sallai Imre: i. m.; Lengyel József: Visegrádi utca. 1957. 20. old.

határozatot fogadtak el, amely szerint orosz mintára munkástanácsokat választanak és ezek a pártvezetőség felett ellenőrzést gyakorolnak. Része volt a mozgalomnak az 1918. január 18—21 között lefolyt történelmi nevezetességű általános sztrájk előkészítésében, abban, hogy a munkásság egyik legfőbb követelése volt: kössenek a központi hatalmak az ígéreteknek megfelelő azonnali és igazságos békét a szovjetorosz kormány Breszt Litovszkban tárgyaló küldöttségével. Eljutottak e csoport forradalmi felhívásai az Adriai tengeren operáló flottához is és így részük volt a cattaroi tengerészfelkelés kirobbantásában. Szabó Ervin intencióinak megfelelően a szociáldemokrata párt vezetősége szigorú megkerülésével folyt ez a szervezkedés, amelynek abban is része volt, hogy a háborús kormánnyal való kollaborálásában leleplezett szociáldemokrata pártvezetőség 1918 február elején a király és a kormány együttérző aggodalmától kísérve szinpadiasan bejelentette lemondását, hogy azután a február 10-én tartott rendkívüli kongresszuson a „felelőtlen felforgatók", „álbaloldaliak" megbélyegzése mellett választassa meg magát újból és így erősítse megrendült pozícióját.[1]

A mozgalom számos résztvevőjének egybehangzó közlése szerint Szabó Ervin irányító szerepe többek között abban is megnyilvánult, hogy az esetek jelentős részében ő adta meg a sokszorosításra került illegális forradalmi felhívások téziseit, és a fogalmazványokat hozzá küldték revízió céljából a sokszorosítás előtt.[2]

Duczynska Ilona visszaemlékezéséből derül ki, hogy annak a történelmi nevezetességű illegális békeplakátnak ötletét, amely 1917 végén jelent meg Budapest utcáin, a fővárosi könyvtár anyagából merítette. A plakáthoz ugyanis az 1910-es évek elejéig megjelent Társadalmi Forradalom című magyar anarcho-szindikalista folyóirat emblémáját használták fel, amely kardot kettéroppantó két öklöt ábrázolt. Duczynska megírta, hogy a folyóiratot a fővárosi könyvtárból kölcsönözte ki és bár nem említette, hogy Szabó Ervin, vagy valamelyik munkatársa hívta fel a figyelmét erre a lapra,[3] nehezen képzelhető, hogy a fiatal diáklány minden útmutatás nélkül talált volna rá a könyvtár százezres állományában éppen arra az anarcho-szindikalista kiadványra, amely már sok esztendő óta szünetelt és amelynek megjelenése idején egyik szellemi apja éppen Szabó Ervin volt.

De nemcsak a Társadalmi Forradalom esete világít rá, hogy a mozgalom szálai Szabó Ervin személyén túlmenően is a fővárosi könyvtárba vezettek, hanem erre mutat az 1957-ben elhunyt Pikler Blanka emlékezése is, amely szerint a fővárosi könyvtár e baloldali munkatársa maga is gépelt és sokszorosított a könyvtár roneotyp gépén háborúellenes röpcédulákat Szabó Ervin megbízásából.[4] Szabó Ervin a konspiráció szabályainak szigorú betartásával nem avatta be a mozgalom minden részletébe azokat az elvbarátait, akiket bevont az illegális munkába, de Pikler Blankán kívül másokat is igénybe vett a könyvtár baloldali munkatársai közül. Erre vall Kőhalmi Béla közlése is, amely szerint egy alkalommal a cél közelebbi megjelölése nélkül arra kérte őt Szabó Ervin, hogy béreljen helyiséget Újpesten. Kőhalmi Béla számára, bár ezt nem részletezték előtte, nem volt titok, hogy milyen célból kapta a feladatot. Emlékezete szerint 1918 tavaszán járt Újpesten a feladat végrehajtására. Az illegális munka műhelyének szánt szobát ugyan nem sikerült megszereznie, de ez az epizód is igazolja, hogy a könyvtárosok egy része is közreműködött a mozgalomban.[5] (Más forrásból ismeretes, hogy a „forradalmi szocialisták" után nyomozó hatalmas rendőri apparátusnak sikerült megállapítania: 1918 március—áprilisában ténylegesen működött egy illegális csoport Újpesten, ugyanis ott különösen nagy tömegben terjesztették a forradalmi szocialisták röpcéduláit).[6]

E helyen érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a maga idején a reakció egyik legelszántabb szószólója, Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter, országos feltűnést keltő nyilatkozatai egyikében, miközben a „bolsevikizmus" „eltiprását", „eltaposását" hirdette meg, anélkül, hogy nevén tudta volna nevezni, tulajdonképpen Szabó Ervinre illő jellemzést adott a kormányt izgalomban tartó forradalmi röpcédulák fogalmazóját keresve. Az országgyűlés színe előtt 1918. február 7-én Vázsonyi miniszter azt hangoztatta: sikerült a röpcédulákat terjesztő csoportot, (az 1918. január 12—13-án őrizetbe vett galileista fiatalokról beszélt), elfogni, de „lehetetlen, hogy ezen fiúk között olyan kiforrott irodalmi képesség legyen", mint amilyenről a felhívások szövege tanúskodik. Vázsonyi ehhez hozzátette: nem is a fiatalokat hibáztatja, hanem „azt a szellemet" kutatja és fogja „megsemmisíteni", amely „a tett propagandájára" neveli a fiatalokat. Vázsonyinak az a megjegyzése, hogy a galileisták által terjesztett röpcédulákat egy „kiforrott

[1] L. többek között: Duczynska Ilona: I. m.; Hajdú Tibor: Tanácsok Magyarországon 1958., Nevelő Irén: Néhány adat az 1918. januári tömegsztrájk történetéhez. = Párttörténeti Közlemények 1958. május.; Milei György: A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. = Párttörténeti Közlemények 1958. 4. szám.; Szamuely Tibor: A Kommunisták Magyarországi Pártja. 1964.; Eva Priester cikke a cattaroi matrózfelkelésről. = Weg und Ziel 1955. 3. szám.; Tömöry Márta: Új vizeken járok 1960.

[2] Haász Árpád visszaemlékezése. = Párttörténeti Intézet Archivuma.; Lengyel József: I. m.

[3] Duczynska Ilona: I. m.

[4] Pikler Blanka szóbeli közlése.

[5] Kőhalmi Béla szóbeli közlése.

[6] Balla Ernő: A béke mártírjai. = Pesti Napló 1919. március 16.

irodalmi képességekkel" rendelkező személy szövegezte,[1] nagyonis Szabó Ervinre illett és a mozgalom egykori résztvevőinek utólagos híradásaiból ismeretessé vált, hogy tényleg elsőrangú szerepe volt a felhívások kidolgozásában. De az igazságügyminiszter parlamenti beszédének az a megállapítása is, amely szerint a letartóztatott galileisták irányítója „a tett propagandáját" terjeszti, ugyancsak a magyar forradalmi szindikalisták vezérére, az „action directe"-es Szabó Ervinre illett. Mosolyogtatóan hat reánk, hogy Vázsonyi ennek ellenére egy Budapesten élő „orosz duma képviselő"-nek, aki pedig aligha rendelkezhetett a kiforrott magyar irodalmi stílussal, tulajdonította a szerzőséget. Ez a nyilvánvaló tévedés is azt igazolja, hogy a Szabó Ervin köré vont konspirációs háló jól védte a könyvtár igazgatóját.

Nemcsak az 1918 januárjában elfogadott galileisták egyik vezetője, Duczynska Ilona idézett emlékezése utal arra, hogy Szabó Ervin személyén túlmenően is adott a fővárosi könyvtár segítséget az illegális munkához: 1918 őszén, mint erre alább utalni fogunk, a jobboldali sajtó igen heves támadást indított az intézmény, mint az antimilitarista mozgalom központja ellen és ennek során többször is vádként hozták fel, hogy a könyvtár látogatóinak nagyobb része az „Anker-köz"-ből (ahol a Galilei Kör központja működött az 1918 januári letartóztatásokig) került ki. Ezt az állítást egyébként az intézmény ajándékozóinak névsora is alátámasztja. A könyvtár 1918-as Értesítője 1. számában közölt ajándékozók listáján például a Galilei Kör 13 kötetes adománnyal szerepelt. Hivatalos kimutatásokban viszont nem találjuk Kelen Józsefnek, a letartóztatott galileisták egyik vezetőjének a nevét, de a 40315 számon a központ raktárában „Kelen József ajándéka" bejegyzéssel dolgozták be Lamartine nyolc kötetes művét 1919 elején, ezek szerint őt is szorosabb szálak fűzték a könyvtárhoz. Mint látni fogjuk, 1918. szeptember 7-én „államellenes" tevékenység címén feljelentették a könyvtárat és ehhez néhány olvasó nevét tartalmazó listát is mellékeltek. A jegyzékben ugyancsak megtaláljuk a Galilei Kör vezetősége egyik tagjának, Tölgy Péter pénztárosnak nevét, aki tehát szintén látogatója volt a központnak.

Nem bukkant még fel írásos feljegyzés arra vonatkozóan, hogy az illegális mozgalom olyan résztvevői, mint az akkor 18—19 éves Révai József, Sallai Imre, vagy Lékai János, Korvin Ottó, Haász Árpád, Lengyel József és mások Szabó Ervinnel való személyes kapcsolataikon túlmenően a fővárosi könyvtár használói is voltak, (az egykorú olvasói jegyzékek már elvesztek), de az eddigi adatok alapján is joggal feltételezhetjük, hogy többségük ugyancsak látogatta a központot.

Igénybe vették az intézményt a szociáldemokrata párt olyan baloldali vezetői és tagjai is, akik utóbb, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása után a kommunistákhoz csatlakoztak. Kőhalmi Béla emlékezése szerint Varga Jenő például gyakori vendége volt a központnak, ahol Szabó Ervinhez is sűrűn bejárt.[2] Varga Jenő ilyen kapcsolatára vall, hogy a könyvtár 1917-es ajándékozóinak listáján is szerepel a neve, ugyanott megtaláljuk Czóbel Ernőét is.

Az első világháború legális és illegális békemozgalmaiban résztvett baloldali, vagy haladó polgári írók, publicisták, politikusok egész sora emelte ki Szabó Ervin irányító szerepét a mozgalomban. Lukács György egy helyütt felemlítette, hogy Babits Mihály, Balázs Béla és Gábor Andor társaságában 1916-ban összejött Szabó Ervinnel, hogy a béke kérdéséről tárgyaljanak.[3] Schöpflin Aladár Szabó Ervinnek reá, Babitsra, Karinthy Frigyesre és Biró Lajosra gyakorolt befolyásáról írt 1947-ben[4] és ha ezek az emlékezések nem utalnak a fővárosi könyvtárra, találunk ilyent a Jugoszláviában élő Sinkó Ervin író 1964-ben közölt írásában, ahol a szerző úgy mutatta be Szabó Ervint, mint aki „értett hozzá, hogy látszólag visszavonult könyvtárosként, a Fővárosi Könyvtár igazgatói szobájából illegálisan szervezze az antimilitárista munkásságot."[5]

Ha a szórványos adatok nem állnának rendelkezésünkre, akkor is kézenfekvő következtetésként kellene kimondanunk, hogy egy olyan könyvtár, amely a háború alatt a békeharcos és forradalmi irodalom tárháza volt, amelynek vezetője az illegális háborúellenes mozgalom élén állott és munkatársainak egy része maga is aktív békepropagandát fejtett ki, helyzeténél fogva is spontán támasza lehetett minden baloldali megmozdulásnak.

Sokan voltak a reakció táborában, akik megsejtették, hogy az intézmény a hatalommal ellentétes politikát folytatott és kísérletet is tettek ennek leleplezésére.

[1] Az 1910. június 21-re hirdetett országgyűlés képviselőháznak naplója XXXVIII. köt. 243. old.

[2] Kőhalmi Béla szóbeli közlése.

[3] Irodalmi Újság 1953. március 21.

[4] Tovább, 1947.

[5] Hid 1964. 1388 old.

POLITIKAI HAJSZA

A fővárosi könyvtár és munkatársai látható békepropagandája általában nem lépte túl a legalitás kereteit, bár a figyelmesebb szemlélő előtt nem maradhatott rejtve, hogy az intézmény működésének iránya eltér a többi könyvtárétól, amennyiben itt aktívan és rendszeresen állást foglalnak a háború ellen. A világégés második szakaszában, 1916—1918 között azonban a tömegek hangulatával számoló kormányok, egyházfők, sőt stratégák mind gyakrabban hangoztatták, hogy ők is békét akarnak, a háború folytatásáért pedig természetesen nem ők, hanem az ellenség felelős. Ilyen feltételek közt kevésbé volt feltűnő a fővárosi könyvtár politikailag egyirányú működése, mégis éppen ezekben az években fordult feléje a figyelem: 1916-tól 1918-ig növekvő erejű és csaknem jóvátehetetlen károkat előidéző támadások érték Szabó Ervint, baloldali munkatársait és magát a könyvtárat.

A hajsza elindítója egy Léczfalvi Sipos Kamilló nevű zughírlapíró volt, aki nem volt képes valamelyes társadalmi és „írói" elismerésre szert tenni és sértett hiúságának kielégítést keresve vetette magát többek között a fővárosi könyvtárra.

Kőhalmi Béla 1916-ban igen élesen megbírálta Sipos egy bibliográfiai összeállítását és Kőhalmi szerint az ő kemény bírálata fordította a könyvtár ellen ezt a kétes alakot.[1]

Sipos akciósorozata azonban nemcsak Kőhalmi Béla, hanem az egész könyvtár és 1918-ig főként Szabó Ervin ellen irányult. 1916-ban még úgyszólván visszhangtalan maradt Sipos első támadása, amelyet néhány számot megért zuglapjában közölt „Anarkista könyvtárigazgató" cím alatt.[2]

Ez a cikk követelte Szabó Ervinnek mint veszedelmes forradalmár anarchistának azonnali elmozdítását. Ugyanabban a folyóiratban a könyvtár más munkatársai (Kőhalmi Béla, Madzsar József) ellen is durva kirohanások jelentek meg. Ezek az írások talán elképesztően primitív színvonaluk miatt nem érték el a kívánt hatást. Más lapok viszont leleplezték a támadó cikkek bornirtságát.[3]

Sokkal súlyosabb következményei lettek Sipos második akciójának, amelyet kereken másfél év múlva, 1918 szeptemberében indított el. Ennek nyomán a vezető konzervatív és klerikális lapok heteken át tartó kampányt folytattak a fővárosi könyvtár ellen, de védelmébe vette azt velük szemben a szociáldemokrata Népszava, a radikális polgári Világ és más ellenzéki orgánumok, ismert írók és publicisták. Ugyanakkor a hatóságok, a főváros, a rendőrség és az ügyészség is eljárást indított a könyvtár ellen. A dokumentumok egy része ma is megvan eredetiben, vagy másolatban a fővárosi könyvtár régi irattári darabjai között.[4]

„Államellenes propaganda miatt följelentették a Fővárosi Könyvtárt" címen a kormány félhivatalosa, a Budapesti Hírlap jelentette elsőként, hogy Sipos Kamilló az ügyészségnél vádat emelt a fővárosi könyvtár ellen, mert az „államellenes propagandát űz, antimilitarista iratokat gyűjt és terjeszt" és a forradalmi szindikalizmusnak az állam megsemmisítését propagáló kiadványait halmozta fel.[5]

A feljelentés külön kiemelte Szabó Ervin szerepét, aki állítólag „röpiratban hívta föl a munkásságot az állam törvényei iránt való engedetlenségre, a katonai szolgálat megtagadására, az állam erőszakos szétzúzására" és Braun Róbertet, aki „pánszláv irányú tevékenységet folytat". A Budapesti Hírlap ugyan a bíróságnak engedte át a vádak alapos kivizsgálását, de sietve állást foglalt a könyvtár ellen általában, amely, úgymond, az „aktualitástól függetlenül már régen reformra szorul, mert eltért eredeti rendeltetésétől". Ahelyett, hogy a „szépirodalomra vetne súlyt", a társadalomtudományi könyveket gyűjtötte és terjesztette és „Bölsche-féle mezbe öltöztetett rosszhiszemű pornográfiát"; „Nem nevelte, hanem elrontotta a tömeget".

A könyvtár mellett foglalt állást a Népszava[6] és az Új Hírek című elterjedt újság is.[7] A kormány lapja ezek ellenére „A radikális párt házi könyvtára" cím alatt újabb éles támadást indított. Korábbi vádjait azzal tetézte, hogy a fővárosi könyvtár egyoldalú pártpolitikát folytat: elsősorban a Jászi Oszkár vezette Országos Radikális Párt „házi tudósainak" szükségleteit elégíti ki, elhanyagolja a szépirodalom és a Budapest-történeti irodalom beszerzését, a nép, a tanulóifjúság helyett „galileista ifjak szívják itt magukba azt a szellemet, amely már néhány elkobzott plakátjukon és brosurájukban nyert kifejezést", majd hozzátette:

„Bátran lehet megállapítani, hogy minden bomlasztó és demoralizáló, erjesztő folyamatnak valóságos raktára a Fővárosi Könyvtár".[8]

[1] Kőhalmi Béla: A nemzetiségi kérdés bibliográfiája. (Könyvkritika) = Huszadik Század 1916. 2. köt. 464—466. old.

[2] Kritika 1916. 161—164. old.

[3] L. Szittya Emil: Anarkista-e Szabó Ervin? = Pesti Futár 1917. június 15. 6—7. old.

[4] Irattár. Bűnügyi eljárás a Városi Nyilvános Könyvtár ellen 1918. szept.—okt.

[5] Budapesti Hírlap 1918. szeptember 7. — Az 1918. szeptember 4-én kelt feljelentés másolata a Főv. Szabó Ervin Könyvtár irattárában maradt meg.

[6] Népszava 1918. szeptember 7.

[7] Új Hírek 1918. szeptember 8.

[8] Budapesti Hírlap 1918. szeptember 8.

A fővárosi könyvtár ellen kialakuló kórust erősítette az egyházi sajtó. A munkás- és paraszttömegeknek szánt klerikális orgánum, az Új Lap „Még csak ez hiányzott!!!" kiáltással vetette magát az intézményre, amelyet egyszerűen szabadkőműves és anarchista „lebúj"-nak bélyegzett, és azt kívánta, hogy a „mérgeket" terjesztő „üzletet és tulajdonosát pedig be kell csukni".[1] Az Alkotmány című klerikális napilapban „Perlaky" aláírással jelent meg egy ugyancsak terjedelmes írás, ez „Páholykönyvtár" cím alatt szerkesztette ki Madzsar Józsefet, Szabó Ervint, Dienes Lászlót és Braun Róbertet, akik „a szabadkőműves gondolatmilitarizmus budapesti fegyverraktárává", „páholybibliotékává" fejlesztették az intézményt. Szerinte az „szellemi tűzfészekké és fertőzőteleppé", a „revolvertudományosság" színhelyévé, a Galilei Kör tagjainak összeállított kollekcióvá alakult.[2]

A Bangha Béla jezsuita páter által szerkesztett Magyar Kultúra című folyóirat 1918. szeptember 20-i számában Burján Károly „Leleplezés a Fővárosi Könyvtárról" cím alatt rohant ki a könyvtár és munkatársai ellen.

Nem volt nehéz dolguk azoknak, akik az intézmény védelmében kívántak szót emelni, amikor az ellene összehordott rágalmak halmazát szemügyre vették. A vádaskodók ugyanis arról, hogy a fővárosi könyvtár a háborúellenes, az illegális forradalmi antimilitarista mozgalom központja volt, egyetlen konkrétumot sem tudtak produkálni. Ezt még a rendőrség politikai nyomozó szerveinek sem sikerült bizonyítania.

Elsőként Braun Róbert, a nagybeteg Szabó Ervin helyettese a könyvtár élén, mutatta] ki egy interju keretében, hogy a feljelentés nincs megalapozva.[3]

Supka Géza, az ismert haladó polgári történész és publicista, valamint Kaffka Margit, a kiváló magyar írónő vállalkoztak csaknem egyszerre, hogy a könyvtárt ért rosszindulatú vádak alaptalanságát leleplezzék.

Supka Géza „Harc a könyvek ellen" címen napilapban szokatlan módon, tudományos alapossággal és részletességgel, kolumnás cikkben szedte ízekre a fővárosi könyvtár elleni rágalmakat, 13 pont köré csoportosítva mutatta ki azok jogosulatlanságát, mindvégig megőrizve a higgadt tárgyilagos hangvételt.[4]

Supka helyesen tapintott rá a kormány és a klérus akciójának lényegére: „nem szabad elfelejtenünk, hogy itt a könyv, mint a felvilágosítás eszköze ellen folyik a támadás" — hangoztatta.

Supka észérvekre hivatkozó írása azonban a túloldalon, ahol már érezték a forradalom előszelét, egy cseppet sem szegte a támadókedvet. Bangha Bélát, az uszító jezsuita pátert darázscsípésként érte Supka egyik leleplezése, amely szerint a „lebúj"-nak minősített könyvtárt ő is használta: „tán háromnégy ízben hozattam ki könyveket a fővárosi könyvtárból... elvégre nekem is szükségem van könyvtárra és jobb hiján a rosszhoz kellett fordulni..." — hangzott Bangha dadogó magyarázkodása, s ez végtére az intézmény legveszekedettebb ellensége tollából való igazán akaratlan dícséret is volt arról a gyűjteményről, amelyről azután, hogy bevallotta, hasznára szolgált, sietve leszögezte: „nincs ott egy mákszemnyi tudás" csak „szemét".[5] Bangha suta kirohanását húzta alá az Alkotmány következő napi cikke, „A Fővárosi Könyvtár botránya" címen.[6]

A könyvtár védelmében íródott újabb megnyilatkozások közül a szerző személye miatt kultúrhistóriai és irodalomtörténeti szempontból Kaffka Margit, állásfoglalása a legérdekesebb. Kaffka „A könyvek ügyéhez" címen[7] mintegy „a közönség nevében", a könyvtár olvasótáborát képviselve szólalt fel. Igyekezett leszállítani az intézmény elleni hajsza jelentőségét, hangsúlyozva, hogy szerinte a hatóságok is értékének megfelelően foglalkoznak majd „ezzel az erőszakolt és oktalan üggyel". Személyes tapasztalatai alapján jellemezte az intézményt, „ahová bemehet bármikor, bármilyen felnőtt emberi lény, férfi, vagy nő, foltos cipőjű, vagy ragyogó... megkaphat akármilyen könyvet, szíves útbaigazítást; olvashat tiszta, fűtött helyiségben, csendben, jól kiszolgálva, vihet haza is könyvet... ingyen, gyorsan, szívesen, egyszerű, nyájas magától értetődéssel intézi vele a könyvtár tisztviselőkara, amely ellentétben más közintézményekével, úgy érzi, hogy ő van itt a közönség kedvéért és nem megfordítva. Milyen kár az ilyen oktalan hajszákért. Milyen jó, hogy a fővárosi könyvtár emberei közül egy sem fogja ettől elveszteni se elszánt türelmét, se kötelességtudását, se munkaszeretetét", írta befejezésül Kaffka Margit.

A könyvtár ellen mozgásba hozott hatósági gépezet azonban e pártfogó írás, sőt Szabó Ervin közbejött halála (1918. szeptember 30.) ellenére sem állt meg, – erről tanúskodnak az eljárással kapcsolatos aktacsomónak a könyvtár régi irattárában fennmaradt darabjai. Közülük időrendben a Sipos Kamilló,

[1] Új Lap 1918. szeptember 10.
[2] Alkotmány 1918. szeptember 15.
[3] 8 órai Újság 1918. szeptember 7.
[4] Világ. 1918. szeptember 15.
[5] Alkotmány 1918. szeptember 18.
[6] Alkotmány 1918. szeptember 19.
[7] Pesti Napló 1918. szeptember 16.

mint feljelentő 1918. október 13-i ügyészségi kihallgatásáról készült jegyzőkönyv másolata az első, amely öt pontba foglalva röviden tartalmazza mindazokat a vádakat, amelyekkel a sajtó részletesen foglalkozott.

Az összetákolt „bizonyítékok" közül tulajdonképpen az utolsó érdemel csak figyelmet, a könyvtár birtokában volt „Állam nélkül" című lap állítólagos olvasóinak jegyzéke, amelyen többek között Sugár Jenő, Szigeti Vilmos, Bak Gyula, Tölgy Péter és Kramer Endre neve szerepel. Tölgy Péterről tudjuk, hogy a Galilei Kör pénztárosa volt. A már szabályos útján elindított „bűnügy" aktacsomóját a Szabó Ervin könyvtárvezetői teendőinek átvételével megbízott Madzsar Józsefnek a polgármesterhez és az illetékes fővárosi tanácsnokhoz beterjesztett kommentárai, a valóságos helyzetet feltáró magyarázatai egészítették ki 27 lapon. Ott találjuk még, Braun Róbert viszont-feljelentését is, amelyet rágalmazás címén az őt „pánszláv agitátor"-ként jellemző Sipos ellen tett, és annak a Sipőcz Jenő fővárosi ügyésznek, a meghurcolt könyvtár érdekében készített feljegyzéseit, aki utóbb, 1919 után, az ellenforradalmi Budapest polgármestere lett.

A fővárosi könyvtár ellen indított büntető eljárás azonban a konzervatív és klerikális sajtó minden erőlködése ellenére annyira gyenge lábakon állott, hogy ennek alapján a legelfogultabb hatósági szervek sem voltak képesek a nevetségesség kockázata nélkül komoly eljárást lefolytatni.

SZABÓ ERVIN HALÁLA

A könyvtári akták szerint Szabó Ervin 1918 augusztusában vonult arra a betegszabadságára, amelyre szeptember 30-i halála tett pontot.[1] Tüdőbetegsége már rohamosan elhatalmasodott, de még értesülhetett róla, hogy őt, mint egyetlen magyar tudóst, beválasztották a nem sokkal előbb életrehívott moszkvai kommunista akadémia tagjai közé.[2] A forradalmi szocialistát, a marxizmus legkiválóbb magyar ismerőjét és terjesztőjét, az Európa-szerte ismert szociológust és nem utolsó sorban a magyar munkásmozgalomnak az imperialista háború ellenzésében következetes vezetőjét tisztelték meg a forradalmi Szovjetoroszországban a kitüntető tudományos ranggal. Azt a személyt, akiről az ottani hadifoglyok közül kiemelkedő első magyar kommunisták sejtették, vagy tudták, hogy az illegális magyar antimilitarista szervezkedés vezére.

Kun Béla, Szamuely Tibor és mások, akik 1918 februárjában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Szekciójában szervezkedő oroszországi hadifoglyok, az első magyar kommunisták élére álltak, valószínűleg hozzájárultak ahhoz, hogy a szovjetorosz marxista tudományos körök felfigyeltek Szabó Ervinre, noha ő maga nem került közvetlen kapcsolatba a zimmerwaldi csoportból kinőtt Nemzetközi Szocialista Irodával. Tény az, hogy Kun Béláék 1918 nyarutóján Svájcon keresztül Szamuely Tibor kiküldetésével illegális összeköttetést próbáltak teremteni „Szabó Ervinnel, a Fővárosi Könyvtár igazgatójával", akiről, mint Kun Béla feljegyezte, „úgy tudták, hogy szimpatizál" a bolsevik mozgalommal.[3] A kísérlet, amely a svájci hatóságok ellenállásán meghiúsult, 1918 szeptembere körül történhetett, ezért egyébként is elkésett, hiszen Szabó Ervin ekkor már teljesen betegágyhoz volt kötve, amiről persze Pétervárott, vagy Moszkvában még akkor nem tudhattak.

Szabó Ervin 1918. szeptember 29-ről 30-ra virradóan húnyt el a Gellérthegy déli oldalán levő Ménesi út 19. alatti otthonában-, legbensőbb barátja és munkatársa, a vele szomszédságban lakó Madzsar József könyvtári aligazgató (aki, mint erről már szó esett, kiváló orvos is volt), fogta le Szabó Ervin szemét.

Szabó Ervin halála az egykori sajtótudósítások, és egyéb források, valamint az utólagos emlékezések, történeti értékelések szerint országszerte megrendülést okozott, az ekkor már széles tábort jelentő haladó és forradalmi értelmiség körében éppenúgy, mint a forradalmi proletáriátus tömegeiben. Haláláról valamennyi fővárosi és igen sok vidéki újság megemlékezett, röviden méltatva pályafutását. Meglepő módon olyan sajtóorgánumok is, amelyek életében többször támadták ezúttal elismerő hangon szóltak könyvtárigazgatói és szociológusi munkásságáról egyaránt, s mintegy érdemeként emelték ki beválasztását a moszkvai kommunista akadémiába.[4] Szabó Ervin életművének és tekintélyének polgári kisajátítására, illetve meghamisítására is úgyszólván a halálát követő órákban tettek először kísérletet: „Er war nicht zum Kampf geboren" — „nem volt harcra született ember" —, jegyezte fel valaki a kormány

[1] Irattár. Személyi. Szabó Ervin. — 1918. aug. 27-én bízták meg Braun Róbertet Szabó Ervin helyettesítésével.

[2] Szabadgondolat 1918. 174. old.

[3] Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra. = Szamuely Tibor: Riadó, 1957. 22. old.

[4] Budapesti Hírlap 1918. október 1.

félhivatalosában, a Pester Lloyd 1918. szeptember 30-i (esti) kiadásában, hozzáfűzve azonban, hogy „ritkaságszámba menő megvesztegethetetlen szellem" aludt ki elhunytával.

Figyelmet érdemel, hogy az 1918. október 1-i lapok milyen sokoldalúan értékelték Szabó Ervin munkásságát és csaknem egyöntetűen a magyar szellemi élet nagy veszteségének minősítették halálát. A szegedi radikális polgárság egyik orgánuma, a Délmagyarország, a Szabó Ervin és az igazgatása alatti könyvtár ellen 1918 szeptemberében indított sajtókampányra és büntető eljárásra utalva jegyezte meg: „Legutóbb csúnya hajszát kezdtek ellene szabad szelleme miatt, ő nyugodtan hallgatott és dolgozott tovább, míg a halálos kór ki nem ütötte a fegyvert a kezéből: a tollát". — „Egyike volt a legkiválóbb szociálpolitikusoknak" —, hangsúlyozta a negyvennyolcas függetlenségi párt lapja, a Magyarország, hozzátéve, hogy halála az egész országban, „különösen tudományos körökben osztatlan részvétet keltett". „Harcos tudós"-ként jellemezte őt az az egyik legelterjedtebb délutáni újság, A Nap, mely utalt rá, hogy Szabó Ervin „a sok támadás ellenére nem engedett meggyőződéséből". A polgári ellenzéki Pesti Napló szerint „a szociáldemokrata mozgalom legkiválóbb magyar teoretikusa, a magyarországi könyvtárügy reformátora" távozott Szabó Ervin személyében, akinek élete egyik felét a könyvtárért folytatott harc tette ki, amely csak részben hozott eredményt, hiszen a megálmodott és egy időben a közeli megvalósulás reményével kecsegtető központi könyvtárpalotából semmi sem lett, „másik felét a társadalmi igazságért folytatott küzdelem". „Gondolatai voltak, nem ötletei, tiszta, világos magyar nyelven írott tudományos cikkeit néha maga is csodálkozva látta viszont szerb, orosz, vagy japán lapokban" — egészítette ki a képet a Pesti Napló. — „Világos, becsületes, kemény logikájú, jeles író" — így látta a liberális Újság munkatársa, aki különösen a fővárosi könyvtár fejlesztése körüli érdemeit húzta alá: „egymaga teremtette meg" az intézményt, mint könyvtárigazgató „mutatta meg teljes mivoltában képességeit. Éles szemmel tudta megválogatni munkatársait. Önmaga iránt könyörtelen munkás volt, sokat dolgozott, törékeny testéhez képest bámulatos energiával... Tudományos és társadalmi életünkben csaknem kivételes jelenség". A Pester Lloyd október 1-i (reggeli) számában újból visszatérve Szabó Ervin személyére Leopold Lajos haladó polgári szociológus, Szabó Ervin barátja és tanítványa tollából közölt igen terjedelmes nekrológot, amely „új gondolatok aranymívese"-ként méltatta Szabó Ervint, „az ország egyetlen mintaszerű könyvtára" megteremtőjét, aki „könyvtári szakkérdésekben egyike volt a legelsőrangúbb szaktekintélyeknek Európában", tudós szenvedélye „a középkori pergamenfestő szerzetesekére" hasonlított, mint írót a „stílus tisztasága, a finom elegancia jellemezte", észre venni, hogy Marx e szindikalista kommentálója „Goethehez és Aranyhoz is járt iskolába". „Azt viszont fölényes gúnnyal fogja az utókor elkönyvelni", hogy nem volt sem az Akadémia tagja, sem egyetemi tanár, csak „magántudós". A radikális polgári Világ első nekrológjában hírül adta, hogy a Társadalomtudományi Társaság Szabó Ervin halálának másnapján tartott választmányi ülésén elhatározta: volt alelnöke képét megfesteti, emlékbeszédet tartat felette, az 1848/1849-ről írt, halála előtt befejezett művét kiadja, Magyarországon és külföldön megjelent írásait összegyűjteti és ugyancsak közreadja.

A magyar, egyszersmind a nemzetközi munkásmozgalom veszteségét látta Szabó Ervin elhunytában a bécsi Arbeiterzeitung (1918. október 1.), az osztrák szociáldemokraták napilapja szerzője. Szerinte „a tudományos szociálizmus egyik legjelentősebb képviselője" volt, „könyvtárosi tevékenysége nem akadályozta, hogy a pártnak is értékes munkát végezzen", műveit a nyugati szocialista folyóiratok és önálló fordítások segítségével „Európa-szerte ismerték", „tudományos tevékenysége Magyarországon kívül is sok barátot szerzett neki, sok bécsi elvtárs is őszintén gyászolja".

„Az utolsó két évtized egyik legmarkánsabb, legértékesebb közéleti egyénisége" volt, aki azonban, mert „nem szavalt, nem kiabált, nem intrikált, nem pajtáskodott, minden csoportnak gyanús idegen" maradt, — így értékelte Jászi Oszkár elhunyt barátját a Világban (október 1.). A fővárosi könyvtárról szólva állapította meg ugyanő, hogy az Szabó Ervin keze alatt „valóságos mintaintézmény lett, mely felvehette a versenyt a külföld legjobb kutatóműhelyeivel", ha a háború nem jön közbe, a társadalomtudományi központ a világhírű brüsszeli szociológiai intézmény, az Institut Solvay egyenrangú budapesti versenytársává emelkedett volna 1918-ig. A polgári radikalizmus vezető ideológusa, a szocialista forradalmár Szabó Ervin néhány vélt és valóságos fogyatékosságának aláhúzásával politikailag igyekezett őt némileg a maga képére formálni rögtönzött portréjában, ugyanakkor nem leplezte, hogy Szabó Ervin leginkább szembetűnő vonása „az ő oroszos forradalmisága" volt, mégpedig „abban a magasabb tendenciájában", hogy az egyezkedések, a vak hatalommal szembeni ravaszkodások helyett hitt az eszme, a propaganda, a betű erejében, „jól tudta, hogy mit jelent Oroszországban a nyomtatott betű", a tömegek felvilágosítása terén és mit Magyarországon a népszerűsítő irodalom hiánya. „Talán ez a hite még tudomásszomjánál is nagyobb erővel vitte életpályáját a könyvek kultuszához". — A szociáldemokrata Népszavában (1918. október 2.) Kunfi Zsigmond Szabó Ervinnek a szociáldemokrata párthoz fűződött kapcsolatait, ott végzett munkáját tolta előtérbe, átsiklott azokon a tényeken, amelyek Szabó Ervinnek a szociáldemokráciával való csaknem másfél évtizeddel korábbi szakítására utaltak, helyette azt hangsúlyozta, hogy a választójogi harcot nem tartotta feleslegesnek, csupán másodlagos fontosságúnak. E lényegében ferde beállítottság, ill. beállítás ellenére Kunfi gyászkeretes emlékezésének pozitivuma lett, hogy kiemelte:

„Nagyobb egyéni veszteség nem érhette volna a magyar szocializmust, mint hogy Szabó Ervint kell eltemetni", azt az embert, „akinél melegebben, szenvedélyesebben senki sem szerette a munkásmozgalmat". Bár nyilvánvaló, hogy ez az írás Szabó Ervin erkölcsi tekintélyét halálának másnapján annak a szociáldemokrata pártnak a javára kívánta kamatoztatni, amellyel Szabó Ervin a forradalmár régóta szembenállt, Kunfi cikke mégis hozzájárult, hogy olyan szervezett munkások figyelmét is felkeltse, „legbecsületesebb barátjuk, tanítójuk és előharcosuk" halálával bekövetkezett veszteségre, akik mit sem tudtak még Szabó Ervin illegális szerepéről és csak keveset a szociáldemokrata politika feletti bírálatairól.

A Népszava, a Világ, az Újság és más lapok is hírül adták: Szabó Ervin néhánysoros végrendeletet hagyott maga után, melynek első pontja volt: „Pap nélkül temessenek", a továbbiakban rendkívül értékes magánkönyvtára sorsáról intézkedett.

Szabó Ervinnek túlnyomórészt a fővárosi könyvtárra szállt hagyatéka kérdésével alább még bővebben foglalkozunk.

1918. október 1-én és 2-án közölte a legtöbb fővárosi újság Szabó Ervin temetése helyét és időpontját, ezek szerint erre a Farkasréti temetőben a főváros által adományozott díszsírhelyen kerül sor 1918. október 2-án délután 4 órakor.

Szabó Ervin temetése az 1918. október 31-i magyar őszirózsás forradalom győzelmét megelőző mozgalmas, feszültséggel telített hetek históriailag legjelentősebb mozzanatává lett azáltal, hogy a gyászünnepség időpontjában Budapest és környéke proletáriátusának jelentős része rövid munkabeszüntetéssel adózott emlékének és nem utolsó sorban azért is, mert Szabó Ervin sírja körül az elhunyt barát és tanítómester búcsúztatására megjelent tömeg, a háborúellenes, a haladó és forradalmi munkásság és értelmiség e népes képviselete, ezen erők valóságos tüntető seregszemléjét jelentette.

Érdemes itt emlékeztetni arra, hogy magyar szocialista harcosok temetésén ilyen tömeges demonstráció (Szabó Ervin halála előtt) csupán egy alkalommal volt: 1912. május 26-án amikor egykorú beszámolók szerint mintegy 20 000—30 000 munkás vonult ki a három nappal előbb lezajlott budapesti forradalmi megmozdulás, a „vérvörös csütörtök" áldozatainak búcsúztatására a Rákoskeresztúri temetőbe. Ez a tiszteletadás vasárnap zajlott le, tehát akkor nem volt szükség arra, hogy munkabeszüntetéssel kapcsolják össze.

Az is kiemeli a Szabó Ervin temetésekor lefolyt demonstráció horderejét, ha utalunk rá: ezt mindössze néhány héttel előzte meg az 1918. június 20-án a MÁVAG-ban végrehajtott csendőrsortűz, amelynek több munkásáldozata lett és amelyre a magyar proletáriátus nyolc napig tartó országos sztrájkkal válaszolt, miután pedig ezt a sztrájkot is sikerült leszerelnie a szociáldemokrata vezetőségének, még inkább növekedett a katonai-csendőri elnyomás —, kiváltkép a hadifontosságú üzemekben.

Az egykori tudósítások szerint a Szabó Ervin temetése alkalmából tartott munkabeszüntetést éppen a csepeli Weiss Manfréd művek tölténygyári részlegének munkásai kezdeményezték és elsőként más hadiüzemek csatlakoztak a javaslathoz: a Mátyásföldi Repülőgépgyár munkásai, akiknek főbizalmija az ekkor már fogságba vetett Mosolygó Antal, Szabó Ervin legbensőbb elvbarátja volt, és az erzsébetfalvai repülőgépgyáriak, a híradások szerint e két üzemben a negyedórás szünet alatt gyászgyűlést is tartottak, „amelynek keretében méltatták a szocialista tudomány nagy halottját",[1] de ezeken kívül „Budapest legtöbb gyárában a munkások 10 percre abbahagyták a munkát".

Különleges jelentőségű találkozó színhelye lett maga a Farkasréti temető is 1918. október 2-án délután 4 órakor. „Már 3 óra után ontották magukból a villamosok a gyászoló közönség százait, s a villamos társaság csak különkocsik beállításával tudta lebonyolítani a forgalmat". — jegyezte fel az egyik tudósító.[2] „Kemény munkásarcok között a tudományos világ egy-egy markáns sziluettje-, az egész jövő Magyarország képe kicsiben, Szabó Ervin ravatala körül". Az egykori tudósításhoz tegyük hozzá: olyanok jöttek el többek között, akik a néhány héttel utóbb létrejött Kommunisták Magyarországi Pártja előharcosaiként váltak ismertté, mint Alpári Gyula, Jancsó Károly, László Jenő, Lékai János, Lukács György, valamint akkor még baloldali szociáldemokraták, akik 1919-ben lettek kommunisták, mint Landler Jenő, Varga Jenő. Megjelentek a szociáldemokrata párt más vezetői, így Kunfi Zsigmond, Garami Ernő, Buchinger Manó, Rónai Zoltán, továbbá a radikális polgárság képviselői Jászi Oszkárral, Purjesz Lajossal, Pikler Gyulával, Szende Pállal az élükön, a galileista fiatalság küldöttei Polányi Károly, Halasi Béla vezetésével, Szabó Ervin ifjúkori fegyvertársai a magyar munkásmozgalom megújításáért

[1] Világ 1918. október 2., Népszava 1918. október 2., október 4.

[2] Világ 1918. október 3.

folytatott küzdelemben, köztük Mérő Gyula, Dániel Arnold. Rajtuk kívül a Nyugat című folyóirat, Ady lapja táborából Ignotus Hugó, Lesznai Anna, írók, tudósok, művészek, köztük Lajta Béla, a kor kiemelkedő építőművésze, Petrovics Elek és Meller Simon műtörténészek, Balassa József, Germanus Gyula nyelvészek, Vámbéry Rusztem jogtudós, Vedres Márk szobrászművész, Benedek Marcell, Dienes Valéria, Supka Géza írók. Ezek mellett a hivatalos Budapest is tekintélyes küldöttséggel vonult ki: Bárczy István főpolgármester, Déry Ferenc és Harrer Ferenc alpolgármesterek, Wildner Ödön és más tanácsnokok, a fővárosi törvényhatóság tagjai reprezentálták Budapest vezetőségét a fővárosi könyvtár igazgatójának búcsúztatásán.

A temetés egyik „szenzációja" lett, hogy eljött gróf Károlyi Mihály is. „Károlyi megjelenése úgy hatott az emberekre, mint egy hadüzenet a régi világnak—, Károlyi itt van! — suttogták végig a tömegben. Ez a hangulat még csak fokozódott a sírbeszédek alatt" —, írta négy évvel később, már emigrációban megjelent, németül, angolul is kiadott könyvében Jászi Oszkár, aki szerint a temetés „úgyszólván az októberi forradalom beharangozása volt"[1] El kell fogadnunk ezt a kortársi beállítást.

Sokak előtt Szabó Ervin temetésén lett nyilvánvaló, hogy Károlyi, a 48-as függetlenségi párt vezére kész a parlamenten kívüli erőkkel a radikális polgárság, a szociáldemokrata vezetés alatti, sőt az attól balra álló forradalmi munkástömegekkel is szövetségre lépni, hiszen az elhunyt Szabó Ervin éppen a munkásság legradikálisabb szárnyának a beavatottak előtt ismert vezére volt. Ezért keltett sokakban különös izgalmat Károlyi Mihály részvétele a búcsúztatáson.

Még egy mozzanat váltott ki óriási feltűnést: a budapesti rendőrfőkapitányság politikai osztályának „küldöttsége", a Nánássy detektívcsoport kivonulása,[2] persze nem az elhunyt iránti kegyelet jegyében, hanem nyilvánvalóan azért, mert egyfelől féltek, hogy a munkabeszüntetésekkel egyidejű gyászszertartáson megjelent tömeg forradalmi tüntetést rendez s talán a városba vonul, emellett feltehetően az is szerepet játszott, hogy a politikai rendőrség sejtette, vagy tudta: Szabó Ervin és szabadlábon maradt politikai elvbarátai álltak annak a forradalmi szervezkedésnek az élén, amelynek egyes galileista vezetőit (Duczynskát és társait), éppen néhány nappal előbb, 1918 szeptember végén ítélte súlyos börtönbüntetésre a Conti utcai hadbíróság. Joggal feltételezhetjük: a szervezkedés további tagjai utáni nyomozást is feladatként kapta a gyászolók figyelésére kiküldött detektívcsoport a „rend" szemmeltartása mellett.

Maga a gyászszertartás Szabó Ervin végrendelkezése szerint minden vallási ceremónia nélkül zajlott le. Koszorúk hatalmas tömege szegélyezte a ravatalt. A fővárosi könyvtár munkatársai utóbb levették és kegyelettel az intézmény raktárába helyezték a túlnyomó többségben vörös koszorúszalagokat, melyek ma is megvannak a könyvtárban. Közöttük ott volt a szociáldemokrata párt vezetősége, a Szaktanács, a Vas- és Fémmunkások Szövetsége, a Famunkások, a Népszava és a Volksstimme szerkesztősége, a Sütőmunkások, a Schlick gyáriak, a Ganz Waggon-gyáriak, a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége, a Festőmunkások, Építők, Címfestők, Bányamunkások, Földmunkások, a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége, a Könyvkötők, Vegyészeti munkások, Szociáldemokrata munkások, Gárdos Mariska, a Szabó munkások és munkásnők, a Cipészek, a Vasútiak, a Lipták-gyáriak, a Budapesti Közúti Villamos Vasútiak főműhelye, a Betegpénztár, a Galilei Kör, a Világ című lap, a Társadalomtudományi Társaság, Madzsar József és felesége Jászi Alice, Duczynska Ilona, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Huszadik Század szerkesztősége, Budapest Székesfőváros Tanácsa, Bárczy főpolgármester, Dienes Kálmán, Pulszky Ágostonné, Harrer Ferenc, Leopold Lajos és Leopold Gusztáv, Meller Simon, a „Garami család" és még igen sok szervezet, ismert és ismeretlen személy koszorúi, összesen 80 darab került a sírra. „Nagy Tanítójuknak" címezték szalagukat a Ganz-gyári munkások. „A tudás nagy harcosának" a cipészmunkások és cipészmunkásnők. A szabómunkások és szabómunkásnők koszorúszalagján ezt olvassuk: „A szocializmus tudós úttörőjének", a villamosvasútiakén: „Az eszme nagy harcosának...". Szabó Ervin közeli barátai, rokonai is elhelyeztek koszorúkat.

A búcsúztatást az Általános Munkásdalárda a proletártemetéseken szokásos „Miért oly borús..." kezdetű gyászdal eléneklésével vezette be. Harrer Ferenc alpolgármester mondta a főváros nevében az első búcsúbeszédet Szabó Ervinnek a fővárosi könyvtár alapítása és fejlesztése körüli érdemeit hangoztatva és a kor hangulatának megfelelően azt is kiemelte, hogy a szocialista Szabó Ervin „hitét egy világfelfordulásnak kellett igazolnia".[3]

Ezután a fővárosi könyvtár testületileg megjelent tisztikarának nevében Madzsar József könyvtári aligazgató vette át a szót: „Sohasem láttam embert, aki úgy szerette volna a könyveket, mint ő" —, de nem a könyvgyűjtő szenvedélyével, mert „számára a könyv élő szervezet volt, aminek funkciója van", fegyver a kultúráért folytatott harcban. „A könyvtár ne legyen lezárt szempillájú holt könyvek sírboltja,

[1] Magyariens Schuld... München, 1923. 31—32. old.

[2] Világ 1918. október 3.

[3] Népszava 1918. október 3.

hanem élő, eleven, lüktető organizmusa" — idézte Madzsar Szabó Ervin gondolatát. Követésre méltó példának minősítette azt a páratlan fegyelmet, rendkívüli pedantériát, amelyet elsősorban a maga példamutatásával honosított meg Szabó Ervin a könyvtárban, melynek hivatalnoka volt, az apró és jelentős dolgokat egyforma odaadással igazító vezetője. Majd emlékeztetett arra, hogy Szabó Ervin legfőbb céljának tekintette, hogy a milliós Budapesten évi egymilliós könyvforgalmat érjen el, de a háború miatt csak az út egyharmadát tehette meg.

Kunfi Zsigmond a szervezett munkásság képviselőjeként tartotta a harmadik búcsúbeszédet, a Népszavában akkor megcenzúrázott, (az 1918. október 31-i forradalmat követően a Szocializmus című folyóiratban teljes szövegében közölt) méltatásában rámutatott arra, hogy a temetéssel egy időben a végrehajtott munkabeszüntetés, a gyárak népének ez a kegyeletes tiszteletadása „a legszebb, legigazibb gyászbeszéd, amely leginkább illik Szabó Ervin egyéniségéhez", amire büszke lenne, ha megérte volna ő, „az osztályharc hadseregének a mi országunkban legjelesebb szállítója". Kunfi nem hallgatott róla, hogy Szabó Ervin egyik nagy feladatának tekintette a német szociáldemokrácia „kárhozatos, a szociális forradalmakat bénító" hatásának megtörését. Tudós szellem volt, de a „tudományt csak annyira becsülte, amennyire alkalmas fegyver volt a küzdelem számára", a rendszer szétzúzásáért indított harc szolgálatára. A cenzúra által akkor a sajtóból törölt mondatával fejezte ki Kunfi a pillanat hatását tükröző meggyőződését, hogy az országot vértengerbe és nyomorba taszító rendszer valóban megérett arra a lerombolásra, amelyért Szabó Ervin küzdött. Végül a politikai tanítványok érzéseit tolmácsolva állapította meg: Szabó Ervin éppen akkor távozott, amikor „soha nem látott hevességű küzdelmek érlelődnek" és ezért a legnagyobb szükség lett volna „tisztánlátására, szigorú bírálatára". Utoljára az Országos Radikális Párt, a Világ című lap, a Huszadik Század szerkesztősége és a Társadalomtudományi Társaság szónokaként Jászi Oszkár beszélt, aki többek között Szabó Ervinnek a fiatalságra gyakorolt forradalmi hatását emelte ki és annak a ténynek a nagy horderejét, hogy „a vérző Oroszország lelke jobban megértette a mi barátunk értékét és szellemét, mint a dunai álmos megalkuvások hazája. Hisz Szabó Ervin lényege az orosz propagandisták és forradalmárok vérrokona volt, minden marxizmusa dacára". (Szinte alig látszik szükségesnek, itt a polgári politikus félremagyarázásának helyesbítése: éppen marxista felfogása folytán lett „vérrokona" orosz elvtársainak Szabó Ervin).

Az egykorú tudósítások kiemelték, hogy a hatalmas gyászoló tömeg az eső és a télies hideg ellenére kitartott az ünnepségen, megrendítően hatott rájuk, amikor a munkásdalárda a Marseillaise eléneklésével zárta le a ravatal körüli szertartást és a sír felé induló tömeg élén a fővárosi könyvtár virágos leánydolgozóinak kettős sorfala indította meg a menetet, őket követte a Szabó Ervin fivére által támogatott gyászoló anya, majd Károlyi Mihály, Bárczy és a többiek.

Részvétlevelek özöne árasztotta el a fővárosi könyvtárat ezekben a napokban.[1] A régi irattárban megmaradt kondoleáló írások szerzőinek összetételére vetnek fényt a kiragadott nevek, idézetek. „Dr. Szabó Ervin, mint kiváló tudós és különösen mint a főváros könyvtárának igazi megalapítója olyan elsőrangú tényezője volt tudományos életünknek, hogy váratlan elhunytát mindnyájan csak a legnagyobb megilletődéssel fogadhatjuk" — írta többek között Márki Sándor, az ismert polgári történész. A tudósok nevében hasonló írást küldött Angyal Dávid professzor és Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa elnöke, Wlassics Gyula, Szabó Ervint, mint a Tanácsnak 1914 januárja óta volt tagját méltatta. Az Egyetemi-, a Széchényi-, a Képviselőházi könyvtár vezetői (Ferenczi Zoltán, Sebestyén Gyula, Nagy Miklós) leveleihez csatlakoztak a főváros kisebb könyvgyűjteményeitől érkezettek. Egyesek, mint a Kereskedelmi Múzeumból irott, a Szabó Ervintől könyvtáruk újjászervezéséhez kapott segítségről is megemlékeztek. Szabó Ervinnek az egész magyar könyvtárügy fejlesztéséhez adott hozzájárulását méltatták vidéki testvérintézmények vezetői, mint Bodnár János, Nagyvárad nyilvános városi könyvtára igazgatója. A Szegedről küldött kondoleáló levelek egyikében a szegedi Dugonics Társaság elnöke, Szalay József parentálta el az írók nevében Szabó Ervint. Móra Ferenc mint a szegedi Somogyi- Könyvtár és Múzeum igazgatója azt hangsúlyozta, hogy „Szabó Ervin halála talán nagyobb vesztesége a holnapi Magyarországnak, mint a mainak", azaz a háború után társadalmilag megújuló országnak, mint a régi rendszer bűnéből, és még mindig annak vezetése alatt vérző hazának. Ezt a hangulatot fejezte ki egy erdélyi falusi plébános, Várady Gyula, Székelyvarság római katolikus lelkésze írása. Várady, aki 1917—1918-ban, mint menekült, a könyvtárban dolgozott, közelről ismerhette meg Szabó Ervint. „Nagy és fájdalmas meglepetésként érte" a halálhír — írta —, mert Szabó Ervinnel való összeköttetése alatt nem tapasztalt mást, „mint következetes, meggyőződéses lélekbeli emelkedettséget és szívbéli jóságot". Szabó Ervin „végzetes tragikuma" lett szerinte, hogy „a rombolás forradalmi láza után" nem vehet részt „az alkotás békés és engesztelő művében". Említésre érdemes a Deák Ferenc szabadkőműves páholy levele is, amelyben a 2-es számú fiók körüli érdemeit emelték ki. A Magyar Bos-

[1] Irattár. Szabó Ervin halálával kapcsolatos iratok.

nyák és Keleti Gazdasági Központ Lánczy Leó elnök által aláírt résztvevő írása „a nagyszerű organizáló szakember, a kiváló szociológus, az új nyomokon járó történetíró" életművét méltatta s azt, hogy a fővárosi könyvtárban a keleti- és Balkán-kérdésekkel foglalkozók számára „megbecsülhetetlen" gyűjteményt létesített.

Szabó Ervin halála az ország határain túl is visszhangot váltott ki. Az osztrák szociáldemokrata Arbeiterzeitung 1918. október 1-i és 3-i számában is megemlékezett róla, a német Zentralblatt für Bibliothekswesen 1918 szeptember—októberi számában pedig a főszerkesztő (Paul Schwenke) írt nekrológot. (231. old.) Az utóbbi híradás nyomán küldötte el résztvevő sorait az ismert lipcsei szakember, Karl Heirmann 1918. november 26-án a könyvtárba[1]. A Népszava 1918. november 30-i száma adta hírül, hogy a stockholmi Mondo című idő nyelvű folyóirat is megemlékezett Szabó Ervinről.

A fővárosi könyvtáron belül részben külső ösztönzésre és segítséggel mozgalom indult Szabó Ervin emlékének méltó megörökítésére. Az intézmény irattárában[2] található Kőhalmi Béla 1918. október 2-i indítványa, amelyben javasolta, hogy a könyvtár: 1. felterjesztésében eszközölje ki a főváros vezetőségénél: festesse meg Szabó Ervin arcképét és azt helyezze el a könyvtár tanácstermében. 2. a háború után valamely munkásnegyedben „Szabó Ervin könyvtár" elnevezéssel nyissák meg az első fiókot; 3. létesítsenek egy nagyobb összegű „Szabó Ervin emlékalap"-ot, mely célra a Lantos könyvkiadó cég már 1000 koronát fel is ajánlott és az alap kamataiból jutalmazzanak évente egy-egy „Szabó Ervin emlékfelolvasás"-t valamely könyvtári bibliográfiai szaktémáról; 4. az alap előteremtésére rendezzenek a könyvtár előadótermében Szabó Ervin emlékünnepséget belépődíj mellett; 5. a könyvtár legközelebbi évkönyvét szenteljék Szabó Ervin munkássága méltatásának és egy teljes Szabó Ervin-bibliográfiát is mellékeljenek hozzá.[3]

Egy 1918. október 3-i irat Az Est című laphoz szól, utal arra, hogy a lap filmriportere felvételeket készített Szabó Ervin előző napi temetéséről és arra hivatkozással, hogy a könyvtár „minden rá vonatkozó adatot össze akar gyűjteni", ajándékképp, vagy fizetség ellenében kért másolatot a filmriportból. Október 16-án Benedek Marcellhez fordult a könyvtár levélben kérve, hogy a Deák Ferenc szabadkőműves páholy tagsága körében indítson gyűjtést a Szabó Ervin emlékalap javára.[4]

A KOMMUNISTA PÁRT EGYIK ILLEGÁLIS KÖZPONTJA

Szabó Ervin 1918. július 17-én kezdődött betegszabadsága után, amikor annak tartóssága kiderült, előbb Braun Róbert főkönyvtáros, majd az egyébirányú megbízatásai alól mentesített aligazgató, Madzsar József vette át a könyvtár vezetését-, 1918 október 12-én Madzsar hivatalosan is megbízást kapott az igazgatói teendők ellátására.[5]

Szabó Ervin halála után korántsem ért véget a fővárosi könyvtár és baloldali munkatársainak politikai szereplése, ellenkezőleg maga a könyvtár éppenúgy nevezetes események színhelye lett az 1918. október 31-én győztes polgári demokratikus forradalom periódusában, mint a háború alatt volt.

A fővárosi könyvtár az 1918-as őszirózsás forradalmat megelőzően drámai események színhelye volt. Az egyik adalék Madzsar Lilitől, Madzsar József könyvtári aligazgató leányától való, aki tragikus véget ért apja közlését idézve mondta el, hogy a polgári demokratikus forradalom előtti időszakban Madzsar József „egy szakasz bevagonírozásra váró" katona szökését segítette elő a könyvtár központi, Károlyi utca 8. alatti épületén keresztül.[6] Valószínűleg ugyanerre a mozzanatra utalt Hajdú Tibor történeti feldolgozásában, amikor leírta: a kegyetlenségéről hírhedt Lukachich tábornok, Budapest teljhatalmú városparancsnoka, hogy a már forradalmi főhadiszállásnak tekintett Astória szálló környékén felszámolja a hatalom ellen tömörülő katonai csoportokat, 1918. október 30-án a még neki engedelmeskedő haderőből két századot küldött a Reáltanoda utcai főreáliskola épületébe, ahol sikerült 20 tisztet, köztük a forradalmi Katonatanács több tagját elfogni, két menetszázad katonáit lefegyverezni. „Néhány tisztet a fővárosi könyvtárban találtak meg".[7]

Olyan drámai pillanatban történt ez a segítségnyújtás, amikor még senki sem tudta: rendelkezik-e a teljhatalommal felruházott Lukachich tábornok megfelelő erővel ahhoz, hogy vérbefojtsa a forradalmat éppen a fővárosi könyvtár közelében, a Szerb utcában elszállásolt bosnyák katonaságra támaszkodva.

[1] Uo.
[2] Uo.
[3] Uo.
[4] Uo.
[5] Irattár. Madzsar József iratai.
[6] Kárpáti Endre: Emlékezés Madzsar Józsefre. = Párttörténeti Közlemények 1959. 2. sz. 185. old.
[7] Hajdú Tibor: Az őszirózsás forradalom. 1963. 145. old.

Dienes László emlékezéséből[1] kapunk képet arról, hogyan vettek részt könyvtárosok az 1918. október 31-i polgári demokratikus forradalom győzelmét követő órákban, napokban a politikai akciókban. „A köztársaság kikiáltásának kierőszakolásában nagy szerepe volt a Madzsar József és Babits Mihály köré csoportosult kis társaságnak — írta Dienes — röpcédulákon követeltük a Károlyi-kormánytól, hogy mondja ki a trónfosztást. A tömegtüntetések megszervezésében jelentős mértékben vettünk részt. Babits, Kőhalmi Béla és még néhányan voltunk abban a csoportban, amelyik felvonult az Astória elé. Itt Babits elszavalta az »Itt a nyílam, mibe lőjjem« című Petőfi verset. Óriási tömeg gyűlt össze, kiáltások hangzottak el: »Le a királlyal!« «Éljen a köztársaság!« Tovább mentünk a Károly-körúton az Andrássy út felé... Madzsar egy másik csoporttal a város másik részén ugyanezt csinálta."

A fővárosi könyvtár irattárában található három további egykorú dokumentum egészíti ki az imént ieket.[2] Az egyik a Nemzeti Tanács által 1918. október 31-én kibocsátott nyomtatott „Igazolvány", amely birtokosának „minden kordonon" való szabad átjárást biztosított a Nemzeti Tanácsnak engedelmeskedő szerveknél, rajta tintával szerepel a szöveg: „Dr. Madzsar József egy. magántanár úrnak", a spanyoljárvány elhárítására kiküldött „teljhatalmú kormánybiztos"-nak. Ezen kívül még két 1918 november-i keltezésű távirat maradt fenn, az egyik Madzsar Józsefnek, a másik Pikler Blankának szóló meghívás a Nemzeti Tanács nagyválasztmánya ülésére, amelyet „szombaton délelőtt 11 órakor az Országház kupolatermében" tartanak.

Több példányban is fennmaradt a könyvtár egykorú iratai között két forradalmi felhívás, röpcédulák, melyek néhány darabjának hátsó üres oldalát utóbb (1919 elején) irat-fogalmazványokhoz is felhasználták. Az egyik felhívás: „Magyarok!" megszólítással az ország függetlenségének követelésére buzdítja a tömegeket, a másik „A magyar intelligenciához" megszólítással a magyarországi nemzetiségekkel való megbékélésre hívja fel az értelmiséget, „morális alapokon nyugvó államszövetség megteremtésére"[3] A sokszorosított felhívások bizonyára a könyvtárban készültek-, Dienes ezekre utalt idézett emlékezésében.

A forradalom viharában egyébként a polgári radikalizmus két ismert képviselőjét, Madzsar József aligazgatót és Braun Róbert főkönyvtárost csakhamar elszólították a fővárosi könyvtárból, hogy fontos állami funkciókban helyezzék őket. Madzsar a forradalmi kormány népjóléti minisztériumának szervezésére kapott megbízást, 1919 februárjától államtitkári rangban. Braun Róbertet legközelebbi elvbarátja, Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere vette maga mellé tanácsosi rangban 1918. november 10-től.[4]

1918 november 27-én vasárnap kultúrhistóriai nevezetességű találkozó színhelye volt a fővárosi könyvtár Károlyi utca 8. alatti központjának előadóterme: a rövidéletű, irodalomtörténetileg mégis kiemelkedően jelentős Vörösmarty Akadémia, amelyet a polgári demokratikus forradalom idején szervezkedő haladó írók kívántak létrehozni az új áramlatokkal szembehelyezkedett Kisfaludy- és Petőfi Társaság ellentéteként, a fővárosi könyvtár előadótermében tartotta előzetes alakuló értekezletét. Az eseményről szinte minden újabb irodalomtörténeti jellegű munka, vagy visszapillantás, így Benedek Marcell Ady breviáriuma, Ady Lajos testvéréről, Endréről írott monográfiája, Kassák Lajos önéletrajzi művének a Károlyi forradalommal foglalkozó része, Gellért Oszkár Kortársaim című könyve stb. megemlékezett. Kiemelkedő mozzanata volt ennek az értekezletnek, hogy Ady Endre, súlyosbodott egészségi állapota ellenére, fivére támogatásával eljött a fővárosi könyvtár közelében volt Veres Pálné utca 8 alatti lakásáról. Adynak ez lett utolsó nyilvános szereplése. Az előzetes értekezleten résztvevők, akik között ott volt Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Hatvany Lajos, Ignotus, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Révész Béla és mások, egyszóval az igazi, az élő és korát túlélő irodalom legjobbjai, egyhangúan Ady Endrét jelölték az Akadémia elnökévé, Babitsot és Móriczot alelnökké.

A Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i megalakulásának közvetlen előzménye, a politikai fejlődés jelentős állomása volt az 1918-as őszirózsás forradalom előtt még nagyrészt elszigetelten, vagy egymással csak laza, időleges kapcsolatba került (baloldali szociáldemokrata, illetve forradalmi szocialista) csoportok közös szervezkedési kísérlete 1918 november első heteiben-, egyelőre még bizonytalan elgondolásokkal. „A tárgyalás egy Szabó Ervin nevéről elnevezett egyesület alkotásával végződött, amely ily módon mindkét irányzat egyesítésére és a forradalmi elemek egybekapcsolására alkalmas", jegyezte fel két évvel utóbb Szántó Béla.[5] Ezt a vállalkozást, melynek színhelye a pesti

[1] Dienes László emlékezése. Párttörténeti Intézet Archivuma.

[2] Irattár. Őszirózsás forradalom.

[3] Uo.

[4] Irattár. Madzsar József és Braun Róbert személyi iratai.

[5] Szántó Béla: Osztályharcok és proletárdiktatúra Magyarországon. Moszkva, 1920. 14. old.

Seemann-kávéház volt, a kommunista párt megalakítása felé vezető út fontos állomásának tartjuk. Rövidéletű szövetkezésről volt szó és a résztvevők előtt még egészen ködös elképzelések lebegtek a jövendő feladatait illetően, mégis történelmi fontossága van annak, hogy a kommunista párt alapítását megelőző napokban Szabó Ervin neve jelképezte a szocialista forradalmiságot.

Alapvető fordulat kezdetét hozta Kun Béla 1918. november 17-i hazaérkezése Moszkvából. Kun Béla egyetlen budapesti címet kapott, Seidler Ernőét, (aki Szabó Ervin unokaöccse volt), mint akihez elvtársi bizalommal fordulhat a magyar kommunista párt megteremtésére irányuló tervével. Seidler mondta el neki érkezése estéjén, „hogy a szociáldemokrata párt baloldali elemei Szabó Ervin Kör címen egyesületet akarnak alapítani."[1]

Az iménti adatok csupán Szabó Ervin személye által kapcsolódnak a fővárosi könyvtárhoz, igazolva, hogy az intézmény vezetőjének neve jelszóként hozta össze a munkásmozgalom forradalmi elemeit a kommunista párt megalakulása előtt. A pártalakítás, azaz november 24. után viszont ismét szervesebben szövődött össze a könyvtár és a „nagypolitika". Erre vonatkozóan elsőként újólag Dienes László már idézett emlékezéséből hozunk egy részletet: „Egy hónap múlva visszajöttek az oroszországi magyar kommunista hadifoglyok és helyes mozgalmi irányba terelték a munkánkat. A pártalakító gyűlésen Kun Béla ismertette a bolsevizmust. Azokat hívta össze — mondotta —, akik különböző árnyalatokat képviselnek ugyan, de akikre a magyar kommunista párt megalakításánál és további működésében számíthat. Jól tudja, hogy Szabó Ervin környezetében olyanok nőttek fel, akik alkalmasak erre a feladatra. Azt is mondotta még, hogy bizonyára lesznek olyanok, akik, ha fegyvert kell ragadniok, nem állják meg a helyüket".[2]

A Szabó Ervin környezetében felnőtt könyvtárosok közül hárman, névszerint Dienes László, Kőhalmi Béla és Szigeti Gabriella már az elkövetkező hónapokban beigazolták politikai cselekedeteikkel, hogy Kun Béla joggal számított rájuk. Szigeti Gabriellárol tudjuk, hogy csakhamar belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, amelyet egyébként nem azon a gyűlésen alapítottak, amelyre Dienes utalt fent idézett emlékezésében.[3] Szigeti Gabriella korai párttagságáról a kalandregénybe illő módon átmentett és munkásmozgalmi ritkaságnak tekintett (fakszimilében több dokumentumgyűjtmény által is közölt) eredeti párttagsági könyve alapján tudunk. Bővebb források tudósítanak Dienes László és Kőhalmi Béla 1919 eleji különleges szerepéről a csakhamar súlyos helyzetbe került Kommunisták Magyarországi Pártja megsegítésében.

Szerepük megítéléséhez járul hozzá, ha felidézzük, hogy 1919 január—februárjában teljes külés belpolitikai csődbe került a polgári-szociáldemokrata kormány, amelyben a szociáldemokrata miniszterek lettek a hangadók. Miután a kormány hiábavaló erőfeszítéseket tett, hogy a néhány héten belül országossá vált kommunista tömegmozgalmat viszonylag békésebb eszközökkel elnyomja, 1919. február 20-án koholt ürüggyel a Kommunisták Magyarországi Pártja terrorisztikus eszközökkel való szétzúzását határozta el. Az ürügy egy szociáldemokrata provokáció, a Népszava Conti utcai székháza előtt aznap lezajlott véres, több halálos áldozatot követelő tömegtüntetés volt, amelyért vizsgálat és bizonyítékok nélkül a kommunistákra hárították a felelősséget. Ennek szellemében a párt Visegrádi utcai központját földúlták, kifosztották, az összes elérhető kommunista vezetőt elfogták, súlyosan bántalmazták, majd a gyűjtőfogházba zárták.

A munkásmozgalom forradalmi szárnya ellen indított hatósági terrorhadjárat és hangulatkeltés, mint tudjuk, nem érte el célját, azonban mégis roppant kockázatos volt a betiltott és vezetőitől megfosztott párt érdekében fellépni.

Ebben a helyzetben a fővárosi könyvtár két munkatársa döntő segítséget adott a szétvert párt titkos újjászervezéséhez és a bebörtönzött vezetőség helyébe lépő „második", illegális vezetőség megalakításához.

Maga Dienes László csak egészen röviden idézte fel, hogy miben járult hozzá ehhez a munkához: „A második Központi Vezetőség megalakítása, Kunék lefogása után, hivatali szobámban történt. Ez megfelelő helyiség volt, mert két kijárattal rendelkezett. Kun Béláék lefogatása után az ő helyükre léptünk földalatti munkára. Hevesi Gyula, Lukács György, Seidler Ernő elvtársak voltak ott többek közt. Hivatali állásomnál fogva és mert jó barátaim voltak a kormány tagjai között, nyugodtabban exponálhattam magamat, mert úgy éreztem, hogy nagyon messzire kellene menni, hogy hozzám nyúljanak.

[1] Kun Béla: Összehívjuk az alakuló ülést... = Társadalmi Szemle 1958. november. 96—98. old.

[2] Dienes László emlékezése. Párttörténeti Intézet Archivuma.

[3] Párttörténeti Közlemények 1958. No. 2., 1965. No. 3. számában Milei György határozta meg teljes pontossággal a pártalapító gyűlés napját.

Seidler Ernő elvtárs, a pénztáros, a Párt vagyonát nálam őrizte. Ha pénzre volt szükség, a mozgalom céljaira, telefonon, vagy írásban »10 tojást« kért, ami tízezer koronát jelentett."[1]

Negyven esztendővel a történtek után a KMP egykori „második" vezetősége tagja, Rákos Ferenc egészítette ki a Magyar Szocialista Munkáspárt folyóiratában Dienes közlését. Rákos is elvesztette kapcsolatát elvtársaival és bujkálnia kellett, majd egy előre megadott címre ment a Verseny utcába, ahol levelet nyomtak a kezébe, ezzel a szöveggel: „Keresse fel Dienes Lászlót, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatóját, ahol a kért könyvet átveheti". Elment Dienes Lászlóhoz, aki megmondta neki, hogy „hová kell menni és mikor", utóbb Rákos Ferenc, mint az új, az illegális vezetőség tagja, egyenesen Dienes szobájából irányíthatta a munkát, mint írja: „Munkahelyem a fővárosi könyvtárban volt, Dr. Dienes Lászlónak, a könyvtár igazgatójának szobája. Íróasztala baloldali felét rendelkezésemre bocsátotta. Rajta kívül helyettesét, Kőhalmi Bélát avattuk be a dologba".[2]

Kőhalmi Béla ez idő tájt, 1919. február 20-át követően, közvetlenül a proletárforradalom győzelmét megelőzően az egyik baloldali folyóiratban, a galileisták Szabadgondolat című lapjában nyíltan is fellépett az üldözött kommunisták mellett: „Kun Bélák" címen írt vezércikkében.[3]

A fővárosi könyvtártól kapott segítségre utal Hevesi Gyula, aki emlékiratában megerősítette, hogy a KMP második illegális vezetősége, amelynek tagja lett, tartott üléseket a könyvtárban.[4]

Nyomatékosan húzta alá Lukács György, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatóságának e kérdésre adott válaszlevelében (1963. július 17.) Dienes akkori szerepét: „Dienes Lászlónak igen nagy érdemei vannak a kommunista vezetőség 1919. február havában történt lefogatása után az új vezetőség kialakításában. Velem is ő vette fel a kapcsolatot és segített abban, hogy a többi elvtársat is megtaláljam és összejöjjünk".[5]

A kortársak visszaemlékezéseinél teljesebb körképet találunk Dienesnek a proletárforradalom előestéjén kifejtett rendkívüli jelentős tevékenységéről egy valószínűleg Nagyváradon megjelent Tanácsköztársaság alatti kiadványban, amely a munkásmozgalmi ritkaságok közé tartozik. Egyetlen ismeretes budapesti példánya a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1919-es gyűjteményében található. A címlap nélküli füzet: cikkgyűjtemény. Szövegéből kiderül, hogy egy Vörös Könyv című sorozat második száma volt. Ennek a számnak a 19—20. oldalán jelent meg Heller Samu „Nagyvárad — menedékhely" című cikke. A szerző a proletárforradalmat megelőző hetek eseményei közül a Nagyváradon és Budapesten folyó illegális kommunista munkáról közölt igen érdekes adalékokat. Elmondta, hogy a KMP Központi Bizottságának néhány egérutat nyert vezetője 1919. február 20-a után Nagyváradra menekült, és ott folytatta illegálisan munkáját. Nagyváradon nyomták ki a betiltott Vörös Újság egyik számát, ennek 5000 példányát Budapestre kellett szállítani, a megbízott két címet kapott, Sikorszky Lajosét és Dienes Lászlóét. A fővárosba érkezve az utóbbit kereste fel:

„A Fővárosi Könyvtárban könnyű volt Dr. Dienes elvtársunkra ráakadni — írja. — Az előszobája telve várakozókkal, lelkes galileistákkal, kommunistákkal. Dienes hivatali helyisége volt az az összekötő kapocs, amely a még le nem tartóztatott központi bizottsági tagokat összetartotta. Ő tudta majdnem mindegyik exponált elvtársnak a rejtekhelyét, és ha kellett, megbízható küldöncök útján érintkezett is velük. Nála volt a kommunisták pénzének nagy része is. Ő gondoskodott róla, hogy a letartóztatottak részére rendes étkezést vigyenek be a fogházba, a családtagjaik pedig megfelelő pénzsegélyben részesüljenek. Hozzáküldötte Szamuely Tibor elvtárs a röpiratok kéziratait is, és ő gondoskodott, hogy amennyiben lehet, azok ki is nyomattassanak és terjesztessenek. Mindezeket olyan nyájas közvetlenséggel és feltűnő nyugalommal intézte, mintha csupán ezekből állanának a főkönyvtárosi teendők."

Végül még egy igen jellemző apróság: Rákos Ferenc fentebbi emlékezése végén idézte 1919. március 21-ét, a proletárdiktatúra kikiáltása napját: délután értesült róla, hogy a szociáldemokrata vezetők bementek a gyűjtőfogházban őrzött kommunistákhoz és megegyeztek velük a két munkáspárt egyesítéséről, a Tanácsköztársaság kikiáltásáról. „Örömtől dobogó szívvel rohantam le a Rózsadombról Pestre a Fővárosi Könyvtárba..." folytatta Rákos emlékezését.

Az eddig feltárt adatok is igazolják azokat az állításokat, amelyek szerint a fővárosi könyvtár az 1918—1919-es forradalmak „egyik főmelegágya" volt.

[1] Dienes László emlékezése. Párttörténeti Intézet Archivuma.

[2] Társadalmi Szemle 1959. február.

[3] Szabadgondolat 1919. március 15. 97—100. old.

[4] Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban 1959.

[5] Remete László: Dienes László 1889—1953. 1964. 22. old.

KÖNYVTÁRI ÉLET AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ALATT
(1918. október 31—1919. március 20)

Az őszirózsás forradalom a fővárosi könyvtár hétköznapi életében is kedvezően éreztette hatását. Az 1918—1919-es évekről már csak 1920-ban, illetve 1921-ben, tehát az ellenforradalom időszakában adtak ki nyomtatott jelentéseket, amelyek rosszindulatú célzatossággal tárgyalták a forradalmi hónapok eseményeit, de mégsem tudták egészen elleplezni a pozitívumokat.

Az ellenforradalom alatti visszapillantások egyébként szembetűnő hanyatlást árulnak el a könyvtár összes előző (az 1907—1917-es évekről kiadott, Szabó Ervin által írt és szerkesztett) évi jelentések színvonalához képest, alig adnak segítséget a kutatónak. Ezt Kremmer Dezső, az 1918—1925-ös évekről szóló beszámolók szerzője is kényszerűen bevallotta mindjárt első (1918-as) jelentése végén: „Jól tudom, hogy e jelentésnek igen sok hibája van, nem oly alapos és széleskörű, sokat felölelő, mint az első tizenegy jelentés akármelyike."[1]

Az ellenforradalmi könyvtárvezető persze mindjárt igyekezett megmagyarázni a fogyatékosságok „okait". Egyik „mentség"-e: „közel két évig lebegett, mint törött kormányú hajó a forradalmak vizein a könyvtár" és ő ezekután — úgymond — „Szabó Ervin örökébe lépve egy megtépdesett, összezsugorított sokat szenvedett intézetet talált, mely alig tudott a két forradalom pusztító vihara után aléltságából magához térni... Másik mentsége az, hogy a főtisztviselők legnagyobbrészt a jelentés írása idején, mint hivatalaiktól felfüggesztettek, távol éltek a könyvtártól".[2] Bizony felületes és hézagos „mentségek" ezek. A forradalmak „közel két év"-e például 1918. október 31-től 1919. augusztus 1-ig tartott, vagyis összesen 9 hónap volt. Ráadásul nem „egy megtépdesett, összezsugorított, sokat szenvedett, alélt", hanem ellenkezőleg, egy megnagyobbodott, pezsgő életű, virágzó intézményt örökölt az ellenforradalmi vezetőség, amely azt is elhallgatta, hogy önmaga volt előidézője annak, hogy a főtisztviselők nagyobb részét felfüggesztették, így hát azok nagyon is „távol éltek a könyvtártól", ki börtönben, ki internálótáborban, ki pedig emigrációban. Ez a körülmény a beszámoló közreadásakor még titok volt, a felszabadulás óta előkerült bizalmas akták segítségével azonban alább még módunk lesz feltárni a történteket. Az 1918-ról és 1919-ről utólag készített hivatalos jelentések más részleteikben is magukon viselik a politikai elfogultság és a teljes felületesség bélyegét, ezért csak kevéssé használhatók a bennünket érdeklő korszak megismeréséhez. Példaként említhetjük azt is, hogy a jelentés szerzőjének a könyvtár 1918-as ajándékozói névsorát — úgymond: „a két borzalmas forradalom pusztító vihara után nem állt módjában összeállítani". Valójában a szóban forgó listákat akkor is (mint ma) megtalálhatták volna a sok ezer példányban kinyomtatott 1918-as Fővárosi Közlöny 307. és a 1703. lapján, azonban vagy kényelemszeretetből, vagy szakmai ismereteik hiánya miatt nem néztek utána, annál furcsább, hogy még ilyen esetben is a „borzalmas forradalmakra" hivatkoztak.

Nem szorul bizonyításra, hogy egy könyvtár fejlődésében is elsőrangú jelentősége van annak, hogy ki vezeti az intézményt és aligha találunk a hazai és külföldi szakirodalomban olyan könyvtári jelentést, amely elhallgatja, hogy a tárgyalt időszakban ki vezette a könyvtárat. A fővárosi könyvtár 1918-as és 1919-es jelentései azonban e ponton is kivételt képeznek. Az 1918-as jelentésnek megvan az eredeti kézirata, ebben még szerepel az a mondat, hogy a könyvtárt Dienes László vezette az őszirózsás forradalom alatt, de utólag már ott is kihúzta ezt Kremmer Dezső.[3] A nyomtatásban megjelent összefoglalóban már egyáltalán nem szerepel Dienes neve.

Jobb hijján mégis nem egy esetben kényszerülünk az utólag, az ellenforradalom alatt nyomtatott 1918—1919-es jelentések adatait is figyelembe venni, amennyiben egyéb források valószínűsítik a hitelességet.

[1] Városi Nyilvános Könyvtár tizenkettedik évi jelentése a könyvtár működéséről az 1918. évben. 1920. 10. old.

[2] Uo.

[3] Irattár. Évi jelentések. 1918.

A könyvtári személyzet helyzetének javítását illetően például a két forradalmat váltig szidalmazó ellenforradalmi jelentés sem hallgathatta el, hogy már az 1918-as őszirózsás forradalom alapvető és régi sérelmet orvosolt: legfelsőbb fórumon (a belügyminiszter 168.836/1918—I. sz. rendeletével) jóváhagyást nyert a Szabó Ervin által még a háború kitörése előtt elkészített, majd a számos módosítás ellenére is éveken át visszautasított státuszrendezési javaslat. Ennek eredményeként véglegesítettek a IV—IX. fizetési osztályokban, a tudományos szakon 8 könyvtári főtisztviselőt (igazgató, aligazgató, 2 főkönyvtáros, 4 könyvtáros), további 13 tisztviselőt középfokon, bár ezek közül 2 hivatalnok a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárt illette.[1]

A státuszrendezés 1919. január 1-én lépett érvénybe: ekkor kapta meg hivatalosan igazgatói kinevezését Madzsar József. Braun Róbert lett az aligazgató, Dienes László pedig főkönyvtáros, Kőhalmi Béla könyvtáros, Cherestesiu Viktor segédkönyvtáros. Hasonlóképp léptek elő a többi alkalmazottak. Madzsar József igazgató azonban már 1918. november 1-től, Braun Róbert aligazgató pedig november 10-től nem a könyvtárban működtek. Madzsar a népjóléti, Braun pedig a Jászi Oszkár vezette külügyminisztérium szervezésén dolgozott. Ezért az egész időszakban Dienes László vezette a könyvtárat. Madzsar könyvtárigazgatói beosztását továbbra is megtartva, 1919. március 1-től egy esztendős fizetéstelen szabadságot kért és kapott, ekkor lett ugyanis a népjóléti minisztérium államtitkára. Braun Róbert, aki 1918. november 10-én György János havi díjas könyvtárost is magával vitte a külügyminisztériumba, 1919 elején már a Jászi Oszkár vezette egyetemi reformbizottságban dolgozott és csak 1919. március 21. után tért vissza a könyvtárhoz. Előbb két havi, majd bizonytalan időre szóló szabadságra ment Cherestesiu Viktor (akit távollétében, 1919. január 1-én léptették elő segédkönyvtárossá), de az Erdélybe utazott Cherestesiuval a román előrenyomulás miatt ekkor megszakadt a könyvtár kapcsolata.

A forradalom mellé állott könyvtárosokon kívül nyílt ellenforradalmár is kikerült ebből a gárdából Krisztics Sándor, személyében, aki az ellenforradalmi szervezetként született Területvédő Liga („TEVÉL") titkára lett és ezen a címen kapott tartós szabadságot.

Hivatalos megbízatásból, tehát mint rangidős, 1918 novemberétől a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i győzelméig Dienes László könyvtáros (1919. január 1-től főkönyvtáros) vezette az intézményt, az összes hivatalos iratokat ő szignálta.

Említésre érdemes, hogy az őszirózsás forradalom kormánya tett eleget a nem sokkal előbb elhúnyt Szabó Ervin még 1918 elején benyújtott kérésének, amelyben a könyvtárigazgató javasolta: tudományos munkássága alapján egyetemi végzettsége nélkül is tekintsék könyvtári tudományos szakra képesítettnek Enyvvári Jenő könyvtártisztet.[2] Azt az Enyvvárit részesítette a szocialista Szabó Ervin által régebben benyújtott indítványra a Károlyi-kormány belügyminisztere 1918. november 30-i határozatával a különleges kedvezményben, aki azután az ellenforradalom kezdetétől résztvett a baloldali könyvtárosok üldözésében és utóbb is (1926-tól a nyilas uralomig mint igazgató) a jobboldali politika végrehajtója lett a könyvtárban.

A könyvtárosok nyílt politikai szervezkedése a polgári demokratikus forradalom alatt vette kezdetét: valamennyien beléptek a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségébe (VAOSZ). A magyar munkásmozgalom sajátos viszonyainak megfelelően, ahol a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek között nem volt éles határvonal, félig-meddig a szociáldemokrata párttagsággal volt egyenlő a VAOSZ tagság.

Az alkalmazottak szervezkedése magával hozta bizonyos régi sérelmek orvoslását. Magyarországon 1848 után még egy forradalomnak kellett jönnie olyan vívmányok eléréséhez, amelyeket a nyugati polgáriasultabb országokban régen elértek, például a „szolga" elnevezés megszüntetéséhez. A könyvtár irattárában kelet nélküli kézirásos határozati javaslatot találunk, 1919 január—februárjában keletkezhetett, amely a könyvtár összes altisztjének aláírásával a VAOSZ altiszti osztálya döntésére hivatkozva követeli: „Minden néven nevezendő privát munkák végzése tilos", aki ez ellen vét, „azzal együttműködni nem lehet". Új munkabeosztást készítenek, amely nem kedvez egyeseknek, „hanem a jelen korral párhuzamosan mindnyájunkra nézve egyenlő és igazságos".[3] Egy 1919. január 27-én kelt körlevélben Kőhalmi Béla és Dienes László közölte, hogy „a szolga elnevezés megszűnt, helyébe az altiszt használata lép". A nyomaték kedvéért aláhúzva fűzte hozzá Kőhalmi: „Nagyon kérem a kollegákat, hogy ezt az elnevezést még egymásközti beszélgetéseikből is irtsák ki". Egymásközti megszólítás: „úr", „kisasszony", „asszony" 17 éven aluliakkal szemben teljes név, vagy keresztnév.[4]

[1] Uo. 5—6. old.

[2] Irattár. Személyi iratok. Enyvvári Jenő iratai.

[3] Irattár. Őszirózsás forradalom.

[4] Uo.

Még az ellenforradalom alatt közreadott évi jelentés sem hallgathatott róla, hogy milyen lelkes és intenzív munka indult a forradalom alatt a könyvtári alkalmazottak szakmai képzése és továbbképzése irányában és, hogy ezt a vállalkozást „minden külső segítség nélkül" indították el.[1] Kőhalmi Béla kezeírásával készült egy 1919. január 16-i Dienes által láttamozott körlevél, amely bejelentette, hogy a gyakornokok részére egy január közepétől áprilisig tartó könyvtári tanfolyamot rendeznek, amelynek végén vizsgát is kell tenni. Gyakornokot csakis e vizsga alapján terjesztenek az áprilisban esedékes végleges alkalmaztatásra. A 10 héten át tartó kurzus hetenként háromszor 2 órából állt. Január 21-én függesztették ki a tanfolyam órarendjét, február 22-én körlevél tudósított róla, hogy a könyvtár vezetősége a tanfolyam tárgyai köréből vett bármely téma kidolgozására egy 50 koronás, egy 30-as és egy 20 koronás pályadíjat tűz ki jutalomképpen. Egy március 5-i hirdetmény a gyakornokok részére tartandó legközelebbi előadások előadóit és időpontját jelölte meg: Kőhalmi Béla, Pikler Blanka, Kremmer Dezső, Enyvvári Jenő, Drescher Pál szerepeltek az előadói névsorban; a magyar és világirodalom, tudománytörténet, katalogizálás és osztályozás voltak a felsorolt tantárgyak.

Az előbbieknél szélesebb hatósugarú kísérlet indításáról adott hírt egy 1918. november 26-án kelt hivatalos levél. Ebben Dienes László, mint a könyvtár megbízott vezetője Gönczi Jenőhöz, a kultuszminisztériumban működő miniszteri tanácsoshoz fordult, mint az ott létesített reformbizottság vezetőjéhez és azzal a megjegyzéssel, hogy „a reformosztály bizonyára sorát fogja ejteni a könyvtárügy megreformálásának is" felajánlotta a fővárosi könyvtár, illetve személyszerint saját közreműködését és Kremmer Dezsőét a munkához.[2] A könyvtáron belüli kezdeményezésre utal egy 1919. február 12-i körlevél, amelyben Dienes László és Kőhalmi Béla könyvtári tudományos szeminárium létesítését jelentették be a következő bevezetéssel: „A közel jövő a kultúra demokratizálása irányában nagy feladatokat fog róni a könyvtárakra. Erre a munkára nekünk, akik a hazai könyvtárügyben a frissebb haladást akarjuk képviselni, fel kell készülnünk olyan módon, hogy a könyvtári reformok programját fővonásaiban és részleteiben előre kidolgozzuk. Ehhez lelkes és áldozatkész önkéntesekre van szükség, akik erre a munkára vállalkoznak, amelyért semmi díjazás nem jár, szemináriumot fognak alakítani". A heti egy szemináriumon kidolgozott programok azonban mindössze erkölcsi sikert hoznak: „mindenkor úgy fognak szerepelni, mint a Városi Nyilvános Könyvtár könyvtártudományi szemináriumának munkálatai"[3], — tájékoztatta az érdekelteket a körlevél, amelynek harmadik oldalán 15 könyvtáros aláírásával és a neki megfelelő időpont feltüntetésével jelezte, hogy részt óhajt venni a munkaközösségben. Pikler Blanka, Kremmer Dezső, Szauder Erzsébet, Szigeti Gabriella, Enyvvári Jenő, Váradi Irma, Drescher Pál szerepeltek többek között a jelentkezők névsorán.

A további körlevelekből kiderül, hogy a szemináriumi munkálatok rövidesen megkezdődtek.

Kőhalmi Béla, aki a röviddel később kikiáltott Magyar Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának Dienes László mellett legfőbb irányítója lett, a korszakról írott monográfiájában[4] igen behatóan ismertette az őszirózsás forradalom alatt Dienes Lászlóval közösen kidolgozott tervezetüket, amelyet ekkor még mint a fővárosi könyvtár vezetői készítettek az egész magyar könyvtárügy gyökeres megreformálására. Kőhalmi annál is több joggal tárta föl részletesen a program szövegének teljes bemutatásával a Tanácsköztársaságot megelőző hetek munkálatainak eredményét, mert ez tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság alatt lényegében felkészülten láthattak hozzá a nagyvonalú átalakításhoz. Kőhalmi arra is utalt tanulmányában, hogy a tervezetet az üldözött Kommunisták Magyarországi Pártja illegális Központi Bizottsága egyik tagjának, a politikai szervezést Dienes igazgatói szobájából végző Rákos Ferencnek is bemutatták.[5]

Méltán mondhatjuk, hogy az idők előtt járva, a polgári demokrácia korlátain túl tekintve, a szocialista forradalom győzelmének közeli perspektiváját tartva szemük előtt végezték az előkészítő munkát 1919. március 21-et megelőzően.

Dienes és Kőhalmi idézett (1918. február 12-i) felhívásukban már hangsúlyozták, hogy a Szabó Ervin által megszervezett fővárosi könyvtárra, amely „a hazai könyvtárügyben a frisebb haladást képviseli", a forradalom győzelme folytán országos jelentőségű feladatok hárulnak.

A demokratikus szellemre jellemző, hogy a reformtervezet előkészítésébe minden erőt igyekeztek bevonni.

Ugyanezt a demokratikus szellemet fejezte ki, hogy 1919 elejétől személyzeti értekezleteket rendszeresítettek. Az első ilyen széleskörű találkozóra 1919. február 18-án került sor, amikor Kőhalmi Béla „Áttekintés a magyar könyvtárügy problémái felett" címmel a tudományos szeminárium munkájának elősegítésére tartott előadást. A másodikat 1919. március 1-én tartották, amikor is a könyvtár osztályveze-

[1] A Városi Nyilvános Könyvtár tizenkettedik évi jelentése az 1918 évről. 3. old.

[2] Irattár. Őszirózsás forradalom.

[3] Uo.

[4] A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 1959.

[5] I. m. 258. old.

tőinek beszámolóját „és attól függetlenül minden egyéb javaslatot" meghallgatott és megvitatott a könyvtári személyzet plémuma.[1]

Láttuk, hogy Szabó Ervin 1918. október 2-i temetésén szinte hiánytalanul résztvett a radikális polgárság, a 48-as függetlenségiek és a szociáldemokraták vezetősége. Részvételük akkor demonstrálta, hogy szolidárisak a baloldali szocialista Szabó Ervin eszméivel. Azonban a hatalomra került forradalmi kormány 1918. október 31 — 1919. március 20 között egyetlen gesztussal sem adózott Szabó Ervin emlékének, noha őt korábban Ady Endrével együtt a forradalom legjelentősebb szellemi előkészítőjének minősítették. Utólag (a forradalmak bukása után) Károlyi Mihály emigrációs emlékiratában nyomatékkal emelte ki: „A magyar lelkiismeret fölébresztésében és a fölvilágosítás munkájában nagy szerep jutott Szabó Ervinnek... [aki] résztvett minden haladó irányzatú mozgalomban... a baloldali szocialisták igazi vezére volt..."[2]

Jászi Oszkár is nagyon hangsúlyosan mutatott rá-, ugyancsak később, az emigrációban írt emlékirata több helyén (Magyariens Schuld, Ungarns Sühne) Szabó Ervin politikai tevékenységének históriai fontosságára. Az őszirózsás forradalom alatt azonban semmiféle intézkedést sem hoztak, hogy Szabó Ervin emlékét megfelelőkép megörökítsék. Kunfi Zsigmond kultuszminisztertől sem indult ki ilyen kezdeményezés. (Csak a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i győzelme után kerülhetett sor erre).

Az első forradalom alatt nem is a kormány, hanem elsősorban a fővárosi könyvtár tett lépéseket Szabó Ervin emlékének megörökítésére és ehhez a fővárosi tanácstól, személy szerint Wildner Ödön tanácsnoktól segítséget is kapott. Nyilván ennek köszönhető, hogy a könyvtár Murányi Gyula szobrászművésszel Szabó Ervin emlékplakettet csináltatott. A sokszorosított művészi darab láncait szétszaggató meztelen férfialakot ábrázol. A köralakú dombormű latin felirata a „nagy fölkelés" („magnae rebellionis") vezéreként jelöli meg Szabó Ervint.[3] Ugyancsak ekkor rendelték meg Vedres Márknál, a kiváló szobrászművésznél, Szabó Ervin benső barátjánál és tanítványánál Szabó Ervinről készített halotti maszkja másolatát.[4] A könyvtár vezetősége programba vette egy Szabó Ervin emlékkönyv összeállítását. Másolatban maradtak levelek, amelyekben Szabó Ervin barátait, illetve közeli ismerőseit, Lajta Bélát, a kiváló építőművészt, Lantos könyvkereskedőt, Benedek Marcellt és másokat kértek fel: írják meg emlékcikkeiket Szabó Ervinről a könyvtár által kiadandó album számára.[5] 1919. március 7-éről maradt meg egy előterjesztés, amelyben a könyvtár azt javasolta a főváros vezetőségének: nevezzék el az 1. számú fiókkönyvtárat Szabó Ervinről. A főváros törvényhatóságában is született hasonló javaslat: a Világ című újság 1919. január 23-i száma szerint Feleki Béla bizottsági tag azt indítványozta, hogy a Gellérthegy déli lejtőjén levő Ménesi utat, ahol a 19. számú házban lakott és hunyt el a fővárosi könyvtár igazgatója, nevezzék el Szabó Ervin útnak.

A könyvtár ekkori költségvetéséről nincsenek részadataink. Az ellenforradalom alatt kiadott jelentés elítélően kommentálta, hogy az eredeti, az ellenforradalmi vezető által is nyomorúságosnak tekintett költségvetést megnövelték, túllépték és a főváros póthitellel segített a könyvtáron: „Az októberi forradalmat követő ésszerűtlen gazdálkodás, valamint a minden téren beállt ugrásszerű áremelkedés növelte a könyvtár túlkiadásait, melyek azután zárszámadásszerű póthitel útján nyertek fedezetet."[6]

Részletes kimutatásokat a könyvtári állomány forradalmak alatti gyarapodásáról sem találunk, azonban bizonyos, amit az ellenforradalmi jelentések sem tagadhattak le, ezekben a hónapokban jutott a könyvtár története során az egyik legértékesebb ajándék: Szabó Ervin magángyűjteménye birtokába. Az alább bővebben ismertetett anyagot a végrendelkező halála után, 1919 januárjában vették át és kezdték bedolgozni, amint erről az egykorú források hírt adnak.

A háború utókövetkezményei közt jelentkezett papírhiány miatt nem volt lehetőség érdemleges publikációs munkára. Irattári dokumentumokból látjuk, hogy megkezdték az előmunkálatokat a Szabó Ervin emlékének szentelt 1918-as Évkönyv kiadására, azonban a terv már nem kerülhetett kivitelre. Csupán egyetlen szerény, mégis érdekes publikációval sikerült előállni: 1919 márciusában Hírek és Közlések címen nyolcadrét formájú, gépírásos, kőnyomattal sokszorosított 8 oldalas könyvtári közlönyt indítottak, amelynek azonban csak az 1. és egyetlen száma látott napvilágot. Ez többek között a gyakor-

[1] Irattár. Őszirózsás forradalom. 201. és 214. körlevelek.

[2] Egy egész világ ellen. München 1923.

[3] Egy 1919. február 21-i körlevélből látjuk (Irattár. Őszirózsás forradalom), hogy a 35 koronáért árusított plakettből több könyvtáros vásárolt 1—1 példányt.

[4] Egy 1918. december 3-i polgármesteri határozat (Irattár. Őszirózsás forradalom.) 5000 Koronát utalt ki Vedres Márk tiszteletdíjaként. ugyancsak Vedres Márkot bízták meg egy Szabó Ervin szoborportré készítésével, amint erre alább még utalni fogunk.

[5] Irattár. Őszirózsás forradalom.

[6] A Városi Nyilvános Könyvtár ..... évi jelentés az 1918. évről 3. old.

nokok oktatásáról, a Szabó Ervin hagyaték átvételéről és bedolgozásának megkezdéséről és a státuszrendezésről számolt be több-kevesebb részletességgel. A kezdeményezést egy kissé a fővárosi könyvtár 1957-ben indított és életképesnek bizonyult „Könyvtári Híradó"-ja 40 évvel fiatalabb, bár nagyon szerény előzményének is tekinthetjük.

A tudományos központban folyó belső munkálatokra vetnek fényt azok az irattári dokumentumok, amelyekből megtudjuk, hogy Dienes és Kőhalmi kezdeményezésére lépéseket tettek a referenszmunka szakosítására. Egy 1919 januárjában kiadott „Szakreferensi kérdőív" bevezetése tájékoztat arról, hogy elhatározták: a könyvtárba érkező hazai és külföldi, főként tudományos értékű időszaki kiadványokat rendszeresen szétosztják azok között, akik az egyes cikkek bibliográfiai feldolgozására vállalkoznak, főként a folyóiratok könyvészeti adatainak szemmeltartására, a gyarapítási politika tökéletesítése érdekében. A mellékelt jelentkezési lap rovataiba a vállalkozóknak nevük feltüntetése mellett decimális számmal kellett jelezni: milyen tudományszak, ezen belül, mely lapok érdeklik, mely nyelveken beszél, ír, olvas, vagy ért valamit. 1919. február 19-én az állomány általános revízióját indította be egy körlevéllel a vezetőség, felsorolva a résztvevők nevét.

A könyvtár egésze, így a tudományos központ forgalmát is igen kedvezőtlen befolyásolták azok a Szabó Ervin által a háború alatt jellemzett körülmények, amelyek még a háború befejezése után sem tüntek el: a könyvtermelés mennyiségének és általános színvonalának hanyatlása, különösen a külföldi könyvek beszerzésével kapcsolatos nehézségek, (ezt a magyar valuta értékének gyorsuló romlása csak növelte), a könyvek kötésének, papírjának rendkívüli silánysága, az a körülmény, hogy a könyvkötő munkások bérének rendezését a könyvkötő cégek a rendelőkre, a közönségre hárították. A könyvtári költségvetés póthitellel való emelése nem ellensúlyozta a drágulást.

A könyvforgalom nem hanyatlott, hanem tovább növekedett az őszirózsás forradalom alatt is. Az ellenforradalmi időkben kiadott hivatalos beszámoló azonban egyszerűen meghamisította a tényeket, amikor azt állította: „A napi politika bevonult a könyvek szelíd birodalmába... Ez csakhamar éreztette a hatását a forgalom csökkenésében".[1] Nos, a forgalom tényleg csökkent, de csak a fiókokban, ott sem a „napi politika", hanem a spanyolnátha miatt, amely viszont a háború okozta nyomor, az általános fizikai leromlás következménye volt. Ezért kellett 1918 végén (november—decemberében) kormányrendelettel többek között a fiókkönyvtárakat is bezárni hetekre –, ez okozta a forgalom némi csökkenését. A fennmaradt (kéziratos) fiókkönyvtári jelentések[2] szerzői megírták ezt, így az összesítés egyszerűen meghamisította a tényeket s ezt azzal az újabb valótlansággal tetézte, hogy csak „a tisztviselői kar kis töredékének", (más szóval az utóbb ellenforradalmi vezetőkké lett alkalmazottaknak) „köszönhető, hogy az évi statisztikai számok nem zuhantak ijesztően tovább, hanem némi megállást mutattak". Persze ténylegesen azért javult megint a forgalom, mert a spanyol-járvány elvonult, a fiókhálózat ismét megnyílt. Az ellenforradalmi jelentés sem hallgatta el, hogy a tudományos központ anyaga „hihetetlen nagy forgalmat csinált", „Az érdeklődés elsősorban társadalomtudományi művek iránt mutatkozott", „A kézikönyvtárnak aránylag sokkal nagyobb volt a forgalma, mint az előző két évben". „Az adatok keresése, sőt hajszolása... a felvetődött koreszmék mellett és ellen használható érvek kovácsolása" lett jellemző ez időkben az olvasókra, akiknek „egy része kicserélődött". A könyvtárosok és az olvasótábor zömének ellenforradalmi szempontból így elmarasztalt heves politizálásán kívül a spanyolnátha helyett még egyéb mondvacsinált okokat is felhozott az 1920-ban készült jelentés: „Másik nem kevésbé fontos jelenség, mely a lanyhulást előidézte, az olvasóknak egyes írók, egyes társadalmi és irodalmi kérdések iránt megnyilvánult egyoldalú érdeklődése... Az orosz irodalom magyar és német átültetéseit, példátlanul heves érdeklődés kereste fel".[3]

Annyit tehát elárult a nyomtatott beszámoló, hogy az orosz szerzőket kellett az „egyes írók" alatt érteni, hogy az egyes társadalmi kérdések nyilván a szocializmust jelentették, ezt kézenfekvő következtetésként a kor áramlatait ismerő olvasó találhatta csak ki.

A fiókhálózatra mindössze néhány szó jutott a szűkszavú 1918-as jelentésben: „nehéz helyzetben van az 1. sz. fiók. Napról-napra növekedik a forgalom s az érdeklődő olvasók valósággal ostrom alatt tartják" —, a többi fiókról úgyszólván semmi lényeges dolgot sem tudunk meg a statisztikai számtáblák egész évre összegezett adatain kívül, amelyekből viszont az itt tárgyalt hónapokra vonatkozó számokat nem tudjuk kibontani.

A könyvtárnak a polgári demokratikus forradalom alatti működésével kapcsolatban utalnunk kell végül egy 1918. december 20-án kelt irattári dokumentumra: átirat — Böhm Vilmos hadügyi államtitkár nevében a könyvtárhoz. Megtudjuk belőle, hogy az intézmény vezetősége december 13-án beadványt küldött el a hadügyminisztériumhoz a Magyarországon levő orosz hadifogolytáborok könyvtárainak ügyében. Minden bizonnyal a fővárosi könyvtár vezetősége a tudományos központ szláv (orosz) anyaggal is rendelkező Keleti Gyűjteménye számára kívánta megszerezni a felosztás előtt, vagy alatt álló orosz

[1] A Városi Nyilvános Könyvtár. Tizenkettedik évi jelentés az 1918. évről 4. old.

[2] Irattár. Őszirózsás forradalom. 1., 2., 3. fiók 1918-as jelentései.

[3] A Városi Nyilvános Könyvtár tizenkettedik jelentése, az 1918. évről. 9. old.

fogolytáborok könyvtárait, illetve azok használható részét. Alig kétséges, hogy a szóban forgó gyűjtemények számbavételét, gondozását nem is vállalta volna más felelős szerv. A Bőhm Vilmos vezette államtitkárság mindenesetre felkérte a fővárosi könyvtár igazgatóságát, hogy „kiküldött közeg" útján szerezzen meggyőződést a fogolytáborokban levő könyvtárak állományáról és ennek alapján „tegyen konkrét javaslatot" az államtitkárnak.[1] Arról már nem maradt feljegyzés, vagy egyéb dokumentum, hogy folytatódott-e az akció.

SZABÓ ERVIN SZOCIALISTA KÖNYVGYŰJTEMÉNYE

A fővárosi könyvtár polgári demokratikus forradalom alatti fejlődésének egyik legjelentősebb mozzanata az 1918 szeptember végén elhunyt Szabó Ervin bibliofil gyűjteményének átvétele. Az 1918. október 1-én felbontott végrendelet értelmében az intézményt illette az első válogatás joga, így természetesnek tartjuk, hogy a gyűjtemény színe-java, nagyobb része került ide.

Az 1918. október 2-i sajtóközlemények még csak 1500 kötetről tudtak,[2] csakhamar kiderült, hogy téves volt a becslés. Az 1918 márciusában kiadott könyvtári közlöny már „mintegy 5000 kötet"-ről szólt[3], amelyeket „időközben" átszállítottak a fővárosi könyvtár Károlyi utcai központjába. A lap felemlítette, hogy a „feldolgozás serényen folyik." Az egykori leltárkönyvek bejegyzései és a revízió megindításáról szóló dokumentumok, valamint az 1920—1921-es nyomtatott évi jelentések alapján állapítható meg, hogy 1919 január—februárban indult meg a bedolgozás, amely 1921-ben ért véget. Arról nincs feljegyzés, hogy 1919-ben hány kötet került a polcra ebből az anyagból, de az 1920-as és 1921-es összefoglaló jelentések szerint ezekben az években összesen további 3180 darabot dolgoztak be, így hát valószínűnek látszik, hogy az 1919-ben beolvasztottakkal együtt az 5000 kötet legnagyobb része a fővárosi könyvtárba került.

Az átvett, illetve beolvasztott anyagról nem készült külön jegyzék, azonban már a hagyaték tömege alapján is látni, hogy jelentős nyereségről van szó, amely mennyiségben túlszárnyalta a drága pénzen vásárolt Ballagi, Szüry és Hentaller gyűjteményeket, több mint kétszerese a Batthyány—Trefort hagyatéknak, jóval nagyobb a Zichy- és Vámbery- féle ajándékoknál és csupán az 1917-ben átvett Thallóczy-könyvtár múlta felül 6000 kötetével. Az 1918—1919-es forradalmak bukásától 1945-ig terjedően egyetlen ilyen nagytömegű magánkönyvtár sem került az intézmény birtokában ajándékképen de vétel útján is csak jóval jelentéktelenebbek. A főváros tanácsának 1918. december 3-i ülésén Szabó Ervin magánkönyvtárának hagyományozására utalva Bódy polgármester aláírásával hoztak határozatot emlékének oly módon való megörökítésére, hogy 10 000 koronát előirányoznak Szabó Ervin szobormása készíttetésére, amellyel Vedres Márkot bízzák meg. A határozat, amely Szabó Ervin könyvtárszervezői érdemeit is kiemelte, kimondta, hogy a szobrot a fővárosi könyvtár központjában kell felállítani[4] és hogy a fél tiszteletdíjat azonnal folyósítsák.

Szabó Ervin hagyatéka, tehát mint az olyan utolsó nagytömegű könyvgyűjtemény is, amelyhez anyagi áldozatok nélkül jutott a fővárosi könyvtár, figyelmet érdemel az intézmény 1919-ig, sőt 1945-ig terjedő históriájában. A gyűjtemény elsősorban azért fontos, mert általa a tudományos központ addig már európai színvonalra emelkedett szociológiai anyaga gazdagodott alig felbecsülhető értékekkel. Utalni kell e helyen arra, hogy Szabó Ervin, a szociálizmus elméletének európai viszonylatban is számontartott legjobb hazai ismerője, mint magánember szenvedélyes bibliofil volt éspedig a magyar könyvgyűjtők azon ritka fajtájából, akik éppen a szocialista irodalom beszerzésére specializálták magukat. Erről ő maga vallott egy 1916-os cikkében, felemlítve, hogy rajta kívül még ketten áldoznak ugyanilyen szenvedélyüknek, Krejcsi Rezső és Papp Dávid.[5] Szabó Ervin cikkéből az is kiderül, hogy hivatástudattal végezte e munkáját: célkitűzése volt, hogy a magyar közkönyvtárak által (főként politikai meggondolásokból) elhanyagolt terület nyomdatermékeit szerezze be és ezeket majd egykor a közösség tulajdonába juttassa. Az előző fejezetekben módunk volt rámutatni arra, hogy Szabó Ervin, mint a fővárosi könyvtár igazgatója is igyekezett a hivatali vezetése alatt álló intézményt szocialista művekkel gyarapítani, de ezen a vonalon meg volt kötve a keze és sok támadás érte őt beszerzési politikája miatt.

Milyen művekből állt ez a gyűjtemény? Kimutatás híján magukat a könyveket kell felkutatni a fővárosi könyvtár milliós anyagában és ehhez némi segítséget nyújt, hogy az intézmény e célra készített illusztrált, „Szabó Ervin hagyatéka" szövegű exlibrisz beragasztásával, illetve egyéb bejegyzésekkel rögzítette a könyvek nagy részének származási adatát, máskor a Szabó Ervinhez címzett szerzői dedikációk,

[1] Irattár. Őszirózsás forradalom.
[2] Népszava 1918. október 2., Világ 1918. október 2.
[3] Hírek és Közlések 1919. [március] 1—2. old.
[4] Irattár. Őszirózsás forradalom.
[5] Könyvtári Szemle 1916. 1. old.

vagy az egykori tulajdonos beírásai vezetnek nyomra. Ilyen útmutatások segítségével sikerült a hagyaték mintegy negyedét azonosítani.[1]

A feltárt anyagból megállapítható, hogy Szabó Ervin már joghallgató korában is sok szocialista művet szerzett be, (a „Szabó jogh.", vagy „Szabó jgg" beírás tájékoztat erről), rendszeres gyűjtésre azonban csak akkor gondolhatott, amikor már állandó keresethez jutott, tehát 1900-tól.

A hagyaték igen gazdag volt a marxizmus klasszikusainak régebbi és egykorú kiadásaiban. A fővárosi könyvtár birtokában Marx és Engels Kommunista kiáltványának számos kiadása közül hat származik Szabó Ervin gyűjteményéből, köztük a 42654-es raktári számon az 1872-es lipcsei kiadás, a 42306-os számon az 1888-as londoni kiadás, két olasz példány 1895-ből, illetve 1896-ból ugyanazon évből egy francia, végül egy orosznyelvű 1900-ból, ezt Plechanov szerkesztette és adta ki Genfben az emigráns orosz Szocialdemokratij útján. A hamburgi Dietz kiadónál az 1900-as években sorozatosan kiadott Marx—Engels művek modern variánsain kívül még számos múltszázadi példány (német, francia, angol, olasz nyelvűek) egészíti ki ezt az anyagot, továbbá egyes folyóiratszámok, amelyeket valamely Marx, vagy Engels cikk miatt tett félre Szabó Ervin (pl. a 9025 raktári számon a bécsi Die Zeit 1897 októberi példánya benne Marx Österreichs Schwäche című cikke, vagy a Neue Zeit 1892—1893-as évfolyamából Engelsnek az őskereszténységről szóló tanulmánya a 41952 számon.)

Mindezek teljesebbé tették a fővárosi könyvtár Marx—Engels anyagát, amely pedig korábban is gazdag volt, hiszen (nyilván Szabó Ervin kezdeményezésére) a sok tucatnyi újabb kiadás mellé bejutott már 1916-ban a Ritkaságok gyűjteményében a Marx és Arnold Ruge által 1844-ben kiadott Deutsch—Französische Jahrbücher, valamint Marx és Engels első, 1845-ben megjelent közös műve, a Die heilige Familie első kiadása.

Valószínű, hogy a fővárosi könyvtár egyik legbecsesebb darabja, Marx Das Kapital-ja első, 1867-es kiadása, amelynek értékét megsokszorozza, hogy címlapja belső oldalán ott látjuk a szerző sajátkezű ajánlását, ugyancsak Szabó Ervin hagyatékából való.

A gyűjtemény számos teljes, vagy csaknem teljes szocialista és haladó szellemű folyóiratsorozatot is tartalmazott, amelyek értékét a könyvtári használat szempontjából különösen megnövelte a gondos és ízléses kötés. Egyesek a könyvtárnak is jártak, ezek sorozatait a hagyaték darabjaival frissítették fel, másodpéldányként helyezve a polcra, vagy az elrongyolódott, csonkított, elveszett darabok helyébe téve őket, amint a Szocializmus, a Huszadik Század, a Neue Zeit, a Der Kampf, a Sozialistische Monatshefte, a Dokumente des Fortschrittes stb. esetében tették. Más periódikákból meg éppen csak a Szabó Ervin által hagyományozott darabokkal rendelkezik ma a könyvtár (Mouvement Socialiste, Vie Ouvrière, Revue Syndicaliste, L'Humanité Nouvelle, az angol The Social-Democrat, a chicagoi The International Socialist Review, az olasz Il Socialismo, a magyar nyelvű Jövő stb.) Magyarországi viszonylatban bizonyára egyedülálló a Szabó Ervin örökségéből kikerült Lettres du Père Duchène, az 1871-es Párisi Kommün alatt megjelent szatirikus lap 1—68. száma (a 49288 raktári számon), a francia Père Reinard című ugyancsak szatirikus hetilap (1890-es évfolyam). Munkásmozgalomtörténeti ritkaság az első Internacionálé folyóirata, a svájci Die Vorbote 1868—1877-es évfolyama, amely feltehetően Szabó Ervintől való és ezt valószínűsíti az ugyancsak becses Die Wage című folyóirat 1873—1877-es számainak kolligatuma, mert az előbbi mellett áll a raktárban (41015/1 és 41016/1 számúak), az utóbbi pedig bizonyosan a hagyatékból való, ezt az exlibrisz igazolja, akárcsak a szintén ritkaságnak tekinthető berlini Zukunft első (1878-as) évfolyamánál.

Sorozatos művek egészítik ki az előbbieket: a Népszava Naptár és a Volkstimme Kalender régi folyamai mellett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1913 közötti kongresszusi jegyzőkönyveinek egy része, a német, az angol, az olasz szociáldemokrata, szocialista, illetve munkáspártok, szakszervezetek, sőt egyes szakmai szervezetek jelentéseit, jegyzőkönyveit Szabó Ervintől örökölte az intézmény.

Kiváló értéket képviseltek az eddig említettek mellett a munkásmozgalmi antiquitások. A fővárosi könyvtár Szabó Ervin szerzeményezési politikája eredményeként már a hagyaték átvétele előtt is egyedülállóan gazdag utópisztikus szocialista anyagra tett szert, amelyben úgyszólván minden jelentős szerző képviselve volt Morus Tamástól Cabet-n keresztül Proudhonig, vagy Louis Blancig, köztük nem egy olyan darab, amely nemzetközileg is figyelmet érdemelt, mint az angol Owen egyik sajátkezű ajánlással ellátott munkája a XIX. század elejéről. Ezt az együttest még teljesebbé tette a Szabó Ervin hagyaték, amely által a például a francia Mercier L'an deux mille...je 1774-es és Morus Utopiája 1777-es londoni kiadásaira tett szert a könyvtár, és egykorú (a XIX. század első felében kiadott) teljes, vagy kissé hiányos Saint Simon-, Fourier-, Proudhon-, Louis Blanc- stb. sorozatokra, valamint e témakörhöz tartozó modernebb művekre, mint az amerikai Edward Bellamy 1887-ben kiadott híres utópiája (a magyarul „Visszapillantás 2001-ből" címen megjelent műve) több variánsára és a körülötte kialakult vitairodalom termé-

[1] Legnagyobb számban a központi gyűjtemény 40 000-rel kezelődő raktári részlegében áll az anyag, de százával akad belőle a 2000-rel, 3000-rel, 4000-rel kezdődő főként időszaki kiadványokat jelző részlegben, a P (pamflet) gyűjteményben és másutt.

keire. Lamennais kedves szerzője lehetett Szabó Ervinnek, akinek jóvoltából három különböző (egykori és későbbi) kiadás található a fővárosi könyvtárban Lammenais főművéből (Paroles d'un croyant). Ma már alig beszerezhetők a német szociáldemokrácia „őskorá"-ból, a múlt század ötvenes-nyolcvanas éveiből való nyomtatványok, Lassalle, Bebel, Liebknecht és társaik írásai, amelyeket utóbb, a bismarcki „szocialista törvény" idején külföldön, Svájcban, Londonban és másutt adtak ki, vagy nyomtak újra. Szabó Ervin hagyatéka révén ezekből is tekintélyes mennyiségre tett szert az intézmény, úgyszintén az 1870-es francia forradalom és az 1871-es Párisi Kommün vitairodalmából, az olasz, a francia, a belga, az angol, az amerikai munkásmozgalom 1880—1890-es években keletkezett röpiratanyagából.

Természetes, hogy a legszélesebb képviselethez a céltudatos gyűjtő számára könnyen elérhető egykorú munkásmozgalmi irodalom jutott a gyűjteményben. Ezzel kapcsolatban jellemző vonásként kell felemlíteni a francia nyelvű (franciaországi és belgiumi), az olasz és az angolszász munkásmozgalmi kiadványok nagy számát. Ez nem meglepő, mert a német szociáldemokrácia hazai monopóliumával szembehelyezkedő Szabó Ervin intenzíven érdeklődött ilyen források iránt. Az anarchista és szindikalista anyag ugyancsak tömeges képviselethez jutott.

Szabó Ervin a bontakozó szocialista szépirodalom és képzőművészet barátja ilyen témakörből is szép ajándékkal gazdagította a vezetése alatt volt gyűjteményt, amely hagyatéka révén német-, francia-, angol-, olasz szocialista szépirodalmi kiadványok mellett magyar szerzők (Csizmadia Sándor, Madarász Emil, Bodrogi Zsigmond stb.) Szabó Ervinnek sajátkezűleg dedikált verseskötetеihez, prózai műveihez is hozzájutott.

A magyar és nemzetközi munkásmozgalom története szempontjából egyedüli példányokként is érdekesek azok a kiadványok, amelyekben szerzői dedikációkat találunk, mint amilyen az orosz Kropotkin angol nyelvű Emlékiratai 1909-es kiadása, egy Jaurès kötet (L' armée nouvelle), az olasz – német keverék Roberto Michels tucatnyi műve, osztrák-, német szerzőké. A magyar László Jenő, Dániel Arnold, Czóbel Ernő, Lukács György és mások Szabó Ervinhez szóló sajátkezű ajánlásai a neki küldött tiszteletpéldányokban ugyancsak hozzájárulhatnak Szabó Ervin munkásmozgalmi kapcsolatainak jobb megismeréséhez.

A fővárosi könyvtár szociológiai gyűjteménye Szabó Ervin hatalmas könyvhagyatékának átvétele után minden tekintetben európai színvonalú társadalomtudományi kutatóműhellyé lett.

A PROLETÁRFORRADALOM ÉPÍTŐ LENDÜLETÉBEN
(1919. március 21—augusztus 2)

A fővárosi könyvtár történetének kiemelkedően szép fejezetét alkotják a Tanácsköztársaság alatti fejlődéséről szóló lapok.

A munkáshatalom egyik legjelentősebb szellemi előkészítőjének minősítette Szabó Ervint, a szocialista forradalmárt és ugyanilyen magasra értékelte, amit Szabó Ervin, mint a magyar könyvtárügy gyökeres újjáalakításáért indított küzdelem előharcosa, mint kultúrpolitikus alkotott. Ennek megfelelően az a könyvtár, amelyet Szabó Ervin élenjáró intézménnyé emelt, bizonyos értelemben mintaképe, kiindulási alapja lehetett az e téren százados elmaradottság felszámolására törekvő szocialista kultúrforradalom irányítóinak. Annál is inkább történhetett így, mert hiszen 1919 előtt a magyarországi közkönyvtárak közül egyedül a Szabó Ervin által vezetett fővárosi könyvtár programjában és gyakorlatában szerepeltek a szocialista kultúrpolitikába készen, vagy csekély változtatásokkal beiktatható célkitűzések.

Az sem meglepő, hogy Szabó Ervin legjobb könyvtáros munkatársai és tanítványai irányító szerepet kaptak a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának kidolgozásában és végrehajtásában. Az ellenforradalom felülkerekedése után a rendszer a rágalmazás feladatára vállalkozó igényesebb tollforgatóit, írókat, tudósokat is igyekezett sorompóba állítani a Tanácsköztársaság ellen. Ilyen írástudók vállalkozásaként született 1922-ben a Gratz Gusztáv szerkesztette „A bolsevizmus Magyarországon" című nagyterjedelmű munka, amelyben többen is súlyos elmarasztalásban részesítették a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikáját. Herczeg Ferenc a Tanácsköztársaság irodalmáról szólva annak könyvtárpolitikáját is igyekezett lejáratni és eközben ilyen súlyos „bűnöket" olvasott a munkáshatalomra: „A bolsevista agyvelőkben úgy tükröződött az élet, mintha annak központja a könyv volna... Óriási könyvtárakról álmodoztak... júniusban, már könyvtárosi tanfolyamot is indítottak, azonkívül egy könyvtárosi főiskola alapítását is tervezték, százakat szabadítva rá erre a pályára... Még a házmestereket is bevonták a könyvterjesztés munkájában".[1]

Ugyanazon kötetben Czakó Elemér művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója a közgyűjtemények Tanácsköztársaság alatti helyzetével foglalkozva jegyezte meg: „csip-csup kategóriák külön könyvtárat kaptak, pártszervezetek, fodrászok stb." és „rablás"-nak, „harácsolásnak" minősítette a munkáshatalom olyan intézkedéseit, amelyek kapitalista kiadók, vagy egyes főrendek a világtól elzárt könyvgyűjteményeinek közhasználatra való bocsátását célozták.[2]

A legkimerítőbben Gulyás Pál, a konzervatív és klerikális könyvtárpolitikus és szakember foglalkozott a kérdéssel előbb a Magyar Könyvszemlében (1920—1921-es évfolyamok), majd önállóan is kiadott 129 lapos munkájában.[3] Ez a tudóshoz méltatlan, mert a bukott forradalmat alantas hangon ócsároló tanulmány, szerzőjének nyilvánvaló törekvése ellenére, hogy a proletárforradalom minden könyvtárpolitikai intézkedését ma már nem is bosszankodást, csak szánakozó mosolyt kiváltó érvekkel pellengérezze ki, históriai szempontból nem egészen haszontalan munka. Gulyás Pál ugyanis, mint az ellenforradalom bizalmi szakembere, rátehette kezét a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájára vonatkozó és azóta elveszett rattári anyagra. Ezekből, az akták számait is megadva igen bőven idézett, gyakran szószerint, feltehető, ihogy szöveghűen. A szerző szándéka ellenére az idézetek szinte egytől-egyik a munkáshatalom könyvtárpolitikájának nagyvonalúságát igazolták. A kritika javarésze a feletti kárörvendezésből állt, hogy a Tanácsköztársaságnak minden lendülete ellenére sem sikerült a rendelkezésére álló összesen 133 nap alatt valamennyi nagyszabású könyvtárügyi reformját valóra váltani. Ezzel a szemlélettel ma már annál kevésbé érdemes vitába szállni, mert a 25 esztendős ellenforradalom után, a felszabadulást követő két évtized alatt bebizonyosodott: „csak" a rendszernek kell újból megváltoznia és megvalósulhatott az 1919-et követően még teljesen irreálisnak csúfolt célkitűzések nagyobb része. Az itt következő lapokon ezért, noha a szóban forgó ellenforradalmi forrásból, a benne idézett aktákból többször is fogunk meríteni csak egészen elvétve utalunk a szerző anakronisztikussá vált kommentáraira.

Ez a forrás különben annál is inkább felkeltheti érdeklődésünket, mert különös részletességgel fog-

[1] A bolsevizmus Magyarországon 1922. 696 old.

[2] Uo. 713 old.

[3] Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika 1921.

lalkozik a fővárosi könyvtár Tanácsköztársaság alatti szerepével, (számos esetben még a valóságosnál is nagyobb jelentőséget tulajdonítva neki).

A dicsérettel felérő ellenforradalmi „vádak" történelmileg ugyan nem állják meg a helyüket, de a túlzások visszájáról mégis éreztetik: a fővárosi könyvtár valóban kiemelkedő helyet töltött be 1919-ben.

A felszabadulás után létrejött új feltételek között lehetőség nyílt általában a Tanácsköztársaság és ezen belül annak kultúrpolitikája új, a történelmi hűségnek megfelelő módon való bemutatására. Az igen nagy számban közreadott forrásmunkákra, emlékezésekre, tanulmányokra támaszkodva,[1] ezeket a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában lelt dokumentumokkal kiegészítve rekonstruálhatjuk pontosabban az intézmény akkori történetét is.

SZABÓ ERVIN EMLÉKE, MUNKATÁRSAI A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALATT

A munkáshatalom értékének megfelelően méltatta a fővárosi könyvtárban 1919 előtt kifejtett politikai nevelőmunkát, az intézmény szerepét a szocialista forradalom szellemi előkészítésében. Különleges megbecsüléssel idézték Szabó Ervin emlékét a proletárdiktatúra alatt és ugyanakkor a fővárosi könyvtár számos munkatársának szolgálatait is igénybe vették fontos állami feladatok ellátására.

Szabó Ervinnek a szocialista forradalom előkészítése körüli érdemeit első ízben a Tanácsköztársaság legfelsőbb kormányzó szerve, a Forradalmi Kormányzótanács méltatta, mégpedig alig hat nappal a szocialista forradalom győzelme után, 1919. március 27-én tartott ülésén, ahol határozatban mondták ki: „amaz érdemek elismeréséül, amelyeket Szabó Ervin a marxizmus tudományos művelése és a proletariátus szocialista öntudatának nevelése körül szerzett", elaggott és özvegy édesanyjának 1500 Korona járadékot szavaznak meg, Szabó Ervin megjelent és kéziratos műveit állami tulajdonnak tekintik, gondoskodnak kiadásukról, emellett Szabó Ervinnek művészi síremléket állíttatnak.[2]

Egy nappal később a Budapest élére állított háromtagú népbiztosi kollégium, Dienes László indítványára, rendeletet hozott, amely szerint „a fővárosi nyilvános könyvtár a budapesti könyvtárügy nagynevű szervezőjének emlékére Szabó Ervin könyvtárnak neveztessék el".[3]

Az egykorú lapok, a Vörös Újság, a Népszava, a Világ, a Magyarország, A Nap (1919. március 28 — április 9-i közötti számok) egész sor életrajzi méltatással kommentálták a két határozatot. A kommunista Vörös Újságban Révai József kritikailag értékelte Szabó Ervin tevékenységét, rámutatva, hogy a politikai harcot elutasító szindikalista felfogása lényegében téves volt, ennek ellenére „Szabó Ervin izig-vérig forradalmár volt... tévedése is a forradalom őszinte kívánásából eredt... Szabó Ervin volt az őse... a megszületett Magyar Tanácsköztársaságnak".[4]

Szabó Ervin műveinek kiadására tényleges lépéseket is tettek a rendelkezésre álló rövid idő alatt. Ennek jele, hogy két művét (Szocializmus — Szindikalizmus és szociáldemokrácia, valamint A tőke és a munka harca) önállóan ki is adták, egyes cikkeit lapok közölték.[5] Kísérletet tettek, hogy a Szabó Ervin radikális polgári barátjánál, Jászi Oszkárnál elfekvő Társadalmi és pártharcok 1848—1849-ben című kéziratot, Szabó Ervin utolsó, egyszersmind legterjedelmesebb művét kiadják, bár ez Jászi vonakodása miatt nem történhetett meg.[6]

Szabó Ervin neve minduntalan előbukkan a korabeli forrásokban. Az 1919. május 1-i ünnepségekről szóló beszámolókból (Népszava 1919. május 1. 10. old.) megtudjuk, hogy a városligeti Iparcsarnok előtt Engels, Lenin, Liebknecht hatalmas szoborportréi mellé Szabó Ervinét is felállították. A Közoktatásügyi Népbiztosság programjába vette: a forradalmi mozgalmak egyes kiemelkedő személyiségeiről, köztük Marxról, Engelsről, Liebknechtről, Leninről és Szabó Ervinről nagy példányszámban sokszorosításra kerülő plaketteket csináltat a „legjobb szobrászoknál".[7] A budapesti Tudományegyetem keretében felállított Marx—Engels Munkásegyetem előadássorozatában 1919. június 17-én Révai József tartott (sokszorosításban is megjelent) előadást Szabó Ervin szerepe a munkásmozgalomban cím alatt.[8] Az ekkor felállított Történelmi Materializmus Kutatóintézete programjára tűzték többek között „egy-két előadás tartását Szabó Ervin hátrahagyott művéről", mely az 1848-as magyar forradalmat tárgyalta,[9] 1919.

[1] L. többek között: Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt. 1955., Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1959., A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája, 1959.

[2] Vörös Újság 1919. március 28.

[3] Világ 1919. március 29.

[4] Vörös Újság 1919. március 28.

[5] Társadalmi Forradalom 1919. május 19., június 5., július 5., Vörös Újság 1919. április 2.

[6] Jászi Oszkár: Magyariens Schuld.. München, 1923.

[7] Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről 1919.

[8] Az előadás szövege megtalálható a Főv. Szabó Ervin könyvtár központjában.

[9] Vörös Újság 1919. július 4.

július 5-én a Parlament volt Főrendiházi üléstermében Bolgár Elek tartott ünnepi emlékelőadást Szabó Ervinről.

Szabó Ervin köréből többen is fontos állami tisztségeket kaptak a Tanácsköztársaság alatt. Madzsar a Népjóléti Népbiztosság egészségügyi főcsoportvezetője lett. Dienes László főkönyvtárost a proletárdiktatúra győzelme napján a Budapest vezetésével megbízott háromtagú népbiztosi kollégium (kommunisták által delegált) tagjává nevezték ki, majd 1919. március 30-án előbbi tisztsége mellett Lukács György közoktatásügyi népbiztos rendelete alapján a könyvtárügyek országos hatáskörű politikai megbízottja, a magyar könyvtárpolitika legfőbb irányítója lett. Ugyancsak Lukács György népbiztos nevezte ki ugyanezen a napon Kőhalmi Bélát Dienes László helyettesévé a könyvtárügyek élére. Dienes tehát voltaképpen a Tanácsköztársaság másnapjától, Kőhalmi pedig kilenc nappal később már nem a fővárosi könyvtárban és nem csak ezért dolgoztak. Ez nem azt jelentette, hogy a fővárosi könyvtártól végleg megváltak: egy 1919. április 22-i előterjesztés szerint a fővárosi könyvtár vezetősége hivatalosan bejelentette a fővárosi népbiztosságnak, hogy Dienes és Kőhalmi állami megbízatást kaptak, de ugyanakkor kérte: mivel „nevezettek ezen elfoglaltságuk mellett a Szabó Ervin könyvtár ügyeit továbbra is viszik, mint amely könyvtár az országos könyvtárügyeknek úgyis magjává lett", maradjanak meg a fővárosi könyvtár kötelékében is.[1] Dienes László 1919 április közepén, amikor a főváros vezetését az április 7-én tartott tanácsválasztások eredményeként újjászervezték, megvált városi népbiztosi tisztségétől. Említést érdemel e helyen is, hogy néhány hetes tevékenysége alatt Dienes történelmi nevezetességű változtatásokat kezdeményezett és vitt keresztül. Így például elérte, hogy az eddig csak belépődíj ellenében látogatható Margit-szigetet megnyitották, lehetővé tették a munkásgyermekek ingyenes fürdetését, ingyenes jogszolgáltatást szerveztek a főváros hivatalainál stb. Dienes azután is, hogy megvált népbiztosi tisztségétől és főmunkája a könyvtárügyek vezetése lett, még számos egyéb közfunkciót betöltött: a választások eredményeként tagja lett a Budapesti Munkás- és Katonatanácsnak, küldöttként vett részt az 1919 júniusi Tanácsok Országos Kongresszusán, résztvett a rejtett fegyverek összeszedésére alakított csoportok egyikének munkájában, beválasztották a legfőbb állami ügyekben a végső szó jogával élő „Nyolcvanas Bizottság"-ba, jelentkezett a honvédő háborút folytató Vörös Hadseregbe és a cél érdekében katonai kiképzésre. Mindezt a fővárosi könyvtár irattárában megmaradt egykorú személyi dokumentumok is alátámasztják.[2] Kőhalmi Béla is ellátott országos könyvtárügyi megbízatása mellett egyéb fontos politikai feladatokat, így többek között a papírínség miatt korlátozott könyvkiadásnak tett szolgálatokat: a hozzá juttatott kéziratokat a kiadás szempontjából vizsgálta felül.[3]

Dienes László és Kőhalmi Béla Tanácsköztársaság alatti tevékenységének egyik legjelentősebb részét alkotja, amit a magyar könyvtárügy gyökeres újjáalakításáért, százados elmaradottságának felszámolásáért, világszínvonalra való emeléséért tettek. Noha alig három hónap állt rendelkezésükre, mégis régóta megoldásra váró problémák egész sorát napirendre tűzték, ésszerű terveket, programokat dolgoztak ki, gyakorlati intézkedések egész sorát hajtották végre. Országos jelentőségű könyvtárpolitikai kezdeményezéseik bemutatása túlhaladná a fővárosi könyvtár történetének kereteit, a fővárosi könyvtár nagyszabású fejlesztésére vonatkozó programpontjaik ismertetésére viszont alább kerülhetünk sort. A magyar könyvtárügy újjáalakításáért folytatott harcukról egyébként alapos, az ellenforradalmi vádakra és kritikákra is megfelelő tanulmányt adott közre 1959-ben e munka egyik irányítója, így hát legilletékesebb krónikása, Kőhalmi Béla „A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye" című több mint két és félszáz oldalas, sok korabeli dokumentummal illusztrált monográfiájában.

Dienes és Kőhalmi a szocialista Szabó Ervin vezette fővárosi könyvtárban ismerték meg a magyar könyvtárpolitika megoldására váró égető problémáit, ezért munkásságukban benne volt mindaz, amit ebben az iskolában elsajátítottak. Lépéseket tettek a hazai könyvtárügyben uralkodó anarchikus állapotok felszámolására, az egységes szakkönyvtárrendszer kialakítására, vagyis a tudományos könyvtárak profilozására. A tudományos könyv- és folyóiratbeszerzés magas színvonalú, ugyanakkor gazdaságos megszervezésére, központi katalógus megteremtésére, a különböző elavult és a kutatók számára gyakran leküzdhetetlen nehézségeket okozó könyvtári katalógusrendszerek egységesítésére, a decimális szakkatalógus, az egységes nyomtatványminták országos rendszeresítésére törekedtek. Arra törekedtek, hogy végre az állam vegye kezébe a nemzeti bibliográfia ügyét, létesítsen könyvtáros iskolát és egyetemi fokú könyvtáros főiskolát-, sorolhatnánk még hosszan. Mindezzel olyan korszerű törekvéseket képviseltek, amelyeket elsőként Szabó Ervin fejtett ki különböző írásaiban és amelyeket maguk a Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői, Dienes László és Kőhalmi Béla, valamint a fővárosi könyvtár más munkatársai, Madzsar József, Braun Róbert, Pikler Blanka és a többiek már évekkel, néha csaknem évtizeddel korábban hangoztattak.

Elmondhatjuk ugyanezt a munkáshatalom könyvtárpolitikájának a közművelődési könyvtárhálózat

[1] Irattár. Tanácsköztársaság. Személyi iratok. A javaslat elintézéséről nem maradt feljegyzés.

[2] Irattár. Személyi. Dienes László.

[3] Kőhalmi Béla ilyen szerepére utalt Zakar András Tóth Tihamérról írt életrajzában, ő természetesen kritikai éllel.

országos kiépítésére vonatkozó programjáról is. Ennek középponti gondolata, hogy a volt uralkodóosztályok kultúrmonopoliumát megtörjék és a könyvet, mégpedig a jó és színvonalas könyvet, városi, megyei és falusi könyvtárak útján eljuttassák a munkások és parasztok tömegeihez. E célra megfelelő tömegű könyvet, helyiségeket és képzett könyvtárosokat akartak biztosítani. A könyvtárak könyvekkel, könyvtári segédeszközökkel, katalógusokkal, nyomtatványokkal, bútorzattal stb. való ellátását, a könyvkötést, magát a könyvkiadást is megfelelően kívánták megszervezni, illetve újjászervezni, központosítani.

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikája nem egy ponton „nagyban" kívánta megvalósítani azt, amit a fővárosi könyvtár 1919 előtt „kicsinyben" már gyakorlatilag sikeresen alkalmazott a könyvtártechnika és könyvtárpolitika terén.

Egyéb személyi és tárgyi vonatkozású adatok egészítik ki a képet, melyből kiderült, hogy a fővárosi könyvtár gazdag személyi és könyvtárpolitikai tartalékokkal szolgálhatott a proletárhatalomnak. Dienes László és Kőhalmi Béla, mint a könyvtárügy országos vezetői 1919 áprilisától az Andrássy út 12 alatt felállított hivatalukban a kommunista Szigeti Gabriellát bízták meg titkári teendőkkel. Fontos megbízatásokat ruháztak Pikler Blankára, Váradi Irmára, Enyvvári Jenőre, Drescher (utóbb Szentkúty) Pálra és másokra, bevonták tanácskozásaikban Braun Róbertet, aki a Tanácsköztársaság győzelme után tért vissza az intézményhez és Madzsar József szabadságolása miatt mint rangidős átvette a fővárosi könyvtár vezetését.

Maga a fővárosi könyvtár bizonyos értelemben „kísérleti" és „tanműhely"-ként is szerepelt az országos könyvtár politikában: az 1919 júniusában indított népes könyvtári kurzus hallgatói az előírás szerint a fővárosi könyvtár központjában, vagy valamelyik fiókjában nyertek néhány hetes gyakorlati kiképzést.

A fővárosi könyvtár egész sor képzett munkatársa kapott megbízást arra, hogy egy-egy tárgyból előadást tartson a könyvtárosképző tanfolyamon.

Mindez persze nem jelenthette a fővárosi könyvtár valamilyen monopóliumát a többi testvérintézménnyel szemben, annak ellenére, hogy mint alább látni fogjuk, a Tanácsköztársaság első napjaiban néhány országos jellegű feladatot is átmenetileg a fővárosi könyvtárra ruháztak.

Nem érdektelen a könyvtár, mint „politikai előiskola" szerepének megítélése szempontjából, hogy régebben ott dolgozott, de 1919 előtt távozott munkatársai közül is többen kaptak és vállaltak fontos állami tisztségeket a Tanácsköztársaság idején. Bolgár Elek például, aki az 1910-es évek elején a Szabó Ervin igazgatása alatti Pedagógiai Könyvtárban működött, majd a városházán Wildner Ödön tanácsnok mellett könyvtárügyi előadó lett, a Tanácsköztársaság idején külügyi szolgálatot látott el mint hazánk bécsi követe. Faber Oszkár, az antiklerikális író és publicista, tanár, aki 1907—1908-ban gyakornokoskodott Szabó Ervin mellett, 1919-ben az Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság elnöke. Basch Imre, 1908—1909-ben alkalmazottja a fővárosi könyvtárnak, Szabó Ervin szindikalista elvbarátja, orvos, 1919-ben a külügyi népbiztosságon dolgozott. Márki Hugó, aki 1905—1906-ban működött Szabó Ervin mellett, 1919-ben a középiskolai tanárok továbbképző tanfolyamát szervezte, amelynek munkájába Braun Róbertet is bevonta. Niklai Péter, az 1910-es évek elején szintén Szabó Ervin munkatársa, a Tanácsköztársaság alatt a levéltári ügyek országos vezetője, a nagyszabású reformterv megfogalmazója e területen.

Tucatjával sorolhatjuk azok nevét, akiket 1919 előtt mint a Szabó Ervin köréhez tartozó olvasókat tarthatott számon a fővárosi könyvtár, ezért állíthatjuk, hogy az intézménynek szellemi része lett abban is, hogy ugyanazok az olvasók az ország élére kerültek a munkáshatalom alatt. Utalnunk kell többek között Varga Jenőre, 1919-ben pénzügyi népbiztosra, Szántó Bélára, a hadügyi népbiztosra, Lukács György közoktatásügyi népbiztosra, Kelen Józsefre, a szociális termelés népbiztosára, László Jenő igazságügyi népbiztosra, Alpári Gyula helyettes külügyi népbiztosra, Vágó Béla belügyi népbiztosra, az ugyancsak vezető, vagy fontos állami posztokra került Rákos Ferencre, Fogarasi Bélára, Czóbel Ernőre, Hircssik Jánosra, Mosolygó Antalra, Szántó Rezsőre, az irodalmi és kulturális élet irányításában résztvevő Balázs Bélára, Babits Mihályra, Gábor Andorra vagy Szabó Ervin olyan politikai híveire, illegális forradalmi munkájának segítőire, amilyen a belügyi népbiztosság egyik legkiválóbb munkatársa, Korvin Ottó, a kommunista ifjú-munkásmozgalom első vezetője, Lékai János, a Vörös Újság harcos publicistája, Révai József, vagy Lengyel József, a kommunista író.

„A KONTINENS LEGNAGYOBB SZOCIALISTA KÖNYVTÁRA"

A Tanácsköztársaság könyvtárügyi programjának kidolgozásánál különleges figyelmet fordítottak a tudományos könyvtárak körül fennálló anarchia felszámolására, a nagy könyvmúzeumok és kutató műhelyek égető problémáinak megoldására.

A célkitűzés: a fővárosban és a nagyobb vidéki központokban kiépítendő egységes szakkönyvtár rendszer kialakítása. Ennek keretében fontos szerepet kívántak juttatni a fővárosi könyvtár társadalomtudományi központjának. A Közoktatásügyi Népbiztosság 22. számú rendelete hivatalos kommentárjának a fővárosi könyvtárra vonatkozó részében olvashatjuk: „...a Szabó Ervin társadalomtudományi szakkönyvtár számára keresünk megfelelő, nagy épületet, ahol beolvasztva legyenek a már vele egyesített Képviselőház könyvtára, a volt kereskedelmi és iparkamara könyvtára és a megszűnt érdekképviseletek könyvtárai, valamint az összes többi kisebb-nagyobb társadalomtudományi és közgazdasági könyvtárak. Ennek keretében fog kiépülni a kontinens legnagyobb szocialista könyvtára, melynek alapjai már készen vannak s teljes kiépítése csak a megfelelő elhelyezés kérdése."[1]

A nagyívű program nem légvárakra épült. Reálisan felmérték a lehetőségeket, mindenekelőtt azt, hogy az intézmény naggyáfejlesztésének alapvető, sőt a fővárosi könyvtárt hatvan esztendeje fojtogató betegség ismeretében ma már joggal mondhatjuk, legfőbb előfeltétele: a „megfelelő elhelyezés."

Ha a fővárosi könyvtár szempontjából az 1919-es Tanácsköztársaság idején hozott és jövendő fejlődését elősegítő intézkedéseket rangsorolhatjuk, akkor első helyen éppen a megfelelő nagy épület ügyében hozott döntést kell kiemelnünk, azt, hogy rövid, de teljes eredménnyel záruló küzdelem után 1919. július 30-án az intézmény jogerősen megkapta a volt Hazai Bank Erzsébet (ma Engels) téri palotáját. Sajnos mindössze egy nappal a munkáskormány lemondása előtt történt a kiutalás, amelynek gyors elintézésében egy feljegyzés szerint Dienes közbenjárásán kívül Kun Bélának is szerepe volt. A Tanácsköztársaság megdőlt, ezért a magyar kultúra nagy kárára és az ellenforradalmi könyvtárpolitikusok káröröméreː[2] semmissé lett a kiutalás.

A hányatott sorsú, az örökös helyhiánnyal küszködő, napjainkban ismét elviselhetetlenül szorult helyzetbe jutott fővárosi könyvtár históriájában tehát 1919. július 30 jelképes dátumként maradt meg: annak jelképévé, hogy a szocialista társadalmi rendszer legsúlyosabb válsága idején is akart és tudott gondoskodni az intézmény sorsáról.

A proletárdiktatúra alatt fogant új program szerint számos jelentékeny, vagy néhány ezer, illetve néhány száz kötettel rendelkező gyűjteményt olvasztottak volna a leendő nagy, ezúttal már nyíltan szocialistának nevezett fővárosi könyvtár tudományos központjába.

A beolvasztásra kerülő gyűjtemények közül kétségtelenül az Országgyűlési Könyvtár lett volna a legtekintélyesebb. 1919. április 5-i keltezéssel, Vágó Béla belügyi népbiztos aláírásával jelent meg az idevonatkozó rendelet, amely szerint a 91. 296 kötettel a magyar országgyűlések részben (az 1790—1848-as évekre vonatkozóan) kiadatlan tárgyalási anyagával rendelkező parlamenti könyvtárat felszerelésével, katalógusaival együtt a fővárosi könyvtárnak adják át és már 1919. április 15-től a személyzet feletti rendelkezés joga is a fővárosi könyvtárat illeti.[3] A rendelet ugyanakkor kötelezte a fővárosi könyvtárat, hogy a polgári parlament helyébe lépett tanácsok országos gyűlése számára szervezzen önálló gyűjteményt.

Ugyancsak jelentős helyet foglalt el a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára a beolvasztásra szánt anyagok közül. Ezt főként az újabb közgazdasági irodalom és a szakbavágó időszaki kiadványok tekintetében volt gazdag.

A fentieken kívül még egy sor megszűnt, vagy felszámolás alatt álló intézmény, kisebb-nagyobb érdekképviseleti szerv, egyesület, társadalomtudományi-közgazdasági, politikai jellegű könyvtárát, kéziratos-, vagy irattári anyagát kívánták a fővárosi könyvtáréval egyesíteni. E feladat végrehajtásához az első lépést jelentette, hogy a szóbajöhető könyvtárakat egyelőre a fővárosi könyvtáron kívül összevonják. A célnak leginkább a Budapesti Kereskedelmi- és Iparkamara épülete, illetve könyvtára felelt meg. A terv végrehajtásáról Dienes és Kőhalmi 1919. április 5-én konferenciát rendezett, amelyre az érdekelt gyűjtemények vezetőit, kezelőit hívták meg. Elhatározták, hogy az Iparkamara épületébe összevonandó közgazdasági és társadalomtudományi anyagot Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum név alatt egyesítik és ez lesz majd a parlamenti könyvtárral összeolvasztandó fővárosi könyvtár társadalomtudományi anyagának kiegészítő része.[4]

[1] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 2—3. sz. 6. old.

[2] Gulyás Pál i. m. 33—34. old.

[3] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 1. sz. május 1. 4. old.

[4] Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye 1959. 135. old.

Ha a terv megvalósul, úgy a parlamenti könyvtár hatalmas, főként politikai-történeti jellegű állományával és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ugyancsak jelentős, korszerű polgári közgazdasági anyagával, valamint további 8—10 kisebb, de egyes esetekben így is, (főként archiválís szempontból) értékes, többnyire szintén polgári jellegű gyűjteményével gazdagodva[1] valóban hatalmas, európai viszonylatban is kiváló szakkönyvtárrá alakul.

Érdemes itt emlékeztetni rá, hogy az 1919-es program csíráját megtaláljuk Szabó Ervin 1910-es, korábban már ismertetett Emlékiratának a tudományos szakkönyvtárak kooperációját sürgető megállapításaiban, ennél is konkrétebben a könyvtár ugyancsak idézett 1910-es irattári anyagában, mely szerint már akkor tettek kísérletet az egyes tőkés érdekképviseletek könyvtáraival való kooperációra. A kooperációnál is magasabb fokú centralizáció problémájával pedig éppen Dienes László foglalkozott részletesen a Népművelés 1911. évfolyama 2. számában közölt és korábban ugyancsak említett Centralizáció a könyvtárügy terén című cikkében.

Az egyesítésre vonatkozó nagyon gyorsan született határozatot ugyanolyan gyors gyakorlati lépések követték –, a fővárosi könyvtár irattárában is találunk erre vonatkozó dokumentumokat. Így például már 1919. április 6-án írt egy levelet a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Szemere utca 6. épületében levő könyvtár vezetője. A levél nincs aláírva, de csaknem bizonyos, hogy Varró István fogalmazta, ugyanis őt bízták meg az Iparkamara könyvtárához csatolandó gyűjtemények egyesítésével, az így kialakuló „Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum" vezetésével. Az új cím mint fejléc, egyelőre gépírással, már rá is került a 4-es számmal iktatott levélre. Varró ebben a Braun Róberthez intézett írásában sürgős intézkedést kért a fővárosi könyvtár és az újonnan létrehozott Közgazdasági Könyvtár és Archivum decimális rendszerének koordinációjára. Kérte, hogy azonnal értesítse kölcsönösen egymást a két intézmény, ha valamely új szakszámmal bővítik a tizedes rendszert.[2] Ez a levél is igazolja, hogy már az első pillanattól kezdve úgy kívánták megszervezni a volt Iparkamara könyvtárát és a beleolvasztandó kisebb gyűjteményeket, hogy az így kialakuló anyagot minél kisebb zökkenővel egyesíthessék majd a fővárosi könyvtáréval. A volt Iparkamara könyvtárát illetően annál is könnyebb volt az átállítás, hiszen ezt a könyvtárat 1900-ban Szabó Ervin szervezte a decimális rendszer bevezetésével.

Egy másik irattári dokumentum arra vet fényt, hogy a volt képviselőház könyvtára maradéktalanul alávetette magát a fővárosi könyvtár vezetőségének. Ebben az 1919. május 8-án kelt levélben Plechl Béla országházi könyvtáros a hozzá beosztottak közül 11 munkatársának nevét sorolta fel azzal, hogy Braun Róbertnek, mint igazgatójának javasolja a nevezettek kiküldését a május 5-én indított könyvtárosi tanfolyamon való részvételre.[3]

Végül említést érdemel még két személyi vonatkozású rendelet, mindkettőt a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács bocsátotta ki Balkányi Kálmán, Szász Pál és Pilya Milivoj fizetése ügyében. Az első irat (május 17-én) megállapítja, hogy „A magyar—bosnyák és keleti gazdasági központ tulajdonában levő könyvtár és archivum a Szabó Ervin Könyvtárának adatott át és a könyvtár keleti gyűjteményébe beolvasztott", ennek megfelelően az ott dolgozó és fent nevezett három könyvtárost a főváros, illetve a Szabó Ervin könyvtár veszi át és alkalmazza, fizetési előleget folyósít később megállapítandó illetményükre. A három új alkalmazott újabb előlegéről intézkedik a következő irat 1919. május 17-én.[4]

A TUDOMÁNYOS KÖZPONT

A tudományos központ feladatai megsokszorozódtak a rohamos felfejlesztését célzó program és az ezzel párosult gyakorlati intézkedések következtében, ráadásul a proletárforradalom győzelmét követő első hetekben, amikor a könyvtárügyi megbízottak még nem rendelkeztek önálló hivatali helyiséggel, egyes országos jellegű feladatok végrehajtását is kénytelenek voltak a fővárosi könyvtárra ruházni. Így például a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. március 29-én kiadott 1. számú rendeletében a Szabó Ervin könyvtár Károlyi utca 8. alatti központját jelölte meg, ahová a köztulajdonba vett egyesületekben, palotákban és más rekvirált épületekben, helyiségekben talált könyvgyűjteményeket be kell jelenteni.[5]

[1] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 2—3. száma 7. oldalán és Kőhalmi Béla idézett műve 135—136. oldalán találjuk a beolvasztásra szánt kisebb érdekképviseleti könyvtárak jegyzékét az állományra és esetleges irattárakra vonatkozó adatokkal. Összesen, mintegy 10 000 kötetről lett volna szó, a legtekintélyesebb, az Országos Iparegyesületé is csak 2683 kötetből állott, a Gyáriparosok Szövetségének könyvtárában is csak mindössze 2263 kötetet tartottak nyilván, a többiek állománya általában jóval 1500 alatt volt.

[2] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.

[3] Uo.

[4] Uo.

[5] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 1. sz. 1. old.

Hasonló értelmű rendeletet bocsátott ki a Népbiztosság április 2-án a vidéki könyvtárak bejelentésére vonatkozóan.[1]

Néhány héttel később, 1919. április 25-én azonban már csak Budapestre korlátozta a fővárosi könyvtár hatáskörét egy újabb, ezúttal a megszűnt, vagy felszámolás alatt álló könyvtárak kikölcsönzött kötetei visszaszolgáltatását előíró rendelet. (Vidéken a helyi munkás- és katonatanácsokhoz kellett visszavinni a könyveket).[2]

Országos jellegű megbízatásokat tehát csak a munkáshatalom első heteiben ruháztak a fővárosi könyvtárra. Amint a két könyvtárügyi megbízottnak, Dienesnek és Kőhalminak sikerült a volt Budapesti Kereskedelmi Testület (Andrássy út 12.) I. emeleten levő 12 helyiségét az Országos Könyvtárügyi Hivatal otthonául megszerezni, megszűnt a Szabó Ervin könyvtár fenti szerepe. A hivatalos könyvtárügyi közlöny 1919. május 1-i számában az idézett rendeleteket még a régi szöveggel közölték, de alatt már ott volt a módosítás: „A bejelentések helye most már nem a Szabó Ervin könyvtár, hanem a Könyvtárügyi politikai megbízottak hivatala: VI. ker. Andrássy út 12."

Maradt így is bőven tennivalója a főváros nagyszabású könyvtárfejlesztési programjában rendkívül fontos szerephez jutott intézmény központjának, amely április 15-i hatállyal már a volt Országgyűlési Könyvtárnak is gazdája lett, és mint ilyen, ellátója a Tanácsok Országos Gyűlése könyvtár szükségleteinek, ezenkívül felügyelője annak a Magyar Közgazdasági Könyvtárnak és Archivumnak, amely a volt, iparkamarai könyvtárból és a hozzá csatolandó érdekképviseleti gyűjteményekből alakult, hogy később a fővárosi könyvtárba olvasszák.

A hatalmas munkatöbblet miatt előállt átmeneti nehézségeket nyilvánvalóan tovább növelte, hogy a fővárosi könyvtár legjobb, legképzettebb kádereinek egy részét tartósan, vagy alkalmilag elvonták tőle. Madzsar József ekkor a Népjóléti Népbiztosság közegészségügyi főcsoportvezetőjeként dolgozott. Dienes László és Kőhalmi Béla a könyvtárügy országos átszervezését irányították. Egy 1919. április 4-i előterjesztésben a könyvtár vezetősége jelentette a Fővárosi Népbiztosságnak: Cherestesiu Viktor segédkönyvtáros a románok által megszállt területről küldönc útján levelet juttatott el a könyvtárhoz és ebben állásáról lemondott.[3] Tartósan megvált a könyvtártól a fiatal Szigeti Gabriella is. A könyvtárak könyvkötési szükségleteit is központilag kívánták megszervezni, a feladatot Pikler Blankára, a Szabó Ervin könyvtár katalogizáló osztályának vezetőjére bízták.[4] A Tanácsköztársaság alatt végre állami feladattá minősítették a kurrens nemzeti bibliográfia folyamatos szerkesztését és kiadását. E munka irányítását Kőhalmi Bélára és Pikler Blankára ruházták, (akik, mint láttuk, 1914-ben, azok után, hogy Kőhalmi ilyen értelmű felhívásai süket fülekre találtak a kultuszkormányzatnál, akkor állami támogatás nélkül maguk láttak hozzá a Könyvtári Szemle hasábjain a Corvina kurrens bibliográfiája hiányainak feltárásához). De 1919-ben Kőhalmi idejéből már érthetően nem futotta erre a munkára ezért, mint maga írta, az ő „elfoglaltsága folytán egyedül Pikler Blankára hárult" a teljes nemzeti bibliográfia összeállításának feladata.[5] Pikler Blanka a kerületi könyvtárhálózat kibővítése céljából megfelelő helyiségek felkutatását is végezte. Mindez természetszerűen őt is hátráltatta a Szabó Ervin könyvtár központján belüli munkája végzésében. Váradi Irma (utóbb Pór Nándorné) az országos hivatal könyvleltározási csoportjában, Enyvvári Jenő a tudományos könyvtárak ügyeinek központi intézésében vett részt.

A hivatalos könyvtári orgánum május 1-i száma jelentette be az 1919. május 12-én a Tudományegyetem központi épületében indított két hónapos könyvtárosi tanfolyamot, amelyen egyelőre a gyors ütemben kiépítendő közművelődési könyvtárhálózat számára kívánták az erre alkalmas jelentkezőket megfelelő alapismeretekkel ellátni. A tanfolyam a következő tanévben felállítandó, — de a forradalom bukása miatt csak a felszabadulás után megteremtett — könyvtáros főiskola egyik tagozatának magja lett volna. A júliusig befejezett kurzuson, amely az első ilyen vállalkozás volt a maga nemében Magyarországon, és ahol 92 felvett hallgató nyert végbizonyítványt, az előadók jelentős hányadát a fővárosi könyvtár adta. A Dienes László bevezető előadásaival kezdett tanfolyamon Kremmer Desző, Schein Józsefné, Pikler Blanka, Enyvvári Jenő, Braun Róbert, Kőhalmi Béla, Staindl Mátyás, Lesskó Béla, Váradi Irma szerepeltek egy vagy több referátummal a felkért 23-előadó listáján.[6] Így hát Dienesen és Kőhalmin kívül nyolc olyan személy, akik továbbra is a fővárosi könyvtár keretében működtek. Nem szorul bizonyításra, hogy ez a körülmény, továbbá, hogy a könyvtárosi kurzus hallgatói számára a fővárosi könyvtár hálózatát jelölték ki az első gyakorlati képzés helyéül, az erkölcsi elismerés ellenére ugyancsak

[1] Uo.

[2] Uo.

[3] Irattár. Tanácsköztársaság. Személyi iratok.

[4] Kőhalmi Béla. I. m. 154. old.

[5] Uo. 208. old.

[6] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 1. sz. 8. old.

okozott átmeneti zökkenőket a folyó munkában, bár már itt megjegyezhetjük: a hallgatók csakhamar értékes munkájukkal átmenetileg könnyítettek is az intézmény helyzetén.

A tudományos központ megnövekedett munkájához személyzetét jelentősen megnövelték, így részben kárpótolták azért, hogy értékes káderei egy részét elvonták tőle.

Az országgyűlési könyvtár személyzetének átvétele ugyan aligha hozott könnyítést, hiszen erre annak a gyűjteménynek is szüksége volt, ezzel szemben a központ problémáinak enyhítését szolgálta a volt Keleti Gazdasági Központ három szakképzett alkalmazottjának a főváros státuszába való áthelyezése. Közülük a szerb származású Pilya Milivoj Szabó Ervin igazgatása idején 1916—1917-ben dolgozott már a főváros könyvtár Keleti Gyűjteményében. Ezeken kívül még nagy számban alkalmaztak új munkaerőket is: a Tanácsköztársaság alatt (1919. április 1-én) került például a fővárosi könyvtárhoz annak későbbi aligazgatója, Dávid Antal állástalan középiskolai tanár, június 6-án Borsányi Domokos. Április folyamán nevezték ki Kiss Sárit, Vecsey Piroskát, Erdélyi Vincénét, Varga Lujzát, Szabó Sándort, Kis Margitot, Marchovszky Viktort is, akik közül egyesek már ideiglenesen, vagy ingyenesen működtek a könyvtárnál. A kinevezések részben a távollevők, illetve állásuktól megváltak (Madzsar József, Cherestesiu Viktor, Horváth Henrik) státuszainak betöltése útján történtek, részben úgy, hogy a főváros más intézményeitől (iskoláktól) helyeztek a könyvtárhoz egyes személyeket. Ilyen módon bővítették az altiszti hálózatot is.[1]

Ezeken túlmenően gyakornokok felvételével is javították a könyvtár személyzeti ellátottságát. E célból a lapokban is pályázatot hirdettek: 14—16 év körüli 4 középiskolát végzett fiúkat kerestek a könyvtári gyakornoki helyekre.[2]

Nem maradt megbízható kimutatás arról, hogy hány végleges, ideiglenes vagy napidíjas alkalmazott, vagy gyakornok került a könyvtárhoz a Tanácsköztársaság alatt. Egy 1919. augusztus 29-i irattári másolat szerint az ellenforradalom augusztus 1-i felülkerekedése után 27 olyan tisztviselőt és 37 olyan gyakornokot kellett volna elbocsátani az új rezsim rendelkezése értelmében, akiket a Tanácsköztársaság alatt vettek fel a könyvtárba. Eszerint tehát 64 személlyel bővült volna a létszám.[3] Csakhogy ugyanaz az ellenforradalmi könyvtárvezetőség, amely az iménti kimutatást összeállította, az 1919-ről készített 1920-ban kiadott nyomtatott évi jelentésében azt közölte, hogy „A rendes létszámon felül 34 új tisztviselőt, 43 új gyakornokot és 8 új szolgát alkalmazott a könyvtárügy politikai biztossága" 1919. március 21—1919. augusztus 1 között a fővárosi könyvtárhoz.[4] Ma már alig tisztázható, hogy a 64-es, vagy 85-ös létszámtöbblet felelt-e meg a valóságnak, vagy talán mindkettő pontatlan volt.

Április 13-án tájékoztatta a dolgozókat Braun Róbert vezető, hogy a könyvtáron kívüli munkát végző Enyvvári helyett Kremmer Dezsőt és Krisztics Sándort bízta meg a központi referensz szolgálat ellátásával. (Krisztics Sándor azonban csak 1919. június 9-ig láthatta el ezt a munkát, ugyanis korábban kezdett és a Tanácsköztársaság ellen is folytatott ellenforradalmi tevékenységét leleplezték és letartóztatása után a forradalmi törvényszék 5 évi börtönre ítélte).

A könyvtári rend érdekében kifejtett erőfeszítések eredményességét jelzi, hogy 1919. július 16-án Braun Róbert megindította a könyvtári állomány revízióját.

A Budapesti Gyűjtemény vezetésével ideiglenesen megbízott Zsák Wilfried például 1920. január 1-én, tehát a fehér terror alatt készített visszapillantásában elismerően méltatta előde, az ekkor már internálótáborban sinylődő kommunista Szigeti Gabriella munkáját a Budapesti Gyűjteményben és azt a tényt, hogy 1919-ben sikerült az anyagot dokumentum értékű kisnyomtatványok (röpiratok, röplapok) tömegével gazdagítani.[5]

Ugyancsak pozitív eredményekről adott számot a katalogizáló osztály 1919-es jelentése, Szauder Erzsébet állította össze. Rámutatott arra, hogy a könyvtári kurzusok erősen igénybe vették az osztályt, ahol július 8 – augusztus 5 között 10 naponként 12-es csoportokban gyakoroltak a tanfolyam hallgatói, de hozzátette: „kiképzésük a személyzet teljes idejét lefoglalta ugyan, mégis veszteségnek nem tekinthető, mert munkájuk legnagyobb részét felhasználtuk".[6]

Az 1919-ben végeztetett könyvkötési munkákról ugyanez a gépírásos jelentés adott áttekintést. Előbb a legjobban felszerelt budapesti céget, a Gottermayer-üzemet jelölték ki a feladat ellátására, majd július elején még néhány kisebb vállalatot.[7] A fővárosi könyvtár kihasználta a lehetőségeket. Az 1919-es kötészeti munka egésze ugyan végül is alatta maradt az előző évi teljesítménynek, de ennek oka nem a Tanácshatalom, hanem az a körülmény, hogy „az év második felében kötéshez már csak a legfontosabb könyveket adták".

[1] Irattár. Tanácsköztársaság. Személyi iratok.

[2] Vörös Újság. 1919. június 1. 6. old.

[3] Irattár. Személyiratok 1919—1921.

[4] A Városi Nyilvános Könyvtár jelentése az 1919 évről 5. old.

[5] Uo. A Budapesti Gyűjtemény jelentése az 1919. évről.

[6] Uo. A Katalogizáló és könyvkötő-osztály évi jelentése 1919.

[7] Kőhalmi Béla: I. m. 154 old.

Az első félévben, tehát a forradalmak időszakában, „a nagy cégek közül állandó és megbízható munkát teljesített a Gottermayer-cég". Ez a közlés igazolja a központosításhoz fűzött várakozásokat. Ugyanez a jelentés még arra is utal, hogy a könyvtár 300 válogatott könyvet adott át az Iparrajziskolának, hogy ott a könyvkötő cégek számára mintakötéseket készítsenek, de az anyaghiány miatt csak egy része készült el e rendelésnek. A könyvtár Tanácsköztársaság alatti iratai között 1919. május 23-i keltezéssel meg is maradt a IX. kerületi Oroszlán (ma Török Pál) utcai Iparrajziskola Jaschik Álmos és Vértes György által aláírt átirata a fővárosi könyvtárhoz, amelyben „a Braun Róberttel folytatott megbeszélésre hivatkozva kérik", hogy „az Iparrajziskola munkásképző könyvkötőipari tanműhelye részére tanulmányi célból 300 kötet könyvet bekötés végett" juttasson el a könyvtár.[1]

A Tanácsköztársaság alatt erőteljesen akarták fejleszteni az 1914 óta alakuló könyvtári házi kötészetet is. Az anyaghiány ellenére Szauder idézett jelentése szerint, „szép eredményeket mutatott fel" a csoport főként a sürgős kötések, a központ kézikönyvtára igényeinek ellátásával, dobozok, újságszelvények ragasztásával, folyóiratok tékázásával és nem utolsó sorban azzal a rendkívüli kimagasló teljesítménnyel, ami már a következő fejezetben tárgyalt fiókhálózat ügyét érinti közelebbről: a Tanácsköztársaság alatt szervezett két új fiók, a 6. és 7. számúak részére kereken 12 000 kötetet címaranyozott, javított és táskázott.[2]

A még Szabó Ervin igazgatásakor alkalmazott Varga István művezető irányítása alatti házi kötészet létszámát egyébként 1919 júliusában megnövelték: szeptemberig 2 segéd helyett 3, és 3 segédmunkásnő helyett 5 dolgozhatott még, de a művezetővel együtt ilyenformán 9 főre emelt létszám szeptember 1-től 3 főre olvadt a katalogizáló idézett jelentése szerint.

Ahogyan a katalogizáló, vagy a kötészet, úgy a rendelőosztály, vagy a nyilvános szolgálat eredményeiről sem maradtak a Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó részadatok, csupán elszórt utalásokból vonhatunk le egyes következtetéseket.

A központ állománygyarapodása szempontjából sem volt érdektelen az a könyvgyűjtő mozgalom, amelyet sajtó és plakátok útján indított az intézmény „Könyvet a Szabó Ervin könyvtárnak", illetve „Könyvet a proletárnak" jelszóval. A kezdeményezés elsősorban a nagy fiókhálózati program érdekében történt. Egy irattári dokumentum szerint alig 10 nappal a proletárforradalom győzelme után, 1919. március 31-én készült el a könyvtár megrendelő levele, melyben a „Könyvet a proletárnak" megjelölésű 1/4 íves plakát 1000 példányban való elkészítését kérte Budapest székesfőváros hirdetővállalatától és az utóbbi április 2-án küldte meg a számlát.[3] Április 2-án, a plakátok kiragasztásával egyidőben közölték a lapok is a felhívás szövegét, mely utalva arra is, hogy egyesek a lakásrekvirálások miatt kénytelenek könyveik egy részétől megválni, kiemelte a köznek történő könyvajándékozás kulturális jelentőségét.[4] Egy korabeli feljegyzés szerint a felhívás nem maradt visszhang nélkül: 46 önkéntes adakozó néhány kötettől 3000 kötetig terjedő ajándékokkal jelentkezett.[5] Ugyanakkor a veszélyeztetett és elhagyott magánkönyvtárak bejelentésére is felhívást bocsátottak ki. Az ajándékozók között komoly könyvgyűjtők is voltak. (Az ellenforradalmi kritika eszközeire jellemző, hogy erőszakos presszió eredményének igyekezett feltüntetni az önkéntes ajándékozásokat, mártíroknak azokat a magánkönyvgyűjtőket is, akik felajánlották, hogy végrendeletileg a fővárosi könyvtárra hagyják könyvtárukat. „Szívet szaggató" beállításában emlékezett meg Gulyás Pál például arról, hogy Wagner Géza 76 éves budapesti ügyvéd is felajánlotta könyvtárát. Ezt Gulyás szerint „cserébe" tette, hogy hátra levő napjain élvezhesse még könyveit és könyvtárszobája is mentesüljön a rekvirálás alól.[6] Csakhogy Gulyás balkezesen választotta a példát, ugyanis Wagner Géza a proletárforradalom bukása után sem másította meg végrendeletét, így hát a „mártír" könyvei végül is az ellenforradalom alatt és ellenére szálltak az intézményre, ahogyan a fővárosi könyvtár 1921-es jelentése ezt nyomtatásban is hírül adta).

Mellesleg említjük: az ellenforradalom idején szerkesztett 1919-es hivatalos könyvtári jelentésben egyetlen szóval sem utaltak a „Könyvet a Szabó Ervin Könyvtárnak" mozgalomra, noha több ezer kötethez jutott általa az intézmény és a rendelő osztály kézírásos belső jelentése nem hallgatott erről, aláhúzta az adományok nagyságát, tehát ezúttal sem valami feledékenységről volt szó.

Utalnunk kell itt arra is, hogy amikor a magyar könyvtárügy újjászervezése során lépéseket tettek a külföldi kiadványok beszerzésének racionális, gazdaságos és magasszínvonalú megszervezésére, vala-

[1] Irattár. Tanácsköztársaság. Belső munkák.

[2] A könyvtár irattárában még három dokumentum jelzi, hogy a házi kötészet felkészült a nagy feladatokra. Kettő 1919. április 7-én kelt, az anyagkészletet és 10 tételben az anyagszükségletet jelzi, (a vászon, lemez, cérna, enyv, keményítő, különféle papírok, arany és szalag igényeket). A harmadik július 22-én a Szellemi Termékek Grafikai Szakosztályánál pontos mennyiségeket megjelölve igényel kötészeti anyagot.

[3] Irattár. Tanácsköztársaság. Hálózat.

[4] Magyarország 1919. április 2., Pesti Napló 1919. április 2., Világ 1919. ápr. 2. stb.

[5] Idézi Gulyás Pál: I. m. 89. old.

[6] I. m. 88. old.

mennyi érdekelt könyvtártól adatokat kértek külföldi tartozásaikról. Ekkor derült ki, hogy a nagy tudományos kutatóműhelyek közül csak az Országos Széchényi Könyvtár és a Szabó Ervin könyvtár mutathatott fel nagyobb adósságot, ráadásul a Széchényi Könyvtárhoz viszonyítva 1919 előtt még kicsiny fővárosi könyvtár e téren messzi megelőzte az ország vezető intézményét: míg a Széchényi Könyvtárnak 6,240 márka és 7.131 svájci frank terhelte a számláját, a fővárosi könyvtárét 6.502 márka, 8.476 svájci frank, és ezeken kívül még 6.348 hollandi forint.[1] Ez az adósság persze nagyonis becsületére vált a fővárosi könyvtárnak, mert beszédes bizonyítéka annak, hogy a könyvtár megtette a magáét a provincialista kultúrszemlélet felszámolása érdekében.

Ha az ellenforradalom alatt készült hivatalos nyomtatott jelentések egyes kitételeinek hitelt adnánk, a legrosszabb kép alakulna ki bennünk a központ Tanácsköztársaság alatti nyilvános szolgálatáról. Ilyeneket olvashatunk benne: „igazi tudományos kutató csak elvétve akadt", a kölcsönzés körül „mérhetetlen károk" keletkeztek, értékes műveket kiadtak, „melyeket aztán nem tudtunk visszaszerezni, mert a proletárdiktatúra után a kölcsönzők végleg eltűntek a határról",[2] (arról természetesen hallgatott a jelentés, hogy a fehérterror alatt többnyire nem a maguk jószántából „tűntek el" az emberek). Ez a jelentés persze elmarasztalóan állapította meg, hogy 1919-ben „A szakkérdések kiélezetten az új társadalmi rend körül forogtak". Az észrevétel viszont máris ellentétben állt azzal a megállapítással, amely szerint hanyatlott volna a tudományos érdeklődés, akárcsak az ellenforradalom alatt készült jelentés egy másik közlése, amely szerint: „a központi olvasótermek látogatottsága a lázas utcai mozgalmakkal kapcsolatban erős hullámzást mutat... a forgalom havi átlaga 4000 kötet volt: legnagyobb a március havi forgalom 5664 kötettel, legkisebb a decemberi 3598 kötettel". Ha egy könyvtár érdemét kihasználtságán mérhetjük le, (és világszerte ezt tekintik a hozzáértők igazi mércének), úgy a Tanácsköztársaságot rágalmazó ellenforradalmi jelentés iménti adatai dicsérik a társadalomtudományi központot és cáfolják a hanyatlásról hangoztatott szólamokat. A fővárosi könyvtár központja Tanácsköztársaság alatti forgalmának felszökkenésére egyébként Kőhalmi Béla is utalt egy akkor tartott és nyomtatásban is kiadott előadásában rámutatva, hogy ott Marx és Engels műveiből még 25—25 példány is kevés volna a nagy kereslet kielégítésére.[3]

Számos könyvtári dokumentum jelzi, hogy az intézményben a korábbinál is erőteljesebben törekedtek a demokratikus élet kialakítására. Feljegyzésre érdemes, hogy a magas állami funkciókba került Dienes László, aki kívülről is támogatta a könyvtárt, már Budapest népbiztosává való kinevezése másnapján és később is felkereste volt munkahelyét, hogy az egybehívott személyzetet a politikai helyzetről tájékoztassa.[4]

A könyvtár dolgozói személyzeti gyűléseken közvetlenül és titkos szavazással választott szakszervezeti küldötteik útján is hatékonyan beleszóltak munkaviszonyuk, a munkaidő, a szabadság, a minősítés, a fizetés kérdésének rendezésébe, miután a Tanácshatalom, illetve annak közvetlenül érdekelt szerve, A Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács a régi sérelmek orvoslását már a proletárdiktatúra első heteiben napirendre tűzte.

A személyzet kívánságait néhány hetes vita után maradéktalanul magáévá tette Budapest munkásvezetősége.[5]

Nem valamelyik könyvtári alkalmazott sérelme volt, de a könyvtárra és még inkább gazdájára, a Budapest közönsége nevében intézkedő városi hatóságokra rossz fényt vetett az a magatartás, amelyet 1911—1919 között a főváros Lajta Bélával, a zseniális építésszel szemben tanúsított. Lajta, amint erre korábban utaltunk, éveken át, (1911—1914 között) dolgozott a fővárosi könyvtár tervezett palotájának rajzain, de sem a háború kitörése előtt, sem alatta nem kapta meg a megszolgált munkáért kijáró teljes honoráriumot. Csupán az 1918. július 19-i fővárosi tanácsülésen határoztak arról, hogy honoráriumának egy részét kifizetik. Lajta a proletárforradalom győzelme után fordult ismét a már új városvezetőséghez, amely utasította a főváros házipénztárát a jelentékeny összegű hátralékos munkadíj, 36.832 korona, azonnali kifizetésére.[6]

A központi könyvtár, egyszersmind a fiókhálózat dolgozóinak ügyét is érintették azok a törekvések, amelyekkel az intézmény vezetősége a munkatársak, főként a gyakornokok megnövekedett tábora önképzését és továbbképzését kívánta rendszeresíteni. Braun Róbert könyvtárvezető május 12-i körlevelében arra szólította fel a könyvtárosokat, hogy jelenjenek meg Dienes Lászlónak a központi egyetemen a

[1] I. m. 107. old.

[2] Városi Nyilvános Könyvtár Tizenharmadik évi jelentés a könyvtár működéséről az 1919. évben 1921. 8. old.

[3] Kőhalmi Béla: Mit olvassunk a szocialista irodalomból. 1919. 11. old.

[4] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.

[5] Irattár. Tanácsköztársaság. Szakszervezet.

[6] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.

könyvtáros kurzust megnyitó előadásán.[1] Egy május 16-i körlevél az Athenaeum nyomda megtekintésére szervezett tanulmányi kirándulásra mozgósította a szakszervezetet.

A hálózat egészére, a központ és a fiókok valamennyi férfi dolgozójára vonatkoztak azok a felhívások, utasítások is, amelyek a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége által a Vörös Hadsereg keretében szervezendő „VAOSz zászlóalj"-ba való belépésre szólítottak. A fővárosi alkalmazottakból toborzott VAOSz zászlóaljat, mint a 15. gyári munkásezred részét (III. zászlóalját) kívánták létrehozni. Az első kelet nélküli (április folyamán) kiadott körlevelet, mely szerint nők is jelentkezhettek szolgálatra, Medvei Mária könyvtáros, mint a szakszervezet megbízotta írta alá.[2] Arról nem maradt kimutatás, hogy hányan jelentkeztek kiképzésre, Dienes László személyi irataiból látjuk, hogy ő jelentkezett és részt vett a VAOSz katonai kiképző gyakorlatain is.[3] Az ugyancsak kommunista Szigeti Gabriella ellenforradalom alatti rendőri-ügyészségi meghurcoltatásának dokumentumaiból tudjuk meg, hogy egyfelől lelkesen szervezett a Vörös Hadseregbe való jelentkezésre a könyvtáron belül, másfelől az 1919. június 24-i ellenforradalmi puccskísérlet másnapján egy a kijárási tilalom alóli mentesítő iratot kapott, nyilván feladatok végrehajtására a kockázatos helyzetben.[4]

Nem tartozik a fővárosi könyvtár Tanácsköztársaság alatti történetébe és mégsem érdektelen históriája szempontjából, hogy a munkáshatalom alatt Diener Dénes József, Krejcsi Rezső és Révész Mihály irányításával a Forradalmi Kormányzótanács rendeletére, a forradalom emlékeit megőrzendő, Proletár Múzeumot hívtak életre és a VIII. kerületben levő Reviczky utca 1. alatti Wenckheim palotát foglalták le és adták át a múzeumnak. Ez az épület, ahová a május 1-i dekorációk művészi darabjait, így Szabó Ervin szobormását is beszállították, lett utóbb 1931-től a fővárosi könyvtár központjának otthona.

„BE KELL HÁLÓZNI A VÁROST KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAKKAL..."

1919. április 15-én kelt a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács határozata, mely „A Szabó Ervin Könyvtár újjászervezése" cím alatt bevezető részében kimondotta: „Budapest könyvtárügyét teljesen a proletárművelődés szolgálatába akarjuk állítani. Be kell hálózni az egész várost közművelődési könyvtárakkal és szakkönyvtárakkal úgy, hogy a város dolgozó népe mindenütt ráakadjon a tanulás centrumaira. — Felhívjuk a Szabó Ervin Könyvtár vezetőségét, hogy a könyvtár nagy újjászervezőjének munkáját továbbépítve, haladéktalanul kezdje meg a budapesti fiókkönyvtári hálózat kiépítését, gyári munkáskönyvtárak és mozgó könyvtárak szervezését".[5]

A határozat, amelyet valamennyi fővárosi újság (április 15. és 16.) ismertetett, a továbbiakban sürgős előterjesztést kért a Szabó Ervin könyvtár vezetőségétől megfelelő épületek lefoglalására és arra vonatkozóan, hogy milyen anyagi és személyzeti igényeket támaszt a terv végrehajtása ügyében. A könyvtár irattárában fennmaradt eredeti okmányt Sidó Zoltán, a főváros XIV. ügyosztálya vezetője, népbiztosi megbízott írta alá.

Dienes Lászlónak a Vörös Újság 1919. május 29-i számában közölt nyilatkozata[6] és a hivatalos könyvtári lap június 1-i számában megjelent azonos című és csaknem egészében azonos szövegű névtelen cikk (nyilván ugyancsak Dienes tollából) újabb momentumokkal egészítette ki az iménti programot. „Terveink szerint, minden kerületben több 15—20 000 kötetes általános — szépirodalmi és ismeretterjesztő — könyvtárt fogunk felállítani. Nagy-Budapesten 30—40-et... Ennek az országos könyvtárhálózatnak egyes szervei már az előkészítés előrehaladott állapotában vannak. Így Budapesten rövid idő alatt öt ilyen közművelődési könyvtárat nyithatunk meg. Ezek előkészítése azért megy gyorsabban, mert megszűnt egyesületek képezik kiindulópontjukat, már némi kész szervezet áll előttünk, mely csak modern irányba való átszervezést igényel. Ilyenek a volt Budai Könyvtáregyesület, az V. kerületi Népháza, az Erzsébet Népakadémia helyiségeiben és anyaguk felhasználásával rövidesen felfrissített anyaggal megnyíló könyvtárak. Nagyobb közművelődési könyvtárat készítünk elő a volt Kőbányai Kaszinóban s nyári olvasótermet rendezünk be a volt Lipótvárosi Kaszinó nyári helyiségében, a Fasorban".[7]

[1] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.
[2] Irattár. Tanácsköztársaság. Katonai iratok.
[3] Irattár. Személyi iratok. Dienes László iratai.
[4] Fővárosi Levéltár. Bp., Kir. Ügyészség II/13/558/1919.
[5] Irattár. Tanácsköztársaság. Fiókhálózat.
[6] „Könyvtárak a Tanácsköztársaságban" cím alatt.
[7] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 2—3. sz. 6. old.

A fővárosi könyvtár fiókhálózatának fejlesztési terve mint az iménti dokumentumokból látható, a tudományos központra rótt nagyszabású programot is felülmúlta méreteiben. Itt nem lehetett többségükben már meglevő gyűjteményekkel gazdálkodni, amint ez a központnál történt, hanem új és nem is jelentéktelen könyvtárakat kívántak teremteni, mégpedig nemcsak az akkori Budapest tíz kerületében, hanem a főként munkások lakta elővárosokban, peremközségekben is. És nemcsak a lakosság minden rétegét, a dolgozókat, az ifjúságot, a nyugdíjasokat és háztartásban elfoglaltakat szolgáló kerületi könyvtárak útján, hanem a termelő munkáshoz vitt gyári könyvtárak által is.

A hálózati terveknek 1919-ig csak töredékét sikerült megvalósítani, a kooperációs javaslatok elsikkadtak, a háborús nyereségekkel vagyonukat megsokszorozó tőkés körök sem mutattak hajlandóságot, hogy a számukra is ésszerű Szabó Ervin-i tanácsokat megfogadják és gyári könyvtárakért áldozzanak. A proletárforradalom győzelme folytán mégsem maradt pusztába kiáltott szó mindaz, ami ezen a téren elhangzott. Így is fogalmazhatjuk: a könyvtárpolitika szempontjából „elméletileg felkészülten" érte a fővárost az 1919-es szocialista forradalom. A szocializmus győzelme pedig tág perspektívát nyitott arra, hogy ez az elmélet is anyagi erővé váljon.

A proletárállam köztulajdonba vette a bérházakat, az elhagyott magánpalotákat, a feloszlatott egyesületek helyiségeit, ezzel egy csapásra lehetőség nyílt arra, hogy a közművelődési könyvtáraknak megfelelő otthonokat keressenek és foglaljanak le. Köztulajdonba vették a gyárakat és az élükre állott munkások már fontosságának megfelelően kezelték az üzemi könyvtárak felállításának kérdését. Köztulajdonba vették a kiadó vállalatokat, a 10 személynél több alkalmazottat foglalkoztató könyvkereskedéseket, a gazdátlanná vált, elhagyott magánkönyvtárakat, a feloszlatott egyletek könyvtárait, az állam vette kezébe a könyvkiadás ügyét és megnyílt az útja annak, hogy megfelelő könyvállománnyal lássák el és gyarapítsák a közművelődési hálózatot. Budapest munkásvezetői készek voltak a programhoz szükséges politikai és anyagi támogatást megadni a Szabó Ervin könyvtárnak, megfelelő számú személyzetet alkalmazni az új művelődési intézményekhez.

A fővárosi könyvtár munkatársai már a budapesti népbiztosság rendeletét megelőzően láttak hozzá, hogy a fiókhálózat számára megfelelő új helyiségeket biztosítsanak. 1919. április 7-én jelent meg az első olyan hír (Klubokból és főúri palotákból kerületi könyvtárak lesznek címen), amely szerint ez ügyben a könyvtár emberei „már érintkezésbe is léptek a lakásügyi bizottságokkal, hogy a könyvtárak céljaira –, amelyek olvasó és előadótermekkel és kölcsönkönyvtárakkal is fel lesznek szerelve, az egyes kerületekben levő tágas klubhelyiségeket és palotákat rekvirálják".[1] A könyvtár baloldali tagjai ellen az ellenforradalom felülkerekedése után indított rendőri hajsza dokumentumai között április 10-i keltezéssel maradt fenn az a meghatalmazás, mely szerint Dienes László mint a főváros egyik népbiztosa megbízta Pikler Blankát „hogy a Szabó Ervin könyvtár fiókjai részére szükséges helyiségek kijelölése céljából a VII—VIII. kerületben bármely épületrészt szabadon megtekinthessen". Dienes a továbbiakban felhívta az egyes épületek felügyelőit, hogy az igazolvány tulajdonosát (Pikler Blankát) „működésében támogassák és mindenben a kezére járjanak".[2] Dienes tehát mint Budapest kommunista vezetője és mint könyvtárügyi megbízott egyaránt latba vetette erejét volt anyaintézete érdekében. Nyilvánvaló, hogy Pikler Blanka mellett mások is kaphattak hasonló igazolványokat.

1919. április 18-án már Budapest tíz kerületének különböző pontjain 23 könyvtári célra lefoglalandó épület-, illetve épületrész címjegyzékét is magába foglaló javaslat állott készen.[3] A javaslatot, bár eredetileg végleges tervezetnek készült, menetközben többször is módosították, ami ilyen rövid idő alatt végrehajtandó nagy vállalkozásnál egyáltalában nem meglepő.

Az április 18-i elgondolás szerint az I. kerületben Schmidt Miksa bútorgyáros Kelenhegyi-úti villája, a II. és III. kerületben 2—2 otthon, a IV. kerületben, ahol már 1914 óta működött a könyvtár központja és 1917 óta külön helyiségben az 1. számú fiók, csak 1 új fiók, az V. kerületben, amelynek külső részei munkásnegyedek voltak, 2, a VI. kerületben, (ehhez tartozott ekkor a proletárlakta Angyalföld), négy fiókkönyvtár részére jelöltek ki otthont. Ugyanez a javaslat a könyvtárügy megbízottak hivatala részére kérte az Andrássy út 12. I. emeletének kiutalását, ami meg is történt. Az április 18-i iratban tehát még együtt szerepelt a fővárosi könyvtár kerületi hálózatához szükséges helyiségek kiutalásának ügye a könyvtárügy országos irányítását szolgáló hivatal központi elhelyezésének kérdésével. A VIII. kerületben 4, a IX.-ben 3, a X.-ben csak egy fiókkönyvtár számára kértek helyiségeket.[4]

[1] Vörös Újság 1919. április 7.

[2] Fővárosi Levéltár: Bp-i Kir. Ügyészség IV. 13/558/1919.

[3] Gulyás Pál: I. m. 46. old.; A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 1959. 311. old.; Kőhalmi Béla: I. m. 160., 258. old.

[4] Uo.

„A kidolgozott tervek szerint a megszervezendő könyvtárak leginkább a proletár-lakta kerületekbe kerültek volna, azonban ezekben a kerületekben igen kevés lefoglalásra, átalakításra érdemes nagyobb befogadóképességű épület akadt" — jegyezte meg a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájáról készített alapos monográfiájában Kőhalmi Béla.[1]

Az első tervezetet a következő hetekben többször is módosították, egyes pontjait elejtették, másfelől a programba Budapest peremvárosait is befoglalták. Az egyik feljegyzés szerint április 30-án jogerősen kiutalták a könyvtárnak Schmidt Miksa gellérthegyi villáját, a Lipótvárosi Kaszinó nyári helyiségét és a Liszt Ferenc tér 7. számú épület I. emeleti helyiségeit,[2] ezeken kívül a régi Budapest területén az I. kerületi (Krisztina körút) Csokonai kávéház, a IV. kerületi Belvárosi Kávéház, a VIII. kerületben a Baross utca és József körút sarkán levő Bodó kávéház került szóba és felmerült az a gondolat is, hogy a IX. kerületben az Újvásártéren ideiglenes pavilont emelnek könyvtár számára.

Az egykori peremvárosok közül Újpesten a volt szabadkőműves otthon, a Kispesti Kaszinó, Erzsébetfalván, amely ekkor a Leninváros nevet vette fel, a Corso és Városi kávéház helyiségeit adták volna át a könyvtárnak átalakítás és berendezés végett. A kávéházak nem minden esetben feleltek meg a célnak, néha átalakításuk túlságosan költséges lett volna, de ideiglenes megoldásként így is elfogadták, hogy a könyvtár gyökeret verjen a városrészben. Erzsébetfalván például az egyik kávéházat olvasóteremnek, a másikat kölcsönzőnek akarták berendezni.[3]

A közeli beköltözködés reményével kecsegtetett többek között a volt lipótvárosi nyári kaszinó, az újpesti szabadkőműves páholy volt épülete és a kőbányai kaszinóé. A két utóbbira vonatkozóan, Scheiber Miklós műépítésszel el is készíttették az átalakítási terveket. Ugyancsak jól állt a volt Erzsébet Népakadémia helyisége és könyvtára átvételének ügye, úgy, hogy az Országos Kaszinó és Tiszti Kaszinó gyűjteményei beolvasztása és az új anyaggal való felfrissítés után csakhamar ez is megnyílt volna a fővárosi könyvtár új fiókjaként.[4]

A nagyiramú könyvtárépítéshez, amelynél természetesen nemcsak a főváros és környéke érdekeit kellett szem előtt tartani, hanem az egész országét, négyféle módszerrel kívánták előteremteni és biztosítani az induláshoz és továbbfejlesztéshez szükséges könyvtömeget:

1. A különböző okokból köztulajdonba vett könyvtárak, vagy egyéb könyvkészletek egy részének, vagy egészének könyvtári célokra való igénybevétele útján. 2. Állami vásárlások által. 3. Budapesten a már említett „Könyvet a proletárnak", „Könyvet a Szabó Ervin Könyvtárnak" jelszó alatt indított gyűjtő mozgalom segítségével. 4. Új könyvek kiadásával.

A meglevő készletek felhasználásának előfeltétele természetesen az volt, hogy mindenekelőtt felmérjék azt a könyvtömeget, amellyel egyáltalában számolni lehet a könyvtárfejlesztés szempontjából. Erre több igen nyomós okból is sürgős szükség volt. Magyarországon a könyvkiadást már az első világháború előtt is mindenekelőtt üzleti szempontok vezérelték, ami már akkor minőségi és mennyiségi torzulásokat idézett elő. A könyvtermelésben előállott válságot tetézte, hogy az infláció miatt a könyvvásárlás és felhalmozás is a spekuláció egyik válfajává emelkedett.

Ezekre a jelenségekre mutatott rá Kőhalmi Béla 1919 május végi cikkében.[5] Magyarázatát adta egy sor olyan kormányrendeletnek, amellyel rendet akartak teremteni ezen a téren – , ezek közé tartozott a kiadóvállalatok szocializálását, könyvkészleteik felmérését, továbbá a könyvkereskedők vásárlásait korlátozó, készleteik átmeneti zárolását, leltárbavételét előíró rendelet. E célt szolgálták azok az intézkedések, amelyek az elhagyott, gazdátlanná vált magánkönyvtárak és a feloszlatott egyesületek könyvanyaga bejelentését, védelmét, vagy igénybevételét írták elő, és az eladásra kínált magángyűjteményeknél vásárlási előjogot biztosítottak a könyvtárügy országos intézőinek.[6]

A veszélyeztetett könyvgyűjtemények sürgős elhelyezése, de elsősorban az újonnan alapítandó közművelődési könyvtárak számára szocializálás és vásárlás útján felhalmozott könyvtömeg beszállítása, tárolása, válogatása, feldolgozása és elosztása érdekében szükség volt megfelelő befogadóképességű épületre. Erre a célra igényelték és kapták meg a könyvtárügy országos vezetői a Központi Zálogház IX. kerületi (a Kinizsi utca és Lónyay utca sarkán levő) épületének több emeletét és itt állították fel a könyvtárépítő tervekben fontos szerepet betöltő új intézményüket Közkönyvtárak Gyűjtő és Elosztó Telepe elnevezés alatt.[7]

[1] Kőhalmi Béla: I. m. 160 old.

[2] Idézi Gulyás Pál: I. m. 48. old.

[3] Kőhalmi Béla: I. m. 160. old.

[4] Gulyás Pál: I. m. 51. old.

[5] A Munka 1919. május 31.

[6] A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 1., 2—3 sz.; A Tanácsköztársaság 1919. máj. 8.; A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája 1919. 148—168. old.

[7] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 2—3. sz. 2. old.

A Telepre kellett beküldeni a kiadók és könyvkereskedők készleteiről összeállított leltárakat, it vizsgálták meg a jegyzékeket, jelölték ki cím szerint és az igényelt mennyiséget is feltüntetve azokat a műveket, amelyeket a köztulajdonba vett gyűjteményekből, vagy magánkereskedőktől kiutalás, illetve vétel útján a Telepre kívántak beszállíttatni. A benyújtott leltárak pontosságának ellenőrzésére innen küldtek ki úgynevezett „röpülő bizottságokat", 5—6 személyből álló „rekviráló csoportokat", amelyek kiadók, kereskedők raktáraiban, tehát a helyszínen hasonlították össze a beküldött leltárakat a tényleges állapottal.

A „rekviráló bizottságok"-ban, mint e bizottságok vezetői, vagy tagjai, résztvettek a Szabó Ervin könyvtár olyan munkatársai is, többek között Drescher Pál, Enyvvári Jenő és Krisztics Sándor[1] akik röviddel később, a szocialista forradalom bukása után, mint a magántulajdon szentségének töretlen hívei álltak a fővárosi könyvtár ellenforradalmi „gleichschaltolásának" élére...

A készletek számbavételére, a leltárak alapján történő válogatásra, kijelölésre, vásárlásra, illetve igénybevételre tett első lépések eredményeként 1919. június 30-ig kereken 14 000 mű több mint 486 000 kötete felett nyert rendelkezési jogot a Telep.

Több ezerre tehető a már említett „Könyvet a proletárnak" mozgalom nyomán közvetlenül a Szabó Ervin könyvtárnak ajándékozott kötetek száma.

A könyvgyűjtő mozgalomnak a Nyugat című folyóiratban is visszhangja támadt: Földi Mihály „Népkönyvtárak" címén kommentálta azt. Hangsúlyozta, hogy „a könyvszaporításnak egyetlen egyszerű módja a könyvnyomtatás maradt",[2] az ajándékozások azért nem kárpótolhatnak. Ugyanakkor számolva a világháború és a forradalmi ország elleni intervenció következményeivel, amelyek a könyvtermelés növelését pillanatnyilag akadályozzák, a jelen helyett a jövőt tekintve, annak a derűlátó nézetének is kifejezést adott, hogy „a hadügyi kiadásoktól megszabadult kommunista államnak lesz majd pénze és hajlandósága" könyvek tömeges nyomtatására.

A Közoktatásügyi Népbiztosság a nyomdai termékek köteles példányairól szóló 1919. július 16-i rendelete messzemenően gondoskodott róla, hogy az új könyvek nyomtatásánál, kiadásánál, a példányszám megállapításánál hallgassák meg a könyvtárügy politikai megbízottainak hivatala jogutódaként felállított Országos Könyvtárügyi és Bibliográfia Intézetet, amely a beküldött kefelevonatok alapján meghatározza „a könyvtárak számára szükséges példányszámot".[3]

Megtették az első lépéseket a tervezett könyvtárak berendezésének, a bútorok, polcok stb. előteremtésének érdekében is. Egyfelől igénybe vették a feloszlatott egyesületek stb. célnak megfelelő bútordarabjait, (amennyiben kiépítésre alkalmas helyiségről, gyűjteményről volt szó, a helyszínen történő átalakítások útján akarták felhasználni azokat), más esetekben a föloszlatott könyvtár tartozékait a Gyűjtőtelepre kívánták szállíttatni, hogy később szétoszthassák. Ezzel párhuzamosan a könyvtári berendezések, nagyüzemi termelését előkészítendő kidolgozták az olvasótermi asztalok, székek, folyóirat- és könyvállványok, a gyermekolvasók bútorzatának típusterveit. Az országos méretű tervezés mellett a Szabó Ervin könyvtár (irattári dokumentumai szerint) külön is kért és kapott árajánlatokat Szlavek Mihály IV. kerületi műbútorasztalostól, aki 1919. július 14-én és 18-án nyújtotta be könyvespolcok és katalógusszekrények készítésére vonatkozó árajánlatait a könyvtárhoz.[4] Általánossá kívánták tenni a Szabó Ervin által még 1900-ban berendezett Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában alkalmazott és jól bevált, világszerte elterjedt vaspolcrendszert. 1919 júliusában 500 ilyen Vajda—Schlick-rendszerű állványra, amely 4000 polcot foglalt volna magába, el is küldték a megrendelést a Schlick—Nicholson gyárhoz.[5]

A világháború következményeit öröklő, blokád alá helyezett, forradalmi háborúra kényszerített Tanácsmagyarországon olyan nyersanyaghiány volt, hogy a fa- és fémigényes könyvtári berendezések sorozatgyártására rövid távon nem lehetett gondolni.

A tervezésnél valamivel tovább jutottak a könyvtárak egységes nyomtatványainak gyártásában, annál is inkább, mert, mint Kőhalmi Béla idézett művében megjegyezte, „itt a tervező munkát megtakarították", ugyanis a Szabó Ervin könyvtár fiókjai számára még 1912—1914 között tervezett, készített, azóta használt és jól bevált kezelési nyomtatványokat és iktatólapokat vették mintául,[6] ezekből több 10 000 példányt 1919-ben kinyomtattak.[7]

[1] Gulyás Pál: I. m.: 102. old.
[2] Nyugat, 1919. 1. köt. 604. old.
[3] A Tanácsköztársaság 1919. július 17.; Kőhalmi Béla. I. m. 237. old.
[4] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.
[5] Gulyás Pál: I. m. 113—114.; Kőhalmi Béla: I. m. 153—154.
[6] Kőhalmi Béla: I. m. 154. old.
[7] Gulyás Pál: I. m. 114 old.

Végül a program végrehajtásának az előbbiekkel egyenrangú előfeltétele volt, hogy a felállításra kerülő fiókokhoz megfelelő számú és képzettségű személyzetet bocsássanak rendelkezésre. A fővárosi könyvtár tervezett új fiókjaiban foglalkoztatták volna a májustól júliusig lefolytatott könyvtárosképző tanfolyam végzett hallgatói, és a Tanácsköztársaság alatt felvett gyakornokok egy részét, azonban, mint erről fentebb már szó esett, nem maradt pontos irattári kimutatás a folyamatosan felvett új alkalmazottak számáról és arról, hogy hányan dolgoztak közülük a központban, hányat szántak a fiókhálózatnak. Mégis említést érdemel e helyen két egykorú dokumentum. Június 5-én kelt az egyik 162/1919 könyvtári számmal, Braun Róbert vezető aláírásával, amely A Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács 1919. április 15-i (e fejezet elején ismertetett) határozataira és a könyvtár által 165/1919 könytári szám alatt válaszként benyújtott (eddig ismeretlen szövegű) könyvtárépítő tervezetére utalva javaslatot tett a személyzet növelésére. „Részben beolvadt és szocializált intézetektől s üzemektől átvett, részben a Szabó Ervin könyvtárban már működésüket megkezdett elvtársak... kinevezését" kérték két névsor melléklésével, melyekben tizenegy volt egyesületektől átvett személy és kilenc újonnan alkalmazott kinevezését javasolták. A főváros szociálpolitikai osztálya (Sidó Zoltán ügyvezető aláírásával) összesen 9 személy alkalmazását hagyta jóvá.[1] A második dokumentumban (183/1919 könyvtári számmal ellátott kéziratos fogalmazvány) Drescher Pál, a könyvtár titkára („személyzetise") ugyancsak a megnövekedő közművelődési hálózat szükségleteire hivatkozva terjesztette elő az intézmény újabb személyzeti igényeit. Ebben már konkrét utalást találunk a közönségnek nemsokára átadandó Népháza, a Budai Könyvtáregyesület és az Erzsébet Népakadémia könyvtáraira, mint „amelyeket a Szabó Ervin könyvtár már gondjaiba vett", hogy átalakítással beillessze őket hálózatába. Közülük „a budai könyvtáregyesület és az az V. kerületi Népháza könyvtárát már el is látta személyzettel a Szabó Ervin könyvtár". A szóbanforgó kézirat eredeti, 1919. július 20-i dátumát előbb július 25-re, majd július 30-ra javították. A dokumentum záradéka: ezúttal „csak az Erzsébet Népakadémia tökéletesen bevált és gyakorlott személyzetének átvételét" hozzák javaslatba és indítványozzák, (június 1-i visszamenőleges hatállyal) az ott működő és névszerint is felsorolt 8 személy kinevezését. Végül a záradékban javasolták, hogy a Szabó Ervin könyvtár fiókközpontja mellett állítsanak fel „egy új centrális szervet", amely központilag intézze a hálózat rendelési és katalogizálási munkáit, a fiókközpont ugyanis „már nem győzi" a reá szakadó többletmunkákat. Ehhez az új szervhez kérte a Szabó Ervin könyvtár vezetősége további négy személy kinevezését. Ugyanakkor indítványozta, hogy a gyári munkáskönyvtárak szervezésével már a proletárdiktúra kezdetétől (1919. április 1-től) foglalkozó Bálint Jenőt szintén visszamenőleges hatállyal nevezzék ki a fővároshoz.[1]

A Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács 1919. április 15-i határozata, mint láttuk, a közművelődési hálózat kiépítésén kívül a gyári munkáskönyvtárak és mozgókönyvtárak felállításának feladatát is a Szabó Ervin könyvtárra ruházta. 1919 előtt érdemlegesen csak a proletariátus szervezetei foglalkoztak a munkásság könyvtári igényeinek kérdésével és a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveitől szép számmal építettek ki maguk a szakszervezetek a munkásság önerejéből kisebb-nagyobb gyűjteményeket. Állami szinten, mint erről már szó esett, legfeljebb olyan értelemben merült fel ez a probléma, hogy valamiképp „ellensúlyozni" kellene a szocialista szakszervezeti könyvtárak „káros" befolyását. Szabó Ervinnek azt a nyiltan hangoztatott törekvését, hogy a fővárosnak kell megtenni a magáét a munkáslakta kerületek könyvtárakkal való ellátásáért, a főváros liberális vezetőinek egy része is ellenezte. Mindössze a nagyüzemek szomszédságában álló X. kerületi Százados úti könyvtárt sikerült tető alá hozni.

A néhány kivételtől eltekintve szerény feltételek között működő szakszervezeti könyvtárak Budapesten is csak a munkásság egy kis részét láthatták el könyvvel, a növekvő igények kielégítésére a fővárosi könyvtár kiterjesztendő hálózata sem lehetett alkalmas, mert éppen a külvárosokban, peremközségekben akadt legkevésbé olyan klub, palota, vagy más épület, amelyben az intézmény fiókot helyezhetett volna el. A közművelődési könyvtárakat egyébként sem szerelhették fel olyan megfelelő mennyiségű szakirodalommal, amely az ipar egyes ágaiban dolgozó szakmunkásság különböző rétegeit kielégíthette volna. De sürgető feladattá tette a gyári könyvtárak létesítését a munkások tömegeit foglalkoztató nagyipari vállalatok Budapest és peremvárosai területén való szétszórtsága is.

A gyári munkáskönyvtárak hálózatának kiépítése, azonban nem municipális feladat. Alig kétséges, hogy Budapesten sem maradt volna tartósan a fővárosi könyvtár szervezetében a tervezett gyári munkáskönyvtár-hálózat. Az intézményre hagyományának megfelelően, és mert modern kiépítése is predesztinálta erre, nyilván csak az indítás szerepe hárult. A fővárosi könyvtár vezetősége mindössze Bálint Jenőt, aki április 1-től foglalkozott a gyári könyvtárak ügyével, kívánta a könyvtár státuszába vétetni e munka ellátására. A fővárosi könyvtár ezen túlmenően fiókhálózatának 1912—1914 közt kidolgozott

[1] Irattár. Tanácsköztársaság. Vegyes iratok.

[2] Uo.

kölcsönzési rendszerével, nyomtatvány-mintáival, az 1913-ban Madzsar József által készített ügykezelési vezérfonalával nyújtott e területen is kész, használható mintát. A gyári könyvtárak tervezése és kiépítése elvi irányítását az ügy jelentőségének megfelelően Dienes László és Kőhalmi Béla tartották a kezükben, együttműködve az országos könyvtárügyi hivatalban üzemi könyvtári előadóként alkalmazott Pfeifer Sándorral. Dienes és Kőhalmi hívták össze a Vörös Újságban közzétett hír útján 1919. április 22-re az egyes fővárosi üzemek kulturális ügyekkel foglalkozó megbízottait, akik az első felszólításra is nagy számban megjelentek, helyeselték a gyári könyvtárak kiepítésének tervét, konkrét javaslatokat is tettek. Nagy lépéssel vitte előbbre az ügyet, hogy kérdőíveket bocsátottak ki, a 72 kiküldött kérdőívre 58 üzemből érkezett válasz, 40 szerint az érdekelt gyár helyiséget biztosított volna a könyvtárnak, 19 olvasótermet, 17 berendezést is, 26 viszont vállalkozott berendezés készítésére.[1] A hivatalos könyvtári közlöny utolsó száma még újabb, bíztató eredményekről adhatott hírt: a Ganz Danubius, a Fegyver- és Gépgyár néhány héten belül át is adják a használatnak könyvtáraikat, a Kerepesi úti gumigyár könyvtára és olvasója berendezés alatt áll, Zuglóban több gyár (a Telefongyár, a Walla cementgyár, a Gyukits kalapgyár, a Tessényi asztalosárugyár, a Gróf testvérek vegyészeti gyár és a villamosvasút helyi üzeme) állt össze, hogy a villamosvasút telepén 4 hét alatt közös könyvtárpavillont emeljen. Jól áll a Lenke úti Katonai Ruhatár könyvtárának ügye, eredményes tárgyalások folynak a Katonai konzervgyárral, az újpesti Magyar Pamutiparral és az Ericson-gyárral.[2]

A Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt kijelölt új feladatai mellett egyéb terven kívüli munkák ellátását is vállalta. Így például Budán, a Várban, József főherceg kisajátított palotájában állították fel a Vörös Őrség központját és mozgókönyvtárak útján 14 kerületét is ellátó gyűjteményét, a Szabó Ervin könyvtár adta ehhez a könyvanyagot, mégpedig a fővárosi könyvtár volt sebesült-kórházellátó osztályán maradt anyagból. A válogatást és a könyvek továbbítását Szabó Ferencnére, a fiókközpont vezetőjére bízták.[3] Formálisan keresztezte, gyakorlatilag azonban segítette a könyvtárépítő program végrehajtását a Fodrászok Szakegylete, amely Dieneséktől engedélyt kért és kapott arra, hogy a Belvárosban szerzett helyiségében önálló könyvtárat létesítsen. A IX. kerületi pártszervezetnek is engedélyt adtak, hogy a Bakáts téren a volt Ferencvárosi Polgári Kör könyvtára használható darabjainak beolvasztásával könyvtárat nyisson.[4] A Ferencvárosi Polgári Kör elavult gyűjteményének egy részét, (számszerint 552 darabot) a Szabó Ervin könyvtár központjának továbbította a IX. kerületi pártszervezet.

Említésre érdemes, hogy amikor a Tanácsköztársaság alatt, 1919. július 11-én, Kőhalmi Béla vezetésével a vakok központi könyvtára felállítása érdekében összehívott értekezleten a rendelkezésre álló Braille írású művekről, a leendő központi gyűjtemény jellegéről és fejlesztési irányáról, az újonnan kiadandó Braille pontozású könyvek kiválasztásáról és az elavult kötetek selejtezéséről vitáztak, olyan megállapodást fogadtak el, amelynek értelmében a vakírású könyvek selejtezése, illetve megválogatása általában „a Szabó Ervin könyvtár közművelődési könyvtárainak összeállításánál alkalmazott" elvek szerint történjen. Itt az volt a törekvés, amint ezt egy hozzászóló megjegyezte, hogy „a vakokat a látók könyvtáraival egyező könyvekkel lássák el, hogy a vakok is beleolvadjanak a kultúrtársadalomba".[5]

A fővárosi könyvtárnak a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában betöltött sajátos helyét és szerepét jellemzi végül az a tény is, hogy több vidéki városban, így Pápán, Kaposvárott, Szolnokon a helyi újságok (Pápai Munkás, Somogyi Vörös Újság, Szolnoki Munkás) egykori közlései szerint Szabó Ervinről kívánták elnevezni és az ő elvei szerint kiépíteni az ott tervezett, illetve részben már meg is teremtett újtípusú közművelődési könyvtárakat.

NÉGY HÓNAP ALATT KÉT ÚJ FIÓK

Az 1919 előtt már működő öt fiók Tanácsköztársaság alatti életéről úgyszólván semmit sem tudunk meg a nyomtatott jelentésből (az egész évre összesített statisztikai adatokon túlmenően). Szerencsére részben kisegít bennünket az 1-es és 3-as fiók kéziratos jelentése, mindkettő a könyvtár régi irattárában maradt meg.[6]

Az 1-es fiók életéről Medvei Mária számolt be igen sok számadattal, táblázattal kiegészített 6 gépelt oldalra terjedő írásában: „Az 1919 évi forgalom a politikai változások ellenére is nagy lendületet vett" —

[1] Gulyás Pál: I. m. 53—54. old.

[2] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 4. sz. 5—6. old.

[3] Kőhalmi Béla: I. m. 161. old.

[4] Uo.

[5] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 3—4. sz. 2—3. old.

[6] Irattár. 1. számú fiók iratai. 1919-es jelentés és Uo. 3. számú fiók iratai 1919-es jelentés.

kezdte jelentését, melynek további részeiből megtudjuk, hogy az év elejétől szeptember 1-ig naponta 7 órán át folyt a felnőtteknek a kölcsönzés. Az ellenforradalom alatt, szeptember 1-től viszont az addigi 42 óráról 22-re csökkentették a heti óraszámot, a gyermekekét 24 óráról 18-ra redukálták. A jelentés utalt a március 17—23-i részletstatisztikára, amelynek az ismeretterjesztő irodalomra vonatkozó adatait értékelve állapította meg, hogy márciusban igen élénk volt a társadalomtudományi szakirodalom iránti kereslet, egyenrangú a földrajzi és történelmi művek iránti érdeklődéssel. „A személyzet száma és állandó volta nagyon befolyásolta a kölcsönzést. Júliusban, mikor a könyvtáros iskola résztvevői által legalább is 8 személy teljesített szolgálatot, az olvasó néhány perc alatt megkapta könyvét, volt ideje és türelme a könyvtárossal kívánságait megbeszélni. Mivel gyorsan kapta meg könyvét, sokszor jött be. Ennek eredménye a kölcsönzésnek az a rohamos felszökése, amelyről az 1—3 grafikonok tanúskodnak".

Sajnos a grafikon-mellékletek nem maradtak meg, azonban az idézett kommentár elegendően érzékelteti, hogy az 1919-es forgalom fellendülésében, amelyet a 137 000-es kötetforgalom (a hálózaton belül elért addigi rekordszám) szemléltetett leginkább, a Tanácsköztársaság alatti eredményeknek elsőrangú részük volt. Míg az 1. számú fiók sok tényanyagot nyújtó jelentéséből ki lehetett ragadni a Tanácsköztársaságra vonatkozó utalásokat, az Illyefalvi Lajosné által összeállított másik jelentésben viszont, mely a 3-as fiókról szólt, elemzéseket, részadatokat nem találunk. Csupán általánosságban hangoztatta, hogy „a kommunizmus mindent felforgató hatása" ellenére a kommunista irodalom iránt nem mutatkozott különösebb érdeklődés a környék proletárolvasói körében.[1] Ezzel szemben azt a konkrét adatot közölte, hogy míg az 1919-es év elejétől augusztusáig, tehát az ellenforradalom felülkerekedéséig hetenként négy délelőtt és három délután kölcsönöztek a 3-as fiókban, addig a fehér-terror kezdetétől, augusztus elejétől december elejéig csak hetenként három délelőtt kölcsönöztek, végül december 8-án (amint erre alább még részletesebben utalni fogunk) évekre becsukták ezt a fiókot. Az összesített adatok szerint 1919-ben a 3-as könyvtár forgalma is jelentékenyen felszökkent a korábbiakhoz képest.

Korlátozták az ellenforradalom felülkerekedése után a 2-es, a 4-es és 5-ös fiókok nyitvatartásának idejét is, a forradalmi esztendő összesítő adatai szerint azonban ezek a fiókok is megnövekedett használatról számolhattak be 1919 egészét illetően. A 2-es, 4-es és 5-ös fiók jelentései hiányoznak, de az előbbiekkel való párhuzamba állítás ismét arra késztet bennünket, hogy az ellenforradalmat megelőző időszak javára könyveljük el a sikert. Azokra a hónapokra eshettek a forgalom nagy számai, amikor a népes személyzet és segéderő, ennek megfelelően a hosszabb nyitvatartási idő a könyvtárak nagyfokú igénybevételét lehetővé tette a közönség számára.

Utoljára, de nem utolsó sorban vessünk pillantást a proletárdiktatúra alatti könyvtárépítés két olyan alkotására, amely átvészelve az ellenforradalom 25 esztendős pusztító viharát, máig fennmaradt és virágzik: a budai 6-os számú és az angyalföldi 7-es számú könyvtárakra.

Mindkét fiók feloszlatott polgári egyesületi könyvtárak helyiségeiben, azok anyaga felhasználásával, kiegészítésével létesült. A 6-os a Budapesti (Budai) Könyvtáregyesület gyűjteménye helyébe lépett, a 7-es pedig az V. kerületi Közjótékonysági Egyesület könyvtárának igénybevétele útján alakult meg.

A Budapesti (Budai) Könyvtáregyesületnek a fővárosi könyvtár hálózatába való kapcsolásáról, mint láttuk, már a Szabó Ervin 1910-es Emlékirata nyomán kibontakozott mozgalom megadta az első ösztönzést. Szabó Ervin Emlékiratában az addig létrehozott polgári egyesületi könyvtárak közül csak az 1890—1891-ben alapított budai gyűjteményt tartotta valamennyire életképesnek. Kezdeményezésére hívták meg a budai egyesület képviselőjét az 1919 júniusában Bárczy elnöklete alatt összehívott városházi értekezletre, nyomban ezután indult meg az eszmecsere a fővárosi könyvtár és az egyesület vezetősége közt. Ez utóbbi eleinte nem is az eredetileg javasolt kooperációt, hanem egyenesen a fővárosi könyvtár leendő hálózatába való beolvasztást szorgalmazta, amíg azután a budaiak hirtelen támadt vonakodása miatt elakadtak a tárgyalások. A fővárosi könyvtár vezetői ugyan még az első világháború alatt is élénken foglalkoztak a kérdéssel. Irattári feljegyzések, levelek tanúsága szerint Szabó Ervinék a budai egyesületbe való csoportos belépéssel szerettek volna befolyást szerezni a könyvtár sorsának kedvező eldöntésére,[2] de 1919-ig ez a fáradozásuk is hiábavalónak bizonyult.

Pedig a budai polgárság és kispolgárság pillanatnyi felbuzdulása eredményeként létrejött és egy ideig az 1900-as évek első felében virágzásnak indult gyűjtemény már teljesítette misszióját.[3] 1910-ben még elismerően szólhatott róla Szabó Ervin akkor írt „Emlékirat"-ában, de ugyanott kifejtett nézete, amely szerint közadakozásból és jótékonysági alapon nem lehet tartós életű könyvtárat teremteni, igen

[1] Ez a levegőben lógó állítás mindenesetre ellentétben állt Medvei Máriának az 1-es fiók politikai anyaga keresettségéről szóló és megfigyelésekre alapozott közlésével.

[2] Irattár. 6. számú fiókkönyvtár iratai.

[3] L. erre vonatkozóan Gátiné Pásztor Mária cikkét (A Budai Könyvtár Egyesület története) — A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1955. 87—92. old.

gyorsan igazolást nyert. Az 1910—1913-as, évről-évre rövidülő olvasói „Névjegyzék"-ekbe gyors egymásutánban kellett a budai könyvtár kezelőjének beírni az egyes személyek neve mellé: „Töröltetett", „Nem fizet", „Kilépett", „Meghalt",[1] Az első világháború alatt azután teljes szétzüllésnek indult az Egyesület. Két beszédes összehasonlító számadat: 1917-ben 822 korona könyvtárhasználati díj és 408 korona tagsági díj folyt be, 1918 első felében 353 korona könyvtárhasználati díj és összesen 8 korona tagsági díj...[2]

A tábor és gazdák nélkül maradt egyesület a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége előzetes hozzájárulásával 1918. augusztus 29-én tartott közgyűlésén a még életképes Polgári Lövészegylettel mondta ki fúzióját,[3] beismerve képtelenségét az önálló életre.

Megszűnt egyesület elhalt könyvtára volt 1919-ben a Budapesti (Budai) Könyvtár Egyesület gyűjteménye, amikor azt a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a Közoktatásügyi Népbiztosságnak (24. számú), rendelete alapján[4] a Szabó Ervin könyvtár birtokába adták. A 6-os könyvtár megteremtésével kapcsolatban a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikáját bíráló és rágalmazó Gulyás Pál mégis aggály nélkül jegyezte meg utólag: „A polgári társadalomnak különös elégtételül szolgál, hogy még az a kevés is, amit a proletárdiktatúra a közművelődésügy terén teremteni látszott, tulajdonképen nem más, mint az állam és társadalom által létesített s a Szabó iskola által folyvást lekicsinyelt alkotások erőszakos kisajátítása".[5] A kritikus éppen a fővárosi könyvtár 6-os számú fiókjának megteremtésével, az eredmény kényszerű elismerésével kapcsolatban sietett előzetesen semmivé zsugorítani annak jelentőségét. Úgy tüntette fel a dolgot, mintha a „Szabó iskola" lekicsinyelte volna a budai könyvtárat, (noha, mint láttuk Szabó Ervin ennek ellenkezőjét tette, amikor az még élő kultúrintézmény volt) és mintha a polgári társadalom elégtételéül szolgált volna, hogy egyetlen jelentékenyebb gyűjteményéből élő könyvtárt teremtett a munkáshatalom, (noha ez a gyűjtemény már 1918-ban halott volt, hiszen az Egyesület már akkor fölszámolta önmagát).

Joggal feltehetjük itt azt a kérdést is: vajon a budai könyvtár igénybevételénél valóban „erőszakos kisajátítás" történt?

Kinek az érdekeit sértette, hogy a csendben kimúlt egyesület halott könyvgyűjteményét a főváros tulajdonába juttatták és élő könyvtárrá alakították? Az 1918-ban gazdává tett budai Lövészegylet ujját sem mozdította a könyvtár felélesztéséért. A Lövészegylet olyannyira nem törődött a könyvtárral, hogy azt, – és itt egy kissé előre kell szaladnunk az események időrendjén—, a Tanácsköztársaság bukása után is főváros, illetve a fővárosi könyvtár birtokában hagyta, noha általában a munkáshatalom kisajátító rendelkezéseit semmisnek minősítették. A fővárosi könyvtár új (ellenforradalmi) vezetősége ugyanis a hálózat keretében szerette volna megtartani a 6-os számú fiókká kiépített budai könyvtárat és amikor ennek érdekében Bódy polgármester támogatásával a Lövészegylet vezetőségéhez fordult, ez utóbbi az első szóra engedett.[6] A tulajdonjog rendezése csupán azért késett, mert a jóváhagyáshoz a Lövészegylet közgyűlését kellett volna összehívni, de ez a szervezet is gyenge lábon állott, ezért 1919 után beleolvadt egy másik szervezetbe: fuzionált a Budai Tornász Egyesülettel.[7]

Az ellenforradalom alatti fejlemények ismeretében tehát bizton állíthatjuk: még burzsoá szemszögből mérlegelve sem lett volna joga „erőszak"-ról beszélni a 6-os fiók megteremtésénél az ellenforradalmi szakembernek. Ezzel szemben éppen az ellenforradalom égisze alatt veszélyeztette a fővárosi könyvtár 6-os számú fiókjává fejlesztett gyűjteményt az erőszak: olyan támadás érte, amely az új, az ellenforradalmi könyvtárvezetőség megállapítása szerint e fiók „tönkretételét" jelentette volna, ha eredménnyel jár. A kép teljesége végett kell e helyen szólnunk erről az akcióról is. Előzménye abból állt, hogy a fővárosi könyvtár ellenforradalmi vezetősége a Lövészegylet fuzionálása után most már (1921-től) a Budai Tornász Egyesület vezetőségével kezdett levelezni a 6-os fiók tulajdonjoga átengedéséért. Ami a könyvtár anyagát illeti, e téren teljes egyetértés alakult ki: a Tornász Egyesület akárcsak előde, a Lövészegylet minden szívfájdalom nélkül készségesen átengedte a könyvtárat a fővárosnak. Nem úgy azonban a Buda egyik legkedvezőbb pontján levő helyiségeket, a Budai Vigadó Corvin téri palotája II. emeletét, ahol az 1919 tavaszán ismét virágzásnak indult könyvtár a régi otthonában működött.

A vonatkozó iratok szerint a Tornász Egyesület elnöke vetett szemet a szép szobákra és rövid úton felszólította a fővárost az Egyesület nevében: ürítse ki a helyiségeket. A főváros vezetősége a „helyreállított jogrend" szellemében már utasítást is küldött 1922 januárjában a fővárosi könyvtárnak a 6-os

[1] A „Névjegyzék 1910—1913" című kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményében található. (Bq 024/5 helyszámon).

[2] Irattár. 6. számú fiókkönyvtár iratai.

[3] Uo.

[4] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 1. sz. 2. old.

[5] Gulyás Pál: I. m. 50. old.

[6] Irattár. A 6. számú fiók iratai 1919—1921.

[7] Uo.

fiók kiköltöztetésére (a Nyúl utcai volt laktanyát, vagy valamelyik budai iskolát ajánlotta fel elhelyezkedésre). A könyvtárvezetőség nagy lótás-futása, a könyvtár teljes tönkretételére való sűrű hivatkozása hárította el végül is ezt a veszedelmet.

A 6-os fiók Tanácsköztársaság alatti kiépítéséről szólva kell utalnunk rá, hogy az évi jelentés szerint meglehetősen nagy anyagot örökölt elődétől, ebből 4930 kötetet találtak megtartásra alkalmasnak és a fiókközpont irányításával nagy tömegű új könyvanyaggal frissítették fel azt (az 1919-es év folyamán összesen 2272 kötetet küldtek a 6-os fióknak).

A Corvin-téri könyvtári helyiségekben folyt a volt Egyesület anyagának válogatása, selejtezése, a leltározás, katalógizálás, osztályozás. Sort keríthettek a berendezés némi modernizálására, illetve felfrissítésére is.

A rohammunka vezetője a könyvtár 1916-ban felvett lelkes, fiatal, a munkáshatalommal rokonszenvező dolgozója, Szauder Erzsébet volt. Alább látni fogjuk, hogy az ellenforradalmi hajsza megindulása után, amikor Szauder Erzsébet ellen is megindult az áskálódás, éppen azt rótták fejére legsúlyosabb bűneként, hogy a 6-os fiók érdekében odaadó áldozatkészséggel dolgozott.

Nem szorul bizonyításra: a mindenfelöl szorongatott munkáshatalom válságos időszakában igen jelentős eredmény, hogy néhány hét alatt tető alá tudtak hozni egy új közművelődési könyvtárt. Méltó ünnepséggel akarták megnyitni és a közönségnek átadni a forradalmi könyvtárpolitika első, összesen hat hét alatt elkészült fontos alkotását. A megnyító ünnepség időpontját 1919. június 24-ére tűzték ki. Ezen a napon zajlott le az emlékezetes budapesti fegyveres ellenforradalmi puccskísérlet, amelyet a munkáshatalom néhány óra alatt elfojtott. A véletlen folytán tehát, mondhatni, szimbolikus jelentőségűvé nőtte ki magát a könyvtáravatás. A proletárdiktatúra kulturális építő terveinek első záloga volt ez. A könyvtár megnyitását nem tudta meggátolni az egykorú híradások szerint a puccskísérlet, csupán annyi történt, hogy az ellenforradalmi monitorok által gépfegyvertűz alá vett Erzsébet hídon néhány hivatalos személy nem tudott Pestről átjönni az ünnepélyre.

„Gépfegyverek ropogtak, amikor Kőhalmi Béla elvtárs, a könyvtárügyek helyettes megbízotta a könyvtárt a dolgozóknak átadta és ágyú dörgött, amikor a 2. kerületi Munkástanács megbízotta átvette a proletárius nevében. Braun Róbert a Szabó Ervin-könyvtár vezetője fegyverzajban tett igéretet, hogy a könyvtár az egész szervezet alapítója, Szabó Ervin szellemében fogja a közművelődés ügyét szolgálni.

Sokan jöttek el. És akadtak olyanok is, akik az első puskaszóra megfutamodtak, még mindig elegen maradtak, akik az igéretet felfogják. Melegen köszöntötte az egybegyűlt közönség a könyvtár átszervezőjét, Szauder Erzsébet elvtársnőt, aki a patriarchálisan elavult Budai Könyvtáregyesület könyvtárából pár hét alatt modern nyilvános könyvtárat szervezett."[2] — olvashatjuk az egyik korabeli tudósításban.

A Tanácsköztársaság alatt vette át a fővárosi könyvtár az V. kerületi Közjótékonysági Egyesület tulajdonában volt könyvtárt is, amelyet, mint erről már (a fővárosi könyvtár fiókhálózata alapítását bemutatva) beszámoltunk, eredetileg is Szabó Ervin útmutatásai alapján rendeztek be 1910-ben az V. (ma XIII.) kerület Vág utca 12 alatt emelt Népház II. emeletén. A gyűjtemény, amely egy ideig Alpári Gyula, az utóbb mártirhalált halt proletárforradalmár vezetése alatt működött, modern alapokon állott, hisz ott alkalmazták elsőként azokat a könyvtárpolitikai és technikai megoldásokat, amelyeket az 1913—1914-ben megteremtett első városi fiókokban is bevezettek. A könyvtár anyaga is korszerűbb volt, mint a budai gyűjteményé.

Egy 1919. július 22-i előterjesztésből, amelyben a fővárosi könyvtár jelentette Budapest munkásvezetőségének, hogy a Népház könyvtárát már átvette és üzembe helyezéséhez csupán két íróasztal és egy ruhásszekrény kiutalását kéri, — tudjuk meg, — hogy a gyűjteményt „a közeli hetekben" kívánták megnyitni.[3]

Braun Róbert, mint a fővárosi könyvtár vezetője, egy alább idézendő körlevél szerint 1919. augusztus 4-re tűzte ki az ünnepélyes megnyitást. A proletárhatalom azonban a külső túlerő és a belső árulás következtében július 31-én gyakorlatilag megszűnt, a 7. számú fiókot már az ellenforradalmi könyvtárvezetőség adta át rendeltetésének 1919. augusztus 13-án.

[1] Uo.

[2] A Tanácsköztársaság Könyvtárügye 1919. 3—4. sz. 7. old.

[3] Irattár. 7-es fiók iratai.

AZ ELLENFORRADALOM ELSŐ ÉVEI
(1919. augusztus — 1923)

FEHÉR AUGUSZTUS A KÖNYVTÁRBAN

1919. augusztus 2-án még a Peidl-féle úgynevezett „szakszervezeti kormány" volt hatalmon, amely néhánynapos működésével a kapitalista restauráció felé az első lépéseket megtette.

Augusztus 2-án a radikális polgári Braun Róbert is, mintha misem történt volna, még mint a fővárosi könyvtár vezetője írta alá azt a körlevelet, amelyben a Tanácsköztársaság alatt létesített 7. számú (Vág utcai) fiók ünnepélyes megnyitójára a könyvtár dolgozóit meghívta.

Az ünnepség időpontját 1919. augusztus 4-én délután 6 órára tűzte ki, de éppen ez időpontban kezdte meg a Budapest határában állomásozó román királyi hadsereg a magyar főváros megszállását, a megnyitás egyelőre elmaradt.

A budapesti városházán a román burzsoá fegyveres erők jelenlétében felbuzdult „hazafias" tisztviselők Kornai István vezetésével már augusztus 4-én megpróbálták elzavarni az ottülésező munkástanácsot, ahogyan a Népszava következő napi száma azt megörökítette, azonban ez a hangoskodó csoport egy ott időző vörös őr egyetlen puskalövésére szerteszaladt. Az igazi „nemzeti rendcsinálás" így csak a megszállás után kezdődhetett a városházán is.

A következő napokban a megszállt fővárosban már nyiltan kibontakozott az ellenforradalom, a Friedrich István és Csilléry András vezette kalandorcsoport akadálytalanul elzavarta a „szakszervezeti kormány"-t és József főherceg által az előbbi helyébe neveztette ki magát.

A fővárosi könyvtárban augusztus 7-én léptek színre az addig lapuló karrierista és ellenforradalmi elemek.

Augusztus 7-én hívták ki a rendőrség embereit a könyvtárba Kremmer Dezső és társai. Kremmer ezen a napon tolta félre Braun Róbertet és vette át a vezetést. Társai voltak: Enyvvári Jenő, (akit Kremmer helyettesévé tett), továbbá Drescher (utóbb Szentkuty) Pál, Vavrinecz (utóbb Vágfalvi) Dezső és még néhány velük egy húron pendülő tisztviselő, köztük Krisztics Sándor könyvtáros.

Egykorú és később keletkezett dokumentumok egybehangzó adatai szerint[1] a Kremmer — Drescher-féle társaság, bár még semmi hivatalos utasítás sem volt a baloldali városi alkalmazottak üldözésére, azonnal, cselekvésnek látott. A jobbloldali klikk augusztus 7-én Szigeti Gabriellát és Pikler Blankát hurcoltatta el. A két könyvtárosnő letartóztatásáról szóló augusztus 8-i és 9-i detektívjelentések a könyvtár tisztviselőinek közléseire hivatkozva emelték ki, hogy mindkét nő „veszedelmes kommunista", „különösen Szigeti Gabriella, aki még most is hangoztatja kommunista érzelmeit". Egy budapesti napilap két hónappal utóbbi börtönriportjában[2] esett szó először a nyilvánosság előtt arról, hogy a 22 éves Szigeti Gabriellát, „mert nem tagadta, hogy kommunista, a detektívek úgy összeverték, hogy azóta rabkórházban fekszik". Csak negyedszázaddal utóbb volt alkalma Szigeti Gabriellának (ekkor már Solti Andrásné) feltárni a felszabadult Budapest polgármesteréhez írt beadványában, hogy Drescher Pál, Kremmer Dezső és klikkje juttatta őt kínzói kezére és Drescherék ráadásul oly „figyelemmel" követték sorsát, hogy egy bizalmi emberüket, (a Tanácsköztársaság alatt felvett Bossányi nevű könyvtári alkalmazott volt ez, Drescher Pál sógora), a rendőrségre is elküldték, mert szemtanú útján akarták megbizonyosodni: valóban megverik-e Szigeti Gabriellát. Mindezt Szigeti Gabriella és más baloldali könyvtárosok számára is teljesen váratlanul hajtották végre, mert egészen a román királyi hadsereg bevonulásáig a legszívélyesebb magatartást tanúsítottak kollegáik iránt.[3]

[1] A főként a Fővárosi Levéltárban található dokumentumok forrásadatait és szövegét l. Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az ellenforradalom első éveiben c. tanulmányában. E helyen csak olyan forrásokat, ismertetünk, illetve idézünk bővebben, a lelőhelyet is megadva, amelyek az 1959-es dolgozat megjelenése óta bukkantak fel.

[2] Világ 1919. október 5.

[3] Remete L.: I. m.

Augusztus 7. és 10. között került sor a könyvtár állományának első politikai rostálására: jelentős mennyiséget szolgáltattak ki ekkor Kremmerék a román királyi hadsereg nagyvezérkara megbízottainak.

Augusztus 10-i keltezéssel maradt fenn az első olyan körlevél, amelyet Kremmer már mint könyvtárvezető írt alá: a baloldali irodalom azonnali zárolásáról intézkedett, szövegét ugyancsak alább idézzük.

Augusztus 13-i dátummal két azonos szövegű nagyon figyelemreméltó kéziratot találunk a könyvtár irattárában, az egyiken Drescher jellegzetes kézírását ismerjük fel, a másik géppel készült, ezt Kremmer írta alá. Ezek az iratok annak a kollektív feljelentésnek első fogalmazványai, amelyben az új vezetőség baloldali munkatársait vádolta be a polgármesternél.

Nagyon fürgék voltak a feljelentők, ugyanis csak 1919. augusztus 15-i keltezéssel jelent meg a hivatalos lapban (Fővárosi Közlöny 1919. augusztus 15.) Bódy Tivadar polgármester aláírásával az a rendelet, amely felszólította a város összes intézményei és üzemei vezetőit, hogy függesszék fel állásuktól mindazokat, akik a Tanácsköztársaság idején magasabb beosztásba kerültek, vagy aktívan dolgoztak érte és terjesszék be ezek névsorát. Kremmerék már két nappal előbb elkészültek a munkával, végül azonban mégsem az augusztus 13-i iratot küldték el.

Az ellenforradalmi városháza bizalmas anyagát őrző Fővárosi Levéltárban ugyanis egy harmadik, augusztus 17-én keltezett feljelentés eredetijét találjuk,[1] ennek szövege csak annyiban különbözött a 13-i változatoktól, hogy míg az előbbiekből Madzsar József igazgató nevét kifelejtették, itt első helyen őt „jellemezték". Lehet, hogy e feledékenység játszott szerepet abban, hogy három feljelentést gyártottak, de lehet, hogy amiatt történt, mert értesültek róla: csak 15-én jelenik meg a vonatkozó utasítás, ezért furcsa lesz, ha két nappal korábban keltezik beadványukat, – írtak hát egy harmadikat –, mely teljesebb is lett Madzsar nevével.

Csak egészen kivonatosan mutatjuk be a hosszú előterjesztés egy-egy pontját: Madzsar József igazgató, Braun aligazgató, Dienes László főkönyvtáros, Kőhalmi Béla, Pikler Blanka, Szigeti Gabriella, Váradi Irma könyvtári tisztviselők és Matkovits Máté neve szerepelt a listán. Az élen Madzsar József állott, akinek bevádolását „egyszerű"-nek tartották Kremmerék, mert a proletárdiktatúra alatt Madzsar „könyvtárigazgatói állásánál nagyobb hatáskörű vezetőállást töltött be" mint a Népjóléti Népbiztosság főcsoportvezetője. Ez főbenjáró bűnnek számított.

Braun Róbert következett a sorban, róla hosszabban szóltak: „Tisztázandó volna, hogy Kun Bélával fenntartott kapcsolata milyen irányban mozgott. Tisztázandó volna aligazgató szerepe... a bolseviki propagandaosztályban vállalt cenzori állásában", ki kellene hallgatni azokat is, akik Braunnak a középiskolai tanárátképző tanfolyamon tartott „propagatív" előadásait hallották.[2] Látnivaló, hogy konkrétumot nem hoztak, mert nem tudtak hozni az aligazgató bevádolására. Braun ugyanis nem volt kommunista, nem dolgozott aktívabban a munkáshatalomért, mint akik őt ezúttal feljelentették, nem is töltött be magasabb állást, mint a proletárdiktatúra előtt, hiszen Szabó Ervin betegsége alatt, 1918 augusztusától is vezette a könyvtárt, mint rangidős (Madzsar visszatéréséig). Aligazgatóvá is még 1919. január 1-én lépett elő. Éppen ezért kellett őt a legjobban bemártani. A „tisztázandó volna" bevezetésű „vádpontok" bőven elegendőnek látszottak ahhoz, hogy ettől a riválisuktól is megszabaduljanak, akik a vezető pozíciókra törtek.

Dienes Lászlónak, Kőhalmi Bélának, Pikler Blankának, Szigeti Gabriellának és Váradi Irmának, és a többi baloldali tisztviselőnek, valamint Matkovits Máté altisztnek már csak fél- vagy egy soros jellemzés jutott, bizonyára, mert ezek eltávolítását nem tartották kétségesnek.

Nem érdektelen, hogy a feljelentést, amelyet a „Van szerencsém" fordulattal vezetett be Kremmer, az alábbiakkal zárta: „A könyvtár közismert túlzóan radikális szellemének gyökeres megváltoztatása lévén a legközelebbi jövő mulhatatlan feladata, kérem Méltóságodat, hogy nevezettekkel szemben a fegyelmi vizsgálatot a legszigorúbban lefolytatni méltóztassék".

Érdemes itt feljegyezni, hogy a fenti irat először a városháza illetékes osztálya vezetőjének, Wildner Ödön tanácsnoknak kezébe került. Wildnernek annyira nem volt köze a kommunizmushoz, hogy a munkáshatalom alatt teljesen félrevonult és csak az ellenforradalom felülkerekedése után tért vissza a városházára. De Wildner e kritikus helyzetben mégis tisztességesebbnek mutatkozott, mint azok a könyvtárosok, akik Wildnerrel ellentétben mosolygó arccal végigszolgálták a proletárdiktatúrát, hogy azután siessenek őszintén baloldali kollégáikat beárulni. Wildner a Kremmerék által beküldött feljelentés felzetére 1919. augusztus 18-i keltezéssel ezeket írta: „Láttam a következő megjegyzéssel": 1. Madzsar 1918. november 25-től a népjóléti minisztériumban dolgozott, ügye nem tartozik a főváros hatáskörébt és, tette hozzá Wildner: „tudtommal politikai pártállására nézve mindig a polgári radikálisokhoz tartozott, ugyanez áll. Dr. Braun Róbertre is, akinek polit[ikai] komm[unista] agitációjáról nem volt tudo-

[1] Fővárosi Levéltár Bp. polgm. eln. biz. 166/1919.

[2] Uo.

másom". Végül még egy megjegyzést tett Wildner: magánközlésből értesült arról, hogy Dr. Krisztics Sándor, Drescher Pál és Enyvvári Jenő a magánkönyvkereskedésekben folytatott könyvrekvirálásokban közreműködtek, ezért — úgymond —, „erre nézve megkérdezendők volnának".

Bizonyosak lehetünk benne, hogy Wildner, aki Madzsar igazgatót és Braun aligazgatót menteni akarta, nem azért irányította a figyelmet Enyvváriékra, hogy az áldozatok számát szaporítsa, hanem, mert magánértesüléséből azt is tudta, hogy Enyvvári, Drescher és társai álltak a feljelentés mögött. Valószínű, hogy a vádaskodókat kívánta megfékezni. Wildnert azonban, noha semmi szerepet nem vállalt a Tanácsköztársaság alatt, nagyon hamar menesztették befolyásos állásából, viszont a „kompromittált" Kremmer, Drescher és klikkje maradt a könyvtár élén.

A baloldali munkatársak elhurcoltatásával, a könyvtár baloldali irodalmának zárolásával, illetve kiszolgáltatásával még nem ért véget az első roham az intézmény politikai „gleichschaltolásáért". 1919. augusztus 17-én Drescher Pál aláírásával közöltek egy felhívást: a könyvtári alkalmazottak lépjenek be a fasiszta tömegszervezetnek szánt FANSz-ba (Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége) „a belépésnek semmiféle kényszer jellege nincs" hangzott a biztatás.[1] Alább látni fogjuk, hogy nagyon rosszul jártak azok, a könyvtárosok, akik szószerint értelmezték az önkéntességet.

A könyvtár személyzetének hangulata feltehetően nem volt túlságosan lelkes, ezzel magyarázható, hogy augusztus 19-én Kremmer Dezső szigorú körlevélben tiltotta el „a politikai magánvélemények kicserélését". „Amennyiben e figyelmeztetés dacára visszaesést fogok tapasztalni, kénytelen leszek erről a a polgármester Úrnak jelentést tenni."[2]

Végül az első ellenforradalmi hónap utolsó napjaiból még négy olyan figyelmet érdemlő irat maradt amely az új könyvtárpolitikát jellemzi.

1919. augusztus 25-én bukkant fel ismét a könyvtár egyik régi „ügyfele", az a Sipos Kamilló nevű zúghírlapíró, akinek a Szabó Ervin vezette könyvtár ellen 1918 szeptemberében tett, akkor az egész sajtót és a hatóságokat foglalkoztató feljelentését már a maga helyén ismertettük. Most, a fehér terror kezdetén ismét színre lépett és augusztus 25-én a fővárosi könyvtár új vezetőségéhez nyújtott be egy írásos panaszt azzal, hogy azt a polgármesterhez továbbítsák. Ebben hivatkozott korábbi hasonló „működésére" arra, hogy ő már régen és elsőként megmondta, milyen „veszedelmes" a társadalomra a könyvtár. Jóslatát az események igazolták, csakhogy — úgymond — „a kommunizmus megbukott ugyan, de a könyvtár régi rothadt rendszere a legrosszabb könyvtári rendszerével megmaradt." (eredetiben így!). A tisztviselők egy része van csupán eltávolítva], viszont „Leitgib János, aki a 15. munkásezredet szervezte, [ebből egy szó sem volt igaz] továbbá Szauder Erzsébet, Medvei Mária és Szabó Ferencné, akik szintén segítették a kommunizmust" a helyükön maradtak. Mindezek alapján indítványozta, hogy a könyvtár vezetősége terjessze fel panaszát a polgármesterhez, a könyvtárat pedig „szíveskedjék államforgató anyagának tartalma és szervezetlensége miatt haladéktalanul bezáratni", a könyvtár ügyében ankétot összehívni, és a megmaradt „bűnös" tisztviselők ellen vizsgálatot indítani.[3]

Nem ismertettük volna ezt a levelet, amelyet a korábbiaknál is inkább feltárta szerzőjének szellemi fogyatékosságát, ha következmények nélkül marad a beadvány. Csakhogy az adott feltételek között erről szó lehetett, sőt Kremmeréknek minden eddig szerzett ellenforradalmi „érdemeik" ellenére nagyon is tartaniuk kellett az őket is túllicitáló Sipostól. A beadványt Kremmerék kötelességszerűen továbbították a polgármesterhez, aki állásfoglalást kért tőlük.

Augusztus 29-én kelteződött Kremmer észrevétele: „Ez a beadvány nem egyéb, mint panasztevő mindenáron pacifikálni [helyesen: purifikálni!] akarásának folyamánya. A könyvtár ezidőszerint alulírott vezetője, a könyvtár kommunistáiról legjobb tudása szerint jelentését megtette már... Ami Sipos Kamillónak a könyvtár anyagáról szóló kritikáját illeti, legyen szabad megjegyeznem, hogy könyvtárunk teljesen objektív gyűjtőhelye lévén a társadalmi tudományoknak, belőle egyként merít szocialista és klerikális magának megfelelőt. A könyvtár szakrendszeréről kockáztatott véleménye panasztevőnek... merő laicizmus..."[4]

Látni fogjuk, hogy a pozícióját védelmező Kremmer reflexiójával a legkevésbé sem zárult le az újabb „Sipos ügy".

Ugyanezen a napon keltezte Kremmer azt a bejelentését is, amelyből kiderül, hogy a könyvtár összes olyan alkalmazottját, akiket a Tanácsköztársaság alatt vettek fel „Dávid Antal, néhány gyakornok és két takarítónő kivételével" elbocsátotta. A meghagyottakról részletes információt adott. Megemlítette, hogy a Tanácsköztársaság alatt „igen jól szakképzett és nem kommunista" munkaerők is kerültek a könyvtárba. Dávid Antal volt állástalan középiskolai tanárral kapcsolatban, akit 1919. április 1-én vettek fel, felhozta, hogy Dávid kinevezése a könyvtárhoz „már évekkel előbb szóba került" (tehát még Szabó

[1] A teljes szöveget idézi Remete L.: I. m.

[2] Uo.

[3] Fővárosi Levéltár. Bp. Polgm. eln. biz. 10/1920.

[4] A teljes szöveget idézi Remete L.: I. m.

Ervin igazgatósága alatt!). Igaz, hogy a munkáshatalom juttatta végül álláshoz, de mentségére szolgáljon, hogy „kineveztetésének semmi politikai színezete nem volt, mint annyi más szovjet kinevezésnek. Politikai megbízhatóságához különben semmi kétség nem fér." Ez azt jelentette, hogy Dávid, akit a proletárdiktatúra juttatott álláshoz, már a proletárdiktatúra alatt is jelét adta, hogy ellensége annak a rendszernek, amely álláshoz juttatta.[1]

Nem ez az utolsó olyan bizalmas „káderjellemzés", amely feltárja, hogy ellentétben a munkáshatalommal, milyen óriási szerepet tulajdonítottak a könyvtárban az ellenforradalom alatt egy-egy alkalmaztatásnál a politikai megbízhatóságnak.

A fehér augusztus „záróakkordja" lett az 1919. augusztus 30-i körlevél, amelyben Kremmer a könyvtár dolgozóinak tudomására hozta, hogy a könyvtár „neve megváltozik", más szóval megfosztják az intézményt Szabó Ervin nevétől." Ez a határozat természetesen nem érinti Szabó Ervin emlékét",[2] —, fűzte hozzá a vezető, bizonyára a Szabó Ervin emlékét őszintén szívükbe záró munkatársak miatt.

Mi köze volt már Szabó Ervin emlékének ahhoz a könyvtárhoz, amelynek új vezetősége az idézett augusztus 18-i feljelentése végén a jövőre vonatkozóan is azt tűzte programjára, hogy „a könyvtár közismert túlzóan radikális szellemének gyökeres megváltoztatását" tekinti legsürgősebb feladatának...

FEGYELMI, BÖRTÖN, EMIGRÁCIÓ

Néhány lapnyi terjedelemben fel kell idéznünk azoknak a könyvtárosoknak a további sorsát, akiket az 1919 augusztusi feljelentésekben bevádoltak.

Madzsar József könyvtárigazgatót több fórumon is felelősségre vonták és elítélték. Kitagadta őt az egyetem kebeléből az orvoskar jobboldali vezetősége. Fegyelmi határozattal fosztották meg őt könyvtárigazgató tisztségétől a főváros vezetői, végül ugyancsak dörgedelmes fegyelmi végzésben ítélkezett róla az a különleges bizottság, amely az ellenforradalmi kormány nevében vizsgálta felül a forradalmak alatt államvezetői (miniszteri, államtitkári stb.) funkciókat betöltött személyek ügyét.

Az ellenforradalom legelején még radikális polgári gondolkozású Madzsar József, aki az új könyvtárvezetőség beállításával ellentétben a proletárhatalom alatt sem töltött be magasabb funkciót, mint annakelőtte, valami legalitás-félében reménykedve körömszakadtáig védekezett. Vastagra dagadt aktacsomó őrzi meddő harcának emlékeit a Fővárosi Levéltárban.[3]

Szomorú volt számára, állapíthatjuk meg utólag, hogy az adott történelmi időszakban rá sem hederítettek érveire. Ám ugyanakkor Szabó Ervin e benső barátjának tisztességét is igazolja éppen az a tény, hogy a legsúlyosabb elmarasztalásban részesült az ellenforradalmi hatóságok részéről és helytálló védekezése ellenére minden funkciójától megfosztották. Alig kétséges hogy a mohó bosszúvágytól telített fehérterror módszereinek része volt abban, hogy Madzsar az ellenforradalom első éveiben gyorsan balra tolódott, előbb szociáldemokrata, azután baloldali ellenzéki szociáldemokrata, végül kommunista lett.

A fegyelmi ítéletnek a könyvtár története szempontjából legfontosabb részét bővebben idézzük: „Nemzetellenes magatartása abban jut kifejezésre, hogy minden tekintetben magáévá tette azt a könyvtárpolitikát, amelyet elődje, Szabó Ervin inaugurált és amelynek bevallott célja az volt, hogy a könyvtárnak szociológiai jelleget adjon. Folytatta Szabó Ervin radikális könyvtárpolitikáját annyiban, hogy egyetemes nemzeti szempontokból egyátalán nem indokolt mértékben és a szociológián kívül álló tudományágak rovására nagy előszeretettel rendelte meg az antimilitarista nemzet- és vallásellenes, defaitista, szocialista és kommunista eszméket tárgyaló termékeket, valamint a szocialista szakszervezetek által kiadott, vagy ezek érdekeit képviselő lapokat, mindezeket az olvasó közönségnek korlátozás nélkül rendelkezésére bocsátotta és ennek a politikának a könyvtáron kívül kifejtett közéleti működésével propagandát csinált. Szabó Ervinnel együtt istápolt személyi politikával elérte azt, hogy a könyvtár személyzetében jóformán kizárólag a radikális irányzatok szolgálatában álló elvbarátai foglaltak helyet, ennek eredményeként a könyvtár a forradalom melegágya lett, a Tanácsköztársaság kikiáltása után pedig a kommunizmus a könyvtár tisztviselői karának túlnyomó részében lelkes támogatókra talált, és ennek következményeként a könyvtár 12 főbb tisztviselője közül 7... jelenleg állásától fel van függesztve. Ennek a könyvtárpolitikának eredménye lett, hogy a könyvtár olvasóközönsége túlnyomó részben a radikális és felforgató irányzatok iránt érdeklődő elemekből állott. Ennek a könyvtárpolitikának irányzatában nyilvánult meg a könyvtár jelentékeny szerepe az 1918 októberi lázadás előkészítésében, amelyet kitörése után a könyvtár vezetői értekezletén, a forradalom lelkes üdvözlése után tett nyilatkozatával maga Madzsar állapított meg."[4]

[1] Uo.

[2] Uo.

[3] Fővárosi Levéltár. Bp., polgm. eln. biz. 166/1919.

[4] Párttörténeti Intézet. Archivuma. A II. 12/1582.

A Madzsar könyvtárvezetői tevékenységét ilyen módon elmarasztaló szövegrész kidolgozásában a tanúként is említett jobboldali könyvtárosok kezenyoma látható.

Az előbbinél is „sikeresebb" volt a Braun Róbert aligazgató likvidálásáért indított akció. Kremmerék számára, mint említettük, Braun Róbert eltávolítása okozta a legnagyobb fejtörést, mert Braun nem esett a fehér terror alatt a kommunisták és baloldaliak ellen hozott rendelet hatálya alá. Braunt a Tanácsköztársaság alatt éppenúgy nem léptették elő, mint Madzsart, ráadásul Braun Madzsarnál is távolabb állt a kommunistáktól. Egyes pontokban éppen a kommunistákkal ellentétes nézetet képviselt a Tanácsköztársaság alatt és ezt nyíltan tette (Gulyás is utalt egy helyen 1922-ben kiadott ellenforradalmi munkájában olyan jegyzőkönyvre, amely szerint a fővárosi könyvtár sorsát illetően is Braun Dienesékkel ellentétes nézetet vallott). Ezért nem emelhettek konkrét politikai vádat Kremmerék Braun ellen, ezért halmozták a „Tisztázandó volna" bevezetések kíséretében a homályos, burkolt, de annál veszélyesebb, vádakat. Jól kalkuláltak, amikor azt remélték, hogy így is „elintézhetik" ezt a felettesüket. Példa erre hogy Kremmerék „csak" azt pendítették meg: „tisztázandó volna" Braun sűrű érintkezése Kun Bélával, az ellenforradalmi rendőrségen pedig ezt nyomban úgy értelmezték, hogy Braun legalábbis a jobbkeze volt a kommunisták vezérének.

A Braun akták között ugyanis egy ilyen szövegű cédulát találunk: „Tarczali utca 14. Braun Róbert magántitkára volt Kun Bélának".[1] A vizsgálati aktákból ugyan kiderült, hogy szó sem volt igaz a burkolt vádakból, de amíg a dolog tisztázódott, addig Braunt a fehér terror alatt mintegy tizenkétszer hurcolták el otthonából, a lakásán tartott ugyanannyi házkutatás közben.[2]

Nagyon jellemző apróság: éppen Kremmer Dezső és Drescher Pál, akik a Braun Róbert elleni hajszát elindították, nem sokkal utóbb, nyilván a véletlenül szabadlábon levő Braun felkérésére, 1919 augusztusi bizalmas feljelentésükkel homlokegyenest ellenkező tartalmú közjegyzői hitelesítéssel ellátott nyilatkozatokat tettek érdekében. 1919. szeptember 15-i keltezéssel maradt fenn Kremmer Dezső könyvtárvezetőnek Hedry István közjegyző által hitelesített nyilatkozata a Braun aktacsomóban. Ebben Kremmer igazolta, hogy Braun nem töltött be a proletárdiktatúra idején magasabb funkciót, mint annak előtte és „kommunistaság vádjával nem illethető". Október 15-én ugyanannál a közjegyzőnél Drescher Pál még cifrább mentőnyilatkozatot írt meg sajátkezűleg: azt bizonyította, hogy a polgári humanista Braun Róbert az ellenforradalmi szervezkedés miatt 1919. június 9-én lefogott és csakhamar 5 évre ítélt kollégája, névszerint Dr. Krisztics Sándor kiszabadítása érdekében mindent elkövetett: elment magához Rónai Zoltán igazságügyi népbiztoshoz, elment a fogházba Turnovszky Sándor vádbiztoshoz is, hogy bajbajutott ellenforradalmár kollégáját kiszabadítsa. Nem ezen a naív és jóhiszemű tudóson múlt, hogy nem tudott Kriszticsen segíteni. A további iratokból azt is megtudjuk, hogy Braun a Tanácsköztársaság alatt szabályellenesen folyosította Krisztics családjának letartóztatott kollégája könyvtárosi fizetését.[3]

Végül még az is kiderül az aktákból, hogy nemcsak Kremmer és Drescher, hanem maga Krisztics is Braun feljelentői között volt. Krisztics Sándor bizonyára ezzel hálálta meg azt a segítséget, amelyet a munkáshatalom idején tőle kapott és amelyről az ellenforradalom felülkerekedése után kiszabadulva nyomban értesülhetett Kremmeréktől.

Felmerül a kérdés: hogyan történhetett, hogy Braun Róbert éppen feljelentőitől kért mentőnyilatkozatokat? Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy Braunnak fogalma sem volt Kremmerék szerepéről, Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy miért adtak ugyanazok a Kremmerék, akik előzőleg rendőrkézre juttatták, Braunnak mentőnyilatkozatokat? Nyilván szemtől-szembe nem mertek hazudni neki és a könyvtárba való visszahelyezésétől már úgysem kellett tartaniuk. Kremmerék, amikor már céljukhoz értek, a „jó és nemes" emberek szerepében tetszelegtek a világ előtt, mint ezt még alkalmunk lesz illusztrálni.

Dienes László főkönyvtáros pozíciójának szétzúzása a reméltnél is könnyebb feladatnak bizonyult. Dienes Budapest népbiztosa lett a Tanácsköztársaság alatt, már ennél fogva is a felfüggesztést kimondó rendelet hatálya alá esett. A kommunista Dienes, aki még a demokratikus forradalom alatt ismerte fel az ellenforradalom szándékait, a Tanácsköztársaság bukása után nyomban illegalitásba vonult és 1920. január 15-ig Magyarországon bújkált, amíg azután szénrakodó munkásnak öltözve egy hajón a kommunistákkal szimpatizáló kapitány segítségével Bécsbe emigrált.[4]

A főváros hatóságait mindez nem gátolta abban, hogy Dienes Lászlót a Fővárosi Közlöny 1920-as évfolyamában (269. old.) nyilvánosan meg ne idézze egy fegyelmi tárgyalásra. A komédiát szeptemberben Dienes távolléte ellenére lefolytatták és lévén Dienes az úgynevezett „úri osztály" leszármazottja, őt

[1] Fővárosi Levéltár. Bp.-i Kir. Ügyészség. IV. 13/5601/1919.

[2] özv. Braun Róbertné 1959-ben közölte, hogy körülbelül 12-szer vitte be néhai férjét a rendőrség. Az imént idézett levéltári aktacsomóban is több letartóztatása és kiengedése nyomát találjuk.

[3] Fővárosi Levéltár. Bp.-i Kir. Ügyészség IV. 13/5601/1919.

[4] L. erről bővebben: Remete L.: Dienes L. 1889—1953. 1959. című kötetének életrajzi fejezetét.

különösen kemény szavakkal ostorozták az állásfosztást kimondó véghatározatban, mert a munkásság, a nép oldalára állott.[1]

Kőhalmi Béla Dienessel ellentétben még nem ismerte föl a fenyegető veszély nagyságát. 1919 augusztus—októbere között a vonatkozó fegyelmi és nyomozati (rendőrségi-ügyészségi) iratok szerint, Braunhoz hasonlóan őt is ugyanígy zaklatták, őrizetbe vették, kiengedték, megint elrendelték előállítását, amíg azután a fővárosi könyvtár e kiváló munkatársa is belátta, hogy igazságot hiába keres fehér Magyarországon és Dieneshez hasonlóan emigrált. „Kőhalmi szökésben van"-, olvashatjuk egy 1919. október 8-i detektívjelentésben[2] róla, aki ekkor már tényleg Ausztriában volt.

Az 1919. augusztus 7-én a könyvtárból elhurcoltatott Pikler Blanka ügye 1921-ig húzódott. Nem szorul kommentárra az akták közt lelt 1920. július 10-i detektívjelentés zárómondata, amely szerint a detektív, akit azzal bíztak meg, hogy az elfekvő „bűnügy" hátterét újból kiderítse, ezt adta hírül: „A könyvtár alkalmazottai nem akarnak nyilvánosan tanúskodni és a bírósághoz és ügyészséghez, ezért nem neveztetnek meg."[3] Csakhogy az ügyészség nem volt tekintettel a jobboldali könyvtárosok szemérmességére és egy újabb, 1920. október 31-i detektívjelentésben ezt olvashatjuk: „A nyomozást újólag megejtettem, melynek folyamán sikerült megállapítanom, hogy Hittig Gyula áll. rendőrségi detektív kiket hallgatott ki... A Szabó Ervin könyvtár vezetői közül kihallgatta Kremmer Dezsőt, Bor Dezsőt, Drescher Pált és Vavrinecz Dezsőt..."[4]

1921. április 12-én pedig a felsorolt könyvtárosoknak meg kellett jelennie, hogy tanúvallomásukat Pikler Blanka ellen megtegyék és azokat alá is írják. A jegyzőkönyvekben súlyos dolgokat hordtak össze Pikler Blankáról, de úgy látszik még az ügyészség sem méltányolta eléggé a buzgóságot. 1922. február 22-én megszüntette az eljárást Pikler Blanka ellen, mert „gyanúsított a büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekvést nem követett el".[5] A főváros fegyelmi hatósága azonban elegendőnek találta a terhelő vallomásokat ahhoz, hogy Pikler Blankát elbocsássa állásából.

A bevádolt könyvtárosok közül a kommunista Szigeti Gabriellának kellett a legsúlyosabb kálváriát megjárnia. Annál is inkább, mert a Pikler akták közt szereplő (imént idézett) 1920. július 10-i detektívjelentés szerint, „Szigeti Gabriella, mint előttem az első napon beismerte, a kommun hűséges híve volt, még a mai napig is az", tehát egy esztendős kínzás után is vállalta meggyőződését. Egy 1921. március 14-i detektívjelentés szerint Szigeti Gabriella még ekkor is fogságban volt, éspedig a zalaegerszegi internálótáborban.[6]

Nem kerülhette el sorsát az 1919 augusztusában bevádolt Váradi Irma sem. Egy 1920. július 16-i Sipőcz helyettes polgármester aláírásával ellátott fegyelmi végzés fejére olvasta, hogy a Tanácsköztársaság alatt a fővárosi könyvtár központjában, ahová Lukács György népbiztos és Fogarasi Béla bejáratosak voltak, „titkos összejöveteleken" vett részt. Kremmer Dezső vallomása szerint „fanatikus kommunista volt",[7] így hát Váradi Irmát is kiebrudálták a könyvtárból.

Az ugyancsak augusztusban bevádolt Matkovits Máté altisztet „rövid úton" bocsátották el.

Évekig tartó hajsza folyt azok ellen a könyvtárosok ellen is, akiket Sipos Kamilló nevezett meg 1919. augusztus 25-i feljelentésében. Tragikomikusan hat ránk, hogy 1924-ig maradt felfüggesztve állásától az a Sipos Kamilló által kipécézett Leitgib János, akinek az égvilágon semmi köze nem volt politikához, kommunizmushoz. Öt esztendő után tudta csak a könyvtárvezetőség elérni, hogy a „Leitgib aktákat" végre lezárják, pedig mindent elkövetett, hogy a számára rokonszenves beosztottját nyomban tisztázza az igazatlan „vádak" alól. Leitgib „inkább a hiúságos könnyű élet örömeit kereste... nem meggyőződéses, hanem a jobb életkörülmények keresése irányította akkori cselekvéseit. Amúgy is szerény tehetségű, hiányos műveltségű ember", állította ki róla ellenforradalmi megítélés szerint a legjobb mentőbizonyítványt Kremmer Dezső 1920. június 23-án a polgármesterhez intézett előterjesztésében.[8] A vizsgálat azonban bürokratikus lassúsággal ugyan, de tovább folyt, hiszen a feljelentő Sipos nem „akárki" volt, hanem a fehér különítményes hóhér-tisztigárdák egyikének tagja is.

Végül mégis ugyanannak a Siposnak köszönhette Leitgib 1924-es rehabilitációját, aki igazán alaptalanul keverte őt bajba.

[1] Uo.
[2] Párttörténeti Intézet Archivuma. A. II. 12/748.
[3] Fővárosi Levéltár. Bp.-i Kir. Ügyészség IV/13/558/1919.
[4] Uo.
[5] Uo.
[6] Uo.
[7] Irattár. Pórné Váradi Irma iratai.
[8] Fővárosi Levéltár. Bp. polgm. eln. biz. 10/1920.

Időközben ugyanis az történt, hogy az ellenforradalmi rendszer szilárd oszlopára, Sipos Kamillóra járt rá a rúd. Beletartozik ez is a könyvtár történetébe, hiszen Sipos 1916 óta volt az intézmény valóságos réme, akitől még az új, az ellenforradalmi vezetőknek is tartaniuk kellett. Nem érdektelen, hogy őt, aki ellenforradalmi oldalról annyi bajt okozott a könyvtárnak, volt kénytelen 3 és fél évi fegyházra ítélni éppen az ellenforradalmi bíróság.

Ez is a Leitgib-aktákból derül ki. 1923-ban ismét vizsgálgatni kezdték a főváros fegyelmi hatóságai Leitgib felfüggesztésének hátterét és a feljegyzés szerint sokáig nem találták Sipos eredeti, 1919. augusztus 25-i bejelentését, ezért magát Sipost akarták kihallgatni. Végül is 1924. szeptember 19-én sikerült nyomrajutni: a budapesti királyi törvényszék a fővárostól hozzá is megküldött megkeresésre válaszolva közölte: Sipos „jelenleg a váci fegyházban van." Ezután már gyorsan ment a dolog. 1924. október 9-én Rusztek (a váci fegyház hírhedt kommunistafaló igazgatója) aláírásával jött az értesítés Vácról, hogy Sipos Kamilló fegyencet a Leitgib-ügyben kihallgatták. A mellékelt jegyzőkönyvbe Sipos bediktálta: már nem emlékszik rá, hogy miért jelentette fel Leitgibet 1919 augusztusában, de amennyiben hazaengedik, megnézi jegyzeteit. Ha viszont nem engedik ki a fegyházból, akkor szabadulása után tárja fel bizonyítékait. Sipost ugyan nem engedték haza, de Kremmer ezúttal a fegyházba zárt feljelentő megbízhatóságának kétes voltára hivatkozva elérte, hogy Leitgib felfüggesztését végre hatálytalanítsa a főváros.[1]

Utalnunk kell e helyen néhány szó erejéig Wildner Ödön tanácsnok fegyelmi ügyére is, noha ő nem a könyvtár dolgozója, hanem magasabb beosztású tisztviselő volt.

Ami idetartozik: a Wildner elleni eljárásban lényeges és önálló vádpontként szerepelt, hogy az 1910-es években, tanácsnoki hatáskörében, mint a könyvtár közvetlen felettese nemhogy akadályozta, hanem éppen elősegítette, hogy Szabó Ervin és baloldali munkatársai a könyvtárt szociológiai irányba fejlesszék. A teljesség végett utalunk arra, hogy ezek a Wildner elleni vádak is elsősorban Sipos Kamillótól indultak ki. Siposnak a Virradat című lap 1920. május 20-i számában közölt cikke, amelyben Wildner felelősségrevonását követelte, mégpedig a fővárosi könyvtár körüli működése címén, majd az ennek nyomán tett tanúvallomása volt a vádak alapja (a más okokból is felelősségre vont) Wildnernél. A Wildner elleni hajsza is 1924-ben ért véget. Ekkor az ellenforradalom iránt lényegében lojális polgári ellenzék képviselőjét nyugdíjazták, 1919-ig elkövetett „botlásait" elévültnek minősítették. Ez a felemás „rehabilitáció" már a „bethleni konszolidáció" szellemét tükrözte.[2]

A könyvtáron belül az első, az 1919 augusztusi roham után nem ért véget a becsületes dolgozók elleni hajsza. Rövidesen még további személyeket vontak fegyelmi eljárás alá, illetve üldözték ki az intézményből. Fegyelmi határozat hozatalát azonban csak két könyvtárosnő esetében érték el: Szabó Ferencné, a fiókközpont vezetője és Szauder Erzsébet a budai 6-os fiók, majd egy ideig a rendelő és katalógizáló osztályok vezetője voltak ezek a „bűnösök". Egyiküknél sem került sor formális elbocsátásra, de 1923-ig tőlük és még további könyvtárosoktól (Medvei Mária, Sziklai Sándor stb.) sikerült megszabadulnia a vezetőségnek.

Az utólagosan kiszemelt áldozatok közül Szauder Erzsébet eltávolítása okozta a legtöbb gondot. Az ezzel kapcsolatos akták ismét új vetületben tükrözik a könyvtárban kialakult helyzetet.

Szauder Erzsébet, aki 22 esztendős korában, 1915-ben lett a könyvtár alkalmazottja és akire ma is élő munkatársai úgy emlékeznek, mint feltűnően szép, finom modorú, zárkozott, munkájának élő, kulturált fiatal leányra, tehetségével, szorgalmával, nyelvtudásával (Amerikában nevelkedett, onnan tért haza) csakhamar kivívta felettesei elismerését. „Szorgalmas, kiválóan intelligens munkaerő, akinek irodalmi ismeretei a kölcsönző szolgálatnak értékes kvalitást képeznek" — olvashatjuk egy Szabó Ervin által aláírt 1916-os jellemzésben Szauderről.[3] Mint erről szóltunk, 1919 április—júniusában Szauder Erzsébet szervezte át a budai könyvtáregyesület gyűjteményét a fővárosi könyvtár 6-os fiókjává, azon túlmenően viszont, hogy a forradalmak alatt becsülettel végezte könyvtárosi munkáját, a jelek szerint semmit sem hozhattak fel ellene, amivel őt is bevádolják az ellenforradalmi hatóságok előtt. Rövidesen mégis elszánt hajszát indítottak Szauder ellen Kremmerék, mégpedig egyszerűen azért, mert Szauder nem volt hajlandó egy követ fújni velük. Egyik „bűne" volt, hogy nem volt hajlandó belépni a fasiszta tömegszervezetnek szánt Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetségébe sorstársával, Medvei Máriával együtt. Másik, az előbbinél is „súlyosabb bűne" lett: Szigeti Gabriellával és Pikler Blankával ezek letartóztatása és megkínzása ellenére is fenntartotta a kapcsolatot, sőt könyveket, élelmiszert is vitt be fogoly kolleganőinek, ami ennél is „szörnyűbb" volt: e „bűnét" nem is leplezte, ehelyett nyíltan állította azt, hogy szerinte Szigeti és Pikler ártatlanul szenvednek.

[1] Fővárosi Levéltár. Bp., polgm. eln. biz. 10/1920.

[2] Uo.

[3] Irattár. Személyi iratok. Szauder Erzsébet iratai.

Mindezt Kremmer Dezső egy kézírásos bizalmas bejelentéséből tudjuk.[1] Az 1920. március 5-i bizalmas bejelentés következménye lehetett, hogy ugyanezen év július 8-án a főváros tiszti ügyészsége fegyelmi eljárás lefolytatását indítványozta Szauder Erzsébet ellen, hivatkozva arra, hogy „a könyvtár vezetőségének jelentése szerint a könyvtár tisztikarának általános véleménye", hogy Szauder szimpatizált a bolsevizmussal, melynek bukása után „azt a látszatot keltette, mintha szabotálna."[2] Ezekután indult meg a lavina Szauder ellen is: 1920. július 28-án egész sereg könyvtári alkalmazottat idéztek be a főváros polgármesteri hivatalába, hogy Szauder ügyében tanúvallomást tegyenek, ezek egy része habozás nélkül mondott jegyzőkönyvbe „kompromittáló" tényeket. Szauder a koholt vádakat kivétel nélkül megcáfolta, védekezésének csattanója lett az a kijelentése, mely szerint „Különösnek találja azt, hogy őt vádolják a kommunizmus alatti magatartásáért azok, akik szerinte tényleg bűnösök és aktív részt vettek a kommunizmus alatt bizonyos munkákban", nevezetesen Kremmer, Enyvvári, Drescher, Krisztics, Ehrlich Nina, kik mint előadók, vagy mint könyvrekviráló bizottságok vezetői, illetve tagjai, vele ellentétben tényleg hétköznapi munkájától eltérő, valóban politikai jellegű felatokat láttak el.[3]

A munkatársak terhelő tanúvallomásai ellenére bizonytalannak látszott a könyvtárvezető számára, hogy Szaudert sikerült-e kitúrni az intézményből. Ezért juttatott el a fegyelmi bizottsághoz néhány nappal a kihallgatások után, 1920. augusztus 6-i keltezéssel egy lapnyi terjedelmű feljegyzést. Kremmer ez újabb spiclijelentésében kétségbeesett erőfeszítéssel bizonygatta: „a könyvtártiszt óvatos viselkedése dacára szinte egybehangzóan azt a benyomást szerezték, hogy nevezett a kommunizmus eszméivel szimpatizált". Márpedig, ha volt ilyen „benyomás", akkor Szaudert meneszteni kell, mert, úgymond Kremmer, „Olyan kultúrhivatalban, hol a tisztviselő egész világnézetét kell, hogy vigye munkásságába, nem lehet közönyös, hogy milyen az illetőnek lelki konstrukciója. A könyvtáros és könyvtártiszt érintkezik a közönséggel, irányít kiskorúakat, könyveket ajánl hivatalból, stb. s éppen azért bizonyos fokig a legjobb irányzat ellen is alkalma van dolgozni, ha akar. Ez a szubjektivítás világa. A vezetőség kommunizmus alatti szereplésére vonatkozóan megjegyzem, hogy a mai vezetőségnek a kommunizmus alatti szereplése annyira tisztázott, hogy a minisztérium és a főv. tiszti ügyészség az erre vonatkozó bizalmas aktákat áttanulmányozta és semmi kifogásolni valót nem talált."[4] (Annál is inkább szemet hunyhattak az ellenforradalom felsőbb hatóságai Kremmerék forradalom alatti buzgólkodása felett, mert hiszen a legfőbb tisztviselők között se nagyon lehetett találni olyanokat, akik valami módon ne szolgálták volna a forradalom ügyét. Maga Bódy Tivadar polgármester, például, aki a proletárdiktatúra győzelme után a Városházára érkezett Dienes László városi népbiztostól az első pillanatokban térdenállva és Dienes lábait átkulcsolva életéért könyörgött, nyomban azután, hogy megtudta: senki sem akarja bántani, új beosztását tudakolta Dienestől. Így ment ez az egész vonalon. De mindazok a tisztviselők, akik hajlandók voltak a fehér terror alantas munkáját segíteni, nyomban „bűnbocsánatot" nyertek.)

Szauder Erzsébetet végül is „csak" dorgálásra tudta ítéltetni a könyvtárvezetőség, amely azonban így is megszabadult a bátor és jellemes lánytól, mert Szauder önként távozott 1921-ben.

A könyvtár ellenforradalmi vezetősége maga is érezhette, hogy a megtartott személyzet és általában a nyilvánosság előtt leghelyesebb, ha titkolja tetteit, amelyek minden becsületes emberből csakis a felháborodás és megvetés érzéseit váltották volna ki, ha akkor nyilvánosságra kerülnek. Önmagában véve nem meglepő, hogy a könyvtár hivatalos jelentéseiben nyomát sem találjuk a kulisszák mögött folytatott alantas machinációknak. Azt viszont a tények ismeretében a nagyfokú képmutatás megnyilvánulásának minősíthetjük, hogy a könyvtár élére került gátlástalan és perfid társaság a kortársak és az utókor előtt a jó és nemes emberek szerepében akart tetszelegni. Ime hogyan jellemezték 1919-es és 1920-as munkájukat a hivatalos nyomtatott kiadványokban?

Az 1919-es esztendőről szóló összefoglalóban (A Városi Nyilvános Könyvtár jelentése az 1919. évről. 3. old.) az 1919 augusztusával kezdődött időszakról ezt írták: „Az esztendő második felében a romok eltakarításán, a meglazult munkafegyelem helyreállításán a nemzeti szellem feltétlen érvényesítésén dolgozott az új vezetőség és ha ebben az évben nem sikerült megvalósítani a sok-sok jó és nemes tervet, az nem a vezetőségen múlt". Az előző lapokon feltárt dokumentumok ismeretében már nem szorul kommentárra, hogy mindennek ellenkezője volt igaz.

[1] Uo.
[2] Fővárosi Levéltár. Bp. polgm. eln. biz. (I.) 5403/1919.
[3] Uo.
[4] Uo.

ELLENFORRADALMI KÖNYVTÁRPOLITIKA

A könyvtár irattári anyagában és a Fővárosi Levéltár ide vonatkozó aktacsomóiban maradt 1919. augusztus—szeptemberi körlevelek és egyéb dokumentumok szemléletesen illusztrálják, hogy az új vezetők már az ellenforradalom első napjaitól kezdve mindent elkövettek az intézmény haladó szellemének kiirtása, fasiszta jellegű átalakítása érdekében.

Az ellenforradalom egyik tényked̈ése volt, hogy a könyvtár állományának egy részét kiszolgáltatta a megszállóknak.

Egy keltezés nélküli, az összefüggések alapján következtetve 1919 szeptemberében írt, Budapest polgármesteréhez címzett jelentésben olvashatjuk.

> „Méltóságos Polgármester Úr!
> ... Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a könyvtárunkban levő kommunista, bolsevista s anarchista irányú művek egy tekintélyes részét a román nagyvezérkar kiküldött képviselője egy felállítandó kézikönyvtár céljaira elvitte...”[1]
> Ez volt hát a nyitánya a „nemzeti szellem feltétlen érvényesítésé”-nek.

A könyvtár irattárában találunk egy „Románok által elvitt könyvek jegyzéke” című mappát. Ebben csak a lista első és hetedik lapja maradt meg, összesen 70 címmel. Ha a jegyzék csak hét lapból állott, így is legalább két és félszáz könyvet szállítottak el a románok.

A töredékes lista egyébként némileg ellentmond az idézett jelentésnek, ui. a címek között találkozunk Pulszky Ferenc „Magyarország archeológiája” című két kötetes művével is. Az 1897-es kiadású munka még a legjobb akarattal sem nevezhető bolsevistának. Kimerítőbb tájékoztatást kapunk a rendelő-osztály 1919-es évi (kéziratban fennmaradt) jelentéséből. Eszerint:

> „A románok kb. 340 darab könyvet vittek el. Köztük a Huszadik Század 35 kötetét, a Magyar Iparfelügyelők Tevékenysége 16 kötetét, a Magyar Bányakalauz 4 kötetét, Szilágyi Magyar nemzet történetét, a Statisztikai Hivatal Évkönyveit (1872—1914-ig), Borovszky Samu Magyarország vármegyéi és városai 24 kötetét, a Magyar törvénytár (Franklin kiad.) 35 kötetét, Jászi Oszkár összes műveit, Arany, Vörösmarty összes munkáit, Salamon összes műveit.”[2]

Fél esztendővel később a könyvtárvezető a sajtóban is nyilatkozott az ügyről. Szerinte a román királyi hadsereg megbízottai elvittek

> „Körülbelül 10 000 korona értékű könyvet, jobbára Erdélyre vonatkozó közgazdasági és statisztikai tanulmányokat és bolsevista iratokat...”[3]

Ezek után még kevésbbé hihetjük, hogy valóban „csak” kommunista stb. művek kerültek a megszállók birtokába.

Az 1919-es évi jelentés közli, hogy abban az esztendőben a központ 45 000 korona értékű könyvet vásárolt. A megszállóknak tehát az igazgató bevallása szerint az évi vásárlás közel egynegyedének megfelelő értékű anyagot juttattak.

Megközelítő pontossággal határozhatjuk meg az átadás napját, ha a fentebb idézett jelentés további részét vesszük szemügyre Íme a folytatás:

> „Tisztelettel jelentem, hogy a könyvtárban levő bolsevista, kommunista jellegű irodalom ama részét, amelyet a románok meghagytak, a napi kölcsönzésből kivontam... Minthogy könyvtárunk a proletárdiktatúra idején gyakori szereplése miatt erősen kompromittált volt, sőt, már annak előtte is a nemzeti szellem teljes elhanyagolása mellett az internacionalizmus gondolatvilágának kedvezett, — ezért a nemzeti szellem újjáébredése idején, midőn tisztelettel alulírottat bízta meg a tanács a vezetéssel, azonnal elrendeltem a kommunista írásoknak a kölcsönzési forgalomból való kiemelését. Ennek igazolásául van szerencsém bemutatni Méltóságodnak augusztus 10-én keltezett körlevelem másolatát.”[4]

A könyvek átadása tehát augusztus 10-e előtt történt, hiszen a körlevél kibocsátását megelőzte. Idézzük kivonatosan ezt az első, 1919. augusztus 10-én kelt eredeti dokumentumot:

> „Körlevél. A reference-tisztviselőket, a kölcsönző személyzetet és a fiókvezetőket felszólítom, ... hogy kommunista szellemben bármily kérdésről írt könyveket és füzeteket ezentúl senki-

[1] Főv. Levéltár. Tanácsi iratok. XIV. ü. o. 471/1913.
[2] Irattár. Ellenforradalom. 1919—1921.
[3] A fővárosi könyvtár jövője — Magyarország 1920. jan. 11.
[4] Főv. Levéltár Tanácsi iratok. XIV. ü. o. 471/1913.

nek ne adjanak kölcsön. Továbbá, hogy azon olvasókat, akiknél ilyen könyvek vannak, ezek visszaszolgáltatására haladéktalanul szólítsák fel."[1]

A Kremmer Dezső — ekkor már megbízott vezető — által aláírt utasítás további része bejelenti, hogy a központ anyagát esetről-esetre kijelölt referensz-könyvtáros vizsgálja felül kölcsönzés előtt, a fiókokét pedig egy „szakemberekből" összeállított bizottság.[2]

A lendületes „romeltakarító" munka korántsem ért véget ezekkel a rendszabályokkal. A román megszállók étvágya még nem csillapult, de jutott a fővárosi könyvtár könyveiből az államrendőrségnek is. Erre vet fényt az alábbi akta:

> „Tekintetes ker. Kapitányság! A mellékelt kommunista, bolseviki és anarchista könyveket van szerencsém további eljárás céljából tisztelettel átküldeni. Megjegyzem, hogy Aradi Viktor román katonai cenzor úr avval a szóbeli kéréssel fordult hozzám, hogy a belügyminiszteri rendelettel indexre tett bolseviki könyvekből 5—5 példányt a felállítandó román múzeumok részére engedjek át. — Tekintettel arra, hogy a beszállításra kijelölt könyvanyag fölött én már nem rendelkezhetem, fenti körülményt avval jelentem be, hogy Aradi Viktor úrral közöltem, hogy kérésével egyenest a ker. Kapitánysághoz forduljon. Tisztelettel Kremmer s. k. 1919. XI. 3."[3]

Korabeli külföldi lapok, melyek a fővárosi könyvtárban előállott botrányos helyzettel foglalkoztak, az intézmény Károlyi (ma: Ferenczy István) utca 8. alatti központjának udvarán végrehajtott könyvégetésekről is tudni véltek. De ha csak annyi történt, amennyiről az imént idézett dokumentumok szólnak, az is bőven elegendő volt a becsületes emberek felháborodásának kiváltására. Ennek egyébként a Népszava is kifejezést adott néhány cikkében. Idézzünk az egyikből:

> „Arról értesültünk, hogy a Fővárosi Könyvtár új vezetősége állította össze azoknak a könyveknek jegyzékét, amelyek bolsevista irányúak, a közérdekre károsak. A durvaságot tudatlan, analfabéta közegektől vártuk. Tévedtünk. A jegyzékben, amelyet a IV. kerületi kapitánysághoz küldtek be, 244 könyvet és 600 folyóiratot soroltak fel. Nemcsak a diktatúra alatt megjelent, hanem régebbi idő óta megjelent könyveket is felvettek... A Fővárosi Könyvtár európai értékű volt s Szabó Ervin vezetése alatt a magyar tudományosság hírét kezdték odakinn megbecsülni... Ez a cselekedet nincs messze attól a nomád szokástól, amikor még nyereg alatt puhítottuk a húst."[4]

Ennél is élesebben bélyegezte meg a haladó külföldi sajtó ezt a kultúrbarbárságot. Ennek többek között nyomát találjuk az egyik ellenforradalmi lapban is, mely a bécsi Arbeiterzeitung-ban közölt leleplezéssel próbált vitázni.[5] Egy svájci lap „A budapesti vandálok" című cikkében így bélyegezte meg a fővárosi könyvtár ellen elkövetett merényletet:

> „A legborzasztóbbat a budapesti városi könyvtár szétrombolásával vitték véghez a budapesti vandálok. Ez a könyvtár, amelyet az ismert Marx-kutató és rettenthetetlen forradalmár, az egy esztendővel ezelőtt elhúnyt Szabó Ervin emelt magasra, egyike volt a legteljesebb szociológiai gyűjteményeknek. Az összes alapvető művek, amelyek Európában és Amerikában e kérdésről megjelentek, az összes folyóiratok megvoltak, pontosan katalógizálva, mindenki számára hozzáférhetően. Ez az intézmény nemcsak a szociológiai kutatás pótolhatatlan eszköze, hanem minden szociális irányú népszerű törekvés központja volt, egyszersmind azon ritka kulturális alkotások közé tartozott, melyeket minden nemzet tiszteletben tartott. S most az úgynevezett »keresztény Magyarország« ellenforradalmi hordái szétrombolták a kultúrának ezt a szentélyét, szétrombolták vak dühükben, tudatlanságuktól és gyűlölködésüktől vezetve."[6]

A svájci lap végül első kézből nyert, meg nem nevezett, de „feltétlenül hiteles"-nek minősített forrása hivatkozva kereken 15 000-re teszi a megsemmisített kötetek számát és a „budapesti vandálokat" a „jóérzésű emberek közmegvetésének adja át."

[1] Irattár. Ellenforradalom. 1919.

[2] A bizottság tagjai: Kremmer Dezső, Enyvvári Jenő és Drescher Pál voltak. — Főv. Levéltár. Tanácsi iratok XIV. ü. o. 471/1913.

[3] Uo.

[4] Népszava 1919. okt. 18.

[5] Virradat, 1920. június 15.

[6] Bündner Volkswache 1919. november 22.

A fővárosi könyvtárban történtekkel a III. Internacionálé Nyugateurópai Titkársága is foglalkozott: Moszkvában magyar nyelven is kiadott felhívásában a horthysta fehér terror gaztetteit leleplezve külön emelte ki, hogy „Nemcsak embereket, könyvtárakat is elpusztítanak, amelyekben tudományos szocialista művek vannak felhalmozva."[1]

A nagyarányú selejtezést (amely a bonyolult rendszerű gyűjteményekből végül csak kisebb részben iktatta ki a baloldali anyagot) pozíciójuk védelmében hajtották végre oly buzgón a vezetők.

A fővárosi könyvtár ellenforradalmi vezetőségének kisebb gondja is nagyobb lehetett annál, mint hogy a jóérzésű emberek véleményével törődjék. Ellenkezőleg, minden törekvésük azt a célt szolgálta, hogy a könyvtár nagy alapítójának, Szabó Ervinnek hagyatékát az ellenforradalom képére torzítsák.

Szabó Ervin nevét törölték a könyvtár címéből, de az alig egy év előtt elhúnyt igazgató emléke még elevenen élt a könyvtár dolgozóiban, ezért 1919-ben az új vezetőség nem merte egészében megtagadni őt. Ez a magyarázata, hogy az elhúnyt igazgató halála évfordulóján ezt írta Kremmer Dezső körlevelében:

„Egy éve, hogy Dr. Szabó Ervin, a mi könyvtárunk újjászervezője és első igazgatója elment közülünk. Nem mulaszthatom el, mint Szabó Ervinnek, a könyvtárosnak tanítványa, hogy ez alkalommal az ő nemes alakjára ne irányítsam kartársaimnak figyelmét. — Szabó Ervin a könyvtári tudományok lelkes, buzgó művelője, a fővárosi könyvtár és kapcsolatos kérdések állandó felszínen tartója, bátor harcosa, legyen a mi példaképünk. — Kemény szóval, nemes írással küzdött az ő kedves terve, egy nagyarányú hatalmas közművelődési könyvtár és intézet kiépítéséért. Hogy nem sikerült e szép terv, — nem rajta múlt! — Álljon meg egy röpke percig kezünkben a toll, a nyitott könyv, a katalóguscédula, s az emlékezés koszorúját gondolatban tegyük le az ő sírjára! 1919. szeptember 30. Kremmer Dezső."[2]

Ugyanaz a Kremmer Dezső bocsátotta ki ezt a könyvtárpolitikus Szabó Ervin emléke előtt hódolatteljesen tisztelgő körlevelet, aki nem sokkal több mint egy hónappal előbb körlevél útján zárolta a Szabó Ervin által alapított könyvtár baloldali anyagát, köztük Szabó Ervin munkáit is, aki a fehér terroristák kezére juttatta suttyomba Szabó Ervin leghívebb könyvtáros-tanítványait, egyszersmind elvbarátait és további hátmegetti áskálódásokkal igyekezett eltávolítani a megmaradt haladószellemű munkatársakat, akinek a Népszava idézett közlése szerint elsőrangú szerepe volt a Friedrich-kormány által kibocsátott tiltott könyvek listája összeállításában, tehát abban is, hogy e listán, mások mellett a „meghatott hangú" körlevélben idézett Szabó Ervin több műve is helyet kapott.[3]

Az új vezető a könyvtárt ellenforradalmi átalakítása ellenére kívülről ért újabb támadásokkal szembeszállva adta további tanúbizonyságait annak, hogy homlokegyenest ellenkező irányban dolgozott, mint a példaképének nevezett Szabó Ervin.

Az intézmény elleni támadások ugyanis az ellenforradalom felülkerekedése után jó ideig tovább folytatódtak. Az eddigiekben már utaltunk a különös jelenségre, hogy még 1919-et követően is jobbról támadták a könyvtárt, akárcsak 1919 előtt, noha az új vezetők mindent elkövettek, hogy az új rezsimhez simuljanak.

A támadások elindítója 1919. augusztus 25-i panaszával, mint említettük, megint csak Sipos Kamilló volt. Sipos mellett rövidesen felbukkant a könyvtár másik régi ellensége, Gulyás Pál. Vállalkozásukat ezúttal a „legfelsőbb" fórumok karolták fel. A Sipos és Gulyás sugallotta akció persze most nem a vezetőség ellen irányult, mint 1919 előtt. A támadások célja most már az volt, hogy magát a könyvtárt felszámolják, az ellenforradalom által teremtett feltételeket kihasználva megsemmisítsék.

Ez a szélső jobboldali törekvés viszont a fővárosi könyvtár nem kevésbé szélsőjobboldali vezetőit exisztenciájukban fenyegette, így állt elő az a sajátos helyzet, hogy ugyanazok, akik belül mindent megtettek az intézmény ellenforradalmi átalakításáért, kifelé harcolni kényszerültek az őket is túllicitáló szélsőjobboldali támadók ellen.

Sipos Kamilló 1919. augusztus 25-i beadványát már ismertettük fentebb. Egy ilyen panaszt, amelynek bevezetése így szólt: „A kommunizmus megbukott ugyan, de a könyvtár régi rohadt rendszere legrosszabb könyvtári rendszerével [így] megmaradt. A tisztviselők egyrésze van csupán eltávolítva, de az összes hibásoknak látszat ellen nem folyt vizsgálat" —, és amely a következőkkel zárult: „Szíveskedjék a könyvtárat államfelforgató anyagának tartalma és szervezettsége miatt haladéktalanul bezáratni s az

[1] Beszél a magyar bitófaerdő. = Kun Béla—G. Zinovjev—K. Radek: Mit mond a III. Internacionálé a magyarországi proletárforradalomról? Moszkva, 1920. [június] 5. old.

[2] Uo. szeptember 30.

[3] Index. = Népszava 1919. október 15.

általános tájékozódás megszerzése végett a könyvtár ügyében sürgősen ankétot összehívni..." —, ilyen primitív fogalmazványt úgynevezett „normális" időkben még a burzsoá rendszer hatóságai is papírkosárba hajítottak volna.

Fentebb idéztük már Kremmer Dezsőnek a Sipos-féle feljelentéssel együtt a polgármesterhez továbbított védekező iratát is, amely ellenforradalmi megítélés szerint jogosan visszautasította Sipos vádjait. Ezért történhetett, hogy még az ellenforradalmi polgármesteri hivatalban sem siettek az üggyel foglalkozni, bár tudták, hogy komolyan kell venni egy fehér terrorista rágalmait. A türelmetlen Sipos azonban rövidesen a sajtóban is szóvátette panaszát. A 8 Órai Újság hasábjain egymásután két cikkben szerkesztette ki a könyvtárat.[1] Az előbbiekhez csatlakozva fogalkozott az intézménnyel a szélsőségesen ellenforradalmi klerikális Új Nemzedék című újság, amely az ekkor már szállóigévé lett „A bolsevizmus melegágya" cím alatt a következőket hangoztatta: „Nekünk jogunk és kötelességünk követelni, hogy a könyvtár személyzetét alaposan tisztogassák meg a destruktív szellemű elemektől és lelkiismeretesen rostálják meg azt a sok szemetet, amelyet a könyvtár hosszú évek során tudományos munkákként összevásárolt. Éber figyelemmel fogjuk kisérni a város részéről megindított revíziónak minden mozzanatát... amíg az nem forradalmi propagandaműhely, de igazi könyvtár, a kultúra komoly terjesztője lesz."[2]

Sipos Kamillónak a könyvtár ellen folytatott kitartó csatározásaihoz nemsokára befolyásos városi főtisztviselők támogatását is sikerült elnyernie.

Nem kétséges, hogy végső soron az ő ösztönzésére indult meg az a széleskörű vizsgálat a könyvtár ellen, melynek időrendben első darabja Mosdóssy Imre miniszteri tanácsos, a székesfőváros királyi tanfelügyelője. 1920. március 28-án kelt 5 lap terjedelmű és több vaskos melléklettel felszerelt beadványa, amelyet szerzője ezúttal egyenesen az akkori kultuszminiszterhez, Haller Istvánhoz juttatott el.

Szó szerint idézzük a beadvány bevezető részét:

> „1076/920. márc. 28. Nagyméltóságú Miniszter Úr, Kegyelmes Uram! — Az a szomorú jelenség, hogy a főváros tanítóságának nagy száma a szociáldemokrata irányzat és törekvés szolgálatába állott és hogy később a kommunista eszmék harcosává vált, szükségessé teszi azon okok kinyomozását, amelyek ezen eredményt előidézték. — A főváros közéleti viszonyait és közintézményeit e tekintetben tanulmányozva az alábbiakban van szerencsém rámutatni arra, hogy ezen okok közül egyik igen lényeges faktor volt a székesfővárosi könyvtár, melynek szellemi irányzata olyan kíméletlen következetességgel és szívós kitartással törekedett a szociáldemokrata eszmék térhódítására, a kommunista szellem számára talaj keresésére, hogy a főváros tanítósága nagy részében előidézett káros hatást lehetetlen a véletlen művének tekinteni, ellenkezően nagy részben a könyvtár részéről tanúsított tervszerű működése egyik szükségszerű és majdnem elkerülhetetlen következménye gyanánt lehet megállapítani. — Épp ezért az alábbiakban van szerencsém a székesfővárosi könyvtár jelentőségére mély tisztelettel rámutatni, mely pedagógiai, sociál-politikai, kultúrális szempontból egyaránt a leggondosabb figyelmet és a legsürgősebben eszközlendő intézkedéseket igényelné..."[3]

A feljelentés a továbbiakban elég zavarosan s a stílus szabályait továbbra is mellőzve bizonygatja, hogy a fővárosi könyvtár „joggal tekinthető minden államellenes törekvés elsőrangú képzőintézetének".

A beadvány kiemeli, hogy az intézményt

> „elősegítette e munkájában az is, hogy a fővárosban e könyvtárban lehet legkönnyebben könyvhöz jutni..."

A könyvtár tudományos jellegéről állította:

> „Ami pedig a könyvtár tudományos voltát illeti, arra... már a Dewey rendszerű decimális osztályozás alkalmazása is rámutathat, ami minden tudományos rendszertant felborít..."

Mosdóssy vádiratát a minisztérium valóban nem fektette el, ellenkezőleg, a legkomolyabban foglalkozott az üggyel. Haller miniszter két szakembernek küldte meg javaslattételre a feljelentést. Melich János, a Széchenyi Könyvtár igazgatója volt az egyik, Gulyás Pál, ugyancsak a Széchenyi könyvtár munkatársa, egyszersmind az ekkor már végsőket vergődő Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége előadója a másik.

Gulyás minősítette elsőként zűrzavarosnak a könyvtárban alkalmazott Dewey-féle tizedes osztályozási rendszert, amely azóta csaknem az egész földkerekségen elterjedt. 1910 óta Gulyás rendszeresen támadta a könyvtár haladó irányzatát, mint erre korábban rámutattunk.

[1] 8 Órai Újság 1919. október 22., október 24.

[2] Új Nemzedék 1919. október 20.

[3] Főv. Levéltár. Tanácsi iratok XIV. ü. o. 471/1913. — Fogalmazási hibák az eredetiben.

Gulyás Pál 1920. április 27-i keltezéssel küldte meg szakvéleményét a minisztériumnak. Ebben mindenekelőtt leszögezte, hogy a leleplezés elsőségének érdeme az övé, ő már rég megmondotta, hogy Szabó Ervin a fővárosi könyvtár igazgatója

> „Sub titulo 'államtudomány' központi könyvtárának magvául egy kombattáns szocialista könyvtárat tett meg."[1]

Gulyás elismerte, hogy Szabó Ervin konzervatív-klerikális anyagot is gyűjtött, de szerinte ezt csupán azért tette, hogy a pártpolitikai harcokhoz az ellentábor iratai is meglegyenek. Majd a következőket írta Gulyás:

> „A múlt év szomorú eseményei [a Tanácsköztársaságra utalt így. — Szerk. megj.] azután teljes mértékben igazolták a haza sorsáért és a jogrend épségéért aggódók vádjait és teljesen igazat kell adnom Mosdóssy Imre min. tan. úrnak, amikor a Városi Nyilvános Könyvtár részletes megvizsgálását javasolja."

Gulyás a továbbiakban kifejtette, hogy nemcsak a tudományos, hanem a szépirodalmi anyagot is revízió alá kell venni és hozzáfűzte:

> „Emellett több oly intézkedésre is szükség volna, mely lehetetlenné teszi, hogy a könyvtár nagy szabadsága a még eléggé nem érett elemekre is kiterjesztessék. E tekintetben javasolom az ifjúsági osztályok teljes megszűntetését... A könyvtár egyéb osztályainak használatát pedig a betöltött 18-ik évhez javaslom kötni... A középfokú iskolák tanulóival kapcsolatban az iskola igazgatóságának külön írásos beleegyezése, iskolába nem járóknak pedig az apa, vagy a gyám beleegyezése... katonáknak altiszttől lefelé, csakis a katonai fölöttes hatóságuk útján kiállított írásbeli engedély alapján volna szabad a könyvtár olvasótermeit és kölcsönkönyvtárát igénybevenni..."

Kezeltessék tehát a könyvtár mint fertőző góc, amelybe a „nép gyermekei" csak kivételképpen és megfelelő engedélyekkel felszerelve léphetnek be.

Befejezésül Gulyás „az állam szolgálatában álló megbízható könyvtári szakembernek... kormánybiztosnak leendő kiküldetését" sürgette, — Gulyás nem írta oda, hogy legyen ez a kormánybiztos Gulyás Pál.

Melich János jelentése május 21-én készült el és ebben főként Gulyás érveit ismételgette azzal a konkrét javaslattal kiegészítve, hogy a fővárosi könyvtárból csináljanak „egy nagyszabású közművelődési könyvtárat" és állítsanak élére „egy céltudatos és vasakaratú, nagyismeretű férfiút." A „megbízandó, illetőleg könyvtárigazgatóvá kinevezendő szakférfiú" vezetésével

> „részben vagy egészben államosittatnék a fővárosi könyvtár, egész személyzetét a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nevezné ki s ez a személyzet az ő hatáskörébe tartozzon."[2]

Melich János sem állította ebben a javaslatban, hogy Gulyás Pálnak kell az új igazgatónak lennie.

A Mosdóssy—Gulyás—Melich-féle javaslatok következtében előállott az a furcsa helyzet, hogy az ellenforradalmi kormány, a semmivel sem kevésbé ellenforradalmi városvezetőséggel került szembe.

A minisztérium vizsgálata a legnagyobb titokzatosság közepette indult meg, de Sipőczék kémeik útján mégis megneszelhették a dolgot. Ezzel magyarázható, hogy Sipőcz polgármester Kremmer Dezsőtől kért sürgős jelentést: hogyan is áll a könyvtár ügye. – Kremmer 1920. május 31-i emlékiratában ugyanolyan kifejezésekkel taposta sárba a fővárosi könyvtár múltját, mint Mosdóssyék és Melichék, — pedig Kremmer már hét éve dolgozott ebben az intézményben, de jól tudta, hogy az ellenforradalom érdekében kifejtett egész addigi tevékenysége sem biztosíték arra, hogy belőle, aki ekkor még mindig csak megbízott vezető volt, könyvtárigazgatót csináljanak. Az emlékiratban saját és egyelvű társai Tanácsköztársaság alatti szereplését így jellemezte:

> „A könyvtári kar néhány megmaradt tagja, azok, akik a világmegváltó eszméket nem tudták méltányolni, mellőzésnek, sőt rendszeres politikai üldöztetésnek voltak kitéve."[3]

Hogy ez az „üldöztetés" — homlokegyenest ellentétben az általa pártfogolt rendszer eljárásával — rendőrbot, internálótábor, elbocsátások és fegyelmik helyett többek közt abban nyilvánult meg, hogy Kremmer Dezső és társai a Tanácsköztársaság által rendezett könyvtáros kurzuson adtak elő, Enyvvári országos fontosságú megbízást kapott stb., ezt természetesen „elfelejtette" megemlíteni jóllehet ennek még a Tanácsköztársaság hivatalos lapjában is nyoma maradt.— A hét fejezetből álló emlékirat az ellenforradalom kezdeti szakaszát ilyen szerény cím alatt méltatta: „Új vezető, új szellem". Itt sorolta fel a „nemzeti

[1] Uo.
[2] Uo.
[3] Uo.

megújhodás" érdekében tett azon intézkedéseit, amelyeket részben az ezen emlékirathoz mellékelt dokumentumokból a megelőző fejezetekben idéztünk. — Az emlékirat nagy büszkén hivatkozott arra, hogy

> „a könyvtár olvasóinak összetétele az új, nemzeti szellem kidomborodása kapcsán lassanként megváltozott. A keresztény jó középosztály... törzsközönségünket alkotja."

Ennek bizonyítására mindjárt statisztikai táblázatot is mellékelt, mely szerint 878 olvasó közül mindössze 19 a bérmunkás. Hivatkozott arra is, hogy 1919. októberében a kommunista anyagot a rendőrségre szállította, hogy Drescher Pállal és Enyvvári Jenővel megrostálták a kerületi könyvtárak állományát, hogy az antant megszálló parancsnokain kívül a külügyminisztérium hírszerző osztályával is jó kapcsolatot teremtettek.

Különösen figyelemre méltó a beadvány „Új könyvtárpolitika" című fejezete, ahol Kremmer ugyanazt bizonygatta, amit tőle függetlenül Melich és Gulyás: a fővárosi könyvtár központját „egyetemes jellegű kultúrkönyvtárhoz illő minden tudománynak reprezentáns műveit gyűjtő" intézménnyé kell átalakítani.

A könyvbeszerzés új szempontjaként hangoztatta Kremmer, hogy a leggondosabban mérlegeli a vásárlásokat és így „még véletlenül se kerül a könyvtárba olyan mű, mely távoli vonatkozásban is a régi destruktív irányt szolgálja." Végül a személyzeti viszonyokat jellemezve megállapította, hogy az elbocsátások és fegyelmik után 1920-ban ugyanannyi tisztviselője van a könyvtárnak, mint 1914-ben volt: 32 személy.

Mindent egybevetve: Kremmer „tiszta" lelkiismerettel állíthatta, hogy ami őt illeti, már eddig is mindent megtett a „félresiklott" könyvtár „helyes" irányba tereléséért.

Mikor Kremmer önmaga védelmére írott emlékirata Sipőczhöz befutott, már a polgármester kezében volt a minisztérium leirata, mely 1920. június 2-i keltezéssel elrendelte, hogy öttagú bizottság vizsgálja ki a fővárosi könyvtár szerepét

> „tekintettel azon eminens veszélyre, amelyet a fővárosi nyilvános könyvtár nemzeti és kulturális szempontból még ma is magában rejt."[1]

A bizottság tagjaivá Czakó Elemér miniszteri tanácsost, Kremmer Dezső könyvtárvezetőt, Mosdóssy Imre miniszteri tanácsost, Melich Jánost, a Széchenyi Könyvtár igazgatóját és a minisztérium részéről Gulyás Pált nevezték ki.

1920. június 12-én már össze is ült a társaság, mégpedig Sípőcz Jenő hivatali szobájában és egy háromtagú, Kremmerből, Gulyásból és Melichből álló különbizottságot választott a vizsgálat tényleges lefolytatására. A főváros tehát kisebbségi képviseletet kapott a két államival szemben.

> A „titok", amelytől most már ilyen sokan tudtak, nem maradhatott továbbra is titok: „Öttagú bizottság vizsgálja meg a fővárosi könyvtár ügyeit. — Gulyás Pál dr. lesz az új igazgató."

— e vastagbetűs cím alatt hozta a szenzációs tudosítást a történtekről a 8 Órai Újság 1920. július 13-i száma.

A lap egyébként arról is tudósított, hogy Pekár Gyula államtitkár vezeti az egész vizsgálatot és, hogy „három esztendőre visszamenőleg akarják megvizsgálni hová, kinek és milyen könyveket adott ki a könyvtár kölcsönzésre", emellett további személyi „tisztogatásra" is kilátás van.

Sípos Kamilló már-már úgy érezhette, hogy egyik nagy célkitűzése valóra válik. Ezt fejezte ki a szélső jobboldali „Virradat" című lap 1920. július 29-i számában megjelent cikkében is: „A fővárosi könyvtár üzelmeire én hívtam fel a közfigyelmet. Évekig piszkáltam a sajtóban ezt a veszedelmes fészket" Kérkedve dicsekedett: Szabó Ervin „halálához hírlapi támadásaim is hozzájárultak." Követelte, hogy a szocialista anyagot, vagyis „a könyvtár műnyelvén nevezett 335-öt semmisítsék meg. Ez a legalaposabb megoldás" — mert nehéz volna a káros és nem káros anyag szétválasztása. Ő is követelte, hogy a könyvtárigazgatót ne a főváros, hanem az állam nevezze ki és emellett most már a többi budapesti könyvtár revízióját is tűzzék napirendre.

Korai volt az öröm. A kormány törekvése sértette a város autonomiáját és erre még a kormánnyal egy elven levő Sípőczék is érzékenyen reagáltak. Az aktákat elfektették, Melichék tiltakozása ellenére a vizsgálóbizottság összehívását addig halogatták, míg lassan elévült az ügy, miniszterváltozás következett be. Vass János, az új kultuszminiszter felszólítására Sipőcz 1921. január 19-én már csak röviden válaszolt:

> „Az átszervezésre kiküldött bizottság összehívását nem tartottam szükségesnek, mert a városi nyilvános könyvtár keresztény és nemzeti szellemben való vezetését a könyvtár jelenlegi vezetője garantálja."[2]

[1] Uo.

[2] Uo. 1921. január 19.

Sipőcz ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy a könyvtár „megfelelő" irányban való fejlesztésének „intézményes biztosítása céljából a főváros szabályzatot készít elő". A csaknem könyvtárigazgatóvá lett Gulyás számára csekély kárpótlás lehetett, hogy a polgármesteri jelentés igéretet tett: a szabályzat elkészítésénél Melich és Gulyás észrevételeit figyelembe fogják venni.

Beosztottal, vagy kívül álló ellenfelekkel viszonylag könnyen sikerült elbánni az eszközeiben éppen nem válogatós vezetőségnek. Keményebb diónak bizonyult ezeknél Krisztics Sándor.

Krisztics 1913-ban került a könyvtárba és a jó képességű fiatalembert az intézmény vezetősége felkarolta, Szabó Ervin halála után már ő az ötödik a ranglistán. — Ez az állapot azonban nem elégíthette ki az akkor 28 esztendős ambiciózus fiatalembert. Az 1918-as ún. „őszirózsás" forradalom idején ő is politizálni kezdett: az ellenforradalmi Területvédő Liga alapítója, főtitkára lett. Bódy Tivadar polgármester 1919. februárjában Kriszticsnek kéthavi szabadságot ad „területvédelmi munkája" címén.[1] — Ez volt Krisztics első szabadsága „hazafias elfoglaltsága" ürügyén.

Szinte felesleges mondanunk, hogy amikor a Tanácsköztársaság vörös hadserege a már szocialista Magyarország határainak védelméért harcolt, a területvédők az ellenség győzelmére spekuláltak. — Krisztics ekkor ellenforradalmi szervezkedésbe fogott s rövid időre lecsukták.

A román burzsoá megszállás, mint minden hasonszőrű „hazafinak", Kriszticsnek is meghozta a szabadságot: mint a „nemzet mártírja" visszatért ugyan egy-két alkalommal a könyvtárba, de nem azért, hogy itt dolgozzon, ugyanis magasabb régiók felé tört. A könyvtárvezetőség Krisztics érdekében a következő beadványt küldte a polgármesterhez:

> „Dr. Krisztics Sándor könyvtáros... három havi börtönének szörnyű szenvedései után azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy őt illetményei további meghagyása mellett 2 havi szabadságra terjesszem elő... Teszem ezt annál szívesebben, mert börtönéből töretlen energiával visszatérve, mert éppen ő az, aki az újjáépítés nagy munkájában önzetlenül, minden ellenszolgáltatás nélkül hatalmas részt vesz, kineveztetvén a miniszterelnök úr sajtófőnökhelyettesévé..."[2]

Egy későbbi hivatalos kimutatás szerint Krisztics 1919. június 10-étől augusztus 2-ig volt elzárva.[3] Akárhogy is számoljuk, nem volt ez még két hónap sem, de Krisztics érdemei az ellenforradalom szemében vitathatatlanok voltak, s természetes, hogy az újabb kéthavi fizetéses szabadságot is megkapta.

Ez az állapot azután még jó néhány esztendeig változatlanul fennmaradt. A könyvtári irattár dokumentumai szerint 1921. tavaszáig Kremmer változatlan lelkesedéssel pártfogolta Krisztics folytatólagos szabadságkérelmeit.[4]

Ekkor azonban a város vezetősége már dönteni kívánt a könyvtár igazgatói székének végleges betöltéséről, Kremmer ugyanis mindaddig csak „megbízott vezető" volt. — Krisztics, aki úgy látszik, más területen nem érte el, amit akart, Kremmer mellett váratlanul esélyes, sőt esélyesebb jelöltként bukkant fel.

A Pesti Napló 1921. április 3-i számában olvashatjuk feltűnő szedéssel a következő címet:

> „Harc a Fővárosi Könyvtár igazgatói állásáért. — Kremmer Dezső vagy Krisztics Sándor? Protekció és kurzus."

A cikkből értesülünk arról, hogy Kremmerrel szemben Krisztics az első jelölt, „őt támogatja Teleki miniszterelnök és ehhez képest természetesen Sipőcz Jenő is." Az ellenzéki Pesti Napló cikkírója a két rossz közül a kisebbiknek, Kremmernek fogta pártját:

> „Kremmer szaktudásán felül is igyekezett az új rendszerhez hozzáidomulni: a könyvtárban nagy tisztogatást rendezett, tisztviselőket s főként könyveket buzgón kiselejtezett... Mégsem Kremmer Dezsőt akarja a főváros... holott Kremmer még iskolatársi viszonyban is áll Sipőcz polgármesterrel... A főváros tisztviselői körében főként az okoz nagy elkeseredést, hogy a kurzushoz való készséges hozzáidomulás sem ad semmi biztosítékot..."

Hasonlóan méltatlankodó tudósításokat közöltek más lapok is erről az ügyről („Fővárosi Hírlap" 1921. ápr. 6.) A szélsőjobboldali sajtó viszont Kriszticsnek fogta pártját.

Végül ebből a csatából is Sipőcz osztálytársa, Kremmer Dezső került ki győztesen: 1921. júniusában végérvényesen őt választják igazgatóvá.

A „nemzeti feladatok vállalásának" kétféle értelmezése azonban ezúttal végérvényesen éket vert a két „hazafi" közé. Ez külsőleg nem volt azonnal észrevehető, mert Kremmer, ha nem is oly szívélyes

[1] Irattár. Személyi iratok. Krisztics Sándor iratai.

[2] Uo. 1919. aug. 13. Fogalmazási hiba az eredetiben.

[3] Uo.

[4] Uo.

kommentárral, mint korábban, de változatlanul továbbítgatta Krisztics megújúló szabadságkérelmeit a polgármesterhez. A kulisszák mögött azonban Kremmer már készülődött, hogy az alulmaradt riválisnak megadja a kegyelemdöfést. 1922 májusában küldte be alább kivonatosan idézett szigorúan bizalmas javaslatát Sipőcz polgármesterhez:

„... Félszeg, s immár türhetetlen helyzet állott elő Krisztics Sándor kartárs szabadságoltatásával. Ugyanis nevezett könyvtáros immár a negyedik hivatali évét tölti szabadságon!.. Tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék nevezettet most már határozott színvallásra bírni, hogy hajlandó-e szolgálatát megkezdeni, vagy állásáról le akar-e mondani.
Nyomatékosan kérem újból Méltóságodat, hogy könyvtári életünknek ezt az utolsó fekélyét,[1] ez állással való könnyelmű játékot megoldani kegyeskedjék. Mély tisztelettel Kremmer Dezső igazgató."[2]

Krisztics bizonyára nem tudta, hogy alaposan elfűrészelték alatta a fát, mert amikor a könyvtár aligazgatói sztátusának végleges betöltésére került sor, 1923-ban, Enyvvárival szemben, aki ezúttal már esélyesebb volt nála, ismét jelöltként lépett fel,[3] de kísérlete újból eredménytelen maradt.

1923. október 29-i keltezéssel Sipőcz polgármester sajátkezű aláírásával megérkezett a könyvtárvezetők által várva várt végzés, amely Kriszticset szolgálatából elbocsátotta.[4]

Az „önfeláldozó hazafi"-val, akinek a legfelsőbb körökig is jó összeköttetései voltak, mégsem lehetett ilyen könnyen elbánni. Krisztics addig pörösködött, amíg kereken 40 millió koronás végkielégítést utalt ki számára[5] a város.

A kultúrhistorikusok a Hitler-fasizmusnak tulajdonítják, hogy a középkori könyvégetések eszméjét a szellem világától való vak félelmükben felelevenítették.

Az elsőség szégyenletes érdeme nem a barnaingeseké.

Budapesten, 1921 júliusában a főváros törvényhatósága előtt és éppen a fővárosi könyvtár anyagával kapcsolatban vetették fel először a modern könyvégetések gondolatát. Nem is akárki volt az a személy, aki hangoztatta, hogy „látni akarok egy könyvmáglyát..." a fővárosi könyvtár könyveiből; Wolff Károly volt ez, akkor a budapesti várospolitika teljhatalmú diktátora, aki a Budapest életére ráterpeszkedő, a lakosság többségét kitevő munkásválasztók kirekesztése után uralkodóvá lett Keresztény Községi Párt vezére volt.

Wolff Károly a törvényhatóság pénzügyi bizottságában 1921. július 4-én szólalt fel váratlanul.

A pénzügyi bizottság aznapi programja elég szürkének igérkezett. A fővárosi könyvtár költségvetési előirányzatáról vitatkoztak.

Ekkor Wolff Károly jelentkezett szólásra. Azzal kezdte, hogy ő nem részletkérdésekkel foglalkozik, hanem „érdemileg" kíván a fővárosi könyvtárról beszélni. — Hosszadalmas és folytonos ismétlésekbe gabalyodó hozzászólásából jellemző kor-dokumentumként adjuk a következő részleteket:

„Köztudomású dolog, hogy a városi könyvtár volt az a fészek, ahol elrejtették azokat a szellemi termékeket, amely szellemi termékek hivatva voltak a lelkeket tévútra vezetni... A városi könyvtár volt a fészke annak a vezérkarnak, amely már évtizedekkel ezelőtt tudatosan dolgozott a proletárdiktatúra előkészítésén. (Úgy van!)... Évtizedek óta a keresztény világnézet alapján művelt filozófiai és társadalomtani munkákat tudatosan elfojtották... A könyvtárakban élő páholytestvérek verték a békókat rá az emberek lelkére...
Én a legfontosabb kérdések egyikének tartanám a városi könyvtár anyagának szakalapon leendő átrostálását (élénk helyeslés).
Tűzre azokkal a könyvekkel, amelyek hivatva vannak a lelkekre újabb decenniumok alapján megint csak békókat verni...
Éppen azért nagy súlyt helyezek az ottani alkalmazottak helyes kiválasztására és beosztására, s... a városi könyvtárat a legélesebb kritika tárgyává fogjuk tenni és figyelemmel fogjuk kísérni az ott folytatott működést... Majd ha át fogják revidiálni, akkor fogjuk a judeo-szabadkőműves közvéleménynek prezentálni azt a nagy máglyarakást, amely azokat a béklyókat jelentette..."[6]

[1] Kremmer a fekély szót áthúzva „problémájá"-ra javította utólag.
[2] Irattár. Személyi iratok. Krisztics Sándor.
[3] Új Nemzedék 1923. jún. 21.
[4] Irattár. Személyi iratok. Krisztics Sándor.
[5] Uo. és Főv. Közlöny 1924.
[6] Fővárosi Közlöny 1921. 2. sz. melléklet No. 28-hoz. 43—44. old.

A magyar fasizmus a huszas években még nem engedhette meg magának, hogy barbár arculatát ilyen nyíltan kimutassa. Buzáth János alpolgármester csitítani próbálta dühöngő főnökét. A szakelőadóként jelenlevő Kremmer Dezső könyvtárigazgató is megpróbálta csillapítani Wolff haragját, s előadta, hogy az elmúlt két esztendőben már volt rostálás, a megmaradt „destruktív" anyagot zár alá vették, majd hozzátette, hogy szerinte a „főbaj": főleg a fiatal generációt fertőzte meg a könyvtár. — Wolff félbeszakította Kremmert: „Nincsenek bilincsek? — Tessék!"

Kremmer Dezső „az ifjúság megfertőzöttségére" vonatkozó megjegyzésével tehát Wolffnak érvet szolgáltatott azokkal a mérsékelt polgári elemekkel szemben, akik a Bárczy-rezsim kultúrpolitikáját védték, Wolffékét pedig támadták.

Kremmer felbátorodva Wolffnál aratott sikerén, buzgón bizonygatta, hogy ő húsz éven aluliaknak már kezdettől fogva nem adott ki „bizonyos könyveket, még ha egyetemi hallgatók is voltak", ugyanakkor felhívta Wolff figyelmét arra, hogy bizonyos „demokratikus" látszatot meg kell tartani:

> „Méltóztassék figyelembe venni, hogy úgy mondjam, elméletben minden budapesti polgár számára nyitva vagyunk az összes könyveinkkel... A könyvtár a régi időkben elsősorban szociológiai szakkönyvtár volt... kétségkívül bizonyos merev kereteken belül...
> Wolff Károly közbeszólása: 'Csak marxi irányban. A keresztény szociológiát nem vették'.
> Kremmer Dezső könyvtárigazgató: [válasza] 'Nem'
> Wolff Károly: ‚Itt van a hivatalos kijelentés, hogy nem'."[1]

Mint látjuk, Kremmer óvatos akart lenni és még Wolff Károly jelenlétében sem merte az állítást megkockáztatni, hogy Szabó Ervin könyvtára marxista könyvtár volt. Ő csak annyit kockáztatott meg: bizonyos „merev kereteken belül" volt a fővárosi könyvtár társadalomtudományi gyűjtemény. Wolff szinte szájába rágta Kremmernek azt, hogy a fővárosi könyvtár kereszténységszocialista anyagot nem vásárolt, hanem egyoldalúan marxi irányzatú volt. — És Kremmer, hogy pozícióját megvédje, hajlongva helyeselt. — Idézzük itt még egyszer Kremmernek 1919. augusztus 29-én Bódy Tivadarhoz küldött iratából a következő sorokat:

> „Könyvtárunk teljesen objektív gyűjtőhelye lévén a társadalmi tudományoknak, belőle egyként merít szocialista és klerikális magának megfelelőt."[2]

Amikor a fenti sorokat írta Kremmer, még nem volt elég tapasztalt és nem látta tisztán, hogyan kell alkalmazni a nemzeti éra „pártatlanságot" hirdető jelszavait.

Kremmer hozzászólása további részében jelentette be, a nyilvánosság előtt ezúttal először, hogy a fővárosi könyvtárat „általános tudományos könyvtárrá" fejlesztik, mert „mint szociálpolikai könyvtárnak jövője nincs" és mert „általában tudománytani szempontból egy kimondott szakkönyvtár egy nagyszabású városhoz, municipális fővároshoz nem méltó".

Wolff kirohanása és Kremmer szégyenletes szereplése széles sajtóvisszhangot váltott ki (l. a „Budapesti Hírlap", „Az Újság", „Népszava", „Világ", „A Nép" stb. 1921. júl. 5-i számait). — Kremmer a maga részéről az ellenzék felháborodásának nyomása alatt a szélsőjobboldali „A Nép" című lap hasábjain próbált magyarázkodni; elismerte, hogy ellentétben városházi felszólalásával, kereszténységszocialista és klerikális anyag is volt a fővárosi könyvtárban, de szerinte „ez nem volt tökéletesen kiépítve". Két héttel később a Wolff könyvégetési tervei nyomán támadt általános felzúdulás eredményeként az ellenforradalmi könyvtárvezetőség még inkább meghátrált és odanyilatkozott, hogy a könyvtár 140 000 kötetnyi anyagából „mindössze 10 000 destruktív", de ezeket sem fogják elégetni, csupán továbbra is elzárják az olvasók elől. („Az Est" 1921. júl. 17.)

A főváros törvényhatóságában történtek az emigrációs sajtó kiemelkedő kommunista munkatársának a Horthy-fasizmus barbárságait klasszikussá lett írásokban leleplező Gábor Andornak figyelmét is magára vonták. Gábor Andor Wolf Károly támadásával kapcsolatban többek között ezeket írta:

„A főváros közgyűlésén melléhez kapott a kurzus és Wolff Károly szederjes arccal hadonászott... És még a gyufa sem sercent, hogy fellobbantsa a máglyát, amelyre a fővárosi könyvtár maradék könyvei volnának hányandók: s máris a könyvek nyerték meg a csatát. A kurzus sakkot ad a könyveknek, a könyv lép és két lépésben megmattolja a kurzust. A kurzus úgy érzi, hogy még egy perc és megöli a betű. Jól érzi a kurzus, hogy ő, vagy én. Kettőnknek szűk a világ... és nem fél, hogy látják, mennyire fél a könyvtől. Már annyira fél, hogy azt sem bánja, hogy látják".[3]

[1] Uo.

[2] Irattár. Ellenf. 1919. aug. 29.

[3] Idézi Markovits Györgyi: Magyar pokol. Magvető, 1964.

1921 novemberében került ismét útjába Wolfféknak a fővárosi könyvtár. Klubhelyiségre volt szüksége a kereszténypártnak és a nagy lakáshiány idején ezt ott igyekezett magának biztosítani, ahol a legkisebb ellenállásra talált. Kremmerék viselkedéséből már meggyőződhettek, hogy itt nem lesz nehéz dolguk. — A kereszténypárt kiszemelte magának az 1917-ben Szabó Ervin vezetése idején nagy áldozatok árán megszerzett Királyi Pál utcai könyvtárhelyiségeket.

Kremmer Dezső éppen ez idő tájt küldte a polgármesteri hivatalba felterjesztését:

> „A Királyi Pál utca 11. számú ház földszintjén és emeletén levő fiókkönyvtárhelyiségeink (1. sz. fiók) ma már teljesen alkalmatlanok könyvtári célokra. Egyrészt a földszinti helyiség óriási földigérő üvegablakai miatt fűthetetlen, másrészt a megszaporodott forgalom lebonyolítására, valamint a megszaporodott könyvállomány könyvtártechnikai szempontoknak megfelelő felállítására a helyiség már nem alkalmas."[1]

A továbbiakban a könyvtárvezetőség kéri, hogy az 1-es számú könyvtár részére a Sándor (ma: Bródy Sándor) utcai ún. régi képviselőház épületében a felszámolás alatt levő Népjóléti Központ egyes megüresedő utcai helyiségeit utalja ki a főváros.

Wolffék tehát jól számítottak: maga a könyvtárigazgató bizonyította, hogy az 1-es számú fiók helyiségének átadása „szakszempontból" szükséges. Az események ezután gyors egymásutánban követték egymást. 1921. november 12-én már bútorleltárt készítettek, melyre az igazgató sajátkezűleg jegyezte fel:

> „A könyvtári bútorzatot a párt emberei viszik át felelősség terhe mellett."[2]

A virágzó könyvtárfiók kitelepítéséhez még embereket is adott a Wolff-párt; ami az új helyiségeket illeti, a dolog már nem ment olyan könnyen, pedig a Népjóléti Központ is a városházához tartozott s a városházán Wolffék voltak az urak. — Kremmer több iratában s a könyvtár 1921-es Évkönyvében is utal arra, hogy neki a Népjóléti Központ utcai frontján igértek megfelelő számú helyiséget az 1-es fiók felnőtt- és ifjúsági kölcsönzője és olvasóterme elhelyezéséhez. A felnőtt részleg számára, mely a Királyi Pál utcai épület földszintjén, tehát Kremmer szerint a fűthetetlen helyiségekben volt, egyáltalában nem ajánlottak fel kárpótlást. — Ez végül is maradt a régi helyén, nyilván azért, mert a kereszténypártnak egyelőre nem volt szüksége rá. A Királyi Pál utcai gyermekkönyvtár és felnőtt folyóiratolvasó öt helyisége ellenében kapott a könyvtár összesen három helyiséget, de ezeket is „hátul az udvarban", a volt könyvelőség és könyvtár céljait szolgáló helyiségekből. Egy külön beadványból tudjuk meg: a Népjóléti Központ oly komolytalanul vette a könyvtár ügyét, hogy még pincehelyiséget sem volt hajlandó adni, s így az ekkor beköszöntött télen fűteni sem tudtak.

Nem érdektelen idézni azokból a könyvtárigazgató által a Wolff-párt vezetőjéhez intézett levelekből, amelyekkel a hoppon maradt könyvtárvezető legalább az anyagi ráfizetéstől akart mentesülni: 1921. november 29-én Kremmer a Keresztény Községi Párt Titkári Hivatalának ír, hogy küldjön megbízottat a függőben maradt gazdasági ügyek rendezésére. A könyvtár kitelepítése után ugyanis számos, a főváros közönségének tulajdonát képező értéktárgy, fogasok, villanyfelszerelési és berendezési tárgyak stb. maradtak a Keresztény Községi Pártra. — A párt Titkári Hivatala azonban senkit sem küldött Kremmerhez az elszámolás végett.

1922. január 5-én a könyvtárigazgató tiszteletteljes levelében egyenesen Wolff Károly „őméltóságához" fordult és felpanaszolta, hogy a párt levelét „válaszra sem méltatta". — Wolff Károly viszont úgylátszik egyetértett pártjának Titkári Hivatalával, mert ő sem méltatta válaszra Kremmer levelét. A mindenfelől kijátszott könyvtárigazgató ekkor 1922. január 17-i levelében Conlegner József keresztény községi párti bizottsági tagnál próbálkozott — ugyancsak hasztalan. A városháza uralkodó pártja természetesnek tartotta, hogy a könyvtárhelyiségek elrekvirálása mellett még az egyéb költségeket is a főváros adózó polgáraival fizettesse meg. — Sőt, vérszemet kapva, a földszinti felnőtt könyvtárrészleget is ki akarták lakoltatni: egy 1922. január 16-án kelt, a tanácshoz intézett könyvtári beadvány szerint Wolffék egyik fiókszervezete a Keresztény Szabóiparosok Országos Szövetsége Müller Antal országgyűlési képviselő és bizottsági tag aláírásával bejelentette az igényét a Királyi Pál utcai fiók földszinti helyiségeire. — Erre már valóságos riadalom támadt a fővárosi könyvtár berkeiben, nagy lótás-futás után sikerült valahogy az uralkodó párt falánkságát csillapítani; a földszinti helyiségek megmaradtak.

Az ellenzéki sajtó természetesen a maga részéről teljes mértékben kiaknázta Wolffék ellen ezt az újabb kultúrbotrányt. A „Magyar Hírlap", a „Pesti Napló", a „Magyarország", a „Népszava" stb. 1921. november-decemberi és 1922. januári számai sűrűn tértek ki a könyvtár körüli válságra. — A magyar kultúrhistóriában szinte páratlanul álló merényletsorozat még esztendők után is foglalkoztatta a közvéleményt: erre következtethetünk „A Polgár" című újság 1925. május 23-i számának „Könyvtárból klubhelyiség" című cikkéből, mely a Királyi Pál utcai könyvtár hányattatásait eleveníti fel. Az 1-es fiók

[1] Irattár. 1-es sz. fiók iratai. 1921. nov. 12.

[2] Uo.

további sorsára vonatkozóan itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a tekintélyét teljesen elvesztett könyvtárigazgatóságnak utóbb a régi képviselőházban levő helyiségekből is ki kellett költöztetnie az ifjúsági részleget és a felnőtt olvasótermet. A Királyi Pál utcai emeleti helyiségekkel kapcsolatban pedig jellemző mozzanatként hozzáfűzzük a fentiekhez, hogy a Wolff-párt 1927-ben visszaadta ezeket a helyiségeket a fővárosnak és az akkori könyvtárigazgató, Enyvvári Jenő javaslatára a Wolffék által okozott károkat, a visszaalakítás nagyon borsos, négyezer aranypengőt kitevő számláját ismét a főváros adózó polgáraival fizettették meg utóbb, amikor 1930-ban visszaköltözött a fiók.[1]

NÉGY ÉS FÉL ESZTENDŐ MÉRLEGE

Vizsgáljuk meg, milyen hatással volt a könyvtár fejlődési irányára és hétköznapi életére az a romboló munka, melyről az előző fejezetekben számot adtunk. A mérleg készítése során elsősorban a hivatalos, nyomtatásban is közre adott ellenforradalmi jelentések[2] (a továbbiakban: „jelentés", „Évkönyv" és a vonatkozó évszám, lapszám) bevezetéseiből és statisztikai adataiból merítünk, mert ezek a minden valószínűség szerint szépített közlések is meggyőzően bizonyítják, milyen pusztítást okozott a „nemzeti megújulás" a könyvtárban.

Vessünk egy pillantást mindenekelőtt azokra a törekvésekre, amelyekkel a könyvtár egészét próbálták jellegéből kiforgatni.

A fővárosi könyvtár, mint láttuk, a Bárczy-rezsim liberálisabb keretei között Szabó Ervin és segítőtársai munkájának eredményeként a félig feudális Magyarország kulturális elmaradottságában külön színfolt, a főváros egyik nevezetessége volt modern felépítésével, rendkívüli mozgékonyságával, kiterjedt külföldi kapcsolataival, hézagot betöltő társadalomtudományi és várostörténeti központjával, az olvasók tömegeit vonzó fiókjaival, gyors tájékoztató szolgálatával, az idők által felvetett kérdésekre válaszoló bibliográfiai kiadványaival s a társadalom minden rétegének, értelmiségieknek, munkásoknak s polgároknak igényeit szemmel tartó könyvbeszerzési politikájával.

Olyan rendszerben viszont, mely a lakosság többségét nyomorúságra vagy tengődésre ítélte, már puszta létével is valóban veszélyt jelentett egy társadalomtudományi könyvtár, melynek anyagából a nyomor igazi okait is megtudhatta az olvasó.

Tekintve azonban a könyvtár bonyolult jellegét, a baloldali anyag kiirtása csak a gyűjtemény olyan megsemmisítésével lett volna lehetséges, amelyet Wolff Károly és a vele hasonszőrűek sürgettek. Mivel ez a könyvtár megszűnését eredményezte volna, Kremmerék az intézmény védelmére kényszerültek. Az ellenforradalom főcsapásait továbbra is a könyvtár jellege ellen irányította és ellenszerként Kremmerék gyorsan rászánták magukat arra, hogy az intézmény egész jellegét megváltoztassák.

Az 1920-as jelentés 4. lapján olvashatjuk:

> „A könyvtár igazgatóságát felsőbb hatósága utasította, hogy — félretéve a régi szabályzattervezetet — egészen új könyvtári szabályrendeletet dolgozzon ki, mely a legkisebb részletkérdést is felölelje."

Az új szabályzattervezet (melyet végül csak 1925-ben hagytak jóvá és részletes ismertetésére a következő időszak tárgyalása folyamán térünk vissza) lényegében nem hozott már semmi újat az ellenforradalmi gyakorlattal szemben, csupán szentesítette azt: a központi gyűjtemény társadalomtudományi jellegét felszámolták, helyette a ködös „általános tudományos könyvtár" „egyetemes kultúrintézet" jelige alatt számolták fel a Szabó Ervin-i hagyományokat, torzították el az európai viszonylatban is egyedül álló gyűjteményt. A fővárosi könyvtár fiókjainak „free public library" jellege is megszűnt, a nemzeti egység, a pártatlanság jelszavainak leple alatt a fiókokat a „hazafias", értsd fasiszta átnevelés fellegváraivá igyekeztek kiépíteni.

A könyvtár tervszerű elsorvasztására irányuló törekvések a költségvetési keret folytonos zsugorodásában ütköztek ki a legszembetűnőbben. A számok, a könyvtárra fordított százezer, majd millió koronák, e tekintetben semmit sem mondanak, hiszen köztudomású, hogy 1919-ben a pénz rohamos felhígulása indult meg. Arra, hogy a könyvtárosok fizetése mindig messze mögötte maradt az áraknak, rámutatott Platthy György törvényhatósági tag is, melyben arra tett javaslatot, hogy a könyvtárosok tanulják ki a könyvkötészetet s így egészítsék ki mellékmunkával fizetésüket. Ami a könyvtár anyagi fejlesztésének nyomorúságos feltételeit illeti: az Évkönyvekben valósággal hemzsegnek az erről szóló sirámok. Az 1920-as jelentés (p. 4.) közli, hogy az infláció kellős közepén az évi költségvetés „az előző

[1] Az említett adatokat l. Irattár 1-es sz. fiók iratai 1921—1927.

[2] A Városi Nyilvános Könyvtár jelentése az 1919. stb. évről.

évivel szemben alig számottevő emelkedést mutat." s ez lehetetlen helyzetet teremtett, mert „ a forradalmak szomorú következményeképp minden téren képzeletet fölülmúló drágulás állott be". — 1921-ben már nem volt olyan naív lélek, aki hitelt adott volna ilyen történelemhamisításnak, — ekkor már nem hivatkoznak a forradalomra, mint az infláció okára, csupán tényként leszögezik: „A látszólag nagyarányú költségvetés a könyvtár békebeli szintjének fenntartásához távolról sem volt elegendő". (Évkönyv p. 2.) — 1922-ben is kommentár nélkül tudósítanak arról, hogy „A korona értékének lassú lemorzsolódása a jelentés évében is folytatódott" (Évkönyv p. 3.) s ezért gyors vásárlásokkal igyekeznek segíteni magukon, végül az 1923-as jelentés (p. 1.) már csak ennyit tud felhozni a „megdöbbentő", „válságos" pénzügyi állapotok „mentségére": „az a szomorú vígasztalásunk maradt, hogy a többi közkönyvtárak is hasonló nehézségekkel küzdöttek..."

Az ellenforradalmi vezetőség természetesen hallgatott arról, hogy a háború okozta válság, az infláció ellenére sem került volna ily végzetes helyzetbe az intézmény, ha a városvezetőség csak valamennyire is törődött volna vele, ha az egykor tekintélynek örvendő könyvtárt nem segít lejáratni maga az új vezetőség.

Ily körülmények között nem csodálatos, hogy a könyvtár tudományos munkája is a minimálisra zsugorodott. 1923-ig összesen öt kiadványra futotta a könyvtár erejéből.

Hatóságok, intézmények vagy egyének felkérésére kéziratos bibliográfiai összeállításokat ezekben az években is készítettek. A megkeresések jelentős része politikai tárgyú volt s íme a „tisztán marxi irányzatú" könyvtárból kitűnően tudtak meríteni ellenforradalmi tárgyú bibliográfiákhoz címanyagot. Így pl. az 1920-as jelentés 7. lapján ilyen című összeállításokról emlékeznek meg: „A zsidókérdésről", „A kommunizmusról", „A kegyúri jogról", „Magyarország német orientációjáról" stb.

Az 1922-es Évkönyv (p. 6.) arról értesít, hogy „nyomtatásra készen áll a szakkatalógushoz készített betűrendes mutató." — Ennek megjelenéséről nem tudunk.

Az 1921-es Évkönyvben (p. 1.) büszkén tudósít az igazgató arról, hogy őt az akkor megalakult Magyar Bibliophil Társaság alapító tagjává választották „s evvel a ténnyel könyvtárunk kilépett abból a merev elkülönült helyzetéből, melyben a múltban élt." A könyvtár „elkülönülése" valóban megszűnőben volt: a tőkés-földesúri Magyarország hivatalos támaszai 1919 után már pártfogolták ezt az intézményt — a nép, az olvasók azonban már kevésbé, mint ezt az alábbi statisztikai adatokból látni fogjuk. 1919 előtt valóban más volt a helyzet: az „elkülönülés" olyasféle volt, mint a hivatalos Magyarország által ugyancsak kitagadott, az irodalmon kívüli Ady Endréé. Róla írta az olykor irodalmi bírónak is fecsapó Kremmer: „szilágysági színmagyar lelkét valósággal eltorzították... Nyugaték" (Kremmer Dezső: Könyvek, olvasók. — A Nép 1921 aug. 8.)

A jelzett időszakban, pontosan 1922. április 10. és szeptember 1. között került sor a könyvtár egyetlen nagyobb szabású rendezvényére: a Magyar Bibliophil Társaság keretében Budapest egyesítésének 50. évfordulója (1923) előestéjén állított ki a fővárosi könyvtár az Iparművészeti Múzeum kupolacsarnokában a régi Pest-Budára vonatkozó anyagot, melynek katalógusát az Amicus cég ki is adta. — A rendezvény megnyitásához a város teljes vezérkara Sipőcz Jenővel az élen kivonult.

1923. január 20-án határozta el a könyvtári bizottság, hogy Ballagi Aladárral és Kremmer Dezsővel összeállíttatja Budapest történetének bibliográfiáját.[1] Ballagi el is készült a maga részével, Kremmer azonban soha.

A fiókközönség „irodalmi ízlésének fejlesztésére" 1919 decemberében a jobboldali sajtó helyeslése mellett az 1. sz. (Királyi Pál utcai) fiók olvasótermében előadássorozatot indítottak. — Előadók a könyvtárosok voltak, Kremmer, Medvei Mária és mások. Drescher Pálnak Szabó Dezsőről tartott „erős fajiságú" előadása különösen elnyerte az úszító sajtó tetszését. A könyvtárosoknak némi mellékkeresetet hozó sorozat azonban néhány hét után anyagiak híján megrekedt.

Ennyiben foglalhatjuk össze a könyvtár 4 és fél esztendős tudományos és propagandisztikus munkáját.

Vegyük most szemügyre az intézménynek az állománygyarapodás terén elért eredményeit. Az évi jelentések e szempontból sem tudták eltitkolni, hogy a beszerzés katasztrófálisan visszaesett.

Az ellenforradalmi vezetőség által kiadott 1918—1923-as jelentésekben levő gyarapodási táblázatok végszámai a következők:

1918	1919	1920	1921	1922	1923
12 525	17 319	10 444	10 400	20 763	11 082

[1] Fővárosi Közlöny 1923. jan. 24. 255. old.

Jalits Margitnak a rendelő osztály vezetőjének (akit az ellenforradalmi vezetőség állított oda, mint „megbízható" személyt) az 1919-es évről szóló kéziratos jelentéséből tudjuk csak meg, hogy a jelzett év kiugró gyarapodási számához nagy mértékben hozzájárult Szabó Ervin többezer kötetes hagyatéka és a „Könyvet a proletárnak!" jelszó nyomán megindult adományozási hullám.[1]

Ezzel szemben az ellenforradalom 1919 augusztusában kezdődő uralmával gyarapítás helyett a könyvanyag megcsonkítása kezdődött. Itt utalunk arra, hogy az új vezetőség a Budai Könyvtáregyesület és az V. ker. Közjótékonysági Egyesület anyagának kivételével a magántulajdon szentsége nevében visszaadta azokat az elheverő és kihasználatlan egyesületi gyűjteményeket, melyeket a munkáshatalom, nagyon helyesen a fővárosi könyvtárba olvasztott. Az egyik ilyen aktusról irattári dokumentum is fennmaradt: Ispán Bálint a Ferencvárosi Polgári Kör nevében 1919. november 21-én írta alá a nyugtát, mely szerint „375 darab a Kör tulajdonából származó könyvet a Városi Könyvtárból átvett".[2]

Ugyanilyen „nagyvonalúságra" vallott az a manipuláció is, amelynek eredményeként a Szabó Ervin vezetése idején a könyvtárnak ajándékozott és országos viszonylatban egyedül álló orientalista gyűjtemények ritkaságait dobta piacra, juttatta kalmár kezekre az új vezetőség. Ez az akció nem sokkal később a véletlen folytán kitudódott s a sajtóban valóságos vihart váltott ki („Népszava" 1921. febr. 9., „Magyar Hírlap" 1921. febr. 9., Magyarság" 1921. febr. 9., „Világ" 1921. febr. 12., febr. 13., „Magyarország" 1921 febr. 16., „Nagy Magyarország" 1921. febr. 17. stb.) — A felsőbb hatóságok tessék-lássék vizsgálatot folytattak le, mely többé-kevésbé az igazgató eljárásának igazolásával végződött.

Bármiként is igyekezett a vezetőség lassítani a könyvbeszerzés hanyatlását, a bajok mindjobban elhatalmasodtak. Ezekkel a tényekkel nyíltan szembe kellett nézni. Az 1920-as Jelentés (p. 5.) is elismeri, hogy a beszerzés „az előző évhez képest... rendkívüli csökkenést mutat." Bővebben tájékoztat erről Jalits Margitnak a rendelő osztály 1920-as működéséről készített évi beszámolója:

> „Új valamint antiquar vételeinknél nagy a csökkenés az előző évvel szemben is, alig érik el a tavalyi vásárlás felét. Ennek is csak egynegyedét rendeltük, pedig csaknem kizárólag az elkerülhetetlen aktuális kérdésekkel foglalkozó könyvek rendelésére szorítkoztunk. Még a raktárból elveszett, hiányzó könyvek pótlását sem kezdhettük meg. Külföldi rendelést egyáltalán nem küldtünk szét. Az ajándék és csere útján hozzánk érkezett anyag a tavalyinak 9,4%-a, ami azonban nem azt jelenti, hogy ezidén jóakaró pártfogóink elpártoltak volna, hanem a tavalyi Szabó Ervin hagyaték, a kenyérmezei fogolytábor [volt orosz hadifogolytábornak Szabó Ervinék által berendezett könyvtára, mely a tábor feloszlatása után visszaszállt az intézményre. — Szerk. megj.] és a „Könyvet a proletárnak!" mozgalom által felszökött szám volt a kivételes."[3]

Az elkövetkező években már nyomát sem találjuk olyan nagy értékű hagyatékoknak, mint amilyen Thallóczy Lajosé, vagy Szabó Ervin volt. Az 1920—1923-as jelentésekben két nagyobb tétel szerepel az ajándékok között, 1921-ben Zólyomi Wagner Géza hagyatéka és 1922-ben a francia közoktatásügyi minisztérium 1000 kötetes francia szépirodalmi könyvekből álló ajándéka.

A kötetszám megjelölése nélkül közli az 1921-es jelentés, hogy „A középosztályra elkövetkezett mostoha idők jele"-ként sok a magánosok felajánlása s ennek során megvásárolták Hindy Iván könyvtárának budapesti vonatkozású részét, Riedl Frigyes francia-irodalmi könyveit s egy 300 kötetes christológiai gyűjteményt.

1921-ben a főváros a Népszínházi Alapítványnak a VIII. kerületi Csokonai utcában elraktározott irodalomtörténeti értékű anyaga megőrzésével bízta meg a könyvtárat Ambrus, Zoltán (a Nemzeti Színház igazgatója) kérésére. (1928 elején visszavették az anyagot, amely a Nemzeti Színház épületébe került.)

Az 1922-es év csúcs az összbeszerzés szempontjából. A 20 763 kötet megszerzéséről azonban így tájékoztat az 1922-es jelentés (p. 1.):

„A gazdasági hanyatlás arra kényszerítette az igazgatóságot, hogy lehetőleg gyorsan bonyolítson le tekintélyes könyvvásárlásokat."

1923-ban, mint a fentebbi kimutatás jelzi, ismét zuhanás következett (11 082), akkor tehát már a pénzügyi manőverek sem segítettek.

Az ellenforradalom által teremtett gazdasági viszonyok a legsúlyosabban a külföldi könyvbeszerzést érintették. Az évi jelentések kezdettől fogva sem titkolták, hogy a külföld elzárkózása és a korona elértéktelenedése miatt teljes a csőd, csupán a német könyvpiacról folyik beszerzés, de 1923-ban itt is beüt a „krach" — a német könyvek száma is a felére esik a drágulás miatt.

Hogy mindez mit eredményezett a folyóiratbeszerzésben, azt a következő, ismét a hivatalos ellenforradalmi jelentésekből kiemelt számsor árulja el:

[1] Irattár. Rendelő osztály 1919-es jelentés.

[2] Uo. 1919. nov. 21.

[3] Uo. 1920. jan. 5.

A KÖZPONTBA ÉS A FIÓKOKBA JÁRÓ FELNŐTT ÉS GYERMEK FOLYÓIRATOK

1918	1919	1920	1921	1922	1923
1053	762	477	388	394	361

A nemzeti megújhodás gyümölcseként a háború ötödik évétől az ötödik békeévig egyharmadára süllyedt a könyvtárba járó folyóiratok száma.

Lesújtó képet kapunk a Tanácsköztársaság megdöntését követő évekről akkor is, ha a könyvtár olvasóforgalmának alakulását vesszük szemügyre.

Állítsuk egymás mellé az 1917—1923-as évi jelentésekben megadott kötetforgalmi számokat:

A KÖZPONT ÉS A FIÓKOK EGYÜTTES KÖTETFORGALMA

1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923
355 022	311 259	338 489	333 854	282 965	237 464	307 808

A számokból kiderül, hogy az 1918-as visszaesés után a kötetforgalom 1919-ben csaknem elérte az 1917-es csúcsot — aztán fokozatosan hanyatlani kezdett.

Az 1919-es emelkedés minden valószínűség szerint az év első felében elért eredményeknek köszönhető. Az ellenforradalmi jelentésben (1919. p. 8.) olvashatjuk, hogy „a forgalom havi átlaga 4000 kötet volt, legnagyobb a márciusi forgalom 5664 kötettel, legkisebb a decemberi 3598 kötettel". Ugyanezen a lapon találjuk az új vezetőség dicsekvő megállapítását, mely szerint a Tanácsköztársaság alatti olvasók „a proletárdiktatúra bukása után végleg eltűntek a szemhatárról." Ilyesmivel nem szokás dícsekedni, de a forgalom apasztása a fehér terror úszító sajtójának teljes megelégedését érdemelte ki. A „Virradat" című lap 1920. június 15-i száma így értékelte ezt a tünetet:

> „Az új igazgatóság munkája... már termi gyümölcseit, mert a mai olvasóközönség már egészen más, mint a régi. Ma az Anker-köz [értsd: a galileisták. — Szerk. megj.] szomorú idegenkedéssel nézi távolról a 'fehér terrort', mely a csendes olvasótermekben »dühöng«".

Az ellenforradalmi jelentések az olvasók megoszlásának foglalkozási statisztikáját is hozzák, s ezekből tudjuk meg, hogy a lecsökkent olvasótáboron belül is egyre szűkül a munkásolvasók arányszáma. — Az 1919-ről szóló jelentés (p. 8.) még arról értesít, hogy „Az egyszerű bérmunkások száma aránylag feltűnően emelkedett"! (2,5%), az 1923-as jelentés (p. 6.) közli, hogy a bérmunkások aránya 0,8%.

Kremmer tisztában volt azzal, hogy a könyvtár számára nem dicsőség a látogatottság hanyatlása, a sajtó felé egyszerűen meghamisította a képet. Így pl. a „Magyarország" 1920. jan. 11-i számában ekképp nyilatkozott: „Örvendetes jelenség, hogy a könyvtár forgalma az ősz óta megháromszorozódott".— Ugyanezen lap hasábjain másfél esztendővel később („Magyarország" 1921. nov. 26.) azt állította, hogy „Forgalmunk az utóbbi időben erősen megnövekedett... egyedül a tudományos központi olvasóteremnek havi 3—400 látogatója van. A forgalom további növekedését elsőrendű feladatunknak tartjuk". De a hivatalos jelentésben, ahol az összes adatok is szerepelnek, nem hamisíthatott, ehelyett „ideológiai alapot" teremtett:

„A könyvtár műveltségfejlesztő feladatát nem abban látjuk, hogy minél nagyobb számoszlopok kerüljenek egymás mellé"

írta az 1921-es Évkönyvben (p. 7.).

Annyi bizonyos, hogy a burzsoázia társadalmi cenzúrájának legegyszerűbb eszközével, a könyvtárhasználat díjának nagyarányú felemelésével komoly „eredményeket" értek el a „minőség" javításában. Az 1922-es Évkönyv (p.8.) erről így tájékoztat:

> „A nyilvános szolgálat áttekintését feltüntető táblázat is igen érdekes tanulságokat mutat. Így az újonnan beiratkozott olvasók száma az előző évhez képest a felére csökkent, mert a koronaérték lemorzsolódása miatt kénytelen volt a Tanács a könyvtári használati díjakat megfelelően felemelni."

Az emelés ötvenszeres volt: 300 koronáról egyszeriben 15 000 koronára ugrott a könyvtárhasználati díj. Ha a város a könyvtárra fordított kiadásait csak fele ilyen arányban növeli, sok nehézséget kiküszöbölhettek volna, így elsősorban a könyvbeszerzés körül kialakult súlyos bajokat. A könyvtár

népszerűségének hanyatlásához ugyanis jelentős mértékben hozzájárult, hogy az állományt nem tudták felfrissíteni. Erre utal az 1923-as jelentés (p. 1.) következő nagyon borús hangulatú számvetése:

> „Míg 1922-ben 10 329 kölcsönzőre 10 644 kötet esett, 1923-ban 15 600 kölcsönzőre csupán 4845 kötet jutott. Ennek következménye volt aztán az a sajnálatos jelenség, hogy a fiókkönyvtárak olvasói az év folyamán többször is kicserélődtek".

Az évi jelentésekből valamelyest arról is tájékozódhatunk, milyen értelemben következett be az olvasóközönség „egészséges" kicserélődése. — Az 1920-as jelentés (p. 7.) például ezt a kérdést így állítja elénk:

> „A jelentés éve folyamán könyvtárunkat feltűnően gyakran keresték fel hivatalos hatóságok s az itt időző külföldi missziók gyakran több napi, olykor néhány heti munkát igénybevevő kívánságokkal... A kölcsönzés sima lebonyolítására, s új olvasótáborunk könyvigényeinek lehető kielégítésére különösen nagy gondot fordítottunk."

Az olvasók összetételének változására és milyenségére következtethetünk a könyvtár ajándékozóinak évről-évre megadott névsorából. — Az 1919-es jelentésben még Móricz Zsigmond nevét is megtaláljuk — (a „Könyvet a proletárnak!" mozgalom adakozóiról természetesen „megfeledkeztek") 1920-tól új pártfogók tűnnek fel: a Francia Misszió 2 kötetet adományozott, Horthy hadseregfőparancsnoksága 61-et, a fasiszta MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete), TEVÉL (Területvédő Liga), a könyvtár „barátjává" felcsapott Sipos Kamilló szintén szerepel 1—2 kötettel. Az enigránsokat tömörítő Ukrán Szövetség is gondolt néhány könyv erejéig a fővárosi könyvtárra. 1922-ben az Államrendőrség, a Büntetőtörvényszék rótta le háláját a könyvtárvezetőség iránt küldeményeivel. Szabó Ervin vezetése idején munkás szakegyletek adományoztak könyveket az intézménynek, az ellenforradalom alatt viszont a kizsákmányolók szervezetei, az ipartestületek siettek Kremmerék segítségére, mellettük a Nemzeti Kaszinó, a Keresztény Községi Párt, a Katholikus Legényegyletek Szövetsége, az Országos Kaszinó, a Királypárt, a Tőzsde ismerték fel szövetségesüket az „új, nemzeti irányba terelt" könyvtárban. — Az 1923-as ajándékozók között ott látjuk Schweinitzer József nevét is. A kapcsolat Horthy politikai rendőrségével, annak helyettes vezetőjével tehát jó volt.

Egyes sajtónyilatkozatokból, utalásokból képet alkothatunk az új olvasórétegek érdeklődési irányáról is. — Az 1920-as jelentés (p. 8.) örömmel tudatja, hogy „Az előző évivel szemben nagy visszaesés észlelhető a társadalomtudományi könyvek forgalmában." A bonyolult rendszerű társadalomtudományi központ anyagából természetesen nem sikerült eredménnyel kiiktatni a haladó szellemű könyveket, ezt árulja el Kremmer Dezsőnek a törvényhatóság könyvtári bizottságában 1923. január 20-án adott válasza Törökné Kovács Hermina bizottsági tag azon panaszára, hogy még mindig kölcsönöznek kommunista könyveket. Kremmer megismételte, amit évek óta hangoztatott: csak „megbízható" személyeknek adnak ilyen műveket, de, úgymond:

> „Az is megeshetik, hogy valaki, aki megbízhatónak bizonyult, a kölcsönzött könyvet elviszi egy ifjúmunkás szakegyletbe, ott felolvasást tart. Ezt semmiképp sem tudjuk megakadályozni"

Általában a „nemzetfenntartó" osztályok elégedettek lehetnek a könyvtár működésével. Az „Új Nemzedék" (1921. okt. 30.) tudósítóját például ilyen megnyugtató módon tájékoztathatták a könyvtár felelősei az olvasók érdeklődésének alakulásáról.

> „Feltűnő, hogy a nagyközönség ma vallásfilozófiát, buddhizmust és történelmi munkákat keres a könyvtárakban. A tavalyi teozófia iránti láz alábbhagyott, de annál divatosabb az okkultista könyvek olvasása. A laikusok ezrei mellett a legtudományosabb körök foglalkoznak az okkultizmussal. Sok a barátja a spiritizmus, telepáthia és hipnozis irodalmának is... A materializmus iránt nagyon megcsappant az érdeklődés. Szocializmussal meg már senki sem foglalkozik."

Utoljára hagytuk a fiókhálózat leromlásának ismertetését. Lássuk előbb, mennyiben fejlesztette tovább ezt a nagyszerű örökséget az ellenforradalom. — 1923 végéig egyetlen új fiók megnyitására futotta a könyvtár erejéből: a 8-as számot nyert fiókkönyvtáréra Óbudán, a Kórház utcai iskolában. — 1923. szeptember 12-én nyitották meg 4000 kötetes állománnyal, s az év végéig 6111 kötetes forgalmat bonyolítottak le.

[1] Fővárosi Közlöny 1923. jan. 24. p. 255. és Magyarság 1923. jan. 21., Pester Lloyd 1923. jan. 21. Kremmer felszólalását részletesen csak a napilapok közölték.

Négy és fél esztendő alatt — egyetlen fiókkönyvtár — ha ezt szembeállítjuk a Tanácsköztársaság négy és fél hónapos könyvtárpolitikájának eredményével, azzal, hogy a munkáshatalom szorongatott helyzetében is e rövid néhány hónap alatt két fiókkönyvtárt hívott életre — előttünk áll, mint cseppben a tenger, az ellenforradalom egész kultúrpolitikája.

Az ellenforradalomnak ebben az időszakban volt még egy könyvtári alkotása: az Óbudai Gázgyár munkáskönyvtára. — A Gázgyár vezérigazgatója Ripka Ferenc kezdeményezésére és a Gázgyár költségére a fővárosi könyvtár rendezte be 1921—1922-ben ezt a 4000 kötetes gyűjteményt az ellenforradalmi sajtó ünnepi orkánja mellett. 1922. május 25-én a kormány és a főváros képviselőinek egész udvartartása vonult ki a megnyitásra. Kiss Ferenc és Váradi Aranka, a Nemzeti Színház művészei szavaltak, „az állami és városi előkelőségek" közül ott reprezentált: Buzáth János és Folkusházy Alajos, Wolff Károly, Terstyánszky Kálmán államtitkárok, a város tűzoltófőparancsnoka, Brauer Szilárd is (teljes díszben), a MÁV képviselői, miniszteri tanácsosok, a posta és távirda küldöttsége, a Hangya vezérigazgatója stb. stb. („Kultúrünnep az óbudai gázgyárban."— „Szózat" 1922. máj. 27. „A főváros népkönyvtárt állított fel az óbudai gázgyárban" — „Nemzeti Újság" 1922. máj. 27. stb.)

Az ellenforradalom harmadik esztendejében nagy cécóval létrehoztak egyetlen munkáskönyvtárt. ennek a „nemeslelkű" akciónak az értékét különösen jól szemlélteti az, ha itt röviden emlékeztetünk arra: az 1919-es munkáshatalom a rendelkezésére álló 18 hét alatt egy egész sor nagyüzemben (Fegyver-, Ruggyanta-, Ericsson, Fővárosi Villamosvasút stb. stb.) már a helyet, felszerelést is biztosították a megnyitandó könyvtáraknak. A gázgyári könyvtár fejlesztését egy ideig Kremmerék intézték, s a forgalomról stb. az évi statisztikában is beszámoltak, de azt maguk sem tekintették a fővárosi könyvtár részének — a költségeket, személyzetet ugyanis a gázgyár biztosította.

A fővárosi könyvtár fiókhálózatának mérlege pozitívumként csak a 8-as (óbudai) fiók megnyitását említhette. Nézzük meg, mi volt a másik serpenyőben, mi lett a sorsa a Szabó Ervin-i korszaktól örökölt 5 fióknak s a Tanácsköztársaság alatt megteremtett 6-os és 7-es könyvtáraknak?

Az 1. számú (IV. ker. Királyi Pál utcai) könyvtár hányattatásával, kilakoltatásával, olvasótermének végleges elvesztésével a Wolff-párti mesterkedések ismertetése során foglalkoztunk. Kiegészítésül adjuk a fiók kötetforgalmát mutató beszédes számsort:

KÖTETFORGALOM

1918	1919	1920	1921	1922	1923
133 250	137 075	100 974	86 736	77 611	119 966

A könyvtár kitessékelése, hurcolkodása 1921-ben zajlott, látjuk, hogy a következő évben mégis tovább süllyedt a forgalom mutatószáma.

Nem volt szerencsésebb a 2. számú (VII. ker. Almássy-téri) fiókkönyvtár sem: az ellenforradalom eredetileg ezt egyszerűen be akarta szüntetni. Sipőcz Jenő még mint budapesti kormánybiztos értesülve arról, hogy a könyvtárépületen levő márványtábla azt hirdette: a gyűjteményt 1913 decemberében a Deák Ferenc szabadkőműves páholy hívta életre, a VII. kerületi kapitánysággal 1920 május 28-án bezáratta és lepecsételtette az épületet. — A szabadkőműves szó épp olyan vörös posztó volt az ellenforradalom szemében, mint a „bolseviki". — Kremmer nagynehezen tisztázta a félreértést: egy „nemzeti szempontok szerint" megtisztogatott városi könyvtári fiókról van szó — bizonyította. A rendőrség végül feloldotta a zárlatot. Röviddel később kiderült, hogy a gazdátlan könyvtárba betörtek, minden értéket — a könyvek kivételével — elhurcoltak. — 1923 decemberében került volna sor a 2. számú fiók fennállása 10. évfordulójának megünneplésére. Ki gondolt ekkor a magyar könyvtártörténetben új periódust nyitó esemény felidézésére? — A radikális polgári „Világ" című napilap munkatársa egyedül vállalkozott rá, hogy emlékcikket írjon. A lap 1923. november 14-iki számában a könyvtár látogatásakor szerzett tapasztalatait így foglalta össze:

> „Egy pusztuló könyvtár... A magános házikó sárga faláról nagy darabokban mállik a vakolat... Betört ablakait nem látják el üveggel, a lemállott falat kőműves nem vakolja, a tető lehullott cserepeit sem pótolják... a könyvtár egyik könyvállványát kiűrítették és a polcokra tüzelőfát raktak, a nagyteremben nagy tömegben halmoztak fel szenet...legalább az idén nem fognak fázni, mondja a könyvtároskisasszony, a gázkályha oly rossz szagú, hogy néha a szédülés környékez..."

A 2. számú fiók forgalmi adatai is hasonlóan alakultak az 1.-éhez:

KÖTETFORGALOM

1919	1920	1921	1922	1923
50 658	27 534	37 524	30 798	34 143

Az ellenforradalom első évei tehát itt 33—45%-os hanyatlást okoztak.

A 3. számú (X. ker. Százados úti) könyvtár sorsa az előbbieknél is tragikusabb: 1921. július 27-én „a barakképület rozogasága miatt" (l. Évkönyv 1921. p. 16.) egyszerűen lezárták. A városnak a legszükségesebb renoválásra „sem volt pénze". — A betörések itt is hétköznapi eseménynek számítottak. A forgalom adatai:

1919	1920	1921	1922	1923
45 436	36 245	24 321	nem működött	nem működött

Még alaposabban elintézte a „nemzeti megújhodás" a 4. számú (a városházi diákmenza) fiókkönyvtárát, melynek forgalma 1919-ben még 5748 kötet volt. A következő évben a kötetforgalom 3134-re, 1921-ben 1409-re esett. Az 1922-es és 1923-as jelentésben a forgalom száma helyett ez áll: megszűnt.

Végül még ennél is hamarabb utolérte a végzet az 5-ös (Állatkerti mozgó) könyvtárat. Itt az 1919-es forgalom 2290 kötet. 1920-tól 1923-ig viszont a következő mondat ismétlődik a jelentésekben: „E fiók működése a jelentés évében szünetelt."

A csacsifogatos állatkerti könyvtár a magyar főváros sajátos színfoltja volt. — A csendes megütközés hangját szólaltatta meg a Fővárosi Hírlap névtelen cikkírója, aki bevezetőül elmondta, hogy a fiadelfiai állatkert igazgatója budapesti tanulmányútján éppen az állatkerti csacsifogatos könyvtárat találta a legötletesebbnek s kijelentette, hogy „liberálisabb könyvtárkezelést sehol a világon nem látott" — az egykori tanítómesterek, az amerikai könyvtárosok is tanulhatnak Budapesttől. A cikkíró azzal fejezte be híradását, hogy bár azóta „valószínűleg Filadelfia állatkertjében is jár már egy könyvtároscsacsi", de nálunk, éppen mert nagyszerűen bevált

> „mi sem természetesebb, mint az, hogy a könyvtárat, a kölcsönzést és a csacsit is egyszerűen beszüntették. Helyette most rózsaünnepeket rendeznek az állatkertben. Mindezt a magyar kultúra nagyobb dicsőségére. De ilyesmi csak Filadelfiának jó."[1]

Két könyvtárfióknak sikerült nagyobb zökkenő nélkül átvészelnie az ellenforradalom első 4 és fél esztendejét; a sors iróniája: éppen az a két fiók volt ez, amelyet 1919-ben a proletárhatalom hívott életre, vagyis a Budai Vigadóban működő 6-os (Corvin-téri) és az angyalföldi 7-es (Vág utcai) könyvtár.

A forradalom megdöntése azonban e fiókok életében se múlt el nyomtalanul s ez nem csupán abban mutatkozott meg, hogy mind személyi téren, mind pedig a könyvállományban rövidesen végrehajtották „a szükséges tisztogatást". — A legszembetűnőbb az a fordulat volt, hogy az ellenforradalom győzelmével a két fiók jog szerint nem tartozott már a fővárosi könyvtárhoz. A 6-os fiók sorsának bizonytalanságáról fentebb már szóltunk. A tulajdonjog körüli levelezgetés még a huszas évek végén is folyt.

Csaknem azonos volt a helyzet a 7-es számú, az V. kerületi Közjótékonysági Egyesület anyagának és helyiségének felhasználásával létesített angyalföldi könyvtárral. A döntésre hivatott egyesületi közgyűlés napirendjéről esztendőről esztendőre kimaradt a könyvtár jogviszonyának rendezése.

[1] Főv. Hírlap 1921. szept. 9.

A „BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ" ÉVEIBEN (1924—1929)

A SZERVEZETI SZABÁLYZAT

Az intézmény horthysta vezetői nagyjelentőségű eseményként könyvelték el, hogy 1925-ben végre szentesítést nyert a könyvtár új szervezeti szabályzata.

A gyűjtemény eddigi története ismertetésének keretében láttuk, hogy az új szervezeti szabályzat rögzítésének ügye úgyszólván az első, az 1903-as szabályzat jóváhagyása óta aktuális kérdés maradt, bár hiánya annál kevésbé volt érezhető, mert hiszen ez még a „normális" békeévekben sem befolyásolta a könyvtár mindennapi életét.

Másként vélekedett a kérdésről az ellenforradalmi könyvtárvezetőség. Mint említettük, már 1919-ben utaltak arra, hogy az intézményben érvényre juttatott új, ezúttal már ellenforradalmi szellemű könyvtárpolitikát rögzítő szervezeti szabályzat elfogadtatását programba vették.

A szervezeti szabályzattal kapcsolatos iratokból, kommentárokból, nyilatkozatokból arra kell következtetnünk, hogy jóváhagyását az érdekeltek elsősorban a maguk pozíciójának szilárdítása miatt sürgették. Befelé, a könyvtár dolgozói felé tekintélyük megnövekedését várták, azt, hogy a szabályzat majd törvényesíti, amit az 1919 előtti irányelvek megtagadásával csináltak. Kifelé az ellenforradalmi szellemű szabályrendeletet pajzsként kívánták használni újabb szélsőjobboldali támadások esetére.

Egy 1924. január 19-én kelt előterjesztésben a következő indokokat sorolta fel a polgármester előtt a könyvtárigazgatóság:

„A mai igazgatóság helyesnek látja, hogy a belső igazgatás kérdéseiben minél nagyobb legyen önálló intézkedési joga. A tudományos ellenőrzésnek csak kereteit kell megvonni, a Tekintetes Tanács ugyanis maga tüntetheti ki bizalmával azt a szakembert, akit könyvtári igazgatónak választ, tudja tehát, hogy tudományos és hazafiúi szempontból megfelel-e vagy sem.

...Annak, hogy a közmegbecsülést továbbra is fenntartsuk, elengedhetetlen föltétele, hogy az igazgatóság kezében oly eszközök legyenek, melyekkel a mai nehéz viszonyok és kiterjedt könyvtárhálózat mellett a vezetés céltudatos, előretörő, s intézkedéseiben precíz lehessen."[1]

A főváros hivatalos lapjában közölt szervezeti szabályzat bevezetésében pedig így indokolták meg az eredeti szabályzat megváltoztatásának és az új szöveg szentesítésének szükségességét:

„A proletárdiktatúra bukása után újból felmerült annak szükségessége, hogy a már közgyűlésileg elfogadott szervezeti szabályzattervezet gyökeresen átdolgoztassék. Szükséges volt pedig azért, hogy a könyvtár, amelynek iránya éppen a történelmi időkben volt kifogásolható, szervező szabályzatában alapot kapjon a megfelelő új munkára."[2] — hangzott a hivatalos indokolás.

Ha az 1925-ben elfogadott új szervezeti szabályzat 16 paragrafusát az 1917-es szöveggel vetjük egybe, azt kell látnunk, hogy lényeges változást csupán néhány sorban, de éppen a legfontosabb kérdéseket illetően hajtottak végre, mégpedig a tudományos központ és a fiókhálózat jellegét meghatározó passzusokban, viszont csaknem érintetlenül használták fel a Szabó Ervin vezetése idején kidolgozott és 1917-ben már több fórum által jóváhagyott egyéb részeket.

Állítsuk egymás mellé a Szabó Ervin által 1917-ben benyújtott szabályzattervezet és az 1925-ben elfogadott szabályzat megfelelő pontjainak szövegét:

> 1917 (Szabó Ervin): [a könyvtár] „központjában főként a jog- és államtudományok, valamint a történelmi tudományok (elsősorban a magyar történelem) körére vonatkozó tudományos gyűjteményt tart fenn, a városigazgatás irodalmának különleges hozzáadásával, az ismeretterjesztő és szórakoztató irodalmat pedig fiókkönyvtárak, kölcsönző- és letét állomások útján terjeszti. Külön gyűjti központjában a Budapest városára vonatkozó irodalmat.

[1] Irattár. Szervezeti szabályzat.

[2] Fővárosi Közlöny. 1925. 466. old.

1925 (Kremmer): [az intézmény] „a központi könyvtárban minden főtudománynak alapvető munkáit felölelő tudományos gyűjteményt tart fenn, különös figyelemmel a városigazgatás irodalmára. A szellemi tudományok és a természettudományok főágaiból gyűjti ezek fejlődése szempontjából fontos munkákat, az alkalmazott tudományok köréből pedig (orvostudomány, technika, tehnológia stb.) csak a legfontosabb alapvető munkákat. A központi könyvtár ezeken kívül különös gonddal különgyűjteményben gyűjti össze a székesfőváros múltjával és jelenével foglalkozó irodalmat. (Budapesti Gyűjtemény). Az ismeretterjesztő és szépirodalmi műveket fiókkönyvtárak és kölcsönzőállomások útján terjeszti. Itt különös gonddal figyel arra, hogy az olvasóközönséget hazafias és nemzeti szellemű olvasmánnyal lássa el.

Az első szembeötlő, bárcsak formális, stiláris különbség: a Szabó Ervin idején készített szöveg lakonikusan tömör, az 1925-ben jóváhagyott viszont bőbeszédű. Mintegy zárójelben utalunk itt arra, hogy még az ellenforradalmi városháza bürokratikus stílushoz edzett hivatalnokai is fennakadtak a „gyökeresen átdolgozott" szabályzat stiláris fogyatékosságain, erre mutat, hogy Kremmer Dezső imént idézett (1924. január 19-i) kommentárában sértődötten jegyezte meg: „A legutóbbi szabályzattervezetet avval az utasítással kaptam vissza, hogy annak magyaros szövegezést adjak," majd azt hangoztatta, hogy a könyvtárban egyetemet végzett íróemberek dolgoznak, akiket a szabályzat szövegezésekor, amely „nagyobb kifogás alá nem eshetik", nem hagyta cserben képességük.

Friss szemmel vizsgálva az új szabályzat szövegét, nem is stílusa ellen emelünk elsősorban kifogást, hanem főként amiatt, mert az új szabályzat most már véglegesen (azaz a felszabadulásig terjedő további 20 évre) szentesítette a fővárosi könyvtár ellenforradalmi eltorzítását. Benne kapott hivatalos érvényű megfogalmazást, hogy a tudományos gyűjteményt többé nem szociológiai irányban fejlesztik. Az 1917-es szövegben szereplő jog- és állami tudományok, valamint történelmi tudományok ugyanis, mint láttuk, lényegében szociológiát jelentettek és csak e kifejezéstől idegenkedő hatóságok miatt írta körül Szabó Ervin a fenti módon a fogalmat.

Az új szervezeti szabályzat szerint tehát a fővárosi könyvtár központja a politikailag „veszélytelen"-nek tartott városigazgatási és várostörténeti jelleg megőrzése mellett lényegében gyakorlatilag megvalósíthatatlan feladatkört kapott: „minden főtudomány" alapvető munkáinak gyűjtését ruházták rá —, azaz egy ködös elképzelésű „általános tudományos könyvtár" szerepét kellett volna betölteni. Ezzel csak növelték a szakkönyvtárakban szegény, de hasonló profilú nagy gyűjteményekkel (Akadémiai, Egyetemi Könyvtár) már rendelkező magyar főváros tudományos könyvtári viszonyainak anarchiáját.

Ugyanilyen csapást jelentett, hogy az új szervezeti szabályzat a tömegkönyvtárak tekintetében visszakanyarodott a hivatalos konzervatív könyvtárpolitikában a század elején ugyan még hangoztatott, de a tízes években legalább formálisan már ott is megtagadott elvhez, mely szerint a szélesebb olvasóközönséget tendenciózus irodalommal, „hazafias és nemzeti szellemű olvasmánnyal" kell „nevelni". A „hazafias és nemzeti" jelzők mint tudjuk, ekkor a klerikális, irredenta, antibolsevista és rokonfogalmak fedőszavai voltak.

ÚJ IGAZGATÓ

Kremmer Dezső, a könyvtár első ellenforradalmi igazgatója, 1926 júniusában hosszabb betegség után elhunyt. Halála után az 1921-ben lefolyt személyi harcokhoz hasonló versengés indult meg a vezetésért. Nyomait a korabeli sajtó őrizte meg. „Harc a Fővárosi Könyvtár igazgatásáért. Wildner Ödön volt tanácsnok lesz az igazgató" — olvashatjuk a Hétfői Napló 1926. június 28-i számában, amely elsőként közölte, hogy az esélyesek között szerepel Enyvvári Jenő aligazgató, továbbá az 1919 után politikai okokból eltávolított Madzsar József, akit 1926-ban a szociáldemokrata párt támogatott. Mellettük ismét az a Krisztics Sándor, aki az 1921-es igazgató-, majd az 1923-as aligazgató-választáskor már ott tülekedett, végül Móra Ferenc, a kiváló író, a Szegedi Somogyi Könyvtár igazgatója neve is szóba került az utódlásnál. A jobboldali sajtó nagy lármával fogadta a Madzsar Józseffel kapcsolatos kombinációt. Madzsart, aki a könyvtárt „a kommunista propaganda szolgálatába állító Szabó Ervin mellett... talán még fokozottabb energiával dolgozott Lenin és Bucharin eszméinek terjesztésével — semmiként sem

engedik a főváros pártjai ily fontos pozíció elfoglalására" —, fenyegetődzött Bethlen István gróf miniszterelnök lapja, a 8 Órai Újság 1926. július 9-i számában, sejtetve, hogy Enyvvári Jenő aligazgató az esélyes jelölt. A radikális polgári Magyar Hírlap az ügyben illetékes Liber Endre fővárosi tanácsnok nyilatkozatát közölte ugyanazon a napon, hogy ezzel „megnyugtassa" a közvéleményt, ugyanis Liber szerint a könyvtárigazgató kiválasztása „minden politikai és egyéb szempont figyelembevétele nélkül történik", csakis a szakképzettség számít. A klerikális Új Nemzedék, a „nemzetgyalázó" Madzsaron kívül további politikailag „veszedelmes" elemek aspirációira célozgatott — a nevek megjelölése nélkül.

A Magyar Hírlap néhány nappal utóbb a Balatonbogláron üdülő Móra Ferencet szólaltatta meg a személyével kapcsolatos kombinációról. Érdemes néhány sort idézni Mórának a lap 1926. július 13-i számában megjelent leveléből:

> „Szeretnék cserélni annak a fantáziájával, aki a pályázói szándékot rám költötte... hogy kerülne Saul a próféták közé és mit csinálnék én falusi kutya létemre a nagy városban, ahol még szekér sincsen, amelynek alájahúzódhatnék. Okos ember való oda barátom és közelről kiderülne, hogy én nem vagyok az. Ennyi magamhoz való eszem mégis csak van."

A könyvtári „próféta" azonban még hónapokig váratott magára. Előbb a főváros vezetőinek újraválasztására került sor. 1926 október elején ismét Sipőcz Jenőt választják polgármesterré, majd az alpolgármesterek is a kurzuspártból kerültek ki. Október 15-én figyelmeztette az érdekelteket az Új Nemzedék, hogy a harc ezzel még nem ért véget: „Két döntő győzelem után hátra van még egy csata" — a közüzemek és a fővárosi könyvtár vezetőinek kijelölése:

> „A polgármester és az alpolgármesterek személyének fontosságával vetekszik a fontossága annak a kérdésnek, hogy... milyen szellem fog kisugározni a fővárosi könyvtárból..., a végső történelmi célokban egységes keresztény magyarságnak döntő ütközetek napján meg kell egymást találniok..."

1927 januárjában az addigi aligazgatót, Enyvvári Jenőt választották meg igazgatónak. Kinevezése semmi említést érdemlő változást nem idézett elő az intézmény életében, hiszen ő volt a Kremmer igazgatása idején folytatott könyvtárpolitikának egyik kidolgozója és végrehajtója.

Az Enyvvári kinevezésével megüresedett aligazgatói posztra Dávid Antalt, az 1919-es Tanácsköztársaság alatt felvett, de „politikai érdemei" miatt továbbra is megtartott addigi főkönyvtárost állították. A kurzuspolitika szempontjából feltétlenül megbízható kezekben voltak a többi fontosabb könyvtári pozíciók, amelyeket az 1919-es „tisztogatás"-ban ugyancsak elsőrangúan fontos szerepet betöltött Drescher (Szentkuty) Pál, Vavrinecz (Vágfalvi) Dezső és a klerikális körök bizalmát kiérdemlő Kelényi Béla (akit 1922-ben alkalmaztak a könyvtárban) tartottak a kezükben.

A KÖLTSÉGVETÉSI KERET NÖVEKEDÉSE

Nem különleges jelenség, hogy a kapitalista világban mutatkozó fellendülésnek és újabb válságnak hű tükrét a gazdasági élettől oly távolálló kis intézmény évi jelentéseiben is megtalálhatjuk, amilyen a fővárosi könyvtár volt.

Az 1924-es év a stabilizáció kezdetét jelzi, és ennek megfelelően Kremmer Dezső könyvtárigazgató az alábbi sorokkal vezette be 1924-ről szóló nyomtatott jelentését:

> „A világégés óta az első év telt el könyvtárunk életében oly módon, hogy az a szinte állandóan szorongó érzés, amely a gazdasági viszonyok pangása miatt a könyvtár egész személyzetét hatalmában tartotta, valamennyire megenyhült és megpillanthattuk a továbbfejlődés útját"[1]

Az 1925-ös évet „fordulópont"-ként jelölte meg az arról szóló könyvtári jelentés, megállapítva, hogy a felemelt költségvetés „lehetővé tette... a gazdasági krízisek idején lassúbb üteművé lefokozott fejlődés meggyorsítását". Az 1926-os jelentés bevezető sorai „a könyvtár nagyívű, nyugodt fejlődésének képét" vetítették előre. „További nagyarányú fejlődésről" adott hírt a következő, az 1927-es évről szóló összefoglaló.

1928-ról 1929 őszén jelent meg az évi jelentés, amelyből a könyvtár vezetőségének határtalan önbizalma sugárzott:

„A Fővárosi Nyilvános Könyvtár 1928. évi jelentésének kiadása ismét alkalmul szolgál, hogy már köztudomásúvá vált gyorsütemű fejlődésünk menetét adatokkal világítsam meg".[2]

[1] A Városi nyilvános könyvtár jelentése az 1924. évről 1. old.

[2] A Városi Nyilvános Könyvtár jelentése az 1928. évről. 1. old.

Nem sokkal a jelentés kinyomtatása után kártyavárként omlott össze a kapitalista világrendszer gazdasági „stabilitása", az 1929 októberében a new-yorki tőzsdekrach nyomán elindult pusztító világválság következményei nyomban érezhetővé lettek Magyarországon, tehát Budapesten, a főváros háztartásában is. Ennek megfelelően, az intézmény dotációjában is már 1929 végétől megindult a megszorítások sorozata.

Az 1929-es évi jelentésben, noha a könyvtár még 1929 első 9 hónapjában élvezhette az anyagi szilárdság előnyeit, nyomát sem találjuk annak az önbizalomnak, amely az előző évekről szóló visszapillantásokat jellemezte.

A Budapest Székesfőváros költségvetése című vaskos kimutatások 1925—1929-es évfolyamaiban a könyvtári kiadásokat részletező táblázatok segítenek bepillantani abba, hogyan festettek a számok tükrében a könyvtár vezetőinek elégedettségét, időnként lelkesültségét kiváltó költségelőirányzatok és azok egyes tételei. (A ténylegesen felhasznált pénzügyi forrásokról a zárszámadások tájékoztatnak, ezek igen csekély mértékben tértek el az előirányzatoktól.) Sajnos a stabilizáció kezdetét jelző 1924-es évben felhasznált összegről nem tudunk pontos képet alkotni, mert a stabilizáció csak az év közepén (július 1-én) lépett életbe és a vegyes (részben inflációs) számítás miatt nem adtak utólagosan pengőre átszámított kimutatást 1924-ről.

Pengőértékben az 1925-re vonatkozóan csak a zárszámadást jelezték (Budapest székesfőváros költségvetése az 1927. évre, 365. old.) Az ekkor 550.000 pengős tételt a következő évek előránvzatai szerint többször is emelték. 1929-ben 830 000 pengő volt az előirányzat. A Wenckheim palota nagy összegű tételét itt figyelmen kívül hagyjuk.

Kétségtelen, hogy az ellenforradalom első éveihez képest, amikor tengődésre ítélték a könyvtárat, jelentős fejlődést hozott az az együttesen 280 000 pengős többlet az 1925-ös év 550 000 pengőjéhez viszonyítva 1929-ig 51%-ot tett ki. Mint látni fogjuk, ez a növekedés némely területen nagyobb mozgási lehetőséget biztosított a vezetőségnek, elsősorban a könyvgyarapításnál és hogy sikerült a régi fiókokat újjáéleszteni, sőt négy új fiók létesítésére is futotta a dotációból.

De szerénynek tekintjük az elért eredményeket, mert előttünk áll a Szabó Ervin alatt felmutatott fejlődés üteme: 1904-ben Szabó Ervin mindössze 14 600 koronával gazdálkodott, 1910-ben 47 100 koronával, 1914-ben 289 000 koronával (a Károlyi utcai iskolaépület könyvtári célokra való átalakítására az előbbin kívül még további rendkívüli előirányzatot is folyósítottak, de ezt itt nem vesszük figyelembe).

1904-től 1914-ig tehát húszszorosára növelték a költségvetést, 1925-től 1929-ig viszont nem sokkal többel, mint az eredeti előirányzat felével emelték meg a dotációt. Ebben a viszonylatban már nem látjuk olyan „gyorsütemű"-nek a fejlődést, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy (az 1919-es Tanácsköztársaság időszakát leszámítva) 1914 óta tartó, tehát 10 esztendős leromlás következményeit kellett volna ez idő alatt helyrehozni, és már a további fejlemények ismeretében azt is szemmel tartjuk, hogy az ellenforradalom 25 éve alatt csupán e rövid időszakban juttattak némi többletet, ezt megelőzően és utána másként kezelték a könyvtár költségvetését. De még a maga korába állítva is keveseljük a juttatásokat, ha azzal a bőkezűséggel hasonlítjuk össze, amit a város vezetősége ugyanazon években más intézményekkel szemben tanúsított. A Budapest székesfőváros költségvetése köteteiből megtudjuk például, hogy az egyházi kiadások rovatain szereplő „kegyúri" költségeket a konjunktúra éveiben, tehát 1925-től 1929-ig csaknem 400%-kal emelték (421 000 pengőről 2 037 000-re), miközben a könyvtárét, amely mögött nem állt a dúsgazdag egyház, az ország első földesura, csak 51%-kal.

Úgy hisszük, a fővárosi könyvtár vezetőit sem elsősorban a rendes, hanem inkább az 1927-es, az 1929-es (és az itt tárgyalt korszakon kívül eső 1930-as) évek könyvtári ellátmánya rendkívüli rovatán szereplő három valóban jelentős (együttesen kereken másfél millió pengős) tétel kiutalása késztette elragadtatásra. Ezek a rendes előirányzatot meghaladó összegek tették ugyanis lehetővé azt, hogy a képtelen helyszűkével küszködő központi gyűjtemény számára megvásárolják, átalakítsák és berendezzék a Wenckheim palotát.

A rendes évi dotáció növelésével kapcsolatban viszont még egy mozzanatra kell felfigyelnünk: a könyvtár dotációjának viszonylagos növelése éveiben is tapasztalniuk kellett a könyvtárosoknak, hogy az intézmény dolgozói számára nagyon is érzékeny ponton, a személyzet státuszának és fizetésének rendezését illetően még a kedvező években is megmakacsolta magát a városvezetőség.

A könyvtári fizetések nem emelkedtek, de még az alkalmazottak számának megfelelő növelésére sem mutatott semmi hajlandóságot a város vezetősége. 1926 elején ugyan napirendre került a stabilizációnak megfelelő új státusz kérdése, de már ez a tervezet is oly siralmas volt a könyvtárosok számára, hogy emlékiratban tiltakoztak mellőzésük ellen. A Független Budapest című lap 1926. március 10-i száma szerint a könyvtárosok emlékirata hangoztatta: az úgynevezett státuszrendezés következtében az intézmény tisztviselői, a könyvtár igazgatóját is beleszámítva, messze mögötte maradnak a sokkal kisebb fel-

készültséget, iskolai végzettséget követelő egyéb intézmények, például a köztisztasági vállalat alkalmazottainak.

„Ilyen körülmények között —, olvashatjuk a cikkben —, amikor a könyvtárosi állásra pályázóktól a tanács joggal megköveteli a főiskolai végzettséget, az idegen nyelvtudást, a tudományos írói munkásságot, a jövőben alig akad pályázó, aki ilyen ismeretek birtokában, melyet 26—27 éves kora előtt alig szerezhet meg, a rosszul fizetett könyvtárosi állásra vágyódnék."

A könyvtárigazgató kelet nélküli (valószínűleg 1926 február—márciusában írt) előterjesztése – a fogalmazvány maradt meg — ugyancsak tükrözi az intézmény dolgozóinak elkeseredettségét. Az igazgató az 1919 elején hatálybalépett státuszrendezést állította mintaképül e javaslatában, ahol ilyen „szentségtörő" kijelentésre ragadtatta magát: „A tudományos tisztviselő tehát csak akkor érheti el a fizetési osztályban vele egykorú középfokú tisztviselőtársát, ha a forradalmak jönnek segítségére".[1]

A könyvtárosok kérelmét azonban a város korlátozott anyagi lehetőségeire hivatkozva nem teljesítették. A „Személyzeti ügyek" című rovat stereotíppé vált bevezető mondata az 1926—1929-es jelentésekben: „A könyvtár tisztviselőinek státuszában a jelentés évében semmiféle változás nem állt be".

AZ ÁLLOMÁNYGYARAPODÁS SZÁMAI ÉS TARTALMA

A forradalmak bukását követő négy és fél esztendős hanyatlás, illetve veszteglés után a dotáció növekedésével párhuzamosan a konjunktúra idején a könyvbeszerzés évi mutatói is gyors ütemben emelkedni kezdtek, mi több: 1929-ben, más szóval a gazdasági fellendülés utolsó évében rekordszámot ért el a könyvtár e téren. Maguk a számok a következő képet tárják elénk a könyvtár évi gyarapodásának növekedéséről:

1924	11 602	darab
1925	24 815	„
1926	38 599	„
1927	32 475	„
1928	35 982	„
1929	43 865	„

A beszerzett anyag nagyobb része a helyrehozott és megint megnyitott, valamint az újonnan létesített fiókkönyvtárakba került.

A központi gyűjtemény 1925—1929 közt átlagosan 8—9000 kötettel gazdagodott, a fiókhálózat állománya 1924-ben több mint 16 és félezerrel, a következő évben közel 30 000 kötettel, majd kisebb visszaesések után 1929-ben 34 és félezerrel. Az öt esztendő alatt a hálózat számára összesen 136 553 kötetet szereztek be. Ennek segítségével sikerült kitölteni azokat a hézagokat, amelyeket a Tanácsköztársaság bukása után végrehajtott selejtezés idézett elő, feltámaszthatták az ellenforradalom első éveiben bezárt könyvtárakat, pótolhatták a használat közben tönkrement példányok egy részét, végül megfelelő mennyiségű anyagot biztosíthattak a néhány újonnan nyitott fiók indulásához is.

A fiókok számára 1924—1929 közt összevásárolt több mint 136 000 kötetnyi könyvtömeg szak szerinti megoszlását a jelzett évekről szóló nyomtatott jelentések külön táblázatai tüntették fel.

A szépirodalmi beszerzés ezek szerint 1924-ben csak 60,7%-os arányban szerepelt, de 1927-ben már 69%-ot tett ki. Az ismeretterjesztő művek száma viszont az 1924-es 39,3%-ról 31%-ra csökkent, a visszaesés 8,3%.

Az ismeretterjesztő anyag gyarapításának korlátozása a könyvtár népművelő funkciójának csorbítását jelentette. Jelentékenyen csökkent például a történelmi művek beszerzésének százaléka, noha a fasiszta rezsimben „megfelelően" szűrték meg a nyilvános közkönyvtárak történelmi anyagát, mégis majdnem a felére csökkentették beszerzésének hányadát, (12,1%-ról 7,1%-ra). A művészeti irodalom 1924-ben még 6%-kal, 1929-ben már csak 3%-kal szerepelt a beszerzésben. Hasonlóan elsorvadt a közgazdaságtan és egyéb szakok irodalma is.

Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy mi áll a számadatok mögött.

A fiókhálózat részére beszerzett könyvanyag cím szerinti összetételéről a megfelelő katalógusok tájékoztathatnának, de a Horthy-rendszer idején 25 év alatt összesen két fiókhálózati kiadványra futotta a könyvtár erejéből. Így azután csak elég hézagos képet alkothatunk arról, hogy mit is jelentett tartalmilag az a 136 és félezer kötet, amelyet a hálózat kapott a konjunktúra jóvoltából.

A szóbanforgó két katalógus közül az első 1926-ban jelent meg és az óbudai (8. számú) fiók anyagát tárta fel, a második 1929-ben a fiókhálózat egészének szépirodalmi állományához adott útmutatást, „A fiókkönyvtárak magyar nyelvű szépirodalmi könyveinek jegyzéke" cím alatt.

[1] Irattár. Státuszrendezés. 1926.

„Az óbudai fiókkönyvtár könyvjegyzéke" az ismeretterjesztő műveket is felsorolta tizedes szakrendi csoportosításban. Előkelő helyet foglalt el benne az 1-es jelzésű filozófiai szak-, ez természetesen csakis idealista, illetve klerikális szerzők, gondolkodók műveit tartalmazta. A 13-assal jelzett „Okkult tudományok" alosztály ilyen „tudományos" műveket ajánlott: „Schrenck—Notzing: Titokzatos erők", „Tóth Béla: A spiritizmus", „Wolkenberg Alajos: Az okkultizmus és spiritizmus" stb. Az egyházi szak alatt 53 címet találunk. A társadalomtudományt kizárólag antimarxista szerzők képviselték (Palágyi Menyhért, pater Bangha Béla) stb. A „Társadalmi leírás" rovatot jellemzi Popper József „A mai Szovjet-oroszország" című szovjetellenes könyve, „A szocializmus elméleté"-t Huszár Károlytól, az egyik ellenforradalmi miniszterelnöktől, mellette a Gratz Gusztáv által szerkesztett és a Tanácsköztársaságot gyalázó cikkek gyűjteményét tartalmazó „A bolsevizmus Magyarországon" című vaskos kötetből, és még egy sor hasonló tendenciájú munkából tanulhatta meg a könyvtár használója.

A könyvtár irattárában nagyszámú polgármesteri végzés maradt fenn, amely egy-egy újonnan megjelent könyvnek a fővárosi könyvtár és a hivatalok, egyes esetben még az iskolák számára való beszerzéséről is intézkedett.[1] Íme néhány cím: Móricz Pál: Vass József nagyprépost miniszter élete és munkája, — a rendelkezés szerint az utóbb panamistaként lelepleződött miniszter és pap életrajzát 15 példányban 432 pengőért vásárolták meg, 15 példányban 896 pengőért szerezték be a „Rákosi Jenő élete és művei" című díszkiadású könyvet, „vitéz" Garamszeghy Géczy Sándor „Vörös bilincs" című könyvét 12 példányban, egy Gelsei Bíró Zoltánét 200 példányban, szigethi Bartos Andor volt helyettes államtitkár, a húszas években Bethlen párti képviselő és működvelő író, „A történő" című könyvét 20 példányban stb. Magától értetődő, hogy a tömeges könyvvásárlásoknál a szerzőknek a városhoz fűződő személyes kapcsolatai és egyéb magánérdekek is szerepet játszottak.

Persze a fiókkönyvtárakat nem lehetett volna az imént jellemzett munkákkal feltölteni. Ha csak ezekből tevődtek volna össze a gyűjtemények, úgy alig akadt volna olvasójuk. Az ismeretterjesztő irodalom kevésbé kényes szakcsoportjaiban, a nyelvészet, a természettudományok, orvostudomány, művészet stb. címszavak alatt színvonalasabb művek is találhatók. A szépirodalmi anyagból Gárdonyi Gézát, Jókait, Mikszáthot, a külföldi klasszikusok közül is jónéhányat meghagytak. A modernek elől sem zárkóztak el egészen: a már halott Ady Endrét ez idő tájt próbálta kisajátítani magának az ellenforradalom, néhány verseskötete szerepelt a katalógusban, sőt egy-két munkájukkal Móricz Zsigmond, Karinthy, Babits, Kosztolányi is helyt kaptak a raktári polcokon, de Drasche Lázár Alfréd, Altay Margit, Kosáryné Réz Ilona, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Komáromi János, Tormay Cecil és hasonlók műveitől roskadoztak a fiókkönyvtárak polcai. Dobosi Pécsi Mária „Magyarok szinfóniája" című könyve egyetlen fiókkönyvtárból sem hiányzott, akárcsak Bodor Aladár, Strém Lajos, Lampérth Géza, Böngérfi János és hasonlók írásai.

E helyen kell szólnunk arról, hogy a fővárosi könyvtár vezetősége, amely 1919 őszén elsőként állította össze a selejtezésre szánt baloldali művek listáját, a bethleni konszolidáció idején is vállalt hasonló feladatot, amint ezt az Az Újság és más napilapok 1924. július 22-i számai hírül adták. Az Újság említett számában olvashatjuk, hogy a könyvtár igazgatósága egy előterjesztést nyújtott be a főváros vezetőségéhez, mely szerint

> „a főváros területén több mint száz kölcsönkönytár működik, melyek minden ellenőrzés nélkül adják kölcsön a közönségnek azokat a hazafiatlan és szeméremsértő könyveket, amelyeket a ügyészség elkoboztatott,"

— és ezért a magánkölcsönkönyvtárak ellenőrzését indítványozta. A feladatot reá is ruházták.

A Népszava ugyanazon a napon (1924. júli. 22.) „A könyvek ellen" címen közölte és kommentálta a hírt.

A szociáldemokraták lapja teljes joggal emelte ki, hogy nem a „szeméremsértő" ponyvairodalom miatt indítottak akciót a magánkölcsönkönyvtárak ellen, hanem a „destruktív"-nak nevezett baloldali irodalom ellen.

A könyvtár 1919 augusztusától betöltött szerepének ismeretében nem is lehet semmi kétségünk aziránt, hogy a magánkölcsönkönyvtárak felülvizsgálatára kapott megbízásnál a politikai meggondolásokon volt a hangsúly.

A Népszava leleplező cikkére Kremmer Dezső könyvtárigazgató levélben válaszolt. Íme egy részlet a levélből, amely a lap 1924. július 31-i számában jelent meg.

> „A könyvtár, mint tudományos intézet, a napi politikától teljesen mentesen, legjobb tudása szerint végzi feladatát".

Nyilvánvaló, hogy ennek ellenkezője volt igaz.

[1] Irattár. Könyvbeszerzés. Egyes művek beszerzése. 1927—1931.

A fiókkönyvtárak számára beszerzett könyvtömeg összetételére csak elszórt utalásokból következtethetünk, szerencsésebb helyzetben vagyunk, ha a tudományos központ gyarapítási politikájába akarunk betekintést nyerni, mert a könyvtár évenként kiadott Értesítői tizedes szakrendben a központnak csaknem egész újonnan beszerzett anyagáról cím szerinti kimutatásokat közöltek. Mielőtt e katalógusokba bepillantanánk, vegyük szemügyre az évi jelentéseknek a gyarapodás szakrendi megoszlásáról szóló összesített kimutatásait, nézzük meg, hogyan alakult a központ „profil"-ja 1924-től 1929-ig a számok tükrében.

A beszerzett könyvek szakrendi megoszlását feltüntető táblázatokban a leginkább figyelemre méltó tény, hogy 1924-től erős iramban szorítják vissza a társadalomtudományi szakot. Amíg 1923-ban a 3-as jelzettel ellátott művek 57,6%-át tették ki az egész beszerzésnek, 1924-ben 25%-ra zuhant az arány a központ gyarapításában, bár 1925-től ismét növekedni kezdett, 1929-ben elérte a 43,1%-ot, tehát a javuló tendencia ellenére is 14%-kal maradt az 1923-as arány mögött.

Ezek a számok a gyakorlatban illusztrálták, amit az 1923-ban véglegesen megszövegezett és 1925-ben jóváhagyott szervezeti szabályzat mondott ki: a központi gyűjteményt valóban meg akarták fosztani szociológiai profiljától.

Másfelől az a körülmény, hogy a társadalomtudomány háttérbe szorítását nem kísérte valamely más tudományág nagyobbarányú fejlesztése, arra mutatott, hogy a szervezeti szabályzat azon tételét is igyekeztek a gyakorlatban érvényesíteni, amely szerint a fővárosi könyvtárt valamiféle „általános" tudományos gyűjteménnyé alakítják.

Az „Értesítők"-höz csatolt és decimális rendben megadott új szerzemények jegyzékei a központi gyűjtemény teljes társadalomtudományi anyagát felölelték, ezt a könyvtárigazgató egy 1925. március 17-én kelt leveléből tudjuk meg. Kremmer a levelében Krisztics Sándort, aki ekkor éppen a Magyar Szociográfiai Intézet vezetője volt, értesítette, hogy a szóban forgó könyvtári katalógusok az intézmény „valamennyi társadalomtudományi szerzeményét" felölelik.[1] Semmi okunk kételkedni az állítás hitelességében.

A forradalmi és haladó művek beszerzése elől elzárkóztak, még a legális magyar szociáldemokrata és szakszervezeti kiadványoknál is évről-évre csökkent a gyarapítás mutatószáma, viszont gyors iramban láttak hozzá a fasiszta anyag növeléséhez.

Százával találjuk már az 1924—1929-es Értesítők szerzeményezési jegyzéseiben a társadalomtudomány különböző alosztályaiba sorolt fasiszta könyvek címeit, ekkor még az olasz művek voltak túlsúlyban. 1927-ben kapott önálló szakszámot a fasizmus (321.88 jelzetet) és ekkor 10 művet soroltak ide, 1928-ban már 20 szerzemény, 1929-ben 30 került a rovatba.

A fasiszta elméleti könyvek csak töredékét tették ki az e körhöz tartozó gyarapodásnak, a többség más címszavak alá került. Így például kizárólag fasiszta szellemű írásokat szereztek be a „Kommunizmus Bolsevizmus" kérdését tárgyaló irodalomból (335.86 szakszám), hasonlóképpen egyszerűsítették le a 335 számmal jelzett „Szociálizmus" irodalmának fejlesztését: a címek vígasztalan egyhangúsággal ismételgették, amit Marx fellépésétől máig tízezernyi „tudományos" és fércmunka ígért hasztalanul, hogy a marxizmus bukását bizonyítják a következő lapokon. Íme néhány kiragadott példa az 1924—1929-es listákból: „Kommunista téboly. Vér és terror", Shadwell: Der Zusammenbruch des Marxismus; Muhs: Anti-Marx; Ramus: Die Irrlehre des Marxismus; Massa: La décadence socialiste; Kummert: Mit Marx — über Marx; Delta: Gedanken um Überwindung der Marx'schen Soziologie; Dékány István: Az osztályelmélet; Henri de Man: Au dela du marxisme; Clayton: The rise and decline of socialism in Great Britain; Koester: Zur Kritik des historischen Materialismus; Wendel: Der Sozialismus in der Karikatur von Marx bis Mac Donald; Pesch: Des wissenschaftlichen Sozialismus Irrgand und Ende stb. A zsidók, a sárgák és a feketebőrűek ellen uszító irodalom gyűjtéséről vallanak a 303.2 szakszámú („fajszociológia") rovatok: 1924-ben 9, 1925-ben 23, 1926-ban 28, 1929-ben 33 kötet, ekkor már nagyrészt náci termék, noha Hitleréknek még 4 évig kellett várni a hatalomátvételre.

Az első pillanatban mosolyt fakasztó az a buzgalom, amellyel a 133-as számú szakot, az okkultizmus-spiritizmus anyagát fejlesztették. 1924-ben 12 művet, 1925-ben 18-at, 1926-ban 21-et, 1928-ban már 30-at, a következő évben már kereken félszáz (pontosan 48) olyan könyvet szereztek be, amely a spiritizmus, a magnetizmus, az álomfejtés, a „szent asztalok" a reinkarnáció, a csillagjóslás stb. „tudományában" tájékoztatta a jámbor olvasót. Az ilyenirányú gyarapítás elsősorban Enyvvári Jenő aligazgató, 1927-től igazgató „érdeme" volt, ő ugyanis komolyan vette ezeket a kóklerságokat. Hazai művek mellett német, francia, angol, tengerentúli kiadványokat is sikeresen felkutattak és beszereztek.

A könyvtár ellenforradalmi vezetői tehát egyfelől politikailag jobboldali, fasiszta irányba igyekeztek terelni a központi gyűjtemény gyarapodását, másfelől egyéb vonatkozásban is elposványosították azt.

A könyvbeszerzés politikai és tudományos szempontból elmarasztalható része természetesen csak egyik hányadát tehette ki a gyarapodásnak. Az „általános munkák"-at jelző 0-ás és a társadalomtudományi szakon belül a közlekedés, a kereskedelemügy, a biztosítás- és pénzügy, a néprajz, továbbá a kevésbé

[1] Irattár. Levelezés. 1924—1929.

politikus szakok (nyelvészet, természettudomány, technika, orvostudomány stb.) már lényegesen kevesebb nyilvánvaló elfogultságot jelző, vagy egészen tudománytalan címet tartalmaztak, sőt közöttük a burzsoá tudományosság szempontjából értékes művek is akadtak. A „konszolidáció" periódusában (amikor a polgári demokrácia bizonyos külsőségeit igyekezett megteremteni a rendszer), amint említettük, a központi gyűjtemény a társadalomtudományi szerzeményei között is fellelhetjük néhány tucat — mérsékelten ellenzéki — szociáldemokrata-szakszervezeti vagy a radikális polgárság irányzatát képviselő könyv címét.

Olyan haladó újságíró könyve, azonban mint amilyen Egon Erwin Kisch-é, vagy a kommunista Varga Jenő által szerkesztett hamburgi kiadású cikkgyűjtemény (az 1924—1929-es jegyzékekben több hasonló művet nem találunk), valószínűleg a könyvtárvezetőség tájékozatlansága miatt — kerülhetett az újonnan beszerzett könyvek közé, hiszen a „destruktív" irodalmat céltudatosan kizárták a beszerzésből, amint ezt Kremmer Dezső 1921-ben Wolff Károly idézett felszólalására reflektálva nyíltan hangoztatta. A központ állománygyarapításának egyetlen területén, nevezetesen a Budapesti Gyűjtemény gazdagításában a könyvtár vezetői mégis némely vonatkozásban a Szabó Ervin-i nyomokon haladtak. Az „Értesítő"-k gyarapodási kimutatásaiban, mint régen, a Szabó Ervin által szerkesztett „Értesítő"-kben ekkor is külön fejezetet biztosítottak „A Budapesti Gyűjtemény válogatott szerzeményei" listájának, és ez utóbbiakból látjuk, hogy a könyvtárnak e részlegét sok régi, XV—XVIII. századi ritkasággal gazdagították. A Budapesti Gyűjtemény a könyvbeszerzési kereten belül önálló és igen tekintélyes tétellel, 1925-ben 8000 pengős, attól kezdve 12 000 pengős vásárlási kerettel szerepelt.

Históriailag hasznos munkát végeztek, amikor a Budapesti Gyűjtemény régi anyagát oly intenzitással és energiával fejlesztették. Ami az egykori budapesti kiadványolat illeti, itt másként állt a helyzet: a fasiszta és klerikális nyomdatermékeknél az aprónyomtatányok beszerzésére is ügyeltek, a szociáldemokrata párt helyi (budapesti) kiadványainak nagy részét viszont egyáltalában nem tartották beszerzésre érdemesnek, nem is szólva az élénk publikációs tevékenységet kifejtő, részben kommunista befolyás alatt működő munkáskultúregyesületek (munkástestedző egyesület, eszperantisták, antialkoholisták, színjátszók stb.) és a budapesti községi választásokon induló féllegális Magyar Szocialista Munkás Párt sajtójának, plakátjainak, röpiratainak, röplapjainak beszerzéséről.

Nem szorul bizonyításra, hogy jóvátehetetlen mulasztást követtek el, amikor a ma már nagyrészt pótolhatatlan budapesti vonatkozású és kiadású baloldali és forradalmi nyomtatványok gyűjtését teljesen elhanyagolták.

Az 1924—1929-es nyomtatott évi jelentésekben egyébként híre-hamva sincs az évi gyarapodás és a könyvtár ennek nyomán változó arculata vizsgálatának, egyedül a Budapesti Gyűjtemény gazdagodásával foglalkoztak részletesebben, felsorolva, hogy hány XV—XVI. stb. századi „röpülő lapot", misés könyvet vagy egyebet szereztek be.

Néhány sor kijutott még évenként más különgyűjteményeknek is. A magyar szépirodalmi művek első kiadásait tartalmazó Szüry-gyűjtemény kiegészítéséről, a Keleti-gyűjtemény számára vásárolt egyiptomi és egyéb vonatkozású ritkaságokról, a Budapesti Gyűjtemény részlegeit képező újságszelvény és kisnyomtatvány anyag lassú gyarapításáról is említést tettek, más raktári részlegről úgyszólván semmi mondanivalójuk nem volt.

Egyetlen nevezetesebb magángyűjtemény vételéről olvashatunk az 1914—1929 közti időszakban: 1924-ben vették meg a könyvtári bizottság nem sokkal előbb elhúnyt tagja, Jeszenszky István közjegyző gyűjteményét, mely „körülbelül 359 kötet"-ből állott. Az özvegytől 42 000 000 koronáért vásárolt anyag XVI—XIX. század közt megjelent, de „főként XVII. századi budapesti vonatkozású nyomtatványai által" vált értékessé a Budapesti Gyűjtemény kiegészítése szempontjából.

Hivatalosan akkor „ajándékozta" Czibor Gyula városi főjegyző a könyvtárnak 1914—1924 között gyűjtött politikai plakát, röplap és röpiratanyaga egyik sorozatát. Az első világháború, a forradalmak és ellenforradalom alatti kiadványokhoz hivatali tevékenysége során jutott. Az „ajándék" ára volt, hogy Czibornak kiemelt nyugdíjat szavazott meg a főváros még 1924-ben, de 1932 februárjáig mindössze 932 kiadványt (köztük a Vörös Újság egy sorozatát) szállított a volt főjegyző: a további tízezernyi darab rendezéséért 8000 pengőt kért tiszteletdíjként. Nem tudni, valaha is leszállította az egész ígért anyagot.[1]

A csere és ajándékképp érkezett művek száma elhanyagolható tényező lett a könyvtár gyarapításában. Alig akadt olyan személy, aki 10 kötetnél nagyobb ajándékkal járult volna hozzá a gyarapításhoz.

1924-től 1929-ig az intézményektől érkezett küldeményeket is beleértve összesen 6747 kötetet mutattak ki az ajándékozók rovataiban.

Ezzel szemben az intézmény lépett elő „nagylelkű" mecénásnak: előbb többszáz, majd több ezer kötetnyi ajándékokat juttattak a könyvtár „selejt"-jéből különböző fasiszta és klerikális szervezeteknek,

[1] Irattár. Magángyűjtemények Czibor gyűjtemény.

egyesületeknek. Az 1926-os jelentésben írtak először arról, hogy „a régi raktári anyagból" többszáz könyvet adományoztak a törökőri keresztény ifjúsági egyesületnek és a sződligeti olvasókörnek (Kremmer igazgatónak Sződligeten volt birtoka). 1926-ban már több ezer kötetet küldtek szét többek között a fasiszta „Sas Kör"-nek, a Keresztény Iparosok Olvasó Egyesületének, keresztényszocialista szervezeteknek.

1929-ben már kereken 8000 kötetet osztott szét a könyvtár, jutott belőle a keresztényszocialista pártnak, a budapesti egyetem Verbőczy Bajtársi Egyesületének, a Pongrác úti kápolna egyesületnek, Horthy testőrségének stb. Így hát egyedül 1929-ben több könyvet ajándékozott el fasiszta és klerikális szervezeteknek az intézmény, mint amennyit hatszor annyi idő alatt (1924—1929 között) a könyvtárnak ajándékoztak. Igen valószínűtlennek tartjuk, hogy a konjunktúra idején a diákszervezetek, és kiváltképp Horthy testőrsége valóban elrongyolódott, selejtezésre megérett könyveket kért, illetve elfogadott a fővárostól. Az pedig kétségtelen, hogy a könyvtár ennyire egyoldalú mecénási szerepe még az adott politikai feltételek figyelembevételével is megengedhetetlen volt. Az efféle gazdálkodásnál máskor legalább formálisan az ellenzéki pártok érdekeit is kielégítették, vagyis egy kevés részt adtak a polgári és szociáldemokrata pártokhoz közelálló intézményeknek, szervezeteknek is. Egyelőre azonban az ellenzék sem emelt szót az egyoldalúság ellen (a Népszava is csak az 1930-as évek közepén bírálta ezt a magatartást.)

A könyvtárba járó folyóiratok száma és összetétele jól érzékelteti, hogy a Horthy-fasizmus gazdaságilag legjobb éveiben, 1924—1929 közt is mélyen alatta maradt ez az intézmény annak a színvonalnak, amelyet Szabó Ervin még az első világháború keserves éveiben is tartani, sőt emelni tudott. A süllyedést külsőleg is jellemzi, ha a könyvtárba 1916-ban, tehát a háború kellős közepén érkező összes periódikák számát vesszük összehasonlítási alapul az 1924—1929 közt járatott időszaki lapokéhoz.

A könyvtárba járó összes folyóiratok száma[1]						
1916	1924	1925	1926	1927	1928	1929
1018	448	526	631	761	824	737

A Horthy-fasizmus alatt tehát még a gazdasági fellendülés ötödik évében is csaknem 20%-kal, 194 féle folyóirattal kevesebb járt a könyvtárba, mint az e szempontból különösen nagy nehézségeket okozó első háború harmadik évében. Akkor Szabó Ervinék kiharcolták, hogy még a semleges országokon keresztül érkező antant (angol—francia) folyóiratok zömét is megkapják és így a cenzúra egyeduralma ellenére is ablakot tártak a világ felé. A hanyatlás a Horthy-fasizmus provincialista kultúrpolitikájára jellemző.

Emellett bizonyosan szerepet játszott a visszaesésben a „profil" kérdését illető bizonytalanság is. Könnyű volt beszüntetni egy sereg társadalomtudományi folyóirat előfizetését, de nehéz volt eldönteni a határozatlanul körülírt új profil szellemében, mit rendeljenek a régiek helyébe? Végül sok olyan folyóirat is kiesett, amely a Szabó Ervin idején kiépített kapcsolatok eredményeként csere vagy ajándékpéldányként érkezett.

BELSŐ MUNKÁK, PUBLIKÁCIÓK

Az osztályok és csoportok, a rendelő, a katalógizáló, a központi nyilvános szolgálat, ezen belül a reference-osztály, a kölcsönzés munkája, a kézikönyvtár fejlesztése, a raktározás, a különgyűjtemények munkája a régi síneken haladt, csak éppen nagyon lelassult. Szabó Ervin idején az újonnan vásárolt könyv az olvasóhoz a feldolgozás egyes fázisai után legkésőbb 6 hét múlva jutott el, a Horthy-időkben a 6 hét lassan fél—egy esztendőre növekedett, vagyis az újonnan bedolgozott könyvek katalóguscéduláit 1/2—1 esztendős késéssel helyezték a kartotékrendszerbe.

A belső munkák nyilvánvaló hanyatlásának ma már nem tudjuk pontosan okát adni, az elmondottakból arra következtethetünk, hogy legfőbb tényezői a kisebb létszám és a gyönge szervezés voltak, de minden bizonnyal hozzájárult a munkafegyelem lazulása is. Erre enged következtetni az irattárból előkerült sok olyan körlevél, mely drákói szigorral, fenyegetésekkel igyekszik rendet teremteni.

Ezek a körlevelek apróbb fegyelemsértésekért, késésekért szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba, nem ritkán elbocsátással, B listával fenyegetődztek. Idézzünk példának egyet a sok közül. Kremmer

[1] Az összesítő számokat az egyes évekről kiadott, nyomtatott évi jelentések függelékei „Az egész nyilvános szolgálat áttekintése" című táblázatok adták meg. A számokban a többes példányokat nem szerepeltetjük, de az ifjúsági lapokat belevettük.

Dezső 1925. március 20-án keltezett körlevelében többek között ezeket írta: „A mai nyomasztó súlyos viszonyok nem kerülték el könyvtárunkat sem. A fiókkönyvtárak szaporodásával nem áll arányban a személyzet szaporodása. A B-lista nálunk is megnyirbálta a személyzetet, sőt *egy újabb B lista veszedelme állandóan fenyeget*. A családos tisztviselők tízezrei kerülnek kenyerüktől megfosztva az uccára, a magántisztviselők éhbérért dolgoznak reggeltől késő estig, hogy családjukat a pusztulástól megmentsék. Ezeknek a közismert tényeknek a szemmeltartásával felhívom az egész személyzetet, hogy szolgálatukat fokozott szorgalommal, buzgalommal teljesítsék... Az osztály és fiókvezetők az osztályukba beosztott személyzetet a legszigorúbban ellenőrizzék és ha valaki részéről lanyhaságot, vagy hanyagságot tapasztalnak, azonnal jelentsék nekem. A beérkező panaszokat egy újabb B lista esetén figyelembe fogom venni."[1] Mennyire sikerült az ilyen körlevelekkel a munkafegyelmet javítani, nem tudjuk, annyit azonban láthatunk belőle, hogy a Horthy-rendszernek ezek az évei még az egyébként irigyelt köztisztviselők számára sem jelenthettek létbiztonságot.

A régi katalógusrendszert 1924-ben bővítették 45 fiókkal, így a kartotékfiókok száma a központban 180-ra emelkedett.

Az évi jelentésekben 1924—1925 körül fogadkoztak, hogy a Szabó Ervin idején programba vett földrajzi katalógust, amelynek cédulái már nagy tömegben gyűltek fel, felállítják. Az itt tárgyalt időszakban többé nem esett szó a dologról. (A földrajzi szakrendszert csak 1945 után tették használhatóvá.)

Nagyobb gondot fordítottak a Budapesti Gyűjteményre. Az első világháború első napjaitól gyűjtött történeti értékű kisnyomtatványokat, plakátokat folyamatosan gyarapították új szerzeményekkel és elkülönítették, emellett a budapesti újságszelvény- és aprónyomtatvány-tárat is gazdagították. A Kremmer Dezső igazgató által 1923-ban beigért Budapest története bibliográfiából, noha polgármesteri határozat is született róla, semmi sem lett, helyette kicédulázták a Vasárnapi Újság és a Budapesti Napló fővárosi vonatkozású cikkeit.

A Keleti Gyűjtemény őre ezekben az időkben Dávid Antal, 1927-től a könyvtár aligazgatója volt. Csak 1924-ben jelentették, hogy a tíz esztendeje alapított gyűjteménynek végre elkészült a betűrendes katalógusa, megigérték, hogy lesz szakrendi katalógus is. Dávid Antal orientalisztikával foglalkozott, utóbb e szakból magántanárként habilitálták a budapesti egyetemen. Vezetése alatt az eredetileg társadalomtudományi jellegű, túlnyomórészt az ázsiai és balkáni országok történetére vonatkozó, valamint társadalom- és útleírásokból, földrajzi művekből álló Keleti Gyűjteményt, mely jól kiegészítette az egykor gondosan ápolt társadalomtudományi törzsanyagot, egyiptológiai, akkád, szanszkrit stb. nyelvészeti munkákkal kezdték feltölteni. A fővárosi könyvtár így az Akadémia Könyvtárral lépett versenyre, éppen olyan állapot keletkezett, amelynek elhárítására oly gondosan ügyelt Szabó Ervin.

A fiókközpont is nagyjából a régi séma szerint végezte munkáját. Említésreméltó, de kedvezőtlen változás 1925-től következett be: munkaerőhiány címén az újonnan beszerzett könyvek feldolgozását a fiókkönyvtári személyzetre hárították.

Az 1914-ben alapított házi könyvkötészet, amelynek személyzete akkor 2—5 fő között mozgott, a Tanácsköztársaság alatt 8 főre emelkedett, a fehér uralom kezdetén (1919 szeptemberben) 2-re csökkent, 1927-ig egy segéddel és két segédmunkásnővel javította, aranyozta stb. a könyveket. Új kötést csak elenyésző esetben végzett. 1928-ban az állomány gyarapodási mutatójának felszökkenése címén sikerült még egy szaksegédet és egy segédmunkásnőt felvétetni, így a kötészet létszáma 5 főre emelkedett.

A publikációs munka területén lényeges fordulat történt ez időszakban. 1926-ig ugyan a könyvtár évről-évre még mindig csak egyetlen kiadvánnyal jelentkezett: az „Értesítő"-vel, amely tehát már csak évente egyszer tájékoztatott, nem volt Értesítő jellege és tartalma is megváltozott, elszürkült 1919 óta, mint erre már korábban is utaltunk. Első helyen ekkor is az igazgató évi beszámolója állt,de ez a fejlődés elemzése helyett az események szimpla regisztrálását adta. Az 1918-ig kiadott jelentések a könyvtár közönségéhez szóltak, az ellenforradalmi vezetőké elsősorban a városi felsőbbséghez. A bevezetők után következett a könyvtári munkáról szóló adatok száraz ismertetése. Az egyes osztályok működését és a könyvtár forgalmi eredményeit elemző passzusok, amelyek oly elevenné tették Szabó Ervin beszámolóit, 1920-tól elmaradtak. A függelékként hozott statisztikai táblázatok sémájában teljesen a Szabó Ervin-i mintát követték.

1921-ben újították fel a központ új szerzeményei válogatott jegyzékét. Ahogy növekedett a gyarapodás, úgy szaporodtak a címek, bővült a bibliográfia és ennek megfelelően vastagodtak az „Értesítő"-k. A füzetek végén, mint régen, ezúttal is közölték a központnak járó folyóiratok jegyzékét, de már csak betűrendben. Így az olvasónak több száz cím közül kellett kihalásznia az őt érdeklő folyóiratok adatait.

[1] Irattár. Körlevelek. 1925. március 30.

Kremmer Dezsőnek a könyvtár régi irattárában elfekvő 1925. november 9-i, a város vezetőségéhez címzett előterjesztéséből derül ki, hogy a főváros törvényhatósági bizottságának egyik tagja, Kirchner Béláné írásbeli javaslatot terjesztett elő: a könyvtár adjon ki nagyobb példányszámban fiókkönyvtári katalógusokat. Kremmer véleményét az alábbiakban összegezte:

> „egy kulturális intézmény ilyen erős kritika alá kerülő munkát nagy körültekintéssel köteles elvégezni, az egyes könyvkatalógusok csak lassú egymásutánban, számításom szerint csak féléves időközökben fognak megjelenni."[1]

A fővárosi könyvtárnak 1918-ig sok nyomtatott katalógusa jelent meg, valamennyi sikert aratott. Új momentum az intézmény történetében, hogy a könyvtár vezetői 1926-ban féltek a fiókkönyvtárak anyagát a széles nyilvánosság elé tárni.

De mi lett az igéretből, mely szerint félévenként mégis kiadnak egy-egy katalógust? A fiókhálózat szerzeményezésével kapcsolatban már utaltunk arra, hogy 1927 elején megjelent a 8-as számú óbudai fiók katalógusa és 1929-ben az összes fiókok csak szépirodalmi anyagát feltüntető nyomtatott jegyzék.

Ez volt minden, ami az igéretből megvalósult.

Másként gondolkoztak a mutatós tudományos könyvészeti kiadványokról: amikor növekedett a publikációs lehetőség, e téren intenzívebb munka indult meg.

1927-ben felébresztették az 1910-ben indított, de kilenc év óta szendergő „Aktuális kérdések irodalma" sorozatot (melynek előző száma, mint említettük, 1918-ban jelent meg Braun Róbert szerkesztésében „A monarchia és a nemzetiségek" címen).

1927-ben a „Rákosi Jenő, az író" című „nyelvformájú", két oldalas kis jegyzékkel állottak elő. A 36. számként kiadott bibliográfia az elaggott Rákosi Jenő egykori háborús, — soviniszta — és ekkor már revansista uszító elfeledett ifjúkori irodalmi műveinek, néhány színdarabjának és prózai írásának, a róluk szóló irodalomnak címeit tartalmazta.

Az „Aktuális kérdések irodalmá"-ból 1929-ig még tucatnyi újabb összeállítás látott napvilágot. Valóban aktuális volt a „Lakbérleti jog" című bibliográfia, útmutatás azokhoz a művekhez, melyekből megtudhatta az olvasó, mely törvények és rendeletek biztosítják a háziurak béremelési jogát. Nagyon aktuális volt „A munkanélküliség" című füzet is a gazdasági fellendülés ellenére. A távoli múltra vonatkozóan értékes adatokat is összefoglalt az „Olasz—magyar kapcsolatok" című kis bibliográfia, ahol azonban a legújabb kor irodalmát Fraccaroli és Arnaldo Ulrico antibolsevista, a Magyar Tanácsköztársaságot rágalmazó, gyalázó művei képviselték. A kiadvány természetesen az olasz és magyar fasiszta rendszer barátkozásának jegyében fogant.

Az „Aktuális kérdések irodalma" keretében megjelent néhány értékesebb kiadvány is. 1927-ben szép kiállítású Beethoven-bibliográfia, 1928-ban az Albrecht Dürer és Schubert évfordulók alkalmából az előbbinél is vonzóbb külsejű, gondosan tipografizált, ízléses címlappal ellátott és igen gazdag magyar vonatkozású adattárat egybefoglaló Dürer, illetve Schubert bibliográfiák láttak napvilágot.

1929-ben indított újabb sorozatot a könyvtár „A Budapesti Gyűjtemény munkálatai" címen. Az első szám: „Buda és Pest a szabadságharc idején", a negyvennyolcas forradalom 80. évfordulójára készült. Külön kiemelhetjük: noha szerkesztője, Kelényi Béla, jobboldali beállítottságú volt, a jegyzék összeállításában mégis igyekezett bizonyos tudományos elfogulatlanságra törekedni. Így például felvette Szabó Ervinnek „Társadalmi és pártharcok 1848/1849-ben" című munkáját, ennek bécsi (emigráns) kiadását, sőt a könyv egyes fejezeteit is kivetítette. E kivételes gesztus értékét kissé lerontotta, hogy az 1848-ról szóló összeállításban egyéb baloldali forrás nem jutott be (pl. a Huszadik Század, vagy a Szocializmus cikkeire nem utaltak, Marxnak még a Szabó Ervin-féle válogatásban megjelent 1848-as vonatkozású írását is kihagyták).

A könyvtár újabb bibliográfiái egyébként nem arathattak nagy közönségsikert. Az „Értesítő"-k, 1931-től „Évkönyv"-ek hátsó borítólapjain, később utolsó oldalain a könyvtár 1907 óta megjelent összes kiadványainak címeit felsorolták a kiadási év megjelölésével és *-gal jelölték azokat, amelyek már kifogytak. Nos, e listákon, melyek közül az utolsó 1943-ban jelent meg (az 1942-es Évkönyv végén), kivétel nélkül az összes 1918 előtti kiadványt *-gal jelölték, vagyis mindazok a füzetek, illetve 500-tól 1000 példányban kiadott könyvek, amelyeket Szabó Ervin igazgatása idején bocsátottak közre, egytől-egyig elfogytak, mégpedig többnyire röviddel megjelenésük után. Ezzel szemben az 1919—1942 közti hasonló példányszámú horthysta termékek közül még a sikerültek (Beethoven, Schubert stb.) is, mindvégig kaphatók voltak, beleértve a fiókok katalógusait is.

Kétségtelen, hogy az intézmény tudományos könyvészeti munkásságában találtunk pozitív vonásokat is, mégis meg kell állapítanunk, hogy a tudományos publikációk előnyben részesítése nyilvánvalóan a fiókhálózati kiadványok rovására történt, noha népszerű könyvészeti tájékoztatókra nagy szükség lett volna.

[1] Irattár. Könyvtári Bizottság 1925—1930.

A TÖMEGKÖNYVTÁRAK

A konszolidációval járó átmeneti anyagi fellendülés eredményeként sikerült végre a szétzilált fiókkönyvtári hálózatot is újjászervezni, sőt néhány új fiókkal bővíteni 1924—1929 között. Az e téren elért eredmények sorrendje:

1924. január 20-án 9-es számmal 24 ülőhelyes, olvasóteremmel is ellátott új fiókot nyitottak a IX. kerületi Bakáts tér 3. alatti bérház földszintjén 3578 kötetes állománnyal.

1924. március 16-án 10-es számmal a VI. kerületi Hunyadi téren adtak át új fiókot 3464 kötettel, 16 ülőhelyes olvasóval.

1925. április 18-án ismét megnyitották az 1914-ben alapított, de 1921 óta zárva tartott Százados úti 3-as számú fiókkönyvtárat, melynek állománya az 1919-es 8931 kötet helyett ekkor csak 6329 volt.

1925. június 2-án feltámasztották az ugyancsak 1914-ben létesített állatkerti (5. számú) mozgókönyvtárat.

Érdemes felfigyelni az 1919—1925-ös nyomtatott évi jelentések visszatérő megjegyzésére, amely szerint az állatkerti fiókot „a kommün alatt tették tönkre". Nos, a megnyitással kapcsolatos iratokból kiderül, hogy azok, akik elhallgatták, hogy a 6-os és 7-es fiók a Tanácsköztársaságnak köszönhette létét, teljesen jogtalanul rágalmazták az 1919-es munkáshatalmat az 5-ös fiók bezárásáért. Valójában azért kellett ezt bezárni, mert 1919 őszén eltávolították Lendl Adolfot, az Állatkert tudós igazgatóját, aki 1913-as (a maga helyén ismertetett) javaslatával szülőapja volt az állatkerti mozgó könyvtárnak. Lendl utóda, az ellenforradalom által odahelyezett igazgató viszont cseppet sem rokonszenvezett a könyvtárral, mint Kremmerék 1924-ben jelentették, nem volt hajlandó évekig megadni a szükséges kis fogatot és póni lovat az ország ezen első mozgó- és egyszersmind parkkönyvtára újbóli üzembeállításához[1].

1925. november 23-án a fiókok sorrendjében 1919 óta üresen álló 4-es számot is betöltötték. A 4. számot, mint láttuk, eredetileg 1913 októbertől 1914 nyaráig a hűvösvölgyi Diáktelepen volt könyvtár viselte, anyagát 1915-től az 1921-es bezárásig továbbra is 4. számmal a városházi diákmenza könyvtárakéként használták, majd végleg beszüntették a kis fiókot. Az 1925-ről készült évi jelentés szerint ekkor „újonnan" létesítettek egy könyvtárat és jelöltek meg 4-es számmal: az Aréna úti Népszálló éppenséggel nem új házi könyvtára volt ez, hiszen tudjuk, hogy a gyűjteményt még 1911-ben rendezték be Szabó Ervin irányításával. Egyébként 1925-ben személyzetet sem adtak hozzá, ehelyett az erről szóló iratok szerint „egy jobb napokat látott öregember" ügyelt a könyvekre, az olvasóteremben. Mert kölcsönzés sem folyt, csak helybenolvasás és mindössze a Népszálló (telt ház esetén) félezer lakójából adódó érdeklődők használhatták a gyűjteményt, amelyet inkább szerény „házikönyvtárnak", fiókállomásnak kell tekintenünk.

Az első lendület után hosszabb szünet következett, bár a könyvtár vezetői és a város illetékes szervei előtt nem volt titok, hogy égetően szükséges a fiókhálózat bővítése.

Kremmer Dezső már az 1924-es évről szóló jelentésében, melyet 1925. június 1-i keltezéssel adott közre, maga is beismerte, hogy a régi fiókok feltámasztásával és néhány új fiók létesítésével

> „még távolról sem tudták megközelíteni azt a komoly célt, hogy Budapest művelődni vágyó rétegeit gyorsan és megfelelő könyvmennyiséggel ellássuk..."[2]

Ugyancsak Kremmer jelentette be a könyvtári bizottság 1925. november 7-i ülésén, hogy

> „kis könyvtári gócok létesítése ügyében sok kérvény érkezett már gyáraktól, egyesületektől"[3]

Az ülés Buzáth János alpolgármester elnöklete és Liber Endre, az illetékes ügyosztályvezető részvétele mellett folyt és az akkor, 1925-ben alakult törvényhatóság pártjainak képviselői is jelen voltak, Bánóczy László, a szociáldemokrata frakció egyik képviselője a következő két indítványt tette:

> „1. Alkalmas helyen épülő fővárosi bérházakban egy-egy üzlethelyiséget fiókkönyvtár céljaira vegyenek igénybe,
> 2. arra való tekintettel, hogy a főváros környékéről sok tisztviselő és egyéb alkalmazott jár be munkára, akik kereseti adójukat itt fizetik, javasolja, hogy ebből az adóból számukra könyvtár rendeztessék be"[4]

a pestkörnyéki peremvárosokban és községekben.

A Szabó Ervin által 1910-es Emlékiratban jövendölt folyamat egyik jele volt, hogy a századforduló táján alakult, de halódó egyesületi könyvtárak közönsége is a fővárostól várta az újtípusú gyűjtemények

[1] Irattár. 5. számú kerületi könyvtár iratai.

[2] A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1924. 8. old.

[3] Könyvtári bizottsági jegyzőkönyvek 1925—1930.

[4] Uo.

szervezését. Jellemző dokumentuma ennek a folyamatnak a „IX. kerületi (Soroksári úti) Nép- és Iskolai Könyvtár"-i egyesület elnökségének 1928. október 26-i kérvénye a főváros vezetőségéhez. Az 1895-ben alapított egyesületi könyvtár rövid virágzás után, 1914-ben sorvadásnak indult, „kiélte magát", 1928-ban a régi tagságot egybehívták és közgyűlésileg kimondták az egyesület feloszlatását. A levél befejező sorai: a volt tagok kérik a főváros vezetőségét, hogy

> „kegyeskedjék a könyvtár meglévő állományát, mely 4000 kötetre szaporodott, a szekrényekkel együtt átvenni, azt felfrissíteni, s mint városi fiókkönyvtárat a városon kívül a Soroksári úton kínyitni, fenntartani, kezeltetni"[1]

1926. november 16-i keltezéssel a kispesti Wekerle-telep Lakosainak Társasköre intézett kérvényt a főváros vezetőségéhez, amelyben javasolta, hogy a „tisztán munkáselemekből" álló telepi lakosság számára

> „lehetőleg egy nagyobb kötetszámból és feltétlenül nemzeti irányt szolgáló könyvekből összeválogatott könyvtárfiókot"[2]

létesítsenek. Hasonló kérvény érkezett a „Keresztény Polgárok Szövetsége. Kultúrház. Csepel. Pesti út 64" című egyesülettől és még más szervezetektől.

A könyvtári bizottság a gazdasági fellendülés második évében, 1925. november 7-én tartott ülésén határozatilag mondta ki, hogy

> „minden évben 2 fiókkönyvtár felállítását kívánja a város különböző pontjain."[3]

Sorolhatnánk még hosszan a tényeket, adatokat, amelyek összességükben jelezték: a konjunktúra beköszöntésével mindenfelől új erővel mutatkozott az igény a főváros könyvtárhálózatának bővítése és fejlesztése iránt és a könyvtár valamint a város illetékesei megértést tanúsítottak a szükségletek kielégítését illetően, legalábbis szavakban és papíron.

Ha például az 1925. november 7-i könyvtári bizottsági határozatot végrehajtják és valóban életrehívnak évenként 2—2 fiókot, úgy a Horthy fasizmus elkövetkező két évtizede alatt (1944-ig) 40 új fiók áll készen, az egész hálózat tehát a régiekkel együtt 50 egységre növekedett volna.

Csakhogy az „évi két fiók"-ból a további négy év alatt összesen két fiók lett. Az egyik 11-es számma Budán, a másik 12-es számmal a X. kerületben, utána már csak az 1945-ben felszabadult főváros épített újakat.

A 11. számú fiókra vonatkozó legkorábbi akta 1926. április 26-án kelt és benne az alábbi indoklással sürgette a könyvtár igazgatója a könyvtár megteremtését:

„A Krisztina tér környékének előkelő polgársága mozgalmat indított, hogy az ő vidékük is kapjon fiókkönyvtárat..."[4]

A város és a könyvtár vezetői ezúttal gyorsan cselekedtek és a Krisztinaváros lakossága nem egész egy év múlva már 1927. február 14-től használhatta az új fiókot. Az I. kerület Döbrentei utca 24. alatti bérház földszintjén egy tönkrement és végrehajtás alá vont szikvízgyárostól vették el üzlethelyiségét, ebben helyezték el a 11. számú fiókkönyvtárat, amelynek törzsállománya a tekintélyes 7806 kötetből tevődött össze. Olvasóterem berendezésére itt nem volt lehetőség.

Végül a Bánóczy-féle 1925-ös javaslatból is megvalósult valami: 1929 elején a X. kerületi Harmat utca és Kolozsváry utca sarkán épült új fővárosi bérház földszintjén megnyitottak még egy könyvtárt, de csak feleannyi állománnyal, mint az „előkelő" krisztinavárosiaknak: 3798 kötettel, ugyancsak olvasóterem nélkül. Ez lett a 12-es könyvtár.[5]

E helyen kell szólnunk a kép teljessége végett arról, hogy 1930-ban, tehát az alább tárgyalt korszak (1930—1944) első évében 14. számmal is nyitottak egy könyvtárat, mintha addig 13 könyvtár működött volna. Látszólag tehát 1919—1930 között hét könyvtárat emeltek. Valójában nem így történt.

Ha ugyanis az egykorú (1930—1942-es) évkönyvekben felsorolt fiókok listáját megnézzük, először is azt vesszük észre, hogy a 13-as számot kihagyták, tehát Enyvváriéknál a 14 csak 13-at jelentett. Nyilván babonaságból egyszerűen átugrották a 13-at a fiókok számozásánál. Ráadásul a 14-essel jelzett „új fiók"

[1] Irattár. Vándorkönyvtárak.
[2] Uo.
[3] A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1925. 1. old.
[4] Irattár. 11. számú kerületi könyvtár iratai.
[5] Irattár. A 12. számú fiókkönyvtár iratai.

éppenséggel nem új létesítmény, ugyanis 1930-ban már 16 éve állt fenn. A 14-es fiók nem volt más, mint az 1914 augusztusában a Károlyi utcai központban megnyitott 1. számú fiókkönyvtár ifjúsági részlege. Ez volt az a fiók, amelyet a felnőtt részleggel együtt 1917-ben költöztettek át a Királyi Pál utca 11. alá, ugyanaz a gyűjtemény, amelyet mint ezt részletesen bemutattuk, Wolff Károlyék a felnőttek olvasótermével együtt 1921-ben kitessékeltek, hogy helyébe a Királyi Pál utca 11. első emeletén a Keresztény Községi Párt klubhelyiségét rendezzék be. Az ifjúsági részleg ekkor került a Sándor (ma Bródy Sándor) utca 8. alatti régi képviselőház egy hátsó zugába, majd 1926-ben sikerült azt a Papnevelde (1927-től Prohászka Ottokár, ma Eötvös Loránd) utcai iskola első emeletének egyik tantermébe átmenteni. Ez a sorsüldözött kis gyűjtemény azonban az iskolában sem talált nyugalomra: a Prohászka Ottokár utcai iskola igazgatója ugyancsak a fiók kilakoltatását követelte. Arra hivatkozott, hogy az iskolában működő fiók látogatói „torlódást" okoznak a lépcsőházban és a könyvtár „fertőző betegségek góca". Enyvvári kérte, hogy addig ne telepítsék ki a gyűjteményt, míg jobb helyet nem találnak.[1]

Megfelelőbb elhelyezésre 1930-ban nyílt lehetőség: a Királyi Pál utca 11. szám alatti I. emeleti lakást, amely megüresedett, a háziúr ismét a fővárosnak ajánlotta fel, Enyvvári igazgató megragadta az alkalmat és a város vezetőségéhez intézett beadványában visszakérte az 1917—1921 között már használt helyiséget.[2]

Ebben a (1930. április 30-án kelt) javaslatban még az 1. számú könyvtár ifjúsági részlegeként emlegette az igazgató a szóban forgó gyűjteményt. Ugyanígy jelölte meg 1930. június 4-én írt hasonló tárgyú beadványában, de kereken egy hónappal utóbb, 1930. július 7-én már váratlanul „14-es számú ifjúsági könyvtár"-ként említette ezt a fiókrészleget, amelyet éppen ekkor költöztettek vissza ugyanoda, ahol 1917—1921 közt volt.

1925—1926-ban foglalkoztak egy józsefvárosi fiók felállításának gondolatával és a Práter utcában jelölték ki a helyét, de ebből nem valósítottak meg semmit.[3]

A Soroksári úti Iskolai és Népkönyvtár Egyesület 1928-ban előterjesztett, fentebb idézett kérését, vele együtt azt az igéretet sem, amely szerint a külső Ferencvárosban is életre hívnak majd egy fiókot, nem teljesítették.[4]

A Wekerle-telepiek viszont, akik egy „feltétlenül nemzeti" irányú könyvtár létesítéséhez kértek segítséget, kaptak néhány száz kötetes küldeményt a fővárostól, ugyanúgy a csepeli „Keresztény Polgárok Szövetsége" is. A könyvtár 1927-es nyomtatott jelentéséből tudjuk meg, hogy „a Csepeli Kultúrháznak 600 kötet könyvet" adtak.[5]

Egy 1929. február 7-i könyvtári előterjesztés, amelyben Enyvvári igazgató egy Pesterzsébet polgármesterétől érkezett kérelmet véleményezett, bepillantást enged abba, hogy mi történt a jobboldali egyesületeknek és szerveknek juttatott könyvanyagokkal. A kérelem tárgya ezúttal is az volt, hogy a főváros adjon nagyobb könyvgyűjteményt könyvtár létesítéséhez, az igazgató azonban ezúttal a kérés elutasítását javasolta. Indoklásában felhozta: Csepelnek, Wekerletelepnek már adtak könyvtárakat és

> „Az ajándékkal szemben csak azt kötöttük ki, hogy a városok könyveik sorsa (elhelyezése, forgalma, használata) felől minket évenként tájékoztassanak. Felszólításunk dacára ez a mai napig egyetlen esetben sem történt meg. A környéki városok elmulasztják vállalt elemi kötelességüket, de elmulasztják újabb könyvek kérését (ami kizárt dolog volna, ha ott eleven érdeklődés mutatkoznék), a vándorkönyvtáraknak szánt mintegy 500—600 kötetet kitevő egész könyvállomány kicserélésére vonatkozó kívánságuk kifejezését is".[6]

KÖNYVTÁROSOK ÉS OLVASÓK

Az 1924—1929-es nyomtatott „Értesítő"-k statisztikai táblázatai szerint a fővárosi könyvtár forgalmában elérte és némileg meg is haladta azt a bűvös számot, az 1 000 000-ot, melyről Szabó Ervin csak álmodozhatott az első világháború alatt.

[1] Irattár. 1. sz. kerületi könyvtár iratai.
[2] Uo.
[3] Irattár. Fiókhálózat. Vegyes iratok. 1924—1929.
[4] Uo.
[5] Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár jelentése... 1927. 8 old.
[6] Irattár. Vándorkönyvtárak.

Íme a kötetforgalom adatai az itt tárgyalt periódus első négy évében:

1924-ben	325 704
1925-ben	405 667
1926-ban	667 745
1927-ben	937 261

Első észrevételünk a számsorral kapcsolatban: 1924-ben a béke ötödik évében még oly mélyen állt a könyvtár, hogy kötetforgalma a világháború harmadik évében kimutatott (1916-os) 327 379-et sem érte el. 1925-ben már csaknem valamennyi régi fiók és az ellenforradalom alatt létesített 8-as, 9-es és 10-es is üzemben volt: a kötetforgalom ennek megfelelően emelkedett, az előző évhez képest 25%-kal (80 000-rel).

Második észrevételünk az 1926-os tételt érinti: 1926-ban az előző évhez képest csak a könyvvásárlás terén látunk fejlődést-, ez igen nagy mértékben járulhatott hozzá a forgalom emelkedéséhez, de vajjon eléggé indokolja-e azt, hogy a forgalom egy csapásra kereken 408 000-kötetről kerek 668 000-re szökött? Első pillantásra is érthetetlennek látszik ez az egy esztendő alatt bekövetkezett több mint 160%-os ugrás.

Még különösebbnek kell tartanunk az 1925-ös és 1927-es forgalmi eredmények arányát. Igaz, hogy 1927-ben nyitottak egy új fiókot, a budai 11. számut, de ennek részadatában csak 22 000 kötetes forgalmat jeleztek, az 1927-es 937 000-esnek ez mindössze 2,5%-a, ami a végeredményt alig emelte.

A nyomtatott évi jelentésekben viszont hiába keresünk valami magyarázatot erre a rejtélyre. A bevezetések csak általánosságban hangoztatták, hogy rohamosan növekedett az olvasótábor, de semmi egyéb kommentárt nem találunk.

A legnagyobb meglepetést pedig az okozza, ha egyes részadatokat, például a központi gyűjtemény forgalmának számait vizsgáljuk.

A központ kötetforgalma 1924-től 1927-ig 14 606-ról 149 746-ra szökött, azaz e ponton több mint 900%-os eredmény volt. Ám a központ beiratkozott olvasóit jelző rovatban a 900%-os ugrás helyett stagnálást, sőt visszaesést vallottak be: 1924-ben 1907 olvasó, 1927-ben, csak 1862 olvasó iratkozott be.

Hogyan lehet, hogy a központ 1927-ben kevesebb beiratkozott olvasóval több mint tízszer olyan forgalmat bonyolított le?

Miután a nyomtatott évi jelentések sehol sem világították meg a kötetforgalom szédületes emelkedésének hátterét, arra kell gondolnunk, hogy a vezetőség a folyóiratok, napilapok, a kézikönyvtár használati adatait is belefoglalta az összforgalom mutatóiba.

Felszínesen nézve nagyon komolynak találhatjuk a számtáblákat, így például éveken át csillag alatt azt a megjegyzést fűzték hozzájuk, hogy „A kölcsönzők összes száma" című rovatba „csupán a könyvtárt tényleg használó olvasók számát" tüntették fel, noha az összes kölcsönzők és a tagságukat megújító kölcsönzők száma közt csekély volt a differencia. Afelől sem lehet kétségünk, hogy a beiratkozottak számát pontosan közölték, tekintve, hogy a beiratkozási díjakat be kellett fizetni a városhoz. Bizonyára ezért kényszerültek bevallani a statisztikák útján, hogy e ponton csökkenés következett be.

Lényegében az ellen sem emelhetünk különösebb kifogást, hogy (minden bizonnyal 1925—1926-tól) áttértek a folyóiratok, napilapok forgalmának feltüntetésére. Az eljárás azonban a számokkal való manipuláció jellegét kapta azért, mert a más kérdésben komolykodó vezetőség ezt a nagyon lényeges változtatást nem közölte jelentéseiben.

Egyébként a kellő óvatossággal mérlegelt adatok is egyes vonatkozásokban az olvasás minőségi hanyatlásáról árulkodtak. Ha például megnézzük a fiókhálózat összesített forgalmi adatait 1924-ben és 1929-ben, azt vesszük észre, hogy az ismeretterjesztő művek forgalma 34%-ról 25,4%-ra zsugorodott össze.

Pillantsunk be végül néhány olyan korabeli dokumentumba, amelyek más oldalról jellemzik, a könyvtár nyilvános szolgálatát.

A véletlen folytán maradt fenn a könyvtár irattárában az egyik (1929. december 18-án tartott) fiókvezetői értekezlet jegyzőkönyve[1] (ez az egyetlen ilyen jellegű dokumentum). A jegyzőkönyv tanúsága szerint az értekezlet azzal kezdődött, hogy az elnöklő Drescher (később Szentkuty) Pál könyvtári felügyelő, a fiókhálózat vezetője

> „elrendeli, hogy az Ehrenburg: Moszkvai sikátort a katalógusból és a könyvanyagból töröljük."

[1] Irattár. Fiókközpont. 1924—1930.

A statisztikázásról és a fiókok apróbb anyagi igényeiről folyó tárgyalások után szóba került, hogy a fiókok kevés tájékoztatást kaptak az újonnan megjelent könyvekről.

Az elnöklő Drescher válaszai:

> „nincs semmi szükség rá, hogy pl. Drasche Lázár minden munkájáról megjelenjen ismertetés, mert úgyis mindenki tudja, hogy miről lehet szó."

További részletek a jegyzőkönyvből:

> „Diákok olvasmányai kerülnek szóba. Guckler Ottó, az óbudai 8-as fiók vezetője szerint szükségtelen, hogy egyes könyveket eltiltunk előlük. Többen hangoztatják, hogy az iskolák utasítják tanulóikat olyan könyvek olvasására, amik nálunk jelölve vannak. A hozzászólások után Drescher kijelenti, hogy a könyvtár megmarad a tilalom elvi álláspontja mellett, csak akkor tekint el, ha az iskola felmentést ad."

A fővárosi könyvtár tehát az ellenforradalom tizedik évében a sokszorosan megszűrt könyvállománya használatát is korlátozta és saját belső „index"-e a horthysta iskolák indexénél szigorúbb volt.

Hogyan látta a könyvtárvezetőség az olvasókat? A klerikális Új Nemzedékben (1925. ápr. 25. szám) így nyilatkozott Kremmer igazgató:

> „Mióta a könyvtár egyetemes jellegű lett és berendeztük a szépirodalmi termékkel ellátott fiókkönyvtárakat, mohón lepik el ezeket a nagyközönség széles rétegei, különösen a középosztály... a középosztály, a tisztviselő családok olvasnak a legtöbbet..."

Ismételgette ebben a klerikális lapban az igazgató, aki 7 évvel Szabó Ervin halála után már elérkezettnek látta az időt, hogy az 1919 őszén még mesterének nevezett előde érdemeit kisajátítsa és nemes egyszerűséggel úgy tüntesse fel a fiókhálózatot, mintha azt az ő vezetése alatt teremtették volna.

A szabadelvű Újság című lapban (1924. július 2-i sz.) viszont „A könyvtár és az élet" címen közölte, hogy „könyvtárpszichológiai vizsgálatokat" folytattak és az olvasási ízlés, a kultúrigények tanulmányozása közben

> „csodálatos megfigyelést tettünk. Például-, ki hinné, pedig úgy van, hogy bizonyos munkásrétegek műveltebbek, mint a keménygallérosok."

Ezt a csodálatos újdonságot már évtizedekkel korábban felfedezték a nyugati burzsoá szakemberek, Szabó Ervin pedig számtalanszor megírta.

A szélsőjobboldali „Szózat"-ban (1925. szeptember 27.) megint másfélekép nyilatkozott Kremmer Dezső:

> „A háború előtt és alatt a legnagyobb érdeklődés a szociális munkák iránt mutatkozott. De most az olvasók elmélyedőbbek. Az emberek olvasmányaikban a múlthoz fordulnak, hogy onnan egyfelől vigaszt, másfelől tanulságokat nyerjenek."

A nyilatkozatok szerint tehát ellenforradalmi szempontból nem eshetett kifogás alá a fővárosi könyvtár.

Másként látták a kérdést az olvasók. Seregnyi panaszoslevelet találunk a könyvtár régi irattárában, amelyek főként a könyvtár rideg, bürokratikus szellemét bírálták. Hogy az 1920-as években más szellem uralkodott a könyvtárban, mint 1919-ig, azt egy igazgatói körlevél is érzékelteti:

1925. december 18-án kelt Kremmer körlevele, melyben többek közt ezt olvashatjuk:

> „Tudomásomra jutott több oldalról bejelentett nyílt és burkolt panaszok útján, hogy a kölcsönzés ideje alatt egyes fiókkönyvtárakban az olvasóknak várni kell, mert a tisztviselők magánbeszélgetéseket folytatnak".[1]

— ezután a megtorlás igérete következett. Ez persze hatástalan volt, mert a könyvtár megváltozott szelleme idézte elő a visszásságokat. A sok közül csak két panaszlevélből ragadjunk ki néhány jellemző mondatot. Mindkét levél évekkel Kremmer 1925-ös szigorú körlevele után kelteződött.

[1] Irattár. Körlevelek. 1925.

1927. szeptember 27-én kelt Kühner Antal, a Grill könyvkiadó könyvelője levele. A Hunyadi téri 10-es fiókban szerzett tapasztalatait összegezve írta:

> „Én és kollegáim szinte hátborzongva megyünk könyvet kivenni ezen fiókkönyvtárba... Az itt foglalkozó tisztviselők nem hogy udvarias modort nem tanúsítanak, de a legpökhendibb kezelésben részesítik a közönséget..."[1]

„1929 november"-ben keltezte Palotay Ferenc 4 negyedrét ív oldalra terjedő panaszos levelét a budai 6-os könyvtár „egyik nőtisztviselője" ellen, aki egy utána érkezett orvostanhallgatót kiszolgált, majd őt a már kikészített könyvvel várni hagyta és egy ismerősével Galsworthyról kezdett beszélgetni. Palotay könyvei már 15 perce várták a néhány mozdulatot igénylő pecsételést, amikor a könyvtárosnő „már Galsworthy nővérére terelte a szót, akit beszélgető partnere ismert." Ekkor közbeszólt az olvasó és kérte könyvei kiadását, de meg is kapta a választ:

> „Én fogom tudni, mikor adjam ki a könyveket, különben is azt ajánlom, akkor jöjjön a könyvtárba, amikor van felesleges ideje várakozni"

Persze hiányos lenne a kép, ha a könyvtár nyilvános szolgálatát egyedül a hibákon át ítélnénk meg. Az ellenforradalom éveiben sutba dobták ugyan azokat az elveket, amelyek szerint a könyvtári munka középpontjában az olvasószolgálat áll, de a pályát hivatásuknak tekintő egyes jószándékú és szolgálatra kész beosztott könyvtárosok a régiek és újak közül sokmindent átmenthettek az előzékeny olvasószolgálat hagyományaiból és a maguk területén vonzóvá tették a könyvtárat.

A WENCKHEIM PALOTA

Az 1926/1927-es esztendők fordulóján vette meg a főváros akkori vezetősége a könyvtár számára a volt Wenckheim palotát, központjának mai otthonát, amelybe a gyűjteményt 1931 tavaszán költöztették be. Az intézmény sorsa azóta sok tekintetben összefonódott ezzel az épülettel, melynek megszerzése azonban már kezdettől fogva heves vitákat, összecsapásokat idézett elő. A huszas évek végén különösen az épület megvásárlását kísérő gyanús mozzanatok váltottak ki nagy felzúdulást, jogosnak bizonyuló vádakat és az a kérdés, hogy vajon megfelel-e, vagy sem ez a palota a könyvtár igényeinek, növekvő szükségletének, a mai napig sem jutott nyugvópontra. Az itt következő lapokon röviden felidézzük a fővárosi könyvtár emberöltőkön keresztül visszatérő helyiségproblémáit és részletesebben szólunk arról, mi volt a helyzet az 1920-as évek közepén. A további fejezetekben részben ismeretlen, részben feledésben volt, szétszórt adatok és dokumentumok alapján vesszük tüzetesebb vizsgálat alá a Wenckheim palota múltját, az épület megvásárlásának körülményeit és azt a kérdést, hogy milyen indítékok késztették a város urait, hogy ezt az épületet megvegyék, végül hogyan és milyen távlatra oldották meg a Fővárosi Könyvtár elhelyezésének ügyét.

A KÖZPONTI GYŰJTEMÉNY HELYISÉGPROBLÉMÁI

Az eddig elmondottakból is világos, hogy Budapest városi könyvtára számára a helyiség kérdésének megoldatlansága magával a gyűjteménnyel egyidős.

Az is ismeretes, hogy 1910-ben Szabó Ervin kezdeményezésére és az akkori liberális polgármester, Bárczy István és egy sereg közéleti ember támogatásával széles mozgalommá nőtt a könyvtárhoz méltó nagy, reprezentatív központi kultúrpalota felépítésének ügye és 1914 tavaszán a Városi Könyvtár akkor már főként társadalomtudományi és várostörténeti jellegű központja különgyűjteményeivel együtt „ideiglenesen" költözött be a rendelkezésére bocsátott Károlyi (ma Ferenczy István) utca 8. alatti iskolaépületbe, melyet az ideiglenes jellegnek megfelelően alakítottak át viszonylag csekély költséggel erre a célra. Az iskolaépületre ugyanis a Károlyi utca 8. alatti telek végéhez csatlakozó fővárosi reáliskola is szemet vetett. A város tulajdonát képező reáliskola, amelynek homlokzata a szomszédos Reáltanoda utcára nézett, maga is helyszűkével küszködött, terjeszkedni akart és természetszerűleg azt az ugyancsak a város tulajdonát képező telket, épületet szerette volna megkapni, melyet „az új könyvtárpalota felépítéséig" a fővárosi könyvtárnak utaltak ki.

A könyvtár központja az ideiglenesség reményében építette ki a Károlyi utca 8. alatt nyújtott „átmeneti" otthonában az 1. számú fiókkönyvtár felnőtt és ifjúsági részlegét is, hiszen csak „rövid" időről volt

[1] Irattár. Panaszos levelek. 1924—1929.

[2] Irattár. Panaszos levelek. 1924—1929.

szó, tartósabban még a központi gyűjtemény sem rendezkedhet be ebben a rozoga iskolaépületben —, gondolhatták.

De az 1914 nyarán kirobbantott világháború keresztülhúzta a számításokat.

Az ideiglenességből tartós állapot lett, de a könyvtár fejlődése, ha erősen le is lassúbbodott, azért nem állt meg és 1916-ban fájó szívvel bár, de át kellett költöztetni a Királyi Pál utca 14 alá az 1. számú könyvtárt, mert a növekvő központ különgyűjteményeit már ekkor sem tudták elhelyezni az „ideiglenes" otthonban.

A háború befejezéséig gondolni sem lehetett új épületre.

A könyvtár központjának megfelelő elhelyezésével az intézmény története során csak egyetlen alkalommal foglalkoztak komoly formában: az 1919-es Tanácsköztársaság alatt.

Az 1919-es proletárforradalom hónapjaiban kiszemelték és ki is utalták a könyvtár jövendő fejlődését valóban biztosító Deák Ferenc téri hatalmas palotát, a Hazai Bank épületét. De a Tanácsköztársaság 133 napos fennállás után elbukott, a könyvtár továbbra is a Károlyi utca 8 alatt maradt.

Az 1924 közepén végrehajtott stabilizáció, majd a főváros által felvett kölcsönök eredményeként a könyvtár is kedvezőbb anyagi helyzetbe került.

Így érkezett el az 1926-os év, ekkor vált bizonyossá, hogy a főváros megkapja majd a Bankers and Co. nevű New York-i vezetés alatt álló bankkonszerntől azt a 20 millió dolláros, azaz 100 millió pengős kölcsönt, amelyre ténylegesen 1927-ben kötötték meg a szerződést, de már az előző év elején körkérdést intéztek a városi üzemekhez, intézményekhez stb., hogy milyen beruházási (felújítási) igényeik vannak.

Ennek az adatgyűjtésnek a keretében szólította fel a könyvtár vezetőségét közvetlen felettes szerve, a városháza IX. (szociálpolitikai és jótékonysági) ügyosztálya: terjessze elő a könyvtárra vonatkozó kívánságait.

Kremmer Dezső könyvtárigazgató 1926. február 9-én több mint 6 gépelt oldalra terjedően jelentette be a könyvtárfejlesztésre vonatkozó igényét. A beadványban a központi gyűjteményhez hasonlóan megrekedt állapotban levő közművelődési hálózatról, új fiókok létesítéséről egyetlen szó sem esett.

A központi gyűjtemény állapotáról rajzolt kép új adalékokkal egészíti ki az eddigieket:

> „A könyvtár helyiségei ma már annyira szűkek, primitívek..., hogy a kérdés megoldása immár elodázhatatlan. Egy 4,5×5 m területű munkahelyiségben egy főkönyvtáros, három könyvtáros és három gépírónő... dolgozik, a reference szobában egy főkönyvtáros, egy könyvtáros és két tisztviselő..."

— olvashatjuk többek közt a beadványban, amely javasolta, hogy

> „egy új, célszerű és modern könyvtárépület megszerzésére az előmunkálatok elrendeltessenek."

A könyvtár közvetlen felettes szerve, a IX. ügyosztály már 4 nappal utóbb rávezette javaslatát a beadvány felzetére. Az 1926. február 13-i véleményezés nem új épület „megszerzésé"-ről, hanem „megépítéséről" beszélt. Mindjárt helyet is kijelölt: a Sándor (ma Gutenberg) tér, valamint a Kőfaragó és Sándor (ma Bródy Sándor) utca által határolt telek kiasajátítását javasolta, az elintézés módját „haladéktalan"-nak, „sürgős"-nek minősítette és mindjárt a Városháza többi érdekelt ügyosztályának bevonását is indítványozta.

Így tehát 1926. február 9-ét követően, több mint egy évtizedes szünet után ismét „komoly" formában került napirendre a központ új könyvtárépülete megépítésének kérdése. A napilapokban (Városi Újság 1926. febr. 27., Magyarország 1926. márc. 3., Szózat 1926. márc. 4., Városok Lapja 1926. márc. 15., Pesti Napló 1926. ápr. 10., Budapesti Hírlap 1926. ápr. 11., 27. stb.) már „biztos értesülések"-re alapozott hírek keringtek: 10 milliárdot, 15 milliárdot, 20 milliárdot ruháznak majd be könyvtári palotaemelésére, ez az akkor már forgalomban levő, de hivatalos számítási alapként csak 1927. január 1-én bevezetett pénznemben 800 000—1 200 000—1 600 000 pengővel volt egyenlő.

A főváros hivatalos lapjának, a Fővárosi Közlönynek 1926. április 16-i száma mellékletében, amelyben a 20 millió dolláros kölcsön felhasználására vonatkozó és a megelőző hónapok adatgyűjtésére épített előzetes állományfelújítási és elengedhetetlenül sürgős új beruházási igények és tervek szerepelnek, a könyvtárépületre fordítandó tétel is helyt kapott. A melléklet 11. oldalán olvasható, hogy a 20 millió dolláros (100 millió pengős) kölcsönből 1 380 000 aranykorona értéket, vagyis az akkori új magyar pénznemben 1 600 000 pengőt fordítanak majd a központ önálló palotájának felépítésére.

Nem egész 12 hét alatt kiderült, hogy csak papíron volt meg a szándék.

A könyvtár „Károlyi utcai épület iratai" című dossziéjában találjuk meg a IX. ügyosztály 1926. április 28-i újabb véleményezését a könyvtárépület emeléséről. Ebben már sem sürgősségről, sem a többi ügyosztályok bevonásáról nem olvashatunk, sőt az új könyvtárépület ügye is már csak esetleges formában merül fel.

A könyvtári bizottság két nappal későbbi, 1926. április 30-i ülésén pedig közölték a megjelentekkel „illetékes hely" információját, amely szerint „belátható időn belül" önálló épület emeléséről szó sem lehet, helyette viszont „napirenden tartják" a kérdést és azt tervezik, hogy a könyvtár

> „esetleg a fővárosnak valamelyik alkalmas helyen építendő bérházában nyerjen elhelyezést, amelynek egy emelete a könyvtár céljainak megfelelően lenne kiépítendő." (A fővárosi könyvtár évi jelentése 1926-ról. 3. old.)

A bérházban való elhelyezést egy ideig még napirenden tartották. Enyvvári Jenőnek, aki Kremmer halála után vette át az intézmény vezetését, van egy 1928. február 25-i keletű fogalmazványa, (l. „Wenckheim palota iratai" 14. sz.) mely így idézi az 1926 végéig kialakult helyzetet:

> „A legvérmesebb remények szerint is csak egy új bérházba belekombinált — szinte beleorzott könyvtárról lehetett volna szó. És hol? A IX. kerület Ghettójában, a legsötétebb Ráday utca mélyén! Időközben azonban ez a terv is meghiúsult."

A húszmillió dolláros külföldi kölcsön nyomán támadt felbuzdulás tehát oly gyorsan elillant, ahogyan érkezett.

1926 vége felé tehát bebizonyosodott: a város urai sorsára akarták bízni a képtelen viszonyok közé került központi gyűjteményt.

> „S ekkor jött a Wenckheim palota megvételének terve."

— folytatta Enyvvári Jenő imént idézett helyzetjelentését 1928. február 25-i fogalmazványában.

Mielőtt a Wenckheim palota megvételének körülményeit vizsgálnánk vessünk előbb rövid visszapillantást az épület múltjára.

A WENCKHEIM PALOTA

A VIII. kerületi Baross és Reviczky utca torkolatában álló és homlokzatával a Kálvin tér felé tekintő központi könyvtár otthonának eredeti tulajdonosa, építtetője gróf Wenckheim Frigyes (1842—1912) volt.

A budapesti Wenckheim-palotával kapcsolatban sok téves adat, valószínűtlen mende-monda volt és van forgalomban. Bizonytalanságokkal találkozunk a palota építési idejét illetően és elképesztő túlzásokkal az építtetés költségeivel kapcsolatban. Az építés dátumát művészettörténeti könyvek általában nem adják meg.

A fővárosi könyvtár irattárában található eredeti tervrajz feljegyzése, (l. „Wenckheim palota iratai" 1. sz.) valamint a Fővárosi Tanács Tervtárának adatai (a Wenckheim palota tervei), azt bizonyítják, hogy az építkezést 1886-ban kezdték meg. A munka több esztendeig tartott, egyes sajtóközlések szerint (pl. Vasárnapi Újság 1897. évf. 433. old.) 1889 őszén már nagyjából befejeződött, más források 1890-re, illetve 1891-re teszik ezt az időpontot. Kőrösy József „Az 1885—1895 évi budapesti építkezések" című 1898-ban kiadott könyve (36. old.) 1892-t jelöli meg az építkezés befejezési dátumaként. Tekintve, hogy ez a hivatalos adat már a lakhatási engedély és az adózás megkezdésének időpontját jelölheti, legkésőbben 1891-re tehetjük a munkálatok befejezését.

Ami az építési költségeket illeti, itt még ellentmondóbb adatokkal találkozunk. A Vasárnapi Újság imént idézett beszámolója szerint 1 000 000 forintba került a palota. Utóbb már 4 500 000—5 000 000 forintos költségekről beszéltek és írtak és az a „legenda" is szárnyrakapott, hogy Ferenc József 50 000 forinttal járult hozzá a költségekhez, mivel a budai királyi vár átépítése idején, (a kilencvenes években), a Wenckheim palotában kívánta tartani „cercle"- jeit és időnként meg is szállt volna az épületben.

Nos, ezeket a legendákat ismét egy rideg hivatalos adat oszlatja szét: Kőrösy József fentebb említett könyvében az építkezés költségeit is megadta és eszerint a Wenckheim palotát 405 000 forintért építtették fel.

A 405 000 forintos költség nem volt alacsony, sőt az 1892-es kimutatás szerint abban az évben ezt volt a legdrágább épület, mert magasabb, 3—4 emeletes házakat (pl. Pál utca 6., Teréz körút 27.) ugyanakkor 220 000—320 000 forintért emeltek.

A tervezőművész a Németországból hozzánk költözött Meinig Artur (1853—1904) volt. Munkáját ízlés, mértéktartás jellemzi, különösen ami az épület külső megoldását illeti.

Az egykori Stáció (ma Baross) és József (ma Reviczky) utca találkozásában fekvő kereken 400 öles telek, ahol a Wenckheim család számára kellett kényelmes és fényüző otthont, emellett reprezentatív fogadóhelyiségeket teremteni, keskenyebb szárával a Kálvin tér felé eső szabályos trapéz vonalait mutatja.

Az alaprajzok is jelzik, hogy Meinig Artur messzemenő gazdaságossággal használta ki a rendelkezésére álló teret. A barokk ízlésnek megfelelően a leginkább szembetűnő, a város belseje, a Kálvin tér felé eső keskenyebb részt tette hangsúlyossá, súlypontozva egy félkörös kiugróval, azaz apszisszal, a József és

Stáczió utcai frontok viszont egyenesvonalúak maradtak. A Kálvin tér felől közeledők figyelmét mindenekelőtt a kiugrasztott félkörépítmény vonja magára, az egyszerűbb oldalszárnyak viszont ennek folytán tömegükkel gyakorolnak hatást a szemlélőre. Barokkos megoldás, hogy a félköríves kiugró építményt halmozta el a tervező dekoratív motívumokkal oly módon, hogy az mégsem tűnik túldekoráltnak. Méltóságot, de nem hízelgést kelt a kilencágú koronás címerrel ellátott kupola, az alatta húzódó díszes kőkorlát, az apszisz első emeletének beugró párkányos, szemöldök-ornamentikával ellátott három hatalmas ablaka, alul három kovácsolt vasból készült és művésziesen kidolgozott kapuja, amelyek az árkádos előtérbe vezetnek.

Fafaragványokkal ellátott kapu nyílik az épület márványoszlopokkal alátámasztott előterébe, melynek legmegragadóbb díszei: a márványlépcsők tövében kétoldalt felállított kandeláberek körüli puttók. A szárnyas márványangyalok Fadrusz János keze alól kerültek ki.

Fadrusznak a lépcsőház egy rejtettebb részén is vannak művei: a főlépcső alatti térségben elhelyezett szakállas atlaszok. Érthetetlen módon a régebbi és újabb kiadású Fadrusz-monográfiák a mester hazai és külföldi műveinek felsorolása közben megfeledkeznek ezekről az alkotásokról.

A palota földszintjének helyiségei közül csak egy részleget képeztek ki művésziesen: a lépcsősor első pihenőjétől balkéz felé eső ajtó mögötti lakrészt, ahol a ház urának dolgozószobája volt.

A reprezentatív termek és a grófi család többi tagjainak szalonjai, hálószobái az első emeletre kerültek. A lépcsőház üvegtetős szakaszán kettéváló, a falakon kandeláberekkel dekorált feljáratok végén három díszes ajtó vezet a palota első emeletének három szárnyába. A középsőn az apszisz alatti „Díszterem"-be lehet belépni. A teremben óriási csillárok, mennyezetig nyúló belga és velencei tükrök a falakon, a mennyezeten dús aranyozású, rokokó-ízű faragványok. A „Díszterem"-től jobbra és balra hasonlóan dekoratív hatású szalonok. Az első emelet balkéz felé eső ajtaja vezet egy intarziás padlójú, ugyancsak tükrökkel, fafaragványokkal díszes „előtér"-en át az épület legnagyobb, leginkább reprezentatív helyiségébe, a táncterembe, amelynek bejárata felett hídszerűen építették ki a rejtett zenekar helyét. A táncteremből, melyet balkéz felől oszlopok mögött húzódó tükörfolyosó határol és amelynek fényét újabb óriási csillárok növelik, egy kevésbé harsány pompájú ebédlőbe nyílt az ajtó. Az aranyozásoktól, tükröktől ragyogó táncteremmel ellentétben, a románstílű ebédlő fala és mennyezete különleges fafaragványaival kelt művészi hatást. A lépcsőház első emeletének jobbkéz felőli ajtaja az ugyancsak fafaragványoktól ékes dohányzóterembe nyílt, ahonnan további ajtók, folyosók vezettek a családtagok József utca felé néző lakosztályaihoz, hálószobáihoz. A grófi család kényelmét szolgáló lakájhad szobái, a különböző konyhák, tálalók, „kredenc"-ek (éléstárak) stb. egyszerűbb kivitelűek. Ezek az alagsorban, a palota földszintjének Stáció utcai során, és főként a második emeleten (amely a tervrajz szerint „tulajdonképpen az első emeletből nyíló félemelet") kaptak helyet. Figyelmet érdemlő még a József (Reviczky) utcai mellékkapu és a szűk udvaron az előbbivel átellenben volt istálló és kocsiszín bejáratának kidolgozása.

A városnak ez a része a legritkábban lakott volt és ugyanitt volt, hivatalos kimutatás szerint, az egy főre eső cselédek száma a legnagyobb. Kőrösy József „Budapest székesfőváros az 1891. évben" című vaskos összeállítása tanúskodik arról statisztikáival és részletstatisztikáival, amelyeket sokszínű térképekkel tett szemléletessé, hogy a magyar főváros lakásainak zöme 1891-ben túlzsúfolt, a város legtöbb negyedében hemzsegnek az ágyrajárók, albérlők, tízezrek tengődnek nedves pincelakásokban. Ez volt a helyzet a Józsefváros arisztokratikus negyedének tőszomszédságában, a Szenkirályi utcán kívül eső lakóházakban is.

Személy szerint gróf Wenckheim Frigyes nem sokkal több, mint 20 éven át, 1912-ben bekövetkezett haláláig élvezhette a palota által nyújtott örömöket. Felesége, Krisztina, 1924-ben halt meg. Az egykorú „társaságbeli" lapok beszámolói és fényképfelvételei szerint (Vasárnapi Újság, Szalon újság stb.) az első világháború kirobbantásáig sok fényes találkozó, ünnepség színhelye volt a Wenckheim palota, amelyet a Tanácsköztársaság alatt kisajátítottak és proletármúzeumnak szántak. A Wenckheim palotában helyezték el többek között az 1919. május 1-i ünnepségek alatt Budapest főútvonalain felállított hatalmas gipszszobrokat, kiváló művészek alkotásait, melyek között Marx, Engels, Lenin, Lassalle és mások szobormásai mellett Szabó Erviné is ott volt.

A művészi értékeket a fehérterror kezdetén összetörték, az udvarra hányták.

1919 augusztusa után annak ellenére, hogy a tőkés-földesúri restaurációt végrehajtották, kezdett anakronisztikussá válni a reprezentatív jellegű grófi palota —, a császári és királyi dimenziók eltűntek, a luxuspalota fenntartása viszont hatalmas összegeket emésztett fel.

A Wenckheim család bérbeadta a palota nagyrészét, elsősorban a reprezentatív termeket, ahol a keresztény községi párt, majd a Friedrich-féle „keresztény ellenzék" ütött tanyát. A klubhelyiséggé változtatott táncterem, díszterem intim sarkaiban folytak a politikai cselszövések és üzletkötések.

A klubtagok nemigen vetettek ügyet a palota fényére, a dinom-dánom közepette valakinek kedve kerekedett az egyik finomművű hatalmas tükröt betörni, mások égő szivarjaikat vetették az intarziás padlóra, melyet a parázs sok helyen kiégetett. Az épület más részeit lakás céljaira adták ki, a bérlőket csak röviddel a könyvtár beköltöztetése előtt lakoltatták ki és így az utolsó években a fővárosnak, mint az új tulajdonosnak, fizették a házbért. Ezekről a bevételekről már Budapest székesfőváros költségvetései (1929—1930-as évf.) is kötelességszerű pontossággal beszámolnak.

1924-ben hunyt el Wenckheim Krisztina, a tulajdonos. Két esztendő múltán került napirendre a terv, hogy könyvtár számára megvásárolják az épületet.

Minek volt köszönhető ez a terv? Annak-e, hogy a város vezetőiben hirtelen „megszólalt a lelkiismeret"? Annak-e, hogy ezek az emberek, akik a konjunktúra legkedvezőbb éveiben is csak morzsákat vetettek oda a népművelés ügyét szolgáló közművelődési könyvtárhálózat fejlesztésére, legalább a központi gyűjtemény súlyos problémái iránt mutattak váratlan megértést, áldozatkészséget?

Ha a fővárosi könyvtár 1926—1931-es évkönyveinek a Wenckheim palota megszerzésére vonatkozó feljegyzéseit olvassuk, úgy az a benyomásunk támadhat: Ripka Ferenc főpolgármester, Sipőcz Jenő polgármester, Folkusházy Lajos alpolgármester és a várospolitika irányítását kezében tartó kereszténypárt hírhedt vezére Wolff Károly, akik, mint látni fogjuk, teljes súlyukkal belevetették magukat a Wenckheim palota megszerzéséért lefolytatott „csatá"-ba, valóban a könyvtár, pontosabban annak központja kedvéért szálltak ezúttal síkra. Az intézmény évkönyvei időről-időre visszhangozzák ezeknek az uraknak a kultúra iránti különleges érzékenységét, „bölcs megértését".

Különösnek tűnik azonban előttünk Sipőczék hirtelen adakozókészsége, ha bepillantunk a Wenckheim palota vételét megtárgyaló 1927. március 16-i nagyon is viharos közgyűlési jegyzőkönyvbe, amely szerint az ellenforradalmi érzelmű író és közéleti ember, Kiss Menyhért az alábbiakat jegyezte meg a palotavásár kapcsán:

> „Amikor nincs munkaalkalom, amikor az emberek százezrei Magyarországon 10 000—12 000 koronás [80—96 filléres] napszámért kénytelenek dolgozni — ha van munkaalkalom, amikor ilyen nagy a munkahiány, mikor mindenkép arra kell törekedni, hogy a most Franciaországból is visszakergetett ipari munkásságot a fővárosban foglalkoztassuk, nekünk, egy hatósági testületnek nem arra kell törekednünk, hogy kész objektumot vegyünk meg és odahelyezzük a könyvtárt, hanem igenis, nem úgy, ahogyan legújabban a Széchenyi fürdőnél és más építkezésnél tapasztaltuk —, a legszerényebb keretek mellett a régi Magyarország erkölcsi irányára emlékeztető [?] épületet emeljünk a könyvtárnak" (Fővárosi Közlöny 1927. évf. 676. old.)

És ez a szélső jobboldali városatya emlékeztetett arra, hogy a siralmas állapotban levő kórházak helyrehozatalára, a súlyosan beteg városban a kórházi ágyak szaporítására, a munkanélküliek segélyezésére nincs pénze a fővárosnak —, palotára viszont van.

A súlyos szociális problémák felszámolását tehát meg sem kísérelték Budapest milliomos urai. Megakadt az iskolahálózat fejlesztése, visszaesett az óvodák száma az első világháború előtti állapotokhoz képest (l. A székesfőváros múltja és jelene számokban c. 1934-es kiadvány adatait), a közművelődés céljait szolgáló könyvtárhálózat fejlesztésére csak fillérek jutottak.

E tények ismeretében és mérlegelése után már nagyon valószínűtlennek tűnik szemünkben, hogy éppen a könyvtár elhelyezését tették volna szívügyükké ugyanazok a városvezetők, akik más vonatkozásban összes elődeiknél szűkkeblűbbeknek bizonyultak.

Ha belepillantunk a Wenckheim palota megvételéről szóló iratokba, akkor gyanúnk bizonyossággá válik: itt nem önzetlenségről, a kultúra szükségleteinek megértéséről, hanem egészen másról volt szó.[1]

AZ INGATLANVÁSÁRLÁS

A Wenckheim palota megvásárlását 1926. december 13 és 1927. január 15 között bonyolították le, amint ezt a Fővárosi Közlöny 1927. évfolyama 672—676 oldalain található hivatalos (Liber Endre tanácsnoktól származó) és dokumentumokra hivatkozó ellenzéki közlésekből (amelyeket a város főtisztviselői nem cáfoltak meg), valamint az egykorú sajtó (Pester Lloyd 1926. december 18. Pesti Napló 1926. december 18. Újság 1926. december 18. Magyarság 1927. jan. 27.) továbbá a fővárosi könyvtár irattárából

[1] Előzetesen le kell szögeznünk: a palotavásárra vonatkozó azon fontos dokumentumok, amelyek megőrzésére a Fővárosi Levéltár lenne hivatott, ebben az intézményben nem találhatók. De a fővárosi könyvtár irattárában („Wenckheim palota iratai") fennmaradt néhány akta, valamint Budapest egykori hivatalos lapja, a Fővárosi Közlöny 1926—1930-as évfolyamaiban nyomtatásban is megörökített közlemények, bizottsági és közgyűlési vitákról készített jegyzőkönyvek bőven elegendő anyagot szolgáltatnak arra, hogy a vétel részleteit rekonstruálva, kétséget kizáróan megállapíthassuk: ez az ügy is, korabeli kifejezéssel élve, „messzire bűzlik a panamaszagtól".

(„Wenckheim palota iratai" 3. sz. 1926. december 16-i polgármesteri határozat a vételről és a vételösszeg kiutalásáról) pontosan megállapíthatjuk.

A vétel főbb mozzanatai: 1926. december 13-án a város képviselői megkötötték Wenckheim József teljhatalmú megbízottjával, névszerint dr. Kovács Gábor ügyvéddel az adásvételi szerződést, amely szerint Wenckheim gróf 9 és fél milliárd koronáért, az 1927. január 1-től érvényes pénznemben 760 000 pengőért eladja a Reviczky utca 1. szám alatti kétemeletes épületet és tartozékait a főváros közönségének. A „tartozékok" közt jelentős szerepet kaptak az épület egykori, a román burzsoá megszálló hadsereg által elrabolt nagyértékű gobelinjei. Ezeket az ellenforradalom szállászcsinálói 1919-ben elhurcolták Romániába, a gobelinek hollétéről senki sem tudott, de a „tulajdonjogot" „nagylelkűen" a fővárosra testálta az eladó. (Ezek a gobelinek utóbb fontos szerepet kaptak annak bizonyításában, hogy a palotát olcsón vették!)

1926. december 16-án Folkusházy Lajos alpolgármester aláírásával a tanács határozatilag kimondja a vásár megkötését, kiutalja a vételösszeget, 2 milliárdot (240 000 pengőt) azonnali kifizetésre, a hátralékot a tulajdonjog bekebelezése utáni időpontra.

1927. január 15-én a budapesti járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság előtt megtörténik a palota bekebelezése a „főváros közönsége" tulajdonába. Ugyanezen a napon Wenckheim gróf megbízottja nyilatkozatot ír, amelyben a gróf nevében vállalja, hogy amennyiben a vásárt utólag nem hagynák jóvá (a főváros közgyűlése, vagy a jóváhagyás utolsó fóruma, a város felettes szerve, a belügyminisztérium), úgy Wenckheim visszaveszi a palotát, visszafizeti a vételösszeget, amelyet egy csekély biztosíték visszatartásával (köztartozásokra, bérlők kitelepítésére) most már teljes összegében kifizet a főváros.

Mielőtt tovább mennénk, már itt meg kell jegyeznünk: Budapest történetében ekkora összegű ingatlanvételt sem azelőtt, sem azóta ilyen gyorsasággal soha nem bonyolítottak le a város vezetői.

Ez a sietség már a kortársak elképedését is felkeltette (l. Fővárosi Közlöny 1927. évf. 676. old.) és azok burkoltan-nyíltan kimondták: azért történt a kapkodás, hogy a közvéleményt és a vásár megkötésére, illetve jóváhagyására valóban illetékes szerveket, a főváros törvényhatóságának közgyűlését, valamint a belügyminisztériumot utóbb befejezett tények elé állítsák és a dolgot ne lehessen visszacsinálni.

Hogy kész helyzetet teremtsenek, azok a városi szervek, amelyek az akciót lefolytatták, törvénytelenül jártak el. A főváros egyesítéséről szóló 1872. évi XXXVI. törvénycikk 4. §-a ugyanis világosan kimondotta: 25 000 forintnál (ez 1926—1927-ben kerek 700 millió papírkoronát, illetve 57 000 pengőt jelentett) nagyobb összegű ingatlanvételt csakis a főváros (részben választott) törvényhatósági közgyűlésének és a belügyminisztériumnak előzetes hozzájárulásával hajthat végre Budapest tanácsa.

1926 végéig egyetlen precedens sem volt, amellyel a városi alaptörvény említett paragrafusát áthágták volna. Ez volt az első, egyben egyetlen eset, hogy a város vezetősége fittyet hányva az egyébként is sok visszaélésre alkalmat adó törvénynek, a szabályos út mellőzésével vásároltatott meg egy nagyobb objektumot közpénzeken.

És mi volt erre a magyarázat, a mentség?

Az indok: a „város közönsége, a könyvtár érdekében" szegi meg a törvényt, „jóhiszeműen" tette, amit tett és ehhez formálisan a törvényesség látszatát igyekezett biztosítani.

Induljunk ki abból a képtelenségből, hogy a város főtisztviselőinek „joguk volt" jogtalanságot, törvénysértést elkövetni és így vizsgáljuk meg a kérdést: mennyiben szolgálta „a város érdekét" ez a hirtelen vétel? Erről a kurzusvezetőség három tagja, Wolff Károly, a kereszténypárt vezére, Liber Endre tanácsnok és Folkusházy Lajos, a milliomos alpolgármester adtak elő az első pillantásra is valószínűtlenül ható történeteket.

Liber Endre tanácsnok az 1927. március 16-i közgyűlésen (Fővárosi Közlöny 1927. 675. old.) azt hangoztatta: „ami lényeges" ebben az ügyben: Wenckheim grófnak volt egy „másik vevője" (aki hajlandó lett volna nyomban fizetni). Ha a főváros vezetői a törvényes eljárás útját választják, „elszalasztották volna" az alkalmat.

Ezt a naív történetet bővítette ki Folkusházy Lajos alpolgármester ugyanazon a közgyűlésen (l. Fővárosi Közlöny 1927. évf. 677—678. old.), amikor magára vállalva a kezdeményező szerepét, elmondta: 1926 őszén jelentkezett először hivatalában Wenckheim gróf „előtte ismeretlen megbízottja" az eladási ajánlattal. Hogy miért éppen nála, azt „nem tudja", ez „véletlenül" történt. Ő először elutasította az ajánlatot, de néhány hét múlva ismét eljött hivatalába az „ismeretlen" és közölte: itt az utolsó alkalom: a gróf elutazik és van egy másik vevője. Az alpolgármester ennyit tudott a vevőről: — „ha jól emlékszem, egy angol" —, aki azonnal fizetett volna. De Wenckheim szívesebben adná Budapest közönségének tulajdonába a palotát —, ha a város vezetői eltekintenek a formaságoktól és azonnal fizetnek. Ebben a helyzetben Folkusházy úgy érezte, hogy nem hallgathat tovább. Állítólagos vívódásaival az illetékesekhez, Ripka Ferenc főpolgármesterhez és Sipőcz Jenő polgármesterhez fordult. A felettesekkel együtt azután „elmés" megoldást sütöttek ki: bizottsági ülések, közgyűlés nem esedékes, a belügyminisztérium írásbeli

jóváhagyásának megszerzésére is hosszú idő kellene, az ügy „sürgős", ezért a dolgot le kell egyszerűsíteni: a közgyűlés helyett összehívják a közgyűlésen képviselt különböző pártok vezetőit, kikérik azok véleményét, kikérik a belügyminisztérium véleményét is és ha ezek helyeslik, megcsinálják soron kívül a vásárt. Mindez megtörtént, törvénytelenségről szó sem volt itt —, szögezte le Folkusházy iménti előadásában (Fővárosi Közlöny 1927. évf. 678—679. old.).

A főváros tehát „jóhiszeműen" járt el — állapíthatnánk meg, de csak akkor, ha vizsgálódásainkat itt abbahagynánk és legfeljebb Wolff Károlynak, a várospolitika erőszakosságáról és demagóg felszólalásairól hírhedt kereszténypárti vezérének hozzászólásával egészítenénk ki az eddigieket. Wolff Károly a palotavásárt javasló (pontosabban utólag tudomásul vevő) 1927. február 28-i pénzügyi bizottsági ülésén ugyanis így vette pártfogásába társait:

> „A palota vételéra 9 és fél milliárd [760 000 pengő], szemben az eredetileg kért 12 milliárddal [960 000 pengő]. Jelentős engedményeket ért el tehát a város. Az épületnek a megszerzése előnyösnek tekinthető, mert az egyenesen középületre predesztinált ház és a fővárosi könyvtárt lehetetlen volna méltóbban elhelyezni, mint ebben az épületben... A szóban forgó vételt illetékes helyen sem kifogásolták s az épület valóban gyönyörű szerzemény. Ha a főváros maga építtetett volna könyvtárépületet, az sokkal többe került volna." (Főv. Közlöny 1927. évf. 549. old.)

De már Wolff Károly e hozzászólásának elolvasása után is gondolkodóba kell esnünk valamin. Nem azon az állításon akadunk fenn, hogy egy luxuscélokat szolgáló mágnáspalota „egyenesen középületre predesztinált ház" és a könyvtárt „lehetetlen volna méltóbban elhelyezni" , mint éppen egy ilyen „gyönyörű szerzemény"-ben. Ami feltűnő, a keresztény párt vezére valami alkuról is hallott. Szerinte ugyanis a palotáért eredetileg 960 000 pengőt kértek, de a „közösség érdekeit képviselő" polgármester és alpolgármesterek jelentős, 200 000 pengős engedményt értek el.

Itt már megállunk és fejünket csóválva kérdezzük: Wenckheim József gróf annyira akarta, hogy a főváros vegye meg palotáját, hogy azért nem kevesebb mint 200 000 pengős áldozatot is hozott? Mert ha elhisszük a „másik vevő"-ről szóló „storyt", úgy azt kell feltételeznünk, hogy az a bizonyos „ha jól emlékszem, egy angol" az eredetileg kért összeget akarta nyomban kifizetni.

A továbbiakban bebizonyosodott, hogy ilyen vevő a valóságban nem is volt. Erről nemcsak Wolff Károly, hanem maguk a város főtisztviselői szolgáltattak Wolffhoz hasonló túlbuzgóságukkal leleplező dokumentumot.

Fentebb utaltunk arra, hogy 1927. január 15-én, az épület tulajdonjogi bekebelezésének napján Folkusházyék nyilatkozatot irattak alá a gróf megbízottjával arról, hogy Wenckheim hajlandó utólag „visszacsinálni" az egész „boltot", ha annak jóváhagyását a közgyűlés, vagy a belügyminisztérium megtagadja.

Ezt a nyilatkozatot az első ellenzéki hozzászólás után nyomban elővette és felolvasta a sarokbaszorított Liber Endre tanácsnok a főváros 1927. március 16-i törvényhatósági közgyűlése előtt. (Fővárosi Közlöny 1927. 674—675. old.) A nyilatkozat újabb csalétkül szolgált. Ezt sugalmazta: „szavazzátok meg a vételt, mert a gróf képes lesz visszaadni a 760 000 pengőt." Ugyanakkor ez az írás hivatott lett volna arra, hogy újabb oldalról bizonyítsa: Folkusházyék „a legnagyobb óvatossággal" jártak el.

De egy dologról megfeledkeztek és ezt azon nyomban fejükre is olvasta az ellenzék: ha a gróf több, mint egy hónappal az adás-vételi szerződés megkötése (1926. december 13.) után (1927. január 15-én) vállalta az egész törvényes eljárás kivárását (persze pénzzel a zsebében) és azt a kockázatot, hogy utólag visszaveszi a palotát, visszaadja a pénzt, akkor megdőlt a városvezetőség jóhiszeműségét bizonyító egyik legfőbb érv, hogy tudniillik: a dolog sürgős volt, mert volt egy „másik vevő".

A sürgősségről, a másik vevőről szóló költött históriát egyébként képtelennek tartották a viszonyokban járatos kortársak és azzal még csak vitába sem szálltak.

Hogy a vétel gyors lebonyolítására semmiképp sem lehet szükség, azt több, nyomtatásban is megörökített korabeli felszólalás kétséget kizáróan bizonyította.

Első ízben a pénzügyi bizottság 1928. március 27-i ülésén szegezte le Friedrich István, a „keresztény ellenzék" vezére.

> „A palotát már nyolc esztendeje árulják, eddig még senkinek sem tudták eladni, pedig különböző árakon kínálták." (Fővárosi Közlöny 1927. 549. old.)

A március 16-i közgyűlésen Bedő Mór demokrata városatya ezeket mondotta:

> „Ez az úgynevezett Wenckheim-palota évek óta a piacon van, eladhatatlan. Kínálták olcsón és drágán, mindenféle úton és módon és az infláció legtombolóbb idejében sem akadt olyan vevő, aki ezt az ingatlant megvegye." (Főv. Közl. 1927. 672. old.)

Mikor Liber Endre tanácsnok ugyanezen a közgyűlésen mint „leglényegesebbet" felemlítette, hogy itt „alkalmi vétel"-ről volt szó „mert igenis volt egy másik vételre jelentkező, aki éppen meg akarta a palotát vásárolni" — a naiv állításra így reagált az egyik városatya.

„Fejérváry Sándor: Nincs több olyan bolond!"

Kiss Menyhért keresztény ellenzéki bizottsági tag a közgyűlésen elmondott bírálatában még csak vitába sem szállt az állítólagos „második vevő"-ről szóló mesével. Mint a nemrég még a Wenckheim palotában tanyázó kereszténypárti klub egyik tagja, nagyon jól ismerte az épület eladása körüli próbálkozásokat és kijelentette:

> „Nem tudom belátni, miért volt ennyire sürgős ennek a palotának a megszerzése... A fővárosnak fel kellett volna használni az alkalmat és miután az ügynökök már három év óta hiába kínálták fűnek fának, hogy ezt a palotát megvegyék, legalábbis arra kellett volna törekednie, hogy minél mélyebbre ledrukkolja, leszállítsa a vételárat és nem kellett volna ilyen nagy összeget adnia érte". (Főv. Közl. 1927. évf. 676. old.)

Kiss Menyhért imént idézett felszólalásából is kitűnt: sokan annak az állításnak sem adtak hitelt, hogy a város olcsón jutott a palota birtokába.

Pedig a város vezetői a vétel sürgősségére való hivatkozás mellett legfőbb érvként azt emlegették, hogy itt alkalmi vásárról van szó, hogy a palotát mélyen értéke alatt vesztegeti a gróf, „negyedáron" juthatnak hozzá.

Mint utóbb kiderült, ez az érvelés döntően befolyásolta az 1926 december-eleji pártközi értekezlet résztvevőit is, azokat, akiknek igenlését „törvényes alap"-nak kiáltották ki a törvénytelen akciót puccsszerű gyorsasággal lefolytató Folkusházyék.

Hogyan tájékoztatták a pártközi értekezlet résztvevőit? — erről az egyik városatya, aki utánanézett dolognak, a következőket mondta az 1927. március 16-i közgyűlés színe előtt:

> „Volt alkalmam a pártközi értekezleten résztvevő urak egyik másikával beszélni. Meg kell állapítanom, hogy ezen a kutyafuttában lefolytatott értekezleten arra hivatkoztak, hogy ez az ingatlan 35 milliárdot ér és most ime itt van a nagy alkalom, (Nagy zaj) — úgy mint a vásári kikiáltó mondja — itt a kedvező alkalom és ezt az ingatlant meg lehet kapni 9 milliárdért (Egy hang jobb felől: Etwas noch nie dagewesenes!)" (Főv. Közl. 1927. évf. 672. old.)

Vajon igaz volt-e ez az állítás? — pontos feleletet senki sem tudott adni a kérdésre. A kortárs bírálók is csak úgy általánosságban hangoztatták: „drága", „méregdrága" volt a palota —, de, hogy mennyit ért, azt senki sem tudta megmondani.

A város vezetői sem adhattak reális számításokra épített értékelést, mert, amint ez az 1927. március 16-i közgyűlésen lelepleződött, a vételt egyetlen szakértői becsléssel sem támasztották alá, ilyet soha nem készíttettek. Szakértői vélemény csak egy volt: a könyvtárigazgatóé a palota könyvtári célokra való alkalmasságáról, ebben viszont nyomát sem találjuk az épület becsértékére vonatkozó megállapításnak.

De mivel tűzön-vízen keresztül végre akarták hajtani a vásárt, Folkusházyék szemrebbenés nélkül jelentették ki: a Wenckheim palota 35 milliárdot, 2 800 000 pengőt ér a kért 9 milliárddal (720 000 pengővel) szemben.

Annyit mindenesetre elértek ezzel a légből kapott számmal, hogy egy ideig sikerült a közvéleménnyel elhitetni: valóban óriási értéket kapnak olcsó áron Budapest polgárai a „könnyelmű" gróftól.

Mi azonban ismerjük a palota eredeti építkezési költségeit, amelyek, mint láttuk, Kőrösy József fővárosi statisztikai hivatali igazgató könyvének 1892-es adata szerint 405 000 forintot tettek ki.

A hivatalos (színaranyalapon készített) átszámítási kulcs szerint 1926-ban ez a 405 000 forint, azaz 810 000 aranykorona nem 35 milliárd papírkoronát, hanem kevesebb, mint 12 milliárd papírkoronát jelentett, pengőben kifejezve (1 forint = kettő aranykorona = 2 pengő 28 fillér) egészen pontosan 939 000 pengőt, csakhogy ha a Wenckheim palotát 1926—27-ben akarták volna megépíteni, úgy ez 939 000 pengőbe se került volna, mert az építkezési költségek a századvég óta Budapesten jelentékenyen csökkentek.

A gépesítés, fejlettebb technika stb. következtében hivatalos kimutatás szerint pusztán 1910—1930 közt 10%-kal esett az építkezések átlagköltsége. (A székesfőváros múltja és jelene számokban. Bp. Szkfőv. Stat. Hiv. Kiad. 1934. 301. old.)

1926—1927-ben tehát még annyiba sem került volna egy új, egy „második" Wenckheim palota felépítése, mint amennyibe 1886—1891 közt került: mintegy 11 és fél milliárdba, vagy 939 000 pengőbe,

hanem körülbelül éppen annyiba, amennyiért az épületet a főváros pénzén megvették: 800 000 pengőbe. (10 milliárdba.) Az átírási illetékkel együtt ugyanis nem 760 000, hanem valamivel több, mint 800 000 pengőjébe került Budapest közönségének ez az ingatlan, amint ezt alább még kimutatjuk.

Folkusházyék ugyan nem végeztettek becslést — és ez a körülmény önmagában is súlyos vádpontként szerepelt ebben az ügyben, — ezért lehet, hogy tévedtek volna valamennyit, ha becsületes szándék vezeti őket. De akkora tévedést az üzleti életben ennyire járatos főtisztviselőknél mint az alpolgármester és társai, pillanatig sem tételezhetünk fel.

A budapesti járásbíróságnak, mint telekkönyvi hatóságnak 1371/1927-es (1927. január 15-i) bejegyzése, amelynek hiteles kivonatát az 1927. március 16-i közgyűlés színe elé terjesztette az ellenzék, még egy visszaélést tárt fel éspedig azt, hogy a Wenckheim palotát nem gróf Wenckheim Józsefnek, az „eladónak", hanem három esztendővel korábban elhunyt anyjának, Wenckheim Krisztina grófnőnek a nevéről írták át egyenesen Budapest székesfőváros közönsége tulajdonába.

Nem nehéz kitalálni, miért volt szüksége arra Wenckheim József grófnak, hogy a palotát egyenesen anyja nevéről írassa át a fővárosra.

A palota után fizetendő, kétséget kizáróan igen jelentős summát kitevő örökösödési illeték körüli manipulációról volt itt szó. Ezt az illetéket már 1924-ben ki kellett volna fizetni, amikor a tulajdonos, Wenckheim Krisztina elhunyt, de a grófi örökösök az épület haszonélvezetének átvétele ellenére nem fizettek. Nem rendezték akkor sem ezt az ügyet, amikor a törvénytelenül foganatosított tulajdonjog átruházás után kézhez vették a hatalmas vételárat. A „törvénytisztelő" Folkusházyék mindebbe simán belementek, jóllehet, ha addig nem tudták volna, hogy Wenckheim Krisztina nevén állt még az ingatlan, úgy látniuk kellett ezt 1927. január 15-én, a telekkönyvi átírás alkalmával.

A vételösszeget kiutaló 1926. december 16-i polgármesteri ügyiratban hamisan tüntették fel Wenckheim Józsefet eladóként. A könyvtár birtokában levő 1927. február 17-i, Folkusházy aláírásával ellátott újabb polgármesteri végzésben (l. „Wenckheim palota iratai" 3. sz.), amely elhallgatva, hogy a vásárt már lebonyolították, a pénzügyi bizottság elé terjeszti a vételügyet, ismét Wenckheim József szerepel „tulajdonos"-ként. Ugyanígy jártak el a törvényhatósági bizottsághoz tett előterjesztésükben, amely a Fővárosi Közlöny 1927. évfolyama 416. lapján nyomtatásban is megjelent.

A teljesség végett utalunk arra, hogy az 1927 januárjában kiutalt hátralékos vételösszegből 40 000 pengőt az épületet terhelő „esetleges köztartozások" fedezetére tartottak vissza és a gróf kerek egy esztendő múltán jelentkezett a biztosítékért. Ekkor a város megtagadta az összeg kifizetését, mégpedig éppen az örökösödési adó rendezetlenségére hivatkozva. (l. „Wenckheim palota iratai" 3. sz.) A dolog felett nem hunyhattak már szemet, mert azt megbolygatták a közgyűlésen. Utóbb (1929-ben) megint jelentkezett a gróf a biztosítékért és a város most már kiutalta a 40 000 pengőt. Az újabb akta, egy 1929. szeptember 26-i keletű tanácsi végzés (l. „Wenckheim palota iratai" 16. sz.) azzal az indokolással engedélyezi a visszatartott összeg kiutalását, hogy Wenckheim József „a békéscsabai adóhivatal 4537/1929. számú bizonyítványa szerint az őt terhelő örökösödési illetéket kifizette". Wenckheim Józsefnek hat testvére volt, az örökségből tehát őt csak egy heted rész illette, de a polgármesteri végzés szerint ő csak a saját része után fizetett illetéket. Nos a gróf ennek az „őt terhelő résznek" a kifizetésével már felvehette a vételár utolsó hányadát is.

Még egy jellemző mozzanatra kell rámutatnunk: miként igyekeztek mesterségesen felnagyítani egy esetleges új könyvtárépület költségszükségleteit. Fentebb láttuk, hogy 1926 tavaszán kombinációba vették (a Sándor, ma Gutenberg téren) egy kultúrházzal egybekötött könyvtárpalota építését és hosszabb előkészítő munka alapján a főváros pénzügyi bizottsága a pénzügyi előirányzatot is megjelölte. Az összeget a Fővárosi Közlöny 1926. április 16-i száma mellékletének 11. oldalán közölték. Ekkor még nem volt a Wenckheim ügy, reális számvetést készítettek és 1 380 000 arany koronában, azaz 1 600 000 pengőben jelölték meg a szükségletet. A Wenckheim palota megvételét követő hetekben ugyanazon Fővárosi Közlöny hasábjain (1927. évf. 416. old.) merőben új tétel bukkant elő. Eszerint egy új könyvtárpalota költségszükségletei 2 800 000—3 200 000 pengőre rúgnának. Egy esztendővel utóbb ismét a Fővárosi Közlöny (1928. évfolyamának 1294. oldala) örökítette meg Liber Endre tanácsnok közgyűlési felszólalását, amelyben ezt olvashatjuk:

> „Egy új (a Wenckheim palotánál) sokkal egyszerűbb kivitelű könyvtárpalota építése és berendezése ma körülbelül 3 500 000 pengőbe kerülne a telek értékének figyelembevétele nélkül."

1926-tól 1927-ig duplára növelték a képzetes kiadást. Ez sem „véletlen" tévedések eredménye volt. Időközben kiderült ugyanis, hogy a Wenckheim palota mint látni fogjuk, kerek másfélmilliójába, tehát csaknem annyiba került Budapest közönségének, amennyiért az 1926 áprilisi, még reális számvetés szerint

(1 600 000 pengő) önálló könyvtárépületet emelhettek volna. Könyvtárépületet, nem pedig grófi palotát. Ezért igyekeztek feledésbe meríteni az első előirányzat összegét.

Végül szót kell ejteni még egy megtévesztésről: a „felsőbb jóváhagyás" állítólagos megszerzéséről. Az ügy főmozgatója, Folkusházy alpolgármester több ízben is hivatkozott arra, hogy a belügyminisztérium, mint a főváros felsőbb fóruma, már a kezdet-kezdetén hozzájárult a vételhez. Hangsúlyozva emelte ki ezt a körülményt az 1927. február 28-i pénzügyi bizottsági ülésen, hogy ezzel is leszerelje az ellenzéket. Ismételten hivatkozott a jóváhagyásra az 1927. március 16-i viharos közgyűlésen. Aztán teltek-múltak a hetek, hónapok, de a jóváhagyás mégsem érkezett meg a minisztériumból. Helyette megérkezett egy hangvételében elutasító, de gyakorlatilag kétértelmű, a városvezetőség számára kibúvót hagyó belügyminiszteri határozat. Az 1927. május 13-i pénzügyi bizottsági ülésen (l. Fővárosi Közlöny 1927. évf. 1472—1473. old.) kiderült, hogy a polgármesteri hivatalba érkezett belügyminiszteri leiratról, annak tartalmáról, az ellenzéki városatyák csak a sajtó híradásaiból (Magyar Hírlap, Magyarság, Pesti Hírlap 1927. május 12-i számai) értesültek és az eredeti, ma már az Országos Levéltár belügyminisztériumi iratai közt nem található végzés sajtótájékoztatások szerint az épület zajos környezetét kifogásolta és azt, hogy az átalakításra vonatkozó tervek még nincsenek készen. A leirat megjegyezte még, hogy a belügyminiszter szívesebben látná, ha a főváros önálló palotát emelne könyvtárnak, a Wenckheim palota vételét illetően pedig tudomására hozta a fővárosnak, hogy ehhez „aligha lesz módjában hozzájárulni". Amikor azonban a május 13-án a pénzügyi bizottságban feltették a kérdést a város vezetőinek: hát még sincsen miniszteri hozzájárulás? — Folkusházy így válaszolt: a belügyminisztérium „elvben" nem ellenezte a vételt, de hozzájárulását csak akkor adja írásban, ha az átalakítási terveket is bemutatták.

Valójában ez nem válasz arra a kérdésre: van-e, vagy nincs belügyminisztériumi jóváhagyás, hazudtak-e vagy sem, amikor fél esztendőn át azt hirdették, hogy a „felsőbb hozzájárulást" már 1926 decemberében megkapták.

A belügyminiszteri választ azonban, (bár egyesek ekkor „tudomásul vették" Folkusházy magyarázatát), nem lehetett „jóváhagyás"-nak minősíteni és sajátos módon éppen az ezzel kapcsolatos „kisebb hazugság" idézett elő megújuló, de már csökkenő erejű viharokat az elkövetkező időkben, amint ezt a Fővárosi Közlöny 1927—1928-as évfolyamaiban közgyűlési jegyzőkönyvek megörökítették.

Figyelemreméltó, hogy az ügy szempontjából döntő 1927. március 16-i közgyűlés 37 ellenszavazattal szemben 135-ös szótöbbséggel helybenhagyta a vételt. A 135 főnyi többségből 25-öt szokás szerint a szavazati joggal rendelkező városi főtisztviselők adták. A szavazás „pontos" lefolytatására jellemző, hogy az egyik ellenzéki városatya nevét (Bosnyák Izsó) az igennel és nemmel szavazók listájára is felvették. (Főv. Közlöny 1927. évf. 679. old.)

Ez a jóváhagyás városi vonatkozásban már mindent „törvényesített", de egyes lapok szerint az ellenzék egy része mégsem nyugodott bele a törvénytelenség törvényesítésébe és a belügyminisztériumban megvétózta a közgyűlési döntést. A belügyminiszteri válasz azonban, mint láttuk, mellőzte a vétel több mint gyanús hátterének vizsgálatát. Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen a Bethlen-kormánytól, amely a fővárosi panamáknál sokkal nagyobbszabású visszaélésekkel tette hírhedtté uralmát (gondoljunk a „népjóléti", a Vass József—Dréhr Imre ügyre, az Eskütt ügyre, a világbotránnyá dagadt frankhamisítási ügyre stb.) senki sem várhatta, hogy a főváros élén álló támaszai ellen komoly akciókba kezd.

A kormánynak esze ágában sem volt, hogy a vele hasonszőrű, bár kisebb stílű városvezetőség panamadzsungeljébe erélyes kézzel belenyúljon. A város urai jól számítottak. 1928. június 9-i kelettel az igazi jóváhagyás is megszületett. (l. Fővárosi Közlöny 1928. évf. 2108. old.)

BAROKK PALOTA KÖNYVTÁRI CÉLOKRA

A Wenckheim palota puccsszerű gyorsasággal végrehajtott megvásároltatása idején viharos összecsapásokra került sor annak a kérdésnek az eldöntése körül is, hogy vajon megfelel-e az épület a könyvtár elhelyezésére.

Az eddig elmondottak alapján világos, hogy ami a városvezetőséget illeti, szerintük a palotánál jobb megoldást már el sem lehetett volna képzelni a könyvtár számára.

Enyvvári Jenő könyvtárigazgatónak csak e ponton juttattak nevezetesebb szerepet a messze felette álló hatalmasságok. Az ő „szakszerű" véleményével operáltak, amikor a kezdet kezdetén azt igyekeztek elhitetni, hogy a Wenckheim palota úgy, ahogy van, nagyjában-egészében éppen könyvtári célokra alkalmas.

Íme a fővárosi könyvtár irattárában („Wenckheim palota iratai" 1. sz.) hiteles másolatként fennmaradt jelentés teljes szövege:

„300/1926. 1926. nov. 27.

Tekintetes Tanács! (IX. ü. o.)

Az általam megszemlélt épületről könyvtári célokra való alkalmasság szempontjából van szerencsém jelentésemet a következőkben foglalni össze:

Az épület fekvése a lehető legszerencsésebb: centrális, izolált, csendes, az egyetemek, a múzeum s a nagy könyvtárak szomszédságában, tehát abban a körzetben van, melyet a kutatók állandóan frekventálnak. Az épület mintegy 60 helyiséget foglal magában, melyek közül a nagytermek elsőrendűen alkalmasak előadóterem, olvasóterem, kölcsönző és katalógustermek céljaira. A helyiségek berendezése annyira artisztikus, hogy a főváros első kultúrintézetéhez méltóbbat elképzelni sem lehet. Készen találni meg éppen nem. Legméltóbb elhelyezést találna a könyvtár legfontosabb gyűjteménye, a várostörténeti Budapesti-gyűjtemény, úgy szintén a Keleti, a Röpirat és Pamflet-gyűjtemény és a magyar első kiadások gyűjteménye, a Szüry könyvtár. Könyvraktár céljaira megfelelő átalakítással oly nagy hely áll rendelkezésre, mely körülbelül 35—40 év gyarapodásának befogadására alkalmas. A többi helyiség részben kellő átalakítással, bőségesen elegendő volna arra, hogy a könyvtár minden dolgozó helyisége elhelyezést nyerhetne. Ha ezenfelül figyelembe vesszük azt, hogy az épület a lehető legmasszívabban s művészi szempontból a legkényesebb ízlést is kielégítően van megépítve, úgy hogy hasonló épületnek megfelelő helyen felépítése ma a lehetetlenséggel volna határos, azt kell mondanom, hogy ilyen alkalom könyvtárunk ideális elhelyezésére emberi számítás szerint nem fog kínálkozni többé.

Tisztelettel

Enyvvári Jenő
h. könyvtárigazgató."

Ez a szakvélemény lényegében hamis képet festett az épületről, de a tartalmi elemzés előtt meg kell állapítanunk a történeti hűség végett, tökéletesen érthető, hogy a könyvtárigazgató kritikátlan lelkesedéssel bizonygatta: a palota feltétlenül megfelel a könyvtár céljainak.

Csaknem bizonyosak lehetünk abban, hogy Enyvvárit nem kellett lekenyerezni, hogy a központ számára kínált lehetőséget elfogadja, sőt áradozzon az épületről. Ezt felsőbb utasítás nélkül is bizonyára szívesen megtette, hiszen már úgyszólván semmi esélye sem volt arra, hogy az 1914-ben „ideiglenesen" átadott öreg épületből, ahol már 1926-ban fullasztó volt a helyszűke, belátható időn belül kimentse a központi gyűjteményt. A Károlyi utcai nyomorúsághoz képest a Wenckheim palota ragyogó távlatokat ígért.

Tény az, hogy a könyvtárigazgató nagy ügybuzgalmában valótlanságok állításától sem riadt vissza: „az épület izolált, csendes" —, írta, pedig ennek ellenkezője volt igaz, hiszen a Baross utca, különösen azokban az időkben, amikor a mai trolibuszok helyett még villamosok jártak a palota előtt, egyik leglármásabb útvonala volt a fővárosnak. A jelentés ismételten áradozik a reprezentatív termek „artisztikus" szépségeiről, arról viszont szó sem esik, hogy ezen termek csillárai teljességgel alkalmatlanok olvasótermek asztalainak megvilágítására, hogy olyan elemi követelménynek, mint a raktárak és az olvasó-kölcsönzőtermek közvetlen összeköttetése, csak abban az esetben tehetnek eleget, ha az épület egy részét földig bontják le és azután újjáépítik. Az igazgató figyelmét az a körülmény is kikerülte, hogy a palota második emeletéhez csak nyaktörő csigalépcsők vezetnek, ott munkahelyiségeket egyáltalában nem lehet létesíteni, de a tekervényes csigalépcsők könyvszállításra sem alkalmasak. A munkahelyiségek kérdése egyébként a földszint és az első emelet rendelkezésre álló térségében sem (ahová normális lépcsőfeljárat vezet) oldható meg korszerűen másképp, mint újraépítéssel. Semmit nem mond a jelentés, milyen állapotban volt 1926 végén az épület, amely akkor már 35. „életévét" tapodta. E tekintetben többet árulnak el egyes hírlapi közlések odavetett megállapításai. Az Újság című lap 1926. december 18-i számában például ezt olvashatjuk:

> „Sajnos a gyönyörű palota óriási károkat szenvedett. Egyik hatalmas tükrét betörték, parkettjét tüzes szivar- és cigarettacsutkákkal borzalmasan összeégették, úgy hogy alapos restaurálásra szorul".

A Wenckheim palotát viszont sokan és jól ismerték kívülről-belülről, hiszen az sok esztendőn át szolgált a Wolff-féle Keresztény Községi Párt, majd a Friedrich-féle Keresztény Ellenzék klubhelyiségeként, emellett, mint megtudtuk, bérlőknek és „ingatlanosok"-nak is számtalan esetben mutogatták. Ezért történhetett, hogy már a vásár megkötésének hírülvétele után — egyelőre még az Enyvvári-féle jelentés ismerete nélkül — komoly kifogások merültek fel abban az irányban: jó lesz-e ez könyvtárnak.

Erről tájékoztat többek közt a Pester Lloyd című napilap 1926. december 18-i száma, amelyben a következőket olvashatjuk:

> „Mindenesetre egyes szakemberek nem tartják ideális megoldásnak a könyvtár elhelyezését a palotában, mivel a hatalmas épület nem egészen alkalmas könyvtári célokra. Még városi körökben is akadnak olyanok, akik szerint célszerűbb volna múzeumot berendezni a palotában."

Többek közt ez a közlemény is feltárja, hogy utóbb, az 1927. február 28-i pénzügyi bizottság ülésen valótlanságot állított Folkusházy Lajos alpolgármester, amikor a Fővárosi Közlönyben (1927. évf. 550. old.) megörökített felszólalásában kijelentette:

> „A szakértők minden tartózkodás nélkül elsősorban könyvtár céljára alkalmasnak minősítették a palotát."

Fel sem tételezhető, hogy olyan élelmes üzletember, mint az alpolgármester, ne szerzett volna tudomást 1927 február végéig arról, hogy már 1926 decemberében elhangzottak ilyen kifogások még városi körökben is. Annál kevésbé maradhatott ez titok előtte, hiszen még a sajtó is foglalkozott a kérdéssel.

Ebben a megvilágításban természetesen közönséges „parasztfogás"-nak bizonyul Wolff Károly kereszténypárti vezér ugyanazon pénzügyi bizottságban hangoztatott (fentebb idézett) primitív beállítása is, mely szerint a palota „elsősorban középületnek predesztinált ház" stb. Szemmelláthatő, hogy itt szabályos összjátékról volt szó a vezető várospolitikusok között. Ebbe a sötét machinációba az ellenzék egyes vezéralakjai is gyorsan és készségesen belekapcsolódtak. Jó példa erre Friedrich Istvánnak, a keresztény ellenzék vezérének a pénzügyi bizottságban való szereplése. Friedrich a jelek szerint nem volt ott az 1926 december eleji pártközi értekezleten és ezért 1927 . február 28-ig, a pénzügyi bizottság üléséig nem tudott arról, hogy a Wenckheim palota vételét lényegében nem megtárgyalásra, hanem utólagos jóváhagyásra terjesztették az ülés elé. Ezért Friedrich, aki mellesleg vállalkozó (a Mátyásföldi Gépgyár igazgatója) és gépészmérnök, tehát műszaki ember volt, teljesen jogos kifogásokat emelt a tervezettnek vélt vásár ellen. A következőket mondta:

> „Nagyon jól ismeri az épületet, hiszen évekig ott tartózkodott. Tudja, hogy annak csak egy lépcsőháza van az első emeletig, onnan járhatatlan vascsigalépcsők vezetnek a második emeletre... Mindössze pár nagy terem alkalmas a célra. Az épület arannyal és impozáns színekkel, lehetetlen csillárokkal és burkolatokkal túlhalmozott luxuriozus palota, amely könyvtár elhelyezésére teljességgel alkalmatlan. Fűtési berendezése teljesen elavult oly lehetetlen csatornákkal, hogy az egerek és patkányok előzhetetlenül szaladgálnak benne, műszakilag elhibázott alkotmány, művészeti szempontból pedig belül ízléstelen" (Főv. Közl. 1927. 549. old.)

Nagy pálfordulóktól szegélyzett pályafutásának ismeretében nem meglepő, hogy Friedrich pillanatok alatt visszatáncolt, amikor Folkusházy ugyanazon az ülésen tudomására hozta: a vétel, amelyet kifogásol, már lebonyolódott és „felsőbb helyen is" hozzájárultak ahhoz.

„Ha már meg van véve, nem szóltam semmit" — jelentette ki nyomban Friedrich, aki nem csodálkozott, nem kérdezősködött: hogyan is történt a dolog? — hanem, ellenzéki létére is cinkosan „belenyugodott" az ügybe.

Az épület könyvtári célokra való alkalmasságát illető kifogások mindenesetre arra késztették a város vezetőit, hogy megtegyék az „ellenintézkedéseket". Az akció utólagos törvényesítését célzó törvényhatósági közgyűlés elé már olyan javaslatot terjesztettek, amely legfőként az ilyenirányú kételyeket igyekezett eloszlatni. Az 1927 márciusi törvényhatósági ciklus tárgysorozata a Fővárosi Közlöny 1927. február 25-i számában jelent meg és ennek keretében (416. old.) a Wenckheim palota vételére vonatkozó előterjesztés szövegébe jobb híján egyszerűen az Enyvvári-féle (fentebb teljes szövegében idézett és elemzett) „szakvélemény"-t szőtték be. Ez esetben nem jelentés, hanem „indokolás" volt a neve.

„Szakvéleménnyé" a már részben ismertetett 1927. március 16-i közgyűlésen „lépett elő".

Ezen a közgyűlésen nagyon komoly vádponttá kezdett súlyosodni az a teljesen jogos bírálat: miért nem készítettek előzetes értékbecslést az épületről. A sarokbaszorított városvezetőség nevében Liber Endre tanácsnok védekezése során ezeket mondotta:

> „Ami most már a szakértői véleményt illeti, Bedő bizottsági tag úr azt állította, hogy ceruzajegyzetek alapján vettük meg. Méltóztassék megengedni, itt van a Fővárosi Könyvtár igazgatójának jelentése, amely úgy látszik Bedő bizottsági tag úr figyelmét elkerülte, mikor az iratokat megnézte (Zaj, Közbeszólások: Talán nem volt közte)... Én az iratokból veszem most ki, méltóztatik látni, nem mentem vissza a hivatalomba érte... Nem ceruzajegyzet, gépírásos jelentés" (Főv. Közl. 1927. évf. 675. old.).

A tanácsnok elővette és felolvasta az ezúttal „szakértői vélemény"-ként szerepeltetett Enyvvári-féle jelentést (itt bizonyosodott be újólag Folkusházy állításának valótlan volta: csak egyetlen „szakértő"-t tudtak produkálni, az is egy tőlük függő hivatalnok volt). Nem csoda, hogy —, mint ezt a jegyzőkönyv megörökítette —, a felolvasást „nagy zaj"-jal fogadta a baloldal. Hogy mit kiabáltak, ezt nem tudjuk, de azt mi is láttuk, hogy Enyvvári egyetlen gépelt oldalra terjedő írásában az akkor reklamált értékbecslésről szó sem volt.

Az 1927. március 16-i közgyűlésen azonban az ellenzéki városatyák egy része nem tért simán napirendre a kérdés felett és részben Friedrich gyorsan visszavont, de találó megállapításaira utalva hevesen vitatta, hogy a palota megfelelő lenne a könyvtár elhelyezésére. Ezzel kapcsolatban különleges nyomatékkal emelték ki, hogy az épület ilyen célokra való átalakítása, (mellyel alább foglalkozunk), előreláthatóan ugyanakkora összegbe fog kerülni, mint maga a palota. A sorsdöntő közgyűlésen a város vezetői még változatlan következetességgel bizonygatták, hogy az épület megfelel a célnak. Döntő pillanatokról volt szó, hiszen ezen a közgyűlésen szavaztak a vételről. Utóbb azonban már a városi körök sem tartották oly fontosnak, hogy erőnek-erejével, egyértelműen bizonyítsák: a könyvtár elhelyezésére éppen a Wenckheim palota a legalkalmasabb. Ellenkezőleg, a közgyűlési jóváhagyás birtokában már bizonyos beismerésekkel is találkozhatunk, melyek szerint mégsem ez az épület a legideálisabb hajlék a könyvtár számára.

A fővárosi könyvtár birtokában levő 1927. április 28-i iratból („Wenckheim palota iratai" 5. sz.) következtethetünk arra, hogy a polgármesteri hivatal és a könyvtárigazgató kölcsönösen egymásnak tettek szemrehányást, mert a valóságosnál sokkal kedvezőbb színben tüntették fel az épület könyvtári célokra való alkalmasságát. A szóban forgó dokumentum: a könyvtárigazgató véleményezése egy a polgármesteri hivataltól hozzáküldött iratról, melyben Steinhardt Antal volt bizottsági tag nyomatékos kifogásokat emelt a palotavétel ellen. Ebben a befelé, a városvezetőség felé szánt véleményezésben Enyvvári Jenő könyvtárigazgató már sokkal őszintébben szól a palotáról, mint sokszor idézett és a Fővárosi Közlönyben kétszer is kinyomtatott első jelentésében:

> „Mikor a Tanács a palota megvétele előtt szakvéleményt kért tőlem, napokig ezzel a kérdéssel foglalkoztam... A palota megfelelő átalakítása, miként azt 1926. november 27-én kelt szakvéleményemben is hangsúlyoztam, múlhatatlanul szükséges. Hogy a palota megfelelő átalakítás után sem válhatik olyanná, mintha egyenesen könyvtári célokra a legmodernebbül épült volna, az az első pillanatra világos volt előttem..."

Az idézett beállítással szemben az első jelentésben szó sem volt arról, hogy az épület még az átalakítások után sem lesz ideális hajlékává a könyvtárnak.

A magyarázkodásból arra kell gondolnunk, hogy ha a „Wenckheim ügyet" is bűnügyi vonalra terelték volna, amint az más esetekben bekövetkezett, úgy az igazi felelősök, Sipőcz, Wolff, Folkusházy és társaik ezúttal is a kisebb beosztottakra, elsősorban a könyvtárigazgatóra hárították volna a törvénytelen vásár ódiumát.

Kiegészítésként utalnunk kell arra, hogy Enyvvári hasonló, részleges beismeréseket tartalmazó nyilatkozatot tett a nyilvánosság előtt is. A közlemény a kereszténypárti városvezetőséget tűzön-vízen keresztül védelmező klerikális Nemzeti Újság című lap 1927. július 13-i számában látott nyomdafestéket. A könyvtárigazgatóval készített interjú már címében is megtévesztő: „A Wenckheim palota tökéletesen megfelel a Fővárosi Könyvtár céljainak". Enyvvári beszélgetése során (melynek gépiratos változatai a fővárosi könyvtárban a „Wenckheim palota iratai" közt is megmaradtak a következő gyűjtőcím alatt: „Válaszok hírlapi támadásokra") az alábbiakat jelentette ki:

> „A főváros pénzügyi helyzetére való tekintettel új könyvtárpalota építkezésére nem gondolhattunk. Mikor a Wenckheim palota felajánlásával lehetőség nyílt a könyvtár elhelyezésére... a főváros vezetősége engem bízott meg, hogy szakvéleményt mondjak. — E kérdésben utalok elsősorban a műszaki közegek egybehangzó véleményére, amely szerint a Wenckheim palota vételével a főváros jó vásárt csinált... Mielőtt véleményemet a főváros tanácsához felterjesztettem volna, a palota helyiségeit ismételten műszaki közegekkel bejártam és az épületet heteken át tanulmányoztam... Hogy a palota átalakításokkal sem válhatik olyanná, mintha egyenesen könyvtárnak készült volna, azt természetesen magam tudom a legjobban... Minden külvilági zajtól izolált könyvtár oly forgalmas városban, mint Budapest, teljesen elképzelhetetlen lett volna... Köztudomású, hogy az állandósult és megszokhatóvá vált villamosközlekedés sokkal kevésbé zavarja az olvasók munkáját, mint ahogy azt egyesek képzelik..."

Enyvvári, aki fentebb idézett és feletteseihez címzett, tehát belső használatra szánt beadványában azt írta,hogy „napokig" tanulmányozta az épületet, a széles nyilvánosság előtt, a sajtóban már „heteken át" folytatott vizsgálódást emlegetett. A tanácshoz címzett írásban szó sem volt „műszaki közegek egybe-

hangzó véleményé"-ről és arról, hogy ezekkel együtt járta volna be az épületet, mielőtt első véleményezését elkészítette.

A részleges beismerésekre egyébként azért is volt szükség, mert a palotavásár lebonyolítása és kierőszakolt törvényesítése után elő kellett készíteni a közvéleményt és a törvényhatóság ellenzékét az újabb keserű pirula lenyelésére, arra, hogy az épület könyvtári célokra való átalakításának hatalmas, a vételárral csaknem egyenlő kiadásait tudomásul vegyék, illetve megszavazzák.

ÁTALAKÍTÁS, BERENDEZÉS, MEGNYITÁS

Mielőtt az átalakítás és berendezés munkáiról szót ejtenénk, újabb figyelemreméltó mozzanatra kell rávilágítanunk: amíg a város vezetői a vásárt teljes presztizsük bevetésével és páratlan gyors akciókkal kereken 6 hét alatt, 1926. december eleje és 1927. január 15. között tető alá hozták, az épület könyvtári célokra való alkalmassá tételénél a legcsekélyebb sietséget sem tanúsították.

Az 1927. január 15-én már a főváros birtokába került palotában csak több, mint négy esztendő múltán, pontosan 1931. április 21-én nyílhatott meg az intézmény az olvasóközönség előtt.

A vásár lebonyolítása, a vételár kifizetése körül tehát óriási buzgalmat tanúsítottak a város vezetői, de az átalakítás, a berendezés, a gyűjteménynek az olvasók számára való átadása az új otthonban már „ráért". A sok más leleplező erejű mozzanat mellett ez is szemléletesen bizonyította: nem a könyvtár elhelyezése, hanem a vétellel kapcsolatos „üzlet" volt a fontos számukra.

A Wenckheim palota átalakításának és berendezésének ügye háromszoros nekirugaszkodás után dőlt el véglegesen.

Első ízben 1927 elején foglalkoztak az illetékesek ezzel a kérdéssel, melynek megoldása azért vált sürgőssé, mert előrelátható volt, hogy a vételt tárgyaló közgyűlésen az ellenzék vitatni fogja az épület könyvtári célokra való alkalmasságát. („Wenckheim palota iratai. A Wenckheim palota átalakítására és berendezésére vonatkozó iratok" csomója), azonban balul végződött ez a kísérlet. Az első költségvetésben ugyanis 570 000 pengős szükségletet tüntettek fel. A palotavásár megszavaztatása körül izgalmas pillanatokban a magas előirányzattal elő sem mertek hozakodni és a közgyűlés emlékezetes (március 16-i) ülésén közölték: a terveket visszaadták a szakközegeknek, hogy mérsékeljék igényeiket.

Másodszor 1928 elején került komolyabb formában napirendre ez a probléma.

A fővárosi könyvtár irattárában („Wenckheim palota iratai") 1928. február 25-i keltezéssel található a könyvtárigazgató részletesebb javaslata, amely nagyobb tételekre osztva megjelöli az átalakítás és berendezés költségszükségleteit. Ime a számadatok:

A) Átalakítási munkák

1. Falbontás és kőművesmunka	84 000 P
2. Asztalos, lakatos és mázolómunka	51 000 P
3. Szobafestőmunka	36 000 P
4. Fűtőberendezések	120 000 P
5. Vízvezetéki és csatornázási munkák	46 000 P
6. Villanyberendezés, könyvlift	73 000 P
7. Tetőfedő és bádogosmunka, üveges és kőfaragómunkák	30 000 P
Összesen	440 000 P

B) Berendezés

8. Vasállványok	182 000 P
9. Fabútor berendezés	71 878 P
Együtt	693 878 P

Így tehát több mint egy esztendővel a vétel után kiderült, az épületre csaknem annyit kell még költeni, amennyiért megvásárolták.

A költségvetéshez fűzött terjedelmes kommentár egyik része nagy vonalakban vázolja az átalakítási költségek egyes tételeinek rendeltetését, részletesebb indokolást találunk a vasállványokkal kapcsolatban. Eszerint az állványok költségszükségletének az olcsóbb, a Ganz—Danubius-féle ajánlatot vették alapul. A vasállványok 11 432 folyóméteren biztosítanak elhelyezési lehetőséget az 1928-ban 180 000 kötetes állomány számára, amely a régi, a Károlyi utcai otthonban 3800 folyómétert foglal el. A palotában a közel 11 és fél kilométeres férőhelyet a földszinti helyiségekben felállítandó faállványok további 2500 méterrel, a dísztermek zárt szekrényei újabb 353 méterrel növelik. Így a Wenckheim palotában 14 285 folyóméter

áll majd rendelkezésre és „az évi 8000 kötetes gyarapodást figyelembe véve" (polconként átlag 40 kötet elhelyezésénél) „50 évre bőven biztosítja" a gyűjtemény terjeszkedését, állapította meg a könyvtárigazgató.

A bútorzat készítésénél a magyarázó szöveg kiemeli, hogy a művésziesen kiképzett első emeleti termekbe, amelyeket az olvasók, a kölcsönző, a Budapesti- és Keleti Gyűjtemény elhelyezésére szemeltek ki, „elemi erővel lép fel az esztétikus megoldás követelménye." A bútorzatot artisztikusan, a célnak megfelelően, ugyanakkor a lehetőség szerint olcsón kell készíttetni, hogy azok a miliőbe „annak túlzott pompája" nélkül beilleszthetők legyenek... E helyen a legmegfelelőbb ajánlattevő, a Thék Endre cég megbízását javasolta az előterjesztés.

A vasállványok készítése egymagában is 7—8 hónapot tenne ki —, fejeződik be az indokolás, amely nyomatékosan kiemeli, hogy a szükséges közel 700 000 pengős előirányzat a munkálatok hosszadalmassága miatt két esztendőre (1928—1929) elosztva, állítható be a könyvtár összköltségvetésébe. Enyvvári javaslata így végződött:

> „Ha meggondoljuk, hogy a palota vételára szakemberek egybehangzó véleménye szerint olcsó (a teljes értéknek mintegy negyedrésze) és hogy egy lényegesen szerényebb kivitelű könyvtárpalota építése ma körülbelül 3 500 000 pengőbe kerülne, úgy érezzük, hogy Budapest székesfőváros közönsége nem hoz túlságosan nagy áldozatot, ha évi 1 000 000 pengővel dotált egyetlen kultúrintézete számára alig 1 500 000 P költséggel 50 évre méltó hajlékot és nyugodt fejlődési lehetőséget biztosít".

Az épület átalakítása, a belső falak részbeni lebontása, újraépítése, a tatarozási és egyéb munkák 1929 elején kezdődtek meg. 1930 elején indult meg a végleges berendezési tervek előkészítése, — tervpályázatokat írtak ki, amelyek elbírálására városi és külső szakemberekből bizottságot alakítottak Buzáth János alpolgármester elnöklete alatt, majd a döntések alapján az elfogadott terveket vállalatba adták.

A közel 700 000 pengős átalakítási és berendezési költségelőirányzatot két egyenlő részletben az 1929—1930-as évekre elosztva bocsátották a könyvtár rendelkezésére. Ezt a közgyűlés utóbb a 179/1930-as határozattal hagyta jóvá.

A könyvtár irattárában („Wenckheim palota iratai") jelentős részben megőrzött tervpályázatok közül Vass Béla és Bodon Károly iparművészek terveit jutalmazták első, illetve második díjjal, őket bízták meg a végleges, a bírálóbizottság kívánságainak megfelelően módosított tervek kidolgozásával úgy, hogy a berendezendő termeket maguk közt osszák fel. (22343/1930—IX. sz. 1930. ápr. 24-i keletű tan. hat.) A munkálatok vállalatba adása nyilvános versenytárgyalás után történt meg. Ennek eredményéről a 27 574/1930—IX. számú 1930. június 18-i keltezésű tanácsi határozat tájékoztat, mely szerint Fodor József a folyóiratterem, Lingel Károly és fia a nagy olvasóterem a reference és a Budapesti Gyűjtemény, a Műasztalosok Szövetkezete és Iparművészeti Rt., Rákos Pál a kölcsönző és katalógusterem, Kiss József a „Kis Budapesti Gyűjtemény" (ma: osztályozó), Thék Endre a Keleti Gyűjtemény (ma: rendelőcsoport) bútorberendezési munkálatait végezték el.

A berendezés költségigényesebb hányadát, a vasállványok elkészítését a Ganz-Danubius gépgyárnak adták ki a főváros építkezési bizottságában 1930. május 6-án és 13-án tartott meglehetősen éles vita után (l. „Wenckheim palota iratai").

Ide iktatjuk a könyvtárigazgató kéziratban fennmaradt utólagos és végleges elszámolását a palotával kapcsolatos kiadásokról, amelyek az átalakítás és berendezés részlettételeinél igen lényeges eltéréseket mutatnak az 1928. február 25-i tervekétől:

„Az új könyvtárépület megvásárlásának, átalakításának és berendezésének költségei...

Épület vásárlás és átírás	798 000	„
Átalakítás és berendezés	693 898	„
	1 491 878	P"

Ez a belső használatra szánt összegezés sem volt teljesen pontos, a város az átírási illeték kifizetését addig halogatta, míg azt elég jelentékeny késedelmi kamattal (több mint 4 500 pengő) terhelték meg. A 42 és félezer pengőt csak 1930. március 26-án utalták ki. (l. „Wenckheim palota iratai" 21. sz.) Feltehető, hogy a halogatás egyik oka: a nagyösszegű illeték kifizetésével minél később akartak a nyilvánosság elé lépni.

1930 végén befejezéshez közeledtek az átalakítás és berendezés munkálatai és ekkor már a főgondot a központ könyvanyagának leendő átszállítása okozta. Kondorosi Sándor, aki még Szabó Ervin igazgatósága alatt került a könyvtárba, kapott megbízást a költözködés technikai előkészítésére és lebonyolítására, ugyanő számolt be részletesen a könyvek átszállításának végrehajtásáról az 1931-es Évkönyvben (56—58.

old.). Kondorosi az 1914-ben (a Városházáról a Károlyi utcai épületbe) lefolytatott hurcolkodást vette összehasonlítási alapul (itt tévesen jegyezte meg, hogy az 1914-es költözködés 11 hónapig tartott, mert az ténylegesen mindössze néhány hetet vett igénybe, a bútorok szállítását is beleértve, ahogyan ezt a könyvtár 1914-ről szóló nyomtatott jelentése dátumszerűen megörökítette). Az 1931-es költözködést leegyszerűsítette, hogy az új épületben új bútorzat várta a könyvtárat. Míg 1914-ben több mint 100 000 kötet szállításáról volt szó, ezúttal az előbbinek duplájáról. A leglényegesebb újítás volt, hogy az 1914-ben kölcsönbe vett könyvprések helyett a szállítást olcsóbbá és gyorsabbá tették kartondobozok alkalmazásával. A beszámoló szerint a hosszas és gondos előkészületek eredményeként a 200 000-es könyvtömeg 1931. március 16-án kezdett átszállításával 12 nap alatt végeztek.

Az új könyvtárépületet 1931. április 18-án mutatták be a sajtó képviselőinek, az ünnepélyes megnyitásra három nappal utóbb, 1931. április 21-én került sor.

Az április 18-i sajtófogadást és a 22-i ünnepélyes megnyitást a várospolitika vezetőinek irányítása alatt álló sajtó „megfelelő" kampánnyal készítette elő. A Városok Lapja 1931. április 15-i számában, a Fővárosi Hírlap ugyanaznapi kiadásában és más újságokban lehozott közlemények például sietve leszögezték, hogy a palotavétel egykori ellenzői is „kénytelenek beismerni": a könyvtár elhelyezése „fényesen" megoldódott, a gyűjtemény harmonikusan illeszkedett be a főúri környezetbe, melynek hangulatát megőrizték anélkül, hogy ez a célszerűség rovására ment volna. A könyvtár nemzetközi látványosság lesz és az odavezetett idegenek előtt „a főváros kultúrájának gazdagságát fogja dokumentálni". A legelterjedtebb délutáni bulvárlap, Az Est fényképes riportban számolt be (1931. április 18.) az aznapi sajtófogadásról „Arany- és ezüstdíszes termekben, amerikai rendszerben helyezték el a főváros 200 000 kötet könyvét" címen. Hangzatos feliratokkal, alcímekkel közöltek riportokat a többi lapok is (Pesti Napló, Nemzeti Újság, Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Népszava, Pesti Hírlap, Új Nemzedék, Magyarország, Újság stb.) 1931. április 18. és 19-i számai.

Az egész sajtó idézte Liber Endre (ekkor már) alpolgármester a sajtófogadáson tartott előadásának azt a megállapítását, hogy

„a 80-as években épült palota akkor 4 és fél millió forintba került"

Kőrösy József többször idézett kimutatásából tudjuk, hogy ezért az összegért a nyolcvanas években nem egy, hanem tizenegy Wenckheim palotát építhettek volna, tekintve, hogy valójában 405 000 forintba került a palota építése. A könyvtár felavatását is legalább olyan vaskos füllentések kísérték, mint a palota megvételét, azzal a különbséggel, hogy ekkor, 1931-ben már mindenki „belenyugodott" a tényekbe —, amint ez más hasonló visszaéléseknél történt. A főváros vezetői mégsem voltak nyugodtak, ezért emlegettek továbbra is valótlanságokat.

Az 1931. április 21-i ünnepélyes megnyitóra mindenkit meghívtak, aki „számított" Budapesten, a kormány tagjaitól le a törvényhatósági bizottság tagjaiig és a számottevőbb városi tisztviselőkig. Ripka főpolgármester, Sipőcz polgármester, Liber Endre alpolgármester, a városi tanácsnokok mellett Szily Kálmán és Blaha Károly államtitkárok, miniszteri tanácsosok, Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, felsőházi és képviselőházi tagok jöttek el a nagy eseményre. Persze, 1931 tavaszán a pusztító gazdasági válság mélypontján korántsem volt egészen emelkedett a hangulat. Liber Endre alpolgármester megnyitó beszédében azt emelte ki, hogy a luxuspalota megszerzése nem a gazdagság, hanem a szegénység jele, mert a városnak „nem volt pénze" önálló épület emelésére. Hogy a másfél millióból könnyen megépíthettek volna egy könyvtárpalotát —, erről már cáfolat formájában sem esett szó négy évvel a vétel után.

Sipőcz Jenő polgármester a könyvtár felavatásán mondott beszédében sem mulasztotta el, hogy elképesztően hamis képet ne fessen ez alkalomból is az ország „kulturális virágzásáról". Azt állította, hogy a közkönyvtárak száma tekintetében Magyarország, ellentétben szegénységével, világviszonylatban is az élen jár. Mondta ezt annak ellenére, hogy Budapest városa közkönyvtárak tekintetében nemcsak az úttörő angolszász városok mögött maradt le beláthatatlan távolságban, de az akkoriban már lendületes fejlődésnek indult szovjet városok mögött is.

A viharok elültével tehát a sötét hátterű palotavásárból még politikai tőkét is szerettek volna kovácsolni maguknak a főintézők.

MÁSFÉL ÉVTIZEDES HANYATLÁS
(1930—1944)

„TENGŐDÉS" ÉS „SORVADÁS"

1929-ben kereken 830 000 pengő volt a könyvtár gazdálkodási kerete , ez az előirányzat, (a Wenckheim palotára folyósított nagyösszegű rendkívüli tételt itt figyelmen kívül hagyjuk), az összes korábbi összegeket felülmúlta, azonban az 1929-ről szóló jelentésben egyetlen szóval sem méltatta ezt a csúcsteljesítményt az igazgatóság, mert az Évkönyv már a világválság kezdetén jelent meg és ezért semmi oka sem volt derülátó méltatások készítésére. A bizakodás helyett a „mostoha gazdasági viszonyok"-ról való panaszokkal és azzal a fogadkozással találkozunk, hogy „a könyvtár vezetősége és személyzete mindent megtesz" a nehézségek csökkentésére.[1] A viszonyok 1930-ban rosszabbodtak és 1931-ben is tovább mélyült a válság. Ezt azonban előre nem lehetett látni. Jeléül a nagy változásnak, amit 1931-től reméltek, (ekkor költöztették be a központot a Wenckheim palotába), új köntösben, finom papíron, szép fotómellékletekkel és új elnevezéssel bocsátották közre a könyvtár jelentését. (Ekkor lett az 1907 óta megjelenő Értesítőből „A Fővárosi Könyvtár Évkönyv"-e). Mire azonban a palotába átköltöztek, illetve az 1931-ről szóló beszámoló írására sor került, végkép elröppent az ünnepi hangulat. A fordulatot azzal a keserű megjegyzéssel kommentálta az igazgató az ünnepi kiadványban, hogy:

> „Sajnos a Fővárosi Könyvtár új palotájában nem fejlődhetik úgy tovább, ahogy múltja és a kedvezőbb, vonzóbb környezet természetszerűleg magával hozná".[2]

Az előbbinél nyomatékosabb panaszokat örökített meg az 1932-es Évkönyv:

> „Az anyagi erőknek minden további csökkentése az intézménynek a sorvadását fogja előidézni. A Fővárosi Könyvtár is... annyi más jobbra hivatott intézmény sorsára, a tengődésre fog jutni".[3]

A költségvetési keret, ezen belül a könyvbeszerzési irányzat többszörös megszorítása váltotta ki a borulátó megállapításokat. Az 1929-ben élvezett 830 000 pengős előirányzatból 1932-ig már csak 768 000 maradt, ráadásul a költségvetési év közben — az addigi gyakorlathoz képest példátlan módon —, a már jóváhagyott előirányzatot is igen jelentékenyen leszállították (768 000-ről 719 000-re). De még a többszörösen redukált keretet sem meríthették ki, (végül is 713 000 pengő felhasználásáról adott hírt az 1932-es zárszámadás).

A költségvetésen belül is aránytalanul nagy csökkenést látunk a könyvbeszerzés rovatában: amíg 1929-ben még 263 000 pengőért vásárolhattak könyveket, addig 1932-ben mindössze 146 és félezer pengőt költhettek e célra, ezt is csak úgy érhették el, hogy 5000 pengővel túllépték a csökkentett előirányzatot.

Nem érdektelen, hogy a beszerzési keret sokszoros megszorítása ellen 1932 őszén országosan ismert tudósok és közéleti emberek emeltek szót. E mozgalom nyomát a könyvtár irattárában őrzött és 32 aláírással ellátott memorandum őrzi. A Sipőcz Jenő polgármesterhez intézett „1932 szeptember" keltezésű dokumentum első része kiemelte, hogy „a fővárosi könyvtár a gazdasági és szociális problémáknak eddig is speciális könyvtára volt" (tehát még 1932-ben is így minősítették a kutatók, noha társadalomtudományi jellegétől rég megfosztották a központot!), majd nagy sajnálkozással konstatálta, hogy az intézmény anyagiak híján már nem töltheti be régi hivatását, különösen, mert a vásárlási keret leszállítása éppen a külföldi irodalom beszerzése elé hárít óriási akadályokat. Az előterjesztés a kor hangulatát jellemző alábbi kommentár kíséretében apprehendált a főváros vezetőségénél:

> „Sajnos Magyarországon ma már tényleg ott tartunk, hogy nem tudjuk mi történik külföldön... szellemileg elmaradunk, ifjúságunk nem fejlődhet... Ma izoláltan élni és fejlődni nem lehet, izoláltan csak elpusztulni lehet. A beszerzések korlátozásának oka természetesen a könyvtár költségvetésének csökkentése... Olyan időkben, amikor megszűnt a magánember könyvvásárló képessége..."[4]

[1] A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1929. 2. old.

[2] A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. 1931. 1. old.

[3] Ua. 1932. 5. old.

[4] Irattár. Állománygyarapítás. 1932. szept.

A memorandumot többek között Szekfű Gyula, Kornis Gyula, Domanovszky Sándor, Eckhart Ferenc, Gombocz Zoltán, Kövesligethy Radó, Hekler Antal, Angyal Dávid, Szladits Károly, Németh Gyula, Heller Farkas, Pethő Sándor egyetemi tanárok, írók, és a polgári tudományos világ más országosan ismert személyiségei írták alá. A dokumentum felzetén talált pecsétek, keltezések szerint a javaslattal foglalkoztak ugyan a városi hatóságok, de mintha csak az ellenkező hatást váltotta volna ki belőlük a memorandum: 1933-ban és azután is tovább csökkentették a beszerzési keretet. 1936-ban a zárszámadás szerint már alig 40%-a jut az 1929-es tételnek (263 000 pengő) gyarapításra (102 000 pengő).

A világválság kirobbanását követően a fasizmus bukásáig csak 1937-ben lélegezhetettt fel először és utoljára az igazgató: a költségvetési keretet félszázezer pengővel megemelték, ezen belül 108 000-ről 130 000-re nőtt a beszerzési előirányzat is, de a következő évben ugyanannyi maradt és már ebből is csak 119 000 pengőt költhettek el. Ezért nem is lep meg bennünket, hogy az utolsó békeévekről szóló jelentésekben is a könyvtár közeli pusztulását vázoló sorokkal találkozunk.

Ilyen feltételek között érte a második világháború kitörése az intézményt. Az újabb katasztrófa első következménye, hogy 1939-ben megint csökkentették 1938-hoz, vagyis az utolsó békeévhez képest az előirányzatot (721 000-ről 695 és félezerre). Az új háború időszakában azután papíron emelik ugyan a költségvetést, de a többletek, akárcsak az első világháború éveiben, ekkor sem ellensúlyozhatták a háborús infláció okozta gyors drágulást. Az 1930—1942-es horthysta évkönyvek közül (az 1943—1944-es a felszabadulás után jelent meg), egyedül éppen az 1941-esben nyilatkozott (bizonyára hivatali kötelességből) az igazgató optimizmustól duzzadó módon. Az 1931 óta új címmel kiadott Évkönyv 10. kötetét így méltatta jelentése legelején: „Örömmel állapítom meg, hogy a publikáció megindítása (1931) alkalmával adott programot, a hozzáfűzött reményeket felülmúló módon sikerült megvalósítanom... a háború okozta rendkívüli viszonyok gátló hatása ellenére csak örvendetes fejlődésről számolhatok be." Folytatásaként az örvendetes fejlődés tényei közé sorolta a Jugoszlávia elleni hadjáratot, „a bolsevizmus elleni háború" megindulását, és minden apropos nélkül tette hozzá, hogy a könyvtár 26 alkalmazottja bevonult, Simon Imre fűtő a keleti fronton elesett. „Örvendetes könyvanyagunk nagymérvű gyarapodása is..." — fűzte hozzá, azonban nemcsak az iménti tények, a férfi alkalmazottak bevonultatása, egyikük pusztulása, hanem a költségvetés, a szerzeményezés, a forgalom számadatai is elárulták, hogy voltaképpen semmi alap sem volt az örvendezésre: 1941-ben is csak 123 000 pengőt fordíthattak beszerzésre, amely tehát még a felét sem érte el az 1929-esnek. Amíg 1930-ban 58 000 pengőt használtak fel könyvkötési célokra, 1941-ben már kevesebb mint 19 000 pengőt. Az 1929-es csaknem 44 000 kötetet kitevő állománygyarapodással szemben 1941-ben annak csak fele, 22 000 kötet került a könyvtárba. A következő három háborús évben (1942—1944) természetesen meggyorsult a hanyatlás. Elegendő ha a gyarapítás számaira vetünk egy pillantást: 1942-ben az előző évhez képest 2500 kötettel kevesebb a szerzeményezés mutatója (19 500), 1943-ban újabb 4 600 kötet a csökkenés (14 900), 1944-ben már a 10 000 darabot sem éri el a gyarapodás.

FASISZTA TENDENCIÁK

Az 1930—1942-es évkönyvek szerzeményezési jegyzékei kerek képet adnak arról, milyen anyag áramlott ebben a periódusban a központi gyűjtemény raktárába. A 13 év alatt felsorolt közel félszázezer könyvcímet, mint korábban, ekkor is a decimális táblázatok számai és címszavai alatt rendezték. Itt sem elengedhetetlenül szükséges, hogy a listákon szereplő címek tengerében merüljünk el, elegendő a táblázatok alakulását, az egyes témakörök irodalmának mennyiségi növekedését szemügyre venni ahhoz, hogy megállapítsuk: ebben az időszakban az előzőnél is intenzívebben, szinte rohamos gyorsasággal növelték a fasiszta anyagot. Évről-évre több szerzeményről adtak hírt a „Fasizmus", „Hitlerizmus", „Nemzeti szocializmus" címszavak alatt, mellettük új szakszámokat is konstruáltak e témakör befogadására, vagy a korábban szereplő alosztályokat tovább differenciálták. Önálló, évről-évre gyorsan gazdagodó irodalmi ág lett a Fajvédelem, Zsidókérdés, Nyersanyag, kialakult a Szabadidő-mozgalom, a Munkaszolgálat, az Élettér, a Testületi állam, a Testületi gazdálkodás, a fasiszta forrásokat jelző Tervgazdálkodás, Háborús gazdálkodás stb.

A Bolsevizmus, Kommunizmus, Szocializmus és egyéb hagyományos szakok persze megmaradtak és az 1920-as évekétől abban különböztek, hogy itt még több antibolsevista uszító munka címe szerepelt.

A fasiszta irodalom tömeges özönlése mellett viszont olyan jól megalapozott és 1919-ig kitűnően fejlesztett irodalmi ág sorvadt el, mint a szakszervezeteké. 1935-től már nem is találkozunk a „331 88 Szakszervezetek" címszóval a szerzeményezési jegyzékekben.

Az évkönyvek végén névmutatókat hoztak a szerzeményezési listákhoz. E névmutatókból szinte hiánytalanul összeállítható a fasizmus vezéreinek, a második világháború főbűnőseinek névsora Mussolinitől Cianon, Virginio Gaydán, Hitleren, Göbbelsen, Julius Streicheren, Alfred Rosenbergen keresztül Ante Pavelićig. Persze olyan fasiszta vezérek művei sem hiányoztak, mint a portugál Salazaré. A magyar

kaszás-, horog-, majd nyilaskereszteses galériája is teljes volt. Meskó Zoltán, Böszörményi Nagy, Pálffy Fidél gróf, Milotay, Rajniss, Endre László, Szálasi és bűntársai írásai egyaránt bekerültek legalább néhány propagandafüzet erejéig a szerzeményezési listákra.

A „Nemzetközi jog", a „Magyar belpolitika", sőt olyan címszavak alatt is, mint a „Nőkérdés", „Közoktatás" és hasonlók, részben vagy többségükben fasiszta szerzemények szerepeltek.

A hitleri rablóháborúk éveiben szinte maradéktalanul náci irányú könyvek beszerzéséről adtak hírt az óriásira növekedett „Hadügy. Haditengerészet" alosztály rovatai, 1942-ben már 130 munka címét találjuk itt és ezek csaknem kivétel nélkül fasiszta-náci szellemű írások.

A könyvtár vezető gárdájának úgy látszik komoly gondot okozott, hogy ezt az irodalmat áttekinthető elrendezésben tárja a központi gyűjtemény fogyatkozó olvasótábora elé, a Dewey-féle tizedes rendszert ugyanis a finomítások ellenére sem tudták alkalmassá tenni arra, hogy az egyoldalú gyarapítás címanyagát megfelelően tagolják. Az egyik Évkönyvben és különlenyomatban is megjelent tanulmány javaslatot tett a decimális rendszer reformálására, többek között ilyen indokolással:

> „Vegyünk csak egy egészen új, alig két évtizedes fogalmat: a «nemzeti szocializmus»-t. Ha ennek irodalmát minden rendszerezés nélkül egyszerűen a nemzeti szocializmus címszó alá csoportosítanánk, máris néhány ezer címet kellene a kutatónak átnéznie, még akkor is, ha csak a könyv és füzet formájában megjelent anyagról van szó és teljesen elhanyagoljuk a sok ezerre menő folyóirat- és újságcikkeket".[1]

Ha az 1930—1942 -es évkönyvek végén szereplő „A központba járó kurrens folyóiratok jegyzéke"-it vizsgáljuk, úgy itt is eltolódást látunk a fasiszta-náci periódikák javára. A legnagyobb olasz és német napilapok, a Popolo d' Italia, a Corriere della Sera, a Völkischer Beobachter és társaik mellett több más fasiszta és náci újság, köztük a leghirhedtebb uszító hetilapok és folyóiratok, mint a Donauzeitung, a Süd-Ost Echo, a Der Stürmer és hasonlók is ott díszelegtek a központ folyóiratosztálya polcain, ahol természetesen teljes létszámban megtalálhatták az olvasók a hazai nyilas és egyéb fasiszta periodikákat, az Esti Újságot, a Pesti Újságot a Nemzet Szavát, a a Virradatot, az Összetartást, az Új Magyarságot éppenúgy, mint az Egyedül Vagyunkot, a Pesti Futárt, a Harcot, a Magyar Életet, stb.

Az 1930-as évek végéig már igen tekintélyes részt foglaltak le a központi raktár polcain az útszéli hangú uszító sajtó bekötött évfolyamai és az ilyen jellegű monografikus kiadványok.

A könyvtár vezetősége megtette a magáét, hogy ezt az anyagot, az időszaki sajtó cikkeit ugyanúgy, mint az önálló kiadványokat speciális bibliográfiák útján az olvasók elé tálalja. 1933-ban e törekvés jegyében adták ki az 1910-ben indított „Aktuális kérdések irodalma" sorozat újabb, 50. számát. Hogy valamilyen módon jelezzék: nem egyszerűen a régi sorozat folytatásáról van szó, ezt az alcímet konstruálták a régihez: „Aktuális nemzetpolitikai kérdések irodalma". Az Aktuális kérdések irodalma 50. száma lett így az Aktuális nemzetpolitikai kérdések irodalma 1. száma is. Homa Gyula és Witzmann (Veredy) Gyula közös műve volt ez. „Testületi képviselet a nemzeti államban" címen jelent meg az 1933-as Évkönyvben és önálló füzetként is, több mint félezer tételt sorolt fel. A címből is látjuk; kifejezetten fasiszta témáról volt szó. A téma kiválasztása ugyan magában is állásfoglalást jelentett, de a „hitleri új ezredév" első esztendejében még szükségét érezték a szerzők, hogy a bibliográfia bevezetésében néhány szóval saját „pártatlanságukat" bizonygassák, azt hangoztatva, hogy ők nem foglaltak állást „sem mellette, sem ellene" a testületi államnak, ők „csupán" azt látják, és „mást nem is akarnak látni, mint ezen téma időszerűségét", mert a politika központjában „a hivatásrendi eszmék", „a társadalom nagy szuperindividuális egységeinek valósága" áll, olyan időkben, amikor „gigantikus méretekben jön az ember, mint rendtag" mint a „nemzettest" tagja. A bevezetés tehát ugyanúgy, akár a téma kiválasztása, a fasiszta korporációs eszmét népszerűsítette, azt a politikát, amely az egy „nemzettest" jelszavával felszámolta a munkásság önálló pártjait, érdekvédelmi szervezeteit és az államot már egészen leleplezetlenül a tőkésosztály elnyomó gépezetévé változtatta.

Az előbbihez hasonló célokat szolgált a sorozat következő, 1934-ben kiadott száma, ugyancsak Homa és Witzmann közös munkája „Földrendezés" címen. Itt is elegendően érzékeltetik a kiadvány jellegét a bevezetésből kiragadott alábbi sorok: „A magyarság földszeretete sokkal szentebb, misztikusabb vonzalom, mintsem, hogy azt földéhségnek lehetne minősíteni". „Súlyt helyeztünk az önfegyelem képviseletére »a föld Csáky szalmája» veszedelmes hangzatosságával szemben. Számos adalékot vonultattunk fel Oroszországon kívül Európa legtöbb állama, népe és nemzete felfogásának megismeréséhez." Magyarra fordítva ez azt jelentette, hogy Homa és Witzmann a világért sem akartak állást foglalni a földosztás mellett,

[1] Chirke Géza: Közös alosztások. = A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. 1942. 41. old. és különlenyomat.

sőt a földnélküli és szegényparasztok millióitól is elvitattak minden ilyen szándékot. Ez a bevezetés is bizonygatta, hogy szerzői „tárgyilagos bibliográfiát" állítottak össze, ami alatt azt értették, hogy a nagybirtokrendszer olyan védelmezői, mint Albrecht főherceg, gróf Károlyi Gyula és hasonlók mellett a náci és nyilas irányzat szószólóit, Matolcsy Mátyást, Oláh Györgyöt és társaikat is szerepeltették, mint a „második oldal" (melyik másik?) képviselőit. Ugyanígy a fasiszta propaganda jegyében készült az 1936-ban megjelent „Racionalizálás" című bibliográfia is. Az utolsót már Veredy (előbb Witzmann) Gyula egyedül állította össze 1941-ben „Néperővédelem" cím alatt. Ez az utolsó horthysta Évkönyvben (1942) és különlenyomatban látott napvilágot. Az anyaggyűjtést Veredy 1942. február 28-án zárta le. A „Néperővédelem" 1400 címet ölelt fel, a legkülönbözőbb náci és hazai „fajvédelmi", „fajkutató" folyóiratok cikkei is helyt kaptak benne. Veredy bevezetésében hangoztatta, hogy „A néperőpolitika a teljesértékű anyagot istápolja" és ezúttal csak ennek a kérdésnek forrásait adhatta, a „túlnépesedés" és a zsidókérdés irodalmából azonban egyelőre csak egy töredéket közölhetett, az utóbbiból csak olyan művek anyagát, „amelyek a zsidókat a házasságból kizárják", továbbá azon forrásokét, amelyek kimutatják, hogy a keresztény-zsidó házasságok „a néperőnek nemcsak minőségi, hanem mennyiségi lerontói" is.

Veredy Gyula vigasztalásul megjegyezte, hogy „óriási teljes anyag"-a van a nem teljesértékű, (azaz rabszolgasorsra vagy kiirtásra szánt) „emberanyag"-ra vonatkozó címekből. A kézirat e része a fasizmus közbejött összeomlása miatt nem került kiadásra. Az „Aktuális nemzetpoltikai kérdések" sorozat Veredy 5. számmal jelzett összeállításával lezárult.

A beszerzési politikán és a publikációs munkán túlmenően a könyvtár központja segítséget nyújthatott és nyújtott a legszélesebb körökben folytatott fasiszta propagandához is, amint ez az évi jelentéseknek a referensz-szolgálat teljesítményeit felsoroló passzusaiból kiderül. A fővárosi könyvtár valóságos szellemi fegyvertára lett az antibolsevista uszító propagandának és ennek megfelelően fordult hozzá segítségért többek között a régi fasiszta szövetkezés, a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE), amikor 1941. december 14—22 között Budapesten, a pesti Vigadó épületében nagyszabású „Antibolsevista kiállítás"-át előkészítette. A könyvtár igen jelentékeny anyaggal járult hozzá az akció sikeréhez, amiért a MOVE elnöksége 1942. január 20-i levelében mondott „forró köszönetet", ugyanitt kérte az igazgatóságtól, hogy a vidéki városokból érkezett nagyszámú megkeresésre való tekintettel a könyvtár engedje át még egy időre a kiállítási anyagot, hogy azt vándoroltathassák az országban.[1] A kérést Enyvváriék természetesen teljesítették, mire az előzőnél is hálateltebb elismerésben részesültek. Az 1942. május 29-én a MOVE elnöke sajátkezű aláírásával ellátott levélben olvashatjuk:

> „A kiállítást szerte az országban 150 000 ember tekintette meg, de túlnőtt az ország határain is, hiszen német, olasz, francia, spanyol helyszíni közvetítést vettek fel a kiállításról és sugároztak szét a világűrben. Úgy befelé, mint kifelé tehát jó szolgálatot tett a bolsevizmus elleni küzdelemben a tek. Igazgatóságnak a kiállítás sikere érdekében tanúsított megértő készsége..."[2]

A fasiszta könyvtárpolitika megnyilvánulásának tekinthetjük azt a magatartást, amelyet a könyvtárigazgató egyes baloldali kiadványok kezelése során tanúsított. A kép teljessége végett utalunk itt arra: néhány esetben előfordult, hogy a könyvtár vezetősége engedélyezte egyes külföldi baloldali kiadványok beszerzését, de ez csak ezrelékekben kifejezhető módon szépítette a gyarapítás politikai mérlegét. Ugyanakkor azt is joggal állíthatjuk, hogy az a néhány kifejezetten marxista könyv, amely ez időszakban a könyvtárba került, elnézés, tájékozatlanság vagy nemtörődömség következtében csúszott keresztül a szűrőn. Ez volt a horthysta politikai rendőrség véleménye is, amely megfigyelés alá vette a központot. (Ennek az akciónak ismertetésére később térünk ki). Ezt a feltételezést igazolja több Enyvvári Jenő könyvtárigazgatótól származó bizalmas levél is, illetve az e levelekre érkezett válaszok, amelyeket a könyvtár régi irattára őrzött meg. Ez utóbbiak közt találunk például egy 1929. december 27-én keltezett „Átvételi elismervényt"-t, amelyen Baróthy Pál főügyész nyugtázta Illés Béla először az emigrációban (több országban is) megjelent „Ég a Tisza" című regénye Die Generalprobe címen kiadott német fordítása egy példányának átvételét. Két nappal később (1929. december 29-én) egy másik emigráns magyar munka, Sándor Kémery Die Kerker von Budapest című könyve érkezését nyugtázta Baróthy főügyész.[3] (A „Sándor Kémery" álnév Bölöni Györgynét fedte, a Kerker von Budapest című könyve, amely a fehér terror borzalmait leplezte le, Szenvedések könyve címen jelent meg itthon a felszabadulás után).

[1] Irattár. Levelezés. 1942. jan. 20.

[2] Uo. 1942. május 29.

[3] Irattár. Bizalmas. 1930—1940.

Két további bizalmas levélből derül ki, hogy nem a főügyészség kérte a könyveket és nem szórakoztató olvasmányokként jutottak azok a hatóságokhoz. Egy 1930. február 4-i levélben ugyanis Baróthy főügyész arról értesítette a könyvtárigazgatót: tekintve, hogy a vizsgálóbíró elrendelte a Kémery Sándor — könyv elkobzását, felszólítja a könyvtárat, hogy a nála levő példányt azonnal küldje be az ügyészségre.

A bürokrácia útvesztői közt történt szokásos félreértésről volt szó, ezért replikázott önérzetesen Enyvvári könyvtárigazgató a főügyészséghez intézett 1930. február 10-i levélében a következő sorokkal:

> „Kémery Sándor könyvére s az abban foglalt nemzetgyalázásra én hívtam fel a rendőrség útján a kir. ügyészség figyelmét. Bizonyságkép a könyvtár tulajdonát képező példányt eljuttattam az ügyészségre. Nyilván e példány alapján rendelte el a vizsgálóbíró a könyv lefoglalását".[1]

A könyvtárvezető tehát önkéntes szolgálatokat tett a politikai rendőrségnek, nem kétséges, hogy Illés Béla említett könyvét is a fenti megfontolásokból küldte a rendőrségre, illetve az ügyészségre.

Egy 1936. március 9-én kelt ugyancsak bizalmas levél, amelyben Enyvvári Heténvi Imre főkapitányhoz, a horthysta politikai rendőrség országos vezetőjéhez fordult, igazolja, hogy az előbbiekben nem elszigetelt esetekről volt szó. Ime a levél:

> „Igen tisztelt Méltóságos Uram! Hivatkozva telefonbeszélgetésünkre, van szerencsém ide mellékelve megküldeni a moszkvai Sarló és Kalapács nekünk megküldött legújabb számát. Méltóságod szíves további intézkedését várva maradtam [stb.]."[2]

A fasizmus előretörése idején keletkezett légkört érzékelteti, hogy egy tudományos könyvtár igazgatója azonnal telefon, majd toll után nyúlt, egyenesen a politikai rendőrség országos vezetőjéhez fordult, tőle a nyomozást illető további intézkedést kért, mert (valószínűleg ismeretlen helyről) a kommunista folyóirat egy számát küldték meg a könyvtárnak. Önkéntes eljárásról volt szó, mert semmiféle olyan utasításnak nem találjuk nyomát, amelynek értelmében kötelességszerűen kellett jelentenie, ha baloldali kiadvány jutott kezébe.

A korábbinál leplezetlenebbül mutatkoztak meg a fasiszta könyvtárpolitikai törekvések a fiókhálózat irányításában. A hálózat állománygyarapításánál érvényesített szempontokat világítja meg Enyvvári Jenő könyvtárigazgató 1931. december 9-i levele Pintér Jenő tankerületi főigazgatóhoz, az ismert horthysta irodalomtörténészhez, aki december 5-én írt levelében élesen kritizálta, hogy az 1930-as Évkönyv szerzeményezési jegyzéke szerint a fővárosi könyvtár túlnyomórészt külföldi (német, francia, angol, olasz stb.) anyagot vásárol, ahelyett, hogy a válságba került magyar könyvkiadást, a magyat írókat segítené. Enyvvári válaszában rámutatott arra, hogy a kritika félreértésből eredt: az Évkönyv csak a központ gyarapodási jegyzékét adja, a hálózaté viszont már nem fér bele, pedig éppen a hálózat számára vesznek csaknem kizárólag és nagy példányszámban magyar műveket: „Példákkal is bátor vagyok ezt illusztrálni — hangoztatta — Herczeg Ferenc legutóbbi regényéből és a régiekből 75—90 példányunk van, Kuncz Aladár Fekete kolostorából 52, Gulácsy Irén új regényéből 45 példányunk van".

A könyvtárigazgató válasza azt is feltárta, hogy a hazai magyar irodalom vásárlásánál is titkos politikai szelekciót érvényesítettek:

> „Annak idején elődömmel, néhai Kremmer Dezsővel közösen tervezett munkátok kapcsán Ti –, Te, Méltóságos Uram, és Kremmer Dezső –, fektettétek le azokat az alapelveket, amelyek szerint a magyar irodalmat két egymástól élesen elhatárolható kategóriára lehetne osztani. Az efemer értékű könnyebb szépirodalomra és a sajátos magyar szellemet lehelő, a nemzeti géniusz szempontjából egyedül számbavehető irodalomra. És ilyen értelemben nincsen magyar könyv, amelyet a fővárosi könyvtár hatalmas példányszámban ne szerezne meg".[3]

A Pintér — Kremmer-féle irodalmi feltérképezés eredeti dokumentuma nem került eddig elő, de a reá való hivatkozásból nyilvánvaló, hogy egy 1926-ig elkészült (Kremmer halála előtti) megállapodásról volt szó és hogy lényegében politikai szempontból kategorizálták az új irodalmat, mert nacionalista nézőpontot fejezett ki a „sajátos magyar szellem"-re való utalás. Számos egyéb forrás igazolja, hogy a könyvtár vezetői a horthysta hatóságok által kiadásra engedélyezett könyvtermésnél még egy politikai cenzúrát alkalmaztak.

Egy 1936-os hivatalos levélben Enyvvári igazgató Jávor László újságíró hírlapi támadására reflektált. Jávor a Nagyvilág című lap 1936. március 1-i számában kifogásolta, hogy a fővárosi könyvtárban József

[1] Uo.
[2] Uo.
[3] Irattár. Levelezés. 1930—1933.

Attilától, Gelléri Andor Endrétől, Bálint Györgytől, Fenyő Lászlótól, Szép Ernőtől és az új magyar irodalom más művelőitől egyetlen írást sem talált. „A méregdrágán vett grófi palota úgy néz ki a felsorolt írók művei nélkül, mint egy hatalmas, díszes páncélszekrény, amiben pénz hiányában egérfogót tartanak" — jegyezte meg az újságíró. A könyvtárigazgató azonban ekkor, a fasizmus előretörése időszakában, már a széles nyilvánosság előtt sem titkolta, hogy milyen szempontok szerint folytatják a könyvbeszerzést és hogy a haladó írók alkotásait egyszerűen kirekesztik a könyvtár állományából, ugyanis így válaszolt:

> „A Fővárosi Könyvtár a legnagyobb gonddal válogatja ki azokat a könyveket, amelyeket állományába iktat. Feladata a tiszta irodalomnak, az esztétikai értéket képviselő könyveknek terjesztése. Megvédi a fiókkönyvtárak szellemi életben elhagyatott olvasóit a tülekedő eszmeáramlatok csábításaitól, a könyvtár irányít és ezért szelekcióval él. Nem vásárol rossz, kétesértékű könyveket, mert azok irodalmi divatnak termékei... Az említett írók hijján a Fővárosi Könyvtárból legfeljebb a kérészéletű zsurnalizmus és politikai világnézetű agitáció termékei hiányoznak a könyvtárból..."[1]

József Attila, Gelléri Andor Endre és társaik minősültek a kérészéletű zsurnalizmus művelőinek, az ő írásaik „a politikai világnézetű agitáció" termékeinek. Természetesen csakis a fiatal baloldali írókkal szemben hangoztattak ilyen esztétikai kifogásokkal vegyített megbélyegző jelszavakat.

De nemcsak a hazai irodalmat parcellázták fel a „kérészéletű" és a „tiszta művészetet" reprezentáló kategóriákra. Hasonló szelektálást folytattak a külföldi termésben is. Erről a legbővebben a fiókhálózat vezetője, Drescher (Szentkuty) Pál a könyvtár 1934-es Évkönyvében és különlenyomatban is megjelent „Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége" című 36 lapos összeállítása, ennek bevezetése és zárszava tájékoztat. Nagyobb részét az egyes írók egyes művei keresettségéről összeállított táblázatok (a fiókhálózatban folytatott nyolc napos statisztikázás eredményei) töltötték be. E helyen Drescher kommentárai érdemelnek figyelmet.

Drescher hangoztatta, hogy a fővárosi könyvtár anyagát „a nemes értelemben vett konzervatizmus" szellemében állították össze és fejlesztették. Kizárták állományából „a szélsőséges irodalmi ízlés képviselőinek" írásait és „a nemiség egyedülvalóságának hangsúlyozására törekvő műveket", közöttük Lyon Feuchtwanger műveit, mert Drescher szerint „Az ilyen feuchtwangereknek egyetlen erőssége, hogy ők mindent sub specie nemiség szemlélnek". „Az Ehrenburgok, Joseph Rothok, Gläserek, Pitigrillik, Dekobrák és Elridgek terjesztése a köz szempontjából nem kívánatos" — írta a csalhatatlan kritikus pózába helyezkedő Drescher, aki, mint láttuk Erenburg művét már az 1920-as években kivonatta a hálózat állományából és ezúttal, 1934-ben tudatos hamisítással tett egyenlőségjelet a már világszerte elismert szovjet író, és Joseph Roth, valamint olyan ponyvaírók közé, mint Pitigrilli, Dekobra.

A fővárosi könyvtár állománygyarapításánál már 1933—1934-ben a hitleri Németország kultúrbarbarizmusát vették mintaképül. A náci Németországban könyvmáglyákat raktak Thomas Mann, Fallada, Remarque és a prózairodalom más kiemelkedő művelői alkotásaiból. Drescher Pál elégedetten méltatta ezt az eljárást: „A Harmadik Birodalom jó ízlésére és egészséges erkölcsére vall, hogy Erich Kästner minden gátlástól ment Fabianját elkoboztatta, Alfred Döblin, Georg Fink, Hans Fallada (s előbb még Remarque) írásművei már csak erős irányzatosságuknál fogva is alig nevezhetők szépirodalomnak".

Drescher Pál, (aki 1919 legelején a szocialista forradalom felé orientálódva a könyvtár kommunistáit megelőzve tanulta meg az Internacionalét énekelni, s aki 1919 augusztusában a börtönbe, kínzópadra juttatta baloldali kollegáit), 1933—1934-ben a náci Németország felé hajlongva kért bocsánatot idézett tanulmányában azért, mert a gondos szelekció ellenére a vezetése alatti könyvtárhálózatban még akadtak olyan könyvek, amelyeket „a Harmadik Birodalom areopágja kétségtelenül fejcsóválva szemlélne". Bűntudatosan beismerte, hogy egyelőre Thomas Mannt, Jakob Wassermannt, Franz Werfelt, Stefan Zweiget még tartanak és kölcsönöznek, de mindjárt mentséget, magyarázatot is talált e sajnálatos gyengeségre: „A közönséget a leghangosabb jelszavak vezetik és így érthetőképp az vonzza, amire nagy éclatval hívják fel a figyelmét". Drescherék szerint tehát Thomas Mannt és a többieket csak a hangos propaganda miatt keresték az olvasók.

A fiókhálózat anyagának megválasztásánál érvényesített irányelveket így összegezte:

> „Az olvasási kedv spontán megnyilatkozását sok minden gátolja. A könyvtárnak válogatott anyaga van. Így sok szerző egyáltalában nincs meg a könyvtárban. Egyes szerzőknek nem minden műve van meg. De még a meglevő könyvekből való válogatás szabadságának is sok a korlátja. Keresett, jó, modern könyvekből kevés a példányszám".

Az eddig idézett dokumentumok alapján joggal megállapíthatjuk, hogy a hálózatban is ugyanolyan politikai szelekció folyt a gyarapítás körül, mint a központban. Herczeg Ferenc, Harsányi Zsolt, Tormay Cecil, Komáromi János és hasonlók régi és újabb munkáit tömegesen találhatták az olvasók a fiókokban,

[1] Irattár. Levelezés. 1934—1938.

akárcsak Rachmanova, az emigráns orosz írónő szovjetellenes uszító ponyvaregényeit, ezzel szemben a magyar és világirodalom igazi nagyjait teljesen kizárták a szerzeményezésből, vagy csak egyes műveiket vásárolták, azokat is csekély példányszámban.

Drescher politikai állásfoglalása, amelyet az imént idézett tanulmánya tükrözött, még a maga idején is felháborodást váltott ki, annál is inkább, mert nem magánvéleményről volt szó, hanem egy fontos kulturális irányító pozícióban levő ember minden ízében dilettáns, hánya-veti, illetve fasiszta módon elfogult megnyilatkozásáról. „Milyen «köz» nevében merészel így ítélkezni élők és holtak felett Drescher?" — tette fel a kérdést a féllegális kommunista Gondolat című lap kommentára.[1] Drescher összeállításának gerincét azonban a könyvtári hálózat 8 napos forgalmának statisztikai táblázatai tették ki, a benne foglalt eredményekre, egyes művek forgalmára hivatkozva igyekezett bizonygatni, hogy a rendszernek kedves szerzők „jól mennek". A Népszava kritikusa, (aki egyébként a világon semmi kivetni valót nem talált Drescher nácibarát állásfoglalásán), annyit mégis megjegyzett: „igazi képet mindaddig nem kaphatunk, amíg nem közlik, hogy egyes fiókokban az egyes könyvek hány példányban találhatók".[2]

A Drescher—Szentkuty féle kiadvány olyan széles körökből váltott ki megütközést, hogy a könyvtár vezetősége a fasizmus előretörése idején is kénytelen volt visszakozót fújni és az intézmény történetében először a széles nyilvánosság előtt bocsánatot kérni, amelynek szövege az 1935-ös Évkönyv elején (8. old.) jelent meg. A félszeg magyarázat szerint a szerzőt semmiféle elfogultság nem vezette, de ha mégis sértette volna valaki érdekeit, ezért „őszinte sajnálkozását" fejezi ki.

A hálózat munkájáról két beosztott könyvtáros is készített hosszabb tanulmányt. Fort Sándornak az 1937-es Évkönyvben és különlenyomatban megjelent írása „egy népkönyvtár nevelő munkássága nőolvasói körében" címen a 9. számú fiók nőolvasóinak igényeit vizsgálta, 221 kitöltött kérdőív alapján és elégtétellel állapította meg, hogy a kérdezettek többsége nem jelölt meg olyan szerzőket, akiknek írásai hiányoznak a könyvtárból, mindössze 144-en állítottak fel írói „ranglistát". Ennek kapcsán jegyezte meg a szerző:

> „Igazoltnak látjuk a könyvtár munkáját a könyvanyag beszerzésében (preventív szelekció), a könyv duplikálásában és a népkönyvtárosi nevelő munkában".

Ez esetben is egyértelmű utalást találtunk arra, hogy nemcsak általában, a szerzők és művek kiválogatásában, hanem olyan módon is érvényesült a könyvtár egyoldalú propagatív munkája, hogy egyes kiadványokat több példányban vásároltak meg, másokat csak egy-egy példányban.

1933-tól a fiókokba járó periódikák címjegyzékeit is közölték az évkönyvek. Ha a politikai lapok címeit nézzük, azt hihetnénk, hogy legalább a Horthy-módra értelmezett demokrácia játékszabályait betartották, mert például az 1933-as Évkönyvben a klerikális és kormánylapok a Magyarság és más jobboldali újságok mellett, a szociáldemokrata Népszava és néhány más ellenzéki lap is járt a hálózatba. Ha viszont azt vizsgáljuk, hogy hány fiókba járatták az egyes újságokat, e ponton is ugyanabba a politikai elfogultságba ütközünk, mint a könyvgyarapításnál: 1933-ban a Népszavát az angyalföldi 7-es és a ferencvárosi 9-es fiók kapta, a klerikális és kormánylapokat az összes olvasóteremmel rendelkező fiók. 1938-ig még ez az arány is rosszabbodott, az Évkönyv kimutatása szerint a Népszava már csak a 7-es fiókba járt, ezzel szemben a Nemzeti Újság, Új Magyarság és társaik 4—4 fiókba, már felbukkant az Egyedül Vagyunk és letűnt több polgári ellenzéki lap (ezeket a kormány szüntette be). 1942-ben minden olvasóteremmel rendelkező fiókban található a nyilas Magyarság, az Új Magyarság, az Esti Újság, a Pesti Újság, egyéb kormány- és klerikális lapok. Ezek mennyiségileg „megfelelően ellensúlyozták" azt, hogy az angyalföldi 7-es fiókba még ekkor is érkezett a Népszava és a polgári ellenzéki Magyar Nemzet.

A fővárosi könyvtár ifjúsági olvasmányainak összetételéről alkothatunk megközelítő képet Zsák Wilfridnek, a X. kerületi 3. számú könyvtár vezetőjének „A Fővárosi Könyvtár ifjúsági olvasói" című 1936-ban megjelent írásából, amelyben a fiók ifjúsági anyaga 100 napos forgalmáról készített feljegyzéseit közölte és kommentálta. A táblázatokon a jelzett 100 nap alatt keresett szerzők, illetve azok egy vagy több műve és forgalmi adataik szerepeltek. A szépirodalmi művek listáján Jókai mellett és előtt Gaál Mózes vezetett. May Károly könyveinek forgalma, akiről egy konzervatív magyar kultúrpolitikus mondotta ki, hogy regényeinek hőse „a germán elbizakodottság legpökhendibb alakja, mindenkit legyőz, mindenkinél okosabb, minden nyelven beszél, mindenkit lenéz",[3] az élvonalban állt, megelőzte a zseniális Vernét, bizonyára, azért, mert Mayból bővebb anyaggal rendelkezett a 3-as fiók, mint Vernéből. Babits és Kosztolányi viszont csak 1—1 művel szerepeltek, akárcsak Petőfi és ők még jól jártak, mert Ady Endre, József Attila, Karinthy nevét hiába keressük a forgalmazott könyvek listáján, de Böngérfy János három címmel,

[1] Gondolat. 1936. 2. sz.

[2] Népszava 1936. október 25.

[3] Solymossy Sándor: Mit szeret a nép olvasni. 1906. 7. old.

Blaskó Mária tizeneggyel, Herczeg Ferenc tizenkettővel, Lőrinczy György kilenccel, Rákosi Viktor tizenhéttel, Tábori Piroska tizenhéttel, Tutsek Anna tizenhattal szerepelt. Az ismeretterjesztő irodalom címszó alatt teljes létszámban ott találjuk a „hazafias és valláserkölcsös" szerzők neveit, Schneider Árpád „Önműködő kézifegyverek" című munkájából, akárcsak Julier Ferenc Magyar hadvezérek című könyvéből, Gabányi János, Gracza György, Takáts Sándor könyveiből, cserkészkiadványok tucatjaiból tanulhatott „hazafiságot", „hősiességet" a tapasztalatlan gyermek, aki kizárólag Bangha Béla, Prohászka Ottokár, Tóth Tihamér írásain nevelődhetett, persze a fennsőbbséget vakon tisztelő erkölcsös emberré. „Hazafias nevelés... ezt ők úgy értelmezik: militarista nevelés. Mindenütt ezt domborítják ki, ezzel szaturálják az iskolai ifjúságot. Meddig fog még ez tartani?" — kérdezte az egyik kortárs a Nyugat című folyóiratban közölt „Népkönyvtárak" című cikkében.[1]

1937-ben a 14. számú (belvárosi) ifjúsági könyvtár vezetője, Karl (Keszthelyi) Erzsébet „Budapest székesfőváros gyermekkönyvtárai" címen már nyíltan hangoztatta, hogy „Mielőtt a könyvek forgalomba kerülnek, gondos cenzúrázásnak vetik alá őket."[2]

A fenti közlések alapján nem kétséges, hogy az igaz hazafiaságra nevelő történelmi munkák, akárcsak az időtálló szépprózа és költészet termésének java kihullott a horthysta könyvtárvezetőség által készített rostán.

ÖNCÉLÚ KÖNYVTÁRPOLITIKA

A fővárosi könyvtár 1930—1944 közötti fejlődését nézve több olyan megnyilvánulással találkozunk, amelyek szerint az önmagának, önmagáért élő intézménnyé kezdett válni. Ezt a személyi és dologi kiadások aránya is jelezte. Általában egészségesnek mondható egy könyvtár háztartása, ha a személyi és dologi kiadások megközelítően egyenlő arányban oszlanak meg a dotáción belül. Ha megbillen az egyensúly, ez valami baj jele. A személyzeti költségek hányada túl alacsony, ha kicsi a létszám, vagy rosszul fizetik az alkalmazottakat. Ha a személyzeti költségek aránytalanul nagyok, ez rendszerint annak a jele, hogy alig, vagy egyáltalában nem fejlesztik a könyvtárat.

A fent jellemzett összefüggések törvényszerűségét igazolja a könyvtár Horthy-korszak alatti életének az a rövid időszaka, amelyben volt anyagi fejlődés. A néhány esztendős konjunktúra közepén, 1927—1928-ban például (a Wenckheim palota nagyösszegű tételeit figyelmen kívül hagyva) hozzávetőlegesen 4:6, 4,5:5,5 a viszonya a személyi és dologi kiadásoknak az utóbbiak javára. Egészségesnek ez sem volt mondható, mert a könyvtár ugyan anyagilag fejlődött, de az alkalmazottakat nagyon rosszul fizették, azonban az 1929-es világválság kirobbanásáig volt még remény és lehetőség, hogy a fizetéseket is korrigálják.

Gyökeresen más kép tárul elénk az 1930-as évek elejétől a háború végéig. Ennek szemléltetésére sorakoztassuk egymás mellé az alábbi tételeket:

A SZEMÉLYI ÉS DOLOGI KIADÁSOK MEGOSZLÁSA

Ezer koronában, illetve ezer pengőben

Év	1914	1916	1927	1928	1931	1932	1934	1936	1938	1940	1942
Személyi	110	127	297	357	425	410	383	389	436	469	593
Dologi	186	181	373	424	395	303	256	241	273	307	365

1931-ben a korábbi 40—50%-ról 51%-ra növekedett a személyi kiadások hányada, ekkor gyorsult meg a könyvtár egészének 1930-ban kezdődött leromlása. 1932-ben már 57% jutott a zárszámadásban a személyzetre és csak 43% dologi kiadásokra, ami példátlan volt a könyvtár addigi történetében.

Közismert tény, hogy 1931—1932-ben a beruházások szinte teljes leállításán kívül nagy fizetési redukciókat is foganatosítottak a fővárosnál (a Budapest székesfőváros zárszámadása 1932 c. kötetben összesen 15%-os fizetéscsökkenést jelzett), tehát egyáltalában nem azt jelentette a személyi kiadások hányadának ugrása a régi 40—50%-ról 57%-ra, mintha a könyvtár anyagi fejlesztésének rovására a fizetéseket felemelték volna. Valójában a fizetések és a dologi kiadások párhuzamosan csökkentek, a dologiak azonban nagyobb mértékben.

A következő években már a 60%-ot is elérték, sőt egyes esetekben (1936, 1938, 1941 és 1942) meghaladták a személyi kiadások. Ezzel kapcsolatban két mozzanatot kell kiemelnünk: az egyik, hogy míg az első világháború alatt csökkent a személyzeti kiadások aránya, a második világháború alatt a legmagasabb

[1] Nagypál István [Schöpflin Gyula]: Népkönyvtárak: = Nyugat 1933. 2. köt. 479. old.

[2] Budapesti Polgári Iskola. 1937/38. 190—201. old.

volt (1941—1942-ben 62% körül), de a tetőpontot 1943 képviselte: 805 000 pengő személyi, 275 000 dologi kiadás!!! A másik figyelmet érdemlő körülmény: 1937-ben ugyan túljutott a válság mélypontján a könyvtár, azonban az egészségtelen viszony a személyi és dologi kiadások megoszlásánál mégis tovább rosszabbodott.

Ha csak az iménti adatokat ismernénk a könyvtár 1930 utáni életéből, már ezek alapján is joggal állíthatnánk: az intézmény fejlődése megakadt.

A csökkenő anyagi erők ilyen elosztásáért persze elsősorban a városvezetőség volt a felelős, a könyvtárvezetőtől nem követelhették meg, hogy a saját és a dolgozók fizetése nagyobb rovására korrekciót követeljen és ezen az áron fejlessze a könyvtárat.

Nem csupán a városvezetőség, hanem elsősorban a könyvtár élén álló gárda volt a felelős azért, hogy a sokszorosan csorbított dologi költségvetést is számos vonatkozásban úgy használták fel, mintha az intézmény néhány tucat könyvtáros és egy-két könyvmoly külön dominiuma lett volna. Ez a magatartás a legszembetűnőbben ott nyilatkozott meg, ahogyan a központi gyűjteményt a fiókhálózattal szembeállították és kezelték. Az általános leromlás idején a központ forgalma hanyatlott, vagy stagnált, a hálózaté viszont növekedett, mégis a központot ekkor is összehasonlíthatatlanul kedvezőbb elbánásban részesítették, mint a fiókokat.

Enyvvári Jenő igazgató az 1932-es Évkönyv 5. oldalán kertelés nélkül kimondta, hogy ő „az anyagi erők csökkenésének következményeit elsősorban a fiókhálózatra nézve vonta le", mert szerinte a hálózat csak „a közönség könnyebb kulturális igényeit szolgálja", ám a központ „elernyesztése az egész magyar szellemi életre károsan hatna ki!"

Általánosságban nem ítélhető el egy komplex, tudományos és közművelődési részleget is magábafoglaló könyvtár vezetője, amennyiben a tudományos részleg valóban hézagot tölt be, hogy anyagi bajok esetén a tudományos részlegre fordít több pénzt. Nem vitás, hogy jóvátehetetlen károkat okozhat, ha egy speciális gyűjtemény fejlesztését elhanyagolják, ez a kutatómunka folyamatosságát teszi lehetetlenné az országon belül, és pótolhatatlan hiányokat idéz elő a könyv- és a folyóiratállományban.

Kérdés azonban, hogy 1932-ben és azután tényleg olyan hézagpótló szerepet töltött-e be Magyarországon a fővárosi könyvtár központja, mint 1919-ig, vagy napjainkban? Mindaz, amit a szerzeményezési jegyzékek politikai anyagának tanulmányozásánál láttunk, cáfolja az állítást. A magyar szellemi életre nem hatott volna „elernyesztően", ha az 1930-as években mellőzi a könyvtár a fasiszta kiadványok tömeges beszerzését.

Egészítsük ki a korábbiakat azzal, hogy itt még az évkönyvek gyarapítási listáinak az 1-es (Bölcselet) és 2-es (Egyháztudomány) szakjaira is utalunk. A Bölcselet címszó alatt a „133 Okkultizmus" rovat közléseiből megtudjuk, hogy akárcsak az 1920-as években, ekkor is, egészen a háború végéig, lendületesen vásárolták a tudományosságtól merőben idegen spiritiszta és hasonló kiadványokat. A 2-es szakot ugyancsak erőteljesen felkarolták, évről évre szép számmal vásárolták a „Misztika", „Szentek élete" stb. címszavak alá sorolható munkákat is.

A gyarapításnak ez a része sem igazolta, hogy a központra fordított többlet valóban a magyar tudományos élet hasznát szolgálta. Egyháztudományi műveket például az Egyetemi Könyvtár, emellett a főváros és a vidék számos egyházi gyűjteménye is vásárolt. Szükség volt-e arra, hogy ráadásul Budapest városi könyvtára is lépést tartson a beszerzésben a hazai és külföldi egyházi irodalom termésével? Ezt nehezen hihetjük.

A „szellemtudományinak" átkeresztelt városi könyvtárban mindezek ellenére, a gazdaságilag legsúlyosabb években nemcsak a vallástudományi könyveket, hanem folyóiratokat is nagy mennyiségben szerezték be. Csökkenteni kellett a kurrens folyóiratok számát, ugyanakkor növelték az egyházi, teológiai lapok arányát. Az 1929-ben járatott 572 folyóirat közül például mindössze 10 volt teológiai tartalmú, 1931-ben 601 közül csak 9, ezzel szemben az 1936-os mélyponton csak 495 lapot járattak, de ebből már 23 egyháztudományi volt és ez a hányad a felszabadulásig így maradt (1942-ben például már csak 421 lap járt, de közöttük 21 hittudományi).

Az iménti adatok éppenséggel nem támasztották alá azt az állítást, amely szerint a központot azért karolták fel, mert elsorvasztása országos kárt okozott volna.

Ennek ellenére az 1930-as évek elejétől a fiókok számára vásárolt kötetek mennyiségét különösebb aggodalom nélkül a korábbi felére, sőt egyes években harmadára redukálták: 1929-ben 28 000 kötetet

vásároltak pénzért a hálózatnak, 1932-ben csak 8600-at. A központ részére vásárolt kötetek száma viszont kevéssé csökkent: 1929-ben 7300, 1932-ben 5800 kötet jutott a központ polcaira vásárlásból. Tehát míg 1929-ben több mint három és félszer annyi könyvet kapott a hálózat, mint a központ, 1932-ben már alig másfélszer annyit és nagyjából ez maradt az arány egészen 1944-ig.

A helyzet gyakorlatilag sokkal rosszabb volt, hiszen a központ szerzeményeinek egységára (külföldi, vagy hazai tudományos könyvekről lévén szó), lényegesen magasabb volt a hálózati könyvekénél.

Különösnek látszik, az évkönyvekből mégis az derül ki, hogy minél rosszabbul állt anyagilag a könyvtár, annál nagyobb hévvel vásárolták központja számára a különösen drága, régi, ritka műveket.

A legbőkezűbben a Budapesti Gyűjteményt gyarapították különösen többszáz éves nyomtatványokkal. A kérdéssel alább részletesen foglalkozunk.

Aligha találjuk magyarázatát annak, hogy nemcsak a főváros történetével kapcsolatba nem hozható, hanem olyan régiségeket is beszereztek, amelyek szükségességét egyedül azzal tudták csak indokolni, hogy régiségek. Ilyen okokból vették meg többek között 1935-ben az „Auslegung des Amts der heiligen Messe" című 1475 körüli nürnbergi ősnyomtatványt, vagy Aquinoi Tamás Szent Pál apostol leveleihez irott kommentára 1495-ös baseli kiadását. A példákat szaporíthatnánk. Ezeket az antiquitásokat egyszerűen a 09-es Ritkaságok gyűjteménye részére vásárolták és indoklás nélkül emelték ki mint „fontos" gyarapodásokat az évi jelentésekben.

1940-ben büszkén adta hírül az Évkönyv: a fővárosi könyvtár már 45 incunabulummal rendelkezik, az 1941-es és 1942-es jelentések további 4 ősnyomtatvány vételéről adtak hírt, tehát addig 49-re növelték ezek számát.

A kereken félszáz incunabulum egy részét az 1919 előtti időkből örökölte a könyvtár, csakhogy akkor nem vásárlás útján jutott hozzá, hanem főként a Zichy-, a Vámbéry-, a Thallóczy féle ajándékok révén.

Az 1930-as években viszont nyomasztó anyagi feltételek között drága pénzen vették az antiquitásokat, ezért ebben a gyarapítási politikában is az öncélúság egyik megnyilvánulását kell látnunk.

Az igazgatóság a személyzeti erők elosztásában is a központnak kedvezett. A központi épületbe elhelyezett igazgatási és gazdasági szerveket (igazgatóság, titkárság, fiókközpont, könyvkötészet stb.) figyelmen kívül hagyva megállapítható, hogy a kisforgalmú központ személyzeti létszáma alig maradt mögötte a 13 egységből álló hálózatának (38:44, 35:40 volt az arány az 1930-as évek közepén, a központban és a hálózatban működő személyzet létszámánál). A „nagy szanálás" idején a főváros gazdálkodásában az új és újabb megtakarítási lehetőségek feltárásával megbízott Papanek Ernő számszéki főtiszt 1934-ben a könyvtár gazdálkodását vizsgálva javaslatot tett a könyvtári személyzet jobb elosztására illetve csökkentésére a polgármesternek. A javaslatot Liber Endre alpolgármester véleményezte, nyilvánvalóan a könyvtár vezetőségének védekező álláspontját tette magáévá. Idézzünk egy jellemző részt 1935 március 20-i reflexiójából:

„Ami a könyvtár személyzetének az 1929-es 102 főről a mai 125 főre történt szaporodását illeti, ennek oka nem a könyvforgalom emelkedése, hanem a központi tudományos könyvtárnak önálló épületbe való átköltözése, illetve az új, nagyobb szellemi dimenziókhoz való alkalmazkodás kényszerűsége."[1]

Aligha találkozunk a szakirodalomban olyan okoskodással, amely szerint a könyvtárosok létszámát az épület nagyságához kell igazítani, az olvasóforgalom viszont mellékes dolog.

A második világháború kitörése után mind sűrűbben hívták be a férfialkalmazottakat katonai szolgálatra vagy fegyvergyakorlatra, 1941 tavaszán már a Horthy-rendszer megtette előkészületeit a totális háborúba való bekapcsolódásra. Ennek megfelelően a fővárosi könyvtárhoz is bizalmas utasítás érkezett, hogy készítse el tervét háború esetére. 1941. április 24-i keltezéssel maradt meg az Enyvvári Jenő által benyújtott „A Fővárosi Nyilvános Könyvtár tervezete országmozgósítás esetére" című bizalmas irat másolata, amelyben többek között az alábbiakat olvashatjuk:

> „Háborús időben a Fővárosi Könyvtár munkássága nemzetpolitikai szempontból elengedhetetlenül szükséges... A központi könyvtár állandó folyamatos üzemét minden körülmények között fenn kell tartani. A fiókkönyvtárak háborús szolgálata, a kultúrigények egészséges kielégítését biztosítja... Amennyiben a honvédelmi szolgálat miatt beálló személyzethiány az állandó munkát megnehezítené, a fiókkönyvtárak szolgálatát csökkenteni kell."[2]

A háború alatt, amint látni fogjuk, a fiókok forgalma tovább növekedett, a központé hanyatlott, a célkitűzést mégis végrehajtották és a közönség heves tiltakozása ellenére nagy mértékben korlátozták a hálózat tevékenységét.

[1] Irattár. Személyzeti Általános. 1930—1935.

[2] Irattár. Bizalmas. 1941—1944.

SZEMÉLYZETI PROBLÉMÁK

A konjunktúra éveiben napirendre tűzték a megnövekedett könyvtár státuszának rendezését, azonban a tervezet oly hátrányos volt, hogy mint láttuk, az intézmény vezetősége is vétót emelt ellene. A rendezésre 1930-ig nem került sor, a válság kirobbanása után pedig már gondolni sem lehetett az ügy gyors megoldására. Ellenkezőleg: a meglevő személyzeti létszámot is védeni kellett a leépítéstől. Az 1932-ben nyugdíjba vonult Ritoók Emma főkönyvtáros státuszát például ismételt sürgetések ellenére sem töltötték be. A könyvtár növekedésére, a vele járó munkaszaporulatra, a hálózat forgalmának emelkedésére hivatkozva mégis több alkalommal kért új munkaerőket a vezetőség, de 1932-ben rendeletileg tiltották el az új alkalmaztatásokat a fővárosnál. Ott, ahol mégis nyomasztó indokok forogtak fenn, ideiglenes hivatalnokok kirendelésével nyújtottak átmeneti segítséget. Az 1930-as évek elején többször is kirendeltek ideiglenes hivatalnokokat a könyvtárba, ezek közül néhányat tartósan ott hagytak, másokat viszont elvittek. 1932-ben például 2 új munkaerőhöz jutott az intézmény, de 4-et elvettek tőle. „A személyzet a növekvő munka mellett állandóan fogy" – írta 1932-es jelentésében az igazgató.[1]

Gyakorlatilag mégsem szűkölködött tartósan ezen a téren a főváros, illetve a könyvtár: korlátlanul meríthetett az értelmiségi munkanélkülieknek a válság következtében óriásira növekedett tömegéből. A főváros ebben a tekintetben ugyanúgy járt el, mint akármelyik szőrös szívű tőkés vállalkozó. A különbség csak annyi volt, hogy „inségenyhítő" akciónak keresztelték el a kizsákmányolásnak azt a formáját, amelynek keretében mint „szellemi szükségmunkásokat" vették igénybe alkalmilag, rendszerint 3—3 hónapra a munkanélküli értelmiségiek egy-egy csoportját. A látszat szerint tehát valami jótékonykodásról volt szó. A munkavállalóknak alá kell írni egy nyilatkozatot, amely szerint ők a jó esetben havi 60—70—80 pengős, kedvezőtlenebb években 30—40 pengős összegeket nem munkadíj, hanem „segély" formájában kapják a fővárostól, viszont ellenszolgáltatás nélkül végzik a „szellemi szükségmunkát". Ez a formula lehetetlenné tette, hogy bármiféle jogigényt támasszanak a fővárossal szemben, amely bármikor elbocsáthatta őket, betegség esetén is.

Megalázó, függő és bizonytalan volt az értelmiségi munkanélküliek e kategóriájának helyzete, mégis nagy kegynek számított, ha valakit néhány hónapra szellemi szükségmunkásnak felvettek, valamelyik párt vagy elismert szervezet, horthysta közéleti személyiség ajánlólevele volt az előfeltétel.

A könyvtár irattárában 1931. november 17-i keltezéssel maradt fenn az időrendben első körlevél, amelyben a főváros vezetősége bejelentette, hogy lehetőséget nyújt szellemi szükségmunkások igénylésére. November 24-én készült el a könyvtárigazgatóság válasza, amelyben a központ részére 26, a hálózat részére 30 fő, összesen 56 szellemi szükségmunkás kirendelését kérte.[2]

Az 1931—1937-es évekből maradtak fenn olyan iratok, amelyekből kiderül, hogy többek között országosan ismert művészek, írók, költők is éltek a szerény kereseti lehetőséggel. A listákon felfedezzük például Tersánszky Józsi Jenő, Fodor József, Fenyő László, Sztrókay Kálmán, Telekes Béla, Sipos Iván, Peterdy Andor, Majthényi György írók, Hampel Károly szobrászművész nevét. Az írók egyik rendszeres protektora az Írók Gazdasági Egyesülete (I. G. E.) volt, amelynek nevében Kodolányi János, az I. G. E. titkára így köszönte meg, hogy 1935. február 1-én a polgármester a fővárosi könyvtárhoz alkalmazta szellemi szükségmunkára Fodor Józsefet, a kiváló költőt: „Méltóságod közbelépése valóban mindent elért, ami csak elérhető volt".[3] Tersánszky, Fodor József és még néhányan szerencsésebbek voltak József Attilánál, akit a La Fontaine Irodalmi Társaság nevében Bokor Imre ajánlott a polgármesternél könyvtári alkalmazásra, de hiába.[4] A viszonyokat jellemzi, ahogyan Ravasz Árpád tankerületi főigazgató 1933-ban az egyik szellemi szükségmunkás érdekében eljárt a könyvtár igazgatójánál. Ravasz Árpád levelében kérte, hogy az egyik távolabbi fiókba helyezett szellemi szükségmunkást helyezzék a Kálvin tér melletti Királyi Pál utcai fiókba: „Pártfogoltam ugyanis, aki nagyon derék, tisztességes, szerény, jó fiú s minden támogatást megérdemel, olyan szegény (öttagú családjának a fenntartója fiatalember létére), hogy rossz cipője helyett nem tud magának jobbat venni, s így nagyon áldásos dolog volna számára (a Lónyay utcában lakik), ha a lakásához sokkal közelebb lenne a munkahelye".[5]

A könyvtárban állandóan foglalkoztatottak helyzete irigylésméltó volt, ezt példázza a Népszálló házikönyvtárának kezelője Tóth Viktória ellen 1935 nyarán indított akció is. 1935. július 5-én „Nagy Károly népszállói lakos" aláírással levél ment Szendy Károly polgármesterhez, amelyben többek között ez állt: „A budapesti Aréna út 150 alatti Népszállóban van egy könyvtárnoki állás. Ezen állást ez idő szerint Tóth Viktória, egy 68 éves asszony tölti be.... Ezen munkájáért havi 150 P kp. fizetést, azonkívül természetben egy 3 szobás lakást, világítást, fűtést kap... nevezett oly fizetést húz, amelyből egy

[1] A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1932. 5. old.

[2] Irattár. Szellemi szükségmunkások. 1931—1937.

[3] Uo.

[4] Bokor Imre: Találkozásom József Attilával. = Könyvtáros 1959. No. 2. 137—138. old.

[5] Irattár. Szellemi szükségmunkások 1931—1937.

diplomás ember családostól fényesen meg tud élni. Minthogy Méltóságodnak itt egy konkrét eset van birtokában, ismerve igazságos érzését, remélem, hogy tanácsomat megfogadja és fentnevezett Tóth Viktóriát elmozdítja és egy arra érdemes fiatal családos diplomás egyént nevez ki".[1]

Az 1930-as években kialakult helyzetet jellemzi, hogy olyan szerény pozícióért is, mint a népszállói házikönyvtár gondozása, késhegyig menő harcot kellett folytatni. Hasonló tartalmú iratcsomók még tömegesen találhatók a Fővárosi Levéltárnak a IX. (szociális) ügyosztály 1920-as és 1930-as aktáit tartalmazó részében.

A szanálás idején rettegett hírnévre szert tevő Papanek Ernő számszéki igazgató, 1934-ben a fővárosi könyvtárt vette szemügyre. Liber Endre alpolgármesternek Papanek jelentéséhez fűzött 5 oldalas reflexiójából következtethetünk arra, hogy miféle javaslatokat tett a számszéki igazgató. Nemcsak azt kifogásolta, hogy a központ személyzete a csekély olvasóforgalomhoz képest túlméretezett, hanem általában is sokallotta a könyvtár személyzeti létszámát. Liber Endre a könyvtárvezetőség felfogását is tolmácsolta, amikor megjegyezte: „Nem oszthatjuk azt a kívánságot sem, hogy «a könyvtár létszáma a lehetőségig apasztassék»".[2]

A létszámapasztás tehát a könyvtárt is fenyegette, de a jelek szerint az alpolgármesteri vétó megakadályozta a terv kivitelét.

Érdemes azonban kiemelni, hogy a nőalkalmazottak létszámát illetően a könyvtár- és a városvezetőség egyformán azon az álláspontón volt: a nők helyébe fokozotasan férfiakat kell állítani. Ezt a szemléletet tükrözi, ahogyan Liber Endre alpolgármester Papanek vonatkozó indítványát idézte és kommentálta 1935. március 20-i reflexiójában:

> „mindenesetre megfontolandónak tartjuk a számszék azon megjegyzését, hogy «a nőalkalmazottak egy jelentős része tevékenyebb és munkabíróbb főtisztviselőkkel váltassék fel»".[3]

A nők visszaszorítását célzó politika elsősorban a munkanélküliséggel függött össze, de aligha vitatható, hogy e szemléletben a fasiszta ideológia térhódításának is része volt. 1936-ban az Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Egyesülete néhány nő alkalmaztatását kérte a könyvtárigazgatóságtól, amelyre így válaszolt Enyvvári: „Meg kell állapítanom, hogy a Fővárosi Könyvtárban a női munkaerők igen egészségtelen arányban vannak képviselve. Legelső követelmény a jövőben a férfiak arányának növelése".[4]

1940. november 29-én pedig az igazgató a könyvtár egyik női dolgozójának elhelyezését és helyébe egy férfi dolgozó odarendelését javasolva így kommentálta a polgármesterhez címzett előterjesztését:

> „A Fővárosi Könyvtár munkaszervezésének (szolgálati beosztásának) egyik hibája, — mint erre már a múltban is alkalmam volt rámutatni, hogy aránytalanul nagy számú női munkaerőit a személyzet kis létszáma miatt nem tudja gazdaságosan... foglalkoztatni. Ilyen körülmények között fontos feladatul tekintem a női munkaerők fokozatos elvonását azokról a helyekről, amelyek a munka eredményessége érdekében férfi munkaerőt kívánnak".[5]

Amíg a dologi kiadások, a könyvbeszerzési keret és általában a költségvetés tekintetében a könyvtár számára az 1936-os év a mélypontot jelezte, a személyzet tekintetében volt egy viszonylag kedvező mozzanat, mert ekkor, több mint másfél évtizede tartó cseppfolyós állapot után, végre megtörtént a státuszrendezés.

Az 1936-os státuszrendezés tartalmában semmivel sem volt előnyösebb, mint az a tervezet, amelyet a konjunktúra idején, 1926—1927-ben elfogadhatatlannak minősített a könyvtár vezetősége. A már 120—130 végleges és ideiglenes alkalmazottal működő intézmény személyzeti létszámát összesen 90 főben rögzítették, egy-két vezető beosztású tisztviselőtől eltekintve az átlagos fizetések és a besorolások kedvezőtlenebbek voltak, mint más könyvtáraknál és a főváros más intézményeinél,[6] de a könyvtár igazgatósága ezúttal nem tiltakozott, bár a későbbiekben ismét felújította a harcot: az 1939—1944-es évekből ismét egész sor akta, tervezet, javaslat maradt fenn az irattárban, valamennyi az 1936-os státusz megváltoztatását, a sérelmek orvoslását sürgette.

[1] Fővárosi Levéltár IX. 991/934.
[2] Irattár. Személyzeti. Általános. 1930—1935.
[3] Uo.
[4] Irattár. Levelezés. 1936.
[5] Irattár. Személyzeti. 1940. november.
[6] A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1936. 9. old.

Az 1930-as évek második felében a könyvtár vezetőinek, elsősorban magának a könyvtár igazgatójának voltaképpen semmi oka sem lehetett volna, hogy a személyzet túlnyomó többsége számára hátrányos státusz ellen szót emeljen, a vezetők ugyanis a személyzet többi tagjaihoz képest fényes fizetést kaptak.

Ha a Budapest Székesfőváros költségvetése 1938-as kötetébe, ahol kategóriákra bontva sorolták fel a fizetéseket, bepillantunk, azt látjuk, hogy amíg az igazgató évi fizetése 9465 pengő volt, az aligazgatóé 7373 pengő, addig a szakszemélyzet derékhadát kitevő, összesen 25 főnyi gyakornoki kar átlagos fizetése évi 2400 pengőt tett ki. Kétségtelenül ők is irigylésre méltó helyzetben voltak olyan időkben, amelyekben még ezrek kilincseltek, az ÁDOB-nál (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága), hogy a villamoskalauzi vagy hólapátolói munka helyett végzettségüknek megfelelő bármilyen szerény álláshoz jussanak, amikor „a havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel" szövegű sláger a való helyzetet tükrözte. Mégis a mindenütt alkalmazott hivatali hierarchiát fejezte ki, hogy a vezető csaknem négyszer akkora fizetést húzhatott, mint az egyetemet végzett átlagos dolgozó és csaknem tízszeresét annak, amit egy takarítónő (évi 986 pengő).

Az igazgatónak annál kevésbé volt oka a státuszrendezés ellen tiltakozni, mert kereken 9500 pengős évi honoráriumát szépen kiegészítette az az 1927 óta élvezett „tiszteletdíj", amelyet az egyszer a fővárosi könyvtárhoz csatolt, máskor leválasztott Fővárosi Pedagógiai Könyvtár „felügyelete" címén kapott. A Budapest Székesfőváros költségvetése 1937-es kötete szerint ez a munka nélkül élvezett „mellékes" évi 2352 pengőt tett ki, annyit mint egy átlagos tudományos tisztviselői honorárium.

A könyvtár élén álló csoportot azonban nemcsak a nyilvánosság számára hozzáférhető, nyomtatásban is kimutatott juttatásokban részesítették, hanem bizalmasan kezelt folyószámla terhére is. A könyvtár irattárában 1938. március 28-i keltezéssel találunk egy bizalmas (1./kvt./938/biz. jelű) előterjesztést a polgármesterhez, amelyben ezt olvashatjuk:

> „Szóbeli felszólításra jelentem, hogy a Fővárosi Könyvtárban szolgálatot teljesítő tisztviselők közül a következők élveznek havi különmunkadíj átalányt:
> 1. Enyvvári Jenő könyvtárigazgató havi 260 pengő, illetve az automatikus csökkentés óta havi 247 pengőt, 2. Dávid Antal igazgató havi 200 pengőt, illetve az automatikus csökkentés óta havi 190 pengőt... 3. Drescher Pál könyvtári főfelügyelő havi 150 pengőt... 4. Kelényi Béla Ottó könyvtáros havi 150 pengőt...".[1]

Az igazgató dugpénze, — mert ezt másként nem nevezhetjük, lényegesen meghaladta az egyetemi végzettséggel rendelkezők átlagos könyvtáros fizetéseit, nem is indokolták, milyen címen kap „különmunkadíjat". Dávid Antalnál a könyvtári Évkönyv előkészítése és „a katalógusok állandó ellenőrzése" volt a jogcím, Drescher Pál esetében a könyvtár katalógusának (melyiknek?) túlórában való összeállítása, Kelényi Ottónál a Budapest története megírásánál végzett szerkesztői munka honoráriumát hozták fel indokolásul. Valójában a 4 kedvezményezett főtisztviselő közül csak Kelényi Béla, a Budapesti Gyűjtemény vezetője és az akkori előkészítés alatt álló Budapest története monográfia sorozat szerkesztője végzett érdemleges különmunkát. Talán ezért jutott éppen neki a legkisebb honorárium.

Az 1936-ben előkészített státuszrendezés 1938-ig tartott és a legkevésbé sem elégítette ki a várakozásokat. Még a könyvtárigazgató is, noha fizetése a hivatalos kimutatások szerint fokozatosan tovább emelkedett, sérelmesnek tartotta helyzetét és általában a könyvtári alkalmazottak, különösen a tudományos minősítésűek fizetésének megállapítását, ezért csakhamar újabb tervezetekkel ostromolta a főváros vezetőit. Egy 1941. november 25-i előterjesztésében adatokkal illusztrálta, hogy a könyvtár nemcsak más hazai tudományos intézményekkel, de a főváros egyéb intézményeivel szemben is nagyon visszás helyzetben maradt. „A kiáltó egyenetlenségek" példájaként említette, hogy a könyvtárigazgató csak a IV. fizetési osztályba sorolható, hogy az aligazgató az V. fizetési osztályban senyved, hogy a tudományos minősítésű dolgozók általában alacsonyabb besorolásba jutnak, mint a kezelői státuszban működők. Azt állítva, hogy a hálózat vezetőjének több a munkája, indítványozta egy második aligazgatói státusz felállítását a fiókhálózat élére.[2] Drescher-Szentkuty Pál érdekében tette ezt, annak „a nemzeti újjászervezésben szerzett érdemeire" hivatkozott. Valójában az ellenforradalomnak tett szolgálatok jutalmazásáról lett volna szó, mert hiszen a fiókhálózat nem lett nagyobb, Drescher azonban még sem lett aligazgató.

Tekintve, hogy a könyvtárvezetőség általában is ellene volt a nők könyvtári alkalmaztatásának, e javaslatában sem érintette azt a kérdését, hogy tudományos képesítésű nőalkalmazottak nem kerülhettek be a tudományos állásokba. Maga sem tartotta visszásnak, sőt az egyetemet végzett női könyvtárosok lázongását figyelmen kívül hagyva részesített előnyökben kevesebb szolgálati évvel, alacsonyabb képesítéssel rendelkező férfiakat az előléptetésnél.

A háború alatt mind nyomasztóbban jelentkeztek a személyzeti problémák. Az 1940. évi jelentés szerint a könyvtár férfialkalmazottai összesen 1490 napon át teljesítettek katonai szolgálatot, 1941-ben

[1] Irattár. Bizalmas. 1934—1938.

[2] Irattár. Státuszrendezés. 1941.

1670 napot, 1942-ben 3365 napot szolgáltak. Már 1941 elején, tehát még Magyarország tényleges hadbalépése előtt állt elő olyan helyzet, hogy az Andrássy úti fiókot személyzethiány miatt rövid ideig a közönség előzetes értesítése nélkül be kellett zárni. Erre hivatkozva kérte 1941. február 3-i előterjesztésében az igazgató, hogy újítsák fel a státuszrendezés előtti időkben alkalmazott gyakornoki rendszert, ami semmilyen kötelezettséget sem róna a fővárosra. Javasolta, hogy néhány gyakornokot meghatározott időtartamra, másodnaponként délután, a hálózatban teljesítendő 4 órás szolgálatra napi 3,60 pengős díjért vegyenek fel.

A BUDAPESTI GYŰJTEMÉNY KÜLÖNLEGES HELYZETE

A gazdálkodás meglepő motívumait fedezzük fel a Budapest Székesfőváros költségvetése kötetek könyvtári táblázataiban, ha a Budapesti Gyűjtemény vásárlási keretének alakulását a központ, illetve a könyvtár egész vásárlási keretéhez hasonlítjuk. A könyvtár vezetősége szinte üvegbúra alatt tartotta a gazdasági válság viharai idején a Budapesti Gyűjteményt.

1929-ben 12 000 pengőt juttattak a Budapesti Gyűjteménynek vásárlásra, amikor még az egész előirányzat 252 000 pengő volt, 1932-ig az egész előirányzat 40%-kal csökkent; a Budapesti Gyűjteményé azonban még mindig 12 000 maradt. 1933-tól 1936-ig tovább szűkítették az egész vásárlási keretet, úgy hogy 1936-ban már csak a hét évvel korábbinak 40%-át költhették el, a Budapesti Gyűjteménynek is kevesebb jutott: 12 000-nek a 90%-a, 10 800.

Az első átmeneti emelést kihasználva 1937-ben a Budapesti Gyűjteménynek nemhogy a rövid ideig elvett 10%-át adták vissza, hanem az egykori 12 000 pengős csúcsot átugorva mindjárt 14 000-et állítottak be számára, noha ugyanakkor a könyvtár egésze az 1937-ben nyert emelés után még 50%-át sem költhette el a hét évvel korábbinak.

Igazságtalanul osztották el a fogyatkozó kereteket, de amennyiben a Budapesti Gyűjteményt helyes irányba fejlesztették, úgy sok mentőkörülményt találunk az egészében helytelen politika mellett. A gyarapítás tartalma alapján viszont nem lehet egyértelműen helyeselni ezt a gazdálkodást. Hogy mit vásároltak 1930—1942 közt, erről hiánytalan kimutatások maradtak, a könyvtár évkönyvében ugyanis rendszeresen beszámoltak a Budapesti Gyűjtemény gyarapodásáról.

Az anyagi és személyzeti ellátottság terén egyformán különleges helyzetet élvező Budapesti Gyűjtemény 1930—1942-es szerzeményei között valóban sok olyan darabot találunk, amelyek vételével méltán büszkélkedhettek. Feltétlen elismeréssel szólhatunk arról, hogy 1937-ben megvásárolták Brunswick Teréz nagy kéziratos hagyatékát, amelynek a raktár sok polcát elfoglaló dobozai 1796—1858 közötti naplójegyzeteket és egyéb forrásértékű feljegyzéseket tartalmaznak. Az előbbihez képest semmivel sem kisebb a jelentősége, hogy 1939-ben megszerezték a Budai Jogkönyv című XV. század eleji kódexet, melynek addig csak két változata volt ismeretes: az egyik a budapesti Egyetemi Könyvtáré. Ez valamikor a főváros tulajdonában volt, Frank Ignác professzor hagyatékából való, amely 1850-ben szállt Pest városára, azonban mint erről korábban részletesen beszámoltunk, a hagyaték nagyobb részét Budapest törvényhatósága 1875-ben ajándékozta – a benne levő Budai Jogkönyvvel együtt – az Egyetemi Könyvtárnak. (A harmadik példány Pozsonyban volt). 1940-ben ismét értékes ritkasággal gazdagították az állományt: megvették Kacsóh Pongrác János vitéze azon partitúráját, amelyet a darab száz és száz előadásán használtak és benne a szerző széljegyzeteit is meg lehet találni.

A bőséges dotáció jelentős részét Budapest története szempontjából rendkívül fontos ősnyomtatványok és XVI—XVIIII. századi ritkaságok, kéziratok vásárlására használták fel. Emelte a különgyűjtemény értékét, hogy 1930-ban többek között nagyszámú XV—XVIII. századi kiadványt vásároltak Budapest régi irodalma úttörő bibliográfusának, Ballagi Aladárnak hagyatékából. Megszerezték a Thuróczy Krónika egy 1488-as (brünni) kiadását, a következő években számos XVI. századi „Zeittung"-ot, amelyek közül sok a törökökkel folytatott magyarországi harcokról számolt be a szemtanú hitelességével. Elsőrangú forrásértéke volt a Dózsa-féle parasztfelkelés szempontjából Taurinus Stauromachiajának (1519), akárcsak a felkelés idején, 1514-ben Budán keltezett kortársi híradásnak, amely Ayn gross Wunderzaichen címen tudósított a magyar parasztság és nemesség összecsapásáról egy augsburgi „újság" útján. Hézagpótló feladatot teljesítettek a Wiennerisches Diarium 1780-nal kezdődő 36 évfolyama vételével is 1939-ben. 1942-ben a Pesti Kötélverő céh XVIII. századi iratait iktathatták a könyvtár állományába, emellett nagy figyelmet fordítottak a XVIII. század végén Pesten, vagy Budán megjelent könyvárusi, „kotyavetye" (könyvárverési) és nyomdai katalógusok anyagának kiegészítésére, igyekeztek az 1686 után Pesten vagy Budán közreadott első nyomdaterméket is beszerezni stb.

Az iménti és a hozzájuk hasonló régi, ritka kiadványok hézagot töltöttek be a Budapesti Gyűjtemény állományában. Pozitíven értékelhetjük, hogy az akkori kiadott néhány speciális bibliográfia összeállítása

közben felfedett hiányok pótlásán is fáradoztak, így például 1686-os évfordulós bibliográfia összeállításakor, 1935—1936-ban sok egykorú nyomtatványt kutattak fel és szereztek be Buda visszafoglalásáról és ezekkel az 1936-ban, az Iparművészeti Múzeumban rendezett kiállításhoz is hozzájárulhatott a könyvtár.

A további vizsgálódás azonban kissé módosítja ezt a rokonszenves képet, ugyanis igen sok olyan antiquitas beszerzéséről is hírt adnak az egykorú évkönyvek, amelyek vásárlását alig, vagy egyáltalában nem tudták elfogadhatóan indokolni. A Budapesti Gyűjtemény számlájára vettek meg például a tárgyalt időszakban egész sor esztergomi vagy győri kiadású misés-könyvet, szertartáskönyvet, bibliát, továbbá tucatjával olyan XV. század végi és XVI. század eleji drága nyomtatványokat, amelyek a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetők Budapest története szempontjából nélkülözhetetlen, vagy akár fontos forrásoknak, olykor pedig nem is lehet kideríteni, mi közük volt Budapesthez. Akadtak olyan 400 éves és még korábbi kiadványok, amelyek beszerzéséhez az volt az indok, hogy bár Itáliában, vagy valamelyik német helységben adták ki őket, de bennük található egy korabeli budai könyvárus jele. Előfordult, hogy egy XV. századeleji nyomtatvány vételénél, amely Miksa császár esküvőjét tárgyalta, azt hozták fel, hogy az üdvözlőbeszédben Mátyást, „rex gloriosissimus"-ként felemlítik — bizony ennél soványabb megokolást alig adhattak volna a vásárhoz.

A költséges gyűjtési politika ötletszerűségére vall, hogy nekiláttak a Mária Terézia által 1777-ben a fővárosba helyezett egyetemen készült összes disszertáció felkutatásának, beleértve a még Nagyszombatban készülteket is, függetlenül attól, hogy a dolgozatok tartalmának volt-e vagy sem köze Budapesthez. A gyűjtőkör tetszőleges tágítása bizonyára abból következett, hogy az akkori viszonyokhoz képest szinte korlátlanul rendelkeztek pénzzel, ennek elköltésére új és új jogcímet kellett keresni. Valószínűleg ebből a kedvezményezett helyzetből adódott, hogy rávetették magukat a régi metszetek beszerzésére is, noha ezek gyűjtése a Fővárosi Múzeum feladata volt. Mégis 1942-ben büszkén jelentették, hogy a könyvtár egyik legféltettebb kincsévé lett metszetgyűjtemény tételszámát már 582-re sikerült növelni. Nem tudni kinek az ötlete nyomán, mindenesetre felsőbb jóváhagyással nekiláttak a budapesti nyomdászattörténet feltárása címén valamennyi régi (XVIII—XIX századi) budapesti kiadvány felkutatásához és beszerzéséhez, noha ezek nagyobb részét egyedül az kapcsolta a főváros történetéhez, hogy itt nyomtatták, de tartalmuk szerint semmi közük sem volt a gyűjteményhez. Nem volt köze a témához azoknak az egyházi könyveknek sem, amelyeket 1938-ban vettek és az Évkönyvben „kiemelkedő gyarapodás"-ként méltattak, de magyarázatul csak azt hozhatták fel, hogy a kiadványok a XVIII. századi pest-budai polgárság „vallásos érzületének felkeltésére törekedtek".

Önmagában tekintve dicséretes az a gondosság, amit a legkülönbözőbb régi aprónyomtatványok vásárlására fordítottak. Az 1930-as évek végén XIX. századi pesti polgárok névjegyeivel, esküvői, névnapi köszöntő kártyákkal, százéves üzleti számlákkal gazdagították az aprónyomtatványtárat. Nem is lehetne ezen sok kivetni valót találni, ha ez az aprólékosság általános lett volna a gyűjtésben, csakhogy a névjegyekre folytatott vadászat mellett kardinális fontosságú területeket teljesen elhanyagoltak. A tudományos „teljességre" való törekvés ugyanis felettébb egyoldalúnak látszik, ha szemügyre vesszük, hogyan kezelték az egykorú aprónyomtatványok ügyét. A múlt századi névjegyekre kiterjedt a figyelem, de a ma már csaknem pótolhatatlan korabeli röplapok gyűjtésére, ha azok nem a fennálló rendszert szolgálták, a legkevésbé sem ügyeltek. Még az 1930-as években Budapesten megjelent legális szociáldemokrata és szakszervezeti röplapok beszerzésével sem törődtek, az illegális kommunista, a Békepárt-i és antifasiszta nyomtatványok gyűjtése bizonyára politikai okok miatt már szóba sem kerülhetett abban a könyvtárban, amelyben viszont minél régebbi időszakról volt szó, annál szélesebben értelmezték a gyűjtőkört, nem egyszer messzi túllépve a határokat.

Nem törődtek olyan emigráns munkák beszerzésével, mint például Lengyel József Visegrádi utca, Kiss Lajos: A vörös város, Illés Béla: Ég a Tisza című (Moszkvában és másutt megjelent) Budapesten játszódó könyvei. Ha mégis hozzájutottak ilyesmihez, amint ez Illés Béla regényével, vagy Bölöni Györgyné Die Kerker von Budapest című könyvével történt, úgy azt az „illetékes" hatósághoz, a politikai rendőrséghez továbbították. Teljességgel mellőzték az emigrációs sajtó figyelését is, noha olyan lapokban, mint például a Sarló és Kalapács, az Új Március, az Új Hang, a Párizsi Munkás stb. tömegével jelentek meg a forradalmi Budapest mindennapos harcairól, életéről szóló híradások, beszámolók. Mindezen források felkutatása és lehető pótlása már a felszabadulás utáni időkre maradt, mert a baloldali anyag kiesett látókörükből, vagy mert e ponton a konzervatív Széchényi Könyvtárnál is nagyobb óvatosságot tanúsítottak, noha a távoli múltra vonatkozóan igen „eredeti" szempontok szerint értelmezték a gyűjtemény teljessé tételét.

Nyilván a gyarapítás fent jellemzett elvei és gyakorlata is közrejátszott abban, hogy a Wenckheim palota legszebb termében elhelyezett, a legjobban dotált, legnagyobb személyzettel ellátott Budapesti Gyűjtemény forgalma alig emelkedett a megelőző évekéhez képest 1930—1942 között. Növekedést csak a kézikönyvtár használatánál látunk és ennél is csak 1935—1939 között, amikor évi 8000—9000 kötetes használatot mutattak ki. 1935-ig és 1939 után viszont az 1930 előtti szinten mozgott ez a szám, illetve

annak is alatta maradt (2000—6000 kötet). A raktárból kikért könyvekre vonatkozóan még gyengébb forgalmi számokat látunk.

A helyzeten tehát a nagy apparátussal szerkesztett és kiadott néhány szakbibliográfia sem lendített. Ezzel szemben pozitíven értékelhetjük, hogy a Budapesti Gyűjtemény, amely értékes nyomtatott anyaggal járult hozzá a Buda visszafoglalása 250. évfordulóján rendezett kiállításhoz, (1936-ban), 1938-ban is segítséget nyújtott, amikor is az 1838-as pesti árvíz 100. évfordulóján rendeztek kiállítást, ugyancsak az Iparművészeti Múzeumban, 1941-ben egy Budapest történetéről készülő filmhez adott anyagot stb.

A Budapesti Gyűjteménynek a személyzetben és anyagiakban szűkölködő könyvtáron belüli igen kedvezményezett helyzetét jellemezte, hogy a vezetőség lehetővé tette egyes kiemelkedő szerzemények tanulmányszerű leírását, a dolgozatok publikálását a Tanulmányok sorozatban. A tucatnyi dolgozat közül három Kelényi Béla Ottó tolla alól került ki, kettő Jajczay János munkája volt, három Koch Lajosé, akik mellett Lamatsch Sándor, Hanskarl Erzsébet, Sárváry Dezső és Gerendás Ernő jelentkeztek még egy-egy feldolgozással a könyvtár munkatársai közül, rajtuk kívül Relković Neda fővárosi tanárnő. Értékes adatokkal járult hozzá Budapest történetéhez többek között Sárváry Dezső, Francia útleírások Budáról és Pestről 1838—1884 című kiadványával, Gerendás Ernő a Budapesti Gyűjteményben őrzött céhiratokra támaszkodó írásával a XVII századi céhviszonyokról, Jajczay János, aki Max Felix Paurnak a múlt század harmincas éveiben készült pest-budai figurákat ábrázoló rajzairól értekezett. Hanskarl Erzsébet „Budai, óbudai és pesti hírek a Wiennerisches Diarium első ötven évfolyamában (1703—1752)" című adatgyűjteménye hasznosságát sem lehet vitatni, akárcsak Koch Lajosnak Kacsóh Pongrác kéziratáról készített ismertetése értékét. A Budapesti Gyűjtemény egyik legfontosabb szerzeményével Relković Neda foglalkozott, „A budai jogkönyv harmadik kézirata a Fővárosi Könyvtárban" címen, mint a téma legkiválóbb szakértője vizsgálta és tárta fel azt, ami újat jelentett a fővárosi könyvtár birtokába került kéziratban, az Ofner Stadtrecht két korábban már ismeretes példányával szemben.

Kelényi Bélának a Tanulmányok sorozatban megjelent harmadik és utolsó munkája, az 1939-ben közölt Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához című, a könyvtár birtokába került Erasmus példány egyik első tulajdonosa, a XVI. század elején élt és működött Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok széljegyzeteit mutatta be és elemezte. A kéziratos bejegyzéseket dr. Gillemot Katalin fejtette meg.

A könyvtár publikációs munkája kapcsán ejtünk szót a Budapesti Gyűjtemény munkaközössége által összeállított bibliográfiákról.

TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓK

Az 1930—1942-es évkönyv lapszáma fokozatosan növekedett: az 1930-as Évkönyv 218 oldalon, az 1934-es már 312 oldalon, az 1935-ös 450 oldalon látott napvilágot és a következő esztendőkben is 300—400 oldalon jelent meg ez a kiadvány. Az évi jelentések is terjedelmesebbek az évkönyveken belül, de csak a tudományos központra vonatkozó fejezetek bővültek a reprezentatív külsejű kötetekben, ahol alig 2—3 lap jutott a hálózatnak.

Az évkönyv jelentős részét foglalták le a központi gyűjtemény gyarapodási listái, és 1931-től a különböző tanulmányok, szakbibliográfiák.

A tanulmányok és speciális bibliográfiák nagyobbrésze különlenyomatban is megjelent. Az 1919 után készült első tanulmány Kelényi Béla tolla alól került ki. „A Fővárosi Könyvtár története" címen, ez még csak az 1931-es Évkönyvben jelent meg, különlenyomat nem készült belőle. Kelényi 20 lapos dolgozata a könyvtár 1903-ig terjedő előéletét Gárdonyi Albert levéltári gyűjtése alapján vázolta. E rész sok adatot foglalt egybe, a források lelőhelyeit azonban nem tüntette fel. Szabó Ervin és baloldali munkatársai úttörő szerepéről és általában az 1904—1919 közti sorsdöntő évekről viszont alig volt mondanivalója a szerzőnek, ezt az időszakot röviden intézte el. A forradalmak hónapjainak is csak néhány szokványos rágalmazó mondatot juttatott, azonban bő részletességgel foglalkozott a Wenckheim palota átalakítása és berendezése kérdéseivel.

1932-ben jelent meg az Évkönyvben, majd különlenyomatban is Kelényi újabb dolgozata: „Erhard Schön magyar vonatkozású metszetei, különös tekintettel Buda 1541. évi ábrázolására." A különlenyomat már egy új, a „Tanulmányok" címen indított sorozat 1. száma is lett. A témaválasztás érzékelteti, hogy a központi gyűjtemény éppen a gazdasági válság kellős közepén kezdte el sajátos „procul negotiis" életét.

Több hasonló, történelmi részletkérdéseket tárgyaló dolgozat jelent meg ezután is a Tanulmányok sorozatában 1932—1943. közt.

A 22 füzet nagyobb része a könyvtár értékes régi, főként budapesti vonatkozású szerzeményeit írta le, e dolgozatokra a Budapesti Gyűjteményről szólva utaltunk.

A Tanulmányok sorozatban néhány könyvtártudományi értekezés is napvilágot látott. Drescher Pál: „Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak olvasóközönsége?" (Tanulmányok 4. szám) című, valamint Zsák Wilfried és Fort Sándor hasonló tematikájú összeállításairól már szó esett. A téma-

választás helyes volt, más kérdés, hogy például Drescher megütközést kiváltó módon oldotta meg feladatát. A tanulmányok sorozatban speciális könyvtártechnikai kérdéseket tárgyaló dolgozatokat is publikáltak, ezek közül hazai szakirodalomban leginkább újszerű Kondorosi Sándornak a a tudományos könyvtárak raktározási problémáit tárgyaló munkája, amely a sorozat utolsó (22.) számaként jelent meg 1943-ban.

Utaltunk rá, hogy 1930 után is folytatták az 1910-ben indított Aktuális kérdések sorozatot, amelynek újabb számait az „Aktuális nemzetpolitikai kérdések" alcímmel egészítették ki; 1942-ig öt füzetet adtak ki, közülük négyről, Homa Gyula és Witzmann—Veredy Gyula összeállításairól a belőlük merített idézetekkel alátámasztva mutattuk ki, hogy ezek kifejezetten a fasiszta propagandát szolgálták. E sorozatban jelent még meg Hamvas Béla Világválság című összeállítása is 1938-ban. A füzet nem politikai célkitűzések jegyében fogant, azonban annyira magán viseli szerzőjének a kapitalista világválság okait és jellegét illető teljes tájékozatlanságát, a problémával kapcsolatos zűrzavarát, hogy emiatt kell tudománytalannak minősítenünk ezt a bibliográfiát.

Nem mondhatunk egyértelmű ítéletet az 1929-ben indított „A Budapesti Gyűjtemény bibliográfiai munkálatai" sorozat 1930—1942 között kiadott 2—5. füzeteiről. Az 1932-ben megjelent Buda és Pest fürdőinek és gyógyforrásainak irodalma című jegyzék hasznos munka, 1190 tételt ölel fel. Problematikusabbnak tekinthető, a sorozat 3. és 4. száma, ezek az 1935-ös, illetve 1936-os évkönyvekben és különlenyomatban is napvilágot láttak, mindkettő Buda 1686-os visszafoglalása 250. évfordulója alkalmára készült, mind a kettő, anyagát és kiállítását tekintve, reprezentatív darab.

A Buda és Pest 1686-os visszafoglalásának egykorú irodalma című összeállítás az 1683—1718 közötti, főként német, olasz, francia, spanyol stb. leírások, híradások címeit tartalmazza annotációkban, a Budára vonatkozó passzusok kivetítésével. Az 1618 tételt felölelő, névmutatóval kiegészített gyűjtemény „mellékterméke" lett a „Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában" című 260 tételt felsoroló ikonokgráfia, a sorozat 4. száma, amely 1937-ben jelent meg az előzőnél is mutatósabb, számos reprodukciót feltáró mellékleteivel.

A két évfordulós kiadvány egészen speciális kutatói igényeket szolgált. A bibliográfiák anyaga ugyanis egy csekély töredéket kivéve csak a könyvtár Budapesti Gyűjteményében a múlt század vége óta felszaporodott és a katalógusokban megtalálható egykorú forrásokat foglalta egybe, tehát csupán monografikus anyagot. Annyiban adott többet a könyvtár olvasói katalógusainál, hogy annotációk útján a fővárosi vonatkozásokat lapszám és idézetek, illetve fakszimilék segítségével kivetítette. A kiadványok legnagyobb haszna az volt, hogy előkészítésük közben az egykorú forrásirodalom hiányosságait és felfedezték és a lehetőség szerint beszerezték a példányokat a központ számára.

Az iménti két költséges, munkaigényes összeállítás után már csak egyetlen alkalommal jelentkezett a Budapesti Gyűjtemény a szélesebb nyilvánosság előtt a felszabadulásig: 1938-ban az „Aquincum irodalma" című 1130 tételes bibliográfiával.

A Budapesti Gyűjtemény az egész Horthy-korszakban mindössze az 1929—1938 között megjelent 5 bibliográfiával lépett a nyilvánosság elé. A 25 esztendő e termése együttesen kerek 4710 címet tartalmazott.

Az eddig említett publikációkon kívül a sorozatoktól függetlenül is napvilágot láttak egyes kiadványok, közülük az „Emericus, egy dillingeni iskoladráma 1626-ból" című 1930-ban jelent meg, 1932-ben Goethe és Haydn összeállítások, ezek mind a bennük feltáró forrásadatok száma, mind kiállításuk tekintetében figyelmet érdemeltek.

Valamennyi eddig említett publikáció a központot szolgálta. Az egész időszakban csak egyetlen olyan kiadvány készült, amely legalább egy részében a hálózat növekvő olvasótáborát is segíthette: 1939-ben az Útmutató a Fővárosi Könyvtár használatára című füzet 5. kiadása volt ez. A füzetet minden olvasónak meg kellett vennie. Ez az egyetlen publikáció, amely rövidesen elfogyott. 1940-ben és 1941-ben két új kiadást kellett belőle készíteni.

A KÖZPONT MŰKÖDÉSE

A Wenckheim palotába költöztetett központ szervezeti felépítése továbbra is az 1912—1914-ben lerakott alapokra épült. A rendelőosztály, amely átlagosan 3—4 főnyi személyzettel működött, valamint a 6—8 főnyi személlyel ellátott katalogizáló osztály munkája ezúttal is a kitaposott úton haladt. Ekkor is eléggé tempósan folyt a munka, akárcsak az 1920-as években, ezt az évi jelentéseknek a teljesítményeket összegező számadatai is érzékeltetik. 1932-ben például a rendelőosztály 4 dolgozója 7894 könyvet vett át és továbbított, egy főre tehát 2000 kötetnél kevesebb jutott, ami 250 munkanapot figyelembe véve kevesebb, mint napi 8 kötet adminisztrálását jelentette. Ugyanabban az évben a 8 személlyel ügyködő kata-

logizáló 4453 címfelvétel elvégzéséről adott hírt, tehát egy főre 557 címfelvétel jutott 1932-ben, a napi átlag itt szintén igen csekély, mindössze 2,2 címfelvétel volt. A katalogizáló osztályra ezen felül 35 889 katalóguscédula berakása is hárult, nem egészen 4500 egy személynél, ami napi 18-as átlagot fejezett ki. A gyarapítás kényszerű csökkentésének éveiben kevesebb könyvet kellett bedolgozni, ezért természetesen az iméntinél is alacsonyabb követelmények voltak, máskor a létszám ingadozása szerint növekedtek vagy csökkentek, de átlagosan mindvégig a fenti színvonal körül mozogtak az eredmények.

A központ vásárlási keretét a hálózatéhoz viszonyítva ugyan bőkezűbben szabták meg, azonban a sokszoros megszorítások folytán a Budapesti Gyűjteménytől eltekintve itt is alacsony maradt a vétel útján érkező könyvek száma. A központ részére beszerzett kurrens anyagon kívül, amelynek összetételét már jellemeztük, egyes esztendőkben nagyobb magángyűjteményeket, vagy azok egy részét is megvásárolták, 1933-ban például Csánky Dezsőnek, az Országos Levéltár vezetőjének hagyatékát és Ernst Lajos, a neves bibliofil hagyatékából a Mátyás királyra vonatkozó anyagot, emellett Kollányi Ferenc jáki apát egyháztörténeti gyűjteményét is megvették. Rendszeresen figyelték az Árverési Csarnok aukcióit is, ahonnan a Budapesti Gyűjtemény és a Ritkaságok Gyűjteménye gyarapításán kívül a nagyraktár számára is beszereztek könyveket. 1938-ban Schlauch Lőrinc bíboros sok régiséget tartalmazó hagyatékából jutott számos darab a központ különböző részlegeibe, ugyanakkor Pekár Gyula hagyatékának memoárokból álló részét is megvették.

A legnagyobb vásárt 1940-ben foganatosították: ekkor került Rákosi Jenő, az ismert jobboldali újságíró több mint 6000 kötetes gyűjteménye a könyvtár birtokába. Az örökösök eredetileg 1929 decemberében kínálták fel az anyagot azzal a javaslattal, hogy a főváros Rákosi Jenő bútorait és használati tárgyait is vegye meg egy múzeum felállítása céljából.[1] Az ajánlat elbírálásával megbízott Enyvvári Jenő akkor a főváros vezetősége „kegyeletes" érzéseinek tolmácsolása mellett visszautasította a nagyon borsos áron kínált portékát és a Rákosi Jenő múzeum tervét is, de a makacs örökösök 11 éves harc után 1940-ben mégis célhoz értek. Az ekkori írásos szakvélemény szerint az anyag egy kis része volt használható: a Rákosi Jenő kéziratok, 53 írói dedikációval ellátott példány és mintegy félezer kötet, amelyet a Szűry gyűjteménybe helyeztek. Sok könyvet juttattak belőle a hálózatnak, a hagyaték jelentős hányadát viszont kiselejtezték.

1930—1942-es évkönyvekben terjedelmes listákat találunk az ajándékozókról, de különleges értékeket tartalmazó ajándék vagy hagyaték átvételéről nem adtak hírt, talán Kner Izidor 1931-es adománya, amely a híres gyomai nyomdász bibliofil értékű kiadványainak teljes sorozatát felölelte, volt a legkiemelkedőbb.

A könyvtár ekkor jutott birtokába Ady Endre levelezése Révész Béla által őrzött részéhez, amely ugyancsak a központ legbecsesebb szerzeményei közé tartozik, azonban nem sikerült tisztázni, hogy a főként Lédához intézett leveleket megvette vagy ajándékba kapta-e a könyvtár.

Az ajándékozók névsorában gyakran jelentős mennyiségű (50-nél, 100-nál több kötetes) tételekkel szerepelt Gárdonyi Albert főlevéltáros. 1930-ban Kremmer Dezsőnek, a könyvtár 1926-ban elhalt igazgatójának hagyatékából kapott 32 kötetet a könyvtár. Elek Artur, a Nyugat köréhez tartozó kiváló író, rendszeres ajándékozó volt és végrendeletileg is a fővárosi könyvtárra hagyta egész gyűjteményét. Ez utóbbi Elek Artur 1944-ben, a náci megszállás idején bekövetkezett mártírhalála után szállt az intézményre és legfontosabb része az európai viszonylatban is értéket képviselő Stendhal-gyűjtemény volt. A felszabadulás után vette át a könyvtár Elek Artur özvegyétől a hagyatékot. Az 1934-es Évkönyv Joanovich Pál volt törvényhatósági bizottság tag (az 1920-as évek elején a Könyvtári Bizottság tagja) 175 kötetes ajándékát regisztrálta, 1935-ben Sipőcz Jenő polgármester 518 kötetes hagyatéka emelkedett ki mennyiségével, 1936-ban Liber Endre alpolgármester 187 kötete. Az eddigieken kívül többszáz kötetes ajándékok származtak Várhidy Lászlótól, Dános Árpádtól, özvegy Gaál Jenőnétől, Simonyi Semádám Sándortól, K. Kovács Gyulától. A „régiek", a Szabó Ervin idején megismert ajándékozók közül az 1930-as években sűrűn felbukkant Wildner Ödön és a valamikor a Huszadik század című folyóirat köréhez tartozó Farkas Geyza nevébe is beleütközünk egy alkalommal. Mellettük a Vámbéry hagyaték 1913-as ajándékozója, Vámbéry Ármin fia, Vámbéry Rusztem is sok könyvvel szerepelt. Az 1942-es listán özvegy Thirring Gusztávné neve vonja magunkra a figyelmet: a férje, (a könyvtárnak 1906—1911 között volt formális vezetője) hagyatékából 65 könyvet juttatott a könyvtárnak.

Említésre érdemes, hogy egy-egy alkalommal ellenzéki írók, értelmiségiek, politikusok olyan képviselői is belekerültek az ajándékozók közé, mint Bajcsy Zsilinszky Endre, Szimonidesz Lajos, vagy Szabó Dezső.

Nem válik ugyan a könyvtár dicsőségére, de mert jól jellemzi, hogy az a fasiszta körök bizalmát és rokonszenvét élvezhette, fel kell említenünk, hogy 1930—1942 között néhány könyvajándék erejéig felbukkantak az intézmény körül olyan személyek is, mint a könyvtár 1919-ig esküdt ellenségei, Bangha

[1] Irattár. Rákosi Jenő hagyaték; Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1940.

Béla, Sipos Kamilló, továbbá a politikai rendőrség akkori feje, Heténvi Imre és a náci behatolás olyan hétpróbás előőrsei, mint Endre László és gödöllői kebelbarátja, a Hovhanesian Egia ügyvéd, azután a horthysta elnyomó apparátus olyan képviselője is mint Avedik Félix. Az 1936-os Évkönyvben Szálasi Ferenc, a jövendő magyar Gauleiter egészítette ki ajándéka révén a könyvtár baráti körének e „díszes" névsorát.

1937-ben a francia kormány 10 000 franc értékű könyvet juttatott az intézménynek, az erre vonatkozó megjegyzés szerint a 267 műből álló, főként jogi, társadalomtudományi és természettudományi anyag beszerzésére másként nem lett volna fedezet. Ugyanabban az évben adták át a városházán felgyűlt régi műszaki anyagot. A tekintélyes, 4588 kötetes anyag jelentős hányadát kellett ugyan selejtezni (az átvétel évében mindössze 544 kötetet dolgoztak be abból), a gyűjtemény eredete alapján mégis feltehető, hogy a használható darabok hézagpótló értékűek voltak. 1940-ben az olasz kultuszminisztérium ajándékozott 40 000 líra értékű könyvet a könyvtárnak, ennek révén 776 olasz munka került az állományba. Az adomány átadási ünnepségén Hóman Bálint kultuszminiszter is ott reprezentált. Bizonyára a fasiszta Olaszországgal való szellemi kapcsolatok elmélyítése érdekében kapott a könyvtár ugyanezen évben 5000 pengős rendkívüli keretet olasz könyvek vásárlására. A két tényező eredményeként szökött fel az 1940—1941-es gyarapodásban az olasz művek aránya.

A könyvtár legfontosabb részlegének minősítették a nyilvános szolgálat élén álló, annak keretében működő referensz csoportot. Hivatása szerint a referensz-munka lényege a tájékoztatás volt, a központ olvasószolgálatának tárgyalása során alább foglalkozunk azzal, hogyan látták el ezt a feladatot. Az évi jelentések szerint a referenszre a tájékoztatáson, a kézikönyvtár fejlesztésén, az egész nyilvános szolgálat irányításán, a raktárak ellenőrzésén kívül több más folyamatos és alkalmi munkát is ruháztak, amelyeket a nyilvános szolgálat és a különgyűjtemények egyes csoportjai, illetve tagjai bevonásával, vagy egymaga látott el. A referenszhez tartozó tudományos munkatársak végezték a könyvek osztályozását a decimális táblázatok szerint. 1930-ban láttak hozzá a Szabó Ervin idején csak részben lefordított tizedes osztályozási táblák további (a 3-astól 9-ig terjedő szakokat felölelő) fejezetei magyarra átültetésének. A rendszer kiegészítését, az új fogalmak alkotását és beiktatását is itt végezték. Az évkönyvek közlései szerint igyekeztek a fővárosi könyvtár rendszerének a brüsszelitől való eltéréseit felszámolni. A szakkatalógus továbbépítése, az új cédulák behelyezése ugyancsak erre a csoportra maradt, valamint egyes különgyűjtemények, így a bibliográfiai (01-es) és könyvtártani (02-es) állomány és a röpiratgyűjtemény gondozása, fejlesztése.

Feljegyzésre érdemes újítás: 1932-ben (nem kétséges, hogy a könyvtár válságossá lett gazdasági viszonyai miatt) határozták el, hogy a röpiratoknál a Szabó Ervin idején alkalmazott drága vasszekrények helyett olcsóbb tárolási formára térnek át. Ekkor vezették be a nehezen kezelhető anyag raktározására a 10—20 vékony röpirat befogadására alkalmas és jól bevált kartondoboz rendszert.

Másfelől viszont ugyanezen időszakban indult maga a röpiratgyűjtemény gyors felhígítása: az R — (magyar röpiratok) és P — (külföldi röpiratok) gyűjteményt eredetileg a politikai röpiratokat tartalmazó Ballagi anyag folyamatos kiegészítése céljából teremtették meg, ám ekkor már nem a tartalom, hanem a terjedelem volt e fejlesztés meghatározója. Így azután csakhamar a legkülönbözőbb tudományágak, a csillagászat, a matematika éppen úgy, mint az egészségügy, a heraldika stb. irodalmi termékei is bejutottak a „Röpirat" és „Pampflet" gyűjteménybe, ha terjedelmük nem haladta meg a 100 lapot.

Ezekben az években kezdett megérni a Szabó Ervin-i vetés, annak gyümölcse, hogy a könyvtárat 1912—1914-ben teljesen újjászervezték, a legmodernebb alapokra állították. 1930-tól az évi jelentések szerint mind nagyobb érdeklődés mutatkozott a testvérintézmények részéről a könyvtár technikai berendezése, különösen a decimális rendszer iránt.

1932-ben a legtekintélyesebb magyar tudományos intézmény, a Magyar Tudományos Akadémia írt át a könyvtárhoz ebben az ügyben. 1932. július 28-án kelt Balogh Jenőnek, az Akadémia főtitkárának az a levele, amelyben Enyvvári tudomására hozta, hogy az Akadémiához az Institut International de Cooperation Intellectuelle nevű világszervezet küldött megkeresést „az úgynevezett tizedes rendszer Magyarországon való megvalósítása tárgyában." Enyvvári véleményét kérte: indokolt volna-e „hazánkban is külön bizottságot létrehozni" a rendszer tökéletesítése érdekében?

Enyvvári 1932. augusztus 28-án így válaszolt:

> „A nagy könyvtáraknak a rendszer átvételével szemben tanúsított idegenkedésére s azokra a reorganizációs munkákra gondolva, amelyek az átvétellel járnának —, az a véleményem, hogy külön bizottság alakítása a tizedes rendszer meghonosítása és fejlesztése érdekében egyelőre időszerűtlen lenne."[1]

[1] Irattár. Levelezés. 1932.

A fejlődést azonban ez a furcsa magatartás sem tudta megállítani. A könyvtárt mind sűrűbben keresték föl testvérintézmények a tizedes rendszer tanulmányozása végett, amint erről az 1930-as évek közepétől az évkönyvek is rendszeresen hírt adtak.

1935-ben az ország első könyvtára, a Széchényi Könyvtár tette meg az előkészületeket a decimális rendszerre való áttéréshez, amelyet 1936-ban vezettek be. A fordulatról a fővárosi könyvtár 1935-ös nyomtatott jelentése így adott hírt: „Ez év őszén a Nemzeti Múzeum könyvtára is megkezdte munkálatait a decimális rendszer bevezetésére. Könyvtárunk szívesen állott a rokonintézmény rendelkezésére." A fővárosi könyvtárban Goriupp Alice tanulmányozta a szakrendszert. Az a tény, hogy a Széchényi Könyvtár is „behódolt", fényes igazolása lett Szabó Ervin negyedszázaddal korábbi jóslatának és annak a törekvésnek, amelyet a Tanácsköztársaság alatt Dienes László és Kőhalmi képviseltek a tizedes rendszernek az országban való elterjesztése érdekében. Az akkor reakciós szellemű Széchényi Könyvtár állásfoglalása, amely a fasizmus teljében szolgáltatott igazságot a gyalázott proletárdiktatúra könyvtárpolitikájának e téren, cáfolata volt Gulyás Pál rosszindulatú politikai rágalmakkal párosított ellenséges beállításának a Dewey-féle rendszerrel szemben. A dolog pikantériája volt, hogy a konzervatív és klerikális körök által egekig magasztalt könyvtári szakember, Gulyás Pál, éppen a Széchényi Könyvtár főtisztviselője volt. Mindez alig 3—4 esztendővel azután történt, hogy a fővárosi könyvtár igazgatója azt állította az Akadémiához küldött válaszában: a magyar könyvtárak „idegenkednek" az új rendszertől, amelynek bevezetése még „nem időszerű".

A nyilvános szolgálat, elsősorban a referensz személyzete egyes kiállítások rendezéséhez, valamint bibliográfiai összeállításokhoz is segítséget nyújtott. Önálló kiállítás rendezésére az új épületben sem került ugyan sor, erre nem adtak teret, nem is gondoltak ilyesmire. Az évi jelentésekből azonban megtudjuk, hogy a Budapesti Gyűjtemény várostörténeti rendezvényekhez adott hozzájárulásain kívül alkalomszerűen más kiállításoknál is szerepelt könyvanyaggal a központ: 1932-ben a Nemzeti Múzeum Garibaldi-rendezvényén, 1937-ben a Nemzetközi Nyomdászkongresszus alkalmából az Országos Iparegyesületben rendezett barokk kiállításhoz, 1941-ben a már említett antibolsevista kiállításhoz adott anyagot stb. Egyes tudományos munkatársak, így Koch Lajos, Seregély Emma, dr. Gillemot Katalin, Witzmann-Veredy Gyula stb. hazai és külföldi folyóiratok, illetve évkönyvek részére állítottak össze a magyar zenei, történeti, városügyi, stb. irodalomról kurrens bibliográfiát. Főként az 1930-as évek végétől teljesítettek ilyen bibliográfiai szolgálatot.

Hazai, de főként külföldi intézmények, személyek több alkalommal is kértek a fővárosi könyvtár birtokában levő egyes ritkaságokról fotomásolatot, (így az 1911-ben átvett Zichy-kódexről 1932-ben, 1940-ben). Bizonyára a visszatérő igényeknek is szerepük volt abban, hogy elhatározták egy fotólaboratórium felállítását. Az 1940-es Évkönyv adott először hírt arról, hogy 2400 pengőt folyósítottak egy fotóműhely berendezésére. A munkát ekkor Bor Dezsőre, a gazdasági osztály (segédhivatal) vezetőjére bízták, akinek legsürgősebb feladatává tették a Budapesti Gyűjtemény metszetanyaga fotózását.

1936-ban életre hívták a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületét, amelyben a fővárosi könyvtár vezető munkatársai különböző tisztségeket kaptak. Witzmann-Veredy Gyula a szervezet titkára lett. Az intézmény dolgozóit 1936 őszén körlevélben hívták fel a belépésre, azonban a névsorív rovataiba nagyon sokan írták be, hogy „Semmiféle egyesületbe nem lépek be", azaz a formálisan „politikamentes" szakmai egyesületbe sem voltak hajlandók belépni. Akadtak, akik anyagi helyzetükre, illetve a tagdíjjal járó megterhelésre hivatkozva utasították vissza a belépést, (Kalmár Gyula, Tardos Géza), ezek az évi 2 pengős tagdíjat sokallották bizonyára alapos okokból.[1] Az Egyesület két alkalommal néhány előadásból álló könyvtáros tanfolyamot is rendezett. Az előadók közt szép számmal szerepeltek a fővárosi könyvtár munkatársai és az 1937-es jelentés szerint az első tanfolyamon az intézmény 10 gyakornoka is résztvett.

Meglepő módon a könyvtár legválságosabb éveiben, így például 1935-ben, majd 1942-ben tette lehetővé az intézmény, hogy egyes vezető munkatársai, hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányutakat tegyenek, a szicíliai Palermo, Svájc, Ausztria és Németország szerepeltek az úti programban.

Számszerű növekedést látunk ebben az időszakban a könyvkötészet létszámánál: míg 1930-ban 2 segéd és 3 munkásnő dolgozott itt, addig 1933-ban 3 segéd és 4 munkásnő. A létszám emelkedésében viszont szerepet játszott, hogy a munkaidőt 8 óráról 6 órára csökkentették, bár ez távolról sem az életszínvonal javulásának, hanem ellenkezőleg leromlásának volt az eredménye. A munkaidő csökkentését a könyvkötő szakszervezet harcolta ki, mégpedig azért, hogy a nagy munkanélküliség enyhítése érdekében kisebb bérért, rövidebb munkaidőben, több személyt foglalkoztassanak. 1935-ben ismét csak 6 fővel dolgozott a

[1] Irattár. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. 1936—1944.

kötészet, majd az elkövetkező években 1942-ig fokozatosan 9 főre, (1 vezető, 6 segéd, 2 munkásnő) sikerült emelni a létszámot, vagyis a Tanácsköztársaság megdöntése után 23 évvel érték el ismét azt a színvonalat, amit a Tanácsköztársaság negyedik hónapjában. Új könyvek kötését azonban ekkor is csak elvétve végezte a csoport. A teljesítmény általában nem igen emelkedett a létszám növelése ellenére, mert amíg 1931-ben 6 fővel 57 új kötés és 9670 javítás elvégzését jelentették, addig 1942-ben 9 fő 22 új kötést és 11 400 javítást végzett.

Nem meglepő, hogy a központ 1930—1944-es útján végig pillantva a Budapesti Gyűjteményen kívül eső részlegeknél alig tudtuk az anyagi fejlődés egy-két jelét felfedezni. Érdemleges fejlesztésre a korábban már ismertetett okok, a költségvetés csökkentése, a háború és a csekély anyagi erőforrásokkal való ésszerűtlen gazdálkodás folytán nem is kerülhetett sor, annak ellenére, hogy nemcsak a Budapesti Gyűjteményt, de a központ egészét is előnyben részesítették a hálózat rovására az anyagi és személyzeti erők elosztásánál.

RENDŐRI MEGFIGYELÉS ALATT

Több régi könyvtáros emlékszik arra, hogy egyidőben a könyvtárt, annak nyilvános olvasótermeit is, sűrűn vették igénybe olyan értelmiségiek is, akikről sejtették, vagy tudták, hogy baloldali meggyőződésűek, talán éppen kommunisták, ami utólag többekről be is bizonyosodott.

A kommunista és baloldali értelmiséget semmiesetre sem a fasiszta és tudománytalan anyag vonzotta a könyvtárba, amelyet ebben a periódusban szereztek itt be, hanem elsősorban az 1919-ig kiépített és marxista forrásokban (a selejtezések ellenére is) gazdag társadalomtudományi irodalom, valamint az olvasószolgálatban időnként felelevenedő liberális hagyományok. Ezt a kézenfekvő következtetést egy 1936. május 13-án kelt „M. kir. Belügyminisztérium Ren. Oszt. 6585" számú bizalmas jelentés is alátámasztja. A Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött dokumentum, (aláírást nem találunk rajta), „Könyvtárak és a bolsevista propaganda" címen a baloldali és kommunista irodalomnak a nyilvános és magán kölcsönkönyvtárakban folytatott illegális terjesztésével foglalkozik, megfigyelésekre alapítva jelentését. A beadvány első része „A nyilvános könyvtárak" cím alatt állapítja meg:

> „. . . . a kommunista propaganda szempontjából csak a Baross utcai Főv. Nyilv. Könyvtár jön számításba, minden komplikáció nélkül hozzá lehet jutni a bolsevista »szakirodalomhoz«, a könyvtár házi szabályzata értelmében ugyan külön engedélyt kell kérni a deklarált kommunista könyvek kikéréséhez, ez a rendelkezés azonban tisztára formalitás, mert az inspekciós könyvtártisztnél csak azt kell mondani, hogy »tanulmány« céljára kell a megjelölt munka . . . . A Fővárosi Könyvtár már a háború előtt fészke volt a kommunista propaganda irodalomnak, a könyvtár akkori igazgatója, Szabó Ervin jóvoltából . . . Az új igazgató: Enyvvári, aki most a könyvtár élén áll, tudós ember, gyakorlati kérdésekkel nem foglalkozik . . . A laza felügyelet következménye . . . . hogy a fényűzően berendezett grófi kastély . . . a nap nagyobb részében zsúfolva van rosszkülsejű, oroszinges ifjúmunkásokkal is. A Fővárosi Könyvtárban kaphatók olvasásra a proletárdiktatúra alatt megjelent propaganda munkák is, bár azok egy részét elégették.
>
> Az újabb művek beszerzését a könyvtár törzsvendégei úgy erőszakolják ki, hogy a kívánt könyv címét beírják az erre a célra szolgáló füzetbe, mert a könyvtár igazgatósága rendszerint megvásárolja azt a könyvet, amely többször szerepel a »kívánó füzetben«. A könyvtár személyzetének kicserélése és a könyvek kiszolgáltatásának megszigorítása segítene a Fővárosi Könyvtárban uralkodó állapotokon."[1]

A besúgó jelentésében kétségtelenül kiszínezte a dolgot, ezt egyetlen jól leellenőrizhető közlése alapján állapíthatjuk meg: a központ Budapesti Gyűjteményének raktárában megtaláljuk a központban 1930. februárjától 1932 decemberéig, valamint az 1930 decemberétől 1944 ápr. végéig használt „Kívánatkönyv"-eket, amelyek együttesen nem egészen 2000 mű címét tartalmazzák, a beszerzést kérő olvasó nevével, lakcímével stb. Nos a 2000 között összesen tucatnyi forradalmi kiadvány címét sem tudjuk felfedezni, de még ezek között is akad olyan, amelyet a rendszer szempontjából megbízható olvasók kértek, akik foglalkozásukat, (gyáriparos, altábornagy, alezredes stb.) és pontos lakcímüket is feltüntették, de ezzel szemben kiemeljük e helyen, hogy az 1930—1932-es Kívánatkönyv 1009-es rovatában, (1932. június 30—július 15. közötti rovat) József Attilának, a korszak legnagyobb költőjének sajátkezű bejegyzését találjuk.

[1] Párttörténeti Intézet Archívuma A. III. 43/40.

Egyébként elszórtan látunk több olyan kérést, amely a Szovjetunióra, annak tervgazdálkodására, művészi, építészeti, zenei, színházi életére vonatkozó, főként németországi kiadású, részben polgári szerzőktől való könyvek beszerzésére irányult, különösen 1933-ig, azonban az esetek nagyobb részében az igazgató, vagy az aligazgató (Dávid Antal) elutasította a javaslatokat.

Említésre érdemes az 1935 augusztus vége táján készített 468. tételszámú bejegyzés, amelyben Weiss Farkas bölcsészettan hallgató az Amsterdamban indított emigráns német folyóirat, a Die Sammlung megrendelését így javasolta:

> „A németországi politikai változások differenciálták a német irodalmi törekvéseket s a német folyóiratok nem képviselik, csak az egyik oldalát e törekvéseknek, az emigráns irodalom jelenti ma az igazi német irodalmat (St. Zweig, Heinrich Mann, Feuchtwanger stb.)"

Ez volt a leghosszabb indokolással ellátott bejegyzés a kívánatkönyvekben-, a válasz persze lakonikusan rövid „—E", ami az jelentette, hogy „nem rendeljük-, Enyvvári igazgató." Lehet, hogy az iménti politikai célzattal írt olvasói kommentár keltette fel a gyanút a detektívben, de az sincs kizárva, hogy az igazgató által beszerzésre engedélyezett néhány baloldali könyv (Mehring egy-két műve, Julian Borckhart egyik munkája, a Max Hodannak Szovjetunióról írt kiadványa, Lawsonnak An economic history of Sovjet Russia című 1933-ban beérkezett Londonban megjelent tanulmánya, vagy a Földes Ferenc, a jeles kommunista pedagógus által 1933. április 27-én kért Thom: Petroleum and Coal című 1929-ben az oxfordi egyetem által kiadott könyve) vételének engedélyezése késztette a detektívet az egyébként alaptalan általánosításra.

A „Kívánatkönyv"-ek hozzásegítettek ahhoz, hogy egy-két kommunista, vagy baloldali olvasó nevét megismerjük az akkori használók közül: József Attila, Földes Ferenc bejegyzésein kívül megtaláljuk Vámbéry Rusztem, Riesz István, Ferenczy Valér, Zádor Anna, Germanus Gyula sajátkezű bejegyzéseit. Az 1933—1944-es kötet 635. rovatában 1937 végén „Kodály Zoltán VI. Andrássy út 89" alatti lakos kérte Theodor Liebs: Deutsche Bühnenaussprache című könyvének beszerzését, hozzátéve, hogy ez „A német irodalmi kiejtés codexe". Az igazgatóság helyt adott a nagy művész kérésének.

Az eddigi névsort kiegészíthetjük még azzal, hogy kortársak közlései és egyes véletlenül megmaradt olvasói listák („perlési névsorok") alapján tudjuk, hogy rendszeres látogatói voltak a könyvtárnak: Ságvári Endre, Révai József-, a forradalmi mozgalom kiváló vezetői, továbbá a haladó és a polgári ellenzéki irodalom jeles művelői, mint Móricz Zsigmond, Szerb Antal, Elek Artur, Szép Ernő stb. is.

A Kívánatkönyvekben végzett vizsgálatok, azonban cáfolták a detektívjelentés egyik említett lényeges állítását, feltehető, hogy egyéb túlzások is voltak benne. Így például azt az Enyvvári Jenőt, aki ha „nyomra jutott" és tilos irodalom került eléje, mindjárt a a politikai rendőrséghez fordult, aligha lehetett politikai tekintetben különös „hanyagsággal" vádolni. Feltehető, hogy az az észrevétel sem érdemelt hitelt, amely szerint a központ olvasóterme zsúfolt lett volna „rossz külsejű oroszinges ifjakkal" (egy horthysta detektív szemében természetesen minden kommunista „rossz külsejű" volt.) Azt az állítást viszont, hogy a könyvtár 1919-ig szerzett baloldali anyagát egyes időszakokban a „házi szabályzat" laza kezelése miatt tényleg igénybevehették kommunisták is, több más forrás támasztja alá. Ilyen Kálmán Endre visszaemlékezése, amelyben elmondotta, hogy az 1930-as években mint a bebörtönzött kommunisták támogatására létesített illegális szervezet, a Vörös Segély aktivistája a fővárosi könyvtárból kölcsönzött ki könyveket és vitt be a gyűjtőfogházban sínylődő kommunistáknak olvasmányul. Kálmán Endre, aki végül maga is börtönbe került fenti tevékenysége miatt, arra is utalt, hogy a kölcsönkönyveket a fogházi cenzúra vizsgálta meg és pecsétjével engedélyezte a használatot.[1] A központ állományában tényleg több könyvet is találunk a gyűjtőfogház cenzúrájának pecsétjével, így egyes régebben beszerzett Marx-munkákat, köztük az egyiket éppen Szabó Ervin hagyta a könyvtárra.[2]

Az 1930-as évek végén és a világháború alatt, amikor már rendszeresen figyelték a nyilvános szolgálatot, mindez az ott dolgozó tisztviselők előtt is köztudott dolog lett Dr. Baán Kálmánnak, a kölcsönző hosszú időn át volt munkatársának emlékezése szerint.[3] Valószínű, hogy az érdekelt olvasók is megneszelték, hogy a politikai rendőrség szemmel tartja a központot, mert az 1930-as évek végétől 1944-ig már nem találunk baloldali könyvre vonatkozó kérést a Kívánatkönyvben.

[1] Vagyunk az Ifjú Gárda 1957. 18. old.

[2] A központ raktárában a 40.561 szám alatt található ez a kötet.

[3] Dr. Baán Kálmán szóbeli közlése.

A KÖZPONT ÉS KÖZÖNSÉGE

A Wenckheim palotába költöztetett központi gyűjtemény látogatottsága a várakozások ellenére nem növekedett, ellenkezőleg egyes vonatkozásokban még a Károlyi utcai szűk otthonban kimutatott színvonalat sem érték itt el.

A könyvtárhasználat egyik legmegbízhatóbb indexe a beiratkozott kölcsönzők száma. Az évkönyvek táblázatai két rovaton szerepeltették ezeket: „Összes kölcsönzők száma" és az „Újonnan beiratkozott kölcsönzők száma".

Íme az összes kölcsönzők száma a fejlődés alacsonyabb fokát jelző 1916—1917-es években és közvetlenül a Wenckheim palota igénybevétele előtti végső helynyomorúság éveiben (1929—1930) majd a palotában töltött első tíz esztendő alatt:

A KÖZPONTI GYŰJTEMÉNY ÖSSZES KÖLCSÖNZŐINEK SZÁMA

1916	1917	1929	1930	1932	1933	1934	1935	1936	1938	1940
2127	2472	2017	2494	2415	2263	2508	2337	2221	2506	2001

A számsorból kiderül, hogy a Wenckheim palotában töltött első két teljes év alatt nemcsak a korábbi szorultság idején felmutatott utolsó eredményt, az 1930-as szintet nem tudták elérni, de annál még az első világháború negyedik évének mutatószáma is magasabb volt. Növekedés egyedül 1934-ben figyelhető meg, de a 2508 is mindössze 1 1/2%-kal haladta meg a 17 évvel előbbi 1917-es eredményt és már csak 14 fővel az 1930-asat.

Semmivel sem kedvezőbb, sőt az előbbinél is rosszabb az „Újonnan beírt olvasók" számának alakulása:

1916	1917	1929	1930	1932	1934	1936	1938	1940
1189	1397	2017	2494	1406	1191	1071	977	993

1940-ben a 24 évvel korábbi szintnek is mélyen alatta maradt a központ.

Némileg kedvezőbb a kölcsönzött kötetek számának alakulása, bár az új épületben töltött első évek itt is csökkenést hoztak, az 1929-ben jelzett 50 000 kötethez képest, mégis az 1932-től a világháború befejezéséig terjedő 13 év közül öt esetben némileg túlhaladták a már elért félszázezres számot (51 000—55 000 kötet kölcsönzését mutatták ki).

Ha a központ könyvállományának az évkönyvben regisztrált növekedését vesszük figyelembe, lesújtó jelenségnek kell ezt tekintenünk, hiszen 1917-ben kevesebb, mint 105 000 kötetet jeleztek a központ állományában, 1942-ben viszont 286 000-et, ha tehát a használat arányosan növekedett volna, a könyvállománnyal, úgy ekkor már csaknem 100 000 kötetet kellett volna kölcsönözni, még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy a központ személyzetét is megnövelték, és a könyvtár csakis a központ anyagát feltáró és propagáló bibliográfiákat és tanulmányokat adott közre.

Az új épület a helybenolvasás tekintetében olyan kényelmet biztosított, hogy azt nem is hasonlíthatjuk a korábbi állapotokhoz. Ennek ellenére még a helyben használt kötetek forgalmánál is nagy zuhanás következett az új épület birtokba vétele után. Az 1918-ig jelzett számokat itt nem vehetjük összehasonlítási alapul, mert akkor még nem foglalták bele a mutatókba az egyes újságok, folyóiratpéldányok és kézikönyvtár forgalmát, az 1920-as évek közepétől már igen. 1927-ben így produkálták a 150 000-es eredményt a központ helyben használt anyaga forgalmánál. Nos, 1932-ben az új helyiségekben többszörösére növelt kézikönyvtárral és a megnagyobbodott folyóirattárral az öt év előttinek felét sem érték el, összesen 67 535 kötetnyi volt a helybeni forgalom és 1933-ban még ennyi sem (csak 60 092). Azután átmeneti emelkedés következett, amely 1938-ban közel 169 000-rel tetőzött-, utána ismét megindult a gyors hanyatlás (1940-ben már csak alig 130 ezer stb.)

A Wenckheim palotába fektetett másfél millió pengő tehát a központ életképességét leginkább érzékelhető területen, a forgalom tekintetében nem bizonyult hasznot hajtónak. A stagnálásban, illetve hanyatlásban az eddig felsorolt tényezőknek volt szerepük, főként a könyvbeszerzés mennyiségi és különösen minőségi rosszabbodásának. Említésre érdemes, hogy a régi állapottal szemben 174 ülőhelyet mutattak ki, de ezeknek jelentős része csak speciális kutatóknak, vagy kiváltságosoknak állott rendelkezésére. Az egyik

legnagyobb teremben a Keleti Gyűjteményt helyezték el, azonban az évi jelentésekben számszerűen fel sem tüntették, hogy hányan használták ezt a termet, bizonyára, mert elhanyagolható tényezőről volt szó. A Budapesti Gyűjtemény ugyanígy jelentéktelen forgalmat bonyolított le tágas új otthonában. Rendszeresen hírt adtak a referensz kézikönyvtárának fejlesztéséről, de ezt az anyagot csak alig néhány kedvezményezett személy vehette igénybe. A viszonyokat jól jellemzi Szálka Vilmosnak, a Fővárosi Segítőalap ellenőrző orvosának Enyvvári könyvtárigazgatóval folytatott levélváltása. 1942 végén Szálka az egyik vezető könyvtáros külön engedélyével bemerészkedett a referenszbe, ott egy orvosi könyvet tanulmányozott, mire a helyiségbe lépő Jajczay János főkönyvtáros egyszerűen kizavarta és „Emelt hangon" közölte: „Tessék tudomásul venni, hogy ez nem a nyilvánosság számára fenntartott hely". A sérelmét ecsetelő orvos panaszos levelére válaszolva Enyvvári igazgató lényegében megerősítette Jajczay álláspontját, amikor ezt írta:

> „Tessék elképzelni, milyen helyzet állna elő, ha bárki bemehetne a szobába és önmaga leemelhetné a könyvet, az inspekciós könyvtáros pedig minden esetben korábbi engedélyt feltételezve ehhez hozzájárulna".[1]

A könyvtárigazgató bizonyára rég elfeledte, amit Szabó Ervin mellett tanulhatott: a fejlettebb polgári országok nyilvános könyvtáraiban már emberöltővel előbb olyan helyzetet teremtettek, hogy minél több olvasó minél több könyvet emelhessen le önmaga a polcokról és ebből semmilyen különösebb kár nem származott a közre.

A háborús viszonyok általában kedvezőtlenül befolyásolják a könyvtárak életét és kivételes jelenség volt, hogy a fővárosi könyvtár az első világháború négy éve alatt fokozatosan növelte forgalmát. Inkább azt tarthatjuk szabályszerűnek, hogy a második világháború idején ugyanitt meggyorsult a leromlás a központban. A már ismert tényezők (a férfialkalmazottak gyakori behívása, a gyarapodási mutató újabb csökkenése stb.) mellett a francia, az angol, az amerikai könyv- és folyóirat beszerzés elakadása politikailag a korábbinál is egyoldalúbbá tette a központ arculatát.

Az első világháború alatt a könyvtár hatósugarát óriásira növelte, hogy vállalta a sebesült kórházakban ápolt katonák, frontkatonák és hadifogolytáborok könyvvel és könyvtárakkal való felszerelését, amelynek eredményeként 1 600 000 könyvet juttattak el olvasó katonákhoz. Akkor Enyvvári Jenő volt e munka adminisztratív vezetője. Nem mondhatjuk, hogy igazgatói minőségében a második világháború alatt egészen megfeledkezett negyedszázaddal korábbi tevékenységéről. 1941. április 24-i „A Fővárosi Nyilvános Könyvtár tervezete országmozgósítás esetére" című (korábban már idézett) bizalmas előterjesztésében maga is emlékeztette feletteseit az első világháború alatt végzett munkájára és hozzátette, hogy „Az adott körülmények között hasonló feladatot vállalhatna a nemzetnevelés és a magyar világnézet propagálásának gondos figyelembevételével".[2] Azonban a fogadkozásokon, a rendszernek hasznos célkitűzések felállításán kívül sem anyagi ereje, sem energiája nem volt már ekkor a könyvtárnak, hogy a program e részét megvalósítsa. 1 600 000 kötet helyett 1600 kötetet sem juttatott el az intézmény a honvédséghez a második világháború alatt megjelent évkönyvek közlései szerint.

Vessünk végül egy pillantást azokra az adalékokra, amelyek a központi referensz mindennapos feladatkörében az olvasóknak nyújtott felvilágosító, tájékoztatómunkába segítenek kissé betekinteni. Az évkönyvek az 1930-as évek második felében kezdték részletezni a referenszet gyakrabban foglalkoztató feladatok témáit. Ezek között a válság, a státuszrendezés és más aktuális problémák, emellett az országos ünnepségek, évfordulók (Mátyás király évforduló, Szent István év, Eucharisztikus Kongresszus stb.), illetve a velük kapcsolatos irodalmi útmutatás szerepelt. 1938-ban a háborúra való hatályosabb előkészületek megtételével párhuzamosan hozták meg az első zsidótörvényt, ennek megfelelően az Évkönyv jelentése szerint ekkor „A társadalmi élet gazdasági egyensúlyának hatályosabb biztosítását szolgáló források iránt mutatkozott erősebb érdeklődés, 1939-ben az új választási törvény, a honvédelem, a „zsidók közéleti térfoglalása", a légvédelem, a repülés katonai jelentősége, a családkutatási ügyek, a katonai szolgálat és érdemek problématikája nyomult előtérbe. 1940-ben a bécsi döntések, a közellátás, nyersanyag és az 1940-es nagy árvízzel kapcsolatosan e kérdés irodalma foglalkoztatta az olvasókat. 1941-ben a Jugoszlávia elleni hitszegő hadjárat, valamint a moldvai csángók visszatelepítése tematikájához kapcsolódott a kereslet, majd a Szovjetunió elleni háború megindítása után (1941. június 22.) az 1919-es Tanácsköztársaság került „az érdeklődés homlokterébe, de keresett volt az Oroszországról szóló igen teljes anyagunk is" — közölte az Évkönyv, amely szerint a „fajvédelmi törvény" „az egyébként is állandóan keresett fajvédelmi kérdésről szóló tekintélyes anyagukat is próbára tette. Nagyon sokan vették igénybe könyvtárunkat a családkutatás, rang és kitüntetés igazolás céljából"-, emelte ki az évi összefoglalás.

[1] Irattár. Panaszos levelek 1942. november.

[2] Irattár. Bizalmas. 1941. április.

Az utolsót az 1942-es jelentésben olvashatjuk:

„Az érdeklődés két gyújtópont köré csoportosult, mégpedig a katonai kérdések és a legtágabb értelemben vett közellátási kérdések körül: LÉGÓ, család- és nemzetvédelem, árszabályozás..."

A kor viszonyait jellemzik egyes emberek példáin az irattár „Felvilágosítások" című dossziéjában található dokumentumok. Íme két példa a sok közül: 1939. október 10-én a főváros X. (közegészségügyi) ügyosztályának vezetője vette pártfogásba a polgármester mellett dolgozó Szalybely Mária titkárnőt, aki „keresi nagyapja keresztlevelét, csak azt tudja, hogy 1906. április 29-én temették a Farkasréti temetőben.... Mikazsendi Mikár Zsigmond volt.. 1848 után emigrált."[1] A könyvtár a válasz másolata szerint tudott segíteni Szalybely Máriának az őskutatásban, azaz közelebbi adatokat adott az anyai nagyapáról. Nem volt szerencséje Csoma Antal székesfővárosi kertészeti intézőnek, aki 1941. október 13-án a fővárosi könyvtárhoz írt levelében közölte: „A feleségem nagypapájának keresztlevelét szeretném megszerezni..." — de hozzátette: „csak annyit tud, hogy apósának régen elhalt apja bizonyos Ause nevű helységben született", amely addigi nyomozása szerint nem azonos az Ausztriában, Németországban és Csehszlovákiában is található hasonnevű helyiségekkel. A válasz csatolt másolata szerint a referensz sem tudott a kétségbeesett őskutatón segíteni.[2]

A FIÓKHÁLÓZAT ELSORVASZTÁSA

1930—1944 között egyetlen új fiókkönyvtárat sem létesített a főváros. Ugyanebben az időszakban a közművelődési hálózat forgalma a központéval ellentétben néhány gyengébb esztendőt leszámítva jelentékenyen emelkedett.

Helytelen lenne egyedül a gazdasági világválság, illetve a második világháború következményének tekinteni, hogy másfél évtizeden át mellőzték a közönség részéről szemmelláthatóan mutatkozó igények kielégítését. Ismeretes ugyanis, hogy az 1929. végén kezdődött óriási túltermelési válság a hitleri hatalomra jutással gyorsabb iramúvá lett fegyverkezési verseny eredményeként 1933—1934-ben végéhez ért, 1936—1937-ben a főváros háztartási egyensúlya is helyreállt, de a könyvtári beruházásokra az új feltételek között sem gondoltak. Pedig a közművelődési hálózat forgalmi adataiból az első pillantásra látni lehetett, hogy tenni kellene valamit. Amíg az 1930-as évek elején 15 000—16 000 beiratkozott kölcsönzőt tartottak nyilván, addig 1938-ban már 20 000 főt mutattak ki és a fejlődés e téren még a második világháború alatt sem állott meg, sőt éppen 1943-ban tetőzött 25 500 beiratkozott kölcsönzővel. Ugyanez a folyamat megfigyelhető a kölcsönzött kötetek mutatójánál is. 1931-ben 882 000 kötetet forgalmazott a hálózat, 1938-ban (átmeneti hanyatlás után) már az 1 000 000-ot is túllépték és itt sem volt megállás az 1943-as csúcsig, amikor is, 1 360 000 kötet kölcsönzését regisztrálták.

Ha a számok mögé pillantunk, érthetővé lesz előttünk, hogy a fasiszta rendszer idején nem egészen tarthatták örvendetesnek a javuló eredményeket. A könyvtár hivatalos jelentéseiből és az ezekhez mellékelt statisztikákból, amelyek az olvasók foglalkozási megoszlását vetítették ki, egyformán megállapítható, hogy közönsége összetételében jelentékeny eltolódás mutatkozott, mégpedig elsősorban a proletárrétegek javára.

Az 1928-as évkönyvben összesen csak 381 bérmunkás olvasót mutattak ki a 15 000 között, 1935-ben az időleges hanyatlás idején ismét kereken 15 000 beiratkozott kölcsönző szerepel, de ezek között már több mint háromszor annyi a bérmunkás, mint 7 évvel előbb: 1309 fő. Az utolsó békeévben 20 000 kölcsönzőnek már csaknem 10%-a proletárolvasó és arányuk a második világháború alatt is növekedett. 1939-től a bérmunkások számát a kereskedelmi alkalmazottakéval összesítve jelezték, a mutató így is gyorsan emelkedett: 1939-ben 2470, 1942-ben további 50%-kal több: 3658.

A proletárolvasók előretörését a „Tanonc" rovatokban szereplő számok is jól szemléltették. 1932-ben csak 366 ifjúmunkás olvasót találunk, 1941-ben itt is több mint 200%-kal magasabb a jelző: 1174 tanonc — kölcsönzőről adtak hírt, az 1942-es foglalkozási statisztikában már 1225 fő szerepel ezen a rovaton.

Az itt tárgyalt időszakban tehát a proletárolvasók száma a hivatalos kimutatás szerint abszolút és relatív mértékben egyaránt gyorsan emelkedett. A fasiszta rendszernek semmi oka sem volt ezt a folyamatot elősegíteni.

Persze abban az esetben, ha a munkásolvasók a fiókkönyvtárakban felhalmozott „hazafias és nemzeti" azaz fasiszta, irredenta, militarista szellemű anyagon nevelődtek volna, úgy arányuk növekedése nem lett volna ellenszenves a felelősök szemében, azonban több olyan utalással is találkozhatunk, amelyek

[1] Irattár. Felvilágosítások. 1939.

[2] Irattár. Felvilágosítások 1941.

szerint a munkásolvasók és általában a könyvtár használóinak növekvő tábora nem a nagy példányszámban elé tálalt jobboldali és klerikális irodalmat, hanem a rendszerint csak nehezebben elérhető, mert kisebb példányszámban vásárolt értékesebb anyagot kereste és vette igénybe. Fort Sándor a 9. számú fiókkönyvtár nőolvasóiról írott tanulmányában állapította meg 1937-ben: „Munkásosztálybeli olvasóink regényolvasását a magyar és külföldi irodalom szerzői közül elsősorban, a realista írók érdeklik... Ez a csoport az orosz és északi írókat keresi. Érdeklődésük sok szempontból egyoldalú". Az egyoldalúságra vonatkozó kesernyés utalásból következtethetünk arra, hogy a dolgok ilyen alakulása nem volt a könyvtári vezetőség ínyére. „Mi ajánlásainkkal az egyoldalú érdeklődést helyes irányba igyekszünk fordítani" — tette hozzá készséges buzgalommal Fort Sándor az előbbiekhez, ugyanakkor kénytelen volt kommentár nélkül azt is beismerni, hogy „Népszerű vallástudományi könyveinkből az észlelési idő alatt az egyetemi hallgatónők és a munkásnők csoportja nem olvasott ismeretterjesztő könyvet."[1]

E helyen említjük: a 9. számú könyvtár kölcsönzője volt a korszak egyik legnagyobb festőművésze, Derkovits Gyula. Olvasófüzetének kívánságlistáját közölte özvegye a „Mi ketten" című memoár kötete függelékében. Derkovits listáján a világirodalom kiválóságai, elsősorban orosz szerzők, Tolsztoj, Gorkij szerepeltek.

Drescher—Szentkúty Pál korábban már ugyancsak említett tanulmányában is több olyan adattal találkozunk, amelyekből kiderül: a könyvtárvezetőség minden igyekvése nem hozta meg a várt sikert. „Az orosz irodalom általános kedveltségét a meglepően nagy számok dokumentálják",[2] ismerte be Drescher, aki talán mentegetés céljából fűzte hozzá, hogy a sikerben bizonyára a jó magyar átültetéseknek van részük.

Persze az orosz irodalom iránti keresletet nem lehet egyértelműen pozitív előjellel minősíteni, amint hogy nem lehet lebecsülni azt a kárt sem, amit, a tendenciózusan jobboldali szellemű gyarapítási- és nevelőpolitikával okoztak a könyvtár közönsége körében. A szovjetellenes uszító regények szerzője, Rachmanova és műve is benne szerepeltek az orosz irodalom forgalmi adataiban. Igaz, hogy a Drescher által közreadott statisztika szerint összesen 89 esetben kölcsönözték a megfigyelési időszak 8 napja alatt Rachmanova könyveit, noha ezek nagy példányszámban sorakoztak a fiókok „bökdöső"-nek elkeresztelt, rács mögé állított „szabadpolc"-ain. Igaz, hogy az ugyancsak erősen ajánlott ellenforradalmi írónő, Tormay Cécile könyveiből is csak 65-ös forgalmat értek el, ezzel szemben Thomas Mann, Stefan Zweig és más kiválóságok alkotásainak keresettsége messzi felülmúlta az előbbieket, az anyagi áldozatokkal támogatott egyoldalú propaganda hatását azonban mégsem kicsinyelhetjük le.

Azt azonban joggal állapíthatjuk meg, éppen az ellenforradalmi célzattal készült kimutatások alapján, hogy a valódi irodalmi értékek forgalma a könyvtárvezetőség ellenkező irányú törekvései ellenére túlsúlyban volt és maradt, noha az 1935-ös nyomtatott jelentés sem titkolta, hogy „A közönség sorban áll egy-egy híressé vált új regényért, hónapokig vár, amíg megkapja a kívánt könyvet..."[3]

Mindent egybevetve azt is joggal állapíthatjuk meg, hogy a hálózat fejlesztésének teljes mellőzése szorosan összefüggött a politikai helyzet alakulásával. A fasizmus érdekeivel ellentétes volt, hogy könyveket adjon a tömegek, különösen a feltörekvő proletárrétegek kezébe, fejlessze a hálózatot, amelyből a torzítások ellenére maguknak valót is tudtak és akartak meríteni az olvasók. Az 1920-as években brutális népelnyomó politikát folytató Horthy-rendszer azonban nem állt olyan szilárd talajon, hogy minden területen leleplezetlenül érvényre juttassa antidemokratikus célkitűzéseit. Az 1930-as években, a fasizmus európai előretörése idején már gátlástalan nyíltsággal érvényesülhetett ez a politika, amelynek egyik kulturális vetületét látjuk a fővárosi könyvtár közművelődési fiókjait illető állásfoglalásban.

Hiányos lenne a kép, ha csupán a rendszert tennénk felelőssé a hálózat elsorvasztásáért, mert ebben része volt a könyvtár vezetőségének is, noha az 1934-es Évkönyvben döbbenetes színekkel ecsetelték, különösen a hálózatra nézve a könyvbeszerzési keret óriási megszorításának végzetes következményeit. Az igazgató efféle kijelentésekre ragadtatta magát: „Ilyen körülmények között komoly könyvtárpolitikát csinálni...lehetetlenség... Negyedszázados munkánk minden eredménye forog kockán".[4] Az előző fejezetekben nagyrészt már idézett források alapján mégis elég okunk van feltételezni, hogy a vezetőség a központ javára volt részrehajló. 1932-ben a könyvtárvezetőség hirdette meg vonatkozó évi jelentése elején, hogy „az anyagi erők csökkenésének következményeit természetesen inkább a túlnyomókép a közönség könnyebb kulturális igényeit szolgáló fiókkönyvtárakra nézve vonta le". Már maga az a szemlélet, amely szerint a fiókok nem a tömegek kulturális felemelkedésének eszközei, hanem csupán valamiféle „könnyebb kulturális igények" kielégítését szolgálnák, elárulta, hogy a könyvtár vezetősége nem vette komolyan a hálózatot.

[1] Fort Sándor: Egy népkönyvtár nevelő munkássága, nőolvasói körében. 1937.

[2] Drescher Pál: Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége? 1934.

[3] A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1935. 6. old.

[4] A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1934. 7—8. old.

Mindez nem azt jelentette, hogy nem ismerték volna el: fejleszteni kellene a hálózatot. A történelmi kép teljessége miatt utalunk rá, hogy 1931 decemberében a könyvtár vezetősége indítványozta: négy kerületi elöljáróságon állítsanak fel fiókot. 1935-ben szükségmegoldásként felmerült a terv: autóbusz, vagy villamos beállításával létesítenek mozgókönyvtárat, de a következő év elején már hírül adták a lapok: „nem mozog a mozgókönyvtár". Hivatalos és félhivatalos fórumokon, a sajtóban és a törvényhatóságban is szóvátették „a szanálási időszak" végén (1936 körül): tenni kellene valamit, mert 7–8 év óta egyetlen új fiókot sem nyitottak. Az 1940-es városi költségvetés tárgyalásakor, 1939 októberében a pénzügyi bizottságban Bánóczi László szociáldemokrata városatya mutatott rá arra, hogy teljesen megrekedt a fiókok fejlődése. 1942-ben „vitéz" Nagy Iván, fasiszta törvényhatósági tag, miközben azt reklamálta, hogy Hitler Mein Kampfját nem találta a fiókkönyvtárakban, a nácik szociális demagógiájával élve maga is hiányolta a könyvtárhálózat továbbépítését.

Az a tény, hogy az elszórt beismeréseken kívül szalmaszálat sem tettek odébb új könyvtárak életrehívása érdekében, elegendőképp bizonyítja, hogy az ilyen vonatkozású kritikák mögött komoly szándék nem húzódott meg.

Minden addiginál súlyosabb helyzetbe került a hálózat a második világháború alatt. Korábban idéztük már az igazgatóságnak „A Fővárosi Nyilvános Könyvtár tervezete országmozgósítás esetére" című felsőbb felszólításra 1941. április 24-én készített bizalmas előterjesztését, amelyben még Magyarország hadbalépése előtt kilátásba helyezte, hogy személyzethiány esetén a központ szolgáltatását folyamatosan biztosítja, de a fiókkönyvtárak nyitvatartását csökkenti. Nem egészen egy esztendővel utóbb már a gyakorlatban is alkalmazhatta ezt a programot, 1942. március 31-én a következő javaslattal fordult a főváros vezetőségéhez az igazgató:

> „A nagyarányú katonai behívások következtében a könyvtár személyzete oly mértékben csökkent, hogy a nyilvános szolgálatot a mai mértékben fenntartani nem tudom. A tudományos központ szolgálatához nem akarok nyúlni.... így hát a fiókkönyvtárak nyitvatartásának csökkentését kell javasolnom... Két-két fiókot párosítottam össze s ezek személyzete együttesen látná el mindkettő szolgálatát. Ez természetesen csak úgy történhetik meg, ha egyes fiókkönyvtárak nyitvatartási idejét korlátozzuk".[1]

Egy 1942. április 30-án kelt részletes tervből tudjuk meg, hogy az igazgatóság felsőbb jóváhagyással az 1-es és 9-es, valamint a 2-es és 10-es, továbbá a 6-os és 11-es fiókokat már össze is „párosította", ezeket a könyvtárakat csak másodnaponként tartotta nyitva.[2]

A közönség azonban zúgolódott, amint ez a fennmaradt panaszlevelekből látható, de csak a sztálingrádi vereség időszakában nyílt lehetőség, hogy tiltakozásának foganatja is legyen. 1943. január 19-én jelentette a polgármesternek az igazgató:

> „A fiókkönyvtárak nyilvános szolgálatát csökkentettem. Ez azonban élénk elégedetlenséget váltott ki olvasóink között, kik a háborús időszakban fokozottabban rá vannak utalva könyvtárainkra. Panaszukkal több ízben is a hírlapok nyilvánosságát vették igénybe".[3]

Az 1930-as évek közepétől a második világháború végéig írt panaszlevelek tucatjai azt is érzékeltetik, hogy ebben az időszakban ismét uralkodóvá lett a bürokratikus, rideg magatartás a hálózat nyilvános szolgálatában. Természetesen a nagyszámú panaszok alapján sem általánosíthatunk, nem kétséges, hogy voltak előzékeny könyvtárosok, akik hivatástudattal látták el feladatukat-, ezek érdemeit azonban nem méltatták levelek útján az olvasók. Másfelől az is bizonyos, hogy a kevés könyvvel ellátott kevésszámú fiókban, amelyhez megfelelő létszámú személyzetet sem adtak, továbbá a forgalom növekedése miatt állandósuló tülekedés, tolongás még a legedzettebb, legjobb idegzetű könyvtáros nyugalmát is próbára tette. Ugyanakkor azt is kézenfekvő következtetésként állapíthatjuk meg, hogy amikor a könyvtár vezetősége sokadrangá feladatként kezelte a hálózat ügyét, a beosztott könyvtárosok közül is csak kevesen mérhették fel munkájuk jelentőségét. Tény az, hogy különösen az 1938—1944-es „Panaszos levelek" című dossziékban találkozunk nagyon sok ingerült hangú írással, amelyekben az olvasók leginkább egyes könyvtárosok fölényes viselkedését és nem egyszer műveltségbeli hiányosságait is kifogásolták, gyakran igen erős kifejezésekkel. A vastag aktacsomókból csak néhány iratot ragadunk ki: 1938. szeptember 21-i keltezéssel érkezett a következő levél az igazgatóhoz: „Tisztelettel Nádas Kálmán született református (valószínűleg

[1] Irattár. Fiókkönyvtárak. Vegyes. 1942—1944.

[2] Uo.

[3] Uo.

zsidónak néztek, ezért hangsúlyozom), nős, két gyermek atyja, 49 éves, 4 vitézségi hadi éremmel kitüntetett népfelkelő hadnagy... ezennel panaszt emelek a 7-es számú Vág utcai könyvtár ismeretlen tisztviselője ellen...[1] „A „korszellemnek" megfelelően fogalmazott hosszadalmas levélből kiderül, hogy az említett könyvtáros minősíthetetlen hangot használt a panaszt tevővel szemben, aki zárszavában kilátásba helyezte: ha nem kap elégtételt „H. vezérigazgató őméltósága útján a Polgármester Úr Őméltóságához fordul". 1938. november 10-én Leingruber Irén fonónő a 11. számú fiókban elszenvedett sérelmét panaszolta fel: a könyvtár vezetője félreérthetetlenül Leingruber munkás mivoltára utalva jegyezte meg egy kölcsönzés alkalmával: „Az a baj, hogy mihozzánk mindenki beiratkozhat."[2] 1941. április 15-én a 9-es fiók egyik olvasója tette szóvá az ottani könyvtárvezető fölényeskedéseit: a vezető csakis „doktor úr"-nak engedte magát szólítani, az olvasókat azonban „per Kiss, per Németh" szólította meg, „pedig ha munkás is az illető, ott ő az úr" – tette hozzá a panaszos, aki azt állította, hogy „az olvasók 80%-ának szivéből beszél", amikor a könyvtárosok „basáskodását" pellengérezi ki.[3]

Az 1944-es felszabadító hadműveletek előestéjén a könyvtár fiókhálózata ugyanott volt, ahol 1930-ban. A változás: néhány fiókot átköltöztettek, némileg bővítették. Az Almássy-téri 2-es számú fiókot 1940-ben az Erzsébet, ma Lenin körút 5. számú bérház I. emeletére költöztették. A budai 6. számú fiókot 1944. március 1-én a XI. kerületi Verpeléti, ma Karinthy Frigyes út 9. szám alatt nyitották meg újra, miután a katonai hatóságok kiebrudalták régi, a Budai Vigadóban a századvég óta használt helyiségeiből. Az 1923 óta az óbudai Kórház utcai iskolában működött 8. számú fiók 1934-ben a Fő tér 2. számú bérházban jutott új helyiségekhez. 1938. május 1-én bérelte ki a főváros a Bakáts téren 1924-ben megnyílt 9. számú fiók számára a József körút 70. alatti bérház egyik első emeleti lakását. 1934. május 1-én hagyta el végleg a 10. számú fiók a Hunyady tér 3. alatti ház utcai helyiségeit, ahol 1924 óta működött, hogy birtokba vegye az Andrássy (ma Népköztársaság) úti 52. alatti bérház I. emeletén számára bérelt utcai lakást. A Döbrentey utcában 1927 óta működő 11. számú fiók 1937-ben a Krisztina körút 157. alatti bérház I. emeletére költözött végül a Királyi Pál utca 11. alatti 1. számú felnőtt könyvtárat a számára még 1940-ben a belvárosi Molnár utca 27. alatt bérelt I. emeleti lakásba költöztették 1941-ben. Ugyanekkor ennek régi helyére, a Királyi Pál utca 11. számú ház földszintjére rukkolt le az I. emeleten működött ifjúsági könyvtár, amely 1930-óta a 14. számot viselte és 1941 nyarán vált el ténylegesen volt szülőanyjától, az 1. számú könyvtártól.

[1] Irattár. Panaszos levelek. 1938.

[2] Uo.

[3] Irattár. Panaszos levelek. 1941.

A LEJTŐ VÉGÉN
(1944. MÁRCIUS 19 — 1945. FEBRUÁR)

Az 1944. március 19-i német megszállás, amelyet a horthysta állam- és hadvezetés múltjának megfelelően előbb szolgai behódolással vett tudomásul, majd zavartalan végrehajtását elősegítette, a könyvtár életében alapvető változásokat okozott. Nem a könyvtárpolitikában következett be fordulat. Az ellenforradalmi vezetőség ugyanis, amely az 1919-es Tanácsköztársaság megdöntése óta intézte az ügyeket, a német megszállást követően is maradéktalanul érvényesítette az addiginál is szélsőségesebb fasiszta rendeleteket. A változás a könyvtári gyakorlatban állott elő, mégpedig külső kényszerítő okok folytán, nevezetesen azért, mert Budapest hadszíntérré lett. Mint ismeretes, a szövetséges hatalmak légiereje megkezdte sorozatos támadásait az ország és a főváros ellen, ez utóbbi tény pedig már közvetlenül érintette az intézményt. Az egymást követő légiriadók és támadások miatt felborult a könyvtár megszokott rendje, korlátozni kellett a nyitvatartás idejét, majd mind több könyvtárt közvetlen bombakárok értek, az egyik fiókot végleg meg kellett szüntetni. Súlyosan megnehezítették az intézmény tevékenységét a rendszeressé váló katonai behívások, illetve az ezek miatt előállott személyzethiány is. A zsidók ellen irányuló újabb, ezúttal már fizikai megsemmisítésüket előkészítő intézkedések egyik-másika is közelről érintette a könyvtárat, ezek közül a leglényegesebb volt a zsidó szerzők műveinek kiselejtezését célzó rendelet, illetve annak végrehajtása. A könyvtár beszerzése, olvasóforgalma már a Szálasi-puccsot megelőzően is rohamosan visszaesett.

A német megszállást követő napokban az első figyelemreméltó mozzanat a könyvtár életében, hogy a fenyegető légiveszély miatt ismét erősen korlátozták az olvasószolgálat időtartamát.

1944. március 22-én a könyvtárvezető a polgármesterhez intézett előterjesztésében javasolta a központi gyűjtemény vasárnapi ügyeletének beszüntetését és ugyanezt az olvasótermekkel rendelkező fiókokban, továbbá az elsötétítésekre való tekintettel a délutáni szolgálat korábbi befejezését az egész hálózatban. Március 28-áról kelteződött a Péczely főjegyző által jelzett beleegyező válasz.[1]

Április 4-én Bódy alpolgármester aláírásával érkezett utasítás a könyvtári központ légoltalmi kiürítésének előkészítéséről. Ennek végrehajtására július 10—14 között került sor. Ekkor a központi gyűjtemény 25 000 kötetét szállították át a Bazilika templom bombabiztosnak minősített pincéibe. Az erről írott július 19-i zárójelentés szerint a Budapesti Gyűjtemény legrégibb anyagát, kisnyomtatványait, térképanyagát, bibliográfiai munkálatainak dobozait, a könyvritkaságok gyűjteményét, a Szűry-gyűjteményt és a Ballagi-féle röpiratgyűjteményt szállították át 549 nagyobb, 145 kisebb dobozban és 8 külön csomagban hat fuvarral.

Időközben elrendelték az intézmény értékesebb felszerelési darabjainak (írógépek, számoló-, sokszorosítógépek) rendszeres biztonságba helyezését az óvóhelyeken légiveszély alatt, illetve munkaidő után. Állandó légoltalmi ügyeletet létesítettek. Engedélyezték, hogy a támadásokra való tekintettel az alkalmazottak Budapest környékén, de 60 kilométeren belül telepedjenek meg. A légitámadásokra hivatkozva számos olvasó jelentette be, hogy lakását bombatalálat érte, a nála kikölcsönzött könyvek emiatt megsemmisültek. A polgármester 1944. október 4-i határozatával engedélyt adott, hogy a könyvtár a bombakárosultságot igazoló írás felmutatása esetén tekintsen el kártérítési követelésétől az ilyen olvasóknál.

A légitámadások következtében mind több fiókkönyvtár sérült meg. Egy 1944. szeptember 19-i keletű iratból derül ki, hogy ekkor már az 1., 3., 8., 9., 10. és 11. számú kerületi könyvtárakat érte kisebb-nagyobb károsodás (főként üvegkárok).

A legsúlyosabb veszteséget a 12. számú kőbányai (Harmat utca 1—3 alatti) fiókkönyvtár szenvedte el — a nyilas rémuralmat megelőzően. Az erről szóló (1944. szeptember 19-i keltezésű) első jelentésben a könyvtárvezető közli, hogy a kőbányai fiók egyik helyisége 1944. szeptember 17-én telitalálatot kapott.

[1] A szóban forgó dokumentumokat l. Irattár. 1944. márc. 19. — 1944. okt. 15.

A két nappal utóbb megírt beszámoló szerint a másik helyiségben álló 9000 kötet épségben maradt, kéri azok sürgős elszállíttatását.

Egy 1944. október 5-i keletű polgármesteri végzés elrendelte, hogy az „elsötétítésre való tekintettel" a központi könyvtár délután 6-ig, a fiókkönyvtárak fél 6-ig tartsanak nyitva.

Az 1944. március 19 — október 15 közötti jelentésekből és a polgármesteri hivatalokkal folytatott levélváltásokból megállapítható, hogy a hadműveletek kiterjedése mellett a katonai behívások idézték elő a legnagyobb zűrzavart a könyvtárban. A könyvtárigazgató kötelességén túlmenően igyekezett segédkezni feletteseinek. Egy 1944. április 1-i, a minimális könyvtári személyzet létszámát tudakoló polgármesteri felhívásra válaszolva Enyvvári a „Szigorúan bizalmas! Előadó előadónak!" jelzetű iratban a 144 főnyi békeszükséglettel szemben 91 főben jelölte meg a könyvtár háborús személyi szükségletét, névszerint felsorolva, akiket vissza akart tartani. Az intézménynek tehát személyzete egyharmadáról kellett lemondania. A személyzethiány címén az addig kiváltságos helyzetben volt tisztviselők munkaidejét 6 óráról 8-ra emelték, az altisztekét, munkásokét 9-re, előbb reggel 7-től, illetve 8-tól egyhuzamban, később 3 órás ebédszünettel megszakítva este 7-ig. Korlátozták a szabadságidőt, előbb két hétben állapították meg a felső határt (1944. júl. 4-i pm. rend.), majd rövidesen 3 hétre emelték (1944. júl. 25-i rend.), aztán néhány nap múlva (1944. szept. 14.) teljesen felfüggesztették a szabadságolásokat. A kapkodás, fejvesztettség általános volt. A könyvtárigazgató 1944. április 25-i beadványában a kiesett munkaerők helyébe fővárosi pedagógusok kirendelését kérte, tekintettel arra, hogy az iskolaév megrövidítésével sok tanerő felszabadult, az akció némi eredménnyel járt mindaddig, amíg 1944. augusztus 22-én a polgármester visszahívta a pedagógusokat a könyvtárból. Ennek ellenére Enyvvári egy 1944. szeptember 26-i előterjesztésében, amely egy „A munkaerők fokozottabb kihasználása tárgyában" című polgármesteri körlevélre adott válasz volt, készségesen felajánlotta, hogy az intézmény rovására a már nélkülözött 11 személyen kívül még további 30 munkaerőről mond le, hogy azokat „háborús munkafeladatok ellátására" állíthassák be. E cél érdekében hajlandó volt két-két fiókkönyvtárt egy vezető alatt összevonni, úgy, hogy a könyvtárak csak másodnaponként működjenek, a központi gyűjtemény pedig csak délelőtt 9-től 2-ig tartson nyitva. Készségesen elvállalta, hogy becsukja az 5. számú állatkerti könyvtárat és a 9. és 10. számú fiókkönyvtárak olvasótermeit, lemond a 12. számú kibombázott könyvtár újjáteremtéséről, végül felfüggeszti a központ különgyűjteményei egy részének (térkép, metszet-, Ballagi-, Szűry-gyűjtemények) munkálatait is.

A horthysta könyvtárvezetőség tehát a német megszállás idején is készségesen segédkezet nyújtott a „totális mozgósítás"-hoz.

A könyvtárvezetőség a fennmaradt iratok szerint ugyanilyen buzgalommal járt el a zsidótörvények és rendeletek legfrissebb hajtásainak ápolása körül is. 1944. május 4-i keltezéssel érkezett a Bódy László alpolgármester által aláírt rendelet a könyvtárba, amely a Sztójay-kormány döntésére hivatkozva a még feltalálható zsidó (illetve zsidónak minősített) közhivatalnokok azonnali elbocsátásáról intézkedett. Az értesítés azonban későn jött, mert a könyvtár 1944-es iktatókönyvének bejegyzései szerint az intézmény két érintett tagját már három nappal korábban, 1944. május 1-én menesztették. 1944. május 4. és 11. közt folytatta le az erre személy szerint kötelezett Enyvvári Jenő a könyvtár 127 alkalmazottjának „fajtisztasági" igazolását. Ekkor már a napibéreseket, behívott nyugdíjasokat, sőt azokat a könyvkereskedőket is alá kellett vetni a komédiának, akiktől a könyvtár vásárolt. A végrehajtást Endre László belügyi államtitkár irányította, ellenőrizte.

A Kolozsváry Borcsa Mihály sajtófőnök által kibocsátott rendelkezéseknek (melyek a zsidó szerzők könyveinek megsemmisítését célozták) is messzemenő készséggel tett eleget a könyvtár vezetősége. E rendelkezések alapján a hivatalosan kibocsátott és a több száz író nevét tartalmazó listák segítségével (a listákon többek közt a világirodalom olyan klasszikusának neve is helyt kapott, mint Heinrich Heine) sok ezer olyan könyvet iktattak ki a könyvtár állományából, amelyek szerzője zsidó volt, vagy az árja törvények alapján annak minősítették. Jellemző Enyvvári könyvtárigazgató 1944. május 15-én kelt levele, amelyet Kolozsváry Borcsához intézett. Ebben jelentette, hogy a „zsidó könyvek" elkülönítésével elkészült (erről tanúskodnak egyébként az összes kerületi könyvtárvezetők aláírásával ellátott körívek) és így kérkedett:

> „Végigvizsgálva a fiókkönyvtárak leltárát, megállapítható, hogy a forgalomból kivonandó legtöbb könyv beszerzése a régebbi időkben történt. Hogy e könyvek még szerepeltek a fiókkönyvtárak állományában, annak az a magyarázata, hogy a könyvtár a takarékosság elvétől vezetve egyszer megszerzett könyvanyagát a végsőkig – egészen a könyv teljes elpusztulásáig — igyekezett kihasználni".

A könyvtárigazgató tehát úgy tüntette fel magát, mint aki már jóval a felsőbb utasítások megszületése előtt érvényesítette a könyvek „faji alapon" történő kiválogatását és csupán papírtakarékossági szempon-

tok miatt hagyta forogni ezeket a könyveket, „hadd pusztuljanak". (Az elkülönített művek elszállítására és megsemmisítésére már nem maradt ideje a náci-nyilas kormányzatnak.)

A „belső használatra" szánt iratokból elég szemléletesen bebizonyosodik, hogy a vezetőség, amely előtt nyilvánvaló volt, hogy most már tényleg a végső leromlás állapotába jut az intézmény, a maga részéről a legnagyobb buzgósággal igyekezett a könyvtár rovására ennek lehetséges erőforrásait a barbarizmus érdekében mozgósítani.

Az 1919 augusztusában elkezdett és 25 esztendőn át folytatott politika logikus betetőzése volt mindez, ennek eredményei pedig az intézmény életképességének legérzékenyebb mutatóján, az olvasóforgalom számain tűntek elő a legszemléletesebben.

A könyvtár irattára megőrizte az 1944-es havi és félévi jelentéseket is, amelyeket Enyvváriék a polgármesterhez címeztek.

A jelentések minden hónapban az előző hó közepétől az adott hó közepéig terjedően adták meg a forgalom számait. Az összehasonlítás végett mi az 1943-as adatokat is mellékeljük.

	Kölcsönzött kötetek		Helyben olvasott kötetek	
	száma			
	1943	1944	1943	1944
Márc. 16—ápr. 15.	143 503	131 901	15 667	12 962
Ápr. 16—máj. 15	132 617	93 030	12 188	7 845
Máj. 16—jún. 15.	131 886	104 314	13 294	7 320
Jún. 16—júl. 15.	136 633	89 280	10 657	6 477
Júl. 16—aug. 15.	25 718	26 732	1 901	1 281
Aug. 16—szept. 15.	98 873	45 333	8 566	3 613
Szept. 16—okt. 15.	131 616	66 616	11 665	5 399

Az adatokat egybevetve azt látjuk, hogy míg 1943. március 16 — október 15 között 669 230 kötetet kölcsönöztek, addig 1944 megfelelő időszakában 178 640-rel kevesebbet, pontosan 490 590 kötetet. A helyben használt könyvek számánál még rohamosabb a visszaesés: 1943 jelzett hónapjaiban együttesen 73 938 kötetet vettek igénybe, míg 1944-ben 44 897-et, a hanyatlás itt kereken 30 000 kötet. — A végösszegek (kölcsönzött és helybenolvasott kötetek együtt) 1943-ban: 743 168-, 1944-ben: 535 487. Eszerint tehát 207 681 kötettel, mintegy 27%-kal esett a kötetforgalom az előző, ugyancsak háborús év azonos időszakához képest. A katasztrófális visszaesésről a könyvtárigazgató megemlékezett egyik nyomtatásban is közölt jelentésében, de azt egyfelől úgy igyekezett szépíteni, hogy csak az első 5 hónap adatait hasonlította a megelőző évihez és az így is több mint 100 000 kötetes hanyatlást mutató szegénységi bizonyítványt „objektív okok" emlegetésével mentegette. (1. Fővárosi Közlöny 1944. évf. nov. 4-i sz. 3. számú mellékletének 74. oldalát.)

Annyi bizonyos, hogy Enyvvári és támaszai „jobb" ügyhöz méltó igyekezetük ellenére sem álltak szilárdan posztjaikon. Ezzel magyarázható, hogy a polgármester 1944. augusztus 29-i keltezésű 15.418/1944—I. számú határozatával a nyilas Homa Gyula főkönyvtárost állította „az igazgató és aligazgató távolléte esetén" helyettes vezetőként a könyvtár élére. (1. Főv. Közlöny 1944. évf. 913. old.) A könyvtár nyilas söpredéke azonban csak a Szálasi puccs után vette kezébe a vezetést.

Az 1944. október 15-től a nyilas „hatalomátvétel"-től Budapest felszabadulásáig, 1945 január végéig — február elejéig terjedő hónapok eseménykrónikája a könyvtártörténet legszomorúbb, egyben legszégyenteljesebb lapjait képviselik.

1944. október 15. után beigazolódott, hogy a horthysta könyvtárvezetőség a maga jószántából kész lett volna Szálasiékat is kiszolgálni és nem rajta múlt, hogy távoznia kellett. Október 16—18. körül minden köztisztviselőnek fel kellett esküdnie az új „nemzetvezető"-re. A horthysta Enyvvári könyvtárigazgató is felesküdött, ő eskette fel a könyvtári dolgozókat is. Egyesek, így Dávid Antal aligazgató, Kelényi Béla főkönyvtáros, Szentkuty (Drescher) Pál könyvtári főfelügyelő és még néhányan nem voltak jelen az eskütételnél, de Kelényi Béla kivételével utóbb (november 1-én) ezeket is feleskették, amint erről az egykorú dokumentumok tanúskodnak.[1]

[1] A jelzett és idézett aktákat l. Irattár „1944. október 15.—1945. január".

A könyvtárban viszont az iméntieknél is szélsőségesebb ellenforradalmi karrierista elemek erőnekerejével kezükbe akarták ragadni a vezetést és ez néhány napon belül sikerült nekik. A Fővárosi Közlöny 1944. évfolyamának október 19-i számában (948. old.) olvashatjuk: Enyvvári könyvtárigazgatót minden buzgalma ellenére egy október 19-i polgármesteri határozattal „a hivatali munka érdekében" menesztették és helyébe a nyilas Homa Gyula főkönyvtárost nevezték ki. Egy héttel utóbb ugyan enyhítették az ellenforradalom szolgálatában megőszült Enyvvárival kapcsolatos döntést, (a Fővárosi Közlöny 1944. október 26-i számában a 954. old.-on jelent meg, mely szerint Enyvvárit már polgármesteri köszönet kifejezése mellett 1944. december 31-én teljes fizetéssel és egyéb járulékokkal nyugdíjba helyezik) de a 25 esztendőn át volt vezető klikk uralma végetért a könyvtárban. A névleges vezető Homa Gyula mellett a nála is kipróbáltabb nyilas, Chirke Géza 1944. november 16-tól megbízott helyettes vezető, irányította az intézmény életét. Erősen valószínű, hogy Chirkenek, mint „feltétlenül megbízható" nyilasnak a budapesti hídrobbantásoknál is lehetett szerepe, erre utal a következő két adat: a könyvtári iratok szerint Chirkét 1944. december 13-án „katonai szolgálatra" hívták be, ezzel szemben az idő tájt (1944 december közepén) a könyvtár egyik régi dolgozója, akkor katonai szolgálatos, az egykori Ferenc József (ma Szabadság) hídon pillantotta meg Chirkét nyilas pártöltözékben, „árpádsáv"-val a karján, derekán, antantszíjjal, amint éppen a forgalmat irányította a hídon, (Uray Béla szíves közlése). Hóma és Chirke mellett a könyvtár két további dolgozója részesült még különleges „megbecsülésben" a nyilas világ idején: Cséry Lajos és Takács Elvira könyvtártiszteket a nyilas belügyminisztériumba rendelték be „bizalmi munkára", Takács Elvirát pedig Chirke „bevonulása" időpontjában küldték vissza a helyettes vezető teendőinek ellátására.

Az új vezetőség a kisebb könyvtári tisztségekben is személyi változásokat hajtott végre.

A könyvtári „hierarchia" felborítása még a kifejezetten ellenforradalmi beállítottságú tisztviselők egy részét is ellenzékbe sodorta. Így például Enyvvári Jenő igazgató menesztése és Dávid Antal aligazgató félreállítása után a „szamárlétra" törvénye szerint Vágfalvi (Vavrinecz) Dezső lett volna esélyes a vezetésre. Vágfalvit a Szálasi puccsot követő napok egyikén Homával együtt behívták a „hungarista" városházára. Várakozásokkal indult, de a győzelmi mámortól sugárzó Homával ellentétben Vágfalvi letörten érkezett vissza a könyvtárba. (Máté István szíves közlése).

Egyesekből nemcsak sértődöttséget, de éles ellenzést váltott ki a Szálasi puccs. Az előzőleg jobboldali érzelmű Kelényi Béla például az eskü letételét is megtagadta, majd antifasiszta szervezkedésben vett részt, amelybe a könyvtár menesztett aligazgatójának, Dávid Antalnak a fiát is belevonta. A szervezkedést leleplezték, Kelényit végül társával együtt meggyilkolták.[1]

Rendet, fegyelmet azonban a gyilkos terror sem tudott már teremteni. A könyvtári iktatókönyv tanúsága szerint az alkalmazottak egyre-másra jelentettek beteget és ehhez megfelelő igazolásokat is mellékeltek. Mások egyszerűen vidékre távoztak és levélben közölték, hogy „szabadságra" mentek, vagy életjelt sem adtak magukról. A náci és nyilas katonai vezetőség Budapest hasonszőrű vezetőivel karöltve végre akarta hajtani a főváros kiürítését. A könyvtárban a megbízott vezetőnek (Homának) kellett összeállítania azok névsorát, akik hajlandók lettek volna a nyilasokkal együtt nyugatra távozni. Egy 1944. október 28-i bizalmas jelentés szerint a könyvtár 139 dolgozója közül mindössze 34-et sikerült rávenni arra, hogy a szovjet hadsereg elől a hitleri „védőszárnyak" alá meneküljön, a gyakorlatban ezek egy része sem vonult nyugatra.

1944. november 6-i dátummal polgármesteri rendelet érkezett, mely arra szólította fel a vezetőket, hogy készítsék elő a főváros közigazgatásának ellátását „a budai és pesti városrészek közti összeköttetés megszakadása" esetére. Utóbb kiderült: nem „megszakadás"-ról, hanem „megszakítás"-ról volt szó, a hídrobbantásokról, amelyeket a nácik és magyar helytartóik maguk hajtottak végre, bár nyilvánvaló volt, hogy a vandál pusztítás még nekik sem használ, hiszen a szovjet hadsereg ekkor már mindenfelől körülvette Budapestet. A könyvtár nyilas vezetője november 7-i bizalmas jelentésében válaszként felsorolta a Budán és Pesten lakó könyvtárosokat, kijelölte a budai vezetőt — saját személyében —, helyettesként Chirke Gézát nevezte meg, a sorsára bízott pesti könyvtárhálózat élére pedig a hídrobbantások utáni időpontra Jajczay Jánost jelölte ki.

A személyzet létszámát illetően még az elődöknél is „szerényebb"-nek bizonyult a nyilas vezetőség: egy 1944. november 7-i bizalmas beadványban mindössze 7 (hét) személyben jelölte meg a központ elengedhetetlenül szükséges hadilétszámát.

Egy 1944. november 23-i bizalmas jelentésben már azt a minimális létszámot adja meg a vezetőség, amelyet „a könyvtár működésének beszüntetése" esetén kell majd fenntartani. Eszerint a központi palotához 5 személyt, (2 tisztviselő, 2 altiszt, 1 munkás) a Pesten levő fiókokhoz 14 személyt a budai „központ"-hoz 3 tisztviselőt, a budai fiókokhoz 4 személyt jelöltek ki. Hol tervezték a budai „központ"-ot?

[1] L. erről bővebben Várnai Zseni: Egy asszony a milliók közül c. könyve 1963-as kiadása utolsó lapjait.

ez nem derül ki az iratból. Mindenesetre látható, hogy felfogásuk szerint 26 személy elegendő lett volna az egész könyvtárszolgálat biztosítására.

Az új vezetőség egyik legfőbb gondja volt: mit és hogyan raboljon el a könyvtárból? Egy 1944. október 28-i jelentés foglalkozik először a „könyvtárból elszállítandó hivatalos anyag"-gal, amelynek súlyát ekkor 15 tonnában állapították meg. November 6-án új beadvány készült, ebben 50—80 mázsáról van szó, az igényeket tehát a számukra egyre reménytelenebb helyzetben kényszerűen csökkentették, de az igazgató ezúttal már „feltétlen intézkedést" sürgetett, hogy vihessen, ami vihető, nehogy Budapest népénél maradjanak az értékek.

Mit szándékoztak elhurcolni? A bizalmas jelentésben ezt találjuk: elszállítandó

„1. A kézikönyvtárnak az a része, amelyik a székesfőváros ellátásához feltétlen szükséges.
2. különböző katalógusdobozok.
3. Az új beszerzésű anyagnak az a része, amelyik a Fővárosi Könyvtár működésének ellátásához nélkülözhetetlennek látszik".

A továbbiakban a könyvtárvezető közli, hogy az anyagot (egyelőre) a főváros balatonkenesei üdülőjének pincéjében szeretné leraktározni, ha az ottani katonai hatóságok belemennének ebbe.

Érdemleges könyvtári munkáról a nyilas rémuralom idején már nem lehetett szó. A könyvtár irattárában megmaradt két utolsó 1944-es havi jelentés (az 1944. október 16-tól december 15-ig terjedő hetekről) arról tanúskodik, hogy az intézmény a végső vegetálás stádiumába jutott. A jelzett két hónap alatt az előző év megfelelő időszakához képest 50%-ot sem ért el a kötetforgalom (1943. október 16 — december 15 között 252 173 kötet, 1944 azonos heteiben 123 468 kötet) és ezen belül az olvasótermek forgalma az 1943-as év 25 814 kötetével szemben 7432 kötet volt) 1944. november 16 — december 15 közt 280 kötetes gyarapodásról adott számot a nyilas igazgató —, e téren tehát a „történelemelőtti időkig" süllyedt vissza az intézmény. Jellemző adalék: a könyvtár házi kötészete 1944. november 16 — december 15 közt a következő munkát végezte:

„új kötés, aranyozás 1—1 db
javítás ..... 2 kötet
papírvágás ..... 6 óra"

A könyvtár házikötészetének munkája ezek szerint holtpontra jutott.

1945 januárjában már csaknem mindenütt teljesen felborult a rend. Akadt ugyan könyvtár, amelyet még ekkor is felkerestek olvasói. A felszabadulás után készült egyik visszaemlékezés szerint a lakásától elvágott Leitgib János, a 10-es könyvtár vezetője, a fiók Andrássy úti helyiségében szállt meg és közvetlenül a nácik kiűzését megelőzően is kölcsönzött[1].

Feljegyzésre érdemes Leitgib közlése, amely szerint egy alkalommal egy 80 éven felüli asszony a szovjet csapatok által már felszabadított Körönd szomszédságából, a fronton keresztül eljött a 10-es számú könyvtárba és a kölcsönzött könyvvel visszatért otthonába. A kölcsönzés alkalmával feltett kérdésre azt válaszolta: a pincében is kell valamit olvasni. Vékony Józsefné, a 9-es számú könyvtár hivatalsegédje emlékezése szerint a fióknak a József krt. 70 sz. alatti épület első emeleti helyiségeit a náci megszállás utolsó napjaiban a német katonaság szállta meg, gépágyút állítottak fel az ablakba. Miután kifüstölték őket, nagy hiányokat fedezett föl az állományban, a félig vagy teljesen elhamvasztott könyvek tömege árulkodott róla, hogy a németek fűtéshez használták fel azokat.

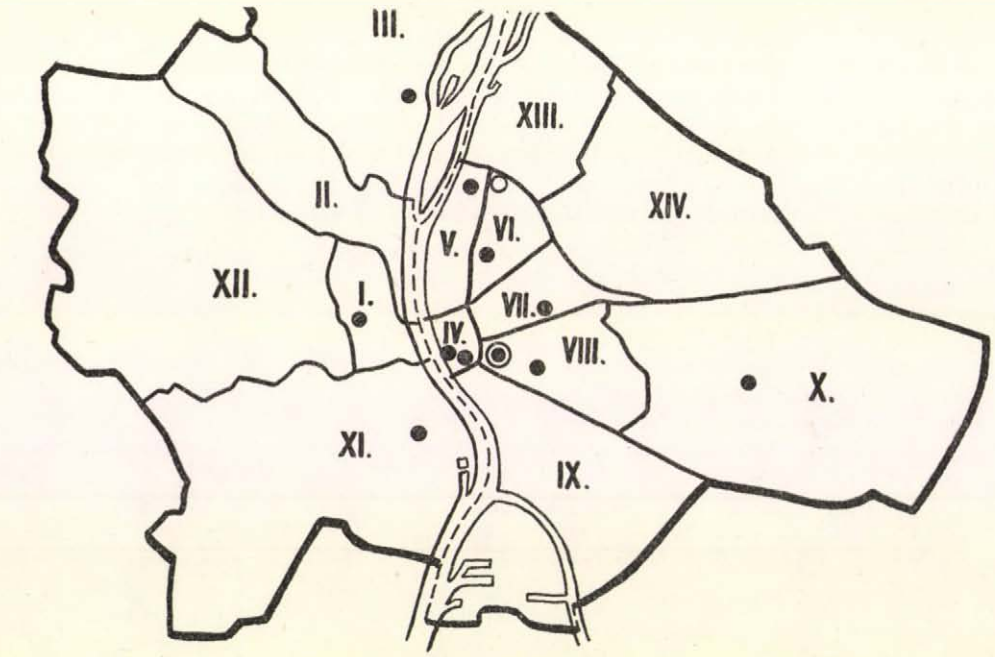
1945 januárjában a központ is, amelyet számos találat ért, teljesen beszüntette működését. A bentlakó alkalmazottakra hárult: mentsék, ami menthető. A masszív épületet is a németek szállták meg, használható földszinti helyiségeiben berendezkedtek, szerkocsijaik az udvaron táboroztak. Lovaikat az épület legvédettebb helyén a kapu alatti bolthajtásban helyezték el. A lovak az ott elhelyezett metszetek, a könyvtár legféltettebb kincsei egy részét annyira lepiszkolták, hogy azt már utólag nem tudták helyrehozni, illetve restaurálni.

Egy ceruzával írott és a könyvtár irattárában megmaradt híradás röviddel Buda felszabadulása után, 1945. február 28-i keltezéssel készült, szerzője Zsák Wilfrid könyvtáros a budai 6. számú fiókról írt benne. A levelet csónakon juttatták a központba. Zsák mindenekelőtt felsorolta, kik adtak életjelt magukról a Budán lakó könyvtárosok közül, majd így jellemezte a 6. számú Verpeléti út 9. alatti könyvtár helyzetét a felszabadulást követő órákban:

„A könyvállománynak cc. 3-ad részét sikerült megmenteni, a helyiség széjjelbombázva, bútorok, polcok stb., berendezési tárgyak, valamint leltár, katalógus részben-teljesen tönkrement, vagy elrabolták, részben megmenthető volt... Várunk mielőbbi intézkedést... S.O.S"

A központ és a hálózat pusztulásának méretei csak a felszabadulás után tárultak fel.

[1] Irattár. 1944-es jelentés kéziratai.

III.
XIII.
II.
XIV.
V.
VI.
XII.
I.
VII.
IV.
VIII.
X.
XI.
IX.

központi könyvtár
kerületi könyvtár
önálló gyermekkönyvtár
villamos mozgó kvt. állomás
fiókkönyvtár
különálló gyermekrészleg
zenei kvt.
IV.
III.
XV.
II.
XIII.
XVI.
XIV.
VI.
XII.
I.
V.
VII.
VIII.
X.
XVII.
XI.
IX.
XIX.
XVIII.
XXI.
XXII.
XX.

ZÁRSZÓ HELYETT

Budapest, majd az ország felszabadításával 1945-ben új korszak nyílt a könyvtár életében is. 1946-ban ismét Szabó Ervinről nevezik el az intézményt, amely az újjáépítés befejezése, a forradalmi erők 1948-as győzelme után addig soha nem tapasztalt fejlődésnek indult.

Helyreállították a központ eredeti jellegét és számos vonatkozásban újjászervezték azt. Meggyorsult a feldolgozó munka: a korábbi 1/2—1 esztendős várakozás helyett 10—12 nap alatt jut az újonnan érkezett könyv az olvasóhoz. Feltárult a referensz ajtaja a közönség előtt és az értékes kézikönyvtár mindenki számára hozzáférhető lett. Differenciálódott a katalógus, amelyet kiegészítettek az 1910-es évek óta készülő, de csak az 1950-es években rendezett földrajzi katalógussal, az ország legnagyobb ilyen jellegű segédeszközével. A Budapesti Gyűjtemény végre valóra váltotta az először 1913-ban programba vett és 1923-ban polgármesteri határozatba foglalt, de aztán elvetélt „Budapest története bibliográfiája" összeállításának tervét: kereken 100 000, nagyrészt annotált forrásadat összegyűjtése után megindította nemzetközi viszonylatban is egyedülálló monumentális sorozatát, amelynek hét kötetéből 1966-ig négy már meg is jelent. A „Budapest történetének bibliográfiája" egy-egy vaskos kötete háromszor annyi címet tartalmaz, mint amennyit a Horthy-korszak negyedszázada alatt egyedül istápolt osztály öt bibliográfiájában együttesen adott ki.

Életre hívták az önálló Bibliográfiai és Propaganda Osztályt és az 1960 óta többszáz színvonalas szakmai kiadványt és országszerte keresett népszerű ajánló bibliográfiát bocsátott közre. A központ, amely 1945-ig sok vonatkozásban elzárkózott a közönség szélesebb rétegei elől, a felszabadulás után igényesen előkészített kiállítások állandó színhelye.

Létrehozták a központ kihelyezett részlegeként a Zenei Könyvtárt, amely a tervezett különleges szolgáltatású hálózat első egysége.

Számtalan sikertelen akció után, jelentős késedelemmel ugyan, de 1965-ben végre megtették az első lépést a több millió forintos költséggel felújított, újjá varázsolt palotájában is fojtogató helyszűkével küszködő központi gyűjtemény kibővítésére: kiutalták számára a vele szomszédos Baross utca 18. alatti épületet és 1966-ban már annak egy részét igénybe is vehette.

A kulturális forradalom nyomán gyors és nagyszabású fejlődés következett be a közművelődési hálózatnál.

11 romos könyvtár helyett, amelyet Budapest felszabadulásakor örökölt az intézmény, 1965-ben 59 kerületi könyvtárból és további 34 életképes fiókkönyvtárból, a különálló gyermekrészlegekkel együtt 113 egységből állt a hálózat, amely már a perifériákra, az egykori peremvárosokra és községekre is kiterjed, Békásmegyertől Csillaghegyen át Budafokig, Csepeltől Soroksáron, Kispesten, Rákoscsabán, Sashalmon át Újpestig, Káposztásmegyerig. A korábban teljesen elhanyagolt munkásnegyedekben, mint Angyalföldön, Zuglóban, Ferencvárosban 2—3 új fiókot is felállítottak és sorozatos felújításokkal modernizálással teszik vonzóbbá azokat. A fejlődés újabb eredménye: 1961 óta létrejött a jelenleg már 12 egységből álló gyermekkönyvtári hálózat.

Szemléletesen érzékeltetik az 1945 óta elért eredményeket a számok is. Míg 1945 előtt 2—3 kivételtől eltekintve a szakadatlan pénzügyi válsággal küszködő intézmény évente átlagosan 20 000—25 000 kötetes gyarapodást érhetett csak el, addig az 1960-as évek közepén 200 000 körül mozog a mutató. 1945 előtt 100 fő alatt volt a végleges alkalmazottak száma és a létszámon belül „a nők fokozatos visszaszorítására" törekedtek, 1965-ben 405 fő a véglegesített alkalmazottak száma és ezek túlnyomó többsége éppen nőkből áll. Míg 1945 előtt egyetlen alkalommal elért csúcs volt a 27 000 beiratkozott olvasót jelző mutató, addig 1965-ben 180 000 olvasót számlált a könyvtár. A kötetforgalom terén 1945 előtt másfélmillió volt a maximum, 1965-ben viszont hat és félmillió kötetet adott olvasói kezébe az a könyvtár, amely ekkor már az időközben kiépített szakszervezeti könyvtárakkal és a széles olvasóközönség számára is hozzáférhetővé lett tudományos könyvtárakkal is „versenyben áll."

A fejlődés igen nagy útját járta be az intézmény 1945 óta, ennek részleteit csak önálló kötetben lehet bemutatni. E kötet megírása a jövő feladata.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1780—1788	Egykorú törvénykezési könyvek „Buda szabad királyi főváros" pecsétjeivel.
1831 szept. 24.	Utalás Pest város tanácsi jegyzőkönyvében a városi könyvtárra.
1850 márc.—júl.	Frank Ignác pesti jogtudós közel 14 000 kötetes hagyatéka Pest városára száll. Az anyagot leltárba veszik és a korábbi városi könyvtár köteteivel együtt a Városházán elraktározzák.
1858 febr.—márc.	A Frank könyvtárat ideiglenesen a Toldy Ferenc igazgatása alatti pesti Egyetemi Könyvtárba szállítják és ott teszik használhatóvá.
1867—1868.	Az 1848-as sajtótörvény újbóli életbeléptetése következtében Pest városa rendszeresen megkapja a közvádlói (ügyészi) köteles példányokat. Ezek jövendő felhasználása kérdésével a különböző városi hatóságok foglalkoznak, a tárgyalások kapcsán (1868 tavaszán) Toldy Ferenc terjedelmes előterjesztést készít: állítsanak fel díszes épületet egy „polgári könyvtár" számára, amelynek alapját a Frank-könyvtár és egyik gyarapítási forrását a közvádlói példányok nyújtanák.
1868—1873 ápr.	Pest város hatóságai számos alkalommal tárgyalják a városi könyvtár felállítása kérdését, de érdemben nem döntenek. Maár Ferenc, a Pesti Oktatási Kör titkára javasolja: a Frank könyvtár felhasználásával létesítsenek városi könyvtárat.
1870 jan.	Kőrösy József igazgatása alatt megalapítják Pest város statisztikai hivatalát és annak szakkönyvtárát, amely egyben a főváros első folyamatosan fejlesztett hivatali gyűjteménye.
1873	Pest, Buda és Óbuda közigazgatási egyesítésével létrejön az egységes Budapest és annak első hivatali szakgyűjteményeként a Budapest Fővárosi (előbb Pest városi) Statisztikai Hivatali könyvtár, amelynek fejlesztésére évi 250 forintot biztosítanak.
1875 márc. 11.	Budapest törvényhatósága 209/875 számú határozata arról, hogy egy kisebb hányad kivételével, amelyet a város statisztikai hivatala előzőleg kiválasztott szakkönyvtára számára, a Frank könyvtárat véglegesen az Egyetemi Könyvtárnak ajándékozza. A fővároshoz érkező különböző nyomtatványok, köztük az ügyészi példányok közti első válogatás jogát a statisztikai hivatal könyvtárának biztosítják.
1877 aug. 23.	Szabó Ervin születése.
1891 nov. 19.	Budapest törvényhatósága pénzügyi bizottsága javaslata egy városi közigazgatási könyvtár alapítására.
1892 márc. 15.	Toldy Ferenc városi főlevéltáros a M. Tudományos Akadémia történelmi kiadványsorozata megvételét kéri a Levéltár számára, ennek kapcsán a Budapest történeti anyag gyűjtésének fontosságára is utal.
1893 márc. 16.	A főváros tanácsa, Toldy László főlevéltárost bízza meg az utóbbi kezdeményezése nyomán egy közigazgatási jellegű városi könyvtár kiépítésével, a levéltárba irányítja az addig a statisztikai hivatal könyvtárához küldött ügyészi kötelespéldányokat és a fővároshoz érkező egyéb nyomtatványokat is.
1894 dec. 24.	Budapest törvényhatósága az 1895-ös évre 2000 forintot szavaz meg a Fővárosi Levéltárban alakuló „fővárosi könyvtár" gyarapítási céljaira. Az összeget a következő évben felemelik és 1896-tól 1903-ig 3000—3000 forintot (illetve 6000—6000 koronát) bocsátanak rendelkezésre.
1896 aug. 1.	A levéltárban alakuló régi fővárosi könyvtár számára a Lipót (Váci) utca 35. alatti bérházban két kétszobás lakást bérelnek ki.

1896 szept. 1. Toldy László terjedelmes javaslatban fejti ki elképzeléseit egy fővárosi könyvtár megteremtéséről.

1898 Az előző évi sajtótörvény értelmében megszűnik a főváros köteles példányos joga.

1898 okt. 1. A régi „fővárosi könyvtár" anyagának rendezésére egy napidíjast alkalmaznak.

1899 A városi hatóságok utasítására az év elején a város választott és hivatalos személyei előtt megnyitják a levéltárban levő fővárosi könyvtárat, amelynek októbertől, az „új" városházán (ma a Fővárosi Tanács épülete) adnak helyet, ahol a gyűjtemény a nagyközönség számára is hozzáférhető lesz.

1899 máj. 26. A főváros közgyűlése határozatilag kimondja, hogy meg kell teremteni a közigazgatási és Budapest-történeti anyagot gyűjtő fővárosi könyvtárat és azt a Fővárosi Múzeummal együtt kell elhelyezni (637/899 sz. kgy. hat.). Toldy László főlevéltárost utasítják a könyvtár szervezeti szabályzata tervezetének elkészítésére, Múzeumi és Könyvtári Bizottságot szerveznek.

1900—1903 jan. Toldy László főlevéltáros, aki a megelőző évek alatt mellőzte a vezetése alatti „fővárosi könyvtár" közigazgatási irányba való fejlesztését, szervezeti szabályzattervezetében a fővárosi statisztikai hivatal gazdag közigazgatási anyaggal is rendelkező könyvtára nagyobb részének a levéltári gyűjteménybe olvasztását indítványozta. A javaslatot élesen ellenző Kőrösy József és Toldy László között a város egész vezetőségét két táborra szakító aktaháborúskodás folyik.

1903 jan. 21. Budapest törvényhatósága 89/1903-as határozatával kimondja, hogy a Fővárosi Levéltárban kiépült régi „fővárosi könyvtár"-at egybe kell olvasztani a statisztikai hivatal gyűjteményével és ebből a statisztikai hivatal falai között, a hivatal igazgatójának, egyben mint fizetéstelen könyvtárigazgatónak vezetése alatt meg kell alapítani a közigazgatási — statisztikai és Budapest történeti jellegű fővárosi könyvtárat, amely önálló dotációval, szakképzett személyzettel rendelkezik és a statisztikai hivataltól független intézmény.

1903 márc. Kőrösy József átveszi a Toldy László vezetése alatt állott régi „fővárosi könyvtár"-at, megkezdi az átvett 22 000 kötet egyesítését a statisztikai hivatal 31 000 kötetével. Kőrösy József megállapodik Szabó Ervinnel, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosával arról, hogy Szabó Ervin elvállalja a fővárosnál szervezendő első könyvtárosi állást.

1903 máj. 27. A törvényhatóság egy könyvtárosi, egy könyvtártiszti és két szolgai állás szervezését hagyja jóvá.

1903 dec. 14. Szabó Ervin benyújtja a fővároshoz pályázatát a könyvtárosi állásra.

1904 márc. 28. A főváros törvényhatósága jóváhagyja Szabó Ervin könyvtárosi és Gárdonyi Albert könyvtártiszti kinevezését.

1904 máj. 1. Szabó Ervin hivatalba lépése a fővárosi könyvtárnál.

1904 okt. 15. A fővárosi könyvtár a városháza Károly körúti oldalának első emeletén levő 5 helyiségében megkezdi működését.

1904—1905 A statisztikai hivataltól és a Fővárosi Levéltártól örökölt, együttesen több mint 53 000 kötetes anyag és katalógusainak egyesítése.

1906 júl. 21. Szabó Ervin a könyvgyarapítás érdekében a következő három évre elosztandó 15 000 korona rendkívüli hitel beállítását kéri. A kérést teljesítik.

1907 máj. Megjelenik a könyvtár első kiadványa A Fővárosi Könyvtár Értesítője (utóbb Évkönyve) első száma, ennek bevezetőjében Szabó Ervin első ízben fejti ki a nyilvánosság előtt korábbi hivatalos előterjesztéseiben már gyakran hangoztatott nézeteit a fővárosi könyvtár újjászervezésének szükségességéről.

1907 aug. Az Értesítő második számában és különlenyomatban is megjelenik a Szabó Ervin szerkesztette első tudományos bibliográfiai összeállítás (a lakáskérdésről), amely egyszersmind a Fővárosi Könyvtár Közleményei c. sorozat 1. száma.

1908 júl. Pikler Blanka személyében Magyarország első fizetett női könyvtárosát alkalmazza a főváros.

1908—1909 Szabó Ervin a Könyvtári Értesítő hasábjain ismételten utal arra, hogy a megnövelt beszerzési keretre támaszkodva, a közönség részéről jelentkező igényt szemmel tartva a fővárosi könyvtárt társadalomtudományi irányban fejleszti tovább, ezen belül intenziven gyarapítja az urbanisztikai anyagot. Az Értesítő számaiban közölt gyarapodási jegyzékek szerint a könyvtár különös gonddal szerzi be a szociológia és a szocializmus régebbi és egykorú irodalmát, ezáltal és mint társadalomtudományi gyűjtemény úttörő feladatot vállal és hézagpótló szerepet tölt be a magyar tudományos életben.

1909 Szabó Ervint főkönyvtárossá nevezik ki, Kőhalmi Béla alkalmaztatása a könyvtárhoz.

1910 A város vezető szervei, köztük a tanács és a törvényhatóság, valamint a sajtó több ízben foglalkozik a fővárosi könyvtár nagy nyilvános közművelődési intézménnyé fejlesztésével és ennek megfelelő javaslatok és határozatok születnek.
Megvásárolják a könyvtár számára 22 500 koronáért Szüry Dénes 3000 kötetes hagyatékát, amely a magyar szépirodalmi művek páratlan becsű editio princepseit tartalmazza. A 2000 kötetes, főként történeti tartalmú Batthyány—Trefort könyvtárt az örökösök a fővárosi könyvtárnak ajándékozzák.

1910 febr. Megindul az Aktuális kérdések című bibliográfiai sorozat.

1910 máj. vége Kinyomtatják Szabó Ervin „Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten" című nagyjelentőségű tanulmányát, amely konkrétan körvonalazta a fővárosi könyvtár naggyáfejlesztésének programját.

1910 jún. 10. Szakértekezlet a városházán közéleti személyiségek, tudósok, szakemberek részvételével a könyvtár ügyében. A Szabó Ervin által írt Emlékirat alapján tárgyaló értekezlet általánosságban pártfogolja a programot.

1910 jún.—1914 A főváros vezetői 2 000 000 koronát irányoznak elő a könyvtár központját is magábanfoglaló nagy kultúrpalota felépítésére, előbb a Tisza Kálmán, majd a Kálvin teret jelölik ki a célra. A nyilvános pályázat eredményeként Lajta Bélát, a kiváló építőművészt bízzák meg a tervek elkészítésével, azonban a városatyák akadékoskodása miatt nem jelölnek ki végleges helyet, a világháború kitörése után pedig a pénzügyi fedezet is elúszik.

1910 jún.—1912 Tárgyalások különböző budapesti szakkönyvtárakkal és népkönyvtárakkal a kooperációról.

1910 nov. A Deák Ferenc szabadkőműves páholy 20 000 koronás alapítványt tesz egy nyilvános könyvtár építésére.

1911 febr. A Népművelés c. folyóirat e havi számát a könyvtár ügyének szentelik.

A főváros megvásárolja könyvtára számára Ballagi Géza sárospataki jogtanár 10 000 magyar politikai röpiratból álló kiválóan értékes bibliofil gyűjteményét.

1911 ápr. 22. Megnyílik az ország első „public library" rendszerű könyvtára az V. (ma XIII.) ker. Vág utcai Népházban. A gyűjteményt Szabó Ervin irányításával rendezik be, egyik első vezetője Alpári Gyula.

1911 júl. 5. Budapest törvényhatósága 1392/1911 sz. közgyűlési döntésével jóváhagyja a könyvtár nyilvános közművelődési intézménnyé fejlesztésének programját. Új szervezeti szabályzat kidolgozását rendelik el.

1911 szept. 13. Öt éves pereskedés után a fővárosi könyvtár tulajdonába jut gróf Zichy Jenőnek a városra hagyott, páratlan ritkaságokban igen gazdag bibliofil gyűjteménye.

1911 dec. Végleg önállósítják a fővárosi könyvtárat, melynek első igazgatójává Szabó Ervint nevezik ki. Az országban elsőként rendszeresített kötelező szakvizsga letétele után léptetik elő Madzsar Józsefet, Braun Róbertet és az 1910 óta ott dolgozó Dienes Lászlót.

1912 A főváros megvásárolja a könyvtár számára Hentaller Lajos könyvtárát, amely főként az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc egykorú anyagát tartalmazza.
Határozat születik, hogy a válságos helyszűkével küszködő könyvtárt a kultúrpalota felépítéséig ideiglenesen a Károlyi utca 8—10. alatti régi iskolaépületben helyezzék el, azt kiürítés után 42000 koronás költséggel megfelelően alakítsák át a könyvtár számára. Elkészül az első fiókhálózati program: öt fiók létesítését tervezik.

1913 Összeállítják és Madzsar József szerkesztésében kiadják a fiókok könyvanyaga összetételét előirányzó „Mintajegyzék"-et, a fiókok „Ügyrendjét". Elkészítik a fiókok „Szabályzat"-át, öt létesítendő fiók számára egységes nyomtatványokat csináltatnak angol-amerikai és német tapasztalatok felhasználásával. Kiadják a megnyitás előtt álló első közművelődési fiók, a 2. számú Almássy téri könyvtár katalógusát.

1913 ápr. A főváros vezetősége magáévá teszi Lendl Adolf állatkerti igazgató javaslatát az Állatkertben létesítendő könyvtárról.

1913 jún. 1. A fővárosi könyvtár tarthatatlan helynyomorúsága miatt kénytelen városházi otthonát bezárni az olvasók előtt. Ígéretet kap, hogy néhány héten belül igénybe veheti a Károlyi utcai iskolaépületet, azonban költözködésre csak 11 hó múlva kerülhet sor.
A 11 hónapos kényszerű zárvatartást a könyvtár gyökeres újjászervezésére használják fel. A közel másfélszázezer kötet között nagy selejtezést végeznek. A katalógusokat a legmodernebb elvek szerint átdolgozzák, a fiókos rendszerre térnek át, a raktár nagyobb részében numerus currenst alkalmaznak, bevezetik a decimális osztályozást, a kölcsönző kártyák rendszerét. Felállítják a különgyűjteményeket, megvetik a házi könyvkötészet alapjait, referensz szolgálatot és nagy nyíltpolc rendszerű kézikönyvtárat állítanak fel stb.

1913 okt. 1. Programon kívül nyílik meg a könyvtár első, egyelőre igen szerény méretű közművelődési fiókja a hűvösvölgyi Diáktelep épületében.

1913 dec. 27. Megkezdi működését az első jelentékeny közművelődési könyvtár, a 2. számú fiók, amelynek Almássy téri épületét a Deák Ferenc páholy alapítványából az előző hónapokban emelték.

1914 jan.—ápr. A sajtóban és városházi körökben Szabó Ervin elmozdítását célzó hajsza indul a könyvtár ellen.

1914 ápr. A fővárosi könyvtár kapja ajándékba Vámbéry Ármin nagyértékű 3000 kötetes hagyatékát.

1914 máj. 1. A lehetőségeken belül modern elvek szerint átépített Károlyi utcai emeletes épületben ismét megkezdi működését az újjászervezett társadalomtudományi könyvtár.

Megindul az Állatkertben az ország első mozgó, egyszersmind parkkönyvtára, a fővárosi könyvtár ponifogatos kocsin elhelyezett 5. számú fiókja.

1914 máj. 9. Megnyílik a X. (ma VIII.) kerületi 3. számú fiók a Százados úton.

1914 aug. A világháború kitörését követő napokban soron kívül átadják rendeltetésének a Károlyi utcai központ földszintjén elhelyezett 1. számú fiókot.

1914—1918 A világháború alatt megakad a könyvtár anyagi fejlődése.
Szabó Ervin és elvbarátai, Dienes László, Kőhalmi Béla, Madzsar József, Braun Róbert, Pikler Blanka és mások tevékenysége folytán az intézmény a legális eszközökkel folytatott békeharc egyik szellemi központja, majd az illegális forradalmi szervezkedés egyik támasza lesz. Az intézmény beszerzi és terjeszti a külföldi forradalmi irodalom termékeit is.

1916 Megveszik a Budapesti Gyűjtemény számára Schmall Lajos volt fővárosi levéltáros Budapest története szempontjából fontos kéziratokat is tartalmazó magángyűjteményét.

1917 márc. A könyvtárba szállítják a nem sokkal előbb elhunyt Thallóczy Lajosnak az intézményre testált 6000 kötetes hagyatékát, amely különösen a Balkánra és Oroszországra vonatkozó régi és egykorú anyagban gazdag.

1918 júl. Szabó Ervin utolsó betegszabadságára megy, a távollevő Madzsar József aligazgató helyett Braun Róbert főkönyvtárost bízzák meg a vezetéssel.

1918 szept. A könyvtárt feljelentik államellenes szervezkedés címén, hatósági vizsgálatot indítanak. A jobboldali sajtó hajszája Szabó Ervin és munkatársai ellen.

1918 szept. 30. Szabó Ervin halála.

1918 okt. Szabó Ervin temetésének időpontjában forradalmi demonstráció Budapesten és környékén. A könyvtár vezetésével Madzsar Józsefet bízzák meg, 1919 január 1-én igazgatóvá nevezik ki.

1918 okt. 31.	Madzsar József, Dienes László, Braun Róbert, Kőhalmi Béla és más könyvtárosok aktív részvétele az őszirózsás forradalomban.
1918 nov.— 1919 márc. 21	A könyvtár vezetését Madzsar József és Braun Róbert távolléte miatt Dienes Lászlóra bízzák. Dienes és Kőhalmi Béla a könyvtár dolgozóinak bevonásával a magyar könyvtárügy reformjára vonatkozó terveket készít.
1919 febr.— márc.	Dienes László és Kőhalmi Béla a könyvtár központjának felhasználásával segítik az illegalitásba szorított Kommunisták Magyarországi Pártja újjászervezését.
1919 márc. 21— aug. 2.	A proletárforradalom győzelme után a könyvtár vezetőit, Dienes Lászlót és Kőhalmi Bélát a magyar könyvtárpolitika irányításával bízzák meg, akik a fővárosi könyvtár naggyáfejlesztését is elősegítő nagyszabású programot dolgoznak ki és nyomban gyakorlati lépéseket tesznek annak végrehajtásáért. A fővárosi könyvtár vezetését Braun Róbertre ruházzák. A könyvtárt Szabó Ervinről nevezik el. Központját az Országgyűlési Könyvtár és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára hozzácsatolásával és több kisebb közgazdasági gyűjtemény beolvasztásával hatalmas társadalomtudományi gyűjteménnyé kívánják kiépíteni. Kidolgozzák a Budapest és peremvárosaira kiterjesztendő közművelődési hálózat programját. A fiókok számát 40-re akarják emelni, e célból helyiségeket vesznek igénybe, könyvanyagot gyűjtenek, gyorsan növelik a személyzet létszámát. A hálózat a májusban indított könyvtárosi kurzus hallgatóinak gyakorlati helyéül is szolgál.
1919 jún. 24.	Az ellenforradalmi puccskísérlet napján avatják fel a megszűnt Budai Könyvtáregyesület újjászervezett gyűjteményét, mint a Szabó Ervin könyvtár 6. számú fiókját a Corvin téri Budai Vigadó épületében. Ez a munkáshatalom első maradandó könyvtári alkotása.
1919 júl. 22.	Megnyitásra készen áll a Vág utcai Népháznak a fővárosi könyvtárhoz 7. számú fiókként csatolt és újjászervezett gyűjteménye, amelyet azonban az ellenforradalom felülkerekedése miatt csak augusztus közepén helyeznek üzembe.
1919 aug.	A Tanácsköztársaság bukását követő napokban jobboldali karrierista elemek ragadják kezükbe a könyvtár irányítását. Madzsar József igazgatót, Braun Róbert aligazgatót, Dienes Lászlót, Kőhalmi Bélát, tehát a könyvtár egész régi vezetőségét, emellett számos más baloldali munkatársát is feljelentik, rendőrkézre adják, illetve börtönbe juttatják. A baloldali irodalmat zárolják, egy részét kiselejtezik. A könyvtár új vezetője Kremmer Dezső lesz. Az intézményt megfosztják Szabó Ervin nevétől.
1919 aug.— 1923	A könyvtár általános leromlása: pénzügyi erőforrásai megcsappannak, személyzetének nagy részét elbocsájtják, a gyarapítás mutatószáma visszaesik, több fiókot átmenetileg, vagy évekre bezárnak, az olvasóforgalom hanyatlik.
1921	Kremmer Dezsőt igazgatóvá léptetik elő.
1923	Új fiókot alapítanak Óbudán.
1924—1929	A könyvtár gazdasági helyzete a stabilizáció eredményeként javul, a zárva tartott fiókokat újból megnyitják. További 4 fiókot alapítanak: 1924-ben a IX. kerületben 9. számmal, a VI. kerületben 10. számmal, 1927-ben az I. kerületben 11. számmal, 1929-ben a X. kerületben 12. számmal. Erőteljesen növekszik a könyvbeszerzés mutatószáma, ennek megfelelően a kötetforgalom is.
1925	A főváros vezetősége jóváhagyja az új szervezeti szabályzatot, melynek értelmében hivatalosan is megfosztják a központot társadalomtudományi gyűjtőkörétől, a hálózatot a fasiszta nevelés eszközévé igyekeznek alakítani.
1926 jún.	Kremmer Dezső halála után Enyvvári Jenő lesz az igazgató.
1926 dec.— 1931 ápr.	A főváros vezetősége törvénytelen, korrupt módszerekkel puccsszerűen megvásárolja a központi gyűjtemény számára a Wenckheim grófi család Baross utcai luxuspalotáját (1926 dec.) és azt a vételösszeggel csaknem azonos költségen kísérlik átalakítani könyvtári célokra. A másfél millió pengőn szerzett palotában 1931 áprilisában kezdi meg működését a központ.
1927	Felélesztik a kiadói munkát az „Aktuális kérdések" sorozat folytatásával és egyéb publikációkkal.
1929 nov.	Végetér a konjunktúra időszaka, vele együtt a könyvtár anyagi ellátottságában tapasztalt átmeneti javulás.

1930 jún. Az 1. számú fiók ifjúsági részlegét, melynek helyiségeit a könyvtárt kilakoltató Községi Keresztény Párt foglalta le 1921 óta, régi helyére visszatelepítik és mint 14. számú fiókot nyitják meg újból.

1930—1936 A könyvtári költségvetést évről-évre, egyes esetekben év közben is csökkentik, ismét megindul az intézmény sorvadása. A Budapesti Gyűjtemény kivételével a központ és a hálózat könyvbeszerzési kerete és szerzeményezése fokozatosan az 1929-es színvonal 50%-a alá süllyed. A hálózat fejlesztése teljesen elakad, bár kisebb hanyatlásoktól eltekintve az olvasó- és kötetforgalom tovább növekszik. A csökkenő dotációból aránytalanul nagyobb részt juttatnak a központ számára, amelyet mind nagyobb tömegben árasztanak el fasiszta kiadványokkal. A központ használata a megelőző évekhez képest csökken. Reprezentatív tudományos és fasiszta könyvészeti összeállításokat, tanulmányokat bocsátanak ki.

1937—1938 A könyvtár dotációját némileg javítják, néhány százalékkal emelkedik a gyarapodás mutatója.

1939—1944 A második világháború alatt folytatódik a könyvtár gyorsütemű leromlása, amely 1944-ben jut a mélypontig.

1944 ápr.—1945 jan. A náci megszállókkal kollaboráló horthysta, majd nyilas politika következtében hadszíntérré változtatott Budapest könyvtári hálózatának egy része is a romok alá kerül. Igen súlyos sérülések érik a központot, annak állományát is. A hálózatból két fiók teljesen megsemmisül, a megmaradt fiókok nagyobb részét is több esztendős helyreállítási munkát követelő károk érik.

1945 febr. 13. Budapest felszabadításával a városi könyvtár életében is új korszak kezdődik. Megindul a romeltakarítás.

1945 júl. Hajdu Henriket, a neves műfordítót és régi munkásmozgalmi harcost állítják a könyvtár élére. Visszatér Kőhalmi Béla. Baloldali és kommunista értelmiségieket alkalmaznak.

1945—1946 Három villamos mozgókönyvtárt indítanak, amelyek a város perifériáira szállítják anyagukat.

1946 jan. Dienes László 25 éves emigrációja után, igazgatói rangban, visszatér a könyvtárba.

1946—1948 A könyvtár újjáépítése, a fasiszta és selejtes irodalom eltávolítása, a központ eredeti gyűjtőkörének helyreállítása. Az elpusztult kőbányai könyvtár helyett másikat létesítenek, újjáépül az 5. számú könyvtár is, megalapítják a VIII. kerületi 44. számú, a IX. kerületi 26. számú és az 1950-es évek elejéig a könyvtárhoz tartozó városházi 22. számú fiókokat.

1949—1954 A nagybudapesti könyvtárhálózat megteremtése Dienes László igazgató és az 1952-ben elhunyt Solti Andrásné Szigeti Gabriella irányításával. Könyvtárakat alapítanak Pesthidegkúton, Csillaghegyen, Békásmegyeren, Újpesten, Káposztásmegyeren, Rákospalotán, Pestújhelyen, Sashalmon, Rákoskeresztúron, Rákoscsabán, Pestlőrincen, Pestimrén, Soroksáron, Csepelen, két új könyvtárt alapítanak Angyalföldön, kettőt Zuglóban, kettőt a IX. kerületben, egyet az I. kerületben, egyet a XII. kerületben is. 1951-ben a kerületi hálózatot leválasztják a központról és az egyes kerületek tanácsai alá rendelik a fiókokat, mint önálló kerületi könyvtárakat. Intenzív propagandamunka indul. A beiratkozott olvasók száma 30 000—40 000-ről 100 000 fölé emelkedik.
A központban átszervezik a feldolgozó munkát, az új szerzemények a korábbi évtizedekben szokásos több hónapos, 1/2—1 éves várakozás helyett 1—2 héten belül az olvasók rendelkezésére állnak. Életre hívják az önálló bibliográfiai osztályt, amely úttörő munkát végez népszerű ajánló könyvészeti sorozatok indításával.
Megindul a nagyszabású Budapest történetének bibliográfiája anyaggyűjtése.
Létrehozzák a főváros és az ország első szovjet könyvtárát, mint a központ kihelyezett osztályát. A gyűjtemény 1957-ig tartó működése alatt hézagpótló szerepet tölt be.

1953. ápr. 5. Dienes László igazgató halála. Dienes utódául előbb Winter Pálnét, majd 1955-ben Mód Pétert, az ő távozása után 1956 szeptemberében Révész Ferencet állítják a könyvtár élére.

1956—1958 Az 1956 október 23-i ellenforradalom következtében rövid időre megakad a fejlődés. A károk helyreállítása után új felfelé ívelő periódus következik. 1957-ben visszacsatolják a hálózatot a központhoz. 22. számmal új fiók nyílik a VII. kerületben. Leválasztják az intézményről a Szovjet Osztályt és az 1950-ben hozzácsatolt Pedagógiai Könyvtárt.

1958—1966 A könyvtár újabb lendületes fejlődésének időszaka. Intézkedéseket hoznak a több millió forintos költséggel felújított, de már igen súlyos helyproblémákkal küszködő központ kibővítésére: kiutalják számára a Baross utcai szomszédos épületet, amelynek telkén az elöregedett ház lebontása után új könyvtárépület emelését tervezik. A Budapesti Gyűjtemény közrebocsátja a hét kötetre tervezett Budapest történetének bibliográfiája című monumentális sorozata első négy kötetét.

A központ Bibliográfiai és Propaganda Osztálya országos jelentőségű ajánló bibliográfiák és egyéb könyvészeti sorozatok tömegét adja ki.

Megindul a tervszerűen továbbfejlesztett közművelődési hálózat differenciálódása. A központ kihelyezett részlegeként önálló zenei osztályt alapítanak. A kerületi könyvtárak száma 42-ről 59-re emelkedik és 1961-től 1965-ig 12 egységre növekedett önálló gyermekkönyvtárak hálózatával bővül. A hálózat nagy részét modernizálják és bevezetik a szabadpolc rendszert számos könyvtárban.

A személyzet létszáma 1945-höz viszonyítva megnégyszereződött, az állománygyarapodás mutatószáma az 1930-as évek 20 000 kötetes átlagának tízszeresét éri el, a beiratkozott olvasók létszáma az 1930-as évek 20 000—25 000 főnyi átlagáról 180 000 főre emelkedik, a kötetforgalom az 1944 előtt elért 1 500 000-es csúccsal szemben 1965-ben meghaladja a 6 500 000 kötetet.

NÉVMUTATÓ

Ady Endre 27, 65, 173, 186, 290
Ady Lajos 186
Adler, Max 62
Ágoston Péter 132
Alexander Bernát 76, 132
Alpár Ignác 81
Alpári Gyula 127, 139, 140, 182, 200, 215
Áldásy Antal 38, 76, 145
Ambrus Zoltán 236
Andrássy Gyula 98
Andriska Antal 125
Angel, Norman 172
Angyal Dávid 93, 132, 184, 274
Annot, I. B. 117
Apáthy István 17, 56
Aradi Viktor 98
Árkövy József 29
Avedik Félix 291
Baán Kálmán 294
Babeuf, F. N. 55
Babits Mihály 173, 177, 186, 200
Bajcsy Zsilinszky Endre 290
Bak Gyula 180
Balassa József 76, 183
Balázs Béla 139, 177, 200
Bálint Jenő 211
Balkányi Kálmán 202
Ballagi Aladár 38, 74, 78, 235, 286
Ballagi Géza 95, 112
Ballagi Mór 17
Balogh Jenő 291
Bánffy Dezső 29, 118
Bangha Béla 146, 178, 290
Bánlaky Géza 137
Bánóczy László 252, 299
Bányai Elemér l. Zuboly
Baranszki Gyula 84
Bárczy István 35, 37, 38, 39, 49, 58, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 89, 90, 93, 98, 101, 122, 131, 139, 149, 151, 183, 184, 213, 257
Baróthy Pál 277
Basch Imre 61, 66, 68, 81, 160, 200
Batthyány Ervin 43, 96, 194
Batthyányné Trefort Edit 96
Bebel, August 55
Beck, Hermann 104
Bedő Mór 263
Beke Manó 132
Békey Imre 17, 22
Bellamy Eduard 195
Benedek Marcell 138, 183, 185, 186, 192
Benjámin Béla 173
Benze Adolf 93, 105, 106, 156
Berzeviczy Albert 38
Bethlen István 243
Bíró Lajos 173, 177
Blaha Károly 272
Blanqui, L. A. 55
Bodnár János 184
Bodon Károly 271
Bodrogi Zsigmond 196
Bódy László 301, 302
Bódy Tivadar 194, 214, 217, 223, 230, 232
Bokányi Dezső 78
Bókay Árpád 49
Bokor Imre 283
Bolgár Elek 72, 90, 98, 114, 125, 150, 199, 220
Bor Dezső 221, 292
Borckhart, Julian 173
Bosnyák Izsó 266
Bossányi Domokos 204, 216
Bőhm Vilmos 76, 193, 194
Brauer Szilárd 239
Braun Róbert 91, 94, 104, 105, 109, 156, 157, 162, 164, 174, 178, 179, 180, 185, 186, 190, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 221
Braun Róbertné 220, 251
Bresztovszky Ernő 72
Brown, James Duff 99
Brunswick Teréz 286
Bubics Zsigmond 27
Buchinger Manó 182
Buchwald Sándor 138
Bucland, Heinrich 7
Burián Pál 115
Burján Károly 179
Buzáth János 232, 239, 252, 271
Cabet, Gustave 55, 195
Caldara, Emilio 99
Capy, Marcelle 173
Cherestesiu Viktor 190, 203, 204
Chirke Géza 304
Christ, Karl 7
Comte, August 56
Concha Győző 56
Conlegner József 233

Considérant, Victor 54, 55
Constant, Benjamin 55
Cortino, Angelo 97
Croce, Benedetto 56
Csánky Dezső 290
Csausz Márton 11
Csernoch János 120
Cséry Lajos 304
Csiky Kálmán 38
Csilléry András 216
Csizmadia Sándor 196
Csoma Antal 297
Czakó Elemér 197, 229
Czeke Marianne 59, 60
Czibor Gyula 248
Czóbel Ernő 54, 98, 160, 177, 196, 200
Dallemage, Jules 99
Dániel Arnold 132, 183, 196
Dános Árpád 290
Darányi Ignác 119
Darvasy Károly 97
Dávid Antal 204, 218, 243, 250, 285, 294, 303, 304
Dehmel, Richard 172
Derkovits Gyula 298
Déry Ferenc 183
Dewey, Melvil 108, 109, 292
Dienes László 49, 61, 81, 86, 91, 94, 104, 105, 106, 115, 132, 150, 153, 157, 158, 165, 167, 170, 173, 174, 175, 179, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 212, 217, 220, 221, 233, 292
Dienes Kálmán 183
Dienes Valéria 183
Dietzgen, Joseph 62
Dilthey, Wilhelm 56
Diner Dénes József 123, 135, 207
Dobocsányi Ignác 14
Dobján László 25
Domanovszky Sándor 274
Drescher (utóbb Szentkúty) Pál 191, 200, 210, 211, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 229, 235, 243, 255, 256, 278, 279, 288, 289, 298, 303
Duczynska Ilona 175, 176, 177, 183
Dutka Ákos 173
Eckhart Ferenc 10, 11, 161, 274
Edwards, Edward 116
Eeden, Frederick van 172
Eggenberger Ferdinánd 13
Ehrlich Nina 233
Elek Artur 290, 294
Emich Gusztáv 96
Emmer Kornél 38, 53
Endre László 291, 302
Engels, Friedrich 43, 54, 55, 116, 174, 194, 195
Enyvvári Jenő 61, 62, 66, 68, 95, 190, 191, 200, 203, 204, 210, 216, 218, 223, 225, 228, 229, 231, 234, 242, 243, 247, 254, 259, 266, 267, 269, 271, 276, 277, 281, 282, 285, 290, 291, 293, 294, 296, 302, 303, 304
Eötvös József 11, 98, 117
Erdélyi Pál 81, 88
Erdélyi Vincéné 204
Ernst Lajos 290
Esztegár László 108
Ewarts, William 116
Fáber Oszkár 61, 72, 200
Fadrusz János 260
Faller Ferenc 39
Farkas Geyza 290
Farkas Pál 56
Fáy András 11
Fejérpataky László 33, 34, 93, 156
Fejérváry Sándor 264
Feleki Béla 131, 192
Fenyő László 283
Fenyő Miksa 76
Ferenczi Zoltán 76, 93, 105, 121, 145, 146, 184
Ferenczy Valér 294
Fodor József 271, 283
Fogarasi Béla 200, 221
Folkusházy Lajos 239, 261, 262, 266, 268, 269
Forbáth Dezső 101
Forgó István 17
Forrai Sándor 137
Fort Sándor 288, 298
Földes Béla 120
Földes Ferenc 294
Földi Mihály 210
Fraknói József 29
Frank Ignác 10, 11, 13, 14, 18, 19, 22, 39, 286
Frey József 30
Friedrich István 216, 263, 268
Gaál Jenő 120
Gaál Jenőné 290
Gábor Andor 177, 200, 232
Garami Ernő 182
Gárdonyi Albert 15, 47, 56, 57, 58, 59, 62, 64, 66, 92, 105, 150, 151, 160, 288, 290
Gárdonyi Géza 120
Gárdos Mariska 183
Gátiné Pásztor Mária 213
Gaul Károly 132
Gelléri Mór 78
Gellért Oszkár 186
Gerendás Ernő 288
Geringer Károly 11
Germanus Gyula 183, 294
Gillemot Katalin 288, 292
Glasier, Bruce James 173
Glück Frigyes 78
Glücklich Vilma 132
Goldner Adolf 78
Gombocz Zoltán 274
Goriupp Alice 292
Gorka Sándor 132
Gorkij, Maxim 172
Gottlieb, Theodor 7
Gönczi Jenő 191
Gratz Gusztáv 197
Greenwood, Thomas 117
Grojean, Oscar 99
Guckler Ottó 256

Guèdes, Jules 55
Gulyás Pál 105, 122, 123, 145, 148, 165, 166, 175, 197, 201, 205, 208, 209, 210, 214, 220, 227, 228, 229, 230, 292
Guilbeaux, Henrie 172, 173
Gundeck, Joseph 8
Guyot, Yves 56
Gyalui Farkas 93
György Aladár 20, 23, 24, 117
György János 174, 190
Gyulay Béla 15, 118
Gyürky Ödön 120
Haász Árpád 177
Hajdú Tibor 185
Halasi Béla 182
Haller István 227
Halmi József 35
Halmos János 31
Hampel Károly 283
Hamvas Béla 289
Hanskarl Erzsébet 288
Hanuy Ferenc 96
Hanvai Sándor 126
Hardie, Keir 173
Harkányi Ede 49
Harrer Ferenc 9, 49, 62, 72, 89, 90, 98, 183
Hatvany Lajos 186
Havas Ignác 17
Havas Rezső 38
Haynald Lajos 120
Haynau, Julius Jakob 11
Hazai Samu 103
Hebelt Ede 98
Hecht Ernő 84
Hedry István 220
Hegedüs Lóránt 46
Hegedüs Gyula 149
Heirmann, Karl 185
Hekler Antal 274
Hentaller Lajos 96
Heller Ágoston 34
Heller Farkas 274
Heller Samu 188
Heltai Ferenc 38, 160
Herczeg Ferenc 114, 197
Herczog, Wilhelm 172
Hess András 7
Heténvi Imre 277, 291
Hevesi Gyula 187, 188
Hevesi Lajos 96
Hevesi Sándor 132
Hindy Iván 236
Hirossik János 200
Hittig Gyula 221
Hochholzer Károly 126
Hofmann, Walter 134, 165
Hoitsy Pál 78
Holl Béla 8
Homa Gyula 275, 289, 303, 304
Hóman Bálint 98, 106, 272
Horváth Árpád 17, 18
Horváth Henrik 91, 125, 204
Horváth István 11
Horváth János 17
Horváth Mihály 11
Horváth Stefánia 94, 150, 151, 152
Huffel, A. J. van jr. 99
Hughes, Thomas 75
Hultin Thekla 99
Hunfalvy Pál 17
Ignotus Hugó 81, 183, 186
Illyefalvi Lajos 150, 151
Illyefalvi Lajosné 213
Irányi Dániel 118
Ispán Bálint 236
Ivanits Zsigmond 115
Jajczay János 288, 297, 304
Jalits Margit 236
Jancsó Benedek 56
Jancsó Károly 182
Jankovich Miklós 11
Jaschik Álmos 205
Jászi Alice 183
Jászi Oszkár 56, 72, 97, 121, 132, 164, 181, 182, 183, 184, 186, 190, 192, 198
Jaurès, Jean 55, 56, 172, 196
Jávor László 277
Jeszenszky István 248
Joanovich Pál 290
Jónás Adolf 97
Jósika Miklós 117
József Attila 283, 293, 294
Justh Lajos 156
Kacsóh Pongrác 286
Kaffka Margit 179
Kálmán Endre 294
Kalmár Gyula 292
Kammermayer Károly 22
Karinthy Frigyes 172, 177, 186
Karl (Keszthelyi) Erzsébet 280
Károlyi György 11
Károlyi Mihály 183, 184, 192
Kasics Péter 78
Kassák Lajos 186
Kautsky, Karl 55
Kautz Gyula 96, 99
Kavallér József 91, 92
Kelen Béla 132
Kelen József 177, 200
Kelényi Béla Ottó 15, 243, 251, 285, 288, 303, 304
Keleti Artur 173
Kiechel, Nicolaus Georgius 8
Király György 105, 106
Királyi Pál 17, 25
Kirchner Béláné 251
Kis Margit 204
Kiss Ferenc 239
Kiss József 271
Kiss Menyhért 261, 264
Kiss Sári 204
Klimkó Mihály 87

Kner Imre 105
Kner Izidor 290
Koch Lajos 288, 292
Kodály Zoltán 294
Kodolányi János 283
Kollányi Ferenc 290
Kolozsvári Pál 31, 47, 56
Kolozsváry Borcsa Mihály 302
Kondorosi Sándor 271, 272, 289
Kornai István 216
Kornis Gyula 274
Korvin Ottó 177
Kossuth Lajos 54
Kosztolányi Dezső 174, 186
Kovács Gábor 262
K. Kovács Gyula 290
Kőhalmi Béla 15, 61, 81, 90, 91, 92, 94, 101, 105, 106, 110, 125, 128, 147, 157, 158, 162, 165, 171, 174, 176, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 193, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 206, 209, 210, 212, 215, 217, 221, 292
Kőnig Gyula 76
Kőrössy Albert 124, 129, 136, 137, 153
Kőrösy József 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 46, 47, 49, 50, 63, 259, 260, 264, 272
Kőszeghy Miklós 138
Kövesligethy Radó 74
Kramer Endre 180
Krejcsi Rezső 46, 194, 207
Kremmer Dezső 155, 157, 164, 189, 191, 203, 204, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 256, 258, 259, 277, 290
Krisztics Sándor 91, 164, 190, 204, 210, 216, 218, 220, 223, 230, 231, 242, 247
Kropotkin, Pjotr 196
Krúdy Gyula 171
Kudora Károly 33, 34
Kun Béla 180, 187, 201, 217, 220
Kunfi Zsigmond 49, 72, 181, 182, 184, 192
Kühner Antal 257
Labriola, Antonio 55
Lajta Béla 81, 82, 83, 183, 192, 206
Lamatsch Sándor 288
Lamennais, F. R. 196
Lánczy Leó 44, 46, 184
Landler Jenő 182
Lantos Adolf 165, 192
Lassalle, Ferdinánd 196
László Jenő 182, 196, 200
Le Bon, Gustave 56
Lechner Ödön 81, 83
Léczfalvi Sipos Kamilló l. Sipos Kamilló
Légmán Irén 142
Légrády Imre 160
Leingruber Irén 300
Leitgib János 221, 222, 305
Lékai János 177, 182, 200
Lendl Adolf 135, 252
Lengyel Endre 74
Lengyel József 177, 200
Lenhossék Mihály 25
Lenin, Vladimir Iljics 117
Leó pápa, XIII. 120
Leopold Gusztáv 183
Leopold Lajos 181, 183
Lesskó Béla 203
Leszik Károly 31, 111, 163
Lesznai Anna 183
Liber Endre 243, 252, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 272, 282, 284, 290
Liebknecht, Wilhelm 55
Lingel Károly 271
Lott, Edson 99
Lovag Ádám 173
Lukács György 177, 182, 187, 188, 196, 199, 200, 221
Lukinich Imre 105
Luxemburg, Rosa 551, 173
Lyka Károly 132
Maár Péter 16, 118
Madarász Emil 196
Madzsar Imre 132
Madzsar József 49, 72, 90, 91, 94, 102, 105, 106, 124, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 147, 148, 156, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 190, 199, 200, 203, 204, 212, 217, 218, 219, 220, 242
Madzsar Lili 185
Mahrer Aladár 101, 149, 151
Majthényi György 283
Mandelló Gyula 45, 46, 108, 109, 120
Marchovszky Viktor 204
Marczaly Polly 140
Márki Hugó 61, 132, 200
Márki József 14
Márki Sándor 184
Markovits Györgyi 232
Márkus József 35
Martinet, Marcel 172
Marx, Karl 43, 54, 55, 116, 194
Masereel, Frans 172
Máté István 304
Matkovits Máté 217, 221
Mátray Józsefné 123
Mattyasovszky Benő 151
Máttyus Arisztid 34, 38, 78
Mátyás I. magyar király 7
Mautner Károly 88
Medgyes Lajos 137
Medvei Mária 207, 212, 218, 222, 235
Mehring, Franz 55, 172, 173
Meinig Artur 44, 259
Melich János 156, 227, 228, 229, 230
Meller Simon 132, 183
Menyhárt Lajos 81
Mérő Gyula 183
Michels, Roberto 196
Mihalik József 166
Milei György 187
Miskovszky Viktor 7

Mocsáry Lajos 118
Móra Ferenc 184, 242, 243
Móricz Zsigmond 186, 238, 294
Morus, Thomas 195
Mosdóssy Imre 227, 228, 229
Mosolygó Antal 182, 200
Mossótczy Institoris Gábor 115
Mőssler, Georg 8
Muir, John 99
Muránvi Gyula 192
Müller Antal 233
Müller József 115
Nádas Kálmán 299
Nagy Iván 299
Nagy Miklós 184
Nagypál István 280
Németh Gyula 274
Neumann Miksa 129
Nicolai, F. G. 174
Nijhoff, Martinus 158
Niklay Péter 96, 105, 200
Nyikos József 57
Olschi svájci—olasz könyvkereskedő és kiadó cég 158
Ostwald, Wilhelm 106, 134
Osvát Ernő 132
Otlet, Paul 108, 109, 175
Owen, Robert 55, 195
Pákh Albert 54
Palágyi Menyhért 56
Pályi Sándor 157
Papanek Ernő 282, 284
Papp Dávid 194
Patachich József 9, 10
Peinits György 156
Peissner József 8
Pekár Gyula 229, 290
Perlaky 179
Peterdy Andor 283
Pethő Sándor 274
Petrovics Elek 183, 184
Pfeifer Sándor 212
Pikler Blanka 59, 60, 81, 91, 94, 105, 106, 110, 157, 162, 176, 186, 191, 199, 200, 203, 216, 217, 221, 222
Pikler J. Gyula 62, 72, 121, 182
Pilya Milivoj 202, 204
Pintér Jenő 277
Platten, Fritz 172
Platthy György 234
Plechanov, Georgij 55, 195
Plechl Béla 202
Polányi Károly 182
Polgár Károly 84
Pollák Henrik 26
Polónyi Géza 79
Proudhon, P. J. 55, 195
Prückler Ilka 61, 91
Pulszky Ágost 44, 98
Pulszky Ágostonné 183
Purjesz Lajos 182
Quincey, Josuah 116
Quittner Zsigmond 78, 83
Rácz Gyula 59, 61, 63, 92, 150, 151
Rácz Károly 24, 26, 38
Radek, Karl 172
Rados Gusztáv 156
Rákos Ferenc 188, 191, 200
Rákos Pál 271
Rákosi Jenő 290
Raschid Thasin bey 99
Ravasz Árpád 283
Redlich Artur 160
Relković Neda 288
Remete László 198, 216, 218, 220, 227
Rényi Dezső 31
Rerrich Béla 81
Révai József 43, 175, 177, 198, 200, 294
Révész Béla 186, 290
Révész Mihály 207
Riedl Frigyes 132, 236
Riesz István 294
Ripka Ferenc 239, 261, 262, 272
Ritoók Emma 283
Roland Holst, Henriette 172
Rolland, Romain 172
Rónai Zoltán 182
Rubin László 98
Ruge, Arnold 195
Sacher István l. Bárczy István
Ságvári Endre 294
Saint Simon 55, 195
Sallai Imre 177
Sárváry Dezső 156, 288
Scheiber Miklós 209
Schein Józsefné 163, 203
Schlauch Lőrinc 290
Schmall Lajos 9, 10, 159
Schmidt Miksa 208, 209
Schöpflin Gyula 280
Schweinitzer József 238
Schwenke, Paul 185
Sebestyén Gyula 184
Seidler Ernő 187, 188
Seregély Emma 292
Sidó Zoltán 207, 211
Sikorszky Lajos 188
Simon Imre 274
Simonyi Sándor 147, 148
Simonyi Zsigmond 49, 132
Simonyi Semádám Sándor 290
Sinkó Ervin 177
Sipos Iván 283
Sipos Kamilló 178, 179, 180, 218, 211, 222, 226, 227, 229
Sipőcz Jenő 180, 221, 228, 229, 230, 231, 235, 243, 261, 262, 269, 272, 273, 290
Solti Andrásné Szigeti Gabriella 105, 157, 187, 191, 200, 203, 204, 207, 216, 217, 221, 222
Solvay, Ernest 99, 104
Sombart, Werner 56
Somló Bódog 132
Sorel, George 56

Spann, Otmar 56
Staindl Mátyás 61, 68, 150, 151, 203
Steiger Gyula 17
Steinhardt Antal 84, 269
Steinhoffer Károly 106
Strauss Antal 96, 125
Sugár Jenő 180
Supka Géza 179, 183
Szabó Dezső 290
Szabó Ervin 32, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69 ,70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 207, 210, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 222, 225, 226, 228, 229, 230, 234, 236, 241, 242, 243, 248, 249, 250, 260, 288, 291, 292, 293, 296
Szabó Ferencné 212, 218, 222
Szabó Károly 31, 204
Szálasi Ferenc 291
Szalay Imre 33
Szalay József 184
Szalay László 54
Szálka Vilmos 296
Szalybely Mária 297
Szamuely Tibor 180, 188
Szántó Béla 186, 200
Szántó Rezső 200
Szász Károlyné l. Gillemot Katalin
Szász Pál 202
Szattinger Ernő 31
Szauder Erzsébet 105, 157, 191, 204, 205, 215, 218, 222 223
Székács Antal 128, 138
Szekfű Gyula 274
Szeless Adrienne 61
Szende Pál 72, 182
Szendy Károly 283
Szentkúty Pál l. Drescher Pál
Szép Ernő 173, 294
Szerb Antal 294
Szigeti Gabriella l. Solti Andrásné
Szigeti Vilmos 180
Sziklai Sándor 222
Szily Kálmán 28, 76, 145, 272
Szimonidesz Lajos 290
Szinnyei József 10, 19, 96
Szittya Emil 178
Szladits Károly 132, 274
Szlavek Mihály 210
Sztrókay Kálmán 283
Szüry Dénes 94, 95, 112
Takács Elvira 304
Tardos Géza 156, 292
Tavaszy Endre 17
Telekes Béla 283
Tersánszky Józsi Jenő 283
Terstyánszky Kálmán 239
Thallóczy Lajos 49, 161, 236, 282
Thaly Kálmán 7
Thék Endre 78, 271
Thirring Gusztáv 20, 22, 25, 47, 62, 64
Thirring Gusztávné 290
Thold László 31
Tisza István 114, 158
Toldy Ferenc 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 27, 32, 117, 118
Toldy László 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 50, 57, 64, 78, 92, 111
Toperczer Valéria 125
Tornallyai Zoltán 81
Tóth Rezső 121
Tóth Tihamér 199
Tóth Viktória 283, 284
Tölgy Péter 177, 180
Tönnies, Ferdinand 56
Törökné Kovács Hermina 238
Trefort Ágoston 19, 96
Tribenczer Géza l. Tardos Géza
Trockij, Leo 172
Troncoso, Paso Y. 99
Turányi Kornél 15, 16
Turnovszky Sándor 220
Türr István 16, 118
Uray Béla 304
Vágfalvy Dezső l. Vavrinecz Dezső
Vágó Béla 200, 201
Vajda Adolf 96
Vámbéry Ármin 112, 194, 282, 290
Vámbéry Rusztem 98, 183, 290, 294
Váradi Aranka 239
Váradi Irma (utóbb Pór Nándorné) 102, 105, 142, 143, 150, 157, 164, 191, 200, 203, 217, 221
Várady Gyula 184
Varga István 163, 205
Varga Jenő 98, 113, 177, 182, 200
Varga Lujza 204
Várhidy László 290
Varjú Elemér 49
Varró István 44, 45, 102, 106, 128, 202
Vas Béla 271
Vass János 229
Vavrinecz (utóbb Vágfalvi) Dezső 216, 221, 243, 304
Vázsonyi Vilmos 78, 79, 146, 157, 176, 177
Vecsey Piroska 204
Vecsey Sándor 17
Vedres Márk 183, 192, 194
Vékony Józsefné 305
Veredy Gyula l. Witzmann Gyula
Veredy Károly 78, 79
Veredy Soma 117
Vértes György 205
Vészi József 160
Virozsil Antal 11, 12
Vorländer, Karl 62

Vörös János 115
Wagner Géza 205
Warnotte, Daniel 104
Webb, Sidney 56
Weiner Leó 132
Weisz (utóbb Földes) Béla 19, 22, 23
Weitling, Wilhelm 55
Weltner Jakab 98
Wenckheim Frigyes 260
Wenckheim József 261, 263, 265
Wenckheim Krisztina 261, 265
Wenzel Gusztáv 9
Wilczek Antal 128
Wildner Ödön 49, 62, 72, 76, 77, 81, 83, 89, 90, 93, 98, 100, 101, 114, 142, 149, 151, 183, 192, 200, 217, 218, 222, 242
Windischgrätz, Alfred 11
Witzmann Gyula 275, 276, 289, 292
Wlassics Gyula 74, 76, 119, 120,122, 165, 184
Wolff Károly 231, 232, 233, 234, 239, 248, 254, 261, 262, 263, 268, 269
Xantus Jánosné 30
Zaalberg, J. A. 99
Zádor Anna 294
Zakar András 199
Zambra Alajos 101, 102
Zeleny Ferenc 23
Zemplén Győző 132
Zetkin, Clara 55, 172
Zichy Jenő 96, 98, 194, 282
Zichy Rafael 96
Zigány Zoltán 62
Zólyomi Wagner Géza 236
Zuboly 65, 76, 96, 105
Zsák Wilfrid 204, 279, 288, 305

TARTALOM

ELŐTÖRTÉNET 5
Budapest legrégibb városi könyvtárairól (XV—XIX. század) 7
„Pest-városi Frank-könyvtár" (1850—1875) 10
Az első hivatali szakkönyvtár (1870—1903) 19
A régi „fővárosi könyvtár" (1892—1903) 26
Küzdelem az új fővárosi könyvtárért (1899—1903) 33
Egyesítés után — megnyitás előtt (1903—1904) 36

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE 41
Az előkészület évei (1904—1909) 43
Budapest első városi könyvtárosa 43
A dotáció növelése. Az évi könyvgyarapodás megnégyszereződik 47
Európai szintű városi könyvtár 50
Hivatali gyűjteményből társadalomtudományi alapkönyvtár 52
Újtípusú könyvtárosi gárda 56
Nézeteltérések 62
Szakmai kiadványok 64
Középpontban az olvasószolgálat 68
Helyiségproblémák 73
Nyilvános könyvtárhálózat alapítása (1910—1914) 74
Az első lépések (1910 január—június) 74
Szabó Ervin „Emlékirat"-a és az 1910 júniusi „Szakértekezlet" 75
A kultúrpalota terve (1910—1914) 77
A milleneumi alap 77
A Tisza Kálmán téri terv 80
A Kálvin téri terv 83
Könyvtárpalota helyett kiszolgált iskolaépület 85
A központ gyökeres újjászervezése (1910—1914) 88
A költségvetés 500%-os emelése 89
Önálló intézmény. — Népes és magasan képzett könyvtárosi gárda 90
Kötelező szakvizsga 93
A könyvbeszerzési keret. A Szüry-, a Ballagi- és más nagy magángyűjtemények megvétele 94
A nagy ajándékok: a Batthyány—Trefort, Zichy, Vámbéry gyűjtemény 96
A társadalomtudományi profil 99
A kiadói munka fejlesztése 101
A gyökeres újjászervezés előkészítése 106
A decimális osztályozás 107
Másfélszázezer kötet újra feldolgozása 110
Az olvasók 112
Az első közművelődési könyvtárak 115
Az angolszász példa 116
Népkönyvtári törekvések a régi Magyarországon 117
„Világnézetek csatája folyik itt..." 121
Az első fiókkönyvtárak 123
Az események filmje (1910—1914) 123
Kooperációs tervek 124
Két újtípusú könyvtár 126
Egy adomány és egy másik, amely kárba veszett 127
A fiókhálózati program. „Mintajegyzék", szabályzat, nyomtatványok 129
1913 október: megnyílik a 4. számú fiók 135

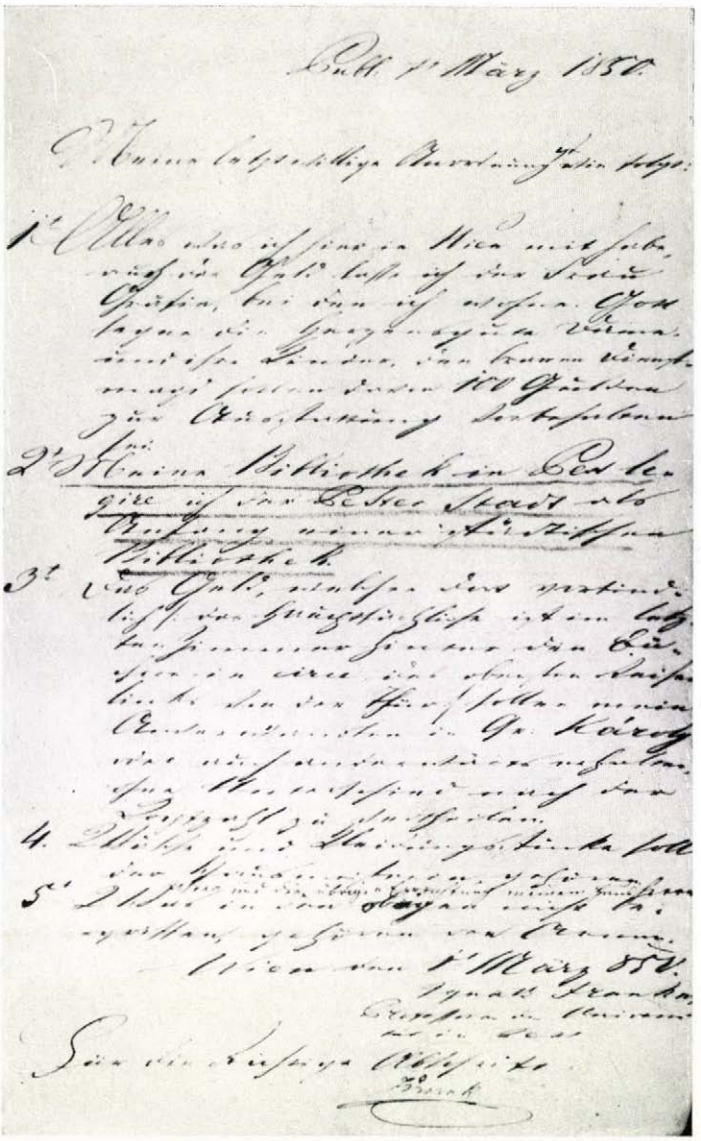
A 2-es számú könyvtár felépítése és megnyitása ... 137
Az állatkerti, a Százados úti és a Károlyi utcai fiók megnyitása ... 141
Támadások. Kísérlet Szabó Ervin elmozdítására (1910—1914) ... 145
A könyvtár és a háború (1914—1918) ... 153
A dotáció megszorítása. Személyzeti problémák ... 154
A könyvbeszerzés színvonaláért ... 158
A sörgyár adománya. A Thallóczy hagyaték. Háborús gyűjtemény ... 160
Belső munkák. 1 600 000 könyv katonáknak ... 162
Könyvészeti kiadványok ... 164
Terjeszkedés helyett toldozás-foldozás ... 166
Könyvtárhasználat ... 167
„A forradalom melegágya" (1916—1919) ... 170
Könyvtár — a háború ellen ... 170
Az illegális békeharc támasza ... 175
Politikai hajsza ... 178
Szabó Ervin halála ... 180
A kommunista párt egyik illegális központja ... 185
Könyvtárélet az őszirózsás forradalom alatt (1918 október 31—1919 március 20) ... 189
Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye ... 194
A proletárforradalom építő lendületében (1919 március 21—augusztus 2) ... 197
Szabó Ervin emléke, munkatársai a Tanácsköztársaság alatt ... 198
„A kontinens legnagyobb szocialista könyvtára" ... 201
A tudományos központ ... 202
„Be kell hálózni a várost közművelődési könyvtárakkal..." ... 207
Négy hónap alatt két új fiók ... 212
Az ellenforradalom első évei (1919 augusztus—1923) ... 216
Fehér augusztus a könyvtárban ... 216
Fegyelmi, börtön, emigráció ... 219
Ellenforradalmi könyvtárpolitika ... 224
Négy és fél esztendő mérlege ... 234
A „bethleni konszolidáció" éveiben (1924—1929) ... 241
A szervezeti szabályzat ... 241
Új igazgató ... 242
A költségvetési keret növekedése ... 243
Az állománygyarapodás számai és tartalma ... 245
Belső munkák, publikációk ... 249
A tömegkönyvtárak ... 252
Könyvtárosok és olvasók ... 254
A Wenckheim palota ... 257
A központi gyűjtemény helyiségproblémái ... 257
A Wenckheim palota ... 259
Az ingatlanvásárlás ... 261
Barokk palota könyvtári célokra ... 266
Átalakítás, berendezés, megnyitás ... 270
Másfél évtizedes hanyatlás (1930—1944) ... 273
„Tengődés" és „sorvadás" ... 273
Fasiszta tendenciák ... 274
Öncélú könyvtárpolitika ... 280
Személyzeti problémák ... 283
A Budapesti Gyűjtemény különleges helyzete ... 286
Tudományos publikációk ... 288
A központ működése ... 289
Rendőri megfigyelés alatt ... 293
A központ és közönsége ... 295
A fiókhálózat elsorvasztása ... 297
A lejtő végén. (1944 március 19—1945 február 12) ... 301
Zárszó helyett ... 307
Időrendi áttekintés ... 308
Névmutató ... 315
Mellékletek

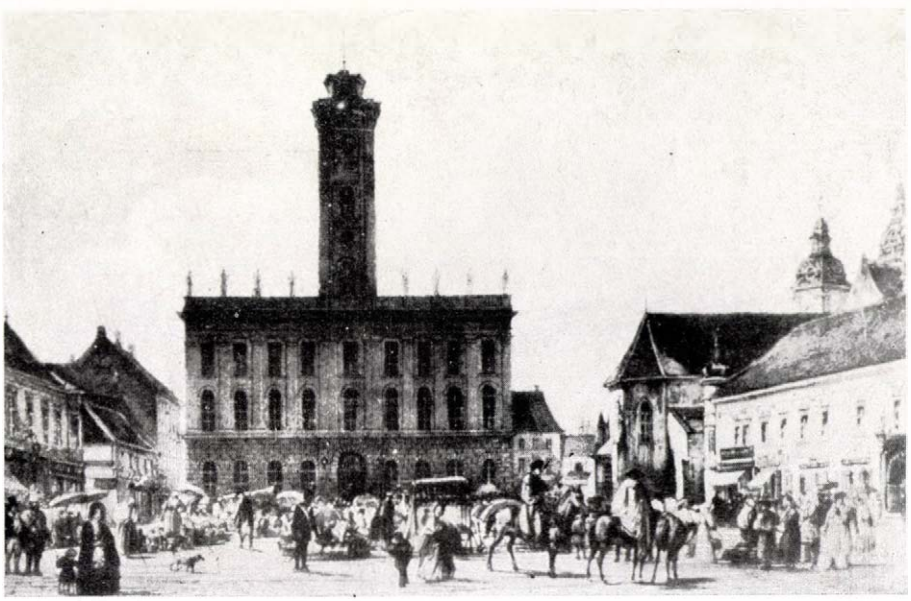
Tulajdonpecsétek
a legrégibb állományban

Frank Ignác

Frank Ignác végrendeletének szövege

A régi pesti városháza, amelyben a XIX. század első felétől a városi könyvtár alakult

Toldy Ferenc

Emléktábla a pesti Egyetemi Könyvtár olvasótermében

Kőrösy József

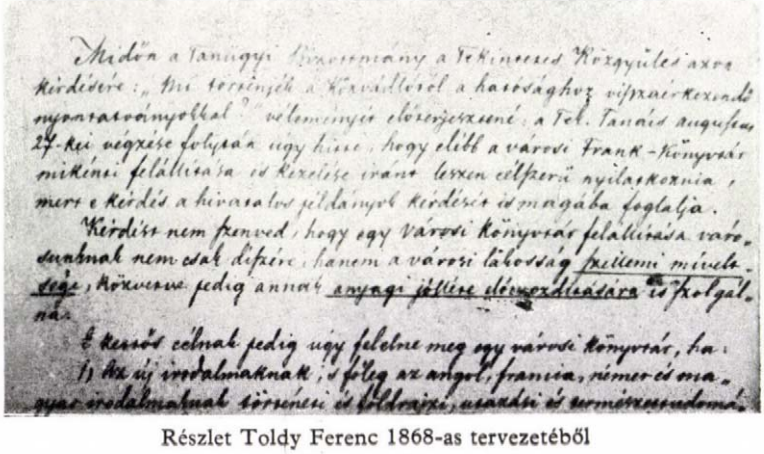

A statisztikai hivatal könyvtárának tulajdonpecsétei

Toldy László

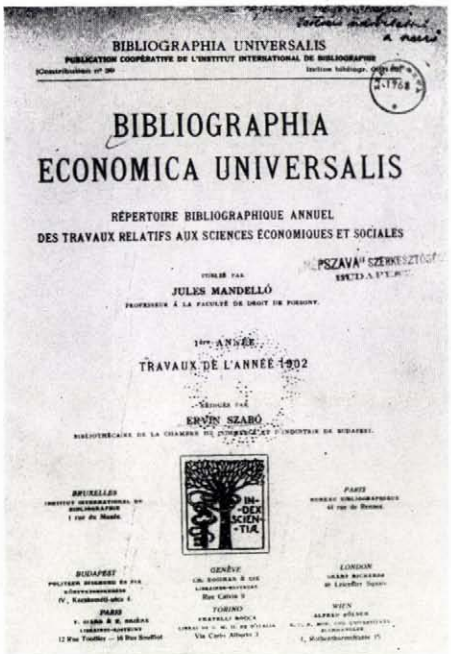
Részlet Toldy Ferenc 1868-as tervezetéből

A régi „fővárosi könyvtár" tulajdonpecsétje

A budapesti városháza Károly körúti szárnya, amelynek első emeletén működött 1904-től 1914-ig a könyvtár

BIBLIOGRAPHIA UNIVERSALIS

PUBLICATION COOPÉRATIVE DE L'INSTITUT INTERNATIONAL DE BIBLIOGRAPHIE

BIBLIOGRAPHIA ECONOMICA UNIVERSALIS

RÉPERTOIRE BIBLIOGRAPHIQUE ANNUEL DES TRAVAUX RELATIFS AUX SCIENCES ÉCONOMIQUES ET SOCIALES

PUBLIÉ PAR JULES MANDELLO

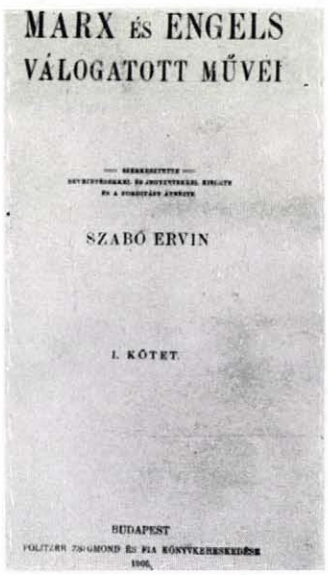
1re ANNÉE

TRAVAUX DE L'ANNÉE 1902

RÉDIGÉ PAR ERVIN SZABÓ

BRUXELLES · PARIS · BUDAPEST · GENÈVE · LONDON · TORINO · WIEN

Szabó Ervin 1902-ben kiadott és Európa-szerte elismerést aratott könyvészeti munkája

MARX ÉS ENGELS VÁLOGATOTT MŰVEI

SZABÓ ERVIN

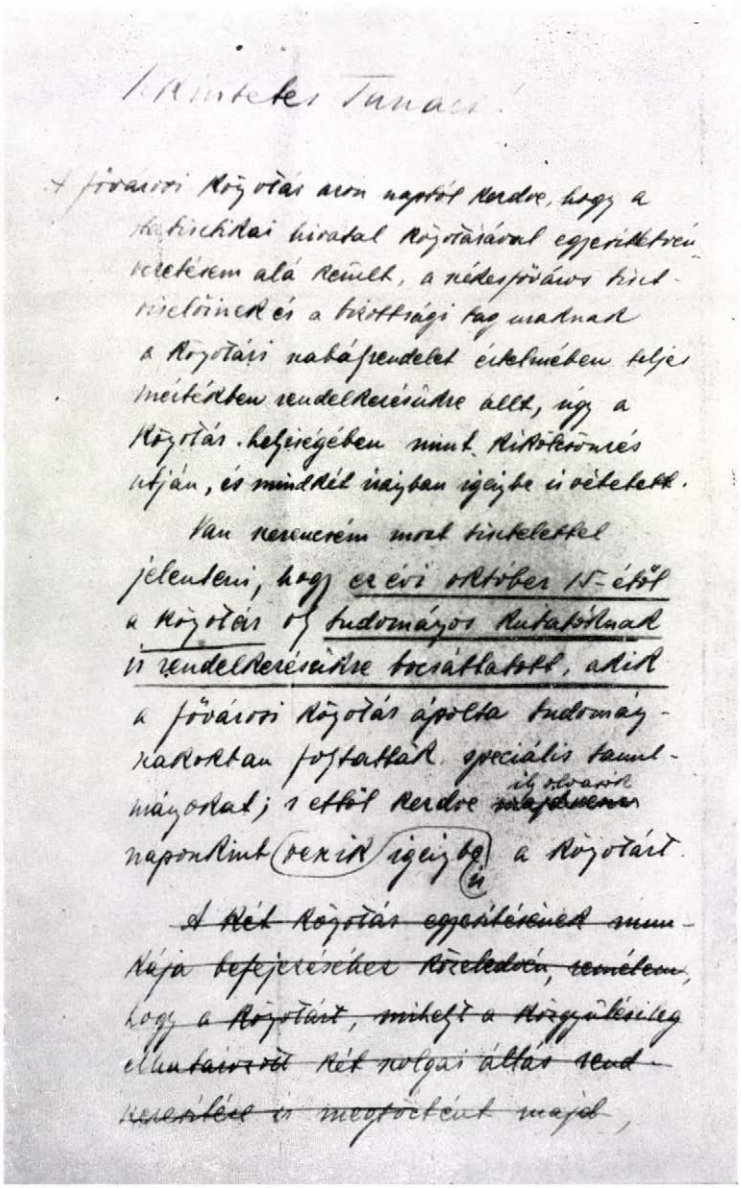
I. KÖTET.

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KÖNYVKERESKEDÉSE

1905.

1905-ben és 1909-ben jelent meg a hazai munkásmozgalom történetében kiemelkedően jelentős Marx—Engels válogatás két kötete

Tanácsos Tanácsi!

A fővárosi Könyvtár ezen naptól kezdve, hogy a Közönségnek hivatalosan könyvtárával egyesítésem alá rendelt, a nélkülözhetetlen kiegészítésnek és a böszörményi tag vadnak a Könyvtári szabályrendelet értelmében teljes mértékben rendelkezésére áll, úgy a Könyvtár helyiségében mint kikölcsönzés útján, és mindkét irányban igénybe is vétetett.

Van szerencsém most tisztelettel jelenteni, hogy ez évi október 15-étől a Könyvtár új tudományos kutatóknak is rendelkezésükre bocsáttatott, akiket a fővárosi Könyvtár ápolta tudományszakokban postafiókkal, speciális tanulmányozóval; s ettől kezdve ~~napjaimban~~ ig olvasóit naponként (ezentúl) igénybe (is) a Könyvtárt.

~~A két Könyvtár egyesítésének immár befejezésével kötelességemnek tartom, remélem, hogy a Könyvtárt, mikéntt a Közgyűlésileg elhatározott két nyolcadi állás rendszeresítése is megtörténik majd,~~

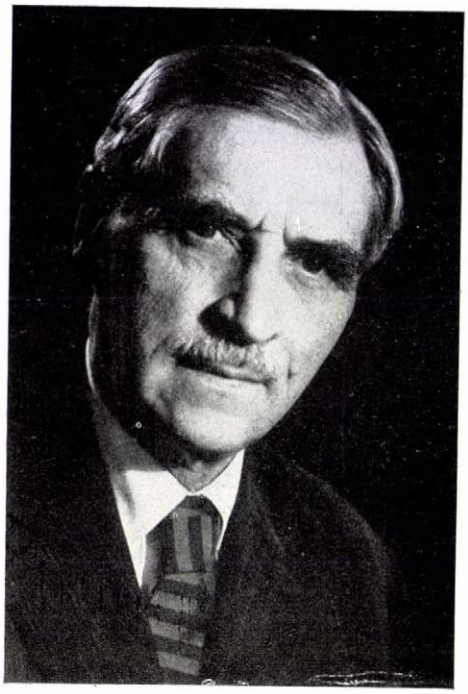
Szabó Ervin hivatalosan bejelenti, hogy 1904 október 15-én megnyitják a könyvtárat

Madzsar József

Pikler Blanka

Kőhalmi Béla

Braun Róbert

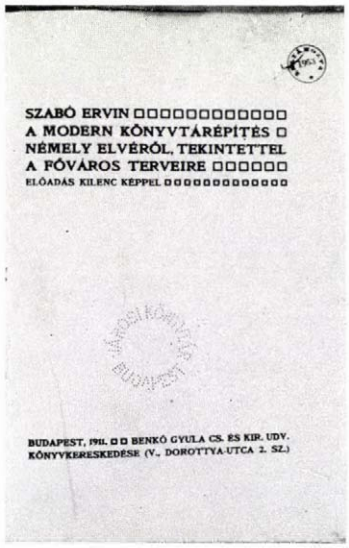

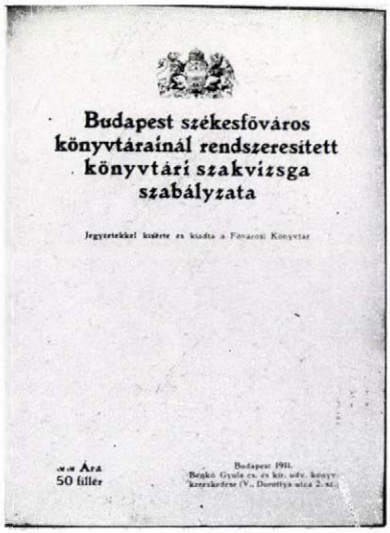
Wildner Ödön

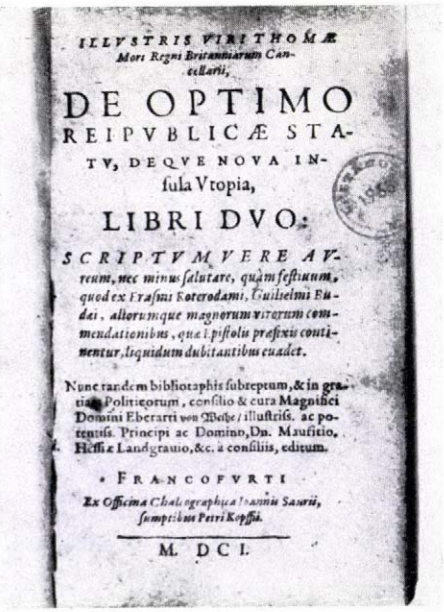
Bárczy István

Könyvtári kiadványok
1910—1911-ből

ILLVSTRIS VIRI THOMÆ
Mori Regni Britanniarum Cancellarii,

DE OPTIMO
REIPVBLICÆ STATV, DEQVE NOVA Insula Vtopia,

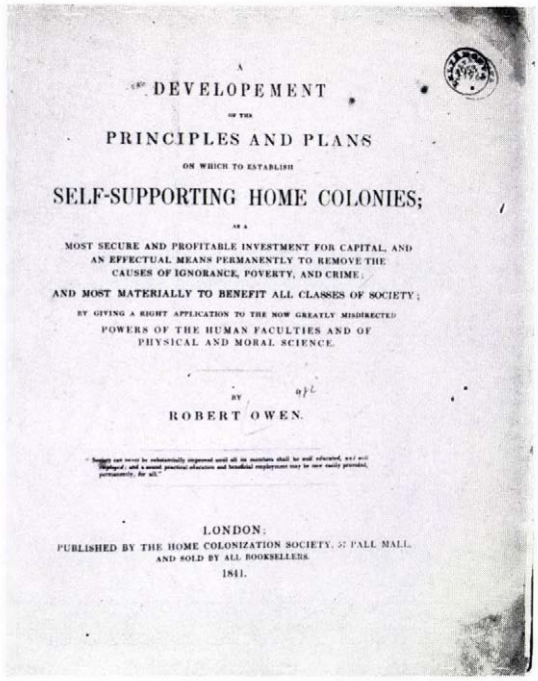
LIBRI DVO:

SCRIPTVM VERE AVreum, nec minus salutare, quàm festivum, quod ex Frasmi Roterodami, Guilielmi Budæi, aliorumque magnorum virorum commendationibus, quæ Epistolis præfixis continentur, liquidum dubitantibus cuadet.

Nunc tandem bibliotaphis subreptum, & in gratiam Politicorum, consilio & cura Magnifici Domini Eberarti von Weise / illustriss. ac potentiss. Principi ac Domino, Dn. Mauritio, Hessiæ Landgravio, &c. à consiliis, editum.

FRANCOFVRTI
Ex Officina Chalcographica Ioannis Saurii, sumptibus Petri Kopffii.

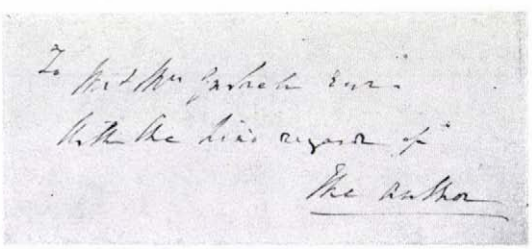
M. DCI.

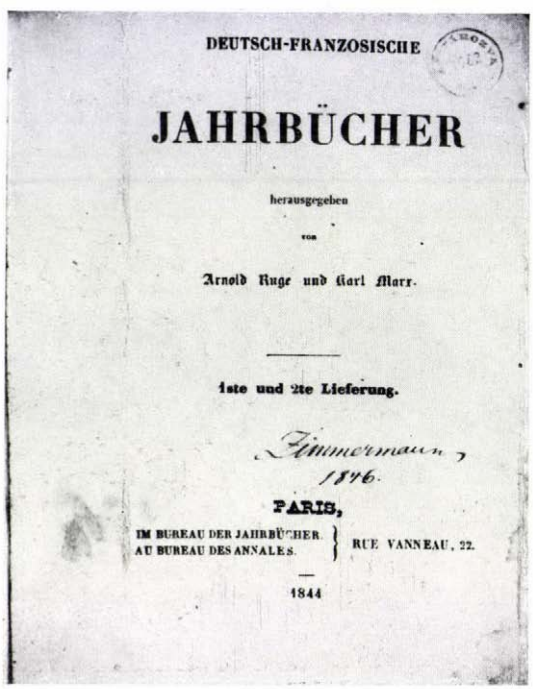
A
DEVELOPEMENT
OF THE
PRINCIPLES AND PLANS
ON WHICH TO ESTABLISH
SELF-SUPPORTING HOME COLONIES;
AS A
MOST SECURE AND PROFITABLE INVESTMENT FOR CAPITAL, AND AN EFFECTUAL MEANS PERMANENTLY TO REMOVE THE CAUSES OF IGNORANCE, POVERTY, AND CRIME;
AND MOST MATERIALLY TO BENEFIT ALL CLASSES OF SOCIETY;
BY GIVING A RIGHT APPLICATION TO THE NOW GREATLY MISDIRECTED
POWERS OF THE HUMAN FACULTIES AND OF
PHYSICAL AND MORAL SCIENCE.

BY
ROBERT OWEN.

LONDON:
PUBLISHED BY THE HOME COLONIZATION SOCIETY, 57 PALL MALL,
AND SOLD BY ALL BOOKSELLERS.
1841.

Mórus Tamás utópiája,
Owen műve és sajátkezű dedikációja 1841-ből,
Marx—Engels első kiadások 1844-ből
és 1845-ből a központ állományában

DEUTSCH-FRANZOSISCHE

JAHRBÜCHER

herausgegeben

von

Arnold Ruge und Karl Marx.

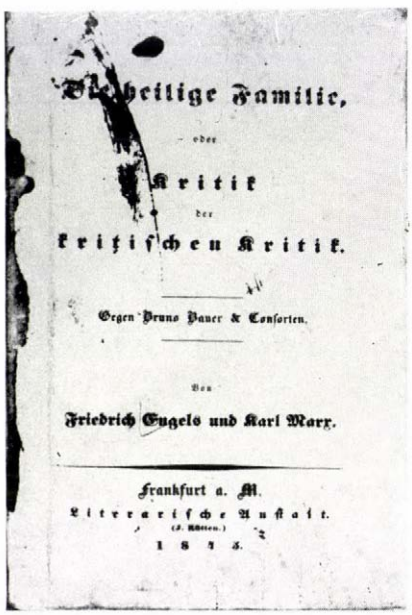
1ste und 2te Lieferung.

Zimmermann
1846.

PARIS,

IM BUREAU DER JAHRBÜCHER.
AU BUREAU DES ANNALES. } RUE VANNEAU, 22.

1844

Die heilige Familie,

oder

Kritik

der

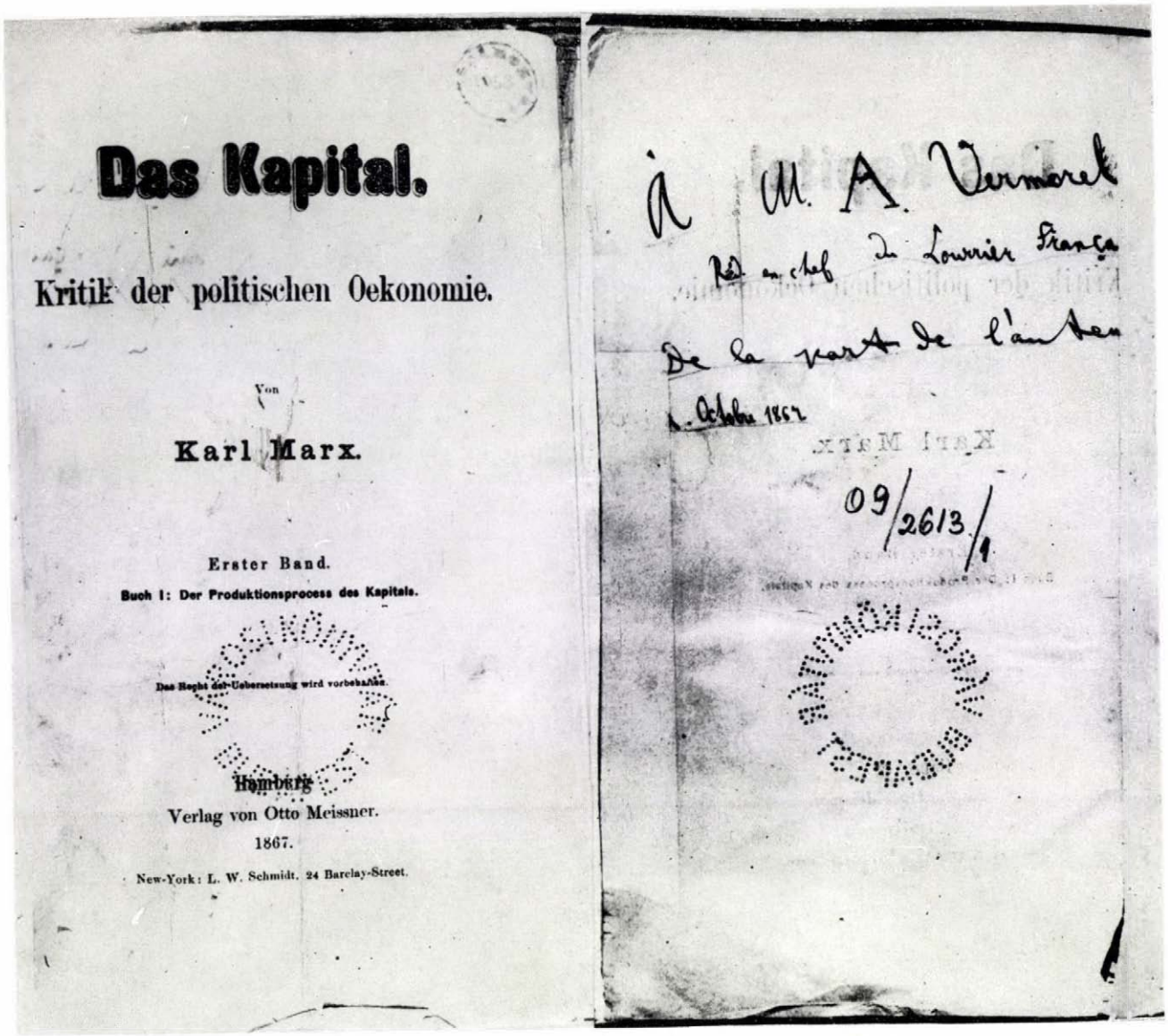
kritischen Kritik.

Gegen Bruno Bauer & Consorten.

Von

Friedrich Engels und Karl Marx.

Frankfurt a. M.
Literarische Anstalt.
(J. Rütten.)
1845.

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten.

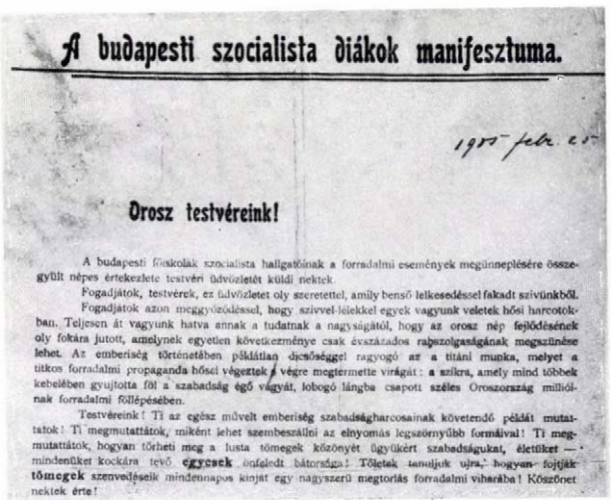
Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867.

New-York: L. W. Schmidt. 24 Barclay-Street.

à M. A. Vermorel
Rédacteur de Courrier Français
De la part de l'auteur
1. Octobre 1867

09/2613/1

Marx sajátkezű ajánlása főműve első kiadásában — feltehetően Szabó Ervintől örökölte a könyvtár

A budapesti szocialista diákok manifesztuma.

1905 febr. 21

Orosz testvéreink!

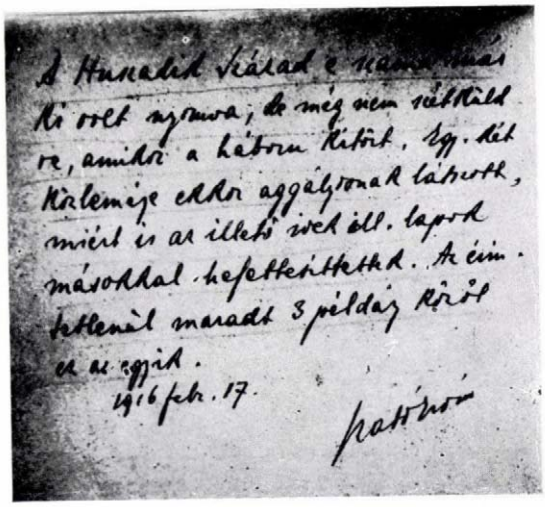
A budapesti főiskolák szocialista hallgatóinak a forradalmi események megünneplésére összegyűlt népes értekezlete testvéri üdvözletét küldi nektek.

Fogadjátok, testvérek, ez üdvözletet oly szeretettel, amily benső lelkesedéssel fakadt szívünkből.

Fogadjátok azon meggyőződéssel, hogy szívvel-lélekkel egyek vagyunk veletek hősi harcotokban. Teljesen át vagyunk hatva annak a tudatnak a nagyságától, hogy az orosz nép fejlődésének oly fokára jutott, amelynek egyetlen következménye csak évszázados rabszolgaságának megszűnése lehet. Az emberiség történetében példátlan dacsággal ragyogó az a titáni munka, melyet a titkos forradalmi propaganda hősei végeztek a végre megtermette virágát: a szikra, amely mind többek kebelében gyujtotta föl a szabadság égő vágyát, lobogó lángba csapott széles Oroszország milliónak forradalmi föllépésében.

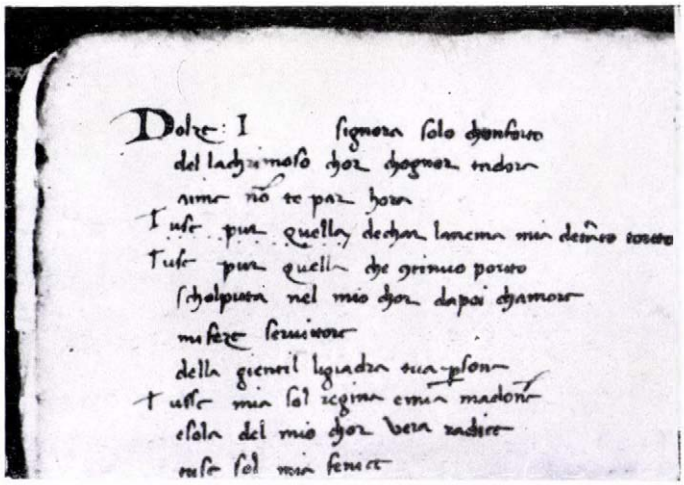
Testvéreink! Ti az egész művelt emberiség szabadságharcosainak követendő példát mutattatok! Ti megmutattátok, miként lehet szembeszállni az elnyomás legszörnyűbb formáival! Ti megmutattátok, hogyan törheti meg a lusta tömegek közönyét ügyükért szabadságukat, életüket — mindenüket kockára tevő egyesek öntudatlan bátorsága! Tőletek tanuljuk újra, hogyan fojtják tömegek szervezőiek mindennapos kínját egy nagyszerű megtorlás forradalmi viharába! Köszönet nektek érte!

Valószínűleg Szabó Ervin által fogalmazott röplap, az ő könyvtári feljegyzésével

A Hunnalid vállad e [illegible] ki volt nyomva, de még nem szétküldve, amidőn a háború kitört. Így dőlt kézlemije ekkor aggályosnak látszott, miért is az illető íveket áll. lapok másodikal kefetették. A címlettelnél maradt 3 példány közül ez az egyik.
1916 febr. 17.
Pattantyús

A könyvtárban különös gonddal gyűjtötték a cenzurától megmentett nyomtatványokat

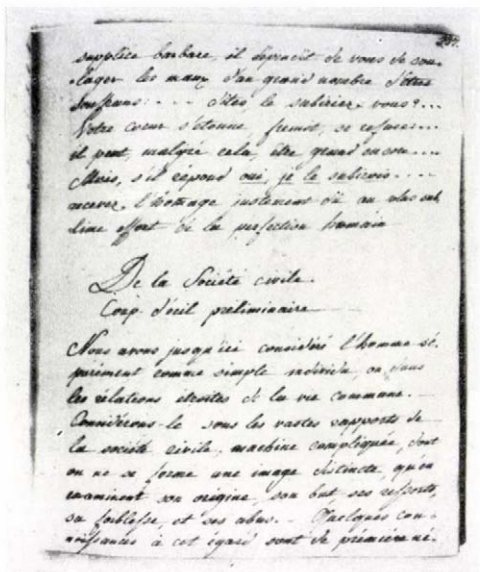

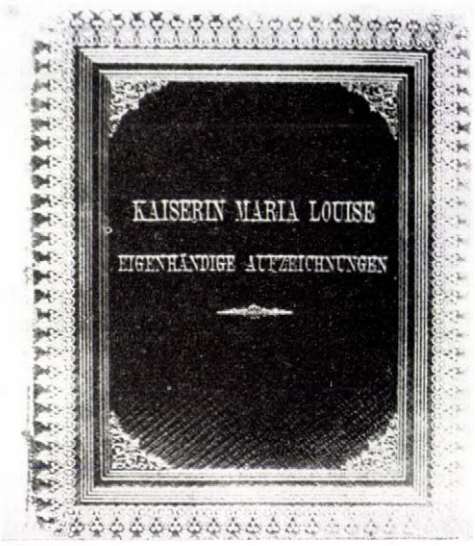
Páratlan becsű darabja Gróf Zichy Jenő 1911-ben átvett hagyatékának a „Zichy-kódex" néven híressé vált XV. század eleji kézirat, az építészeti rajzok alatt felfedezett egykorú olasz versek irodalomtörténeti nevezetességűek lettek

Gróf Zichy Jenő

A Zichy hagyaték révén került a könyvtár birtokába Napóleon felesége, Mária Lujza császárnő vaskos kézirata

Ballagi Géza

Szüry Dénes

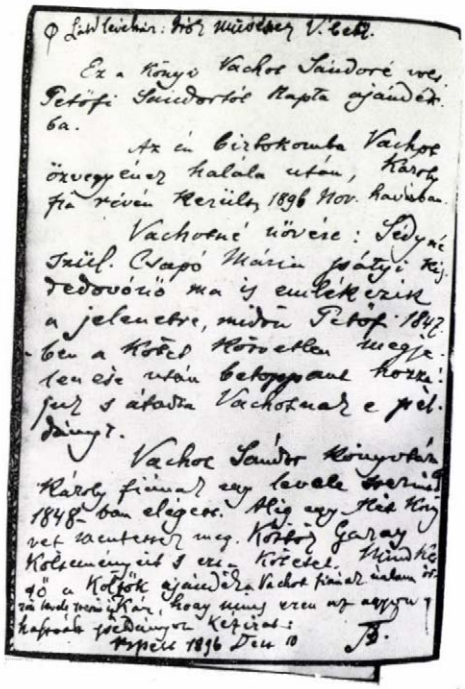
BERZSENYI DÁNIEL

VERSEI.

kiadá

HELMECZI MIHÁLY.

Pesten Trattnernál 1813.

Ez a könyv Vachot Sándoré volt, Petőfi Sándortól kapta ajándékba.

Az ő birtokomba Vachot özvegyének halála után, Károly fia révén került 1896 Nov. havában.

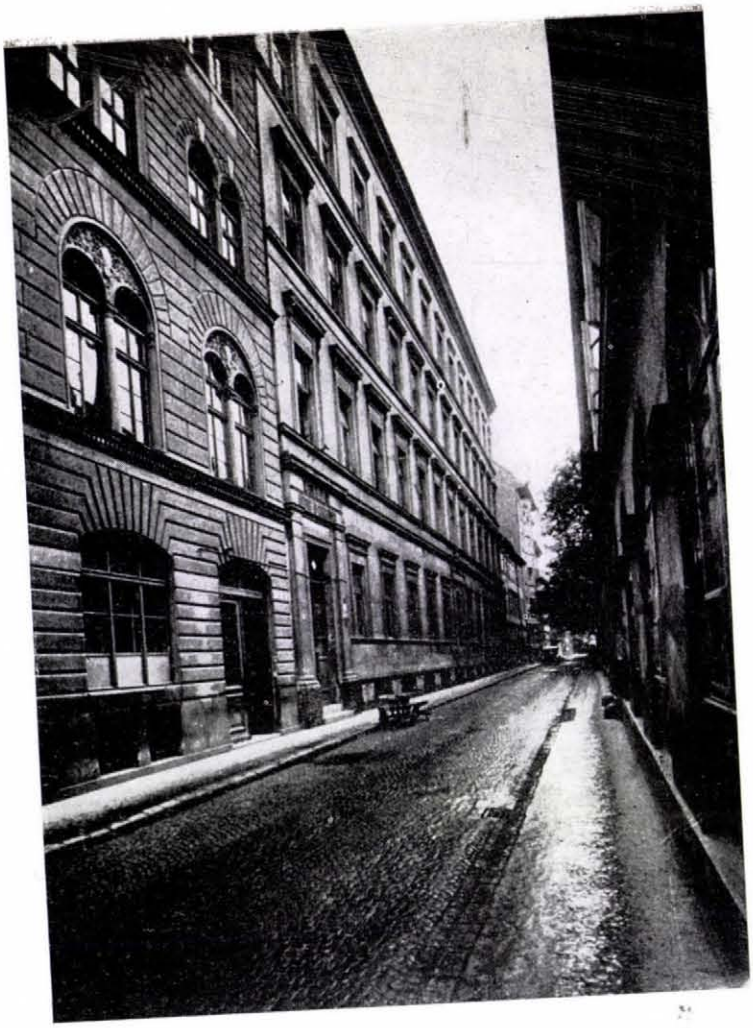
Vachotné üzenete: Petőfi Zsigl. Csapó Mária pályái kij. tedovónő ma is emlékezik a jelenetre, midőn Petőfi 1847-ben a Kötél Kötetlen megjelenése után bekopogtatott hozzá: jer s átadta Vachotnak e példányt.

Vachot Sándor könyvtára Károly fiának egy levele szerint 1848-ban elégett. Még egy kis kötet maradt meg. Kötöz Garay Költeményeit s egy kötetet. Mindkét 40 a Kötők ajándéka Vachot Sándor emlékére

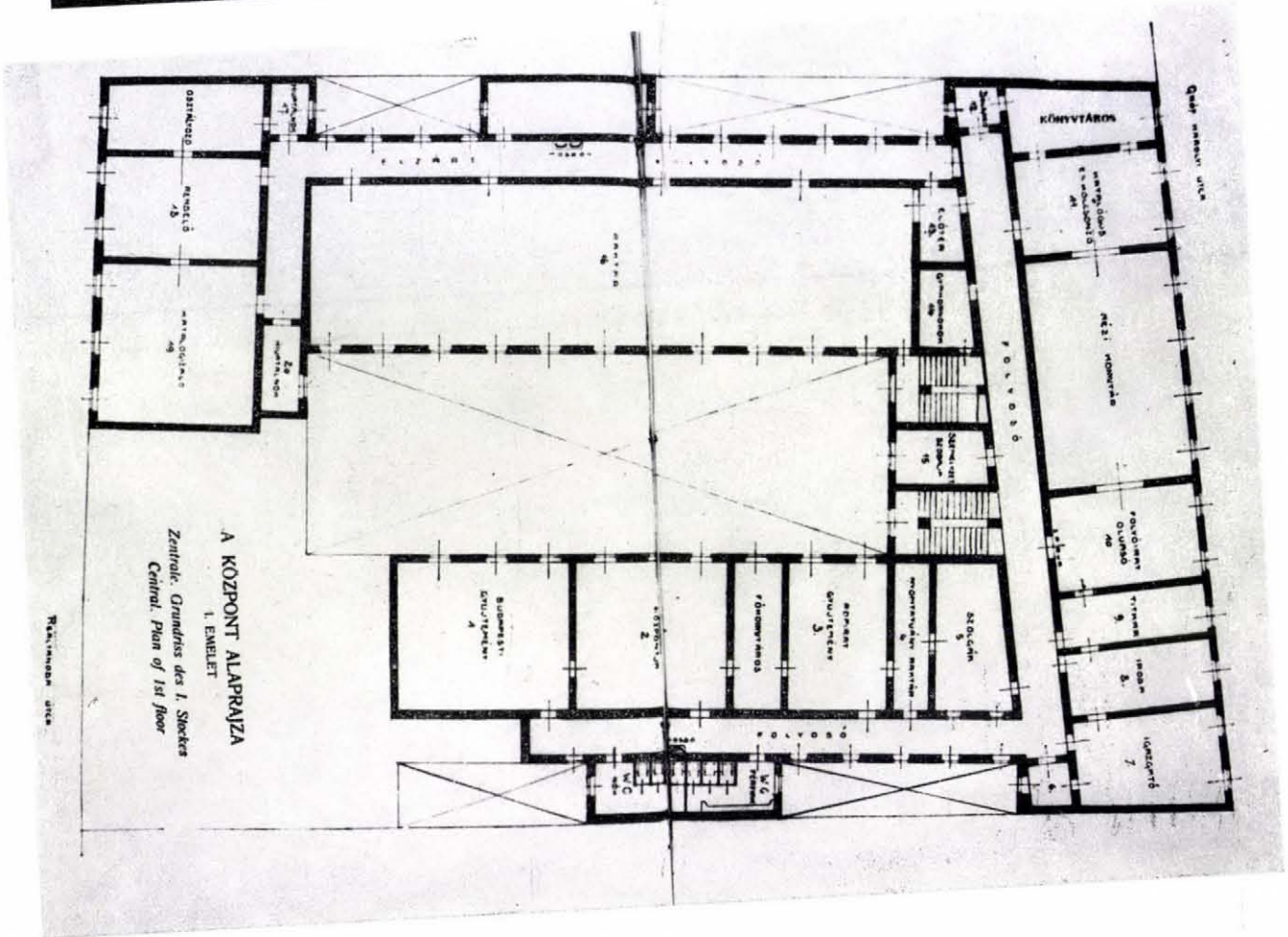
Képzőművészeti Főiskola könyvtára

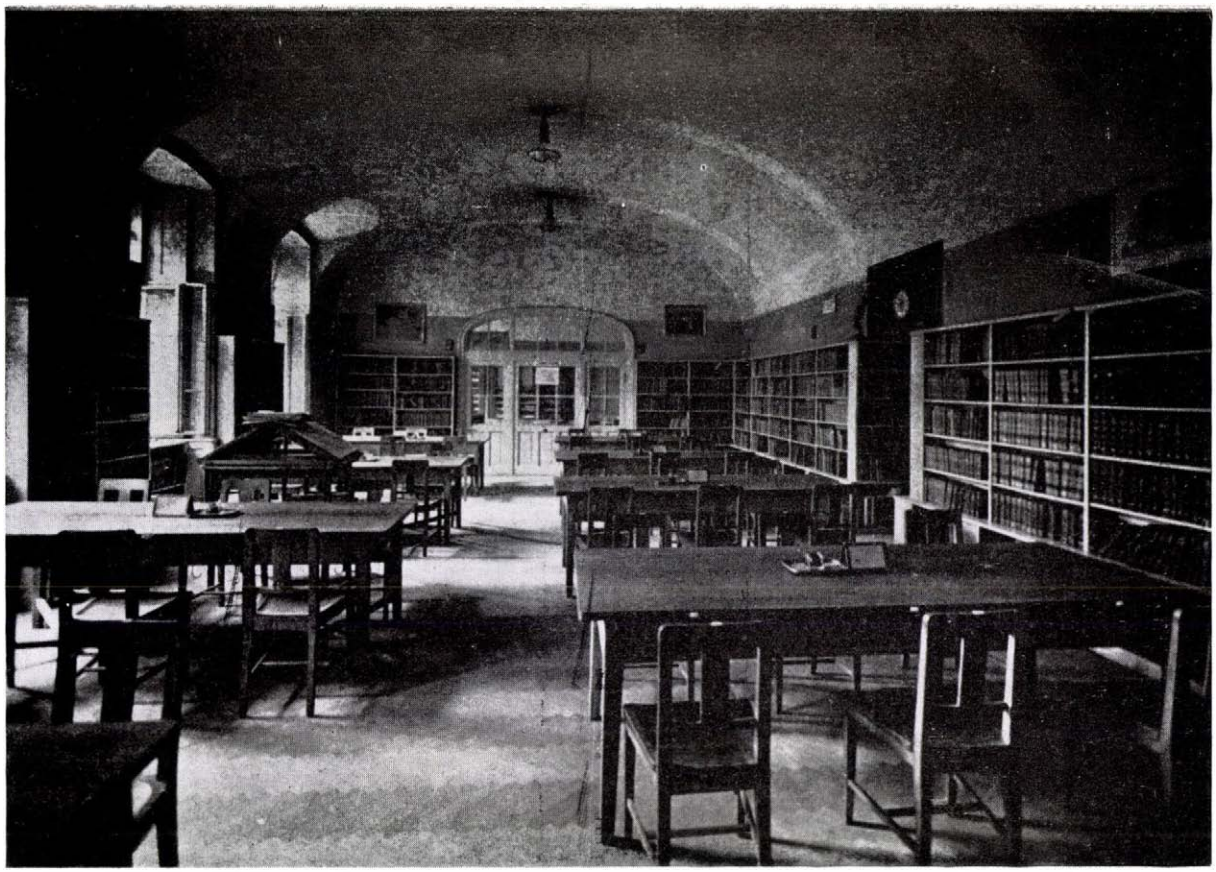
Kapott 1896 Dec 10

A Szüry-hagyatékból

A Károlyi (ma Ferenczy István) utca 8—10 alatt állott egykori iskolaépületet a szerény lehetőségek kihasználásával, modern elvek szerint alakították át 1913—1914-ben a központ számára

Az 1931-ig a Károlyi utcában működő központ
olvasó- és folyóiratterme szabadpolcos rendszerével

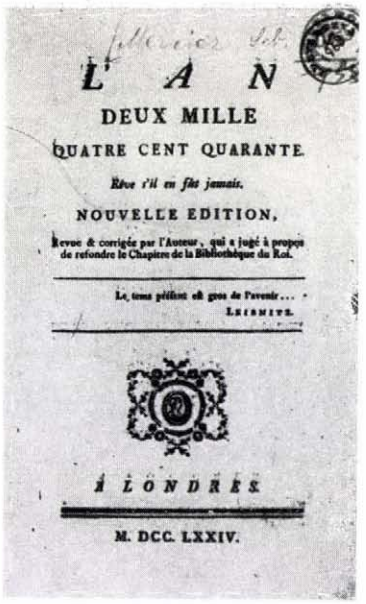
Vámbéry Ármin

Thallóczy Lajos

Szabó Ervin íróasztalánál

L' A N

DEUX MILLE

QUATRE CENT QUARANTE

Rêve t'il en fût jamais.

NOUVELLE EDITION,

Revue & corrigée par l'Auteur, qui a jugé à propos de refondre le Chapitre de la Bibliothèque du Roi.

Le tems présent est gros de l'avenir...
LEIBNITZ.

A LONDRES.

M. DCC. LXXIV.

Die Wage.

Wochenblatt für Politik und Literatur.

Herausgegeben von

Dr. Guido Weiß.

5. Jahrgang. Berlin, 31. August 1877. Nr. 35.

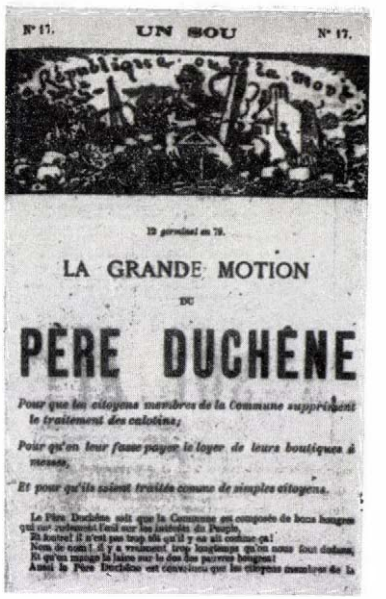
Karl Marx.

Von Friedrich Engels.

(Der folgende Artikel ist dem bei Bracke in Braunschweig erschienenen Volkskalender für 1878 entnommen, den wir dadurch am besten auch bei unsern Lesern empfohlen zu haben glauben. Karl Marx ist verschieden und verjährt genug, aber von dem thatsächlichen Wesen seiner Wirksamkeit haben nur Wenige ein klares Bild und sein Hauptwerk, „das Kapital", verlangt ein Studium, das die Meisten nicht daran wenden können. Es ist es sicherlich nur dankend hinzunehmen, wenn der langjährige Freund und Kampfesgenosse, Engels, uns hier eine Lebensskizze darbietet, die bei aller Gemeinfaßlichkeit doch einen gründlichen Einblick in die Gedankenarbeit von Marx gewährt. Eine Stelle des Aufsatzes, die den Streit zwischen Marx und Vogt betrifft, haben wir ausgelassen, da wir für die dort ausgesprochenen Beschuldigungen eine Verantwortlichkeit zu übernehmen nicht vermögen.)

Der Mann, der dem Sozialismus und damit der ganzen Arbeiterbewegung unserer Tage zuerst eine wissenschaftliche Grundlage gegeben hat, Karl Marx, wurde geboren zu Trier 1818. Er studirte in Bonn und Berlin zuerst Rechtswissenschaft, warf sich aber bald ausschließlich auf das Studium der Geschichte und Philosophie, und war 1842 im Begriff, sich als Docent der Philosophie zu habilitiren, als die seit dem Tode Friedrich Wilhelm's III. entstandene politische Bewegung ihn in eine andere Laufbahn warf. Unter seiner Mitwirkung hatten die Häupter der rheinischen liberalen Bourgeoisie, die Camphausen, Hansemann ꝛc. in Köln die „Rheinische Zeitung" gegründet, und Marx, dessen Kritik der Verhandlungen des rheinischen Provinziallandtags das größte Aufsehen erregt hatte, wurde Herbst 1842 an die Spitze des Blattes berufen. Die Rheinische Zeitung erschien natürlich unter der Zensur, aber die Zensur wurde mit ihr nicht fertig.*) Die Rheinische Zeitung brachte fast tramer die Artikel durch, auf die es ankam; man warf dem Zensor zuerst geringeres Futter zum Streichen vor, bis er entweder von selbst nachgab, oder durch die Drohung: dann erscheint morgen die Zeitung nicht, zum Nachgeben genöthigt wurde. Zehn Zeitungen die

*) Der erste Zensor der Rh. Ztg. war der Polizeirath Dolleschall, derselbe, der einst in der Kölnischen Zeitung die Annonce der Uebersetzung von Dante's göttlicher Komödie von Philalethes (dem späteren König Johann von Sachsen) kritisirt, mit dem Bemerken: Mit göttlichen Dingen soll man keine Komödie treiben.

N° 17. UN SOU N° 17.

LA GRANDE MOTION

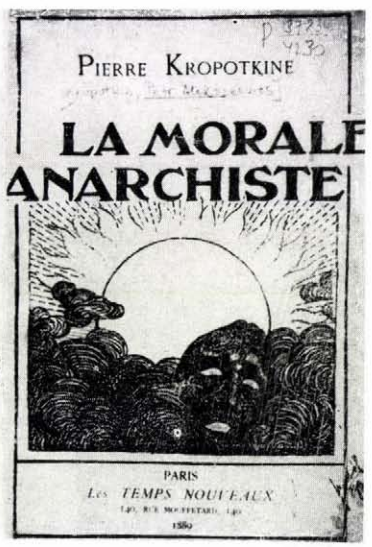
DU

PÈRE DUCHÊNE

Pour que les citoyens membres de la Commune supprimant le traitement des calotins;

Pour qu'on leur fasse payer le loyer de leurs boutiques à mesure,

Et pour qu'ils soient traités comme de simples citoyens.

PIERRE KROPOTKINE

LA MORALE ANARCHISTE

PARIS

Les TEMPS NOUVEAUX

1889

БИБЛІОТЕКА СОВРЕМЕННАГО СОЦІАЛИЗМА.

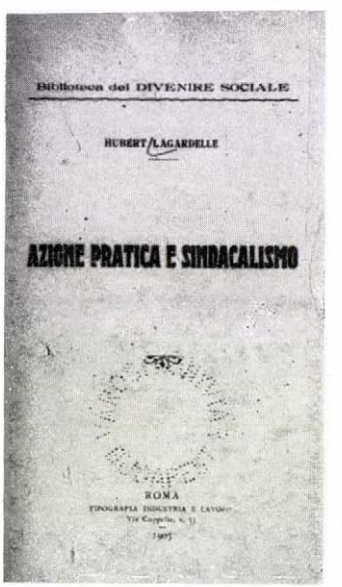
МАНИФЕСТЪ

КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТІИ

К. МАРКСА и Ф. ЭНГЕЛЬСА

ЖЕНЕВА

1900

Biblioteca del DIVENIRE SOCIALE

HUBERT LAGARDELLE

AZIONE PRATICA E SINDACALISMO

ROMA

1907

The UNIVERSAL STRIKE

A Tale told 20 Years ago

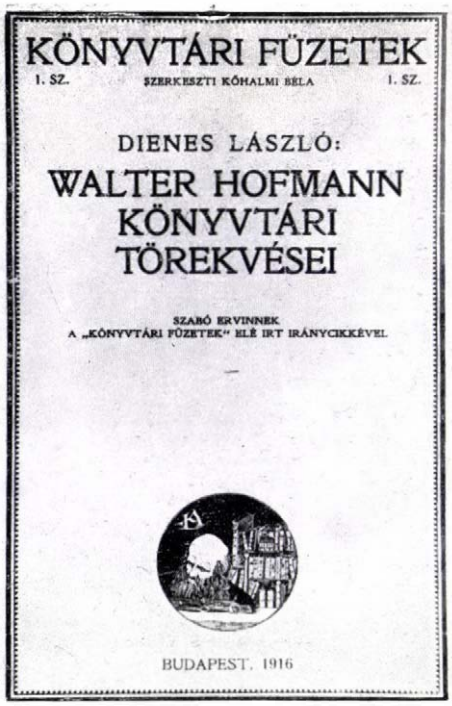
London

Odhams Limited

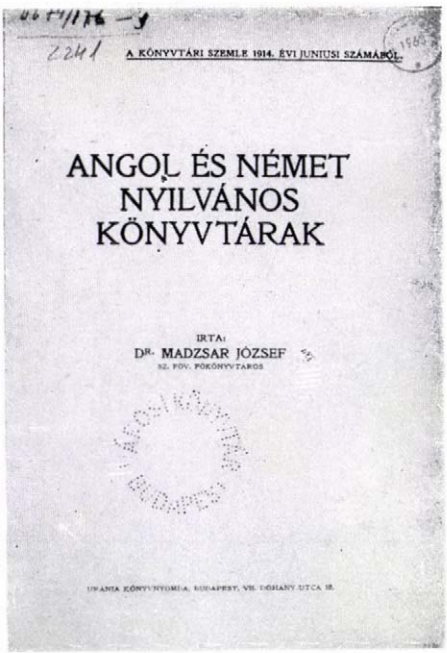
93-94 Long Acre

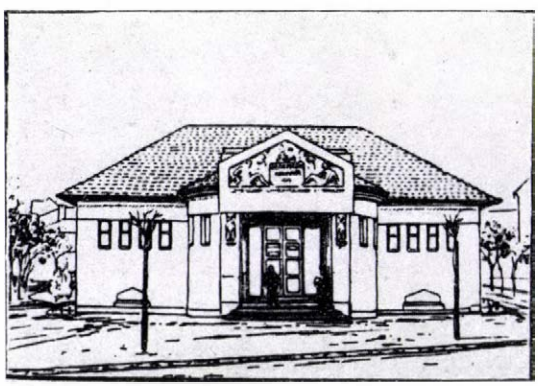
ARTCRAFT.

Szocialista ritkaságok
Szabó Ervinnek a fővárosi könyvtárra testált
bibliofil gyűjteményében

Angol—amerikai és német tapasztalatok felhasználásával szervezték újjá 1912—1914 között a központot és alapították meg a közművelődési hálózatot

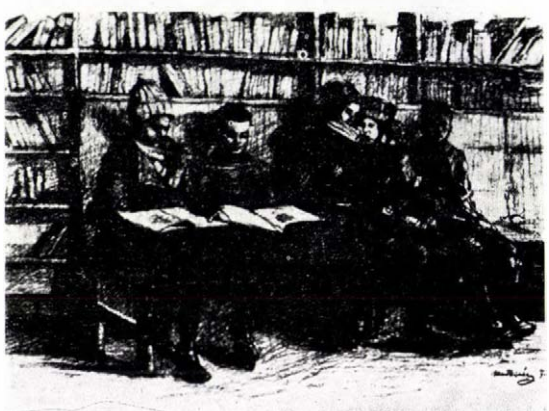
Az 1913 december 27-én megnyitott Almássy téri 2-es számú fiókkönyvtár épülete

Az 1914 augusztusában a Károlyi utcai központ földszintjén megnyitott 1-es számú fiókkönyvtár olvasóterme

Az 1914 május 1-én az Állatkertben indított 5-ös fiók, az ország első mozgó, egyszersmind parkkönyvtára

Egykorú rajz az 1914 május 7-én megnyitott Százados-úti könyvtár gyermekolvasóiról

Társadalmi Forradalom

A FORRADALMI SZOCIALISTÁK LAPJA.

V. ÉVFOLYAM. | BUDAPEST, 1911. FEBRUÁR 25. MEGJELENIK A LEHETŐSÉG SZERINT. | 1—2. SZÁM.

Halljátok emberek!

Ködös sötétség fekszik napjainkon. Gyilkos gyűlölet, gyáva szeretetlenség, fékeveszett és esztelen állatiasság fenn[en] [ü]dja a fejét mintha A[ttila] [a] Fenségos. [ba]n állanak mert azzal van elfoglalva, hogy a gyomrát kielégítse. És ebben a nyomoruságban mindannyian egyek vagyunk. Mert vajjon van-e különbség egy szénával jól tartott ökör és egy kórón élő barom kö ött. Különb-e az a jószág, amelynek tiszta és csatornázott istállója van, mint az amelyik egy rozzant ólban fekszik az alomra. Ugy-e testvéreim csak annyi, hogy az egyik finomabb marha, mint a másik, de hogy mind a kettő marha ezt senki kétségbe nem vonhatja. Állatok ezek ész és gondolat nélkül és bizony az embernek ugyan nem imponál jobban a finom ökör, mint az ösztövér. Mindakettővel azt teszi amit akar. Ur felettük.

Vajjon mi különbség a gazdag és a szegény ember között. Ugyan- annyi mint a kövér és a so-

KÖNYVTÁRI SZEMLE

KÖNYVTÁRAK, OLVASÓK ÉS KÖNYVGYŰJTŐK HAVI ÉRTESITŐJE

III. évfolyam 1915 április—[illegible]

A könyvtárak és a békemozgalom

George F. Bowerman, a Washington Public Library könyvtárosa a Library Journal folyó évi juliusi számában felveti azt a kérdést, hogy meddig mehet a könyvtár a békemozgalom elősegítésében. Neutrális álláspontot kell-e elfoglalnia a könyvtárnak a békemozgalommal szemben is, mint általában a kontroverzális kérdésekkel szemben vagy pedig jogosult-e előnyére beavatkozni, azaz a propagandát elősegiteni?

A könyvtárnak általában a vitás kérdésekkel szemben a jó akaratu és érdeklődő részrehajlatlanság álláspontjára kell helyezkedni. Ez azt jelenti, hogy a vitás kérdésre vonatkozó pro és kontra irodalmat egyforma buzgalommal kell a közönség rendelkezésére bocsátania, teljesen függetlenül a könyvtáros vonatkozó pro és a könyvtártentartó meggyőződéseitől. Ha ezt teszi a békemozgalommal már ezzel is sokat használ a mozgalomnak, mivel [illegible] közi bíróságokra kedvező irodalom sokkal [illegible] De ebben az esetben a kö[illegible] propagandá[illegible] szabá[illegible]

A la bibliothèque municipale de Budapest

Il vient de se produire un curieux incident à Budapest. Sous le titre « Affaires municipales », le *Budapesti Hirlap* en parle en ces termes :

Une plainte pour propagande contre la sûreté de l'Etat a été déposée par le Dr Camille Siposs, contre la bibliothèque municipale de la ville de Budapest... pour propagande antimilitariste et défaitiste, notamment contre le directeur de l'établissement, le Dr E. Szabo, qui, dans un tract, a invité les ouvriers à la désobéissance aux ordres du gouvernement et au refus du service militaire, propagé des écrits anarchistes, collectionné et communiqué au public des lecteurs toutes les décisions des divers congrès anarchistes, communications faites surtout à la jeunesse. Est encore impliqué dans l'affaire, Robert Braun, bibliothécaire principal, pour faits d'agitation panslaviste. La bibliothèque municipale, dès son origine, avait pour mission surtout de collectionner et de communiquer aux lecteurs des œuvres littéraires aux fins de vulgarisation, étant donné que nos grandes bibliothèques n'attachent pas un soin particulier à ce genre d'ouvrages ; mais peu à peu la bibliothèque municipale s'est spécialisée dans les sciences sociales ; elle n'éduque plus le masses, mais elle les corrompt.

Les bibliothécaires sont par définition des gens calmes et ennemis de toute agitation ; pour qu'en Hongrie ils soient combativement défaitistes, il faut vraiment que le besoin de paix immédiate y soit bien impérieux.

KÖNYVTÁRI SZEMLE

KÖNYVTÁRAK, OLVASÓK ÉS KÖNYVGYŰJTŐK HAVI ÉRTESITŐJE

III. évfolyam 1915 január—március. 1—3. szám

Az európai kulturközösség a háboru után

Irta: Szabó Ervin.

Akiknek a tudományok és művészetek üzése kenyerük is, és kedvtelésük, munkájuk és örömük, azokat e nagy háboru első pillanatától kezdve nemcsak a vérnek, a testi szenvedésnek, a szeretettek féltésének, az anyagi pusztulásnak borzalmai izgatták, s a szörnyü vihar esztétikai és morális szépségeit is áhitván és keresvén, nemcsak az erőnek és a bátorságnak homerosi tobzódását látták, — hanem egyformán s olykor talán még ijedtebben aggódtak azoknak a tudományos, művészeti és irodalmi emlékeknek, hagyományoknak, érintkezéseknek pusztulásán, amelyek alig kisebb erővel és intenzitással müködő kulturközösséget létesitettek Kultureurópa népei közt, mint a gazdasági érdekeltségek nemzetközi keresztül-kasul szövődöttsége.

Valóban, ez a mai háboru világszerencsétlenség volna akkor is, ha nem mind az öt világrész volna belekeveredve, hanem a részes nagyhatalmak közül csak kettő vagy három. Világháboruvá, tehát világbajjá tenné nem a terület vagy az embertömeg nagysága, nem a gazdasági viszonylatok megzavarása mindenütt, ahol árut be- és kivisznek, hanem azzá tenné Európa kulturértékeinek ma már egyetemes érvényessége.

Meg vagyok arról győződve — s bizonyára még a háboru alatt is lehetne bizonyitékokat találni erre — hogy igen sok hazafias és a német fegyverek győzelmét epedve kivánó német ugyanoly fájdalmas megdöbbenéssel hallotta a gyönyörü Louvain rombolásának hirét, ugyanugy remeg a csodás Brügge sorsáért ma is, mint ahogy igen sok hazafias angol és francia könnyebben viselne el kisebb vereséget, mint esetleg a bécsi Hofbibliothek vagy a weimari Goethe-muzeum pusztulásának hirét.

Mert hiába mondják képmutató emberiességgel olyanok, akiknek egyetlen idegük sem rándul meg ezrek halálára: hogy értékesebb egyetlen emberélet, mint száz müremek, melynek árán

1

Az első világháború alatt a legális és illegális békeharc, a forradalmi mozgalmak támasza a fővárosi könyvtár. Tevékenységének a határokon túl is visszhangja van

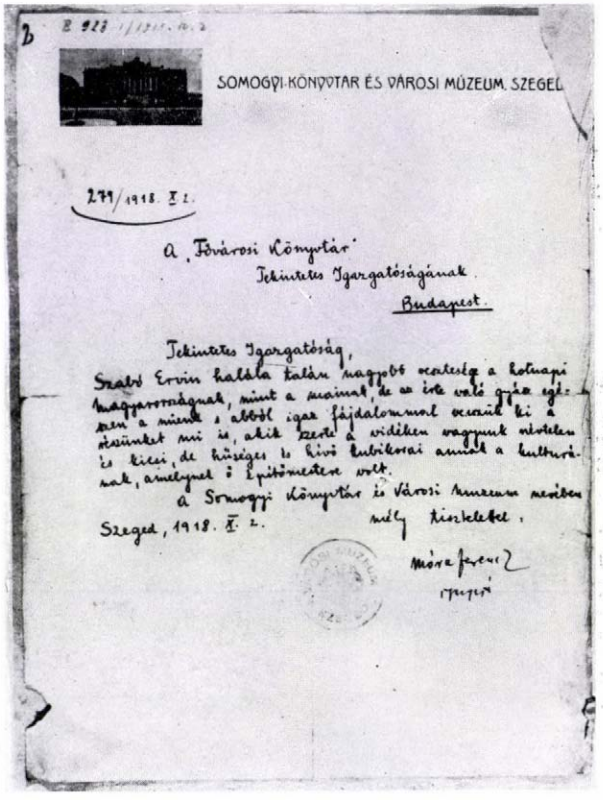
A VÁROSI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR tisztviselői kara mély megdöbbenéssel jelenti, hogy a könyvtár igazgatója és főtisztviselője

DR. SZABÓ ERVIN

munkás és a köznek szentelt élete 41-ik évében 1918 szeptember hó 30-án meghalt.

Drága halottunkat október hó 2-án, d. u. 4 órakor temetjük a farkasréti temető halottasházából.

Példaadó emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

SOMOGYI-KÖNYVTÁR ÉS VÁROSI MÚZEUM SZEGED

291/1918. X. 2.

A Városi Könyvtár
Tekintetes Igazgatóságának
Budapest.

Tekintetes Igazgatóság,

Szabó Ervin halála talán nagyobb veszteség a holnapi Magyarországnak, mint a sajátjai, de az írót való gyász egészen a miénk is, abból igaz fájdalommal veszünk ki a részünket mi is, akik szerte a vidéken vagyunk működő és tevő, de hűséges és hívő kultúrkatonái annak a kultúrának, amelynek ő építőmestere volt.

A Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum nevében

Szeged, 1918. X. 2.

mély tisztelettel.

Móra Ferenc
igazgató

SZOCIÁLPOLITIKAI SZEMLE
ÉS
SZABADGONDOLAT

VIII. ÉVF. 1918. OKTÓBER 8. SZ.

A MI HALOTTUNK.

Szavát nem halljuk többé. Nem jár előttünk immár, hogy például szolgáljon.

Befejeződött egy munkás, tiszta élet. A végzet nemcsak a Tudóstól fosztott meg minket, ki tudásának végtelen tárházából nyujtotta nagy felismeréseit, nemcsak a Tanitótól, ki megismertetett minket az igazsággal, de az Embertől is, ki morális elveinek tisztaságában követendő példaképen állt előttünk.

Jósága az egész emberiséget ölelte át. Tudása az emberségesebb jövőt szolgálta. Áldozatokat hozott, mert az erkölcs volt az ő kötelessége. Szerette a fiatalságot, mert törhetetlenül hitt a mi jövőnkben.

A Mozgalmat ért csapás súlya alatt fogadalmat teszünk, hogy azon az uton fogunk haladni melyet Ő jelölt ki nekünk. Fogadalmat teszünk, hogy tudást és erkölcsöt fogunk adni a szükölködőknek, mint akik örökösei vagyunk a nagy szellemi és morális vagyon egy kicsiny részének, melyet Szabó Ervin gyüjtött egy áldozattal teli életen át.

Szabó Ervin tanitónk és mesterünk marad mindenkor.

145

A Galilei Kör folyóiratának nekrológja

Murányi Gyula plakettje

Könyvet a proletárnak!

A lakásrekvirálással kapcsolatban bizonyára sok ember van, aki könyveinek egy részétől kénytelen megválni. De akadhatnak olyanok is, akik manapság fokozott mértékben érzik annak szükségét, hogy a közműveltséget erejükhez képest előmozdítsák, aminek egyik leghathatósabb eszköze a könyv.

Mindenkit, aki a könyvtárügynek igazi barátja, kérünk, ne hagyja használatlanul heverni vagy tönkremenni könyveit, hanem személyesen, írásban vagy telefonon jelentse a

Szabó Ervin könyvtárnak

(IV., Gróf Károlyi-utca 8. Telefon 120–15.), mely szívesen küld el a közcélra felajánlott könyvekért.

Szabó Ervin könyvtára.

Az 1919-es Tanácsköztársaság alatt gyakorlati lépéseket tesznek az ekkor Szabó Ervinről elnevezett könyvtár naggyáfejlesztésére

AZARY-PRIHODA ISTVÁN

Budapest, 1919. 1. szám. Május 1.

A Tanácsköztársaság Könyvtárügye

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI., Andrássy-út 12, I. :: Telefon: 84—31.
Megjelenik minden hó 1-én és 15-én.

A könyvtárügyi politikai megbizottak hivatalos lapja.

Könyvtáraknak, könyvtárosoknak és munkástanácsok közreművelődési osztályainak ingyen, magánosoknak évi 12 korona. Egyes szám 60 filler.

Az országos könyvtárügy vezetői.

70.638/1919. sz.
III/b. ügyoszt.

Kinevezem *Dienes László* elvtársat a könyvtári ügyek megbizottjává és megbizom a Könyvtárügyi Tanács megszervezésével.

Budapest, 1919. márc. 30.

P. H. *Lukács György* s. k.
népbiztos helyettes.

70.638/1919. sz.
III/b. ügyoszt.

Kinevezem *Kőhalmi Béla* elvtársat a könyvtári ügyek helyettes megbizottjává és megbizom a Könyvtárügyi Tanács megszervezésével.

Budapest, 1919 márc. 30.

P. H. *Lukács György* s. k.
népbiztos helyettes.

A közoktatásügyi népbiztosság könyvtárügyi rendeletei.*)

Könyvgyüjtemények bejelentése.

— A K. N. I. sz. rendelete 70831/1919. sz. —

A köztulajdonba vett egyesületek helyiségeiben, palotákban, továbbá szakegyesületi és más célokra rekvirált helyiségekben talált könyvgyüjtemények azonnal bejelentendők a Szabó Ervin-könyvtárban (Városi Nyilvános Könyvtár, IV., Károlyi-utca 8. Telefon 120—15.)

Budapest, 1919 márc. 29.

Lukács György s. k.,
népbiztos-helyettes.

Vidéki könyvtárak megfelelőbb elhelyezése és elhagyott vidéki magánkönyvtárak ügyében.

A közoktatásügyi népbiztosság felhivja a vidéki munkástanácsokat, hogy ha járási vagy megyei székhelyeken olyan közkönyvtár van, mely eddigelé meg nem felelő, proletárolvasók számára hozzáférhetetlen helyiségben volt elhelyezve, addig is, mig részletesebb utasításokat nem kapnak, hogy ezek részére megfelelő helyiséget rekviráljanak és jelentsék be intézkedésüket a könyvtárügyi megbizottaknál a Szabó Ervin-könyvtárban (Budapest, IV., Károlyi-u. 8.).

*) A bejelentések helye most már nem a Szabó Ervin-könyvtár, hanem a Könyvtárügyi politikai megbizottak hivatala: VI., Andrássy-út 12, I. Tel.: 84—31.

Ugyanitt jelentendők be azok az őrizetbe vett vidéki könyvgyüjtemények is, amelyeket felszabadult egyletek helyiségeiben, palotákban, szakegyleti vagy más célra rekvirált helyiségekben elhagyva találtak.

Budapest, 1919 ápr. 2.

Lukács s. k.,
népbiztos.

Kulturális célokat szolgáló helyiségek lefoglalása.

— A Közoktatásügyi Népbiztosság 6. K. N. számu rendelete. —

A közoktatásügyi népbiztosság az összes oktatási vagy kulturális célokat szolgáló épületeket, helyiségeket (iskolák, főiskolák, tanintézetek, muzeumok, laboratoriumok stb.), továbbá a multban diákszállók, internátusok, diákmehzák céljaira berendezett vagy az utóbbi időben ilyen célra lefoglalt épületeket, helyiségeket — további intézkedésig — saját kezelésbe veszi.

Ez a rendelet kiterjed olyan penziókra is, amelyekben eddig tulnyomóan vagy kizárólag diákok (diáklányok) laktak.

Mindaddig, amig a fentjelzett épületek (helyiségek) kezelése vagy esetleges más célokra való igénybevétele felől a népbiztosság az illetékes hatóságokkal más megállapodásra nem jut — ezen épületekben (helyiségekben) való bárminemü akár magánosok, akár hatóságok részéről való rekvirálás és beavatkozás tilos.

A rendelet ellen vétők felett a forradalmi törvényszék ítélkezik.

Budapest, 1919 április 7.

Közoktatásügyi Népbiztosság.

A munkáshatalom Dienes Lászlót és Kőhalmi Bélát állítja a magyar könyvtárpolitika élére

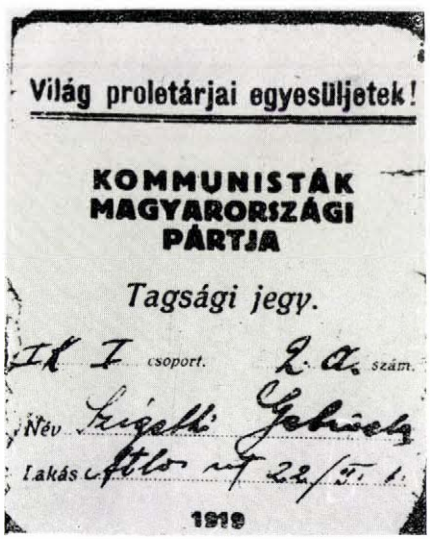
Dienes László mint Budapest egyik népbiztosa ünnepi beszéddel adta át a proletár gyermekeknek a korábban elzárt Margitszigetet

tetik.

— **Szabó Ervin-könyvtár.** A főváros népbiztossága ma a következő rendeletet adta ki: A főváros népbiztossága elrendeli, hogy mint már régebben tervbe vétetett, a fővárosi nyilvános könyvtár a budapesti könyvtárügy nagynevü szervezőjének emlékére *Szabó Ervin-könyvtárnak* neveztessék el. Budapest, 1919. március 28. *Preusz* Mór, *Vincze* Sándor, *Dienes* László városi népbiztosok.

— **Megnyilott a kaposvári Szabó Ervin-könyvtár.** A napokban fejezték be a kaposvári Munkás Otthon könyvtárának rendezését. A könyvtár, melyet Szabö Ervinről neveztek el, tegnap este megnyilott, hogy terjessze a proletáriátus közt a tudást. A könyvtárnak nagyon sok könyvre van szüksége, amelyet most könyvkereskedésekbeu nem lehet beszerezni. Ezuton kérjük föl az elvtársakat, hogy ami felesleges és nem használt könyvük van, azt Szabó Ervin-könyvtárba (Munkás Otthon, 11. ajtó) szolgáltassa be, ahol esetleg becserélik, vagy megvásároják. A könyveket mindennap d. u. fél 4-től—5-ig veszi át a könyvtáros.

Több vidéki városban Szabó Ervinről nevezik el a proletárforradalom hónapjaiban alapított könyvtárakat

Világ proletárjai egyesüljetek!

KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

Tagsági jegy.

IX. I. csoport. *2. a.* szám.

Név *Szigeti Gabriella*

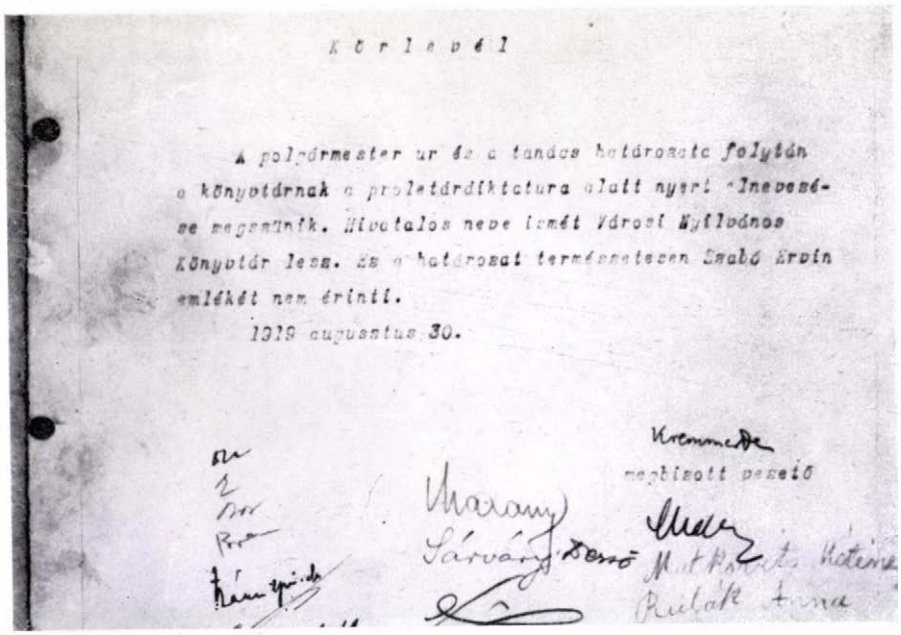
Lakás *Ipoly u. 22/b. I.*

1919

Solti Andrásné Szigeti Gabriella fennmaradt párttagsági könyve

Az 1919-es nagyszabású május 1-i ünnepségek alkalmából Szabó Ervin szobormását is felállították az utcai dekorációk között

Körlevél

A polgármester ur és a tanács határozata folytán a könyvtárnak a proletárdiktatura alatt nyert elnevezése megszünik. Hivatalos neve ismét Városi Nyilvános Könyvtár lesz. És a határozat természetesen Szabó Ervin emlékét nem érinti.

1919 augusztus 30.

Kremmedge
megbizott vezető

Sárváry Dezső

1919 augusztusában a könyvtár botcsinálta új vezetője csaknem az egész régi vezetőséget és más baloldali munkatársait kiszolgáltatta a fehérterrornak. A könyvtárat megfosztották Szabó Ervin nevétől

VÁROSI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR

Lei/qi. kvt. sz.

Budapest, 191 augusztus 17.
IV. Gróf Károlyi-utca 8.

Méltóságos Polgármester Ur!

Hivatkozással a 96.115/1919- I. számmal kiadott rendeletre, mely szerint bejelentendők az intézet azon alkalmazottai, akik " a proletárdiktatura alatt és annak megbizásából megelőző alkalmazatásuknál nagyobb hatáskörü vezető állást töltöttek be vagy pedig a kommunista mozgalomban aktiv részt vettek", van szerencsém a Szabó Ervin könyvtár személyzete szóba jöhető tagjainak névsorát közölni.

1. Dr Hadzsar József könyvtárigazgató a proletárdiktatura alatt a népjóléti népbiztosság közegészségügyi osztályának volt vezetője, tehát könyvtárigazgatói állásánál nagyobb hatáskörü vezető állást töltött be.

2. Dr Braun Róbert könyvtári aligazgatóval szemben tisztázandó volna, hogy Kun Béllával fönntartott állandó érintkezése milyen irányban mozgott. Tisztázandó volna aligazgató szerepe a Varjas Sándor vezetése alatt működő bolsevíki propaganda-osztályban vállalt censori állásában. Végül kihallgatandók volnának a középiskolai tanári átképző tanfolyam hallgatói aligazgatónak a tanfolyamon kifejtett propagatiu előadásai tárgyában.

3. Dr Dienes László főkönyvtáros a főváros egyik népbiztosa volt, azután könyvtárügynek politikai megbizottjaképp működött.

4. Kóhalmi Béla könyvtáros, a könyvtárügy helyettes politikai megbizottja volt s kommunista propagandát folytatott.

5. Pikler Blanka, könyvtári főtiszt ellen, ki a kommunisták találkozó-helyén / Dr Kepes Józsefné lakásán/ ért a rendőrség s vette őrizetbe, rendőri vizsgálat van folyamatban, mely bünösségét hivatva lesz eldönteni.

6; Szigeti Gabriella és

7. Váradi Irma könyvtáritisztek, valamint 8. Katkovits - káté altiszt, tagjai voltak a kommunista pártnak s agitatorius működésükkel és a kommunista mozgalomban való aktiv részességükkel a könyvtár egész személyzete előtt ismeretesek voltak. Szigeti Gabriella egyébként az államrendőrség fogházában őriztetik mint vizsgálati fogoly s ellene bünügyi vizsgálat van folyamatban.

Kelt tisztelettel

Kremmedge
ideiglenes vezető

./.

FŐVÁROSI LEVÉLTÁR

FŐVÁROSI LEVÉLTÁR

Közp. nyomt. XX. o. 50. sz.

Pk. a dem. i. elv. kir. 166/1919.

1925. április 24. 15. szám.

FŐVÁROSI KÖZLÖNY

BUDAPEST · SZÉKESFŐVÁROS · HIVATALOS · LAPJA

XXXVI. ÉVFOLYAM

ELŐFIZETÉSI ÁR: egész évre

IV., Központi városház, I/5 emelet

osztály, I. emelet 110. szám.

A Fővárosi Könyvtár volt a destrukció fészke

Wolff Károly a könyvtár megrostálásáért

A fővárosi pénzügyi bizottság ülése

A könyvtáros csacsi tragédiája

Máglyára!... Máglyára!...

Wolff Károly támadása a fővárosi könyvtár könyvei ellen. — A lelkek felszabadításának máglyára akarja rakni a fővárosi kürvtár egy részét.

A főváros pénzügyi bizottságának ülése.

Kegyelmet a könyveknek!

A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Szervező Szabályzata.

(Tervezet.)

1. §.

A székesfőváros közönsége az 1392/1911. kgy. számú határozata értelmében a Fővárosi Könyvtárt nyilvános könyvtárrá szervezi át.

A székesfőváros tisztviselőire és altisztjeire érvényes mindenkori szabályrendeletek rendelkezései, amennyiben a jelen szabályzat azoktól el nem tér, kiterjednek erre az intézetre is.

2. §.

A könyvtár neve.

A könyvtár neve: Fővárosi Nyilvános Könyvtár, Budapest. Rövid alakjában: Fővárosi Könyvtár, Budapest.

3. §.

A könyvtár célja.

A könyvtár célja, hogy a székesfőváros közönségének minden rétegét tudományos, ismeretterjesztő, jó és szórakoztató olvasmánnyal lássa el.

E célból a központi könyvtárban minden főtudományszak alapvető munkáit felölelő tudományos gyűjteményt tart fenn, különös figyelemmel a városigazgatás irodalmára. A szellemi tudományok és természettudományok főágaiból gyűjti az ezek fejlődése szempontjából fontos munkákat, az alkalmazott tudományok köréből pedig (orvostudomány, technika, technológia stb.) csak a legfontosabb alapvető munkákat.

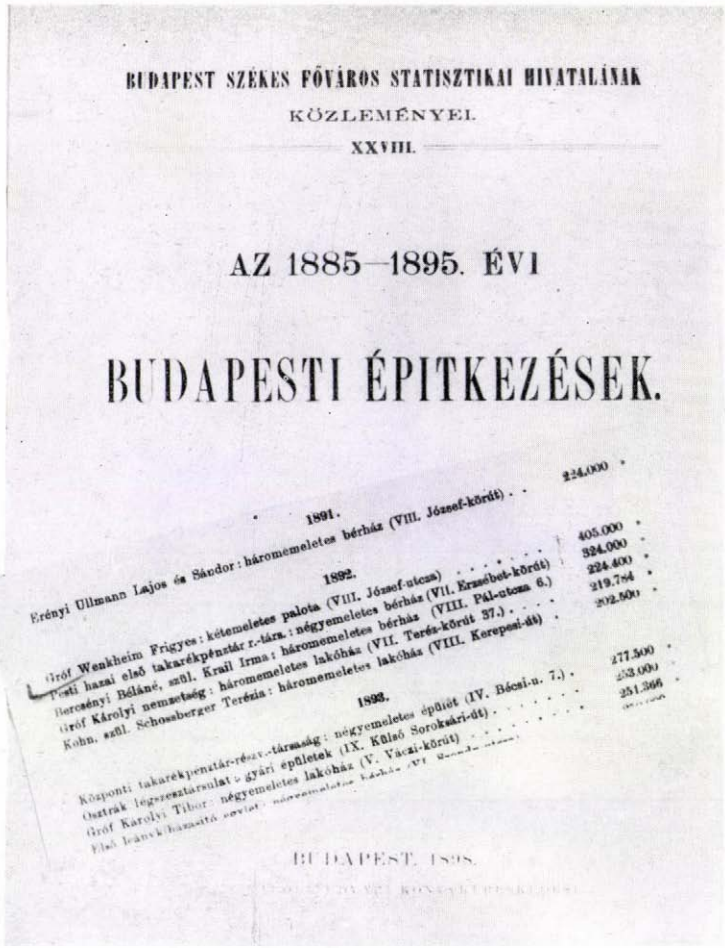
A központi könyvtár ezeken kívül különös gonddal, különgyűjteményben gyűjti össze a székesfőváros multjával és jelenével foglalkozó irodalmat. (Budapesti Gyűjtemény.)

Az ismeretterjesztő és szépirodalmi műveket fiókkönyvtárak és könyvkölcsönző állomások útján terjeszti. Itt különös gonddal figyel arra, hogy a olvasó közönséget hazafias és nemzeti szellemű olvasmánnyal lássa el.

1919 után esztendőkön át megújuló támadások érik a baloldali anyagától csak részben „megtisztított" intézményt. 1925-ben fogadják el a könyvtár ellenforradalmi szellemben megszövegezett szervezeti szabályzatát

Benczur Béla korabeli rajza a Wenckheim palotáról

BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALÁNAK

KÖZLEMÉNYEI.

XXVIII.

AZ 1885—1895. ÉVI

BUDAPESTI ÉPITKEZÉSEK.

1891.

Erényi Ullmann Lajos és Sándor: háromemeletes bérház (VIII. József-körút) . . 224.000 *

1892.

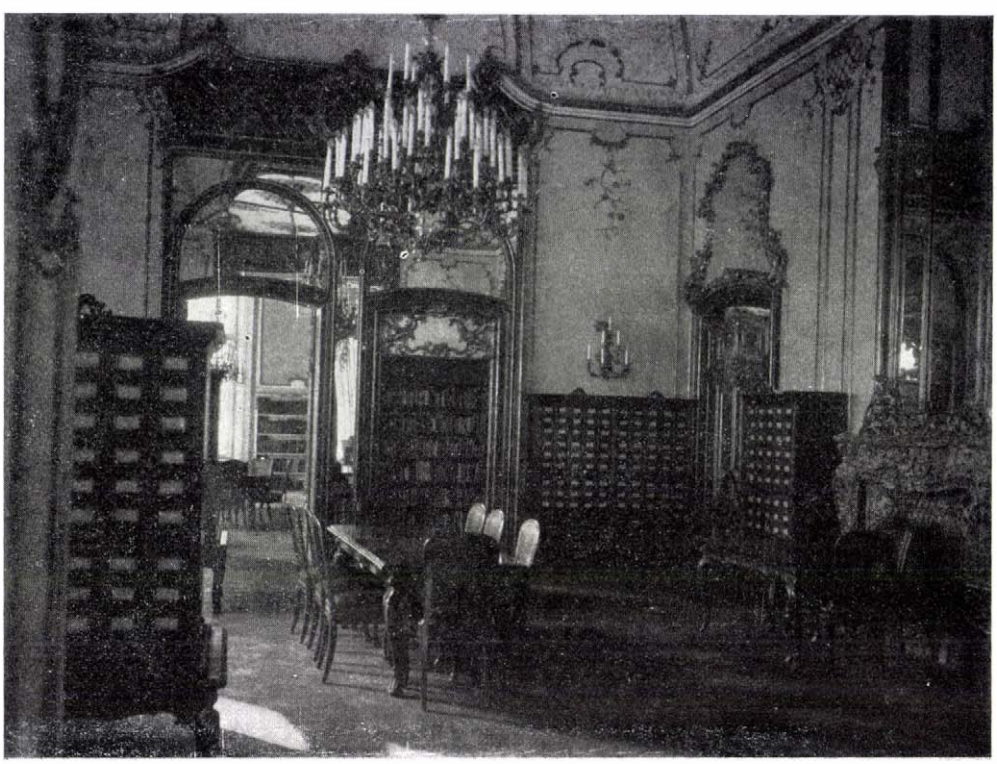
Gróf Wenckheim Frigyes: kétemeletes palota (VIII. József-utcza) . . . . . 405.000 *
Pesti hazai első takarékpénztár r.-társ.: négyemeletes bérház (VII. Erzsébet-körút) 324.000 *
Hercsényi Béláné, szül. Krail Irma: háromemeletes bérház (VIII. Pál-utcza 6.) 224.400 *
Gróf Károlyi nemzetség: háromemeletes lakóház (VII. Terézia-körút 37.) . . . 219.784 *
Kohn, szül. Schossberger Terézia: háromemeletes lakóház (VIII. Kerepesi-út) . 202.500 *

1893.

Központi takarékpénztár-részv.-társaság: négyemeletes épület (IV. Bécsi-u. 7.) . 477.500 *
Osztrák légszesztársulat: gyári épületek (IX. Külső Sorokszári-út) . . . . . 253.000 *
Gróf Károlyi Tibor: négyemeletes lakóház (V. Váczi-körút) . . . . . 251.366 *
Első bánya-harmadik részlet: háromemeletes lakóház (VI. [illegible]

BUDAPEST, 1898.

Egykorú hivatalos közlés az 1880-as évek végén emelt Wenckheim palota építkezési költségeiről

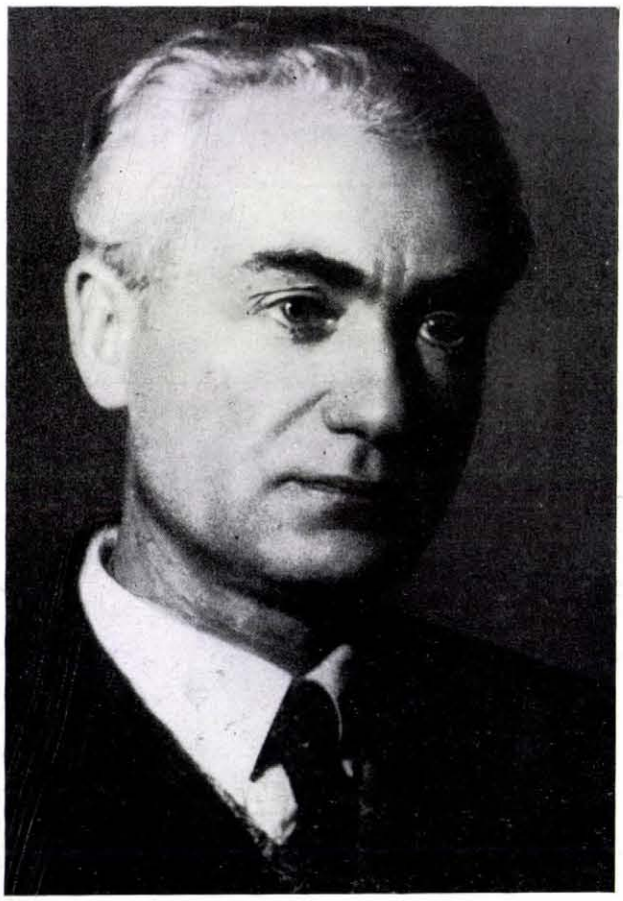

1931-es képek a könyvtár számára megvásárolt és átalakított Wenckheim palotáról

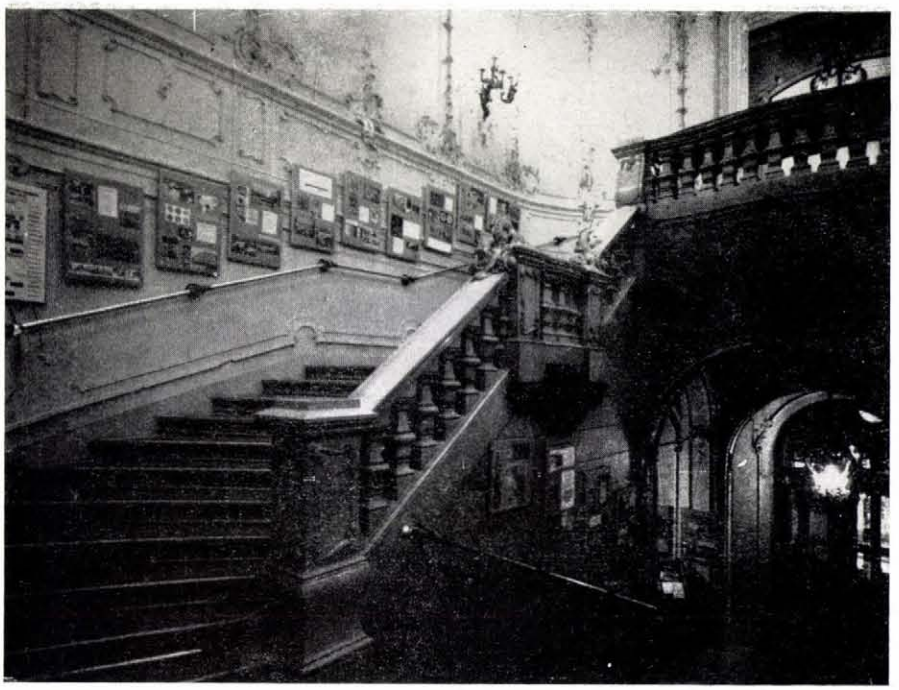
Hajdu Henrik

Dienes László

Solti Andrásné Szigeti Gabriella

1945 után folyamatosan rendez kiállításokat a központ

A központ olvasóterme

Részlet a kölcsönzőből

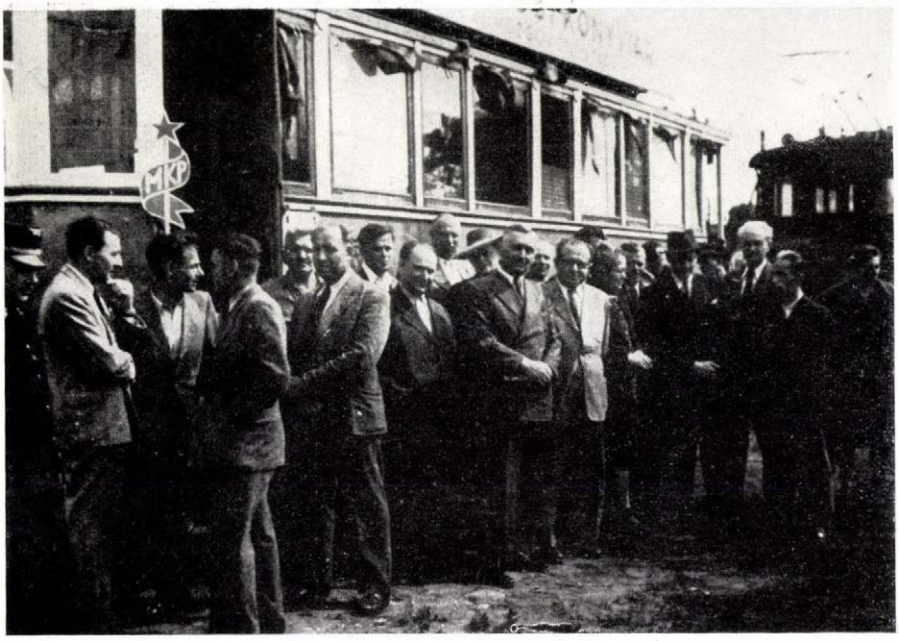
Bozóky Mária rajza
a központ egyik olvasóterméről

Az 1913-ban megszerkesztett, de csak az 1950-es években használhatóvá lett földrajzi katalógus

A folyóiratolvasó

1945 júliusától, úgyszólván a romok tetején két új villamos mozgókönyvtárat indít rendszeresen a város négy pontjára a könyvtár, 1946 januárjában egy harmadikat

Olvasóterem
a 22. sz. ker. könyvtárban

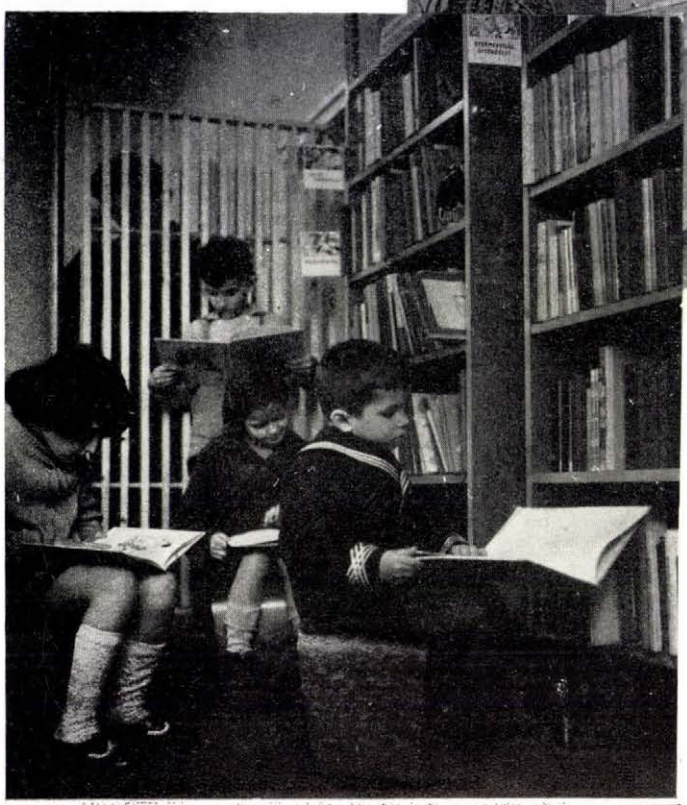
A 25. sz. ker. könyvtár
műszaki részlege

A szabadpolcos
18. ker. könyvtár

A 43. sz. ker. könyvtár gyermekrészlege

1961-ben nyílt meg
a 2. sz. gyermekkönyvtár